

MAKÜ

iIBFD

Cilt / Volume : 10 Sayı / Issue :2

Temmuz / July 2023

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

MEHMET AKIF ERSOY UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES FACULTY

E-ISSN: 2149-1658

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Mehmet Akif Ersoy University Journal of Economics and Administrative Sciences Faculty

MAKU IIBFD

Editör Kurulu / Editorial Board

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Murat KAYALAR

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
kayalar@mehmetakif.edu.tr

Editör Yardımcıları / Co Editors

Prof. Dr. Mustafa LAMBA

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
mlamba@mehmetakif.edu.tr

Doç. Dr. Sümeyye ÖZMEN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
sozmen@mehmetakif.edu.tr

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Abdulkerim ÇALIŞKAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi - Maliye

Prof. Dr. Asem NAUŞABAYEVA HEKİMOĞLU

Uşak Üniversitesi - Uluslararası İlişkiler

Prof. Dr. Can Deniz KÖKSAL

Akdeniz Üniversitesi - Ekonometri

Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi - Kamu Yönetimi

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi - İktisat

Prof. Dr. Mahmut AKBOLAT

Sakarya Üniversitesi - Sağlık Yönetimi

Prof. Dr. Sema BUZ

Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Hizmet

Prof. Dr. Songül Kakilli ACARAVCI

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi - İşletme

Prof. Dr. Şenol BABUŞÇU

Başkent Üniversitesi - Finans ve Bankacılık

Prof. Dr. Yusuf ALPER

Bursa Uludağ Üniversitesi - Çalışma Ekonomisi

Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Beykent Üniversitesi

Prof. Dr. Amir KIA

Utah Valley Üniversitesi

Prof. Dr. Aysel ERCİŞ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Prof. Dr. Enver AYDOĞAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Erhan ADA

Yaşar Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma Nur TUĞAL

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin DALGAR

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Prof. Dr. Metin BERBER

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Muhittin KAPLAN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nihat AYDENİZ

Dicle Üniversitesi

Prof. Dr. Sayım YORGUN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Sunay İL

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Yonca İLDEŞ ANZERLİOĞLU

Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Aviral Kumar TIWARI

Rajagiri Business School

(Rajagiri İşletme Okulu)

Dr. Anastasis KRATSIOS

ETH Zürich

(ETH Zürich Üniversitesi)

Dr. Tatjana PUHAN

Universität Mannheim

(Mannheim Üniversitesi)

İletişim / Contact

iibfdergi@mehmetakif.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/makuiibf>

MAKU IIBFD, aşağıdaki endeks- dizinler tarafından taranmaktadır

MAKU IIBFD, covered and abstracted by following indexing services

Emerging Sources Citation Index (ESCI),
Directory of Open Access Journals (DOAJ),
Index Copernicus (ICI),
(SOBIAD)
(TR DİZİN)

YAYIN İLKELERİ VE YAZAR REHBERİ

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (MAKU IIBFD), Mart, Temmuz ve Kasım aylarında olmak üzere yılda 3 kez Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından yayımlanan hakemli bir bilimsel dergidir.

Dergide iktisat, işletme, ekonometri, maliye, finans, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi, sağlık yönetimi, siyaset bilimi ve diğer ilgili alanlarda Türkçe ve İngilizce dillerinde makaleler yayımlanmaktadır.

Yayınlanmak üzere gönderilen eserlerin başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olması gerekmektedir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Dergide yayınlanacak eserlerin her türlü sorumluluğu yazar veya yazarlara aittir.

MAKU IIBFD, makale sunumlarını memnuniyetle karşılamakta ve hiçbir aşamada (başvuru, hakemlik ve yayınlama) herhangi bir yayın ücreti talep etmemektedir.

Dergimize DergiPark sistemi üzerinden (<http://dergipark.org.tr/makuiibf>) başvurulması gerekmektedir.

Yüklenen her bir makale öncelikli olarak iThenticate intihal tarama programı aracılığı ile taranmaktadır. Tarama sonucu %20'nin üzerinde olan makaleler RET edilmektedir.

Makaleler en az iki hakem tarafından kör hakemlik uygulamasıyla değerlendirilmektedir. Dergimizin yazım kuralları ile ilgili detaylı bilgiye <http://dergipark.org.tr/makuiibf> adresinden ulaşılabilir.

EDITORIAL PRINCIPLES AND GUIDE FOR AUTHORS

Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty (MAKU IIBFD) is an open-access, biannual (March, July, November) and peer reviewed scientific journal, which is publishing by Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty.

MAKU IIBFD publishes scientific articles on economics, business, management, international relations, public administration, healthcare management, political science, econometrics, finance, and related fields, in English or Turkish.

Manuscripts submitted to the journal are only accepted if they have not been or will not be published and should not be under review elsewhere. Manuscript's language is Turkish and English. All responsibility of the studies belongs to the author(s).

MAKU IIBFD, welcomes article submissions and does not charge any fee for any (article submission, peer review or publication) processes.

Submissions must be done via Dergipark (<http://dergipark.org.tr/makuiibf>) system.

Each uploaded article is scanned primarily through the iThenticate software. The articles that exceeded 20% of the results of the scan are REJECTED.

Double blind peer review is used for review process. Detailed information on the writing rules of our journal can be found at: <http://dergipark.org.tr/makuiibf>

DÜZELTME NOTU

Düzeltilmeye Konu Olan

Cilt	: 10
Sayı	: 1
Makale Adı	: KÜRESEL HURDA DEMİR TİCARETİ İLİŞKİLERİNİN SOSYAL AĞ ANALİZİ YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ
DOI	: https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097376
Yazarlar	: Behiç ÇETİN, Taner FİLİZ
Açıklama	: Adı geçen çalışmada birinci yazar ile ilgili bilgi “Öğr. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Hikmet Tolunay Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Doktora Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, behicc@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-8926-2394 ” şeklinde düzeltilmiştir.

Bu Sayının Hakemleri / Academic Referees of This Issue

Prof. Dr. Aşkın KESER	Doç. Dr. Burcu GEDİZ ORAL
Prof. Dr. Abdullah ÖZDEMİR	Doç. Dr. Dilek MEMİŞOĞLU
Prof. Dr. Adem GÖLEÇ	Doç. Dr. Egemen SULUKAN
Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN	Doç. Dr. Eyyüp Ensari ŞAHİN
Prof. Dr. Ali Rıza FİRUZAN	Doç. Dr. Ferihan POLAT
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Doç. Dr. Gamze Ebru ÇİFTÇİ
Prof. Dr. Azmi YALÇIN	Doç. Dr. Günay Deniz DURSUN
Prof. Dr. Engin DİNÇ	Doç. Dr. Hakan ÖZÇELİK
Prof. Dr. Fatih ECER	Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR
Prof. Dr. Fatih KIRIŞIK	Doç. Dr. Hatice AYDIN
Prof. Dr. Gülten GÜMÜŞTEKİN	Doç. Dr. Hüsniye AKILLI
Prof. Dr. Harun YAKIŞIK	Doç. Dr. Ilkut Elif KANDİL GOKER
Prof. Dr. İsmail BEKÇİ	Doç. Dr. İsmail METİN
Prof. Dr. Mehmet GENÇTÜRK	Doç. Dr. Mahmut Sami ÖZTÜRK
Prof. Dr. Muharrem ES	Doç. Dr. Mehmet Akif ALTUNAY
Prof. Dr. Muhsin HALİS	Doç. Dr. Mete Kaan NAMAL
Prof. Dr. Murat ÇETİNKAYA	Doç. Dr. Oğuzhan AY TAR
Prof. Dr. Mustafa Zihni Tunca	Doç. Dr. Ömer SOLAK
Prof. Dr. Nesrin DEMİR	Doç. Dr. Özgür Emre KOÇ
Prof. Dr. Recep ÖZKAN	Doç. Dr. Özlem ÖZER
Prof. Dr. Sedat YENİCE	Doç. Dr. Sait GÜL
Prof. Dr. Serpil AĞCAKAYA	Doç. Dr. Savaş ARTUĞER
Prof. Dr. Serpil AYTAÇ	Doç. Dr. Serkan NAKTİYOK
Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT	Doç. Dr. Seval BEKİROĞLU
Prof. Dr. Soner TASLAK	Doç. Dr. Şakir İŞLEYEN
Prof. Dr. Süleyman Serdar KARACA	Doç. Dr. Tolga DURSUN
Prof. Dr. Tamer AKSOY	Doç. Dr. Tuğba AKIN
Prof. Dr. Tamer BUDAK	Doç. Dr. Uysal YENİPINAR
Prof. Dr. Tayfur BAYAT	Doç. Dr. Yıldız ATMACA
Prof. Dr. Tefvik Volkan YÜZER	Doç. Dr. Yunus ZENGİN
Prof. Dr. Volkan ALPTEKİN	Doç. Dr. Yusuf ESMER
Prof. Dr. Yetiş Şazi MURAT	Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU
Doç. Dr. Abdullah OĞRAK	Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gül GEDİKKAYA
Doç. Dr. Ali KABLAN	Dr. Öğr. Üyesi Murat İNAN
Doç. Dr. Baran ARSLAN	Dr. Öğr. Üyesi Selim KANAT
Doç. Dr. Bengü HIRLAK	Dr. Öğr. Üyesi Turhan MOÇ
Doç. Dr. Beyza ERKOÇ	Dr. Öğr. Üyesi Umut Tolga GÜMÜŞ
Doç. Dr. Bilsen BİLGİLİ	Dr. Öğr. Üyesi Yurdanur URAL USLAN

İÇİNDEKİLER – CONTENTS

Araştırma Makaleleri – Research Articles

- TÜRKİYE'DE TASARRUF YATIRIM AÇIĞI VE CARİ AÇIK EŞBÜTÜNLEŞİK MİDİR?
DÖNEMLERARASI YAKLAŞIM
IS SAVING INVESTMENT DEFICIT AND CURRENT ACCOUNT DEFICIT IN TURKEY CO-INTEGRATED? AN INTER-TEMPORAL APPROACH
Pages-Sayfalar: 837-857
Cemal ÖZTÜRK, İsmail ÇEVİŞ, Hanım BOZKURT
- TURİST REHBERİ PERFORMANSININ TURİST MEMNUNİYETİ VE DESTİNASYON SADAKATI
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: UZAK DOĞULU TURİSTLER ÜZERİNE BİR UYGULAMA
THE IMPACT OF TOUR GUIDE'S PERFORMANCE ON TOURIST SATISFACTION AND DESTINATION LOYALTY: A STUDY ON FAR EASTERN TOURISTS
Pages-Sayfalar: 858-881
Cenk Murat KOÇOĞLU, Merve YILDIRIM KALEM
- COVID-19 SÜRECİNDE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN UZAKTAN EĞİTİM EĞİLİMİNİN
ARAŞTIRILMASI
RESEARCHING THE DISTANCE EDUCATION TENDENCIES OF UNIVERSITY STUDENTS IN THE COVID-19 PROCESS
Pages-Sayfalar: 882-903
Hakan EYGÜ
- KENTİÇİ TOPLU TAŞIMA FİLOSU ATAMA VE BOYUTLANDIRMA PROBLEMİ İÇİN BİR MODEL
ÖNERİSİ: ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ
A MODEL PROPOSAL FOR URBAN PUBLIC TRANSPORTATION FLEET ALLOCATION AND SIZING PROBLEM: A CASE STUDY OF ERZURUM PROVINCE
Pages-Sayfalar: 904-934
Hamit ERDAL, Selçuk KORUCUK
- PREDICTING USD/ TL EXCHANGE RATE IN TURKEY: THE LONG-SHORT TERM MEMORY
APPROACH
TÜRKİYE'DE DOLAR/TL KURUNU TAHMİN ETMEK: UZUN-KISA BELLEK SINIR AĞLARI YAKLAŞIMI
Pages-Sayfalar: 935-949
Ayten YAĞMUR, Zeynep KARAÇOR, Fatih MANGIR, Abdul-Razak B. YUSSIF
- COST OPTIMIZATION WITH INTERNET SUPPORTED FMEA AND FUZZY FMEA ANALYSIS
NESNELERİN İNTERNETİ DESTEKLİ HTEA VE BULANIK HTEA ANALİZİ İLE MALİYET OPTİMİZASYONU
Pages-Sayfalar: 950-970
Ceren ARSLAN KAZAN, Buket KARATOP, Halil KORUCA
- GENEL ÖZ YETERLİLİK DÜZEYİNİN GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE RİSK
ALMANIN RÖLÜ. ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
THE ROLE OF RISK-TAKING IN THE EFFECT OF GENERAL SELF-EFFICIENCY LEVEL ON ENTREPRENEURSHIP TENDENCIES. A RESEARCH ON UNIVERSITY STUDENTS.
Pages-Sayfalar: 971-994
Turhan MOÇ
- INSTANT MESSAGING GROUPS: IS IT CONVENIENCE OR TORTURE?
ANLIK MESAJLAŞMA GRUPLARI: KOLAYLIK MI EZİYET Mİ?
Pages-Sayfalar: 995-1019
Mehmet Emin BAKAY, Sevtap ÜNAL, Aygül ARSLAN
- İÇ DENETİM PERSPEKTİFİNDEN KURUMSAL KÜLTÜR DENETİMİ: UYGULAMA MODEL ÖNERİSİ
AUDITING CORPORATE CULTURE THROUGH THE LENS OF INTERNAL AUDIT: A MODEL PROPOSITION
Pages-Sayfalar: 1020-1041
Hayrettin USUL, Elif ÇAĞLAN

BİR KOBİ'NİN BANKA SEÇİM SÜRECİNDE ARALIK TİP 2 BULANIK AHP YÖNTEMİ UYGULAMASI
APPLICATION OF INTERVAL TYPE 2 FUZZY AHP METHOD IN BANK SELECTION PROCESS OF AN SME

Pages-Sayfalar: 1042-1070

Ufuk AYDOĞMUŞ, Hacer YUMURTACI AYDOĞMUŞ, Davut KARAMAN, Ali YILDIZ, Melih CAN

TÜRKİYE'DE GENÇ KADIN VE GENÇ ERKEKLERİN İŞSİZLİK HİSTERİSİ
UNEMPLOYMENT HYSTERESIS OF YOUNG WOMEN AND YOUNG MEN IN TURKEY

Pages-Sayfalar: 1071-1082

Yasemin TELLİ ÜÇLER, Metin YILDIRIM, Ahmet Tayfur AKCAN, Özlem KARADAĞ AK

İŞ GÜVENCESİZLİĞİ ALGISI VE ÖZ YETERLİLİK DÜZEYİNİN POLİTİK DAVRANIŞ ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ

THE EFFECT OF PERCEPTION OF JOB INSECURITY AND SELF EFFICACY ON POLITICAL BEHAVIOR

Pages-Sayfalar: 1083-1118

Esvet MERT, Sabahat BAYRAK KÖK

KARİYER SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇEYE UYARLANMASI
TURKISH ADAPTATION OF THE CAREER SUSTAINABILITY SCALE

Pages-Sayfalar: 1119-1135

Tayfun ARAR, Nurcan ÇETİNER

KESİŞİMSELLİK YAKLAŞIMINDAN HAREKETLE KENTSEL MEKÂNA İLİŞKİN BASKI
DİNAMİKLERİNİ DÜŞÜNMEK: TÜRKİYE'DE KADINLARIN KENT DENEYİMLERİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME

*CONSIDERING THE DYNAMICS OF PRESSURE REGARDING THE URBAN SPACE FROM THE INTERSECTIONALITY APPROACH: A
RESEARCH ON WOMEN'S URBAN EXPERIENCES IN TURKEY*

Pages-Sayfalar: 1136-1164

Funda KEMAHLI GARİPOĞLU, Duygu YILDIZ KARAKOÇ, Ayşem SEZER ŞANLI

İNFORMEL İLETİŞİMİN İŞ BECERİKLİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İYİMSERLİĞİN ARACILIK
ROLÜ

MEDIATING ROLE OF OPTIMISM IN THE EFFECT OF INFORMAL COMMUNICATION ON BUSINESS SKILL

Pages-Sayfalar: 1165-1186

Şükriye KILIÇ AKSOY, Derya GÜVEN, Hüseyin ÇİÇEK

ÜST KADEME KURAMI ÇERÇEVESİNDE CEO KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİNİN FİNANSAL
MANİPÜLASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

*THE EFFECT OF CEO CHARACTERISTICS ON FINANCIAL MANIPULATION WITHIN THE FRAMEWORK OF UPPER ECHOLON
THEORY*

Pages-Sayfalar: 1187-1216

Evren YANYA, İlkut Elif KANDİL GÖKER

SAKİN KENTLERDE YAŞAM VE ÇALIŞMA YAŞAMI KALİTESİ
THE QUALITY OF LIFE AND QUALITY OF WORKING LIFE IN SLOW CITIES

Pages-Sayfalar: 1217-1238

Nisan Nur ÇAKIR TEMEL, Oğuz BAŞOL

ÖRGÜTSEL ETİK DEĞER, KENDİNİ GELİŞTİRME, ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME VE ÇALIŞAN
PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

*EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL ETHICAL VALUE, SELF-DEVELOPMENT,
ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION, AND EMPLOYEE PERFORMANCE*

Pages-Sayfalar: 1239-1266

Servet ALP

TARIM KOOPERATİFLERİNİN PAZARLAMA SORUNLARI: BURDUR İLİNDE BİR UYGULAMA
MARKETING PROBLEMS OF AGRICULTURAL COOPERATIVES: AN APPLICATION IN BURDUR PROVINCE

Pages-Sayfalar: 1267-1294

Muhammet Murat NALCI, Mevlüt TÜRK

ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETİM SEKTÖRÜNDE UYGULANAN TEŞVİKLERİN EKONOMİK BÜYÜMEYE
ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEKLEMİNDE AMPİRİK BİR ANALİZ
*THE EFFECTS OF INCENTIVES APPLIED IN THE ELECTRICITY PRODUCTION SECTOR ON ECONOMIC GROWTH: AN
EMPIRICAL ANALYSIS IN THE SAMPLE OF TURKEY*
Pages-Sayfalar: 1295-1314
Feti ERBAŞ, Yaşar KÖSE, Rıza BAYRAK

TÜRKİYE'DE SOSYAL SORUMLULUĞUN ARAÇSALLAŞTIRILMASI BAĞLAMINDA ÇEVRE
ODAKLI KURUMSAL İŞ BİRLİĞİ PROJELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
*AN EVALUATION OF ENVIRONMENT-ORIENTED CORPORATE COOPERATION PROJECTS IN THE CONTEXT OF
INSTRUMENTALIZATION OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN TURKEY*
Pages-Sayfalar: 1315-1331
Gökhan KALAĞAN, Veysel BAŞUSTA

TÜRKİYE'DE GÖÇMEN ENTEGRASYONU: ZORLAŞTIRICILAR, KOLAYLAŞTIRICILAR VE
ÖNERİLER
MIGRANT INTEGRATION IN TURKEY: COMPLICATORS, FACILITATORS AND RECOMMENDATIONS
Pages-Sayfalar: 1332-1357
Aslı COŞKUN, Hamza ATEŞ

KADINLARIN İDEOLOJİK YÖNELİMLERİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI: ANTALYA ÖRNEĞİ
A FIELD RESEARCH ON THE IDEOLOGICAL TENDENCY OF WOMEN: THE CASE OF ANTALYA
Pages-Sayfalar: 1358-1387
Nazlı TEKİN

IS THERE A CAUSAL RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL PERFORMANCE AND PREMIUM
PRODUCTION? EVIDENCE FROM TURKISH INSURANCE INDUSTRY
*FİNANSAL PERFORMANS İLE PRİM ÜRETİMİ ARASINDA BİR NEDENSELLİK İLİŞKİSİ VAR MI? TÜRK SİGORTA SEKTÖRÜNDE
KANITLAR*
Pages-Sayfalar: 1388-1412
Özcan IŞIK, Mohsin SHABİR, Murat BELKE

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE UZAKTAN MUHASEBE VE FİNANS EĞİTİMİ: LİSANS
ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA
*DISTANCE ACCOUNTING AND FINANCE EDUCATION IN THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS: A RESEARCH ON
UNDERGRADUATE STUDENTS*
Pages-Sayfalar: 1413-1442
Nurcan YAĞMURLU, İrfan SEKTİOĞLU

A SCALE DEVELOPMENT STUDY TO DETERMINE PSYCHOSOCIAL EVALUATIONS FOR
SEAFARERS
DENİZCİLERİN PSİKOSOSYAL DEĞERLENDİRMELERİNİ BELİRLEMEK İÇİN ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI
Pages-Sayfalar: 1443-1456
Sena ÖKSÜZ, Umut YANARDAĞ

THE EFFECT OF THE PARTICIPATION OF SUCCESSFUL ENTREPRENEURS ON ENTREPRENEURIAL
INTENT IN APPLIED ENTREPRENEURSHIP EDUCATION
UYGULAMALI GİRİŞİMCİLİK EĞİTİMİNDE BAŞARILI GİRİŞİMCİLERİN KATILIMININ GİRİŞİM NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
Pages-Sayfalar: 1457-1478
Ömer Lütfi ANTALYALI, Pınar GÖKTAŞ

THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL CULTURE ON INNOVATIVE WORK BEHAVIOR: THE
MEDIATOR ROLE OF TRUST IN MANAGERS
ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞINA ETKİSİ: YÖNETİCİYE GÜVENİN ARACI ROLÜ
Pages-Sayfalar: 1479-1500
Kürşat ÖZDAŞLI, Sefa CEYHAN, Duygu YILDIRIM

SURİYELİLERİN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SUÇA KARIŞMA ORANLARI
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: BURDUR İLİ ÖRNEĞİ
*EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF SYRIANS AND THEIR
COMPLIANCE RATE: EXAMPLE OF BURDUR PROVINCE*
Pages-Sayfalar: 1501-1523
Serkan KÜÇÜKDOĞRU

VERGİDEN KAÇINMADAN VERGİ KAÇAKÇILIĞINA GEÇİŞ: VERGİ SİĞİNAĞI ÖRNEK OLAYI
RANSITION FROM TAX AVOIDANCE TO TAX EVASION: THE CASE OF THE TAX SHELTER

Pages-Sayfalar: 1524-1541

Güler Ferhan ÜNAL UYAR, Burçin TUTCU, Duygu DOĞAN

AN APPRAISAL OF THE 21ST CENTURY THROUGH BAUDRILLARD'S IDEAS IN THE CONTEXT OF
THE INTERPLAY AMONG POLITICS, PHILOSOPHY, ORGANIZATIONS AND BEING HUMAN
*BAUDRİLARD'IN FİKİRLERİ ÜZERİNDEN 21. YÜZYILIN SİYASET, FELSEFE, ÖRGÜTLER VE İNSAN OLMAK ARASINDAKİ
ETKİLEŞİM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ*

Pages-Sayfalar: 1542-1563

Aytaç ODACILAR, Onur KAZANCI

BAĞIMSIZ DENETİM KAPSAMINDAKİ SÜREKLİ EĞİTİM PROGRAMLARINA YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA

A RESEARCH ON CONTINUING EDUCATION PROGRAMS WITHIN THE SCOPE OF INDEPENDENT AUDIT

Pages-Sayfalar: 1564-1580

Harun ÖGÜNÇ

TÜRKİYE'NİN PROGRAM BÜTÇESİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARINA UYUMU
MATCH OF TÜRKİYE'S PROGRAM BUDGET WITH THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Pages-Sayfalar: 1581-1607

Ayşe YİĞİT ŞAKAR, Emrullah AYDIN

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE EKOLOJİK AYAK İZİ ARASINDA NEDENSELLİK
İLİŞKİSİNİN ANALİZİ: DALGACIK YÖNTEMİ YAKLAŞIMI
*ANALYSIS OF THE CAUSALITY RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND ECOLOGICAL FOOTPRINT IN TURKEY:
THE WAVELET METHOD APPROACH*

Pages-Sayfalar: 1608-1626

Veysel ERAT, Yunus SAVAŞ, Dilek ALMA SAVAŞ

BIBLIOMETRIC MAPPING OF STUDIES ON GREEN ACCOUNTING IN HEALTH
SAĞLIK ALANINDA YEŞİL MUHASEBE İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALARIN BIBLIYOMETRİK HARİTALAMASI

Pages-Sayfalar: 1627-1645

Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT, İlknur ARSLAN ARAS, Gülşen ÇELİK, Ezgi ÖRS GÜNENC

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE MUKHTAR INSTITUTION IN CITY CENTERS IN
TERMS OF PUBLIC ECONOMY IN TURKEY
TÜRKİYE'DE ŞEHİR MERKEZLERİNDEKİ MUHTARLIK KURUMUNUN KAMUSAL EKONOMİ AÇISINDAN ETKİNLİĞİNİN ANALİZİ

Pages-Sayfalar: 1646-1670

Alparslan UĞUR, Arzu KIZILKAYA

AZERBAJCAN'DA TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİ ÜZERİNE GENEL
DEĞERLENDİRMELER

GENERAL EVALUATIONS ON THE FORMATION PROCESS OF TURKISH NATIONALISM IN AZERBAIJAN

Pages-Sayfalar: 1671-1690

Hakan ALTINTAŞ, Hıfzı TOZ, Ali TAGHIYEV

THE RELATIONSHIP OF FINANCIAL INNOVATION AND ECONOMIC GROWTH: EXAMPLE OF
TÜRKİYE

FİNANSAL İNOVASYON İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Pages-Sayfalar: 1691-1709

Gülay ÇİZGİCİ AKYÜZ, Seval AKBULUT BEKAR

Derleme Makaleleri – Review Articles

CONCEPTUAL LEVEL STRATEGY RECOMMENDATIONS FOR UNDERSTANDING MARKETING
COMMUNICATION EFFORTS IN DIGITAL CONSUMPTION CULTURE WITH NEUROSCIENCE
TECHNIQUE

*DİJİTAL TÜKETİM KÜLTÜRÜNDE PAZARLAMA İLETİŞİMİ ÇALIŞMALARININ NÖROBİLİM TEKNİKLERİYLE ANLAŞILMASINA
YÖNELİK KAVRAMSAL DÜZEYDE STRATEJİ ÖNERİLERİ*

Pages-Sayfalar: 1710-1723

Ömer Kürşad TÜFEKÇİ, Ferdi AKBİYİK

TÜRKİYE'DE TASARRUF YATIRIM AÇIĞI VE CARİ AÇIK EŞBÜTÜNLEŞİK MİDİR? DÖNEMLERARASI YAKLAŞIM

IS SAVING INVESTMENT DEFICIT AND CURRENT ACCOUNT DEFICIT IN TURKEY CO-INTEGRATED? AN INTER-TEMPORAL APPROACH

Cemal ÖZTÜRK¹, İsmail ÇEVİŞ², Hanım BOZKURT³

1. Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, cemalo@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3850-7416>
2. Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İcevis@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6246-8707>
3. Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, hanimbozkurt@outlook.com.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8723-1087>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
08.04.2021 04.08.2021

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
31.07.2023 07.31.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.911894>

Öz

Çalışmada kullanılan teorik model cari işlemler dengesi analizlerinde temel referans olarak kabul gören Obstfeld and Rogoff (1994, 1996)'un geliştirdiği zamanlara arası yaklaşıma (intertemporal approach) dayanmaktadır. Bu zamanlar arası yaklaşıma göre cari işlemler dengesi, ileriye dönük dinamik tasarruf ve yatırım kararlarının bir sonucudur. Bu çalışmada, Türkiye'de tasarruf ve yatırım dengesinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi, 1975-2019 dönemi için çeşitli eş bütünlüşme yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Eş bütünlüşme testlerinde karşılaştırma sağlamak için Engle-Granger ve Johansen eş bütünlüşme testleri kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda cari işlemler dengesinin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya oranı ile yatırımların Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya oranı ve tasarrufların Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya oranı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Buna ek olarak eş bütünlüşme tahmincileri olan FMOLS, DOLS ve CCR kullanılmış, elde edilen bulgulara bakıldığında tasarruf yatırım dengesi ile cari işlemler dengesi arasında negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasarruf, Yatırım, Zaman Serisi Modelleri, Eş Bütünlüşme, FMOLS, DOLS, CCR.

Abstract

The theoretical model used in the study is based on the intertemporal approach developed by Obstfeld and Rogoff (1994, 1996), which is accepted as the primary reference in current account balance analysis. According to this intertemporal approach, the current account balance results from forward-looking dynamic saving and investment decisions. In this study, the effect of savings and investment balance on the current account balance in Turkey was analyzed using various cointegration methods for the period 1975-2019. Engle-Granger and Johansen cointegration tests were used to provide a comparison in cointegration tests. As a result of the analysis, a long-term relationship was found between the ratio of the current account balance to Gross Domestic Product, the ratio of investments to Gross Domestic Product, and the ratio of savings to Gross Domestic Product. In addition, the cointegration estimators FMOLS, DOLS, and CCR were used. The findings revealed a negative relationship between the savings-investment balance and the current account balance.

Keywords: Saving, Investment, Time-Series Models, Co-Integration, FMOLS, DOLS, CCR.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The main aim of this study is to examine the relationship between the savings-investment balance and the current account balance with the co-integration approach for the period 1975-2019 in Turkey based on the intertemporal approach in which the current account balance is the result of forward-looking dynamic savings and investment decisions.

Research Questions

Is there a long-term relationship between the savings-investment deficit and the current account balance within the framework of the inter-temporal approach in Turkey?

Literature Review

When empirical studies conducted in the relevant field are examined in the literature, it can be said that the studies are concentrated from the point of view of external equilibrium. At the same time, the issue is less addressed than the window of the savings-investment deficit relationship. Studies conducted in the framework of savings-investment deficit and current account deficit are mainly aimed at investigating whether there is a relationship between them and whether it is sustainable. Studies conducted in the framework of savings-investment deficit and current account deficit are mainly aimed at investigating whether there is a relationship between them and whether it is sustainable. When empirical studies conducted in the relevant field are examined in the literature, it can be said that the studies are concentrated from the point of view of external equilibrium. At the same time, the issue is less addressed than the window of the savings-investment deficit relationship.

Methodology

In the study, the current account balance, domestic savings, and investment ratio to GDP in Turkey for the period 1975 - 2019 were taken, and the data set of the variables were compiled from the International Financial Statistics on an annual period. In the study, Engle-Granger and Johansen cointegration tests were used to provide a comparison in cointegration tests. Also, FMOLS, DOLS, and CCR, cointegration estimators, were used to obtain long-term coefficients.

Results and Conclusions

In a country where domestic savings rates are low, it is difficult to meet domestic investments. As a result, the need for foreign capital increases and this increases the country's vulnerability to foreign debt stock and economic shocks. One reason for the current account deficit in Turkey is a savings deficit in domestic savings. Failure to meet the domestic investment of domestic savings in Turkey, in other words, there are many factors based on domestic savings deficit. Production structure comes first among these factors. Apart from this, there are other factors such as foreign trade structure, fragility in the financial sector, and behavioral structure in economic decision-making units. In this study, savings-investment balance and the current account balance relations in Turkey were examined for the period 1975 to 2019. Accordingly, the long-term relationship between saving and investment rate and the

current account balance ratio to GDP has been tested by Engle-Granger and Johansen co-integration tests. According to the findings obtained from the study, these tests indicate that the relevant variables are cointegrated, that is, the existence of a long-term relationship. Also, long-term coefficients were obtained with cointegration coefficients. The coefficients obtained by FMOLS, DOLS, and CCR estimators are in line with economic theory and are statistically significant. Due to the development and deepening of financial markets, domestic savings can be increased by reducing volatility in the return of financial assets by ensuring stability in financial markets. At this point, the coordination of monetary and fiscal policies becomes essential. It is of great importance to reduce fiscal dominance through fiscal policy, supporting monetary policy measures that ensure financial stability without compromising the price stability of the CBRT. At this point, it can be said that providing a structural and legal framework that increases the speed of adaptation to financial innovations in the banking system will also be supportive. Besides, the implementation of Micro-based measures that encourage domestic savings will also contribute. Policy practices in this direction will not only contribute to the elimination of the domestic savings deficit, but also that the current account deficit can improve the quality of financing, and even stop the current account deficit from being a problem

1. GİRİŞ

Makroekonomik istikrar, bir ülkede iç ve dış denge koşullarının birlikte gözetildiği bir makroekonomik yapıyı tanımlamaktadır. İç denge, dar anlamda fiyat istikrarını, geniş anlamda ise fiyat istikrarı ile birlikte tam istihdamın sağlanmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla iç dengeye ilişkin temel makroekonomik göstergeler enflasyon, büyüme, istihdam gibi göstergeler olmaktadır. Dış denge ise dar anlamda dış ticaret dengesini ifade ederken geniş anlamda ödemeler bilançosu dengesinin sağlanması anlamına gelmektedir. Bir başka açıdan makroekonomik istikrarı, konjonktürel dalgalanmaların sıklığı ve derecesinin düşüklüğü olarak tanımlamak da mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, ülkenin dış dünyaya karşı ekonomik itibarını ifade eden ödemeler bilançosunun otonom (iktisaden dengesizlik oluşturabilen) hesaplarından biri cari işlemler dengesi hesabıdır.

Ödemeler bilançosunun ana kalemlerinden bir olan cari işlemler hesabının iki boyutu olduğu söylenebilir. Birincisi, ülkenin yurtiçi tasarruflar (kamu ve özel sektör) ve yatırım harcamaları arasındaki denge ya da dengesizlik ve buna bağlı olarak iktisadi büyüme potansiyelidir. Diğeri ise yurtiçi yerleşiklerin belirli bir dönemde yurtdışı yerleşikler ile gerçekleştirmiş olduğu mal ve hizmet ticareti gibi ekonomik işlemleridir.

1980'li yılların başlarından itibaren dünya ekonomisinde mal ticaretinin yanı sıra sermaye akımlarında da serbestleşme eğilimlerinin hız kazandığı görülmektedir. Küresel ekonomideki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında önem kazanan bu yapı, ülkeleri birbirleri ile daha sıkı bir konuma getirmiştir. Artan bu entegrasyon düzeyi ile birlikte bir ülke ya da ülke grubunda ortaya çıkabilecek makroekonomik istikrarsızlık diğer pek çok ülke üzerinde etkili olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, makroekonomik istikrarsızlık göstergelerden biri de yüksek cari açık oranı gelmektedir. Yüksek cari açığın yaratabileceği finansal istikrarsızlığın önüne geçebilmek, bazı gelişen piyasa ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinin de son yıllarda ilgilendiği önemli konulardan biri haline gelmiştir.

Teorik olarak bakıldığında, dışa açık bir ekonomide kamu ve özel sektör tasarruflarından oluşan yurtiçi tasarruflar, özel sektör yatırımlarını ve cari açığın finansmanında kullanılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, dışa açık ekonomilerde yurtiçi tasarruflar özel sektör yatırımlarından daha düşük olduğu sürece, cari açık oluşmaktadır. Bu durumda cari açığın finansmanı için yurtdışı yerleşiklerin tasarruflarına ihtiyaç duyulmaktadır. Yani ülkeye net sermaye girişi gerçekleşmekte ve ülkenin net finansal varlıklarında azalmalar ortaya çıkabilmektedir. Ülke ekonomisinde yaşanabilecek ani sermaye çıkışları sonucunda da bu finansman ihtiyacını daha da derinleşebilmektedir. Bu nedenle, finansal istikrar çerçevesinde, tasarruf yatırım dengesi ile cari açık arasında sıkı bir ilişki olduğu söylenebilir. Dolayısıyla finansal piyasaların gelişmesi ve istikrarı son derece önemlidir.

Türkiye, 24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikameci sanayileşme politikalarından vazgeçerek ihracata dayalı sanayileşmeye yönelmiştir. Bu çerçevede 1983 yılında dış ticaretin serbestleştirilmesi ve

ardından da 1989 yılında finansal liberalizasyon gerçekleştirilmiştir. 1990’li yıllarda alt yapı yatırımlarına ağırlık verilmiş ve özelleştirme girişimlerine hız verilmiştir. Kamu açıklarından kaynaklı Nisan 1995 krizi yaşanmış, 1998 Asya ve Rusya krizinden önemli ölçüde etkilenmiştir. IMF’in de desteklediği Döviz kuru çıpasına dayalı 2000 yılı Enflasyonu Düşürme Programı’nın içerisinde barındırdığı tutarsızlıklar ve bankacılık sektöründe oluşan kırılganlıkların da etkisiyle Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizler ile karşı karşıya kalmıştır. 2002 Güçlü Ekonomiye Geçiş İstikrar Programı ile dalgalı kur sisteminde bankacılık sektörünün ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik birçok yasal ve kurumsal düzenlemeye gidilmiştir. Ocak 2006’da enflasyon hedeflemesine dayalı para politikası stratejisine geçilmiş olup, özellikle kamu maliyesinin disipline edilmesi ve enflasyonun düşürülmesi gibi makroekonomik göstergelerde önemli ölçüde iyileşme sağlanmıştır. 2008 küresel krizin öğretileri doğrultusunda TCMB 2010 yılının son çeyreğinde fiyat istikrarından ödün vermeden finansal istikrarı da amaçlaya başlamıştır. 2013 yılında FED’in tahvil alımını azaltacağı ve faiz oranını artıracığı beklentileri ile birlikte Türkiye cari açık oranı yüksek bir ülke olarak kırılgan ülkeler sınıfında yer almıştır. Ağustos 2018 yılında yaşanan döviz kuru şoku ile birlikte son yıllarda finansal istikrar çerçevesinde cari açık sorunu günümüzde halen önemini korumaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’de ekonominin kriz yılları hariç cari açık ile karşı karşıya kaldığı dikkate alındığında, cari açık sorunu ekonomik yapı ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

Finansal istikrar, fon transferinin sağlanması, likiditesi görece olarak yüksek varlıkların oluşturulması, finansal piyasaların riskin paylaşımı ve işlem maliyetlerinin düşürülmesi gibi fonksiyonlarını aksaksız bir şekilde yerine getirmesi olarak ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle, finansal istikrar, finansal sistemin dengelerini bozabilecek beklenmedik durumlara karşı ekonominin dayanıklı olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, finansal piyasaların gelişmesi, derinleşmesi ve finansal araç çeşitliliğinin artırılması, yurtiçi tasarrufların teşvik edilerek finansal piyasalara kazandırılması özellikle, finansal istikrar bağlamında tasarruf yatırım dengesi ile cari açık ilişkisi önemli hale gelmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Obstfeld ve Rogoff (1994, 1996)’un geliştirdiği ve cari işlemler dengesinin ileriye dönük dinamik tasarruf ve yatırım kararlarının bir sonucu olduğu temel alan zamanlara arası yaklaşıma (intertemporal approach) dayanarak Türkiye’de 1975-2019 dönemi için eş bütünleşme yaklaşımı ile tasarruf-yatırım dengesi ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaca yönelik olarak; çalışmanın birinci bölümünde Türkiye’de tasarruf-yatırım açığı ve cari açığın gelişimi ele alınmıştır. İkinci bölümde literatürdeki çalışmalar ışığında teorik model sunulmuştur. Ekonometrik analizin yer aldığı dördüncü bölümde veri seti, ekonometrik yöntem ve çalışmanın bulgularına yer verilmiştir. Son bölümde de sonuç ve değerlendirme yapılmıştır.

Literatürde ilgili alanda yapılan ampirik çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların dış denge bakış açısından yoğunlaştığı görülürken, konunun tasarruf-yatırım açığı ilişkisinin penceresinden daha az ele alındığı söylenebilir. Tasarruf yatırım açığı ve cari açık çerçevesinden yapılan çalışmalar daha çok

aralarında ilişkinin olup olmadığının ve varsa sürdürülebilir olup olmadığının araştırılması yönündedir. Bu çalışma ile kullanılan ekonometrik yöntem sayesinde ilişkinin derecesi de ortaya konularak literatüre katkı yapacağı beklenebilir. Daha önemlisi konunun finansal istikrar çerçevesinde değerlendirilip olası politika önerileri sonraki çalışmalara yönlendirici nitelikte olacağı beklenebilir.

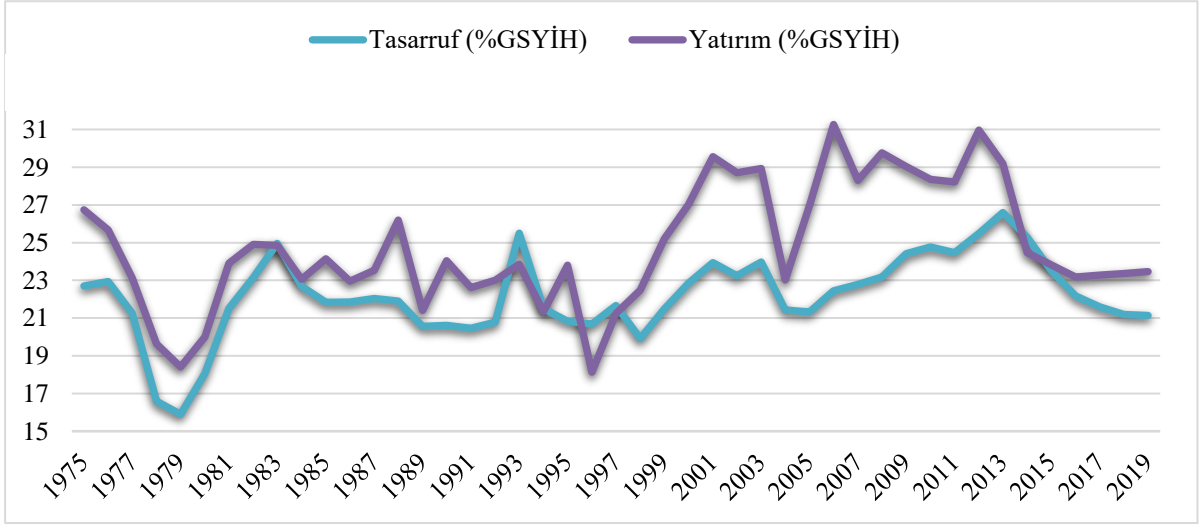
2. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE TASARRUF-YATIRIM AÇIĞI VE CARİ AÇIK SORUNU

Petrol şoklarının etkisiyle dünya ekonomisinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de yüksek enflasyon ile birlikte ekonomik durgunluğun bir arada bulunduğu 1970'li yılların ikinci yarısında, negatif reel oranı gerçekleştirmeleri sonucunda yurt içi tasarruf oranlarında ciddi düşmeler gerçekleşmiştir. Ayrıca artan belirsizlikle beraber, tasarrufların yatırımlara dönüşme oranı yavaşlamış ve yatırım oranları da düşmüştür. Yani bu dönemde ortaya çıkan borç krizi sürecinin, Grafik 1'den de görüleceği üzere, tasarruf ve yatırım oranlarına olumsuz yansıdığı söylenebilir.

Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşümü sağlayan 24 Ocak 1980 kararları ile ve piyasa ekonomisi yerleşik olduğu bir ekonomik yapı oluşturulması amaçlanmıştır. 1980 sonrası dönemde dış ticaretin serbestleştirilmesi, ardından finansal liberalizasyon süreci ile beraber pozitif reel faiz oranına ve gerçekçi kur düzeyini imkan veren piyasa dinamiklerine uyumlu ekonomi politikalarının katkısı ile tasarruf oranlarında ve yatırım oranlarında iyileşmeler yaşandığı ve hatta 1983-1993 arası dönemde yatırım oranlarının tasarruf oranlarının üzerinde olduğu görülmektedir. Ancak, kamu bütçe açıklarının neden 1994 Türkiye krizi, 1998 Asya ve Rusya krizlerinin etkisiyle hem tasarruf hem de yatırım oranlarında ciddi düşüşler olmakla beraber, yatırım oranının tasarruf oranının altında kaldığı görülmektedir. 1999 yılı sonrası 2001 Şubat krizine kadar tasarruf oranları artışı ve yatırım harcamalarında önemli artışlar yaşanmıştır.

Türkiye'de 2002 sonrasındaki döneme bakıldığında 1990'lı yıllardaki gibi tasarruflar, yatırımları finanse etmeye yetecek seviyede olmamıştır. 2001 krizi sonrası Güçlü Ekonomiye Geçiş İstikrar programını uygulanmaya başlanmış olmasına rağmen, FED'in %5 olan faiz oranını %2 seviyelerine düşürdüğü 2002-2005 döneminde küresel likidite bolluğunun etkisiyle sermaye akımları Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yönelmiştir. Düşük faiz oranlarının gerçekleştiği bu dönemde yurtiçi tasarruf oranı düştüğü görülmektedir. Uslu (2020)'ye göre, bu dönemde Türkiye'deki bankalar yeterli mevduat toplayamamış ve diğer ülkelerden sendikasyon kredisi kullanmışlardır. Son olarak bu krediler, özel sektörün ve ülkenin dış borç stokunu arttırmıştır. 2006-2013 yılları arası dönem tasarruf ve yatırımın hız kazandığı, hatta 2008 küresel krize rağmen yatırım oranının tasarruf oranından oldukça yüksek gerçekleştiği dönem olarak bakılabilir (Grafik1). FED'in para politikasındaki normalleşmenin oluşma başladığı 2013 sonrası dönemde gelişmekte olan ülkelere sermaye çıkışlarının etkisiyle Türkiye'de tasarruf ve yatırım oranında düşüşler yaşanmış olup, daha önemlisi yatırım ve tasarruf oranının birbirine yakın olacak şekilde yatay seyretmesi söz konudur.

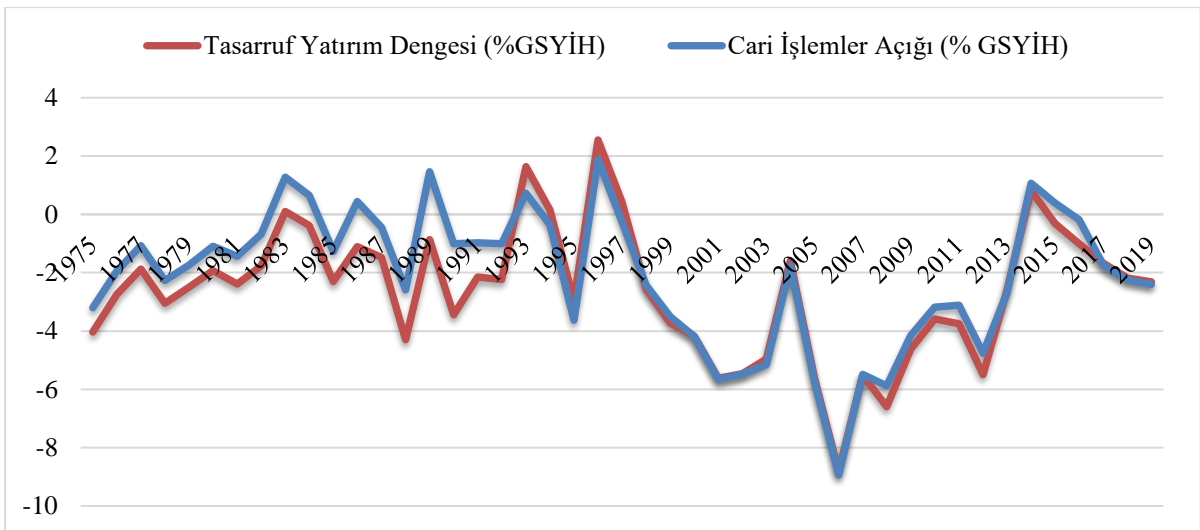
Grafik 1. Tasarruf Oranı ve Yatırım Oranı (GSYİH %)

Kaynak: International Financial Statistics

Grafik 2'den de görüldüğü üzere; Türkiye'de tasarruf – yatırım dengesi ile cari işlemler dengesi arasında oldukça yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Tasarruf – yatırım açığı oranı ile cari işlemler açığı oranı arasındaki bu yakın ilişki, aralarındaki güçlü etkileşimi de ortaya koymaktadır. Ayrıca, 1970'li yılların ortalarından 1980'li yıllarının sonlarına kadar olan dönemde Türkiye'de tasarruf- yatırım açığı oranına kıyasla cari açık oranının daha yüksek olması, bu dönemde cari açığın finansman sorunu olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. 1990'lı yıllardan itibaren yatırım-tasarruf açığı oranına neredeyse eşit cari açık oranının varlığı söz konusu olup, bu sermaye akımlarının serbestleşmesi ile birlikte bu dönemde cari açık finansman (dış kaynak kullanma imkanı) sorunun hafiflediği şeklinde yorumlanabilir. Ancak, cari açığın finansman kalitesi ayrı bir tartışma konusu olarak halen Türkiye ekonomisinin gündeminde devam etmektedir.

Grafik 2. Tasarruf-Yatırım Dengesi ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki

Kaynak: Internatioanl Financial Statistics

3. TEORİK MODEL VE LİTERATÜR

Çalışmada kullanılan teorik model cari işlemler dengesi analizlerinde temel referans olarak kabul gören Obstfeld ve Rogoff (1994, 1996)'un geliştirdiği zamanlara arası yaklaşıma dayanmaktadır. Bu zamanlar arası yaklaşıma göre cari işlemler dengesi, ileriye dönük dinamik tasarruf ve yatırım kararlarının bir sonucudur. Dışa açık bir ekonomide cari işlemler dengesi her zaman gerçekleşmeyebilir. Ekonomin arzu edilen yatırımları, yurtiçi tasarruflarını aştığı durumda, ülke yurt dışından borçlanarak bu harcama fazlasını gerçekleştirebilir, bu da cari açığa neden olur. Öte yandan, yurtiçi tasarruflar yatırımları aşarsa, ülke yurt dışına borç verir ve cari hesap fazlası ortaya çıkar. Kısacası, pozitif bir cari işlemler hesabı, yurtiçi tasarrufların yurtdışına yatırılan kısmını (net varlık artışı), negatif cari işlemler hesabı ise yabancı tasarruflarla finanse edilen yurtiçi yatırımın (net varlık azalması) fraksiyonunu temsil etmektedir. Bu çerçevede, zamanlar arası yaklaşım, cari işlemler hesabının dinamiklerinin analizi için uygun bir araç niteliğindedir. Bu Keynesyen yaklaşım çerçevesinde açık ekonomideki iç ve dış denge Denklem 1'deki gibi ifade edilebilir.

$$(I - S) + (G - T) = CAB \quad (1)$$

Burada; $(I - S)$ özel sektör açığını; $(G - T)$ kamu sektörü açığını ve (CAB) is cari açığı temsil etmektedir. Dolayısıyla, Denklem (1) 'in sol tarafının yurtiçi yatırım tasarrufu açığını gösterdiği açıktır.

Cari açık, bir makroekonomik istikrarsızlık göstergesi olarak günümüzde yalnızca gelişmekte olan ülkeler için değil, gelişmiş ülkelerin meşgul olduğu bir husustur. Nitekim, Türkiye'de cari açığın nedenleri, finansmanı ve finansman kalitesi, diğer makroekonomik değişkenler ile arasındaki ilişkisi ilgili literatürde en çok tartışılan konular arasında yer aldığı görülmektedir.

Türkay (2013)'e göre, yüksek cari açık Türkiye ekonomisinin 1980 yılından sonraki yıllarda en önemli ekonomik sorunlarından biridir. Ayrıca, cari açığın finansmanın sıcak para olarak da isimlendirilen kısa dönemli spekülâtif sermaye ve portföy yatırımları ile sağlanması, bu kısa vadeli sermaye hareketlerinin oynaklığını yüksek olması dikkate alındığında ekonomin finansal kırılganlıklara maruz bırakılmasına neden olmaktadır (Kaya, 2016). Şahin (2011), cari açığın ülke ekonomisinin gerek iç gerekse dış şoklara karşı o ülkeyi güçsüz bıraktığını ifade etmektedir. Timur (2018), Ulusal tasarrufların ülke kalkınmasındaki önemini incelediği çalışmasında yeterli yurtiçi tasarrufa sahip olmayan ekonomilerde olduğu gibi Türkiye'de de sürekli tasarruf- yatırım açığının, cari açığın yurtdışı tasarruflar ile finansa edilmesi ile birlikte diğer ülkelere yapılan faiz ödemelerini artırdığını Türkiye ekonomisini kırılgan hale getirdiğini ifade etmiştir. Cari açığın varlığı kadar, yurtiçi tasarruf yetersizliği durumunda kullanılan dış kaynakların hangi alanlarda kullanıldığı da önem arz etmektedir. Telatar (2011)'e göre şayet bir ekonomide tasarruflar, yatırım ve sermaye mallarını temin edilmesinde kullanılması durumunda "Lawson Doktrini" çerçevesinde endişe etmeye gerek yoktur. Ancak, bu kaynak kullanımı büyük ölçüde tüketim mallarının alımında kullanılması durumunda, cari açık kötü huylu demektir.

Tasarruf yatırım açığı ve cari açık ilişkisinin olup olmadığının inceleyen çalışmalardan biri Olivei (2000) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, 1960-1999 döneminde ABD ekonomisinde tasarruf yatırım açığı ile cari açık arasında güçlü bir korelasyonun olduğu tespit edilmiş ve ABD yurtiçi özel tasarruflarındaki azalmanın, cari işlemler dengesini bozucu yönde etki sonucuna varılmıştır. Edwards (2005) tarafından yapılan çalışmada, yine ABD ekonomisi için 1971-2004 döneminde cari işlem açığı, tasarruf-yatırım açığı, büyüme ve döviz kuru üzerinden incelenmiştir. Hane halkının tasarruflarındaki azalmanın ABD’nin cari açığını arttıran en önemli faktörlerden biri olduğu çalışmanın önemli bulgularından biridir. Park ve Shin (2009), 12 Asya ülkesinin 1980-2004 dönemi verilerini kullanarak 1998 Doğu Asya finansal krizi çerçevesinde tasarruflar, yatırımlar ve cari işlemler dengesini incelemişler ve bunlar arasında güçlü bir ilişkinin varlığına işaret etmişlerdir. Türkay (2013), 1980-2012 döneminde Dinamik En Küçük Kareler ve Engle - Granger iki aşamalı yöntemlerini kullanılarak Türkiye’de cari açık, bütçe Açığı ve yatırım-tasarruf ilişkisi incelenmiş olup, değişkenler arasında güçlü uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Doğan (2014), 1990-2012 döneminde cari işlemler açığı oranı ile tasarruf – yatırım açığı oranı arasında oldukça güçlü ve yakın bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Özellikle 2002 sonrası dönemde tasarruf yatırım dengesinin tasarruflar aleyhine bozulduğunu ve farkın açılmaya devam ettiği sonucuna varılmıştır. Durgun Kaygısız vd. (2016) ise 1980-2014 dönemi için Toda-Yamamoto ve Granger nedensellik yöntemi ile Türkiye’de tasarruflar, yatırımlar, cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelenmiştir. Çalışmada büyüme, tasarruf ve yatırımlar arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilemezken, büyüme, tasarruf ve yatırımlardan cari işlemler dengesine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu bulgusu elde edilmiştir. Akın ve Peker (2018) tarafından yapılan çalışma 1975-2016 döneminde eş-bütünleşme analizi ile Türkiye’de tasarrufların cari açık üzerindeki etkisi faiz ve yatırım ilişkisi ele alınmış ve değişkenlerin eş-bütünleşik olduğu sonucuna varılmıştır. Altunöz (2014), 2001-2017 döneminde Türkiye ekonomisinde üçüz açık hipotezini sınamıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli eş-bütünleşme ilişkisinin var olduğu ve özellikle yatırım-tasarruf açığı ile bütçe açığı arasında çift taraflı nedensellik ilişkisinin tespit edildiği görülmektedir.

Cari açığın sürdürülebilirliği yönündeki çalışmalardan biri Ansari (2004)’nin çalışmasıdır. Çalışmada, VAR ve VECM yöntemleri kullanılarak ABD ekonomisinde 1973-1999 dönemi için cari açık ile reel tasarruflar, reel sermaye hareketleri ve reel GSYİH arasındaki ilişki çerçevesinde cari açığın sürdürülebilirliği incelenmiş ve reel tasarrufların, reel GSYİH katkı sağlayarak cari açığın sürdürülebilirliğinde önemli bir rolünün olduğunu sonucuna varılmıştır. Brissimis vd. (2012) ise ADF ve Lee-Strazicich birim kök testleri ve FMOLS yöntemi kullanılarak, 1960-2007 döneminde Yunanistan ve 1983 ve 2003 döneminde Türkiye ekonomisinde cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliği, dönemler arası sürdürülebilirlik yaklaşımı çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Her iki ekonomi için yurtiçi tasarruf-yatırımlar açığı ile cari işlemler açığı arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir

ilişkinin olduğu neden olduğu, aynı zamanda Türkiye ekonomisinde cari açığın sürdürülebilir olmadığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Koç ve Bakırtaş (2016), 1992-2015 yılları arasında aylık veriler kullanılarak Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini incelemiştir. Çalışmada Engle - Granger nedensellik ve Johansen eş bütünleşme yöntemleri kullanılmış ve cari açığın zayıf yönde sürdürülebilir olduğu tespit edilmiştir. 2001 sonrasındaki dönemde Türkiye için kamu tasarruflarının artma eğilimine, tersine özel kesim tasarruflarının azalma eğilimine girdiği ve yatırım meydana gelen hızlı artışla birlikte ülkede tasarruf – yatırım açığının arttığı ve cari işlemler açığı sorunlarının baş gösterdiği sonucuna varılmıştır. Behera ve Yadav (2019), Toda-Yamamoto nedensellik testi ve VECM yöntemlerini kullanarak, 1950-2012 döneminde Hindistan’ın cari işlemler açığını analiz etmişlerdir. Cari açığın, hane halkının tasarrufları ve yurtdışı yatırımlarla ilişkili olduğu tespit edilmiş ve oluşan cari açığın büyük miktarının, doğrudan yabancı yatırımları ve portföy yatırımları ile finanse edildiğini belirlemiştir. Yapılan birim kök ve eş bütünleşme testlerinde Hindistan’daki cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğu görülmüştür.

4. EKONOMETRİK ANALİZ

4.1. Metodoloji

4.1.1. Model

Türkiye ekonomisinde yatırım-tasarruf dengesi ve cari işlemler dengesi ilişkisini ampirik olarak inceleyen model Denklem (2) ile gösterilmiştir.

$$CAB_t = \alpha_0 + \alpha_1 SAV_t + \alpha_2 INV_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada t zamanı, α_0 , α_1 ve α_2 ise tahmin edilecek parametreleri ifade etmektedir.

4.1.2. Veri

Çalışmada, Türkiye’de 1975-2019 dönemi için cari işlemler dengesinin, yurtdışı tasarrufların ve yatırımların GSYİH’ye oranı kullanılmış ve değişkenlere ait veri seti yıllık bazda IFS’den derlenmiştir. Söz konusu parametrelere ilişkin bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler

Değişken	Tanım	Kaynak
CAB	Cari işlemler dengesinin GSYİH’ye oranı	International Financial Statistics
SAV	Yurtdışı tasarrufların GSYİH’ye oranı	International Financial Statistics

<i>INV</i>	Yurtiçi yatırımların GSYİH'ye oranı	International Financial Statistics
------------	-------------------------------------	--

4.1.3. Yöntem

Çalışmanın amacına yönelik olarak Engle-Granger ve Johansen eş bütünleşme testleri kullanılmıştır. Ayrıca FMOLS, DOLS ve CCR eş bütünleşme tahmin edicileri ile uzun dönemli katsayılar tahmin edilmiştir. Ekonometrik analiz R ve python programlama dili kullanılarak yapılmıştır.

4.1.3.1. Engle-Granger Eş bütünleşme Testi

Birçok ekonomik zaman serisinin farkında durağan olduğu bilinmektedir. Böyle bir durumda $I(1)$ serilerinin seviyelerini içeren bir regresyon, yanıltıcı sonuçlar doğuracaktır. Katsayıların anlamlılığı için önerilen Wald testleri, sahte regresyon (spurious regression) denilen olgudan dolayı ilgisiz seriler arasında önemli bir ilişki olduğunu göstermektedir (Phillips, 1986).

Engle ve Granger (1987), iki veya daha fazla $I(1)$ serisinin lineer bir kombinasyonunun durağan yani $I(0)$ olabileceği üzerinde durmuştur. Bu durumda serinin eşbütünleşik (cointegrated) olduğunu söyleriz. Böyle bir lineer kombinasyon, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi karakterize eden ağırlıkların eş bütünleşme vektörüyle birlikte bir eş bütünleşme denklemi tanımlar.

Hansen (1992)'yi takip ederek, eş bütünleşme için Engle-Granger kalıntı bazlı testi,

$$y_t = X_t' \beta + D_{1t}' \gamma_1 + u_{1t} \quad (3)$$

denkleminin OLS tahmininden elde edilen kalıntılara uygulanan birim kök testleridir. Burada eş bütünleşme denklemi ile $n + 1$ boyutlu zaman serisi vektör süreci (y_t, X_t') , $D_t = (D_{1t}', D_{2t}')$ olacak şekilde trend değişkeni ve n özneliğin yer aldığı X_t ,

$$X_t = \Gamma_{21}' D_{1t}' + \Gamma_{22}' D_{2t}' + \epsilon_{2t} \quad (4)$$

$$\Delta \epsilon_{2t} = u_{2t}$$

şeklinde ifade edilebilir.

$u_t = (u_{1t}, u_{2t})'$, kesin durağan ve sıfır ortalamalı ergodik bir süreç varsayımı altında, Σ eşanlı kovaryans matrisi, Λ tek-terafli kovaryans matrisi ve Ω kovaryans matrisi olmak üzere,

$$\Sigma = E(u_t u_t') = \begin{bmatrix} \sigma_{11} & \sigma_{12} \\ \sigma_{21} & \Sigma_{22} \end{bmatrix} \quad (5)$$

$$\Lambda = \sum_{j=0}^{\infty} E(u_t u_{t-j}') = \begin{bmatrix} \lambda_{11} & \lambda_{12} \\ \lambda_{21} & \lambda_{22} \end{bmatrix} \quad (6)$$

$$\Omega = \sum_{j=-\infty}^{\infty} E(u_t u_{t-j}') = \begin{bmatrix} \omega_{11} & \omega_{12} \\ \omega_{21} & \Omega_{22} \end{bmatrix} = \Lambda + \Lambda' - \Sigma \quad (7)$$

olarak yazılabilir (Park, 1992). Serilerin eş bütünleşik olması durumunda, denklemdaki eş bütünleşme vektörünün En Küçük Kareler tahmininin (OLS) tutarlı olduğu bilinmektedir (Hamilton 1994). Fakat EKK'nin önemli bir eksikliği, tahminlerin asimptotik dağılımlarının genellikle normal dağılımlı olmayan, asimptotik sapmalı olmasıdır. Geleneksel test prosedürleri önemli ölçüde değiştirilmediği sürece, eş bütünleşme vektörü üzerinde çıkarım yapmak istenirse EKK önerilmemektedir.

Serinin eş bütünleşik olmadığı varsayımı altında, tüm lineer kombinasyonlar birim kök durağan değildir. Bu nedenle, eş bütünleşmenin alternatifi ile eş bütünleşmenin boş (null) hipotezinin bir testi, durağanlık alternatifi ile birim kök testine karşılık gelmektedir.

Engle-Granger testi, kalıntı serisindeki korelasyonu dikkate alırken genişletilmiş bir Dickey-Fuller (ADF) yaklaşımı kullanmaktadır. Engle-Granger testinin, $p - gecikme$ ile regresyon formu

$$\Delta u_{1t} = (\rho - 1)u_{1t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta u_{1t-1} + v_t \quad (8)$$

şeklinde ifade edilebilir. Çalışmada iki standart ADF test istatistikleri kullanılmaktadır. İlki durağan olmayan boş hipotezini ($\rho = 1$) test etmek için t-istatistiği ve diğeri ise normalize otokorelasyon katsayısı ($\hat{\rho} - 1$):

$$\hat{t} = \frac{\hat{\rho} - 1}{se(\hat{\rho})} \quad (9)$$

$$z = \frac{T(\hat{\rho} - 1)}{(1 - \sum_j \delta_j)} \quad (10)$$

burada $se(\hat{\rho})$, tahmin edilen $\hat{\rho}$ in standart hatasıdır.

$$se(\hat{\rho}) = s_v (\sum_t u_{1t-1})^{-1/2} \quad (11)$$

4.1.3.2. Johansen Eş bütünleşme Testi

Engle-Granger yöntemi basit uygulanabilir olmasına rağmen ikiden fazla değişken söz konusu olduğunda, değişken sayısı ile birlikte eş bütünleşme sayısı da artacağından dolayı sağlıklı sonuç verememektedir ve farklı normalleştirmelerde sonuçlar değişebilmektedir.

Tek denklemlilik eş bütünleşme sınavında, Engle ve Granger (1987) kalıntı bazlı testleri gerçekleştiren bir yöntemdir. Johansen (1991, 1995) ise, VAR denklem sistemi kullanılarak gerçekleştirilen metodolojiyi kullanarak VAR tabanlı eş bütünleşme yöntemini kullanmaktadır.

Bir VAR (p) modeli,

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + B x_t + \epsilon_t \quad (12)$$

olarak yazılabilir. Burada $y_t \sim I(1)$ olan k boyutlu iken, A_i $k \cdot k$ boyutlu matrislerdir. x_t ise deterministik değişkenler vektörüdür. ϵ_t , özdeş bağımsız dağılan (*i.i.d*) $(0, \sigma_\epsilon^2)$ süreçtir. VAR (p) sistemi Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

$$\Delta y_t = \Pi y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta y_{t-i} + B x_t + \epsilon_t \quad (13)$$

şeklinde yazılabilir. Burada,

$$\Pi = \sum_{i=1}^p A_i - I, \quad \Gamma_i = -\sum_{j=i+1}^p A_j \quad (14)$$

Eğer katsayı matrisi Π 'nin indirgenmiş rankı $r < k$ ise, o zaman $r \cdot k$ boyutlu, $\Pi = \alpha\beta'$ ve $\beta'y_t \sim I(0)$ olacak şekilde her biri r ranklı α ve β matrisleri vardır. r , eş bütünleşme ilişkisini (eş bütünleşme rankı) gösterirken β nın her bir kolonu eş bütünleşme vektörüdür. α , VEC modelindeki ayar parametreleri olarak bilinir. Bu sayede $(k - 1)$ 'e kadar eş bütünleşme ilişkisi tespit edilebilmektedir. İlgilendiğimiz değişkenler için $y_t = [CAB \quad SAV \quad INV]'$ olarak yazılabilir (Enders, 2014).

Eş bütünleşme testi için iz (trace) ve maksimum özdeğer (maximum eigen value) istatistikleri kullanılmaktadır. k içsel değişkenlerin sayısı olmak üzere $r = 0, 1, \dots, k - 1$ için iz istatistiği, boş hipotezi r eş bütünleşme ilişkisine karşı alternatif k eş bütünleşme ilişkisini sınar. Boş hipotezin r eş bütünleşme ilişkisi için iz istatistiği şu şekilde hesaplanır:

$$LR_{tr}(r|k) = -T \sum_{i=r+1}^k \log(1 - \lambda_i) \quad (15)$$

Burada λ_i , Π matrisinin i . özdeğeridir.

Maximum özdeğer istatistiği ise r eş bütünleşmeye karşı alternatif olarak $r + 1$ eş bütünleşme ilişkisini sınamaktadır. $r = 0, 1, \dots, k - 1$ için test şu şekilde hesaplanmaktadır.

$$LR_{max}(r|r + 1) = -T \sum_{i=r+1}^k \log(1 - \lambda_{r+1}) \quad (16)$$

Johansen eş bütünleşme testini uygulamaya geçmeden önce VAR modeli için optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. VAR modelinde optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi için AIC, SC ve HQ bilgi kriterleri kullanılmıştır. Bu bilgi kriterlerindeki gecikmeler dikkate alındıktan sonra modelin istikrarlı olup olmadığı ve hata terimlerinde otokorelasyon ve değişen varyans olup olmadığı incelenmiştir. Hata terimlerini otokorelasyon ve değişen varyans olmamasını sağlayan en az gecikme sayısı 1 olarak belirlenmiştir.

4.1.3.3. Eş Bütünleşme Tahmincileri

4.1.3.3.1. Tam Değiştirilmiş EKK (Fully Modified OLS – FMOLS)

Phillips ve Hansen (1990), eş bütünleşme denklemi ile stokastik hata terimleri arasındaki uzun dönem korelasyonun neden olduğu sorunları ortadan kaldırmak için yarı parametrik bir düzeltme kullanan bir tahmincisi önermektedir. Elde edilen Tam Değiştirilmiş EKK (FMOLS) tahmincisi asimptotik olarak sapmasızdır ve asimptotik χ^2 dağılımı göstererek standart Wald testlerinin uygulanmasına izin vermektedir.

FMOLS tahmincisi, kalıntıların simetrik ve tek yönlü uzun dönemli kovaryans matrislerinin ön tahminlerini kullanır. u_{1t} orijinal denklemden elde edilen hata terimleri ve $\Delta \epsilon_{2t} = u_{2t}$ ve Ω ve Λ 'nin $u_t = (u_{1t}, u_{2t})'$ 'den elde edilen uzun dönemli kovaryans matrisi olduğu hatırlanırsa değiştirilmiş veri:

$$y_t^+ = y_t - \omega_{12} \Omega_{22}^{-1} u_{2t} \quad (17)$$

olurken tahmin edilmiş düzeltme terimi,

$$\lambda_{12}^+ = \lambda_{12} - \omega_{12} \Omega_{22}^{-1} \Lambda_{22} \quad (18)$$

olarak elde edilir. O halde FMOLS tahmincisi,

$$\hat{\theta}_{FMOLS} = \begin{bmatrix} \hat{\beta} \\ \hat{\gamma} \end{bmatrix} = (\sum_{t=1}^T X_t y_t - T \lambda_{12}^+) (\sum_{t=1}^T X_t X_t')^{-1} \quad (19)$$

Bulunan tahmincinin t istatistiği,

$$t_{FMOLS} = \frac{\hat{\theta}_{FMOLS}}{(\hat{\Omega}_{11} \sum_{t=1}^T X_t^2)} \quad (20)$$

4.1.3.3.2. Kanonik Eş Bütünleşme Regresyonu (Canonic Cointegration Regression – CCR)

Kanonik Eş bütünleşme Regresyonu (CCR), FMOLS tahmincisine benzemektedir, ancak burada, eş bütünleşme denklemi ve stokastik hata terimleri arasındaki uzun dönem bağımlılığı ortadan kaldırmak için en küçük kareler tahminleri elde etmek için (y_t, X_t') verilerinin sabit dönüşümlerini kullanır (Park, 1992).

Park (1992), CCR dönüşümlerinin uzun dönem eş bütünleşme denklem hataları ve stokastik hata terimlerinin neden olduğu içsellik problemini ortadan kaldırdığını göstermiştir. Ayrıca regresyon ve stokastik regresyon hatası arasında korelasyondan kaynaklanan asimptotik sapma düzeltilmektedir. Bu nedenle CCR'ye dayanan tahminler tamamen etkindir ve FMOLS gibi sapmasız, normal asimptotik dağılıma sahiptir (Park, 1992).

CCR'de ilk aşama FMOLS'de olduğu gibi $u_t = (u_{1t}, u_{2t})'$ hata terimi ve kovaryans matrisi Ω ve uzun dönem kovaryans matrisi Λ elde edilir. Burada ek olarak eşzamanlı kovaryans matrisi Σ 'nin tutarlı bir tahmincisi gerekmektedir.

Park (1992)'yi takiben, u_t 'nin tek taraflı uzun dönemli kovaryans matrisine ve u_{2t} 'nin (düzey ve gecikmelerine) karşılık gelen Λ 'nin sütunları elde edilmektedir.

$$\hat{\Lambda}_2 = \begin{bmatrix} \hat{\Lambda}_{12} \\ \hat{\Lambda}_{22} \end{bmatrix}$$

ve (y_t, X_t') ,

$$X_t^* = X_t - (\hat{\Sigma}^{-1} \hat{\Lambda}_2)' \hat{u}_t \quad (21)$$

$$y_t^* = y_t - \left(\hat{\Sigma}^{-1} \hat{\Lambda}_2 \tilde{\beta} + \begin{bmatrix} 0 \\ \hat{\Omega}_{22}^{-1} \hat{\omega}_{21} \end{bmatrix} \right)' \hat{u}_t \quad (22)$$

yardımla dönüştürülmektedir. Burada $\tilde{\beta}$, eş bütünleşme denkleminin tahmin edilmiş katsayılarıdır. Son olarak dönüştürülmüş veriye EKK uygulanarak CCR tahmincisine ulaşılır.

$$\hat{\theta}_{CCR} = \begin{bmatrix} \hat{\beta} \\ \hat{\gamma} \end{bmatrix} = (\sum_{t=1}^T X_t^* y_t^*) (\sum_{t=1}^T X_t^* X_t^{*'})^{-1} \quad (23)$$

4.1.3.3. Dinamik Eş Bütünleşme Regresyonu (Dinamik OLS – DOLS)

EKK tahmincisindeki sapma ve içsellik sorununu çözmek amacı ile asimptotik olarak verimli bir tahmincisi oluşturmak için Saikkonen (1992) ve Stock ve Watson (1993) tarafından önerilmiştir. Eş bütünleşme regresyonuna ΔX 'in gecikmeleri ve öncülleri eklenerek elde edilen eş bütünleşme denklem hatası terimi stokastik regresörlere diktir.

$$y_t = X_t' \beta + D_{1t}' \gamma_1 + \sum_{j=-q}^r \Delta X_{t+j}' \delta + \vartheta_{1t} \quad (24)$$

Burada q , gecikmeler iken r öncüllerdir. Bu sayede u_{1t} ve u_{2t} arasındaki uzun dönemli korelasyon giderilmektedir ve $\hat{\theta}_{DOLS} = [\hat{\beta} \quad \hat{\gamma}]'$ tahminleri, FMOLS ve CCR'den elde edilenlerle aynı asimptotik dağılıma sahiptir.

4.2. Bulgular

Bu bölümde ilk olarak, birim kök testlerine ilişkin bulgular sunulmuştur. Daha sonra, Engle-Granger ve Johansen eş bütünleşme testlerinin sonuçları analiz edilmiştir. Son olarak uzun dönemli katsayılar eşbütünleşme tahmincileri ile elde edilmiştir.

Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi için regresyon modeli:

$$\Delta y_t = \alpha y_{t-1} + z_t' \beta + \sum_{j=1}^p \alpha_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (25)$$

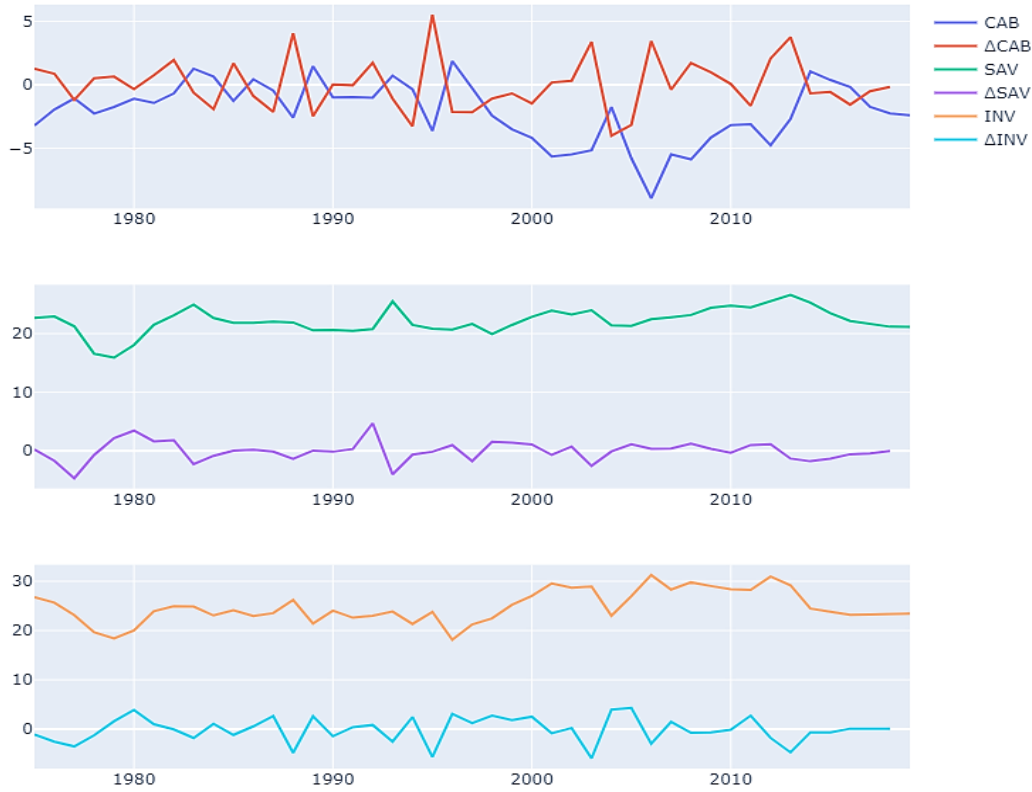
burada Δ fark operatörüdür, z_t deterministik bileşendir ve $\varepsilon_t \sim i. i. d. (0, \sigma^2)$ ile bir hata terimidir. Model, $z_t = \{1\}$ modeli sabit, $z_t = \{1, t\}$ ise modeli sabit ve trend ile tanımlayan farklı deterministik bileşen özellikleri ile tahmin edilebilir. Denklem (25), ε_t 'deki otokorelasyonu düzeltmek için bağımlı değişkenin p gecikmesini içermektedir. Birim kökün ($H_0: a = 0$) sıfır hipotezi, durağanlığın alternatif hipotezine ($H_1: a < 0$) karşı test edilmektedir. Test istatistiği, a 'ya göre t istatistiği olarak tanımlanır ve $ADF = a/se(\hat{a})$ olarak gösterilir. Burada a tahmin edilen parametredir ve $se(\hat{a})$, a 'nın standart hatasıdır. Sıfır hipotezi altında, ADF istatistiği asimptotik t dağılımını izlememektedir ve kritik değerler Dickey ve Fuller (1979) tarafından verilmiştir.

ADF testi, gecikmeli bağımlı değişkenleri kullanarak parametrik bir yaklaşımla kalıntılardaki otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmaktadır. Phillips ve Perron (1988) birim kök testi (PP), ADF

testinden farklı olarak, Bartlett yöntemi gibi çekirdek tahmin edicileri ile kalıntıların tutarlı uzun dönemli varyansını tahmin eden parametrik olmayan bir yaklaşımla otokorelasyon sorununu çözmektedir. ADF tipi testler, Δy_t için gecikme sayısının (p) belirlenmesini gerektirmektedir. En uygun p değeri bilinmedikçe, veriye bağlı yöntemler kullanılarak, daha iyi boyut ve güç özelliklerine sahip test istatistikleri sağlanır. Veriye bağlı prosedürler, genelden özele yaklaşım (t-stat significance) ve Akaike veya Schwarz gibi bilgi kriterleridir. Ng ve Perron (1995), ikinci yaklaşımın, verilerde otokorelasyon sorununu çözmek için genellikle düşük gecikmeleri seçme eğiliminde olacağını ve birim kök testlerinin boyut bozulmalarına neden olduğunu belirtmektedir. Perron (1997) ayrıca genelden özele yaklaşımın iyi boyut ve güç özelliklerine sahip olduğunu ve sabit sayıda gecikme kullanmaktan daha üstün olduğunu belirtmiştir (Nazlioglu vd., 2021).

Çalışmada serilerin durağanlıkları genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testine ek olarak Phillips-Perron (PP) birim kök testi kullanılarak incelenmiş ve test sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Yapılan birim kök testleri ile bütün serilerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları görülmektedir. Ancak seriler, birinci farkları alındığı zaman durağan hale gelmektedir. Böylece bu çalışmada kullanılan serilerin birinci mertebeden bütünleşik yani $I(1)$ seriler oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Değişkenlere ait serilerin orijinal ve birinci farkları Grafik 3’te verilmiştir.

Grafik 3. Değişkenler ve Birinci Farkları

Tablo 2. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Sabit			Sabit ve trend		
	ADF	p	PP	ADF	p	PP
CAB	-1,691	2	-3.048**	-3,397*	0	-3.365*
ΔCAB	-7.324***	1	-9.362***	-7.229***	1	-9.221***
SAV	-3,324*	1	-2.926*	-4,345***	2	-3,149
ΔSAV	-5.494***	2	-5.838***	-5.540***	2	-5.758***
INV	-2.737*	0	-2.796*	-3.156	0	-3.245*
ΔINV	-7.769***	0	-7.903***	-7.673***	0	-7.801***

Not: ADF testi için optimal gecikme(ler), p , maksimum gecikme sayısı 2 olarak ayarlanarak %10 anlamlılık düzeyinde son gecikmeli bağımlı değişkenin t-istatistik anlamlılığı ile belirlendi. PP testinde, otomatik korelasyon kontrol için Newey-West bant genişliği otomatik seçimi ile Bartlett spektral tahmin yöntemi kullanılmıştır. ADF ve PP testi için kritik değerler sabitli model için -3.59 (%1), -2.93 (%5) ve -2.6 (%10); ve sabit ve trendli model için -4,15 (%1), -3,5 (%5) ve -3,18 (%10). ***(%1), **(%5) ve *(%10) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Engle-Granger eş bütünleşme testi ile [SAV INV] değişkenlerinin CAB ile %1 anlamlılık düzeyinde eş bütünleşik olduğu yani uzun dönemli bir ilişki içinde olduğu görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Engle – Granger Eş bütünleşme Testi Sonuçları

Değişken	Sabit	Sabit ve trend
CAB	-4,176**	-4,55**

Not: ADF testi için optimal gecikme(ler), p , maksimum gecikme sayısı 2 olarak ayarlanarak %10 anlamlılık düzeyinde son gecikmeli bağımlı değişkenin t-istatistik anlamlılığı ile belirlendi. Kritik değerler sabitli model için -4.31 (%1), -3.77 (%5) ve -3.45 (%10); ve sabit ve trendli model için -4,65 (%1), -4,16 (%5) ve -3,84 (%10). ***(%1), **(%5) ve *(%10) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Johansen eş bütünleşme testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre; görüldüğü gibi iz istatistik değeri ile seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı yönündeki boş hipotez reddedilmektedir. Yani modelde yer alan değişkenler arasında bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu yani uzun dönemli bir ilişki olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, yurtiçi tasarruf ve yatırım oranları ile cari işlemler dengesinin GSYİH'ye oranı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 4. Johansen Eş Bütünleşme Testi

Boş Hipotez	Alternatif Hipotez	İz İstatistiği	Kritik Değer (%5)
$r = 0$	$r > 0$	37,8529**	35,0109
$r \leq 1$	$r > 1$	18,2735	18,3977
$r \leq 2$	$r > 2$	3,7308	3,8414

Not: ***(%1), **(%5) ve *(%10) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Johansen eş bütünleşme testi ve eş bütünleşme tahmincileri ile elde edilen uzun dönemli katsayılar Tablo 5'te yer almaktadır. Elde edilen katsayılar ekonomik beklentilere uygun, istatistiki olarak anlamlı ve birbirlerini destekler niteliktedir. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin GSYİH'ye oranları alındığı için ilgili katsayılar esneklik olarak yorumlanabilmektedir. Tablo 5'e göre, uzun dönemde her üç modelde de tasarruf ve yatırım oranının etkisinin %1 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca her üç modeldeki katsayıların işaretlerine bakıldığında ekonomik teoriye uygun elde edilmiştir. Johansen modelinden elde edilen katsayılar uzun dönem esneklikler olarak yorumlanamamaktadır çünkü böyle bir yorum değişkenler arasındaki dinamik etkileşimleri göz ardı etmektedir. (Lutkepohl, 2005). Örneğin, tasarruf oranının %1 artması, cari işlemler dengesini %1,12 artırmayabilir, çünkü tasarruf oranındaki bir değişikliğin uzun vadede etkileşime girebilecek diğer değişkenler üzerinde de etkisi olması muhtemeldir (Baek ve Koo, 2008). Buna göre Johansen modelinde; tasarruf oranındaki bir artış cari denge oranını artırmakta yani cari işlemler dengesini iyileştirmektedir. Buna karşın yatırım oranındaki bir artış ise cari denge oranını azaltmakta yani cari işlemler dengesini kötüleştirilmektedir. FMOLS modeline göre; tasarruf oranındaki %1'lik bir artış cari denge oranını %0,7190 oranında artırmakta, yatırım oranındaki %1'lik bir artış ise cari denge oranını %0,9069 oranında azaltmaktadır. DOLS modeline göre, tasarruf oranındaki %1'lik bir artış cari denge oranını %0,7413 oranında artırmakta, yatırım oranındaki %1'lik bir artış ise cari denge oranını %0,9322 oranında azaltmaktadır. Son olarak CCR modeline göre ise tasarruf oranındaki %1'lik bir artış cari denge oranını %0,9998 oranında artırmakta, yatırım oranındaki %1'lik bir artış ise cari açık oranını %1,2110 oranında azaltmaktadır.

Tablo 5. Johansen MLE, FMOLS, CCR ve DOLS Tahmin Sonuçları

CAB	Johansen MLE	FMOLS	CCR	DOLS
C	-12,5225**	4,1516**	2,0011**	5,7559*
SAV	1,1277***	0,7190***	0,7413***	0,9998***

<i>INV</i>	-0,1583**	-0,9069***	-0,9322***	-1,2110***
------------	-----------	------------	------------	------------

Not: ***(%1), **(%5) ve *(%10) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

5. SONUÇ

Yurtiçi tasarruf oranlarının düşük olduğu bir ülkede yurtiçi yatırımlarının karşılanması güçleşmektedir. Bunun sonucunda yabancı sermayeye olan ihtiyaç artmakta ve bu ülkenin dış borç stokuna ve ekonomik şoklar karşısındaki kırılganlığını arttırmaktadır. Türkiye’deki cari açık sorununun nedenlerinden biri tasarruf yurtiçi tasarruf açığıdır. Türkiye’de yurtiçi tasarrufların yurtiçi yatırımların karşılanamamasının, diğer bir ifadeyle yurtiçi tasarruf açığının temelinde birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin başında üretim yapısı gelmektedir. Bunun dışında dış ticaret yapısı, finansal sektördeki kırılganlıklar ve iktisadi karar birimlerindeki davranışsal yapı gibi diğer faktörler yer almaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’de tasarruf – yatırım dengesi ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiler, 1975 ile 2019 dönemi için incelenmiştir. Buna göre tasarruf ve yatırım oranı ile cari işlemler dengesi oranı arasındaki uzun dönemli ilişki Engle-Granger ve Johansen eş bütünleşme testleri ile sınanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre söz konusu testler ilgili değişkenlerin eş bütünleşik olduğuna yani uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Buna ek olarak uzun dönemli katsayılar eş bütünleşme katsayıları ile elde edilmiştir. FMOLS, DOLS ve CCR tahmincileri ile elde edilen katsayılar istatistiksel olarak anlamlı olup, işaret olarak da ekonomi teorisi ile uyumludur. Buna göre tasarruf oranındaki %1’lik bir artış cari işlemler dengesinin GSYİH’ye oranını, sırasıyla %0,7190, %0,7413 ve %0,9322 arttırırken buna karşın yatırım oranındaki %1’lik bir artış cari işlemler dengesinin GSYİH’ye oranını, %0,9069, %0,9322 ve %1,2110 azaltmaktadır.

Türkiye’nin 1980 ve 2002 döneminde yurtiçi tasarruf – yatırım verilerinin büyük oranda dengede olduğu, 2002 sonrası dönemde bu dengenin bozulduğu, aradaki tasarruf açığının, dış borçlanma ile kapatılmaya çalışıldığı, bunun sonucunda ülkenin dış borç stokunun tehlikeli boyutlara ulaştığı gözlemlenmektedir. Daha önemlisi, artan tasarruf – yatırım dengesizliğinin, cari işlemler açığı artırarak, ekonominin olası kriz riskleriyle karşı karşıya getirmektedir.

Finansal piyasaların gelişmişliğine ve derinleşmesine bağlı olarak finansal piyasalardaki istikrarın sağlanması suretiyle finansal varlıkların getirisindeki oynaklık düşürülerek yurtiçi tasarrufların artırılması sağlanabilir. Bu noktada para ve maliye politikalarının eşgüdümü önemli hale gelmektedir. TCMB’nin fiyat istikrarından ödün vermeden finansal istikrarı sağlayıcı para politikası önlemlerini destekleyici nitelikte, maliye politikası vasıtasıyla mali baskınlığın düşürülmesi büyük önem arz etmektedir. Bankacılık sisteminde finansal yeniliklere uyum hızını artırıcı yapısal ve yasal çerçevenin sağlanması da bu noktada destekleyici olacağı söylenebilir. Ayrıca yurtiçi tasarrufları özendirici mikro temelli tedbirlerin uygulanması da katkı sağlayabilecektir. Bu yöndeki politika uygulamaları sadece yurtiçi tasarruf açığının giderilmesine katkı sağlamayacağı aynı zamanda cari

açığın finansmanın kalitesinde iyileşmeler sağlayabileceği, hatta cari açığın sorun olmaktan çıkmasına katkı sağlayacağı değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akın, P. ve Peker, O. (2018). Türkiye’de tasarruf ve cari açık ilişkisi, *Adnan Menderes Üniversitesi, Maliye Dergisi*, 174, 72-91.
- Ansari, I. M. (2004). Sustainability of the US current account deficit: An econometric analysis of the impact of capital inflow on domestic economy, *Journal of Applied Economics*, VII(2), 249-269.
- Baek, J. and Koo, W. W. (2008). Identifying macroeconomic linkages to US agricultural trade balance. *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue canadienne d'agroéconomie*, 56(1), 63-77.
- Brissimis, S. N., Hondroyiannes, G., Papazoglou, C., Nicholas T. T. ve Vasardani, M. A. (2012). Current account determinants and external sustainability in periods of structural change, *Econ Change Restruct*, 45, 71–95.
- Dickey, D.A. and Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root, *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Doğan, E. (2014). *Türkiye’de cari açık sorununun yapısal nedenleri ve ekonomik etkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Durgun Kaygısız, A., Kaya, G. D. ve Kösekahyaoglu, L. (2016). Türkiye’de tasarruf, yatırım, cari açık ve büyüme: 1980-2014 dönemi üzerine bir nedensellik ilişkisi analizi, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 273-300.
- Edwards, S. (2005). Is the US current account deficit sustainable? If not, how costly is adjustment likely to be?, *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 211 – 288.
- Enders, W. (2014). *Applied econometric times series* (4th ed.). New York: Wiley.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing, *Econometrica*, 55, 251-276.
- Hamilton, J. D. (1994). *Time series analysis*, Princeton: Princeton University Press.
- Hansen, B. E. (1992). Tests for parameter instability in regressions with I(1) processes, *Journal of Business and Economic Statistics*, 10, 321-335.
- International Financial Statistics, (2020, 25 Haziran). Erişim adresi <https://data.imf.org/?sk=4c514d48-b6ba-49ed-8ab9-52b0c1a0179b>.
- Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in gaussian vector autoregressive models, *Econometrica*, 59, 1551–1580.
- Johansen, S. (1995). *Likelihood-based inference in cointegrated vector autoregressive models*, Oxford: Oxford University Press.
- Johansen, S. ve Katarina J. (1990). Maximum likelihood estimation and inferences on cointegration with applications to the demand for money, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169–210.
- Kaya, M. (2016). Türkiye’de cari açık sorunu ve nedenleri, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10), 51-75.

- Koç, S. ve Bakırtaş, İ. (2016). Türkiye'de cari açığın sürdürülebilirliği: Kointegrasyon testlerinden bulgular. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (49), 252-277.
- Lutkepohl, H. (2005). *New Introduction to Multiple Time-series Analysis*. New York: Springer.
- Nazlioglu, S., Altuntas, M., Kilic, E. and Kucukkkaplan, I. (2021), Purchasing power parity in GIIPS countries: evidence from unit root tests with breaks and non-linearity, *Applied Economic Analysis*.
- Ng, S. and Perron, P. (1995). Unit root tests in ARMA models with data-dependent methods for the selection of the truncation lag, *Journal of the American Statistical Association*, 90(429), 268-281.
- Obstfeld, M. ve Rogoff K. (1994), *The intertemporal approach to the current account*, NBER Working Paper No: 4893.
- Obstfeld M. ve Rogoff K. (1996), *Foundations of international macroeconomics*, Cambridge: MIT Press.
- Olivei İ. ve Giovanni P. (2000). The role of savings and investment in balancing the current account: Some empirical evidence from the United States, *New England Economic Review*, 3.
- Park, D. ve Shin K. (2009). Saving, investment, and current account surplus in developing Asia, ADB Economics Working Paper Series, No. 158.
- Park, J. Y. (1992). Canonical cointegrating regressions, *Econometrica*, 60, 119-143.
- Perron, P. (1997). Further evidence on breaking trend functions in macroeconomic variables, *Journal of Econometrics*, 80(2), 355-385.
- Phillips, P. C. (1986). Understanding spurious regressions in econometrics, *Journal of Econometrics*, 33(3), 311-340.
- Phillips, P. C. B. ve Bruce E. H. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes, *Review of Economics studies*, 57, 99-125.
- Phillips, P. C. and Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression, *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Saikkonen, P. (1992). Estimation and testing of cointegrated systems by an autoregressive approximation, *Econometric Theory*, 8, 1-27.
- Stock, J. H. (1994). Unit roots, structural breaks and trends. *Handbook of econometrics*, 4, 2739-2841.
- Stock, J. H. ve Mark W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems, *Econometrica*, 61, 783-820.
- Şahin, B. E. (2011). Türkiye'nin cari açık sorunu, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 47-56.
- Teletar, E. (2011). Türkiye'de cari açık belirleyicileri ve cari açık krediler ilişkisi, *Bankacılar Dergisi*, 78, 22-34.
- Timur, M. C. (2018). *Ekonomik Kalkınmada Ulusal Tasarrufların Önemi: Türkiye İncelemesi*, İzmir International Congress on Economics and Administrative Science içinde (1391-1402. ss.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Türkay, H. (2013). Türkiye'de cari açık, bütçe açığı ve yatırım tasarruf açığı ilişkisi, *Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 253-269.
- Uslu, H. (2020). Yurtiçi tasarruf-yatırım dengesi cari işlemler dengesine etkileri: Türkiye ekonomisi için dönemsel karşılaştırmalı bir analiz, *Erciyes Üniversitesi Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 355-343.

TURİST REHBERİ PERFORMANSININ TURİST MEMNUNİYETİ VE DESTİNASYON SADAKATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: UZAK DOĞULU TURİSTLER ÜZERİNE BİR UYGULAMA

THE IMPACT OF TOUR GUIDE'S PERFORMANCE ON TOURIST SATISFACTION AND DESTINATION LOYALTY: A STUDY ON FAR EASTERN TOURISTS

Cenk Murat KOÇOĞLU¹, Merve YILDIRIM KALEM²

1. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Safranbolu Turizm Fakültesi, cenk-murat@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9888-6051>
2. Bilim Uzmanı, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği, Ana Bilim Dalı, mrvyldrm21@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0101-539X>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
10.12.2021 12.10.2021

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
28.06.2022 06.28.2022

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1035161>

* Bu çalışma Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı'nda 2021 yılında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Öz

Bu çalışma, turist rehberi performansının, turist memnuniyeti ve destinasyon sadakatini üzerindeki etkilerini belirlemek için yapılmıştır. Bu amaca yönelik olarak, Safranbolu'yu rehberli turla ziyaret eden 405 Uzak Doğulu turistle anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri SPSS programında analiz edilmiştir. Araştırmada; turistlerin demografik özelliklerine ve konaklamalarına ilişkin veriler elde edilmiştir. Faktör analizleri, güvenilirlik analizleri ve regresyon analizleri uygulandığı araştırmada, elde edilen sonuçlara göre, turist rehberi performansının turist memnuniyetini ve destinasyon sadakatini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Turist rehberi performansına ait alt boyutlar içinden turist memnuniyetini en çok etkileyen boyutların; turist rehberlerinin etkinlikleri tanıma becerileri ile problem çözme becerileri olduğu belirlenmiştir. Turist rehberi performansına ait alt boyutlar arasında destinasyon sadakatini en çok etkileyen boyutların da iş ve iletişim becerileri ve etkinlikleri tanıma becerileri olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Turist Rehberi, Turist Rehberi Performansı, Turist Memnuniyeti, Destinasyon Sadakati, Safranbolu.*

Abstract

This study was carried out to identify the effects of tourist guide performance on tourist satisfaction and destination loyalty. For this purpose, a survey was conducted with 405 Far Eastern tourists visiting Safranbolu with a guided tour. The data were analyzed in the SPSS program. Data were obtained about the demographic characteristics of tourists and their accommodation. Factor analysis, reliability analysis and regression analysis were performed. It was obtained that the tourist guide performance affect tourist satisfaction and destination loyalty positively. Among the sub-dimensions of tourist guide performance, the skills of tourist guides in introducing entertainment places is the skill that the most affect tourist satisfaction, and subsequently problem-solving skills have followed. Considering the sub-dimensions of tourist guide's performance, skills that affect the tourist's satisfaction are the skills of tourist guides in introducing entertainment places and their problem-solving skills. Furthermore, regarding the sub-dimensions of tourist guide's performance, the skills of the tour guide that affect the destination loyalty are professional competence and interpersonal relations with tourists and also the skills in informing entertainment facilities.

Keywords: *Tour Guide, Tour Guide Performance, Tourist Satisfaction, Destination Loyalty, Safranbolu.*

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The main aim of this research is to determine the impact of tourist guides' performances on tourist satisfaction and destination loyalty. It is also aimed how tourists perceive the performances of tour guides and whether these perceptions are affected by other variables.

Research Questions

Does tourist guide performance affect tourist satisfaction? Do sub-dimensions of tourist guide performance affect tourist satisfaction? Does tourist guide performance affect destination loyalty? Do sub-dimensions of tourist guide affect destination loyalty?

Literature Review

Tourist guide performance has been defined as a phenomenon that depends on the qualifications of guides and varies depending on their educational background (Chowdary and Prakash, 2010). The effects of tourist guide performance on tourist satisfaction and destination loyalty are among the subjects frequently researched in literature. Conceptually and methodologically, satisfaction has been associated with service quality. Satisfaction arises when the benefits of the goods and services purchased by consumers meet their expectations (Türk, 2005). Although, tourist satisfaction is related to subjective evaluations, understanding tourist satisfaction is necessary and important to improve the products and services offered, to advertise tourism products to target market effectively, to improve destination image, to determine revisit intention and recommend the destination to other people (Kozak and Rimmington, 2000; Yüksel, 2001; Yoon and Uysal, 2005; Chi and Qu, 2008; Meng et al., 2008). The formation of tourists' loyalty behaviours towards the destination has been expressed as one of the basic requirements for destinations to achieve success (Benli, 2004). Destination loyalty has been identified as the positive feelings of tourists towards a destination, the intention to re-purchase goods and/or services and the situation of recommending the destination to others (Özer and Günaydın, 2010).

Methodology

When the literature is examined, hereupon no study has been found about Safranbolu, an important cultural tourism destination in Turkey. The sample of this research consists of Far Eastern tourists visiting Safranbolu. Descriptive statistics were used for the questions of gender, nationality, age, marital status, educational level, occupation and monthly income, which are among the demographical variables of the participants included in the sample. In this study, the relationships between dependent and independent variables were examined. Quantitative research method was used in the study. By using the quantitative research method and by obtaining measurable results with numbers, generalizable information can be produced and the social situation can be expressed (Türnüklü, 2001).

Results and Conclusions

The research findings illustrate that tourists evaluate tourist guide performance positively. Among the sub-dimensions of tourist guide's performance, the most positive evaluation is related to

tourist guide's professional competence skills. Tourists have high destination loyalty and they tend to revisit and recommend Safranbolu to other potential tourists. The results of this study show that appearance and behavior, business and communication skills, professional competence skills, problem solving skills, environmental protection skills and promoting events skills of tour guides positively affect tourist satisfaction and destination loyalty. It was found out that promoting events and problem solving skills are the dimensions of tour guide performance that the most affect tourist satisfaction. Promoting events and business and communicative skills are the dimensions of tour guide performance that most affect destination loyalty. According to these results travel agencies should provide incentives and training programs to tourist.

1. GİRİŞ

Turist rehberleri, ülkelerdeki kültürel ve doğal zenginlikleri turistlere en iyi şekilde aktarmak, ziyaret edilen yerleri en iyi biçimde tanıtmak, turistlerin yaptıkları seyahatten memnun ayrılmalarını sağlamak için yoğun çaba harcamaktadırlar. Turist rehberleri, ziyaret edilen bölgenin kültürü, tarihi, anıtları ve doğal çevreyi kendi yorumları ile anlatarak turistlerin o yer hakkında olumlu veya olumsuz bir imaj oluşturmalarına katkı sağlarlar (Wynn, 2005). Rehberli turlara katılan turistler, destinasyonu münferit ziyaret eden turistlere göre daha kısa sürede ve düşük maliyetle gezip görürler (Cohen vd., 2002). Rehberli turlar, ziyaretçilerin bireysel bir gezginin karşılaşılabileceği sorunlarla karşılaşmalarını önler ve onların devamlı yaşamadıkları ve alışkın olmadıkları bir ortamda ortaya çıkabilecek hayal kırıklığını azaltmaya yardımcı olur (Schmidt, 1979).

Ülke tanıtımında, tur paketlerinin başarılı olmasında, turist memnuniyetinde ve destinasyon sadakati oluşturulmasında turist rehberlerinin performansı etkili olmaktadır. Bu çalışma kapsamında, doğal ve kültürel değerlere sahip olan Safranbolu'yu ziyaret eden Uzak Doğulu turistlerin memnuniyetinde ve destinasyon sadakati oluşmasında, turist rehberinin performansının etkilerinin incelenmesi konu edilmiştir. Araştırmanın temel amacı, turist rehberlerinin performanslarının turistlerin memnuniyeti ve destinasyon sadakati üzerindeki etkilerini belirlemektir. Ayrıca, turistlerin, turist rehberlerinin performanslarına yönelik algılarının nasıl olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada turist rehberinin performansının turist memnuniyeti ve destinasyon sadakati üzerindeki etkisinin belirlenmesi için yapılan ampirik çalışmanın analiz sonuçları ve ortaya çıkan bulgular sunulmuştur. Safranbolu'yu ziyaret eden 405 Uzak Doğulu turiste uygulanan anketlerden toplanan sonuçlarla, turist rehberlerinin performanslarının turist memnuniyetini ve destinasyon sadakatini ne düzeyde etkilediği belirlenip literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Çalışmada ilk olarak, Huang, Hsu ve Chan (2010) tarafından literatürden yararlanılarak (Geva ve Goldman, 1991; Mossberg, 1995; Wang vd., 2000; Ap ve Wong, 2001; Yu vd., 2002; Zhang ve Chow, 2004) oluşturulmuş olan "Turist Rehberlerine Yönelik Performans Ölçeği" kullanılmıştır. Kullanılan ölçek toplam 36 sorudan ve 10 boyuttan oluşmaktadır. Çalışmada ikinci olarak, Chan (2004), Truong ve King (2009); Özdemir vd. (2012) tarafından oluşturulan ve 3 ifadeden oluşan "Turist Memnuniyeti Ölçeği" kullanılmıştır. Son olarak ise, turistlerin destinasyon sadakat düzeylerini belirlemeye yönelik, Oppermann (2000); Um vd. (2006); Sun vd. (2013) tarafından oluşturulan ve 3 ifadeden oluşan "Destinasyon Sadakati Ölçeği"nden faydalanılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Turist Rehberi Performansı

Performans kavramına yönelik yapılmış çeşitli tanımlar mevcuttur. Performans; işin gereği olarak belirlenmiş ölçütlerin gerçekleştirilmesi ve hedefin gerçekleşme oranı olarak tanımlanmıştır

(Dikmen ve Özpeynirci, 2010). Pugh (1991) performansı bireysel veya kurumsal amaçlara ulaşma seviyesi olarak ifade etmiştir. Biçer (1997) performans kavramını, kişi veya grubun yetenek ve becerileriyle birlikte uygun zihinsel teknolojiler kullanarak amaçlarına ulaşmaya yönelik sarf ettikleri çaba ve gösterdikleri uyumun sonucu olarak ifade etmiştir.

Turist rehberi performansı, rehberlerin yeterliliklerine bağlı olan, aldıkları eğitime ve geçirdikleri öğrenime bağlı olarak değişkenlik gösteren bir olgu olarak tanımlanmıştır (Chowdhary ve Prakash, 2010). Rehberin performansı, turist grubunun ve turizm paydaşların turist rehberinden beklentileri ve rehberin yaptığı işten duydukları memnuniyet ile de ilişkilidir (Weiler ve Black, 2015). Turist rehberlerinin performansı, turist rehberliğinin sürdürülebilirliği ve turizm sisteminin işleyişi bakımından önemlidir. Çalışmakta olduğu işten memnun, turistlere karşı saygılı, nazik ve görgü kuralları doğrultusunda davranan bir turist rehberi, sadece turistleri değil, aynı zamanda birlikte çalıştığı rehber adayı ve tur çalışanlarını da etkileyecektir (Bayram, 2019).

Turist rehberlerinin performansları, turistlerin seyahat acentelerinin ticari imajına yönelik algılarını etkilemektedir. Seyahat acentelerinin sattıkları paket turların başarısında rol oynayan en önemli eleman turist rehberidir (Mak, vd., 2011; Frochot ve Batat, 2013; Al Jahwari vd., 2016). Turist rehberinin performansı, seyahat acentelerini rekabet ortamında rakiplerden ayırmada etkilidir ve seyahat acentesinin marka imajında olumlu ya da olumsuz etkiye sahiptir. Ayrıca turistlerin diğer potansiyel turistlere de ağızdan ağıza deneyimlerini aktarmaları sonucunda seyahat acentesinin gelecekte potansiyel turistler tarafından tercih edilmesinde etkilidir (Bak, 2015).

Turist rehberinin performansı konusu turizm araştırmacıları tarafından sıklıkla araştırılmıştır (Zhang vd., 2004; Heung, 2007; Huang vd., 2010; Huang ve Kao, 2011; Köroğlu, 2011; Jonasson ve Scherle, 2012; Tetik, 2012; Arslantürk vd., 2013; Nguyen, 2015). Jonasson ve Scherle, (2012) çalışmalarında rehberli turlardaki karmaşık yapıyı ve buna bağlı olarak rehberli turların performans yönlerini araştırmışlardır. Köroğlu, (2011) tez çalışmasında turist rehberlerinin iş doyumları, motivasyon ve performansları arasındaki ilişkiyi araştırmış; turist rehberlerinin iş doyum ve motivasyon düzeylerinin performanslarıyla ilişkisinin varlığına ulaşmıştır. Huang ve Kao, (2011) yurtdışı seyahat acentelerinin çok boyutlu performans ölçüm yöntemlerinden dengeli puan kartına göre performans ölçüm sistemlerini incelemiştir. Heung (2007) ve Nguyen (2015) turist rehberlerinin performansını etkileyen faktörler üzerine çalışmışlardır.

2.2. Turist Memnuniyeti

Kavramsal ve metodolojik olarak ilgili literatürde “memnuniyet” hizmet kalitesiyle ilişkilendirilmiştir. Memnuniyet, tüketicilerin satın aldıkları mal veya hizmetin sağladığı faydalar ile tüketicilerin beklentilerinin buluşması durumunda ortaya çıkmaktadır (Türk, 2005). Turist memnuniyeti öznel değerlendirmelerle ilişkili olmakla birlikte, turist memnuniyetini anlamak; sunulan ürün ve hizmetleri iyileştirmek, turizm ürünlerinin hedef kitleye etkili bir şekilde reklamını yapmak, destinasyon

imajını iyileştirmek, tekrar ziyaret eğilimlerini ve destinasyonu başkalarına tavsiye etme eğilimlerini belirlemek için gerekli ve önemlidir (Kozak ve Rimmington, 2000; Yüksel, 2001; Yoon ve Uysal, 2005; Chi ve Qu, 2008; Meng vd., 2008).

Turist memnuniyeti ile ilgili literatürde çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Turist memnuniyeti ziyaretçilerin deneyim kalitesi ve bir destinasyondaki çeşitli hizmet yönleriyle etkileşimden kaynaklanan psikolojik bir sonuç olarak tanımlanmıştır (Crompton ve Love, 1995; Baker ve Crompton, 2000). Turist memnuniyeti, turistin seyahatini gerçekleştirdikten sonraki duygu durumu olarak ifade edilmiştir (Baker ve Crompton, 2000; Sanchez vd., 2006). Chen ve Tsai (2007), turist memnuniyetini, turistlerin hissettikleri genel beğeni; tur deneyiminin, turistlerin isteklerini, beklentilerini ve ihtiyaçlarını karşılayabilmesinin sonucu olarak belirtmişlerdir.

Turist memnuniyeti, destinasyon seçimi (Ahmed, 1991), ürün ve hizmetlerin tüketimi ve turistlerin belirli bir destinasyonu tekrar ziyaret etme kararlarını etkilemektedir (Stevens, 1992; Kozak ve Rimmington, 2000). Turist memnuniyetinin sağlanması; ürün ve hizmet tercihlerinde, destinasyonu ve turizm işletmelerini tavsiye etme kararlarında ve turistlerde sadakatin oluşturulmasında kritik önem taşımaktadır (Oh, 2000; Kozak ve Rimmington, 2000; Yoon ve Uysal, 2005).

2.3. Destinasyon Sadakati

Sadakat, bir mal ya da hizmete müşteri olma sıklığı, aynı mal ve hizmeti veya işletmeden satın alma sürekliliği şeklinde belirtilmiştir (Dick ve Basu, 1994; Zeithaml vd., 1996). Tellis (1988) sadakati, tekrarlanan satın alma sıklığı şeklindeki davranışsal terimlerle ifade etmiştir.

Turistlerin, destinasyona yönelik sadakat davranışlarının oluşması, destinasyonların başarı elde etmeleri için temel gerekliliklerden biri olarak ifade edilmiştir (Benli, 2018). Destinasyon sadakati turizm sürekliliğinin sağlanmasının bir yolu olarak kabul edilmiştir. Destinasyon sadakati, turistlerin bir destinasyona karşı hissettikleri olumlu manevi duygular, üretilen mal ve/veya hizmeti tekrar satın almaya yönelme ve şirketi başkalarına önerme durumu olarak ifade edilmiştir (Özer ve Günaydın, 2010). Bir başka tanımda ise destinasyon sadakati, turistlerin edindikleri bilgilerle, uzun bir zaman ve kararlı bir şekilde bir destinasyona olan bağlılıkları olarak belirtilmiştir (Martin vd., 2013). Turizm destinasyonları bağlamında, turist sadakati, başarılı bir destinasyon yönetiminin önemli bir göstergesi olarak görülmektedir (Wu, 2015). Bir destinasyonu tekrar ziyaret etme niyeti ve tavsiye etme istekliliği turist sadakatının belirleyicileri olarak düşünülmektedir (Prayag, 2008). Ayrıca, tüketicinin destinasyonda turistik ürünleri satın almayı sürdürme niyeti ve daha fazla turistik ürün satın alma niyeti de turist sadakatının diğer belirleyicileri olarak ifade edilmiştir (Hernández-Lobato vd., 2006; Öztürk ve Qu, 2008).

Literatürde birçok araştırmacı, destinasyon sadakati kavramını, turizm işletmeleri ve turizm destinasyonlarının gelecekteki devamlılıkları ve büyümeleri için önemli bir itici güç olarak ifade

etmişlerdir (Pechlaner vd., 2012; Vinh ve Long, 2013; Kim vd., 2013). Koçoğlu (2019), destinasyon marka imajı ile destinasyon marka sadakati arasında olumlu bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Destinasyon sadakati sağlandığında destinasyonun pazarlama maliyetleri düşmekte, gelirlerde ise önemli artışlar olmaktadır (Kılıç, 2011). Destinasyon sadakati oluşan turistlerin bir destinasyonu tekrar ziyaret ettiği ve/veya o destinasyonu akraba ve arkadaşlarına da tavsiye ettikleri gözlemlenmiştir (Chi ve Qu, 2008; Prayag ve Ryan, 2012). Bu bağlamda, ağızdan ağıza iletişim ve geçmiş ziyaretlere bağlı tavsiyeler destinasyon sadakati oluşturmada en temel kaynaklardır (Yoon ve Uysal, 2005).

2.4. Turist Rehberi Performansının Turist Memnuniyeti ve Destinasyon Sadakati Üzerindeki Etkileri

Turist rehberleri performansının, turist memnuniyeti üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlayan çalışmalar incelendiğinde; Tetik (2012)'in turist rehberlerinin ekoturizm alanındaki yeterliliklerini araştırdığı çalışmasında rehberlerin performansı ne kadar iyi olursa turist memnuniyetinin de o kadar iyi olacağı belirtilmiştir. Müküs (2009), araştırmasında turist rehberlerinin nitelikleri ve özellikleri ile turist memnuniyeti sağlamada etkin rol oynadıkları ve turistlerin beklentilerinin karşılanmasında önemli olduklarını bulgulamıştır. Huang, Hsu ve Chan (2010) ise Şangay' daki paket turlara rehberlik eden turist rehberlerinin performanslarının turist memnuniyeti ile olan ilişkisini araştırmış ve turist rehberi performansının rehberlik hizmetinden kaynaklı turist memnuniyeti üzerinde doğrudan bir etkisi, tur hizmetleri ve tur deneyiminden kaynaklı memnuniyet üzerinde ise dolaylı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Chang, (2006) rehberlik hizmetlerinin turist memnuniyeti üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda, turist rehberlerinin hizmet yaklaşımının tura katılan turistlerin memnuniyeti konusunda yeterli olduğunu ifade etmiş ve turist rehberlerinin yorumlama yeteneğinin turist memnuniyetini artıracığını ortaya koymuştur.

Yapılan araştırmalarda görüldüğü üzere, turist rehberleri performansı, turist memnuniyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir (McDonnell, 2010; Rabotic, 2011; Miguel, 2012; Bak, 2015; Arat ve Bulut, 2019). Buradan hareketle; Safranbolu'yu ziyaret eden Uzak Doğulu turistlerin memnuniyetlerinde ve destinasyon sadakati yaratılmasında turist rehberlerinin performansının etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada H₁, H_{1a}, H_{1b}, H_{1c}, H_{1d}, H_{1e}, H_{1f}, H_{1g} ve H_{1h} oluşturulmuş ve test edilmiştir.

H₁: Turist rehberi performansı, turist memnuniyetini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{1a}: Turist rehberi performansının görünüş boyutu, turist memnuniyetini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{1b}: Turist rehberi performansının iş ve iletişim becerileri boyutu, turist memnuniyetini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{1c}: Turist rehberi performansının empati boyutu, turist memnuniyetini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{1d}: Turist rehberi performansının turistlerle ilişkiler boyutu, turist memnuniyetini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{1e}: Turist rehberi performansının mesleki yeterlilik becerileri boyutu, turist memnuniyetini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{1f}: Turist rehberi performansının problem çözme becerileri boyutu, turist memnuniyetini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{1g}: Turist rehberi performansının çevre koruma becerileri boyutu, turist memnuniyetini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{1h}: Turist rehberi performansının etkinlikleri tanıtma becerileri boyutu, turist memnuniyetini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

Turist rehberlerinin performansının, destinasyon sadakati üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlayan çalışmalar incelendiğinde; Şahin (2012), sadakat oluşturma ile turist rehberlerinin iletişim yeterlilikleri arasında pozitif ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Vietnam'da turist rehberi performansının turist memnuniyeti ve destinasyon sadakatine etkilerini incelediği tez çalışmasında Nguyen (2015), turist rehberi performansının paket turda yabancı turist memnuniyeti ve turistlerde destinasyon sadakati sağlanmasında kritik rol oynadığı sonucuna ulaşmıştır. Kuo, vd. (2016), Tayvan Kinmen savaş alanı turizminde turist rehberinin yorumculuğunun destinasyon sadakati üzerine etkilerini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, turist rehberi yorumlama performansının turist memnuniyetini etkilediğini ve turist memnuniyetinin de destinasyon sadakatini etkilediği belirlenmiştir. Araştırmada; destinasyon sadakatinin, dolaylı olarak turist memnuniyeti yoluyla turist rehberi yorumlama performansı ile bağlantılı olduğu ifade edilmiştir. Konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalardan (Chi ve Qu, 2008; McDowall, 2010; Chang, 2014) anlaşıldığı üzere turist rehberlerinin performansı, destinasyon sadakati üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Buradan hareketle; Safranbolu'yu ziyaret eden Uzak Doğulu turistlerin memnuniyetlerinde ve destinasyon sadakati yaratılmasında turist rehberlerinin performansının etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada H₂, H_{2a}, H_{2b}, H_{2c}, H_{2d}, H_{2e}, H_{2f}, H_{2g} ve H_{2h} oluşturulmuş ve test edilmiştir.

H₂: Turist rehberi performansı, destinasyon sadakatini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{2a}: Turist rehberi performansının görünüş boyutu, destinasyon sadakatini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{2b}: Turist rehberi performansının iş ve iletişim becerileri boyutu, destinasyon sadakatini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{2c}: Turist rehberi performansının empati boyutu, destinasyon sadakatini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{2d}: Turist rehberi performansının turistlerle ilişkiler boyutu, destinasyon sadakatini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{2e}: Turist rehberi performansının mesleki yeterlilik becerileri boyutu, destinasyon sadakatini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{2f}: Turist rehberi performansının problem çözme becerileri boyutu, destinasyon sadakatini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{2g}: Turist rehberi performansının çevre koruma becerileri boyutu, destinasyon sadakatini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

H_{2h}: Turist rehberi performansının etkinlikleri tanıtmaya becerileri boyutu, destinasyon sadakatini pozitif bir şekilde etkilemektedir.

3. YÖNTEM

Safranbolu'yu ziyaret eden Uzak Doğulu turistlerin memnuniyetinde ve destinasyon sadakati oluşmasında turist rehberinin performansının etkilerinin incelenmesi üzere gerçekleştirilen bu çalışmada nicel araştırma yöntemi uygulanmış ve veri toplamada anket tekniği kullanılmıştır.

3.1. Veri Toplama Aracının Hazırlanması

Çalışmada ilk olarak, Huang, Hsu ve Chan (2010) tarafından literatürden yararlanılarak (Geva ve Goldman, 1991; Mossberg, 1995; Wang vd., 2000; Ap ve Wong, 2001; Yu vd., 2001; Zhang ve Chow, 2004) oluşturulmuş olan “Turist Rehberlerine Yönelik Performans Ölçeği” kullanılmıştır. Kullanılan ölçek toplam 36 sorudan ve 10 boyuttan oluşmaktadır. Çalışmada ikinci olarak, Chan (2004), Truong ve King (2009); Özdemir vd. (2012) tarafından oluşturulan ve 3 ifadeden oluşan “Turist Memnuniyeti Ölçeği” kullanılmıştır. Son olarak, turistlerin destinasyon sadakat düzeylerini belirlemeye yönelik, Oppermann (2000); Um vd. (2006); Sun vd. (2013) tarafından oluşturulan ve 3 ifadeden oluşan “Destinasyon Sadakati Ölçeği”nden faydalanılmıştır. Çalışmanın soru formunda 5’li Likert tipi ölçek kullanılmıştır (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum).

3.2. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, öncelikle tanımlayıcı istatistikler uygulanmıştır. Sonrasında açıklayıcı faktör analizi ve cronbach alpha değerleri incelenmiştir. Son olarak, basit ve çoklu regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi SPSS 22 paket programında uygulanmıştır.

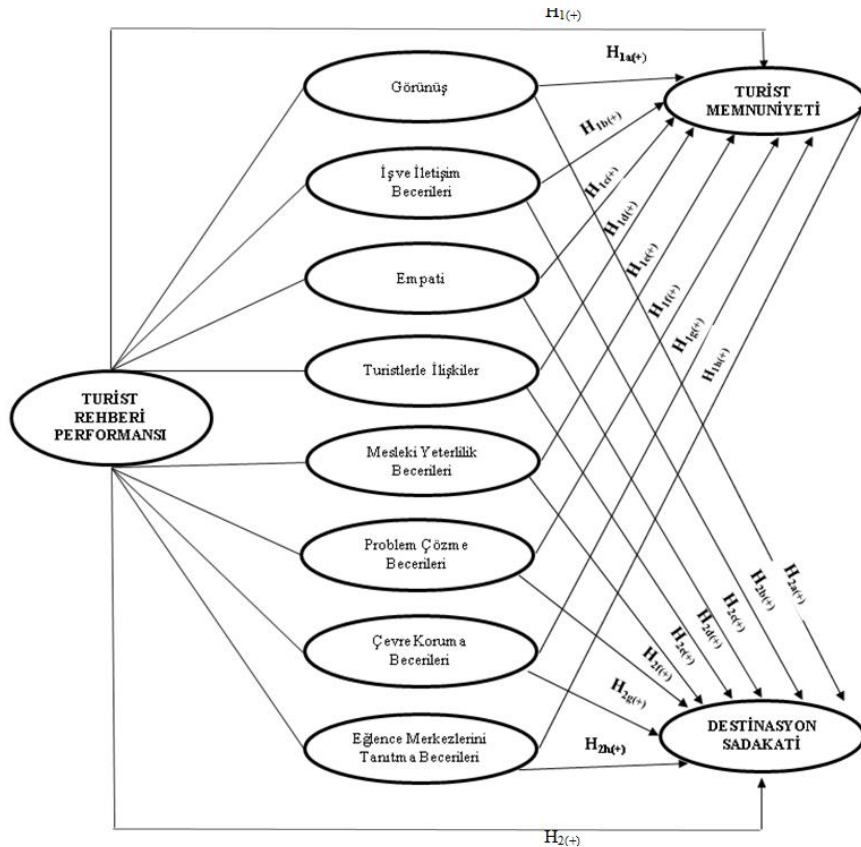
3.3. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini, rehberli turla Safranbolu'yu ziyaret eden Uzak Doğulu turistler oluşturmaktadır. Sekaran'ın (2003) araştırma evrenini oluşturan kişilerinin sayısının bir milyon ve üzeri olması halinde 0.95 güvenilirlikle 384 örneklem büyüklüğünün yeterli olacağı görüşü dikkate alınmıştır. Anket uygulaması, Haziran 2019-Kasım 2019 tarihleri arasında araştırmacı tarafından Safranbolu'da rehberli tura katılan 430 Uzak Doğulu turiste uygulanmıştır. Anketler, Türkçeden Çinceye tercüme edilmiştir. Anketler, Safranbolu'da hizmet veren seyahat acentesine bağlı veya serbest çalışan turist rehberleri aracılığıyla rehberli turda bulunan Uzak Doğulu turistlere tur bitiminde İngilizce ve Çince olarak uygulanmıştır. Anket uygulaması neticesinde 25 anketin geçersiz olduğu fark edilmiş ve bu anketler değerlendirmemiştir. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi ile veriler toplanmıştır. Analizler 405 anket üzerinden gerçekleştirilmiştir.

3.4. Araştırmanın Modeli

Çalışmanın ampirik kısmında literatürdeki bazı çalışmalardan yola çıkılarak (Geva ve Goldman, 1991; Mossberg, 1995; Wang vd., 2000; Oppermann, 2000; Ap ve Wong, 2001; Yu vd., 2001; Chan, 2004; Zhang ve Chow, 2004; Um vd., 2006; Huang vd., 2010; Truong ve King, 2009; Özdemir vd., 2012; Sun vd., 2013) turist rehberi performansının turist memnuniyeti ve destinasyon sadakati üzerindeki etkisini inceleyen bir araştırma modeli geliştirilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

4. BULGULAR

Araştırmaya katılan turistlerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik gerçekleştirilen frekans analizinin sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)	İkamet	Frekans	Yüzde (%)
Kadın	183	45,2	Çin Halk Cum.	224	55,3
Erkek	222	54,8	Japonya	46	11,4
Toplam	405	100	Tayvan	89	22
Yaş Grubu	Frekans	Yüzde (%)	Endonezya	34	8,4
18-29 yaş	61	15,1	Malezya	12	3
30-41 yaş	108	26,7	Toplam	405	100
42-53 yaş	104	25,7	Meslek	Frekans	Yüzde (%)
54-65 yaş	93	23	Öğrenci	34	8,4
66 yaş ve üzeri	39	9,6	Kamu Personeli	62	15,3
Toplam	405	100	Özel Sektör Çalışanı	138	34,1
Medeni Durum	Frekans	Yüzde (%)	Serbest Meslek	64	15,8
Bekâr	143	35,3	Emekli	107	26,4
Evli	262	64,7	Toplam	405	100
Toplam	405	100	Aylık Gelir (USD)	Frekans	Yüzde (%)
Eğitim	Frekans	Yüzde (%)	1000 USD ve altı	74	18,3
İlköğretim	11	2,7	1001-1500 USD	118	29,1
Ortaöğretim	90	22,2	1501-2000 USD	115	28,4
Lisans	184	45,4	2001-2500 USD	47	11,6
Lisansüstü	120	29,6	2501 USD ve üzeri	51	12,6
Toplam	405	100	Toplam	405	100

Araştırmaya katılan kişilerin demografik özelliklerini tespit etmek için yapılan frekans analizi sonuçlarına göre, ankete katılan turistlerin %54,8’i erkek, %44,2’si kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yaklaşık %55’ i Çin Halk Cumhuriyeti’nde ikamet etmektedirler. Katılımcıların yaşları incelendiğinde büyük çoğunluğunun (%75,4), 30-65 yaş aralığında, çoğunluğunun evli olduğu (%64,7) ve yarısından fazlasının (%75), lisans eğitimi aldığı tespit edilmiştir. Katılımcıların çoğunluğu özel sektör çalışanı olup yarısından fazlasının %57,5 1001-2000 USD aylık gelire sahiptir.

Katılımcıların Safranbolu’da konaklamalarına ilişkin dağılımlarına yönelik yapılan analiz sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Safranbolu’da konaklamalarına İlişkin Dağılımları

Safranbolu’ya geliş sayısı	Frekans	Yüzde (%)	Safranbolu’ya geliş amacı	Frekans	Yüzde (%)
İlk	345	85,2	Tatil	32	7,9
İkinci	57	14,1	Kültürel gezi	363	89,6
Üçüncü	2	,5	Alışveriş	6	1,5
Üçten fazla	1	,2	Eğlence	2	,5
Toplam	405	100	Sağlık	2	,5
			Toplam	405	100
Safranbolu’ya kiminle geldiniz	Frekans	Yüzde (%)	Konaklama süresi	Frekans	Yüzde (%)
Yalnız	52	12,8	1 Gece	377	93,1
Ailemle	230	56,8	2 Gece	28	6,9
Arkadaşlarımla	123	30,4	Toplam	405	100
Toplam	405	100			

Safranbolu’yu daha önce ziyaret etme durumlarına bakıldığında, büyük bir çoğunluğunun (%85,2) ilk kez ziyaret eden turist profilinden oluştuğu göze çarpmaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmı (%89,6) Safranbolu’ya geliş amacının kültürel gezi olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların yarısından çoğu (%56,8) Safranbolu’ya aileleriyle gelmişlerdir. Tamamına yakını (%93,1) ise 1 gece konaklamışlardır.

4.1. Değişkenlere Yönelik Açıklayıcı Faktör Analizi

Turist rehberinin performansına ilişkin ölçeğin boyutsal yapılarını tespit etmek, güvenilirlik ve geçerliliğini bulgulamak için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. İlk olarak, turist rehberinin performansına ilişkin ölçeğin güvenilirliği analiz edilmiş ve Cronbach Alpha katsayısının “0,950” olduğu belirlenmiştir. Bulgulanan değer, Nunnally ve Bernstein, (1994)’e göre ölçeğin güvenilir ve geçerli kabul edilebilmesi için gerekli görülen 0,70’in üzerindedir.

Anket formunda yer alan turist rehberinin performansı, turist memnuniyeti ve destinasyon sadakati ölçeklerine ayrı faktör analizi uygulanarak, nasıl bir faktör yapılarına sahip oldukları analiz edilmiştir. Faktör analizinde temel bileşenler analizi, döndürme yöntemi olarak ise dik döndürme yöntemlerinden maksimum değişkenlik (varimax) yöntemi seçilmiştir. Verilerin faktör analizine uygunluğunun bir ölçütü olarak Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett’s Küresellik testleri uygulanmıştır (Altunışık vd., 2012). Tablo 3, turist rehberinin performansı ölçeğine yapılan faktör analizi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3. Turist Rehberinin Performansı Ölçeğine Yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi

Faktörler	Faktör Yükleri	Varyans %	C.Alfa α
Problem Çözme Becerileri			
Turist rehberi beklenmedik durumlarla başa çıkabildi.	,786	11,676	,910
Turist rehberi tur sırasında çıkan problemleri ya da tartışmaları çözerken esnek davrandı.	,767		
Turist rehberi turistler arasında çıkan tartışmalarda çoğu durumda doğru karar verdi.	,755		

Turist rehberi, turistler arasında çıkan tartışmalarda ara bulucuydu.	,745		
Turist rehberi turistlerden gelen şikâyetleri çözümleyebildi.	,672		
Etkinlikleri Tanıtma Becerileri			
Turist rehberi turistlere Safranbolu'ya ait geleneksel ya da yöresel ürünlerle ilgili bilgi verdi.	,777	10,750	,869
Turist rehberi turistlere güvenli alışveriş yapabilecekleri dükkânları gösterdi.	,774		
Turist rehberi çeşitli eğlence yerleri hakkında bilgilendirme yaptı.	,765		
Turist rehberi Safranbolu'ya ait geleneksel ve yöresel yiyecekler hakkında bilgi verdi.	,691		
Turist rehberi turistlere lezzetli yiyecekler yiyebilecekleri restoranları tanıttı.	,618		
Görünüş			
Turist rehberi dürüst ve güvenilirli.	,704	10,623	,859
Turist rehberi iyi bir kişiliğe sahipti.	,691		
Turist rehberi kibardı.	,672		
Turist rehberinin kıyafeti ve dış görünüşü düzgündü.	,663		
Turist rehberi arkadaş canlısıydı.	,632		
Turist rehberinin sağlığı iyiydi.	,538		
Empati			
Turist rehberi turistlerin psikolojik ihtiyaçlarını karşılayabildi.	,761	8,077	,863
Turist rehberi turistlerin ihtiyaçlarını önemsendi.	,719		
Turist rehberi turistlere yardımcı olma konusunda istekli davrandı.	,712		
Çevre Koruma Becerileri			
Turist rehberi çevrenin korunması konusunda turistlere hatırlatmalarda bulundu.	,865	7,886	,861
Turist rehberi güvenlik konusunda turistlere hatırlatmalarda bulundu.	,826		
Turist rehberi tur programı boyunca çevreyi temiz tutma konusunda bilinçli davrandı.	,753		
Turistlerle İlişkiler			
Turist rehberi iyi bir mizah anlayışına sahipti.	,793	7,550	,871
Turist rehberinin yorumlama performansı iyiydi.	,728		
Turist rehberi turistler arasında iyi ilişki kurabildi.	,699		
İş ve İletişim Becerileri			
Turist rehberi sorumluluk sahibiydi.	,757	7,480	,779
Turist rehberi işine tutkuyla bağlıydı.	,644		
Turist rehberinin anlatım dili akıcıydı.	,514		
Turist rehberinin iletişimi iyiydi.	,511		
Mesleki Yeterlilik Becerileri			
Turist rehberi yerel halkın yaşam tarzı hakkında yeterince bilgi sahibiydi.	,783	7,265	,834
Turist rehberi turistlerin kültürleri hakkında bilgi sahibi oldu.	,735		
Turist rehberi destinasyonun kültürü ve tarihi hakkında yeterince bilgi sahibiydi.	,704		
Toplam Varyans: 71,31, Çıkarım Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi, Döndürme Yöntemi: Kaiser Normalleştirilmesi ve Varimax, İterasyon Sayısı: 8 KMO Örneklem Yeterliliği: ,920, Barlett Küresellik Testi χ^2 : 8349,593 p: 0,000			

Faktör yapısını belirlemek amacıyla temel bileşenler analizi uygulanmıştır. Kaiser Normalleştirilmesinde, öz değeri 1'den büyük faktörler dikkate alınmış ve ölçeğin 8 faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Açıklayıcı faktör analizinde ortak varyans (communality) değerleri ile ölçekteki maddelerin değerlerinin 0,4'ten düşük olmaması gerekmektedir (Field, 2000). Gerçekleştirilen bu faktör analizinde tüm değerler 0,4'ten büyük olarak gerçekleşmemiştir. Yapılan analiz Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliğini 0,920 olarak vermektedir. Bulgularan değer, örneklem büyüklüğünün faktör analizi uygulaması için iyi derecede yeterli olduğunu

göstermektedir (Çokluk vd., 2012). Bartlett küresellik testi sonucuna bakıldığında elde edilen ki-kare değerinin anlamlı olduğu görülmektedir (Barlett Küresellik Testi x^2 : 8349,593). Bu sonuç, verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğini varsaymaktadır (Çokluk vd., 2012).

Yapılan faktör analizi sonucunda orijinal ölçekte yer alan Organizasyon Becerileri boyutuna ait ifadeler sahip olduğu düşük faktör yüklerinden dolayı analizden çıkarılmıştır. Bununla birlikte orijinal ölçekte İş Tutumu ve İletişim Becerileri olarak yer alan iki boyut, yapılan faktör analizi sonucunda tek boyutta yüklenmiş ve İş ve İletişim Becerileri olarak isimlendirilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda, birinci faktör problem çözme becerileri (5 madde), ikinci faktör etkinlikleri tanıtma becerileri (5 madde), üçüncü faktör görünüş (6 madde), dördüncü faktör empati (3 madde), beşinci faktör çevre koruma becerileri (3 madde), altıncı faktör turistlerle ilişkiler (3 madde), yedinci faktör iş ve iletişim becerileri (4 madde) ve sekizinci faktör mesleki yeterlilik becerilerine (3 madde) yönelik ifadeleri içermektedir.

Bu faktörlerin Cronbach's Alfa değerleri incelendiğinde, birinci faktörün (problem çözme becerileri) 0,910; ikinci faktörün (etkinlikleri tanıtma becerileri) 0,869; üçüncü faktörün (görünüm ve davranış) 0,859; dördüncü faktörün (empati) 0,863; beşinci faktörün (çevre koruma becerileri) 0,861; altıncı faktörün (turistlerle ilişkiler) 0,871; yedinci faktörün (iş ve iletişim becerileri) 0,779 ve sekizinci faktörün (mesleki yeterlilik becerileri) 0,834 Cronbach alfa değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Nunnaly ve Bernstein, (1994) 0,70 ve üzeri Cronbach katsayısının iyi düzeyde içsel güvenilirliği temsil ettiğini belirtmektedir.

Tablo 4. Turist Memnuniyeti Ölçeğine Yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi

Faktörler	Faktör Yükleri	Varyans %	C.Alfa α
Turist Memnuniyeti			
Genel olarak tur deneyimimden memnunum.	,945	86,45	,921
Tur hizmetlerinden memnun kaldım.	,940		
Rehberlik hizmetinden memnun kaldım.	,904		
Toplam Varyans: 86,45, Çıkarım Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi, KMO Örneklem Yeterliliği: ,745, Barlett Küresellik Testi x^2 : 940,103, p: 0,000			

Tablo 4 incelendiğinde faktör analizine ilişkin sonuçlara ulaşılmaktadır. Yapılan analiz (3 madde için) Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliğini 0,745 olarak vermektedir. Bulgulanan değer, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için iyi derecede yeterli olduğunu ifade etmektedir (Çokluk vd., 2012). Bartlett küresellik testi sonucuna göre elde edilen ki-kare değerinin anlamlı olduğu görülmektedir (Barlett Küresellik Testi x^2 : 940,103). Tablo 5 destinasyon sadakati ölçeğine yapılan faktör analizi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5. Destinasyon Sadakati Ölçeğine Yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi

Faktörler	Faktör Yükleri	Varyans %	C.Alfa α
Destinasyon Sadakati			
Safranbolu'yu tekrar ziyaret etmek isterim.	,929		
Bir iş seyahati için tekrar Safranbolu'ya gelme şansım olursa, seyahat etmek için daha uzun süre kalmayı tercih ederim.	,920		

Başka insanlara Safranbolu'yu ziyaret etmeleri konusunda tavsiyelerde bulunacağım.	,909	84,48	,908
Toplam Varyans: 84,48, Çıkarım Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi, KMO Örneklem Yeterliliği: ,754, Barlett Küresellik Testi x^2 : 804,734 p: 0,000			

Tablo 5 faktör analizine ilişkin sonuçları vermektedir. Yapılan analiz (3 madde için) Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliğini 0,754 olarak vermektedir. Bulgularan değer, örneklem büyüklüğünün faktör analizi uygulaması için iyi derecede yeterli olduğunu ifade etmektedir (Çokluk vd., 2012). Bartlett küresellik testi sonucuna göre elde edilen ki-kare değerinin anlamlı olduğu görülmektedir (Barlett Küresellik Testi x^2 :804,734).

Değişkenlere yönelik ortalamalara bakıldığında, “Turist Rehberi Performansı” ana boyutu ortalaması 3,9049’dur. Alt boyutlardan en büyük ortalama 3,9852 ile “Mesleki Yeterlilik Becerileri” boyutudur, bunu takiben 3,9798 ortalama ile “Görünüm ve Davranış” boyutu gelmektedir. Alt boyutlardan en düşük ortalama 3,8685 ortalama ile “İş ve İletişim Becerileri” ve 3,8403 ortalama ile “Turistlerle İlişkiler” boyutlarıdır. “Turist Memnuniyeti” nin ortalaması 3,8337 ve “Destinasyon Sadakati” nin ortalaması da 3,6667 olarak belirlenmiştir.

Geçerlilik analizleri çerçevesinde yapılan açıklayıcı faktör analizlerine ek olarak tüm ölçeklere güvenilirlik analizleri uygulanmıştır. Çalışmada ölçeklerin içsel tutarlığını ve güvenilirliği tespit edebilmek için Cronbach Alfa istatistiğinden yararlanılmıştır. Çalışmada turist rehberinin performansı ölçeğinde yer alan maddelerin tamamı güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. 36 maddelik ölçeğin tamamı için Cronbach’s Alpha katsayısı 0,950 olarak bulgulanmıştır. Bu oran ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2006; Özdamar, 2013). Madde toplam korelasyonların +0,250’den büyük olması istenmektedir (Kalaycı, 2006). Turist rehberinin performansı ölçeğinin madde-bütün korelasyonlarının 0,318-0,693 arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Turist memnuniyeti ölçeğine yönelik güvenilirlik değerleri incelendiğinde, 3 maddelik ölçeğin tamamı için Cronbach’s Alpha katsayısı 0,921 olarak bulgulanmıştır. Bu oran ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2006; Özdamar, 2013). Turist memnuniyeti ölçeğinin madde-bütün korelasyonlarının 0,793-0,869 arasında değiştiği tespit edilmiş +0,250’nin altında madde bütün korelasyon değerine sahip ifade olmadığından, ilerleyen analizler için turist rehberinin performansı ölçeğinden herhangi bir ifade çıkarılmamıştır.

Destinasyon sadakati ölçeğine yönelik güvenilirlik değerleri 3 maddelik ölçeğin tamamı için Cronbach’s Alpha katsayısı 0,908 olarak bulgulanmıştır. Bu oran ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2006; Özdamar, 2013). Destinasyon sadakati ölçeğinin madde-bütün korelasyonlarının 0,797-0,834 arasında değiştiği tespit edilmiş +0,250’nin altında madde bütün korelasyon değerine sahip ifade olmadığından, ilerleyen analizler için turist rehberinin performansı ölçeğinden herhangi bir ifade çıkarılmamıştır.

4.2. Hipotezlerin Testi

Verilen modelin test edilebilmesi için yukarıda geliştirilen H1, H_{1a}, H_{1b}, H_{1c}, H_{1d}, H_{1e}, H_{1f}, H_{1g}, H_{1h}, H₂, H_{2a}, H_{2b}, H_{2c}, H_{2d}, H_{2e}, H_{2f}, H_{2g} ve H_{2h} hipotezleri için regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 6. Turist Rehberinin Performansı ve Turist Memnuniyeti Arasındaki Basit Regresyon Analizine Yönelik Bulgular

Araştırma Modeli (Bağımlı Değişken: Turist Memnuniyeti)			
Bağımsız Değişken	Beta	t	P
Turist Rehberi Performansı	,835	30,499	,000
R=,835; R ² =,698; Düzeltilmiş R ² =,697; F=930,19; p= 0.000			

Tablo 6 da yer alan basit doğrusal regresyon analizi sonuçları incelendiğinde modelin anlamlı (F=930,19; p<0,05) olduğu görülmektedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığını ifade eden t istatistiği (t=30,499; p<0,05) anlamlıdır. Turist rehberinin performansı ve turist memnuniyeti arasındaki ilişkinin, istatistiksel olarak anlamlı (p<0,05) olduğu ifade edilebilir. Değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki R=0,835 bulunmaktadır. Bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama oranı anlamına gelen R² değeri 0,698 olarak bulgulanmıştır. Yapılan doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre araştırmanın hipotezlerinden **H₁**: “Turist rehberi performansı, turist memnuniyetini pozitif bir şekilde etkilemektedir” kabul edilmiştir.

Turist rehberi performansına ait alt boyutların turist memnuniyeti üzerinde etkili olup olmadığı, etkili ise boyutlarından hangilerinin turist memnuniyetine etki ettiğini bulgulamaya yönelik çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan çoklu regresyon analizi ile H_{1a}, H_{1b}, H_{1c}, H_{1d}, H_{1e}, H_{1f}, H_{1g}, H_{1h} hipotezleri test edilmiştir. Tablo 7 turist rehberinin performans boyutları ve turist memnuniyeti arasındaki çoklu regresyon analizi sonucunu göstermektedir.

Tablo 7. Turist Rehberinin Performansına Ait Alt Boyutlar ve Turist Memnuniyeti Arasındaki Çoklu Regresyon Analizlerine Yönelik Bulgular

Araştırma Modeli (Bağımlı Değişken: Turist Memnuniyeti)			Çoklu bağlantı istatistikleri		
Bağımsız Değişkenler	Beta	t	P	Tolerans	VIF
Görünüş	,180	4,667	,000	,472	2,117
İş ve İletişim Becerileri	,186	5,002	,000	,504	1,983
Empati	,066	1,810	,071	,530	1,886
Turistlerle İlişkiler	,055	1,530	,127	,545	1,834
Mesleki Yeterlilik Becerileri	,162	4,526	,000	,549	1,822
Problem Çözme Becerileri	,218	5,614	,000	,464	2,157
Çevre Koruma Becerileri	,095	3,000	,003	,691	1,447
Etkinlikleri Tanıtma Becerileri	,244	6,913	,000	,563	1,775
R=,850; R ² =,723; Düzeltilmiş R ² =,717; D-W=1,938; F=129,252; p= 0.000					

Yapılan analizlerde çoklu bağıntı ve oto korelasyona bakılmıştır. Tablo 7 de turist rehberinin performansına ait alt boyutlar için VIF ve Tolerans değerleri mevcuttur. Analiz sonuçlarında oto korelasyon (Durbin-Watson değeri:1,938) ve çoklu bağıntı (en düşük tolerans değeri:0,464, en büyük

VIF:2,157) tespit edilmemiştir. Değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki ($R=0,850$) vardır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı olan R^2 değeri 0,723 olarak saptanmıştır.

Turist rehberinin performans boyutlarından görünüm ve davranış, iş ve iletişim becerileri, mesleki yeterlilik becerileri, problem çözme becerileri, çevre koruma becerileri ve etkinlikleri tanıtma becerileri boyutlarının istatistiksel olarak anlamlı ($p<0,05$) olduğu söylenebilir. En fazla etkileyen değişkenler, empati ($p: ,071$) ve turistlerle ilişkiler ($p: ,127$) $p>0,05$ olduğu için anlamsızdır. Bu değerler turist rehberi performansının empati boyutu ve turistlerle ilişkiler boyutlarının, turist memnuniyetini pozitif bir şekilde etkilemediğini göstermektedir. Turist rehberi performansına ait alt boyutlarının Beta katsayılarından yola çıkarak turist memnuniyetini en fazla etkileyen değişkenler; “etkinlikleri tanıtma becerileri” ve “problem çözme becerileri” olarak ifade edilir. H_{1a} , H_{1b} , H_{1e} , H_{1f} , H_{1g} ve H_{1h} kabul edilmiştir. H_{1c} ve H_{1d} reddedilmiştir.

4.3. Turist Rehberi Performansı ve Destinasyon Sadakati Arasındaki Basit Regresyon Analizi Sonuçları

Turist rehberinin performansı ve destinasyon sadakati arasındaki neden sonuç ilişkilerini matematiksel bir modelle açıklayabilmeye yönelik olarak basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 8. Turist Rehberinin Performansı ve Destinasyon Sadakati Arasındaki Basit Regresyon Analizine Yönelik Bulgular

Araştırma Modeli (Bağımlı Değişken: Destinasyon Sadakati)			
Bağımsız Değişken	Beta	t	P
Turist Rehberi Performansı	,820	28,715	,000
R=,820; R^2 =,672; Düzeltilmiş R^2 =,671; F=824,557; p= 0.000			

Tablo 8’de yer alan basit doğrusal regresyon analizi sonuçları incelendiğinde modelin anlamlı ($F=824,557$; $p<0,05$) olduğu gözlemlenmektedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığını ifade eden t istatistiği ($t=28,715$; $p<0,05$) anlamlıdır. Turist rehberinin performansı ve destinasyon sadakati arasındaki ilişkinin, istatistiksel olarak anlamlı ($p<0,05$) olduğu ifade edilebilmektedir. Değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki $R=0,820$ bulunmaktadır. Bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama oranı anlamına gelen R^2 değeri 0,672 olarak bulgulanmıştır. Yapılan doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre araştırmanın hipotezlerinden H_2 : “Turist rehberi performansı, destinasyon sadakatini pozitif bir şekilde etkilemektedir” kabul edilmiştir.

4.4. Turist Rehberinin Performansına Ait Alt Boyutlar ve Destinasyon Sadakati Arasındaki Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Turist rehberi performansına ait alt boyutların destinasyon sadakati üzerinde etkili olup olmadığı, etkili ise hangi boyutların destinasyon sadakatine etki ettiğini bulgulamaya yönelik çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan çoklu regresyon analizi ile H_{2a} , H_{2b} , H_{2c} , H_{2d} , H_{2e} , H_{2f} , H_{2g} ,

H_{2h} hipotezleri test edilmiştir. Tablo 9 turist rehberinin performans boyutları ve destinasyon sadakati arasındaki çoklu regresyon analizi sonucunu göstermektedir.

Tablo 9. Turist Rehberinin Performansına Ait Alt Boyutlar ve Destinasyon Sadakati Arasındaki Çoklu Regresyona Yönelik Bulgular

Araştırma Modeli (Bağımlı Değişken: Destinasyon Sadakati)	Çoklu bağlantı istatistikleri				
	Bağımsız Değişkenler	Beta	t	P	Tolerans
Görünüş	,126	3,081	,002	,472	2,117
İş ve İletişim Becerileri	,256	6,489	,000	,504	1,983
Empati	,039	1,001	,317	,530	1,886
Turistlerle İlişkiler	,048	1,260	,208	,545	1,834
Mesleki Yeterlilik Becerileri	,075	1,980	,048	,549	1,822
Problem Çözme Becerileri	,181	4,394	,000	,464	2,157
Çevre Koruma Becerileri	,129	3,826	,000	,691	1,447
Etkinlikleri Tanıtma Becerileri	,233	6,258	,000	,563	1,775
R=,830; R ² =,689; Düzeltilmiş R ² =,683; D-W=1,626; F=109,872; p= 0.000					

Tablo 9 da turist rehberinin performansına ait alt boyutlar için VIF ve Tolerans değerleri mevcuttur. Analiz sonuçlarında oto korelasyon (Durbin-Watson değeri:1,626) ve çoklu bağıntı (en düşük tolerans değeri:0,464, en büyük VIF:2,157) tespit edilmemiştir. Değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki (R=0,830) vardır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı olan R² değeri 0,689 olarak hesaplanmıştır. Turist rehberinin performans boyutlarından görünüm ve davranış, iş ve iletişim becerileri, mesleki yeterlilik becerileri, problem çözme becerileri, çevre koruma becerileri ve etkinlikleri tanıtma becerileri boyutlarının istatistiksel olarak anlamlı (p<0,05) olduğu söylenebilir. Ancak empati (p: ,317) ve turistlerle ilişkiler (p: ,208) p>0,05 olduğu için anlamsızdır. Bu değerler turist rehberi performansının empati boyutu ve turistlerle ilişkiler boyutlarının, destinasyon sadakatini pozitif bir şekilde etkilemediğini göstermektedir. Turist rehberi performansına ait alt boyutlarının Beta katsayılarından yola çıkarak destinasyon sadakatini en fazla etkileyen değişkenler; “iş ve iletişim becerileri” ve “etkinlikleri tanıtma becerileri” olarak bulgulanmıştır. H_{2a}, H_{2b}, H_{2c}, H_{2f}, H_{2g} ve H_{2h} kabul edilmiştir. H_{2c} ve H_{2d} reddedilmiştir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma, turist rehberi performansının turist memnuniyeti ve destinasyon sadakati üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve turistlerin, turist rehberinin performansına yönelik algılarını belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Turistlerin, turist rehberlerinin performanslarına yönelik algılarının nasıl olduğu ve bu algıların diğer değişkenler tarafından nasıl etkilendiği incelenmiştir. Turist rehberi performansının turist memnuniyeti ve destinasyon sadakati üzerindeki etkilerini Safranbolu'yu ziyaret eden Uzak Doğulu turistler bağlamında inceleyen herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu sebeple çalışmanın ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın analiz sonuçlarına göre; araştırmaya katılan turistlerin, büyük çoğunluğu erkeklerden oluşurken, yaş ortalamaları ağırlıklı olarak 30-65 yaş aralığındadır. Araştırmaya katılan

turistlerin eğitim durumları ağırlıklı olarak lisans düzeyindedir. Turistlerin büyük çoğunluğu özel sektör çalışanı olup, aylık gelir düzeyleri genellikle 1001-2000 USD'dir. Araştırmaya katılan turistlerin büyük çoğunluğu (%85,2) Safranbolu'ya ilk kez gelmişlerdir. Safranbolu'ya geliş amaçları kültürel gezidir (%89,6). Araştırmaya katılan turistlerin çoğu Safranbolu'ya aileleriyle birlikte gelmişlerdir. Turistlerin çoğunluğu Safranbolu'da 1 gece konaklamışlardır.

Araştırmaya katılan turistler, rehberin performansını olumlu olarak değerlendirmektedirler. En olumlu değerlendirme turist rehberinin performansına ait alt boyutlardan mesleki yeterlilik becerisi ile ilgilidir. Benzer şekilde turistler, tur rehberinin sunduğu rehberlik hizmetinden memnundurlar. Turistlerin destinasyon sadakati de yüksek olup Safranbolu'yu hem diğer turistlere tavsiye etmeye hem de tekrar ziyaret etmeye eğilimlidirler.

Çoklu regresyon analizi sonuçları, turist rehberinin görünüm ve davranış, iş ve iletişim becerileri, mesleki yeterlilik becerileri, problem çözme becerileri, çevre koruma becerileri, etkinlikleri tanıtmaya becerileri boyutlarındaki performansının turist memnuniyetini pozitif etkilediğini göstermektedir. Turist memnuniyetini en fazla etkileyen boyutlar; etkinlikleri tanıtmaya becerileri ve problem çözme becerileridir. Turist rehberinin görünüm ve davranış, iş ve iletişim becerileri, mesleki yeterlilik becerileri, problem çözme becerileri, çevre koruma becerileri, etkinlikleri tanıtmaya becerileri ile ilgili performansı destinasyon sadakatini pozitif yönde etkilemektedir. Destinasyon sadakatini en fazla etkileyen boyutlar; iş ve iletişim becerileri ile etkinlikleri tanıtmaya becerileridir. Nitekim bu konuda yapılan araştırmalar bu araştırmayı destekler niteliktedir (Zhang ve Chow, 2004; Huang vd., 2010; Temizkan, 2010; Şahin, 2012; Jiang ve Zhang, 2016).

Çalışmanın bulguları doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

Turist rehberleri görünüm ve davranışlarını, iş ve iletişim becerilerini, mesleki yeterlilik becerilerini, problem çözme becerilerini, çevreyi koruma becerilerini ve etkinlikleri tanıtmaya becerilerini geliştirmeye büyük önem vermelidirler. Bu bağlamda konu ile ilgili çeşitli eğitim programları faydalı olacaktır. Böylece turist memnuniyeti ve destinasyon sadakati artacaktır. Turist rehberleri destinasyon sadakatini artırılması için iş ve iletişim becerileri ve etkinlikleri tanıtmaya becerilerine daha fazla yoğunlaşmalıdır. Rehberin turistlere davranışlarıyla örnek olma özelliğinden dolayı eğitim bu meslekte çok önemlidir. Bağlı oldukları seyahat acentelerini temsil eden ve turistlere en iyi hizmeti sunmak için çabalayan turist rehberlerine performanslarının iyileştirilmesine yönelik eğitimler ve çeşitli teşvikler sağlanmalıdır.

Bu araştırma Safranbolu destinasyonu ve Uzak Doğulu turistlerin değerlendirmesiyle sınırlıdır. Gelecekte yapılacak araştırmaların, Safranbolu'yu ziyaret eden yerli turistlerin dâhil edilmesi ile gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Böylece, yerli turistlerin, turist rehberi performansına yönelik algıları, turist memnuniyeti ve destinasyon sadakati ölçülebilir. Ayrıca, turist rehberinin performansı dışında farklı bağımsız değişkenlerin değerlendirildiği çalışmalar yapılabilir.

Bu çalışma, turizmin gelişmiş olduğu Türkiye gibi ülkelerde turizmde hizmet kalitesi, turist rehberi performansı, turist memnuniyeti, destinasyon imajı ve destinasyon sadakati kavramları arasındaki ilişkileri incelemek isteyen araştırmacılara ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Z. U. (1991). The influence of the components of a state's tourist image on product positioning strategy. *Tourism Management*, 12(4), 331-340.
- Al Jahwari, D. S., Sırakaya Türk, E., ve Altıntaş, V. (2016). Evaluating communication competency of tour guides using a modified importance performance analysis (MIPA). *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(1), 195-218.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS uygulamalı*. 7. Baskı. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Ap, J. ve Wong, K. F. (2001). Case Study on Tour Guiding: Professionalism, Issues and Problems. *Tourism Management*, 22, 551-563.
- Arat, T. ve Bulut, H.Ç. (2019). Turist Memnuniyetinde Turist Rehberinin Rolü: Konya'da Bir Araştırma. *Turist Rehberliği Dergisi*, 2(1), 31-43.
- Arslantürk, Y., Altunöz, Ö. ve Çalık, A. Ö. (2013). Turist Rehberliği Hizmet Kalitesi Ölçümü: Servis Kalitesini Yaklaşımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(27), 107- 118.
- Baker, D. A. ve Crompton, J. L. (2000). Quality, satisfaction and behavioral intentions. *Annals of Tourism Research*, 27(3), 785-804.
- Bayram, G. E. (2019). Turist Rehberlerinde Duygusal Zekâ, Motivasyon, Performans İlişkisi. *Turizm Akademik Dergisi*, 6(2), 43-59.
- Benli, S. (2018). Yöresel Lezzet Deneyiminin Destinasyon İmajı ve Destinasyon Sadakati Üzerine Etkisi: Mersin'i Ziyaret Eden Yerli Turistler Üzerinde Bir Araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(82), 658-685.
- Biçer, T. (1997). Güçlü İnsan Güçlü Şirket. *Human Resources*, 1(7), 12-14.
- Chan, A. (2004). Towards An Improved Understanding Of Tour Services And Customer Satisfaction In Package Tours. *The Second Asia-Pacific CHRIE (APacCHRIE) Conference and Sixth Biennial Conference on Tourism in Asia, 27-29 May 2004, Phuket, Tayland*.
- Chang, K. C. (2014). Examining the effect of tour guide performance, tourist trust, tourist satisfaction, and flow experience on tourists' shopping behavior. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 19(2), 219-247.
- Chen, C. ve Tsai, D. (2007). How destination image and evaluative factors affect behavioral intentions. *Tourism Management*, 28(4), 1115-1122.
- Chi, C. G. ve Qu, H. (2008). Examining the structural relationships of destination image, tourist satisfaction and destination loyalty: An integrated approach. *Tourism Management*, 29(4), 624-636.
- Chowdhary, N. ve Prakash, M. (2010c). What are we training tour guides for? (India). *Turizam*, 14(2), 53-65.
- Crompton, J. ve Love, L. (1995). The predictive validity of alternative approaches to evaluating quality of a festival. *Journal of Travel Research*, 34, 11-24.
- Cohen, E. H., Ifergan, M. ve Cohen, E. (2002). A New Paradigm in Guiding-The Matrix as a Role Model. *Annals of Tourism Research*, 29(4), 919-932.

- Çokluk, Ö. S., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, S. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dick, A. S. ve Basu, K. (1994). Customer loyalty: Toward an integrated conceptual framework. *Journal of the Academy of Marketing*, 22(2), 99-113.
- Dikmen, B. ve Özpeynirci, Ö. (2010). Matris tipi örgütlerde bireysel performans değerlendirme: 360 derece yöntemi ve hedeflerle yönetim teknikleri ile melez bir yöntem uygulaması. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 71-104.
- Field, A. (2000). *Discovering Statistics-Using SPSS for Windows*. London: SAGE Publication.
- Frochot, I., ve Batat, W. (2013). *Marketing and Designing the Tourist Experience*. Woodeaton. Oxford: Goodfellow Publishers.
- Geva, A., ve Goldman, A. (1991). Duality in consumer post-purchase attitude. *Journal of Economic Psychology*, 12(1), 141-164.
- Hernández-Lobato, L., Solis-Radilla, M. M., Moliner-Tena, M. A., ve Sánchez-García, J. (2006). Tourism destination image, satisfaction and loyalty: A study in Ixtapa Zihuatanejo, Mexico. *Tourism Geographies*, 8(4), 343-358.
- Heung, V. C. S. (2007). Effects of tour leader's service quality on agency's reputation and customers' word of mouth. *Journal of Vacation Marketing*, 14(4), 305-315.
- Huang, S., Hsu, C. H. C. ve Chan, A. (2010). Tour Guide Performance and Tourist Satisfaction: a Study of the Package Tours in Shanghai. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 34(1), 3-33.
- Huang, L. ve Kao, P. (2011). How to Tell a Good Tour Guide Under Different Strategic Orientations. *African Journal of Business Management*, 5(27), 11146- 11162.
- Jiang, H. ve Zhang, Y. (2016). An investigation of service quality, customer satisfaction and loyalty in China's airline market. *Journal of Air Transport Management*, 57, 80-88.
- Jonasson, M. ve Scherle, N. (2012). Performing Co-produced Guided Tours. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 12(1), 55-73.
- Kalaycı, Ş. (Ed.) (2006). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kılıç, B. (2011). Destinasyon Ziyaretçilerinin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Sadakat Eğilimleri Üzerine Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 239-252.
- Kim, S., Holland, S. ve Han, H. (2013). A structural model for examining how destination image, perceived value, and service quality affect destination loyalty: a case study of Orlando. *International Journal of Tourism Research*, 15(1), 313-328.
- Koçoğlu, C. M. (2019). Destinasyona Yönelik Marka İmajı ve Marka Sadakati İlişkisinde Algılanan Destinasyon Kalitesinin Aracılık Rolü. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(1), 34-47.
- Kozak, M. ve Rimmington, M. (2000). Tourist satisfaction with Mallorca, Spain, as an off-season holiday destination. *Journal of Travel Research*, 38(3), 260-269.
- Köroğlu, Ö. (2011). *İş doyumunu ve motivasyon düzeylerini etkileyen faktörlerin performansla ilişkisi: turist rehberleri üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). T.C. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kuo, N. T., Chang, K. C., Cheng, Y. S. ve Lin, J. C. (2016). Effects of Tour Guide Interpretation and Tourist Satisfaction on Destination Loyalty in Taiwan's Kinmen Battlefield Tourism: Perceived Playfulness and Perceived Flow as Moderators. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 33(1), 103-122.

- Mak, A. H. N., Wong, K. K. F. ve Chang, R. C. Y. (2011). Critical issues affecting the service quality and professionalism of the tourist guides in Hong Kong and Macau. *Tourism Management*, 32(6), 1442-1452.
- Martin, H. S., Collado, J. ve del Bosque, I. R. (2013). An exploration of the effects of past experience and tourist involvement on destination loyalty formation. *Current Issues in Tourism*, 16(4), 327-342.
- McDonnell, I. (2010) The Role of the tour guide in transferring cultural understanding. Working Paper No. 3, School of Leisure, Sport and Tourism, University of Technology Sydney. Erişim adresi http://www.business.uts.edu.au/1st/downloads/WP03_McDonnell.pdf
- McDowall, S. (2010). International tourist satisfaction and destination loyalty: Bangkok, Thailand. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 15(1), 21-42.
- Meng, F., Tepanon, Y. ve Uysal, M. (2008). Measuring tourist satisfaction by attribute and motivation: The case of a nature-based resort. *Journal of Vacation Marketing*, 14(1), 41-56.
- Miguel, B. (2012). Cultural tourists requests from their tourist guides. *International Journal of Management Cases*, 14(1), 266-282.
- Mossberg, L., Hanefors, M., Hansen, A. H. (2014). Value Creation in Tourist Experiences. *Guide Performance: Co-created experiences for tourist immersion*, (234-247), (Ed.) Prebensen, N. K., Chen, J. S. ve Uysal, M., London: CABI.
- Müküs, C. (2009). *Doğu Anadolu Bölgesi'nde çalışan turist rehberlerinin yeterliliği ve turist memnuniyetinin analizi*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Nguyen, H. L. (2015). The Impacts of Tour Guide Performance on Foreign Tourist Satisfaction and Destination Loyalty in Vietnam. University of Western Sydney, Sydney.
- Nunnally, J. C. ve Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.
- Oh, H. (2000). Diners' Perceptions of Quality, Value and Satisfaction. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 41(3), 58-66.
- Oppermann, M. (2000). Tourism destination loyalty. *Journal of Travel Research*, 39(1), 78-84.
- Özdamar, K. (2013). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi I*. Ankara: Nisan Kitabevi.
- Özdemir, B., Aksu, A., Ehtiyah, R., Cizel, B., Cizel, R. B. ve Icigen, E. T. (2012). Relationships Among Tourist Profile, Satisfaction And Destination Loyalty: Examining Empirical Evidences In Antalya Region Of Turkey. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 21(5), 506-540.
- Özer, Ö. ve Günaydın, Y. (2010). Otel İşletmelerinde Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati İlişkisi: Dört Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 11(8), 127-154.
- Öztürk, A. B. ve Qu, H. (2008). The impact of destination images on tourists' perceived value, expectations, and loyalty. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 9(4), 275-297.
- Pechlaner, H., Pichler, S. ve Herntrei, M. (2012). From mobility space towards experience space: implications for the competitiveness of destinations. *Tourism Review*, 67(2), 34-44.
- Prayag, G. (2008). Image, satisfaction and loyalty-The case of Cape Town. *Anatolia*, 19 (2), 205-224.

- Prayag, G. ve Ryan, C. (2012). Antecedents of tourists' loyalty to Mauritius: the role and influence of destination image, place attachment, personal involvement, and satisfaction. *Journal of Travel Research*, 51 (3), 342-356.
- Pugh, D. (1991). *Organizational behaviour*. United Kingdom: Prentice Hall International.
- Rabotic, B. (2011). American tourists' perceptions of tourist guides in Belgrade. *UTMS Journal of Economics*, 2(2), 151-161.
- Sanchez, J., Callarisa, L., Rodriguez, R. ve Moliner, M. (2006). Perceived value of the purchase of a tourism product. *Tourism Management*, 27(3), 394-409.
- Schmidt, C. J. (1979). The guided tour: Insulated adventure. *Journal of Contemporary Ethnography*, 7(4), 441-467.
- Sekaran, U. (2003). *Research Methods for Business*. New York, ABD: John Wiley High Education Press.
- Stevens, B.F. (1992). Price value perceptions of travelers. *Journal of Travel Research*, 31(2), 44-48.
- Sun, X., Chi, C. G. Q., ve Xu, H. (2013). Developing destination loyalty: The case of Hainan Island. *Annals of Tourism Research*, 43, 547-577.
- Şahin, S. (2012). *Turist Rehberlerinin Kültürlerarası İletişim Yeterlilikleri: Alman, İngiliz Ve Rus Turistlerin Algılamaları*. Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Tellis, G. J. (1988). Advertising Exposure, Loyalty, and Brand Purchase: A Two-Stage Model of Choice. *Journal of marketing research*. 25(2), 134-144.
- Temizkan, S. P. (2010). *Profesyonel turist rehberlerinin turizm pazarlamasındaki rolüne etkisi açısından hizmet içi eğitim seminerleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tetik, N. (2006). Türkiye'de profesyonel turist rehberliği ve müşterilerin turist rehberlerinden beklentilerinin analizi (Kuşadası örneği). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Truong, T. H. Ve King, B. (2009). An Evaluation Of Satisfaction Levels Among Chinese Tourists In Vietnam. *International Journal of Tourism Research*, 11, 521-535.
- Türk, M. (2005). Perakendeci İşletmelerde Personelin Davranışsal Özellikleri İle Müşteri Memnuniyeti Arasındaki İlişki. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 10(1), 195-219.
- Um, S., Chon, K. ve Ro, Y. H. (2006). Antecedents Of Revisit Intention. *Annals of Tourism Research*, 33(4), 1141-1158.
- Vinh, N. ve Long, N. (2013). The relationship among expectation, satisfaction and loyalty of international visitor to Hanoi, Vietnam. *Journal of Global Management*, 5(1), 30-43.
- Wang, K. C., Hsieh, A.T.ve Huan, T.C. (2000). Critical Service Features in Group Package Tour: An Exploratory Research. *Tourism Management*, 21(2), 177-189.
- Weiler, B. ve Black, R. (2015). *Tour guiding research: Insights, issues, implications*. Bristol: Channel View.
- Wu, C.W. (2015). Destination loyalty modeling of the global tourism. *Journal of Business Research*, 69, 2213-2219.
- Wynn, J. R. (2005). Guiding practices: Story telling tricks for reproducing the urban landscape. *Qualitative Sociology*, 28(4), 399-417.
- Yoon, Y., ve Uysal, M. (2005). An examination of the effects of motivation and satisfaction on destination loyalty: a structural model. *Tourism Management*, 26, 45- 56.

- Yu X., Weiler, B. V. ve Ham, S. (2002). Intercultural communication and mediation: a framework for analysing the intercultural competence of Chinese tour guides. *Journal of Vacation Marketing*, 8, 75-87.
- Yüksel, A. (2001). Managing customer satisfaction and retention: A case of tourist destinations, Turkey. *Journal of Vacation Marketing*, 7(2), 153-168.
- Zhang, H. Q., ve Chow, I. (2004). Application of Importance-performance Model in Tour Guides' Performance: Evidence from Mainland Chinese Outbound Visitors in Hong Kong. *Tourism Management*, 25(1), 81-91.
- Zeithalm, V. A., Berry, L. L. ve Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.

COVID-19 SÜRECİNDE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN UZAKTAN EĞİTİM
EĞİLİMİNİN ARAŞTIRILMASI
RESEARCHING THE DISTANCE EDUCATION TENDENCIES OF UNIVERSITY
STUDENTS IN THE COVID-19 PROCESS

Hakan EYGÜ¹

1. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, hakaneygu@atauni.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-4104-2368>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
02.04.2022 04.02.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
01.06.2023 06.01.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097380>

Öz

Bu araştırmanın amacı Covid-19 döneminde üniversitelerde zorunlu olarak verilen uzaktan eğitim ile öğrencilerin uzaktan eğitime eğilimini belirlemektir. Araştırmada kullanılan veri seti, bir anket yardımıyla elde edilen yatay kesitten oluşan bir nitel araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın ana kümesini devlet üniversitelerinde öğrenim gören 5574 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada, basit tesadüfi örnekleme ve tabakalı örnekleme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin uzaktan eğitime eğilimini etkileyen sosyodemografik ve ekonomik faktörlerini belirlemek için probit regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda seçilen değişkenlere göre üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik eğilimleri cinsiyet, medeni durum, yaş, üniversite yeri, ikamet yeri ve aile ortalama aylık geliri gibi bazı değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterirken, üniversitenin temel bilim dalı, aile ikamet yeri ve öğrencinin aylık harcaması için anlamlı farklılık belirlenmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan Eğitim, Uzaktan Öğrenme, Öğrenci Memnuniyeti, Üniversite, İkili Probit Model.

Abstract

The aim of this study is to determine the tendency of students to distance education with mandatory distance education in universities during the Covid-19 period. The data set used in the research consisting of a horizontal cross-section obtained with the help of a questionnaire. The population of the study consists of 5574 students studying at public universities. In this study was used simple random sampling and stratified sampling method. Probit regression analysis was used to determine the sociodemographic and economic factors affecting the tendency of the students participating in the study to distance education. The result of the study demonstrated that tendency of university students towards distance education according to selected variables were statistically significant relationship. While tendency of students towards distance education were found to differ significantly based on some variables like gender, marital status, age, university location, place of residence and family average monthly income they did not differ significantly for department of the university, family place of residence and student monthly.

Keywords: Distance Education, Distance Learning, Student Satisfaction, University, Binary Probit Model.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The problem of this research is to determine the sociodemographic and economic factors that affect the distance education tendencies of the distance education students in higher education due to Covid-19.

Research Questions

The questions asked to the students in the research consist of nine main parts. In the first part, demographic questions that are thought to affect the distance education satisfaction and tendencies of the students are included. Then, questions about personal satisfaction, effectiveness, learning, program, technology and material, evaluation and support services were included. As a result of these questions, the students were asked, “Do you feel inclined towards distance education?” the question was accepted as the dependent variable of the research.

Literature Review

In the last few years, distance education has become a major topic in education. In a recent year, many studies have been carried out on distance education. Distance education is also developing in parallel with the development of technology. Distance education is defined as a teaching method where the teacher is not at the same place as the student. Many who begin studying distance education wonder about the effectiveness of this approach to teaching and learning (Simonson, 2015). There is a tremendous variety in the online university courses available. This is increasingly common, as a character of the university distance education course shifts from individual independent study. Many who begin studying distance education wonder about the effectiveness of this approach to teaching and learning. Students can also learn at different times and in different places. Distance education has some advantages for students and instructors. Studies forcefully argued that educators should not claim that technology-based learning, such as modern distance education systems, had any inherent advantage over other methods of learning. One of its advantages is that students can work at their own pace. The current studies on the acceptance and satisfaction of distance education are focus on situation where students and institutions consciously prefer distance education. It also provides equality of opportunity in education and provides flexibility to the student. The main disadvantage is social relations are not easily formed. Lack of security and infrastructure in assessment and technical issues. At this point, the present research is important as it is evaluated from the perspectives of students getting mandatory distance education. Therefore, it is hoped that the results obtained in the research will contribute to the possible distance education process.

Methodology

The research was designed as an explanatory and cross-sectional qualitative research. The universe of study consisted of 5574 students studying state university. The convenience simple random sampling and stratified sampling was used in the study, and the students who wanted to participate in

the study voluntarily were included in the sample. In the study, a questionnaire form developed to measure students' satisfaction with distance education was used. The questionnaire to be used in the study generally consists of nine main parts. The dependent variable of the research is the students' tendency to distance education. Stata 16 program was used in the analysis of the data obtained and Ki-Kare analysis and binary probit regression analysis.

Results and Conclusions

The results of this study, while tendency of students towards distance education were found to differ significantly based on some variables like gender, marital status, age, university location, place of residence and family average monthly income they did not differ significantly for department of the university, family place of residence and student monthly. Moreover, it was revealed that the students were not inclined to distance education.

1. GİRİŞ

Uzaktan eğitim, öğrenci ve öğretene aynı ortamda olmaksızın, internet üzerinden öğretim tasarımı ilkeleri dikkate alınarak hazırlanan içerikler yardımı ile ve güvenli bir öğrenci bilgi sistemi ara yüzü kullanılarak verilen eğittir. Uzaktan eğitimde ayırıcı odak nokta öğrenci ve öğretene aynı ortamda bulunmamasıdır. Mekândan bağımsız oluşu en belirgin özelliğidir. Uzaktan eğitim eşzamanlı yapılabileceği gibi eş zamansız da yapılabilir. Eşzamanlı uzaktan eğitimde öğrenciler ve öğretene aynı zaman diliminde çevrimiçi öğretim ortamında bulunur. Öğrenci öğretene anlık dönüt alabilir, aynı şekilde öğretene öğrenciyle anlık iletişim kurabilir. Eş zamansız uzaktan eğitim ise hem mekândan hem zamandan bağımsızdır. Öğretene de öğrenene de uzaktan eğitim ortamını farklı zamanlarda farklı mekânlarda kullanabilirler.

Yürütölen birtakım çalışmalarda uzaktan verilen eğitimde geleneksel eğitime oranla daha çok görsel ve işitsel faydalar edinildiği bilgisine ulaşılmıştır. Ancak bu faydaların kaynağının uzaktan eğitim ortamı değil öğretim stratejileri kullanılarak hazırlanan materyaller olduğu belirtilmiştir. (Clark, 2001; Kozma, 2001). Öyle ki gelişmekte olan teknoloji kullanılarak hazırlanan içerikler görsel-işitsel yönüyle algılanma potansiyelini artırdığı gibi, bir de çeşitli öğretim stratejileri kullanıldığı için öğrenmeyi fazlasıyla kolaylaştırmıştır. Uzaktan eğitim materyalleri hazırlanırken çeşitli tasarım ilkeleri kullanılarak geliştirmek öğrenmenin gerçekleşmesi için çok önemlidir. Öğrenmeyi kolaylaştıracak, öğrenenleri motive edecek, bireysel farklılıklara hitap edecek, anlamlı öğrenmeyi teşvik edecek, etkileşimi kullanacak, geri bildirim sağlayacak, bağlamsal öğrenmeyi kolaylaştıracak ve öğrenme sürecinde destek sağlayacak öğrenme stratejileri seçilerek uygulanan uzaktan eğitim verimliliği yüz yüze eğitimi aratmayacak düzeydedir.

Sosyal ve ekonomik gelişmeler, sanayinin gelişimi, öğretim materyallerinin üretiminde medyanın etkili olması, medyanın etkileşim konusunda nitelikli olması ve bireysel farklılıklar gibi faktörler uzaktan eğitimin oluşumunda ve gelişiminde etkili olmuştur. Verimli bir uzaktan eğitimde, öğretim stratejileri tespit edilir, eğitim başlamadan süreç tasarlanır, yeterince destek hizmeti verilir, öğrencinin öğretene ve içerik ile etkileşim kurması sağlanır, öğrenci süreç sonunda kazanımları bilir ve ölçme ve değerlendirme yapılır. Görev alacak kişi listesinde çok çeşitli yeterliliklere sahip kişiler bulunmaktadır: editörler, içerik geliştirme uzmanları, tasarımcılar, destek birimi gibi.

Uzaktan eğitimde kullanılacak sistem arayüzü nitelikleri de çok önemlidir. Günümüzde bu arayüz öğrenci kayıt işlemlerinden ödeme yapma işlemlerine kadar çok boyutlu bir sistem niteliği taşır, tasarlanan tüm içerikleri öğrenciye servis edebilir ve bunun için yeterli bir alt yapısı mevcuttur. Ayrıca sistem alt yapısı etkileşime açıktır, öğrencinin arayüz ile etkileşimi mümkündür.

Uzaktan eğitim; esnek olması, çok çeşitli ve boyutlu olması, yeni işlevler sunması, büyük kitlelere eğitim imkânı sunuyor olması, bireye özgü eğitimsel uygulamalar sunması ve kayıt tutulabilirliği ile eğitim dünyasına birçok katkı sağlamaktadır. Ancak çeşitli sınırlılıkları da vardır. Şöyle ki; sosyal ilişkiler kolay kurulamaz, teknoloji okuryazarlığı düşük olan öğrenciler zorluk çeker,

uygulamaya yönelik davranışlar konusunda eksik kalır, iletişim teknolojisine ve internete mecburdur, değerlendirme sadece bilgi tabanlı bilgiler ile sınırlıdır, altyapı sıkıntısı olabilir, süreç tasarlanırken ciddi emek harcanır, yeterli uzman ve kaynak olmayabilir, materyal üretimi zor ve zahmetlidir (Aydemir, 2018).

Uzaktan eğitim sisteminin verimli olabilmesi bakımından birçok faktörünü göz önünde bulundurulması gerekirken Covid-19 salgının ortaya çıkması nedeniyle eğitim sisteminde acilen uzaktan eğitim kararı alınmıştır. Bu dönemde verilen uzaktan eğitim ise “acil uzaktan eğitim” olarak ifade edilmiştir. Böylesi bir durumda öğrenci ve eğitimcilerin teknolojik eğitim gerektiren bu süreci nasıl yaşadıklarını anlamak önemlidir. Uzaktan eğitime acilen geçilmesinin sebepleri arasında yukarıda bahsedilen uzaktan eğitimin var oluşu ve yapılması ile alakalı kriterler dışında kullanıcılarının birtakım özellikleri de önem arz etmektedir. Bu bağlamda acilen alınan bu kararlar öğrencilerin durumu göz önünde de bulundurmuş mu ve “Öğrenciler uzaktan eğitime eğilimli mi?” sorusu akla gelmektedir. Bu çalışmada öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri ile öğrencilerin uzaktan eğilimli olup olmadığı arasındaki ilişki belirlenen araştırma yöntemi ile incelenmiştir. Hangi kullanıcı profiline geleneksel eğitime göre uzaktan eğitime eğiliminin fazla olduğu merak konusu olmuş, bu çalışmada öğrencilerin uzaktan eğitim eğilimleri belirlenirken öğrencilerin bir takım özellikleri incelenmiştir. Elde edilecek araştırma sonuçları doğrultusunda yükseköğretim kurumlarına sonraki dönemlerde verilecek uzaktan eğitim kanıtı dayalı önerilerde bulunulacaktır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Teknolojinin ilerlemesi ve günümüzde ortaya çıkan Covid-19 süreci ile birlikte günümüzde uzaktan eğitimin öneminin arttığı görülmektedir. Günümüzde kullandığımız bilgi ve teknolojiler eğitim-öğretimin devam etmesi ve paylaşılması için insanların hizmetine sunulmuştur. Bu kapsamda son yıllarda fen, sosyal, eğitim ve sağlık gibi birçok alanda uzaktan eğitim ile ilgili fazla sayıda çalışmalar yapılmıştır. Gülbahar (2012) uzaktan eğitimin II. Dünya Savaşı sonrasında ülkelerin eğitime katkıda bulunmak amacıyla farklı şekillerde uygulandığını belirtmiştir. Literatür araştırması yapıldığında dünya genelinde ülkelerin uzaktan eğitim konusunda farklı alanlarda çalışmalar yapıldığı ve çeşitli sonuçlar ortaya çıktığı görülmektedir. Bazı araştırmalar uzaktan eğitim öğrenme grubunun öğrenme ortamından ayrı olduğu (İşman, 1998; Simonson, 2001) ya da eğitici ve öğreticinin birbirinden uzakta olduklarını (Verduin ve Clark, 1994; Dabbagh ve Bannan-Ritland, 2005) belirtmişlerdir. Bu durum öğrenciler açısından için teknik destek almada yetersiz olabilmektedir (Johnstone ve WCET, 2007). Liashenko ve Hnapovska (2019) Ukrayna’da Sumy State üniversite öğrencilerine anket yardımıyla uzaktan eğitimin yüz yüze eğitime kıyasla başarı durumunu, harmanlanmış eğitim modeli şeklinde ele alarak incelemişlerdir. Bu öğretim şeklinin teknolojik altyapının da iyileştirildiği (Naydenova ve Chernev, 2020) takdirde öğrencilerden olumlu dönütler aldıkları belirlenmiştir. Çünkü modern eğitimde teknolojik altyapının iyileştirilmesi öğretmen öğrenci arasındaki etkileşimi güçlendirecek

(Mukhametshin vd. 2021) uzaktan eğitimin daha etkin olmasını sağlayacaktır. Rosen ve Kelly (2020) üniversitenin matematik bölümünde okuyan öğrencilere, fizik laboratuvarında yüz yüze ve uzaktan eğitim verilmiş, öğrencilerin öğrenme vb. ihtiyaçlarında cinsiyet farklılıklarına göre bir azalma olduğunu belirlemişlerdir. Golafshani vd. (2020) üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime eğilimlerini araştırmışlar ve araştırma sonucunda öğrencilerin %67'si yüz yüze eğitimin ve maliyetleri azaltmasından dolayı uzaktan eğitime eğilimlerinin arttığı, öğrencilerin akademik düzeyinin artmasının uzaktan eğitime eğilimlerine etki etmediklerini belirlemişlerdir. Ayrıca üniversite öğrencileri üzerine yapılan anket çalışmasında uzaktan eğitimin yüz yüze eğitime göre web tabanlı teknoloji eğitime yönelik eğilimlerini ortaya koymak için yapılan çalışmada öğrencilerin cinsiyeti, yaşı, okudukları sınıf, bölüm gibi değişkenlerle arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir (Coskun ve Kakilli, 2011). Türkmen vd. (2021) üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim memnuniyetini etkileyen faktörleri araştırmış ve araştırma sonucunda uzaktan eğitimin teknik boyutu, bağımsız öğrenme gibi değişkenlerin öğrencileri pozitif yönde etkilediğini ve uzaktan eğitimin dezavantajlarının ise öğrenci memnuniyetini olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Buna ilaveten benzer çalışmalarda öğrenciler çeşitli demografik özellikler bakımından ele alınmış (Xu vd., 2020) bu özellikler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur (Muenks vd., 2017). Sosyoekonomik boyut altında uzaktan eğitime eğilim incelendiğinde öğrencinin ailesinin ortalama gelirinin düşük olması ve buna bağlı olarak maddi sıkıntılar içerisinde olması da (Efilioğlu, 2015) uzaktan eğitimin tercih edilmesinde etkili olduğu belirlenmiştir.

Pandemi döneminde bir anda uzaktan eğitime geçilmesiyle birlikte pek çok araştırma uzaktan eğitim ve öğretim sistemini ele almıştır. Bu süreçte okullar Covid-19'un yayılmasını azaltmak için kapandı (Pokhrel ve Chhetri, 2021) ve bu salgın ile geleneksel eğitim öğrenme modellerini kesintiye uğrattı (Lemay ve Doleck, 2020). David vd. (2021) öğrencilerin çevrimiçi öğrenmelerine yönelik öğrenme algılarını anket yoluyla araştırmışlardır. Pandemi dönemince öğrencilerin geneli eğitimin uzaktan olmasını olumlu karşılamışlardır. Ancak öğrenciler bu geçişi olumlu karşılasalar da bu öğrenme yönteminin devam etmesi derslere yönelik isteksizliklerini arttıracaklarını belirlenmiştir. Bakhov ve vd. (2021) üniversite öğrencilerine Covid-19 döneminde uzaktan eğitimin kalitesi hakkında bir anket çalışması yapmıştır. Araştırma sonucunda öğrenciler uzaktan eğitimin rahat olduğunu belirtse de, bilgisayar başında sürekli kalmaları çalışma isteklerini düşürdüğünü ve gerekli materyale ulaşamama, internet üzerinde bağlantı hataları vb. sorunlarla da karşılaştıkları belirlenmiştir. Benzer bir çalışmada Eygu ve Eygu (2022) üniversite öğrencileri üzerine Türkiye'de uzaktan eğitim de algılanan öğrenci memnuniyetini etkileyen faktörleri Yapısal Eşitlik Modeli ile araştırmışlardır. Sonuçlar teknoloji, materyal, destek hizmetleri, ölçme ve değerlendirme faktörleri ile öğrencilerin uzaktan öğrenme memnuniyeti algısı üzerinde anlamlı ilişki olduğunu gösterdi. Ayrıca materyal ve teknoloji değişkenlerinin destek hizmetleri değişkeniyle arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Destek hizmetleri ile ölçme ve değerlendirme değişkeni arasında ise anlamlı ilişki olmadığı belirlenmiştir.

Destek hizmetlerinin aracı değişken olarak kurulduğu modelde de anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE KISITLARI

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime eğilimlerini belirlemek amacıyla Türkiye'deki devlet üniversitelerinde öğrenim gören öğrencilerine ait veriler kullanılmıştır. Eğitim sektörü içinde üniversite öğrencilerini uzaktan eğitime eğilimleri hedef alınmıştır. Bu doğrultuda sadece devlet üniversitelerinde okuyan öğrenciler çalışma kapsamı içinde değerlendirilmiştir.

3.1. Örneklem

Bu çalışmada kullanılacak veri seti, üniversite öğrencilerine uygulanan bir anket yardımıyla elde edilen yatay kesit verilerden oluşmaktadır. Anket Türkiye'de devlet üniversitelerinde öğrenim görmekte olan öğrencilere 1 Ocak - 30 Nisan 2021 tarihleri arasında online olarak Google Forms üzerinden uygulanmıştır. Çalışmanın bu zamanda yapılmasının nedeni, Türkiye'de 2020 yılının mart ayında görülen ilk Covid-19 vakası sonrasında uzaktan eğitim kullanımının artması ile üniversitelerin uzaktan eğitim için altyapı eksikliklerini gidermeleri beklenmiş ve çalışma uygulamaya geçilmiştir. Çünkü üniversitelerin uzaktan eğitim için altyapı eksiklikleriyle verilen uzaktan eğitimin öğrencilerin uzaktan eğitim eğilimini etkileyeceği düşünülmüştür. Katılımcılar çalışmanın amacı, hedefleri ve yapısı hakkında bilgilendirilerek, katılım gönüllülük esasına dayandırılmıştır.

Bu anakütleyi temsil edecek örneklem büyüklüğü ise

$$n = \frac{NPQZ^2}{(N - 1)d^2 + PQZ^2} \quad (1)$$

şeklindeki basit tesadüfi örneklem büyüklüğünün tahmini formülünden yararlanılmıştır (Özdemir vd., 2015; Eygu and Gulluce, 2017). Çalışma mümkün olabilecek en küçük hata payı ile yapılmak istenmiş ve %1 hata payı ile örneklem hesaplanmıştır. Bu doğrultuda anakütleden basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile örnekler seçilmiş ve anakütle parametrelerinin tahmin etme işleminin gerçekleştirilmesinde tabakalı tesadüfi örneklemeden de yararlanılmıştır (Özdemir vd., 2015). Bazı durumlarda araştırmacılar zaman ve maliyeti göz önünde bulundurarak keyfi (kolay) örnekleme yöntemine başvurabilirler. Bu gibi durumlarda örneğin 500 ya da 1000 kişilik örneklem seçilmesinin (Schmidt ve Hunter, 2014) daha uygun olacağı ancak sosyoekonomik çalışmalarda ise bir tahminde bulunulması için 640 sayısının üzerinde örneklem seçilmesi daha uygun olacaktır. Anakütleyi temsil edecek örnek büyüklüğü,

$$n = \frac{7791280(0,5)(0,5)(1,96)^2}{(7791280 - 1)(0,01)^2 + (0,5)0,5(1,96)^2} \cong 961$$

olarak hesaplanmıştır. Bu süreçte katılımın yüksek olması istendiğinden dolayı dönüt olarak 5574 anket elde edilmiş ve analize bu sayı üzerinden devam edilmiştir.

3.2. Anket tasarımı ve uygulaması

Araştırmada kullanılacak veri setini elde etmek için anket uygulaması yapılmış ve Türkiye’de devlet üniversitelerinde öğrenim gören öğrencilere uygulanmıştır. Çalışmada öğrencilerin uzaktan eğitimden memnuniyetlerini ölçmek amacıyla Eygü ve Karaman (2013) tarafından geliştirilen anket formu kullanılmıştır. Araştırmanın etik izni, Atatürk Üniversitesi Etik Kurulu’nun 29.12.2020 tarih ve 2000326576 sayılı kararına göre uygulanmıştır. Çalışmada kullanılacak anket, genel olarak dokuz ana bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde öğrencilerin uzaktan eğitim memnuniyet ve eğilimlerine etki edebileceği düşünülen demografik sorulara yer verilmiştir. Daha sonra kişisel memnuniyetler, etkililik, öğrenme, program, teknoloji ve materyal, değerlendirme ve destek hizmetlerine yönelik sorulara yer verilmiştir.

3.3. Araştırma Yöntemi

Kullanılan araştırma yöntemi bakımından çalışmanın bağımlı değişkeni öğrencinin kendini uzaktan eğitime eğilimli hissetmesi düşüncesidir. Bu değişkenler nominal ölçekle ölçülmüştür. Çalışmada bu bağımlı değişkenle ilişkili olabileceği düşünülen çok sayıda bağımsız değişken kullanılmıştır. Bu bağımsız değişkenlerin bazıları nominal bazıları ordinal ölçekle ölçülmüştür. Veriler kategorik olduğu zaman parametrik testlerin varsayımlarını karşılanmayacağı düşüncesiyle parametrik olmayan testler kullanılabilir. Ancak sosyal bilimlerde özellikle sosyoekonomik araştırmalarda, incelenen bazı değişkenler hassas ölçekle ölçülebilir. Bu değişkenler nitel değişken özelliği taşımakta ve evet-hayır, başarılı-başarısız, kusurlu-kusursuz gibi iki şıklı verilerden oluşabilir. Agresti (1996), şayet bağımlı değişken iki şıklı kategorik veri ise bu durumda bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasındaki sebep sonuç ilişkisini ortaya koymak için lojistik regresyon analizi kullanılacağını belirtmiştir. Lojistik regresyon analizi bağımlı değişkenin 0 ve 1 gibi ikili ya da ikiden fazla düzey içeren değişkenin kesikli olması durumunda ve normallik varsayımının sağlanma koşulu olmadan kullanılabilen istatistiksel bir yöntemdir. Bu yöntem bazı varsayımların (normallik, ortak kovaryansa sahip olma gibi) sağlanmadığı durumlarda diskriminant analiz ve çapraz tablolar alternatif yöntemdir (Tatlıdil, 2002). Lojistik regresyon modeli olasılık oranına (odds ratio) dayanmaktadır. Burada ifade edilen olasılık oranı bir olayın gerçekleşmesi ile gerçekleşmemesini ifade eder. Böylece lojistik regresyon modeli, olasılık oranının doğal logaritması alınarak elde edilir. İki durumlu tercih modellerin tahmini için en yaygın kullanılan tahmin yöntemi, en yüksek olabilirlik (maximum likelihood) yöntemi yaygın olarak kullanılır (Berenson ve Levine, 1996). Birikimli normal dönüşüm yaklaşımı doğrusal olmayan bir yaklaşım olduğundan probit modelin tahmini için standart en küçük kareler yöntemi uygun bir tahmin yöntemi olarak kabul edilmektedir (İşyar, 1999). Bağımsız değişkendeki bir birimlik değişiminin bağımlı değişken üzerindeki etkisi X ’deki bir değişimden kaynaklanan bağımlı değişken Y ’deki beklenen bir değişimdir. Eğer bağımlı değişken ikili ise Y ’nin koşullu beklenen değeri bire eşit olup X ’deki bir değişimin Y üzerinde tahmin edilen etkisi $Y = 1$ olasılığındaki değişmeyi gösterir (Stock

ve Watson, 2011). Katsayının pozitif işaretli olması bağımlı değişkenin gerçekleşme olasılığını arttırıcı yönde, negatif işaretli olması ise söz konusu olasılığı azaltıcı yönde etkisi olduğunu ifade etmektedir.

Bir X değişkenine ait $F(x)$ birikimli (kümülatif) dağılım fonksiyonu doğrusal olmayan bir fonksiyonu temsil etmek üzere

$$F(X) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^x e^{-\frac{1}{2}x^2} dx \quad (2)$$

şeklinde ifade edilir (Davidson ve MacKinnon, 1999). Burada ifade edilen dağılım fonksiyonu X , S örneklem uzayında tanımlanmış bir rastgele değişken olmak üzere x değerinden küçük ya da ona eşit bir değer alma olasılığını verir (Eygü, 2020). $P_t = E(y_t|\Omega_t) = F(X_t\beta)$ bir probit modelini ifade etmektedir. Bu yeni tanımlama ile olası değerlerin olabirlik değerleri toplamı 1'e eşit olmaktadır. Bir t gözlemi için y_t bağımlı değişkeninin $y_t = 1$ eşitliği durumunda olasılık değeri $F(X_t\beta)$ kadar olacaktır. Bu sebeple y bir y_t bağımlı değişkenin de elemanı olduğu n vektörü olmak üzere log-olabirlik fonksiyonu,

$$l(y, \beta) = \sum_{t=1}^n (y_t \log F(X_t\beta) + (1 - y_t) \log (1 - F(X_t\beta))) \quad (3)$$

şeklinde ifade edilir. Eşitlik (2)'de her bir gözlem için büyük parantezlerin içerisindeki bir terim her zaman sıfıra eşit ve ikinci terim her zaman negatif olmaktadır. Eşitlik(3)'teki log-olabirlik fonksiyonunun en yüksek değeri logit ve probit modellerinde β katsayısına göre içbükey yapıdadır ve bu durum olabirlik fonksiyonunun $\hat{\beta}$ gibi tek bir en yüksek olabirlik tahminicisidir. Bu durumda olabirlik fonksiyonu,

$$\sum_{t=1}^n \frac{(y_t - F(X_t\beta))f(X_t\beta)X_{ti}}{F(X_t\beta)(1 - F(X_t\beta))} = 0, \quad i = 1, 2, \dots, k \quad (4)$$

şeklinde ifade edilir (Davidson ve MacKinnon, age., s. 447). Bu teorem doğrultusunda araştırma verileri Stata 16 programı kullanılarak analizin yapılması sağlanmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sosyodemografik ve ekonomik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Sosyodemografik ve Ekonomik Özellikleri

Değişken	n	%	Değişken	n	%	
Cinsiyet	Kadın	3689	66,2	1.sınıf	1989	35,7

	Erkek	1885	33,8	Okuduğu sınıf	2.sınıf	1175	21,1
Medeni durum	Bekâr	5320	95,4		3.sınıf	961	17,2
	Evli	254	4,6		4 ve +	1449	26
Yaş	18 ve altı	468	8,4	Temel bilim dalı	Sosyal	1873	33,6
	19-20	2008	36		Fen	963	17,3
	21-22	1809	32,5		Sağlık	1038	18,6
	23 ve üstü	1289	23,1		Eğitim/Güzel S/Spor	1700	30,5
Okuduğunuz üniversite bölgesi	Doğu A.B	861	15,4	Ailenin ikame yeri	Köy	3042	54,6
	İç A.B	813	14,6		İlçe	1688	30,3
	Karadeniz B.	520	9,3		İl	844	15,1
	Akdeniz B.	911	16,3	Barınma yeri	Devlet yurdu	1031	18,5
	Ege B.	734	13,2		Özel yurt	294	5,3
	Marmara B.	1184	21,2		Arkadaşla ev/tek	695	12,5
	Güneydoğu A.B.	551	9,9		Evde aile	3554	63,8
Ailenin ortalama aylık geliri	2000₺ ve altı	1176	21,1	Aylık harcama	500₺ ve altı	3001	53,8
	2001₺-3000₺	1551	27,8		501-750₺	1105	19,8
	3001₺-4000₺	924	16,6		751₺ ve üstü	1468	26,3
	4001₺ ve üstü	1923	34,5				

Tablo 1'e göre, ankete katılan öğrencilerin %66,2'si kadın, %33,8'i erkektir. Öğrencilerin %8,4'ü 18 ve altı yaş grubunda, %36'sı 19-20 yaş grubunda, %32,5'i 21-22 yaş grubundadır. Ayrıca 23 ve üstü yaş grubundaki öğrencilerin oranının %23,1 olduğu görülmektedir. Ankete katılan öğrencilerin %15,4'ünün Doğu A.B'nde yer alan üniversitede öğrenim görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin %14,6'sının İç A.B'nde, %9,3'ünün Karadeniz B.'nde, %16,3'ünün Akdeniz B.'nde, %13,2'sinin Ege B.'nde, %21,2'sinin Marmara B.'nde ve %9,9'unun Güneydoğu A.B'nde öğrenim görmektedir.

Tablo 1 incelendiğinde, ankete katılan öğrencilerin %95,4'ünün medeni durumunun bekâr, %4,6'sının evli olduğu görülmektedir. Okuduğu sınıf bakımından incelendiğinde ise %35,7'sinin 1.sınıf, %21,1'inin 2.sınıf, %17,2'sinin 3.sınıf ve %26'sının 4 sınıf ve üstü olduğu görülmektedir. Ankete katılan öğrencilerin %54,6'sının köyde, %30,3'ünün ilçede ve %15,1'inin il de ikame ettiği görülmektedir. Öğrencilerin %18,5'inin barınma yerinin devlet yurdu, %5,3'ünün özel yurt, %12,5'inin arkadaşla ev/tek kaldığını belirtirken %63,8'nin evde aile/akraba ile kaldığını belirtmiştir.

Tablo 1'e göre öğrencilerin %21,1'inin ailelerinin ortalama aylık gelirinin 20000₺ ve altında olduğu görülürken %27,8'inin 2001₺-3000₺ aralığında, %16,6'sının 3001₺-4000₺ ve %34,5'inin ise 4001₺ ve üstünde olduğu görülmektedir. Aylık harcaması 500₺ ve altında olan öğrencilerin oranı %53,8 iken aylık harcaması 501₺-750₺ aralığında olan öğrencilerin oranı %19,8'dir. Benzer şekilde aylık harcaması 751₺ ve üstünde olan öğrencilerin oranı ise %26,3'tür.

Çalışmada bağımsız değişkenlere göre bağımlı değişkenin gerçekleşme durumu incelenmiş ve incelenen özellikler arasındaki ilişkilerin anlamlı olup olmadığı da Pearson Ki-Kare Bağımsızlık Testi kullanılarak belirlenmiştir. Çalışmada öğrencilerin uzaktan eğitim uygulamasına eğilimini etkileyecek sosyodemografik ve ekonomik faktörlere ilişkin Ki-Kare Bağımsızlık Testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'ye göre cinsiyet, medeni durum, yaş, okuduğu sınıf, temel bilim dalı, barınma yeri, ikâme yeri, ailenin ortalama aylık gelir ve öğrencinin aylık harcaması arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 2. Öğrencilerin Uzaktan Eğitim Eğilimine İlişkin Sosyodemografik ve Ekonomik Faktörlere Ait Bulgular

Değişkenler	Uzaktan eğitime eğilimli hissetme					
	Evet	Hayır	n(%)	χ^2	p	
Cinsiyet	Kadın	1147(61,8)	2542(68,4)	3689(66,2)	24,264	0,001 ^a
	Erkek	710(38,2)	1175(31,6)	1885(33,8)		
Bekâr	1634(88,0)	3585(96,4)	5219(93,6)	148,534	0,001 ^a	

Medeni durum	Evli	223(12,0)	132(3,6)	355(6,4)		
Yaş	18 ve altı	90(4,8)	378(10,2)	468(8,4)	314,943	0,001 ^a
	19-20	518(27,9)	1490(40,1)	2008(36,0)		
	21-22	569(30,6)	1240(33,4)	1809(32,5)		
	23 ve üstü	680(36,6)	609(16,4)	1289(23,1)		
Okuduğu nuz üniversite bölgesi	Doğu A.B	284(15,3)	577(15,5)	861(15,4)	6,777	0,342
	İç A.B	285(15,3)	528(14,2)	813(14,6)		
	Karadeniz B.	187(10,1)	333(9,0)	520(9,3)		
	Akdeniz B.	307(16,5)	604(16,2)	911(16,3)		
	Ege B.	243(13,1)	491(13,2)	734(13,2)		
	Marmara B.	389(20,9)	795(21,4)	1184(21,2)		
	Güneydoğu A.B	162(8,7)	389(10,5)	551(9,9)		
Okuduğu sınıf	1.sınıf	549(29,6)	1440(38,7)	1989(35,7)	96,199	0,001 ^a
	2.sınıf	359(19,3)	816(22,0)	1175(21,1)		
	3.sınıf	324(17,4)	637(17,1)	961(17,2)		
	4 ve +	625(33,7)	824(22,2)	1449(26,0)		
Temel bilim dalı	Sosyal	678(36,5)	1195(32,1)	1873(33,6)	23,182	0,001 ^a
	Fen	332(17,9)	631(17,0)	963(17,3)		
	Sağlık	286(15,4)	752(20,2)	1038(18,6)		
	Eğitim/ Güzel S./ Spor	561(30,2)	1139(30,6)	1700(30,5)		

	Devlet yurdu	272(14,6)	759(20,4)	1031(18,5)	32,281	0,001 ^a
Üniversite okurken barınma yeri	Özel yurt	94(5,1)	200(5,4)	294(5,3)		
	Evde arkadaşla/tek	222(12,0)	473(12,7)	695(12,5)		
	Evde aile/akraba	1269(68,3)	2285(61,5)	3554(63,8)		
Ailenin ikame yeri	Köy	1072(57,7)	1970(53,0)	3042(54,6)	18,688	0,001 ^a
	İlçe	554(29,8)	1134(30,5)	1688(30,3)		
	İl	231(12,4)	613(16,5)	844(15,1)		
Ailenin ortalama aylık geliri	2000₺ ve altı	317(17,1)	859(23,1)	1176(21,1)	67,824	0,001 ^a
	2001-4000₺	476(25,6)	1075(28,9)	1551(27,8)		
	4001-6000₺	292(15,7)	632(17,0)	924(16,6)		
	6001₺ ve üstü	772(41,69)	1151(31,0)	1923(34,5)		
Aylık harcama	500₺ ve altı	921(49,6)	2080(56,0)	3001(53,8)	64,704	0,001 ^a
	501-750₺	323(17,4)	782(21,0)	1105(19,8)		
	751₺ ve üstü	613(33,0)	855(23,0)	1468(26,3)		

^ap < .01; ^bp < .05; ^cp < .10

Tablo 2'e göre kendini uzaktan eğitime eğilimli hissetmeyen öğrencilerin %68,4'ü kadın, %31,6'sı erkektir. Kendini uzaktan eğitime eğilimli hissetmeyen öğrencilerin %96,4'ü bekâr, %3,6'sı evlidir. Benzer şekilde kendini uzaktan eğitime eğilimli olduğunu hissetmeyen öğrencilerin %10,2'si 18 yaş ve altı, %40,1'i 19-20, %33,4'ü 21-22 ve %16,4'ü 23 yaş ve üstüdür. Kendini uzaktan eğitime eğilimli hissetmeyen öğrencilerin %38,7'si 1.sınıf, %22'si 2.sınıf, %17,1'i üçüncü sınıf, %22,2'si 4 sınıf ve üzeridir. Kendini uzaktan eğitime eğilimli hissetmeyen öğrencilerin %32,1'inin sosyal bilimleri dalında, %17'sinin fen bilimleri dalında, %20,2'sinin sağlık bilimleri dalında ve %30,2'sinin eğitim/güzel sanatlar/spor bilimler dalında olduğu görülmektedir. Benzer şekilde kendini uzaktan eğitime eğilimli olduğunu hissetmeyen öğrencilerin %20,4'ü devlet yurdu, %5,4'ü özel yurt, %12,7'sinin evde arkadaşla/tek, %61,5'inin evde aile/akraba yanında kaldıklarını belirtmişlerdir.

Ailenin ikame yeri bakımından ise öğrencilerin %53'ü köyde, %30,5'i ilçede ve %16,5'i ilde yaşadıklarını belirtmişlerdir. Ekonomik faktörler bakımından incelendiğinde kendini uzaktan eğitime eğilimli olduğunu hissetmeyen öğrencilerin %23,1'i 2000₺ ve altı, %28,9'u 2001-4000₺, %17'si 4001-6000₺ ve %31'i 6001₺ ve üstü olduğu görülmektedir. Kendini uzaktan eğitime eğilimli olduğunu hissetmeyen öğrencilerin aylık harcamalarının %56'sının 500₺ ve altı, %21'inin 501-750₺ ve %23'ünün 751₺ ve üstü olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin uzaktan eğitime eğilimini etkileyen sosyodemografik ve ekonomik faktörlerini belirlemek için probit regresyon analizi kullanılmıştır. Tablo 3'te Türkiye'de devlet üniversitelerinde okuyan öğrencilerin kendilerini uzaktan eğitime eğilimli hissetme düşüncesi için kurulan probit modeli tahmin sonuçları verilmiştir. Tablo 3'den görüldüğü gibi model %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş olup ($p = 0.000$) modelin pseudo- R^2 değeri kategorik veri analizi için kabul edilebilir sınırlar içerisinde.

Tablo 3. Öğrencilerin Uzaktan Eğitime Eğilimli Olma Düşüncesi İçin Probit Modeli Tahmin Sonuçları

Gözlem sayısı: 5574								
Log olabilirlik (sıfır): -3716,549								
Log olabilirlik (model): -3480,167								
Olabilirlik oranı ki-kare(5546): 6960,335								
p -değeri: 0,000								
Pseudo R^2 : 0,077								
Bağımsız Değişkenler	β	S.Hata	z	p	OR	%95 GA	ME(%)	VIF
Cinsiyet (referans: erkek)								
Kadın	-0,088	0,039	-2,27	0,023 ^b	0,92	-0,16-0,01	-3,2	1,09
Medeni durum (referans: evli)								
Bekâr	-0,402	0,077	5,22	0,077	0,67	-0,55-0,25	-14,4	1,17
Yaş (referans: 17-18)								
19-20	0,240	0,076	3,17	0,002 ^a	1,27	0,09-0,38	8,6	3,67

21-22	0,413	0,085	4,86	0,000 ^a	1,51	0,24-0,58	14,8	4,53
23 ve üstü	0,829	0,089	9,23	0,000 ^a	2,29	0,65-1,01	29,8	4,26
Okuduğunuz üniversite bölgesi (referans: Karadeniz B.)								
Doğu A.B	-0,052	0,079	-0,66	0,508	0,94	-0,21-0,10	-1,8	2,63
İç A.B	-0,101	0,075	-1,34	0,180	0,90	-0,24-0,04	-3,7	2,30
Akdeniz B.	-0,117	0,074	-1,62	0,099 ^c	0,88	-0,26-0,03	-4,2	2,43
Ege B.	-0,149	0,077	1,94	0,053 ^c	0,86	-0,30-0,00	-5,3	2,18
Marmara B.	-0,179	0,071	-2,52	0,012 ^b	0,83	-0,32 - -0,04	-6,4	2,73
Güneydoğu A.B	-0,224	0,085	-2,63	0,008 ^a	0,79	-0,39 - -0,06	-8,1	2,03
Okuduğu sınıf (referans değeri: 3. Sınıf)								
1.sınıf	-0,260	0,062	-0,41	0,679	0,77	-0,15-0,09	-0,9	2,87
2.sınıf	0,034	0,061	0,57	0,572	1,03	-0,08-0,15	1,2	1,96
4 ve üstü	0,056	0,056	1,00	0,319	1,05	-0,05-0,17	2,0	2,01
Temel bilim dalı (referans değeri: fen bilimleri)								
Sosyal	0,032	0,053	0,59	0,553	1,03	-0,07-0,14	1,20	2,02
Sağlık	-0,069	0,067	-1,04	0,298	0,93	-0,20-0,06	-2,5	2,07
Eğitim/ Güzel S./ Spor	-0,035	0,054	-0,65	0,517	0,96	-0,75 - -0,07	1,3	1,96
Üniversite okurken barınma yeri (referans değeri: özel yurt)								
Devlet yurdu	-0,135	0,089	-1,52	0,129	0,87	-0,31-0,04	-4,8	3,77
Arkadaşla ev/tek	-0,174	0,093	-1,86	0,063 ^c	0,84	-0,36-0,01	-6,3	3,05

Evde aile	0,112	0,081	1,38	0,169	1,11	-0,14-0,07	4,1	4,96
Ailenin ikame yeri (referans değeri: il)								
Köy	0,036	0,057	0,64	0,521	1,04	-0,07-0,15	1,3	2,44
İlçe	0,072	0,059	1,22	0,221	1,07	-0,04-0,19	2,1	2,22
Ailenin ortalama aylık geliri (referans değeri: 3001₺-4000₺)								
2000₺ ve altı	-0,083	0,061	-1,36	0,175	0,92	-0,21-0,04	-3,1	1,95
2001₺- 3000₺	0,014	0,056	0,25	0,801	1,01	-0,09-0,12	0,5	1,97
4001₺ ve üstü	0,151	0,053	2,82	0,005 ^a	1,16	0,04-0,26	5,5	2,07
Öğrencinin aylık harcaması (referans değeri: 501-750₺)								
500₺ ve altı	-0,021	0,047	-0,45	0,655	0,98	-0,11-0,07	-0,7	1,73
751₺ ve üstü	0,060	0,053	1,13	0,256	1,06	-0,04-0,16	2,1	1,73

^ap < .01; ^bp < .05; ^cp < .10 istatistiksel olarak anlamlıdır. OR: Bahis oranı; ME: Marjinal etki değeri; VIF: Varyans Şişkinlik Faktörü

Tablo 3'te verilen tahmin sonuçlarına ilişkin modelin yorumu bahis oranları (OR) ve marjinal etki (ME) değerlerine göre yapılacaktır. Buna göre cinsiyet ile öğrencilerin uzaktan eğitime eğilim düşüncesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bahis oranları sonuçlarına göre erkek öğrenciler kadın öğrencilere göre 1,08 (1/0,92) kat (OR = 0,92; %95 G.A = -0,16-0,01; $p < 0,05$) daha fazla uzaktan eğitime eğilimli oldukları gözlenmektedir. Marjinal etki sonuçlarına göre ise kadın öğrenciler erkek öğrencilere göre %3,2 daha az uzaktan eğitime eğilimlidirler. Medeni durum ile öğrencilerin uzaktan eğitime eğilim düşüncesi arasında da istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre evli öğrenciler bekâr öğrencilere göre yaklaşık 1,50 (1/0,67) kat daha fazla (OR = 0,67; %95 G.A = -0,55-0,25; $p < 0,01$) daha fazla uzaktan eğitime eğilimli oldukları tespit edilmiştir. Marjinal etki değerine göre bekâr öğrenciler evli öğrencilere göre %14,4 daha az uzaktan eğitime eğilimli oldukları gözlenmektedir. Yaş aralığı ile uzaktan eğitime eğilim düşüncesi arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre 19-20 yaş aralığında yer alan öğrenciler uzaktan eğitime eğilimli olması 17-18 yaş aralığında yer alan öğrencilere göre yaklaşık 0,78 (1/1,27) kat daha fazla (OR = 1,27; %95 G.A = 0,09-0,38; $p < 0,01$) olduğu gözlenmiştir. Marjinal etki

değerlerine göre 19–20 yaş aralığında yer alan öğrencilerin 17–18 yaş aralığında yer alan öğrencilere göre %8,6; 21–22 yaş aralığında yer alan öğrencilerin 17–18 yaş aralığında yer alan öğrencilere yaklaşık %15; 23 ve üstü öğrencilerin 17–18 yaş aralığında yer alan öğrencilere göre yaklaşık %30 daha fazla uzaktan eğitime eğilimli oldukları tespit edilmiştir.

İki durumlu logit modeli tahmin sonuçlarına göre okuduğu üniversite bölgesi ile öğrencilerin uzaktan eğitime eğilim düşüncesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre Karadeniz Bölgesinde okuyan öğrenciler Akdeniz Bölgesinde okuyan öğrencilere göre 1,14 (1/0,88) kat ($OR = 0,88$; %95 G.A = -0,26–0,03; $p < 0,10$) daha fazla uzaktan eğitime eğilimli olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Karadeniz Bölgesinde okuyan öğrenciler Ege Bölgesinde okuyan öğrencilere göre 1,16 (1/0,86) kat ($OR = 0,86$; %95 G.A = -0,30–0,00; $p < 0,10$) daha fazla uzaktan eğitime eğilimli olduğu tespit edilmiştir. Karadeniz Bölgesinde okuyan öğrenciler Marmara Bölgesinde okuyan öğrencilere göre 1,21 (1/0,83) kat ($OR = 0,83$; %95 G.A = -0,32--0,04; $p < 0,05$) daha fazla uzaktan eğitime eğilimli olduğu tespit edilmiştir. Karadeniz Bölgesinde okuyan öğrenciler Güneydoğu Anadolu Bölgesinde okuyan öğrencilere göre 1,27 (1/0,79) kat ($OR = 0,83$; %95 G.A = -0,39--0,06; $p < 0,01$) daha fazla uzaktan eğitime eğilimli olduğu tespit edilmiştir. Marjinal etki değerlerine göre ise Akdeniz Bölgesinde okuyan öğrenciler Karadeniz Bölgesinde okuyan öğrencilere göre %4,2; Ege Bölgesinde okuyan öğrenciler Karadeniz Bölgesinde okuyan öğrencilere göre %5,3; Marmara Bölgesinde okuyan öğrenciler Karadeniz Bölgesinde okuyan öğrencilere göre %6,4; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde okuyan öğrenciler Karadeniz Bölgesinde okuyan öğrencilere göre daha az uzaktan eğitime eğilimlidirler.

Tahmin sonuçlarına göre üniversite okurken barınma yeri bakımından özel yurttan kalan öğrenciler arkadaşla ev ya da evde tek başına kalan öğrencilere göre 1,19 (1/0,84) kata daha fazla ($OR = 0,84$; %95 G.A = -0,36–0,01; $p < 0,10$) uzaktan eğitime eğilimli oldukları tespit edilmiştir. Marjinal etki değerlerine göre ise arkadaşla ev ya da evde tek başına kalan öğrenciler özel yurttan kalan öğrencilere göre %6,3 daha az uzaktan eğitime eğilimlidirler.

İki durumlu logit model sonuçlarına göre ailesinin aylık ortalama geliri 4001₺ ve üstü olan öğrencilerin uzaktan eğitime eğilimli olması aylık ortalama geliri 3001₺-4000₺ aralığında yer alan öğrencilere göre yaklaşık 0,86 (1/1,16) kat daha fazla ($OR = 1,16$; %95 G.A = 0,04–0,26; $p < 0,01$) olduğu gözlenmiştir. Marjinal etki değerine göre ailesinin aylık ortalama geliri 4001₺ ve üstü olan öğrencilerin aylık ortalama geliri 3001₺-4000₺ aralığında yer alan öğrencilere göre yaklaşık %6 daha fazla uzaktan eğitime eğilimli oldukları tespit edilmiştir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bilgi ve teknolojinin hızla geliştiği bu yüzyılda zengin öğretim ortamları ve paydaşlarına çok farklı eğitim-öğretim ortamları sunmaktadır. Bu zengin öğretim ortamlarında öğrenmenin gerçekleşmesi

için öncelikle eğitimcilerin ve öğrencilerin teknolojiye ayak uydurması gerekmektedir. Çünkü uzaktan eğitim sistemi, öğretmen ve öğrenciyi aynı ortamda bulunmadığı bir sistemdir. Bu durumun sağlayacağı avantajların yanı sıra dezavantajları da hâlen tartışılmaktadır.

Uzaktan eğitime eğilimi belirlemek için ele alınacak temel değişken öğrenci memnuniyeti olup bu doğrultuda uzaktan eğitimin etkili olabilmesi için öğrenci memnuniyeti artırılmalıdır (Galusha, 1997). Memnuniyeti belirlemek için öncelikle öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminde ihtiyacı olan uygun altyapının oluşturulması sağlanmalıdır. Bu yüzden çalışmamızda elde edilen verilerden sağlam çıkarımlarda bulunmak için üniversitelerin altyapı eksikliklerini gidermeleri beklenmiş ve 2021 yılının ikinci bahar döneminde uygulamaya geçilmiştir. Çünkü uzaktan eğitimde başarılı olmak için öncelik uygun altyapının oluşturulması (Erturgut, 2008; Türkmen vd., 2021) ve bu altyapının oluşturulmasında birçok faktörün dikkate alınmasıdır.

Uzaktan eğitimde uygun altyapının hazırlanmasından sonra öğrenci bileşeni üzerinde çalışılmalıdır. Çünkü hedef kitle olan öğrencilerin; özellikleri, ihtiyaçları ve istekleri ne kadar iyi analiz edilirse verilecek eğitimin planlaması o kadar başarılı olur, dolayısıyla eğitimden başarı beklentisi artar. Bu doğrultuda öğrencilerin cinsiyet (Carswell vd., 2000; Bernard vd., 2000; Zehad, 2011), yaş, medeni durum (Tekinarslan, 2008), eğitim seviyesi ve alanı (Allen ve Seaman, 2010; Moore ve Kearsley, 2011), ikame yeri, öğrencinin üniversitesinin bulunduğu bölge gibi değişkenler bakımından ihtiyaç ve istekleri farklılaşmaktadır. Çalışmamız sonucunda cinsiyet ile öğrencilerin uzaktan eğitime eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Jung (2012) tarafından yapılan araştırmada da öğrencilerin uzaktan eğitime yaklaşımı ile cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Benzer çalışmalarda da yine erkek ve kadın öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Taplin ve Jegede, 2001; Yu ve Yu, 2021). Ayrıca öğrencilerin yaşı ile öğrencilerin uzaktan eğitime eğilim düşüncesi arasında da anlamlı pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ulaşılan bu sonucun literatürde yer alan benzer araştırma (Demir vd., 202; Giusti vd., 2021) sonuçlarıyla uyumlu olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin okuduğu üniversite bölgesi, barınma yeri ve ailenin aylık ortalama geliri arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bu bulgusuna benzer olarak, Josephson vd. (2021) tarafından yapılan araştırmada da üniversite öğrencilerinin okuduğu üniversite bölgesi, barınma yeri ve ailenin aylık ortalama geliri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, araştırma kapsamında öğrencilerin uzaktan eğitime eğilimi; kişisel memnuniyetler, etkililik, öğrenme, program, teknoloji ve materyal, destek hizmetleri alt boyutları altındaki sorulara verdikleri cevaplar istatistiki model kurularak araştırılmıştır. Uzaktan öğrenme sürecini çok sayıda değişken etkilemekte ve bu değişkenlerden doğrudan etkisi olan öğrenci özellikleri değişkeni boyutunda incelenmiştir. Bu doğrultuda öğrencilerin %66,7'si uzaktan eğitime eğilimli olmadıkları ve %33,3'ünün ise uzaktan eğitime eğilimli oldukları belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin

cinsiyeti, yaşı, okudukları üniversite bölgesi, üniversite okurken barınma yerleri, ailenin ortalama aylık geliri arasında ilişki bulunurken medeni durum, ailenin ikame yeri, okuduğu sınıf, temel bilim dalı ve öğrencinin aylık harcaması değişkenleri arasında ilişki bulunmamıştır.

Öğrencilerin uzaktan eğitime eğilimini artırabilmek için bu eğitim sürecinde cinsiyet, medeni durum, yaş, üniversite yeri, ikamet yeri ve aile ortalama aylık geliri gibi sosyodemografik faktörlerin öğrencilerin uzaktan eğitime yönelimi üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle, üniversiteler ve eğitim kurumları bu faktörleri dikkate alarak eğitim politikalarını ve stratejilerini şekillendirebilir. Örneğin, belirli gruplara yönelik destek programları veya öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun kaynaklar sağlanabilir. Araştırmada belirtilen değişkenlerin (medeni durum, temel bilim dalı, aile ikâme yeri, ailenin ortalama aylık geliri) uzaktan eğitime eğilim üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, bu değişkenlerin araştırmanın yapıldığı örnekleme ve veri setine özgü olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Gelecekteki araştırmalar, farklı bölgelerden ve örneklemlerden elde edilen verileri de içeren genişletilmiş çalışmalarla bu sonuçları doğrulamalıdır. Ayrıca uzaktan eğitime yönelik eğilimlerin belirlenmesi, uzaktan eğitim sürecinin etkili bir şekilde planlanması ve uygulanması için önemlidir. Eğitim kurumları, öğrencilerin uzaktan eğitime daha olumlu yaklaşmasını sağlamak için çeşitli önlemler alabilir. Örneğin, interaktif ve katılımcı ders materyalleri, öğrenci merkezli öğrenme yaklaşımları ve etkileşimli çevrimiçi platformlar kullanılabilir. Uzaktan eğitimin dezavantajlı gruplar üzerindeki etkileri ve bu gruplara yönelik destek politikaları da dikkate alınmalıdır. Örneğin, ekonomik açıdan dezavantajlı olan öğrencilerin teknolojik altyapıya erişimi sınırlı olabilir. Bu durumu ele almak için eğitim kurumları, bu öğrencilere uygun teknolojik kaynakları sağlama veya mali destek programları oluşturma gibi önlemler alabilir.

Uzaktan eğitimin daha etkili ve başarılı olabilmesi için bu alanda yapılan araştırmalarda üzerinde çalışılan değişkenlerin alan uzmanları tarafından uzaktan eğitimdeki eksikliklerin giderilmesi, geliştirilmesi ve eğitimin alt boyutlarında güncelleme yapılması önem arz etmektedir. Bu doğrultuda öğrenci eğilimini önemli ölçüde etkileyen öğrenci başarısı ile doğrudan ilişkili olan demografik ve sosyoekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin de göz önüne bulundurulması önerilir.

KAYNAKÇA

Agresti, A. (1996). *An introduction to categorical data analysis*. John Wiley and Sons Inc.

Allen, I. E. ve Seaman, J. (2010). *Staying in course: Online education in the United States*, 2008. Sloan Consortium. PO Box 1238, Newburyport, MA 01950.

Bakhov, I., Opolska, N., Bogus, M., Anishchenko, V., & Biryukova, Y. (2021). Emergency distance education in the conditions of COVID-19 pandemic: experience of Ukrainian universities. *Education Sciences*, 11(7), 364.

Berenson, M. L. ve Levine, D. M. (1996). *Basic business statistics: Concepts and applications*. Sixth Edition, Prentice-Hall International.

- Bernard, M., Mills, M., & Friend, C. (2000). Male and female attitudes toward computermediated group interactions. *Usability News*, 2(2). Retrieved January 9, 2005, from <http://psychology.wichita.edu/surl/usabilitynews/2S/gender.htm>
- Carswell, L., Thomas, P., Petre, M., Price, B., ve Richards, M. (2000). Distance education via the Internet: the student experience. *British Journal of Educational Technology*, 31(1), 29-47.
- Clark, R. E. (2001). A summary of disagreements with the “mere vehicles” argument. *Learning from media: Arguments, analysis, and evidence*, 125-136.
- Coskun, G. ve Kakilli, A. (2011). Analysis of tendencies in web based technology education of undergraduate students in turkey. *Technics Technologies Education Management-Ttem*, 6(4), 1008-1015.
- Dabbagh, N. ve Bannan-Ritland, B. (2005). *Online learning: Concepts, strategies, and applications*. Prentice Hall.
- Davidson, R. ve MacKinnon, J. G. (1999). *Econometric theory and methods*. Oxford: Oxford University Press Inc.
- Demir, B., Yılmaz, G. K. ve Celik, H. S. (2021). Teachers’ attitudes and opinions on mathematics lessons conducted with distance Education due to Covid-19 Pandemic. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 22(4), 147-163.
- Efiloğlu Kurt, Ö. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Bakış Açılarının Teknoloji Kabul Modeli ve Bilgi Sistemleri Başarı Modeli Entegrasyonu ile Belirlenmesi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(3), 223-234.
- Erturgut, R. (2008). İnternet temelli uzaktan eğitimin örgütsel, sosyal, pedagojik ve teknolojik bileşenleri. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 1(2), 79-85.
- Eygü, H. ve Karaman, S. (2013). Uzaktan eğitim öğrencilerinin memnuniyet algıları üzerine bir araştırma. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 36-59.
- Eygu, H. ve Gulluce, A. C. (2017). Determination of customer satisfaction in conservative concept hotels by ordinal logistic regression analysis. *Journal of Financial Risk Management*, 6(03), 269.
- Eygü, H. (2020). *Çözümlü güncel örneklerle olasılık ve istatistik*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Eygu, H. ve Eygu, S. (2022). Factors Affecting Perceived Learning Satisfaction in Distance Education in Turkey. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 51(3), 1769-1790.
- Galusha, J. M. (1997). Barriers to learning in distance education. *Interpersonal Computing and Technology*, 5(3-4), 1-23.
- Giusti, L., Mammarella, S., Salza, A., Del Vecchio, S., Ussorio, D., Casacchia, M. ve Roncone, R. (2021). Predictors of academic performance during the covid-19 outbreak: impact of distance education on mental health, social cognition and memory abilities in an Italian university student sample. *BMC psychology*, 9(1), 1-17.
- Golafshani, S. A. H., Kebriaei, A., Hoseindoost, G., Arani, M. M. ve Ansaritabar, A. (2020). Investigating the effective factors on tendency toward virtual education among the students of payame noor university in Kashan and Aran-Va-Bidgol county in 2017. *International Archives of Health Sciences*, 7(2), 64.
- Gülbahar, Y. (2012). *E-öğrenme*. Ankara: Pegem Akademi.
- İşyar, Y. (1999). *Ekonometrik modeller*. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, Bursa.
- Johnstone, S. ve WCET Associates. (2007). *Advancing campus efficiencies: A companion for*

- campus leaders in the digital era*. Bolton, MA: Anker Publishing Company, Inc.
- Jung, I. (2012). Asian learners' perception of quality in distance education and gender differences. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 13(2), 1-25.
- Josephson, A., Kilic, T., & Michler, J. D. (2021). Socioeconomic impacts of COVID-19 in low-income countries. *Nature Human Behaviour*, 5(5), 557-565.
- Kozma, R. B. (2001). Counterpoint theory of "learning with media." In R. E. Clark (Ed.), *Learning from media: Arguments, analysis, and evidence* (pp. 137-178). Greenwich, CT: Information Age Publishing Inc. 2.
- Lemay, D. J., & Doleck, T. (2020). Online learning communities in the COVID-19 pandemic: Social learning network analysis of twitter during the shutdown. *International Journal of Learning Analytics and Artificial Intelligence for Education*, 2 (1) (2020), pp. 85-100,
- Lemay, D. J., Bazelais, P., & Doleck, T. (2021). Transition to online learning during the COVID-19 pandemic. *Computers in Human Behavior Reports*, 4, 100130.
- Liashenko, I. V. ve Hnapovska, L. V. (2019). Blended education: patterns of implementation at Sumy State University. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 11(3), 141-162.
- Moore, M. G. ve Kearsley, G. (2011). *Distance education: A systems view of online learning*. Cengage Learning.
- Muenks, K., Wigfield, A., Yang, J. S., & O'Neal, C. R. (2017). How true is grit? Assessing its relations to high school and college students' personality characteristics, self-regulation, engagement, and achievement. *Journal of Educational Psychology*, 109(5), 599.
- Mukhametshin, L. M., Karamova, K. K., Salekhova, L. L., & Usmanov, S. F. (2021). Barriers of teacher training in the implementation of distance learning technologies in modern education. *Revista on line de Política e Gestão Educacional*, 25(1), 398-407.
- Naydenova, K. ve Chernev, K. (2020). Distance learning in the conditions of COVID-19, the Point of View of Students and Pupils. *Педагогика*, 92(S7), 260-267.
- Özdemir, A. Y., Tekin, Ş. T. ve Esin, A. A. (2015). *Çözümlü örneklerle örnekleme yöntemlerine giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Pokhrel, S., & Chhetri, R. (2021). A literature review on impact of COVID-19 pandemic on teaching and learning. *Higher Education for the Future*, 8(1), 133-141.
- Rosen, D. J. ve Kelly, A. M. (2020). Epistemology, socialization, help seeking, and gender-based views in in-person and online, hands-on undergraduate physics laboratories. *Physical Review Physics Education Research*, 16(2), 020116.
- Schmidt, F. L. ve Hunter, J. E. (2014). *Methods of meta-analysis: Correcting error and bias in research findings*. New York: Sage.
- Simonson, M., Zvacek, S. M. ve Smaldino, S. (2015). *Teaching and learning at a distance: foundations of distance education*, 6th Edition.
- Simonson, M. (2001). Distance education and online instruction: Profession or field?. *Quarterly Review of Distance Education*, 2(4), 301-2.
- Stock, H. J. ve Watson, W. M. (2011). *Introduction to econometrics*. 2th edition, (Çev: B. Saraçoğlu), Ankara: Elif Yayınevi.
- Taplin, M., & Jegede, O. (2001). Gender differences in factors influencing achievement of

- distance education students. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, 16(2), 133-154.
- Tatlıdil, H. (2002). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz*. Ankara: Ziraat Matbaacılık.
- Tekinarsalan, E. (2008). Attitudes of Turkish distance learners toward internet- based learning: An investigation depending on demographical characteristics. *Turkish Online Journal of Distance Education*. 9(1), 39-47.
- Türkmen, İ., Sardoğan, B. ve Sözen, İ. (2021). Covid-19 sürecinde üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim memnuniyetini etkileyen faktörler üzerine bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 854-875.
- Verduin, J. R., & Clark, T. (1994). *Distance Education: guidelines for effective use*.(translated by İlknur Maviş).
- Xu, K. M., Meijs, C., Gijsselaers, H. J., Neroni, J. ve de Groot, R. H. (2020). Measuring perseverance and passion in distance education students: psychometric properties of the grit questionnaire and associations with academic performance. *Frontiers in Psychology*, 11, 3012.
- Yu, Z., & Yu, L. (2021). A Meta-Analysis of online learning outcomes and their gender differences. *International Journal of Distance Education Technologies (IJDET)*, 19(3), 33-50.
- Zahed-Babelan, A., Ghaderi, E. ve Moenikia, M. (2011). Attitudes of university applicant's toward distance education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30, 1926-1929.

KENTİÇİ TOPLU TAŞIMA FİLOSU ATAMA VE BOYUTLANDIRMA PROBLEMİ İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ: ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ

A MODEL PROPOSAL FOR URBAN PUBLIC TRANSPORTATION FLEET ALLOCATION AND SIZING PROBLEM: A CASE STUDY OF ERZURUM PROVINCE

Hamit ERDAL¹, Selçuk KORUCUK²

1. Doç. Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi,
hamit_erdal@hotmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8352-6427>
2. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir
Karabaş Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu,
selcuk.korucuk@giresun.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-2471-1950>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
02.04.2022 04.02.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
01.12.2022 12.01.2022

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097429>

Öz

Ulaştırma altyapısı bir ülkenin gelişmişlik düzeyini gösteren en önemli faktörlerden biridir. Bu nedenle yaşam kalitesi endeksi yüksek olan şehirlerde ileri düzeyde toplu taşıma sistemleri bulunduğu gözlemlenmektedir. Günümüzde kentlilerin nüfusun artışıyla paralel olarak insan hareketliliği artmış ve toplu taşıma şehir yaşamının en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Kentlilerin toplu taşıma yatırımlarının yüksek maliyetli olması, karar vericilerin kısa vadede yeni yatırımlara odaklanmalarından ziyade ilave yatırım gerektirmeyen ve mevcut filoların daha etkin kullanılmasını sağlayacak performans artırıcı çalışmalara yönelmelerine neden olmuştur. Bu çalışmada Erzurum Büyükşehir Belediyesi Başkanlığına ait toplamda 29 otobüs hattından oluşan kentlilerin toplu taşıma sistemi incelenerek mevcut sistemin verimliliğinin artırılmasına yönelik bir karışık tamsayılı programlama modeli geliştirilmiştir. Geliştirilen model ile haftaiçi ve haftasonu yolcu talepleri, otobüs tip ve kapasiteleri de göz önüne alınarak, hatlarda hizmet veren otobüs sayıları ile atıl kapasitenin minimizasyonu amaçlanmıştır. Bu kapsamda senaryo çözümlerinin tamamında mevcut duruma kıyasla otobüs sayısında asgari % 20,7'lik ve atıl kapasitede % 74,3'lük bir azalma elde edildiği tespit edilmiş ve gerçek hayat problemlerine uygun olarak duyarlılık analizleri gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak karar vericilerin geçmiş tecrübelerine ve taleplerine göre matematiksel modelde değişiklikler yapılarak alternatif senaryo ve çözümler üretilebilmesi çalışmanın literatüre katkısı ve farklılığı olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentlilerin Toplu Taşıma, Optimizasyon, Karışık Tamsayılı Programlama.

Abstract

Transportation infrastructure is one of the most important factors that demonstrate the development level of a country. For this reason, it is observed that the cities with a high quality of life index, have advanced public transportation systems. Today, parallel to the increase in urban population, human mobility has increased and public transportation has become one of the most important elements of urban life. The high cost of urban public transportation investments has led decision makers to focus on performance enhancing studies that do not require additional investments and will enable more efficient use of existing fleets, rather than focusing on new investments in short term. In this study, a mixed integer programming model has been developed to increase the efficiency of the existing system by examining the urban transportation system of the Erzurum Metropolitan Municipality, consisting of 29 bus routes in total. With developed model, it has been aimed to minimize the number of buses, serving on the lines, and the idle capacity, considering the passenger demands on weekdays and weekends, bus types, and capacities. In this context, it has been determined that a minimum 20.7% reduction in the number of buses and a 74.3% reduction in idle capacity can be achieved in all scenario solutions, compared to the current situation, and sensitivity analyzes have been carried out in accordance with real life problems. Consequently, it is considered as the contribution and difference of the study to the literature with producing alternative scenarios and solutions by making changes in the mathematical model according to the past experiences and demands of the decision makers.

Keywords: Urban Public Transportation, Optimization, Mixed Integer Programming.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

In this study, a mixed integer programming model has been developed to increase the efficiency of the existing system by examining the urban transportation system of the Erzurum Metropolitan Municipality, consisting of 29 bus routes in total. With developed model, it has been aimed to minimize the number of buses, serving on the lines, and the idle capacity, considering the passenger demands on weekdays and weekends, bus types, and capacities.

Research Questions

The high cost of urban public transportation investments has led decision makers to focus on performance-enhancing studies that do not require additional investments and will enable more efficient use of existing fleets, rather than focusing on new investments in short term. So that it has been investigated whether it is possible to minimization of the number of buses and idle capacities by reassigning the buses to routes considering the current capacities, bus types and passenger demands.

Literature Review

In the urban public transportation literature, it has been observed that the recent studies have been increasingly focused on new investment decisions in parallel with the invention of electric vehicles, and for the existing public transport systems, it has been observed that the performance-enhancing studies have been leading. The reasons for this were stated by the researchers such as the improvement of existing systems providing a partial solution in short term, not requiring additional costs, and having analysis data from previous years. It has been determined that the most of the quantitative studies on urban public transportation focused on network design, integrated vehicle routing and scheduling problems, and few studies focused on vehicle assigning or fleet sizing problems. There have been limited number of studies, which focused on fleet assignment and sizing problem that handled in this study. In the literature, no other study has been determined in which weekdays and weekend demands were taken into account according to the number of buses serving for the real-life urban public transportation vehicle assignment and fleet sizing problem discussed in this study, as well as aiming at minimizing both the bus numbers and idle capacities. Besides, to the best our knowledge, it is the only study in which quantitative research methods have been used for the Erzurum province within the scope of the urban public transportation system in general, and specifically the vehicle assignment and fleet sizing problem. The fact that the mixed integer mathematical model developed in this study has the flexibility to be adapted quickly according to the changes that may occur in the type and number of buses under different constraints to be determined by the decision makers for each route, and that it can offer solutions with the data of different locations, has been evaluated as valuable in terms of revealing the importance of the study.

Methodology

A mixed integer mathematical model was proposed for resizing the bus fleet and reorganizing the assignment to routes according to scientific principles, while maintaining the current customer satisfaction level, on 29 routes under the management of Erzurum Metropolitan Municipality, and solutions were produced for decision makers under five different scenarios. Besides, sensitivity analyzes have been carried out in accordance with real life problems.

Results and Conclusions

In this study, research has been handled to optimize the efficient use of the capacities of the vehicles in the existing urban public transportation system and the number and types of vehicles in public transportation in the Erzurum province, which has shown a rapid growth trend in recent years. With the mathematical model developed by this means, it is aimed to increase the demand for public transportation by improving the performance of the urban public transportation system, to alleviate the traffic load in the city, and to reduce the environmental problems and spent public resources due to public transportation. In all scenario solutions, it has been determined that a minimum 20.7% reduction in the number of buses and a 74.3% reduction in idle capacity can be achieved compared to the current situation.

1. GİRİŞ

Kentiçi toplu taşıma sistemleri, sürdürülebilir bir şehir planlaması kapsamında son derece önemlidir. Kentlerin büyümesine bağlı olarak kentsel işlev alanları arasındaki mesafelerin artması, yolculuk taleplerini artırırken bu talebi karşılamak için farklı hız ve yolcu kapasitelerine sahip toplu taşıma sistemlerinin kentiçi ulaşımında kullanımını artırmıştır. Yapılan araştırmalar bireylerin hızlı, güvenli, ekonomik, konforlu ve çevreye duyarlı bir biçimde kentiçi hareketliliğinin sağlanabilmesinin toplu taşıma sistemlerinin geliştirilmesine bağlı olduğunu açıkça ortaya koymuştur (Saraçoğlu, 2012).

Kentiçi ulaşım sorununun; maliyet etkin, altyapı sistemlerinin en verimli şekilde kullanılmasına imkân sağlayacak şekilde, kolay ulaşılabilir, hızlı ve konforlu ulaşım sistemlerinin geliştirilerek giderilmesi konusunda her geçen gün daha fazla fikir birliği sağlanmaktadır (Akı, 2012).

Toplu taşıma sistemleri; altyapı yatırımları, toplu taşıma araçları, araç kullanıcıları, araç işletici ve yöneticileri gibi bileşenlerden oluşmaktadır. Sistemlerin verimliliği, bu bileşenlerden en iyi şekilde faydalanarak, uyumlu ve entegre bir yapının oluşturulmasıyla sağlanabilmektedir (Uludağ, 2010).

Günümüzde belediyeler ve diğer ilgili makamlar, gelişmiş şehirler için önemli bir yaşam kalitesi parametresi olan toplu taşıma kullanım oranının artırılması için kritik görev ve sorumluluklar üstlenmektedir. Toplu taşıma hizmeti için geliştirilen projeler ve bu alandaki yatırımlar son derece yüksek maliyetlidir. Hızlı şehir yaşamını yavaşlatmadan ulaşım projelerini yürütebilmek de ayrıca maliyetlerin katlanarak artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle hızla büyüyen şehirlerde ve genişleyen yaşam alanlarında, yeni yatırımlarla eşgüdümlü olarak mevcut sistemlerin verimliliğini artıracak çözümler üretilebilmesi gerekmektedir (Akad ve Gedizlioğlu, 2007).

Literatürde kentiçi toplu taşıma konusunda yapılan çalışmalarda son yıllarda elektrikli araçların trafiğe çıkmaya başlamasına paralel olarak yeni yatırım kararlarına yönelik çalışmaların sayısında artış olduğu, mevcut toplu taşıma sistemleri içinse performans artırıcı çalışmaların sayısının daha fazla olduğu gözlenmiştir. Bunun nedeni olarak araştırmacılar tarafından mevcut sistemlerin iyileştirilmesinin kısa vadede kısmi çözüm sağlaması, ilave maliyet gerektirmemesi ve geçmiş yıllara ait analiz verisi bulunması gibi nedenler gösterilmiştir (Özcan, 2018).

Kentiçi toplu taşıma konusunda yapılan nicel çalışmaların büyük bir çoğunluğunun ağ tasarımı, araç rotalama ve çizelgeleme problemleri üzerine odaklandığı, az sayıda çalışmanın araç ataması (Altuntaş vd., 2016; Atan ve Şimşek, 2017; Tsitsokas vd., 2018; Seval vd., 2019; Gkiotsalitis vd., 2019) veya araç filosu boyutlandırma (Ibarra-Rojas vd., 2016; Balac vd., 2020; Zahrani vd., 2021) problemine odaklandığı, bu çalışmada ele alınan araç filosu atama ve boyutlandırma (Topaloglu, H. ve Powell, 2004; Škurić vd., 2020; Shehadeh vd., 2021) probleminin ele alındığı çalışma sayısının ise çok kısıtlı olduğu gözlenmiştir.

Ayrıca son derece önemli ve optimal çözümler üretilmesi gereken kentiçi toplu taşıma konusunda özellikle yurt içinde kısıtlı sayıda yayına rastlanmıştır. Yapılan çalışmaların büyük bir kısmının İstanbul iline odaklandığı (Akad ve Gedizlioğlu, 2007; Akı, 2012; Akyüz, 2015; Ayataç, 2016; Bakioğlu ve Gökaşar, 2018; Öztürk, 2018; Karaman, 2020), Ankara (Şeyda vd., 2017), İzmit (Akman ve Alkan, 2016), Sakarya (Karaca ve Güler, 2017) illeri için de yapılmış nicel çalışmaların bulunduğu tespit edilmiştir.

Tirachini vd. (2013), toplu taşımada yolcu yerleşiminin operasyon hızına, bekleme süresine, yolculuk zamanına ve yolcu konforuna etkisini incelemiştir. Ercan vd. (2015) toplu taşımanın çevresel etkilerini ortaya koymak amacıyla otobüs filosu kombinasyonlarının belirlendiği birçok amaçlı doğrusal programlama modeli önermiştir. Altuntaş vd. (2016), toplu taşımada otobüs seferlerinin ve şoför atamalarının planlanmasında tabu arama algoritması tabanlı bir yazılım geliştirmiştir. Geliştirilen karar destek modeli ve yazılım sayesinde daha düşük yakıt maliyeti ve daha adil görev paylaşımı ortaya konulduğu belirtilmiştir.

Murat vd. (2014) şehir içi otobüs duraklarının konumları ile otobüs sefer sıklığı arasındaki ilişkinin ortaya konulabilmesi amacıyla bulanık optimizasyon ve doğrusal hedef programlama yaklaşımlarını kullanarak toplu taşıma sisteminin performansını artırmak amacıyla bir optimizasyon çalışması gerçekleştirmiştir. Benzer bir çalışma da Murat ve Demirkollu (2017) tarafından gerçekleştirilmiş olup, yazarlar otobüs ile günlük toplu taşıma yolculuklarında ideal sefer sıklığını hedef programlama yöntemi ile değerlendirmiş ve ideal sefer sıklığının toplu taşıma performansı üzerine olan etkisini ortaya koymuşlardır. Gerçekleştirilen bu çalışmalar optimizasyon modellerinin mevcut toplu taşıma sistemlerinin performansının iyileştirilebilmesi için sunulabilecek katkılara değerli birer örnek teşkil etmektedir.

Boyer vd. (2017) kentiçi otobüs ulaşım operasyonlarında sıkça karşılaşılan esnek araç ve personel çizelgeleme problemleri için karışık tamsayı doğrusal programlama ve değişken komşuluk arama sezgiseli geliştirmiştir. Geliştirilen modelde araç tipleri, sürücü özellikleri, her hat için kendine has gereksinimler, işçi düzenlemeleri, şoförlerin sınırlı çalışma zamanları, zorunlu dinlenme süreleri, sınırlı fazla mesai zamanları, artarda araç kullanım yasakları gibi faktörler de dikkate alınmıştır.

Liu vd. (2017) görüntü tarama algoritması ile dinamik otobüs çizelgeleme modeli önermiştir. Otobüs içerisine yerleştirilen kameralarla kullanım yoğunluğu gerçek zamanlı olarak tespit ederek elde edilen veriler sayesinde verimlilik artışı sağlanabileceği vurgulanmıştır. Tekin vd. (2018) Antalya şehir merkezinde hizmet veren 10 otobüs rotası üzerinde müşteri memnuniyeti ve hat verimliliğini artırmak için hedef programlama yöntemi kullanarak çizelgeleme modeli geliştirmiştir. Ceylan ve Özcan (2018) otobüs hatlarındaki sefer sıklıklarını armoni araştırma algoritması kullanarak modellemiştir.

Gkiotsalitis vd. (2019) kentiçi toplu taşıma hizmetleri için operasyonel maliyetlerin ve duraklarda yolcu bekleme sürelerinin azaltılması için kısa otobüs hatları ve yolcu aktarma sistemleri

üzerine genetik algoritma tabanlı, çok amaçlı bir optimizasyon modeli geliştirmiştir. Ibarra-Rojas vd. (2016) toplu taşıma araç çizelgeleme problemi için filo boyutunu ve işletme maliyetlerini en aza indirmek amacıyla bir model geliştirmiştir.

Son yıllarda bilinen modellerden ayrı olarak, kent içi toplu taşıma sektöründe matematiksel modeller kullanılarak çözülen ölü kilometre problemlerinin (yolcusuz hareketlerden kaynaklanan maliyetlerin/kaynakların minimizasyonu) incelendiği bazı çalışmalarla alana yenilik getirilmiştir. Öztop, (2016) bir toplu taşıma idaresinin gerçek hayat probleminden esinlenerek yaptığı çalışmasında, önceden belirlenmiş seferler ve araç atamalarından kaynaklanan ölü kilometre seferlerini de dikkate alarak minimum maliyet amacına göre ihtiyaç duyulan farklı tipteki araç ve sürücü sayısını optimal şekilde belirlemeye çalışmıştır. Sevim vd, (2016), İstanbul ilinde çoklu depo araç çizelgeleme problemi için, kullanılan araç sayısı ve toplam ölü kilometrenin minimizasyonunun amaçlandığı bir optimizasyon modeli önermiştir. Sevim (2017), akaryakıt maliyetlerinin önemli bir kısmının ölü kilometrelerden kaynaklandığı tespiti ile kapsamlı bir kuramsal çerçeve ortaya koyduktan sonra İETT Genel Müdürlüğü'nün mevcut hat-garaj eşleştirmesinde değişiklikler yaparak ölü kilometrenin azaltılması amacıyla tamsayı bir doğrusal programlama modeli önermiştir. Yıldız (2019) tarafından son derece kapsamlı bir metrobüs hat optimizasyonu gerçekleştirilmiş olup, ölü kilometre probleminin de ele alındığı modelde âtil kapasite, sefer sayısı, kilometre ve maliyet minimizasyonu amaçları için farklı işletme senaryoları üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışmada ele alınan kentiçi toplu taşıma araç filosu atama ve boyutlandırma problemi ile benzer özelliklere sahip çok az sayıda çalışma tespit edilebilmiştir. Topaloğlu ve Powell (2004) dinamik programlama ve filo boyutlandırması uygulamalarının kullanıldığı dinamik araç atama modellerinin duyarlılık analizlerini taramıştır. Škurić vd. (2020) özel sektör feribot filosu atama ve boyutlandırma problemi için işletici firmanın karının maksimizasyonunun amaçlandığı bir karışık tamsayı optimizasyon modeli ile üç sezgisel model geliştirmiştir. Shehadeh vd. (2021) yolcu talebinin belirli olduğu ve olmadığı durumlar altında araç atama ve filo boyutlandırma problemi için stokastik iki model önermiştir. Önerilen modeller ile toplam maliyet, filo boyutu, yolcu bekleme ve seyir süreleri arasındaki dengeler incelenmiştir.

Yapılan literatür araştırmasında bu çalışmada ele alınan gerçek hayat kentiçi toplu taşıma araç atama ve filo boyutlandırma problemi için hizmet veren otobüs sayıları ile âtil kapasitenin minimizasyonunun amaçlandığı, kullanım yoğunluğunun göz önüne alınabilmesi için hafta içi ve hafta sonu kullanımlarının dikkate alındığı, başkaca bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca literatürde Erzurum ili için genelde kentiçi toplu taşıma sistemi, özelde araç atama ve filo boyutlandırma problemi kapsamında nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı başkaca bir araştırma tespit edilememiştir. Bu çalışmada geliştirilen karışık tamsayı matematiksel modelin karar vericilerin her bir güzergâh için belirleyeceği farklı kısıtlar altında, otobüs tip ve sayısında yaşanabilecek değişikliklere göre süratle

adapte edilebilecek esnekliğe sahip olması, benzer şekilde farklı lokasyonların verileriyle de çözüm sunabilmesi, çalışmanın önemini ortaya koyması bakımından kıymetli değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Erzurum il merkezi kentiçi toplu taşıma sistemi problemi tanımlanmış ve kavramsal olarak modellenmenin nasıl yapıldığı ortaya konularak karışık tamsayılı bir matematiksel programlama modeli geliştirilmiş, üçüncü bölümde karar vericilere karar alternatifleri oluşturmak maksadıyla, beş farklı senaryo üretilerek matematiksel model ile çözümler üretilmiş, dördüncü bölümde analiz sonuçlarına yönelik değerlendirmelerde bulunularak duyarlılık analizleri gerçekleştirilmiş, gelecek çalışmalara önerilerin de bulunduğu sonuç bölümüyle çalışma sonlandırılmıştır.

2. PROBLEM TANIMI VE MODELİN GELİŞTİRİLMESİ

Bu bölümde, öncelikle Erzurum il merkezi kentiçi toplu taşıma sistemi problemi tanıtılarak kavramsal olarak modellenmenin nasıl yapıldığı ortaya konulmuş, daha sonra karışık tamsayılı programlama modeli geliştirilmiştir.

Erzurum Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı (EBBB) tarafından Erzurum il merkezinde toplam 29 otobüs hattı ile kentiçi ulaşım sağlanmaktadır. EBBB Ulaştırma Daire Başkanlığı Toplu Taşıma Şube Müdürlüğünde görevli personel ile yapılan görüşmeler neticesinde otobüs güzergahlarının, her bir güzergahtaki sefer saat ve sayılarının gözlemsel olarak hesaplandığı ve bunların müşteri memnuniyeti odaklı bir yaklaşımla belirlendiği, fakat otobüslerin kapasitelerine bağlı olarak güzergahlara atanması ile âtil kapasite ve sefer planına bağlı olarak güzergahlara atanan otobüs sayısının bilimsel esaslara göre belirlenmediği öğrenilmiştir. Bu nedenle mevcut müşteri memnuniyet düzeyinin korunarak, otobüs filosunun yeniden boyutlandırılması ve güzergâhlara atanmasının bilimsel esaslara göre yeniden düzenlenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu kapsamda EBBB’de toplu taşımanın planlanmasında görevli personel ile toplantılar yapılarak problemin detayları ortaya konulmuştur.

Verilerin elde edilmesi sürecinde Covid-19 pandemisinin geçici etkisinin karara yansımını engellemek amacıyla 2016 ve 2018 yılları arasındaki toplu taşıma yolcu, otobüs ve sefer sayılarına ait veriler EBBB’den temin edilmiştir. Elde edilen her bir yıla ait verilerin incelenmesi sonucunda, aralarında %5’i geçmeyen ve ortalama olarak çok benzer bir dağılım olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle yapılan hesaplamalarda bu üç yıllık verilerin ortalaması kullanılmıştır. Sefer sayıları her bir araç için olup, gün içerisinde gerçekleştirilen toplam sefer sayısının belirlenmesi için sefer sayısı ile araç sayısının çarpılması gerekmektedir. Otobüs hatları, otobüs tiplerine göre otobüs sayı ve sefer sayıları ile taşınan yolcu sayılarının (bu çalışmada her hattaki toplam biniş sayısı çift yönlü olarak hesaplanmış ve modele toplam yolcu sayısı dahil edilmiştir.) bulunduğu mevcut hafta içi ve hafta sonu sefer planları Tablo 1. ve Tablo 2.’de sunulmuş olup, sonraki bölümlerinde sunulan tablolarda, kolaylık sağlaması bakımından hat adları sütunu kullanılmamıştır.

Tablo 1. Hafta İçi Günler İçin Sefer Planı

Hat No	Hat Adı	1. Tip Otobüs		2. Tip Otobüs		3. Tip Otobüs		Taşınan Yolcu Sayısı
		Otobüs sayısı	Sefer Sayısı	Otobüs sayısı	Sefer Sayısı	Otobüs sayısı	Sefer Sayısı	
1	B2-Dadaşkent-Şehir Merkezi	8	10	3	10	0	0	6.448
2	B3-Dadaşkent- Şehir Merkezi	8	10	3	11	0	0	7.122
3	B5-Şehir Merkezi-Söğütlü Köyü	0	0	1	7	0	0	352
4	B6-D.Kent-Y.Kent	0	0	0	0	4	8	3.356
5	B7-Ilıca-D.Kent	0	0	6	8	0	0	3.297
6	B1-Ilıca-Erzurum	5	9	6	10	0	0	6.202
7	D1-Yoncalık-M.Efendi	3	13	0	0	0	0	1.156
8	G1-Y.Emre-Üni.	12	13	0	0	0	0	9.332
9	G2-Yonc-Sudeposu	2	12	0	0	0	0	431
10	G3-Y.Kent 10katlılar	14	12	0	0	0	0	9.439
11	G4-Kayakolu-Yenişehir	6	11	0	0	0	0	3.218
12	G5-Yoncalık-K.Yolu	7	11	2	12	0	0	4.636
13	G6-Ync - Yıldızkent	4	10	0	0	0	0	1.202
14	G7-Yoncalık-Yıldızkent	13	12	0	0	0	0	4.510
15	G8-Ync-Dutçu K	2	10	1	11	0	0	1.030
16	G9-H.Kent-Y.Kent	17	8	2	9	1	10	13.391
17	G10-Y.Emre-M.Başı-K.Yurdalan	6	9	1	9	0	0	3.084
18	K1-Dadaşköy-Kan Yolu	0	0	3	13	0	0	2.331
19	K2-İbrahim Hakkı-Teaş	12	9	1	10	0	0	6.280
20	K3-Hilalkent-Tortum Yolu	9	8	1	8	0	0	5.143
21	K4-Yoncalık	0	0	4	13	0	0	3.480
22	K5-Yonc-Şehitler	4	11	0	0	0	0	868
23	K7-Ş.Paşa-A.Üniversite	4	11	0	0	0	0	589
24	K8-Dumlu-Erzurum	0	0	6	7	0	0	3.212
25	G12-Şehir Merkezi-Konaklı Tes	0	0	2	12	0	0	1.037
26	G4-A Mahallebaşı-Terminal	0	0	5	7	0	0	2.510
27	K10-Şükrüpaşa-Uni	6	15	0	0	0	0	1.999
28	K7-A H.Kent Avm	0	0	5	8	0	0	2.678
29	B8-N.Topçu Y.-Erzurum	0	0	4	17	0	0	1.354
Toplam		142	204	56	182	5	18	109.687

Tablo 2. Hafta Sonu Günler İçin Sefer Planı

Hat No	Hat Adı	1. Tip Otobüs		2. Tip Otobüs		3. Tip Otobüs		Taşınan Yolcu Sayısı
		Otobüs sayısı	Sefer Sayısı	Otobüs sayısı	Sefer Sayısı	Otobüs sayısı	Sefer Sayısı	
1	B2-Dadaşkent-Şehir Merkezi	8	10	3	10	0	0	5.446
2	B3-Dadaşkent- Şehir Merkezi	8	10	3	10	0	0	6.150
3	B5-Şehir Merkezi-Söğütlü Köyü	0	0	1	7	0	0	286
4	B6-D.Kent-Y.Kent	0	0	0	0	4	8	1.871
5	B7-Ilıca-D.Kent	0	0	4	8	0	0	2.599
6	B1-Ilıca-Erzurum	5	10	5	10	0	0	4.765
7	D1-Yoncalık-M.Efendi	3	13	0	0	0	0	855
8	G1-Y.Emre-Üni.	10	14	0	0	0	0	5.915
9	G2-Yonc-Sudeposu	4	10	0	0	0	0	335
10	G3-Y.Kent 10katlılar	10	12	0	0	0	0	4.139
11	G4-Kayakolu-Yenişehir	4	11	0	0	0	0	1.600

12	G5-Yoncalık-K.Yolu	6	11	2	12	0	0	3.303
13	G6-Ync - Yıldızkent	4	10	0	0	0	0	802
14	G7-Yoncalık-Yıldızkent	13	12	0	0	0	0	3.625
15	G8-Ync-Dutçu K	2	10	1	11	0	0	684
16	G9-H.Kent-Y.Kent	15	8	2	9	1	10	10.808
17	G10-Y.Emre-M.Başı-K.Yurdalan	4	10	1	9	0	0	1.581
18	K1-Dadaşköy-Kan Yolu	0	0	3	13	0	0	1.263
19	K2-İbrahim Hakkı-Teaş	9	9	1	9	0	0	3.494
20	K3-Hilalkent-Tortum Yolu	6	8	1	9	0	0	2.395
21	K4-Yoncalık	0	0	3	13	0	0	1.721
22	K5-Yonc-Şehitler	3	12	0	0	0	0	422
23	K7-Ş.Paşa-A.Üniversite	3	12	0	0	0	0	401
24	K8-Dumlu-Erzurum	0	0	6	7	0	0	2.361
25	G12-Şehir Merkezi-Konaklı Tes	0	0	2	12	0	0	770
26	G4-A Mahallebaşı-Terminal	0	0	5	7	0	0	1.792
27	K10-Şükrüpaşa-Uni	4	15	0	0	0	0	989
28	K7-A H.Kent Avm	0	0	5	8	0	0	2.623
29	B8-N.Topçu Y.-Erzurum	0	0	4	17	0	0	237
Toplam		121	207	52	181	5	18	73.232

EBBB otobüs envanterinde 3 tip otobüs bulunmaktadır. Her bir otobüste yolcular oturarak ve ayakta taşınabilmektedir. 1. tip otobüsten envantere toplam 142 adet bulunmakta ve her bir seferde toplam (oturarak ve ayakta) 58 yolcu taşınabilmektedir. 2. tip otobüsten envantere toplam 56 adet bulunmakta ve her bir seferde toplam (oturarak ve ayakta) 100 yolcu taşınabilmektedir. 3. tip otobüsten envantere toplam 5 adet bulunmakta ve her bir seferde toplam (oturarak ve ayakta) 140 yolcu taşınabilmektedir.

Mevcut hatlarda görevlendirilen otobüsler sabit olup, özel (futbol müsabakası vb.) veya olumsuz bir durum (arıza nedeniyle otobüsün gayri faal olması vb.) olmadıkça hatlar arasında otobüs kaydırması yapılmamaktadır. Daha önce yapılan sayısal gözlem ve takiplere bağlı olarak hat güzergâhları en az yolcu mağduriyeti oluşturacak şekilde planlanmış ve nüfus, yerleşim vb. kriterler gözetilerek, yıl içerisinde belirli aralıklarla yeniden ölçüm yapılmak suretiyle dinamik fakat sezgilere dayalı bir sistem tasarlanmıştır.

Her bir hatta atanan her bir otobüsün sefer sayısı da yolcu ve güzergâh yoğunluğuna göre otobüs bekleme süresinin makul düzeyde tutulması ve sefer başlama bitiş süreleri arasındaki zaman dilimine bağlı olarak belirlenmiştir. Fakat her bir hatta hangi tip otobüsün atanacağı, otobüs sayısının ve âtil kapasitenin azaltılıp azaltılmayacağı soruları bugüne kadar sezgi ve tecrübe ile ele alındığından optimal bir planlama ortaya konulması ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu sayede yolcu memnuniyet düzeyi korunurken maliyetlerin de azaltılabilmesi hedeflenmiştir.

Yapılacak iyileştirmelerin mevcut imkânlarla sınırlı kalması, aksi takdirde uygulamaya geçirilememesi durumunun oluşabileceği, bu nedenle otobüs garaj sayısı, garajların lokasyonu, otobüs sayı ve tipi, hat güzergâhları (Erzurum ilinde hat güzergâhları ile otobüs tipleri arasındaki ilişkinin

modelde ele alınmasını gerektirecek bazı tip otobüslerin yol darlığı gibi nedenlerle çalışmaması gibi bir durum bulunmamaktadır.), sefer sayı ve saatleri, personel sayısı, işletme ve altyapı olanakları gibi probleme etki edebilecek diğer etmenlerde değişikliğe gidilmemesi mevcut imkân ve olanaklara göre optimal planlamanın yapılması talep edilmiştir.

2.1. Matematiksel Modelin Geliştirilmesi

Kümeler/İndisler

- i : Otobüs Tipleri , $i \in I, i = 1,2,3$
 j : Otobüs Hatları, $j \in J, j = 1, \dots, 29$

Parametreler

- $mintype_j$: j . hatta atanacak en az otobüs tipi sayısı.
 D_j : j . hattaki bir günlük yolcu sayısı.
 $tour_j$: j . hattaki her bir otobüsün günlük sefer sayısı.
 $quant_i$: Envanterde bulunan i . tip otobüs sayısı.
 cap_i : i . tip otobüsün her bir seferde taşıyabileceği toplam (oturarak ve ayakta) yolcu sayısı.
 $minassign_{ij}$: i . otobüs tipinden j . hatta atanabilecek minimum otobüs sayısı.
 p_j : j . hatta atanacak toplam otobüs sayısı için alt sınır.

Karar Değişkenleri

- X_{ij} : i . otobüs tipinden j . hatta atanan otobüs miktarı.
 $idlecap_j$: j . hattın bir günlük âtil kapasitesi
 $Y_{ij} = \begin{cases} 1, & i. tip otobüs j. hatta atanırsa \\ 0, & dd. \end{cases}$

Amaç Fonksiyonları

$$Minz = \sum_{i \in I} \sum_{j \in J} X_{ij} \quad (1)$$

$$Minz = \sum_{j \in J} idlecap_j \quad (2)$$

Kısıtlar

$$\sum_{j \in J} X_{ij} \leq quant_i \quad \forall i \in I \quad (3)$$

$$X_{ij} \leq quant_i Y_{ij} \quad \forall i \in I, \forall j \in J \quad (4)$$

$$X_{ij} \geq minassign_{ij} Y_{ij} \quad \forall i \in I, \forall j \in J \quad (5)$$

$$\sum_{i \in I} X_{ij} tour_j cap_i \geq D_j \quad \forall j \in J \quad (6)$$

$$\sum_{i \in I} Y_{ij} \geq mintype_j \quad \forall j \in J \quad (7)$$

$$idlecap_j = -D_j + \sum_{i \in I} X_{ij} tour_j cap_i \quad \forall j \in J \quad (8)$$

$$\sum_{i \in I} X_{ij} \geq p_j \quad \forall j \in J \quad (9)$$

$$X_{ij}, idlecap_j \geq 0 \quad \forall i \in I, \forall j \in J \quad (10)$$

$$Y_{ij} \in \{0,1\} \quad \forall i \in I, \forall j \in J \quad (11)$$

Amaç fonksiyonu (1) gün boyunca sefere çıkarılan otobüs sayısını minimize eder. Amaç fonksiyonu (2) tüm hatlara atanan tüm otobüslerle gün boyu taşınabilecek yolcu sayısından o günkü toplam yolcu sayısının çıkarılması sonucu oluşan âtil kapasiteyi minimize eder. (3) numaralı kısıt tüm otobüs tipinden her bir hatta atanacak toplam otobüs sayısının envanterde bulunan otobüs sayısını aşmamasını sağlar. Böylece otobüs sayısına bağlı kapasite aşılmamış olur. (4) numaralı kısıt her bir otobüs tipinden her bir hatta atanacak otobüs sayısının envanterde bulunan otobüs sayısını aşmamasını sağlar. Ayrıca atama olmayan hatta otobüs planlanmamasını sağlar. (5) numaralı kısıt her bir otobüs tipinden her bir hatta atanabilecek otobüs sayısının belirlenen sayıdan az olmamasını sağlar. Ayrıca atama olmayan hatta otobüs planlanmamasını sağlar. (6) numaralı kısıt tüm otobüs tiplerinden her bir hatta atanacak toplam otobüs sayısı ile bu otobüsün günlük sefer sayısı ve yolcu kapasitesinin çarpılması sonucu elde edilen günlük taşınabilecek yolcu sayısı miktarının o hattaki günlük yolcu sayısından az olmamasını sağlar. Bu sayede taşınmayan yolcu kalmaması garanti edilir. (7) numaralı kısıt belirlenen minimum tipte (ör: en az 2 tip otobüs planlanabilir) otobüsün j. hatta atanmasını sağlar. Bu sayede sefer saat ve sayıları korunarak müşteri memnuniyetinin devamlılığı sağlanır. (8) numaralı kısıt seti j. hatta atanan tüm otobüslerle gün boyu taşınabilecek yolcu sayısından toplam yolcu sayısının çıkarılması sonucu oluşan âtil kapasitenin belirlenmesini sağlar. (9) numaralı kısıt j. hatta atanacak toplam otobüs sayısının belirlenen p_j sayıdan az olmamasını sağlar. Bu sayede hesaplamalar sonucunda hattaki tüm yolcuların daha az sayıda otobüs ile taşınabileceğinin belirlenmesine rağmen herhangi bir olumsuzlukta (kaza, arıza vb.) seferlerin aksamaması sağlanmış olur. (10) numaralı kısıt karar değişkenlerinin pozitif değer almasını sağlar. (11) numaralı kısıt, değişkenlerin 0-1 tamsayı değeri alabileceğini ifade eder.

2.2. Modelin Doğrulaması, Geçerlemesi ve Çözümü

Modelin doğrulaması için, gerçek hayat probleminin detaylarını yansıtacak 5, 10 ve 15 hatlı test problemi oluşturulmuştur. Test problemleri, çeşitli senaryolar altında, parametreler değiştirilerek çalıştırılmış ve beklenen sonuçları verdiği görülmüştür. Bunun üzerine Erzurum il merkezindeki mevcut durum için model çalıştırılmış ve doğru sonuçların elde edildiği test edilmiştir. Modelin geçerlemesine yönelik olarak ise, elde edilen sonuçlar EBBB'de toplu taşımanın planlanmasından sorumlu personelle beraber değerlendirilmiş ve sonuçların gerçek durumu yansıttığı değerlendirilmiştir.

Geliştirilen model, GAMS ile kodlanmış, CPLEX 10.1 çözücüsü ile çözülmüştür. Modelin çözümünde Intel(R) Core(TM) i7-4700MQ CPU @ 2.40GHZ işlemciye sahip dizüstü bilgisayar kullanılmıştır.

3. SENARYO ANALİZLERİ

Karar vericilere karar alternatifleri oluşturmak amacıyla, onların talepleri gözetilerek 5 farklı senaryo üretilmiştir. Bu bölümde, ilk olarak söz konusu senaryolar açıklanmış, daha sonra da senaryo sonuçları değerlendirilmiştir. Senaryolar, otobüs tip ve sayılarına göre atamaların serbest ve sabit olmasına göre oluşturulmuştur. Aşağıda detaylı şekilde açıklanacağı üzere karar vericilerin zaman içerisinde bazı özel veya olumsuz durumlarla karşılaşmaları nedeniyle, hizmetin devamlılığını garanti edecek bazı talepleri olmuştur. Bu taleplerin karşılanması için geliştirilen matematiksel model bazı değerler veya sınırlandırmalar altında çalışmaya zorlanmış ve sınırlandırma durumu için “sabit” ifadesi kullanılmıştır. Serbest durumlarda ise optimal çözümü garanti edecek şekilde, senaryo şartları dahilinde model sınırlandırılmadan çözülmüştür. Otobüs sayısına göre yapılan analizlerde; sabit durumda, her bir hatta atanacak toplam otobüs sayısının belirlenen p_j sayıdan az olmaması durumuna zorlanarak çözülmüştür. Bu sayede hesaplamalar sonucunda hattaki tüm yolcuların daha az sayıda otobüs ile taşınabileceğinin belirlenmesi durumunda bile herhangi bir olumsuzluk nedeniyle (kaza, arıza vb.) seferlerin aksamaması sağlanacaktır. Serbest durumda ise hatlara atanacak otobüs sayılarının optimal çözümü garanti edecek şekilde, model sınırlandırılmadan çözülmesi söz konusudur. Bu durumda yolcu talebini karşılamak şartıyla bir hatta sadece 1 adet otobüs bile planlanması mümkündür. Örneğin 1. tip otobüsten 3, 2. tip otobüsten 3 adet olmak üzere toplam 6 otobüsle, her bir otobüsün 10 sefer ile yaptığı taşımada toplam 60 sefer yapılacaktır. Fakat çözüm sonucunda aynı sayıda yolcuyu 5 otobüsle taşımamızın optimal bir karar olması durumunda toplam sefer sayısı 50’ye düşecek ve yolcuların durakta yaklaşık 10 dakika fazla beklemesine yol açılacaktır.

Otobüs tipine göre yapılan analizlerde; sabit durumda, belirlenen minimum tipte (ör: en az 2 tip otobüs planlanabilir) otobüsün j. hatta atanması sağlanmış olacaktır. Bu sayede sefer saat ve sayıları korunarak müşteri memnuniyetinin devamlılığı sağlanacaktır. Serbest durumda ise hatlara atanacak otobüs tiplerinin optimal çözümü garanti edecek şekilde, model sınırlandırılmadan çözülmesi söz konusudur. Bu durumda yolcu talebini karşılamak şartıyla bir hatta sadece 1 tip otobüs bile planlanması mümkündür. Bu genel çerçevede senaryoların genel yapıları Tablo 3.’te özetlenmiştir.

Tablo 3. Hafta Sonu Günler İçin Sefer Planı

	Mevcut Durum	Senaryo-1	Senaryo-2	Senaryo-3	Senaryo-4
Otobüs Sayısına Göre	<i>Sabit</i>	✓		✓	
	<i>Serbest</i>		✓		✓
Otobüs Tipine Göre	<i>Sabit</i>	✓		✓	
	<i>Serbest</i>		✓	✓	

Analizlerin başlangıcında sadece otobüs sayısının azaltılması amacına göre çözüm elde edilmesi planlanmışken, 2. ve 3. tip otobüslerin kapasitelerinin fazla olması nedeniyle hemen her çözümde bu tip otobüslerin tamamının kullanıldığı, ancak 1. tip otobüsün ise kullanım sayısının doğal olarak azaldığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda elde edilen çözümlerde âtl kapasite kullanımında artış gözlenmesi

nedeniyle her bir senaryo aynı esaslar altında, ilave olarak minimum âtil kapasite amacıyla da çözülmüştür. Bu nedenle (1) numaralı amaç fonksiyonu $Minz = \sum_{i \in I} \sum_{j \in J} X_{ij}$, (2) numaralı amaç fonksiyonu $Minz = \sum_{j \in J} idlec_{apj}$ ile değiştirilmiştir. Şimdi, bu senaryoların detayları ve çözüm sonuçları açıklanacaktır.

3.1. Mevcut Toplu Taşıma Sistemi Senaryosu

Bu senaryoda, mevcut toplu taşıma sistemi esas alınarak, sadece mevcut durumu resmetmek ve karşılaştırma yapabilmek için model çözülmüştür. Bu senaryo kapsamında sadece mevcut durumda sefere çıkarılan toplam araç sayısı ve toplam âtil kapasitenin ortaya konulması amaçlandığından mevcut sisteme uygun olarak hatlara atanan otobüs tipleri ve sayıları sabitlenmiştir. Ayrıca matematiksel modelin karar vericilerin talepleri doğrultusunda otobüs sayı ve tiplerine müdahale edilmesini sağlayan (5), (7) ve (9) numaralı kısıtları çözüme dahil edilmemiştir. Mevcut atamalara göre sabitlenerek model çalıştırıldığında 16 no.lu güzergâhta 131 yolcunun taşınmadığı görülmüştür. (6) numaralı kısıtın taşınmayan yolcu kalmamasını garanti etmesi nedeniyle de model hata vermiştir. Bu sorunun giderilebilmesi için 16 no.lu hattın yolcu sayısı 131 kişi azaltılarak model çözülmüştür. Mevcut toplu taşıma sisteminin sabitlenmesiyle elde edilen sonuçlar Tablo 4.'te sunulmuştur.

Tablo 4. Mevcut Durum Senaryosuna Göre Araç Tiplerinin Güzergahlardaki Dağılımı ve Her Bir Güzergahtaki Âtil Kapasiteler

Güzergâhlar (j)	Hafta içi				Hafta sonu			
	i=1	i=2	i=3	Âtil Kapasite (idlec _{apj})	i=1	i=2	i=3	Âtil Kapasite (idlec _{apj})
1	8	3	0	1.956	8	3	0	2.958
2	8	3	0	1.282	8	3	0	2.254
3	0	1	0	348	0	1	0	414
4	0	0	4	1.124	0	0	4	2.609
5	0	6	0	1.503	0	4	0	601
6	5	6	0	2.698	5	5	0	3.135
7	3	0	0	1.106	3	0	0	1.407
8	12	0	0	412	10	0	0	2.205
9	2	0	0	961	4	0	0	2.217
10	14	0	0	305	10	0	0	2.821
11	6	0	0	958	4	0	0	1.184
12	7	2	0	2.636	6	2	0	3.273
13	4	0	0	1.350	4	0	0	1.750
14	13	0	0	4.538	13	0	0	5.423
15	2	1	0	1.346	2	1	0	1.692
16	17	2	1	0	15	2	1	1.292
17	6	1	0	948	4	1	0	1.739
18	0	3	0	1.869	0	3	0	2.937
19	12	1	0	3.272	9	1	0	2.726
20	9	1	0	455	6	1	0	1.637
21	0	4	0	1.720	0	3	0	2.179
22	4	0	0	1.684	3	0	0	1.666
23	4	0	0	1.963	3	0	0	1.687

24	0	6	0	988	0	6	0	1.839
25	0	2	0	1.363	0	2	0	1.630
26	0	5	0	990	0	5	0	1.708
27	6	0	0	3.569	4	0	0	2.723
28	0	5	0	1.322	0	5	0	1.377
29	0	4	0	5.446	0	4	0	6.563
Toplam	142	56	5	48.112	121	52	5	65.646
	203				178			

3.2. Senaryo-1 (Otobüs Sayısı ve Tipi Serbest)

Bu senaryoda otobüs tip ve sayıları serbest bırakılarak optimal çözümün elde edilebileceği şartlar altında model çözülmüştür. Böylece karar vericilerin hizmette devamlılığı sağlamak amacıyla talep ettiği sınırlamalar olmadığından çözüm sonucunda otobüs sayısı minimize edilebilmiştir. Fakat dolaylı olarak otobüs sayısı ve tipinde azalma yaşanması nedeniyle sefer sayılarında da düşme yaşanmıştır. Bu da duraklarda bekleme süresini mevcut duruma göre arttıracak ve müşteri memnuniyetini olumsuz yönde etkileyecektir. Bu senaryoda da matematiksel modelin karar vericilerin talepleri doğrultusunda otobüs sayı ve tiplerine müdahale edilmesini sağlayan (5), (7) ve (9) numaralı kısıtları çözüme dahil edilmemiştir. Senaryo-1 için minimum otobüs sayısı amacına göre çözüm sonuçları Tablo 5.'te, minimum âtl kapasite sonucuna göre çözüm sonuçları Tablo 6.'da verilmiştir.

Tablo 5. Senaryo-1, Minimum Otobüs Sayısı Amacına Göre Çözüm Sonuçları

Güzergâhlar (j)	Hafta içi				Hafta sonu			
	i=1	i=2	i=3	Âtl Kapasite (idlecapj)	i=1	i=2	i=3	Âtl Kapasite (idlecapj)
1	0	6	0	152	1	3	1	32
2	1	6	0	116	0	0	4	10
3	1	0	0	54	1	0	0	120
4	8	0	0	356	5	0	0	449
5	8	0	0	415	6	0	0	185
6	1	6	0	378	0	5	0	235
7	0	1	0	144	0	1	0	445
8	0	7	0	468	1	4	0	497
9	1	0	0	265	1	0	0	303
10	14	0	0	305	1	3	0	157
11	0	3	0	382	3	0	0	488
12	7	0	0	236	0	3	0	297
13	2	0	0	74	0	1	0	298
14	7	0	0	362	1	3	0	671
15	0	1	0	70	0	1	0	416
16	15	5	0	309	0	11	0	192
17	1	2	1	498	0	2	0	419
18	0	2	0	469	0	1	0	137
19	1	5	0	416	1	3	0	86
20	10	0	0	77	0	3	0	305
21	0	0	2	160	3	0	0	541
22	0	1	0	232	1	0	0	274

23	1	0	0	49	1	0	0	295
24	0	5	0	288	0	4	0	439
25	0	1	0	163	0	1	0	430
26	0	4	0	290	0	3	0	308
27	3	0	0	785	0	1	0	611
28	1	0	2	26	1	3	0	241
29	0	1	0	346	1	0	0	749
Toplam	82	56	5	7.885	28	56	5	9.630
	143				89			

Tablo 6. Senaryo-1, Minimum Âtıl Kapasite Amacına Göre Çözüm Sonuçları

Güzergâhlar (j)	Hafta içi				Hafta sonu			
	i=1	i=2	i=3	Âtıl Kapasite (idlecaj)	i=1	i=2	i=3	Âtıl Kapasite (idlecaj)
1	5	3	0	42	0	5	0	54
2	6	3	0	6	8	1	0	54
3	1	0	0	54	1	0	0	120
4	4	2	0	100	0	1	1	49
5	2	3	0	31	4	1	0	57
6	9	1	0	18	5	2	0	135
7	0	1	0	144	0	1	0	445
8	3	5	0	104	5	0	1	105
9	1	0	0	265	1	0	0	303
10	5	5	0	41	6	0	0	37
11	3	1	0	70	0	0	1	80
12	5	1	0	44	1	1	1	273
13	2	0	0	74	0	1	0	298
14	0	1	2	50	2	2	0	167
15	0	1	0	70	0	1	0	416
16	16	4	0	20	17	1	0	52
17	6	0	0	48	3	0	0	159
18	3	0	0	105	0	1	0	137
19	4	3	0	104	1	3	0	86
20	3	4	0	23	3	1	0	71
21	3	1	0	82	0	0	1	99
22	0	1	0	232	1	0	0	274
23	1	0	0	49	1	0	0	295
24	8	0	0	36	1	3	0	145
25	0	1	0	163	0	1	0	430
26	3	2	0	108	1	2	0	14
27	0	0	1	241	0	1	0	611
28	6	0	0	106	4	1	0	33
29	0	1	0	346	1	0	0	749
Toplam	99	44	3	2.776	66	30	5	5.748
	146				101			

3.3. Senaryo-2 (Otobüs Sayısı Sabit, Otobüs Tipi Serbest)

Bu senaryoda otobüs tipleri serbest bırakılarak her bir hatta atanacak otobüs sayılarına müdahale edilerek model çözülmüştür. Karar vericilerle yapılan görüşmelerde herhangi bir aksaklık durumunda

seferlerin aksamaması için her bir hatta en az iki adet otobüs atanması durumunda oluşacak planın gösterilmesi istenmiştir. Bu senaryoda, atanacak otobüs tipini karar vericilerin talepleri doğrultusunda sınırlandıran (5) ve (7) numaralı kısıtlar modelden çıkarılarak çözüm elde edilmiştir. Senaryo-2 için minimum otobüs sayısı amacına göre çözüm sonuçları Tablo 7.'de, minimum âtil kapasite amacına göre çözüm sonuçları Tablo 8.'de sunulmuştur.

Tablo 7. Senaryo-2, Minimum Otobüs Sayısı Amacına Göre Çözüm Sonuçları

Güzergâhlar (j)	Hafta içi				Hafta sonu			
	i=1	i=2	i=3	Âtil Kapasite (idlecaj)	i=1	i=2	i=3	Âtil Kapasite (idlecaj)
1	2	5	0	328	0	4	1	494
2	1	6	0	116	0	0	4	10
3	2	0	0	460	2	0	0	526
4	5	0	1	84	1	2	0	193
5	5	0	1	143	1	3	0	265
6	3	5	0	538	0	5	0	235
7	2	0	0	352	2	0	0	653
8	2	6	0	692	1	4	0	497
9	2	0	0	961	2	0	0	941
10	11	2	0	617	1	3	0	157
11	3	1	0	70	1	1	0	296
12	5	1	0	44	0	3	0	297
13	2	0	0	74	2	0	0	474
14	4	2	0	674	1	3	0	671
15	2	0	0	246	2	0	0	592
16	5	11	0	509	0	11	0	192
17	6	0	0	48	0	2	0	419
18	2	1	0	693	2	0	0	361
19	2	3	1	392	1	3	0	86
20	3	4	0	23	0	3	0	305
21	3	1	0	82	1	1	0	333
22	2	0	0	408	2	0	0	970
23	2	0	0	687	2	0	0	991
24	2	4	0	400	1	3	0	145
25	2	0	0	355	2	0	0	622
26	4	0	1	94	1	2	0	14
27	1	0	1	1.169	2	0	0	867
28	1	3	0	186	1	3	0	241
29	2	0	0	618	2	0	0	1.735
Toplam	88	55	5	11.063	33	56	5	13.582
	148				94			

Tablo 8. Senaryo-2, Minimum Âtil Kapasite Amacına Göre Çözüm Sonuçları

Güzergâhlar (j)	Hafta içi				Hafta sonu			
	i=1	i=2	i=3	Âtil Kapasite (idlecaj)	i=1	i=2	i=3	Âtil Kapasite (idlecaj)
1	5	3	0	42	0	5	0	54
2	6	3	0	6	8	1	0	54
3	2	0	0	460	2	0	0	526
4	0	3	1	164	1	2	0	193

5	3	1	1	15	4	1	0	57
6	9	1	0	18	0	2	2	35
7	2	0	0	352	2	0	0	653
8	3	5	0	104	5	0	1	105
9	2	0	0	961	2	0	0	941
10	5	5	0	41	2	1	1	133
11	3	1	0	70	1	1	0	296
12	5	1	0	44	0	3	0	297
13	2	0	0	74	2	0	0	474
14	5	1	0	170	2	2	0	167
15	2	0	0	264	2	0	0	592
16	13	3	2	80	12	4	0	152
17	6	0	0	48	3	0	0	159
18	3	0	0	105	2	0	0	361
19	4	3	0	104	1	3	0	86
20	3	4	0	23	3	1	0	71
21	3	1	0	82	1	1	0	333
22	2	0	0	408	2	0	0	970
23	2	0	0	687	2	0	0	991
24	8	0	0	36	0	2	1	19
25	2	0	0	355	2	0	0	622
26	3	2	0	108	1	2	0	14
27	1	1	0	529	2	0	0	867
28	0	2	1	42	4	1	0	33
29	2	0	0	618	2	0	0	1735
Toplam	116	40	5	6.010	70	32	5	10.990
	161				107			

3.4. Senaryo-3 (Otobüs Sayısı Serbest, Otobüs Tipi Sabit)

Bu senaryoda otobüs sayıları serbest bırakılmak ve her bir hatta atanacak otobüs tiplerine müdahale edilmek suretiyle model çözülmüştür. Karar vericiler ile yapılan görüşmeler neticesinde herhangi bir aksaklık durumunda seferlerin aksamaması hem de farklı tipte otobüslerle yapılan planlamannın, dolaylı olarak sefer sayısını arttırması nedeniyle yüksek yolcu memnuniyetinin sağlanabileceği belirtilmiş ve bu senaryo oluşturulmuştur. Özellikle geçmiş tecrübelerle dayanarak 1, 2, 6, 12, 15, 16, 17, 19 ve 20 no.lu güzergâhlarda en az iki farklı tipte otobüs planlanması istenmiştir. Bu senaryoda çözüm için otobüs sayısını sınırlandıran (9) numaralı kısıt modelden çıkarılmıştır. Senaryo-3 için minimum otobüs sayısı amacına göre çözüm sonuçları Tablo 9.'da, minimum âtil kapasite amacına göre çözüm sonuçları Tablo 10.'da sunulmuştur.

Tablo 9. Senaryo-3, Minimum Otobüs Sayısı Amacına Göre Çözüm Sonuçları

Güzergâhlar (j)	Hafta içi				Hafta sonu			
	i=1	i=2	i=3	Âtıl Kapasite (idleca _{ij})	i=1	i=2	i=3	Âtıl Kapasite (idleca _{ij})
1	6	1	1	20	2	4	0	230
2	6	3	0	6	2	5	0	626
3	1	0	0	54	1	0	0	120
4	4	1	1	420	1	2	0	193

5	2	3	0	31	1	3	0	265
6	3	5	0	538	0	2	2	35
7	0	1	0	144	0	1	0	445
8	3	5	0	104	3	3	0	721
9	1	0	0	265	1	0	0	303
10	2	7	0	353	1	3	0	157
11	0	2	1	862	0	2	0	800
12	5	1	0	44	4	1	0	681
13	2	0	0	74	0	1	0	298
14	2	3	0	482	0	2	1	455
15	1	1	0	708	1	1	0	1054
16	13	6	0	149	4	9	0	512
17	3	2	0	282	1	0	1	399
18	0	2	0	469	0	1	0	137
19	6	2	0	296	1	3	0	86
20	9	1	0	455	1	1	1	287
21	2	2	0	628	0	2	0	879
22	0	1	0	232	1	0	0	274
23	1	0	0	49	1	0	0	295
24	3	3	0	106	1	3	0	145
25	0	1	0	163	0	1	0	430
26	3	1	1	388	1	2	0	14
27	1	1	0	529	0	1	0	611
28	4	0	1	298	1	3	0	241
29	0	1	0	346	1	0	0	749
Toplam	83	56	5	8.495	30	56	5	11.442
	144				91			

Tablo 10. Senaryo-3, Minimum Âtıl Kapasite Amacına Göre Çözüm Sonuçları

Güzergâhlar (j)	Hafta içi				Hafta sonu			
	i=1	i=2	i=3	Âtıl Kapasite (idleca _{ij})	i=1	i=2	i=3	Âtıl Kapasite (idleca _{ij})
1	5	3	0	42	7	1	0	120
2	6	3	0	6	3	4	0	164
3	1	0	0	54	1	0	0	120
4	4	2	0	100	1	2	0	193
5	2	3	0	31	4	1	0	57
6	9	1	0	18	5	2	0	135
7	0	1	0	144	0	1	0	445
8	3	5	0	104	4	2	0	133
9	1	0	0	265	1	0	0	303
10	5	5	0	41	2	1	1	133
11	3	1	0	70	0	0	1	80
12	5	1	0	44	1	1	1	273
13	2	0	0	74	0	1	0	298
14	0	1	2	50	2	2	0	167
15	1	1	0	708	1	1	0	1054
16	16	4	0	20	5	8	0	92
17	1	3	0	138	2	1	0	579
18	3	0	0	105	0	1	0	137
19	5	1	1	80	1	3	0	86
20	3	4	0	23	3	1	0	71

21	3	1	0	82	0	0	1	99
22	0	1	0	232	1	0	0	274
23	1	0	0	49	1	0	0	295
24	8	0	0	36	0	2	1	19
25	0	1	0	163	0	1	0	430
26	3	2	0	108	1	2	0	14
27	0	0	1	241	0	1	0	611
28	0	2	1	42	4	1	0	33
29	0	1	0	346	1	0	0	749
Toplam	90	47	5	3.416	51	40	5	7.164
	142				96			

3.5. Senaryo-4 (Otobüs Sayısı ve Tipi Sabit)

Bu senaryoda otobüs sayısı ile tipi sabit tutularak ve matematiksel model tanımlanırken belirlenen tüm kısıtlar aynı anda kullanılarak model çözülmüştür. Senaryo-4 için minimum otobüs sayısı amacına göre çözüm sonuçları Tablo 11.'de, minimum âtl kapasite amacına göre çözüm sonuçları Tablo 12.'de sunulmuştur.

Tablo 11. Senaryo-4, Minimum Otobüs Sayısı Amacına Göre Çözüm Sonuçları

Güzergâhlar (j)	Hafta içi				Hafta sonu			
	i=1	i=2	i=3	Âtl Kapasite (idlecapj)	i=1	i=2	i=3	Âtl Kapasite (idlecapj)
1	5	3	0	42	2	4	0	230
2	6	3	0	6	2	5	0	626
3	2	0	0	460	2	0	0	526
4	5	0	1	84	1	2	0	193
5	3	0	2	335	1	3	0	265
6	9	1	0	18	0	4	1	635
7	2	0	0	352	2	0	0	653
8	8	1	1	524	0	5	0	1.085
9	2	0	0	961	2	0	0	941
10	2	7	0	353	0	4	0	661
11	2	2	0	574	1	1	0	296
12	4	2	0	548	1	1	1	273
13	2	0	0	74	2	0	0	474
14	0	4	0	290	0	4	0	1.175
15	1	1	0	708	1	1	0	1.054
16	3	12	0	349	1	9	1	172
17	3	2	0	282	2	1	0	579
18	2	1	0	693	2	0	0	361
19	8	1	0	488	1	2	1	486
20	3	4	0	23	1	1	1	287
21	2	2	0	628	1	1	0	333
22	2	0	0	408	2	0	0	970
23	2	0	0	687	2	0	0	991
24	2	4	0	400	1	3	0	145
25	2	0	0	355	2	0	0	622
26	0	4	0	290	1	2	0	14
27	3	0	0	785	2	0	0	867

28	0	2	1	42	1	3	0	241
29	2	0	0	618	2	0	0	1.735
Toplam	87	56	5	11.377	38	56	5	16.890
	148				99			

Tablo 12. Senaryo-4, Minimum Âtıl Kapasite Amacına Göre Çözüm Sonuçları

Güzergâhlar (j)	Hafta içi				Hafta sonu			
	i=1	i=2	i=3	Âtıl Kapasite (idlecapj)	i=1	i=2	i=3	Âtıl Kapasite (idlecapj)
1	6	1	1	20	2	4	0	230
2	6	3	0	6	2	5	0	626
3	2	0	0	460	2	0	0	526
4	4	2	0	100	0	1	1	49
5	2	3	0	31	4	1	0	57
6	9	1	0	18	2	4	0	395
7	2	0	0	352	2	0	0	653
8	5	1	2	48	4	2	0	133
9	2	0	0	961	2	0	0	941
10	5	5	0	41	6	0	0	37
11	3	1	0	70	1	1	0	296
12	5	1	0	44	1	1	1	273
13	2	0	0	74	2	0	0	474
14	5	1	0	170	3	0	1	143
15	1	1	0	708	1	1	0	1054
16	4	11	0	60	5	8	0	92
17	2	1	1	120	1	0	1	399
18	3	0	0	105	2	0	0	361
19	5	1	1	80	1	3	0	86
20	3	4	0	23	3	1	0	71
21	3	1	0	82	1	1	0	333
22	2	0	0	408	2	0	0	970
23	2	0	0	687	2	0	0	991
24	8	0	0	36	0	2	1	19
25	2	0	0	355	2	0	0	622
26	3	2	0	108	1	2	0	14
27	1	1	0	529	2	0	0	867
28	6	0	0	106	4	1	0	33
29	2	0	0	618	2	0	0	1735
Toplam	105	41	5	6.420	62	38	5	12.482
	151				105			

3.6. Model İstatistikleri

Her bir senaryo kapsamında elde edilen model çözüm istatistikleri Tablo 13.'te sunulmuştur. Senaryo analizlerine göre amaç fonksiyonunun değişmesi veya veri setinin hafta içi/hafta sonu olmasına göre kısıt, sürekli ve tamsayı değişken sayısı ile çözüm süresi değişmemektedir. Bu çerçevede model için elde edilen en kısa çözüm süresi 0,016 en uzun çözüm süresi 0,110 saniye olmuştur.

Tablo 13. Model Çözüm İstatistikleri

	Kısıt Sayısı	Sürekli Değişken Sayısı	0-1 Tamsayı Değişken Sayısı	Çözüm Süresi (saniye)
Mevcut Durum	149	204	87	0,016
Senaryo-1	149	204	174	0,032
Senaryo-2	178	204	174	0,110
Senaryo-3	265	204	174	0,110
Senaryo-4	294	204	174	0,110

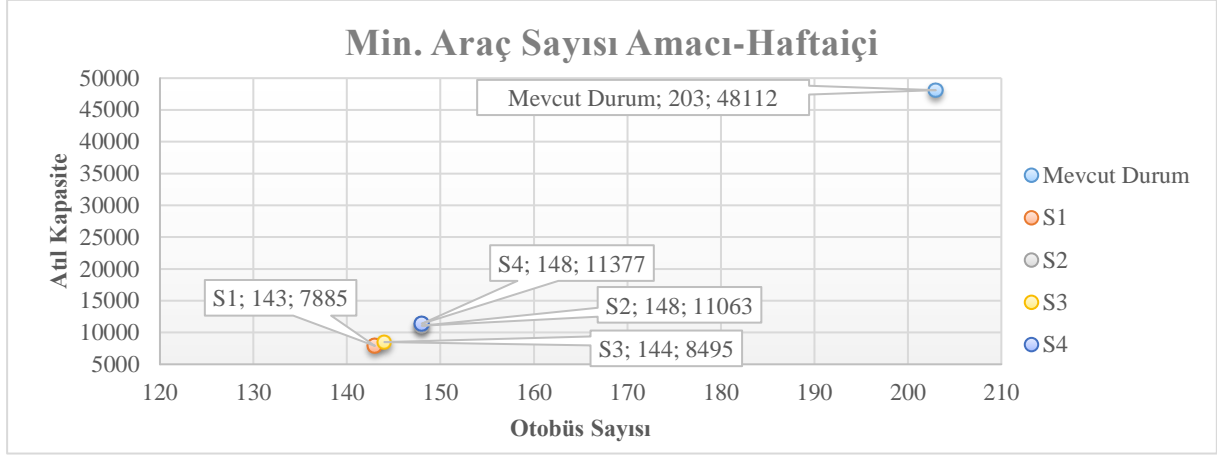
4. ANALİZ SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Senaryo analizleri sonucunda her bir hatta atanan otobüs sayısı ve tipinin yolcu sayısına bağlı olarak otobüs sayısı ve âtil kapasitenin minimize edilmesi amaçlarına göre değişimi ortaya konulmuş ve karar vericilere maliyet faydası sağlanırken, öngörülemeyen durumlar ve yolcu memnuniyetini de göz önüne alacak şekilde karar alternatifleri sunulmuştur. Hafta içi ve hafta sonu günler için yapılacak değerlendirmeler ayrı ayrı çözüm sonuçlarına dahil edilerek çalışma daha da ayrıntılı bir yapıya kavuşturulmuştur. Hafta sonu günler için elde edilen çözüm sonuçlarının diğer özel günler için de kullanılabilmesi değerlendirilmiştir.

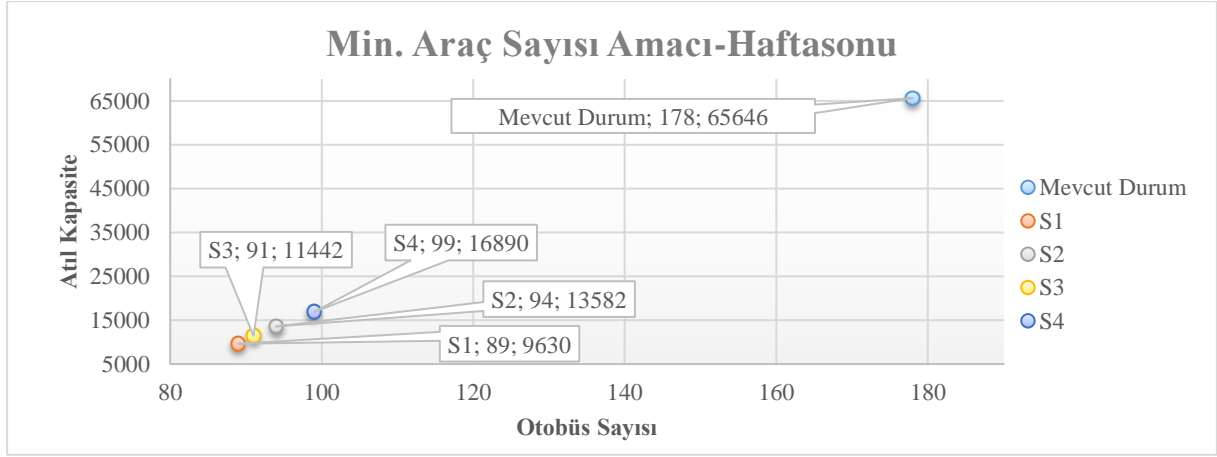
Şekil 1. ve 2.'de minimum araç sayısı amacına göre mevcut durum ve senaryo analizleri karşılaştırması, Şekil 3. ve 4.'te ise minimum âtil kapasite amacına göre mevcut durum ve senaryo analizleri karşılaştırması sunulmuş olup, her bir çözüm için otobüs sayısı x ekseninde, âtil kapasite y ekseninde gösterilmiştir.

Mevcut durumun resmedildiği "Mevcut Toplu Taşıma Sistemi Senaryosu"na bakıldığında hafta içi günlerde toplam 203 araç kullanıldığı ve 48.112 yolculuk âtil kapasite oluştuğu, hafta sonu günlerde toplam ise 178 araç kullanıldığı ve 65.646 yolculuk âtil kapasite oluştuğu, ayrıca 16 no.lu hatta 131 kişinin ise kapasite üstü ayakta taşındığı tespit edilmiştir. Bu senaryodaki âtil kapasiteye bakıldığında, sefer saatlerinin sabit olması nedeniyle yoğun saatler dışındaki seferlerde çok fazla âtil kapasiteye yol açacak fazla sayıda sefer planlandığı belirlenmiştir.

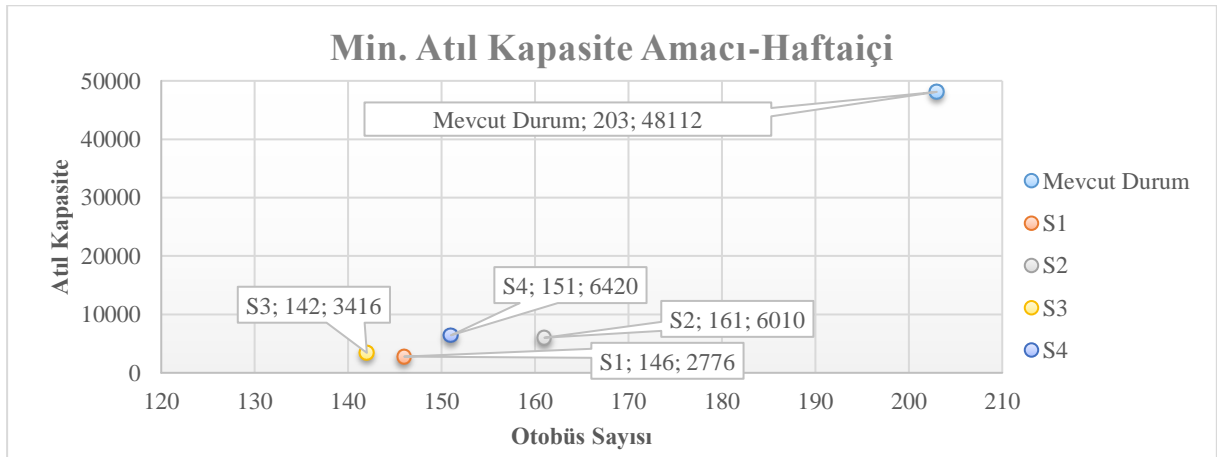
Şekil 1. Hafta içi Minimum Araç Sayısı Mevcut Durum ve Senaryo Analizi Karşılaştırması

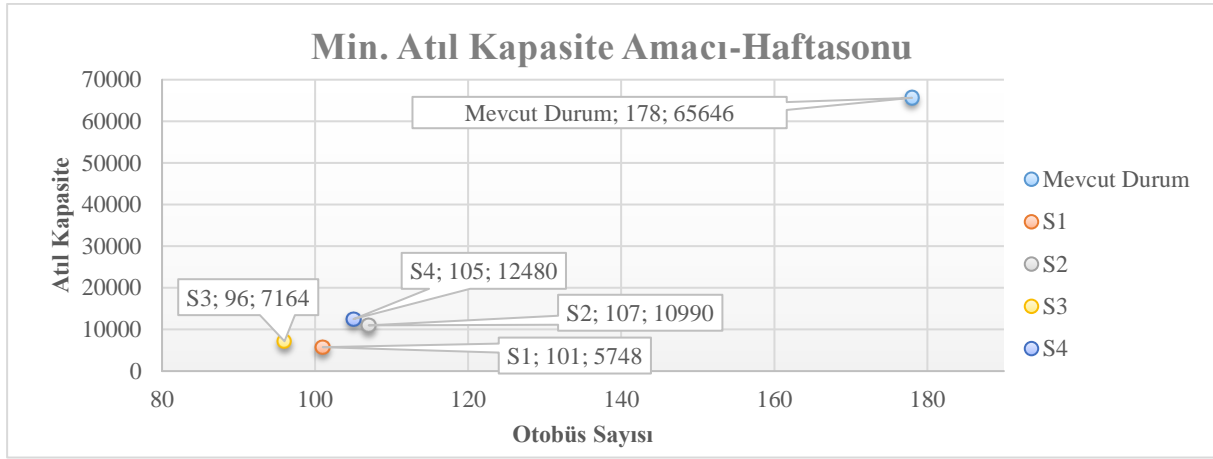
Şekil 2. Hafta Sonu Minimum Araç Sayısı Mevcut Durum ve Senaryo Analizi Karşılaştırması

Şekil 3. Hafta İçi Minimum Atıl Kapasite Sayısı Mevcut Durum ve Senaryo Analizi Karşılaştırması

Şekil 4. Hafta İçi Minimum Âtıl Kapasite Sayısı Mevcut Durum ve Senaryo Analizi Karşılaştırması

Senaryo-1 (Otobüs Sayısı ve Tipi Serbest) çözüm sonuçları incelendiğinde bu senaryonun herhangi bir kötü hal senaryosu gözetilmeden, yolcu sayısına göre optimal çözümün elde edilmesi için otobüs sayı ve tiplerinin model tarafından belirlendiği çözüm olması nedeniyle her iki amaca göre yapılan çözümlerde minimum sonuçları verdiği tespit edilmiştir. Senaryo çözümü kapsamında minimum otobüs sayısı amacına göre ve mevcut duruma kıyasla hafta içi otobüs sayısında % 29,6, âtıl kapasitede % 83,6, hafta sonu otobüs sayısında % 50, âtıl kapasitede % 85,3 azalma elde edilmiştir. Benzer şekilde minimum âtıl kapasite amacına göre ve mevcut duruma kıyasla hafta içi otobüs sayısında % 28,1, âtıl kapasitede % 94,2, hafta sonu otobüs sayısında % 43,3, âtıl kapasitede % 91,2 azalma elde edilmiştir. Bu senaryo kapsamında otobüs sayısı ve tipinde azalma yaşanması nedeniyle sefer sayıları dolayısıyla düşürülecek ve duraklarda bekleme süresini mevcut duruma göre artacaktır. Daha açık bir ifadeyle tüm hatlardaki tüm yolcular için ulaşım sağlanırken, bekleme sürelerinin artmasına bağlı olarak yolcu memnuniyeti azalacaktır.

Senaryo-2 (Otobüs Sayısı Sabit, Otobüs Tipi Serbest) çözüm sonuçları incelendiğinde bu senaryoda, yaşanabilecek olumsuzluklar göz önüne alınarak her bir hatta asgari 2 adet otobüs atanmasına göre optimal çözümün elde edilmesi için otobüs sayı ve tiplerinin model tarafından belirlendiği çözüm elde edilmiştir. Doğal olarak mevcut çözümden iyi fakat Senaryo-1'den kötü sonuçlar elde edilmiştir. Senaryo çözümü kapsamında minimum otobüs sayısı amacına göre ve mevcut duruma kıyasla hafta içi otobüs sayısında % 27,1, âtıl kapasitede % 77, hafta sonu otobüs sayısında % 47,2, âtıl kapasitede % 79,3 azalma elde edilmiştir. Benzer şekilde minimum âtıl kapasite amacına göre ve mevcut duruma kıyasla hafta içi otobüs sayısında % 20,7, âtıl kapasitede % 87,5, hafta sonu otobüs sayısında % 39,9, âtıl kapasitede % 83,3 azalma elde edilmiştir.

Senaryo-3 (Otobüs Sayısı Serbest, Otobüs Tipi Sabit) çözüm sonuçları incelendiğinde bu senaryoda, yaşanabilecek olumsuzluklar göz önüne alınarak karar vericilerin tecrübelerine göre bazı hatlara müdahale edilerek optimal çözümün elde edilmesi için otobüs sayı ve tiplerinin model tarafından

belirlendiği çözüm elde edilmiştir. Bu senaryo karar vericilerin sezgisel ve tecrübeye dayalı kararlarının nicel analizlerle desteklenmesi durumunda sağlayabileceği katkıları göstermesi bakımından önemlidir.

Tecrübelerle bağlı olarak yaşanabilecek olumsuzluklar gözetilirken modelin serbest çalıştığı optimal duruma son derece yakın sonuçlar elde edilmesi bu senaryoyu önemli kılmaktadır. Senaryo çözümü kapsamında minimum otobüs sayısı amacına göre ve mevcut duruma kıyasla hafta içi otobüs sayısında % 29,1, âtil kapasitede % 82,3, hafta sonu otobüs sayısında % 48,9, âtil kapasitede % 82,6 azalma elde edilmiştir. Benzer şekilde minimum âtil kapasite amacına göre ve mevcut duruma kıyasla hafta içi otobüs sayısında % 30, âtil kapasitede % 92,9, hafta sonu otobüs sayısında % 46,1, âtil kapasitede % 89,1 azalma elde edilmiştir.

Senaryo-4 (Otobüs Sayısı ve Tipi Sabit) çözüm sonuçları incelendiğinde bu senaryoda, her bir hatta kullanılan otobüs sayı ve tip sabit tutularak, belirlenen amaca göre minimum çıktının elde edilebileceği sefer sayısı elde edilecek şekilde otobüs sayı ve tiplerinin model tarafından belirlendiği çözüm elde edilmiştir. Bu senaryo kapsamında planlamalarda asgari değişiklik yapılarak maksimum fayda sağlanması amaçlanmıştır. Senaryo çözümü kapsamında minimum otobüs sayısı amacına göre ve mevcut duruma kıyasla hafta içi otobüs sayısında % 27,1, âtil kapasitede % 76,4, hafta sonu otobüs sayısında % 44,4, âtil kapasitede % 74,3 azalma elde edilmiştir. Benzer şekilde minimum âtil kapasite amacına göre ve mevcut duruma kıyasla hafta içi otobüs sayısında % 25,6, âtil kapasitede % 86,7, hafta sonu otobüs sayısında % 41, âtil kapasitede % 81 azalma elde edilmiştir.

Mevcut çözümde elde edilen otobüs sayısı ve âtil kapasite miktarı son derece yüksektir. Elbette ki bu durumun önemli bir nedeni sistemi yöneten yetkililerin ellerinde yeterli veri olması nedeniyle kapsayıcı bir analizin bugüne kadar yapılamamış olmasıdır. Ancak şu da unutulmaması gereken bir gerçektir ki toplu taşıma sisteminin en önemli özelliği bir kamu hizmetinin sunuluyor olmasıdır ve maliyet kaygılarından önce müşteri memnuniyetinin ve şehir yaşamının aksamadan idame ettirilmesinin önemidir. Uzmanlarla yapılan görüşmelerde herhangi bir hatta meydana gelen kaza, arıza vb. durumlarda mümkün olan en kısa süre içerisinde en yakın hareket amirliğinden yedek bir aracın sevk edilmek zorunda olduğu ve hatta İller İdaresi Kanunu kapsamında göreve sevk edilen polis memurlarının nakli, öğrenci gezileri gibi genel bütçeli idarelerin ihtiyaçları için bile belirli bir oranda hemen her gün araç planlandığı öğrenilmiştir. Bu nedenle kamu hizmetlerinin müşteri odaklı yürütülebilmesi tüm kaygıların önündedir.

Daha öncede açıklandığı şekilde yukarıda sıralanan senaryo çözümlerinin tamamı toplu taşıma sistemini işleten karar vericilerin talepleri doğrultusunda oluşturulmuştur. Bir toplu taşıma sisteminde müşteri memnuniyetinin ölçülmesi nicel ve nitel pek çok faktörden etkilenen karmaşık bir problemdir ki odağında insan algıları bulunmaktadır. Bu çalışmada, bu nedenle müşteri memnuniyetinin ölçülmesi konusunda girdi bulunmamaktadır ve bu konu başka çalışmaların konusudur. Bu nedenle verilecek kararlarda Senaryo-2'nin gerçekleştirilecek karşılaştırmalarda referans noktası olması önerilmektedir.

Her ne kadar Senaryo-2 sonucunda elde edilen araç sayısı ve âtil kapasite diğer senaryolara kıyasla maliyet etkin değilse de bu senaryoda otobüs sayı ve seferleri sabit tutularak, sadece hatlara atanan otobüs türlerinin model tarafından belirlenmesine müsaade edilmesi nedeniyle mevcut durakta bekleme sürelerinin aynı kalması sağlanmaktadır. Bu senaryo kapsamında Otobüs sefer süreleri ve durakta bekleme süreleri aynı olduğundan müşteri memnuniyetinin de aynı kalması sağlanmıştır. Aradaki farkta farklı kapasitelerde araçların hatlara atanmasıyla ve otobüslerin kapasitesinin daha etkin kullanılmasıyla sağlanmıştır. Tabii ki bu durumda başka bir çalışmanın konusudur. Çünkü uzmanlarla gerçekleştirilen görüşmelerde toplu taşıma da kullanılan otobüslerin koltuk sayısının yarısı kadar yolcunun da ayakta taşınması esasına göre kapasitelerin belirlendiği, bazı yolcuların ayakta gitmektense veya ayakta sıkışık bir durumda gitmektense bir sonraki seferi beklemeyi tercih edebildiği öğrenilmiştir ki bu da âtil kapasiteyi artırmaktadır. Sonuçta Senaryo-2 çözümünün uygulanması durumunda, durakta beklemeyi esas alan müşteri memnuniyeti sabit kalırken, otobüs doluluk oranlarında mevcut senaryo baz alınarak yapılan hesaplamalarda % 77 ile % 93 arasında değişen bir kapasite kullanım oranı elde edilmiştir. Tabii ki bu durum yoğunluk durumuna göre otobüse binmemeyi tercih eden yolcu olmadığı farz ve kabulüne göre yapılan bir değerlendirmedir. Ayrıca aşağıda gerçek hayat toplu taşıma probleminin doğasına daha uygun olduğu değerlendirilen duyarlılık analizleri sayesinde daha gerçekçi çözümler de elde edilmiştir.

Her ne kadar gerçekleştirilen analizler karar vericilerin talepleri doğrultusunda oluşturulsa da toplu taşıma optimizasyonu için literatürde gerçekleştirilen çalışmalarda bu çalışmada ele alınmayan pek çok farklı bakış açısına göre çözümler üretilmiştir. Bunların bir kısmının duyarlılık analizi kapsamında ele alınmasının çalışmayı zenginleştirileceği değerlendirilmiş ve duyarlılık analizlerine göre elde edilen bulgular aşağıda paylaşılmıştır.

Örneğin karar vericiler tarafından analizlerin hafta içi ve hafta sonu günleri kapsayacak şekilde gruplandırılması talep edilmiş ve senaryo çözümleri bu şekilde oluşturulmuştur. Ancak verilerin incelenmesi neticesinde hafta içi günlerinin birbirine ciddi oranda benzer olduğu ancak cumartesi ve pazar günlerinde toplu taşımanın kullanılmasında önemli sayısal farklılıklar bulunduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle tüm senaryo analizleri hizmet kalitesi aynı tutularak (yani sefer sayıları sabit tutularak) Cumartesi ve Pazar günü için model ayrı ayrı çözülmüş ve karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla eski çözüm sonuçları ile beraber Tablo 14.'te sunulmuştur.

Tablo 14. Cumartesi ve Pazar İçin Model Çözümleri

Taşıyan Yolcu Sayısı	Hafta İçi		Hafta Sonu		Cumartesi		Pazar		
	Araç Say.	Atıl Kap.	Araç Say.	Atıl Kap.	Araç Say.	Atıl Kap.	Araç Say.	Atıl Kap.	
Mevcut Durum	203	48.112	178	65.646	198	51.655	178	83.939	
Min. Araç	S1	143	7.885	89	9.630	113	8.871	66	12.341
	S2	148	11.063	94	13.582	120	13.657	80	24.585

	S3	144	8.495	91	11.442	111	7.713	70	13.259
	S4	148	11.377	99	16.890	118	12.667	80	18.979
Min.Atıl Kap.	S1	146	2.776	101	5.748	119	4.537	75	5.277
	S2	161	6.010	107	10.990	125	9.069	90	12.713
	S3	142	3.416	96	7.164	119	5.449	75	6.637
	S4	151	6.420	105	12.480	125	9.559	87	13.991

Karar vericiler tarafından belirlenen hafta sonu gruplandırmasına göre planlama yapılması durumunda Cumartesi günü oluşan talebin karşılanması için güzergâhlarda birer sefer fazladan yapılması veya kapasite üstü yolcu taşınmasının gerektiği, benzer şekilde Pazar günü de büyük oranda gereksiz planlama yapıldığı tespit edilmiştir.

Benzer şekilde çalışmada mevcut sistemin kapasite hesaplama yöntemine sadık kalınarak otobüs tiplerinin kapasiteleri olarak otobüslerin fiziksel kapasiteleri (sırasıyla; 58, 100 ve 140) dikkate alınmıştır fakat uygulamada bu kapasitelerin gerçeği yansıtmadığı ve gerçek hayat toplu taşıma pratiğinde uygulanabilir bir çözüm olmadığı değerlendirilmiştir. Bu nedenle uzmanlarla yapılan görüşmelerde otobüs tiplerinin kapasitelerinin %25 oranında azaltılması durumunda (sırasıyla; 44, 75 ve 105) gerçek durumun daha uygun bir şekilde yansıtılabileceği ve hizmet kalitesi açısından da bu yaklaşımın daha uygun olacağı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda minimum araç sayıları ve iyileşme oranlarına göre elde edilen çözüm sonuçları Tablo 15.'te sunulmuştur.

Tablo 15. Otobüs Tiplerinin Kapasitelerinin % 25 Oranında Azaltıldığı Çözüm Sonuçları

		Hafta İçi		Hafta Sonu		Cumartesi		Pazar	
		Araç Say.	İyileşme Oranı	Araç Say.	İyileşme Oranı	Araç Say.	İyileşme Oranı	Araç Say.	İyileşme Oranı
Min.Araç Say.	Mevcut Durum	203	-	178	-	198	-	178	-
	S1	198	2,5%	127	28,7%	161	18,7%	90	49,4%
	S2	201	1,0%	133	25,3%	165	16,7%	95	46,6%
	S3	201	1,0%	125	29,8%	162	18,2%	92	48,3%
	S4	203	0,0%	133	25,3%	166	16,2%	99	44,4%

Mevcut durumda 203 otobüs ile hizmet verilirken, tüm senaryolarda elde edilen sonuçların 142-161 hatta 142-148 arasında değişmesi (Tablo 14) akıllara aynı sayıda araç ile aynı kalitede hizmetin sağlanması mümkün ise mevcut durumda yaklaşık %35 daha fazla otobüs ile hizmet veriliyor olmasının sebebi nedir? sorusunu getirmektedir. Bu çalışmada gerçekleştirilen senaryo analizlerinde sefer sayıları sabit tutulduğundan parkur süresi ve müşteri bekleme süreleri mevcut toplu taşıma sistemi ile aynı olduğundan bu sorunun cevabının (i) kaynakların optimal kullanılmaması ve (ii) senaryo analizlerinde otobüslerin fiziksel kapasitelerinin dikkate alınması olduğu değerlendirilmektedir. Tablo 15'te de açıkça görüldüğü şekilde gerçek hayat toplu taşıma problemine uygun kapasiteler altında senaryoların çalıştırılması durumunda, hafta içi senaryolarında ortalama %2, Cumartesi senaryolarında ortalama % 17,4 ve Pazar senaryolarında ortalama % 47,2 oranında iyileşme sağlanmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere idare tarafından otobüslerin fiziksel kapasitelerine göre değerlendirmeler yapılırsa da gerçek hayat

uygulamasında ayakta giden yolcu sayısı hesaplananın hemen hemen yarısı oranındadır. Bu haliyle hafta içi planlamasında verimlilik sağlanmışken cumartesi ve pazar günleri gereksiz kaynak kullanıldığı aşikârdır.

Son olarak bu çalışmada ele alınan kent içi toplu taşıma araç filosu atama ve boyutlandırma problemi her ne kadar minimum araç sayısı ve minimum âtil kapasite amaçları gözetilerek ve farklı senaryo/duyarlılık analizleri altında çözülsede toplu taşıma hizmetlerinde üzerinde önemle durulması gereken ve maliyet kaleminin en önemli unsurlarından biri olan yakıt tüketiminin de değerlendirmeye alınması son derece önemlidir. Bu kapsamda tüm senaryolarda elde edilen sonuçların yakıt tüketimi açısından mevcut durum ile karşılaştırılmasının faydalı olacağı değerlendirilmiş ve 1'inci, 2'nci ve 3'üncü tip otobüsler için sırasıyla 25lt./100 km., 50 lt./100 km. ve 75 lt./100 km. ortalama yakıt tüketimi üzerinden hesaplamalar yapılarak Tablo 16.'da sunulmuştur.

Tablo 16. Senaryo Çözümleri ile Elde Edilen Yakıt Tüketimi İyileşmeleri

		Hafta İçi		Hafta Sonu		Cumartesi		Pazar	
		Yak.Tük. (bin lt.)	İyi. Oranı	Yak.Tük. (bin lt.)	İyi. Oranı	Yak.Tük. (bin lt.)	İyi. Oranı	Yak.Tük. (bin lt.)	İyi. Oranı
Mevcut Durum		41,71	-	36,69	-	39,32	-	36,69	-
Min.Araç. Sav.	S1	32,01	23,3%	23,39	36,2%	26,86	31,7%	19,55	46,7%
	S2	32,69	21,6%	24,38	33,6%	28,07	28,6%	22,34	39,1%
	S3	32,15	22,9%	23,85	35,0%	26,64	32,2%	19,97	45,6%
	S4	32,28	22,6%	25,28	31,1%	27,48	30,1%	21,05	42,6%

Tablo 16'ya göre yakıt tüketimlerinde hafta içi senaryolarında ortalama %22,6, Cumartesi senaryolarında ortalama %30,7 ve Pazar senaryolarında ortalama %43,5 oranında iyileşme sağlanabilmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, son yıllarda hızlı bir büyüme eğilimi gösteren Erzurum ilindeki, mevcut kent içi toplu taşıma sistemindeki taşıtların kapasitelerinin etkin kullanımı ve toplu taşımadaki taşıt sayısı ve tipini optimize edecek bir araştırma ortaya konulmuştur. Bu sayede geliştirilen matematiksel model ile kent içi toplu taşıma sisteminin performansı iyileştirilerek toplu taşımaya olan talebin artırılması, kent içindeki trafik yükünün hafifletilmesi ve toplu taşımadan kaynaklı çevresel sorunlar ile harcanan kamu kaynaklarının azaltılması hedeflenmiştir. Senaryo çözümlerinin tamamında mevcut duruma kıyasla otobüs sayısında asgari %20,7'lik ve âtil kapasitede %74,3'lük bir azalma elde edilebildiği tespit edilmiştir.

Çalışmanın sonucunda karar vericilerin talepleri doğrultusunda oluşturulan senaryolara ilave olarak literatürde gerçek hayat kent içi toplu taşıma problemlerinde ele alınan bazı problemler duyarlılık analizi kapsamında incelenmiştir. Bu kapsamda (i) hafta sonu gruplandırmasına göre planlama yapılması durumunda Cumartesi günü oluşan talebin karşılanması için güzergahlarda birer sefer

fazladan yapılması veya kapasite üstü yolcu taşınmasının gerektiği, benzer şekilde Pazar günü de büyük oranda gereksiz planlama yapıldığı, (ii) otobüslerin fiziksel kapasitelerinin %25 oranında azaltılması yoluyla hafta içi senaryolarında ortalama %2, Cumartesi senaryolarında ortalama % 17,4 ve Pazar senaryolarında ortalama % 47,2 oranında iyileşme sağlanabildiği, bu yönüyle hafta içi planlamasında verimlilik sağlandığı ancak Cumartesi ve Pazar günleri gereksiz kaynak kullanıldığı, (iii) Yakıt tüketimlerinde hafta içi senaryolarında ortalama %22,6, Cumartesi senaryolarında ortalama %30,7 ve Pazar senaryolarında ortalama %43,5 oranında iyileşme sağlanabildiği tespit edilmiştir.

Yapılan literatür araştırması sonucunda; (a) bu çalışma ele alınan gerçek hayat kentiçi toplu taşıma araç atama ve filo boyutlandırma problemi için hizmet veren otobüs sayıları ile âtil kapasitenin minimizasyonunun amaçlandığı, (b) kullanım yoğunluğunun göz önüne alınabilmesi için hafta içi ve hafta sonu kullanımlarının dikkate alındığı (c) Erzurum ili için genelde kentiçi toplu taşıma sistemi, özelde araç atama ve filo boyutlandırma problemi kapsamında nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı başkaca bir araştırma tespit edilememiş olması, (ç) bu çalışmada geliştirilen karışık tamsayılı matematiksel modelin karar vericilerin her bir güzergah için belirleyeceği farklı kısıtlar ile otobüs tip ve sayılarında yaşanabilecek değişikliklere göre süratle adapte edilebilecek esnekliğe sahip olması, (d) farklı lokasyonların verileriyle de geliştirilen modelin çözüm sunabilmesi, çalışmanın önemini ortaya koyması bakımından kıymetli değerlendirilmektedir.

Senaryo çözümlerine göre; (a) mevcut çözüme kıyasla gerek otobüs sayısının, gerek âtil kapasitenin ciddi oranda azaltılabileceği, (b) kullanılan otobüs tipinin değiştirilmesinin çözüm sonuçlarını doğrudan etkilediği, (c) karar vericilerin uzun yıllardır yönettikleri sisteme dair tecrübeleri ve ham verilerin, nicel karar analizlerinde kullanılması durumunda önemli performans artışları sağlanabileceği, (ç) kamu yararı güdülen kentiçi toplu taşıma sisteminin analiz süreçlerinde kötü hal senaryoların da göz önüne alınması gerektiği ve bu durumlara göre de optimal sonuçlara yakın sonuçlar elde edilebileceği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da belirli sınırlılıkları bulunmaktadır. Erzurum ilinde her bir hatta görevlendirilen otobüslerin günlük yolcu sayılarının kayıt altına alındığı bir sistem bulunmasına rağmen bu hatlardaki duraklarda inen/binen yolcu sayılarının ve inme/binme zamanlarının tespit edilebileceği teknolojik bir altyapı bulunmamaktadır. Bu verinin eksikliği nedeniyle yolcuların her bir durakta inme/binme zamanı ve sayısına göre zaman pencereli bir model önerilememiştir. Benzer şekilde bu verinin eksikliği nedeniyle gün içerisindeki pik/durağan zamanlar için çalışma genişletilememiştir. Bu nedenle de yolcuların durakta bekleme süreleri asgari düzeye indirecek şekilde bir çizelgeleme yapılamamıştır. Aynı zamanda otobüslerin veya hatların ilgili senaryo sonuçlara göre ortalama doluluk oranları ve hizmet düzeyleri ile ilgili bekleme sürelerinin artması müşteri hizmet ve kalite düzeyine olumsuz etkisi olacağı aşikardır. Bu nedenle teknolojik altyapı imkanlarının

geliştirilmesi ve her olası durumun geliştirilecek modellere aktarılması yoluyla gerçekleştirilecek bir ağ tasarımı modeliyle tüm toplu taşıma ağı boyunca ihtiyaç duyulan analizler gerçekleştirilebilecektir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda: (a) Teknolojik altyapının iyileştirilmesine bağlı olarak gün içerisindeki tüm seferler ile her türlü özel gün için durak bazında net yoğunluk bilgisine göre ve gün içerisindeki yolcu talebindeki dalgalanmalara göre zaman pencereli bir model geliştirilebilir. (b) Âtıl kapasitenin tam olarak ortaya konulabilmesi amacıyla başlangıç-varış durakları ile aktarmaları da kapsayacak şekilde model genişletilebilir. (c) Sefer sıklığı, toplam seyahat süresi, aktarma sayısı, duraklarda yaşanacak beklemler, ücretlendirmeler gibi parametre/değişkenlerin yolcu davranış ve seçimleri üzerine etkisi ortaya konulabilir. (ç) Bu çalışmada geliştirilen model ve varsayımlar benzer özelliklere sahip farklı lokasyonlarda kullanılarak karşılaştırmalı bir çalışma yapılabilir. (d) Kentiçi toplu taşıma konusunda farklı ulaştırma modlarının (metro, tramvay, vapur vb.) bulunduğu iller için araç atama ve filo boyutlandırma problemi tüm mevcut ulaştırma modları hat ve kapasitelerinin bütünlük değerlendirilmesi yoluyla genişletilebilir. (e) Mevcut kentiçi toplu taşıma sistemlerinin kısa vadede iyileştirilmesi ile yeni yatırım projelerinin fizibilitesi topyekûn ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Akad, M. ve Gedizlioğlu, E. (2011). Toplu Taşıma Türü Seçiminde Simülasyon Destekli Analitik Hiyerarşi Yaklaşımı. *İTÜDERGİSİ/d*, 6(1), 88-98.
- Akı, M. (2012). *Kentsel Toplu Taşıma Kapsamında Metrobüs Sisteminin Yaya Erişilebilirliğinin Değerlendirilmesi: İstanbul Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Akman, G. ve Alkan, A. (2016). İzmit Kent İçi Ulaşımında Alternatif Toplu Taşıma Sistemlerinin Aksiyomlarla Tasarım Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 22(1), 54-63.
- Akyüz, E. (2015). The Solutions To Traffic Congestion in Istanbul. *J. Acad. Soc. Sci*, 3, 442449.
- Altuntaş, C., Sargut, Z. ve Tulazoğlu, D.Ç. (2016). Toplu Taşımada Hatlara Optimum Araç ve Şoför Atama Karar Destek Sistemi. *XVIII. Akademik Bilişim Konferansı*, (pp. 146154), 30 Ocak-5 Şubat 2016, Adnan Menderes Üniversitesi, Didim.
- Atan, M. ve Şimşek, P. (2017). Doğrusal Programlama ile Araç Atama Probleminin Çözümlemesi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 339-358.
- Ayataç, H. (2016). Kentsel Ulaşım Planlaması ve İstanbul. *İTÜ Vakfı Dergisi*, 71, 31-35.
- Bakioğlu, G. ve Gökaşar, I. (2018). İstanbul İli İçin Toplu Taşıma Sistemlerinin İncelenmesi: Ulaşım Bağlantısı mı Şehir İçi Trafik Çözümleri mi Hedeflenmeli? (pp. 550-556). *Transist 11. Uluslararası Ulaşım Teknolojileri Sempozyumu ve Fuarı*, 8-10 Kasım 2018, İstanbul.
- Balac, M., Hörll, S. ve Axhausen, K. W. (2020). Fleet Sizing for Pooled (automated) Vehicle Fleets. *Transportation Research Record*, 2674(9), 168-176.
- Boyer, V., Ibarra-Rojas, O. J. ve Ríos-Solis, Y. Á. (2018). Vehicle And Crew Scheduling For Flexible Bus Transportation Systems. *Transportation Research Part B: Methodological*, 112, 216-229.

- Ceylan, H. ve Özcan, T. (2018). Otobüs Ağlarındaki Sefer Sıklıklarının Armoni Araştırması Algoritması ile Optimizasyonu: Mandl Test Ağı Üzerine Bir Uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 24(6), 1107-1116.
- Ercan, T., Onat, N. C. ve Tatari, O. (2016). Investigating Carbon Footprint Reduction Potential Of Public Transportation in United States: A System Dynamics Approach. *Journal of Cleaner Production*, 133, 1260-1276.
- Gkiotsalitis, K., Wu, Z. ve Cats, O. (2019). A Cost-Minimization Model For Bus Fleet Allocation Featuring The Tactical Generation Of Short-Turning And Interlining Options. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 98, 14-36.
- Ibarra-Rojas, O. J., López-Irarragorri, F. ve Rios-Solis, Y. A. (2016). Multiperiod Bus Timetabling. *Transportation Science*, 50(3), 805-822.
- Karaca, S. ve Güler, H. (2017). Toplu Taşıma Sisteminin Verimliliğinin Artırılmasına Yönelik Optimizasyon Çalışmaları: Sakarya İli İçin Örnek Bir Uygulama. *5th International Symposium on Innovative Technologies in Engineering and Science*, 29-30 September 2017, ISITES2017, Baku-Azerbaijan.
- Karaman, F. ve Ilıcalı, M. (2020). Toplu Taşıma Hizmetlerindeki Ücretlendirme Sistemleri Değerlendirilerek, İstanbul İçin En Uygun Olanın Seçilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 2(2), 69-82.
- Liu, X., Li, F., Jiang, S. ve Wan, H. (2017, July). Bus Scheduling Method Based On Image Texture And Color Analysis. *13th International Conference on Natural Computation, Fuzzy Systems and Knowledge Discovery (ICNC-FSKD)* (pp. 2280-2284). IEEE.
- Murat, Y.Ş., Kutluhan, S. ve Uludağ, N., (2014). Use of Fuzzy Optimization and Linear Goal Programming Approaches in Urban Bus Lines Organization, *Soft Computing in Industrial Applications*. Springer, 223, 277-287.
- Murat, Y.S. ve Demirkollu, M., (2017). Determination of an Ideal Frequency of Daily Bus Trips with Goal Programming Method. *First International Turkish World Engineering and Science Congress*, 7-10 December, Antalya, Turkey, 18- 20.
- Ocak, İ. ve Manisalı, E. (2006). Kentsel Raylı Taşıma Üzerine Bir İnceleme (İstanbul Örneği). *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 51-59.
- Özcan, T. (2018). *Kentiçi Toplu Taşıma Sistemlerinde Sefer Sıklığı Optimizasyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Öztop, H. (2016). *Vehicle and Crew Scheduling Problem in Public Bus Transportation*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Yaşar Üniversitesi, İzmir.
- Öztürk, Z. (2018). İstanbul'da Karayolu Yolcu Taşımacılığında Elektrikli Araç Kullanımının İncelenmesi. *El-Cezeri Journal of Science and Engineering*, 5(2), 367-386.
- Saraçoğlu, B. (2012). *Toplu Taşıma Sistemlerinin Entegrasyonunda Aktarma Merkezleri: İstanbul Tarihi Kıyı Bölgeleri Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Seval, M. T., Ervüz, M. ve Miman, M. (2019). Tam Sayılı Doğrusal Programlama ile Araç Atama Planlanması ve Bir Uygulama. *ALKÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 1(1), 48-54.
- Sevim, İ., Moğulkoç Tekiner., H, Güler, G, M. ve Mutlu, P,Z. (2016). Automated Vehicle Scheduling System: A Case Study of Metrobus System. *Sigma J Eng & Nat Sci* 7 (1), 1-7.

- Sevim, B. (2017). Ölü Kilometre Optimizasyonu Üzerine Bir Çalışma: İstanbul Metrobüs Sistemi Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Shehadeh, K. S., Wang, H. ve Zhang, P. (2021). Fleet Sizing and Allocation for On-demand Last-Mile *Transportation Systems*. arXiv preprint arXiv:2107.12523, <https://arxiv.org/abs/2107.12523>.
- Škurić, M., Maraš, V., Davidović, T. ve Radonjić, A. (2020). Optimal Allocating And Sizing Of Passenger Ferry Fleet in Maritime Transport. *Research in Transportation Economics*, 100868. <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2020.100868>.
- Şeyda, G. Ü. R., Hamurcu, M. ve Tamer, EREN. (2017). Ankara'da Monoray Projelerinin Analitik Hiyerarşi Prosesi ve 0-1 Hedef Programlama Yöntemleri ile Seçimi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 23(4), 437-443.
- Tekin, S., Köfteci, S., Aydın, M.M. ve Yıldırım, M.S. (2018). Trip Optimization For Public Transportation Systems With Linear Goal Programming (LGP) Method. *Sigma: Journal of Engineering & Natural Sciences*, 36(4), 921-933.
- Tirachini, A., Hensher, D.A. ve Rose, J. M. (2013). Crowding in Public Transport Systems: Effects On Users, Operation and Implications For The Estimation Of Demand. *Transportation research part A: policy and practice*, 53, 36-52.
- Topaloglu, H. ve Powell, W. B. (2004). Sensitivity Analysis of a Dynamic Vehicle Allocation Policy Using Approximate Dynamic Programming and Applications to Fleet Sizing. *TRISTAN V: The Fifth Triennial Symposium on Transportation Analysis*. 13-18 Haziran 2004, Guadeloupe, French West Indies.
- Tsitsokas, D., Saeedmanesh, M., Kouvelas, A. ve Gerolimimis, N. (2018). Optimal Allocation of Designated Bus Lanes in Multi-Modal Urban Networks. *18th Swiss Transport Research Conference (STRC 2018)*, 16-18 Mayıs 2018, Monte Verità, Ascona, Switzerland.
- Uludağ, N. (2010). *Bulanık Optimizasyon ve Doğrusal Hedef Programlama Yaklaşımları ile Otobüs Hatlarının Modellenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Yıldız, H. (2019). *Metrobüs Hat Optimizasyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Zahrani, H. K., Nadimi-Shahraki, M. H., ve Sayarshad, H. R. (2021). An Intelligent Social-Based Method For Rail-Car Fleet Sizing Problem. *Journal of Rail Transport Planning & Management*, 17, 100231.

PREDICTING USD/ TL EXCHANGE RATE IN TURKEY: THE LONG-SHORT TERM MEMORY APPROACH

TÜRKİYE'DE DOLAR/TL KURUNU TAHMİN ETMEK: UZUN-KISA BELLEK SİNİR AĞLARI YAKLAŞIMI

Ayten YAĞMUR¹, Zeynep KARAÇOR², Fatih MANGIR³, Abdul-Razak B. YUSSIF⁴

1. Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, aytenyagmur@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2138-240X>
2. Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, zkaracor@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2050-644X>
3. Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, fmangir@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1348-7818>
4. Doktora Öğrenci, Manitoba Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, yussifa@myumanitoba.ca, <https://orcid.org/0000-0002-1930-0287>

Abstract

The prediction of the exchange rate time series has been quite challenging but is an essential process. This is as a result of the inherent noise and the volatile behavior in these series. Time series analysis models such as ARIMA have been used for this purpose. However, these models are limited due to the fact that they are not able to explain the non-linearity as well as the stochastic properties of foreign exchange rates. In order to perform a more accurate exchange rate prediction, deep-learning methods have been employed with remarkable rates of success. In this paper, we apply the Long-Short Term Memory Neural Network to predict the USD/TL exchange rate in Turkey. The result from this paper indicates that the Long-Short Term Memory Neural Network deep learning method gives higher prediction accuracy compared to the Auto Regressive Integrated Moving Average and the Multilayer Perception Neural Network models.

Keywords: Prediction, Exchange Rate, Time Series, ARIMA, LSTM, MLP.

Öz

Döviz kuru zaman serisinin tahmini oldukça zorlu, ancak önemli bir süreçtir. Bu, serilerdeki kalıtsal gürültü özelliğinin ve kırılmalı davranışının sonucudur. Bu amaçla ARIMA gibi zaman serisi analiz modelleri kullanılmıştır. Ancak bu modeller döviz kurlarının stokastik özelliklerinin yanı sıra doğrusal olmama özelliklerini de açıklayamamaları nedeniyle sınırlıdır. Daha doğru bir döviz kuru tahmini gerçekleştirmek için, önemli başarı oranlarına sahip derin öğrenme yöntemleri uygulanmaktadır. Bu çalışma da, Türkiye'deki USD/TL kurunu tahmin etmek için Uzun-Kısa Vadeli Bellek Sinir Ağı yöntemi uygulanmaktadır. Bu makaleden elde edilen sonuç, Uzun-Kısa Süreli Bellek Sinir Ağı derin öğrenme yönteminin otoregresif hareketli ortalamalar yöntemi ile Çok katmanlı Yapay Sinir Ağı modellerine kıyasla daha yüksek tahmin yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tahmin, Döviz Kuru, Zaman Serileri, ARIMA, LSTM, MLP.

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
02.04.2022 04.02.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
01.12.2023 12.01.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097568>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Bu makale makroekonomik göstergeler üzerinde en temel belirleyicilerden biri olan döviz kuru tahminlerini kavramsal ve ampirik olarak incelemektir. Bu amaçla kur tahminini en doğru gerçekleştiren modeli tespit edebilmek adına klasik lineer ve lineer olmayan klasik yapay sinir ağları yöntemleriyle daha çok katman ve uzun hafıza ile çalışan Yığılmış Uzun kısa süreli bellek (LSTM) yönteminin karşılaştırmalı analizi yapılmış ve en doğru sonucu veren yöntem ortaya konmuştur. Elde edilen ampirik sonuçlar hem yatırımcılar hem konu üzerinde çalışanlar için döviz kuru tahmini konusunda literatüre katkı sağlanacaktır.

Araştırma Soruları

Bu çalışmanın cevaplamaya çalıştığı araştırma soruları; - Kur oynaklıkları yatırımcılar için ne anlama gelmektedir? - Kur tahmin yöntemlerinden zaman serilerinin kullanımı sonuçları açısından ne kadar etkindir? - Kur tahmin yöntemlerinden birbirine karşı olan üstün ve zayıf yönleri nelerdir? - ARIMA ve Yapay zeka modellerinin sonuçlarından hangisi daha doğru sonuç vermektedir?

Literatür Araştırması

Chandwani Deepika ve Manminder S. Saluja (2014), Okash K. Mahmoud (2014), Pallabi ve Kumari (2017), and Sujin vd. (2017) yapay zekâ modellerinin tahminlerde diğer modellere göre daha başarılı sonuçlar verdiğini ortaya koyan seçilmiş çalışmalardır. Literatürde döviz kurunun tahminini yapay sinir ağları ile inceleyen diğer çalışmalardan en önemlileri ise Greff et al (2016), Azzouni and Pujolle (2017), Kong Yun-Long vd. (2018), LiYi Fei, vd. (2018) tarafından gerçekleştirilmiş olup, Türkiye’de bu konuda çalışmalarda kurun yapay sinir ağları ve klasik zaman serileri karşılaştırmaları üzerinde analiz eden çalışmalarda genel ortak bir kanı oluşmamıştır. Literatürde döviz kurunun tahminini yapay sinir ağları ile inceleyen temel çalışmalardan en önemlileri Greff et al (2016), Azzouni and Pujolle (2017), Kong Yun-Long vd. (2018), LiYi Fei, vd. (2018) tarafından gerçekleştirilmiş olup, Türkiye’de bu konuda çalışmalarda kurun yapay sinir ağları ve klasik zaman serileri karşılaştırmaları üzerinde analiz eden çalışmalarda genel ortak bir kanı oluşmamıştır.

Yöntem

Literatürde, döviz kuruna ait zaman serilerinin tahmini için otoregresif hareketli ortalamalar (autoregressive integrated moving average-ARIMA) modeli ve yapay sinir ağları (NNP) modelleriyle tahminleri kullanan çalışmalara oldukça sık rastlanmaktadır. Ancak bu yöntemler hem kısa hafızalı olduğu hem de kur serisindeki doğrusal olmayan ilişki sorununu çözemediği için eleştirilmektedirler. Bu yüzden, ARIMA gibi doğrusal serilerle analiz yapan ve Yapay sinir ağları gibi kısa hafızalı modellerin yanında farklı yöntemlere gereksinim duyulmaktadır. Sepp Hochreiter ve Jurgen Schmidhuber'a göre, uzun kısa süreli bellek hafıza

modelleri (LSTM) ilk olarak 1997 yılında tekrarlayan yapay sinir ağları (RNN)nı karakterize eden akış hata terimleri analizinden esinlenerek geliştirilmiştir. Bu hata terimleri, mevcut modellerin uzun süre gecikmeler nedeniyle sonuçlarında ortaya çıkan değerlerin doğruluğunu analiz edilme ihtiyacını ortaya koymuştur. LSTM'lerin klasik NN'lerin zaman serisindeki gecikmeli ve aralıklı olayları işleme ve tahmin etme yeteneği göz önüne alınarak finansal serilerin tahmini için uygun hale getirilmiştir. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasında 2001 ve 2020 yılına ait nominal TL/ ABD dolar serisini tahmin etmek için ARIMA (Autoregressive Integrated Moving Average), çok katmanlı yapay sinir ağları (MLP) ve Uzun kısa vadeli hafıza ağları (LSTM) modeller seçilerek kur tahmin sonuçları karşılaştırılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Tüm ekonomik işlemlerin finansal karşılıkları, döviz kurlarının gelecekteki değerinden doğrudan etkilenmektedir; bu yüzden, döviz kuru hareketlerini yüksek oranda doğru tahmin etmek tüm piyasa oyuncuların yatırım kararları için çok kritiktir. Döviz kurlarının tahmin etmesi, ekonomik ve siyasi olanlar da dahil olmak üzere çeşitli faktörlere bağlı, zorlu bir görev olduğu için döviz kurlarının doğru tahmin eden ekonometrik modellerin tespiti ekonomik aktörlerin ekonomiye daha fazla yatırım yapmalarına neden olacaktır. Bu çalışma, döviz kuru tahmini için makine öğretisi yöntemleri ve klasik istatistiksel modellerin karşılaştırılmasına odaklanmıştır. Temel hedef, Dolar / Türk Lirası değerini tahmin etmek için en iyi tahmin yöntemini tespit etmektir. Bu amaçla, mevcut tarihsel verilere dayanarak Dolar/ TL serisini tahmin etmek için ARIMA, Çok Katmanlı Algılayıcı (MLP) ve Uzun Kısa Süreli Bellek (LSTM) olmak üzere üç tür istatistiksel yöntem kullanılmıştır. Bu verileri eğitim modelleriyle beslemeden önce, değerlerin modeller için daha uygun hale getirmek için veri kümesine ön işlem adımları uygulanmıştır. Bu ön işleme adımları, verilerin temizlenmesini, verilerin denetlenen bir öğrenme sorununa dönüştürülmesini ve farklılaşma uygulamalarını içermektedir. Elde ettiğimiz sonuca göre, ARIMA ve MLP sinir ağıyla karşılaştırıldığında, Yığılmış LSTM'nin döviz kurlarını tahmin etmek için gösterdiği doğruluğun daha başarılı olduğu ve bunları daha karmaşık hibrit derin öğrenme tekniklerine genişletmeye odaklanacak gelecekteki çalışmalara ilham verdiğidir. Ayrıca, gelecekteki çalışmalarda, modellerin en uygun zaman gecikmelerini otomatik olarak belirlemesine yardımcı olmak için değiştirilebilir zaman sırası giriş uzunluğuna sahip LSTM modelleri kullanılabilir.

1. INTRODUCTION

Economic actors such as investors involved in international business transactions are mostly faced with currency risk due to volatilities in the foreign exchange markets and the unexpected movements of exchange rates. Accurate forecasting of the exchange rate would therefore play a significant role in macroeconomic analysis for stability and economic growth. This goal has recently become popular among empirical analysis of economic studies.

In an integrated economic and financial markets, exchange rates play a significant role in macroeconomic policies towards ensuring economic goals focusing on the growth. Stable exchange rate would determine healthy imports and exports activities thereby achieving sustainable trade balance of the country.

Exchange rates are characterized with inherently noisy, non-stationary and deterministically chaotic tendencies which suggest that information about past behavior of such markets there is no completely capture the dependencies between future and past rates. Therefore, constructing rebuts exchange rate prediction is a lucrative factor for the future income of many businesses and fund managers.

Business environments rely on financial data to develop plans for future trade. A critical consequence of inaccurate forecast of financial indicators is that, it makes it harder for investors to make good decisions. Inaccurate forecast problems may grow catastrophic, steering to business collapse and become a serious problem even if they survive.

With the rapid integration of financial markets, the accurate prediction of systems is difficult mainly due to the chaotic conditions of these markets coupled with the fact that market features are quite volatile and non-linear. For several years, a variety of econometric analysis have been applied for analyzing and forecasting financial time series data.

These methods range from the classical time series forecasting methods such as the Auto Regressive Integrated Moving Average (ARIMA), Auto Regressive Moving Average (ARMA), Moving Average (MA), Auto Regressive (AR) as well as exponential smoothing. However, noisy, non-linear, complex, dynamic, nonparametric, and chaotic form of financial data are not correctly captured by these classical statistical methods. Most classical statistical models for time series forecasting have to assume that the time series is linear (Kleiner, 1977). However, the presence of non-linearity and noisy features in real world data yields some forecasting problems, which will result in inaccuracy of figures and unreliable results.

In Turkey, following the fast pace of development of the financial markets as well as the huge impact of both the domestic and international policies on key financial variables, the country has witnessed some exchange rates fluctuations. Given the essential and significant role that the financial

industry plays and contributes to the economy, the exigence of making accurate exchange rate forecast cannot be over emphasized.

The accurate predictions of exchange rates are important to enable effective planning and policies settings including monetary policies and fiscal policies that will enhance currency performance in the international markets as well as support the economy. Unfortunately, however, the non-linear and stochastic features that characterize exchange rates do not allow for accurate predictions using the existing linear models.

In recent studies, deep learning neural networks have received great attention both in the industry and the academic world (LeCun, Bengio, and Hinton, 2015). The introduction of deep learning methods in recent decades has provided serious competition to the classical statistical models used for time series forecasting. Some of the commonly used models include artificial neural networks (ANN) and support vector machines (SVM).

These models are widely used due to their ability to successfully perform classification and prediction tasks on financial time series data by learning and modeling the nonlinearity in such data. In Chandwani Deepika and Manminder S. Saluja (2014), Okash K. Mahmoud (2014), Pallabi, and Kumari (2017), and Sujin et al. (2017) the high forecasting success of machine learning methods are discussed.

The fast pace at which financial forecasting is developing as well as the fact that financial data being a valuable information source for both domestic and international investors and traders calls for continuous studies. In modern financial forecasting studies, researchers largely focus on developing hybrid models. This is aimed at harnessing the combined strength of data mining models, statistical methods, and machine learning algorithms (Khairalla and Al-Jallad, 2017; Osório et al., 2019 and Das, Mishra, and Rout, 2020).

In the literature of exchange rate forecasting, the most commonly explored machine learning techniques include a series of recurrent neural networks like the Long-Short Time Memory (LSTM) used to handle classification and predictions problems in financial data including Greff et al (2016), Azzouni and Pujolle (2017), Kong Yun-Long et al. (2018) and LiYiFei, and Han Cao (2018). In Turkey, the neural network which is most suitable and offers the highest prediction accuracy for exchange rates remains unresolved.

The paper provides a compact view of a specific problem, related to forecasting exchange rate series for the case of Turkey. The originality of this article is that we applied the LSTM neural networks (NN) which outperforms both ARIMA and MLP models in Turkey. The Adam optimizer is used for the LSTM model with a learning rate of 0.001.

To establish a baseline for comparing our model, we tested the LSTM models with ARIMA and MLP models on current exchange rates of US Dollar (USD) to Turkish Lira (TRY). The results from this study shows that LSTM neural networks (NN) outperform both ARIMA and MLP models.

The rest chapters of this research paper is structured as follows; methodology, models and data description are included in Section II. The results of the models are shown in chapter III. Finally, chapter IV draws conclusions and suggests future works.

2. METHODOLOGY, MODELS AND DATA

2.1. Methodology

According to Sepp Hochreiter and Jurgen Schmidhuber, LSTM was first proposed in 1997 stemming from error analysis for flow that characterizes RNNs (Hochreiter et al., 2001). This error indicated that the existing architectures were out of reach due to long time lags. Given the ability of LSTM NNs to process and predict delayed and interval events in time series, this makes it suitable for predictions and for that matter prediction of the exchange rate.

2.1.1. Recurrent Neural Networks (The first version of LSTM)

A recurrent neural network (RNN) is an improvement of the multilayer perceptron network (MLP) containing the input, hidden and output layer. The functioning of RNNs occurs on sequences of inputs. The same task is performed on each sequence and the current output depends on the computations from the previous sequence. Unlike Feed-forward neural networks that have a one-to-one vector mapping of input to output, RNNs are capable of mapping from the sequence of initial inputs to each output. Thus, RNNs do seq-2-seq mapping.

Theoretically, RNNs are capable of using information from long arbitrary sequences for prediction. In practice however, RNNs are restricted to recall for step-by-step.

(Fig. 1) shows a simple RNN containing one input layer, one recurrent hidden layer that is folded into a full network and one output layer. The input, output and hidden state at time step t are indicated by x_t , o_t , and s_t respectively. s_t is the memory of the network. U , V , W are parameters in different network layers. $s_{-}(t)$ is the memory structure consisting of U , V , W - parameters in different layers of the network.

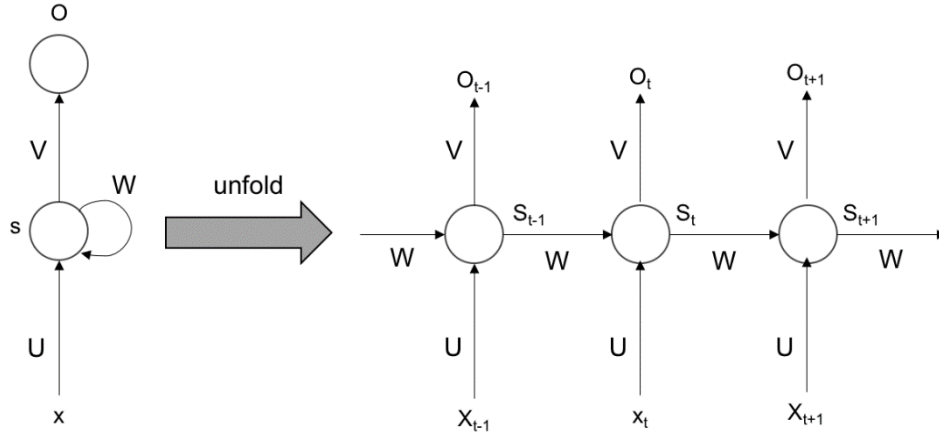
According to Faraway and Chatfield (1998), the traditional neural networks employ different parameters at each layer whereas RNNs parameters are used repeatedly across all steps as shown below. This reduces numbers of all variables that is required to train the model.

In the Forward propagation network, the current layer uses network connection and the weight to calculate the input data as outputs to the next layer. $S_j(t)$ refers to the output of the hidden layer at each t interval step.

$$S_j(t) = f(\sum_i^l x_i(t)v_{jt} + \sum_h^m s_h(t-1)u_{jh} + b_j)$$

From the formula above, the input of the input layer at time step t is $\sum_i^l x_i(t)v_{jt}$. The input of the hidden layer at time step $(t-1)$ is given by $\sum_h^m s_h(t-1)u_{jh} + b_j$. Where b_j represents the bias and $f(-)$ is a nonlinear map function such as ReLU or tanh.

Figure 1. Unfolded Recurrent Neural Network (RNN)

Source: LeCun, Bengio, and Hinton, 2015

The RNN has a similar forward pass as a single hidden layer of the MLP with the only distinction being that RNN has activations to the hidden layer from two sources, the current external input and the hidden layer process from former intervals of time. Let's consider that an RNN has length t and x input sequence with I , H and K input units, hidden units and output units respectively.

Considering that the value of input i at time t be x^t and; a_h^t and b_h^t be the network input to unit h and the processing of unit h at time t sequentially (Li et al., 2018). The hidden layer will be:

$$a_h^t = \sum_{i=1}^l w_{ih}x_i^t + \sum_{h'=1}^H w_{h'h}b_{h'}^{t-1} \quad (2)$$

Applying differentiable activation functions, we have:

$$b_h^t = \theta_h(a_h^t) \quad (3)$$

Then the network inputs to the output units is computed by:

$$a_k^t = \sum_{h=1}^H w_{hk}b_h^t \quad (4)$$

For RNN, a well-known algorithm, Backpropagation Through Time (BPTT) has been proposed to calculate weight derivatives (Jaeger Herbert, 2002, p.1). The standard BPTT entails repeatedly using the chain rule.

The activation of the hidden layer through its influence on the output layer, as well as its influence on the hidden layer at the following time step, determines the loss function in RNN (Bengio, Simard and Frasconi, 1994). This gives:

$$\delta_h^t = \theta'(a_h^t) \sum_{k=1}^K \delta_k^t w_{hk} + \sum_{h'=1}^H \delta_{h'}^{t+1} w_{hh'} \quad (5)$$

Where

$$\delta_j^t \stackrel{\text{def}}{=} \frac{\partial L}{\partial a_j^t} \quad (6)$$

The summation of all the sequences is used to obtain the derivatives for the entire network weights:

$$\frac{\partial L}{\partial w_{ij}} = \sum_{t=1}^T \frac{\partial L}{\partial a_j^t} \frac{\partial a_j^t}{\partial w_{ij}} = \sum_{t=1}^T \delta_j^t b_i^t \quad (7)$$

RNNs experience the problem of vanishing gradients. That is to say, in RNNs the perception of nodes in front of time nodes declines with time (Graves, Jaitly and Mohamed, 2013).

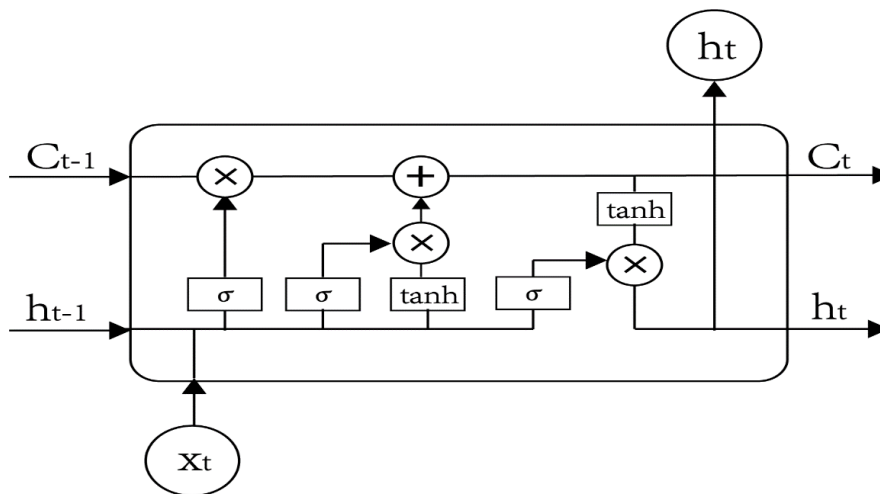
2.1.2. Long-Short Term Memory (LSTM)

Addressing the problem of disappearing gradients in RNNs, the LSTM creates memory cells that can store information across long distances by dividing into three inner-cell gates (Gers, Schmidhuber, and Cummins, 2000).

An LSTM neural network cell typically is made up of mainly four gates: Input, input modulation, forget and output. By accepting initial input data, the input gate performs these incoming data.

The Memory cell input gate process raw data from the output of the LSTM neural network structure in the last operation. The Forget gate chooses the ideal moment lag for the data order by deciding when to clean output calculations. The Output gate generates data for the LSTM units by taking all results calculated into consideration.

Figure 2. A Simple Model of Long-Short Term Memory Neural Network Cells

Source: Qiu et al., 2020

In our exchange rate prediction model, the output layer of the LSTM cell consists of a linear regression layer. The hidden state cells is denoted as $H(h_1, h_2, \dots, h_r)$ where as the input series and the output sequence are denoted by $X = (x_1, x_2, \dots, x_r)$ and $Y = (y_1, y_2, \dots, y_r)$ respectively. Thus the LSTM neural networks do the following computations:

$$h_t = H(W_{hy}x_t + W_{hh}h_{t-1} + b_h); \quad \text{for } t = 1, \dots, T \quad (8)$$

$$y_t = W_{hy}h_t + b_y; \quad \text{for } t = 1, \dots, T \quad (9)$$

Then implemented as follows:

$$i_t = \sigma(W_{xi}x_t + W_{hi}h_{t-1} + W_{ci}c_{t-1} + b_i); \quad \text{for } t = 1, \dots, T \quad (10)$$

$$f_t = \sigma(W_{xf}x_t + W_{hf}h_{t-1} + W_{cf}c_{t-1} + b_f); \quad \text{for } t = 1, \dots, T \quad (11)$$

$$c_t = f_t * c_{t-1} + i_t * \tan \tanh (W_{xc}x_t + W_{hc}h_{t-1} + b_c); \quad \text{for } t = 1, \dots, T \quad (12)$$

$$o_t = \sigma(W_{xo}x_t + W_{ho}h_{t-1} + W_{co}c_{t-1} + b_o); \quad \text{for } t = 1, \dots, T \quad (13)$$

$$h_t = o_t \tan \tanh (c_t); \quad \text{for } t = 1, \dots, T \quad (14)$$

$$\sigma(x) = \frac{1}{1 + e^x} \quad (15)$$

The specific element wise activation functions of the LSTM are σ and $\tan h$ (Gers, Schraudolph, and Schmidhuber, 2002). Equation 9 defines the classic sigmoid function defined representing as σ . The sigmoid function describes how much of each component that should be let through and take a range of values between zero and one [0, 1].

When the value is zero, it means ‘let nothing through’ whereas a value of one implies ‘let everything through.’ We represent the input gate by i , the forget gate by f and lastly the output gate by o . The hidden vector h needs to be equal to c . The weight matrix is denoted by W . The input gate determines how the incoming vectors x_t alter the memory cell state. The forget gate allows the memory cell to either remember or forget its previous state. And finally, the effects of the memory cell on the outputs is carried out through the output gate.

2.2. Data and Model

In this study, the exchange rate time series were generated from the Republic of Turkey Central Bank data bank. The effective selling exchange rate of the Turkish lira to the United States dollar was used. The daily exchange rate values are for the periods January 1, 2001 to August 10, 2020 excluding weekends and public holidays. This consists of 4,930 data points used to train our models.

The data was normalized to the range between -1 and 1 using the Minimax Scalar. In this experiment, we divided the data into training dataset and test dataset. We used 80% of the dataset for training while the remaining 20% is used to test the prediction accuracy of our models. Before feeding

this data into the training models, preprocessing steps needed to be applied on the dataset to make the values more appropriate for the models. Preprocessing steps included cleaning the data, converting the data to a supervised learning problem and applying differencing.

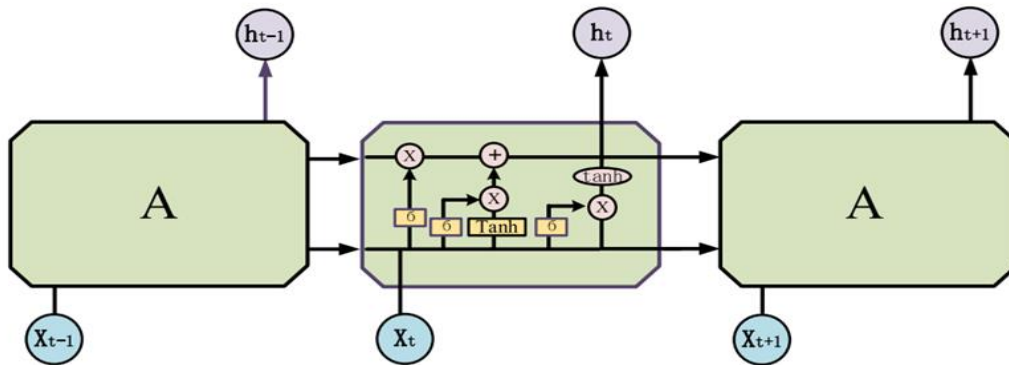
2.2.1. Model Design

The time series forecasting is performed using deep learning methods. In our study, we developed two neural network models for exchange rate series predictive modeling. These are the MLP neural network and Stacked LSTM neural network.

The models are developed by first creating a differenced series of the entire dataset with an interval of one. Thus subtracting the observation at period (t-1) from current period's (t) observation. This is done to make the data set stationary.

Establishing stationarity in univariate time series forecasting impacts model predictability and reliability. In a univariate time series forecast, the data is then transformed into a supervised learning problem. Thus the observation from the previous 5 time steps is used as the input for the current observation.

Figure 3. MLP Neural Network

Source: Hu et al., 2020: 1487.

The MLP model consists of an Input layer and three hidden layers. The models require a single neuron in the output layer with a linear activation function to predict the exchange rate at the next time step. The first hidden layer has 100 neurons while the second and third hidden layers consist of 64 and 32 neurons respectively.

We use the Adam optimizer with a learning rate of 0.0001 and the Mean Square Error (MSE) as the loss function in the model. The activation functions for the three layers including the Input layer is the ReLU function. A batch size of one is used and the model is trained for 1000 epochs. In addition, a dropout layer with a probability of 0.1 was added in order to reduce overfitting.

The LSTM model is made up of an input layer and two stacked LSTM layers, a linear layer and one output layer with a single neuron. The stacked LSTM layers both have 128 neurons and the last hidden layer is an MLP layer with 10 neurons. The learning rate used for the Adam optimizer is 0.001.

The mean square error (MSE) is used as the loss function. The ReLU activation function is used in the LSTM layers. The LSTM model is trained for 1000 epochs with a batch size of one in order to make one-step forecasts on the test.

2.2.2. Experiment

The experiment was developed on an open-source machine learning library called TensorFlow 1.15.0. Keras which runs on Tensorflow is also used. Keras enables quick and easy prototyping, provides the base for convolutional, recurrent neural networks and combinations thereof, and runs seamlessly on central processing units (CPUs) and Graphical Processing Unit (GPUs).

2.2.3. Performance Evaluation

In order to evaluate the forecasting performance of the proposed methods, the following error evaluation criteria are used: the MAE (mean absolute error), and RMSE (root mean square error).

$$MAE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |y'_i - y_i| \quad (16)$$

$$RMSE = \sqrt{\left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (|y_i - y'_i|)^2 \right]} \quad (17)$$

Where y_i is the actual output (exchange rate) at time i and y'_i is the predicted output at time i .

3. RESULTS

(Fig. 3) and (Fig. 4) show the graph of the actual and predicted series for the test dataset with MLP neural network and stacked LSTM respectively. The results as well as the performance of the MLP neural network and the Stacked LSTM model are discussed below. The actual test data is in blue and the predicted values are in orange.

Figure 3. Exchange Rate USD/TL prediction with MLP neural network

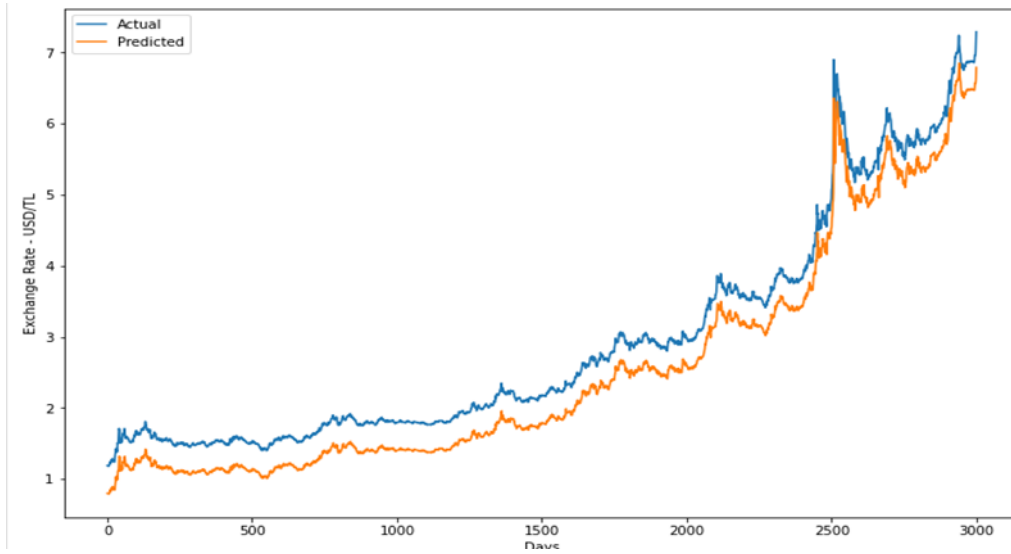
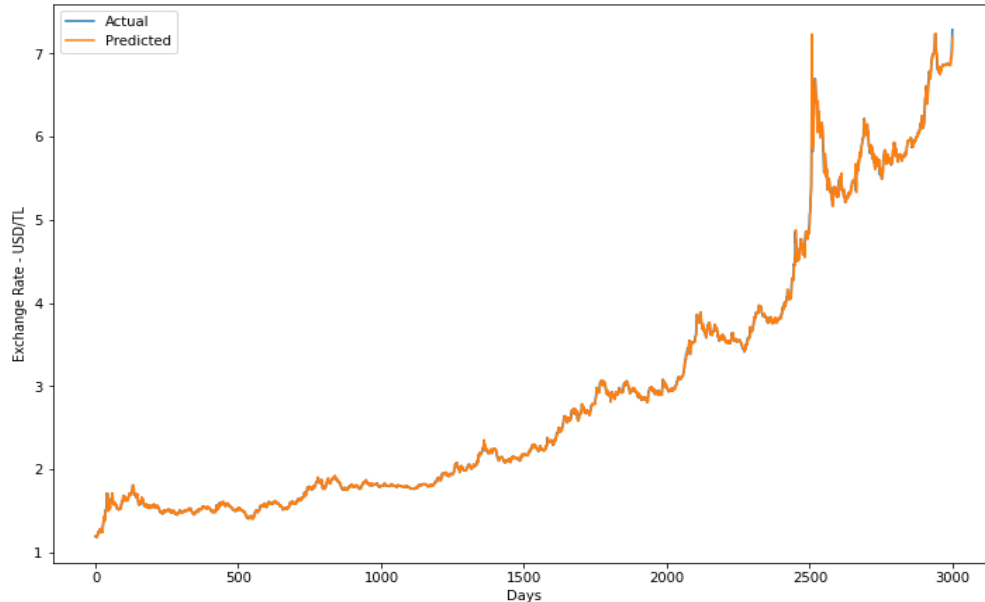

Figure 4. Exchange Rate USD/TL prediction with stacked LST

From the results above, we observe that both the MLP neural network and the Stacked LSTM models performed really well in fitting the test dataset. However, the Stacked LSTM provided high accuracy for short term prediction with error less than 0.04 for daily exchange rate predictions.

In order to further evaluate the performance of our models, we compare them with a linear conventional time series forecasting model like the ARIMA. The following Tables 1 shows overall results of methods ARIMA, MLP, and Stacked LSTM respectively in terms of MAE, MSE, Stacked LSTM, evaluation metrics.

Table 1. The Average Error Rates Of ARIMA, MLP And Stacked LSTM Models Across All Lags

	ARIMA	MLP neural network	Stacked LSTM
MAE	1.86	0.394	0.018
RMSE	2.056	0.395	0.037

From (table 1), the two deep learning methods: MLP neural network and Stacked LSTM for predicting exchange rates achieve the best performance in all cases with Stacked LSTM having an edge over MLP neural network and thus it is beneficial for modeling exchange rates of Turkey.

4. CONCLUSION AND FUTURE WORKS

Financial flows of all economic payments are directly affected by the future value of the exchange rates; therefore, forecasting exchange rate movements with high accuracy is very important for all active market participants. Even though forecasting of exchange rates is a challenging task since it depends on several factors including economic and political ones. The accurate predictions of exchange rates have led economic actors to invest more in economy.

This study focused on the comparison of neural networks and other statistical models for exchange rate forecasting. Our main aim is to determine which deep learning prediction methods are best to forecast the exchange rate between USD and TL. We applied the MLP neural network and the Stacked LSTM models to daily USD/TL exchange rates from January 2001 to August 2020. Before feeding this data into the training models, preprocessing steps were applied on the dataset to make the values more appropriate for the models. These preprocessing steps included cleaning the data, converting the data to a supervised learning problem and applying differencing.

In order to evaluate the prediction performance of our models, the MAE and the RSME performance metrics were employed in this study.

Our conclusion is that the accuracy shown by MLP neural network and Stacked LSTM for predicting exchange rates are encouraging and inspires future studies that would focus on extending these to more complex hybrid deep learning techniques. Additionally, in future studies LSTMs models with changeable length of time sequence inputs can be used to help the models automatically determine the optimal time lags.

REFERENCES

- Azzouni, A. and Pujolle, G. (2017). A Long Short-Term Memory Recurrent Neural Network Framework For Network Traffic Matrix Prediction. Accessed Adress *arXiv preprint arXiv:1705.05690*

- Bengio, Y., Simard, P. and Frasconi, P. (1994). Learning Long-Term Dependencies With Gradient Descent Is Difficult, *Ieee Transactions On Neural Networks*, Vol. 5, No. 2: 157-166.
- Chandwani, D., and Manminder S.S. (2014). Stock Direction Forecasting Techniques: An Empirical Study Combining Machine Learning System With Market Indicators In The Indian Context, *International Journal of Computer Applications*, Vol. 92, No. 11: 8-17.
- Das, S.R., Mishra, D. and Rout, M. (2020). A Hybridized ELM-Jaya Forecasting Model For Currency Exchange Prediction, *Journal of King Saud University-Computer and Information Sciences*, Vol. 32, No:3: 345-366.
- Faraway, J., and Chatfield, C. (1998). Time Series Forecasting With Neural Networks: A Comparative Study Using The Airline Data, *Journal of the Royal Statistical Society: Series C (Applied Statistics)*, Vol. 47, No. 2: 231-250.
- Gers, F.A., Schmidhuber, J. and Cummins, F. (2000). Learning To Forget: Continual Prediction With LSTM, *Neural Computation*, Vol.12, No. 10: 2451-2471.
- Gers, F. A., Schraudolph, N.N. and Schmidhuber. J. (2002). Learning Precise Timing With LSTM Recurrent Networks, *Journal Of Machine Learning Research*, Vol. 3, No.1: 115-143.
- Graves, A., Jaitly, N. and Mohamed, A. (2013). Hybrid Speech Recognition With Deep Bidirectional LSTM, *IEEE Workshop On Automatic Speech Recognition and Understanding*. Accessed Adress <https://ieeexplore.ieee.org/document/6707742>
- Greff, K., Srivastava, R.K., Koutník, J., Steunebrink, B.R. and Schmidhuber. J. (2016). LSTM: A search space odyssey, *IEEE transactions on neural networks and learning systems*, Vol.28, No.10: 2222-2232.
- Hochreiter, S., Bengio, Y., Frasconi, P. and Schmidhuber. J. (2001). Gradient flow in recurrent nets: the difficulty of learning long-term dependencies. Accessed Adress <http://www.bioinf.jku.at/publications/older/ch7.pdf>
- Hu, Jiaojiao, Wang, Xiaofeng, Zhang, Ying, Zhang, Depeng, Zhang, Meng and Xue, Jianru (2020). Time Series Prediction Method Based on Variant LSTM Recurrent Neural Network, *Neural Processing Letters*, Vol. 5: 1–2
- Jaeger, H. (2002). Tutorial On Training Recurrent Neural Networks, Covering BPPT, RTRL, EKF And The And The "Echo State Network Approach. Accessed Adress <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.378.4095&rep=rep1&type=pdf>
- Khairalla, M., and AL-Jallad. N.T. (2017). Hybrid Forecasting Scheme For Financial Time-Series Data Using Neural Network And Statistical Methods, *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, Vol.8, No.9: 319-327.
- Kleiner, B. (1977). Time series analysis: Forecasting and control, *Technometrics*, Vol. 19, No.3:343-344.
- Kong, Y., Huang, Q., Wang, C., Chen, J., Chen, J. and He, D. (2018). Long short-term memory neural networks for online disturbance detection in satellite image time series, *Remote Sensing Vol.10*, No.3: 452.
- LeCun, Y., Bengio, Y. and Hinton, G. (2015). Deep Learning", *Nature*, Vol.521, No.7553: 436-444.
- Li, Y. and Cao, H. (2018). Prediction For Tourism Flow Based On LSTM Neural Network, *Procedia Computer Science*, Vol.129: 277-283.
- Okasha, M.K. (2014). Using Support Vector Machines In Financial Time Series Forecasting, *International Journal of Statistics and Applications*, Vol.4, No.1: 28-39.

- Osório, G. J., Lotfi, Shafie-khah, M., Campos, V. and Catalão, J. (2019). Hybrid Forecasting Model For Short-Term Electricity Market Prices With Renewable Integration, *Sustainability* Vol.11, No.1: 57.
- Pallabi, P. and Kumari, B. (2017). Stock Market Prediction Using ANN SVM ELM: A Review, *International Journal of Emerging Trends & Technology in Computer Science*, Vol.6, No.3: 88-94.
- Qiu, J., Wang, B., & Zhou, C. (2020). Forecasting stock prices with long-short term memory neural network based on attention mechanism, *PloS one*, Vol. 15, No.1:1-15
- Sujin, P., Lee, J., Cha, M. and Jang, H. (2017). Predictability of machine learning techniques to forecast the trends of market index prices: Hypothesis testing for the Korean stock markets, *PloS one*, Vol.12, No.11: e0188107.

COST OPTIMIZATION WITH INTERNET SUPPORTED FMEA AND FUZZY FMEA ANALYSIS

NESNELERİN İNTERNETİ DESTEKLİ HTEA VE BULANIK HTEA ANALİZİ İLE MALİYET OPTİMİZASYONU

Ceren ARSLAN KAZAN¹, Buket KARATOP², Halil KORUCA³

1. Doktora Öğrenci, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Mühendisliği, cerenarslann@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0530-011X>
2. Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Motorlu Araçlar ve Ulaştırma Teknolojileri Bölümü, buket.karatop@iuc.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6053-1725>
3. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, halilkoruca@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2448-1772>

Abstract

The global competitive environment forces businesses to produce high-quality and low-cost products and they develop strategies in this regard. At the same, production risks should be identified and their effects on quality and cost should be minimized. The FMEA method is a risk analysis method that produces effective results. Traditional FMEA and Fuzzy FMEA analyses were conducted in the machining workshop of an enterprise with a wide range of products and semi-products in this study. Real-time data was obtained with the help of an embedded set of data processing cards, which use IoT technology. These data have been used to identify errors that cause production bottlenecks, and they were obtained without relying on the machine operator. Improvements were made in the riskiest subjects during the three-month analysis, and it was discovered in the cost records that a total reduction of 6% in production costs was achieved. Simultaneously, traditional FMEA and fuzzy FMEA results were compared.

Keywords: Failure Mode and Effect Analysis (FMEA), Fuzzy FMEA, Production, Risk Analyses, Cost Optimization.

Öz

Küresel rekabet ortamı işletmeleri yüksek kaliteli ve düşük maliyetli ürünler üretmeye zorlamaktadır ve bu konuda stratejiler geliştirmektedirler. Aynı zamanda üretimdeki risklerin belirlenerek bunların (bu risklerin) kalite ve maliyete etkilerinin giderilmesi gerekir. FMEA yöntemi risk analizinde etkili sonuçlar veren bir yöntemdir. Bu çalışmada ürün ve yarı mamül çeşitliliği fazla olan bir işletmenin talaşlı imalat atölyesinde geleneksel FMEA ve Fuzzy FMEA analizleri yapılmıştır. Gömülü bir dizi veri işleme kartının desteğiyle çalışan IOT teknolojisi ile gerçek zamanlı veriler elde edilmiştir. Bu verilerde üretimde darboğaz oluşturan hatalar belirlenmiştir ki bu veriler makine operatörüne bağlı olmadan elde edilmiştir. Üç aylık dönem için yapılan analiz ile en riskli konularda iyileştirmeler yapılarak üretim maliyetlerinde toplamda %6 düşüş sağladığı maliyet ile ilgili kayıtlarında gözlemlenmiştir. Aynı zamanda geleneksel FMEA ve fuzzy FMEA sonuçları karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hata Türü ve Etkileri Analizi (HTEA), Bulanık HTEA, Üretim, Risk Analizi, Maliyet Optimizasyonu.

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
02.04.2022 04.02.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
01.12.2022 12.01.2022

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097590>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, talaşlı imalat biriminde bulunan makinelerden operatörlere bağlı kalmadan makinelerin çalışma durumları, kapasite kullanım süreleri, makinelerin (yatay torna, dikey torna, freze makineleri için) çalışma süreleri, sadece yatay torna makinelerine ait parça sıkılmış durumda bekleme süreleri, boşta bekleme süreleri, çalışma süreleri ve duruş sürelerinin elde edilmesidir. Operatörlere bağlı kalmadan elde edilen veriler doğrultusunda HTEA analizi uygulayarak, en çok hataya sebep olan hata türlerini belirlemek ve en yüksek değere sahip hata türleri için düzeltici & önleyici faaliyetler uygulanarak, maliyetlerin en aza indirilmesi hedeflenmektedir. Geleneksel HTEA verileri elde edildikten sonra Fuzzy-HTEA da uygulanarak RÖS değerlerinin karşılaştırılması hedeflenmektedir.

Araştırma Soruları

Çalışmanın temel sorusu; Hata Türü ve Etkileri Analizi (HTEA) yöntemi uygulayarak Risk Önceliği Sayısı (RÖS) değeri 100'den büyük olan hata türleri için düzeltici ve önleyici faaliyetler uygulandığında, maliyetlerin düşüş gösterdiği oran nedir? Geleneksel HTEA, Fuzzy HTEA RÖS değerlerine göre hata türlerinin büyükten küçüğe doğru sıralanmasında değişiklik var mı? Her iki teknik sonucu ne derece benzer?

Literatür Araştırması

Artan rekabet ortamında çeşitlilik gösteren müşteri isteklerine daha iyi cevap verebilmek için tedarik zinciri yönetiminin gerektirdiklerini etkin ve verimli şekilde yerine getirmek, üretim sürelerini kısaltmak, maliyetleri doğru analiz etmek ve azaltmak, üretim hatalarını en aza indirmek gerekmektedir. Literatürde – Hata Türü Etkileri Analizi (HTEA) – yönteminin üretim sektöründe uygulanması ile ilgili birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Çevik ve Aran (2009), Ghani vd. (2013), Mariajayaprakash ve Senthilvelan (2013), Yee, Ahmed, Quader (2014), Ünğan (2017), Mzougui ve Felsoufi (2019), Hung ve Chen (2019), Lo vd. (2019), Dağcı (2019), Sánchez vd. (2020), Li vd. (2021), Filz vd. (2021).

Yöntem

Bu çalışma kapsamında, endüstriyel mutfak ürünleri imal eden işletmenin talaşlı imalat biriminde ortaya çıkan hatalar, üretim sahasında yer alan kiosklardaki ERP programına girişleri operatörler tarafından yapılmaktadır. Operatörlerin kontrol edilebilmesi için birimde yer alan 12 adet makineye PLC kart yerleştirilmiş olup, anlık makinelerin çalışma süreleri, duruş süreleri elde edilmektedir. Operatörlerin girmiş olduğu veriler ise PLC kartlardan alınan veriler ile karşılaştırılmakta ve kullanıcıya bağlı kalmadan süreç kontrol altına alınmıştır. Operatörler kontrol edildiğini bildiği için yüksek performans ile işlerini yerine getirir hale gelmişlerdir. İmalat atölyesinde 12 adet CNC tezgâh kullanılmaktadır. PLC kartlardan elde edilen veriler ile operatörlerin ERP programına iş emrine bağlı olarak girdiği veriler karşılaştırılır, verilerin doğruluğu kabul edildikten sonra ilgili birimde hem

Geleneksel Hata Türü ve Etkileri Analizi ve Fuzzy HTEA yöntemi uygulanmıştır. Uygulama öncesi ve sonrası toplam üretim maliyeti karşılaştırılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma kapsamında, HTEA tekniğın uygulanması sonucunda kaliteli ürünleri düşük maliyet ile tasarlayıp üretmesini, aynı zamanda operasyon maliyetlerini de kontrol altına alarak hatalı ürünlerin müşteriye ulaşmadan en erken önlenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, HTEA tekniğı ERP programı ile kolayca entegre edilerek analiz aşamasında doğru ve hızlı sonuçlar elde edilmiştir. HTEA tekniğı uygulanması belirlenen riskli yerlerle ilgili yapılan iyileştirmelerle üretim maliyetlerinin düştüğü görülmüştür. Maliyet karşılaştırılmasında üretim miktarı sabit kabul edilmiştir. Ocak ayında 3971 adet parça üretimi yapılmıştır. Ocak ayında hatalı üretilen ürün adedi 129 iken şubat ayında hatalı üretilen ürün adedi 49, mart ayında ise hatalı üretilen ürün adedi 39 'dur. Hatalı ürün adet sayısında şubat ayında ocak ayına göre %62 oranında, mart ayında ise %70 oranında azalmıştır. PLC kartlardan ve operatörlerden ayrı ayrı veri akışı elde edilmiş olup, veriler birbirleri ile karşılaştırılmıştır. Mevcut sürecin RÖS değerleri hesaplanmış, değerler büyükten küçüğe doğru sıralanmış ve iyileştirme 16 maddenin öncelikli olarak ele alınması gerektiğine sonucuna varılmıştır. RÖS değerleri Geleneksel HTEA yöntemi ve Fuzzy HTEA yöntemleri ile hesaplanmıştır. Geleneksel HTEA yönteminde RÖS değeri 100'den yüksek olan silindir malzemesinde freze kesim hatası nedeniyle alın kaynağında çatlama, fabrika için uygun kalitede CRNI çubuk tedarik edilememesi, promix karşı yük ürününde ağırlığının düşük olması, mikser mili burcunun alt dış kalınlığının tolerans değerleri dışında olması, O-ring kanalı işlenmemesinden kaynaklı hatalı üretim, üretilen dondurma makinesi haznesinde ezilme olması, delik çapı konumunun hatalı olması, silindir boyunun tolerans dışında olması, CNC tezgaha yanlış CNC programının verilmesi, boyama işleminin teknik dokümanlara uygun yapılmaması, Milkshake check valve şurup bağlantı kafası parçasının eninin tolerans dışında olması, delik çapının tolerans dışında olması, dondurma makinesi ürün ön sacının müşteri isteğine göre uygun boyanmaması, eski revizyonlu programın üretime verilmesi, hammaddenin karıştırılması, üretim hattına yanlış hammaddenin verilmesi hataları için düzeltici ve önleyici faaliyetler uygulanmıştır. Fuzzy FMEA yöntemi ve geleneksel FMEA yöntemi RÖS değerleri karşılaştırılmıştır. İyileştirme öncelikli 16 maddenin üretim maliyetine etkisi de analiz edilmiştir ve üretim maliyetlerinde toplamda %6 düşüş sağladığı maliyet ile ilgili kayıtlarında gözlemlenmiştir.

1. INTRODUCTION

Both the economy and technology rely on production. To better meet changing consumer expectations in an increasingly competitive market, it is critical to meet the needs of the entire supply chain by reducing production times, assessing the process, lowering costs, and avoiding production errors. In an increasingly competitive world, it is no longer enough for businesses to merely produce; they must also be able to satisfy client expectations of efficiency and volume in the quickest period feasible.

In today's machining industry, technical advances connected with computer numerically controlled (CNC) machines, market demand for more complex specific goods, and complex production processes provide a genuine challenge.

Machining is a manufacturing process that involves turning or milling material in layers with cutting tools to produce the required material qualities (surface, size, and form). In a nutshell, the material is cut into the desired shape using computer-controlled cutting tools. Machining is a particularly important manufacturing process since the required material qualities are computed, and the intended products are created digitally with precise dimensions. Unfortunately, it is more expensive than other manufacturing processes, and there is a lot of waste. Companies are constantly trying to meet their customers' needs efficiently and cost-effectively. As a result, they are trying to implement various quality improvement strategies and enhance machining production control systems. They also aim to prevent and eradicate errors to stay competitive by utilizing the knowledge gained from previous mistakes through error analysis methodologies.

Failure Mode Effects Analysis (FMEA) is a risk management strategy that includes error detection and prevention in automated operations, among other things. FMEA predicts possible failures and identifies problems that might have a big impact, such as human errors, equipment difficulties, staff training issues, object misplacement, communication issues, and design faults. For these reasons, FMEA is one of the most widely used error analysis techniques in machining today.

In this study, we examined the types of errors and their consequences in the machining unit of an industrial kitchen goods manufacturing workplace. First, we identified these flaws to reduce induced costs. To achieve this, we used the maps of the computers installed in the manufacturing line equipment. During the research, it was discovered that the machines do not process components when the operators leave them running. The cards were also used as a precaution to check if the devices were operating correctly. On the Programmable Logic Controller (PLC) panel, the data acquired instantaneously via these cards were listed. Then, using the C# programming language, they were translated into a more formal and comprehensive format. The data in this continuous flow format could be captured via communication protocols, and the unit cost data were computed based on the periods used. Utilizing the

ERP interface located near the CNC machines and used by the operators who gather the data provided by the PLC cards, the process of starting the workstation begins as soon as the operators start the operation and stops when the operation is finished. The volume of faulty goods and the cause of the fault are easily detectable in the event of faulty production. At this point, depending on the data supplied during the quality control operation, error analysis would be performed using the FMEA approach. The connected ERP program is also used to assess the types of errors. Following this approach, we conducted a conclusive study on preventing errors before they occur. The factors that cause human errors, as well as total production costs, were examined thoroughly, before and after. As a final step, we performed a comparison between the calculated unit cost database and the data obtained from the PLC cards.

2. LITERATURE REVIEW

To better respond to changing customer demands in an increasingly competitive environment, the supply chain management requirements must be met quickly and successfully; production times must be reduced; costs must be correctly analyzed and reduced and production errors must be minimized. The literature contains numerous studies on the application of the Fault Mode Effects Analysis (FMEA) method in the manufacturing industry. In the study of Çevik and Aran (2009), the FMEA was used in a company that manufactures pistons, The study detected ten different types of errors, three of which had RPN values above 100. It was decided that the first three errors with high ROS values should be dealt with in the first stage, and the remaining seven errors should be dealt with in the second stage. The ROS values were reduced below 100 after corrective and preventive actions for the first three errors were determined. Customer complaints decreased by 47.4 percent as a result of the measures implemented (Çevik & Aran, 2009).

The loading and unloading effects of the coated carbide cutting edge during milling were researched by Ghani et al. (2013). Feed rate, depth of cut, coolant application, and cutting speed are the milling factors that impact coated carbide tool failure. The most significant factors in coated carbide tool failure and fatigue for milling titanium alloy are cutting speed and depth of cut. Because of their brittleness, carbide tools were found to be shattered in the study. Since carbide is a brittle material by nature, the cutting speed should be reduced to 120m/min if this sort of carbide cutting tool is to be used. It was also suggested that employing ultra-fine carbide cutting tools with sintering methods like nitriding, as well as novel coatings like HT-Ti(C, N)/k-Al₂O₃, TiSiCN, and CrSiCN, might improve carbide cutting tool qualities (Ghani et al., 2013).

Mariajayaprakash and Senthilvelan's (2013) research focused on a power outage in an Indian sugar refinery. The most serious issue in the sugar factory was boiler failure, resulting in a loss of output. Faults were commonly seen in the screw conveyor of the boiler fuel delivery system, and rarely in the boiler grille. To discover and eliminate boiler problems that occurred consistently was the main goal of their study. The Failure Mode and Effect Analysis was used to find the most relevant factors that caused

boiler failures. The following were the outcomes: Firstly, Taguchi's Method was demonstrated to increase the quality of the drum feeder during the process at the lowest feasible cost. Second, the Ishikawa (Cause and Effect) Diagram was shown to be quite helpful in outlining all the probable factors impacting the drum feeder's quality during operation. Third, during the procedure, the fuel parameter was demonstrated to have a considerable impact on the quality of the drum feeder. Fourth, it was possible to predict the best fuel type, moisture content, engine load, and silo level. Fifth, the expected error range for drum failure during operation was $1.37 < 1.86 < 2.35$. The optimum level of boiler component failure was determined with a 95% confidence range (Mariajayaprakash & Senthilvelan, 2013).

Various statistical tools and techniques, such as histograms, control charts, Pareto charts, flow charts, and cause-effect charts, were used in the study by Yee, Ahmed, and Quader (2014) to enhance process performance and product quality at a car-door glass manufacturing firm. The findings revealed that process behavior and capability have a significant relationship, because the characteristics of the process are important in establishing its capability. While the tempering procedure was the most challenging, the back glass was chosen as the product to be studied. The tempering procedure was found to have a rejection rate of 9.49 percent, compared to 5.91 percent for cutting and 3.38 percent for thermal printing. Separate solutions such as vocational training, repair, pre-process control, and adjustment were offered for difficulties such as inappropriate bending speed, low-quality work preparations, inexperienced workers, and uneven heating (Yee et al., 2014).

Ünğan (2017) identified error types in the delivery of raw materials and supplementary materials, incoming quality management, storage, and interim shipping and packaging processes, all of which are sub-processes of a company that manufactures stamps, springs, and derivative products in the automotive and metal processing industries. The study's goal was to advise management in taking steps to avoid making such mistakes. Measures to prevent various mistake types and their impacts were determined in the study. According to the findings of the study, raw and auxiliary material acceptance, inbound quality control, stocking, and intermediate shipments were enhanced by 52.6 percent, while the packing process improved by 54.3 percent (Ünğan, 2017).

A solution that combines the Advantages of Expected Fault Detection (AFD) and FMEA approaches was offered by Mzougui and Felsoufi (2019). The defect detection process was improved with this technique, and FMEA analysis was used despite the lack of cost information. The suggested method incorporated focal points, failure hypotheses, and scenarios. Additional elements such as cost and sustainability were employed to enhance error priority and categorization. The addition of weighting variables was recommended in this study since the Traditional Risk Priority Score (RPN) has been highly criticized in many studies, and weighing variables increased the accuracy and sensitivity of the analyses. Anticipated failure detection (AFD) identified possible problems and assisted engineers in

assessing risks. Failure detection was enhanced, and the efficacy of the demolition analysis and action plans was boosted because of these two additional factors: cost and sustainability. However, the findings were lower when weighting was applied to the Risk Priority Number (RPN) computation, and the threshold values had to be adjusted to make critical analysis more acceptable. The severity, probability, and detection values were multiplied in the traditional Risk Priority Score (RPN) calculation, but this article added weighted values in the calculation as well. There was no consideration of the weighted form of severity, probability, or determination (Mzougui & Felsoufi, 2019).

Hung and Chen (2019) suggested a new AlN (Aluminum nitride) ceramic substrate metallization process in their study, based on the laser-coated copper (LPC) technique rather than the current ceramic substrate manufacturing method. In the LPC research and development phase, the root causes of process failure were considered beforehand to avoid possible process failure. A defect analysis model was created to lower the cost and time required to solve product process problems by addressing the root causes. The traditional AlN metallization was compared with the laser radiation-coated copper method. Additionally, three different methods, selective chemical copper, selective electroless nickel, and electroless gold, were discussed. These applications include process simplification, precision design, easy production of three-dimensional extrusions, and green manufacturing. Several flaws were detected throughout the AlN metallization process of electroless copper plating. Scrap losses were traced back to factors such as top coating and contamination. Better results were obtained by increasing the time spent rinsing with water and an alcohol solution to remove the particulate contaminant because FMEA analysis prevented these errors (Hung & Chen, 2019).

FMEA was used in a study by Lo et al. (2019) to improve machine tool reliability, identify error types, and prevent risk. Results of the hybrid model and the traditional FMEA method were compared. Furthermore, FMEA-MCGDM approaches were contained in the hybrid model. MCGDM multi-criteria group was utilized in the FMEA error mode and effects analysis. First, the R-BWM (weighted best-worst method) was used to calculate the criteria. This was a straightforward and efficient method of calculating ROS values. Second, the R-TOPSIS method was used to categorize the different types of errors. As a result of the method's application, the noise and vibration problem was highlighted as the most important aspect that required adjustment. The findings are expected to be valuable in the creation and refinement of product design plans along with defect prevention measures. Although it addresses some of the flaws in the original FMEA research, researchers claim that more of its obstacles need to be addressed (Lo et al., 2019).

FMEA was used for the entire process, from raw material procurement to product shipment in the study of Dağcı (2019), to prevent errors in a machining business. It was observed that raw material acceptance and distribution, machine processing and manufacturing, purchasing, leveling, measurement monitoring, shipping, and external processes were all very influential in productivity. When comparing

the number of scrap products in 2018 to the number of scrap products by type of defect in the first four months of 2019, it was discovered that an incorrect NC program gave the machine 47.05 percent of the error type, while incorrect information gave the operator 25% of the error type. In addition, 87.01 percent of the thickness was out of tolerance (thinner), 87.09 percent of the large hole diameter was erroneous, and the hole position was incorrect. After the analysis, the burring error type on the part was reduced by 42.85%, the part error type was reduced by 71.42 percent, and the size decrease error type was reduced by 62.5 percent. Overall, the old revision program's running error type was reduced by 100% (Dağcı, 2019).

Sanchez et al. (2020) set out to investigate the use of the Activity-Based Costing (ABC) system to offer relevant cost information to enterprises that produce and sell IoT-based goods. As a result of this research, the cost of a smart wind generator was determined to be US\$ 6,091.76. If indirect costs were not applied to each product, the cost would be 7.9% lower (Sanchez et al., 2020).

Li et al. (2021) used an AHP-FMEA technique to investigate the failure of floating offshore wind turbines. Fifteen fault situations were uncovered throughout the research. Corrective and preventative strategies were found to cut fault propagation pathways and limit fault effects. The most important system of the floating offshore wind turbine is the wind turbine itself (with an RPN of 0.44), then the mooring system (0.18), the floating foundation (0.17), the tower, and the transition components (0.16). In addition, broken mooring lines and 14 other failure modes were identified as failure risks. The study revealed that experts' RPNs differ, demonstrating that FMEAs are subjective methods influenced by personal judgments. Experts are selected from diverse backgrounds, and the accuracy of the AHP-FMEA results needed to be confirmed by conventional methods (Li et al., 2021).

In the Study of Filz et al. (2021), a data-driven FMEA technique using industrial investment products that apply deep learning models to historical and operational data was carried out. A case study from the aviation sector was used to examine this method. Because the possibility of failure estimation was not the only aspect related to the expected risk, FMEA was performed on the employees to study the many types of mistakes in greater depth. Because data-driven error estimation is so accurate, components are only changed when necessary, allowing them to last longer. Failures of parts or components can be foreseen by utilizing the linked approach and immediate RPN values (Filz et al., 2021).

3. METHODOLOGY

The failure type and its consequences in the machining unit of an industrial kitchen goods manufacturing facility were investigated in this study. The research was conducted in a real-time production scenario at a machining workshop, where computer-connected cards were installed on 12 machines. The operators entered the mistakes that occurred in the machining unit of the company that

manufactures industrial-type kitchen goods into the ERP application in the kiosks positioned in the production area. PLC cards were installed in 12 machines in the unit to monitor the operators, and the working hours and downtimes of the machines were collected. The operators' data was compared to the data received from the PLC cards, and the process was brought under control without the need for user intervention. Because the operators were aware that they were being watched, they would perform at a high level. In the production workshop, there are 12 CNC machines. The data from the PLC cards were compared to the data entered by the operators in the ERP program based on the work order. Before and after the application, the entire manufacturing cost was examined.

3.1. Conventional Failure Mode Effects Analysis (FMEA) Method

FMEA is an analytical approach that evaluates and prevents known or probable mistakes in a product or process based on prior experiences and technology (Besterfield et al., 1999; Söylemez, 2006). It assesses the consequences of current or potential failures, defines measures to decrease or avoid the development of these errors, reevaluates the possibility of errors after the actions are implemented, and documents the whole process of analysis (Gönen, 2004).

3.1.1. Procedure of Failure Mode Effects Analysis (FMEA) Method

FMEA implementation can be divided into the following steps. These steps are briefly explained as follows:

Step 1: Organize the system's functions into a hierarchical structure. Divide the system into subsystems, each with its own set of components.

Step 2: Determine the types of errors and their consequences for each component. Assign the severity - degree of importance (S) of each error type based on its effects on the system.

Step 3: Determine the causes of the various error types and the likelihood of each error occurring. Assign the probability of occurrence of each error type the degree of occurrence - probability (O).

Step 4: Make a list of methods for detecting errors and assess the system's ability to detect them before they happen. For each error type, assign a detectability rate (D).

Step 5: Determine the risk priority number (RPN) and set priorities for attention.

$$RPN=S*O*D \quad (1)$$

Table 3.1 shows the scales used to calculate the three risk factor values (Stamatis,1995).

Step 6: Take the suggested actions to improve the system's performance.

Step 7: Develop a tabular version of the FMEA report.

Table 1. Types of Potential Defects and Their Main Causes in The Machining Unit

Severity (S)	Rating	Detectability (D)	Rating	Probability of occurrence (O)	Rating
No	1	Almost impossible	10	Almost never	1
Very slight	2	Remote	9	Remote	2
Slight	3	Very slight	8	Very slight	3
Minor	4	Slight	7	Slight	4
Moderate	5	Low	6	Low	5
Significant	6	Medium	5	Medium	6
Major	7	Moderately high	4	Moderately high	7
Extreme	8	High	3	High	8
Serious	9	Very high	2	Very high	9
Hazardous	10	Almost certain	1	Almost certain	10

Source: Stamatis (1995)

3.1.2 Failure Modes in Machining Processes

The machining process shapes pieces with a specific volume, dimensions, and surface quality by cutting (chipping) them with specific equipment. The cutting equipment rotates at a specific speed and feed rate to process the workpiece in machining. Shaping occurs when the machining of a workpiece creates tension in a specific part of the workpiece. Specifically, the chip removal process is a mixed one that is established using tools appropriate to the workpiece's mechanical characteristics (chip shrinkage, breakage, deformation, hardening of the workpiece's surface, cutting tool wear, deformation, friction, and heat generation). In most cases, mechanical energy is employed in the machining process. Chemical, electrical, and water energy are also employed in several innovative production processes (plunge erosion, laser cutter, water jet, and so on) (Güngör & Paçal, 2004).

Machining methods and the cutting tools used in these techniques are varied. Some machining methods involve shaping and planing, turning, drilling, milling, broaching, reaming, grinding, sawing and leveling, and boronizing (Çiğdem, 2006).

Cutting speeds and feed rates for the tool and workpiece should be determined after the machining method is chosen in planning. Tool breakage, employee injury, machine failure, faulty operation, part deterioration, rework, and delivery delays are the risks associated with incorrect selection, use, and adjustment of these factors (Güngör & Paçal, 2006)

Operators are in high demand because it is desirable to access data via work order tracking. However, if the operators do not correctly enter the work start and end times into the system, it will be impossible to obtain the required information. Alternatively, machine operation data can be obtained without relying on the operators due to the PLC cards installed on the CNC benches in the production units. In this case, the operator can be monitored, and the machine's working times can be precisely determined.

3.2. Fuzzy Failure Mode and Effect Analysis (F-FMEA)

Fuzzy logic is a useful technique for estimating the output response from given input data. Business commentators use a fuzzy logic system for a variety of reasons, including the following (Kusumadewi, 2002):

1- The concept of fuzzy logic is simple to understand. In the Fuzzy Interface System, the fundamentals of mathematics are also simple.

2- This system is adaptable and can tolerate data inaccuracies in the datasets.

3- This methodology can model complex non-linear functions in a short time.

4- This method can also help specialists gain experience without the extra training needed.

5- This method will work using simple natural language.

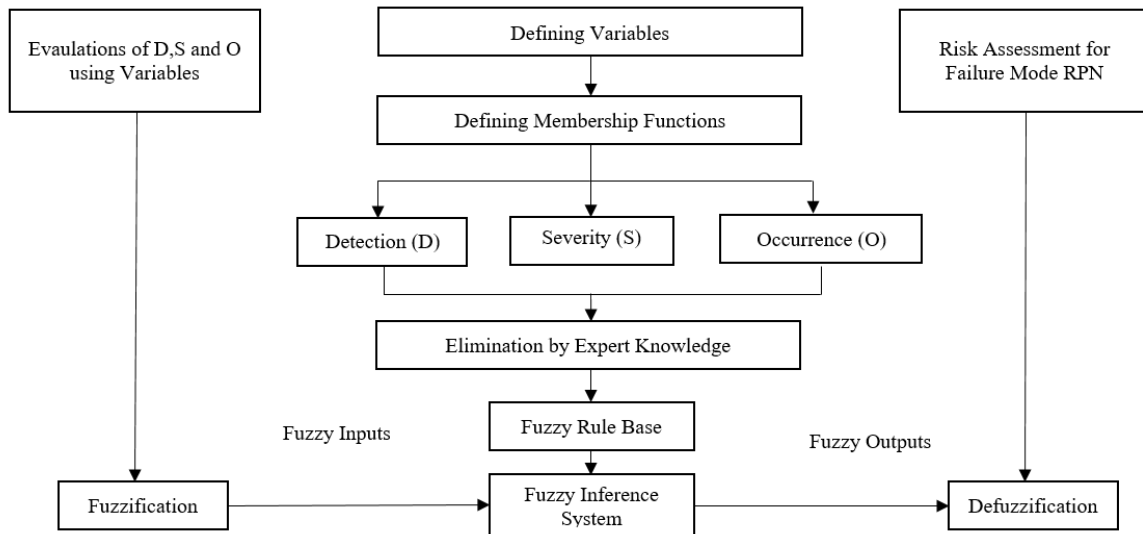
The fuzzy methodology is an important theory that manages information breakdown (Wang, 2008). Fuzzy-FMEA fuzzifies the risk-indexed parameters Occurrence (O), Detection (D), and Severity (S) with appropriate membership functions. This is a knowledge-based approach, and Fuzzy if-then statements can be developed with proficiency and knowledge (Tay & Lim, 2006). The RPN value is obtained by de-fuzzing the fuzzy conclusion. In Figure 1, the fuzzy concepts of fuzzification, defuzzification, and fuzzy rule base are depicted.

Fuzzification: It's the process of converting a precise quantity into a fuzzy number. This is accomplished by declaring various known crisp and deterministic quantities to be completely nondeterministic and highly uncertain. This uncertainty may have arisen because of ambiguity and imprecision, leading to the variables being represented by a membership function because they are fuzzy ("Difference Between Fuzzification and Defuzzification", ty., par. 1).

Defuzzification: It is the inversion of fuzzification, in which the mapping is done to turn crisp results into fuzzy results, however, in this case, the mapping is done to turn the hazy results into crisp ones. This procedure can generate a nonfuzzy control action that depicts the distribution of an inferred fuzzy control action ("Difference Between Fuzzification and Defuzzification", ty., par. 3).

Fuzzy Rule Base: The fuzzy rule base explains the amount of the system criticality for any combination of input variables. In general, a linguistic form of the combination of input variables may be generated, for example, by employing rule-based logic like "if-then," "or-else," and so on. This can be achieved in two ways: first, through a specialist's familiarity and proficiency, and second, through the Fuzzy based model's process (Yang, 2007).

Fig. 1. Flow Chart of Fuzzy Technique

Source: Tay & Lim (2006)

3.3. Programmable Logic Controller (PLC)

PLCs receive data from sensors in the field and process it according to the program on the PLC. As a result, they have complete control over all devices in the field. PLCs are industrial computers with INPUT (input) and OUTPUT (output) units for receiving and writing information from field devices, as well as communication units for communicating with field devices that can work in tandem with SCADA (remote control and monitoring system) (Mirzaoglu & Saritaş, 2008).

PLCs, auxiliary relays, time relays, and counters are all examples of command control elements that can be replaced with this system. The software in these systems performs all operations such as counting, timing, and sorting. As a result, using PLC for all types of sophisticated automation challenges produces rapid and highly trustworthy outcomes.

In a sense, the Internet of Things approach is being used. The data received from the machines through PLC cards is presented promptly on the management screen via the interface, and it is retrieved in real-time. The information is used in the appropriate decision-making processes. One of the key components of Industry 4.0, the Internet of Things (through communication protocols of PLC cards), has been integrated into the system.

3.4. Kitchen Equipments Manufacturing Company

Cookers, open buffets, refrigerators, ice cream machines, dishwashers, cold rooms, furniture, laundry, and other kitchen products are among the company's product range, which is the subject of this study (workbench, washing bench, hood, wall shelf, service shelf, tray transport trolleys, floor grid,

material cabinet, premix counters, temperature cabinet, etc.). Within the company, it can produce all of the products that should be in a hotel's kitchen. It employs 330 people and covers an area of 76000 m2 to provide services to leading companies.

The machining unit has 12 CNC machines. These machines are, in order:

Horizontal lathes: DMG MORI CLX450, DMG MORI ECOTURN310, DMG MORI NLX2500/700, TAKISAWA EX710

Vertical lathes: VLGH950, HONOR VL86H, HONOR VL66M

3-axes mills: FRONTIER MCV1166, 2 pcs WELE AQ1265

5-axes mills: DMG MORI ECOMILL50, DMG MORI CMX50Ues.

3.5. System Integration: PLC, ERP, C# with WinProLadder

PLC cards were installed on each machine in the unit, and the Tibbo Ethernet Converter was used to make the machines' working periods instantaneously available. A CNC machine with a Tibbo converter is installed in the machining unit. The company's IT staff provided information on unused IP numbers for the commissioning of the Tibbo Ethernet converter, and the communication interfaces are given below. The machine is matched with the IP information given to the VSP Manager in the DS Manager interface, and the IP definition is made with the VSP Manager interface. After the establishment of communication with the machines, the necessary diagrams in the WinPro-Ladder PLC program were created to receive the determined data from the machines.

The C # program was used to write the necessary codes for communication protocols. The data was transferred to the ERP program after it became understandable as a result of communication protocols. Instead of keeping the data executable (.exe) form in the C# program, it was moved to the ERP software so that it could be accessible.

Fig. 2. Tibbo VSP Manager and DS Manager

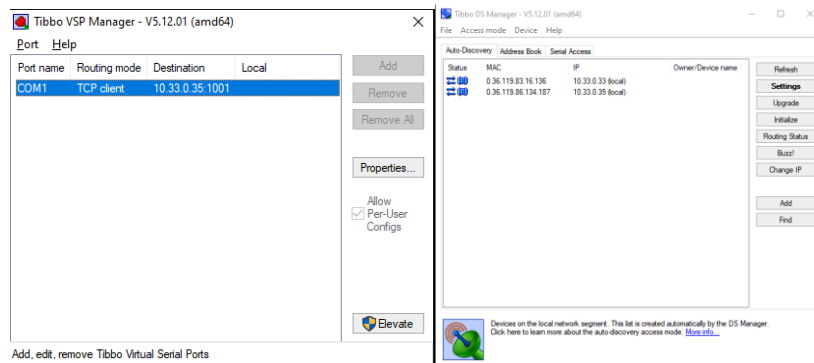

Fig. 3. PLC Port Opening Codes

```
/*BIT DEĞERLERİ*/  
<add key="PORTU" value="COM1"/>  
<add key="DATABIT" value="7"/>  
<add key="STOPBIT" value="1"/>  
<add key="HIZI" value="9600"/>  
<add key="PARITY" value="Even"/>  
<add key="İSTASYON" value="01"/>  
  
if (veri_oku.Enabled == true)  
{  
    if (!ComPort.IsOpen)  
    {  
        ComPort.PortName = Convert.ToString(ConfigurationManager.AppSettings["PORTU"].ToString());  
        ComPort.BaudRate = Convert.ToInt32(ConfigurationManager.AppSettings["HIZI"].ToString());  
        ComPort.DataBits = Convert.ToInt16(ConfigurationManager.AppSettings["DATABIT"].ToString());  
        ComPort.StopBits = (StopBits)Enum.Parse(typeof(StopBits), ConfigurationManager.AppSettings["STOPBIT"].ToString());  
        ComPort.Parity = (Parity)Enum.Parse(typeof(Parity), ConfigurationManager.AppSettings["PARITY"].ToString());  
        ComPort.ReadTimeout = 500;  
        ComPort.WriteTimeout = 500;  
        try  
        {  
            if (Register.portAc)  
            {  
                ComPort.Open();  
                Register.ComPort = ComPort;  
            }  
        }  
        catch (UnauthorizedAccessException ex)  
        {  
            MessageBox.Show(ex.Message);  
        }  
    }  
}
```

The BIT values can be defined as the connection data bits of the port parts. These data bits serve as a means of communication. REGISTERS must be defined to identify from which machines the data comes.

4. FINDINGS AND RESULTS

4.1. Calculation of RPN Values of the Current Process

Raw material acceptance, raw material delivery, machinery, production, and processes conducted outside the unit are the five processes that directly affect production. The acceptance of raw materials, the process of delivering raw materials to production, machine malfunction issues, and other processes and operations are all covered in depth. Because errors arising from transactions made by supplier companies are common, they were deeply analyzed as part of this process.

Evaluating only operational and machine failures within the scope of production problems leads to errors. As a result, FMEA was used to examine the raw material acceptance process as well as the process of delivering the raw material to production. Table 4.1 lists the errors that occur in the processes, which are classified based on the process.

Fuzzy FMEA model has 3 inputs and 1 output. Triangular membership function, which is the most preferred membership function in practice (Sen 2004), was used (Figure 4). In the article, risk priorities were determined with the FFMEA method and the MATLAB fuzzy tool. Fuzzy logic rule base was determined by the opinion of experts (Figure 5). The surface viewer for the severity, probability and detectability values of the FFMEA analysis in the model is shown in figure 6-7-8.

Table 2. The Possible Failure Modes and Root Causes in The Machining Process

Process	Failure Mode	Root Cause of Failure	Conventional FMEA RPN	Rating	Fuzzy FMEA RPN	Rating
Raw Material Acceptance Process	Quality	Defective product, received from the supplier company	60	31	4,24	31
		Incorrect material order to supplier company	12	40	2,95	40
		Failure of the raw material input quality control officer to fulfill his duty	9	41	2,95	41
	Warehouse	Mixing of raw materials	108	14	5,42	15
		Damage of the incoming material while placing it on the shelf in the warehouse	80	20	5	22
		Incorrect raw material barcode labeling by the warehouse manager	72	26	5,76	11
Process of Giving Raw Material to Production	Production	Giving the wrong raw material to the production line	108	15	5,42	16
		Giving the missing amount of raw material to the production line	28	33	4,17	35
		Giving too much raw material to the production line	14	39	3,99	36
Machines	Failure of horizontal lathe machines line	Machine failure due to pneumatic pressure drop	80	21	5	23
		Machine failure due to lack of cooling water	28	34	4,2	32
		Smartkey device failure	28	35	4,2	33
		Machine failure due to leakage in hydraulic oil pump	84	17	4,93	27
		Motor (servo) failure	96	16	5,23	21
	Failure of vertical lathe machines line	Machine failure due to pneumatic pressure drop	80	22	5	24
		Machine failure due to lack of cooling water	72	27	5,33	18
		Malfuction due to low slideway oil	84	18	4,93	28
		C axis failure	16	37	3,48	38
	Failure of 5-axes milling machines line	Machine failure due to lack of cooling water	72	28	5,33	19
		Machine failure due to pneumatic pressure drop	80	23	5	25
		Machine failure due to low press oil	28	36	4,2	34
		Machine probe read error	16	38	3,24	39
		Malfuction due to clogged filters	64	29	4,93	29
	Failure of 3-axes milling machines line	Machine failure due to pneumatic pressure drop	80	24	5	26
Malfuction due to low slide way oil		84	19	4,93	30	
Production Process	Failure CNC program	Inputting the wrong CNC program to the CNC machine	200	8	6,45	8
	Production	First piece trial error	30	32	3,55	37
		Inability to supply appropriate quality CRNI rods for the factory	350	2	7,71	2
		Giving the old revised program to production	128	13	5,67	13

		Faulty production due to not machining the O-ring Groove	280	5	7,05	5
		The mixer shaft bushing's lower outer thickness is out of the tolerance values	320	4	7,2	4
		Crushing in the produced ice cream machine chamber	252	6	7,05	6
		Butt-weld cracking due to milling cut error in cylinder material	400	1	7,97	1
		Lack of weight in the Premix counter load product	350	3	7,71	3
	Quality	The width of the milkshake check valve syrup connection head part is out of tolerance	160	10	6,45	9
		Incorrect hole diameter position	252	7	7,05	7
		Hole diameter out of tolerance	150	11	5,6	14
		Burr in the produced part	24	12	6,45	10
		Cylinder length out of tolerance	252	9	5,76	12
		Inappropriate roller surface cleaning	80	25	5,42	17
		Twisting error on front sheet of ice cream machine	60	30	5,31	20
	Processes Performed Outside the Unit	Painting	Inadequate painting of the front sheet of the ice cream machine according to the customer's request	150	8	6,45
Incorrectly conducted dyeing process			162	32	3,55	37
Marking		Incorrect branding of the company name of the ice cream machine	80	2	7,71	2
		Incorrect marking process	64	13	5,67	13

Fig. 4. Fuzzy system design for FFMEA.

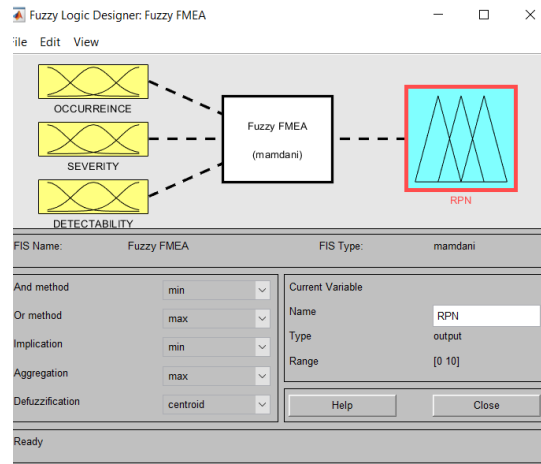

Fig. 5. Fuzzy FFMEA Rule Base

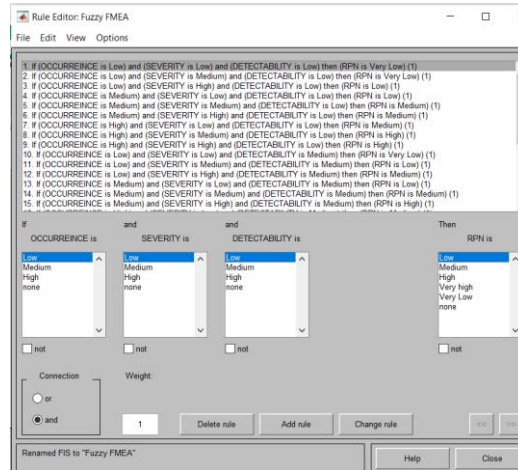

Fig. 6. Surface Viewer for Severity and Detectability

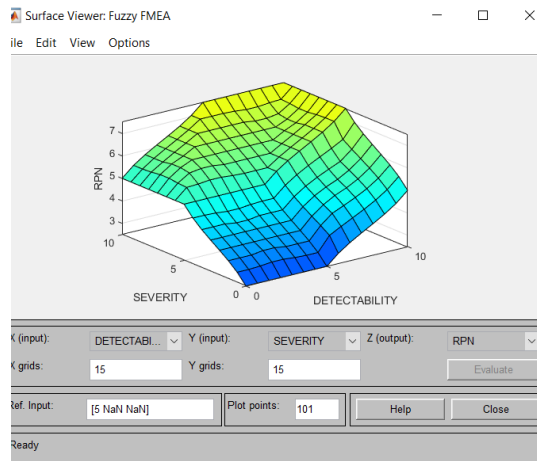

Fig. 7. Surface Viewer for Severity and Occurrence

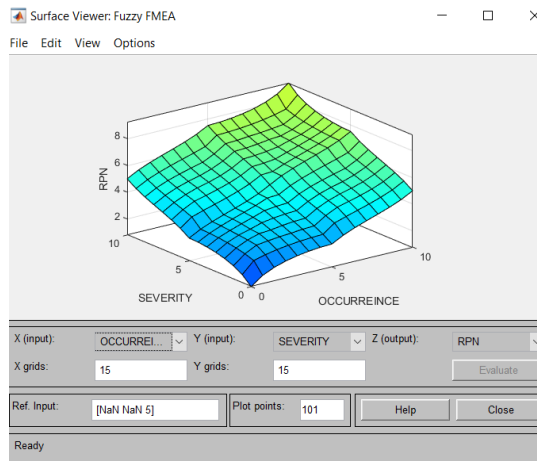
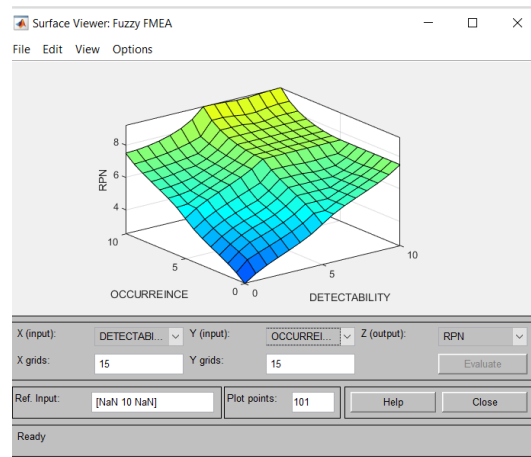

Fig. 8. Surface Viewer for Occurrence and Detectability

According to the findings, the following are the most important possible error types (RPN \geq 100):

- Butt weld cracking due to milling cutting error in cylinder material
- Inability to supply appropriate quality CRNI rods for the factory
- Lack of weight in the premix counter load product
- The mixer shaft bushing's lower outer thickness is out of the tolerance values
- Faulty production due to not machining the O-ring Groove
- Crushing in the produced ice cream machine chamber
- Incorrect hole diameter position
- Inputting the wrong CNC program to the CNC machine
- Cylinder length is out of tolerance (12)
- The dyeing process is not done according to the technical document.
- The width of the syrup connection head of the milkshake check valve is out of tolerance.
- Hole diameter is out of tolerance
- The product front sheet of the ice cream machine is not painted according to the customer's request.
- Putting the old, revised program into production
- Mixing of raw material
- Giving the wrong raw material to the production line

Fuzzy FMEA and traditional FMEA results were found to be similar. Unlike FMEA, FFMEA draws attention to the " Incorrect raw material barcode labeling by the warehouse manager " issue.

5. CONCLUSIONS

FMEA helps manufacturing companies design and produce high-quality, low-cost products while also preventing defective products from reaching the customer. FMEA technique analysis can be easily integrated with the ERP program and provides accurate and quick results during the analysis phase. It has been observed that production costs have decreased as a result of the use of the FMEA technique. The production amount information is a constant parameter in the cost comparison. A total of 3971 pieces were produced in January. In January, there were 129 defective products; in February, there were 49, and in March, there were 39. There were 62% fewer defective products in February than in January, and 70% fewer in March.

Data flow was obtained separately from PLC cards and operators, and the results were compared. The current process' RPN values were calculated, and the values were ranked from largest to smallest, and it was decided that 16 items should be improved first.

Traditional FMEA and Fuzzy FMEA methods were used to calculate ROS values. In the traditional FMEA method, corrective & preventive actions have been implemented for the following errors: Cracking in butt weld due to milling cutting error in cylinder material with RÖS value higher than 100, inability to supply appropriate quality CRNI rods for the factory, lack of weight in the premix counter load product, the lower outer thickness of the mixer shaft bushing to be out the tolerance values, faulty production due to o-ring malfunction, produced ice cream machine bins to be smashed, incorrect hole diameter position, cylinder length to be out of tolerance, CNC machine to be received wrong CNC program, the dyeing process to be done without considering the technical document, the width of the milkshake's head check syrup connection valve to be out of tolerance, the hole diameter to be out of tolerance, the front sheet of the ice cream machine product to be painted without considering the customer's request, giving the old revised program to production, mixing the raw material, giving the wrong raw material to the production line. Overall, using the fuzzy FMEA method, the impact of 16 high-priority items on production costs was also investigated, and it was discovered in the cost records that they resulted in a 6% reduction in costs.

As part of the Internet of Things, PLC cards are extremely useful in the manufacturing sector, where real-time data can be obtained using protocols written on them.

REFERENCES

- Besterfield, D.H., Besterfield, C., Besterfield, G. & Besterfield, M. (1999). Total Quality Management (3rd ed.). America, Prentice Hall Publishing,
- Çeber, Y. (2010). Application of failure mode and effects analysis method (FMEA) in manufacturing industry (Master's thesis, Dokuz Eylül University, Izmir). Access address <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12397/10839>.

- Çevik, O. and Aran, G. (2009). Failure mode effects analysis (FMEA) in the quality improvement process and an application in piston production. *Journal of Social and Economic Research*, 8(16), 241-265. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/28423/302689>
- Çiğdem, M. (2006). *Manufacturing methods* (2nd edn.). İstanbul, Çağlayan Bookstore Publishing,
- Dağcı, B. (2019). Analysis of error types and effects in the quality improvement process and investigation of errors by data mining: an application in the machining industry. (Unpublished master's thesis). Karabük University Institute of Science and Technology Industrial Engineering Department, Karabük.
- Filz, M. A., Langner, J. E. B., Hermann, C. and Thiede, S. (2021). Data-driven failure mode and effect analysis (FMEA) to enhance maintenance planning. *Computers in Industry*, 129, 103451. doi: 10.1016/j.compind.2021.103451
- Fuzzification and Defuzzification. (t.y.) Difference between fuzzification and defuzzification içinde. 16 Mart 2022 tarihinde <https://www.geeksforgeeks.org/difference-between-fuzzification-and-defuzzification/> adresinden erişildi.
- Ghani, A. J., Harron, C. H. C., Hamdan, S. H., Said, A. Y., and Tomadi, A. Y. (2013). Failure mode analysis of carbide cutting tools used for machining titanium alloy. *Ceramics International*, 39(4), 4449-4456. doi: 10.1016/j.ceramint.2012.11.038
- Gönen, D. (2004). Failure modes and effects analysis and an application study (Master's thesis, Balıkesir University, Balıkesir). Access address info:eu-repo/semantics/openAccess
- Gül, B. (2001). Failure mode and effects analysis in quality management (Unpublished master's thesis). Gazi University Institute of Science and Technology Industrial Engineering Department, Ankara.
- Güngör, F. & Paçal, K. (2004). The effect of risk analysis in planning of machining system. IV. Proceedings of the National Production Research Symposium. Turkey: Conference publication
- Güngör, F., & Paçal, K. (2006). The effect of risk analysis on the planning of the machining system. UAS 2006, VI. National Production Research Symposium (1-6 pp). Turkey.
- Huang, G. Q. (2000). Failure mode and effect analysis (FMEA) over the www. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 16 (8), 603-608.
- Hung, S. W. and Chen, T. K. (2019). Disclosing AlN ceramic substrate process failure mode and effect analysis. *Microelectronics Reliability*, 103, 113508. doi: 10.1016/j.microrel.2019.113508.
- Kusumadewi, S. (2002). Analisis dan desain sistem fuzzy menggunakan toolbox matlab. Yogyakarta: Graha Ilmu979-3289-02-3 Daftar Pustaka: hlm.
- Li, H., Diaz, H. and Soares, C. G. (2021). A failure analysis of floating offshore wind turbines using AHP-FMEA methodology. *Ocean Engineering*, 234, 109261. doi: 10.1016/j.oceaneng.2021.109261.
- Lo, H. W., Liou, J. J. H., Haung, C. N. and Chaung, Y. C. (2019). A novel failure mode and effect analysis model for machine tool risk analysis. *Reliability Engineering and System Safety*, 183, 173-183. doi: 10.1016/j.res.2018.11.018
- Mariajayaprakash, A. & Senthilvelan T. (2013). Failure detection and optimization of sugar mill boiler using FMEA and taguchi method. *Engineering Failure Analysis*, 30, 17-26. doi: 10.1016/j.engfailanal.2012.12.010

- Mirzaoğlu, İ. and Saritas, M. (2008). Automation of a semolina production system using PLC and SCADA (Master's thesis, Gazi University, Ankara). Access address <http://hdl.handle.net/20.500.12602/150129>.
- Mzougui, I. and Felsoufi, Z. E. (2019). Proposition of a modified FMEA to improve reliability of product. *Procedia CIRP*, 84, 1003-1009. doi: 10.1016/j.procir.2019.04.315.
- Sánchez, M., Paz Moral, M. and Ramoscelli, G. (2020). Activity-based costing in smart and connected products production enterprises. *Growing Science*, 6, 33-50. doi: 10.5267/j.ac.2019.6.002.
- Söylemez, C. (2006). Failure mode and effects analysis occupational safety application. (Unpublished master's thesis). Gazi University, Institute of Science and Technology Industrial Engineering, Ankara.
- Stamatis D. H. (1995). Failure Mode and Effects Analysis – FMEA from Theory To Execution (2nd e.). America, Asq Pr Quality Press Publishing.
- Şen, Z. (2004). Mühendislikte Bulanık (Fuzzy) Mantık ile modelleme prensipleri (Modelling principles with the Fuzzy Logic in engineering). Su Vakfı Publications.
- Tay, K.M. and Lim, Ch.P. (2006). Fuzzy FMEA with a guided rules reduction system for prioritization of failures *Int. J. Qual. Reliab. Manage*, 23 (8), 1047-1066. doi: <http://dx.doi.org/10.1108/02656710610688202>.
- Ünğan, M. C. (2017). Failure mode effects analysis and an application in automotive parts production. *Journal of Business Science (JOBS)*, 5(2), 217-245. doi: 10.22139/jobs.321887.
- Wang, L.-X. (2008). Adaptive fuzzy systems and control – design and stability analysis. Prentice Hall 0130996319.
- Yang, G. (2007). Life cycle reliability engineering. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc 978-0-471-71529-0.
- Yee T. M., Ahmed, S. and Quader, M. A. (2014, November). Process behaviour and capability analysis for improvement of product quality in car-door glass manufacturing. 5th Brunei International Conference on Engineering and Technology in Brunei. <https://www.crossref.org/iPage?doi=10.1049%2Fcp.2014.1059>.

GENEL ÖZ YETERLİLİK DÜZEYİNİN GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE RİSK ALMANIN RÖLÜ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

THE ROLE OF RISK-TAKING IN THE EFFECT OF GENERAL SELF-EFFICIENCY LEVEL ON ENTREPRENEURSHIP TENDENCIES: A RESEARCH ON UNIVERSITY STUDENTS

Turhan MOÇ¹

1. Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
turhan.moc@igdir.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0001-9639-2974>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
02.04.2022 04.02.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
01.12.2022 12.01.2022

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097669>

Öz

Yapılan bu çalışmanın temel amacı, genel öz yeterlilik düzeyleri ile girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişkide risk alma davranışlarının aracılık rolünün incelenmesidir. Çalışmanın amacı doğrultusunda; genel öz yeterliliğin girişimcilik davranışına etkisinde risk alma davranışının aracılık rolünü tespit etmek için bir model önerilmiştir. Önerilen bu model yol analizi ile test edilmiştir. Araştırmanın evrenini Iğdır Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Veri toplama yöntemi olarak dört bölümden oluşan online anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS ve AMOS programları kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada genel öz yeterlilik ile risk alma davranışı, risk alma davranışı ile girişimcilik ve genel öz yeterlilik ile girişimcilik arasında anlamlı ilişkiler olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca yapılan yol analizi ve aracılık analizi neticesinde; risk alma davranışının, genel öz yeterlilik ile girişimcilik davranışı arasındaki ilişkide aracı rolü olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Genel Öz Yeterlilik, Risk Alma, Girişimcilik.

Abstract

The main purpose of this study is to examine the mediating role of risk-taking behaviors in the relationship between general self-efficacy levels and entrepreneurial tendencies. In line with the purpose of the study; A model has been proposed to determine the mediating role of risk-taking behavior in the effect of general self-efficacy on entrepreneurial behavior. This proposed model has been tested by path analysis. The population of the research consists of the students of Iğdır University. The online survey method consisting of four parts was used as the data collection method. The obtained data were analyzed using SPSS and AMOS programs. In the study, it was concluded that there are significant relationships between general self-efficacy and risk-taking behavior, between risk-taking behavior and entrepreneurship, and between general self-efficacy and entrepreneurship. In addition, as a result of the path analysis and mediation analysis; It has been determined that risk taking behavior has a mediating role in the relationship between general self-efficacy and entrepreneurial behavior.

Keywords: General Self-Efficacy, Risk Taking, Entrepreneurship.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

This research was conducted to examine the mediating role of risk taking tendencies in the effect of university students' general self-efficacy on their entrepreneurial tendencies.

Research Questions

In this research the following hypotheses have been tested. H1: General self-efficacy affects students' risk-taking tendencies positively and significantly. H2: The tendency to take risks affects the entrepreneurial tendencies of the students positively and significantly. H3: General self-efficacy, risk-taking affect students' entrepreneurial tendencies positively and significantly. H4: The relationship between general self-efficacy and entrepreneurship variables is mediated by the risk taking variable. H5: Perceptions to the dependent and independent variables of the study differ according to the demographic characteristics of the students.

Literature Review

Entrepreneurship, which we can refer to as an individual starting their own business or starting a new venture, is often a purposeful and informed career choice as defined (Bird, 1988, Katz & Gartner 1988). To be or not to be entrepreneur already affecting a lot miscellaneous although there are contextual and individual factors, the role of general self-sufficiency perceptions of entrepreneurial individuals is emphasized as a key precursor and that the self-sufficiency of entrepreneurs affects their tendency and behavior to become entrepreneurs forward driven (Boyd & Vozikis 1994, Krueger & Brazeal 1994). Self-sufficiency concerns an individual's "ability to mobilize the motivation, cognitive resources and action plans needed to maintain control over events in their lives" cognitive thought/faith (Wood & Bandura 1989). Individuals with a high risk tendency tend to be more comfortable dealing with risk situations and are less likely to have the same situation personally than other individuals as they perceive (Sitkin & Weingart, 1995). Therefore, these individuals have less anxiety, a higher sense of control, higher feelings of success in entrepreneurial behavior self-sufficiency owner be is foreseen. Self sufficiency for university students is considered one of the very important features that it must have for, since self-sufficiency, making the future brighter in career development important (Sharma & Rani, 2013). Self-sufficiency for students serves as a ladder to career achievements. Students with higher self-sufficiency get higher grades and set higher goals, and more effort they spend (Niehaus et al. 2012). C.C. Chen, Greene and Crick (1998) achieved empirical conclusions that the general perception of self-sufficiency, which they defined as an individual's confidence in their ability to successfully perform their entrepreneurial roles and duties, was positively related to the student's intentions to start their own businesses. But being an entrepreneur with the general perception of self-sufficiency, which we can express as "I can do it, I can succeed". between trend no studies have been found in the literature on whether the risk-taking tendencies of individuals have an intermediary role in the relationship. In this context, the aim of this study is to develop and test a series of hypotheses mediated by the tendency of

individuals to take risks in the relationship between their overall self-sufficiency levels and entrepreneurial tendencies.

Methodology

In the study, the survey method was used to obtain data. The first part of the survey consists of questions about the demographic information of the participants. In second section, Çakır's (2013) entrepreneurs for did a total of 10 questions used in the study of one-dimensional risk-taking behavior scale, in third section, rope and the scale of entrepreneurial tendencies developed by Linan and Chen (2009) consisting of a total of 6 expressions and one dimension and the last part which is developed by Schwarzer and Jarusalem in 1995 and adapted by Aypay to Turkish, there is a general self-sufficiency scale consisting of a total of 10 items. The analysis of the data obtained in this study was analyzed with SPSS 20 and AMOS 18 statistical programs. Descriptive analyses with SPSS statistical program, single and two-variable analyses (Correlation, t-test and ANOVA analyses) and Reliability Analysis for Crobach`s Alpha Analysis Made. Validating factor analysis with AMOS statistics programs (DFA) and road analyses made.

Results and Conclusions

Analysis of survey data shows positively significant associations between overall self-sufficiency, risk-taking and entrepreneurial behaviors. However, the path analysis for the determination of the role of mediation specified in our model result risk in the effect of general self-sufficiency on entrepreneurial tendency according to the tendency to take is the role of intermediary. The study found significant differences between risk-taking and entrepreneurship and gender, between overall self-sufficiency and income, between general self-sufficiency, risk taking and entrepreneurship and working status, between overall self-sufficiency, risk-taking and entrepreneurship and career goal, and finally between entrepreneurship and the expectation variable from entrepreneurship with other demographic variables general self-sufficiency, risk-taking and entrepreneurship variables statistically significant difference has not been detected. The study data is limited to students studying and studying at Iğdir University, a public university. By expanding the sample of the study or by extending the work custom carried out in universities, public private universities can be compared and contributed to the literature.

1. GİRİŞ

Girişimcilik, ekonomik verimliliği artırması, yenilik getirmesi, istihdam yaratması nedeniyle günümüzde ekonomik ve sosyal alanda giderek önem kazanmaktadır (Shane ve Venkataraman, 2000). Bireyin kendi işini kurması veya yeni bir girişim başlatması olarak ifade edebileceğimiz girişimcilik, genellikle amaçlı ve bilinçli bir kariyer seçimi olarak tanımlanır (Bird, 1988; Katz ve Gartner 1988). Girişimci olma ya da olmamayı etkileyen çok çeşitli bağlamsal ve bireysel faktörler olsa da girişimci bireylerin genel öz yeterlilik algılarının rolü anahtar bir öncül olduğu vurgulanmakta ve girişimcilerin öz yeterliliklerinin girişimci olma eğilim ve davranışlarını etkilediği ileri sürülmektedir (Boyd ve Vozikis 1994; Krueger ve Brazeal 1994). Öz-yeterlik, bireyin “yaşamlarındaki olaylar üzerinde kontrol sağlayabilmesi için gerekli olan motivasyonu, bilişsel kaynakları ve eylem planlarını harekete geçirebilme yeteneklerine” ilişkin bilişsel düşüncesi/inancıdır (Wood ve Bandura 1989).

Yüksek risk eğilimi olan bireyler, risk durumlarıyla baş etme konusunda daha rahat olma eğilimindedirler ve kişisel olarak aynı durumu diğer bireylere göre daha az riskli olarak algıladıklarından (Sitkin ve Weingart, 1995) bu bireyler girişimcilik davranışlarında daha az kaygı, daha yüksek bir kontrol duygusu, daha başarılı olma hissedeceklerinden daha yüksek öz-yeterliğe sahip olmaları beklenmektedir.

Öz yeterlik, üniversite öğrencileri için sahip olması gereken çok önemli olan özelliklerden biri olarak kabul edilmektedir, çünkü öz yeterlilik, kariyer gelişiminde geleceği daha parlak hale getirmek için önemlidir (Sharma ve Rani, 2013). Öğrenciler için öz yeterlilik, kariyer başarılarında bir merdiven görevi görür. Daha yüksek öz yeterliliğe sahip öğrenciler, daha yüksek notlar alırlar ve daha yüksek hedefler belirlerler ve kariyerlerindeki başarıya yönelik daha fazla çaba harcarlar (Niehaus vd., 2012).

C.C. Chen, Greene ve Crick (1998), bireyin girişimcilik rollerini ve görevlerini başarılı bir şekilde yerine getirme yeteneğine olan güveni olarak tanımladıkları genel öz yeterlilik algısını, öğrencilerin kendi işlerini kurma niyetleriyle olumlu bir şekilde ilişkili olduğuna dair ampirik sonuçlara ulaşımlardır. Ancak “ben yapabilirim, başarabilirim” şeklinde ifade edebileceğimiz genel öz yeterlilik algısı ile girişimci olma eğilimi ve davranışı arasındaki ilişkide bireylerin risk alma eğilimlerinin aracı bir rolünün olup olmadığını dair bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Bu çalışmanın amacı, bireylerin genel öz yeterlilik düzeyleri ile girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişkiye risk alma eğiliminin aracılık ettiği bir dizi hipotez geliştirmek ve test etmektir. Bu amaçla, üniversite öğrencilerinin demografik bilgilerini, genel öz yeterlilik algılarını, girişimcilik ve risk alma eğilimlerini tespit etmek amacıyla toplam dört bölümden oluşan anket çalışması uygulanmıştır. Araştırma sorusunun teorik temeli öz-yeterlik literatüründe yattığı için, öncelikle öz-yeterlik ve sonrasında girişimcilik ve risk alma kavramları ile ilgili açıklamalarda bulunulmuş ve sonrasında bu üç kavramın birbirleriyle olan ilişkilerine yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Genel Öz Yeterlilik (GÖY)

Sosyal öğrenme kuramının en önemli kavramlarından biri olan yeterlik inancı, “kişinin” bir performansı gerçekleştirebilmesi için gerekli olan davranışları organize etme ve bu davranışları gerçekleştirebilme konusundaki yeteneklerine ilişkin inançları şeklinde tanımlanmaktadır (Bandura, 1986). İnsanların nasıl hissettikleri, nasıl düşündükleri ve nasıl davrandıkları konusunda fark yaratan öz-yeterlik inancı (Bandura, 1997), hangi etkinlikleri seçeceklerini, bu etkinlikleri gerçekleştirebilmek için ne kadar gayret göstereceklerini ve olumsuz bir durum ile karşı karşıya kaldıklarında ne kadar tutarlı davranacaklarını ifade eder (Bandura, 1977). Luszczynska, Gibbons ve Tckozel (2004) tarafından genel öz-yeterlik, kişinin elde edeceğine inandığı sonuçlar ve gerçekleştirebileceği davranışlarla ilgili yeteneğine ilişkin inancı olarak tanımlanmaktadır.

Genel öz-yeterlik inancına sahip olan bireylerin, zorluklarla baş etme yeteneği duygusunun gelişmesi, stresli durumlara verilen tepkilerde belirli bir istikrara ulaşılması ve bu benlik duygusunun belirli bir sürekliliği olması gibi bazı temel özellikleri vardır (Schwarzer, 1994; Schwarzer ve Jerusalem, 1995).

Bandura'ya (1997) göre öz-yeterlik, “bir bireyin bazı kazanımlar elde edebilmek için gerekli olan faaliyetleri düzenleyebilme ve yürütebilme kabiliyetine olan inancıdır”. Bu durum, bir bireyin belirli görevleri yerine getirirken sahip olduğu yeteneklerden ziyade, belirli koşullar altında belirli görevleri yerine getirileceğine dair olan inancını ifade etmektedir. Öz-yeterlik derecesi hem dışsal (yani çevre) hem de içsel (yani bilişsel, duygusal, biyolojik ve davranışsal) faktörlerin ürünüdür (Evers vd., 2002). Bu faktörlerin hepsi birbiriyle ilişkilidir ve bireyin kişiliğini gelişmesini sağlamaktadır.

Öz yeterliliğin önemi, insanın seçimlerini ve davranışlarını etkileme yeteneğine bağlı görünmektedir (Henson, 2001) . Nitekim Bandura (1997) , öz yeterliliğin insan başarılarının ve motivasyonlarının gelişmesinde kilit bir rol oynadığını ifade etmektedir.

Öz yeterlilik algısı fobilerle (Bandura, 1983) depresyonla (Davis ve Yates, 1982) ve ayrıca sigara içmek gibi bağımlılık yapan davranışlarla güçlü bir ilişkiye sahiptir (Garcia vd., 1990) . Öz yeterlik derecesi aynı zamanda bireyin motivasyonunu, duygularını (Pajares, 1997), görev seçimini, ve başarıyı etkiler (Bandura, 1997; Schunk, 1985). Öz yeterlilik, öz düzenleme ve bilişsel strateji ile olumlu bir şekilde ilişkilidir ve başarının yordayıcısıdır (Pintrich ve De Groot, 1990).

Öz-yeterlik, kısacası bir bireyin, “Belirli bir şeyi ya da eylemi yapabilirim ya da yapamam” hakkındaki yargısıdır.

Öz yeterlilik dört faktör tarafından belirlenir: aktif ustalık deneyimi, sözlü ikna, dolaylı deneyim ve fizyolojik ve duygusal durumlar. Bu faktörlerden en etkili olanı, bireylerin geçmiş durumlardaki başarı veya başarısızlık deneyimlerini ifade eden aktif ustalık deneyimidir. Bu deneyimlerden elde

edilen bilgiler daha sonra içselleştirilmektedir. Geçmişteki başarılar öz yeterliliği arttırırken sık sık yaşanan başarısızlıklarda öz yeterlilik seviyesini düşürmektedir. Yüksek düzeyde öz-yeterliliğe sahip bireylerin zorlu görevlere girişme, risk alma ve bu süreçte daha fazla çaba gösterme olasılıkları daha yüksektir. Yüksek düzeyde yeterliliğe sahip bireyler başarısız olursa, bunun nedenini performans eksikliğine veya içinde bulunduğu çevreden kaynaklanan olumsuz durumlara bağlarlar. Başarılı olduklarında, başarılarını yeteneklerine bağlama eğilimindedirler (Bandura, 1986; Bandura, 1997).

Özetlemek gerekirse, öz yeterlik, insanların belirli bir görevde başarılı olacaklarına dair yeteneklerine duydukları güveni ifade etmektedir.

2.2. Girişimcilik (G)

Girişimcilik kavramını ilk olarak Richard Cantillon (1680-1734) tarafından; ticari faaliyetlerini gerçekleştirirken belirsizlikle karşı karşıya kalan kişi şeklinde tanımlanmıştır (Özden vd., 2012). Oxford sözlüğünde girişimcilik; “finansal riskler alarak bir iş kurma ve kâr etme arzusu” şeklinde ifade edilmektedir. Shane ve Eckhardt (2003) girişimciliği, çağdaş ekonomide girişimciliğin modern ve kabul edilebilir tanımlarından biri olarak görülen “fırsatların keşfedilmesini, değerlendirilmesini ve kullanılmasını içeren bir faaliyet” olarak tanımlamaktadır.

Hisrich ve Peters (2001)`a göre girişimci, sermaye, hammadde, emek ve diğer kaynakları daha fazla fayda/fırsat yaratacak şekilde bir araya getirebilen kişidir. Girişimci değişimin, yeniliğin ve yeni bir düzenin de kurucusudur. Bu manada girişimcilik, yeterli emek ve zaman ayırarak, sosyal, fiziksel ve finansal riskleri alarak, parasal ödüller, kişisel bağımsızlık ve tatmin elde ederek yeni bir değer yaratma süreci şeklinde ifade edilmektedir. Casson ve Foss-Klein'a (1995) göre girişimcilik, risk alma, fırsatları kovalama, gerçekleştirme ve yenilik yapabilme sürecinin tamamını ifade etmektedir. Bu manada hem şirket açma hem de inovasyon süreci girişimcilik kapsamında değerlendirilmektedir. Bridge ve ark. Ayrıca girişimciliğin daha spesifik olarak iş kurma, iş sahibi olma, işi geliştirme ve büyütme içerdiğini de belirtmektedir (Aytaç, 2006).

Girişimciler, insanların yaşam standartlarını yükseltirken, insanın işsizlik sorununun çözülmesine de yardımcı olur (Karabulut, 2009). Günümüz girişimcilerinin üstlendiği ve yerine getirdiği işlevlerden bazıları şu şekildedir (Ünal, 2009):

- Bir iş fikrini iş girişimine dönüştürerek üretip ticarileştirmek,
- Başkalarının göremediği fırsatları herkesten önce görüp yararlanmak,
- Yeni ve gelecek vadeden karlı pazarlar yaratmak,
- Yeni teknolojiler ile mal ve hizmet üretmek,
- Yeni kaynakların, üretimde kullanılmasını ve insanlığın faydasına sunulmasını sağlamak,
- Çalışma hayatında değişiklikler yapmak,

- İşsizliğin azaltılması ve istihdamın artırılması,
- Ekonomik kalkınmanın sağlanması.

Girişimcilik günümüzde özellikle inovasyon, yeni işletmelerin ortaya çıkması ve büyümesi ve yeni iş alanlarının yaratılabilmesi için hayati bir öneme sahiptir (Balaban ve Özdemir, 2012):

Carter ve ark. (2003)'a göre girişimci olabilen bireyler ile girişimci olmayan bireyleri birbirinden ayıran altı temel kişilik özelliği vardır: yenilik, bağımsızlık, tanınma, roller, finansal başarı arzusu ve kendini gerçekleştirme. Birçok bilim adamı, başarılı girişimcilerin bir kişilik profilinden ziyade öğrenilebilen ve geliştirilebilen yetenek, bilgi ve sermaye gerektirdiği konusunda hemfikirdirler (Holland, 2010). Bilgi ve deneyimlerle doğmazsınız, bunun yerine öğrenmeniz ve mükemmelliğe doğru gelişmeniz gerekir. Girişimcinin hızla değişen durumu anlaması ve çevik bir yenilikçi çözüm sunması, dolayısıyla kurumunu iş geliştirme aşamasında beklenmedik krizlerden kurtarması gerekir. Bu nedenle sürekli öğrenme girişimciler için en önemli başarı faktörlerinden biridir (Van Popta, 2002).

Girişimcilik ile ilgili birçok tanım olmasına rağmen tüm bu tanımların odak noktası girişimcinin her zaman “başkalarının göremediği fırsatları herkesten önce görüp onları herkesten önce iş fikrine dönüştürebilmesi”dir. “risk alma eğilimleri”, “yenilikçi olma”, “yaratıcılık” ve “gelişim odaklı” olma tüm girişimcilerin sahip oldukları ortak özelliklerdir (Patıra ve Karahan, 2010; Zengin ve Deniz, 2016).

2.3. Risk Alma (RA)

“Risk” kelimesi Fransızca “risqué” kelimesinden gelmektedir. Risk almanın maceraperestlik, esnekliğe karşı katılık ve belirsizliğe tolerans gibi bir özellikleri vardır (Strum, 1971). Bazı araştırmacılar risk almaya olumsuz bir bakış açısıyla bakmaktadırlar, bu yüzden riski kayıp ya da olumsuz sonuçlar üzerinden tanımlamaktadırlar.

Risk alma, bir bireyin riskli durumlarla karşılaştığında risk alma davranışlarında bulunma veya risk alma davranışlarına girme veya bunlardan kaçınma konusundaki eğilimini ifade etmektedir (Dohmen vd., 2011). Clifford'a (1991) göre risk alma, farklı alternatifler arasından seçim yapmayı içeren bir karar durumudur.

İnsanlar riskler farklı şekillerde algıladıklarından, risk ile ilgili ortak genel bir tanım yapmak çok zordur (Yates, 1992; Trimpop, 1994). Bazı insanlar riski para kaybetme olasılığı olarak görürken, diğerleri riski olası mahsul kaybı, binalar ve alt yapıda meydana gelebilecek hasar, bir bütçeye veya zaman kısıtlamasına uymamak olarak görmektedirler. Bazılarında riski potansiyel güvenlik, sağlık ve yaşam kaybı olarak görmektedirler (Yates, 1992). Risk almayı bir karar alma problemi olarak gören Yates (1990), riskin ana bileşenlerini kayıp, kaybın önemi ve kayıpla ilişkili belirsizlik olarak ifade etmektedir. Young (1991) risk alma davranışının sınırsız risk alma, analitik risk alma, kısıtlanmış risk alma ve risk almama davranışı olmak üzere beş farklı seviyede olabileceğini belirtmektedir.

İnsanlar günümüzde küreselleşme, sanayileşme (Vaughan, 1997), teknoloji ve aşırı nüfus (Ale, 2009) `dan kaynaklanabilen riskler yaşamaktadırlar. Her ilerleme ve değişim beraberinde belirsizlikler yaratabilir. Çevresel koşullar değiştikçe, değişim ile gelen belirsizlik ortamında dereceleri farklı da olsa her zaman bir risk vardır. Kısacası riski belirsizlik ya da belirsizliğin bir sonucu şeklinde ifade edebiliriz

İnsanların risk alma tutumları teknoloji, ekonomi, sağlık, spor, sigortacılık gibi her alanda çokça tartışılan bir konudur. Bireyler yaşamlarının her döneminde riskli durumlar ile karşılaştıklarından, risk alabilme davranışının doğasını öğrenmeleri gerekmektedir. Günümüzde toplumda ve dünyadaki hızlı değişimler, problemleri çözebilme yeteneğine sahip ve risk alabilme cesaretine sahip karar vericiler gerektirmektedir. Bu nedenle, hayatı idame edebilmede, günlük hayatta karşılaşılan sorun ve zorluklara yaratıcı çözümler üretmede etkin risk alma bir gerekliliktir. Etkili bir problem çözücü ve karar verici olmak için risk almak bir ön koşul olduğundan (Young, 1991), bireylerin öğrenme deneyimlerinde risk almaya teşvik edilmesi gerekmektedir. Corben (2001), ergenlik döneminde risk almanın bireyin öğrenme ve kişisel gelişiminde önemli bir rol oynadığını belirtmektedir.

Ligthfoot (1997), risk almanın büyümenin doğal ve gerekli bir parçası olduğunu ve risklerin, özgür olma, meydan okuma veya kendisini bir gruba ait olmak gibi bir benlik ifadesi olduğunu vurgulamıştır. Risk alma bir kişilik özelliği, öğrenilmiş bir davranış ve gelişimsel bir alan olarak kabul edilmektedir (Greene, 2000).

Yaşam boyu öğrenme anlayışı, risk almayı ergenler için gelişimsel bir alan olarak kabul eder, çünkü her genç, gelişiminin bir parçası olarak zorluklarla birlikte belirli risk alma deneyimleriyle karşı karşıya kalır. Bu açıdan riskler sağlıklı bir gelişimin parçasıdır (Hendry ve Kloep, 2002) ve risk alma eğiliminde ebeveyn ve ailenin rolü diğer unsurlardan çok daha fazladır (Steinberg, 2007).

Risk almaya istekli olmak, her alanda başarı için bir gerekliliktir ve ancak yaratıcı ve girişimci insanlar risk alma eğilimindedirler (Yudess, 1983).

2.4. Değişkenler Arasındaki İlişkiler ve Hipotezler

Girişimci bireylerin, riske karşı daha yüksek toleransa sahip oldukları görülmektedir. Bu nedenle risk alma davranışı başarılı girişimcilerin özelliklerinden biridir (Khilstrom ve Laffont, 1979; Singh ve DeNoble, 2003) ve bu durum girişimci bireyleri girişimci olmayan bireylerden farklı kılar. Mill (1848), girişimciyi risk alan ve girişimin kaptanı olarak tanımlamış ve risk almayı girişimciyi yöneticiden ayıran bir özellik olduğunu vurgulamıştır. Girişimcilik alanında yapılan çalışmalarda, girişimciliğin risk alma davranışı ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Örneğin, Douglas ve Shepherd (2002), Brown ve ark. (2006) ve Ahn (2010) yaptıkları çalışmalarda girişimci bireylerin, daha fazla risk almaya meyilli olduklarını tespit etmişlerdir.

Öz yeterlilik, motivasyonu artırabilir veya engelleyebilir. Yüksek öz yeterliliğe sahip kişiler daha zorlu görevleri yerine getirebilmek için daha girişimci olabilirler (Bandura, 1995). Macko ve

Tyszka (2009), yaptıkları çalışmada girişimci olan bireylerin daha yüksek düzeyde öz-yeterlilik gösterdiklerini tespit etmişlerdir.

Densberger (2014), risk alma eğilimi ile öz yeterlilik arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla Amerikada çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren 49 girişimci ile yüz yüze görüşmeler ile yaptığı nitel araştırmada öz yeterliliğin risk alma eğilimini bir öncüsü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Densbergin bu çalışmasına göre girişimci olan bireylerin öz yeterlilik düzeyleri yükseldikçe risk alma eğilimlerinde artmaktadır (Densberger, 2014).

Ajibola ve ark. (2007), Nijerya`da bir üniversiteden mezun olan ve yaşları 19 ile 29 arasında olan öğrencileri üzerinde yaptıkları “Üniversite mezunları arasında kişisel gelişim girişiminin yordayıcıları olarak öz-yeterlilik, risk alma davranışı ve ruh sağlığı” konulu çalışmalarında, öğrencilerin genel öz yeterlilik düzeyleri ile risk alma davranışları arasında istatistiksel olarak anlamlı ($\beta=0,345$; $p<0,05$) pozitif yönde bir ilişki tespit etmişlerdir (Ajibola vd., 2007).

Khalild ve ark.`nın (2014), üniversite öğrencileri üzerine “Öz Yeterlilik ve Risk Alma Davranışının Üniversite Öğrencilerinin Kişisel Gelişim Girişimlerine Etkisi.” Adlı çalışmalarında, öğrencilerin risk alma eğilimi ile genel öz yeterlilikleri arasında pozitif yönde ($r= .145^*$, $p<0,05$) ilişki bulmuşlardır. Khalild ve arkadaşlarının çalışmasına göre öğrencilerin kendilerine olan güvenini ifade eden genel öz yeterlilik düzeyleri arttıkça risk almaya daha yatkın olduklarını ifade edebiliriz.

Boyd ve Vozikis`e göre (1994), genel öz yeterlilik algısı, girişimcilik eğilim ve davranışının bir öncülüdür. Onlara göre bunun altında yatan neden, kendini girişimcilik becerilerine sahip olarak algılayan bir bireyin yeni girişimcilik davranışları başlatma ve bu faaliyetlerde ısrar etme olasılığının daha yüksek olacağıdır. Bu şekilde formüle edilebilecek bir hipotez, daha yüksek bir öz-yeterlilik derecesinin, girişimci davranışa yönelik daha yüksek bir niyet ve dolayısıyla daha fazla risk alma eğilimi ile ilişkilendirebiliriz.

Yukarıda ifade edilen kuram ve çalışmalara dayanarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H₁: Genel öz yeterlilik, öğrencilerin risk alma eğilimlerini pozitif yönde ve anlamlı olarak etkiler.

H₂: Risk alma eğilimi, öğrencilerin girişimcilik eğilimlerini pozitif yönde ve anlamlı olarak etkiler.

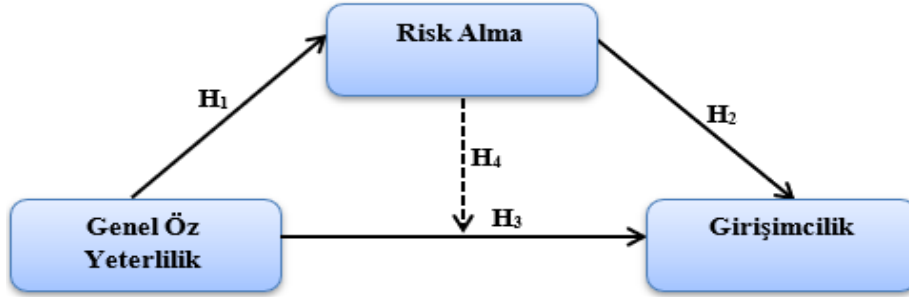
H₃: Genel öz yeterlilik, risk alma öğrencilerin girişimcilik eğilimlerini pozitif yönde ve anlamlı olarak etkiler.

H₄: Genel özyeterlilik ile Girişimcilik eğilimleri arasında Risk almanın aracılık rolü vardır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Bu amaç doğrultusunda bu çalışmada;

- Genel öz yeterlilik ile girişimcilik arasındaki ilişkiyi ortaya koymak,
- Genel öz yeterlilik ile risk alma arasındaki ilişkiyi ortaya koymak,
- Risk alma ile girişimcilik arasındaki ilişkiyi ortaya koymak,
- Genel öz yeterlilik ile girişimcilik arasında ilişkide risk alma davranışının aracılık rolünü tespit etmek,

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmanın ana kütlesi Iğdır Üniversitesinde eğitim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Iğdır Üniversitesinde 2021 eğitim öğretim döneminde kayıtlı olan aktif öğrenci sayısı 13500'tür. Bu evrenin %95 güven %5 hata payı öngörülerek belirlenen yeterli örneklem sayısı 374 olarak hesaplanmıştır. Online anket yöntemiyle gerçekleştirilen ankete toplam 513 öğrenci katılım sağlayarak dönüş yapmışlardır. Bu sayı gerekli olan 374'ü âdeti sağladığı için anket çalışmasına son verilmiştir.

3.3. Anket Formunun Niteliği

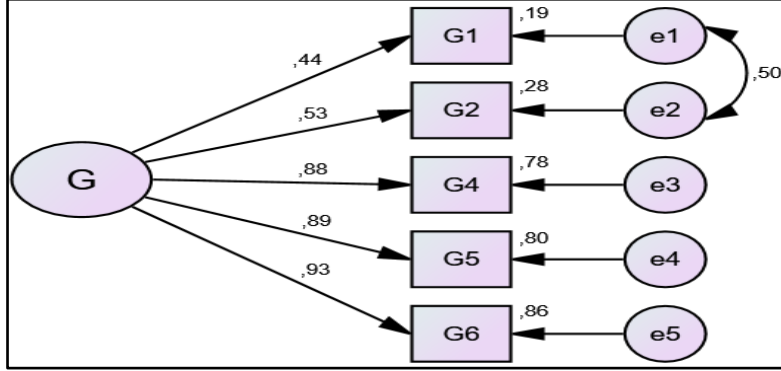
Çalışmanın anket bölümü dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, üniversite öğrencilerinin yaş, cinsiyet gibi demografik özelliklerine ait sorular bulunmaktadır. İkinci bölüm, Çakır (2013)'in girişimcilere yönelik yaptığı çalışmasında kullandığı toplam 10 soru tek boyuttan oluşan risk alma davranışı ölçeğinden yararlanılarak, sorular üniversite öğrencilerine göre düzenlenerek oluşturulmuştur. Üçüncü bölüm, Linan ve Chen (2009) tarafından geliştirilen ve toplam 6 ifade ve tek boyuttan oluşan girişimcilik eğilimi ölçeği ve son bölüm 1995 yılında Schwarzer ve Jerusalem tarafından geliştirilen 2010 yılında Aypay tarafından Türkçeye uyarlanan toplam 10 maddeden oluşan genel öz-yeterlilik ölçeğinden oluşmaktadır. Girişimcilik, genel öz yeterlilik ve risk alma davranışını ölçmek amacıyla "1=Hiç katılmıyorum" ve "5=Tamamen katılıyorum" olmak üzere 5'li likert ölçüm yöntemi tercih edilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Girişimcilik Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliliğine İlişkin Bulgular

Aşağıda Şekil 2. girişimcilik ölçeği için yapılan doğrulayıcı faktör analizinin (DFA) sonuçlarını göstermektedir.

Şekil 2. Girişimcilik DFA

DFA ile uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. Uyum iyiliği değerleri literatürde istenilen sınırlarda olmadığı için düzeltme indekslerinden yararlanma yollarına gidilmiştir. Bu düzeltme indeksleri sonucunda bu çalışmada kullanılan girişimcilik ölçeğinin üçüncü maddesi uyum iyiliği değerlerini bozduğu için boyuttan çıkarılmıştır. Bu çözümleme ile uyum iyiliği indeks değerleri Tablo 1.'de görüldüğü gibi kabul edilen kriterlere göre (Kline, 2005; Şimşek, 2007) uyum göstermiştir.

Tablo 1. Girişimcilik DFA Model Uyum Değerleri ve Yorumları

İndeksler	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum)	Değer	Uyum
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd < 5$	2,087	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,046	Mükemmel Uyum
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	0,0155	Mükemmel Uyum
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,993	Mükemmel Uyum
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,995	Mükemmel Uyum
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,997	Mükemmel Uyum

DFA analizi ile modelde istatistiksel olarak anlamlı olan ya da olmayan faktörleri tespit etmek amacıyla kritik oranlar (K.O) incelenmiştir. Kritik oranın +1,96'dan büyük ya da -1,96'dan küçük olması gerekmektedir (Hox ve Bechger, 1998).Tablo 2.'de görüldüğü gibi tüm değerler bu şartı sağlamaktadır ve bu da %95 güvenirlilik seviyesinde istatistiksel yönden anlamlı olduğunu göstermektedir ($KO \geq \pm 1.96, p \leq 0.05$).

Tablo 2. Girişimcilik DFA Faktör Yükleri

Faktörler	Faktör Yükleri	S.H.	Ort.	K.O.
G1	0,439		3,71	
G2	0,527	,107	3,63	11,661
G4	0,881	,233	3,27	10,289
G5	0,892	,253	3,17	10,324
G6	0,930	,251	3,30	10,419

Malthouse`a (2001) göre, “faktör yüklerinin büyüklüğü en azından 0,30 olmalıdır”. Tablo 2.`de görüldüğü gibi faktör yükleri Malthouse`un belirttiği eşik değerinin üzerindedir.

Güvenirliklerinin ölçülmesinde “Cronbach` s Alpha” ve “Yapısal Güvenirlik” analizi yöntemleri uygulanmıştır. Bu güvenilirlik değerleri Tablo 3.`de görüldüğü gibi Girişimcilik değişkeni için eşik değer olan 0,7 (George ve Mallery, 2003) değerinin üzerindedir. Bu sonuçlar çalışmada kullanılan girişimcilik ölçeğinin güvenilir bir ölçek olduğunu doğrulamaktadır.

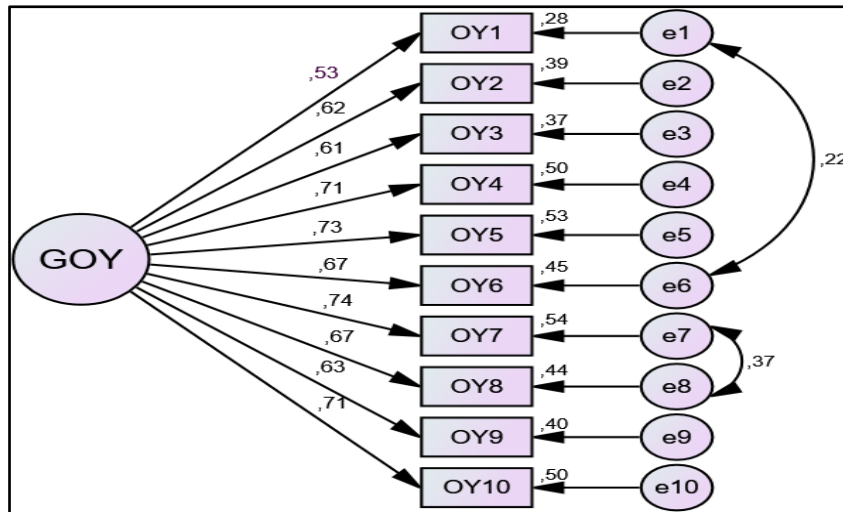
Tablo 3. Girişimcilik Ölçeği Güvenirlik Test Sonuçları

Faktörler	Cronbac's Alpha	Yapısal Güvenlik (Y.G)
G (Girişimcilik)	0,871	0,865

4.2. Genel Öz Yeterlilik Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenilirliğine İlişkin Bulgular

Genel öz yeterlilik ölçeğinin DFA sonuçları aşağıda Şekil 3`te görüldüğü gibidir.

Şekil 3. Genel Öz Yeterlilik DFA

Genel öz yeterlilik ölçeği için yapılan DFA sonucunda modeldeki kritik oranlar 1,96`dan büyük olduğu görülmüştür. Bu değerler 0,05 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir (K.O. $\geq \pm 1.96$, $p \leq 0.05$). Genel öz yeterlilik ölçeğinde istatistiksel olarak anlamlı olmayan herhangi bir faktör bulunmamaktadır. GÖY ölçeği DFA uyum indeksi değerleri, istenilen kriterlere göre iyi bir uyum göstermiştir. Model uyum indeksleri Tablo 4`te sunulmuştur.

Tablo 4. Genel Öz Yeterlilik DFA Model Uyum Değerleri ve Yorumları

İndeksler	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum)	Değer	Uyum
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd < 5$	4,103	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,078	Kabul Edilebilir Uyum
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	0,0405	Mükemmel Uyum
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,949	Kabul Edilebilir Uyum
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,938	Kabul Edilebilir Uyum
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,952	Kabul Edilebilir Uyum

Tablo 4.`teki model uyum iyiliği değerleri bu çalışmada kullanılan genel öz yeterlilik ölçeğinin kullanılabilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Aşağıda Tablo 5`de görüldüğü gibi ölçeği meydana getiren maddelerin hepsinin faktör yükleri eşik değer olan 0,30`un üzerindedir. Bu nedenle ölçeği oluşturan tüm sorular modele dahil edilmiştir.

Tablo 5. Genel Öz Yeterlilik DFA Faktör Yükleri

Faktörler	Faktör Yükleri	S.H.	Ort.	K.O.
OY1	0,527		4,26	
OY2	0,622	,116	4,07	10,259
OY3	0,609	,131	3,76	10,123
OY4	0,710	,127	3,94	11,050
OY5	0,731	,131	3,86	11,219
OY6	0,669	,088	4,28	12,083
OY7	0,738	,113	4,10	11,256
OY8	0,666	,107	4,08	10,636
OY9	0,630	,106	4,12	10,332
OY10	0,710	,138	3,85	11,054

Aşağıda Tablo 6.`da görüldüğü gibi ölçeğin “Cronbach’s Alpha” ve “Yapısal Güvenilirlik” değeri eşik değer olan 0,7`nin üzerindedir. Bu değerler bu çalışmada kullanılan GÖY ölçeğinin güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

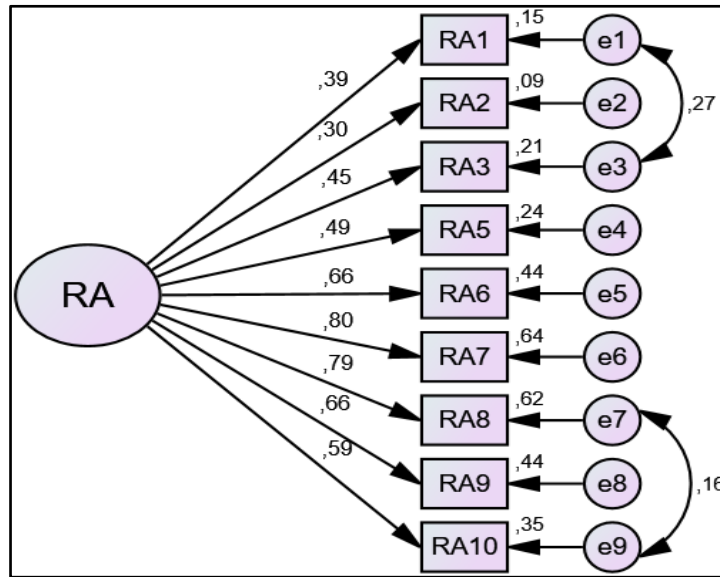
Tablo 6. Genel Öz Yeterlilik Ölçeği Güvenirlik Test Sonuçları

Faktörler	Cronbach's Alpha	Yapısal Güvenlik (Y.G)
GÖY (Genel Öz Yeterlilik)	0,886	0,887

4.3. Risk Alma Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenilirliğine İlişkin Bulgular

Aşağıda Şekil 4, RA ölçeği için yapılan DFA sonuçlarını göstermektedir.

Şekil 4. Risk Alma DFA

DFA sonucunda RA, ölçeğinin uyum iyiliği değerlerinin istenilen sınırlarda olmadığı için düzeltme indekslerinden yararlanılmıştır. Düzeltme indeksleri sonucunda bu çalışmada kullanılan RA ölçeğinin dördüncü maddesi uyum iyiliği değerlerini bozduğu için ölçekten çıkarılmıştır. Bu çözümleme ile uyum iyiliği indeks değerleri Tablo 7`de görüldüğü gibi istenilen kriterlere göre uyum göstermiştir.

Tablo 7. Risk Alma DFA Model Uyum Değerleri ve Yorumları

İndeksler	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum)	Değer	Uyum
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd < 5$	4,300	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,080	Kabul Edilebilir Uyum
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	0,0522	Kabul Edilebilir Uyum
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,955	Mükemmel Uyum
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,923	Kabul Edilebilir Uyum
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,939	Kabul Edilebilir Uyum

Tablo 7.`de görüldüğü gibi uyum iyiliği değerlerine göre ölçek modelinin kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Aşağıda Tablo 8`de görüldüğü gibi modeldeki tüm kritik oranlar 1,96`dan büyük ve ölçeği oluşturan faktörler eşik değerinin üzerindedir.

Tablo 8. Risk Alma DFA Faktör yükleri

Faktörler	Faktör Yükleri	S.H.	Ort.	K.O.
RA1	0,387		3,93	
RA2	0,301	,183	2,29	5,271
RA3	0,455	,118	4,29	7,888
RA5	0,493	,178	4,01	7,013
RA6	0,664	,269	3,32	7,870
RA7	0,800	,286	3,27	8,269
RA8	0,790	,298	2,96	8,233
RA9	0,665	,238	3,66	7,873
RA10	0,591	,250	2,79	7,493

Çalışmanın bağımsız değişkenlerinden olan RA ölçeğinin güvenilirliğine ilişkin analiz sonuçları Tablo 9`da sunulmuştur. Tablodaki değerler bu çalışmada kullanılan RA ölçeğinin güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Tablo 9. Değişkenlerin Güvenirlik ve Yapısal Güvenlik Değerleri

Faktörler	Cronbach's Alpha	Yapısal Güvenlik (Y.G)
RA (Risk Alma)	0,819	0,820

4.4. Aracılık Analizi

Ölçme modelinin doğrulanmasından sonra örtük değişkenli yapısal model üzerinden araştırmanın hipotezleri test edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 10`da sunulmuştur. İlk olarak H1 (Genel öz yeterlilik → Girişimcilik) test edilmiş ve genel öz yeterliliğinin, girişimcilik davranışını yordadığı ($\beta=0,68$; $p<0,01$) tespit edilmiştir. Bu durumda H1 hipotezi kabul edilmiştir. Daha sonra H2 (Genel öz yeterlilik→ Risk alma) test edilmiştir. Genel öz yeterliliğinin, risk alma davranışını yordadığından

($\beta=0,37$; $p<0,01$) H2 hipotezi kabul edilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi RA'nın girişimcilik davranışı üzerindeki ($\beta=0,35$; $p<0,01$) etkisinin anlamlı olduğu görüldüğünden H3 hipotezi kabul edilmiştir.

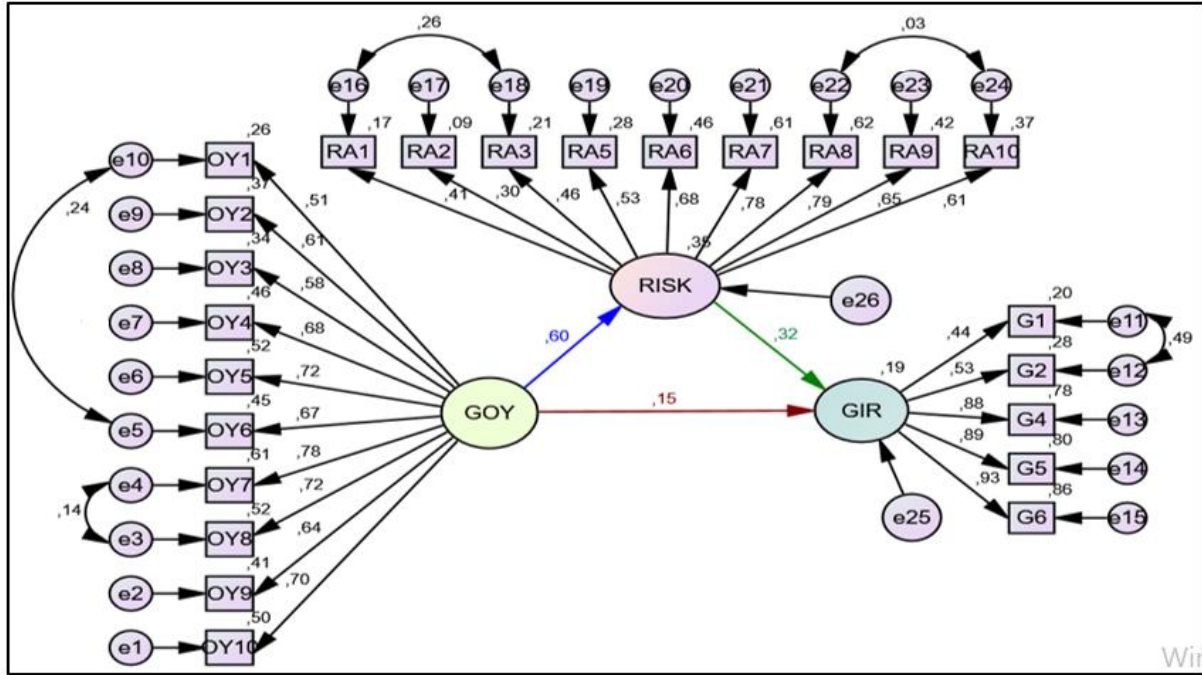
Tablo 10. YEM Analizi Sonuçları (n=513)

	Sonuç Değişkenleri			
	Risk Alma		Girişimcilik	
	β	S.H	β	S.H
Genel Öz Yeterlilik R ²			0,675*	0,070
			0,351	
Genel Öz Yeterlilik R ²	0,373*	0,050		
	0,355			
Genel Öz Yeterlilik Risk Alma R ²			0,104*	0,041
			0,345*	0,080
			0,187	
Dolaylı etki			0,104*(0,018-0,202)	

Not: * $p<0,05$; ** $p<0,01$; $p<0,001$. n=513 Parantez içindeki değerler alt ve üst güven aralığı değerleridir. Boosttrap yeniden örnekleme=2000.

Araştırmanın diğer hipotezlerini test edebilmek için risk alma davranışının aracı değişken olduğu aşağıdaki Şekil 5'deki gibi ayrı bir model kurulmuştur.

Şekil 5. Genel Öz Yeterliliğin Girişimcilik Davranışları Üzerindeki Etkisinde Risk Alma Davranışının Aracılık Rolünün İncelenmesi.

Tablo 11'de görüldüğü gibi, aracı değişken olan RA'nın girişimcilik davranışı üzerindeki ($\beta=0,35$; $p<0,01$) etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür. Bu durumda H3 hipotezi kabul edilmiştir. Ancak aracı değişken olan risk alma'nın Şekil 5'de görüldüğü gibi modele dahil edilmesiyle genel öz yeterlilik değişkeninden girişimcilik değişkenine giden yol katsayısının hala anlamlı olduğu görülmüştür ($\beta=0,104$; $p<0,01$). Risk alma, genel öz yeterlilik ile birlikte girişimcilik davranışındaki

değişimin (varyansını) %19'nu açıklamıştır. Yol analizi sonucunda elde edilen uyum indekslerinin eşik değerlerinin üzerinde olması, oluşturulan modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 11. Yapısal Eşitlik Modelinin Uyum İyiliği Değerleri ve Yorumları

İndeksler	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum)	Değer	Uyum
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd < 5$	2,606	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,056	Kabul Edilebilir Uyum
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	0,0619	Kabul Edilebilir Uyum
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,901	Mükemmel Uyum
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,900	Kabul Edilebilir Uyum
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,929	Kabul Edilebilir Uyum

Bootstrap sonuçlarına göre ise genel öz yeterliliğin risk alma davranışı vasıtasıyla girişimcilik davranışı üzerindeki dolaylı etki %95 güven aralığı 0,018-0,202 olarak elde edilmiştir. Bu sonuçlar, genel öz yeterlilik ile girişimcilik davranışı arasındaki ilişkide risk alma değişkeninin kısmi aracılık etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu durumda H4 hipotezi kabul edilmiştir.

4.5. Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

513 katılımcıdan oluşan örneklemin demografik dağılımları aşağıda Tablo12`de verilmiştir.

Tablo 12. Katılımcıların Demografik Dağılımlarına İlişkin Bulgular

DEĞİŞKEN		FREKANS	YÜZDE
Cinsiyet	Kadın	312	60,8
	Erkek	201	39,2
Gelir	0-2020 TL	289	56,3
	2021-3500 TL	124	24,2
	3501-5000 TL	50	9,7
	5001 ve üzeri	50	9,7
Bölüm	Ön Lisans	304	59,3
	Lisans	209	40,7
Çalışma	Evet	137	26,7
	Hayır	376	73,3
Kariyer Hedefi	Kendi işimi kurmak	126	24,6
	Özel bir şirkette yönetici olmak	52	10,1
	Kamu kesiminde çalışmak	268	52,2
	Üniversitede akademisyen olmak	67	13,1
Eğitim Beklentisi	Evet	351	68,4
	Hayır	162	31,6

4.6. t-Testi ve ANOVA Analiz Bulguları

Aşağıda Tablo.13 ikili gruptan oluşan demografik değişkenlerin G, RA ve GÖY değişkenlerinin varyanslarına göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılan t-testi analiz sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 13. t-Testleri Sonuçları

		Grup	N	Ort.	S.S	t	df	p
Cinsiyet	G	Kadın	312	3,29	,83520	-4,144	511	0,000
		Erkek	201	3,61	,87969			
	RA	Kadın	312	3,29	,62395	-4,432	511	0,000
		Erkek	201	3,55	,68551			
	GÖY	Kadın	312	4,01	,55194	-1,372	511	0,171
		Erkek	201	4,07	,51402			
Eğitim	G	Önlisans	304	3,44	,88044	-0,619	511	0,536
		Lisans ve üstü	209	3,48	,84044			
	RA	Önlisans	304	3,46	,66490	0,510	511	0,610
		Lisans ve üstü	209	3,43	,62001			
	GÖY	Önlisans	304	4,05	,54656	1,136	511	0,256
		Lisans ve üstü	209	3,99	,52459			
Bir İşte Çalışma	G	Evet	137	3,61	,90046	3,018	511	0,003
		Hayır	376	3,35	,84412			
	RA	Evet	137	3,56	,68247	3,475	511	0,001
		Hayır	376	3,33	,64255			
	GÖY	Evet	137	4,13	,58588	2,438	511	0,016
		Hayır	376	3,99	,51518			
Eğitim Beklentisi	G	Evet	351	3,46	,85835	1,807	511	0,071
		Hayır	162	3,32	,87724			
	RA	Evet	351	3,42	,62230	1,352	511	0,178
		Hayır	162	3,33	,73463			
	GÖY	Evet	351	4,07	,52015	2,308	511	0,021
		Hayır	162	3,95	,56779			

Tablo 13.'te görüldüğü gibi;

- “Cinsiyet”, değişkeni ile girişimcilik ($t=-4,144$, $p=0,000$) ve risk alma ($t=-4,432$, $p=0,000$) arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Girişimcilik değişkenindeki anlamlı farklılık 3,61 ortalama ile “Erkek” öğrencilerden, risk alma davranışındaki anlamlı farklılık 3,55 ortalama ile “Erkek” öğrencilerden kaynaklandığı görülmektedir. Bu sonuçlara dayanarak anket çalışmasına katılan “Erkek” öğrencilerin girişimciliğe ve risk almaya daha yatkın olduklarını söyleyebiliriz.
- “Fakülte/Yüksekokul eğitiminiz süresince bir işte çalıştınız mı?/çalışıyor musunuz?” (Bir İşte Çalışma), değişkeni ile girişimcilik ($t=3,018$, $p=0,003$), risk alma ($t=3,475$, $p=0,001$) ve genel öz yeterlilik ($t=2,438$, $p=0,016$) arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu anlamlı farklılık girişimcilik değişkeninde 3,61 ortalama ile “Evet” diyen öğrencilerden, risk alma değişkeninde 3,56 ortalama ile “Evet” diyen öğrencilerden ve son olarak genel öz yeterlilik değişkenindeki anlamlı farklılık 4,13 ortalama ile “Evet” diyen öğrencilerden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir ifade ile eğitimleri sırasında bir işte çalışan öğrencilerin öz yeterlilik, girişimcilik ve risk alma düzeylerinin daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz.
- “Fakülte/Yüksekokuldan aldığınız eğitimin kendi işinizi kurma ya da başka bir işte çalışma konusunda belirleyici bir etkisi oldumu/olacağını düşünüyor musunuz?” (Eğitim Beklentisi), değişkeni ile genel öz yeterlilik değişkeni arasında ($t=2,308$,

$p=0,021$) arasında anlamlı bir farklılık olduğu ve bu anlamlı farklılığın 3,95 ortalama ile “Hayır” cevabı veren öğrencilerden kaynaklandığı görülmüştür. Başka bir ifade ile öz yeterlilik seviyesi yüksek olan öğrencilerin aldıkları eğitimin bir iş kurmak ya da bir işte çalışmalarına katkıda bulunmadığını düşündüklerini söyleyebiliriz.

4.7. ANOVA Analiz Bulguları

Öğrencilerin ikili gruptan fazla olan demografik değişkenlerinin G, RA ve GÖY değişkenlerine göre varyanslarında anlamlı bir farklılığı tespit etmek amacıyla yapılan ANOVA betimsel analiz sonuçları aşağıdaki Tablo 14.'deki sonuçlara göre;

- Gelir değişkeni ile GÖY ($F_{4/508}=0,906$, $p=0,013$) değişkeni arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.
- Kariyer Hedefi ile G ($F_{3/509}=26,797$, $p=0,000$), RA ($F_{4/508}=8,996$, $p=0,000$) ve GÖY ($F_{4/508}=3,510$, $p=0,015$) değişkenleri arasında anlamlı bir fark görülmüştür.

Tablo 14. ANOVA Testleri Sonuçları

		Grup	N	Ort.	S.S	F	df	p
Gelir	GİR	1- 0-2020 TL	289	3,49	,83935	0,851	3/509	0,354
		2- 2021-3500 TL	124	3,35	,85227			
		3- 3501-5000 TL	50	3,56	,86,94			
		4- 5001 TL ve üzeri	50	3,46	1,0211			
	RİSK	1- 0-2020 TL	289	3,41	,63246	1,265	3/509	0,206
		2- 2021-3500 TL	124	3,47	,65715			
		3- 3501-5000 TL	50	3,45	,74126			
		4- 5001 TL ve üzeri	50	3,62	,58669			
	GÖY	1- 0-2020 TL	289	3,97	,55185	,906	3/509	0,022
		2- 2021-3500 TL	124	4,11	,48694			
		3- 3501-5000 TL	50	4,14	,53282			
		4- 5001 TL ve üzeri	50	4,08	,55415			
Kariyer Hedefi	GİR	1- Kendi işimi kurmak	126	3,89	,82855	26,799	3/509	0,000
		2- Özel bir şirkette yönetici olmak	52	3,6	,60326			
		3- Kamu kesiminde çalışmak	268	3,13	,82955			
		4- Üniversitede akademisyen olmak	67	3,52	,81357			
	RİSK	1- Kendi işimi kurmak	126	3,63	,66337	8,996	3/509	0,000
		2- Özel bir şirkette yönetici olmak	52	3,44	,58152			
		3- Kamu kesiminde çalışmak	268	3,27	,65456			
		4- Üniversitede akademisyen olmak	67	3,4	,62074			
	GÖY	1- Kendi işimi kurmak	126	4,11	,56087	3,510	3/509	0,015
		2- Özel bir şirkette yönetici olmak	52	4,08	,43582			
		3- Kamu kesiminde çalışmak	268	3,96	,53214			
		4- Üniversitede akademisyen olmak	67	4,13	,55748			

ANOVA analizleri sonucunda anlamlı farklılık çıkanların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için yapılan Post Hoc-Tukey HSD testi sonuçları Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15. Post Hoc Tukey HSD Testi Bulguları

		Grup	Ortalama Farkı	p
Gelir	GÖY	1-2	-,14312*	0,045
		1-3	,75848*	0,000
Kariyer Hedefi	GİR.	1-4	,37266*	0,013
		2-3	,46642*	0,001
		1-3	,35978*	0,000
	RİSK	1-4	,22918*	0,019
		GÖY	1-3	,15575*

Bu sonuçlara göre; genel öz yeterlilik değişkeni için anlamlı farklılık 1-2 gelir grupları ile 1-3 kariyer grupları, girişimcilik değişkeni için anlamlı farklılık 1-3, 1-4 ve 2-3 kariyer hedefi grupları ve risk alma değişkeni için anlamlı farklılık 1-3 ve 1-4 kariyer hedefi grupları arasında olduğu görülmektedir.

Demografik değişkenlerden cinsiyet, gelir, çalışma, kariyer hedefi, eğitim beklentisine göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Tablo 16`da demografik değişkenlerinin çalışmaya konu olan değişkenlere göre anlamlı farklılaşma sonuçlarına toplu olarak verilmiştir.

Tablo 16. Demografik Özellikler ile Araştırma Değişkenleri Fark Analizi Sonuçları

	Genel Öz Yeterlilik	Risk Alma	Girişimcilik
Cinsiyet		X	X
Gelir	X		
Eğitim			
Bir İşte Çalışma	X	X	X
Kariyer Hedefi	X	X	X
Eğitim Beklentisi	X		

Ön lisans, lisans ve üstü bölümlerinde okuyan öğrencilerin eğitim durumları hariç diğer değişkenler ile çalışma değişkenleri (RA, GOY, G) aralarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin genel öz yeterlilik, girişimcilik ve risk alma arasındaki ilişkiler ile genel öz yeterliliğin girişimciliğe etkisinde risk alma davranışının aracı rolü araştırılmıştır. Bu doğrultuda; öncelikle yapılan yol analizinde genel öz yeterlilik ile risk alma davranışı, risk alma eğilimi ile girişimcilik eğilimi ve genel öz yeterlilik ile risk alma davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı etkiler tespit edilmiştir (Tablo 10). Bu sonuçlara dayanarak H1, H2 ve H3 hipotezleri kabul edilmiştir. Bu sonuçlar Douglas ve Shepherd (2002), Brown ve ark. (2006), Ahn (2010), Macko ve Tyszka (2009), (Densberger (2014), Ajibola ve ark. (2007), Khalil ve ark. (2014), Boyd ve Vozikis`nın (1994) çalışmalarının sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte modelimizde belirtilen aracılık rolünün tespiti için yapılan aracı değişkenin modele dahil edilmesiyle yapılan ikinci yol analizi

sonuçlarına göre genel öz yeterliliğin girişimcilik eğilimine etkisinde risk alma eğiliminin kısmi aracılık rolü olduğu sonucuna ulaşıldığından (Tablo 10) H4 hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırmada cinsiyet ile risk alma ve girişimcilik arasında, gelir ile genel öz yeterlilik arasında, bir işte çalışma ile genel öz yeterlilik, risk alma ve girişimcilik arasında, kariyer hedefi ile genel öz yeterlilik, risk alma ve girişimcilik arasında ve eğitimden beklendi ile genel öz yeterlilik arasında anlamlı farklılıklar tespit edilirken diğer değişkenler ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (Tablo 11 ve 12).

Kadın girişimciler, erkek egemen toplum yapısına sahip ülkemizde gerek toplumsal gerekse sosyal nedenlerden dolayı daha fazla zorluklarla ve cinsiyet ayrımcılığına maruz kalabilmektedirler. Bu zorluklardan dolayı erkek girişimciler kadın girişimcilere göre daha kolay girişimci olabilmekte ve risk alabilmektedirler (Keskin, 2017). 2020 yılı TÜİK verilerine göre 15 yaş ve üstü “İşgücüne katılma oranı” erkeklerde %59,8 iken kadınlarda %26,3’tür (TÜİK, 2020). Çalışma sonucunda risk alma ve girişimcilik ile cinsiyete arasında erkekler lehine olan anlamlı farklılık TÜİK’in sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Bireylerin gelir seviyesi ile genel öz yeterlilik arasındaki anlamlı farklılığa ilişkin sonucu gelir seviyesi arttıkça bireylerin kendine olan özgüvenlerini de arttıracığı şeklinde ifade edebiliriz. Bir işte çalışma ile genel öz yeterlilik, risk alma ve girişimcilik arasındaki anlamlı farklılığı, bireyin bir işte çalışarak kendi gelirini elde etmesi ve kendi kararlarını alabilmesi kendine olan güveni arttıracığından daha kolay girişimcilik davranışında bulunabilir ve risk alabilirler. Kariyer hedefi ile genel öz yeterlilik, risk alma ve girişimcilik arasındaki anlamlı farklılık “Kendi işimi kurmak” ile diğer gruplar arasından kaynaklanmaktadır. Bu sonuç genel öz yeterlilik, risk alma ve girişimcilik seviyeleri yüksek olan öğrencilerin mezun olduklarında daha çok kendi işlerini kurma eğilimlerinin olduğunu göstermektedir. Üniversitede alınan eğitimin kendi işini kurma ya da bir işte çalışma konusundaki rolü ile genel öz yeterlilik arasındaki anlamlı farklılığı eğitim seviyesi yükseldikçe bireyin kendine olan özgüvenini arttıracığını ve bunun sonucunda kendi işini kurma ya da bir işte çalışmaya ilişkin kararı daha kolay alabileceği şeklinde ifade edebiliriz.

Kendine inan, güvenen, risk almaktan çekinmeyecek bir nesil yetiştirebilmek için üniversitede tüm bölümlerde girişimcilik dersinin zorunlu bir ders haline getirilmesini, girişimcilik ile ilgili öğrenci kulüplerin kurulmasını, alanında başarılı olmuş girişimcilerin üniversitelerde seminerler ve konferanslar vermesini, girişimcilik teşviklerinden yararlanabilmek için KOSGEB ve bölgedeki kalkınma ajansları ile işbirliği yapılarak girişimcilik projesi hazırlama eğitimlerinin verilmesini önerebiliriz.

Risk almak, önemli/değerli ve farklı bir ürün/hizmeti ortaya çıkarabilecek yenilik yaratıcı girişimciliği mümkün kılar ve teşvik eder. Girişimcilik, sadece girişimciler için değil, aynı zamanda ilgili işletmeler ve devletler içinde yaşam standartlarını iyileştirme ve zenginlik yaratma yeteneğine sahip olduğu için önemlidir. Bu yönüyle, ülkelerin kalkınabilmesi, birey ve örgütlerin refahının

arttırabilmesi için risk almaktan çekinmeyen bilinçli girişimci bir neslin yetiştirilmesi değişimin çok hızlı olduğu ve rekabetin yoğun yaşandığı günümüzde bir zorunluluk haline getirmiş durumdadır. Çalışma sonucunda risk alma, girişimcilik eğilimi ve genel öz yeterlilik arasında ortaya çıkan olumlu yöndeki ilişkilerde bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

Çalışma verileri, bir kamu üniversitesi olan Iğdır üniversitesinde eğitim ve öğretim gören öğrenciler ile sınırlıdır. Çalışmanın örneklemini genişletilerek veya çalışma özel üniversitelerde gerçekleştirilerek, kamu özel üniversiteler arasında karşılaştırma yapılarak literatüre katkı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Ahn, Taehyun, (2010). "Attitudes toward risk and self-employment of young workers", *Labour Economics*, 17, issue 2, p. 434-442.
- Ajibola ve diğ.(2007). Self-efficacy, risk-taking behavior and mental health as predictors of personal growth initiative among university undergraduates. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, no: 12. Vol. 5(2), ISSN: 1696-2095. pp: 349-362.
- Ale, B. J.M. (2009) *Risk: An Introduction. The Concepts of Risk, Danger and Chance*, Abington, Routledge. Oxon.
- Aypay, A.,2010. Genel Öz Yeterlilik Ölçeği'nin (GÖYÖ) Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), s.113-131.
- Aytaç, Ö. (2006). Girişimcilik: Sosyo-Kültürel Bir Perspektif, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:15 s.139-160.
- Balaban, Ö. ve Özdemir Y. (2012), "Girişimcilik Eğitiminin Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Sakarya Üniversitesi İİBF Örneği", http://girisim.comu.edu.tr/dergi/2012/3in2/o.balaban_y.o..pdf, (20.04.2012).
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*. 84, 191-215.
- Bandura, A. (1983). Self-Efficacy Determinants of Anticipated Fears and Calamities. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 464-469. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.45.2.464>
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman. New York.
- Bird, B. 1988. Implementing entrepreneurial ideas: The case for intention. *Academy of Management Review*, 13:442-453.
- Boyd, N.G. and Vozikis, G.S. (1994), "The Influence of Self-Efficacy on the Development of Entrepreneurial Intentions and Actions." *Entrepreneurship Theory and Practice*, Summer 1994: 63-77.
- Bridge, S. vd. (1998). *Understanding Enterprise, Entrepreneurship And Small Business*, Macmillan Business, London.
- Brown, Sarah, et al.(2006). "Risk preference and employment contract type." *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)* 169.4: 849-863.
- Carter, N. M., Gartner, W. B., Shaver, K. G., & Gatewood, E. J. (2003). The career reasons of nascent entrepreneurs. *Journal of Business Venturing*, 18(1), 13-39

- Clifford, M. M. (1991). Risk-taking: Theoretical, empirical, and educational considerations. *Educational Psychologist*, 26, 263-297.
- Corben, M. (2001). Risk taking in adolescence risk seminars: RRISK online forum. Retired in 15th June 2003, of <http://www2b.abc.net.au/northcoast/risk>.
- Çakır, S. (2013). Girişimcilerin Yeni Bir Girişim Yapma Niyetlerinin Risk Alma Eğilimi İle İlişkisi, Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi. Erzurum.
- Davis, F. W., & Yates, B. T. (1982). Self-Efficacy Expectancies versus Outcome Expectancies as Determinants of Performance Deficits and Depressive Affect. *Cognitive Therapy and Research*, 6, 23-35. <http://dx.doi.org/10.1007/BF01185724>
- Densberger, K. (2014). The Self-Efficacy and Risk-Propensity of Entrepreneurs. *Journal of Enterprising Culture*, 22(4), 437-462. <https://doi.org/10.1142/S0218495814500186>
- Dohmen, T., A. Falk, D. Huffman, U. Sunde, J. Schupp, and G. G. Wagner. (2011). "Individual Risk Attitudes: Measurement, Determinants, and Behavioral Consequences." *Journal of the European Economic Association*, 9 (3): 522-550. doi:10.1111/j.1542-4774.2011.01015.x.
- Douglas, Evan J., and Dean A. Shepherd.(2002). "Self-employment as a career choice: Attitudes, entrepreneurial intentions, and utility maximization." *Entrepreneurship theory and practice*, 26(3): 81-90.
- Evers, W. J. G., Brouwers, A., & Tomic, W. (2002). Burnout and Self-Efficacy: A Study on Teachers' Beliefs when Implementing an Innovative Educational System in the Netherlands. *British Journal of Educational Psychology*, 72, 227-243. <http://dx.doi.org/10.1348/000709902158865>
- Garcia, M. E., Schmitz, J. M., & Doerfler, L. A. (1990). A Fine-Grained Analysis of the Role of Self-Efficacy in Self-Initiated Attempts to Quit Smoking. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 58, 317-322. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-006X.58.3.317>
- Greene, K., Krcmar, M., Walters, L.H., Rubin, D.L., Hale, J. and Hale, L. (2000), Targeting adolescent risk taking behaviors: The contributions of egocentrism and sensation seeking, *Journal of Adolescence*, 23, 439-461.
- Hendry L. Koop M. (2002), *Life span development; resources, challenges and risks*. London England, Thomson and Learning Press.
- Henson, R. K. (2001). The Effects of Participation in Teacher Research on Teacher Efficacy. *Teaching and Teacher Education*, 17, 819-836. [http://dx.doi.org/10.1016/S0742-051X\(01\)00033-6](http://dx.doi.org/10.1016/S0742-051X(01)00033-6)
- Hisrich, R. D. Peters, M. (2001). *Entrepreneurship*, McGraw-Hill Higher, 5th Ed.,.
- Holland, Phil (2010). *My Own Business*, Los Angeles, CA, USA: My Own Business, Inc. <https://www.surveysystem.com>, "Sample Size Calculator", <https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>, Erişim Tarihi: 14.01.2022.
- Karabulut, A.T. (2009). Girişimcilik ve Sürdürülebilirliği, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul.
- Katz, J., and Gartner, W. 1988. Properties of emerging organizations. *Academy of Management Review*, 13:429-441.
- Keskin, S. (2017). Kadın ve erkek girişimciler arasındaki farklılıklar. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1), 64-76. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/meusbd/issue/33259/370262>.
- Khalild et all., (2014). Effects of Self Efficacy and Risk Taking Behavior on Personal Growth Initiative of University Students. *J. Glob. & Sci. Issues*, Vol 2, Issue 3, ISSN 2307-6275, pp.8.

- Kihlstrom, Richard E., and Jean-Jacques Laffont.(1979). "A general equilibrium entrepreneurial theory of firm formation based on risk aversion." *Journal of political economy*, 87.4: 719-748.
- Krueger Jr., N.F., and Brazeal, D.V. (1994). Entrepreneurial potential and potential entrepreneurs. *Entrepreneurship Theory and Practice Spring*: 91–104.
- Linan, F., & Chen, Y.W.(2009). Development and Cross-Cultural Application of a Specific Instrument to Measure Entrepreneurial Intentions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 33(3), s.593-617.
- Luszczynska, A., Scholz, U., & Schwarzer, R. (2005). The general self-efficacy scale: Multicultural validation studies. *The Journal of Psychology*, 139 (5), 439-457.
- Luszczynska. A., Gibbons. F. X., Piko, B., & Tckozel. M. (2004). Self-regulatory cognitions, social comparison, perceived peers behaviors as predictors of nutrition and physical activity: A comparison among adolescents in Hungary. Poland, Turkey, and USA. *Psychology and Health*. 19. 577-593.
- Macko, A., Tyszka, T., 2009. Entrepreneurship and risk taking. *Applied Psychology an International Review*, 58, 469–487.
- Mill, J.S., 1984. *Principles of Political Economy with Some Applications to Social Philosophy*. John W. Parker, London
- Niehaus, K., Rudasill, K. M., & Adelson, J. L. (2012). Self-Efficacy, Intrinsic Motivation, and Academic Outcomes among Latino Middle School Students Participating in an After-School Program. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 34(1), 118–136.
- Özden, K., Temurlenk, M. S. ve Başar, S. (2012). "Girişimcilik Eğilimi: Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesi Öğrencileri üzerine bir Araştırma" <http://fbe.emu.edu.tr/journal/doc/11-12/03.pdf> (03.04.12).
- Pajares, F. (1997). Current Directions in Self-Efficacy Research. In M. Maehr, & P. R. Pintrich (Eds.), *Advances in Motivation and Achievement* (Vol. 10, pp. 1-49). *JAI Press*. Greenwich, CT.
- Patra, S. ve Karahan M. (2010). Girişimcilik Eğitimi ve Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik, Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması, *Business and Economics Research Journal*, Volume 1. Number 2. 2010, pp. 27-44, ISSN: 1309-2448.
- Pintrich, P. R., & De Groot, V. (1990). Motivational and Self-Regulated Learning Components of Classroom Academic Performance. *Journal of Educational Psychology*, 82, 33-40. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-0663.82.1.33>.
- Rani, R., & Sharma, H. L. (2013). Relationship of Personal Growth Initiative with Self-Efficacy among University Postgraduate Students. *Journal of Education and Practice*, 4(16), 125-135.
- Schunk, D. (1985). Self-Efficacy and School Learning. *Psychology in the Schools*, 22, 208-223. [http://dx.doi.org/10.1002/1520-6807\(198504\)22:2<208::AID-PITS2310220215>3.0.CO;2-7](http://dx.doi.org/10.1002/1520-6807(198504)22:2<208::AID-PITS2310220215>3.0.CO;2-7).
- Schwarzer, R. & Jerusalem, M. (1995). Generalized Self-Efficacy Scale. In Weinman, J, S Wright, and M Johnson (Ed.), *Measures in health psychology: A user's portfolio, Causal and control beliefs* (pp. 35-37). Windsor England: NFER-NELSON.
- Schwarzer, R. (1994). Optimism, vulnerability, and self-beliefs as health-related cognitions: A systematic overview. *Psychology and Health: An International Journal*, 9, 161-180.
- Shane, S., & Eckhardt, J. (2003). *The individual-opportunity nexus*. In *Handbook of 58 entrepreneurship research*, (pp. 161-191). Springer, Boston, MA.

- Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 25, 217–226
- Singh, G., and A. F. De Noble (2003). “Views on Self-Employment and Personality: An Exploratory Study,” *Journal of Developmental Entrepreneurship* 8(3), 265–281.
- Sitkin, S. B., & Weingart, L. R. (1995). Determinants of risky decisionmaking behavior: A test of the mediating role of risk perceptions and risk propensity. *Academy of Management Journal*, 38, 1573–1592.
- Strum, I. S. (1971). The relationship of creativity and academic risk-taking among fifth graders. Retrieved from ERIC database (ED046212).
- Tanrıdağ, O. (Ed.). (2015). *Davranış nörolojisi: Beyin-davranış ilişkilerinin organizasyon prensipleri, sendromları ve hastalıkları*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapları
- Trimpop, R.M. (1994) The Psychology of Risk Taking Behavior. In G.E. Stelmach and P.A. Vroom (Eds.), *Advances in Psychology*, 107. North Holland: Elsevier Science B.V.
- TÜİK, (2020). Hane halkı İşgücü Araştırması, Ulusal Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2021-45635>, Erişim Tarihi: 12.06.2022.
- Ünal, A. (2009), Girişimcilik ve KOBİ'ler İçin Kümelenmenin Önemi, *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Derneği Müsiad Çerçeve Dergisi*, ss.51.
- Van Popta, G. (2002). Entrepreneurial learning. EIM Business & Policy Research, *Scientific Analysis of Entrepreneurship and SMEs-paper*, N, 200216.
- Vaughan, E.J. (1997) *Risk management*. John Wiley & Sons, Inc. USA
- Wood, R., and Bandura, A. 1989. Social cognitive theory of organizational management. *Academy of Management Review*, 14:361–384.
- Yates, F.J. (Ed.). (1992) *Risk Taking Behavior*. John Wiley & Sons. Chichester
- Yates, J. F. (1990). *Judgment and decision making*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- Young, R. D. (1991). *Risk-taking in learning*, K-3. National Education Association. Washington, DC.
- Yudess, J. (1983). Creative problem solving training as an intervention to improve risk-taking (Unpublished master's project). State University of New York College, Buffalo, NY. Retrieved from <http://www.buffalostate.edu/orgs/cbir/readingroom>.
- Zengin, Y. & Deniz, M. (2016). Girişimcilik Becerilerinin Firma Rekabetine Etkisinin Elmas Modeli ile İncelenmesi: Tra2 Bölgesindeki İmalat Ve Hizmet İşletmelerinde Bir Uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (56), 0-0. DOI: 10.17755/esosder.72960.

INSTANT MESSAGING GROUPS: IS IT CONVENIENCE OR TORTURE? ANLIK MESAJLAŞMA GRUPLARI: KOLAYLIK MI EZİYET Mİ?

Mehmet Emin BAKAY¹, Sevtap ÜNAL², Aygül ARSLAN³

1. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
mehmetemin.bakay@ikc.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-8985-6002>
2. Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sevtap.unal@ikc.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-3227-0756>
3. Yüksek Lisans Öğrenci, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ayglarsln519@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-1664-2476>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
03.04.2022 04.03.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
31.07.2023 07.31.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097712>

Abstract

The study aims to examine the disturbing situations, and the emotions and thoughts of the participants while using instant messaging. Disturbing situations of the users in the group are violations of privacy, harassment, hurtful words and behaviors, and gender discrimination. The main reasons why users accept these situations are primarily various fears; another is the cultural structure they are in and the personal characteristics of the users. To take precautions against these actions, it has been revealed that training on the use of instant messaging applications and social media should be disseminated, awareness-raising activities should be organized and reactions should be taken to establish the right communication.

Keywords: *Instant Messages, Social Identity Theory, Social Norms, Normative Community Pressure.*

Öz

Çalışma, anlık mesajlaşma gruplarındaki katılımcıların yaşadıkları rahatsız edici durumlara karşı duygu ve düşüncelerini incelemeyi amaçlamaktadır. Gruptaki kullanıcıları rahatsız eden durumların, gizlilik ihlalleri, taciz, incitici söz ve davranışlar ve cinsiyet ayrımcılığı olduğu görülmüştür. Kullanıcıların bu durumları kabul etmelerinin temel nedenleri öncelikle çeşitli korkulardır; diğeri ise içinde buldukları kültürel yapı ve kullanıcıların kişisel özellikleridir. Bu eylemlere karşı önlem almak için anlık mesajlaşma uygulamalarının ve sosyal medyanın kullanımına yönelik eğitimlerin yaygınlaştırılması, farkındalık artırıcı faaliyetler düzenlenmesi, doğru iletişimin kurulması ve gereken tepkinin gösterilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Anlık Mesajlaşma, Sosyal Kimlik Teorisi, Sosyal Normlar, Normatif Topluluk Baskısı.*

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Anlık mesajlaşma gruplarındaki dinamikler ve gruba uyma davranışı çalışmanın amacını oluşturmuştur. Bu çalışma, kişilerin gönüllü olarak katıldıkları anlık mesajlaşma uygulamalarında (Whatsapp, Instagram, Facebook, Telegram, Twitter vb.) yaşanan durumların gruba uyma davranışına etkisi ve üyelerin buna yönelik duygu ve düşüncelerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Gruba uyma davranışı gösteren bireylerin “kurban” konumuna düşüp düşmediği, kurban olması durumunda ise duygu, düşünce ve tepkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırma Soruları

Çalışma, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin anlık mesajlaşma gruplarında karşılaştıkları rahatsız edici durumlar ve buna maruz kalanların duygu ve düşüncelerini ortaya çıkararak alınabilecek önlemler hakkında öneriler sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır. (1) Anlık mesajlaşma gruplarında karşılaşılan rahatsız edici eylemler nelerdir? (2) Anlık mesajlaşma gruplarında rahatsız edici eylemlerde bulunan ve bunlara maruz kalanların özellikleri nelerdir?(3) Rahatsız edici eylemlere karşı alınabilecek önlemler nelerdir?

Literatür Araştırması

İnternet günümüzde iş, eğitim, sosyal ilişkiler, eğlence, alışveriş, iletişim gibi temel deneyimler için vazgeçilmez hale gelmiştir. COVID-19 salgını ile birlikte internetin ve sosyal medyanın hayatımızdaki yeri daha da önemli hale geldi. Birçok internet uygulaması gibi anlık mesajlaşma uygulamaları da hem iş hem de sosyal hayatımızda temel bir rol oynamaya başlamıştır. Artık iş, eğitim, yakın arkadaşlar ve aile gibi gruplar arasındaki paylaşımların temel aracı haline gelmiştir (Chung ve Nam, 2007; Pimmer ve diğerleri, 2018). Bununla birlikte, anlık mesajlaşma uygulamalarının sunduğu hayati faydaların karanlık tarafları da vardır. Genellikle iş, arkadaş, aile ya da okul gruplarından oluşan bu grupların sayısı sayısına bağlı olarak ciddi bilgi kirliliğine neden olmaktadır. Aynı zamanda haftanın her günü ve günün her saati mesaj gruplarından yanıt beklemek ve cevap vermek zorunda olmak kişilerin özgürlüğünü kısıtlamaktadır (Chung ve Nam, 2007). İçinde bulunduğu kültürün özelliklerinin de bu konuda etkili olduğunu belirtmek gerekir. Bireylerin sosyal bir gruba ait olma isteği, özellikle arkadaşları, aileleri, akrabaları veya diğer bağlantıları olan gruplar söz konusu olduğunda, öznel normlara daha fazla uyma eğilimleri kişilerin bu gurplar içindeki davranışlarını yönlendirmede etkili olmaktadır. Kişinin bir gruba uyumunu etkileyen bir diğer faktör de grup içinde saygı duyulan kişilerin kanaat önderleri, ünlüler ya da otoritesi yüksek kişiler olmasıdır. Bu kişilerin sahip olduğu güç, otorite ya da savunuculuğun etkisiyle normatif toplum baskısı kendini hissettirir ve insanların gruba uyma davranışları artar (Martin vd., 2008). Bu gruplardaki dinamikler ve gruba uyma davranışı çalışmanın amacını oluşturmuştur.

Yöntem

Veri toplama aracı olan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu, 3'ü demografik veri ve 16'sı araştırma sorularına ilişkin katılımcı görüşlerini toplamaya yönelik 19 sorudan oluşmaktadır. 14 lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencisi ile Zoom programı kullanılarak görüşmeler yapılmış ve 30 ile 45 dakika arasında sürmüştür. Katılımcıların onayı ile yapılan görüşmeler daha sonra analiz edilmek üzere kayıt altına alınmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler bilgisayara aktarılmış, ham veriler tümevarımsal içerik analizi yöntemiyle araştırmacılar tarafından analiz edilmiştir. Bunun için öncelikle ham veriler araştırmacılar tarafından dikkatlice okunmuştur. Daha sonra içerik analizi ile açık kodlama yapılmıştır. Açık kodlamanın ardından örüntüler bulunmuş, ardından temalara ve alt temalara ulaşılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmadan elde edilen veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, anlık mesajlaşma gruplarının hayatımızın bir parçası haline geldiği ve yasal olmasa da artık kullanılmasının bir zorunluluk olduğu gerçeğiyle karşı karşıyayız. Öte yandan bu uygulamaların sağladıkları kolaylıkların yanı sıra zorluklara da neden olduğu ve zaman zaman özel hayata saygı gösterilmemesi, taciz, rahatsız edici şakalar ve cinsiyet ayrımcılığı gibi birçok rahatsız edici duruma neden olduğu ortaya çıkıyor. Bu rahatsız edici durumların azaltılması için çok gerekli olmadıkça anlık mesajlaşma grupları oluşturulmamalı, bu grupların kullanımına ilişkin kurallar oluşturulmalı, kullanıcılar küçük yaşlardan itibaren grup kullanımı hakkında bilgilendirilmeli, insanlar grup içi doğru iletişim konusunda bilinçlenmeli ve iletişim kurarken nezaket kurallarına dikkat edilmelidir. Sonuç olarak hayatımızı kolaylaştırma potansiyeline sahip teknolojinin bir toplumsal işkence aracına dönüşmemesi gerektiği söylenebilir.

1. INTRODUCTION

The Internet has become essential today, serving fundamental purposes such as work, education, social relations, entertainment, shopping, and communication. With the COVID-19 outbreak, the Internet and social media have become even more important in our lives. Among the many internet applications, instant messaging applications have started to play a crucial role in both our business and social lives, becoming the primary medium for sharing among groups such as work, education, close friends, and family (Chung and Nam, 2007; Pimmer et al., 2018).

However, the benefits of instant messaging apps also come with some negative aspects. The number of messaging groups, which are generally formed for work, friends, family, or school, increases depending on the number of connections and can lead to serious information pollution. Additionally, people can feel constrained by the expectation to be available and responsive to messages from these groups every day and every hour, limiting their freedom (Chung and Nam, 2007).

It's worth mentioning that cultural factors also play a significant role in this regard. Compliance with group norms is crucial in collective cultures like Turkey. Social identity theory focuses on the perceptual and cognitive foundations of group membership. Reference groups provide useful information to people, and individuals participate because they believe that belonging to a social group has symbolic meanings. All social groups offer their members a common identity with various symbols. Especially if the behaviour is essential within the scope of subjective norms, the group's sanction on the person becomes stronger. Subjective norms refer to important beliefs and attitudes for the group, and group dynamics have a directive effect on individuals' behaviour (Ajzen, 2005). Individuals tend to conform more to subjective norms, especially when it comes to groups of friends, family, relatives, or other connections (Sardana et al., 2020).

Another factor that influences a person's adaptation to a group is the people who are respected in the group, such as opinion leaders, celebrities, or people with high authority. With the effect of power, authority, or advocacy that these people have, normative community pressure makes itself felt, and people's behaviour to conform to the group increases (Martin et al., 2008).

This study aims to examine the effect of groups in instant messaging applications (WhatsApp, Instagram, Facebook, Telegram, Twitter, etc.) where people voluntarily participate in group conformity behaviour and the members' feelings and thoughts towards this situation. The study aims to determine whether individuals who show conformity behaviour to the group fall into the "victim" position and, if so, their feelings, thoughts, and reactions towards it.

2. LITERATUR REVIEW

The human being is described as “a social animal” (Aronson, 1980). Therefore, it has always been important for humans to join groups and use the “we” instead of “I.” Groups have a great contribution to make our lives easier. In general, groups help us gain knowledge, acquire various values, and acquire an identity (Solomon, 2017; Tomasello, 2014). Social identity theory explains the behaviour of people joining the group as follows: The individual wants to join the group because he thinks belonging to a certain social group has an emotional and symbolic meaning. All social groups, large or small, provide their members with a shared identity that determines and evaluates who they are, what they should believe, and how they should behave (McKeown et al., 2016). Because it is stated that groups give individuals a sense of belonging to a symbolic world (McLeod, 2021; Glass and Li, 2010). It is stated that individuals try to achieve and maintain a positive social identity in their groups, thereby increasing their self-esteem. It is argued that this positive identity is largely due to positive comparisons that can be made within and outside the group. If individuals have an unsatisfactory identity because of their comparisons, it is seen that individuals may try to leave their groups or seek ways to obtain a more positive distinctiveness for the group (Brown, 2000). An individual shares common characteristics and beliefs with other members of the group. Therefore, when individuals identify with a group, they see themselves as part of the group and try harder to achieve the group’s goals (Lin et al., 2017).

Norms play an active role in joining and adapting to the group. Norms determine the boundaries of the social identities of groups and individuals (McKeown et al., 2016). In this direction, an individual with subjective norms is expected to exhibit behaviours by within-group norms. It is stated that individuals try to make themselves look like an in-group prototype by acting according to group norms in this direction. Subjective norms are based on individuals’ perceptions of what other people want them to do. It is largely based on the need for approval and reflects the influence of other people on the behaviour of individuals (Bagozzi et al., 2007). It is seen that subjective norms are more effective in their behaviours when individuals want to identify too much with the groups they belong to and when they feel obliged to fulfill group norms (Sardana et al., 2020). Regarding this process, social psychologists state that the need for approval by the people in the group is the primary reason for regulating the behaviour of individuals (Algesheimer et al., 2005). This normative pressure to conform to the populist view of the society or group directs the behavior of individuals, especially when supported by the ideas of members such as the leaders of the group and opinion leaders. In addition, the behavior of someone with subjective norms to comply with group norms does not only depend on the fact that someone has more power than the individual but also on the family, friends, school, etc., that individuals want to be in. It is seen that the thoughts of the individuals in the groups are also important (Shen et al., 2010; Sardana et al., 2020).

Normative community pressure affects community members in the way they behave. Community norms are expressed in two ways. These are social norms/norms of conformity and personal acceptance of norms. Group norms become oppressive when the first condition is fulfilled and the second condition is insufficient. Norms turn into oppression when individuals do not want to accept the norms personally. However, it is stated that some members feel that they are a part of the groups they belong to and that they see group norms as necessary to have a good social identity. In this case, it is seen that individuals do not perceive group norms as pressure (Lindiawati et al., 2019). In this study, the emotions felt by people when the second situation is not valid and group norms are perceived as pressure was tried to be examined in the dimension of in-group text messaging, which is today's most important communication tool.

Although there are a limited number of studies concerning the topic the study by Marta-Lazo and Merello-García (2020) found that the most common disruptive behaviors in WhatsApp groups were off-topic messages, spam, and cyberbullying. They also found that those who engaged in disruptive behaviors tended to be younger, male, and have lower levels of education and income. The study suggests that establishing clear rules and guidelines for group communication, as well as actively moderating the group, can help prevent and manage disruptive behaviors.

Atrek and Kaya (2020) found that excessive instant messaging use in the workplace can lead to distraction, overload, and decreased productivity. The article suggests that creating clear guidelines for instant messaging use, such as setting expectations for response times and encouraging in-person communication for important discussions, can help mitigate the negative effects of instant messaging in the workplace.

Adekunle and Tella (2017) found that excessive use of instant messaging among undergraduate students was negatively correlated with academic performance. The study suggests that setting boundaries for instant messaging use, such as turning off notifications during study time and limiting use during class, can help students manage their instant messaging use and improve academic performance.

Gawer and Geroski (2014) found that the use of instant messaging and social media in healthcare communication can lead to unintended consequences, such as breaching patient privacy and causing miscommunication between healthcare professionals. The article suggests that healthcare organizations establish clear policies and guidelines for instant messaging and social media use, as well as provide training and education for healthcare professionals on the proper use of these tools.

Leone and De Marco (2021) found that while instant messaging can improve communication and collaboration in the workplace, it can also lead to distraction and overload. The study suggests that organizations establish guidelines for instant messaging use, such as setting expectations for response times and encouraging in-person communication for important discussions.

Yi-Yin Ko and Jun-Der Leu (2017) reviewed the literature on the use of instant messaging in educational settings and found that it can improve communication and collaboration among students and teachers, but can also lead to distraction and negative effects on learning outcomes. The review suggests that using instant messaging in education should be carefully planned and managed.

Tagg and Seargeant (2014) reviewed the use of instant messaging in professional communication and found that it can improve communication and collaboration among colleagues, but can also lead to distraction and negative effects on productivity. The review suggests that organizations establish guidelines for instant messaging use, such as setting expectations for response times and encouraging in-person communication for important discussions.

Kolek and Saunders (2008) found that undergraduate students on Facebook disclose a significant amount of personal information on their profiles, including their sexual orientation, relationship status, and political views. They also found gender differences in the types of information that men and women disclose.

Kircaburun and Griffiths (2018) found that individuals with higher levels of Instagram addiction tend to have lower levels of self-esteem, lower levels of conscientiousness, and higher levels of neuroticism. They also found that self-liking partially mediated the relationship between Instagram addiction and these personality traits.

Manca and Ranieri (2016) conducted a literature review of research on the use of Facebook as a technology-enhanced learning environment (TELE) from 2012 to 2015. They found that while there are some benefits to using Facebook as a TELE, there are also significant challenges related to privacy concerns, distraction, and maintaining a professional online identity.

The research questions, research design, and findings of the research are given below.

3. RESEARCH MODEL

This qualitative research employed a phenomenological research design. Phenomenological researches are conducted to find out how a concept or phenomenon is experienced and understood by individuals (Creswell, 2007). The study aims to present suggestions about the disturbing situations that undergraduate, graduate and doctoral students encounter in instant messaging groups and the precautions that can be taken by revealing the feelings and thoughts of those who are exposed to it. For this purpose, answers to the research questions presented below are sought.

(1) What are the disruptive actions encountered in instant messaging groups?

(2) What are the characteristics of those who create and are exposed to offensive actions in instant messaging groups?

(3) What are the precautions that can be taken against offensive actions in instant messaging groups?

3.1. Participants

The participants of this research were 14 university students from different universities and different education levels. The university students were chosen with criterion sampling from purposive sampling methods. This technique is more of a research purpose than a methodological requirement and allows the researchers to select appropriate participants for the purpose of the research (Creswell, 2007). The participant group consists of 5 undergraduates, 4 graduate, and 5 doctoral students at 6 different universities. The ages of participants ranged from 20 to 44. 11 female and 3 male students were included in the study. Demographic data of the students are presented in Table 1.

Table 1. Demographics of Participants

Participants	Age	Gender	Education Status	University
P1	20	Female	Undergraduate	Anadolu University
P2	43	Male	Doctoral	Katip Çelebi University
P3	32	Female	Doctoral	Katip Çelebi University
P4	24	Female	Undergraduate	Süleyman Demirel University
P5	44	Female	Doctoral	Katip Çelebi University
P6	25	Female	Graduate	Katip Çelebi University
P7	29	Female	Doctoral	Katip Çelebi University
P8	23	Female	Undergraduate	Katip Çelebi University
P9	26	Male	Graduate	Katip Çelebi University
P10	20	Female	Undergraduate	Ege University
P11	24	Male	Undergraduate	Dokuz Eylül University
P12	32	Female	Doctoral	Katip Çelebi University
P13	24	Female	Graduate	Adnan Menderes University
P14	25	Female	Graduate	Süleyman Demirel University

3.2. Data Collection Tool

In this research, open-ended data were collected with the qualitative interview method. This method is usually known as a semi-structured interview (Balyer & Bakay, 2022). By using this method, the participants explain their ideas freely on a specific topic. The semi-structured questionnaire, which

is a data collection tool, was developed by the researchers and was finalized by taking the opinions of two different faculty members who are experts in the field. The interview form consists of 19 questions, 3 of which are demographic data and 16 of which are to collect participant views on the research questions. The interview form was applied to 3 people, and it was evaluated by the researchers according to the feedback obtained and given its final form. There is also a “Volunteer Participation Form” in the introductory part of the data collection tool.

3.3. Data Collection Process

Interviews were conducted with 14 undergraduate, graduate, and doctoral students, using the Zoom program and the interviews lasted between 30 and 45 minutes. Interviews with the consent of the participants were recorded for later analysis. Participants were given the scope of the study and necessary information by the researchers about the process and data protection before the study. The participants were informed that they could leave at any stage of the interview and that they were not obliged to answer questions that bothered them.

3.4. Data Analysis

The data obtained from the interviews were transferred to the computer, and the raw data were analyzed by the researchers with the inductive content analysis method (Elo & Kyngäs, 2008). For this, first, the raw data were carefully read by the researchers. Then, open coding was done with content analysis. After open coding, patterns were found, and then themes and sub-themes were reached. While determining the themes, it was checked whether the expressions under each theme were consistent with themselves and with the theme title. Opinions of the participants P1, P2 It has been transferred in a coded format.

3.5. Limitations

This research has limitations regarding the transferability of the results to the population. Firstly, the sample of participants was volunteer students. For this reason, they are not necessarily representatives of other students. Therefore, the results obtained here are limited to this study group of students. Secondly, the analysis are the interpretations of researchers and limited with their conclusions. Different researchers may find different results or can make different comments.

3.6. Validity and Reliability

To increase the reliability of the research and to prevent data loss, the interviews were recorded. The coding was re-coded by two faculty members who are experts in the field. To check the consistency between the two codes, the Miles and Huberman model is used (Baltacı, 2017). The coders got together and reviewed the coded data. There was a 75% similarity between the themes created by the two experts according to Miles and Huberman's formula. A consensus was reached on the different themes.

3.7. Ethics Committee Permission

Ethical permission for the study was obtained from the Social Research Ethics Committee of İzmir Katip Çelebi University (Permission Date (14.12.2021), 2021/22-14).

4. FINDINGS AND DISCUSSION

First, participants were asked about their social media tool preferences. The findings show that undergraduate students tend to use social media and instant messaging applications more frequently than graduate students, which could be due to age differences. Table 2 presents the frequency and percentage distributions of the instant messaging applications most commonly used by the participants.

Table 2. Frequencies of Instant Messaging Applications Most Used by Participants

App.	WhatsApp	Instagram	Youtube	Twitter	Facebook	Linkedin	Pinterest	Telegram
f	14	14	13	13	8	5	4	2
%	100	100	92	92	57	38	21	14

When examining the data, it is evident that all participants mostly use WhatsApp and Instagram, with YouTube, Twitter, and Facebook following these apps. The least used applications are LinkedIn, Pinterest, and Telegram. Participants state that instant messaging applications facilitate communication, serve as an important socialization tool, and follow the agenda, using these applications is a necessity in today's world. Additionally, it is easier to access visual materials through these applications, and they have become the primary source of news. Therefore, classical news sources like television, radio, and newspapers are being replaced by social media and instant messaging applications and are becoming increasingly popular day by day. One of the participants expressed this situation as follows: “At the beginning, though, the purpose of Instagram was to share photos, many people today use it to follow the update. Similarly, I think Twitter is a news channel (P3).”

It can be seen that instant messaging applications are very important in terms of fulfilling almost all the communication needs of their users in social environments, businesses, and schools. As a result of the interviews, it is stated that WhatsApp is of vital importance, as it facilitates and accelerates communication for the participants. One of the participants expresses this situation as follows:

“WhatsApp has become essential now. Because everyone communicates there. You have to communicate from there because no more messages like it used to be. WhatsApp became a part of life (P8).”

Some of the participants who stated that WhatsApp is the easiest way to reach communication channels in school, business, and daily life express that WhatsApp groups have become a necessity with the following:

“There is a side of me that I like to talk about a little more privately. But there are also obligations. Some things, even everything, are on social media. When our professor sends us any information, he writes from the group because he wants to reach more than one person with a single message. Not being in that group also causes me to fall behind in knowledge or not learn when a plan is made. That’s why I have to be in those groups (P1).”

Instant messaging apps are a socialization tool for users as well as facilitating communication with business or school groups. Connecting this, the participants stated that besides WhatsApp, they use Instagram and Twitter as socialization tools. Stating that it facilitates communication with family and friends and provides the opportunity to be included in the lives of people around them, the participants express that they do not feel alone thanks to social media groups. At the same time, the participants who stated that they had the opportunity to meet different people in social media groups stated that these groups strengthened their social networks. At this point, the participants stated that while they see WhatsApp mostly as a means of socializing with their close friends, they use Instagram and Twitter to have information about the country and world agenda and to follow the latest updates. One of the participants expresses this situation in the following:

“Everything would be very difficult, especially during this period. I am working with different people from different parts of the world on several projects. I guess if there were no WhatsApp groups, I would have much more difficulty in communicating with people around the world (P12).”

Another question of the research is, “What are the disruptive actions encountered in instant messaging groups?” After analyzing the data, the following themes and sub-themes were reached.

Table 3. The Themes and Sub-Themes of Disturbing Actions Encountered In Instant Messaging Groups

Main Theme	Sub Themes
Violation of privacy	Added to the group without your approval Violation of privacy Sharing posts about eating, drinking, and traveling Being in the same group with people you don't know
Abuse	Imposing ideas (religious or political) Biased posts Being forced to express or support an opinion Excessive messages Psychological pressure

Offensive Actions	Cursing, insults, rude speech Contempt/Ridicule Humiliation of others Using status Incoherent speech and inappropriate addressing Gossip Pranks Aggression and irritability Provocation
Gender Discrimination	Male-dominated speeches Obscenity

It can be said that the disturbing events encountered in instant messaging groups are the violation of privacy, harassment, hurtful actions, and gender discrimination, respectively. It is stated that the most disturbing situation for the participants is being included in any group without being asked. Participants added that they frequently encounter this situation, especially in family and work groups. Most of the participants state that they do not want to be included in these groups, but they cannot leave these groups for some compelling reasons. One of the participants stated this situation as follows: "So if the plan is made without your opinions being asked and I am taken into it without being asked or not, it affects me very badly. That sounds like bullying to me too" (P1). Another participant expresses this situation as follows:

"For example, someone, I think, is an officer from work. If I remember correctly, it was very funny to celebrate Holy Friday. Actually, he included people in a group to celebrate Holy Friday. Oh, it was so funny. So I thought, why am I in this group? Why was this group formed? And why am I here? I love that friend too, I don't want to offend, I even wrote, so why did you add me to the group this Friday? Can I get out, so there are people from this group and people I don't know, we're together. (P5)"

Other participants stated that they find it disturbing that their posts related to their private life is shared by her friends in social groups, intentionally or unintentionally;

"My friend doesn't think I have a private life. So everyone's perception is different. I shared something with him, but he couldn't understand that it was private or whether I wanted to share it. He is sharing at the time and I feel the need to write to him privately. Or, some people can comment on me just because of their annoyance, or share a secret of mine. (P1)"

"They add your phone number to different WhatsApp groups, you can leave, but it stays there clearly until you leave, you know, it's visible. Then, for example, I found myself in conversations that I should not have been included in groups that I should never have been (P4).

Participants state that posts about eating, drinking, and traveling are disturbing and that they have to meet people they do not know by being included in the same groups, even though they do not want to. One participant expresses this situation as follows:

“For example, there are close friend lists on Instagram, in stories. I don't know them, I wouldn't greet them if I saw them on the street or remembered their faces, but I am among their close friend list. I can see their ridiculous car stories, a photo of him with his girlfriend or whatever, and it comes across (P8).

Another main theme expressed by the participants is disturbing actions that can be described as harassment in groups. Among these, they state that they are uncomfortable with trying to impose religious or political ideas, being forced to express opinions, a constant bombardment of messages at the late times, and the psychological pressure created by these messages. Some of the participants express these situations as follows:

“The way of thinking of the members of the group is very different from each other, so there are a lot of things that bother me while talking. People trying to impose their own opinion. I usually get very uncomfortable with such people. (P4)”

“A group that is texted a lot and that I never wanted to be in also makes me feel stuck, frankly. I feel stuck between quitting and not leaving that group. (P12)”

“I don't want to miss any information shared in groups with a lot of messages, but I don't want to read 30-40 messages to catch that information, for example, he writes a lot. It really bothers me. (P12)”

“In Whatsapp groups, we sometimes have to stay in the same groups with people we don't know, so this can be a university project team, it can be in a different working group. Then, there is a discussion or a dialogue between two people and I am not a member of it, but I get a constant message throughout the day and it actually makes me tired even if I am not in that discussion (P12)”

“For example, one of the things that bother me is like this; I think it's bullying to think that if there is an event or breaking news everyone has to express an opinion on the subject, and everyone should show sensitivity to the issue. (P3)”

“There are people who believe everything they see and try to comment directly on everything they read. So it bothers me. (P8)”

One of the factors that have an important role in establishing the right communication is to select the correct words. It is also imperative in social groups, which has become one of the foundations of daily communication. The inability to convey emotions in online media requires careful selection of the words used in the text. In the interviews, the participants stated that the swearing, insults, or rude

speeches in the group communications were very disturbing. For some group members, these words, which are in the colloquial language, are considered normal, but it was seen that the majority of the participants were uncomfortable with it. Some participants said the following about this;

“...it bothers me a lot when people insult each other on social media, crosses the border, and don't know the lines. (P5)”

“.....especially hate speech, polarization on Twitter and Instagram, defamation of each other, this can be both political and cultural, and people's beliefs and preferences. The hate speech towards each other on these various things is the first thing that strikes me, that bothers me. (P3)”

“Once, they started to say insulting words to each other, then they closed that group, so that's what I just said, they also ended that group later on. That's a sad situation. (P7)”

“As a person who does not use profanity in my daily life, I am disturbed by other people's abusive speech. However, I see it used frequently nowadays. For some people, it has even become used to say hello. Apart from that, it bothers me that Foreign words are embedded in people's daily conversations. For example, they always say “ok” instead of native words.(P8)”

“I also get angry when someone says something insulting when bullying is done. Because at this point, since I am a character who would say, "Wait, you can't talk to that person that way" if we were in a social environment, it bothers me not to say that in that group, even if I say it, it will be misunderstood, and not to say it at all. (P12)”

It is stated that the words used do not always have to be insulting or profanity in order to disturb them. It is seen that it is a very disturbing situation for members to make fun of each other's behaviors, preferences, and ideas in the group. A participant who states that he is sometimes ridiculed with his speaking style and sometimes with his behavior states that not only himself but also other members are exposed to this situation in the following way:

“In the groups we play in, for example, my inability to play the game, my behavior, my way of speaking, etc., come back to me as criticism. I don't know if it's defined as bullying, but there was someone who described serving something to eat while playing online games as henpecked. (P11)”

One participant stated that platforms that provide access to different ideas, especially users who have conflicts of opinion, express their opinions by inoculating each other and that they are uncomfortable with the use of social media applications in this way;

“Sometimes, even though I don't have the same opinion, I read different opinions on social media on Twitter to see what they have in mind. I see the conversations of both sides mixed with insulting each other and I am very sad. (P9)”

Another problem experienced in social groups is that group members use their status to suppress other users. It has been stated that situations are also encountered in social media applications. The participants stated that they were uncomfortable and sometimes directly exposed to the use of status to dominate and influence others in this way. Some users said the following about it;

“We have a WhatsApp group of elementary school parents. There is also a district governor among the parents. A parent wrote something, the district governor’s wife warned very harshly she has no right to such a thing, but she warned. Then the teacher got involved in this, the teacher apologized to the wife of the district governor. I couldn't understand this situation, so why did the teacher apologize now? She was the one who had the authority to do the bullying. (P5)”

“Just like in daily life, I feel very much that the status difference is tried to be felt in social media and social groups. I feel too much. Even being the manager of the group, for example, seems to me as if it creates the idea that only he can be an authority in that group. (P1)”

On the other hand, the members do not pay attention to the way they address each other in the group is described as levity for some participants. The participants stated that the members who made lowly speeches thought it was an indication of sincerity, but that it was disturbing and attention should be paid to the way of speaking. Regarding this, a participant expresses it as follows;

“Commune is so uncomfortable. As you say, the young generation, you know much better, they can act very easily and they can talk about everything, they think that they can criticize everything. (P5)”

In addition, especially female participants express that they are uncomfortable with the perception of girl groups only as a gossip group and the use of groups in that way by their fellows. Finally, it is seen that the participants think that the jokes based on sincerity in the group sometimes exceed the limit and reach disturbing dimensions. The inability to adjust the dose of jokes made in the group is not considered correct by the participants, as it causes humiliation of the person being joked about.

Some of the participants state that these behaviors can be exhibited just to show themselves and belong to a group. Since there is no obligation to confirm the accuracy of what is shared on social media, users have stated that they can pretend to be someone they are not, and thus seem to have the characteristics of the group they feel belong to. The opinions of the participants about this are as follows;

“Because everybody wants to show off. See me "This is who I am". Everyone wants to belong to a group. It doesn't matter which group it belongs to. But everyone has a desire to belong to a group. That's why he wants to create a world of his own. The easiest way for this is social media because no one will tell you this is a lie, this is the truth if you share it. (P8)”

The interview results also state that some people in the group exert psychological pressure and aggression is observed in these people. The interview results also state that some people in the group

exert psychological pressure and aggression is observed in these people. Some people who try to influence others by displaying vicious attitudes achieve their goals, but it would not be wrong to say that they are described as disturbing by other group members. Regarding this, the opinions of the participants;

“So these people like to pressure and influence them to get what they want. These are the types who say whatever I want or whatever (P7)”

“Especially people who are very aggressive when expressing their own opinions can be disturbing. (P4)”

Another disturbing activity in instant messaging is the male-dominated perspective and messages with obscene content. Participants state that these behaviours are done by many people, including their close friends, sometimes unknowingly and sometimes specifically to hurt them. It was observed that the obscene speeches that included gender discrimination in the groups disturbed the participants. Women participants expressed their views on this issue as follows:

“I don't like the fact that there is a difference between men and women in the group and men try to establish dominance. While we have considerate boyfriends who react to people who do this, derogatory remarks that directly target women are quite upsetting (P4).

“Obscene words can be used, people can taunt each other, I think people don't communicate properly anymore (P10).”

Participants were asked to define their roles in instant messaging groups, and their answers were analyzed. The participants identified themselves as passive, spectator, listener, neutral, conciliatory, and cowardly. Participants who are more active in friend and family groups stated that they remain spectators in school and workgroups and only participate in conversations when necessary. Some participants stated that they join business and parent groups only to receive information and follow school/work-related issues, and messaging should be limited to the purpose of the group.

On the other hand, some participants stated that they preferred to remain passive because they thought that their opinions would not be considered and respected. For instance, one participant said, "I feel like my opinions don't matter in group chats with my coworkers, so I usually just read the messages and don't say anything." Another participant said, "I'm afraid of getting into arguments or saying something wrong, so I just stay silent and observe."

These findings are consistent with a study conducted by Albury and Crawford (2012), which found that people often adopt passive or neutral roles in online group communication due to various social factors. In another study, Hampton et al. (2011) found that people participate in online groups for different reasons, such as seeking information or social support. Therefore, it is important to recognize

the different roles that people play in online groups and promote inclusive communication to ensure everyone's voices are heard

“I don't usually take a very active role in in-group posts. My attitude is generally not to interfere with conversations unless it reaches the final point. I just state my opinion, withdraw and continue watching. I prefer to watch, I have a spectator role. I prefer to be active if necessary, but I am never the one who uses very harsh language (P5).”

“I prefer to stay calm and stay behind at this point. I prefer not to participate too much, especially in situations that bother me, but I follow from a distance (P7).”

“I try not to be a side to anything, especially on social media. Because the country we live in is not a place with such democratic and contemporary people. In other words, they are not people who respect each other and their ideas and discuss them in a respectful manner. (P3).”

“Actually, I'm the one who listens to the conversations in the background. If it is not a topic that is very relevant to me or something I would like to be involved in, I am not the person who texts and actively uses it at every point. I read, maybe I approve or not, but if I don't want to write, I don't write (P4).”

According to the results, it is seen that only two participants take an active role and these participants also take a leadership role in the group and share content more frequently. Some of the participants, who generally choose to remain silent, show that they do not have free time to be active, while others do not like to be constantly chatting in the group and they are aware that the discussions will not be concluded as the reason.

The answers given to the research question “What are the reasons for accepting offensive actions in instant messaging groups?” were analyzed and the themes and sub-themes presented below were reached.

Table 4. Themes and Sub-Themes of Reasons For Accepting Offensive Actions In Instant Messaging Groups

Main Theme	Subtheme
Fear	Fear of flagrancy Fear of having problems at work Fear of authority Fear of being misunderstood Fear of being alone Fear of being guilty Abstain from conflict

Cultural structure	Respect Kindness Upbringing Traditions and customs
Personality Traits	Silence Insensibility Not to take seriously Habit

When we examine the reasons for accepting disturbing actions in instant messaging groups, three themes emerge: fear, cultural structure, and personality traits. Fear is one of the most common disturbing actions encountered in instant messaging groups. This theme appears in different forms, such as fear of losing one's job, fear of being reprimanded, fear of authority, fear of being isolated, and fear of conflict. It is fair to say that most participants remain unresponsive and endure uncomfortable situations because they cannot risk being harmed.

It has been observed that the presence of high-status members in social groups affects the reactions of other members. Participants reported being unresponsive because they feared that reacting in groups with authorities, such as their boss or manager, would make them stand out and lead to problems in their work life. Here are some statements from participants on this issue:

“A parent in my child’s school group constantly puts pressure on and humiliates the teacher in the group because of his wife's position. The teacher, on the other hand, has to submit to pressure because he knows that he has to get on well with the parents because of the fear of the school administration and the fear of being unemployed (P5).”

“Reacting to disturbing behavior in business instant messaging groups, especially in groups with managers, makes us stand out. Glaring negatively affects comfort in the working environment. That's why I prefer to remain unresponsive to such events (P7).”

In non-work-related groups, it was observed that the majority of participants refrained from reacting due to the fear of being misunderstood. Even if they express themselves clearly, they believe that group members are prone to misinterpretation. In such cases, they express that they would feel responsible for the issue not improving, and even worsening, with the following statements:

“The reason I can't react is that I'm afraid of being misunderstood if it's not a group with which I have an intimate relationship. Frankly, if I tell a person in the group that he or she has acted inappropriately, I am afraid and hesitant that that person may perceive it as an insult to his beliefs, maybe to his character, or even to his personality, not to his behavior. (P12)”

“Because, especially in high school students, they may have fear of things like; they may kick me out of the group, they may not take me into their friend groups. That was the case with me for a while too. They might not let me hang out with them again, so I was afraid of who I would hang out with. Here I will be alone, the fear of loneliness. (P1)”

Instant message applications sharing your actions and reactions publicly can sometimes be a reason for not responding. For example, one participant explained the situation as follows:

“When you leave the WhatsApp group, the application sends information messages to all members. In this case, other members start to question why you left and you stand out. I think it is a problem that the application gives such a warning. It limits your freedom”. (P3)”

It can be said that another important reason for the unresponsiveness is the social environment we live in and the cultural structure we have. The participants stated that the reasons why they did not react to the disturbing situations in the groups were traditions and customs, respect for older or high-status individuals, courtesy, and the way they were brought up. Participants expressed their views on this issue as follows

“Because I don't know how to explain it any other way, so I'll give an example from myself. There is a certain respect we have for family members, something we are taught in particular, respect for elders. In other words, we are taught that if there is someone above you, they may be old, they may have status, they may be in any strong position, you should respect them. (P10)”

“As I said, I think the reaction we will give to everything we encounter or not encounter is related to our past. It's about where we live, about our parents, about our siblings, about our neighborhood, about where we were born and grew up. (P4)”

Another participant states that he is reluctant to leave the group, especially regarding the groups he was included in without permission, because of the fear that leaving the family group will be considered shameful. The participants who stated that the cultural structure had an effect in such cases stated that the unwritten rules about family ties affected their behavior. Regarding this, a participant said the following;

“Cultural structure. If I were a European individual, I would say it's my personal choice and leave. But I can't do this because there is a judgment in the culture I live in that it would be something shameful and contrary to courtesy. I can set my limit, but I exist in that group. (P3)”

The results can be explained by social influence and adaptive behaviour. Social influence directs individuals, who are social beings, to comply with the norms of society (Kağıtçıbaşı, 2014; McLeod, 2021; Glass and Li, 2010). The results support studies stating that compliance with group norms is the basis of social life. It is seen that the participants exhibit behaviours towards adaptation not only in their

real-life groups but also in their virtual world groups. In other words, it can be said that the norms in our real-life affect our behaviour in instant messaging groups.

Some participants refer to the phenomenon of “learned helplessness” by expressing the reason for their unresponsiveness to disturbing situations as “whatever I do, the behavior of these people will not change”. It argues that when events are uncontrollable, the organism learns that its behavior and outcomes are independent and that this learning produces the motivational, cognitive, and emotional effects of uncontrollability (Maier and Seligman, 1976).

Some of the participants state that they are unresponsive because they do not take these people seriously. The participants, who stated that they are aware of the aims of such disturbing people, state that being unresponsive can be an effective method as well as reacting. On the other hand, some of the participants state that unresponsive people are people who have a quiet nature and lack self-confidence.

The last question of the research is “What are the precautions that can be taken against disturbing actions in instant messaging groups?”. The answers given to the question were analyzed and the following themes and sub-themes were reached.

Table 5. The themes and sub-themes of precautions that can be taken against disturbing actions in instant messaging groups

Themes	Sub-themes
Education	Awareness about bullying Awareness of appropriate communication
Reacting	Expressing discomfort One-to-one communication Leave the group Ignore Exclude from group

Considering the opinions of the participants on what measures can be taken against disturbing behaviors that occur in instant messaging groups, two main themes come to the fore: "education" and "reaction". However, the view that this education should be at both individual and social levels is prominent. It is thought that these problems can be prevented to a large extent by informing the people around them, both through media channels and conscious users. Participants who stated that it is necessary to raise awareness about both social media and correct communication believe that education starting from the family should be supported by continuing education at school, media, and legal sanctions. Participants' opinions about the necessity of raising awareness about the use of social media are as follows:

“Users who know the use of social media should also make the people around them (neighbors, friends, parents) aware of the use of social media. Especially since children are unconscious about this issue, they should be made conscious first. In this way, I think we can protect especially children from harmful content without their realizing it. (P4)”

“I think the most important thing is education, it should start with education. Then it must be supported by law. Because I think it is absurd to pass a law without creating infrastructure. (P9)”

“First of all, we as humans need to educate ourselves and learn how to use social media and messaging applications. For this, educational programs can be made, perhaps from television or even from social media. (P2)”

Some participants, on the other hand, express their views by emphasizing the importance of establishing correct communication as well as raising awareness about the use of social media;

“It's about knowing how to communicate. Therefore, it is necessary to know what these are in order not to do anything that amounts to an insult or threat, or pressure. This is something before a group is formed, something we must do before a social group is formed. Maybe there can be training about this in society and the family. (P12)”

“If we can teach this to children when they are very young, even if there are different training points, I don't know, there are institutions that give certificates, and if the importance of this can be explained to people and taught, that is, if the importance of communication can be taught, I think it can be solved at least to some extent. (P10)”

Participants think that warning users who create disturbing situations in an appropriate language, and if necessary, they can be warned by establishing one-to-one communication. If the problem cannot be solved in this way, it is stated that removing or blocking these people from the group may be another solution.

“We need to exclude those people. In my opinion, a lot of time should not be spent correcting people who are such indiscretions. (P11)”

“Especially if he insists on not understanding, he is a rude and unsympathetic person. There is no such person around us, so we do not host them. But if there is such a person, they should warn that person with the consensus of the other people in the group, and if they do not understand it, they should remove them from their midst. (P9)”

Some participants stated that they should leave the group in order to get rid of disturbing behaviors as follows;

“I prefer to leave the social groups in which uncomfortable situations reach their peak. In such situations, I think leaving the group is an effective reaction. (P3)”

“The solution is leaving the group we don't want. (P2)”

Another participant stated that the rules established by taking the opinion of the group members in social groups can prevent disturbing behaviors. He stated that group rules both prevent the group from deviating from its purpose and prevent group members from exhibiting behaviors that disturb each other. Regarding this, the participant said the following;

“I like to bring all the elements together and create protocols. As such, it seems that there are fewer communication misunderstandings. So I can recommend it. I think this can be an effective method especially in business groups, that is, those groups opened for business reasons, I can recommend it. (P12)”

1. 5. CONCLUSION

The use of instant messaging apps has become ubiquitous in modern society, with research indicating that they have become a necessary part of our lives (Boyd & Ellison, 2007; Krasnova et al., 2018). However, despite their convenience, these apps can also cause difficulties and uncomfortable situations (Wang et al., 2021). For example, research has found that people can feel pressure to respond to messages quickly, leading to stress and anxiety (Wang et al., 2021). Furthermore, miscommunication and misunderstandings can occur due to the lack of nonverbal cues, leading to conflict and negative feelings (Krasnova et al., 2018).

To address these issues, it is recommended that instant messaging groups should only be created when necessary, and rules should be established for their use (Krasnova et al., 2018). Young people should also be taught how to use these tools properly, and in-group communication, tolerance, and courtesy should be promoted (Livingstone et al., 2019). Training programs should also be implemented to help people use these apps effectively (Wang et al., 2021).

In addition, instant messaging apps can be adjusted to allow users to keep their actions and reactions private without restricting their freedom (Krasnova et al., 2018). This could include features such as message deletion or the ability to hide online status (Wang et al., 2021). Ultimately, technology should not become a tool of social torture, and steps should be taken to ensure that the use of instant messaging apps enhances our lives rather than detracts from them (Livingstone et al., 2019).

In conclusion, the use of instant messaging and social media platforms can have both positive and negative effects on various aspects of our lives, including communication, collaboration, productivity, learning, and personal well-being. It is essential to establish clear rules and guidelines for the use of these tools and to actively moderate them to prevent and manage disruptive behaviors, breaches of privacy, and other unintended consequences. Additionally, setting boundaries for instant messaging use and carefully planning and managing its use in education and professional settings can help mitigate the negative effects and maximize the benefits of these platforms.

REFERENCES

- Adekunle, A., & Tella, A. (2017). The impact of instant messaging on academic performance: A study of undergraduate students. *Library Philosophy and Practice*, 1-13.
- Ajzen, I. (2005). *Attitudes, Personality and Behavior*. Open University Press. Berkshire.
- Albury, K., & Crawford, K. (2012). Sexting, Consent and young people's ethics: Beyond Megan's Story, *Continuum*, 26:3, 463-473, DOI: 10.1080/10304312.2012.665840.
- Algesheimer, R., Dholakia, U.M. and Herrmann, A. (2005) The Social Influence of Brand Community: Evidence from European Car Clubs. *Journal of Marketing*, 69, 19-34. <http://dx.doi.org/10.1509/jmkg.69.3.19.66363>.
- Aronson, E. (1980). *The social animal*. Palgrave Macmillan.
- Atrek, E., & Kaya, T. (2020). The effects of excessive instant messaging use in the workplace. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 30(2), 244-254.
- Bagozzi, R. P., Dholakia, U. M., & Pearo, L. R. K. (2007). Antecedents and consequences of online social interaction. *Media Psychology*, 9(1), 77-114. <https://doi.org/10.1080/15213260709336834>
- Baltacı, A. (2017). Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-15.
- Balyer, A., & Bakay, M. E. (2022). Academic Inbreeding: A Risk or Benefit for Universities?. *Journal of Education and Learning*, 11(1), 147. DOI: 10.5539/jel.v11n1p147
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210-230.
- Brown, R. (2000). Social identity theory: Past achievements, current problems, and future challenges. *European Journal of Social Psychology*, 30(6), 745-778. [https://doi.org/10.1002/1099-0992\(200011/12\)30:6%3C745::AID-EJSP24%3E3.0.CO;2-O](https://doi.org/10.1002/1099-0992(200011/12)30:6%3C745::AID-EJSP24%3E3.0.CO;2-O)
- Chung, D. S., & Nam, C. S. (2007). An analysis of the variables predicting instant messenger use. *New Media & Society*, 9(2), 212-234. <https://doi.org/10.1177/1461444807075016>
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry ve research design: Choosing among five approaches*. Thousand Oaks: Sage.
- D. S. & Nam, C. S. (2007). An Analysis Of The Variables Predicting Instant Messenger Use. *New Media & Society*, 9, 212-234.
- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of advanced nursing*, 62(1), 107-115. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>
- Gawer, A., & Geroski, P. A. (2014). *Platforms, Markets and Innovation*. Edward Elgar Publishing.
- Glass, R., & Li, S. (2010). Social influence and instant messaging adoption. *Journal of Computer Information Systems*, 51(3), 24-30. <https://doi.org/10.1080/08874417.2010.11645584>.
- Hampton, K.N., Rainie, L., Lu, W., Shin, I., & Purcell, K. (2014). "Social Media and the Cost of Caring." Pew Research Center, Washington, DC.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2014). *Dünden bugüne insan ve insanlar [From past to present: People and humans]*. Evren Publishing.
- Kircaburun, K., & Griffiths, M. D. (2018). Instagram addiction and the Big Five of personality: The mediating role of self-liking. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(1), 158-170.

- Kolek, E. A., & Saunders, D. (2008). Online disclosure: An empirical examination of undergraduate Facebook profiles. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29(6), 434-445.
- Krasnova, H., Wenninger, H., Widjaja, T., & Buxmann, P. (2018). Envy on Facebook: A hidden threat to users' life satisfaction?. *Computers in Human Behavior*, 89, 399-410.
- Leone, L., & De Marco, M. (2021). Instant messaging at work: An empirical investigation of employees' attitudes and behaviors. *The Journal of General Psychology*, 1-20.
- Lin, C. W., Wang, K. Y., Chang, S. H., & Lin, J. A. (2017). Investigating the development of brand loyalty in brand communities from a positive psychology perspective. *Journal of Business Research*, 99, 446-455. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.03.032>
- Lindiawati, Usman, I. & Astuti, S. W. (2019). Anticipating Normative Community Pressure In Brand Community: A Study Of Young Entrepreneurs Community Of Bank Mandiri. *Journal of Economics, Business, and Accountancy Ventura*, 22,137-146.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2019). Risks and opportunities of digital technologies: The views of European children. The London School of Economics and Political Science.
- Maier, S. F. & Seligman, M. E. (1976). Learned Helplessness: Theory And Evidence. *Journal of Experimental Psychology: General*, 105, 3-46.
- Manca, S., & Ranieri, M. (2016). Is Facebook still a suitable technology-enhanced learning environment? An updated critical review of the literature from 2012 to 2015. *Journal of Computer Assisted Learning*, 32(6), 503-528.
- Marta-Lazo, C., & Merello-García, J. (2020). Disruptive behaviors in WhatsApp groups: An exploratory study. *The Spanish Journal of Psychology*, 23, E3.
- Martin, B., Wentzel, D., & Tomczak, T. (2008). Effects of susceptibility to normative influence and type of testimonial on attitudes toward print advertising. *Journal of Advertising*, 37(2), 29-43. <https://doi.org/10.2753/JOA0091-3367370203>
- McKeown, S., Haji, R., & Ferguson, N. (2016). *Understanding peace and conflict through social identity*. Springer International Publishing.
- McLeod, S. (2021, July 30). Social identity theory. Simply Psychology. <https://www.simplypsychology.org/social-identity-theory.html>
- Pang, N. S.-K., & Ratan, R. A. (2020). Students' perceptions of effective practices for managing multimodal instant messaging in academic contexts. *Journal of Educational Computing Research*, 57(1), 136-158.
- Pimmer, C., Brühlmann, F., Odetola T. D., Dipeolu. O., Gröhbriel. U., & Ajuwon. A. J. (2018). Instant Messaging And Nursing Students' Clinical Learning Experience. *Nurse Education Today*, 64, 119–124.
- Reichenbach, T., & Niehaves, B. (2015). Effects of social media affordances on customer engagement and customer equity for high- and low-involvement brands. *Journal of Interactive Marketing*, 31, 28-43.
- Sardana, D., Cavusgil, E. & Gupta, N. (2020). The Growing Popularity Of Spiritual Brands: What Drives Purchase Intent? *International Business Review*, 30.
- Shen, Y. C., Huang, C.Y., Chu, C. H. & Liao, H. C. (2010). Virtual Community Loyalty: An Interpersonal-Interaction Perspective. *International Journal of Electronic Commerce*, 15(1), 49-74.
- Solomon, M. (2017). *Consumer Behavior: Buying, Having, and Being 12th Edition*. Hoboken : Pearson.

- Taddicken, M., & Jers, C. (2011). The uses of social networking sites for relationship maintenance in long-distance and geographically close romantic relationships. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 16(1), 144-164.
- Tagg, C., & Seargeant, P. (2014). Instant messaging and the international classroom. *Journal of Pragmatics*, 73, 92-103.
- Tomasello, M. (2014). *The Ultra-Social Animal*. European Journal of Social Psychology, 44,187-194.
- Wang, Q., Chen, W., & Liang, Y. (2011). The effects of social media on college students. *Journal of Educational Technology Development and Exchange*, 4(1), 1-14.
- Wang, Y., Chen, R., Liang, S., & Ren, C. (2021). Digital communication overload and psychological well-being in the COVID-19 pandemic: The mediating role of subjective fatigue. *Telematics and Informatics*, 61, 101563.
- Yi-Yin Ko, J., & Jun-Der Leu, D. (2017). A review of the literature on instant messaging and the implications for educational applications. *Computers & Education*, 105, 1-14.

İÇ DENETİM PERSPEKTİFİNDEN KURUMSAL KÜLTÜR DENETİMİ: UYGULAMA MODEL ÖNERİSİ

AUDITING CORPORATE CULTURE THROUGH THE LENS OF INTERNAL AUDIT: A MODEL PROPOSITION

Hayrettin USUL, Elif ÇAĞLAN

1. Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, hayrettin.usul@ic.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5218-4372>
2. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, elifkayalar@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3930-0866>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
03.04.2022 04.03.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
12.05.2023 05.13.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097770>

* Bu çalışma, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İşletme Ana Bilim Dalı 2021 tarihli "İç denetim perspektifinden kurumsal kültür denetimi: Çelik sektöründe bir uygulama" adlı Doktora tez çalışmasına dayanmaktadır.

Öz

İç denetim, bir kurumdaki iç kontrol, yönetim ve risk yönetimi etkinliğini sistemli ve disiplinli bir yaklaşımla değerlendirerek kurumun faaliyetlerine değer katma ve kurumun hedeflerine ulaşmasına yardımcı olma gütmektedir. İç denetimde modern paradigma, uygunluk denetiminden ibaret olan ve mali konularla sınırlı kalan klasik iç denetim anlayışının aksine, proaktif bir yaklaşım sergileyerek kurumun amaçlarına ulaşmasını engelleyebilecek tüm unsurların denetim kapsamına alınmasını öngörmektedir. Geçtiğimiz yüzyılın sonlarından itibaren dünya çapında yaşanan şirket yolsuzlukları ve skandallar geleneksel iç denetim faaliyetlerinin etkinliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. Kurumlarda istenmeyen davranışların kök nedenleri araştırıldığında, birçok vakada sorunun temel nedeninin sağlıklı bir kurumsal kültüre dayandığı görülmektedir. Kurumsal kültür kavramını iç denetim perspektifinden ele alan bu çalışmada, kurumsal kültür denetiminin iç denetim içerisindeki yerinin sorgulanması hedeflenmektedir. Çalışma kapsamında, kurumsal kültür denetimi için bir model önerisinde bulunulmuş ve bu modelin uygulanabilirliği ve geçerliliği analiz edilmiştir. Bu çalışma İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2021 tarihli "İç denetim perspektifinden kurumsal kültür denetimi: Çelik sektöründe bir uygulama" isimli Doktora tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İç Denetim, Kurumsal Kültür, Kurumsal Kültür Denetimi, Kurumsal Yönetim.

Abstract

Internal audit aims to add value to an organization's operations and help the organization achieve its goals by evaluating the effectiveness of organization's internal control, governance and risk management activities with a systematic and disciplined approach. Contrary to the classical understanding of internal audit, which is usually limited to financial issues and compliance auditing, modern paradigm in internal audit adopts a proactive approach and requires that all the elements that may prevent the organization to achieve its goals are included in the scope of the audit. Corporate corruption scandals all around the world since the later twentieth century have led to questions about the effectiveness of traditional internal audit activities. The root causes of undesirable behavior in organizations in many cases point to an unhealthy corporate culture. Analyzing the concept of corporate culture through the lens of internal audit, this study aims to investigate the methods and techniques of corporate culture audit and to discuss its place within internal audit. The study proposes a model for corporate culture audit and analyzes the model's applicability and validity. This study bases on the PhD thesis called "Auditing corporate culture through the lens of internal audit: A case study in steel industry" prepared in Izmir Katip Celebi University Graduate School of Social Sciences.

Keywords: Internal Audit, Corporate Culture, Corporate Culture Audit, Corporate Governance.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

This study aims to discuss the concept of corporate culture through the lens of internal audit. Assessing the place of cultural audit in internal audit efforts, this study tries to exploit corporate culture methodology with an aim to propose a model applicable throughout all the organizations.

Research Questions

This study aims to answer three main questions: 1. Do we need to add corporate culture into the scope of the internal audit? 2. What is the responsibility of internal auditors in the corporate culture audit? 3. What is the most effective methodology for the corporate culture audit? Firstly, this study will try to understand the place of corporate culture within the modern internal audit approaches. Then we will try to reveal the responsibilities of internal auditors in an effective corporate culture audit. Answering these two questions, this study will propose a flexible audit model for corporate culture audit, suggesting an applicable methodology for the organizations, researchers, as well as internal auditors.

Literature Review

According to the most common definition by The Institute of Internal Auditors - IIA (2016), the internal audit aims to add value to an organization's operations and help the organization achieve its goals by evaluating the effectiveness of the organization's internal control, governance, and risk management activities with a systematic and disciplined approach. As the DNA of an organization (Pett & Pundmann (2016), the corporate culture is one of the new areas for internal auditors. The importance of the corporate culture has been many times revealed by researchers since the end of the last century. However, looking at corporate culture as one of the main areas of internal audit is a comparably new phenomenon. The internal audit team is responsible for evaluating the effectiveness of corporate culture management and for providing independent insight into the current culture in an organization (Chartered Accountants Australia New Zealand et al., 2017).

Methodology

Discussing the concepts of internal audit, corporate culture, and lastly the corporate culture audit, this study will propose a model called "Corporate Culture Cube", which may be a reference for the auditors and the researchers. In order to reveal the applicability of the model, the researcher has adopted the model for a steel industry company. In the scope of the model, there have been proposed two different scales, which have been applied with Computer Assisted Web Interviewing – CAWI method. The findings of the scales have been assessed on IBM SPSS Statistics 23.0 program with statistical analysis methods.

Results and Conclusions

According to the analysis results, the applicability of the model has been revealed. The two scales proposed by the researcher have been proved to have a high level of reliability and acceptable level of validity. Proposing an easy-to-use, flexible and inclusive model for corporate culture audit, this study aims to contribute to both internal audit and corporate culture literature with a systematic methodology of corporate culture audit.

1. GİRİŞ

İç denetim, tanımı gereği, bir kurumun amaçlarına ulaşmasına yardımcı olabilmek ve kurumun faaliyetlerine değer katabilmek amacıyla iç kontrol, yönetişi ve risk yönetimi etkinliğini disiplinli bir şekilde değerlendirme fonksiyonu taşımaktadır. Bu doğrultuda iç denetim faaliyetlerinin kapsamı tarihsel açıdan sürekli bir gelişim göstermiştir.

Artan düzenlemelere ve denetim faaliyetlerine karşın, organizasyonlarda yolsuzluk ve etik dışı davranışların önüne geçilememesi, gözleri iç denetim faaliyetlerinin etkinliği üzerine çevirmiştir. Söz konusu istenmeyen vakaların derinlerinde sağlıklı kurum kültürünün yattığı yönündeki araştırmalar, iç denetim faaliyetlerine kurum kültürünün de dahil edilmesi gerekliliğini tartışmaya açmıştır.

Kurumsal kültürün organizasyonlar açısından önemi uzun süredir tartışılan ve büyük ölçüde kabul edilen bir görüş olmakla birlikte, kurumsal kültürün iç denetim faaliyetleri kapsamında da değerlendirilmesi gerekliliği nispeten yeni bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmanın birincil amacı, kurumsal kültür kavramına denetim perspektifinden yaklaşılmasıdır. Çalışmada, kurumsal kültür değerlendirmelerinde iç denetim biriminin görev ve sorumluluklarının ortaya konması, ayrıca iç denetim faaliyetleri kapsamında kurumsal kültür değerlendirmelerinde kullanılmak üzere bir model önerilmesi ve böylece hem iç denetim hem de kurumsal kültür literatürüne katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın konusu, kurumsal kültür kavramının iç denetim perspektifinden değerlendirilmesi ve iç denetim faaliyetleri içerisinde kurumsal kültür denetiminin yerinin tartışılmasıdır. Kurumsal kültür kavramını bağımlı ya da bağımsız değişken olarak alan kurumsal kültür literatüründen farklı olarak bu çalışmada kurumsal kültür iç denetim açısından mercek altına alınmıştır.

Bu çalışma kapsamında, öncelikle iç denetim ve kurumsal kültür kavramları literatür açısından değerlendirilmiş, ardından kurumsal kültür denetimi bir kavram olarak tartışılmıştır. Son olarak kurumsal kültür denetimine ilişkin önerilen Kurumsal Kültür Küpü modeli açıklanmış ve uygulama sonuçlarına yer verilmiştir.

2. İÇ DENETİM VE KURUMSAL KÜLTÜR KAVRAMLARI

Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğünde denetleme sözcüğü "Bir görevin yolunda yürütülüp yürütülmediğini anlamak için yapılan araştırma, denetim, bakı, teftiş, murakabe, kontrol" şeklinde tanımlanmaktadır ("TDK Güncel Türkçe Sözlük"). İç denetim de bir organizasyon içerisinde işlemlerin yolunda yürüyüp yürümediğini anlamak için yapılan faaliyetler olarak görülebilir.

İç Denetçiler Enstitüsü (The Institute of Internal Auditors- IIA) tarafından yapılan güncel ve temel iç denetim tanımı ise şu şekildedir (IIA, 2016):

“Kurumun faaliyetlerini geliştirmek ve bunlara değer katmak için tasarlanan bağımsız, objektif güvence ve danışmanlık hizmeti sağlayan birim, bölüm, danışman ekibi veya diğer uygulamacılardır. İç denetim faaliyeti, kurumun risk yönetim, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek amacına yönelik sistemli ve disiplinli bir yaklaşım getirerek kurumun amaçlarına ulaşmasına yardımcı olur.”

Bu tanım daha yakından mercek altına alındığında, iç denetimin güvence ve danışmanlık hizmetleri olmak üzere iki ana fonksiyonu bulunduğu, bağımsız ve objektiflik unsurlarının ön plana çıktığı, bir kurumdaki risk yönetim, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirme amacı taşıdığı ve nihai olarak kurumun amaçlarına ulaşmasını hedeflediği görülmektedir. Kurumsal kültür değerlendirmelerinde iç denetimin rolü de bu tanımlama çerçevesinde tartışılacaktır.

Çalışmamızın bir değer ana unsuru da kurumsal kültür kavramıdır. Literatürde kurumsal kültür ya da örgüt kültürü kavramları için çeşitli tanımlamalar yapılmıştır.

Schwartz ve Davis (1981), kurum kültürünün, kurumdaki çalışanların paylaştığı inanç ve beklentilerden meydana geldiğini belirterek, bu inanç ve beklentilerin de organizasyondaki kişi ve grupların davranışlarını belirleyen normları oluşturduğunu ortaya koymuştur.

Deal ve Kennedy (1983), öncelikle kültür kavramının tanımı gereği anlaşılması zor, soyut, üstü kapalı ve hafife alınan bir kavram olduğunu vurgulamaktadır. Her kurumun iş yerindeki günlük rutinleri düzenleyen varsayımlar ve üstü kapalı kurallar geliştirdiğini ve bunların da kurumdakiler tarafından genellikle “burada iş yapma şeklimiz bu” şeklinde tanımlandığını kaydeden Deal ve Kennedy, kuruma yeni katılanların da ancak bu kurallara uyum sağladığında gerçekten kurumun bir üyesi olarak kabul gördüğünü ifade etmektedir.

Hampden-Turner (1990), kurumsal kültür kavramını, bir kurum çalışanlarının tutumları ile davranışlarının dayandığı varsayımlar ve kurumu bir arada tutan değerler bütünü olarak tanımlamaktadır.

Schein (2009), kültür kavramını, bir grubun dışarıya karşı adaptasyonu ve kurum içi entegrasyonu çerçevesinde öğrendiği ve başarılı olduğuna inandığı, bu nedenle gruba yeni katılanlara da en doğru algılama ve düşünme yolu olarak öğrettiği “paylaşılmış ve örtük varsayımlar modeli” olarak ifade etmektedir.

Bu detaylı tanımlara ek olarak Pett ve Pundmann (2016) kültürü bir örgütün DNA’sı olarak özetlemektedir.

Kurumsal kültür denetimine değinmeden önce, denetimin ana konusu olan kurumsal kültürün özelliklerinin vurgulanmasında da yarar görülmektedir. Yukarıda yapılan tanımlamalardan hareketle, kurumsal kültürün genel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz (Hofstede vd., 1990):

- Kurum kültürü bütüncüdür.
- Geçmişle birlikte belirlenir.
- Antropolojik kavramlarla ilişkilidir.
- Sosyal çerçevede inşa edilir.
- Kırılgan bir kavramdır.
- Değiştirilmesi zordur.

Kurumsal kültür her şeyden önce bütüncül bir kavramdır ve örgütün tamamını içerisine alan bir değerler bütünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tanımdan, organizasyon içerisinde sadece tek bir kültürün hakim olması gerektiği sonucu çıkarılmamalıdır. Kurum içerisinde kimi alt-kültürlerin bulunması da mümkündür. Ancak alt-kültür çeşitliliği de bir bakıma kurum kültürünün bütünsel bir göstergesi olarak yorumlanabilecektir.

Kurumsal kültür ayrıca sürekli tekrarlanan davranış kalıplarını ifade etmekte, bu bağlamda geçmişle birlikte belirlenmektedir.

Kurum kültürü, antropolojik kavramlarla ilişkili olarak ortaya çıkmakta, bu bakımdan geçmiş ve bugünkü insan topluluklarının davranışsal, kültürel, biyolojik ve toplumsal özelliklerinden etkilenmektedir. Ayrıca kültür, sosyal bir çevrede inşa edilmektedir. Bir organizasyonda kültürün varlığından bahsedilmesi, o topluluğun içerisindeki sosyal bağlantılara bağlıdır.

Kurumsal kültürün bir diğer özellikleri ise kırılgan ve değişimi zor bir olgu olmasıdır. Bu iki tanım birbirine zıt görünebilmekle birlikte, aslında kurumsal kültürün doğası gereği insan faktörünü ele almasından kaynaklanmaktadır. Görece küçük değişimler kurumsal kültürde büyük zarara yol açabilmekte, bunun yanında kurum içerisinde yerleşmiş bir kültürü değiştirmek hem zaman hem de çaba istemektedir.

İç denetim ve kurumsal kültür kavramlarına dair bu değerlendirmelerin ardından gelecek bölümde kurumsal kültür denetimi kavramına yer verilecektir.

3. KURUMSAL KÜLTÜR DENETİMİ

21. yüzyılın başından itibaren Enron ve WorldCom gibi global çapta yaşanan şirket skandalları ve ardından 2008'de ABD'li yatırım bankası Lehman Brothers başta olmak üzere yaşanan şirket ve finansal piyasa çöküşleri, kurumlardaki iç kontrol sistemlerinin ve iç ve bağımsız denetim çalışmalarının etkinliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak hata, hile ve yolsuzlukları öngörmeyi sağlayacak uyarı sistemlerinin oluşturulması yönünde çalışmalar hızlandırılmıştır.

Klasik denetim yöntemlerinin hile, hata ve yolsuzlukları önlemede yetersiz kalması, bu skandalların temellerinde daha derin bir sorunun varlığına işaret etmekte ve gözleri kurumsal kültür üzerine çevirmektedir (Bircan, 2018; Roth, 2017; CIIA, 2014).

Yetkili İç Denetçiler Enstitüsü (Chartered Institute of Internal Auditors – CIIA), 2007/2008 krizinin ardından finansal hizmetler sektöründe denetim standartlarının güçlendirilmesi amaçlı çabaları kapsamında, 2013 yılında yayınladığı ve 2017’de güncellenen Finansal Hizmetler Kodu’nun İç Denetim Kapsamı başlıklı maddesinde iç denetim kapsamında yer alması gereken alanları sıralamış ve bu alanlar arasında risk ve kontrol kültürünün de yer alması gerektiğini belirtmiştir (CIIA, 2017).

Kurumsal kültür ile iç kontrol arasında çift taraflı bir ilişki bulunduğunu ortaya koyan Pfister (2009), iç kontrol faaliyetlerinin bir yandan kurumsal kültürden etkilendiğini, bir yandan da kurumsal kültürü bizzat etkilediğini kaydetmektedir. Buradan yola çıktığımızda iç kontrolün etkinliğini değerlendirmekle sorumlu iç denetim faaliyetlerinin de kurumsal kültür ile ilişkisi ortaya konabilecektir. Pfister (2009) ayrıca, kontrol ve kültür diyagramında örgütsel kültürü bir kara kutuya benzetmiş ve etkin bir kontrol için gerekli unsurların kültür kara kutusundan geçtikten sonra kontrolün başarı derecesinin belirlenebileceğini ileri sürmüştür.

Özetle, yolsuzluk ve suiistimal vakaları, artan önlemlere rağmen etik dışı davranışların devam etmesi, kamuoyu nezdinde farkındalığın yükselmesi, itibar risklerinin önemini giderek artması, yaşanan yolsuzluk vakalarının kök neden analizlerinin sonuçları gibi nedenler kültür denetimine ihtiyaç duyulduğunun göstergeleri olarak sıralanabilecektir.

Buradan hareketle, kurumsal kültür denetimi, bir organizasyondaki hakim kültürün değerlendirilmesi, bu kültürün etkinliğinin araştırılması, kurumun nihai hedefleri ile uyumluluğunun tartışılması ve kültür yönetiminin incelenmesi faaliyetlerini kapsayan geniş çaplı bir kavram olarak özetlenebilecektir.

3.1. Kurumsal Kültür Denetiminde İç Denetimin Rolü

Kurumsal kültürün denetlenmesi gereken bir unsur olmasının yanında kurumsal kültür denetiminin kim ya da kimlerin sorumluluğunda olması gerektiği sorunu da ortaya çıkmaktadır. İç denetimin kurumsal kültür denetiminde rolünün anlaşılması için iki temel sorudan yola çıkabilecektir: Birincisi kurumsal kültür denetiminde iç denetim birimi yer almalı mı sorusu, ikincisi ise iç denetim faaliyetleri kapsamında kurumsal kültüre yer verilip verilmeyeceği sorusudur.

Öncelikle kurumsal kültür denetiminde genel olarak görev ve sorumluluklara bakılmasında yarar görülmektedir. Kurumsal kültürün yerleşmesi ve izlenmesi üst yönetimin sorumluluğundadır. Kurumdaki yönetim kadrosu da istenen kültürün yerleşmesinde liderlik göstermelidir. Bunun yanında insan kaynakları departmanından kurumsal kültürün yerleşmesi için gerekli ortamı sağlaması beklenmektedir. İç denetim ise, burada kurumsal kültürün yönetiminin izlenmesinden sorumlu olacaktır.

Tablo 1. Kurumsal Kültür Yönetiminde Görev ve Sorumluluklar

Yönetim Kurulu	Yönetim tarzını ortaya koymaktan ve organizasyonun etik çerçevesini oluştur maktan sorumludur.
Yönetim Kadrosu	Yönetim kurulu tarafından ortaya konmuş olan ideal kültürün kurum içerisi nde yerleşmesinden ve izlenmesinden sorumludur. Kültür açısından liderlik göstermeleri beklenmektedir.
İnsan Kaynakları Departmanı	Organizasyonun etik çerçevesine uygun bir kurumsal kültür sağlamak ama cıyla organizasyonel değişim programları düzenlemeleri ve ayrıca işe alım, oryantasyon, eğitim, performans yönetimi, ücretlendirme ve insan kaynakl arı uygulamalarıyla çalışanların etik çerçeveye uyum göstermesini sağlama ları gerekmektedir.
İç Denetim	Kurumsal kültürün nasıl yönetildiği ve izlendiği hususunu değerlendirmekl e sorumlu olup; mevcut kurumsal kültüre ilişkin bağımsız bir görüş sunabil ecek bir birimdir.
Bağımsız Denetim	Kurumun mali iş ve işlemlerinin yasal yükümlülüklerle uygunluğunu bağıms ız bir gözle değerlendirmekte ve risk yönetimi de dahil olmak üzere kurum sal yönetim ve iç kontrolleri hakkında denetim komitesine değerli ve objek tif bir değerlendirme sunabilmektedir.

Kaynak: (Chartered Accountants Australia New Zealand vd., 2017)'den uyarlanmıştır.

Kültür yönetimine ilişkin yukarıdaki tabloda belirtilen görev tanımlarında da görüleceği üzere, iç denetim birimi kurumsal kültürü yönetmekle ya da izlemekle değil, kurumsal kültürün nasıl yönetildiğini ve izlendiğini değerlendirmekle yükümlüdür.

Burada özellikle vurgulanması gereken bir diğer unsur iç denetim biriminin kurum içerisindeki “içerideki yabancı” rolüdür. Bu kavram, iç denetim biriminin hem kurum içerisinde yer alması hem de objektif ve tarafsız bir konumda bulunması anlamını taşımakta, dolayısıyla kurumsal kültür yönetiminin etkinliğinin değerlendirilmesinde iç denetime ayrıcalıklı bir konum sağlamaktadır. İç denetim burada, kurum hakkında derinlemesine bir görüş sunabilecek kadar kurumun içinden olmakla birlikte, bağımsız bir birim olarak çıkar gruplarından etkilenme olasılığı da en az olan konum gibi görünmektedir.

Buradan özetle, kurumsal kültür denetiminde iç denetim biriminin yer alıp almaması gerekliliğine ilişkin ilk sorunun yanıtı olarak, iç denetimin kültür yönetiminde aktif bir şekilde yer alması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

İç denetim faaliyetleri kapsamında kurumsal kültür denetimine yer verilip verilmemesi gerektiğine ilişkin ikinci soruya yanıt ararken, iç denetim kapsamının tarihsel değişimine yer vermekte yarar görülmektedir.

Kökenleri muhasebede çift kayıt sistemine dayanmakla birlikte bugünkü anlamıyla İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde doğan iç denetim, kavramsal ve kapsam bakımından sürekli bir değişim göstermiştir. İç denetimin temel hedefi 1950’li yıllarda işletme varlıklarının korunması, 1960’larda işletme verilerinin güvenilirliği denetimi, 1970’lerde uygunluk denetimi, 1980’lerde işletme etkinliğinin

denetlenmesi, 1990’larda işletme amaçlarına ulaşılması ve 2000’lerden itibaren de işletmeye artı değer katması şeklinde sürekli bir anlam genişlemesine uğramıştır. İç denetimin hedeflerindeki bu ilerleme, kapsamında da sürekli bir genişlemeyi beraberinde getirmiştir. Kurumların nihai amaçlarına ulaşmasında önemi tartışmasız olan kurumsal kültürün de iç denetim faaliyetleri kapsamına dahil edilmesi gerekmektedir.

CIIA (2016), kültür denetiminde iç denetimin rolünü, örgütün kültür ve değerlerinin risk yapısıyla uyumlu olup olmadığı ve uygulamada örgüt çapında gerçekten var olup olmadığı yönünde yönetim kuruluna bağımsız tavsiye ve güvence vermek olarak özetlemektedir.

Kurumsal kültür denetimi ayrıca, iç denetimin ana fonksiyonlarından biri olan danışmanlık fonksiyonu çerçevesinde de ele alınabilecektir. Danışmanlık hizmetlerinin esasında, iç denetçilerin yönetsel bir sorumluluk almaması ve sadece denetim sonuçları ile sınırlı kalması esastır (Kurnaz, 2020). Kurumsal kültür denetiminde de iç denetçi, denetim sonucu elde ettiği bulgu ve değerlendirmelerini yönetime sunacak, bu sonuçlar doğrultusunda atılacak adımlar ise üst yönetimin sorumluluğunda olacaktır.

3.2. Kurumsal Kültür Denetimi Kapsamı

Kurumsal kültür denetiminin kapsamı ve uygulama biçimi de önemli bir tartışma konusudur. Geniş kapsamlı ve beşeri unsurlar açısından yoğun bir kavram olan kurumsal kültürün hangi boyutlar ve hangi düzlemler çerçevesinde değerlendirileceği önemlidir.

CIIA (2016), Kasım/Aralık 2015 döneminde iç denetim yöneticileri arasında gerçekleştirildiği ankette katılımcıların yarısından fazlasının, iç denetim faaliyetleri kapsamında kültür denetimi yaptıklarını, %20’ye yakın bir kısmının ise kültür denetimi yapmadığını ama gelecek sene planlarında kültür denetimine yer verdiklerini tespit etmiştir. Çalışmalarında kültür denetimine yer veren katılımcılardan büyük kısmı, kültür denetimine standart denetim faaliyetleri kapsamında yer verdiğini belirtirken, bir kısmı da ayrı bir kültür denetimi gerçekleştirdiğini bildirmiştir.

Plamondon (2017), kültür değerlendirmelerine toksik kültür kavramı üzerinden yaklaşmaktadır. Toksik kültür kavramı, bir organizasyonda arzu edilen iş yapma şekli ile gerçete olan iş yapma şekli arasındaki farkı ifade etmektedir. Bu farkın açılması, kurumun kültür açısından risk altında olabileceğinin sinyali olarak değerlendirilebilecektir. Dolayısıyla kurumsal kültür denetimi, kurumda geçerli olan kültürün arzu edilen kültürden ne ölçüde saptığını değerlendirmelidir.

Kurumsal kültür denetimi modellerine örnek olarak, önde gelen denetim şirketlerinden KPMG’nin, kültür denetimini de kapsayan “soft kontroller” için geliştirdiği modeli gösterilebilir. Bu model, 1. Önleme, 2. Teşhis, 3. Karşılık olmak üzere üç temel eksen üzerine oturtulan sekiz ana unsurdan oluşmaktadır. Önleme ekseninde Netlik, Rol Modellik, İsteklilik ve Başarılabirlik unsurları

yer alırken, Teşhis ekseninde Şeffaflık ve Tartışılabilirlik incelenmekte ve son olarak Karşılık ekseninde ise Hesap Sorulabilirlik ve Yaptırım unsurları yer almaktadır (KPMG, 2018).

Kurum kültürü denetimine ilişkin etkin modeller arasında Tescilli Ruhsatlı Muhasebeciler Birliği (The Association of Chartered Certified Accountants – ACCA) tarafından ortaya konulan Kültür-Yönetişim Aracı da sayılmaktadır. 2012 yılından itibaren çeşitli ülke ve şehirlerde 2.000'e yakın katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmalar sonucu ortaya konan bu model, temel olarak üç katmandan oluşmaktadır. İlk katmanda Kurumsal Liderlik, ikinci katmanda Kurumsal Yönetişim Mercekleri ve üçüncü katmanda ise Kurumsal Kurallar ve Yöntemler yer almaktadır (ACCA, 2016). Kurumsal liderlik katmanı dört ana sorumluluk ilkesine dayanmaktadır: Yönetim Yaklaşımı, 2. Misyon, 3. Performans Yönetimi. 4. İletişim. Bu sorumluluk alanlarını çevreleyen Kurumsal Yönetişim Mercekleri katmanında ise Örgütsel Değerler, Risk İştahı ve Şeffaflık, Hesap Verebilirlik ve Güven, Sürdürülebilirlik, Ara Bağlantılar yer almaktadır. Son katman ise Kurumsal kurallardan ve yöntemlerden meydana gelmektedir.

Kurumsal kültür denetimi modellerinin yanı sıra kurumsal kültür/örgüt kültürü literatüründe ortaya konan modeller de kurumsal kültür denetiminin kapsamının belirlenmesinde referans alınabilecektir. Hofstede Kültürel Boyut Teorisi (Hofstede ve Bond, 1984; Minkov ve Hofstede, 2012), Schein Örgüt Kültürü Modeli (Schein, 1988; Schein 2009), Hatch Kurumların Kültürel Dinamikleri Modeli (Hatch, 1993); Denison Örgüt Kültürü Modeli (Denison ve Mishra, 1995); Goffe ve Jones Çift S Küp Modeli (Goffe ve Jones, 1996), Cameron ve Quinn Rekabetçi Değerler Modeli (Cameron ve Quinn, 2017) bu alandaki belli başlı çalışmalar arasında gösterilebilecektir.

4. UYGULAMA MODEL ÖNERİSİ: KURUMSAL KÜLTÜR KÜPÜ MODELİ

İç denetimin hedef ve beklentileri ile kurumsal kültürün organizasyonun başarısı açısından önemi bir arada değerlendirildiğinde, kurumsal kültürün de iç denetim faaliyetleri kapsamına alınması gerektiği ortaya konulmaktadır. Burada iç denetimin sorumluluğu, kurumsal kültür denetiminin metodolojisinin ortaya konması, organizasyon içerisinde etkin bir kurumsal kültür yönetimi gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin denetimi ve kurum içerisindeki geçerli olan kültür ortamının ideal kültür ortamıyla ne ölçüde uyduğunun tespit edilmesi olarak özetlenebilecektir.

Şekil 1. Kurumsal Kültür Küpü

Buradan hareketle çalışma kapsamında üç boyutlu bir kurumsal kültür denetimi modeli önerilmektedir. Kurumsal Kültür Küpü olarak adlandırdığımız modelin bir boyutu Kurumsal Kültür Denetimi, ikinci boyutu Kurumsal Kültür Yönetimi, üçüncü boyutu ise Reel Kültür Ortamıdır.

Kurumsal Kültür Denetimi boyutu kurumsal kültür nasıl denetlenmeli sorusuna yanıt ararken, kurumsal kültür yönetimi boyutu kurum içerisindeki kültür yönetiminin efektif bir şekilde sağlanıp sağlanmadığını denetleyecektir. Son olarak Reel Kültür Ortamı boyutu ise, organizasyonun kültürünün idealden uzak olup olmadığını araştıracaktır.

4.1. Kurumsal Kültür Denetimi Boyutu

Modelimizde iç denetim biriminin öncelikle kurumsal kültür denetimini ne şekilde gerçekleştireceğini belirlemesi esas alınmaktadır. Buna göre kurumsal kültür denetimi boyutunun şu adımlardan meydana gelmesi önerilmektedir:

- Planlama
- İnceleme
- Değerlendirme
- Raporlama

Buna göre iç denetim biriminin öncelikle kurumsal kültür denetimini ne şekilde gerçekleştireceğini planlaması gerekmektedir. Denetimin diğer tüm aşamalarını belirleyecek olan bu planlama adımı özellikle önem taşımakta ve iç denetçilerin deneyim ve becerileri ön plana çıkmaktadır. Planlama aşamasında kurumsal kültür denetiminin gerçekleştirme zamanı, süresi, kapsamı, araçları belirlenmeli, bu doğrultuda varsa geçmiş denetim raporları ve faaliyet raporlarına ilişkin geri bildirimler değerlendirilmeli, kurumun karşılaşılabileceği kültür riskleri ortaya konmalı ve kurumun hedeflerine uygun kültür unsurları belirlenmeli, tüm bu değerlendirmeler sonucunda denetim yönetimi belirlenerek denetime ilişkin kaynak planlaması yapılmalıdır. Özellikle kurumun ideal kültürüne ilişkin unsurlar belirlenirken, üst yönetimin desteği büyük önem taşımaktadır.

Planlamanın ardından ikinci aşama inceleme aşamasıdır. Burada modelin diğer iki boyutu olan Kurumsal Kültür Yönetimi ve Reel Kültür ortamı derinlemesine incelenecektir. İç denetçi anket, mülakat, gözlem, kök neden analizleri gibi yöntemlerle, organizasyon içerisinde efektif bir kültür

yönetimi bulunup bulunmadığını ve reel kültür ortamının gerçekte arzulan ortamdan ne ölçüde uzak olduğunu ortaya koyacaktır.

Kültür denetiminin üçüncü aşaması değerlendirme adımdır. Burada iç denetçi, elde ettiği bulguları kurumun hedef ve beklentileri çerçevesinde değerlendirecek ve analizlerine ilişkin yorumlarını düzenleyecektir.

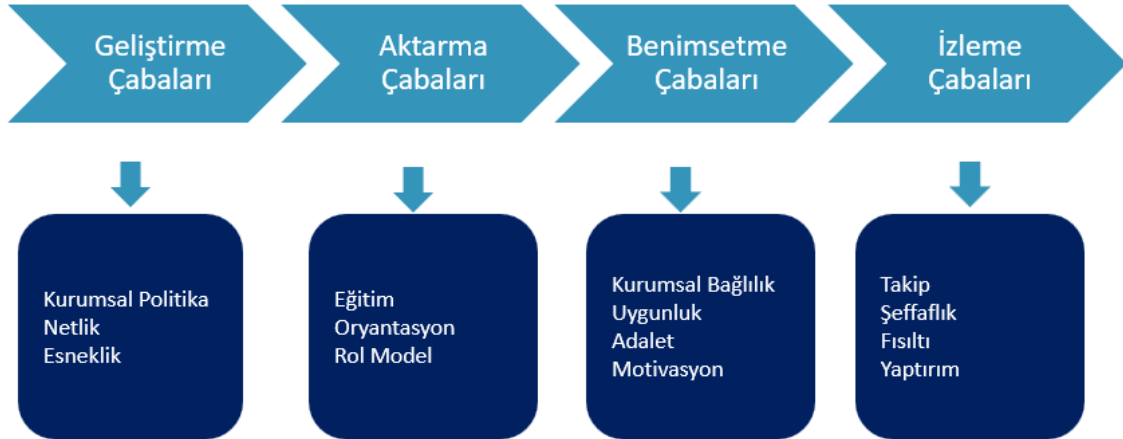
Denetim boyutunda son adım raporlama adımından oluşmaktadır. Burada iç denetçi, denetim sonuçlarını etik ilkeler çerçevesinde üst yönetime raporlayacaktır. Kültürel unsurlar kırılabilir ve yoruma açık değerlendirmeler olabileceğinden, raporlamada üslup ve objektiflik büyük önem taşımaktadır. Ayrıca denetimin organizasyona katkı sağlayabilmesi açısından, elde edilen sonuçların hem üst yönetimce hem de çalışanlarca benimsenebilmesi de denetimin başarısı için en önemli faktörlerden biridir.

4.2. Kurumsal Kültür Yönetimi Boyutu

Kurumsal Kültür Yönetimi Boyutu, kurumsal kültür yönetiminin etkinliğini ölçmeyi hedeflemektedir. Bu adımda, üst yönetimin hedeflediği kurumsal kültürün organizasyona yayılması için efektif bir şekilde çaba gösterip göstermediğinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Modelimizde kültür yönetiminin efektifliğinin değerlendirilmesi için dört ana unsur belirlenmiştir: Geliştirme Çabaları, Aktarma Çabaları, Benimsetme Çabaları ve İzleme Çabaları.

Şekil 2. Kurumsal Kültür Yönetimi

Kurumlarda ideal kültürün yerleşebilmesi için öncelikle arzu edilen kültür unsurlarının açık bir şekilde ortaya konması gerekmektedir. Bu doğrultuda geliştirme çabaları “Kurumsal Politika, Netlik ve Esneklik” alt boyutları altında incelenebilir. Böylece kuruluşun misyon, vizyon, hedef ve değerlerini açık bir şekilde belirleyip belirlemediği, kurum içi kuralların, standartların, prosedürlerin net bir şekilde belirlenmiş olup olmadığı ve kurumun iç ve dış değişiklikler karşısında kurallarının esneklik gösterip gösteremeyeceğinin irdelenmesi beklenmektedir.

İkinci aşama ortaya konulan kültürün çalışanlara aktarılması yönündeki çalışmaların etkinliğini değerlendirmektedir. Burada da “Eğitim, Oryantasyon ve Rol Model” alt başlıkları incelemeye referans olabilecektir. Kurumsal kültürün yerleşebilmesi için çalışanlara verilen eğitimler ve yeni işe başlayanlar için oryantasyon çalışmaları ile şirketteki üst ve orta kademe yöneticilerin çalışanlardan beklenen davranışlara ne ölçüde rol model olabildikleri bu aşamanın inceleme konularını oluşturmaktadır.

Ortaya konulan ideal kültürün çalışanlara aktarılması için yapılan çalışmalar ne kadar etkin olsa da, bunlar çalışanlarca benimsenmediği sürece etkisiz kalacaktır. Dolayısıyla üçüncü aşamada benimsetme çabaları değerlendirilecektir. Burada çalışanların kurum kültürünü benimsemekte direnç göstermesinin engellenebilmesi için “Kurumsal Bağlılık, Uygunluk, Adalet ve Motivasyon” alt başlıkları altında gruplanmak üzere çalışanların kuruma aidiyetlerinin ortaya konması hedeflenmektedir.

Son olarak etkin bir kurumsal kültür yönetimi gerçekleştirilebilmesinin en önemli ön koşullarından biri de beklenen tutum ve davranışlar ile sergilenen tutum ve davranışlar arasındaki ilişkinin takip edilmesidir. Etkin bir izleme sağlanabilmesi için “Takip, Şeffaflık, Fısıltı ve Yaptırım” başlıkları altında, çalışanların tutum ve davranışlarının doğru bir şekilde takip edilip edilmediğinin, tutum ve davranışların herkesçe görülür olup olmadığının, istenmeyen davranışların üst yönetime rahatlıkla aktarılabilir olup olmadığının ve olumlu ya da olumsuz tutum ve davranışların uygun ve adil yaptırımlarla karşılanıp karşılanmadığının incelenmesi gerekmektedir.

4.3. Reel Kültür Ortamı Boyutu

Üst yönetimin çalışanlardan beklediği tutum ve davranışların çalışanlara ve reel iş ortamına ne ölçüde yansıdığını araştıran Reel Kültür Ortamı boyutu, Kurumsal Kültür Küpü Modelin en esnek boyutunu oluşturmaktadır. Her kurumun hedef ve ihtiyaçları doğrultusunda işyerinde kurmak istediği kurumsal kültür yapısı farklılık gösterecektir. Bu nedenle iç denetçinin, planlama aşamasında kurumda hedeflenen kültür unsurlarını ortaya koyması beklenmektedir. Burada kurumsal kültür literatüründe değerlendirilen kültür unsurlarının yanında, spesifik olarak denetimi yapılacak olan organizasyonun kurumsal politikaları, üst yönetimin hedefleri, kurumun faaliyet alanı vb. birçok faktör göz önünde tutulmalıdır.

Dolayısıyla, reel kültür ortamı boyutunun unsurları her bir organizasyon için farklılık arz edecektir. Bu unsurların kurumsal kültür denetiminin planlama aşamasında iç denetçi tarafından ortaya konması beklenmektedir. Bu unsurların belirlenmesinde kurumsal yönetim ve kurumsal kültür literatürünün yanı sıra spesifik olarak denetimi yapılacak şirketin kurumsal politikaları, üst yönetimin çalışanlardan beklentileri, hedefleri göz önünde tutulacaktır.

4.4. Modelin Uygulanabilirliği

Çalışma kapsamında öne sürülen modelin geçerliliğinin ve uygulanabilirliğinin ortaya konulabilmesi açısından Türkiye’de çelik sektöründe faaliyet gösteren bir şirket üzerinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

Uygulama boyunca Kurumsal Kültür Küpü modelinin Kurumsal Kültür Denetimi boyutundaki adımlar takip edilmiştir. Öncelikle denetimin planlaması gerçekleştirilmiş ve bu aşamada denetimin beyaz yaka çalışanlar üzerinde, anket yöntemi kullanılarak inceleme yapılmasına karar verilmiştir. İncelemede veri toplama araçları olarak iki ölçek oluşturulmuştur:

- Kurumsal Kültür Yönetimi Ölçeği (KKYÖ)
- Reel Kültür Ortamı Ölçeği (RKOÖ)

Ölçeklerin oluşturulmasında iç denetim ve kurumsal kültür alanlarında uzman kişi ve kuruluşlarla görüş alışverişi yapılmış, yerli ve yabancı akademik literatür incelenmiş, şirketin kurumsal kültüre ve çalışanlara ilişkin beklentilerinin göz önüne alınabilmesi için şirket yöneticileri ile görüşmeler yapılmıştır.

İnceleme aşamasında yöntem olarak Bilgisayar Destekli İnternet Anketi (Computer Assisted Web Interviewing – CAWI) yöntemi kullanılmış ve bu iki ölçek 10/07/2020 ile 12/08/2020 tarihleri arasında şirketin çalışanları üzerinde uygulanmıştır. Toplam 105 çalışana gönderilen anket çalışmalarından 85 adet geri dönüş ile %81 düzeyinde bir örneklem/evren oranı elde edilmiştir.

Değerlendirme aşamasında, elde edilen bulgular IBM SPSS Statistics 23.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Analiz yöntemleri olarak da Bağımsız Örneklem T-Testi ile tek yönlü varyans analizlerinin yanında korelasyon ve regresyon analizlerinden ve diğer istatistiki yöntemlerden yararlanılmıştır.

Raporlama aşamasında ise, elde edilen değerlendirmeler üst yönetime raporlanmış ve üst yönetimin geri bildirimleri değerlendirilmiştir. Üst yönetime, kurumdaki kurumsal kültür yönetiminin etkinliği konusunda detaylı bir analiz sunulmuş ve hangi adımlarda iyileştirmelere ihtiyaç duydukları ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca şirkette geçerli kurumsal kültürün, kurumun idealindeki kültür ortamı ile ne ölçüde benzerlik gösterdiği de analiz edilmiş ve şirketin gelişmeye açık kültür unsurları ortaya konmuştur.

4.5. Modelin Geçerlilik Testleri

Modelin uygulanabilirliğinin araştırılması için ortaya konan ölçekler değerlendirilmeden önce, güvenilirlik ve geçerlilik testlerine tabi tutulmuştur.

Buna göre Kurumsal Kültür Yönetimi Ölçeğinde (KKYÖ), Likert tipi 45 soruluk bir ölçek hazırlanmış ve ortak varyansı açıklama oranı yetersiz görülen maddeler (Madde 3, Madde 10, Madde

19, Madde 38, Madde 40, Madde 41 ve Madde 43) ölçekten çıkarılarak 38 madde üzerinde değerlendirme yapılmıştır. Burada Cronbach's Alpha Katsayısı 0,976, Kaiser-Meyer-Olkin Ölçütü 0,907 ve Toplam Açıklanan Varyans Oranı ise %54 olarak kaydedilmiştir. Buna göre güvenilirliği yüksek ve geçerli bir ölçek olarak kabul edilebilecektir.

Reel Kültür Ortamı Ölçeğinde (RKOÖ) de, Likert tipi 55 soruluk bir ölçek hazırlanmış ve yine ortak varyansı açıklama oranları yetersiz görülen maddeler (Madde 2, Madde 6, Madde 11, Madde 12, Madde 14, Madde 23, Madde 24, Madde 25, Madde 26, Madde 29, Madde 43, Madde 44, Madde 46, Madde 49, Madde 50 ve Madde 52) ölçekten çıkarılmıştır. Toplam 39 madde üzerinden yapılan değerlendirmede, Cronbach's Alpha Katsayısı 0,976, Kaiser-Meyer-Olkin Ölçütü 0,884 ve Toplam Açıklanan Varyans Oranı ise %53,47 olarak kaydedilmiştir. Yine güvenilirliği yüksek ve kabul edilebilir bir geçerlilik oranı ile çalışmaya devam edilmiştir.

Bu ölçekler, araştırmacılar tarafından önerilen ölçeklerdir. Ancak modelin en önemli özelliklerinden biri esnek yapısıdır. Yumuşak bir güç olan ve doğası gereği çeşitlilik gösteren kurumsal kültürün, sabit ve genel geçer araçlarla değerlendirilebilmesinin mümkün olmadığı düşünülmektedir. Bu açıdan KKYÖ, kurumsal kültür yönetiminin genel etkinliğini değerlendirmesi bakımından birçok kurumca kullanılabilir olmasının yanında, RKOÖ özel olarak araştırma konusu şirket için tasarlanmıştır. Modelde, iç denetçileri her denetimde her organizasyon için kullanabilecekleri ölçekler sunulmasından ziyade, kültür denetiminde referans alabilecekleri ana unsurların ortaya konması ve iç denetçilerin de bu ana unsurlar üzerinden kurumlarına en uygun denetimi planlamaları hedeflenmektedir.

4.6. Çalışmanın Artıları ve Kısıtları

Çalışmanın iç denetçilere sağladığı birçok artısı bulunmaktadır. Bunların başında kolay uygulanabilir olması ve maliyet ve zaman tasarrufu sağlaması sayılabilecektir. Seçilen uygulama yöntemi, maliyetsiz bir şekilde kısa bir zaman içerisinde gerçekleştirilmiş ve sonuçlar da kolay bir şekilde istatistiki yöntemlerle değerlendirilebilmiştir.

Çalışmanın diğer bir artısı ise esnekliğidir. Farklı kurumlar için esneklik gösterebilmesinin yanında, aynı kurumun değişen ihtiyaçları ve politikaları çerçevesinde kolayca adapte edilebilecek bir model önerilmektedir.

Çalışma ayrıca ihtiyaca özel hazırlanmıştır. Bu da genel geçer ifadelerin yerine organizasyonun kendi hedef ve politikalarına uygun bir çalışma hazırlanmasını sağlamıştır.

Çalışmanın bir diğer önemli artısı da kapsayıcılığıdır. Kurumsal kültürün sadece unsurlarının araştırılmasından ibaret bir denetim yerine, kurumsal kültürün yerleşmesi yönündeki çabaları da değerlendirmeye alan kapsamlı bir model önerilmektedir.

Çalışmanın bu artılarının yanında bazı kısıtları da bulunmaktadır. Kurumsal Kültür Küpü modelinin kurum içerisinde bizzat görev yapan iç denetçiler tarafından uygulanması önerilmekle birlikte, çalışma kapsamında üçüncü bir kişi olan araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Modelin geliştirmeye açık taraflarından biri de çevre dışı faktörlerin ve alt kültürlerin de modele dahil edilmesidir. Gelecek araştırmalar için bir başka öneri de zaman analizlerinin modele dahil edilmesi suretiyle ardıl çalışmalar üzerinde karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılmasıdır.

5. SONUÇ

Modern tanımıyla iç denetim, bir organizasyonun faaliyetlerine değer katmak üzere tasarlanan bağımsız ve nesnel güvence ve danışmanlık hizmetlerini kapsamaktadır. İç denetimin ana fonksiyonlarından biri, kurumun faaliyetlerinin etkinliği hususunda iç ve dış paydaşlara güvence vermektedir.

İç denetimi mali unsurlarla sınırlayan klasik denetim anlayışı bugün artık yerini kurumun tüm faaliyetlerine değer katabilecek risk odaklı bir denetim anlayışına bırakmıştır. Kurumsal kültür de genişleyen bu iç denetim anlayışı çerçevesinde iç denetimin kapsamı içerisine alınması gereken temel unsurlardan biri olarak görülmektedir.

İç denetim, kurumsal kültür yönetiminin etkinliği ve kurumsal unsurların reel durumu hakkında güvence verebilmeli ve üst yönetime yol gösterebilmelidir.

Bu çalışma, kurumsal kültür denetimine ilişkin kolay uygulanabilir, esnek ve kapsayıcı bir model önermekte ve bu modelin geçerliliğini test etmektedir. Bu yönüyle sistematik bir yöntemle kurumsal kültür denetim modeli sunması bakımından hem iç denetim uygulamalarına hem de iç denetim literatürüne katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Ayrıca kurumsal kültürü şirketin performansı ile ilişkilendiren bağımsız bir değişken olarak almak yerine, şirketin kurumsal kültür yönetimi ile ilişkilendiren bağımlı bir değişken olarak konumlandırarak, kurumsal kültür literatürüne de katkı sağlanması umut edilmiştir.

İleriki çalışmalarda, aynı modelin sektör, coğrafi bölge, şirket büyüklüğü vb. değişkenler altında farklı organizasyonlarda uygulanması elde edilen sonuçların kıyaslanmasına imkan verecektir. Böylece kültürel risk paternleri oluşturulması önerilmektedir.

Çalışma kapsamında önerilen modelin ve elde edilen sonuçların kurumsal kültür ve iç denetim literatürüne katkı sağlaması ve kurumsal kültür denetimi yapacak organizasyonlara ve iç denetçilere rehberlik etmesi ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

ACCA. (2016), Culture-governance tool. Association of Chartered Certified Accountants.

- Bircan, G. (2018). İç denetimde kurumsal kültür denetimi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (55), 175-190.
- Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (2017). *Örgüt Kültürü: Örgütsel Tanı ve Değişim / Rekabetçi Değerler Modeli*. (Çev. Gülcan, M. G. ve Cemaloğlu, N.) Ankara: Pegem Akademi.
- Chartered Accountants Australia New Zealand; The Ethics Center; Governance Institute of Australia; Institute of Internal Auditors Australia. (2017, December). *Managing Culture: A Good Practice Guide*.
- CIIA. (2014). *Culture and The Role of Internal Audit: Looking Below the Surface*. London: CIIA.
- CIIA. (2016). *Organisational Culture: Evolving Approach to Embedding and Assurance*. London: CIIA.
- CIIA. (2017, September). *Financial Services Code*. [Erişim adresi <https://www.iaa.org.uk/resources/sector-specific-standards-guidance/financial-services/financial-services-code/>]. Erişim Tarihi: 25/07/2019
- Deal, T. E., & Kennedy, A. A. (1983). Culture: A new look through old lenses. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 19(4), 498-505.
- Denison, D. R., & Mishra, A. K. (1995). Toward a theory of organizational culture and effectiveness. *Organization Science*, 6(2), 204-223.
- Goffee, R., & Jones, G. (1996, November-December). What Holds the Modern Company Together?. *Harvard Business Review*.
- Hatch, M. J. (1993). The dynamics of organizational culture. *Academy of Management Review*, 18(4), 657-693.
- Hampden-Turner, C. (1990). *Corporate Culture: From Vicious to Virtuous Circles*. London: Hutchinson Business Books Limited.
- Hofstede, G., & Bond, M. H. (1984, December). Hofstede's culture dimensions: An independant validation using Rokeach's value survey. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 15(4), 417-433.
- Hofstede, G., Neuijen, B., Ohayv, D. D., & Sanders, G. (1990, June). Measuring organizational cultures: A Qualitative and quantitative study across twenty cases. *Administrative Science Quaterly*, 35(2), 286-316.
- IIA. (2016). *International Standards for The Professional Practice of Internal Auditing*. (Çev. Ç. T. Enstitüsü). The International Internal Audit Standards Board (IIASB).
- KPMG. (2018). *Cultural Drivers in Audit and Assurance*. KPMG.
- Kurnaz, E. (2020). *Kurum Kültürü ve İç Denetim: Üniversiteler Üzerinde Bir Araştırma*. Ankara:Gazi Kitabevi.
- Minkov, M., & Hofstede, G. (2012). Hofstede's fifth dimension: New evidence from the World Values Survey. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 43(1), 3-14.
- Schwartz, H., & Davis, S. M. (1981, Summer). Matching corporate culture and business strategy. *Organizational Dynamics*, 30-48.
- Pett, J., & Pundmann, S. (2016, June). Care and Feeding f the Company's Culture. *Internal Auditor*, 70-71.
- Pfister, J. A. (2009). *Managing Organizational Culture for Effective Internal Control: From Practice to Theory*. Berlin Heidelberg: Physica-Verlag.
- Plamondon, C. (2017). *Auditing Organisational Culture. Innovation and creativity in internal audit: myth or reality?*. Internal Audit Service Conference 2017.

Roth, J. (2017, June). How to audit culture?. Internal Auditor, 30-37.

Schein, E. H. (1988). Organizational Socialization and the Profession of Management. MIT Sloan Management Review (53).

Schein, H. E. (2009). The Corporate Culture Survival Guide. San Francisco: Jossey-Bass.

TDK Güncel Türkçe Sözlük. [Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr/>] Erişim Tarihi: 27/03/2022.

EK: ARAŞTIRMA ANKETİ

KURUMSAL KÜLTÜR DENETİMİ ANKETİ

Sayın Katılımcı,

Araştırmaya veri sağladığınızda kurumunuz ve kendiniz için herhangi bir risk bulunmamaktadır. Tarafınızdan sağlanacak bilgiler, hiç kimse ile paylaşılmayacak ve güvenli bir ortamda değerlendirilecektir. Kurumunuzu ya da kimliğinizi tanıtıcı nitelikte bir veri kullanımı yapılmayacaktır. Araştırmadan herhangi bir aşamada çekilebilirsiniz; çekilmeniz halinde bütün bilgiler çalışmadan kaldırılacak ve kullanılmayacaktır. Elde edilen sonuçlar sadece bilimsel yayınlarda kullanılacaktır. Teze ilişkin **görüşlerinizi** ya da **etik kaygılarınızı** kurumsalkulturdenetimi@gmail.com adresine iletebilirsiniz.

Anket çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır: 1. Demografik Bilgiler, 2. Kurumsal Kültür Yönetimi Ölçeği, 2. Reel Kültür Ortamı Ölçeği. Aşağıda demografik bilgilerinize ilişkin soruların ardından, kurumsal kültür yönetimi ve kültür unsurlarına ilişkin algınızı ölçmeye yönelik ifadeler bulunmaktadır. Her cümle için 5 seçenek belirlenmiştir. Size en uygun seçeneğe “X” işareti koyunuz. Mümkün olduğu kadar çabuk ve samimi cevaplar vermenizi ve kararsızlığa düşmeniz halinde, ilk aklınıza gelen cevap doğrultusunda yanıt vermenizi rica ederiz. Her cümleyi cevaplandırırdığınızdan lütfen emin olunuz.

Katılımınız için teşekkür eder, iyi çalışmalar dileriz.

A. DEMOGRAFİK BİLGİLER

1. Cinsiyetiniz

☐	Kadın
☐	Erkek

2. Medeni Durumunuz

☐	Evli
☐	Bekar

3. Yaşınız

☐	18 - 30
☐	31 - 40
☐	41 - 50
☐	51 - 60
☐	61 yaş ve üzeri

4. Eğitim Durumunuz

☐	İlköğretim
☐	Lise / Meslek Lisesi
☐	Ön Lisans
☐	Lisans
☐	Yüksek Lisans
☐	Doktora

5. Şirketteki Görev Süreniz

☐	0 – 5 yıl
☐	6 – 10 yıl
☐	11 – 20 yıl
☐	21 yıl ve üzeri

6. Aylık Net Ücret Aralığınız

☐	2.000 – 5.000 TL
☐	5.001 – 7.500 TL
☐	7.501 – 10.000 TL
☐	10.001 TL ve üzeri

7. Görev Yaptığınız Departman

8. Unvanınız

B. KURUMSAL KÜLTÜR YÖNETİMİ ÖLÇEĞİ

Aşağıda 45 adet ifade bulunmaktadır. Her bir ifade için size en uygun seçeneği işaretleyiniz.

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Kurumun misyon, vizyon ve değerleri açık bir şekilde belirlenmiştir.					
2	Kurumun hedefleri açık bir şekilde belirlenmiştir.					
3	Kurumun ayırt edici sembolleri ve logoları bulunmaktadır.					
4	Kurumun fiziki koşulları uygun bir çalışma ortamı sağlamaktadır.					
5	Çalışanların uyması gereken kurallar net bir şekilde belirlenmiştir.					
6	Kurum içerisinde organizasyon yapısı raporlama zincirini açıkça ortaya koymaktadır.					
7	Kurum içerisinde görev ve sorumluluklar standartlara uygun bir şekilde belirlenmiştir.					
8	Bireysel hedeflerim ve performans göstergeleri dönemsel olarak belirlenmektedir.					
9	Kurum içi kurallar gerektiğinde belirli bir esnekliğe imkan tanımaktadır.					
10	Kurum içerisinde çok sayıda ve katı kurallar uygulanmaktadır.					
11	Çalışanlar, kurumun değerleri hakkında belirli periyotlarla eğitime tabi tutulurlar.					
12	Yöneticiler ve deneyimli çalışanlar bildiklerini öğretme konusunda isteklidir.					
13	Çalışanlar kurumun hedefleri ve faaliyetleri hakkında düzenli olarak bilgilendirilir.					
14	Yazılı kural ve prosedürler tüm personelin kolay bir şekilde erişebileceği mecralarda gösterilmektedir.					
15	Kuruma yeni giren çalışanlar için kurumu tanıttıcı oryantasyon faaliyetlerine yer verilir.					
16	Kuruma yeni başlayan çalışanlara, kurumu tanımaları için yeterli zaman verilir.					
17	Kurumsal etik değerlerin benimsenmesi için ortak proje ve etkinlikler gerçekleştirilmektedir.					
18	Yöneticiler, çalışanlardan bekledikleri davranışlara kendileri örnek olmaktadır.					
19	Kurallar yalnızca çalışanlar içindir, yöneticilerin uyma zorunluluğu yoktur.					
20	Yöneticilerin verdiği sözler güven yaratmaktadır.					
21	Kurum içerisinde çalışanların örnek alacağı deneyimli rol modeller bulunmaktadır.					
22	Yöneticiler, çalışanlara karşı nazik ve saygılı bir tutum izlemektedir.					
23	Çalışanlarda işletmeye bağlılık ve güven duygusunu artırıcı önlemler alınmaktadır.					
24	Üst yönetim, çalışanları ailenin bir üyesi olarak görmektedir.					

25	İşten ayrılışlarda işten çıkış görüşmeleri yapılmaktadır.						
26	Kuruma yeni çalışan alımlarında kurumsal değerlere uygunluk aranmaktadır.						
27	Çalışanların etik değerleri ile kurumsal değerler genel olarak paralellik göstermektedir.						
28	Üst yönetim kurum çalışanlarına karşı adil davranmaktadır.						
29	Yetkinliklerim ve görevlerim doğrultusunda aldığım ücretin adil olduğunu düşünüyorum.						
30	Kurum içerisinde kurallar herkes için geçerlidir.						
31	Çalışanların motivasyonunu artırma amaçlı önlemler alınmaktadır.						
32	Yöneticiler, çalışanları istenmeyen davranışlara yöneltebilecek baskı unsurlarının farkındadır.						
33	Çalışanların iş tatmini uygun araçlarla düzenli olarak takip edilmektedir.						
34	Kurumumuzda üst yönetim, alt düzeylerdeki iş ve işlemlerin yürütülme düzeni hakkında tam bilgi sahibidir.						
35	Çalışanların tutum ve davranışları yöneticiler tarafından takip edilmektedir.						
36	İstenmeyen durumlar karşısında sorumluluk ve hesap verilebilirlik esas alınmaktadır.						
37	Kurum içerisindeki tutum ve davranışlar tüm çalışanlarca izlenebilir.						
38	Kurum içerisinde ilişkilerde şeffaflık bulunmamaktadır.						
39	Çalışanlar olası usulsüzlükleri tepki duyma kaygısı taşımadan açıklayabilir.						
40	Kurum içerisindeki usulsüzlükleri ifşa edenler herhangi bir yaptırımla karşılaşmazlar.						
41	Kurum içerisinde etik dışı davranışların yöneticilere bildirilmesi ispiyonculuk olarak görülür.						
42	Kurum içerisinde uygunsuz davranışlar karşısında tutarlı yaptırımlar uygulanmaktadır.						
43	Çalışanlar, iyi niteli hataları bildirmeleri takdirinde herhangi bir yaptırıma tabi tutulmazlar.						
44	Kurum içerisinde etik davranışlar ödüllendirilmektedir.						
45	Uygunsuz tutum ve davranışlar sergileyen çalışanlar cezalandırılmadan önce yeterli defa uyarılır.						

C. REEL KÜLTÜR ORTAMI ÖLÇEĞİ

Aşağıda 55 adet ifade bulunmaktadır. Her bir ifade için size en uygun seçeneği işaretleyiniz.

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Kurumda tüm yöneticiler ve tüm çalışanlar temel insan haklarına ve çevreye duyarlıdır.					
2	Kurumda kadın ve erkek çalışanlar arasında herhangi bir ayrımcılığa rastlamadım.					
3	Kurum çalışanları arasında kişisel çıkarlara ters düşse dahi dürüstlük önde gelmektedir.					
4	Çalışanlar şirket hakkındaki bilgileri üçüncü kişilerle paylaşmaz.					
5	Kurum çalışanları, müşterilerin kişisel verilerinin korunmasına azami dikkat göstermektedir.					
6	Kurum çalışanları, gerektiğinde bilgisayar şifresini diğer çalışanlarla paylaşmaktadır.					
7	Kurumun araçları sadece belirlenen amaçlar için kullanılmaktadır.					
8	Kurumun kaynaklarının verimli kullanılması için tüm çalışanlar azami dikkat göstermektedir.					
9	İşyerinde kendimi ailenin bir üyesi gibi hissediyorum.					
10	Fırsatım olsa dahi kurumdan ayrılmayı düşünmüyorum.					
11	İşletmenin çıkarlarının uzun vadede benim de çıkarıma olduğunu düşünerek hareket ederim.					
12	İşletmenin zor zamanlarında fedakarlık etmekten kaçınmam.					
13	Kişisel beklentilerimin zaman içerisinde gerçekleşeceğine inanıyorum.					
14	Şirketin büyümesine paralel bir kariyer hedefi planlıyorum.					
15	Karar alma süreçlerine doğru bilgi aktarımı sağlanmaktadır.					
16	Kurumun sistemi istenen bilgiyi istenen zamanda doğru bir şekilde alabilmeye uygun tasarlanmıştır.					
17	Çalışanlar iş ve işlemlerine ilişkin kayıtlarını tam, doğru ve zamanında tutmaktadır.					
18	Birimler arası sağlıklı iletişim kanalları bulunmaktadır.					
19	Birim içi iletişimin sağlanmasında teknolojik yeniliklerden yararlanılmaktadır.					
20	Kurumda hiyerarşik seviyeler arasında sağlıklı bir iletişim bulunmaktadır.					
21	Birimler faaliyetleri hakkında düzenli bir şekilde raporlama yapmaktadır.					
22	Birim faaliyetleri haftalık, aylık ve yıllık bazda takip edilmektedir.					
23	İşimle doğrudan ilgili kararlarda karar alma sürecine aktif bir şekilde katılıyorum.					
24	Alınan kararları son aşamada öğrenirim.					
25	Birimimle ilgili konularda karar alınırken alternatif seçenekleri bilirim.					

26	Birimimle ilgili alınan kararlara herhangi bir kaygı duymadan itiraz edebilirim.						
27	Çalışanlar iş ve işlemlerin yürütülmesine ilişkin elektirilerini açık bir şekilde ifade edilebilmektedir.						
28	Çalışanların inisiyatif almaları desteklenir.						
29	Çalışanları inisiyatif aldıklarında kötü niyetli olmayan hatalar hoşgörülür.						
30	Yöneticiler, sorumlulukları alt düzeydeki çalışanlarla paylaşmaktadır.						
31	Kurum içerisinde herkes kurallara uymaktadır.						
32	Kurum içerisinde kurallara uymayanlar diğer çalışanlarca uyarılmaktadır.						
33	Çalışanlar herhangi bir uyarıya gerek kalmaksızın kurallara uygun hareket etmektedir.						
34	Tüm çalışanlar, iş ve işlemlerinde yasal düzenlemelere uygun davranmaktadır.						
35	Yasal düzenlemelere uygun olmayan hiçbir iş ve işlem yapılmamaktadır.						
36	İşyerinde güvenlik kurallarına harfiyen uyulmaktadır.						
37	İşyerinde güvenlik kurallarına uymayanlar diğer çalışanlarca uyarılmaktadır.						
38	İş yerinde tüm çalışanlar hijyen kurallarına dikkat etmektedir.						
39	Kurumun faaliyetlerine ilişkin olarak dünyadaki ve ülkedeki gelişmeler tüm çalışanlarca takip edilir.						
40	Çalışanların yeni sorumluluklar üstlenmeleri teşvik edilir.						
41	Yöneticilerim mesleki gelişimimle ilgili beklentilerini açıkça belirtir.						
42	Kurumda yeni fikirler ve farklı görüşler desteklenir.						
43	Yeni teknolojilerin kullanımında yaşanabilecek aksaklıklar/hatalar tolere edilebilmektedir.						
44	İş ve işlemlerdeki yenilikler çalışanlarca ilk etapta tepkiyle karşılanmaktadır.						
45	Kurum dışı değişiklikler karşısında birimlerin iş ve işlemleri hızlı bir şekilde adapte olabilmektedir.						
46	Çalışanlar birimler arasında iş değişikliği yapabilmektedir.						
47	Kurumda tüm çalışanlar işbirliği içerisinde görev yapmaktadır.						
48	Hizmet anlayışı çerçevesinde birimler arası koordinasyon etkilidir.						
49	Bazı çalışanların geçici ya da sürekli olarak işten ayrılması iş ve işlemlerde aksamaya neden olmaktadır.						
50	Birim arkadaşlarımdan işimle ilgili çekinmeden yardım isteyebilirim.						
51	Çalışma arkadaşlarımla bilgi ve tecrübelerini paylaşmaya yatkındır.						
52	"Çok çalışana çok iş, az çalışana az iş" sloganı kurumumuza uygundur.						
53	Çalışanlar arasında iş yükü adil bir şekilde paylaştırılmaktadır.						
54	Tüm çalışanlar verimli ve etkin bir şekilde çalışma gayretindedir.						
55	Yöneticiler, iş paylaşımında adil olmak için gerekli çabayı gösterir.						

BİR KOBİ'NİN BANKA SEÇİM SÜRECİNDE ARALIK TİP 2 BULANIK AHP YÖNTEMİ UYGULAMASI

APPLICATION OF INTERVAL TYPE 2 FUZZY AHP METHOD IN BANK SELECTION PROCESS OF AN SME

Ufuk AYDOĞMUŞ¹, Hacer YUMURTACI AYDOĞMUŞ², Davut KARAMAN³, Ali YILDIZ⁴, Melih CAN⁵

1. Öğr. Gör., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
ALTSO Meslek Yüksekokulu Emlak Yönetimi
Bölümü, ufuk.aydogmus@alanya.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-3296-3760>
2. Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat
Üniversitesi Rafet Kayış Mühendislik Fakültesi
Endüstri Mühendisliği Bölümü,
hacer.aydogmus@alanya.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-3041-2797>
3. Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat
Üniversitesi ALTSO Meslek Yüksekokulu
Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü,
davut.karaman@alanya.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0001-9097-3460>
4. Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Seydikemer Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
Gümrük İşletme Bölümü, ali.yildiz@mu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0001-7670-5320>
5. Arş. Gör., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Rafet Kayış Mühendislik Fakültesi İşletme
Mühendisliği Bölümü, melih.can@alanya.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-8715-3143>

Öz

Bankacılık sektörü, dünya ekonomileri için hayati önem taşımaktadır. Daha geniş tanımları bulunmakla birlikte bankacılık sektörü, sigorta, risk sermayesi ve özel sermayeye odaklanan alt sektörleri de içeren daha büyük finansal hizmetler endüstrisinin bir alt sektörü olarak ifade edilebilmektedir. Söz konusu sektörün en önemli işlevlerinden birisi de, mevduat sahiplerinin varlıklarını korumak, kişilere ve işletmelere kredi vermektir. Bireyler bu hizmeti alabilmek için bir çok kriteri göz önünde bulundurmakta ve kendilerine en uygun bankayı seçerek, o bankayla çalışmaktadır. Özellikle küçük ve orta boy işletme (KOBİ)lerin büyümesinin öndeki en büyük zorluğun finansmana erişim eksikliği olduğu bilinmektedir. Banka finansmanlarının KOBİlerin büyümesi için ana potansiyel dış finansman kaynağı olabileceği ve bu finansmanın sağlanabileceği bankayı hangi kriterleri baz alarak seçmesi gerektiği önem arz etmektedir. Bu doğrultuda çalışmada KOBİlerin banka seçimi aşamasında göz önünde bulundurdıkları kriterler ve alt kriterler belirlenmiş ve Aralık Tip 2 Bulanık AHP yöntemi kullanılarak en uygun alternatif bankanın seçimi gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, Banka Seçimi, Çok Kriterli Karar Verme, Bulanık Mantık, Tip 2 Bulanık AHP.

Abstract

The banking sector is vital for world economies. Although there are broader definitions, the banking sector can be expressed as a sub-sector of the larger financial services industry, which also includes sub-sectors focusing on insurance, venture capital and private equity. One of the most important functions of the said sector is to protect the assets of depositors and to provide loans to individuals and businesses. Individuals consider many criteria in order to receive this service and choose the most suitable bank for them and work with that bank. It is known that the biggest challenge in front of the growth of small and medium-sized enterprises (SMEs) is the lack of access to finance. It is important that bank financings can be the main potential source of external financing for the growth of SMEs and on which criteria the bank should be selected based on which this financing can be provided. In this direction, the criteria and sub-criteria that SMEs consider during the bank selection stage were determined in the study and the most suitable alternative bank was selected by using the Interval Type 2 Fuzzy AHP method.

Keywords: ME, Bank Selection, Multi-Criteria Decision Making, Fuzzy Logic, Type 2 Fuzzy AHP.

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
03.04.2022 04.03.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
12.07.2023 07.12.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097780>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

It is known that the biggest challenge in front of the growth of small and medium-sized enterprises (SMEs) is the lack of access to finance. It is important that bank financings can be the main potential source of external financing for the growth of SMEs and on which criteria the bank should be selected based on which this financing can be provided.

Research Questions

What are the criteria that SMEs pay attention to when choosing a bank? What are the sub-criteria that SMEs pay attention to when choosing a bank? Which is the best alternative bank for SMEs?

Literature Review

Tucker and Jubb (2018) investigated the variables of bank and banking product choices of Australian students with a survey technique. Accordingly, the important factors for students are; "bank competence, recommendations and external influences, banking costs, return on deposits, services and location of the branch". Iqbal et al., (2018) investigated the reasons for preferring Islamic banking in Bangladesh with the questionnaire technique and confirmatory factor analysis method. According to the results, the faith-based selection criterion (i.e., Islam) is not a stand-alone factor in bank selection. In addition, variables such as "loyalty to the bank, competence and politeness of bank employees, transparency, image of the bank" were also found to be effective in choosing a bank. Awan and Bukhari (2011) investigated the reasons for Pakistani customers to choose Islamic banking using a survey technique. According to the research findings, customers give less importance to religious belief in choosing an Islamic bank. On the other hand, customers attach more importance to banking products and service quality. In his research, Coetzee (2018) investigated the variables affecting the choice of bank in South Africa and Saudi Arabia in the context of students' culture and banking type (Islamic-traditional) with the survey technique and cluster analysis method. Kaur and Arora (2019) investigated the variables that affect bank selection on Indian bank customers. According to the research findings, the variables of "ease in services" and "service delivery" in the selection of banks differed significantly according to gender, age, education level, occupation type and income. Devlin (2002) researched the bank selection criteria in England with the survey technique. According to the results, it has been found that people with low financial literacy give importance to location or advice when choosing a bank. Bedirhanoğlu and Lezki (2018) investigated the factors affecting the bank preference of SMEs using the AHP method. According to the results, SMEs give importance to "credit, prices, bank effect and transactions" from financial factors and "impact of personnel" from non-financial factors in choosing a bank. Çakır and Bilge (2019) investigated the factors that corporate customers consider when choosing a bank, with the integrated Swara and Moora method, one of the MCDM methods. According to the results of the research, corporate customers consider non-financial factors as well as financial factors when choosing a bank. Hu and Liao (2011) investigated service quality in internet banking using fuzzy

multi-criteria decision making method. Wu et al., (2009) investigated bank performances in Taiwan using Fuzzy Multi-Criteria Decision Making and Fuzzy AHP, TOPSIS and VIKOR methods. In the research, financial and non-financial variables are included.

Methodology

Expert judgments are collected by using trapezoidal range type-2 fuzzy scales corresponding to linguistic variables used while creating fuzzy pairwise comparison matrices between criteria and alternatives. Based on the fuzzy AHP method developed by Buckley, the steps of the IT2FAHP method developed by Kahraman et al., (2014) were used. These steps consist of 5 stages. In the first step, fuzzy pairwise comparison matrices are created between all criteria in the dimensions of the hierarchy system. The result of the comparisons is shown in the form of fuzzy pairwise comparison matrices. In the second step, the consistency of each fuzzy pairwise comparison matrix is examined. To check for consistency, fuzzy pairwise comparison matrices are clarified. A consistency ratio (CTR) of 0.1 or less is accepted. If the consistency ratio is greater than 0.1, the judgments are considered unreliable and the matrix needs to be reconstructed. In the third step, when there is more than one expert opinion, the geometric mean is used. In the fourth step, fuzzy weights are calculated for each criterion in a comparison matrix. The fuzzy weight calculated as a result of the pairwise comparison matrix is called the local weights. To find the global weights of each sub-criteria, the local weights must be multiplied by the local weights of the parent criteria. In the fifth step, the fuzzy weights are clarified with the help of the DTraT method to obtain the importance of the weights.

Results and Conclusions

This study, which deals with the bank selection problem of an enterprise with the IT2FAHP method, contributes to the literature in terms of being the first use of the said method in the bank selection problem. With the comprehensive literature review carried out in the study, criteria that can be used in bank selection problems are presented, and it provides an infrastructure for the selection of criteria in future studies. In addition, the results obtained show the applicability of the method in real life. In recent years, more attention has been paid to studies with fuzzy numbers. In real life decision problems, data has uncertainty. The ambiguity in question can be better defined with linguistic expressions. These expressions also allow for better expression of personal judgments. The bank selection criteria obtained in the literature review can be divided into financial and non-financial criteria as shown in Table 1. When the findings obtained in the study were examined, the price criterion was determined as the most important criterion in terms of the main criteria (Table 10). The price criterion is followed by communication, customer perception, internal structure and physical structure, respectively. While a financial criterion took the first place, a non-financial criterion came in the second place. In terms of sub-criteria, the first three criteria were determined as Interest and Dividends (F2), Telephone Communication (P2) and Costs (F1), respectively. Here again, among the first three criteria, two are financial and one is non-financial. According to the evaluation of the business according to the

scores of the alternatives presented in Table 13, it is recommended to work with the bank indicated with the number 4. In the ranking of the alternatives, banks numbered 2, 1, 5, 3 and 6 come after the bank number 4, respectively.

1. GİRİŞ

Finansal piyasaların en önemli aktörlerinden biri olan bankacılık sektörünün temel amacı müşterilerine nakdi ve gayrinakdi kredi vermektir. Sektörde rekabet, özellikle 1980'li yıllardan sonra şubeli bankacılığın yaygınlaşması, dijitalleşme ve bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte artış göstermiştir (Adamu ve Adeola, 2012). Sektöre giren uluslararası bankaların sermaye gücü, uluslararası iş yapma tecrübesi, organizasyon yeteneği ve dijital yetkinlikleri, yurtiçinde rekabeti kıyasıya hale getirmiştir. Bu noktada bankalar, finansal odaklı yaklaşımlarla birlikte finansal olmayan hizmetler sunarak ve hizmet kalitesinde artışa giderek, yeni müşteri kazanmanın yollarını aramışlardır (Önal ve Sevimeser, 2006).

Bankacılık sektörü, mal ve hizmet piyasaları ile faktör piyasaları arasında köprü vazifesi görmektedir. Nitekim, bankacılığın temel işlevi, fon fazlası olan birimleri, fon ihtiyacı olan birimlerle ortak noktada buluşturmak ve küçük miktardaki fonların, daha büyük katma değerli işlere hizmet etmelerine olanak vermektir (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015). Bu bakımdan bankalar, işletmelerin yatırım yapmaları, büyümeleri, ekonomik zenginliğe katkı sağlamaları yönünden önemli bir konuma sahiptir (Taşkın, 2011). İşletmelerin uygun finansal koşullarda büyümesi ülke Gayri Safi Milli Hasılasını da doğrudan etkilemektedir. Diğer taraftan, bankacılık sektöründe yaşanacak krizler ve sıkıntılar da sadece finans sektörünü etkilemekle kalmayacak, aynı zamanda etki alanındaki tüm sektörleri derinden etkileyebilecektir (Tanrıöven ve Aksoy, 2009).

İşletmeler için banka seçimi oldukça stratejik bir öneme sahip durumdadır. Sektörde artan rekabet dolayısıyla azalan kârların olduğu, işletmelerin büyümek ve yatırım için dış finansmana ihtiyaç duyduğu bu ortamda, en uygun şartlarda finansman bulabilmek kritik öneme sahiptir. Bu konuda yapılacak hata, işletmenin piyasadan silinip gitmesine dahi yol açabilir. Bununla birlikte, bankaların piyasada rekabet bakımından birbirine benzer finansal oranlar sunduğunu varsayımıyla, işletmelerin ve bireylerin banka seçiminde finansal olmayan; hizmet kalitesi, personelin tutumu, değer yargıları gibi unsurları da karar sürecine dahil ettiğini ifade edilebilir (Naktiyok ve Küçük, 2003). Nitekim yapılan (Çakır ve Bilge, 2019; Wu vd., 2009; Albayrak ve Erkut, 2010; Seçme vd., 2009; Danacı ve Duramaz, 2020; Akpınar, 2019; Devlin ve Gerrard, 2005) çalışmalarda banka seçiminde hizmet kalitesi, personelin yetkinliği, personelin tutumu ve nezaketi, banka imajı, müşterinin bankaya olan bağlılığı, şeffaflık, bankanın fiziksel ve teknik yetkinliği, hizmetlerde kolaylık, işin tam ve zamanında yapılması, şube ağının yaygınlığı, şubenin lokasyonu ile tavsiye gibi finansal olmayan unsurların işletme ve bireylerce dikkate alındığı görülmektedir.

İşletmeler gibi bireyler de banka seçiminde finansal ve finansal olmayan unsurları dikkate almaktadır. Literatüre bakıldığında hizmet kalitesi unsurlarına yönelik olarak (Awan ve Bukhari, 2011; İslamoğlu ve Zencirlioğlu, 2016; Blankson vd., 2009; Hu ve Liao, 2011; Ustasüleyman, 2009; Liang

vd., 2019; Ishizaka ve Nguyen, 2013; Devlin ve Gerrard, 2005; Karavardar ve Çilek, 2020; Sevim ve Çöllü, 2016; Akpınar, 2019) tüketici dikkati göze çarpmaktadır.

Müşteriler, bankaların geçmişteki finansal ve finans dışı performanslarına bakarak müşteri olmaya karar vermektedirler. Günümüzde dijital ortamlar sayesinde banka müşterisi olmanın evden çıkmadan dahi yapılabilmesi, bankaları çetin bir rekabet ortamına sürüklemektedir. Bu nedenle, müşterilerin banka tercihini etkileyen kriterlerin belirlenmesi, müşteri beklentilerinin anlaşılabilmesi ve bankaların bu hususlarda proaktif hareket etmesi önemlidir. Bu çalışma, bankalara gelecekteki müşteri portföyü gelişiminin hangi koşullara bağlı olduğunu bildirmesi bakımından önem arz etmektedir. Araştırmamızın amacı, müşterilerin banka seçimini etkileyen finansal olan ve olmayan faktörlerin Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Yöntemlerinden olan Aralık Tip-2 Bulanık AHP ile belirlenmesidir.

ÇKKV yöntemleri, karar verme süreçlerinde birbirleriyle çelişen çok sayıda kriterin olduğu durumlarda kullanılmaktadır. ÇKKV yöntemlerinde kriterler önem düzeyine göre ağırlıklandırılmakta ve sıralanmaktadır. Böylece karar verme süreçlerinde daha gerçekçi ölçümlerin yapılabilmesi mümkün olmaktadır (Al ve Demirel, 2022). ÇKKV yöntemleri istatistiksel analiz yöntemlerinin aksine nesnel ve nesnel olmayan unsurların birlikte değerlendirmeye alındığı yöntemlerdir. Uzman görüşlerinin ana unsur olarak karşımıza çıktığı ÇKKV yöntemlerinde, tek kişinin uzman görüşü baz alınabildiği gibi grup uzman görüşleri de araştırmaların şekillenmesine yardımcı olabilmektedir (Korucuk'dan aktaran Öz ve Kamacı, 2022). ÇKKV problemlerinde öncelikli olarak ulaşılabilecek amaç ve gidilecek yolun uygulanacak yöntemin iyi belirlenmesi gerekmektedir (Onur vd., 2021).

Bulanık mantık ilk olarak 1965 yılında Lotfi Zadeh tarafından ortaya atılmıştır. Zadeh (1965)'in potansiyel olarak, çok geniş bir uygulanabilirlik kapsamına sahip olduğunu belirttiği bulanık mantık, belirsizliklerin açıklanmasında oldukça etkilidir. Söz konusu teori matematiksel işlem ve programlamaya ilgili her türlü işlemi bulanık alanda uygulamaya elverişli bir alt yapıya sahiptir. Bulanık kümeler, elemanlarının üyelik dereceleri 0 ile 1 arasında olmak koşulu ile tanımlanır. Bir bulanık küme içerisinde söz konusu üyelik dereceleri devamlılık arz etmektedir (Akman ve Alkan, 2006). Ayrıca bulanık mantık sözel değişkenlerin de kullanılabilmesine imkân tanımaktadır. Net bir ifadeyle tanımlanamayan kavramların sözel değişkenler vasıtasıyla tanımlanabilmesi oldukça önemlidir. Bu şekilde sözel değişkenlerin matematiksel olarak ifade edilebilmesi mümkün hale gelmiştir. Bulanık mantık kapsamındaki üyelik fonksiyonları parametrik ve parametrik olmayan, kesikli ve sürekli, simetrik ve asimetric şekilde sınıflandırılabilir. Ancak işlem kolaylığı sağlaması nedeniyle parametrik üyelik fonksiyonlarının kullanımı daha yaygındır. Özellikle üçgen ve yamuk üyelik fonksiyonları en çok kullanılanlar arasındadır (Şengül vd., 2013).

Bulanık mantık insan düşünce yapısına oldukça yakın bir uygulamaya sahip olup, matematiksel modellemelere de ihtiyaç duymaksızın sözel dil yapısına uygun olduğu için karar verme işlemlerinde oldukça fazla düzeyde tercih edilmektedir. Bulanık mantık kesinlik taşımayan verilerin

modellemesinde, özellikle günlük hayatta sözel olarak ifade edilebilen birtakım olayların ve düşüncelerin modellenmesinde kullanılmaktadır (Baykal ve Beyan'dan aktaran Özdemir ve Kalınkara, 2020). Tip-1 bulanık kümelerde, her elemanın $[0, 1]$ aralığında bir derecede üyelik fonksiyonu bulunmaktadır. Kesin bir sayı olarak üyelik derecesine sahip bir tip-1 bulanık kümenin aksine, aralıklı tip-2 bulanık kümeler, aynı zamanda bulanık sayılar olan üyelik fonksiyonlarını da bünyesinde barındırmaktadır (Kıracı ve Akan, 2020). Tip-2 bulanık kümelerde tip-1'e göre daha fazla aritmetik işlem bulunmaktadır. Bununla birlikte tip-2 bulanık kümeler, tip-1 bulanık kümeleri ve sistemleri genelleştirmekte, böylece üyelik fonksiyonlarının tanımlanmasında daha fazla belirsizliğin üstesinden gelinebilmektedir. Tip-2 bulanık kümeler, üyelik fonksiyonlarının belirsizliğinin bulanık küme teorisine dahil edilmesini sağlamaktadır. Aralık tip-2 bulanık kümeler, basitlikleri ve genel tip-2 bulanık kümelerle göre daha az hesaplama gerektirmesi nedeniyle en sık kullanılan tip-2 bulanık kümelerdir (Kahraman vd., 2014).

Bu çalışmada, karar vericinin dilsel ifadeler kullanarak kendini daha iyi ifade etme imkanının sunulması ve klasik karar verme yöntemlerinin belirsizlik karşısında yetersiz kalabilmesi sebebiyle bulanık süreçlere başvurulmuştur. Ele alınan banka seçimi probleminde belirsizliğin üstesinden gelebilmek ve uygulamalarda başarılı sonuçlar vermesi nedeniyle Aralık Tip-2 Bulanık AHP (AT2BAHP) yöntemi kullanılmıştır.

2. LİTERATÜR

Banka seçimi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, banka seçiminin ticari ve bireysel bazda, finansal olan ve finans dışı ölçütler kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Tablo 1'de banka seçimini etkileyen faktörlerin literatür çalışmaları yer almaktadır. Bu tabloda kullanılan yöntemler literatür çalışmaları sütununa ait sıralama ile gösterilmiştir. Kullanılan yöntemlerin istatistiksel analizler ve ÇKKV yöntemleri olduğu görülmektedir. Literatürde kullanılan ÇKKV yöntemleri incelendiğinde ise AHP'nin en sık kullanılan yöntem olduğu görülmektedir. Tablo 1'de klasik yapıda AHP ile tip-1 bulanık AHP şeklinde kullanımları görülmektedir. Ayrıca AHP yöntemini sırasıyla TOPSIS, Entropi ve ELECTRE yöntemleri izlemiştir. Bu çalışmada, literatür taraması sonucu başarılı sonuçlara sahip olduğu görülen AHP yönteminin, tip-2 bulanık sayıların üstünlüklerini de elde edebilmek amacıyla AT2BAHP şeklinde kullanımına başvurulmuştur.

Tablo1. Banka Seçimini Etkileyen Faktörlere İlişkin Literatür

Literatür Çalışmaları	Banka Seçimi Faktörleri	Kullanılan Araştırma Yöntemleri	Finansal Olan/Finansal Olmayan Faktörler
Karavardar ve Çilek (2020), Akpınar (2019), Liang vd., (2019), İslamoğlu ve Zencirlioğlu (2016), Sevim ve Çöllü (2016), Ishizaka ve Nguyen (2013), Awan ve Bukhari (2011), Hu ve Liao (2011), Blankson vd., (2009), Ustasüleyman (2009), Devlin ve Gerrard (2005)	Hizmet Kalitesi	“Entropi”; “AHP, TOPSIS, ELECTRE”; “TODIM, VIKOR”; “Kruskal-Wallis H Testi, Mann-Whitney U Testi”; “Frekans Analizi ve Açıklayıcı Faktör Analizi”; “Bulanık AHP”; “ANOVA, Faktör Analizi”; “Bulanık ÇKKV ve Genetik Algoritma”; “Doğrulayıcı Faktör Analizi, Yapısal Eşitlik Modeli (YEM)”; “AHP, TOPSIS”; “Keşfedici Faktör Analizi, Bağımlı Gruplar T Testi”	Finansal Olmayan Faktörler
Iqbal vd., (2018), Wulandari ve Subagio (2015), Organ ve Kenger (2012)	Personelin Tutumu ve Nezaketi	“Açıklayıcı Faktör Analizi, Çok Değişkenli Regresyon Analizi”; “Fenomenolojik Araştırma Yöntemi”; “Bulanık AHP”	
Danacı ve Duramaz (2020), Koçak ve Çalık (2020), Iqbal vd., (2018), Bedirhanoglu ve Lezki (2018), İslamoğlu ve Zencirlioğlu (2016), Cebeci ve Çabuk (2016), Sevim ve Çöllü (2016), Ishizaka ve Nguyen (2013)	Personelin Yetkinliği	“Analitik Ağ Süreci”; “AHP, TOPSIS”; “Açıklayıcı Faktör Analizi, Çok Değişkenli Regresyon Analizi”; “AHP”; “Kruskal-Wallis H Testi, Mann-Whitney U Testi”; “Açıklayıcı Faktör Analizi”; “Frekans Analizi ve Açıklayıcı Faktör Analizi”; “Bulanık AHP”	
Karavardar ve Çilek (2020), Danacı ve Duramaz (2020), Iqbal vd., (2018), Sevim ve Çöllü (2016), Devlin ve Gerrard (2005)	Bankanın İmajı	“Entropi”; “Analitik Ağ Süreci”; “Açıklayıcı Faktör Analizi, Çok Değişkenli Regresyon Analizi”; “Frekans Analizi ve Açıklayıcı Faktör Analizi”; “Keşfedici Faktör Analizi, Bağımlı Gruplar T Testi”	
Tucker ve Jubb (2018), Cebeci ve Çabuk (2016), Sevim ve Çöllü (2016)	Bankanın Teknik ve Fiziksel Yetkinliği	“Faktör Analizi”; “Açıklayıcı Faktör Analizi”; “Frekans Analizi ve Açıklayıcı Faktör Analizi”	
Iqbal vd., (2018)	Bankaya olan Bağlılık	“Açıklayıcı Faktör Analizi, Çok Değişkenli Regresyon Analizi”	
Iqbal vd., (2018)	Şeffaflık	“Açıklayıcı Faktör Analizi, Çok Değişkenli Regresyon Analizi”	
Karavardar ve Çilek (2020), Akpınar (2019), Kaur ve Arora (2019), İslamoğlu ve Zencirlioğlu (2016), Organ ve Kenger (2012), Blankson vd., (2009)	Hizmetlerde Kolaylık	“Entropi”; “AHP, TOPSIS, ELECTRE”; “Doğrulayıcı Faktör Analizi, ANOVA”; “Kruskal-Wallis H Testi, Mann-Whitney U Testi”; “Doğrulayıcı Faktör Analizi, YEM”; “Bulanık AHP”; “Doğrulayıcı Faktör Analizi, YEM”	
Danacı ve Duramaz (2020), Karavardar ve Çilek (2020), İslamoğlu ve Zencirlioğlu (2016), Cebeci ve Çabuk (2016), Sevim ve Çöllü (2016)	Güvenilirlik (İşin Tam ve Zamanında Yapılması)	“Analitik Ağ Süreci”; “Entropi”; “Kruskal-Wallis H Testi, Mann-Whitney U Testi”; “Açıklayıcı Faktör Analizi”; “Frekans Analizi ve Açıklayıcı Faktör Analizi”	
Koçak ve Çalık (2020), Karavardar ve Çilek (2020), Cebeci ve Çabuk (2016), Wulandari ve Subagio (2015)	Şube Ağı ve ATM Yaygınlığı	“AHP, TOPSIS”; “Entropi”; “Açıklayıcı Faktör Analizi”; “Fenomenolojik Araştırma Yöntemi”	
Tucker ve Jubb (2018), Sevim ve Çöllü (2016), Devlin ve Gerrard (2005), Devlin (2002), Anderson vd., (1976)	Bankanın Lokasyonu	“Faktör Analizi”; “Frekans Analizi ve Açıklayıcı Faktör Analizi”; “Keşfedici Faktör Analizi, Bağımlı Gruplar T Testi”; “ANOVA”; “Kümeleme Analizi”	
Koçak ve Çalık (2020), Tucker ve Jubb (2018), Sevim ve Çöllü (2016), Blankson vd., (2009), Devlin ve Gerrard (2005), Devlin (2002)	Tavsiye	“AHP, TOPSIS”; “Faktör Analizi”; “Frekans Analizi ve Açıklayıcı Faktör Analizi”; “Doğrulayıcı Faktör Analizi, YEM”; “Keşfedici Faktör Analizi, Bağımlı Gruplar T Testi”; “ANOVA”	
Coetzee (2018), Iqbal vd., (2018), Wulandari ve Subagio (2015), Awan ve Bukhari (2011)	Geleneksel/Katılım Bankacılığı (İslami Bankacılık)	“Açıklayıcı Faktör Analizi”; “Açıklayıcı Faktör Analizi, Çok Değişkenli Regresyon Analizi”; “Fenomenolojik Araştırma Yöntemi”; “ANOVA, Faktör Analizi”	
Koçak ve Çalık (2020), Akpınar (2019), Çakır ve Bilge (2019), Altınırnak vd. (2019), Topak ve Çanakçıoğlu (2019), Tucker ve Jubb (2018), Bedirhanoglu ve Lezki (2018), Yalçınır ve Karaatlı (2018), Sevim ve Çöllü (2016), Wulandari ve Subagio (2015), Mandic vd., (2014), Ishizaka ve Nguyen (2013), Bağcı ve Rençber (2012), Organ ve Kenger (2012), Albayrak ve Erkut (2010), Wu vd., (2009)	Faiz Oranı, Mevduat Getirisi, İşlem Ücretleri, Kampanyalar, Vade Seçenekleri, Kredi Alma Kolaylığı	“AHP, TOPSIS”; “AHP, TOPSIS, ELECTRE”; “SWARA, MOORA”; “Multinomial Lojistik Regresyon”; “Entropi ve COPRAS”; “Faktör Analizi”; “AHP”; “TOPSIS, ELECTRE”; “Frekans Analizi ve Açıklayıcı Faktör Analizi”; “Fenomenolojik Araştırma Yöntemi”; “Bulanık AHP, TOPSIS”; “Bulanık AHP”; “Promethee”; “Bulanık AHP”; “AHP”; “Bulanık AHP, TOPSIS, VIKOR”	

Tablo 1’de yer alan çalışmaların içeriği ve hangi yöntemlerle gerçekleştirildiği altta maddeler halinde yer almaktadır:

- Anderson vd., (1976), geleneksel bankacılığın birçok müşteri için patronajlığın bir belirleyicisi olarak görüldüğünü belirtmiştir. Banka seçiminde, müşterilerin bankaya kolay erişiminin, bankanın konumunun ana cadde üzerinde olmasının önemli olduğu vurgulanmıştır.
- Tucker ve Jubb (2018), Avustralyalı öğrencilerin banka ve bankacılık ürünü seçimlerinin değişkenlerini anket tekniği ile araştırmıştır. Buna göre öğrenciler için önemli faktörler; “banka yeterliliği, tavsiyeler ve dış etkiler, bankacılık masrafları, mevduat getirisi, hizmetler ve şubenin konumudur”.
- Iqbal vd., (2018), Bangladeş’te İslami bankacılığı tercih nedenlerini anket tekniği ile doğrulayıcı faktör analizi yöntemiyle araştırmıştır. Sonuçlara göre, inanca dayalı seçim kriteri (yani İslam), banka seçiminde tek başına bir faktör değildir. Bununla birlikte banka seçiminde “bankaya olan bağlılık, banka çalışanlarının yetkinliği ve kibarlığı, şeffaflık, bankanın imajı” değişkenleri de etkili bulunmuştur.
- Awan ve Bukhari (2011), Pakistan’lı müşterilerin İslami bankacılığı seçme nedenlerini anket tekniği ile araştırmıştır. Araştırma bulgularına göre, müşteriler, islami banka seçiminde dini inanca daha az önem vermektedir. Buna mukabil müşteriler, bankacılık ürünlerine ve hizmet kalitesine daha fazla önem vermektedir.
- Coetzee (2018) araştırmasında Güney Afrika ve Suudi Arabistan’da banka seçimini etkileyen değişkenleri öğrencilerin kültürü ve bankacılık türü (İslami-geleneksel) bağlamında anket tekniği ile kümeleme analizi yöntemiyle araştırmıştır.
- Kaur ve Arora (2019), banka seçiminde etkili olan değişkenleri Hindistan’lı banka müşterileri üzerinde araştırmıştır. Araştırma bulgularına göre banka seçiminde, “hizmetlerde kolaylık” ve “hizmet sunumu” değişkenleri cinsiyete, yaşa, eğitim düzeyine, meslek türüne ve gelire göre önemli ölçüde farklılık göstermiştir.
- Devlin (2002), İngiltere’de banka seçim kriterlerini anket tekniği ile araştırmıştır. Sonuçlara göre finansal okuryazarlık seviyesi düşük kişilerin bankayı seçerken konuma veya tavsiyeye önem verdiği bulgulanmıştır.
- İslamoğlu ve Zencirlioğlu (2016), anket tekniği ile banka seçim kriterlerini konu aldığı araştırmasında, finansal olmayan faktörlerden “sorunların kısa sürede çözülmesi, personelin titizliği, bankanın işini iyi yapması, hizmet kalitesinin yüksek olması, bankanın verdiği sözü zamanında yerine getirmesi” değişkenlerinin etkili olduğu analiz edilmiştir.
- Bedirhanoğlu ve Lezki (2018), Kobi’lerin banka tercihinde etkili olan faktörleri AHP yöntemiyle araştırmıştır. Sonuçlara göre Kobi’ler banka seçiminde finansal unsurlardan “kredi, fiyatlar, banka etkisi ve işlemlere”, finansal olmayan unsurlardan ise “personelin etkisi”ne önem vermektedir.

- Çakır ve Bilge (2019), kurumsal müşterilerin banka seçiminde dikkate aldığı faktörleri ÇKKV yöntemlerinden bütünlük Swara ve Moora yöntemi ile araştırmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, kurumsal müşteriler banka seçiminde finansal unsurları dikkate aldığı gibi finansal olmayan unsurları da önemsemektedir.
- Blankson vd., (2009), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde öğrencilerin bireysel banka seçimindeki faktörleri Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yardımıyla araştırmıştır. Araştırmada önce çıkan değişkenler ise “kolaylık, yeterlilik, ebeveynler tarafından tavsiye, ücretsiz bankacılık hizmetleri” şeklinde olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde, bankaların müşteri hizmetlerini geliştirmeleri gerektiği sonucuna varılmıştır.
- Hu ve Liao (2011), internet bankacılığında hizmet kalitesini bulanık çok kriterli karar verme yöntemi ile araştırmıştır.
- Ustasüleyman (2009), ticari bankaların hizmet kalitesi faktörlerini AHP ve TOPSIS yöntemi ile araştırdığı çalışmada, güvenilirliği en önemli hizmet kalitesi boyutu olarak belirlemiştir.
- Wulandari ve Subagio (2015), Endonezya’lı müşterilerin ticari bankacılık ile katılım bankacılığı arasında banka seçimini hizmet kalitesi algısı temelinde fenomenolojik yaklaşımla araştırmıştır. Araştırma sonuçlarına göre müşteriler, katılım bankacılığında faiz olmadığına ilişkin durumu tam olarak anlayamadıkları, ayırt edemedikleri görülmüştür. Bunun yanında banka seçiminde şube ve ATM yaygınlığı, masrafların düşük olması ve güler yüzlü hizmet önemli bulgulanmıştır.
- Wu vd., (2009), Tayvan’da banka performanslarını Bulanık Çok Kriterli Karar Verme ve Bulanık AHP, TOPSIS ve VIKOR yöntemleri ile araştırmıştır. Araştırmada, finansal olan ve finansal olmayan değişkenlere yer verilmiştir.
- Liang vd., (2019), Gana’daki banka sektörü internet bankacılığı hizmet kalitesini ÇKKV yöntemlerinden Pythagorean Bulanık VIKOR ve TODIM yöntemleri ile araştırmıştır.
- Ishizaka ve Nguyen (2013), banka seçiminde Bulanık AHP yöntemini kullanmıştır. Araştırmada kullanılan ana faktörler; hizmetler, finansal değişkenler ve faydalar olarak belirlenmiştir. Alt değişkenler ise; “personel hizmet kalitesi, bina kalitesi, bankacılık hizmet özellikleri, masraflar, faiz oranları, mevduat kolaylıkları, kampanyalar ve bonus puanlar” şeklinde analiz edilmiştir.
- Mandic vd., (2014), Bankacılık sektörü performansını, finansal ölçütleri kullanarak, Bulanık Analitik Hiyerarşik Proses (AHP) ve TOPSIS yöntemiyle araştırmıştır.
- Topak ve Çanakçıoğlu (2019), Türk Bankalarının performansını ÇKKV yöntemlerinden Entropi ve COPRAS yöntemi ile araştırdığı çalışmada, finansal unsurları baz almıştır.
- Albayrak ve Erkut (2010), bankaların performansını AHP yöntemi ile araştırmıştır. Çalışmada finansal olan ve olmayan değişkenler bir arada değerlendirilmiştir. Sonuçlara göre, bankaların performans değerlendirmelerinde finansal ölçütlerin tek başına yeterli olamayacağı vurgulanmıştır.

- Devlin ve Gerrard (2005), faktör analizi yöntemini kullandığı banka seçimi araştırmasında, “Lokasyon, tavsiye, hizmet beklentisi, ürün çeşitliliği, banka imajı ve ünü, işlem masraflarının düşüklüğü, faiz oranlarının düşük olması ve tavsiye” değişkenlerine yer vermiştir.
- Seçme vd., (2009), Bankacılık sektörü performansını Bulanık Analitik Hiyerarşik Proses (AHP) ve TOPSIS yöntemiyle araştırmıştır. Araştırma sonuçlarına göre banka performansını yalnızca finansal değişkenlerin değil finansal olmayan değişkenlerin de etkilediği analiz edilmiştir.
- Danacı ve Duramaz (2020), banka seçimini Analitik Ağ Süreci analiziyle araştırmıştır. Çalışmadan bankanın finansal olan ve olmayan değişkenlerini bir arada araştırmıştır. Araştırmada baz alınan değişkenler; “faiz oranları, vade seçenekleri, personel tutum/davranışları, güvenilirlik ve banka itibarı/imajı” şeklinde yer almıştır.
- Koçak ve Çalık (2020), banka seçimini konu aldığı çalışmasını çok kriterli karar verme tekniklerinden olan AHP ve TOPSIS yöntemleri ile araştırmıştır. Çalışmada, çoğunluğu finansal nitelikli olan 6 değişken “mevduat faiz oranı, kredi faiz oranı, ATM sayısı, ücret ve komisyonlar, tavsiye ve personel özellikleri” kullanılmıştır.
- Yalçın ve Karaatlı (2018), banka seçiminde finansal değişkenleri, çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden Analitik Hiyerarşik Proses (AHP), TOPSIS ve ELECTRE yöntemlerini kullanarak araştırmıştır. Araştırmadan dikkate alınan kriterler; “toplam aktifler, toplam kredi ve alacaklar, toplam mevduat, toplam öz kaynaklar, ödenmiş sermaye, net dönem kâr zararı, net faiz marjı, faiz dışı gelirler” şeklinde yer almıştır.
- Cebeci ve Çabuk (2016), müşterilerin banka seçimini anket tekniği ve faktör analizi ile araştırmıştır. Çalışmadan, finansal olmayan bankacılık değişkenlerine ağırlık verilmiştir. Kullanılan değişkenler; “şube ve alternatif kanal Ağı”, “personelin özellikleri”, “işlem kolaylığı ve maliyet”, “bankanın fiziksel ve teknik yapısı”, “ürün ve hizmet çeşitliliği”, “bankanın güvenilirliği” ve “hız” olarak belirlenmiştir.
- Karavardar ve Çilek (2020), banka tercihinin konu alan çalışmasında ÇKKV yöntemlerinden Entropi tekniğini kullanmıştır. Kullanılan değişkenler ise “ şube ve alternatif kanal ağı”, “işlem kolaylığı ve maliyet”, “hız”, “banka güvenilirliği” ve “ürün ve hizmet çeşitliliği” şeklinde yer almıştır.
- Sevim ve Çöllü (2016), müşterilerin banka tercihinin etkileyen faktörleri faktör analizi yardımıyla anket tekniği ile araştırmıştır. Araştırmada finansal değişkenlerden; uygun faiz oranı, mevduat ayrıcalığı, kredi alma kolaylığı gibi değişkenler yer alırken, finansal olmayan değişkenler kısmında ise; şubenin konumu, bankanın itibarı, hizmet kalitesi, telefon bankacılığı kalitesi, tavsiye, uygun park yeri, şubenin iç dizaynı ve görüntüsü, personelin yaklaşımı ve bilgisi, şube ve ATM sayısı, işlemlerin hızlı yapılması gibi değişkenler yer almıştır.
- Akpınar (2019) ise araştırmasında, müşterilerin banka seçimindeki kriterleri belirlemek için AHS, TOPSIS ve ELECTRE yöntemlerini kullanmıştır. Araştırmada kullanılan değişkenler ise;

‘‘bireyselleşme/özel hissetme’’, ‘‘düşük hizmet ücretleri’’, ‘‘finansal danışmanlık/bilgi edinme’’, ‘‘güvenirlilik/gizlilik’’, ‘‘hız’’, ‘‘hizmet çeşitliliği’’, ‘‘kolay kredi çekme’’, ‘‘kolay ulaşılabilir/yaygın olma’’, ‘‘kullanım kolaylığı’’ ve ‘‘toplam hizmet kalitesi’’ şeklinde yer almıştır.

- Bağcı ve Rençber (2012), bankaların kârlılık performanslarını finansal yönden Promethee yöntemi ile araştırmıştır.
- Organ ve Kenger (2012), Bulanık mantık hiyerarşi yöntemini kullanarak, banka seçim kriterlerini araştırmıştır. Banka değerlendirmesinde, finansal unsurlardan faiz oranı, masraflar ve vade yapısını; finansal olmayan unsurlardan ise personel tutumu ve prosedürleri dikkate almıştır.
- Altınırnak vd. (2019), multinominal lojistik regresyon analizi ile müşterilerin banka tercihini araştırmıştır. Banka seçiminde kriter olarak finansal değişkenlerden ‘‘tasarruf kararı, yastık altı tasarrufa yönlendirme, bireysel emeklilik, altına yatırım yapma’’ faktörleri kullanılmıştır.

Literatür incelendiğinde, finansal unsurların yanı sıra, müşterilerin, bankaların karışık finansal tekliflerini çözmeye kendileriyle birebir iletişime geçilmesini, durumlarıyla şahsen ilgilenilmesini, personelin kibar ve bilgili olmasını, şubenin coğrafi konumunu, ATM erişebilirliğini, işlemlerin hızlı ve kolayca yapılabilmesini kriter olarak baz aldıkları görülmektedir.

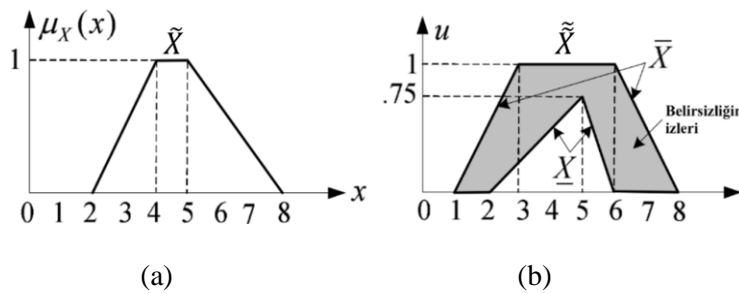
3.METODOLOJİ

Bu başlık altında ilk olarak bulanık kümeler ve aralık tip-2 bulanık kümeler için tanımlar, daha sonra dilsel değişkenler sunulmuş ve Aralık Tip-2 Bulanık AHP (AT2BAHP) uygulama adımlarına yer verilmiştir.

3.1. Bulanık Kümeler

İlk olarak 1965 yılında Zadeh tarafından tip-1 bulanık kümeler ve bu kümelerin bir uzantısı olarak tip-2 bulanık kümeler geliştirilmiştir (Aydoğmuş, 2018). Şekil 1(a) ve Şekil 1(b)'de sırasıyla, iki boyutlu olarak tanımlanan yamuk bir tip-1 bulanık küme örneği ile üç boyutlu olarak tanımlanan üçgen ve yamuk sayılar barındıran bir tip-2 bulanık küme örneği gösterilmiştir.

Şekil 1. Tip-1 (a) ve Aralık Tip-2 (b) Bulanık Küme Gösterimi.

Kaynak: Wu, 2010; aktaran Aydoğmuş, 2018

Tanım 1: X evrensel kümesine ait bir \tilde{A} tip-2 bulanık küme, $\mu_{\tilde{A}}(x)$ tip-2 bulanık üyelik fonksiyonu şeklinde Denklem 1’de gösterildiği gibi ifade edilmektedir:

$$\tilde{A} = \left\{ (x, u), \mu_{\tilde{A}}(x, u) \mid \forall x \in X, \forall u \in J_x \subseteq [0,1], 0 \leq \mu_{\tilde{A}}(x, u) \leq 1 \right\} \quad (1)$$

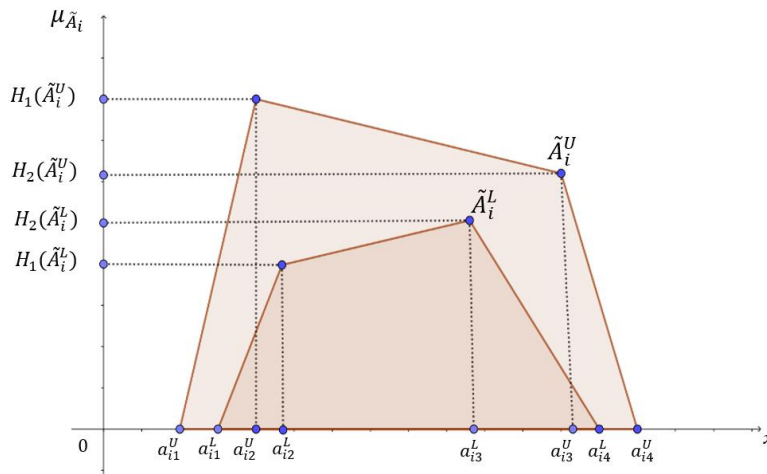
$J_x \in [0,1]$ aralığını göstermektedir.

Tanım 2: X evrensel kümesine ait \tilde{A} tip-2 bulanık kümeyi tanımlayan tip-2 üyelik fonksiyonu $\mu_{\tilde{A}}$ olarak gösterilmek üzere; eğer bütün $\mu_{\tilde{A}}(x, u)=1$ ise \tilde{A} kümesine aralık tip-2 bulanık (AT2B) küme adı verilmektedir. Bir AT2B küme, \tilde{A} tip-2 bulanık kümesinin özel bir durumu olarak kabul edilir ve Denklem 2’deki şekilde gösterilmektedir:

$$\tilde{A} = \int_{x \in X} \int_{u \in J_x} 1/(x, u), J_x \subseteq [0,1] \quad (2)$$

Şekil 2’de gösterilen yamuk bir AT2B küme şu şekilde olup; $\tilde{A}=(\tilde{A}_i^U, \tilde{A}_i^L)=\left((a_{i1}^U, a_{i2}^U, a_{i3}^U, a_{i4}^U; H_1(\tilde{A}_i^U), H_2(\tilde{A}_i^U)), (a_{i1}^L, a_{i2}^L, a_{i3}^L, a_{i4}^L; H_1(\tilde{A}_i^L), H_2(\tilde{A}_i^L)) \right)$ burada (\tilde{A}_i^U) ve (\tilde{A}_i^L) tip-1 bulanık kümeleri, $a_{i1}^U, a_{i2}^U, a_{i3}^U, a_{i4}^U, a_{i1}^L, a_{i2}^L, a_{i3}^L, a_{i4}^L$ ise yamuk aralık tip-2 şeklindeki bulanık \tilde{A}_i kümesinin referans noktalarını, $H_j(\tilde{A}_i^U); 1 \leq j \leq 2$ olmak üzere $a_{i(j+1)}^U$ elemanının \tilde{A}_i^U üst yamuksal üyelik fonksiyonundaki üyelik değerini, $H_j(\tilde{A}_i^L); 1 \leq j \leq 2$ olmak üzere $a_{i(j+1)}^L$ elemanının \tilde{A}_i^L alt yamuksal üyelik fonksiyonundaki üyelik değerini ifade ettiğinde ve $H_1(\tilde{A}_i^U) \in [0,1], H_2(\tilde{A}_i^U) \in [0,1], H_1(\tilde{A}_i^L) \in [0,1], H_2(\tilde{A}_i^L) \in [0,1]$ ve $1 \leq i \leq n$ koşulları sağlandığında Denklem 1 ile gösterilmektedir.

Şekil 2. Yamuk AT2B Sayının Üyelik Fonksiyonu.

Kaynak: Çalık ve Paksoy, 2017; aktaran Aydoğmuş, 2018.

Tanım 4: Yamuk AT2B kümeler arasındaki toplama, çıkarma, bölme işlemleri sırasıyla Denklem 3, 4, 5'te gösterilmiştir:

$$\begin{aligned} \tilde{A}_1 &= (\tilde{A}_1^U, \tilde{A}_1^L) = \left((a_{11}^U, a_{12}^U, a_{13}^U, a_{14}^U; H_1(\tilde{A}_1^U), H_2(\tilde{A}_1^U)), (a_{11}^L, a_{12}^L, a_{13}^L, a_{14}^L; H_1(\tilde{A}_1^L), H_2(\tilde{A}_1^L)) \right) \text{ ve} \\ \tilde{A}_2 &= (\tilde{A}_2^U, \tilde{A}_2^L) = \left((a_{21}^U, a_{22}^U, a_{23}^U, a_{24}^U; H_1(\tilde{A}_2^U), H_2(\tilde{A}_2^U)), (a_{21}^L, a_{22}^L, a_{23}^L, a_{24}^L; H_1(\tilde{A}_2^L), H_2(\tilde{A}_2^L)) \right) \text{ iken,} \\ \tilde{A}_1 \oplus \tilde{A}_2 &= (\tilde{A}_1^U, \tilde{A}_1^L) \oplus (\tilde{A}_2^U, \tilde{A}_2^L) = \\ &= \left((a_{11}^U + a_{21}^U, a_{12}^U + a_{22}^U, a_{13}^U + a_{23}^U, a_{14}^U + a_{24}^U; \min(H_1(\tilde{A}_1^U); H_1(\tilde{A}_2^U)), \min(H_2(\tilde{A}_1^U); H_2(\tilde{A}_2^U))), \right. \\ &= \left. (a_{11}^L + a_{21}^L, a_{12}^L + a_{22}^L, a_{13}^L + a_{23}^L, a_{14}^L + a_{24}^L; \min(H_1(\tilde{A}_1^L); H_1(\tilde{A}_2^L)), \min(H_2(\tilde{A}_1^L); H_2(\tilde{A}_2^L))) \right) \end{aligned} \quad (3)$$

$$\begin{aligned} \tilde{A}_1 \ominus \tilde{A}_2 &= (\tilde{A}_1^U, \tilde{A}_1^L) \ominus (\tilde{A}_2^U, \tilde{A}_2^L) = \\ &= \left((a_{11}^U - a_{21}^U, a_{12}^U - a_{22}^U, a_{13}^U - a_{23}^U, a_{14}^U - a_{24}^U; \min(H_1(\tilde{A}_1^U); H_1(\tilde{A}_2^U)), \min(H_2(\tilde{A}_1^U); H_2(\tilde{A}_2^U))), \right. \\ &= \left. (a_{11}^L - a_{21}^L, a_{12}^L - a_{22}^L, a_{13}^L - a_{23}^L, a_{14}^L - a_{24}^L; \min(H_1(\tilde{A}_1^L); H_1(\tilde{A}_2^L)), \min(H_2(\tilde{A}_1^L); H_2(\tilde{A}_2^L))) \right) \end{aligned} \quad (4)$$

$$\begin{aligned} \tilde{A}_1 \otimes \tilde{A}_2 &= (\tilde{A}_1^U, \tilde{A}_1^L) \otimes (\tilde{A}_2^U, \tilde{A}_2^L) = \\ &= \left((a_{11}^U \times a_{21}^U, a_{12}^U \times a_{22}^U, a_{13}^U \times a_{23}^U, a_{14}^U \times a_{24}^U; \min(H_1(\tilde{A}_1^U); H_1(\tilde{A}_2^U)), \min(H_2(\tilde{A}_1^U); H_2(\tilde{A}_2^U))), \right. \\ &= \left. (a_{11}^L \times a_{21}^L, a_{12}^L \times a_{22}^L, a_{13}^L \times a_{23}^L, a_{14}^L \times a_{24}^L; \min(H_1(\tilde{A}_1^L); H_1(\tilde{A}_2^L)), \min(H_2(\tilde{A}_1^L); H_2(\tilde{A}_2^L))) \right) \end{aligned} \quad (5)$$

Tanım 7: Yamuk AT2B kümeler ve skaler k arasındaki aritmetik işlemler Denklem 6'da gösterilmiştir ($k > 0$ olmak üzere):

$$\begin{aligned} \tilde{A}_1 &= (\tilde{A}_1^U, \tilde{A}_1^L) = \left((a_{11}^U, a_{12}^U, a_{13}^U, a_{14}^U; H_1(\tilde{A}_1^U), H_2(\tilde{A}_1^U)), (a_{11}^L, a_{12}^L, a_{13}^L, a_{14}^L; H_1(\tilde{A}_1^L), H_2(\tilde{A}_1^L)) \right) \text{ iken,} \\ k\tilde{A}_1 &= \left((k \times a_{11}^U, k \times a_{12}^U, k \times a_{13}^U, k \times a_{14}^U; H_1(\tilde{A}_1^U), H_2(\tilde{A}_1^U)), \right. \\ &= \left. (k \times a_{11}^L, k \times a_{12}^L, k \times a_{13}^L, k \times a_{14}^L; H_1(\tilde{A}_1^L), H_2(\tilde{A}_1^L)) \right) \\ \frac{\tilde{A}_1}{k} &= \left(\left(\frac{1}{k} \times a_{11}^U, \frac{1}{k} \times a_{12}^U, \frac{1}{k} \times a_{13}^U, \frac{1}{k} \times a_{14}^U; H_1(\tilde{A}_1^U), H_2(\tilde{A}_1^U) \right), \right. \\ &= \left. \left(\frac{1}{k} \times a_{11}^L, \frac{1}{k} \times a_{12}^L, \frac{1}{k} \times a_{13}^L, \frac{1}{k} \times a_{14}^L; H_1(\tilde{A}_1^L), H_2(\tilde{A}_1^L) \right) \right) \end{aligned} \quad (6)$$

3.2. Dilsel Değişkenler

Kriterler ve alternatifler arasında bulanık ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulurken kullanılan dilsel değişkenlere karşılık gelen Tablo 2'deki yamuk AT2B ölçekler kullanılarak uzman yargıları toplanmaktadır (Aydoğmuş, 2018). Dilsel ifadeler, doğal veya yapay bir dilde kelime ve cümle olarak tanımlanmakta ve bir değişken anlamına gelmektedir. Dilsel değişkenler, veri toplama sürecinin karmaşıklığının ve zorluğunun üstesinden gelmek için kullanılmaktadır. ÇKKV problemlerinde kriterlerin önem ağırlıkları ve alternatiflerin sıralaması, önceden belirlenmiş dilsel değişkenler kullanılarak dilsel değerlendirme yapan uzmanların yargılarına göre hesaplanmaktadır. Literatürde

AT2B kümeler için farklı dilsel değişkenler önerilmiş ve bunlar tip-1 bulanık kümelerden esinlenmiş olup (Çelik vd., 2015), bu çalışmada Kahraman vd. (2014) tarafından geliştirilen dilsel değişkenler kullanılmıştır. Tablo 2’de yer alan KG dilsel değişkeninin bulanık ölçeği olan “(7,8,9,9;1,1) (7.2,8.2,8.8,9;0.8,0.8)” ifadesi örnek olarak ele alındığında, Şekil 2’de gösterilen yamuk bir AT2B küme gösterimi ile açıklanırsa; $\left((a_{i1}^U = 7, a_{i2}^U = 8, a_{i3}^U = 9, a_{i4}^U = 9; H_1(\tilde{A}_i^U) = 1, H_2(\tilde{A}_i^U) = 1), (a_{i1}^L = 7.2, a_{i2}^L = 8.2, a_{i3}^L = 9.2, a_{i4}^L = 9.2; H_1(\tilde{A}_i^L) = 0.8, H_2(\tilde{A}_i^L) = 0.8) \right)$ şeklindedir. İlk parantez içi değerler üst referans noktaları olan (\tilde{A}_i^U) tip-1 bulanık sayısını ve ikinci parantez içi değerler alt referans noktaları olan (\tilde{A}_i^L) tip-1 bulanık sayısını ifade etmektedir. Burada kesin bir üyelik fonksiyonu sağlayamayan tip-1 bulanık sayılar yerine AT2B sayılara başvurulmaktadır.

Tablo 2. Her Bir Kriterin Önem Ağırlığı İçin Dilsel Değişkenler

Dilsel değişkenler	Yamuk aralık tip-2 bulanık ölçekler
Kesinlikle Güçlü (KG)	(7,8,9,9;1,1) (7.2,8.2,8.8,9;0.8,0.8)
Çok Güçlü (ÇG)	(5,6,8,9;1,1) (5.2,6.2,7.8,8.8;0.8,0.8)
Oldukça Güçlü (OG)	(3,4,6,7;1,1) (3.2,4.2,5.8,6.8;0.8,0.8)
Biraz Güçlü (BG)	(1,2,4,5;1,1) (1.2,2.2,3.8,4.8;0.8,0.8)
Tamamen Eşit (E)	(1,1,1,1;1,1) (1,1,1,1;1,1)

Faktör i, faktör j ile kıyaslandığında kendisine atanan yukarıdaki dilbilimsel değişkenlerden birine sahipse, j ile i karşılaştırıldığında karşıt değere sahiptir.

Kaynak: (Onar vd., 2014)

3.3. Aralık Tip-2 Bulanık AHP

Buckley tarafından geliştirilen bulanık AHP yöntemine dayalı olarak, Kahraman vd., (2014) tarafından geliştirilen AT2BAHP yönteminin adımları aşağıdaki gibidir (Aydoğmuş, 2018; Yılmaz ve Kabak, 2020):

Adım 1: Hiyerarşi sisteminin boyutlarındaki tüm kriterler arasında bulanık ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulmaktadır. Karşılaştırmaların sonucu, aşağıda gösterildiği gibi bulanık ikili karşılaştırma matrisleri şeklinde gösterilmektedir:

$$\tilde{A} = \begin{bmatrix} 1 & \tilde{a}_{12} & \dots & \tilde{a}_{1n-1} & \tilde{a}_{1n} \\ \tilde{a}_{21} & 1 & \dots & \tilde{a}_{2n-1} & \tilde{a}_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ \tilde{a}_{n1} & \tilde{a}_{n2} & \dots & \tilde{a}_{nn-1} & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & \tilde{a}_{12} & \dots & \tilde{a}_{1n-1} & \tilde{a}_{1n} \\ 1/\tilde{a}_{12} & 1 & \dots & \tilde{a}_{2n-1} & \tilde{a}_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ 1/\tilde{a}_{1n} & 1/\tilde{a}_{2n} & \dots & 1/\tilde{a}_{n-1n} & 1 \end{bmatrix} \quad (7)$$

Burada yer alan $1/\tilde{a}^{\sim}$ hesaplaması için Denklem 8 kullanılmaktadır.

$$\begin{aligned} (\tilde{A})^{-1} &= 1/\tilde{A} = \\ &\left(\left(\frac{1}{a_{14}^U}, \frac{1}{a_{13}^U}, \frac{1}{a_{12}^U}, \frac{1}{a_{11}^U}; H_1(a_{12}^U), H_2(a_{13}^U) \right), \left(\frac{1}{a_{24}^U}, \frac{1}{a_{23}^U}, \frac{1}{a_{22}^U}, \frac{1}{a_{21}^U}; H_1(a_{22}^L), H_2(a_{23}^L) \right) \right) \end{aligned} \quad (8)$$

AT2BAHP'de kullanılan dilsel değişkenler ve bunların yamuk AT2B ölçekleri Tablo2'de verilmiştir.

Adım 2: Her bir bulanık ikili karşılaştırma matrisinin tutarlılığı incelenmektedir. Tutarlılığı kontrol etmek için bulanık ikili karşılaştırma matrisleri durulaştırılmaktadır. 0,1 veya daha düşük bir tutarlılık oranı (TO) kabul edilmektedir. TO 0,1'den büyükse, yargılar güvenilir olarak kabul edilmekte ve matrisin yeniden oluşturulması gerekmektedir.

Adım 3: Birden fazla uzman görüşünün olduğu durumda, geometrik ortalama kullanılmaktadır.

$$\tilde{r}_i = [\tilde{a}_{i1} \otimes \dots \otimes \tilde{a}_{in}]^{1/n} \quad (9)$$

Geometrik ortalama Denklem 10'da verildiği şekilde hesaplanmaktadır:

$${}^n\sqrt{\tilde{a}_{ij}} = \left(\left(\begin{array}{c} \left(\sqrt[n]{a_{ij1}^U}, \sqrt[n]{a_{ij2}^U}, \sqrt[n]{a_{ij3}^U}, \sqrt[n]{a_{ij4}^U}; H_1^U(a_{ij}), H_2^U(a_{ij}) \right) \\ \left(\sqrt[n]{a_{ij1}^L}, \sqrt[n]{a_{ij2}^L}, \sqrt[n]{a_{ij3}^L}, \sqrt[n]{a_{ij4}^L}; H_1^L(a_{ij}), H_2^L(a_{ij}) \right) \end{array} \right) \right) \quad (10)$$

Adım 4: Bir karşılaştırma matrisinde her bir kriter için bulanık ağırlıklar hesaplanmaktadır. i. kriterin bulanık ağırlığı Denklem 8 ve 11'de tanımlanan işlemlere dayalı olarak Denklem 12'deki gibi hesaplanmaktadır:

$$\begin{aligned} \tilde{A}_1 \oplus \tilde{A}_2 &= (\tilde{A}_1^U, \tilde{A}_1^L) \oplus (\tilde{A}_2^U, \tilde{A}_2^L) = \\ &\left((a_{11}^U + a_{21}^U, a_{12}^U + a_{22}^U, a_{13}^U + a_{23}^U, a_{14}^U + a_{24}^U; \min(H_1(\tilde{A}_1^U); H_1(\tilde{A}_2^U)), \min(H_2(\tilde{A}_1^U); H_2(\tilde{A}_2^U))), \right. \\ &\left. (a_{11}^L + a_{21}^L, a_{12}^L + a_{22}^L, a_{13}^L + a_{23}^L, a_{14}^L + a_{24}^L; \min(H_1(\tilde{A}_1^L); H_1(\tilde{A}_2^L)), \min(H_2(\tilde{A}_1^L); H_2(\tilde{A}_2^L))) \right) \end{aligned} \quad (11)$$

$$\tilde{w}_i = \tilde{r}_i \otimes [\tilde{r}_1 \oplus \dots \oplus \tilde{r}_i \oplus \dots \oplus \tilde{r}_n]^{-1} \quad (12)$$

İkili karşılaştırma matrisi sonucunda hesaplanan bulanık ağırlık, yerel ağırlıklar olarak adlandırılmaktadır. Her bir alt kriterin global ağırlıklarını bulmak için yerel ağırlıklar üst kriterlerin yerel ağırlıkları ile çarpılmalıdır.

Adım 5: Ağırlıkların önemini elde etmek için Denklem 13'te verilen DTraT yöntemi yardımıyla bulanık ağırlıklar durulaştırılmaktadır.

$$DTtrT = \frac{\frac{(u_U - l_U) + (\beta_U \cdot m_{1U} - l_U) + (\alpha_U \cdot m_{2U} - l_U) + l_U}{4} + \frac{(u_L - l_L) + (\beta_L \cdot m_{1L} - l_L) + (\alpha_L \cdot m_{2L} - l_L) + l_L}{4}}{2} \quad (13)$$

4. UYGULAMA

Çalışmada ele alınan gerçek hayat ÇKKV problemi için aralık tip-2 Bulanık AHP (AT2BAHP) yöntemiyle uygulama gerçekleştirilmiştir. Türkiye'deki devlet bankalarından bir ve özel bankalardan beş tane olmak üzere toplam altı banka seçilmiştir. Ancak banka isimlerinin anonim kalması gerektiği için banka ismi kullanılmamıştır. Problemin gerektirdiği kriterler karar vericiler tarafından elenebilmekte veya başka şekillerde ele alınabilmektedir. Bu problemdeki karar verici KOBİ yöneticisidir ve aynı zamanda finansman işlerini yürüttüğü için bütün banka iletişimini bu kişi sağlamaktadır. Literatürde taranan kriterleri göz önünde bulundurarak bu yönetici ile görüşmeler yapılmıştır. Literatürde karşılığı olan kriterlerin bir kısmı karar verici tarafından kararı etkileyen kriterlerden olmadığı için çıkartılmış sadece kendi kararını etkileyebilecek kriterler üzerinden kıyaslamada bulunmuştur. Çalışılabilir alternatif bankalar için ise KOBİ sahibi ve yöneticisinin belirlemiş olduğu alternatifler arasından kıyaslamaların yapılması sağlanmıştır.

a. Çalışmada Kullanılan Kriterler

Çalışmada kullanılan ana kriterler ve alt kriterler Tablo 3'te listelenmiştir.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Kriterler

Ana Kriter	Alt Kriter	Kısaltma
Fiyat	Masraflar	F1
	Faiz ve Kar Payları	F2
	Promosyon	F3
		FY
Fiziki Yapı	Şube Sayısı ve Konumları	FY1
	İnternet Bankacılığı	FY2
	ATM Sayısı	FY3
	Otopark	FY4
	İç Mekan Ferahlığı	FY5
Müşteri Algısı	Güven	A1
	Referans	A2
	Müşteri Memnuniyeti	A3
	Geçmiş Deneyimler	A4
İç Yapı	Çalışanlar	İY1
	Harcanan Süre	İY2
	Geri Dönüşler / Hata Düzeltme	İY3
	Ürün Yelpazesi	İY4
İletişim		İ
	Şubede İletişim	İ1
	Telefonda İletişim	İ2

Tablo 3'te sunulan kriterlerin açıklamaları şu şekildedir:

Fiyat: Bankanın müşterilere sunduğu hizmetler için belirlediği ücret, faiz ve indirimleri ifade etmektedir.

• Masraflar: Havale, EFT, Kiralık Kasa, Kart Hizmetleri, Kullanılan Krediler vb. hizmetler için talep edilen ücretleri konu almaktadır (Tucker ve Jubb,2018; Wulandari ve Subagio, 2015; Ishizaka ve Nguyen, 2013; Devlin ve Gerrard, 2005).

• Faiz ve Kar Payları: İhtiyaç ve konut kredisi gibi nakit ve gayrinakit krediler için uygulanan faiz oranları veya kâr payı oranını ifade etmektedir (Danacı ve Duramaz, 2020; Koçak ve Çalık, 2020; Sevim ve Çöllü, 2016; Devlin ve Gerrard, 2005).

• Promosyon: Bankanın müşterilere sunmuş olduğu kampanya ve indirimlerin banka tercihinde etkili olma durumunu ifade etmektedir (Topak ve Çanakçıoğlu, 2019; Tucker ve Jubb, 2018; Bedirhanoglu ve Lezki, 2018; Yalçiner ve Karaatlı, 2018; Wulandari ve Subagio, 2015; Mandic, Delibasic, Knezevic ve Benkovic, 2014)

Fiziki Yapı: Bankanın sahip olduğu şube ve ATM sayıları ile şubenin konumu, iç mekan dizaynı ve konum gereği otopark alanının olup olmadığını ifade etmektedir.

• Şube Sayısı ve Konumları: Şubenin müşteriye yakınlığı, ilçede nüfusa oranla yeterli şube sayısının olup olmadığı, şubenin ticari iş çevresine olan konumunu ifade etmektedir (Karavardar ve Çilek, 2020; Cebeci ve Çabuk, 2016; Sevim ve Çöllü, 2016).

• İnternet Bankacılığı: İnternet bankacılığı hizmetinin hızlı, kullanıcı dostu, kolay ve güvenli olmasını ifade etmektedir (Liang, Zhang, Xu, ve Jamaldeen, 2019; Hu ve Liao, 2011).

• ATM Sayısı: Banka ATM sayısının ilçe ve nüfus yoğunluğuna göre yeterlilik durumunu, müşterilerin ATM cihazlarına kolaylıkla erişim sağlanması durumunu ifade etmektedir (Koçak ve Çalık, 2020; Sevim ve Çöllü, 2016; Wulandari ve Subagio, 2015).

• Otopark: Bankanın müşteriler için otopark yerinin olup olmamasını ifade etmektedir.

• İç Mekan Ferahlığı: Banka şubesinin iç dizaynı, kullanılan mobilya ve renklerin müşteriler tarafından beğenilmesi durumunu ifade etmektedir (Sevim ve Çöllü, 2016).

Müşteri Algısı: Müşterinin bankaya ve banka personeline duyduğu güven, müşterinin bankaya ilişkin daha önceki tecrübeleri, hizmetlerden algıladığı memnuniyet durumu, dış çevrenin bankaya olan referansları ve bankanın itibarı alt konuları oluşturmaktadır.

• Güven: Müşterinin banka, bankacılık hizmetlerine ve banka personeline duyduğu güveni, işin taahhüt edilen sürede ve tam olarak yapılmasını ifade etmektedir (Danacı ve Duramaz, 2020; Karavardar ve Çilek, 2020; Akpınar, 2019; İslamoğlu ve Zencirlioğlu, 2016; Cebeci ve Çabuk, 2016; Ustasüleyman, 2009).

- Referans: Dış çevrenin bankaya olan referanslarını ve bankanın itibarını ifade etmektedir (Danacı ve Duramaz, 2020; Iqbal, Nisha ve Rashid, 2018; Sevim ve Çöllü, 2016).

- Müşteri Memnuniyeti: Müşterinin bankacılık hizmetlerini değerlendirmesi neticesinde, elde ettiği faydanın katlanılan fedakârlıklardan daha fazla olması durumunu ifade etmektedir (Ishizaka ve Nguyen, 2013; Awan ve Bukhari, 2011; Hu ve Liao, 2011; Blankson, Omar ve Cheng, 2009).

- Geçmiş Deneyimler: Müşterinin, ilgili bankayla olan tecrübelerinin, bankayı tekrar tercih etmesinde etkili olup olmaması durumunu ifade etmektedir (Tucker ve Jubb, 2018; Devlin ve Gerrard, 2005).

İç Yapı: Banka çalışanlarının yetkinliği ve nezaketi, hizmetlerin yerine getirilme süresinin, hizmetlerde yaşanan aksamalar ve hatalar ile hata durumunda bankanın reaksiyonunun ve banka hizmetlerinin çeşitliliği alt başlıkları oluşturmaktadır.

- Çalışanlar: Banka personelinin yetkinliği, nezaketi, bilgisi ve tecrübesini ifade etmektedir (Iqbal, Nisha ve Rashid, 2018; Wulandari ve Subagio, 2015; Organ ve Kenger, 2012; Bedirhanoğlu ve Lezki, 2018; İslamoğlu ve Zencirlioğlu, 2016; Ishizaka ve Nguyen, 2013).

- Harcanan Süre: Müşterinin bankacılık hizmetini yerine getirmesi için bankada bekleme süresi dahil harcadığı süreyi ifade etmektedir (Hu ve Liao, 2011; Sevim ve Çöllü, 2016; Kaur ve Arora, 2019).

- Geri Dönüşler / Hata Düzeltme: Olası bankacılık işlemlerinde yaşanan hatalarda veya müşterinin bilgilendirilmesi gerekli konularda bankanın reaksiyonu ve hızını ifade etmektedir (İslamoğlu ve Zencirlioğlu, 2016; Ishizaka ve Nguyen, 2013).

- Ürün Yelpazesi: Bankanın sunduğu hizmetlerin sayısının müşteriler tarafından beğenilme ve yeterli bulunması durumunu ifade etmektedir (Akpınar, 2019; Devlin ve Gerrard, 2005; Cebeci ve Çabuk, 2016; Karavardar ve Çilek, 2020).

İletişim: Müşterinin banka ile iletişim kanallarını, iletişimin kolay ve etkin olması konularını kapsamaktadır.

- Şubede İletişim: Müşterinin banka personeli ile iletişimde herhangi bir sorun yaşamaması, banka personelinin nezaketi ile müşteriyle etkin iletişim kurma durumunu ifade etmektedir (Iqbal, Nisha ve Rashid, 2018; Wulandari ve Subagio, 2015; Organ ve Kenger, 2012).

- Telefonda İletişim: Müşterinin telefon yoluyla müşteri hizmetlerine kolay ve hızlı şekilde ulaşabilmesi, müşterinin kendini rahatça ifade edebilmesi ve müşteri temsilcisinin problemi etkin şekilde ele alması durumunu ifade etmektedir (Danacı ve Duramaz, 2020; Sevim ve Çöllü, 2016).

b. Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Tablo 4'te beş ana kriter için karar vericilerin dilsel değerlendirmelerini gösteren ikili karşılaştırma matrisi sunulmuştur. Söz konusu değerler Tablo 2'de yer alan sözel ifadelerdir.

Tablo 4. Dilsel İfadelerle Oluşturulan Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi

	F	FY	A	İY	İ
F	1	OG	BG	BG	BG
FY	1/OG	1	1/BG	1/BG	1/BG
A	1/BG	BG	1	1/BG	1/BG
İY	1/BG	BG	BG	1	1/BG
İ	1/BG	BG	BG	BG	1

Tablo 4'te dilsel ifadeler ile hazırlanmış matrisin Tablo 2'de yer alan bulanık sayı karşılıklarını gösteren matris Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Yamuk AT2B Sayılarla Düzenlenen Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi.

	F	FY	A	İY	İ
F	((1.00,1.00,1.00,1.00;1,1) (1.00,1.00,1.00,1.00;1,1))	((3,4,6,7;1,1) (3,2,4,2,5,8,6,8;0,8,0,8))	((1,2,4,5;1,1) (1,2,2,2,3,8,4,8;0,8,0,8))	((1,2,4,5;1,1) (1,2,2,2,3,8,4,8;0,8,0,8))	((1,2,4,5;1,1) (1,2,2,2,3,8,4,8;0,8,0,8))
FY	((0.14,0.17,0.25,0.33;1,1) (0.15,0.17,0.24,0.31;0,80, 0.80))	((1.00,1.00,1.00,1.00;1,1) (1.00,1.00,1.00,1.00;1,1))	((0.20, 0.25, 0.50, 1; 1, 1) (0.21, 0.26, 0.45, 0.83; 0.80, 0.80))	((0.20, 0.25, 0.50, 1; 1, 1) (0.21, 0.26, 0.45, 0.83; 0.80, 0.80))	((0.20, 0.25, 0.50, 1; 1, 1) (0.21, 0.26, 0.45, 0.83; 0.80, 0.80))
A	((0.20, 0.25, 0.50, 1; 1, 1) (0.21, 0.26, 0.45, 0.83; 0.80, 0.80))	((1,2,4,5;1,1) (1,2,2,2,3,8,4,8;0,8,0,8))	((1.00,1.00,1.00,1.00;1,1) (1.00,1.00,1.00,1.00;1,1))	((0.20, 0.25, 0.50, 1; 1, 1) (0.21, 0.26, 0.45, 0.83; 0.80, 0.80))	((0.20, 0.25, 0.50, 1; 1, 1) (0.21, 0.26, 0.45, 0.83; 0.80, 0.80))
İY	((0.20, 0.25, 0.50, 1; 1, 1) (0.21, 0.26, 0.45, 0.83; 0.80, 0.80))	((1,2,4,5;1,1) (1,2,2,2,3,8,4,8;0,8,0,8))	((1,2,4,5;1,1) (1,2,2,2,3,8,4,8;0,8,0,8))	((1.00,1.00,1.00,1.00;1,1) (1.00,1.00,1.00,1.00;1,1))	((0.20, 0.25, 0.50, 1; 1, 1) (0.21, 0.26, 0.45, 0.83; 0.80, 0.80))
İ	((0.20, 0.25, 0.50, 1; 1, 1) (0.21, 0.26, 0.45, 0.83; 0.80, 0.80))	((1,2,4,5;1,1) (1,2,2,2,3,8,4,8;0,8,0,8))	((1,2,4,5;1,1) (1,2,2,2,3,8,4,8;0,8,0,8))	((1,2,4,5;1,1) (1,2,2,2,3,8,4,8;0,8,0,8))	((1.00,1.00,1.00,1.00;1,1) (1.00,1.00,1.00,1.00;1,1))

Ana kriterler için Tablo 4'te yer alan değerlerin durulaştırılmış hali üzerinden tutarlılık analizi yapılmış ve tutarlılık oranı 0,054 olarak hesaplanmıştır. Tüm ikili karşılaştırma matrisleri için TO hesaplamaları Tablo 6'da yer almaktadır. Tüm oranlar 0.1 değerinden düşük olduğu için değerlendirmeler tutarlı olup, ikili karşılaştırmalarda herhangi bir düzenleme yapılmamış ve işlemlere söz konusu değerler ile devam edilmiştir.

Tablo 6. İkili Karşılaştırma Matrislerinin Tutarlılık Oranları.

... İçin İkili Karşılaştırma Matrisi	CR	... İçin İkili Karşılaştırma Matrisi	CR	... İçin İkili Karşılaştırma Matrisi	CR
Ana Kriterler	0,054	Alt Kriter F3 için Alternatifler	0,041	Alt Kriter A3 için Alternatifler	0,034
Ana Kriter F için Alt Kriterler	0,033	Alt Kriter FY1 için Alternatifler	0,095	Alt Kriter A4 için Alternatifler	0,098
Ana Kriter FY için Alt Kriterler	0,055	Alt Kriter FY2 için Alternatifler	0,062	Alt Kriter İY1 için Alternatifler	0,053
Ana Kriter A için Alt Kriterler	0,016	Alt Kriter FY3 için Alternatifler	0,091	Alt Kriter İY2 için Alternatifler	0,082
Ana Kriter İY için Alt Kriterler	0,016	Alt Kriter FY4 için Alternatifler	0,092	Alt Kriter İY3 için Alternatifler	0,096
Ana Kriter İ için Alt Kriterler	0,000	Alt Kriter FY5 için Alternatifler	0,031	Alt Kriter İY4 için Alternatifler	0,021
Alt Kriter F1 için Alternatifler	0,098	Alt Kriter A1 için Alternatifler	0,025	Alt Kriter İ1 için Alternatifler	0,046
Alt Kriter F2 için Alternatifler	0,032	Alt Kriter A2 için Alternatifler	0,045	Alt Kriter İ2 için Alternatifler	0,024

Tablo 5'deki değerlerin satır bazında geometrik ortalamaları alınarak Tablo 7'de sunulan \tilde{r}_i değerleri ve daha sonra \tilde{p}_i değerleri hesaplanır.

Tablo 7. Ana Kriterler İçin Hesaplanan \tilde{r}_i, \tilde{p}_i ve Durulaştırılmış Ağırlık Değerleri.

	\tilde{r}_i	\tilde{p}_i	Durulaştırılarak Elde Edilen Ağırlıklar
F	((1.246,2.000,3.288,3.876;1,1) (1.408,2.138,3.166,3.761;0,8,0,8))	((0.124,0.257,0.689,1.182;1,1) (0.148,0.287,0.626,1.046;0,8,0,8))	0,402
FY	((0.258,0.304,0.500,0.803;1,1) (0.266,0.316,0.468,0.710;0,8,0,8))	((0.026,0.039,0.105,0.245;1,1) (0.028,0.042,0.092,0.198;0,8,0,8))	0,072
A	((0.525,0.660,1.000,1.380;1,1) (0.554,0.686,0.953,1.320;0,8,0,8))	((0.052,0.085,0.210,0.421;1,1) (0.058,0.092,0.188,0.367;0,8,0,8))	0,136
İY	((0.525,0.660,1.000,1.380;1,1) (0.554,0.686,0.953,1.272;0,8,0,8))	((0.052,0.085,0.210,0.421;1,1) (0.058,0.092,0.188,0.354;0,8,0,8))	0,135
İ	((0.725,1.149,2.000,2.627;1,1) (0.815,1.229,1.903,2.471;0,8,0,8))	((0.072,0.148,0.419,0.801;1,1) (0.086,0.165,0.376,0.687;0,8,0,8))	0,255

Ana kriter ağırlıklarının hesaplanmasının ardından beş adımlık süreç alt kriterler bazında ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Ana kriterler bazında alt kriterlerin ikili karşılaştırma matrisleri Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Dilsel İfadelerle Oluşturulan Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisleri

Ana Kriter	İ					F				A							
Alt Kriterler	İ1	İ2	Alt Kriterler			F1	F2	F3	Alt Kriterler			G1	G2	G3	G4		
İ1	E	1/BG				F1	E	1/BG	BG				G1	E	OG	BG	BG
İ2	BG	E				F2	BG	E	OG				G2	1/OG	E	1/BG	1/BG
						F3	1/BG	1/OG	E				G3	1/BG	BG	E	E
													G4	1/BG	BG	E	

Ana Kriter	FY					İY							
Alt Kriterler	FY1	FY2	FY3	FY4	FY5	Alt Kriterler			İY1	İY2	İY3	İY4	
FY1	E	1/OG	1/BG	BG	BG				İY1	E	1/OG	E	1/BG
FY2	OG	E	BG	OG	OG				İY2	OG	E	OG	BG
FY3	BG	1/BG	E	BG	BG				İY3	E	1/OG	E	1/BG
FY4	1/BG	1/OG	1/BG	E	E				İY4	BG	1/BG	BG	E
FY5	1/BG	1/OG	1/BG	E	E								

18 alt kriter için gerçekleştirilen işlemler sonucunda elde edilen ağırlıklar Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Alt Kriterler İçin Hesaplanan \tilde{p}_i ve Durulaştırılmış Ağırlık Değerleri.

Criteria	\tilde{p}_i Values	Durulaştırılarak Elde Edilen Ağırlıklar
F1	((0.103,0.171,0.401,0.733;1,1)(0.116,0.186,0.365,0.633;0.8,0.8))	0,279
F2	((0.254,0.431,0.919,1.402;1,1)(0.289,0.468,0.853,1.274;0.8,0.8))	0,605
F3	((0.054,0.075,0.159,0.297;1,1)(0.058,0.080,0.145,0.255;0.8,0.8))	0,116
FY1	((0.048,0.086,0.217,0.396;1,1)(0.055,0.094,0.197,0.344;0.8,0.8))	0,143
FY2	((0.190,0.323,0.731,1.149;1,1)(0.214,0.353,0.674,1.038;0.8,0.8))	0,462
FY3	((0.071,0.141,0.378,0.680;1,1)(0.084,0.157,0.342,0.598;0.8,0.8))	0,243
FY4	((0.035,0.049,0.109,0.208;1,1)(0.037,0.053,0.098,0.177;0.8,0.8))	0,076
FY5	((0.035,0.049,0.109,0.208;1,1)(0.037,0.053,0.098,0.177;0.8,0.8))	0,076
A1	((0.178,0.333,0.782,1.242;1,1)(0.208,0.367,0.721,1.119;0.8,0.8))	0,501
A2	((0.037,0.053,0.125,0.259;1,1)(0.040,0.057,0.112,0.216;0.8,0.8))	0,092
A3	((0.091,0.140,0.297,0.511;1,1)(0.100,0.151,0.273,0.447;0.8,0.8))	0,204
A4	((0.091,0.140,0.297,0.511;1,1)(0.100,0.151,0.273,0.447;0.8,0.8))	0,204
İY1	((0.053,0.071,0.139,0.236;1,1)(0.057,0.076,0.128,0.207;0.8,0.8))	0,100
İY2	((0.225,0.375,0.809,1.228;1,1)(0.254,0.408,0.750,1.119;0.8,0.8))	0,534
İY3	((0.053,0.071,0.139,0.236;1,1)(0.057,0.076,0.128,0.207;0.8,0.8))	0,100
İY4	((0.087,0.158,0.393,0.694;1,1)(0.100,0.174,0.357,0.607;0.8,0.8))	0,266
İ1	((0.138,0.185,0.369,0.691;1,1)(0.147,0.196,0.338,0.588;0.8,0.8))	0,284
İ2	((0.309,0.522,1.045,1.545;1,1)(0.353,0.565,0.977,1.412;0.8,0.8))	0,716

Tablo 7 ve 9’da yer alan ağırlıklar ile elde edilen alt kriterlerin global ağırlıkları Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10. Global Ağırlıklar

Ana Kriter	Ağırlık Değeri	Alt Kriter	Ağırlık Değeri	Alt Kriterlerin Global Ağırlıkları
F	0,402	F1	0,279	0,112
		F2	0,605	0,243
		F3	0,116	0,047
FY	0,072	FY1	0,143	0,010
		FY2	0,462	0,033
		FY3	0,243	0,018
		FY4	0,076	0,005
		FY5	0,076	0,005
A	0,136	A1	0,501	0,068
		A2	0,092	0,013
		A3	0,204	0,028
		A4	0,204	0,028
İY	0,135	İY1	0,100	0,014
		İY2	0,534	0,072
		İY3	0,100	0,014
		İY4	0,266	0,036
İ	0,255	İ1	0,284	0,072
		İ2	0,716	0,182

c. Alternatiflerin Puanlarının Hesaplanması

Alt kriterlerin global ağırlıklarının hesaplanmasının ardından beş adımlık süreç alt kriterler bazında alternatifler için gerçekleştirilmiştir. Buna göre ilk olarak 18 alt kriter için 18 tane 6*6 boyutunda ikili karşılaştırma matrisi oluşturulmuştur. Alternatiflerin değerlendirilmesi de yine karar vericinin dilsel ifadeleri üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Tablo 11. Dilsel İfadelerle Oluşturulan Alternatiflerin İkili Karşılaştırma Matrisleri

Kriter	F1						F2						F3					
	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A1	A2	A3	A4	A5	A6
A1	E	OG	BG	1/BG	1/BG	KG	E	BG	OG	1/BG	E	OG	E	1/BG	1/OG	BG	OG	1/BG
A2	1/OG	E	1/BG	1/ÇG	1/ÇG	OG	1/BG	E	BG	1/OG	1/BG	BG	BG	E	1/BG	OG	ÇG	E
A3	1/BG	BG	E	1/OG	1/OG	ÇG	1/OG	1/BG	E	1/ÇG	1/OG	E	OG	BG	E	ÇG	KG	BG
A4	BG	CG	OG	E	E	KG	BG	OG	ÇG	E	BG	ÇG	BG	OG	1/ÇG	E	BG	1/OG
A5	BG	CG	OG	E	E	KG	E	BG	OG	1/BG	E	OG	OG	CG	1/KG	1/BG	E	1/ÇG
A6	BG	1/OG	1/ÇG	1/KG	1/KG	E	1/OG	1/BG	E	1/CG	1/OG	E	BG	E	1/BG	OG	ÇG	E

Tablo 11. Dilsel İfadelerle Oluşturulan Alternatiflerin İkili Karşılaştırma Matrisleri (devamı)

Kriter	FY1						FY2						FY3					
Alternatif	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A1	A2	A3	A4	A5	A6
A1	E	OG	E	1/OG	1/OG	ÇG	E	1/OG	E	BG	ÇG	1/BG	E	OG	OG	E	KG	KG
A2	1/OG	E	1/OG	1/KG	1/KG	BG	OG	E	OG	ÇG	KG	BG	1/OG	E	E	1/OG	ÇG	ÇG
A3	E	OG	E	1/OG	1/OG	ÇG	E	1/OG	E	BG	ÇG	1/BG	1/OG	E	E	1/OG	ÇG	ÇG
A4	OG	KG	OG	E	E	KG	1/BG	1/ÇG	1/BG	E	OG	1/OG	E	OG	OG	E	KG	KG
A5	OG	KG	OG	E	E	KG	1/ÇG	1/KG	1/ÇG	1/OG	E	1/KG	1/KG	1/ÇG	1/ÇG	1/KG	E	E
A6	ÇG	1/BG	ÇG	1/KG	1/KG	E	BG	1/BG	BG	OG	KG	E	1/KG	1/ÇG	1/ÇG	1/KG	E	E
Kriter	FY4						FY5						A1					
Alternatif	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A1	A2	A3	A4	A5	A6
A1	E	1/OG	1/BG	OG	ÇG	BG	E	1/OG	E	1/BG	BG	BG	E	BG	OG	BG	BG	ÇG
A2	OG	E	BG	KG	KG	ÇG	OG	E	OG	BG	ÇG	ÇG	1/BG	E	BG	E	E	OG
A3	BG	1/BG	E	ÇG	KG	OG	E	1/OG	E	1/BG	BG	BG	1/OG	1/BG	E	1/BG	1/BG	BG
A4	1/OG	1/KG	1/ÇG	E	BG	1/BG	BG	1/BG	BG	E	OG	OG	1/BG	E	BG	E	E	OG
A5	1/ÇG	1/KG	1/KG	1/BG	E	1/OG	1/BG	1/ÇG	1/BG	1/OG	E	E	1/BG	E	BG	E	E	OG
A6	1/BG	1/ÇG	1/OG	BG	OG	E	1/BG	1/ÇG	1/BG	1/OG	E	E	1/ÇG	1/OG	1/BG	1/OG	1/OG	E
Kriter	A2						A3						A4					
Alternatif	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A1	A2	A3	A4	A5	A6
A1	E	BG	OG	1/OG	1/OG	E	E	E	BG	ÇG	ÇG	1/BG	E	ÇG	BG	E	OG	KG
A2	1/BG	E	BG	1/ÇG	1/ÇG	1/BG	E	E	BG	ÇG	ÇG	1/BG	1/ÇG	E	1/OG	1/ÇG	1/BG	OG
A3	1/OG	1/BG	E	1/KG	1/KG	1/OG	1/BG	1/BG	E	OG	OG	1/OG	1/BG	OG	E	1/BG	BG	KG
A4	OG	ÇG	KG	E	E	OG	1/ÇG	1/ÇG	1/OG	E	E	1/KG	E	ÇG	BG	E	OG	KG
A5	OG	ÇG	KG	E	E	OG	1/ÇG	1/ÇG	1/OG	E	E	1/KG	1/OG	BG	1/BG	1/OG	E	ÇG
A6	E	BG	OG	1/OG	1/OG	E	BG	BG	OG	KG	KG	E	1/KG	1/OG	1/KG	1/KG	1/ÇG	E
Kriter	İY1						İY2						İY3					
Alternatif	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A1	A2	A3	A4	A5	A6
A1	E	E	BG	KG	KG	1/BG	E	BG	ÇG	OG	OG	KG	E	BG	OG	1/OG	1/BG	ÇG
A2	E	E	BG	KG	KG	1/BG	1/BG	E	OG	BG	BG	KG	1/BG	E	BG	1/ÇG	1/OG	OG
A3	1/BG	1/BG	E	ÇG	ÇG	1/OG	1/ÇG	1/OG	E	1/BG	1/BG	OG	1/OG	1/BG	E	1/KG	1/ÇG	BG
A4	1/KG	1/KG	1/ÇG	E	E	1/KG	1/OG	1/BG	BG	E	E	ÇG	OG	ÇG	KG	E	BG	KG
A5	1/KG	1/KG	1/ÇG	E	E	1/KG	1/OG	1/BG	BG	E	E	ÇG	BG	OG	ÇG	1/BG	E	KG
A6	BG	BG	OG	KG	KG	E	1/KG	1/KG	1/OG	1/ÇG	1/ÇG	E	ÇG	1/OG	1/BG	1/KG	1/KG	E
Kriter	İY4						İ1						İ2					
Alternatif	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A1	A2	A3	A4	A5	A6
A1	E	E	BG	1/BG	OG	E	E	BG	1/OG	1/ÇG	E	1/BG	E	1/ÇG	1/OG	1/BG	1/BG	1/OG
A2	E	E	BG	1/BG	OG	E	1/BG	E	1/ÇG	1/KG	1/BG	1/OG	ÇG	E	BG	OG	OG	BG
A3	1/BG	1/BG	E	1/OG	BG	1/BG	OG	ÇG	E	1/BG	OG	BG	OG	1/BG	E	BG	BG	E
A4	BG	BG	OG	E	ÇG	BG	ÇG	KG	BG	E	ÇG	OG	BG	1/OG	1/BG	E	E	1/BG
A5	1/OG	1/OG	1/BG	1/ÇG	E	1/OG	E	BG	1/OG	1/ÇG	E	1/BG	BG	1/OG	1/BG	E	E	1/BG
A6	E	E	BG	1/BG	OG	E	BG	OG	1/BG	1/OG	BG	E	OG	1/BG	E	BG	BG	E

Alt kriterler bazında alternatiflerin hesaplanan ağırlıkları Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. Kriterlere göre alternatiflerin puanları

	A1	A2	A3	A4	A5	A6
F1 için puanlar	0,186	0,051	0,096	0,323	0,323	0,021
F2 için puanlar	0,203	0,102	0,043	0,409	0,203	0,040
F3 için puanlar	0,107	0,208	0,407	0,052	0,028	0,198
FY1 için puanlar	0,143	0,113	0,037	0,113	0,356	0,356
FY2 için puanlar	0,462	0,122	0,432	0,122	0,063	0,022
FY3 için puanlar	0,243	0,357	0,120	0,120	0,357	0,027
FY4 için puanlar	0,076	0,151	0,434	0,273	0,042	0,025
FY5 için puanlar	0,076	0,111	0,440	0,111	0,250	0,049
A1 için puanlar	0,389	0,164	0,081	0,164	0,164	0,037
A2 için puanlar	0,102	0,054	0,028	0,358	0,358	0,102
A3 için puanlar	0,213	0,213	0,113	0,030	0,030	0,402
A4 için puanlar	0,323	0,051	0,187	0,323	0,095	0,020
İY1 için puanlar	0,217	0,217	0,122	0,026	0,026	0,393
İY2 için puanlar	0,425	0,252	0,062	0,120	0,120	0,021
İY3 için puanlar	0,150	0,079	0,042	0,432	0,271	0,024
İY4 için puanlar	0,173	0,173	0,086	0,410	0,039	0,118
İ1 için puanlar	0,065	0,034	0,278	0,464	0,065	0,093
İ2 için puanlar	0,041	0,402	0,194	0,085	0,085	0,194

Tablo 10’da yer alan 18 kriterin global ağırlıkları ile Tablo 12’de verilen alternatiflerin ağırlıkları çarpıldığında elde edilen altı alternatifin puanı Tablo 13’te gösterilmiştir. Alternatif 1 için puan hesaplaması örnek olarak gösterilmiştir:

$$\text{Alternatif 1 Puanı} = 0,112*0,186+0,243*0,203+0,047*0,107+0,01*0,143+0,033*0,462+0,018*0,243+0,005*0,076+0,005*0,076+0,068*0,389+0,013*0,102+0,028*0,213+0,028*0,323+0,014*0,217+0,072*0,425+0,014*0,150+0,036*0,173+0,072*0,065+0,182*0,041$$

Tablo 13. Alternatiflerin puanları

Kriter Ağırlığı	Alternatifin Global Ağırlığı (Puanı)	Sıralama
Alternatif 1	0,185	3
Alternatif 2	0,185	2
Alternatif 3	0,129	5
Alternatif 4	0,256	1
Alternatif 5	0,146	4
Alternatif 6	0,100	6

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

AT2BAHP yöntemi ile bir işletmenin banka seçim probleminin ele alındığı bu çalışma, söz konusu yöntemin banka seçimi probleminde ana kriter ve alt kriterlerle birlikte ilk kullanımı olması açısından literatüre katkı sağlamaktadır. Çalışmada gerçekleştirilen kapsamlı literatür taraması ile de banka seçimi problemlerinde kullanılabilir kriterler sunularak, ileride gerçekleştirilecek çalışmalarda kriter seçimi hakkında altyapı sunmaktadır. Ayrıca elde edilen sonuçlar yöntemin gerçek hayatta uygulanabilirliğini göstermektedir.

Son yıllarda bulanık sayılarla gerçekleştirilen çalışmalara daha fazla ilgi gösterilmektedir. Gerçek hayatta karar verme problemlerinde veriler belirsizliğe sahiptir. Söz konusu belirsizlik dilsel ifadelerle daha iyi tanımlanabilmektedir. Bu ifadeler aynı zamanda kişisel yargıların daha iyi ifade edilmesine de imkan sunmaktadır.

Literatür taramasında elde edilen banka seçim kriterleri Tablo 1'de gösterildiği gibi finansal olan ve finansal olmayan kriterler olarak ikiye ayrılabilir. Çalışmada elde edilen bulgular incelendiğinde ana kriterler açısından en önemli kriter olarak fiyat kriteri belirlenmiştir (Tablo 10). Fiyat kriterini ise sırasıyla iletişim, müşteri algısı, iç yapı ve fiziki yapı izlemektedir. İlk sırada finansal bir kriter yer alırken ikinci sırada finansal olmayan bir kriter gelmiştir. Alt kriterler açısından ilk üç kriter sırasıyla Faiz ve Kar Payları (F2), Telefonda İletişim (İ2) ve Masraflar (F1) şeklinde belirlenmiştir. Burada da yine ilk üç kriter içinde ikisi finansal, biri finansal olmayan yapıdadır.

Tablo 13'te sunulan alternatiflerin puanlarına göre işletmenin değerlendirmesine göre 4 numara ile gösterilen bankayla çalışması önerilmektedir. Alternatiflerin sıralamasında 4 numaralı bankanın ardından sırasıyla 2, 1, 5, 3 ve 6 numaralı bankalar gelmektedir.

KOBİ işletmeleri günümüzde ekonomilerin en önemli lokomotiflerindedir. Çok sayıda küçük ya da orta büyüklükteki işletme kendi işlerinde yapmış oldukları genel veya özel üretimlerle varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadır. Bu işletmeler ve yöneticileri genel itibarıyla girişimci ruhlu insanlar olup, sezgisel olarak çok fazla karar vermektedirler. İşletme yöneticileri verdikleri kararlarda her zaman net sayısal verilerle değil, bazı durumlarda dilsel ifadelerle kıyaslama yapmaktadırlar. Karar vericiler için en doğal karşılaştırma yöntemi dilsel ifadelerle yapılanıdır ve bu ifadelerle yapılan kıyaslamalarda birden fazla kriter kullanılacak ise ÇKKV yaklaşımlarına başvurulabilmektedir. Bu çalışmayla, küçük işletmelerin karşılaşılabilecekleri çok sayıdaki karar verme problemini ele alınan yaklaşımla çözebilecekleri ve geliştirilecek yazılımlar sayesinde dilsel ifadeler ile de değerlendirme yapılarak, alternatifler arasından karar verici için en iyisinin seçilebileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gelecekte gerçekleştirilebilecek çalışmalar için, daha farklı bulanık sayılar ile problemin çözümü elde edilebilecektir. Ayrıca birden fazla karar vericinin değerlendirmeleri doğrultusunda grup karar verme problemi yapısı da kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Adamu, M. O. and Adeola, B. S. (2012). A statistical evaluation of factors that attract customers to banks in Lagos, *Nigeria, Global Journal of Management and Business Research*, 12(3), 82-88.
- Akman, G. ve Alkan, A. (2006). Tedarik zinciri yönetiminde bulanık AHP yöntemi kullanılarak tedarikçilerin performansının ölçülmesi: Otomotiv yan sanayiinde bir uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 5(9), 23-46.
- Akpınar, A. (2019). *Tüketicilerin banka seçim kriterleri ve bankaların dağıtım kanalları stratejilerinin çok kriterli karar verme yöntemleriyle incelenmesi*. Konya Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Al, İ. & Demirel, S. K. (2022). Türkiye'nin makroekonomik performansının topsis yöntemiyle değerlendirilmesi: 2002-2019 dönemi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 202-222.
- Albayrak, Y. E., ve Erkut, H. (2010). Banka performans değerlendirmede analitik hiyerarşi süreci yaklaşımı. *İTÜDERGİSİ/d*, 4(6), 47-58.
- Altınırnak, S, Ergün, M, Karamaşa, Ç, Şen, O, AYTEKİN, A ve Okoth, B. (2019). Birikim değerlendirme tercihi ile banka seçimi arasındaki ilişkinin multinominal lojistik regresyon ile analiz edilmesi: Eskişehir örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (41), 197-218.
- Anderson Jr, W. T., Cox III, E. P. and Fulcher, D. G. (1976). Bank Selection Decisions and Market Segmentation: Determinant attribute analysis reveals convenience-and sevice-oriented bank customers. *Journal of Marketing*, 40(1), 40-45.
- Awan, H. M. and Bukhari, K. S. (2011). Customer's criteria for selecting an Islamic bank: evidence from Pakistan. *Journal of Islamic marketing*, 2(1), 14-27.
- Aydoğmuş, U. (2018). *Turizm sektöründe tedarikçilerin tip-2 bulanık analitik hiyerarşi süreci ile seçimi*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Bağcı, H, Rençber, Ö. (2014). Kamu bankaları ve halka açık özel bankaların promethee yöntemi ile kârlılıklarının analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 39-47.
- Bedirhanoglu, Ş. B., & Lezki, Ş. (2018). KOBİ'lerin banka tercihini etkileyen kriterlerin AHP yöntemi ile belirlenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 191-208.
- Blankson, C., Omar, O. E., & Cheng, J. M. S. (2009). Retail bank selection in developed and developing countries: A cross-national study of students' bank-selection criteria. *Thunderbird International Business review*, 51(2), 183-198.
- Cebeci, İ, Çabuk, Z. (2016). Tüketicilerin banka tercihini etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Giresun'da bir araştırma. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8 (14), 57-66.
- Cecchetti, S. G. and Schoenholtz, K. L. (2015). *Money, Banking, and Financial Markets*, (Vol. 4). McGraw Hill Education, ISBN 978-0-07-802174-9.
- Coetzee, J. (2018). Trust in banking relationships: lessons for South African banks on bank selection in Saudi Arabia. *Journal for New Generation Sciences*, 16(2), 1-29.
- Çakır, E. ve Bilge, E. (2019). Bütünleşik swara-moora yöntemi ile kurumsal müşterilerin banka tercihlerinin belirlenmesi: aydın ilinde bir uygulama. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 269-289.

- Çelik, E., Gül, M., Aydın, N., Gümüş, A. T., Güneri, A. F. (2015). A comprehensive review of multi criteria decision making approaches based on interval type-2 fuzzy sets. *Knowledge-Based Systems*, 85, 329-341.
- Danacı, T. ve Duramaz, S. (2020). Dış ticaret işlemlerinde banka seçim kriterlerinin belirlenmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(2), 343-355.
- Devlin, J. F. (2002). Customer knowledge and choice criteria in retail banking. *Journal of Strategic Marketing*, 10(4), 273-290.
- Devlin, J. and Gerrard, P. (2005). A study of customer choice criteria for multiple bank users. *Journal of Retailing and Consumer services*, 12(4), 297-306.
- Hu, Y. C. and Liao, P. C. (2011). Finding critical criteria of evaluating electronic service quality of Internet banking using fuzzy multiple-criteria decision making. *Applied Soft Computing*, 11(4), 3764-3770.
- Iqbal, M., Nisha, N. and Rashid, M. (2018). Bank selection criteria and satisfaction of retail customers of Islamic banks in Bangladesh. *International Journal of Bank Marketing*, 36(5), 931-946.
- Ishizaka, A. and Nguyen, N. H. (2013). Calibrated fuzzy AHP for current bank account selection. *Expert systems with applications*, 40(9), 3775-3783.
- İslamoğlu, E. ve Zencirlioğlu, B. (2016). Tüketicilerin banka tercihinde etkili olan faktörler ve ilişkisel fayda: Nevşehir ilinde bir araştırma. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(2), 708-724.
- Kahraman, C., Öztayşi, B., Uçal Sarı, İ. and Turanoğlu, E. (2014). Fuzzy analytic hierarchy process with interval type-2 fuzzy sets. *Knowledge-Based Systems*, 59, 48-57.
- Karavardar, A. ve Çilek, A. (2021). Banka tercihini belirleyen kriterlerin Entropi yöntemi ile ağırlıklandırılması: Giresun ili örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3482-3492.
- Kaur, H. and Arora, S. (2019). Demographic influences on consumer decisions in the banking sector: evidence from India. *Journal of Financial Services Marketing*, 24(3), 81-93.
- Kıracı, K. and Akan, E. (2020). Aircraft selection by applying AHP and TOPSIS in interval type-2 fuzzy sets. *Journal of Air Transport Management*, 89, 101924.
- Koçak, M., Çalık, A. (2020). Banka seçim tercihlerinin bulanık kümelerle dayalı yeni bir karar verme çerçevesi ile değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Prof. Dr. Sabri ORMAN Özel Sayısı*, 73-94.
- Korucuk, S. (2021). Ordu ve Giresun illerinde kentsel lojistik performans unsurlarına yönelik karşılaştırmalı bir analiz. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 141-155.
- Liang, D., Zhang, Y., Xu, Z., & Jamaldeen, A. (2019). Pythagorean fuzzy VIKOR approaches based on TODIM for evaluating internet banking website quality of Ghanaian banking industry. *Applied Soft Computing*, 78, 583-594.
- Mandic, K., Delibasic, B., Knezevic, S., & Benkovic, S. (2014). Analysis of the financial parameters of Serbian banks through the application of the fuzzy AHP and TOPSIS methods. *Economic Modelling*, 43, 30-37.
- Mendel, J. M., John, R. I. B., (2002). Type-2 fuzzy sets made simple. *IEEE Trans. Fuzzy Syst.* 10(2), 117-127.
- Naktiyok, A. and Küçük, O. (2003). İşgören (iç müşteri) ve müşteri (dış müşteri) tatmini, işgören tatmininin müşteri tatmini üzerine etkileri: Ampirik bir değerlendirme, *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 17(1-2), 225-241.

- Onur, A., Ekmekçi, İ. ve Işık, A. H. (2021). Teknoloji takımları performanslarının ahp-promethee yöntemleri kullanarak ölçümü ve oecd ülkelerindeki ihracata etkisine yönelik bir çalışma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 931-958.
- Organ, A, Kenger, M. (2012). Bulanık analitik hiyerarşi süreci ve mortgage banka kredisi seçim probleminde uygulanması. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 119-135.
- Önal, D. ve Sevimeser, N. (2006). Yabancı banka girişlerinin Türk bankacılık sistemine etkileri: yerli ve yabancı bankaların etkinlik analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 295-312.
- Öz, M. ve Kamacı, K. (2022). İşletmelerde teknolojik yeniliklerin kabulüne etki eden yenilik özelliklerinin dematel yöntemiyle değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 432-454.
- Özdemir, O. ve Kalınkara, Y. (2020). Bulanık Mantık: 2000-2020 yılları arası tez ve makale çalışmalarına yönelik bir içerik analizi. *Acta Infologica*, 4(2), 155-174.
- Seçme, N. Y., Bayraktaroğlu, A., & Kahraman, C. (2009). Fuzzy performance evaluation in Turkish banking sector using analytic hierarchy process and TOPSIS. *Expert systems with applications*, 36(9), 11699-11709.
- Şengül, Ü., Eren, M. ve Eslamian Shiraz, S. (2012). Bulanık AHP ile belediyelerin toplu taşıma araç seçimi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40, 143-165.
- Tanriöven, C., & Aksoy, E. E. (2009). Krizlerin Reel Sektör İşletmeleri Üzerine Etkileri: İMKB’de Sektörel Bazda İnceleme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 79-114.
- Taşkın, D. F. (2011), Türkiye’de Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler, *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 289-298.
- Topak, M. S. ve Çanakçıoğlu, M. (2019). Banka performansının entropi ve copras yöntemi ile değerlendirilmesi: Türk bankacılık sektörü üzerine bir araştırma. *Mali Cozum Dergisi/Financial Analysis*, 29(154), 107-132.
- Tucker, M. and Jubb, C. (2018). Bank and product selection—an Australian student perspective. *International Journal of Bank Marketing*, 30(1), 126-146.
- Ustasüleyman, T. (2009). Bankacılık sektöründe hizmet kalitesinin değerlendirilmesi: Ahs-Topsis Yöntemi. *Bankacılar Dergisi*, 69, 33-43.
- Wu, H. Y., Tzeng, G. H. and Chen, Y. H. (2009). A fuzzy MCDM approach for evaluating banking performance based on Balanced Scorecard. *Expert systems with applications*, 36(6), 10135-10147.
- Wulandari, D. and Subagio, A. (2015). Consumer decision making in conventional banks and islamic bank based on quality of service perception. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 211, 471-475.
- Yalçın, D, Karaatlı, M. (2018). Mevduat bankası seçimi sürecinde Topsis ve Electre yöntemlerinin kullanılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 401-423.
- Yılmaz, H. ve Kabak, Ö. (2020). Prioritizing distribution centers in humanitarian logistics using type-2 fuzzy MCDM approach. *Journal of Enterprise Information Management*, 33(5), 1199-1232.
- Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy Sets. *Information and Control*, 8, 338-353.

TÜRKİYE'DE GENÇ KADIN VE GENÇ ERKEKLERİN İŞSİZLİK HİSTERİSİ UNEMPLOYMENT HYSTERESIS OF YOUNG WOMEN AND YOUNG MEN IN TURKEY

Yasemin TELLİ ÜÇLER¹, Metin YILDIRIM², Ahmet Tayfur AKCAN³, Özlem KARADAĞ AK⁴

1. Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü, ytelliucler@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7695-2003>
2. Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, myildirim@erbakan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7197-2523>
3. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, tayfurakcan@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8210-7327>
4. Öğr. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, ozlemkaradagak@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3761-081X>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
08.04.2022 04.08.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
10.07.2022 07.10.2022

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1100513>

Öz

Günümüzde istihdam tüm dünya ekonomilerini yakından ilgilendiren makro ekonominin en önemli konularından biridir. İstihdamın ilk gündem maddesi ise işsizliktir. Türlerine göre işsizlik gelişmiş veya gelişmekte olan ekonomileri derinden etkilemektedir. Bir toplumun sosyalleşmesi, eğitim seviyesinin artması, teknolojik olarak ilerlemesi, politik yapısı işsizlikle bağlantılı bir olgudur. Toplum ihtiyaçlarının değişmesi, üretim kapasitesindeki değişiklikler, teknolojinin gelişmesi ve buna bağlı birçok neden işsizlik kavramına bakış açısına yansımaktadır. Bu araştırmada; Ocak 2014-Ocak 2022 dönemi arasındaki aylık veriler kullanılarak; Türkiye'deki genç erkek işsizlik ve genç kadın işsizlik oranlarının histeri etkisine bakılmıştır. Blanchard ve Summers'ın 1986'da ilk defa ele aldıkları genç işsizlik histerisi ülke ekonomilerinde yaşanan şoklar karşısında kriz, doğal afet, pandemi vb. gibi işsizlik oranlarının yükselmesi, şok atlatıldıktan sonra ise işsizlik oranlarının eski haline gelmemesi durumunu ifade etmektedir. Araştırmada yapısal kırılmaları dikkate alan Phillips Perron birim kök testi uygulanarak genç kadın işsizlik verilerinin, genç erkek işsizlik verilerine göre daha çok histeriye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bu araştırmanın önerilecek politikalarla Türkiye'deki aktif çalışma hayatına katılmak isteyen genç kadınlara ışık tutacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Genç İşsizliği, Histeri, Cinsiyet, İstihdam Politikaları.

Abstract

Today, employment is one of the most important issues of macroeconomics, which is closely related to all world economies. The first agenda item for employment is unemployment. According to its types, unemployment deeply affects developed or developing economies. Socialization of a society, increase in education level, technological progress and political structure are related to unemployment. In this research, the hysteresis effect of unemployment rates among young men and women in Turkey was studied by using monthly data between January 2014 and January 2022. Unemployment hysteresis, which Blanchard and Summers discussed for the first time in 1986, is the situation in which unemployment rates rise in the face of shocks in the country's economies such as crises, natural disasters, pandemics etc. and unemployment rates do not return to their original state after the shock is over. By applying the Phillips Perron unit root test, which takes into account structural breaks in the research, it has been concluded that unemployment rates for young women have more hysteresis than unemployment rates for young men. It is anticipated that this research will shed light on young women who want to participate in active working life in Turkey with the policies to be proposed.

Keywords: Young Unemployment, Hysteresis, Gender, Employment Policies.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of this study is to determine the unemployment hysteresis in Turkey by using the data of unemployment rate of young women and unemployment rate of young men. It is to produce policies according to the type of unemployment by looking at which of the unemployment of young women and unemployment of young men has more hysteresis, and to contribute to the shaping of new employment areas within the scope of the policies produced.

Research Questions

Is there unemployment hysteresis in young women and young men between January 2005 and January 2022 in Turkey? Do young men or young women have more unemployment hysteresis in Turkey?

Literature Review

This study is the first study on whether there is an unemployment hysteresis effect on the unemployment rates of young men and women by using monthly data between January 2014 and January 2022 in Turkey. In the study, in which the Phillips Perron unit root test, which takes into account structural breaks, was applied, the hysteresis effect was observed in both groups. It is concluded that the unemployment data of young women have more hysteresis than the unemployment data of young men, and the policies proposed in the research sheds light on young women who want to participate in active working life in Turkey.

Methodology

By applying the Phillips Perron unit root test, which takes into account the structural break in the research, unemployment rates of young men and young women in Turkey were examined, and the effect of hysteresis in the labor market was analyzed. Young female unemployment and young male unemployment rates in Turkey's labor market were analyzed in the time period of January 2014– January 2022.

Results and Conclusions

In the seasonally adjusted analysis, it was observed that there was a hysteresis effect in the model with constant term, model with constant term and trend, model with fixed term and no trend effect. When the research findings were evaluated, it was seen that the young female population between the ages of 15-24 was affected much more than the young male population in the same age range in the labor market affected by the crisis, natural disaster, war, pandemic etc. in Turkey. In other words, it was concluded that the unemployment rate of young women is more hysterical than the unemployment rate of young men.

1. GİRİŞ

Ülkelerin içinde bulunduğu başta ekonomik yapı olmak üzere; eğitim, kültür, sağlık, genç nüfusun yoğunluğu gibi durumlar sürdürülebilir olmalıdır. Sürdürülebilir bir ülke ekonomisi için üretim faktörlerinin tam ve etkin olarak kullanılabilmesi gerekmektedir. Emek, sermaye, doğal kaynak ve girişimcilik olarak nitelendirilen üretim faktörlerinden; özellikle emeğin tam ve etkin kullanılabilmesi diğer faktörleri de etkilemektedir. Emek faktörünün etkin olabilmesi istihdamla ilintili bir olgudur. Ülkelerin ekonomik büyüme sağlayarak refah düzeylerini arttırmaları istihdamın artmasıyla doğru orantılıdır (Ulucak, 2021). Bir ülkenin ekonomik büyümesi sürdürülebilir kalkınma ile hız kazanmaktadır. Bu durumda sürdürülebilir kalkınma için genç kadın ve genç erkek nüfusunun istihdamda yer alması ülkelerin ekonomilerinin yanı sıra; eğitim, sağlık ve sosyo-kültürel anlamda ön plana çıkmasına sebep olmaktadır.

Dünyada sanayi devrimiyle beraber genç nüfus da üretime katılmış, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra daha çok genç kadın istihdamına yer vermeye başlanmıştır. Gençlerin istihdam seviyelerindeki artış özellikle gelişmiş olan ülkelere hissedilmiştir. Toplumun dinamik yapısı genç nüfusa bağlıdır. Dolayısıyla genç nüfusun istihdamda katılması yeni öğrendikleri bilgilerle, kapasitesini maksimum derecede kullanması, kendinden sonraki nesillere işgücü, bilgi, eğitim, kültür vb. etkiler bırakması, ekonomik kalkınmanın en temelini oluşturmaktadır. Fakat günümüz koşullarında yaşanan krizlerin etkisiyle doğal afetler, ekonomik dalgalanmalar, savaş, pandemi vb. gibi durumlar yüzünden gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere genç nüfusun işgücüne katılma oranının azaldığı, istihdam edilemediği, işsizlik oranlarının arttığı gözlenmektedir (Tunçsiper, 2020). Özellikle genç nüfusun bugüne ve geleceğe bakış açılarının belirlenmesinde kilit rol durumunda olan işsizlik, ekonomiye, politikaya, sosyal ve kültürel hayata yön veren günümüzün en önemli gündem maddelerinden biridir. Dolayısıyla işsizlik verilerinin analiz edilerek, neden sonuç ilişkileriyle şekillenmesi son derece önem ifade etmektedir.

İşgücü piyasasında işsizlik histerisi günümüzün ve geleceğin en önemli konularından biri olamaya adaydır. Özellikle dünya genelinde yaşanan pandemi sonrasında rekor kıran işsizlik oranlarından sonra bu konunun önemi daha da artmıştır. Bu gerekçelerle dünya gündeminde önemli yer tutmaya devam eden gençler arasındaki işsizlik oranlarının histeri etkisinin araştırılması ihtiyacı doğmuştur. Genç işsizlik oranlarında histeri etkisi araştırılırken de kadın genç ve erkek genç işsizlik oranları ayrı ayrı analiz edilmesi planlanmıştır.

Bu çalışmada Türkiye’deki işsizlik histerisi, genç kadın işsizlik verileri ve genç erkek işsizlik verileri ele alınarak incelenmiştir. Genç kadın işsizliğinden ve genç erkek işsizliğinden hangisinin daha çok histeri barındırdığı tespit edilmeye çalışılarak, o işsizlik türüne göre politikalar üretilmesi, üretilen politikalar kapsamında yeni istihdam alanlarının şekillenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda işsizlik histerisini test etmek için yapısal kırılmaları dikkate alan Phillips Perron birim kök testi kullanılmıştır. Giriş, literatür, ekonometrik uygulama, sonuç ve görüşten oluşan bu çalışma, Türkiye’nin işgücü

piyasasındaki genç kadın işsizlik ve genç erkek işsizlik verileri, 2014 Ocak – 2022 Ocak zaman periyodunda analiz edilmiştir.

2. LİTERATÜRDE İŞSİZLİK VE İŞSİZLİK HİSTERİSİ KAVRAMI

Dünya genelinde küreselleşme hareketi ile birlikte yeni ürün ve hizmet üretiminin yanında dış ticaretin gelişmesi ve istihdam oranlarının artması da birlikte yaşanmaktadır (Metin ve Akcan, 2017; 260). Bu gelişmelerin yanında gelişmekte olan ülkelerde de işsizlik sıkıntısı gözlemlenebilmektedir. Ekonomide işsizlik oranı; çalışmak istediği halde iş bulamayan 15 yaş ve üzeri yetişkinlerin, toplam iş gücü içindeki payını göstermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nün çocuk işgücü tanımlamasında yaş sınırı 15; “Genç işçi” olarak kabul edilen yaş sınırı ise 15-24 yaş aralığı olarak belirtilmektedir (ILO, 2022). Dünyadaki ülkeler işsizlik oranlarını hesap ederlerken bu veriler doğrultusunda hesaplamalarını yapmaktadırlar. İşsizliğin yıllar içinde ülkeler arasındaki dağılımını anlamak için çok farklı nitel ve nicel çalışmalarla karşılaşmak mümkündür. Bu çalışmalar özellikle 1940’lı yıllarda yaşanan dünya savaşından sonra yeni teorilerin ortaya atılmasıyla sonuçlanmıştır. Bununla birlikte işsizlik dünya gündeminde sıkça yer almaya başlamıştır. Friedman (1968) ve Phelps (1967, 1968) tarafından çalışılan doğal oran hipotezinin çıkışı bu konuda dönüm noktası olmuştur ve bu çalışmalar ile beraber işsizlik teorileri 1960 - 1980’li yıllar arasında daha önemli hale gelmiştir. Blanchard ve Summers (1986)’ın işsizlik histeri hipotezinin ortaya çıkması ve sonrasında Phelps (1994)’in yapısalci yaklaşım çalışması işsizlik teorilerine yön vermiştir.

Literatürde işsizlikle ilgili pek çok tanım bulunmaktadır. Klasik ve Neo Klasik Okul’a göre ekonomide cari ücret düzeyinde işsiz kişilerin olamayacağı görüşü ön plandadır. Fakat 1929 ekonomik krizinde yaşanan sorunlara Klasik ve Neoklasik Okul’un görüşlerinin yetersiz kaldığı bilinmektedir. 1945 yılından sonra Keynesyen politikaların ön plana çıkması ile eksik istihdam düzeyindeki ekonomiyle de işsizlik üzerine oluşabilecek sorunlara çözüm önerileri sunulduğu görülmektedir (Özkan ve Altınsoy, 2015).

İşsizlik türlerinin sınıflandırılmasında histeri etkisinin teorik çerçevesini “doğal işsizlik oranı” oluşturmaktadır. Doğal işsizlik oranı ya da NAIRU (Non Accelerating Inflation Rate of Unemployment-Enflasyonu Hızlandırmayan İşsizlik Oranı), Keynesyen iktisatçılarcaya geliştirilen ve enflasyon ile uyumlu işsizlik oranını tanımlamasıyla açıklanmaktadır. Friksiyonel işsizlik daha iyi ücret düzeyinde ve çalışma şartlarında iş arayanları ve yeni mezunların iş arama sürecini ifade ederken, yapısal işsizlik teknolojik değişimlerden meydana gelen işsizliğe denilmektedir. Friksiyonel işsizlik ve yapısal işsizliğin toplamı doğal işsizlik oranını vermektedir (Dinler, 2006). Doğal işsizlik oranında ekonomide yaşanan geçici şokların, işsizliğin doğal oranında geçici bir etkiye sebep olacağı belirtilmektedir. 1970’li yıllarda doğal işsizlik oranının yükselmesinin sebeplerinin açıklanması konusunda çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Histeri etkisi teorisi de ortaya atılan bu teorilerden biridir (Yavuzaslan, 2017).

İşsizlik histerisi kavramı özellikle İngiltere’de “Hysteria” ve “Hysteresis” olarak iki farklı durumu ifade etmektedir. “Hysteria” tıp biliminde psikolojik rahatsızlık, sinir bozukluğu anlamlarını taşırken, “Hysteresis” ekonomi biliminde istihdamla ilintili bir kavramdır ve “geçici şok, gecikme, kesiklik” anlamlarını ifade etmektedir (Onur, 2011). İşsizlikte histeri kavramı 1972 yılında ilk defa Phelps tarafından kullanılmıştır. Yaşanılan ekonomik şokların geçici olduğu, bir veya daha çok yapısal kırılmaların olabileceği kabul edilmekle birlikte çok fazla değişiklik göstermeyen durağan bir durum olarak görülmektedir. Başka bir ifadeyle, kriz ortamlarında işsizlik oranlarında meydana gelen ciddi bir değişim olmasını ve krizin ekonomi üzerindeki etkisi geçtikten sonra ise işsizlik oranlarının doğal seviyesine tekrar geri gelmemesini ifade etmektedir (Akcın, 2019).

Literatürde işsizlik histerisi ile ilgili pek çok çalışma mevcuttur. Ülkeleri sınıflandırarak emek piyasalarını ölçmeye yönelik panel testleri kullanılan çalışmaların yanı sıra sadece bir ülkeye ait zaman serisi uygulanarak yapılan çalışmalara da rastlanmaktadır.

Amerika, Almanya, Fransa ve İngiltere’ye ait 1953-1984 yılları arasındaki veriler ele alınarak Dickey Fuller ve Augmented Dickey Fuller birim kök testlerinin uygulandığı Blanchard ve Summers (1986)’a ait olan araştırmada İngiltere, Almanya ve Fransa’da işsizlik histerisi görülmüştür.

1960-1997 yıllarını kapsayan dönemdeki verileri inceleyen Arestis ve Mariscal (2000)’ın çalışmalarında, 22 OECD ülkesinin işsizlik histerisi araştırılmıştır. Perron panel birim kök testi uygulanmıştır. Çalışmada 13 ülkenin işgücü piyasasında işsizlik histerisi tespit edilirken, 9 ülkede işsizlik histerisi görülmemiştir.

1956-2001 yılları arasındaki verileri kullanılarak işsizlik oranlarını inceleyen Camarero, Josep ve Cecillo (2006), 19 OECD ülkesi üzerinde Çoklu Yapısal Kırılmalı birim kök testleri uygulamışlardır. Analiz sonucuna göre ülkelerde işsizlik histerisine rastlanmamıştır.

Türkiye’de 1988 ve 2004 dönemi arasındaki veriler kullanılarak Pazarlıoğlu ve Çevik (2007) tarafından Ratchet Modeli analizi yapılmıştır. İşsizlik histerisinin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1923-2007 yılları arasındaki yıllık verilerle Yılcı (2009)’nın yaptığı çalışmada işsizlik histerisi, Yapısal ve İçsel Kırılmalı Birim Kök testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda işsizlik histerisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

1923-2011 yılları arasındaki dönemlere ait işsizlik oranları ele alınarak yapılan Bayat, Kayhan ve Koçyiğit (2013)’in çalışmasında, Markov Rejim Değişim Modeli ve Doğrusal Birim Kök Testleri ile işsizlik histerisinin olduğu tespit edilmiştir.

Saraç (2014) tarafından yapılan Türkiye’deki Ocak 2005-Temmuz 2013 dönemine ait verilerin analiz edildiği çalışmada doğrusal birim kök sonuçları doğrultusunda işsizlik ve işgücüne katılım oranlarının durağan olduğu tespit edilmiştir.

2018 yılında yapılan Kılıç, Karabulut ve Uğurlu'ya ait olan çalışmada Türkiye, Fransa ve Almanya'da 1980-2017 yılları arasındaki işsizlik histerisinin geçerliliği analiz edilmiştir. Fransa, Almanya ve Türkiye'de o dönemlerde işsizlik histerinin olduğu gözlemlenmiştir.

Bozkurt ve Altınar (2018)'in yaptıkları çalışmada Türkiye'deki 1982-2017 yılları arasındaki işsizlik oranları analiz edilmiştir. Yapısal kırılmalı birim kök testleri ve geleneksel doğrusal birim kök testlerinin kullanıldığı çalışmada doğal işsizlik verilerinin geçerli olduğu ve işsizlikte histeri etkisinin görüldüğü tespit edilmiştir.

Çelik ve Küçükkale (2018)'ye ait olan Türkiye'deki genel işsizlik oranları, tarım dışı işsizlik, kadın, erkek ve genç işsizliğinin 1988 yılı ikinci çeyrek ile 2015 yılı birinci çeyrek dönemlerinin ele alındığı çalışmada, Ratchet kademeli artış/azalış yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre genel olarak Türkiye ekonomisinde histeri etkisine rastlanılmış, fakat kadın ve erkek işsizliğinde histeri etkisinin hâkim olmadığı gözlemlenmiştir.

Karahan-Dursun ve Uslu (2019) tarafından yapılan çalışmada, 2006 yılı birinci çeyrek ve 2017 yılı dördüncü çeyrek dönemlerine ait Türkiye'deki ekonomik büyüme oranlarının yetişkin bireylerin ve genç bireylerin işsizlik oranları üzerindeki etkileri ölçülmüştür. ARDL modeli ve Kalman Filtresi yöntemi kullanılmıştır. Ekonomik büyümenin özellikle küresel bazda yaşanan krizlerde genç işsizlik üzerinde daha etkili olduğu tespit edilmiştir.

Güriş ve Sedefoğlu (2019) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'deki 1988-2013 dönemi verileri ele alınarak erkek ve kadın işsizliği doğrusal olmayan birim kök testleri ve Fourier Kruse testiyle incelenmiştir. Bu dönemlerde erkek ve kadın işsizlik histerisinin etkili olmadığı tespit edilmiştir.

Çemrek ve Şeker (2020)'in Türkiye'deki 2005 Ocak ve 2019 Haziran dönemindeki on beş yaş işsizlik oranlarını ele aldıkları çalışmalarında Strazicich (LS), Zivot-Andrews birim kök testi (ZA) ve Lee tarafından bulunan tek kırılmalı birim kök testi uygulanarak durağanlık incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda kadın işsizliğinde işsizlik histerisinin varlığı gözlemlenmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından uygulanan Hanehalkı İşgücü Anketi (2019) verileri kullanılarak Logit analizinin yapıldığı Tunçsiperi ve Rençber (2020)'e ait olan çalışmada genç erkeklerin istihdam oranının, genç kadınlara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Belke (2020) tarafından yapılan çalışmada 2003 yılı ikinci çeyrek ve 2019 yılı birinci çeyrek dönemlerine bakılarak 28 Avrupa Birliği ülkesi için genel işsizlik, genç, kadın ve genç kadın işsizliğinde histeri hipotezinin geçerliliği ve doğal oran hipotezi analiz edilmiştir. Fourier panel KSS birim kök testi uygulanarak yapılan genel işsizlik analizinde, sabit ve trende sahip modelde Macaristan ve Portekiz dışındaki ülkelerde genel işsizlikte histeriye rastlanılırken, diğer ülkelerde doğal oran hipotezi görülmüştür. Genç, genç kadın ve kadın işsizliğinde Panel birim kök testi kullanılmıştır. Almanya, Slovenya, İngiltere, Portekiz, İspanya ve Macaristan hariç diğer 22 ülkede kadın işsizliğinde, İngiltere

dışındaki tüm diğer ülkelerde genç kadın işsizliğinde doğal oran hipotezinin geçerli olduğu gözlemlenmiştir.

1923-2020 döneminde Türkiye’deki işsizlik verileri ele alınarak yapılan ve Ulucak (2021)’a ait olan araştırmada yapısal kırılmalı birim kök testleri, geleneksel birim kök testleri ve Fourier uzantılı birim kök testleri kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularında ise Türkiye’de işsizlik histerisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. TÜRKİYE’DE GENÇ KADINLARDA VE GENÇ ERKEKLERDE İŞGÜCÜ, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

Dünya genelinde son yıllarda yaşanan ve ülkeleri fazlasıyla etkileyen ekonomik kriz, savaş, pandemi vb. durumlar özellikle genç nüfus üzerinde etkili olmaktadır. Ülkelerin dezavantajlı grubu olan gençlerin işgücü, istihdam ve işsizliğini ne ölçüde etkilediğini bilmek, geleceğe yönelik genç istihdamını destekleyecek politikalar oluşturmak adına önemlidir. Gençlerin çalışma hayatında yer alması, özellikle genç kadınların bireysel anlamda elde edecekleri kazançların toplumun refah ve kalkınma düzeyine katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Tatar, 2022).

Tablo 1. Mevsim Etkisinden Arındırılmış Temel İşgücü Göstergeleri, 15+ Yaş, Ocak 2022

	Ocak 2022			Bir önceki ay			Bir önceki aya göre fark		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
(Bin kişi)									
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	64.256	31.787	32.468	64.173	31.748	32.425	83	39	43
İşgücü	33.769	22.606	11.163	33.791	22.679	11.112	-22	-73	51
İstihdam	29.910	20.269	9.641	29.953	20.391	9.562	-43	-122	79
İşsiz	3.859	2.337	1.522	3.838	2.208	1.550	21	49	-28
İşgücüne dahil olmayanlar	30.487	3.131	21.306	30.382	9.069	21.313	105	112	-7
(%)									
İşgücüne katılma oranı	52,6	71,1	34,4	52,7	71,4	34,3	-0,1	-0,3	0,1
İstihdam oranı	46,5	63,8	29,7	46,7	64,2	29,5	-0,2	-0,4	0,2
İşsizlik oranı	11,4	10,3	13,6	11,4	10,1	13,9	0,0	0,2	-0,3
Genç nüfusta işsizlik oranı (15-24 yaş)	21,6	13,4	27,6	21,6	18,5	27,2	0,0	-0,1	0,4

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2022-45644> Erişim tarihi: 20.03.2022

Tablo 1’de Türkiye’de Ocak 2022 yılı itibariyle mevsim etkisinden arındırılmış temel işgücü göstergeleri görülmektedir. 15 ve daha yukarı yaştaki erkek nüfusu 31.787 iken; kadın nüfusu 32.468’dir. Bir önceki aya göre; erkek nüfusunda 83, kadın nüfusunda 39 kişilik bir artış görülmüştür. Erkeklerin işgücüne katılma oranı %71,1 iken; kadınların işgücüne katılma oranı %34 olarak tespit edilmiştir. Bir önceki aya göre erkeklerin işgücüne katılma oranı %0,3 azalmış, kadınların %0,1 artmıştır. Tabloda da görüldüğü gibi erkeklerin işgücüne katılım oranı kadınların işgücüne katılma oranının iki katıdır. Bu durum genç erkek ve genç kadın işgücünde de süregelmektedir. Erkeklerin istihdam oranı %63,8 iken, kadınların istihdam oranı %29,7

rakamı ile erkek istihdam oranının yarısı kadardır. Erkeklerin istihdam oranı bir önceki aya göre %0,4 azalırken, kadınlarda bu oran %0,2 artmıştır. Erkeklerin işsizlik oranı %10,3 iken, bu oran kadınlarda %13,6'dır. Bir önceki aya göre erkeklerde işsizlik oranı %0,2 artış gösterirken, kadınlarda bu oran %0,3 azalış göstermiştir. Genç nüfusta işsizlik oranı (15-24 yaş) toplamda %21,6' dır. Genç erkeklerde bu oran %18,4 iken, genç kadınlarda bu oran %27,6 olarak tespit edilmiştir. Bir önceki aya bakıldığında ise genç nüfusta işsizlik oranı (15-24 yaş) toplamda %21,6'dır. Genç erkeklerde bu oran %18,5 iken, genç kadınlarda bu oran %27,2'dir. Bir ay içerisinde genç erkek işsizlik oranı %0,1 azalış, genç kadın işsizlik oranı %0,4 artış göstermiştir. Genç kadınların işsizlik oranının genç erkeklere göre çok daha fazla olduğu görülmektedir. Genç kadınların ekonomik ve sosyal sebeplerden ötürü eğitim ve öğretim hayatlarına devam edememesi çalışma hayatına katılamamalarının önünde büyük bir engel olarak bilinmektedir. Bu durum toplumlar arasında farklılık gösterse de Türkiye'de genellikle evlilik, bebek bakımı, ev işi gibi unsurların ön plana çıkmasıyla genç kadınlarda işsizlik oranı genç erkeklere göre daha fazladır.

4. EKONOMETRİK ANALİZ

Mevsimsel etkiler, veri setlerine göre yıl boyunca bazı aylarda meydana gelen değişiklikleri ifade etmektedir. Uygulanan istatistiksel metotlarla mevsimsel etkiler ortadan kaldırılabilir. X-12-ARIMA mevsimsellikten arındırma metodu ile değişkenler mevsimsel etkilerinden arındırılmıştır.

4.1. Birim Kök Testleri - Phillips Peron Birim Kök Testi

Durağanlık, modelde ele alınan serilerin zamanla artma veya azalma trendi içinde olmamaları durumunu ifade etmektedir. Zaman serileri kullanılarak yapılan araştırmalarda serilerin durağan olması önemlidir. Ele alınan verilerin eş zamanlı artış trend veya azalış trendi içinde olmaları sahte korelasyonların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. 1970'li yıllarda David Dickey ve Wayne Fuller tarafından geliştirilen Dickey- Fuller birim kök testi ve ilerleyen dönemlerde farklı testlerin de içinde bulunduğu araştırmalarla geliştirilen durağanlık testleri kullanılmaktadır (Dickey- Fuller 1979). Augmented Dickey Fuller testine göre daha etkili olduğu bilinen yapısal kırılmaları dikkate alan Phillips Perron birim kök testi de trend içeren serilerin test edilmesi açısından önem ifade etmektedir. MA (Moving Average: Hareketli Ortalama)'nın teste dahil edilerek durağanlık testine trend eklenmesi ise testin güvenilirliğini arttırmaktadır. (Phillips ve Perron, 1990). Bu çalışmada literatürde en yaygın olan Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron Birim Kök Testleri'nden Phillips Perron Birim Kök Testi kullanılmıştır.

4.2. Ampirik Sonuçlar

Genç kadın işsizlik oranı ve genç erkek işsizlik oranına ait Phillips Perron Birim Kök testi sonuçları şu şekildedir;

Tablo 2. Phillips Perron Birim Kök Testi Sabit Terim İçeren Model

Değişken	Phillips Perron t İstatistik Değeri	%1 Kritik Değer %5 Kritik Değer %10 Kritik Değer	Olasılık Değeri
Genç Erkek	-2,724325	-3,499910 -2,891871 -2,583017	0,0736
Genç Kadın	-2,088725	-3,499910 -2,891871 -2,583017	0,2497

Tablo 2’de Phillips Perron Birim Kök Testi’nin Sabit Terim İçeren Modeli yer almaktadır. Hem genç erkeklerde hem de genç kadınlarda histeri etkisinin görüldüğü modelde genç kadınlardaki işsizlik histeri etkisi genç erkeklerdeki işsizlik histeri etkisine göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda genç kadınların daha fazla histeri etkisinde olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Phillips Perron Birim Kök Testi Sabit Terim ve Trend İçeren Model

Değişken	Phillips Perron t İstatistik Değeri	%1 Kritik Değer %5 Kritik Değer %10 Kritik Değer	Olasılık Değeri
Genç Erkek	-3,229650	-4,056461 -3,457301 -3,154562	0,0849
Genç Kadın	-2,660319	-4,056461 -3,457301 -3,154562	0,2554

Tablo 3’te Phillips Perron Birim Kök Testinin hem Sabit Terim ve hem Trend İçeren Modeli bulunmaktadır. Genç erkeklerin olasılık değeri 0,0849 iken genç kadınların olasılık değeri 0,2554’tür. Dolayısıyla her iki grupta işsizlik histeri etkisi barındırmaktadır. Genç kadınlardaki işsizlik histeri etkisi genç erkeklerdeki işsizlik histeri etkisine göre çok daha fazladır.

Tablo 4. Phillips Perron Birim Kök Testi Sabit Terim ve Trend İçermeyen Model

Değişken	Phillips Perron t İstatistik Değeri	%1 Kritik Değer %5 Kritik Değer %10 Kritik Değer	Olasılık Değeri
Genç Erkek	-0,039693	-2,589273 -1,944211 -1,614532	0,6671
Genç Kadın	0,476281	-2,589273 -1,944211 -1,614532	0,8160

Tablo 4’de Phillips Perron Birim Kök Testi’nin Sabit Terim içermeyen ve Trend İçermeyen Modeli yer almaktadır. Modele göre hem genç erkeklerde hem de genç kadınlarda histeri etkisine rastlanılmaktadır. Genç kadınların genç erkeklere göre daha çok histeri etkisi barındırdığı görülmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaşanan kriz, doğal afet, savaş, pandemi vb. gibi durumların işgücü piyasasında oluşan etkilerine karşı dayanıklılık ve toparlanma süresini ölçmeyi amaçlayan işsizlik histerisi gelişmiş veya gelişmekte olan ekonomiler üzerinde farklı etkiler gösterebilmektedir. Araştırmada yapısal kırılmayı dikkate alan Phillips Perron Birim Kök testi uygulanmıştır. Türkiye'deki Ocak 2005- Ocak 2022 yılları arasındaki veriler kullanılarak genç erkek ve genç kadın işsizlik oranlarına bakılmış, emek piyasasındaki histeri etkisi analiz edilmiştir. Analizde sabit terim içeren model hem sabit terim hem trend içeren model, sabit terim etkisi olmayan ve trend etkisi olmayan model incelenmiştir. Her üç modelde de histeri etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Araştırma bulguları değerlendirildiğinde Türkiye'de yaşanan kriz, doğal afet, savaş, pandemi vb. gibi durumlardan emek piyasasında 15-24 yaş aralığında olan genç kadın nüfusunun aynı yaş aralığında olan genç erkek nüfusuna göre çok daha fazla etkilendiği görülmüştür. Yani genç kadın işsizlik oranının genç erkek işsizlik oranına göre daha fazla histeri etkisinde olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuca ulaşan başka çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Bu sebeple çalışmanın literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir.

Dünya genelinde kadınlar, sanayi devriminin başlamasıyla birlikte üretimin içinde buldukları halde, sürdürülebilir kalkınma politikalarından yeterli düzeyde faydalanamamaktadırlar. Bu bağlamda işsizlikle mücadelede genç kadın işsizliğine öncelik verilmesi gerektiği, çalışma hayatında aktif rol oynayabilmeleri için istihdam politikaları belirlenirken genç kadın nüfusunun dikkate alınmasının gerekliliği anlaşılmaktadır. Eğitimde fırsat eşitliği sunularak genç kadınların lisans eğitimleri hatta lisansüstü eğitimlerini tamamlamaları desteklenmelidir. Çeşitli sebeplerle staj yapma imkanları kısıtlanan genç kadınların eğitim gördükleri alanla ilgili staj yapma imkânı sunulmalıdır. Bölgedeki aktörlerin harekete geçirilerek genç kadın istihdamının desteklenmesi için ortak projeler geliştirilmesinin sağlanması, kamu ve özel kurumların sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmesi önem ifade etmektedir. Çalışma hayatına yeni başlamış, mesleki tecrübesi olmayan veya işten çıkarılmış genç kadınların aktif işgücü programlarıyla desteklenerek yeniden çalışma hayatına katılmaları teşvik edilmelidir. Günümüzde gelişen teknoloji ile beraber dijitalleşme ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle genç kadınlara dijitalleşme becerilerini geliştirmeleri için Mesleki Eğitim Kursları verilerek girişimcilik eğitimleriyle desteklenmeli, girişimcilik bilincinin yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Genç kadın istihdamını destekleyen şirketlere kredi imkânları, vergi indirimi gibi teşvik ve kolaylıklar sağlanmalıdır. Sosyal güvencelerini destekleyecek yasal düzenlemeler yapılarak, kayıt dışı istihdamı engelleyecek hukuksal yaptırımlar düzenlenmelidir. Genç kadınların işgücüne katılma oranlarını etkileyen çocuk, engelli, yaşlı veya hasta bakımını minimum seviyeye indirecek istihdama katılmalarını teşvik edecek politikalar geliştirilerek, desteklenmelidir. Şirketler cinsiyet ayrımı yapmadan, ücret ve sosyal haklarında iyileştirme yapmalıdır. Genç kadınların kariyer planlamasında öncelikli olduğu bilincinde olması, evlilik ve doğum süreçlerinde işine son verme gibi bir durumun

yaşanmayacağına bilincinde olması gerekmektedir. Genç kadınların istihdamın her alanında yer alması için gerekli reform hareketlerinin yapılması, ülkenin hem sosyal hem kültürel hem ekonomik yönden gelişmesine ciddi katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Bir toplumun geleceğe güvenle bakması ve ülkelerin gelişmişlik seviyelerini arttırması, toplumsal algının değiştirilmesi için genç kadınların istihdamda yer alması önem ifade etmektedir.

Çalışmanın kısıtlılığı zaman ve test yönünden bulunmaktadır. 2022 ocak ayı itibari ile kullanılan veri periyodu sona ermektedir. Bu sebeple zamanla daha güncel periyoda sahip olan çalışmaların yapılması, konunun ve histeri etkisinin güncellenmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca çalışmada kullanılan birim kök testi yerine daha güncel olarak literatüre dahil olan birim kök testlerinin uygulanması da çalışmanın daha ileriye taşınmasına neden olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akcan, A. T. (2019). Türkiye’de gençlerin işsizlik histerisi, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 31-47.
- Arestis, P. ve Mariscal I. B. F. (2000). OECD unemployment: structural breaks and stationary, *Applied Economics*, 32, 399–403.
- Barro, R. J. (1988), “The persistence of unemployment”, *The American Economic Review*, 78(2), s. 32-37.
- Bayat, T. Kayhan, S. ve Koçyiğit, A. (2013). Türkiye’de işsizliğin asimetrik davranışının rejim değişim modeliyle incelenmesi, *Business and Economics Research Journal*, 4 (2): 79-90.
- Belke, M. (2020). Genç ve kadın işsizliğinde histeri ve doğal oran hipotezlerinin test edilmesi: Avrupa birliği ülkeleri için fourier panel birim kök testlerinden kanıtlar, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11 (Ek), 56-73.
- Blanchard, O. ve Summers, L. (1986). Hysteresis and the european unemployment problem, NBER Working Paper Series, Working Paper No: 1950, 1-78.
- Bozkurt, E ve Altın, A. (2018). Doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök testleriyle Türkiye’de işsizlik histerisinin tespiti, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 167-180.
- Camarero, M., Josep L. ve Cecillo T. (2006). Testing for hysteresis in unemployment in oecd countries, new evidence using stationarity panel tests with breaks, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68, 167–182.
- Coşkun, N. C. (2021). Genç nüfusta işsizlik histerisinin sınanması: Türkiye örneği, *Bulletin Of Economic Theory And Analysis*, 6 (1), 97-112.
- Çelik, C. ve Küçükale, Y. (2018). İşgücü piyasasına yönelik histeri etkisi: ratchet modeli ile Türkiye örneği, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 21-40.
- Çemrek, F. ve Şeker, T. (2020). Türkiye’de kadın işsizlik oranlarının yapısal kırılmalı birim kök testleri ile incelenmesi, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 117-132.
- Çiçen, Y. B. (2021). 2008 Global krizinde cinsiyet ve yaş gruplarına göre işsizlik histerisi: Türkiye için fourier durağanlık analizi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17 (1), 79-101.

- Dickey, D. ve Fuller, W. (1979). Distribution of the estimation for autoregressive time series with a unit root, *Journal of the American Statistical Association*, 427-431.
- Dinler, Z. (2006). İktisada Giriş, Genişletilmiş 12. bs., Bursa: Ekin Yayınları.
- Göcen, S. (2021). Ekonomik şokların işsizlik oranları üzerindeki etkisi: eğitim seviyelerine göre kadın ve erkek işsizlik oranları analizi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 553-572.
- Güriş, B., Tiftikçigil, B. ve Tıraşoğlu, M. (2015). Testing for unemployment hysteresis in turkey: evidence from nonlinear unit root tests, *Quality ve Quantity*, 1-12.
- International Labour Organization-ILO (2022) "International definitions and prospects of Underemployment Statistics1", https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_091440.pdf, (10.01. 2022).
- Karahan-Dursun, P. ve Uslu, N. Ç. (2019). Genç işsizliğin yetişkin işsizlik ile karşılaştırmalı analizi: Türkiye için kalman filtresi yöntemi ile dinamik bir uygulama, *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 19 (3).
- Kılıç, N. Ö., Karabulut, K ve Uğurlu, S. (2018). İşsizlik histerisi hipotezi Fransa, Almanya ve Türkiye için geçerli mi? yapısal kırılmalı birim kök analizi, *Turkish Studies Economics, Finance and Politics*, 13 (30), 213-223.
- Metin, İ ve Akcan, A. T. (2017). The Effect of Globalisation on Foreign Trade: Turkey Case, *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 7(2), 257-268
- Onur, S. (2011). Türkiye ekonomisinde işsizlik histerisi (1992-2009), Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri, No:04, 1-25.
- Özkan, Y. ve Altınsoy, A. (2015). İşsizlik ve istihdama histeri etkisi (türkiye 1988-2014), *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, s. 123-130.
- Pazarlıoğlu, V. ve Çevik, E. (2007). Ratchet model: 1939-2005 dönemi Türkiye uygulaması, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 17-34.
- Phillips P. ve Perron, P. (1988). Testing for unit roots in time series regression, *Journal of Biometrika*, 335-346.
- Saraç, T. (2014). İşsizlikte histeri etkisi: Türkiye örneği, *Ege Akademik Bakış*, 14 (3), 335-344.
- Şak, N. (2021). Türkiye'de işsizlik histerisi: kadın ve erkek işsizliğine bir bakış, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (2). 467. 477.
- Tatar, M. (2022). "Covid-19 salgınının Türkiye'de kadın işsizliği üzerindeki etkileri." *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 379-393.
- Tunçsiper, B. ve Rençber, E. Z. (2020). Türkiye'de genç işsizlik sorunu ve belirleyicileri üzerine logit model analizi, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6 (4), 514-530.
- Türkiye İstatistik Kurumu -TÜİK (2022) <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2022-45644> Erişim tarihi:20.01. 2022.
- Ulucak, Z. Ş. (2021). Histeri mi, doğal oran mı? Türkiye'nin uzun vadeli işsizlik deneyiminden kanıtlar, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 299-315.
- Yavuzaslan, K., Damar, Ö., Sönmez, B., Özdaş, B., Nazlı, Uya R., ve Akılotu, E. (2017). Türkiye'de genç işsizliğinin, işsizlik histerisi hipotezi çerçevesinde yapısal kırılmalar testi ile analizi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 21-32.
- Yılancı, V. (2009). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için işsizlik histerisinin sınanması, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10 (2), 324-335.

İŞ GÜVENCESİZLİĞİ ALGISI VE ÖZ YETERLİLİK DÜZEYİNİN POLİTİK DAVRANIŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE EFFECT OF PERCEPTION OF JOB INSECURITY AND SELF EFFICACY ON POLITICAL BEHAVIOR

Esvet MERT¹, Sabahat BAYRAK KÖK²

1. Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, emert@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8966-2005>
2. Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sbayrak@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9118-6327>

Öz

Çalışma yaşantısı tarihi süreç içerisinde birtakım aşamalardan geçerek farklı boyutlar kazanmıştır. Değişim koşulları çerçevesinde birçok işleyiş gelişme ve ilerleme biçiminde ifade edilirken iş gücünün istihdam güvencesi tersi bir etkiyle olumsuz bir yönelim yaşamıştır. Bu bağlamda tehdit ve işsizlik kaygısı iş ilişkilerinin yeni sorunlarından biridir. İş güvencesizliği kavramı ile işinin devamlılığıyla ilgili kaygı ve işin kaybedilmesinden kaynaklanan korkuyla birlikte çalışanların tepkileri artmıştır. Çalışma iş güvencesizliğinin yaratacağı etkileri, çalışanların güç kazanmak ve kendi menfaatlerini koruyacak şekilde politik davranış çerçevesiyle etkileyebileceğini göstermektedir. Benzer biçimde olumsuz iş tutumları yerine bu süreçte iyi olma, iyi olduğuna inanma ve başarısıyla iş sürecini etkileme biçiminde öz yeterlilik kavramının çalışanların içsel kontrol aracılığıyla süreçte bireysel ve örgütsel başarıda etkili bir faktör olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın örnekleme 403 teknopark çalışanıdır. Çalışmada veriler istatistiksel analiz yöntemleri ile test edilmiştir. İlk olarak iş güvencesizliği algısının sergilenen politik davranışlar üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. İkinci olarak da öz yeterliliğin politik davranışlar üzerinde etkisi bulunmuştur. Üçüncü olarak da politik davranışların her birinin üzerinde iş güvencesizliği alt boyutlarının ve öz yeterliliğin etkileri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: İş Güvencesizliği, Politik Davranış, Öz Yeterlilik.

Abstract

Working life has gained different dimensions by going through some stages in the historical process. While many processes are expressed in the form of development and progress within the framework of change conditions, employment security of the workforce has experienced a negative orientation. In this context, threats and unemployment concerns are among the problems of business relations. With the concept of job insecurity and the fear arising from the concern about the continuity of the job, the reactions of the employees have increased. The study shows that due to the effects of job insecurity, employees exhibit political behavior in a way to gain power and protect their own interests. Similarly, it is thought that the concept of self-efficacy in the way of being good in this process, believing that it is good and influencing the business process with its success, instead of negative work attitudes, is an effective factor in the individual and organizational success of the employees in the process through internal control. The sample is 403 technopark employees. In the study, the data were tested with statistical analysis methods. First of all, it was concluded that the perception of job insecurity has a significant and positive effect on the political behaviors exhibited. Secondly, the effect of self-efficacy on political behavior was found. Thirdly, the effects of job insecurity sub-dimensions and self-efficacy on each of the political behaviors were revealed.

Keywords: Job Insecurity, Political Behavior, Self Efficacy.

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Başvuru Tarihi	Application Date
14.12.2022	12.14.2022
Yayına Kabul Tarihi	Admission Date
27.07.2023	07.27.2023
DOI	
https://doi.org/10.30798/makuiibf.1218884	

* Bu çalışma, Esvet Mert'in Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2018-2020 yılları arasında Prof. Dr. Sabahat Bayrak Kök danışmanlığında yürüttüğü ve tamamladığı doktora tez çalışmasından üretilmiştir. Bu çalışma daha önce herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmamıştır.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

In this study, it is tried to examine which political behaviors individuals turn to, based on the view that the level of self-efficacy has a role in the political behavior of individuals when they are faced with the threat of losing their jobs or some features of their jobs.

Research Questions

The research questions formed in line with the purpose of the research are as follows: What is the perceived level of job insecurity among the individuals included in the sample? Which political behaviors are the individuals included in the sample inclined towards? Does perceived job insecurity have an impact on political behavior? Do quantitative job insecurity and qualitative job insecurity, which are sub-dimensions of job insecurity, have an effect on political behavior? Are each of the sub-dimensions of political behavior affected by the sub-dimensions of job insecurity? Does the level of self-efficacy affect job insecurity? Does the level of self-efficacy affect political behavior?

Literature Review

The concept of job insecurity has changed in parallel with the historical development processes of economic, political and social conditions and has come with different meanings until today. In this context, in the 1950s, job insecurity started to create a concern among employees for the first time; however, management scientists have not yet begun to investigate behavioral responses to job insecurity (Barney, 2013). In the 1960s and 1970s, the concept of job insecurity was considered by researchers as "a motivating factor or resource". However, the concept has gained a different dimension with the work of Greenhalgh and Rosenblatt since 1984. In the article titled "Job Insecurity: Towards Conceptual Clarity" by Greenhalgh and Rosenblatt (1984), job insecurity was expressed as a "source of stress". The transformation of the concept paved the way for more systematic and structured studies after this process (Martínez et al., 2010). In this direction, the concept is examined from multiple perspectives. In some cases, the concept can be thought of as a situation that occurs before the loss of a job. However, job insecurity perceived by individuals may not always result in job loss. In this context, it is necessary to consider the concept within the framework of the difference between the current level of security that individuals have and the level of security they want to have in the future. Because job insecurity is a concept that concerns security and continuity in the current workplace (Seçer, 2008). Political behavior, which is another concept of work, is one of the inevitable elements of working life, although it seems to be a concept related to politics at first. According to the definition made by Robbins and Judge, political behavior is "all of the activities related to the formation of opportunities and threats in the organization that affect and try to influence the planned roles of the employees, apart from their predetermined and planned roles". Based on the definition, it is possible to say that the concept of political behavior includes activities and initiatives that are not within the scope of business requirements determined within the organization. In addition, attention is drawn to the existence of activities other than business ethics that

prioritize the interests of employees. These activities consist of efforts such as spreading confidential information, gossiping and establishing informal unions in order to prioritize the interests of employees (Robbins and Judge, 2013). The last subject of the study is self-efficacy. According to Zimmerman, one of the leading researchers on the subject, self-efficacy is the belief of the individual in his/her ability to organize and execute the actions taken for the goals he/she wants to achieve (Zimmerman, 1995).

Methodology

Within the scope of the study, first of all, a detailed literature research was made; The theoretical basis of the study has been tried to be established. In the continuation of the study, research hypotheses belonging to the research were formed. Within the scope of the study, it was aimed to examine the effect of job insecurity perception on political behavior and quantitative research method was used to achieve this aim. In this direction, questionnaire technique was used to collect data. Study data were collected via e-mail. The sample of the study is 403 technopark employees. In the study, the data were tested with statistical analysis methods

Results and Conclusions

The obtained data were evaluated with statistical analysis methods. For this purpose, the first hypothesis was formed as "employees' job insecurity has a significant effect on political behavior exhibited". To test this hypothesis, some calculations were made with simple regression analysis. Qualitative job insecurity and quantitative job insecurity, which are sub-dimensions of job insecurity, were also analyzed with the same analysis method. In this context, the following hypotheses were formed as the six dimensions of the first hypothesis: "Qualitative job insecurity of employees has a significant effect on political behaviors exhibited" and "Quantitative job insecurity of employees has a significant effect on political behaviors exhibited". Both job insecurity sub-dimensions were taken into account separately. According to the results of the hypothesis tests, the effect of job insecurity on political behavior and the effect of qualitative job insecurity on political behavior were calculated in a significant range. For this reason, the hypotheses established in this direction were supported by interpreting them as meaningful. It is confirmed that job insecurity has a positive and low effect on political behavior. It is also confirmed that qualitative job insecurity has an impact on political behavior. Political behavior, which is the dependent variable in the first hypothesis, consists of six sub-dimensions. Job insecurity, which is the independent variable, also consists of two sub-dimensions. Each political behavior can have different determinants and consequences. In order to make this comment, it is necessary to determine the impact power of job insecurity sub-dimensions on political behavior sub-dimensions one by one. In order to determine this, the effect of the sub-dimensions of job insecurity on each political behavior was analyzed. According to the results of the multiple regression analysis, qualitative job insecurity has a positive effect and quantitative job insecurity has a negative effect on the political behavior of behaving conciliatory. Being hypocritical has a positive effect on political behavior only because of qualitative job insecurity. Quantitative job insecurity has a positive effect on political

behavior by establishing coalitions, seeking mutual benefits, and trying to benefit senior management. Another issue discussed in the study is whether the perceived job insecurity changes according to the status of being a union member or not. For this purpose, the hypothesis that "perceived job insecurity differs significantly according to whether the employees are members of a union or not" was analyzed. According to the results of the analysis, the hypothesis was found to be statistically significant. Therefore, the perceived job insecurity of the participants differs significantly depending on whether they are members of a union or not. Thus, the relevant hypothesis was supported. In order to determine the effect of employees' self-efficacy levels on job insecurity, the hypothesis "self-efficacy levels of employees has a significant effect on job insecurity" was created. According to simple regression analysis, it was determined that self-efficacy has a negative and statistically significant effect on job insecurity. For this reason, the related hypothesis was supported. Examining whether the self-efficacy levels of the participants in the study, the sub-dimensions of job insecurity, qualitative job insecurity and quantitative job insecurity together have an effect on each political behavior corresponds to other hypotheses. In this context, six political behavior sub-dimensions were discussed by using multiple regression analysis. The effect levels of each of the six political behaviors by the variables of qualitative job insecurity, quantitative job insecurity and self-efficacy were determined, and the statistically significant results were included in the model. Within the framework of this model, the effects of qualitative job insecurity and quantitative job insecurity on the political behavior of behaving compromisingly were determined. From the sub-dimensions, acting hypocritically, only qualitative job insecurity had an effect on political behavior. Finally, the effects of quantitative job insecurity and self-efficacy variables were found on the political behaviors of mutual interest and benevolence to senior management. The result of the last hypothesis, which was created to test the effect of employees' self-efficacy levels on the political behaviors exhibited, was not found statistically significant. Therefore, the hypothesis was not supported.

1. GİRİŞ

Çalışma yaşantısı geçmişten günümüze değin birçok değişim ve dönüşüm sürecinden geçerek varlığını sürdürmektedir. Bu değişim ve dönüşüm süreçlerinden en önemli olanları Sanayi Devrimi, sosyal politikadaki yapılanmalar, siyasi ve ekonomik krizler, küreselleşme, pandemi, teknolojik değişim ve gelişimlerdir. Bu değişim ve dönüşüm süreçleri, çalışma yaşantısının tarihsel gelişim süreçlerinde önemli geçişlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu geçişlerin en önemli yansıması ise çalışanlara yönelik olmuştur. Kalıcı, tam zamanlı, iş güvencesi ve sosyal güvenliğe dayalı yapı değişerek, yerini, esnek, geçici ve belirsiz süreli işsizlik baskılarına bırakmıştır. İstikrar ve güvence durumlarının tersine yaşanan tehdit ve işsizlik kaygısı iş ilişkilerinin yeni sorunlarından biri haline almıştır. Bu bağlamıyla iş güvencesizliği korku, endişe, kaygı, umutsuzluk ve güçsüzlük sarmalında bireyleri etkisi altına alan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. İş güvencesizliği bireyin işveren ile arasında olan istihdam ilişkisinde yaşanan belirsizlik algılarını kapsamaktadır. Kavramın tanım olarak karşılığı ise bireyin sahip olduğu işin doğası gereği çalışma süresinin ve bazı özelliklerin devamlılığında yaşanan endişelerdir.

İş güvencesizliğinin beraberinde karmaşa ve belirsizlik ortamlarını oluşturması ve bireyleri sahip oldukları işlerinin tamamını ya da belirli özelliklerini kaybetmeye yönelik tehditlerle karşı karşıya bırakması bu tehditlerin bir kısmı öngörülebildiğini ancak buzağı yaklaşımıyla çok önemli bir diğer kısmını ise öngörülemediğinin fark edilmesini gerektirmektedir. Bu öngörülemez yönler arttıkça belirsizlik ve tehdit altında kendini hisseden bireyler farklı arayışlara girmek durumunda kalmaktadırlar. Bu durum onların iş güvencesizliği süreçlerini yaşarken kendilerini güvence altında tutacakları bazı davranışlara yönelmesine neden olmaktadır. Bu davranışlar genel olarak bireyin örgüt içerisindeki güç kazanma ya da var olan gücünü sürdürebilme çabasına karşılık gelmektedir. “Politik davranış” olarak adlandırılan bu çabalar farklı çıkar gruplarında, bireylerin güç kazanmak ve kendi çıkarını korumak amacıyla gösterdikleri davranışları ifade etmektedir. Politik davranışlar örgüt içerisinde bireylerin diğer bireyleri iyi bir şekilde anlamak ve bu bilgileri kişisel ve/veya örgütsel hedefleri için diğerlerini etkilemek amacıyla kullanmalarını ifade etmektedir.

Örgütlerde yöneticilerin ve çalışanların, karar verme prosedürleri ve performans ölçütleri belirsiz ve karmaşık olduğunda veya kıt kaynaklar için rekabet güçlü olduğunda politik davranmaya daha yatkın oldukları ifade edilmektedir. Tersine, karar verme süreçlerinin açık olduğu ve rekabetçi davranışın daha az olduğu daha istikrarlı ve daha az karmaşık ortamlarda, aşırı politik davranışın ortaya çıkma olasılığının azaldığı söylenebilmektedir. Bu sebeple iş güvencesizliğinin olumsuz etkilerinin başında gelen belirsizlik ve karmaşa durumlarının yoğun yaşandığı süreçlerde çalışanların politik davranışlara yönelmeleri beklenmektedir. Ancak bu süreçte aynı koşullar içerisinde yer alsalar bile her bireyin eşit düzeyde politik davranış sergilemesi beklenmemektedir. Çünkü bu süreçte birçok belirleyici etkili olabilmektedir. Bu noktada bireyin kendine olan başarıya inancı öncelikli olarak önem

kazanmaktadır. Özellikle bireyin politik davranışlarda bulunuyor olması tek başına yeterli görülmemekte ve aynı zamanda bireyin eylemde bulunma ve eylemlerde etki gösterebilme inancı önem kazanmaktadır. Bu inanç “öz yeterlilik” kavramına karşılık gelmektedir.

Öz yeterlilik kavramı, bireyin belirli kazanımları üretmek için gerekli olan eylemleri organize etme ve yürütme yeteneklerine olan inançlarını ifade etmektedir. Öz yeterlilik inançları bireylerin eylemlerini belirleyen temel özellik olarak ele alınmaktadır. Aynı zamanda bilişsel olarak düzenleyici bir mekanizma olarak da görev yapmaktadır. Öz yeterlilik insan yetkinliğinin üretken sisteminde kilit bir işlev olarak çalışmaktadır. Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi öz yeterlilik hakkındaki inançlar bilgiyi işler hale getirerek organize etmektedir. Bu nedenle herhangi bir davranış için önemli bir işlevi bulunmaktadır. Özellikle politik davranışlar sergilenirken bahsi geçen bu önem dikkat çekmektedir. Çünkü bireylerde var olan öz yeterlilik inancı sergilenen politik davranışlar yoluyla iş güvencesizliği algısının seyrini belirlemektedir.

Özetle bireyler iş güvencesizliği algısı yaşarken hangi politik davranışlarda bulunarak kendileri güvence altına almak istemektedirler sorusu önem kazanmaktadır. Bununla birlikte bu süreçte bireylerin hedeflerine ulaşacaklarına dair olan inançları belirleyici olmaktadır. Bu bakış açısı içerisinde çalışmada öz yeterlilik seviyesinin, algılanan iş güvencesizliğinin politik davranışa etkisinde rolünün olduğu görüşünden yola çıkarak; çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin algılanan iş güvencesizliği üzerinden sergilenen politik davranışlara dolaylı etkisinin incelenmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamıyla çalışmada öz yeterlilik seviyesinin, bireylerin sahip oldukları işlerini ya da işlerinin bazı özelliklerini kaybetme tehdidi karşısında kalmaları halinde, sergiledikleri politik davranışa etkisinde rolünün olduğu görüşünden yola çıkarak hangi politik davranışlara yöneldikleri incelenmeye çalışılmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İş Güvencesizliği

Çalışma yaşantısının sistemli ve belirli kurallar bakımından düzen içerisinde işleyişini sürdürmesi gerekmektedir. İş güvencesizliği olması gereken işleyiş önemli ölçüde etkilediği için üzerinde durulması gereken bir konu haline gelmektedir (Çakır, 2007). İş güvencesizliği kavramı mevcut işin tamamının kalıcı olarak kaybedilmesinden bazı önemli özelliklerinin kaybedilmesine kadar uzanan bir aralığı kapsayarak ele alınmaktadır (Greenhalgh ve Rosenblatt, 1984). Bu aralık çerçevesinde iş güvencesizliği genel olarak kişilerin sahip oldukları işin devamlılığına ilişkin duydukları endişe, şeklinde tanımlanabilir. İş güvencesizliği kavramıyla ilgili yukarıda verilen tanımlardan yola çıkarak kavramın tek boyutlu bir yapı olmadığına tam tersine çok boyutlu bir yapıya sahip olduğuna vurgu yapılabilmektedir. Bu boyutlama çerçevesinde şu unsurlara dikkat çekmek mümkündür (Slack, 2004; Çakır, 2007; Antino, vd., 2022): Belirsizlik, tehdit algısı, işsizlik kaygısı, devamlılık, risk altındaki işin özellikleri ve güçsüzlüktür.

Belirsizlik: Gelecekte olması muhtemel durumların gerçekleşme olasılıklarını öngörememek ya da sebep sonuç ilişkilerini bilgi eksikliğinden dolayı doğru analiz yapamamaktır (Milliken, 1987). Belirsizlik, net ve açık olmama durumunu göstermekle birlikte şüphe uyandıran durumları bünyesinde barındırmaktadır.

Tehdit algısı: Zarar verme niyeti ile gerçekleşmesi olası şeylerin oluşma öncüllerinin ortaya çıkmasıdır (www.merriam-webster.com). Bireylerin sahip oldukları işe dair devamlılık beklentilerinin engellenmesine neden olur. Bununla beraber bireylerin iş nitelikleri ve çalışma koşullarıyla ilgili algıladıkları olumsuz öncüller, işlerini kaybetmeye karşı oluşan tehdit algısının yoğun şekilde yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu durum kimi zaman kesin sayı ve ifadelerle belirtilmemesine rağmen kişisel düşünceler ve tecrübelerle sanki tehdit unsuru varmışçasına hissedilebilir (Greenhalgh ve Rosenblatt, 2010).

İşsizlik Kaygısı: Belirsizlik ve tehdit algılarıyla birlikte baş gösteren huzursuz, gergin ve endişeli olma hâlidir (“Türk Dil Kurumu”, 2020). Bireyin içinde bulunduğu koşullar endişe hissi oluşturduğu müddetçe işsizlik kaygısı artış göstermektedir (Nemteanu vd., 2021). Bu durum iş güvencesizliği algısının en yoğun yaşandığı dönemlerde ortaya çıkmaktadır (Çakır, 2007). Çünkü birey işine karşı hissettiği güvence algısını kaybettiğinde işini kaybetme gerçeği ile yüzleşmeye başlamaktadır. Yaşanan bu yüzleşme bireyde hem fiziksel hem de ruhsal olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir (Özbek, 2007).

Devamlılık: Bir çalışanın kendisi için uygun gördüğü işte ve pozisyonlarda çalışmaya devam edebilme ya da edebileceğini bilme arzusudur (Greenhalgh ve Rosenblatt, 2010). Çünkü çoğu birey için sahip olduğu kimliğinin ve içinde bulunduğu ortam koşullarının tutarlı bir şekilde devamlılığını sağlayabilmek önemli olmaktadır (Bondi, 2014). Bu sebeple bireylerin sahip olduğu işe gelecekte de sahip olup olamayacağını bilmek istemesi iş güvencesizliği bağlamında öncelikli unsurlar arasında yerini almaktadır.

Risk Altındaki Yapılan İşin Özellikleri: Çalışanlar için sahip oldukları işe yönelik ücret, statü, terfi fırsatı, kaynaklara erişim, kariyer olanakları, iyi yönetici ilişkileri ve kurum içindeki konumları gibi özelliklerin varlığı güvence vermektedir. Bu doğrultuda çalışan çeşitli sebeplerle sahip olduğu işin özelliklerinin bir kısmının ya da tümünün değişme veya ortadan kalkma ihtimalinden endişe duyabilmektedir (Dachapalli ve Parumasur, 2012). Oluşan endişe iş güvencesizliği algısının derecesini arttırmaktadır.

Güçsüzlük: Bireyin içinde bulunduğu koşullara dair riskler karşısında yeterince dayanıklılık gösteremediği durumlarda ortaya çıkar. Diğer bir açıklamayla bireyin iş güvencesizliğine neden olabilecek herhangi bir duruma veya olaya karşı yanıt verme yeteneğinin azalmasıdır. İş güvencesizliğinin en temel yapıtaşını oluşturan bu unsurda birey kendini yeterince güçlü hissetmezse güvencesiz olarak algılamaktadır. İş sözleşmeleri, yönetim prosedürleri, sendikalar ve hukuki süreçler

gibi dış unsurlar çalışanları koruyamadığı müddetçe çalışanların güçsüzlük algısı artış gösterecektir (Greenhalgh ve Rosenblatt, 1984). Bunlara ek olarak çalışanın kendinden kaynaklanan kişisel ve fiziksel özellikleri de güçsüzlük algılarını hissetme derecesinde önemli bir belirleyici olmaktadır.

İş güvencesizliği literatürde ele alınmış biçimlerine göre farklı yaklaşımlarla karşımıza çıkmaktadır. Literatürde en sık rastlanan iş güvencesizliği yaklaşımları: “Öznel ve nesnel iş güvencesizliği”, “bilişsel ve duyuşsal iş güvencesizliği” ve “nitel ve nicel iş güvencesizliği”dir. Çalışmada iş güvencesizliği nitel ve nicel boyutlarıyla inceleneceği için sadece onun üzerinde durulmuştur.

2.1.1. Nitel ve Nicel İş Güvencesizliği

Nitel ve nicel iş güvencesizliği bireylerin sahip oldukları işin devamlılığına ilişkin mi yoksa işin bazı özelliklerinin kaybına ilişkin mi endişeleri olup olmadığını incelemeye çalışmaktadır. Buna göre bireyin işinin devamlılığına dair kaygı taşıması nicel iş güvencesizliğini ifade ederken, iş şartlarındaki olumsuz gidişat, kariyer yolunun kapanması ve maaş artışlarının tatmin edici olmaması gibi algılanan tehditler de nitel iş güvencesizliğini ifade etmektedir (Sandıkçı, 2010; Dogantekin vd., 2022).

İş güvencesizliğinin nicel boyutunu içeren yaklaşım söz konusu kavramı “bütünsel” bakış açısıyla ele alarak iş güvencesizliğinin devamlılığı ile ilgili belirsizlik durumuyla ilgilenmektedir. Diğer taraftan iş güvencesizliğinin nitel boyutunu içeren yaklaşım ise ilgili kavramı “çok boyutlu” bakış açısıyla ele alarak olası iş kaybında meydana gelecek olumsuzlukları tüm boyutlarıyla incelemektedir. Bu sebeptendir ki literatürde nicel iş güvencesizliğine “bütünsel iş güvencesizliği”, nitel iş güvencesizliğine de “çok boyutlu iş güvencesizliği” de denilmektedir (Çakır, 2007; Çetin ve Turan, 2013).

Nicel iş güvencesizliği yeniden yapılanma, şirket birleşmesi, teknoloji kullanımı ve küçülme gibi değişim süreçlerinden dolayı meydana gelebilecek iş kayıplarının hissettirdiği kaygı ile ilgilenirken; işten çıkarılma durumunun bir öncülü olarak değerlendirilebilmektedir (Sverke vd., 2002).

Nitel iş güvencesizliği ise istihdamda nitelik bakımından yaşanan kayıplara odaklanır. Bu durum özellikle iş sözleşmelerinin çalışan aleyhine oluşturulması yoluyla kendini göstermektedir. Söylenebilir ki nitel iş güvencesizliğinde birey mevcut işinde çalışmaya devam ederken sahip olduğu hakların nispeten azalması söz konusudur. Bu farklılıklar özellikle değişen çalışma biçimlerinde etkilerini göstermektedir. Örneğin, esnek çalışma biçimleri standart çalışma biçimlerinden farklılık göstermektedir. Kısmi süreli çalışma ya da belirli süreli çalışma gibi daha bağımsız gibi görülen çalışma biçimleri çalışanlar için önemli riskleri barındırmaktadır (Bielenski, 1999). Sözleşmelerin hem işveren hem de çalışan açısından esnek olması iş güvencesizliği açısından tehlikeli olabilmektedir (Başol ve Çömlekçi, 2022). En basit olası yanlış ve anlaşamama durumunda kişi hak talep etmeksizin kolaylıkla işten çıkarılabilmektedir.

2.2. Politik Davranış

Çalışma ortamlarında gerçekleşmesi istenen, çalışanların hepsinin belli kurallara bağlı kalarak bir yapı altında çalışmalarını sürdürmeleridir. Bu yapı yönetsel teorilerde de belirtildiği gibi etkinlik, etkililik, kalite, inovasyon, rasyonellik, iş birliği, güven, düzen, netlik ve verimlilik örüntüsünü kapsayan bir bütündür. Ancak gerçekte var olan iç ve dış çevre iş döngüsü ve tehditleri karşısında ayakta durabilmek adına uyum sağlayabilmeyi gerektiren formel olmayan toplulukların da yer aldığı yapılardır. Bu yapılar kişisel çıkarları önceleyen, ahlaki değerlere odaklanmayan ve egemen olma gibi hedefleri içermektedir. Bu yapılanma içinde güç mücadeleleri ve çıkar öncelikleri döngüsel olarak birbirini izlemektedir. Oluşan döngünün galip çıkamı olabilmek için politika, strateji ve taktikler geliştirilirken; değişime hazırlıklı olunması gereken canlı ve hareketli alanlar meydana gelmektedir. Bu bağlamda çalışanların mücadeleyi kazanmak için geliştirdikleri politik davranışlar önemli olmaktadır. Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla da çalışanlar birbirleri üzerinde güç sahibi olabilmek ve birbirlerini belirli taraflara doğru etkileme isteği ve çabası içinde bulunmaktadır (Gandz ve Murray, 1980; Wickenberg ve Kylén, 2004; Armağan, 2005; Doğan vd., 2014).

Politik davranış kavramının günümüze kadar birçok araştırmacı tarafından yapılmış tanımlamalarına rastlamak mümkündür. Miles (1980)'de yapmış olduğu politik davranış tanımına göre “karar verme sürecindeki rasyonel olmayan etki ve görünür olmayan etkinlikler” şeklinde ifade edilmektedir (Miles, 1980). Bu tanımda özellikle karar verme süreçleri üzerindeki politik davranışlara vurgu yapmak istenilmiştir.

Bireysel çıkarları ön plana alan bir başka tanıma göre ise politik davranış, örgüt içerisinde hedeflenen amaçlara veya örgütteki başka çalışanların çıkarlarına zarar verebilecek, örgütsel olarak planlanmamış davranıştır (Harrell-Cook vd., 1999).

Bireysel çıkarların yanında stratejik hedefleri de kapsayan; daha geniş bakış açısıyla kavramı ele alan bir başka politik davranış tanımlaması Valle ve Perrew'e aittir. Araştırmacıların yapmış olduğu politik davranış tanımı, stratejik olarak hedef yönlendirilmiş, rasyonel, bilinçli ve başkalarının çıkarları pahasına veya başkalarının çıkarlarını desteklemek için kişisel çıkarları teşvik etmeyi amaçlayan bireyler tarafından taktiksel etkinin kullanılmasında şeklinde yapılmıştır (Valle ve Perrew, 2000).

Ele aldığımız politik davranış kavramının farklı yıllarda farklı yazarlar tarafından farklı olguları ön plana çıkarmak üzere yapıldıkları anlaşılmaktadır. Bu çerçevede yapmış olduğumuz politik davranış kavramını inceleyecek olursak “kişisel çıkarların öncelenmesi”, “örgütler tarafından desteklenmemesi”, “biçimsel olmayan rollerle ilgili olması”, “stratejik hedefler içermesi”, “sosyal psikolojik içeriğinin olması” ve “örgüt içerisinde olumlu ve olumsuz etkilerinin bulunması” içeriklerinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

2.3. Öz Yeterlilik

Bireyler en sıradan hayatları yaşarlarken bile, sonsuz sayıda karar verme durumuyla, sorunlarla ve zorluklarla karşı karşıya kalabilmektedir. Duygusal ve davranışsal işlev bozukluğunun yaygınlığına ilişkin istatistiklere rağmen, birçok birey çoğu zaman etkili bir şekilde karar verebilmekte, sorunları çözebilmekte ve zorlukların üstesinden gelebilmektedir. Bu bağlamıyla bireylerin yaşamın sonsuz zorluklarına uyum sağlayıp sağlamadığını anlamak belki de bilimsel psikoloji için en önemli sorundur. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde bireyin öğrenme, biliş, duygu, kişilik ve sosyal etkileşimin önemli modellerinin çoğu, bireyin çevresel yeterliliklerine uyarlanabilir tepki verme kapasitesini, genellikle yeterlik olarak adlandırmaya çalışmaktadır. Kişisel yeterlik hakkındaki inançların incelenmesi ve bu inançların insan adaptasyonu ve uyumundaki rolü klinik, kişilik ve sosyal psikolojide uzun bir geçmişe sahiptir (Maddux, 1995).

Öz yeterlilik tanımlamaları incelendiğinde ise kavramı en genel ifade eden kişilerden birisi Zimmerman olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmacının yapmış olduğu tanıma göre, bireyin ulaşmak istediği hedeflere dair girişilen eylemleri düzenleme ve yürütme becerisine olan inancıdır (Zimmerman, 1995).

Bireyler kendi yapabilecekleri konusunda yargılanan görevleri üstlenme eğilimindedir, ancak birçok insan yeteneklerinin ötesinde olduğunu düşündüğü faaliyetlerden kaçınmaktadır (Graham, 2022). Yani, davranışlar, belirli bir durumun (öz yeterlilik) gerektirdiği eylemleri gerçekleştirebileceği inanılan ölçüde etkilenmektedir. Dolayısıyla bireyler hayatlarını etkileyen olayları kontrol etmeye çalışmaktadır.

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışma hayatı, geçmişten günümüze kadar zamanın koşullarına göre değişim göstererek var olmuştur. İş güvencesizliği kavramı da bu değişim süreci içerisinde önemli bir yer edinmektedir. İş güvencesizliği çalışan bireylerin sahip oldukları işleri ya da işlerinin bazı özelliklerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmalarını içermektedir. Özellikle yaşanan ekonomik, siyasi ve toplumsal birçok olay bu sürecin olumsuz etkilerini arttırmaktadır. Bu sebeple iş güvencesizliği günümüz ekonomik, siyasi, sosyal ve akademik tüm alanların merkeze aldığı kavramlardan birisi olmuştur. Bu yönüyle kavram çok yönlü ve çok boyutlu bir nitelik taşımaktadır. Bu nitelikleri nedeniyle ulusal ve endüstriyel düzeyde belirli bir düzen ve istikrarın sağlanması ve sürdürülmesinde üzerinde önemle durulması gereken bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Çalışma bu konudaki çabalara, kavramın örgütsel yaşamı ilgilendiren yönleriyle incelenmesi ve araştırılması bağlamında önemli bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmada iş güvencesizliği ve politik davranış kavramlarının ortaya çıkarabileceği olumsuz etkileri bertaraf etmek, bireysel ve/veya örgütsel yaşam adına etkinlik sağlayacak sonuçlar almak için

önemli gördüğümüz ve çalışmada yer verdiğimiz diğer kavram da öz yeterliliklerdir. Öz yeterlilik kavramı bireyin olmasını istediği herhangi bir hedefinde harcadığı çabaları düzenleyebilme ve bu süreci ilerletebilmesine dair olan inanma duygusudur. Bu bağlamda bireyin hayatına ve işine yönelik önemli etkiler üretebilme kapasitesini bilmesi sorunlarla baş edebilmesinde ve olumlu sonuçlar elde edebilmesinde belirleyici olmaktadır.

Çalışmada bu kavramların birbiriyle olan ilişkisi ele alınarak konunun ilgili yönleri, birbirleri üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bu bakış açısı içerisinde çalışmada öz yeterlilik seviyesinin, algılanan iş güvencesizliğinin politik davranışa etkisinde rolünün olduğu görüşünden yola çıkarak; çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin algılanan iş güvencesizliği üzerinden sergilenen politik davranışlara dolaylı etkisinin incelenmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamıyla çalışmada öz yeterlilik seviyesinin, bireylerin sahip oldukları işlerini ya da işlerinin bazı özelliklerini kaybetme tehdidi karşısında kalmaları halinde, sergiledikleri politik davranışa etkisinde rolünün olduğu görüşünden yola çıkarak hangi politik davranışlara yöneldikleri incelenmeye çalışılmaktadır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Araçları

Çalışma kapsamında öncelikle detaylı literatür araştırması yapılarak; çalışmanın teorik zemini oturulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın devamında araştırma hipotezleri oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında esas olarak iş güvencesizliği algısının politik davranış üzerindeki etkisi incelenmek istenmiş ve bu amacı gerçekleştirmek için nicel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda veri toplamak için de anket tekniği kullanılmıştır. Çalışma verileri elektronik posta aracılığıyla toplanmıştır.

Çalışmada kullanılan ölçekler aşağıdaki gibidir:

İş Güvencesizliği Ölçeği: Çalışmada Hellgren, Sverke ve Isaksson (1999) tarafından geliştirilmiş “İş Güvencesizliği Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 7 ifade ve 2 boyuttan meydana gelmektedir. Ölçeğin ilk 3 ifadesi nitel iş güvencesizliğini ölçerken, son 4 ifadesi de nicel iş güvencesizliğini ölçmektedir. Ölçek 5’li Likert tipi değerlendirmesi şeklindedir: (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum.

Politik Davranış Ölçeği: Politik davranış kavramının ölçülebilmesi için ise Kipnis, Schmidt ve Wilkinson (1980) tarafından geliştirilen; İslamoğlu ve Börü (2007) tarafından Türkçeye uyarlanan “Politik Davranış Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 36 ifade ve 6 boyuttan meydana gelmektedir. Ölçeğin 9 ifadesi “tavizci davranmak”, 10 ifadesi “ikiyüzlü davranmak”, 5 ifadesi “göze girmeye çalışmak”, 5 ifadesi “koalisyon kurmak”, 4 ifadesi “karşılıklı çıkar gözetmek” ve 3 ifadesi de “üst yönetime yaranmaya çalışmak” şeklindedir. İfadeler 5’li Semantik Farklılık Ölçeği “(1) hiç yapmam ve (5) çok sık yaparım” aralığı cevaplama sistemi ile oluşturulmuştur. Anket katılımcılarından kurum içindeki kendi davranışlarını düşünerek cevap vermeleri istenmiştir.

Öz yeterlilik Ölçeği: Schwarzer ve Jerusalem (1995) tarafından geliştirilen ve Yeşilay (2010) tarafından Türkçeye çevrilen ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek toplam 10 ifadeden ve tek boyuttan oluşmaktadır. İfadeler 5’li Semantik Farklılık Ölçeği “(1) Bana kesinlikle uygun değil ve (5) Bana tamamiyle uygun” aralığı cevaplama sistemi ile oluşturulmuştur. Katılımcılardan kurum içindeki bireysel davranışlarını düşünerek cevap vermeleri istenmiştir.

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye’de yer alan 1000 ve üzeri çalışanı bulunan 2 teknopark (teknoloji geliştirme bölgesi) oluşturmaktadır. Araştırmanın konusu ve amacına göre analiz birimi birey olarak belirlenmiştir. Türkiye’de yer alan iki büyük teknoparkta toplamda yaklaşık 15000 çalışan olduğu resmi olarak belirtilmiştir. Her iki teknoparkta çalışmakta olan yaklaşık 1000 kişi ile elektronik posta yoluyla iletişim kurulmuştur. 421 ankete geri dönüş olmuştur. Anketler yaklaşık olarak %43 geri dönüş oranına sahiptir. Geri dönüş sağlanan anketlerden 18’i eksik ya da hatalı cevaplandırılmıştır. Nihayetinde bir teknoparktan 201 anket, diğer teknoparktan da 202 anket araştırmaya dâhil edilerek 403 anket araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen veriler araştırma evrenini %95 ($\alpha=,05$) güven düzeyi seviyesinde temsil edebilecek niteliktedir.

3.4. Araştırmanın Hipotezleri

Ekonomik durgunluklar, endüstriyel yeniden yapılanmalar, teknolojik değişimler, yoğunlaşan küresel rekabet ve son olarak da pandeminin beraberinde getirdiği olumsuzluklar çalışma yaşantısının doğasını değiştirmiş ve değiştirmeye de devam etmektedir. Bu süreçlerde örgütsel bakış açısı ile konu ele alındığında birçok işletmenin değişen ortamlara uyum sağlayabilmek adına gerekli olan işlevsel ve sayısal esnekliği sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Diğer yandan bireysel bakış açısı ile konu ele alındığında, bazı kişilerin esnekliğe olumlu bakmaya çalıştıkları ifade edilse de olumsuz sonuçların olduğu apaçık ortadadır. Çünkü birçok çalışanın işlerini kaybettikleri görülürken; birçoğunun da istemsiz bir şekilde yarı zamanlı çalışmaya mecbur bırakıldıkları görülmektedir. Çalışma yaşantısında süregelmekte olan değişimler neticesinden birçok çalışanın da tanıklık ettiği gibi işlerin doğası ve gelecekteki varoluşu hususunda güvensizlik duyguları yoğun bir şekilde hissedilmektedir (Sverke ve Hellgren, 2002: 24).

Bireyler içinde buldukları çalışma koşullarında ve sahip oldukları işlerine yönelik bir tehdit algıladıklarında stres ve gerginlik yaşamaya başlarlar. Yaşanan bu olumsuz duygu dönüşümü stres kuramı ile açıklanabilmektedir. Stres kuramı gereği bireyin algıladığı tehdit değerlendirmeleri, stresin az yaşandığı en alt düzeyden, korku veya kaygı gibi yoğun olumsuz duygularla karakterize edilen aşırı uçlara kadar değişim gösterebilmektedir (Lazarus ve Folkman, 1984: 168). Diğer bir anlatımla birey sahip olmak istediği konfor alanının dışına çıktığı ya da çıkartıldığı zaman korku ve kaygı yaşamaya başlamaktadır. Yaşanılan korku ve kaygı iş güvencesizliği algısına karşılık gelmektedir. İşte tam da bu aşamada birey olumsuz algılamalarını bir kenara bırakarak konfor alanına dönmek için çaba sarf etmek

istemektedir. Düzenleme odağı teorisine göre korku ve kaygının azaltılması veya ortadan kaldırılmasına yönelik davranışların sergilenmesi olağan karşılanmaktadır. Düzenleme odağı teorisine göre insanlar haz aldıkları şeylere yaklaşma; acı duydukları şeylerden de kaçınma davranışı ile motive olmaktadır. Bu yaklaşım yaklaşma-kaçınma ilkesi olarak da adlandırılmaktadır (Higgins, 1997: 1280). Bununla birlikte bireylerin kendini ve sahip olduğu koşullarını koruma eğilimlerinin ve olası kötü koşul ve durumlardan da kaçınma eğilimlerinin olduğu ifade edilmektedir (Sassenberg ve Scholl, 2013: 58). Başka bir ifade ile iş güvencesizliği algısı yaşanılması durumunda birey, kendi koşullarını ve durumunu iyileştirmek için çaba sarf etmektedir. Kaynakların korunması teorisine karşılık gelen bu duruma göre; birey sahip olduğu kaynaklara zarar gelmesini engelleme eğilimindedir (Hobfoll, 1989: 513-514). Örneğin birey sahip olduğu işini veya özelliklerini çok fazla önemsiyor ise onlara olan bağlılığı da yüksek seviyelerde olacaktır. Bu gibi durumlarda işini ya da işinin özelliklerini kaybettiğinde de o derece yüksek seviyelerde iş güvencesizliği algısı hissedecektir (Ashford vd., 1989: 805).

Bireyin yaşadığı iş güvencesizliği karşısında duygusal ya da fiziksel olarak eyleme geçmesi beklenmektedir. Duygu odaklı başa çıkma biçimleriyle ilgili olarak ise Menninger (1954)'in ifadeleri şunlardır: Düşük seviyelerdeki stresleri bireyler genellikle nispeten "normal" veya "sağlıklı" yöntemlerle çözmeye çalışmaktadırlar. Yüksek seviyelerdeki stresler ise bireyleri, insan benliğinin homeostatik dengesini sağlayabilmesi bakımından giderek daha enerjik ve artış gösteren eylemlere teşvik etmektedir (Lazarus ve Folkman, 1984: 168). Örgütleri birer politik arena olarak tasvir eden Mintzberg de bu eylemlere dikkat çekerek; bireylerin örgüt içerisindeki kaynaklarını koruyabilmek hatta geliştirebilmek adına politik davranışlar yoluyla mücadele ettiklerini belirtmektedir.

Politik davranışlar bireylerin örgüt içindeki önceliklerini yerine getirmek amacıyla gerçekleştirdikleri eylemler bütünü olarak ifade edilmektedir. Sosyal bilişsel kurama göre birey gözlem yoluyla çevresindeki durum ve olayları inceler, analiz eder (Wood ve Bandura, 1989: 362). Bunun neticesinde olumlu karşılanan hatta sonucunda ödüllendirilen bir davranışı kendisi de gerçekleştirmek ister. Ya da tam tersi durumların da yaşandığı bilinmektedir. Olumsuz karşılanan hatta sonucunda cezalandırılan davranışı da birey gerçekleştirmekten kaçınır. Birey de içinde bulunduğu örgüt içerisinde aynı bu düşüncelerle birtakım eylemlerde yani politik davranışlarda bulunur.

Politik davranışların sergilenmesi ile ilgili bir diğer teori de nedensel akıl yürütme teorisidir. Bu teoriye göre bireyler gerçekleştirdikleri eylemler sonucunda sahip olduklarını, bilişsel süreçlerden geçirerek analiz etmektedirler. Bu analiz doğrultusunda içinde bulunulan durumlarının adalet, denge, eşitlik ve sahiplik sonuçlarına göre bir değerlendirmesini yapmaktadırlar. Değerlendirme sonucuna göre kendilerini iyi ya da kötü olarak nitelendirmektedirler. Anlaşılabacağı üzere bireylerin genellikle içinde buldukları örgütte kontrolü sürdürmek için motive oldukları ve kişisel kontrol duygularını geri kazanmaya çalışarak; kayıp veya kontrol eksikliğine tepki vermek istedikleri ifade edilmektedir. Bu

durum kontrol psikolojisi olarak adlandırılmakta ve yapılan araştırmalarla da desteklenmektedir (Greenberger ve Strasser, 1991; Langer, 1983).

Özetle örgüt üyeleri, örgüt üzerindeki kişisel kontrol hissini geri kazanmak veya sürdürmek için politik davranışlarda bulunmaktadır (Harrell-Cook vd., 1999: 1096-1097). Benzer şekilde iş güvencesizliğinin beraberinde getirdiği kaygı, endişe ve depresyon gibi olumsuz duygu durumlarının yoğun yaşandığı süreçlerde, bireyler kendilerini bu durumdan kurtarmak için çaba sarf etmektedirler.

Yukarıda aktarılan teoriler ve literatür incelemeleri doğrultusunda araştırmanın ilk hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H₁: Çalışanların iş güvencesizliğinin sergilenen politik davranışlar üzerinde anlamlı etkisi vardır.

Algılanan iş güvencesizliğinin nitel ve nicel olup olmamasına göre politik davranışlar üzerindeki etkisini incelemek üzere aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H_{1a}: Çalışanların nitel iş güvencesizliğinin sergilenen politik davranışlar üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H_{1b}: Çalışanların nicel iş güvencesizliğinin sergilenen politik davranışlar üzerinde anlamlı etkisi vardır.

İş güvencesizliği algısını etkileyen unsurlardan bir diğeri de sosyal destektir. Sosyal desteklerden en etkili olanı sendikalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sendikalar çalışanların çıkarlarını sağlamak, sahip oldukları haklarını korumak ve daha iyilerini elde etmek amaçlarına hizmet etmektedirler. Kısacası bireylerin çalışma hayatında özgürlüklerinin olmasını, sahip olunan işlerin sürekliliğinin sağlanmasını ve iyileştirilmesini sağlamak için çalışmalarda bulunmaktadır (Özgiraz ve Talu, 2008: 124). Yapılan bir araştırmada, sendikaların toplu pazarlık gücünden kaynaklı, üyelerini iş güvencesizliğine karşı korumada etkili olduğu vurgulanmaktadır (Temiz, 2004: 61).

Bu bilgiler ışığında herhangi bir sendikaya üye olunması durumu ile algılanan iş güvencesizliği arasında bir ilişki olduğunu ifade eden hipotez aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H₂: Algılanan iş güvencesizliği çalışanların sendikaya üye olup olmama durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Bireyler belirli görevleri ve davranışları yerine getirmeden önce kendilerine dair bazı inançlara sahiptirler. Bu inançlar kimi zaman yüksek başarı güdüsü ile tetiklenirken; kimi zaman da çaresizlik duygusu içerisinde düşük motivasyona sebep olmaktadır. Öz yeterlilik olarak isimlendirilen inançlar bütünü bireylerin sergiledikleri davranışlarda da belirleyici olabilmektedir. Bireyin öz yeterlilik düzeyi arttıkça, başarı arzusu da artmaktadır. Çünkü birey yaptığı işte ya da sergilediği davranışta kendini yeterli gördüğü oranda motive olmaktadır. Diğer bir ifade ile yüksek düzeyde öz yeterlilik sahibi

olmanın kazanımlarının da fazla olacağı ifade edilmektedir. Bu bağlamda öz yeterliliği yüksek olan bireylerin çalışma yaşantısında da yüksek kazanımlar elde edeceği politik davranışlarda bulunmaları beklenmektedir (Bandura, 1977: 212).

Bireylerin sahip oldukları öz yeterlilik düzeylerinin iş tatminlerine ve gerçekleştirdikleri eylemler sonucundaki performansına etkisini incelemek üzere yapılan bir araştırmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmaya göre bireyler kazanılan becerilerini uygulamaya geçirirken, kendi kendine yeterlilik inancı güçlü olanların daha başarılı oldukları gözlemlenmiştir. Diğer yandan da birey kendinden şüphe duyulduğunu fark ettiğinde ise ulaşılması zor olan hedefleri gerçekleştirmek için, gereken çabasını yoğunlaştırarak başarıya ulaşmak istemektedir. Kısacası, bireyin kendine olan yeterlilik inancının yanında başkalarının da onun hakkındaki yeterlilik inançları başarıya ulaşmada etkili olmaktadır. Öyle ki bireyin kendinden şüphe duyulduğunu öğrenmesi, başarıya ulaşması için ivme etkisi yaratmaktadır (Bandura ve Cervone, 1983: 1027).

Başka bir araştırmada, öz yeterlilik düzeyinin bireyin başa çıkma ve zorlu koşullar karşısındaki davranışlarına etkisi incelenmektedir. Araştırmanın sonucuna göre öz yeterlilik düzeyi yüksek olan bireyler yüksek iş tatmini ve yüksek performans düzeylerine sahip olabilmek için olumlu ve yapıcı davranışlar sergileme eğilimindedirler (Judge ve Bono, 2001: 83).

Bireylerin içinde buldukları ortamın güvence altında olması ya da güvence altında olmaması sergilenen davranışlarda etkili olmaktadır. Şöyle ki iş güvencesizliği algısının yoğun bir şekilde yaşandığı örgütlerde, belirsiz ve stresli çalışma koşulları hâkim olmaktadır. Böylesi ortamlarda bireylerin sahip oldukları öz yeterlilik düzeyleri sergiledikleri politik davranışlar üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Wood ve Bandura'ya göre bireyler içinde buldukları ortam koşullarından etkilenmektedirler. Bu etkilenme bireylerin sergiledikleri davranışlara ve sahip oldukları öz yeterlilik düzeylerine de yansımaktadır (Wood ve Bandura, 1989: 365).

Yüksek iş güvencesizliği algısı beraberinde çalışanların sağlık ve refah koşullarında olumsuzluklar meydana getirmektedir (Mauno ve Kinnunen, 2002: 296). Bu hususta öz yeterlilik iş güvencesizliğini azaltmada rol oynayabilecek faktörlerden biri olarak değerlendirilebilmektedir. Bireyin öz yeterliliğinin yüksek olduğu koşullarda düşük iş güvencesizliği algısının olduğu öne sürülmektedir (Varekamp vd., 2011: 289). Öz yeterlilik, iş güvencesizliğinin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır (Lau ve Knardahl, 2008: 173).

Yüksek öz yeterliliğe sahip bireyler, iş kaybının meydana getireceği olası zorlukların üstesinden başarıyla gelebileceklerine inanmaktadırlar. Bu etkisiyle öz yeterlilik, iş güvencesizliğini ve diğer iş baskılarını etkisiz hale getirmede rol oynayan önemli bir psikolojik kaynaktır. Öz yeterliliğin iş güvencesizliği üzerindeki etkisini araştıran bazı araştırmacılar, yüksek öz yeterliliğe sahip bireylerin geçmiş, şimdiki ve gelecekteki olaylar hakkında olumlu değerlendirmeler yapma eğiliminde oldukları sonuçlarına ulaşmışlardır (Probst vd., 2017: 76). Bu özelliğinden dolayı öz yeterlilik, insan davranışını

açıklayan ve bireysel tercihleri, çaba düzeylerini ve sebat düzeylerini belirlemede hayati rol oynayan bir kavramdır. Bireyin algıladığı iş güvencesizliği düzeyi, öz yeterlilik sahipliğinin de etkisiyle bireyi çeşitli davranışlara yönlendirebilir. Bu yönlendirme esnasında bireyin yeteneklerini ve yeterliliklerini değerlendirebilmesi neticesinde belirli davranış ve eylemler sergilenmektedir (Tentama ve Rosandy, 2019: 1887). Bu davranış ve eylemler de bireyin sergilediği politik davranışlar olarak ele alınmaktadır. Kişisel dayanıklılıkları nispeten daha yüksek olan bireylerin daha olumlu politik davranışlara yönelindikleri araştırma sonuçlarıyla da desteklenmektedir (Smith vd., 2016: 327-328).

Yukarıda aktarılan bilgiler doğrultusunda oluşturulmuş hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₃: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin iş güvencesizliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{4a}: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, nitel iş güvencesizliğinin ve nicel iş güvencesizliğinin tavizci davranmak politik davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H_{4b}: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, nitel iş güvencesizliğinin ve nicel iş güvencesizliğinin ikiyüzlü davranmak politik davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H_{4c}: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, nitel iş güvencesizliğinin ve nicel iş güvencesizliğinin göze girmeye çalışmak politik davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H_{4d}: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, nitel iş güvencesizliğinin ve nicel iş güvencesizliğinin koalisyon kurmak politik davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

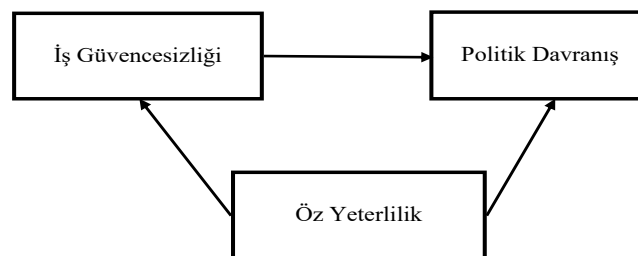
H_{4e}: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, nitel iş güvencesizliğinin ve nicel iş güvencesizliğinin karşılıklı çıkar gözetmek politik davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H_{4f}: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, nitel iş güvencesizliğinin ve nicel iş güvencesizliğinin üst yönetime yaranmaya çalışmak politik davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₅: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin politik davranış üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Bu çalışma kapsamında oluşturulan hipotezlerin test edilmesine yönelik olarak oluşturulan araştırma modeli aşağıdaki Şekil 1’de sunulmaktadır:

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3.5. Araştırmanın Bulguları

3.5.1. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizlerine İlişkin Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin iç tutarlılığını ölçmek için yapılan güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır. Çıkan sonuçlara göre nitel iş güvencesizliğine ait Cronbach Alfa katsayısı 0,61; nicel iş güvencesizliğine ait Cronbach Alfa katsayısı 0,618 ve iş güvencesizliğine ait toplam Cronbach Alfa katsayısı 0,604 olarak bulunmuştur. Politik davranış ölçeğine ait çıkan sonuçlara göre tavizci davranmaya ait Cronbach Alfa katsayısı 0,825, ikiyüzlü davranmaya ait Cronbach Alfa katsayısı 0,745, göze girmeye çalışmaya ait Cronbach Alfa katsayısı 0,634, koalisyon kurmaya ait Cronbach Alfa katsayısı 0,773, karşılıklı çıkar gözetmeye ait Cronbach Alfa katsayısı 0,83, üst yönetime yaranmaya çalışmaya ait Cronbach Alfa katsayısı 0,747 ve son olarak da politik davranışa ait toplam Cronbach Alfa katsayısı 0,901 olarak bulunmuştur. Öz yeterliliğe ait Cronbach Alfa katsayısı 0,732 olarak bulunmuştur.

Tablo 1. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Boyutlar	İfade Sayısı	Cronbach Alpha
İş Güvencesizliği		7	0,604
	Nitel İş Güvencesizliği	3	0,61
	Nicel İş Güvencesizliği	4	0,618
Politik Davranış		36	0,901
	Tavizci Davranmak	9	0,825
	İkiyüzlü Davranmak	10	0,745
	Göze Girmeye Çalışmak	5	0,634
	Koalisyon Kurmak	5	0,773
	Karşılıklı Çıkar Gözetmek	4	0,83
	Üst Yönetime Yaranmaya Çalışmak	3	0,747
	Öz Yeterlilik		10

Geçerlilik analizi yapabilmek için en içerik geçerliliği ve yapı geçerliliği test edilmiştir. İçerik geçerliliği için çalışmanın konusu ve akademik donanım bakımından alanında uzmanlaşmış kişilerden destek alınmıştır. Bunu gerçekleştirmek için farklı kültürlerden elde edilmiş olan ölçeklerin çevirileri yapılmıştır. Ölçeklerde yer alan ifadelerin çalışmamızın amacına uygunluk gösterip göstermediği incelenmiştir. Uzman kişilerden elde edilen geri dönüşlerle ölçek formuna son şekli verilmiştir. Yapı geçerliliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizine ait uyum endeksleri ve bulunan sonuçlar Tablo 2'de gösterilmektedir. Tabloda belirtilen değerler “kabul edilebilir uyum ölçütleri” aralığında yer almaktadır. Bu sebeple verilere ait analiz sonuçlarına göre yapı geçerliliği sağlanmaktadır.

Ayrıca yapı geçerliliğini test etmek üzere yapılan bir diğer analiz de yakınsak ve ıraksak geçerlik çalışmalarıdır. Yakınsak geçerlik için CR (Bileşik Güvenirlik) ve AVE (Ortalama Açıklanan Varyans) değerleri incelenmektedir. Bu amaçla çalışmaya ait her bir faktöre ilişkin bulunan CR ve AVE değerleri hesaplanmıştır. AVE değeri nitel iş güvencesizliği faktörü için 0,54; nicel iş güvencesizliği faktörü için

0,56; tavizci davranmak faktörü için 0,61; ikiyüzlü davranmak faktörü için 0,76; göze girmeye çalışmak faktörü için 0,63; koalisyon kurmak faktörü için 0,51; karşılıklı çıkar gözetmek faktörü için 0,44; üst yönetime yaranmaya çalışmak faktörü için 0,45; öz yeterlilik faktörü için 0,46 bulunmuştur. Diğer yandan CR değeri nitel iş güvencesizliği faktörü için 0,7; nicel iş güvencesizliği faktörü için 0,72; tavizci davranmak faktörü için 0,81; ikiyüzlü davranmak faktörü için 0,92; göze girmeye çalışmak faktörü için 0,87; koalisyon kurmak faktörü için 0,8; karşılıklı çıkar gözetmek faktörü için 0,97; üst yönetime yaranmaya çalışmak faktörü için 0,76; öz yeterlilik faktörü için 0,78 olarak bulunmuştur. Belirtilen değerler yakınsak geçerlik koşullarını sağlamaktadır: Ölçeğe ilişkin tüm CR değerleri AVE değerlerinden büyük ve AVE değerleri de 0,50'ten büyük olmalıdır. Bununla birlikte CR katsayısının 0.60'tan büyük olması şartıyla, AVE değerinin 0.50'den küçük olmasının da yakınsak geçerliği sağlayacağı belirtilmektedir (Fornel ve Larcker, 1981: 47). Bulunan sonuçlara göre çalışmaya ait verilerin yakınsak geçerlik koşullarını sağladığı belirtilmektedir. Diğer yandan ıraksak geçerliği bir yapının çalışmada yer alan diğer yapılardan farklılığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda ölçüm aracındaki faktör yüklerinin 0,50'ten büyük, AVE değerinin 0,40'tan büyük ve son olarak da CR değerinin 0,70'den yüksek olması gerekmektedir (Psaila ve Vagner: 2007). Bulunan sonuçlar faktörler arasında ıraksak geçerliğinin sağlandığını gösterdiği şeklinde yorumlanabilmektedir.

Tablo 2. Araştırma Ölçeklerinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Uyum Endeksleri	İş Güvencesizliği Ölçeği	Politik Davranış Ölçeği	Öz Yeterlilik Ölçeği
χ^2 /sd	,04	1,74	3,56
NFI	,99	,99	,97
CFI	1,00	,93	,98
IFI	,99	,93	,98
GFI	1,00	,90	,98
AGFI	,99	,88	,95
RMSEA	,00	,04	,08

3.5.2. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılım gösteren bireylerin, anket formunda yer alan demografik sorulara verdikleri yanıtlar frekans analizi yöntemi ile değerlendirmeye alınarak analiz edilmiştir. Araştırmada değerlendirmeye alınan kişi sayısı 403'tür. Katılımcılar cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde %41,4'ü erkek, %58,6'sı ise kadındır. Yaş değişkenine göre ise en fazla katılımın görüldüğü aralık %32,2 ile 32-38 yaş aralığına aittir. Bu değeri %27,5 ile 25-31 yaş aralığı, %20,3 ile 39-45 yaş aralığı, %12,9 ile 46 ve üzeri yaş aralığı ve son olarak da %2 ile 18-24 yaş aralığı izlemektedir. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde ise en yüksek oran %64 ile lisans mezunlarına aittir. Bu oranı %19,4 lisansüstü mezunları, %16,1 lise mezunları ve son olarak da %0,5 ilköğretim mezunları takip etmektedir. Katılımcıların medeni durumları ise şu şekildedir: %67,2'si evli ve %32,8'i bekârdır. Çocuk sahibi olma durumuna göre incelenen katılımcıların %31,3'ünün çocuğu varken; %68,7'sinin çocuğu yoktur.

Katılımcılar çalışma sürelerine göre analiz edilmek istendiğinde ise mevcut işlerindeki çalışma süreleri ve bugüne kadarki toplam çalışma süreleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Buna göre mevcut işte çalışma

süresinde en yüksek oran %77,2 ile 1-6 yıla karşılık gelmektedir. Bu süreyi %15,9 ile 7-12 yıl arası çalışanlar, %4,5 ile 13-18 yıl arası çalışanlar ve son olarak da %2,5 ile 19 yıl ve üzeri çalışanlar izlemektedir. Bugüne kadarki toplam çalışma süresine göre analiz sonuçlarında ise en yüksek oran %43,7 ile 1-7 yıl arası çalışmaya denk gelmektedir. Sıralamaya %30,3 ile 8-14 yıl, %20,3 ile 15-21 yıl arası çalışma ve son olarak da %5,7 ile 22 yıl ve üzeri çalışma süresi girmektedir. Araştırmaya katılan bireylerin herhangi bir sendikaya üye olma oranlarına bakıldığında %61,8'inin herhangi bir sendika üyeliği bulunmamaktadır. Buna karşılık geri kalan %38,2'sinin herhangi bir sendika üyeliği bulunmaktadır. Demografik verilerden sonuncusu da katılımcıların çalışma şekilleri ile ilgilidir. Çıkan sonuçlara göre en fazla oran %77,9 oranı ile kadrolu ve tam zamanlı şeklinde çalışanlara aittir. Diğer katılımcıların oranları ise şöyledir: %11,9'u kadrolu ve yarı zamanlı, %9,4'ü taşeron ve tam zamanlı, %0,7'si ise taşeron ve yarı zamanlı şeklinde çalışmaktadır.

3.5.3. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılım gösteren bireylerin ölçek ifadelerine verdikleri yanıtlara ilişkin oluşturulan tanımlayıcı analiz sonuçları Tablo 3'te belirtilmektedir. Ortalamaların dâhil oldukları düzeyler şu şekildedir: \bar{x} = 1-2,59; Düşük \bar{x} = 2,60-3,39; Orta \bar{x} = 3,40-5; Yüksek.

Tablo 3. Tanımlayıcı Analiz Sonuçları

Ölçek	Alt Boyutlar	Ortalama	Medyan	Mod	Std. Sapma	Varyans	Düzye
İş Güvencesizliği	Nitel İş Güvencesizliği	2,52	2,50	3,00	0,96	0,92	Düşük
	Nicel İş Güvencesizliği	2,82	3,00	3,00	0,88	0,78	Orta
	Toplam	2,70	2,80	3,00	0,71	0,50	Orta
Politik Davranış	Tavizci Davranmak	2,27	2,14	2,29	0,82	0,67	Düşük
	İkiyüzlü Davranmak	1,97	1,80	1,80	0,68	0,47	Düşük
	Göze Girmeye Çalışmak	2,78	2,80	2,60	0,81	0,66	Orta
	Koalisyon Kurmak	3,09	3,20	3,00	0,88	0,78	Orta
	Karşılıklı Çıkar Gözetmek	3,00	3,00	3,50	1,01	1,02	Orta
	Üst Yönetime Yaranmaya Çalışmak	3,21	3,33	3,67	1,05	1,11	Orta
	Toplam	2,64	2,66	2,66	0,61	0,37	Orta
Öz Yeterlilik		3,72	3,80	4,00	0,74	0,55	Yüksek

Araştırmaya dair merkezi eğilim ölçülerinden aritmetik ortalama, medyan ve mod değerleri sıralanmaktadır. Çıkan sonuçlara göre iş güvencesizliği boyutlarından nicel iş güvencesizliğinin ortalama değerinin (\bar{x} =2,8205), nitel iş güvencesizliği ortalama değerinden (\bar{x} = 2,5161) yüksek çıktığı görülmektedir. İş güvencesizliğinin toplam ortalama değeri ise \bar{x} = 2,6988 olarak bulunmuştur. Bu değerler katılımcıların orta düzeyde iş güvencesizliği algısı yaşadıklarını göstermektedir. Veri setinde

yer alan verilerin yayılımını özetlemek amacıyla kullanılan standart sapma değerleri incelendiğinde ise özellikle nitel iş güvencesizliğinde bu değer ($\sigma= 0,92$) yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcıların nitel iş güvencesizliği ifadelerine verdikleri yanıtların daha büyük bir yayılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

Politik davranış ölçeğine ve alt boyutlarına dair ortalamalar incelendiğinde ise en yüksek ortalama değeri $\bar{x}= 3,21$ ile üst yönetime yaranma alt boyutuna aittir. En düşük değer ise $\bar{x}= 1,97$ ile ikiyüzlü davranma alt boyutuna aittir. Sonucun bu şekilde çıkması şaşırtıcı olmamıştır. Zira katılımcılar anket sorularını yanıtlarken ikiyüzlü davranmak alt boyutuna ait ifadelerde çekingen cevaplar vermek durumunda olduklarını belirtmişlerdi. Örneğin katılımcılar “yüze gülüp arkasından konuşmak” ya da “hataları görüp ileride koz olarak kullanmak” gibi örgüt içerisinde hoş karşılanmayan davranışların sergilendiğini ifade etmişlerdir. Ancak katılımcılar, görüşme esnasında bu durumun açıkça belirtilmesinin olumsuz sonuçlara yol açabileceğinden endişe duyduklarını belirtmişlerdir. Politik davranış ölçeğine ait toplam ortalama değer de $\bar{x}= 2,64$ orta düzeyinde olduğu görülmektedir. Politik davranış ölçeğine ait verilerin yayılımını gösteren standart sapma değerinin ($\sigma= 1,05$) ise en yüksek üst yönetime yaranmak alt boyutuna ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu değer verilen yanıtların bu boyut ifadelerinde de daha fazla yayılım gösterdiğini ifade etmektedir. Öz yeterlilik ölçeğine ait ortalama değer ($\bar{x}= 3,72$) ise oldukça yüksek düzeyde bulunmuştur. Katılımcıların öz yeterlilik düzeylerinin yüksek olduğunu ifade etmek mümkündür. Araştırmanın veri setine gerekli analizleri uygulayabilmek için öncelikle verilerin nasıl dağılım gösterdiklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple verilerin normallik testi kapsamında çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Normallik testi sonuçları Tablo 4’te belirtilmektedir.

Tablo 4. Normallik Testi Sonuçları

Ölçek	Alt Boyutlar	İstatistik		
		Çarpıklık	Basıklık	Std. Sapma
İş Güvencesizliği	Nitel İş Güvencesizliği	0,261	-0,572	0,048
	Nitel İş Güvencesizliği	0,006	-0,739	0,044
	Toplam	-0,113	-0,384	0,035
Politik Davranış	Tavizci Davranmak	0,605	-0,188	0,041
	İkiyüzlü Davranmak	0,772	0,775	0,034
	Göze Girmeye Çalışmak	0,082	-0,122	0,040
	Koalisyon Kurmak	-0,284	-0,197	0,044
	Karşılıklı Çıkar Gözetmek	-0,132	-1,017	0,050
	Üst Yönetime Yaranmaya Çalışmak	-0,312	-0,800	0,053
	Toplam	-0,032	0,556	0,030
Öz Yeterlilik		-0,504	-0,020	0,037

Normallik testi sonuçları incelendiğinde tüm sonuçların -2 ile +2 değerleri arasında olduğu görülmektedir. George ve Mallery (2016)’na göre dağılımın -2 ile +2 arasında yer alıyor olması normallik şartını sağlamaktadır (Nikolakakis vd., 2018). Normallik dağılımı varsayımı sağlandığı için bir sonraki başlıkta incelenecek olan hipotez testlerinde parametrik testlerden yararlanılacaktır.

3.5.4. Hipotez Testleri

Araştırma konularıyla ilgili olarak oluşturulan hipotezleri test etmek için bazı analiz teknikleri kullanılmıştır. Bu analizler basit regresyon analizi, çok değişkenli regresyon analizi ve bağımsız örneklem T testidir.

Araştırmanın ilk hipotezi iş güvencesizliğinin politik davranış üzerindeki etkisini test etmeye yöneliktir. Bu amaçla basit regresyon analizi uygulanmıştır. Politik davranış bağımlı değişken iken iş güvencesizliği bağımsız değişkendir. Analiz sonuçları Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo 5. İş Güvencesizliğinin Politik Davranış Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi

Model		Standardize Olmayan Katsayı				Standardize Katsayı
		B	Standart hata	t	p	β
	(Sabit)	2,138	,156	13,697	,000	
	İş Güvencesizliği	,136	,053	2,551	,011	,126
	Korelasyon Katsayısı R= ,126	Düzeltilmiş R ² = 0,02				
	F= 6,508	p = 0,011				
	Bağımlı değişken: Politik davranış					

İş güvencesizliğinin politik davranış üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; anlamlılık düzeyi ($p=0,011$) $p<,05$ olduğu için model anlamlıdır. İş güvencesizliğinin politik davranış üzerinde pozitif yönlü ve zayıf düzeyde bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Modelin açıklama gücünü ifade etmeye yarayan R² değeri 0,02; oluşturulan modelin veri seti ile uyumunu gösteren R=,126 şeklinde bulunmuştur (R=,126; R²=,02; $p<,05$). Çıkan değer politik davranış değişkeninin varyansın %2’sinin modeldeki bağımsız değişken yani iş güvencesizliği tarafından açıklandığını ortaya koymaktadır. Regresyon analizine dahil edilen bağımsız değişkenin $\beta=,126$ ’tir ($p<,05$). Bu sonuçlara göre iş güvencesizliği $p<,05$ olarak hesaplandığı için, politik davranış üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir yorumu yapılabilmektedir. Bu sonuçlardan yola çıkarak “H₁: Çalışanların iş güvencesizliğinin sergilenen politik davranışlar üzerinde anlamlı etkisi vardır” hipotezi desteklenmektedir.

H₁ hipotezinin alt boyutları olan (H_{1a} ve H_{1b}), nitel ve nicel iş güvencesizliğinin politik davranış üzerindeki etkisini analiz etmek için yapılan test sonuçları Tablo 6’da yer almaktadır. Nitel iş güvencesizliğinin politik davranış üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; anlamlılık düzeyi ($p=0,015$) $p<,05$ olduğu için model anlamlıdır. Nitel iş güvencesizliğinin politik davranış üzerinde pozitif yönlü ve zayıf düzeyde bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Modelin açıklama gücünü ifade etmeye yarayan R² değeri 0,015; oluşturulan modelin veri seti ile uyumunu gösteren R=,123 şeklinde bulunmuştur (R=,123; R²=,015; $p<,05$).

Tablo 6. Nicel ve Nitel İş Güvencesizliğinin Politik Davranış Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi

Model		Standardize Olmayan Katsayı				Standardize Katsayı
		B	Standart Hata	t	p	β
	(Sabit)	2,421	,116	20,866	,000	
	Nicel İş Güvencesizliği	,035	,036	,971	,332	,048
	Korelasyon Katsayısı R= ,05	Düzeltilmiş R ² = 0,002				
	F= ,943	p = 0,332				
	Bağımlı değişken: Politik davranış					
Model		B	Standart Hata	t	p	β
	(Sabit)	2,321	,089	26,223	,000	
	Nitel İş Güvencesizliği	,082	,033	2,484	,013	,123
	Korelasyon Katsayısı R= ,123	Düzeltilmiş R ² = 0,015				
	F= 6,170	p = 0,013				
	Bağımlı değişken: Politik davranış					

Çıkan değer politik davranış değişkeninin varyansın %1,5'inin modeldeki bağımsız değişken yani nitel iş güvencesizliği tarafından açıklandığını ortaya koymaktadır. Regresyon analizine dahil edilen bağımsız değişkenin $\beta=,123$ 'tir ($p<,05$). Bu sonuçlara göre nitel iş güvencesizliği $p<,05$ olarak hesaplandığı için, politik davranış üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir yorumu yapılabilmektedir. Bu sonuçlardan yola çıkarak "H_{1a}: Çalışanların nitel iş güvencesizliğinin sergilenen politik davranışlar üzerinde anlamlı etkisi vardır" hipotezi desteklenmektedir.

Diğer yandan nicel iş güvencesizliğinin politik davranış üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; anlamlılık düzeyi ($p=0,332$) $p>,05$ olduğu için model anlamlı değildir. Bu sebeple "H_{1b}: Çalışanların nicel iş güvencesizliğinin sergilenen politik davranışlar üzerinde anlamlı etkisi vardır" hipotezi desteklenmemektedir.

H₁ hipotezinde yer alan bağımlı değişken olan politik davranış, altı alt boyuttan oluşmaktadır. Bağımsız değişken olan iş güvencesizliği de iki alt boyuttan oluşmaktadır. Her bir politik davranışın birbirinden farklı belirleyicileri ve sonuçları olabilmektedir. Bu yorumu yapabilmek için iş güvencesizliği alt boyutlarının, tek tek politik davranış alt boyutlarına olan etki gücünün tespit edilmesi gerekmektedir. Başka bir ifade ile her bir politik davranışa dair iş güvencesizliğinin alt boyutlarının etkisi analiz edilecektir. Bunu hesaplayabilmek için çoklu regresyon analizinden yararlanılacaktır. Çoklu regresyon analizinde bağımsız değişkenler aracılığıyla bağımlı değişkenler hakkında yorum yapılabilmektedir. Bununla birlikte bağımsız değişkenlerden hangilerinin bağımlı değişkeni ne seviyede etkilediği açıklanabilmektedir. Çoklu regresyon analizini yapmadan önce çoklu bağlantı sorununun olmadığı anlaşılması gerekmektedir. Bunun için öncelikle bağımsız değişkenlerin varyans artış faktörleri (VİF) incelenmelidir. Bu değer 5'ten küçük olması beklenmektedir. Çoklu bağlantı

sorununun olmadığını anlamak için incelenmesi gereken bir diğer unsur da bağımsız değişkenler arasındaki ilişki değeridir. Bu değer 0,90'dan az olması gerekmektedir. Son olarak da bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında ilişkinin var olması gerekmektedir. Bu varsayımları sağlayan sonuçlar değerlendirmeye alınmıştır.

H₂: Algılanan iş güvencesizliği çalışanların sendikaya üye olup olmama durumlarına göre farklılık göstermektedir. Hipotezini test etmek amacıyla ilgili veri setine bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır. Test sonucunda sendika üyeliğinin olup olmamasına göre iş güvencesizliği ortalamalarının nasıl değişim gösterdikleri analiz edilmek istenmektedir. Bu analizi yorumlayabilmek için Tablo 7'deki grup istatistikleri ve Tablo 8'deki bağımsız örneklem t testi sonuçlarından yararlanılacaktır. Sendikaya üye olma durumunun iş güvencesizliği üzerinde anlamlı bir fark oluşturup oluşturmadığını test etmek için bağımsız örneklem t testi sonuçlarının bir bütün olarak değerlendirmeye alınması doğru olmaktadır. Bu sebeple ilk olarak Levene testinde yer alan anlamlılık sonuçları incelenmektedir. Bu değer (p=0,039) 0,05'ten küçük olduğu görülmektedir. Bu sebeple varyansların eşit dağılmadığı ve homojen olmadığı görülmektedir. Bundan dolayı bağımsız örneklem t testindeki anlamlılık değerinde ilgili satıra bakıldığında p= 0,013 şeklinde bulunmaktadır.

Tablo 7. Sendikaya Üyelik Durumu ve İş Güvencesizliğine İlişkin Grup İstatistikleri

Sendika Üyelik Durumu	Sayı	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Farkı
Var	154	2,58	0,76	0,06
Yok	249	2,77	0,67	0,04

Tablo 8. Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

		Varyansların Eşitliği için Levene Testi		Ortalamaların Eşitliği için T-Testi				
		F	p	t	df	p (2-kuyruk)	Ort. Fark	Std. Hata Farkı
İş Güvencesizliği	Varyanslar eşitken	4,290	0,039	-2,587	401,00	0,010	-0,187	0,072
	Varyanslar eşit değilken			-2,509	292,34	0,013	-0,187	0,075

Bulunan anlamlılık değerinin 0,05'ten küçük olması ele aldığımız grupların ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte gruplar arasındaki farklılığın önemli bir farklılık olup olmadığını da incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla etki büyüklüğü hesaplamalarından en sık kullanılanlardan biri olan Cohen hesaplaması (d) yöntemi kullanılmıştır. Cohen hesaplaması (d) yöntemi ile η^2 (Etki büyüklüğü) hesaplanmaktadır. Çıkan η^2 sonucu 0,00 ile 1,00 arasında değişen değerler alabilmektedir. η^2 etki büyüklüğü değerinin yorumları: $0 \leq \eta^2 \leq 0,2$ zayıf; $0,2 < \eta^2 \leq 0,5$ orta; $0,5 < \eta^2 \leq 0,8$ büyük; $0,8 < \eta^2 \leq 1,00$ kuvvetli (Cohen: 1988) (Kılıç, 2014).

Sendikaya üye olma durumunun iş güvencesizliği algısı oluşturma farklılığının η^2 değeri 0,26521 şeklinde bulunmuştur. Bulunan sonuca göre sendika üyeliği bulunmayan bireylerin daha fazla

iş güvencesizliği algısı yaşadıkları görülmekle birlikte bu farklılığın “orta” etki büyüklüğü ile yorumlanabileceği görülmektedir. Sonuç olarak “H₂: Algılanan iş güvencesizliği çalışanların sendikaya üye olup olmama durumlarına göre farklılık göstermektedir” hipotezi desteklenmektedir.

Öz yeterliliğin iş güvencesizliği üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik basit regresyon analizi uygulanmıştır. İş güvencesizliği bağımlı değişken; öz yeterlilik ise bağımsız değişken olarak analize dâhil edilmişlerdir. Ortaya çıkan sonuçlar Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. Öz Yeterliliğin İş Güvencesizliği Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi

Model	Standardize Olmayan Katsayı				Standardize Katsayı
	B	Standart hata	t	p	β
(Sabit)	3,278	,174	21,406	,000	
Öz yeterlilik	-,277	,046	-6,024	,000	-,288
Korelasyon Katsayısı R= ,288	Düzeltilmiş R ² = 0,083				
F= 36,287	p = 0,000				
Bağımlı değişken: İş güvencesizliği			3,278	,174	

Öz yeterliliğin iş güvencesizliği üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; anlamlılık düzeyi $p < ,05$ olduğu için model anlamlıdır. Öz yeterliliğin iş güvencesizliği üzerinde negatif yönde ve zayıf düzeyde bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Modelin açıklama gücünü ifade etmeye yarayan R² değeri 0,083; oluşturulan modelin veri seti ile uyumunu gösteren R=,288 şeklinde bulunmuştur (R=,288; R²=,083; $p < ,05$). Çıkan değer iş güvencesizliği değişkeninin varyansın %8,3’ünün modeldeki bağımsız değişken yani öz yeterlilik tarafından açıklandığını ortaya koymaktadır. Regresyon analizine dahil edilen bağımsız değişkenin için $\beta = -,288$ ’tir ($p < ,05$). Bu sonuçlara göre öz yeterlilik $p < ,05$ olarak hesaplandığı için, iş güvencesizliği üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir yorumu yapılabilmektedir. Bu sonuçlardan yola çıkarak “H₃: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin iş güvencesizliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır” hipotezi desteklenmektedir.

Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, iş güvencesizliğinin alt boyutları olan nitel iş güvencesizliğinin ve nicel iş güvencesizliğinin bir arada her bir politik davranış üzerinde etkisinin olup olmadığının incelenmesi diğer hipotezlere karşılık gelmektedir. Bu bağlamda çoklu regresyon analizinden yararlanılmıştır. Araştırmada toplamda altı politik davranış alt boyutu ele alınmaktadır. Aşağıdaki tablolarda altı politik davranışın her birinin ayrı ayrı nitel iş güvencesizliği, nicel iş güvencesizliği ve öz yeterlilik değişkenlerinden etkilenme düzeyleri ortaya konmaktadır.

Tablo 10. İş Güvencesizliği Boyutları ve Öz Yeterlilik ile Tavizci Davranmak Alt Boyutunun Çoklu Regresyon Analizi

Model	Standardize Olmayan Katsayı				Standardize Katsayı	Bağ. İst.	
	B	Standart Hata	t	p	β	Tolerans	VIF
(Sabit)	1,111	,294	3,776	,000			
Nitel İş Güvencesizliği	,201	,042	4,785	,000	,235	,946	1,057
Nicel İş Güvencesizliği	,149	,047	3,202	,001	,160	,910	1,099
Öz Yeterlilik	,062	,055	1,121	,263	,056	,916	1,092
Korelasyon Katsayısı R= ,299			Düzeltilmiş R ² = 0,09				
F= 13,049			p = 0,000				
Bağımlı değişken: Tavizci davranmak							

Tablo 10’da çoklu regresyon analizine ilişkin değerler yer almaktadır. Çıkan sonuçlara göre nitel iş güvencesizliği, nicel iş güvencesizliği ve öz yeterlilik bağımsız değişkenlerinin tavizci davranmak politik davranışına anlamlı bir etkisi bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu sebeple “H_{4a}: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, nitel iş güvencesizliğinin ve nicel iş güvencesizliğinin tavizci davranmak politik davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır” hipotezi desteklenmektedir. Nitel iş güvencesizliği ve nicel iş güvencesizliği bağımsız değişkenlerine ait anlamlılık değerleri $p < ,05$ şeklinde bulunmuştur. Öz yeterlilik bağımsız değişkenine ait anlamlılık değeri ise $p > ,05$ şeklinde bulunmuştur. Bağımsız değişkenlerin bir arada bağımlı değişken olan tavizci davranmak alt boyutunu etkileme gücünü ifade eden $R^2 = 0,09$ ’dur. B katsayıları incelendiğinde ise nitel iş güvencesizliği (B=,201) ve nicel iş güvencesizliği (B=,149) olarak bulunmuştur. Çıkan sonuçlardan yola çıkarak oluşturulan regresyon modeli: Tavizci davranmak= 1,111 + ,201 * (nitel iş güvencesizliği) + ,149 * (nicel iş güvencesizliği)

Tablo 11’de çoklu regresyon analizine ilişkin değerler yer almaktadır. Çıkan sonuçlara göre nitel iş güvencesizliği, nicel iş güvencesizliği ve öz yeterlilik bağımsız değişkenlerinin ikiyüzlü davranmak politik davranışına anlamlı bir etkisi bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu sebeple “H_{4b}: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, nitel iş güvencesizliğinin ve nicel iş güvencesizliğinin ikiyüzlü davranmak politik davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır” hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 11. İş Güvencesizliği Boyutları ve Öz Yeterlilik ile İkiyüzlü Davranmak Alt Boyutunun Çoklu Regresyon Analizi

Model	Standardize Olmayan Katsayı				Standardize Katsayı	Bağ. İst.	
	B	Standart Hata	t	p	β	Tolerans	VIF
(Sabit)	1,336	,252	5,305	,000			
Nitel İş Güvencesizliği	,120	,036	3,335	,001	,168	,946	1,057
Nicel İş Güvencesizliği	,077	,040	1,923	,055	,099	,910	1,099
Öz Yeterlilik	,030	,047	,637	,524	,033	,916	1,092

Korelasyon Katsayısı R= ,205	Düzeltilmiş R ² = 0,042			
F= 5,811	p = 0,001			
Bağımlı değişken: İkiyüzlü davranmak				

Nitel iş güvencesizliği bağımsız değişkenine ait anlamlılık değerleri $p < ,05$ şeklinde bulunmuştur. Nicel iş güvencesizliği ve öz yeterlilik bağımsız değişkenlerine ait anlamlılık değeri ise $p > ,05$ şeklinde bulunmuştur. Bağımsız değişkenlerin bir arada bağımlı değişken olan ikiyüzlü davranmak alt boyutunu etkileme gücünü ifade eden $R^2=0,042$ 'dir. B katsayıları incelendiğinde ise nitel iş güvencesizliği (B=,120) olarak bulunmuştur. Çıkan sonuçlardan yola çıkarak oluşturulan regresyon modeli: İkiyüzlü davranmak= 1,336 + ,120 * (nitel iş güvencesizliği)

Tablo 12. İş Güvencesizliği Boyutları ve Öz Yeterlilik ile Göze Girmeye Çalışmak Alt Boyutunun Çoklu Regresyon Analizi

Model	Standardize Olmayan Katsayı				Standardize Katsayı	Bağ. İst.	
	B	Standart Hata	t	p	β	Tolerans	VIF
(Sabit)	2,576	,303	8,494	,000			
Nitel İş Güvencesizliği	,041	,043	,934	,351	,048	,946	1,057
Nicel İş Güvencesizliği	-,054	,048	-1,122	,263	-,059	,910	1,099
Öz Yeterlilik	,067	,057	1,181	,238	,061	,916	1,092
Korelasyon Katsayısı R= ,096			Düzeltilmiş R ² = 0,009				
F= 1,244			p = 0,293				
Bağımlı değişken: Göze girmeye çalışmak							

Tablo 12'de çoklu regresyon analizine ilişkin değerler yer almaktadır. Çıkan sonuçlara göre nitel iş güvencesizliği, nicel iş güvencesizliği ve öz yeterlilik bağımsız değişkenlerinin göze girmeye çalışmak politik davranışına anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır ($p > 0,05$). Bu sebeple "H_{4c}: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, nitel iş güvencesizliğinin ve nicel iş güvencesizliğinin göze girmeye çalışmak politik davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır" hipotezi desteklenmemektedir.

Tablo 13. İş Güvencesizliği Boyutları ve Öz Yeterlilik ile Koalisyon Kurmak Alt Boyutunun Çoklu Regresyon Analizi

Model	Standardize Olmayan Katsayı				Standardize Katsayı	Bağ. İst.	
	B	Standart Hata	t	p	β	Tolerans	VIF
(Sabit)	3,163	,328	9,634	,000			
Nitel İş Güvencesizliği	,002	,047	,039	,969	,002	,946	1,057
Nicel İş Güvencesizliği	-,112	,052	-2,162	,031	-,112	,910	1,099
Öz Yeterlilik	,064	,062	1,034	,302	,054	,916	1,092
Korelasyon Katsayısı R= ,136			Düzeltilmiş R ² = 0,019				
F= 2,510			p = 0,058				
Bağımlı değişken: Koalisyon kurmak							

Tablo 13’te çoklu regresyon analizine ilişkin değerler yer almaktadır. Çıkan sonuçlara göre nitel iş güvencesizliği, nicel iş güvencesizliği ve öz yeterlilik bağımsız değişkenlerinin koalisyon kurmak politik davranışına anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır ($p>0,05$). Bu sebeple “H_{4d}: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, nitel iş güvencesizliğinin ve nicel iş güvencesizliğinin koalisyon kurmak politik davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır” hipotezi desteklenmemektedir.

Tablo 14’te çoklu regresyon analizine ilişkin değerler yer almaktadır. Çıkan sonuçlara göre nitel iş güvencesizliği, nicel iş güvencesizliği ve öz yeterlilik bağımsız değişkenlerinin karşılıklı çıkar gözetmek politik davranışına anlamlı bir etkisi bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu sebeple “H_{4e}: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, nitel iş güvencesizliğinin ve nicel iş güvencesizliğinin karşılıklı çıkar gözetmek politik davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır” hipotezi desteklenmektedir. Nicel iş güvencesizliği ve öz yeterlilik bağımsız değişkenine ait anlamlılık değerleri $p<,05$ şeklinde bulunmuştur. Nitel iş güvencesizliği bağımsız değişkenine ait anlamlılık değeri ise $p>,05$ şeklinde bulunmuştur.

Tablo 14. İş Güvencesizliği Boyutları ve Öz Yeterlilik ile Karşılıklı Çıkar Gözetmek Alt Boyutunun Çoklu Regresyon Analizi

Model	Standardize Olmayan Katsayı				Standardize Katsayı	Bağ. İst.	
	B	Standart Hata	t	p	β	Tolerans	VIF
(Sabit)	2,943	,367	8,023	,000			
Nitel İş Güvencesizliği	,032	,052	,605	,545	,030	,946	1,057
Nicel İş Güvencesizliği	-,231	,058	-3,980	,000	-,202	,910	1,099
Öz Yeterlilik	,169	,069	2,447	,015	,124	,916	1,092
Korelasyon Katsayısı R= ,257			Düzeltilmiş R ² = 0,066				
F= 9,437			p = 0,000				
Bağımlı değişken: Karşılıklı çıkar gözetmek							

Bağımsız değişkenlerin bir arada bağımlı değişken olan karşılıklı çıkar gözetmek alt boyutunu etkileme gücünü ifade eden R²=0,066’dır. B katsayıları incelendiğinde ise nicel iş güvencesizliği (B=-,231) ve öz yeterlilik (B=,169) olarak bulunmuştur. Çıkan sonuçlardan yola çıkarak oluşturulan regresyon modeli: Karşılıklı çıkar gözetmek= 2,943 - ,231 * (nicel iş güvencesizliği) + ,169 * (öz yeterlilik)

Tablo 15. İş Güvencesizliği Boyutları ve Öz Yeterlilik ile Üst Yönetime Yaranmaya Çalışmak Alt Boyutunun Çoklu Regresyon Analizi

Model	Standardize Olmayan Katsayı				Standardize Katsayı	Bağ. İst.	
	B	Standart Hata	t	p	β	Tolerans	VIF
(Sabit)	2,676	,384	6,959	,000			
Nitel İş Güvencesizliği	-,031	,055	-,563	,574	-,028	,946	1,057

Nicel İş Güvencesizliği	-,127	,061	-2,077	,038	-,106	,910	1,099
Öz Yeterlilik	,261	,072	3,601	,000	,183	,916	1,092
Korelasyon Katsayısı R= ,242			Düzeltilmiş R ² = 0,06				
F= 8,247			p = 0,000				
Bağımlı değişken: Üst yönetime yaranmaya çalışmak							

Tablo 15’te çoklu regresyon analizine ilişkin değerler yer almaktadır. Çıkan sonuçlara göre nitel iş güvencesizliği, nicel iş güvencesizliği ve öz yeterlilik bağımsız değişkenlerinin karşılıklı çıkar gözetmek politik davranışına anlamlı bir etkisi bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu sebeple “H_{4f}: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, nitel iş güvencesizliğinin ve nicel iş güvencesizliğinin üst yönetime yaranmaya çalışmak politik davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır” hipotezi desteklenmektedir. Nicel iş güvencesizliği ve öz yeterlilik bağımsız değişkenine ait anlamlılık değerleri $p < ,05$ şeklinde bulunmuştur. Nitel iş güvencesizliği bağımsız değişkenine ait anlamlılık değeri ise $p > ,05$ şeklinde bulunmuştur. Bağımsız değişkenlerin bir arada bağımlı değişken olan üst yönetime yaranmaya çalışmak alt boyutunu etkileme gücünü ifade eden $R^2 = 0,06$ ’dır. B katsayıları incelendiğinde ise nicel iş güvencesizliği ($B = -,127$) ve öz yeterlilik ($B = ,261$) olarak bulunmuştur. Çıkan sonuçlardan yola çıkarak oluşturulan regresyon modeli: Üst yönetime yaranmaya çalışmak = $2,276 - ,127 * (\text{nicel iş güvencesizliği}) + ,261 * (\text{öz yeterlilik})$

Araştırmanın son hipotezi öz yeterliliğinin politik davranış üzerindeki etkisini test etmeye yöneliktir. Bu amaçla basit regresyon analizi uygulanmıştır. Politik davranış bağımlı değişken iken öz yeterlilik bağımsız değişkendir. Analiz sonuçları Tablo 16’da gösterilmektedir.

Tablo 16. Öz Yeterliliğin Politik Davranış Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi

Model	Standardize Olmayan Katsayı				Standardize Katsayı
	B	Standart hata	t	p	β
(Sabit)	2,315	,143	16,241	,000	
Öz yeterlilik	,053	,038	1,543	,123	,077
Korelasyon Katsayısı R= ,077	Düzeltilmiş R ² = 0,006				
F= 2,382	p = 0,123				
Bağımlı değişken: Politik davranış					

Öz yeterliliğin politik davranış üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; anlamlılık düzeyi ($p = 0,123$) $p > ,05$ olduğu için model anlamlı değildir. Bu sonuçlardan yola çıkarak “H₅: Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin politik davranış üzerinde anlamlı bir etkisi vardır” hipotezi desteklenmemektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Dünya çapında gerçekleşen ekonomik, politik, sosyal ve örgütsel yeniden yapılanma süreçleri birçok alana etki ettiği gibi çalışma yaşantısına da derin etkiler bırakmaktadır. Yaşanan değişimler yapılan araştırmaların seyrinin bu yöne doğru kaymasına neden olmaktadır. Çalışma yaşantısının

işleyişinin daha verimli ve faydalı duruma dönüştürülmesinde değişimin beraberinde getirdiği belirsizlik ve güvencesizliğin etkilerinin hesaba katılarak kavramlara yeniden odaklanmak gerekmektedir. Çünkü değişimin ve belirsizliğin olduğu birçok ortamda, kişinin işinin geleceğine ilişkin güvencesizlik ortaya çıkabilmektedir. Bu değerlendirme çerçevesinde bireyin algıladığı güvencesizlik koşullarında, hangi davranışlar içerisinde bulunacağı merak konusu olmaktadır. Çünkü birey içinde bulunduğu koşullarda nasıl davranması gerektiğine karar vermekte bazı güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Bireyin örgüt içerisinde çıkarlarını gerçekleştirebilmesi, karşı tarafı etkileyebilme gücüne bağlı gerçekleşmektedir. Politik davranış olarak isimlendirilen bu kavram ile örgütlerde çoğunlukla karşılaşmaktadır. Politik davranışlar bireylerin amaçlarına ulaşabilmek için başvurdukları yollar arasında yerini almaktadır. Örgüt içerisinde yer alan bireylerin her birinin birbirinden farklı ya da aynı kaynaklara ve güce ulaşma arzusu olabilmektedir. Bu sebeple çalışanlar arasında güç elde etme ve kaynaklara ulaşma mücadelesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu güç mücadelesinde sergilenen davranışlar bireylerin amaçlarına ulaşmalarında yol gösterici özellik taşımaktadır. Her bireyin amacı ve amacına ulaşma yönteminde farklılıklar olabileceği gibi sergiledikleri politik davranışlarında da farklılıklar olabilmektedir. Bu farklılıkların sebeplerinden birisi öz yeterliliktir.

Çalışmada bu bilgilerden yararlanılarak oluşturulan hipotezler ilgili istatistiki analiz yöntemleri ile değerlendirilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre iş güvencesizliğinin sergilenen politik davranışlar üzerinde anlamlı etkisi vardır. Bulunan sonuç araştırma bulguları ile de desteklenmektedir. Buna göre bireyler kendilerini stres altında, güvencesiz, baskı altında ve zayıf hissettiklerinde politik davranışlara yönelmektedirler (Greenberger ve Strasser, 1991; Langer, 1983).

İş güvencesizliği alt boyutları ile incelendiğinde ise nitel iş güvencesizliğinin sergilenen politik davranışlar üzerinde anlamlı etkisi varken; nicel iş güvencesizliğinin sergilenen politik davranışlar üzerinde anlamlı etkisi yoktur. Nitel iş güvencesizliğinin nicel iş güvencesizliğinden daha fazla yaşandığına vurgu yapan çalışmalar bu sonucu desteklemektedir. Bu nedenle çalışanların örgütsel davranışlarının sonuçlarının daha iyi bir belirleyicisi olduğunu ileri sürmektedirler (Callea vd., 2019: 55). Benzer bir başka çalışmaya göre ise birey sahip olduğu işini veya özelliklerini çok fazla önemsiyor ise onlara olan bağlılığı da yüksek seviyelerde olacaktır. Bu gibi durumlarda işini ya da işinin özelliklerini kaybettiğinde de o derece yüksek seviyelerde iş güvencesizliği algısı hissedecektir (Ashford vd., 1989: 805).

Bir diğer hipotez de sendikaya üye olma durumu ile ilgilidir. Çıkan sonuca göre iş güvencesizliği çalışanların sendikaya üye olup olmama durumlarına göre farklılık göstermektedir. Bu farklılık sendikaya üye olanların daha az iş güvencesizliği algısı yaşadıkları yönündedir. Bu bağlamda sendikaların koruyuculuk görevini ortaya koyan bir araştırma sonucuna göre, işten çıkarılma kaygısı duyan bir çalışan işine duyduğu güveni yeniden sağlamak ve haklarını koruyabilmek için sendika üyesi olmaya karar vermektedir (Mütevellioglu, 2009: 185). Benzer sonuçlar diğer çalışmalarda da ortaya

konmuştur. Bireyler sendikalar sayesinde içinde bulunulan iş güvencesizliği algısını daha az yaşamaktadırlar (De Witte vd., 2008: 96; De Cuyper vd., 2014: 585-586).

Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin iş güvencesizliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır hipotezi de desteklenmektedir. Katılımcıların öz yeterlilik seviyesinin yüksek olması iş güvencesizliği algısını daha az hissetmelerine neden olmaktadır. Bireylerin başarıma inançları yükseldikçe algıladıkları iş güvencesizlikleri azalmaktadır. Yapılan diğer bir araştırma sonucu da bu bulguları destekler nitelik taşımaktadır. Bu araştırma sonucuna göre de öz yeterlilik ile algılanan iş güvencesizliği arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır (Tentama ve Rosandy, 2019: 1889-1890).

Çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin, nitel iş güvencesizliğinin ve nicel iş güvencesizliğinin politik davranışların her biri üzerindeki etkisi incelendiğinde ise tavizci davranmak, ikiyüzlü davranmak, karşılıklı çıkar gözetmek ve üst yönetime yaranmaya çalışmak üzerinde anlamlı etki vardır. Yapılan araştırmalarda da bireylerin sahip oldukları dayanıklılık düzeylerinin yani öz yeterliliklerinin güvencesizlik durumlarında davranışlarına yansıtacağı yönündedir (Smith vd., 2016: 327-328). İş güvencesizliği değişkeni analize dahil edilmediği takdirde çalışanların öz yeterlilik düzeylerinin politik davranış üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ifade edilebilmektedir (Wood ve Bandura, 1989: 365).

Çalışmanın sonuçlarından yola çıkarak çalışma yaşantısında olması istenen durumların başında çalışanların kendilerini güvence altında hissetmeleri, teknik bilgiye sahip olmaları, başarıma inançlarına sahip olmaları ve olumlu politik davranışlara yönelmelerinin sağlanması sıralanabilmektedir. Bu bağlamda çalışmayla ilgili bazı öneriler sunmak önemsenmektedir:

- Bir işin güvenliğine veya güvenliğinin kesinliğine ilişkin inançlardaki değişiklikler, psikolojik sözleşmenin kavramsal çerçevesi içinde incelenmektedir. Psikolojik sözleşme bireyler ile örgütler arasındaki yükümlülükleri açık ve net bir şekilde içermelidir. Ancak bu şekilde bireylerin kendini güvence alın hissetmeleri ve örgütleri yararına çalışmalarını sağlamış olmaktadır.

- Ülkelerin ekonomik gelişme süreçlerinde başarıyı yakalayabilmeleri için beşerî sermayelerini geliştirmeleri gerekmektedir. Ülkelerin beşerî sermayeyi geliştirmek amacıyla eğitim unsurlarına yatırım yapması öncelikli olmalıdır. Nitelikli bir eğitim sonucu, bilim ve teknoloji alanlarında elde edilecek başarılar aracılığıyla erişilecek bilgi toplumu yapısal dönüşümün ardındaki en önemli faktörler arasında yerini almaktadır.

- Bireyler gerek çalışma yaşantısında gerekse özel yaşantısında mutlu ve verimli olabilmek için başarılı olmayı gaye edinmelidir.

- Bir diğer öneri de gelişen ve değişen koşullar karşısında değişime uyum sağlayabilme ile ilgilidir. Örgütler günümüz çalışanlarını teknolojinin yarattığı gelişmeler karşısında, çalışanların mevcut becerilerini temel alan kişiselleştirilmiş eğitim programları oluşturmak için yapay zekâ algoritmalarını kullanarak çalışanları doğrudan yeniden eğitmeye ve becerilerini geliştirmeye odaklanmalıdırlar.

• Yapay zekânın sebep olduğu değişimler neticesinde iş gücünde önemli değişimler yaşanacağı öngörülebilmektedir. Bu doğrultuda işçi ve işveren ilişkisinin anlaşılır ve sistemli bir şekilde işleyişinin sağlanması gerekmektedir. Bu işleyişin hukuksal bir çerçevede güvence altına alınması gerekmektedir.

• Bireylerin sahip oldukları bilgi birikimlerini paylaşabildikleri ve bu paylaşımlarının sonuçlarını alabildikleri örgüt iklimlerinin oluşturulması sağlanmalıdır. Ancak bu şekilde olumlu politik davranışların sergilenmesinde artışlar yaşanabilmektedir.

• Örgüt boyutunda getirilecek önerilerin başında insan kaynakları bölümlerine düşen görevler gelmektedir.

Sonuç olarak çalışma yaşantısında belirsizlik ve karmaşadan uzak çalışma koşullarının sağlanması önemlidir. Bireylerin iş güvencesine sahip olmaları, olumlu politik davranışlarda bulunmaları ve öz yeterlilik inancına sahip olmaları öncelikle içinde buldukları örgüte daha sonra da ülkelerine faydalı olmalarını sağlamaktadır. Güçlü bireyler güçlü toplumların oluşması bakımından gereklidir. Azınlığın güçlü olması ve mutluluğu başarının elde edilmesi için yeterli değildir. Çoğunluğun güçlü olması ve mutluluğu sürdürülebilirliğin sağlanmasında ve verimlilik artışında önemli rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

- Antino, M., Ruiz-Zorrilla, P., Sanz-Vergel, A., Leon-Perez, J. M. ve Rodriguez-Muñoz, A. (2022) The Role Of Job Insecurity and Work-Family Conflict on Mental Health Evolution During COVID-19 Lockdown, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 31(5), 667-684, Doi: 10.1080/1359432X.2022.2049251
- Armağan, A. (2005). Örgütsel Politik Davranışın Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4, 91–107.
- Ashford, S. J., Lee, C. and Bobko, P. (1989). Content, Cause, and Consequences of Job Insecurity: A Theory-Based Measure and Substantive Test. *Academy of Management Journal*, 32(4), 803–829. <https://doi.org/10.5465/256569>
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
- Bandura, A. and Cervone, D. (1983). Self-Evaluative and Self-Efficacy Mechanisms Governing the Motivational Effects of Goal Systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(5), 1017–1028.
- Barney, C. E. (2013). Job Insecurity and Deviant Workplace Behavior: The Moderating Effect of Core Self-Evaluation. Doctor of Philosophy. New Mexico State University. <https://doi.org/10.5465/ambpp.2016.17140abstract>
- Başol, O. ve Çömlekçi, M. F. (2022). Uzaktan Çalışma Tutumu Ölçeği Geçerlik-Güvenirlik Çalışması, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1) , 243-261. DOI: 10.30798/makuiibf.862439
- Bielenski, H. (1999). New Patterns of Employment in Europe içinde, Jane E. Ferrie, M. G. Marmot, J. Griffiths ve E. Ziglio (Eds.), *Labour Market Changes and Job Insecurity: A Challenge For Social Welfare and Health Promotion* içinde (11–30). WHO Regional Publications, European Series.

- Bondi, L. (2014). Feeling Insecure: A Personal Account in a Psychoanalytic Voice. *Social & Cultural Geography*, 15(3), 332–350. doi: 10.1080/14649365.2013.864783
- Callea, A., Presti, A. Lo, Mauno, S. and Urbini, F. (2019). The Associations of Quantitative/Qualitative Job Insecurity and Well-Being: The Role of Self-Esteem. *International Journal of Stress Management*, 26, 46–56. <https://doi.org/10.1037/str0000091>
- Çakır, Ö. (2007). İşini Kaybetme Kaygısı: İş Güvencesizliği. *Çalışma ve Toplum*, 1, 117–140.
- Çetin, C. ve Turan, N. (2013). The Relationship Between Qualitative Job Insecurity and Burnout. *European Journal of Research on Education Human Resource Management*, (Special Issue), 21–28.
- Dachapalli, L-A. P. ve Parumasur, S. B. (2012). Employee Susceptibility to Experiencing Job Insecurity. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 15(1), 31–43. doi: 10.4102/sajems.v15i1.125
- De Cuyper, N., De Witte, H., Sverke, M., Hellgren, J. and Näswall, K. (2014). Felt Job Insecurity and Union Membership: The Case of Temporary Workers. *Journal for General Social Issues*, 23(4), 577–591. <https://doi.org/10.5559/di.23.4.02>
- De Witte, H., Sverke, M., Van Ruysseveldt, J., Goslinga, S., Chirumbolo, A., Hellgren, J. and Nswall, K. (2008). Job Insecurity, Union Support and Intentions to Resign Membership: A Psychological Contract Perspective. *European Journal of Industrial Relations*, 14(1), 85–103. <https://doi.org/10.1177/0959680107086113>
- Dogantekin, A., Secilmis, C. ve Karatepe, O. (2022). Qualitative Job Insecurity, Emotional Exhaustion and Their Effects on Hotel Employees' Job Embeddedness: The Moderating Role of Perceived Organizational Support. *International Journal of Hospitality Management*, 105, 1-11. doi: 10.1016/j.ijhm.2022.103270
- Doğan, A., Bozkurt, S. ve Demirbaş, H. T. (2014). Kamu Örgütlerinde Örgütsel Politika: Çalışanların Politik Davranışlara Yönelik Algıları. *Akademik Bakış Dergisi*, 44, 1–25.
- Fornell, C. and Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Gandz, J. ve Murray, V. V. (1980). The Experience of Workplace Politics. *The Academy of Management Journal*, 23(2), 237–251.
- Graham, S. (2022) Self-Efficacy and Language Learning – What it is and What it isn't, the *Language Learning Journal*, 50(2), 186-207, Doi: 10.1080/09571736.2022.2045679
- Greenhalgh, L. ve Rosenblatt, Z. (1984). Job Insecurity: Toward Conceptual Clarity. *Academy of Management Review*, 9(3), 438–448. doi: 10.5465/AMR.1984.4279673
- Greenhalgh, L. ve Rosenblatt, Z. (2010). Evolution of Research on Job Insecurity. *International Studies of Management & Organization*, 40(1), 6–19. doi: 10.2753/imo0020-8825400101
- Harrell-Cook, G., Ferris, G. R. ve Dulebohn, J. H. (1999). Political Behaviors as Moderators of the Perceptions of Organizational Politics - Work Outcomes Relationships. *Journal of Organizational Behavior*, 20(7), 1093–1105. doi: 10.1002/(sici)1099-1379(199912)20:7<1093::aid-job945>3.0.co;2-%23
- Higgins, E. T. (1997). Beyond Pleasure and Pain. *American Psychologist*, 52(12), 1280–1300. <https://doi.org/10.1037//0003-066X.52.12.1280>
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of Resources: A New Attempt at Conceptualizing Stress. *American Psychologist*, 44(3), 513–524. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513>

- İslamoğlu, G. ve Börü, D. (2007). Politik Davranış Boyutları: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (14), 135–153.
- Judge, T. A. and Bono, J. E. (2001). Relationship of Core Self-Evaluations Traits — Self-Esteem , Generalized Self- Efficacy , Locus of Control , and Emotional Stability —With Job Satisfaction and Relationship of Core Self-Evaluations Traits — Self-Esteem , Generalized Self-Efficacy , Locus. *Journal of Applied Psychology*, 86(1), 80–92. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.1.80>
- Kline, Rex B. (2022). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, New York: The Guilford Press.
- Kılıç, S. (2014). Etki Büyüklüğü. *Journal of Mood Disorders*, 4(1), 44–46. <https://doi.org/10.5455/jmood.20140228012836>
- Kipnis, D., Schmidt, S. M., Swaffin-Smith, C. ve Wilkinson, L. (1984). Patterns of Managerial Influence: Shotgun Managers, Tacticians, and Bystanders. *Organizational Dynamics*, 12(3), 58–67.
- Lazarus, R. S. and Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. Springer Publishing Company New York.
- Lau, B. and Knardahl, S. (2008). Perceived Job Insecurity, Job Predictability, Personality, and Health. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 50(2), 172–181. <https://doi.org/10.1097/JOM.0b013e31815c89a1>
- Maddux, J. E. (1995). Self-Efficacy Theory: An Introduction. in J. E. Maddux (Ed.), *Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application* (pp. 3–33). Plenum Press. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-6868-5_1
- Martínez, G., De Cuyper, N. and De Witte, H. (2010). Review of the Job Insecurity Literature: The Case of Latin America. *Avances En Psicología Latinoamericana*, 28(2), 194–204.
- Mauno, S. and Kinnunen, U. (2002). Perceived Job Insecurity Among Dual-Earner Couples: Do Its Antecedents Vary According to Gender, Economic Sector and the Measure Used? *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 75, 295–314.
- Merriam-Webster (2019, 26 Nisan). Erişim Adresi <https://www.merriam-webster.com/dictionary/threat>
- Miles, R. H. (1980). *Macro Organizational Behavior*. Michigan: Goodyear Pub. Co.
- Milliken, F. J. (1987). Three Types of Perceived Uncertainty About the Environment: State, Effect, and Response Uncertainty. *Academy of Management Review*, 12(1), 133–143. doi: 10.5465/AMR.1987.4306502
- Mütevellioğlu, N. (2009). *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nemteanu, M.-S., Dinu, V., Dabija, D.-C. (2021). Job Insecurity, Job Instability, and Job Satisfaction in the Context of the COVID-19 Pandemic. *Journal of Competitiveness*, 13(2), 65–82. <https://doi.org/10.7441/joc.2021.02.04>
- Nikolakakis, S., Dierckens, K., Bossier, P. and Adriaens, D. (2018). Phenotypic Effects of Antibiotic-Induced Axenity and Egg Disinfection in Early Larval European Seabass (*Dicentrarchus labrax* L.). *Aquaculture Research*, 49(7), 2536–2552. doi: 10.1111/are.13716
- Özbek, F. (2007). Negatif Moral Kültür, Güvensizlik ve İşsizlik Kaygısı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. “İş, Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 9(3), 39–62.

- Özkiraz, A. ve Talu, N. (2008). Sendikaların Doğuşu; Türkiye ve Batı Avrupa Ülkeleri Karşılaştırması. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 108–126.
- Psaila, Giuseppe and Roland Wagner, (2007), E-Commerce and Web Technologies: 8th International Conference, EC-Web 2007, Regensburg, Germany, September 3-7, Proceedings, Vol. 4655, Springer, 2007.
- Probst, T. M., Gailey, N. J., Jiang, L. and Bohle, S. L. (2017). Psychological Capital: Buffering the Longitudinal Curvilinear Effects of Job Insecurity on Performance. *Safety Science*, 100, 74–82. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2017.02.002>
- Robbins, S. and Judge, T. (2013). *Örgütsel Davranış*. (İ. Erdem, Çev.) Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Sandıkçı, E. (2010). İş Güvencesizliği Kısılacında İşçiler. *Almanak 2010 Analizleri içinde* (212–245). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Sassenberg, K. and Scholl, A. (2013). If I Can Do It My Way . . . The Influence of Regulatory Focus on Job-related Values and Job Attraction. *Journal of Economic Psychology*, 38, 58–70. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2012.09.003>
- Seçer, B. (2008). Psikolojik Boyutuyla İş Güvencesizliği: Türleri, Başa Çıkma Süreci, Belirleyicileri ve Sonuçları. T. Solmuş içinde, *İş ve Özel Yaşama Psikolojik Bakışlar* (1. b., s. 265-302). İstanbul: Pilon Yayınları.
- Slack, K. J. (2004). Examining Job Insecurity and Well-being in the Context of the Role of Employment. The Faculty of the Department of Psychology University of Houston. <http://ovidsp.ovid.com/ovidweb.cgi?T=JS&PAGE=reference&D=psyc4&NEWS=N&AN=2005-99006-266>
- Smith, M. M., Saklofske, D. H., Keefer, K. V. and Tremblay, P. F. (2016). Coping Strategies and Psychological Outcomes: The Moderating Effects of Personal Resiliency. *Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 150(3), 318–332. <https://doi.org/10.1080/00223980.2015.1036828>
- Sverke, M. ve Hellgren, J. (2002). The Nature of Job Insecurity: Understanding Employment Uncertainty on the Brink of a New Millennium. *Applied Psychology*, 51(1), 23–42. doi: 10.1067/mhn.2001.115855
- Temiz, H. E. (2004). Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması. *Çalışma ve Toplum*, 2, 55–80.
- Tentama, F. and Rosandy, D. A. (2019). The Role Of Self Efficacy and Relicience on The Job Insecurity of Contract Employees. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 8(10), 1887–1893.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü (2020, 16 Şubat). Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr/>
- Wickenberg, J. ve Kylén, S. (2004). How Frequent is Organizational Political Behavior?. *Fenix WP*, No.27, s.8.
- Wood, R. and Bandura, A. (1989). Social Cognitive Theory of Organizational Management. *Academy of Management Review*, 14(3), 361–384. <https://doi.org/10.5465/amr.1989.4279067>
- Varekamp, I., Verbeek, J. H., Boer, A. de and Dijk, F. J. van. (2011). Effect of Job Maintenance Training Program for Employees with Chronic Disease – a Randomized Controlled Trial on Self-Efficacy, Job Satisfaction, and Fatigue. *Scand J Work Environ Health*, 37(4), 288–297. <https://doi.org/10.2307/23064857>
- Valle, M. ve Perrewé, P. L. (2000). Do Politics Perceptions Relate to Political Behaviors? Tests of an Implicit Assumption and Expanded Model. *Human Relations*, 53(3), 359–386.

Zimmerman, B. J. (1995). Self-efficacy and Educational Development. In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in Changing Societies* (pp. 202–231). Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511527692.009

KARİYER SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇEYE UYARLANMASI TURKISH ADAPTATION OF THE CAREER SUSTAINABILITY SCALE

Tayfun ARAR¹, Nurcan ÇETİNER²

1. Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, tayfunarar@kku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6132-1121>
2. Öğr. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kazım Karabekir Meslek Yüksekokulu, nuncancetiner@kmu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0108-5849>

Öz

Bu çalışmada sürekli değişen çalışma ortamlarında örgüt çalışanlarının kariyerlerinin sürdürülebilirlik düzeylerini belirleyebilmek amacıyla Chin, Jawahar ve Li'nin (2021) geliştirdiği Kariyer Sürdürülebilirliği Ölçeğinin Türkçeye uyarlaması sunulmaktadır. Türkiye'de kamu ve özel sektör kapsamındaki sağlık, eğitim, bilişim ve enerji sektörlerindeki 18-65 yaş arasındaki 402 adet beyaz yaka çalışan ile yapılan anket verileri ile uygulanan AFA sonucunda ölçekte bulunan ifadeler 2 faktör altında toplanmış olup; ifadelerin faktör yükleri ise 0,730 ile 0,910 arasında değer almış ve açıklanan toplam varyans ise %67 olarak hesaplanmıştır. Gerçekleştirilen DFA analizi sonuçlarına göre Kariyer Sürdürülebilirliği Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanmış halinin (ki-kare =105,153 sd = 51, p <.001; CMIN/DF= 2,062; RMSEA = ,73; NFI = 0,957; RFI = 0,945; IFI = 0,978; TLI = 0,971; CFI = 0,977) iki faktörlü 12 ifadeden oluştuğu gözlemlenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda Kariyer Sürdürülebilirliği Ölçeği'nin geçerliği ve güvenilirliği ispatlanmış bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kariyer Sürdürülebilirliği, Sürdürülebilir Kariyer, Ölçek Adaptasyonu.

Abstract

In this study, the Turkish adaptation of the Career Sustainability Scale developed by Chin, Jawahar and Li (2021) is presented in order to determine the sustainability levels of the careers of the employees in the ever-changing working environment. As a result of the EFA applied to 402 white-collar employees between the ages of 18-65 in the health, education, informatics and energy sectors within the scope of the public and private sectors in Turkey, the items in the scale were grouped under 2 factors and the factor loads of the items ranged from 0.730 to 0.910. The total variance explained was calculated as 67%. According to the results of the CFA analysis, it was validated that the Turkish version of the Career Sustainability Scale (chi-square =105.153 df = 51, p <.001; CMIN/DF= 2.062; RMSEA = .73; NFI = 0.957; RFI = 0.945; IFI = 0.978) ; TLI = 0.971; CFI = 0.977), consisted of 12 statements with two factors. As a result of the findings, it was concluded that the Career Sustainability Scale is a measurement tool with proven validity and reliability.

Keywords: Career Sustainability, Sustainable Career, Scale Adaptation.

Makale Türü Araştırma Makalesi	Article Type Research Article
Başvuru Tarihi 14.12.2022	Application Date 12.14.2022
Yayına Kabul Tarihi 11.07.2023	Admission Date 07.11.2023
DOI https://doi.org/10.30798/makuiibf.1218928	

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Today, as societal and economic problems emerging due to unemployment become more evident, individuals are in search of sustainable careers. Sustainable career understanding is based on the combination of individuals' making careers and organizations' supporting career opportunities and career development. In the study, the importance of career sustainability is emphasized and since there is no Turkish scale for career sustainability in the organizational behavior literature, it is aimed to contribute to the literature by adapting the scale developed by Chin et al. (2021) into Turkish.

Research Questions

Is the Career Sustainability Scale that to determine the career sustainability levels of the employees of the organization in ever-changing working environments, developed by Chin et al. (2021) valid and reliable scale that is applicable in Turkey?

Literature Review

Individuals need to constantly renew and update their knowledge, skills and abilities in order to make their careers sustainable (Chin et al., 2019). The factors that affect the sustainability of a career are generally presented as developments in technology in studies dealing with the subject in developed or emerging countries (Rizwan et al., 2021; Zhang et al., 2022a). In addition, the changes in the sectoral understanding, the need for new skills and abilities (Chin et al., 2021) and the Covid-19 pandemic, which affected the whole world in different ways primarily economically and socially in 2020 (Fang et al., 2021; Zhang et al., 2022b), are other factors that significantly affect career sustainability.

Methodology

This study is a validity and reliability study for the adaptation of the career sustainability scale into Turkish. The data were obtained from 402 white-collar employees between the ages of 18-65, operating in the health, education, informatics and energy sectors throughout Turkey, which were accessed through an online survey using the convenience sampling method. Exploratory factor analysis and reliability analysis were conducted with SPSS 22 program while AMOS 24 was used for confirmatory factor analysis.

Results and Conclusions

According to the results of the analysis carried out with the participation of 402 white-collar employees, aged 18-65, from the public and private sectors operating in the health, education, informatics and energy sectors in Turkey, the factor loads of the items in the scale vary between 0,703 and 0,910 and the total variance explained was calculated as 67%. According to the results of the CFA performed, it is validated that the Turkish version of the career sustainability scale consists of 12 expressions with two factors. Based on the results obtained, it was concluded that the Career Sustainability Scale is a valid and reliable measurement tool.

1. GİRİŞ

Günümüzde işsizliğe bağlı olarak gelişen toplumsal sorunlar belirginleştikçe, bireyler sürdürülebilir kariyer arayışı içine girmektedir (Fang vd., 2021). Özellikle son on yıldaki hızlı ve karmaşık ekonomik, örgütsel ve sosyal gelişimlerle birlikte bireylerin kariyer yaşamlarında da önemli boyutta değişiklikler meydana gelmiş, iş dünyası artık yüksek derecede zaman verimliliğine duyarlı, artan iş yükleri ve var olan kaynakların giderek azalması ile anılmaya başlanmış olup; bu durum ise kariyerlerin sürdürülebilirliğini önemli ölçüde etkilemiştir (Barthauer vd., 2019).

Bireyler kariyerlerini sürdürülebilir kılmak için kendi bilgi, beceri ve kabiliyetlerini sürekli yenilemek ve güncel tutmak durumundadır (Chin vd., 2019). Bir kariyerin sürdürülebilirliğini etkileyen unsurlar, konuyu gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde ele alan çalışmalarda genellikle teknolojideki gelişmeler olarak lanse edilmektedir (Rizwan vd., 2021; Zhang vd., 2022a). Bununla birlikte sektörel anlayıştaki değişimler ile çalışanların sahip olduğu bazı yeterliliklerinin güncelliklerini yitirerek yeni becerilere ihtiyaç duyulması da kariyer sürdürülebilirliğini önemli ölçüde etkilemiştir (Chin vd., 2021). Dahası, 2020 yılında tüm dünyayı başta ekonomik ve sosyal olmak üzere farklı şekillerde etkileyen Covid-19 pandemisi de ilgili olguyu olumsuz yönde etkileyen bir diğer etmendir (Fang vd., 2021; Zhang vd., 2022b).

Sürdürülebilir kariyer anlayışı, bireylerin kariyer yapması ile örgütlerin kariyer fırsatları ve kariyer gelişimini desteklemesinin birleşimine dayanmaktadır (Chudzikowski vd., 2020). Literatür incelendiğinde, son zamanlarda araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamış olmasından dolayı kariyer sürdürülebilirliği hakkında dört temel teorik model altında ele alındığı görülmektedir (Chin vd., 2019). Bunlardan ilki Newman'ın (2011) çalışmasında belirtmiş olduğu ve bir kariyerin sürdürülebilir olması için esneklik, yenilenebilirlik ve tamamlayıcılık karakteristik özelliklerine sahip olması gerektiği modeldir. İlgili çalışmada ilk boyut olarak belirtilen *yenilenebilirlik*, analogik bir yaklaşımla uzun süre egzersiz yaptıktan sonra kasların dinlenerek kendine gelmesi durumu olarak açıklanmakta ve yenilenebilir kariyer uygulamalarının bireyi, kariyeri anlamında güçlendirdiği, derinlemesine ve yeniden düşünmesine olanak tanıdığı ve yeniden beceri edinmesini sağladığı şeklinde ifade edilmektedir. İkinci boyut olan *esneklik* ise yeni koşullara göre yeniden şekillenmeyi, uyum sağlamayı ve çevik bir şekilde değişime adapte olmayı sağlayarak güveni yaratmaktadır. Üçüncü boyut olan *tamamlayıcılık* ilkesine göre ise bireyin değer yargıları, eylemler ve bağlantılık arasındaki bütüncüllük ve uyumluluğun sağlanarak anlamlılık elde edilmesi amaçlanmaktadır. İkinci teorik model, De Vos vd.'nin (2018) geliştirdiği; sağlık, mutluluk ve üretkenliğin göstere olarak ele alındığı ve birey, bağlam ve zaman boyutları ile incelenen modeldir. Bu modele göre bir kişiyi ne kadar sağlıklı, mutlu ve üretken kılıyorsa, kariyeri o denli sürdürülebilir olarak görülmekte olup; ilgili model, Kaynakların Korunması Teorisi (KKT), Öz Belirleme Teorisi (ÖBT), Telafi ile Seçici Optimizasyon Teorisi (TSOT) ve Sosyo-Duygusal Seçicilik Teorisi (SDST) temelinde geliştirilmiştir. Bu modeldeki ilk boyut olan *birey*, kendi

kariyerini ya proaktif bir şekilde değiştirebilmekte ya da reaktif bir şekilde değişimlere ayak uydurmaktadır. Ayrıca birey, kariyer sürdürülebilirliğinin göstergeleri olan mutlu, sağlıklı ve üretken olma kapsamında, kariyerine kimin ya da neyin katkı sağlayacağını farkında olması ile bilgi, beceri ve kabiliyetlerini kariyerine uyum sağlaması aşamasında kullanması bakımından önem arz etmektedir. İkinci boyut olarak *bağlam* kapsamında bir çalışanların iş grup düzeyindeki iş talepleri ve mesleki yeterliliklerindeki dalgalanmalar ile başa çıkması, örgütsel düzeydeki İK uygulamaları ve politikaları ve sektörel düzeyde sektöre bağlı olarak makro düzeydeki değişimler profesyonel kısım; çalışanın aile ve kişisel hayatı ise özel yaşam kısmını meydana getirmektedir. Üçüncü boyut olan *zaman* ise bazı olayların kariyer sürdürülebilirliğinin üzerinde hızlı bir etki bırakması, bazılarının ise zamana yayılması ile ilgilidir (De Vos vd., 2018). Fakat De Vos vd.’nin (2018) geliştirdiği bu teorik modele, kariyer sürdürülebilirliği ölçeğini geliştiren Chin vd. (2021) tarafından bazı eleştiriler getirilmiştir. Bu eleştirilerden en önemlisi sürdürülebilir kariyeri açıklamada kullanılan parametrelerin farklı nitelikte olmasıdır. Örnek olarak mutluluk bir öncülken, üretkenliğin çıktı olması özelliği kariyer sürdürülebilirliğinin açıklandığı bu modelin zayıf yanı olarak görülmektedir. Ayrıca aynı çalışmaya göre Newman’ın modeli (2011), De Vos vd.’nin (2018) modeline göre nispeten daha hedonik, pragmatik ve retrospektif bir yaklaşımdır (Chin vd., 2021). Üçüncü teorik model ise De Vos vd.’nin (2018) modelinden yola çıkılarak, farklı zamanlarda gerçekleşmek üzere, öğrenmenin temelinde yer aldığı ve bunu, deneyime açıklık ve amir desteğinin etkilediği, bu iki değişkenin ise iş performansındaki ve istihdam edilebilirlikteki artışı tetikleyerek kariyer sürdürülebilirliği üzerinde olumlu etki yaptığı modeldir (Bozionelos vd., 2020). Öğrenmenin temelde yer almasının sebebi bireylerin kendilerini bugüne ve geleceğe hazırlayan temel bilgi, beceri ve yetenekleri öğrenmelerinden ileri gelmektedir. Hali hazırda hayat boyu öğrenmenin kariyer sürdürülebilirliği üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görgül çalışmalarda (Heslin vd., 2020; Zhang vd., 2022a) ispatlanmıştır. Bahsi geçen teorik modellerin sonuncusu ise Chin vd.’nin (2019), Newman’ın (2011) kariyer sürdürülebilirliği hakkında ortaya koymuş olduğu üç boyutlu çerçeveye ek olarak *mesleki beceriklilik-işini bilme* boyutunu eklediği dört boyutlu yaklaşımdır ve çalışmaya göre bu boyutun yaşam standardını sağlamak, potansiyel riskleri önlemek ve uzun süreli istihdam edilebilirliği koalamak şeklinde üç temel özelliği bulunmaktadır. Chin vd.’nin (2019) yaklaşımına göre bu dört boyut birbirleriyle etkileşim halinde olup, kariyer sürdürülebilirliğini toplu olarak etkilemektedir. Literatürde De Vos vd.’nin (2018) yaklaşımının nispeten daha çok ele alınmış olmasına karşın (bkz. Bozionelos vd., 2020; Chudzikowski vd., 2020; Tordera vd., 2020) uygulama aşamasında, modele gelen eleştirilerden dolayı, bu çalışmada bir kariyerin sürdürülebilir olması için esneklik, yenilenebilirlik ve tamamlayıcılık karakteristik özelliklerine sahip olması gerektiğini vurgulayan Newman’ın (2011) modelinden esinlenen ve bu üç boyutlu çerçeveye ek olarak *mesleki beceriklilik-işini bilme* boyutunu ekleyen Chin vd.’nin (2021) dört boyutlu modeli kapsamında geliştirilen ölçek Türkçeye uyarlanmak adına seçilmiştir.

Udayar vd.'ne göre (2021) son 30 yılda profesyonel ortamın değişerek kariyer yollarının daha çoğul, karmaşık, esnek; ama daha az öngörülebilir bir hal alması sürdürülebilir kariyer anlayışını günümüz işgücü için önemli bir endişe kaynağı haline getirmiştir. Kariyer sürdürülebilirliği, gelişen teknolojiye paralel olarak çalışanların dijitalleştirilmiş üretime geçiş dönemlerinde, kariyerlerini geliştirmeye devam etmelerine yardımcı olmakta ve mevcut kariyerlerini değişen iş gereksinimleri doğrultusunda değiştirme veya yeniden yönlendirebilecekleri alternatifleri doğru bir şekilde değerlendirebilmelerine olanak sağlamaktadır (Chin vd., 2019). Diğer taraftan da işverenleri, çalışanların kariyerlerini devam ettirmeleri veya kariyer planlarını yeniden tasarlamalarına yardımcı olacak hususlar konusunda (iş güvenliği, örgüte olan bağlılıklarının artırılması vb.) düşünmeye teşvik eden bir çerçeve sunarak (Chin vd. 2019) performanslarında sürdürülebilirliği yakalamakta ve dolayısıyla organizasyonun devamlılığını sağlamaktadır (Bozionelos vd., 2020). Kariyer sürdürülebilirliğinin, belirtilen örgütsel davranış alanındaki önemine rağmen ilgili kavramı ampirik çalışmalarda diğer örgütsel davranış konuları ile çalışabilmesine destek olması açısından Türkçe bir ölçek olmamasından dolayı Chin vd.'nin geliştirmiş olduğu ölçeğin (2021) Türkçeye uyarlama çalışması yapılarak alan yazına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

2. KARIYER SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Kariyer sürdürülebilirliğinin tanımına geçmeden önce kariyer ve sürdürülebilirliği ayrı ayrı olarak tanımlamak, kavramın gelişimini daha iyi anlamak açısından faydalı olacaktır. Kariyer; bir dizi iş, deneyimler topluluğu, kişinin kendini ifade etme aracı ve yetişkin bir bireyin profesyonel anlamda gelişim süreci olarak tanımlanabilir (Newman, 2011). Sürdürülebilirlik ise gelecekteki ihtiyaçları karşılama yeteneğinden ödün vermeden bugünün ihtiyaç ve isteklerini karşılamak olarak tanımlanmaktadır (Fang vd., 2021). Geçmiş yıllarda nispeten daha doğrusal, tahmin edilebilir ve yaşam boyu tek bir organizasyonda sürdürülebilir niteliklere sahip kariyer anlayışı günümüzde doğrusal olmayan, tahmin edilemeyen, geçişken ve kişiye özel karakteristiğe sahip ve dinamik bir çevrede farklı değişkenlerin etkisinde kalan bir kariyer anlayışına dönüşmüştür (De Vos ve Van Der Heijden, 2017). Toplamda üç aşamada oluşan kariyerin ilk kısmı 25-45 yaş aralığındaki *Kurulum ve Gelişim* aşaması olup, birey bu aşamada ilk görevlerini yerine getirmekte, çevresine uyum sağlamakta ve deneyim kazanmaktadır (Newman, 2011). Aynı çalışmaya göre ikinci aşama 45-65 yaş arasındaki *Üretkenlik* ya da *Muhafaza Etme ve Olgunluk* aşaması olup; bireyin kendinden sonraki gelenlere yardımcı olduğu ve tek başına çalışmak yerine ekip çalışması içinde görevler alarak, sahip olduğu bilgiyi gençlere aktardığı bölümdür. Genelde, emeklilik ile sonuçlanan ikinci aşamadan dolayı kariyer iki aşamalı olarak ele alınsa da *Ego Bütünlüğü* adı altında üçüncü bir aşamanın da olması gerektiği düşünülmektedir (Newman, 2011). Bu aşamada insan yaşamı bütüncül bir gözle incelenmeli ve deneyimlerinin birleştirilerek yaşamındaki büyük resmi yakalayarak bir anlam araması gerektiği ifade edilmektedir (Newman, 2011). Aslında tam da bu noktada özellikle X ve Y kuşağında görülen “60 yaşında beklenen emeklilik”

durumunun sonraki kuşaklarda geçerli olmaması için, bireylerin bu yaşa geldiğinde tükenmiş durumda olmamaları adına kariyer sürdürülebilirliğine ihtiyaç duyulduğu ve bunun için de bir kariyerin iş yaşam dengesini ve daha uzun süre çalışmayı destekleme kapsamında *yenilenebilir* olması, kariyer yaşamı boyunca elastikliği sağlama adına *esnek ve uyumlu* olması ve yaşamını daha anlamlı kılacak şekilde *bütünleşiklik ve ego uyumluluğuna* sahip olması gerektiği düşünülmektedir.

Kariyer sürdürülebilirliği yıllarca, kariyer araştırmalarının altında yatan temel ideoloji olmuştur (Richardson ve McKenna, 2020). Buradan kariyer sürdürülebilirliğinin aslında ulaşılmak istenen bir hedef olmasına karşın adının uzun bir süre konmadığı anlaşılmaktadır. Kariyer sürdürülebilirliği ya da sürdürülebilir kariyer hakkında literatür incelendiğinde kavramın ilk kez Arthur vd. (1989; akt. Chin vd., 2021) çalışmasında ele alınmış olduğu görülse de konunun henüz yeni olduğu (Chin vd., 2019; Bozionelos vd., 2020), teorik ve pratik katkılarından dolayı ise gelişmeye açık olduğu görülmektedir. Bu kapsamda konu son yıllarda akademik dergilerde ve kongrelerde ana tema olarak karşımıza çıkmaktadır (Chin vd., 2021). Kariyer sürdürülebilirliğini literatürde ilk kez kullanan Arthur vd.'ne göre (1989; akt. Chin vd., 2019) kavram; kişinin zaman içindeki çalışma deneyimi silsilesi olarak ele alınmış olup; nispeten geniş bir tanıma göre ise zamana bağlı olarak çeşitli devamlılık kalıpları yolu ile betimlenen kariyer deneyimleri olarak ifade edilmiştir. Kariyer sürdürülebilirliği, bu çalışmada Türkçeye çevrilecek orijinal ölçekteki dört karakteristiği içeren (Chin vd., 2021) daha geniş bir tanımıyla, kişinin kariyer ve yaşam değerleri ile örtüşen, kişiye yeterli iş güvencesi ve esenlik sağlayan, değişen kariyer seçenekleri arasında belirli bir esneklik tanıyan ve genel bilgi ve becerilerinde olduğu kadar belirli bir alandaki (mesleki olarak) yenilenmesine fırsat veren kariyer şeklinde tanımlanmaktadır (Chin vd., 2019).

İş taleplerinin yüksek olması ya da iş yükünün fazla olması kariyeri sürdürülemez kılmasının yanı sıra (Kossek ve Ollier-Malaterre, 2020), yapılan çalışmalar tükenmişliğin de kariyer sürdürülebilirliği üzerinde olumsuz etkisi olduğunu göstermektedir (Barthauer vd., 2019; Zhang vd., 2022b). Bununla birlikte mesleki becerikliliğin ya da kariyer yetkinliklerinin yüksek olması ise kariyeri sürdürülebilir kılmaktadır (Richardson ve McKenna, 2020; Zhang vd., 2022a; Zhang vd., 2022b). Ayrıca bireylerin sosyo-ekonomik geçmişleri, teknik ve bilgisayar becerileri, kişilerarası iletişim ya da sosyal sermayeleri ve girişimcilik becerilerinin iyi olması da kariyer sürdürülebilirliğini olumlu etkilemektedir (Rizwan vd., 2021).

Rizwan vd.'ne (2021) göre bir ülkenin gençlerinin sürdürülebilir bir kariyere sahip olmasında o ülkenin eğitim sisteminin anahtar bir rolü vardır. Buna ek olarak örgütlerin genç çalışanlarında performans değerlendirmede, işe alımda ve işten ayrılma dönemlerindeki İK uygulamaları ile yetişkin çalışanlarındaki performansa dayalı ödeme ve rekabetçi maaş uygulaması gibi İK uygulamalarının yaşa bağlı değişiklik gösterecek şekilde kariyer sürdürülebilirliklerine olumlu etki gösterdiği bulunmuştur (Tordera vd., 2020).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Örneklemi

Çalışmanın evrenini Türkiye’de kamu ve özel sektör kapsamındaki sağlık, eğitim, bilişim ve enerji sektörlerinde faaliyet gösteren 18-65 yaş arasındaki beyaz yaka çalışanlar oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme tekniğinin kullanıldığı çalışmada katılımcılara çevirim içi anket yoluyla ulaşılmış ve veriler 23.11.2022-04.12.2022 tarihleri arasında toplanmıştır. Paylaşılan anket linki aracılığıyla 411 adet geri dönüş sağlanmış olup, yapılan normallik analizi sonucu uç değer olarak görülen 9 adet veri değerlendirmeye alınmamış ve 402 adet veri üzerinden araştırma analizleri gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ait demografik özellikler Tablo1’de belirtilmektedir.

Tablo 1. Katılımcılarının Demografik Özellikleri (N=402)

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	216	53,7	Evli	262	65,2
Erkek	186	46,3	Bekâr	140	34,8
Yaş			Eğitim Düzeyi		
18-25	35	8,7	Lise	14	3,4
26-35	133	33,1	Ön Lisans	31	7,7
36-45	159	39,6	Lisans	142	35,3
46-55	52	12,9	Yüksek Lisans	89	22,1
56 ve üstü	23	5,7	Doktora	126	31,3
Çalışılan Kurum			Mevcut işyerinde çalışma süresi		
Kamu	253	62,9	1 yıldan az	34	8,5
Özel	149	37,1	1-5 yıl	135	33,6
Toplam Çalışma			6-10 yıl	130	32,3
1 yıldan az	16	4,0	11-15 yıl	60	14,9
1-5 yıl	63	15,7	16 yıl ve üzeri	43	10,7
6-10 yıl	92	22,9			
11-15 yıl	87	21,6			
16 yıl ve üzeri	144	35,8			
Toplam	402	100,0		402	100,0

3.2. Veri Toplama Aracı

Chin, Jawahar ve Li tarafından geliştirilen Kariyer Sürdürülebilirliği ölçeğinin Türkçe uyarlanmasını yapmak için öncelikli olarak ölçeğin yazarlarından olan Chin ile elektronik posta yoluyla 28 Ağustos 2022 tarihinde iletişime geçilmiş, Chin tarafından 29 Ağustos 2022 tarihinde gelen olumlu bildirim doğrultusunda gerekli izin alınmıştır.

Gerekli izinleri alınan ve araştırmada kullanılan veri toplama aracımda 12 ifadeden oluşan Kariyer Sürdürülebilirliği ölçeğinin maddelerine ek olarak ankette örneklemin demografik özelliklerini ölçmek adına 7 adet demografik soruya da yer verilmiştir. Ölçeğin değerlendirmesinde ölçeğin orijinaline bağlı kalınarak 6’lı Likert tipi değerlendirme kullanılmıştır (1: kesinlikle katılmıyorum, 6: kesinlikle katılıyorum). Anketler geniş kitlelere ulaşabilmeye ek olarak zaman ve maliyet unsurları sebebi ile çevrimiçi olarak gönderilmiştir.

Kariyer sürdürülebilirliği ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışmasında üç aşamalı bir süreç izlenmiştir. İlk aşamada ölçek ifadeleri araştırmacılar tarafından Türkçeye çevrilmiş, ölçek ifadelerinin orijinal ve Türkçe form dilsel eşdeğerliğinin belirlenmesi ve dil geçerliliği için her iki dile hâkim 3 yabancı dil uzmanından görüş alınmıştır. Sonrasında tüm maddeler orijinal dile tekrar çevrilerek uzman görüşü alınmış ve bu haliyle maddeler uygun bulunmuştur. Dil uzmanı görüşü sonucu Türkçeye çevrilen ölçek ifadeleri ile ilgili alan uzmanlarının görüşlerine başvurulmuş ve 2 uzman olumlu görüş bildirmiştir. Uzman görüşleri sonucu kariyer sürdürülebilirliği ölçeğinin Türkçe ifadeleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Kariyer Sürdürülebilirliği Ölçeği

Kod	İfade
ks1	Kariyerim bana iyi bir yaşam standardı sunuyor.
ks2	Kariyerim, becerilerimi/yeteneklerimi iyi kullanmama imkân verdiği için beni mutlu ediyor.
ks3	Kariyerim bana güzel bir gelecek vadediyor.
ks4	Kariyerim yeni fırsatları aramama izin veriyor.
ks5	Kariyerim sürekli olarak yeni şeyler öğrenmeme olanak sağlıyor.
ks6	Kariyerim bana esneklik sağlıyor.
ks7	Kariyerim becerilerimi geliştirebilmeme olanak sağlıyor.
ks8	Kariyerim kabiliyetlerimi yeniden değerlendirme/gözden geçirme şansı sunuyor.
ks9	Kariyerim bana değerimi yeniden yaratmaya ya da kendimi yeniden konumlandırmama olanak sağlıyor.
ks10	Kariyerim farklı kaynaklardan elde ettiğim bilgileri birleştirerek kullanmama olanak sağlıyor.
ks11	Kariyerim farklı kaynaklardan elde edilen bilgileri eleştirel olarak değerlendirmeme olanak sağlıyor.
ks12	Kariyerim edindiğim bilgileri ve tecrübeleri kavrama/özümsemeye yeteneğimi geliştirir.

İkinci aşamada Türkçe uyarlaması yapılan ölçek ifadeleri katılımcılara çevrimiçi olarak gönderilmiştir. 411 dönüş sağlanan ölçek verilerinin analiz yapmaya uygun olup olmadığına karar vermek için normallik analizi, KMO örneklem yeterliliği ve Bartlett Küresellik testi sonuçlarına bakılmıştır. Normallik analizi sonucu uç değer olarak belirtilen 9 adet veri değerlendirmeye alınmamış ve toplam 402 veri üzerinde normallik analizi, KMO örneklem yeterliliği ve Bartlett Küresellik testi sonuçlarına bakılmıştır.

Tablo 3. Normallik Analizi, Güvenirlik Analizi ve KMO ve Bartlett Test Sonuçları (N=402)

Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk		Çarpıklık		Basıklık		Cronbach
Statistic	p	Statistic	p	Statistic	S. E.	Statistic	S. E.	
,080	,000	,955	,000	-,617	,122	-,167	,243	,960
KMO and Bartlett's Test								
KMO Örneklem Yeterliği Testi		Bartlett's Küresellik Testi						
		Yaklaşık Ki-kare			Serbestlik Derecesi		p	
,954		4577,295			66		,000	

Tablo 3'te görüleceği üzere basıklık ve çarpıklık değerleri -1,5 ve +1,5 değerleri arasında olduğu için verilerin normal dağılmakta olduğunu (Tabachnick ve Fidell, 2013), veri setinin ise açımlayıcı faktör analizine uygun olduğu görülmektedir. Veriler ilk 201'lik kısım ($n_1=201$) ve ikinci 201'lik kısım ($n_2=201$) olarak iki gruba ayrılmış, birinci 201'lik gruba açımlayıcı (keşfedici) faktör analizi uygulanmıştır.

Üçüncü ve son aşamada ise ikinci 201'lik gruba, ilk grupta elde edilen faktör yapısının geçerliliğini sınamak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış ve analizlerin sonuçları karşılaştırılmıştır. Nihai aşamada verilerin güvenilirlik analizleri yapılarak uyarlama çalışması sonlandırılmıştır.

3.3. Etik İzin

Çalışmanın etik izni Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Yayın ve Etik Kurulu'ndan alınmıştır (23.11.2022 tarih E-75732670-020-100943 sayılı yazıda belirtilen, 09.11.2022 tarih 07 nolu toplantı ve 07-2022/151 karar sayısı).

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin açımlayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizleri SPSS 21.0 paket programı ile gerçekleştirilirken, doğrulayıcı faktör analizi ise AMOS 24.0 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Açımlayıcı Faktör Analizi

Verilerin açımlayıcı faktör analizine uygun olduğuna karar verildikten sonra, yarıya ayrılmış olan verilerin birinci grubu üzerinde ($n_1=201$) faktör analizi yapılmıştır. İlk gruba ait demografik özellikler Tablo 4'te belirtildiği gibidir.

Tablo 4. Açımlayıcı Faktör Analizi Katılımcılarının Demografik Özellikleri ($n_1=201$)

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	93	46,3	Evli	139	69,2
Erkek	108	53,7	Bekâr	62	30,8
Yaş			Eğitim Düzeyi		
18-25	4	2,0	Lise	2	1,0
26-35	72	35,8	Ön Lisans	2	1,0
36-45	76	37,8	Lisans	46	22,9
46-55	27	13,4	Yüksek Lisans	46	22,9
56 ve üstü	22	10,9	Doktora	105	52,2
Çalışılan Kurum			Mevcut işyerinde çalışma süresi		
Kamu	115	57,2	1 yıldan az	3	1,5
Özel	86	42,8	1-5 yıl	64	31,8
Toplam Çalışma			6-10 yıl	73	36,3
1 yıldan az	2	1,0	11-15 yıl	35	17,4
1-5 yıl	22	10,9	16 yıl ve üzeri	26	12,9
6-10 yıl	51	25,4			
11-15 yıl	46	22,9			
16 yıl ve üzeri	80	39,8			
Toplam	201	100,0		201	100,0

Demografik özellikleri belirtilen gruba yapılan açımlayıcı faktör analizinde, faktör türetme yöntemi olarak “Maksimum Benzerlik”, döndürme yöntemi olarak “Direct Oblimin” kullanılmıştır. Faktör yükü değerinin böyle bir örneklem büyüklüğünde 0,40’dan büyük olması halinde iyi bir ölçü olabileceğinden dolayı (Yaşlıoğlu, 2017), en küçük faktör yükü 0,40 olarak belirlenmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 5’te verilmektedir.

Tablo 5. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İfade		Faktör Yükü	Eigenvalue	Açıklanan Varyans %
Profesyonellik ve Adaptasyon ($\alpha=,930$)			7,659	60,672
ks1	Kariyerim bana iyi bir yaşam standardı sunuyor.	,874		
ks3	Kariyerim bana güzel bir gelecek vadediyor.	,872		
ks4	Kariyerim yeni fırsatları aramama izin veriyor.	,752		
ks2	Kariyerim, becerilerimi/yeteneklerimi iyi kullanmama imkân verdiği için beni mutlu ediyor.	,725		
ks9	Kariyerim bana değerimi yeniden yaratmaya ya da kendimi yeniden konumlandırmama olanak sağlıyor.	,637		
ks7	Kariyerim becerilerimi geliştirebilmeme olanak sağlıyor.	,539		
ks8	Kariyerim kabiliyetlerimi yeniden değerlendirme/gözden geçirme şansı sunuyor.	,532		
ks6	Kariyerim bana esneklik sağlıyor.	,445		
Tamamlayıcılık ($\alpha=,898$)			1,019	6,316
ks11	Kariyerim farklı kaynaklardan elde edilen bilgileri eleştirel olarak değerlendirmeme olanak sağlıyor.	-,957		
ks10	Kariyerim farklı kaynaklardan elde ettiğim bilgileri birleştirerek kullanmama olanak sağlıyor.	-,904		
ks12	Kariyerim edindiğim bilgileri ve tecrübeleri kavrama/özümseme yeteneğimi geliştiriyor.	-,634		
ks5	Kariyerim sürekli olarak yeni şeyler öğrenmeme olanak sağlıyor.	-,470		
Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Direct Oblimin with Kaiser Normalization a. Rotation converged in 12 iterations.				

Açımlayıcı Faktör Analizi sonucu Kaiser–Meyer–Olkin örnekleme yeterlilik ölçüsü 0,930 olarak bulunmuş olup; Bartlett’in küresellik testi ise anlamlıdır (ki-kare = 1983,311; df = 66; p= ,000). Analiz sonucunda orijinal ölçekten farklı olarak toplam varyansın %66,99’ünü açıklayan iki faktör belirlenmiştir. Analiz sonucunda orijinalindeki gibi 12 ifadeden oluşan ölçeğin Cronbach’s Alpha değeri ise ,947 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen yeni yapıda her ne kadar orijinaldeki hali ile eşdeğer bir şekilde ifade kaybı yaşanmamış olsa da orijinaldeki dört yapı altında toplanan maddeler, Türkçe halinde iki faktör altında toplanmıştır. Maddelerin yeniden gözden geçirilmesi sonucu 5, 10, 11 ve 12. maddeleri içeren faktör orijinaline bağlı kalınarak *tamamlayıcılık* boyutu olarak adlandırılmış olup, diğer tüm maddeleri içeren boyutun ise orijinal ölçekteki üç boyut olan mesleki beceriklilik, esneklik ve yenilenebilirlik alt boyutlarının hibrit bir hali olarak *profesyonellik ve adaptasyon* olarak adlandırılmıştır.

a. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yapısının geçerliğini sınamak amacıyla yarıya ayrılan ikinci grup üzerinde ($n_2=201$) doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. İkinci gruba ait demografik özellikler Tablo 6'da belirtildiği gibidir.

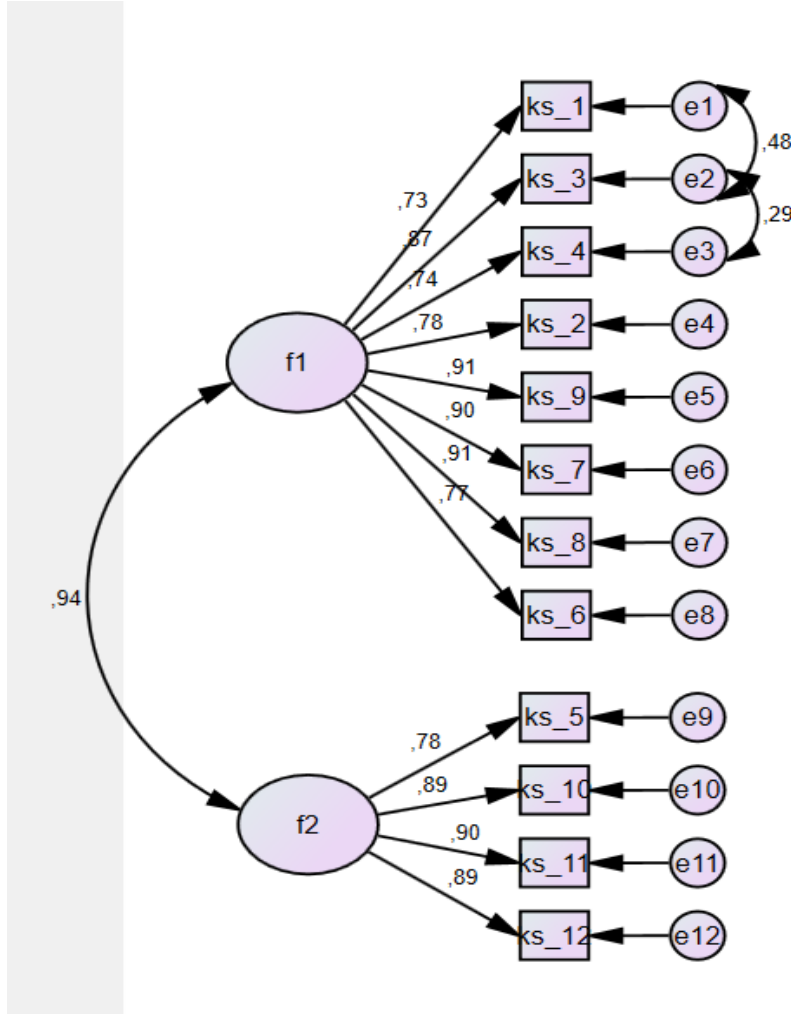
Tablo 6. Doğrulayıcı Faktör Analizi Katılımcılarının Demografik Özellikleri ($n_2=201$)

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	123	61,2	Evlü	123	61,2
Erkek	78	38,8	Bekâr	78	38,8
Yaş			Eğitim Düzeyi		
18-25	31	15,4	Lise	12	6,0
26-35	61	30,3	Ön Lisans	29	14,4
36-45	83	41,3	Lisans	96	47,8
46-55	25	12,4	Yüksek Lisans	43	21,4
56 ve üstü	1	,5	Doktora	21	10,4
Çalışılan Kurum			Mevcut işyerinde çalışma süresi		
Kamu	138	68,7	1 yıldan az	31	15,4
Özel	63	31,3	1-5 yıl	71	35,3
Toplam Çalışma			6-10 yıl	57	28,4
1 yıldan az	14	7,0	11-15 yıl	25	12,4
1-5 yıl	41	20,4	16 yıl ve üzeri	17	8,5
6-10 yıl	41	20,4			
11-15 yıl	41	20,4			
16 yıl ve üzeri	64	31,8			
Toplam	201	100,0		201	100,0

Gerçekleştirilen DFA sonucunda elde edilen model uyum indeksleri ($\chi^2=175,230$ df = 53, $p < ,001$; CMIN/DF= 3,306; RMSEA = ,107; NFI = 0,929; RFI = 0,911; IFI = 0,949; TLI = 0,936; CFI = 0,949) göz önünde bulundurulduğunda RMSEA değeri hariç tüm değerlerin kabul edilebilir uyum aralığında olduğu görülmektedir.

Düzeltilmiş indisleri referans alınarak e1 ve e2 (MI=45,490) ile e2 ve e3 (MI=18,121) ifadeleri arasında hata kovaryansının belirtilmesinin model uyumunu önemli ölçüde iyileştireceği görüldüğünden söz konusu düzenlemeler gerçekleştirildiğinde ($\chi^2=105,153$ df = 51, $p < ,001$; CMIN/DF= 2,062; RMSEA = ,73; NFI = 0,957; RFI = 0,945; IFI = 0,978; TLI = 0,971; CFI = 0,977) iki faktörlü modelin kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Başol ve Çömlekçi, 2022). Elde edilen bulgular doğrultusunda Türkçe uyarlaması yapılan Kariyer Sürdürülebilirliği ölçeğinin iki faktörlü yapısı doğrulanmıştır. Kariyer Sürdürülebilirliği ölçeği modeline ait path diyagramı Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1. Kariyer Sürdürülebilirliği Ölçeği Path Diyagramı

Kariyer Sürdürülebilirliği ölçeğinin DFA sonuçları Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İfade		SFL	SMC	CR	AVE
Profesyonellik ve Adaptasyon				0,945	0,685
ks1	Kariyerim bana iyi bir yaşam standardı sunuyor.	,730	,533		
ks3	Kariyerim bana güzel bir gelecek vad ediyor.	,866	,749		
ks4	Kariyerim yeni fırsatları aramama izin veriyor.	,738	,544		
ks2	Kariyerim, becerilerimi/yeteneklerimi iyi kullanmama imkân verdiği için beni mutlu ediyor.	,780	,609		
ks9	Kariyerim bana değerimi yeniden yaratmaya ya da kendimi yeniden konumlandırmama olanak sağlıyor.	,910	,827		
ks7	Kariyerim becerilerimi geliştirebilmeme olanak sağlıyor.	,896	,803		
ks8	Kariyerim kabiliyetlerimi yeniden değerlendirme/gözden geçirme şansı sunuyor.	,905	,819		
ks6	Kariyerim bana esneklik sağlıyor.	,772	,596		
Tamamlayıcılık				0,922	0,751
ks11	Kariyerim farklı kaynaklardan elde edilen bilgileri eleştirel olarak değerlendirmeme olanak sağlıyor.	,904	,816		
ks10	Kariyerim farklı kaynaklardan elde ettiğim bilgileri birleştirerek kullanmama olanak sağlıyor.	,891	,794		
ks12	Kariyerim edindiğim bilgileri ve tecrübeleri kavrama/özümseme yeteneğimi geliştiriyor.	,885	,783		
ks5	Kariyerim sürekli olarak yeni şeyler öğrenmeme olanak sağlıyor.	,780	,608		

Notlar: SFL = standardised factor loading; SMC = squared multiple correlation; CR = composite reliability; AVE = average variance explained

Tablo 7’de görüleceği üzere DFA sonuçlarına göre her bir ifadenin 0,001 düzeyinde anlamlılık gösterdiği ve 0,50 üzerinde bir faktör yüküne sahip olduğu görülmekte olup, AVE değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu, bileşik güvenirlik değerlerinin de (CR) 0,70’in üzerinde olduğu (Fornell ve Larcker, 1981) göz önünde bulundurulduğunda, ölçekteki tüm CR değerlerinin AVE değerlerinden büyük olması ve AVE değerlerinin de 0,5’ten büyük olması dolayısıyla tanımlanan faktör yapısının yeterli güvenirliğe ve yakınsak geçerliliğe sahip olduğu (Yaşlıoğlu, 2017) sonucuna ulaşılmıştır.

b. Güvenirlik

Kariyer sürdürülebilirliği ölçeğinin güvenirliği için içsel tutarlık testi uygulanmış olup analiz sonucunda Cronbach’s Alpha değerleri ölçeğin tamamı için 0,963; profesyonellik ve adaptasyon faktörü için 0,948; tamamlayıcılık faktörü için ise 0,921 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bulgular sonucu ölçeğin içsel tutarlığa sahip olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışma Chin vd. (2021) tarafından geliştirilen kariyer sürdürülebilirliği ölçeğinin Türkçeye uyarlanması amacıyla yapılmıştır. Bu amaç kapsamında yazarlar, yabancı dil uzmanları ve alan uzmanları tarafından gerçekleştirilen çeviri-geri çeviri yöntemi ile orijinal ölçek maddeleri Türkçeye çevrilmiş ve maddeler 18-65 yaş aralığındaki, enerji, eğitim, sağlık ve bilişim sektörlerindeki (kamu ve özel) 411 beyaz yakalı çalışana çevrimiçi olarak anket yolu ile gönderilmiştir. 9 adet uç değer çıkarılmasıyla eldeki 402 katılımcı ikiye bölünerek ilk yarıya öncelikle AFA uygulanmış ve ifade kaybı olmadan 12 ifadenin orijinal ölçekten farklı olarak iki boyut altında toplandığı bir yapı elde edilmiştir. İki faktörlü yapı yazarlar tarafından tekrar incelenmiş ve maddelerin dağılımının rasyonel olduğu görülerek ilgili yapı için katılımcıların ikinci yarısına DFA uygulanmış ve kabul edilebilir göstergeler elde edilmiştir.

Faktörlerin orijinal ölçekte temel alınan model kapsamında dört boyuttan meydana gelmesine rağmen (beceriklilik/işini bilmek, esneklik, yenilenebilirlik ve tamamlayıcılık), Türkçeye uyarlanması yapılan bu çalışmada iki boyut altında toplanmasının (profesyonellik ve adaptasyon ile tamamlayıcılık) sebepleri şu şekilde sıralanabilir: 1) *Orijinalin ölçeğinin geliştirildiği ülke olan Çin ile Türkiye arasındaki sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyindeki farklılık ile kültürel farklılık*: IMF’nin 2021 Ekim ayı raporuna göre 2000-2020 yılı ortalama büyüme, yatırım/GSYH, tasarruf/GSYH, işsizlik, enflasyon, kamu borç yükü, cari açık/fazla, küresel rekabet indeksi (139 ülke içerisinde), iş yapma kolaylığı (190 ülke içerisinde), insani gelişmişlik indeksi (189 ülke içerisinde) ve demokrasi indeksi (167 ülke içerisinde) Çin-Türkiye karşılaştırması yapılacak şekilde sırasıyla; 8,7-5,2; 42,2-26,9; 45,6-23,8; 4,2-10,1; 2,7-15,3; 36,5-42,3; 3,7- -4,2; 28-61; 31-33; 85-54; 151-104 şeklindedir (IMF, 2021). Bu veriler ise iki ülke arasındaki insani ve finansal yönden gelişmişlik düzey farkını açıkça ortaya koymaktadır. 2)

Orijinal ölçeğin geliştirilmesi aşamasındaki katılımcılar ile Türkçeye adaptasyon çalışmasındaki katılımcıların niteliksel farklılığı: Orijinal çalışmada madde üretimi aşamasında katılımcılar, herhangi bir yerde çalışan lisansüstü öğrencilerden; faktör yapısının belirlenmesi aşamasında ise “gig worker” olarak tabir edilen ve hizmet sektöründe geçici olarak çalışan iş görenlerden oluştuğu görülmektedir. Bununla birlikte ölçeğin adaptasyonundaki katılımcıların ise gerek bu tür çalışanların (gig worker) bilimsel çalışmalara katılımında yaşanan güçlükler, gerekse kavramın kapsamı düşünüldüğünde daha uyumlu olacağı düşünülen uzun dönemli beyaz yaka olarak nitelendirilen iş görenlerden meydana gelmesi faktörel yapılaşmada farklılık oluşmasında etkili olmuştur. 3) *Bir önceki maddedeki geçici çalışan-beyaz yakalı uzun dönemli çalışan farkının ülke gerçekleri göz önünde bulundurularak ele alınması:* Türkiye’de özellikle genç neslin, mevcut durumlar göz önüne alındığında işgücü piyasasında artan rekabet karşısında bilgi, beceri ve kabiliyetlerini artırmak adına sürekli olarak kendine yatırım yaptığı düşünülmektedir. Rakiplerinden sıyrılarak ve planladığı kariyer yaşamı ile örtüşecek şekilde sahip olduğu bilgi, beceri ve kabiliyetlerine uygun bir meslek dalında istihdam edilmesi hali hazırda zordur. Dahası, adayın çoğunlukla karşılaştığı durum ise genellikle istihdam edildiği mesleğin, sahip olduğu yeterliliklerle örtüşmediği/altında kaldığı durumlardır. Literatürde algılanan fazla niteliklilik olarak geçen bu durumda (Kim vd., 2021) çalışanlar meslek değişimine gitmekte (Sanchez-Cardona vd., 2019), durumu kabul etmekte (Özkanan, 2019) ya da mesleklerini anlamlı hale getirmek için çaba göstermektedir (Tims ve Bakker, 2010). Fakat Türkiye’deki istihdam ve işsizlik verileri ile iş değiştirme verilerine bakıldığında hali hazırda arzu edilen ve çalışanın yeterlilikleri ile örtüşen bir işe girmenin zor; işe girmişken iş/şirket/sector bağlamında kariyer değiştirmenin ise riskli ve zor olduğu görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2022 yılı üçüncü çeyrek verilerine göre işgücüne katılım oranı %52,8, istihdam oranı %47,5, işsizlik oranı %10, genç nüfustaki işsizlik oranı ise (15-24 yaş) %19,1’dir (TÜİK, 2022). Randstad’ın 2022 yılı Work Monitor isimli raporuna göre küresel anlamda rapora katılan katılımcıların aktif olarak çalışanlardan %31’i uzun dönemli kariyer planı amaçlarken bu oran Türkiye’de %51 olarak bulunmuştur (Randstad, Work Monitor Report, 2022). Bununla birlikte aynı kuruluşun 2018 yılında yayımladığı raporuna göre ise son 6 ay içerisinde kariyerlerini değiştirenlerin oranı Türkiye için %12 iken; bu oran Çin için %17; değiştirmeyenlerin oranı ise sırasıyla %78 ve %70 olarak bulunmuştur (Randstad, Work Monitor, 2018). Aynı rapora göre aynı kariyerde devam etme istekliliği Türkiye için %36 iken Çin için bu oran %28 olarak bulunmuş olup tüm katılımcı ülkeler arasında iş değiştirme eğilimi en az olan ülke %16’lık oran ile Türkiye’dir (Randstad, Work Monitor, 2018). 4) *Orijinal ölçeğin katılımcılarının çoğunlukla özel sektörden meydana gelmesine karşılık bu çalışmada çoğunluğun (%65) kamu sektöründeki çalışanlardan meydana gelmesi:* Kamu sektöründe görev ve hiyerarşi tanımları açık bir şekilde yapılmış olan ve belirlenen kurallar çerçevesinde görevlerin yerine getirildiğinde sonuçların planlandığı şekilde gerçekleştiği rol kültürü hakimken; özel sektörde yöneticilerin çalışanların düşünce ve deneyimlerinden maksimum düzeyde faydalanmaya çalıştığı başarı kültürü hakimdir (Özdevecioğlu, 2022). Dolayısıyla kamu sektöründeki çalışanlar ile özel sektör

çalışanları arasında; rekabet, iş güvenliği, stabilite, kariyer yaşamındaki dalgalanmalar ve ortaya çıkabilecek riskler konusunda farklılıklar bulunmaktadır.

Bu çalışma ile birlikte kariyer sürdürülebilirliği ölçeği ulusal alan yazına kazandırılmıştır. Uluslararası literatürde konu ile ilgili birlikte çalışılan sosyal sermaye (Richardson vd., 2017), İK uygulamaları (Tordera vd., 2020), yönetici desteği (Bozionelos vd., 2020), kariyer yetkinlikleri (Zhang vd., 2022b), tükenmişlik (Barthauer vd., 2019) gibi değişkenlerin yanı sıra kariyer sürdürülebilirliği; motivasyon, performans, bağlılık gibi konularla birlikte ülkemiz profesyonel işgücü ve kültürel değerleri çerçevesinde ele alınarak teorik ve görgül olarak alan yazına katkı yapılması öngörülmektedir.

Kariyer Sürdürülebilirliği konusunun yönetim ve organizasyon alanında yeni bir kavram olarak ele alınmasından dolayı kıyaslamalar Çin ile sınırlı kalmış olup ilerleyen çalışmalarda farklı ülkelerde yapılacak olan analizler sonucunda kavram, öncülleri, sonuçları ve ölçek yapısı ile ilgili daha kapsamlı veriler elde edileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Barthauer, L., Kaucher, P., Spurk, D. ve Kauffeld, S. (2019). Burnout and career (un)sustainability: Looking into the Blackbox o burnout triggered career turnover intentions. *Journal of Vocational Behavior*, 117, 103334. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2019.103334>.
- Başol, O. ve Çömlekçi, M. F. (2022). Uzaktan çalışma tutumu ölçeği geçerlik-güvenirlik çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 243-261. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.862439>
- Bozionelos, N., Lin, C. H. ve Lee, K. Y. (2020). Enhancing the sustainability of employees' careers through training: The roles of career actors' openness and of supervisor support. *Journal of Vocational Behavior*, 117, <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2019.103333>.
- Chin, T., Jawahar, I. M. ve Li, G. (2021). Development and validation of a career sustainability scale. *Journal of Career Development*, 1-19. <https://doi.org/10.1177/0894845321993234>.
- Chin, T., Li, G., Jiao, H., Addo, F. ve Jawahar, I. M. (2019). Career sustainability during manufacturing innovation. *Career Development International*, 24(6), 509-528. <https://doi.org/10.1108/CDI-02-2019-0034>.
- Chudzikowski, K., Gustafsson, S. ve Tams, S. (2020). Constructing alignment for sustainable careers: Insights from the career narratives of management consultants. *Journal of Vocational Behavior*, 117, <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2019.05.009>.
- De Vos, A., Beatrice, I. J. M, Heijden, V. ve Akkermans, J. (2018). Sustainable careers: Towards a conceptual model. *Journal of Vocational Behavior*, 117, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.06.011>.
- De Vos, A. ve Van Der Heijden, B. (2017). Current thinking on contemporary careers: The key roles of sustainable HRM and sustainability of careers. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 28, 41-50. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cosust.2017.07.003>.
- Fang, Y.-C., Ren Y.-H., Chen J.-Y., Chin T., Yuan Q. ve Lin C.-L. (2021). Inclusive leadership and career sustainability: mediating roles of supervisor developmental feedback and

thriving at work. *Front Psychol.* 12:671663.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.671663>.

- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Heslin, P. A., Keating, L. A. ve Ashford, S. J. (2020). How being in learning mode may enable a sustainable career across the lifespan. *Journal of Vocational Behavior*, 117, <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2019.103324>.
- IMF (2021). World Economic Outlook Database. Erişim Linki: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October/> Erişim Tarihi: 08.12.2022.
- Kim, J., Park, J., Sohn, Y. ve Lim, J. (2021). Perceived overqualification, boredom, and extra-role behaviors: Testing a moderated mediation model. *Journal of Career Development*, 48(4), 400-414.
- Kossek, E. E. ve Ollier-Malaterre, A. (2020). Desperately seeking sustainable careers: Redesigning professional jobs for the collaborative crafting of reduced-load work. *Journal of Vocational Behavior*, 117, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2019.06.003>.
- Newman, K. L. (2011). Sustainable careers: Lifecycle engagement in work. *Organizational Dynamics*, 40, 136-143. doi:10.1016/j.orgdyn.2011.01.008.
- Özdevecioğlu, M. (2002). Kamu ve özel sektör yöneticileri arasındaki davranışsal çalışma koşulları ve kişilik farklılıklarının belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (Temmuz-Aralık), 115-134.
- Özkanan, A. (2019). Algılanan aşırı niteliklilik: Üretkenliğe karşı durgunluk. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 42-57.
- Randstad, Global Report Work Monitor Q4 Report (2018). Erişim adresi <https://www.randstad.com.tr/s3fs-media/tr/public/2022-08/randstad-workmonitor-q4-2018-digitalization-at-work.pdf>.
- Randstad, Work Monitor Report (2022). Erişim adresi https://www.randstad.com.tr/s3fs-media/tr/public/2022-08/randstad-workmonitor-2022_1.pdf.
- Richardson, J., Jogulu, U. ve Renschler, R. (2017). Passion or people? Social capital and career sustainability in arts management. *Personnel Review*, 46(8), 1835-1851.
- Richardson, J. ve McKenna, S. (2020). An exploration of career sustainability in and after professional sport. *Journal of Vocational Behavior*, 117, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2019.06.002>.
- Rizwan, A., Serbaya, S. H., Saleem, M., Alsulami, H., Karras, D. A. ve Alamgir, Z. (2021). A preliminary analysis of the perception gap between employers and vocational students for career sustainability. *Sustainability*, 13, 11327. <https://doi.org/10.3390/su132011327>.
- Sanchez-Cardona, I., Vera, M., Martinez-Lugo, M., Rodriguez-Montalban, R. ve Marrero-Centeno, J. (2019). When the job does not fit: the moderating role of job crafting and meaningful work in the relation between employees' perceived overqualification and job boredom. *Journal of Career Assessment*, 28(2), 257-276.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). Using Multivariate Statistics. Boston: Pearson
- Tims, M. ve Bakker, A. B. (2010). Job crafting: Towards a new model of individual job redesign. *SA Journal of Industrial Psychology*, 36(2), 1-9. <https://doi.org/10.4102/sajip.v36i2.841>

- Tordera, N., Peiro, J. M., Ayala, Y., Villajos, E. ve Truxillo, D. (2020). The lagged influence of organizations' human resources practices on employees' career sustainability: The moderating role of age. *Journal of Vocational Behavior*, 120, <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103444>.
- TÜİK (2022, Aralık). *İşgücü İstatistikleri, III. Çeyrek: Temmuz-Eylül 2022*. [Basın bülteni]. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-III.-Ceyrek:-Temmuz-Eylul-2022-45656>.
- Udayar, S., Canzio, L. I., Urbanaviciute, I., Masdonati, J. ve Rossier, J. (2021). Significant life events and career sustainability: A three-wave study. *Sustainability*, 13, 13129. <https://doi.org/10.3390/su132313129>.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *Istanbul University Journal of the School of Business*, 46 (Special Issue), 74-85.
- Zhang, W., Chin, T., Li, F., Lin, C., Shan, Y. ve Ventimiglia, F. (2022a). The impact of career competence on career sustainability among Chinese expatriate managers amid digital transformation in Vietnam: The role of lifelong learning. *Frontiers in Psychology*, 13, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.791636>.
- Zhang, W., Chin, T., Peng, J., Shan, Y. ve Agbanyo, G. K. (2022b). The moderating effect of occupational burnout on the link of career competencies to career sustainability amid the covid-19 pandemic: A mixed method study. *Front. Psychol.* 13:916669. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.916669>

KESİŞİMSELLİK YAKLAŞIMINDAN HAREKETLE KENTSEL MEKÂNA İLİŞKİN BASKI DİNAMİKLERİNİ DÜŞÜNMEK: TÜRKİYE'DE KADINLARIN KENT DENEYİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

CONSIDERING THE DYNAMICS OF PRESSURE REGARDING THE URBAN SPACE FROM THE INTERSECTIONALITY APPROACH: A RESEARCH ON WOMEN'S URBAN EXPERIENCES IN TURKEY

Funda KEMAHLI GARİPOĞLU, Duygu YILDIZ KARAKOÇ, Ayşem SEZER ŞANLI

1. Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, fundakemahli@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8768-776X>
2. Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, dyildiz@erzincan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9396-5917>
3. Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, asezer@erzincan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9954-4811>

Öz

Feminist siyaset kendi içinde sürekli bir devinim halinde olup, farklı dönemlerde önemli argüman değişikliklerine gitmiştir. Birinci dalga feminizm hak ve eşitlik taleplerini ön plana çıkarırken, ikinci dalga feminizm uzun yıllar süren özel/kamusal alan ayrımına son verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Üçüncü dalga feminizm ise kadınların tek bir şekilde tahakküm altına alınmadığını, farklı tahakküm biçimlerine maruz kaldığını ileri sürerek bu söylemini kesişimsellik kavramı ekseninde tartışmıştır. Çalışmada, ikinci dalga feminizmin özel-kamusal alan dikotomisine karşın ortaya koyduğu özel olan politiktir diskurunun kentsel kamusal alanlar üzerinde bulduğu karşılık, üçüncü dalga feminizmin ortaya koyduğu kesişimsellik kavramı bağlamında değerlendirilerek ele alınmıştır. Kadınların kentsel kamusal alana deneyimlerine yönelik hala birçok engelin bulunduğu, bununla birlikte farklı tahakküm ve ayrımcılıkların kesişimindeki kadınların bu engeller ve sınırlamalara daha fazla maruz kaldığı çalışmanın temel savını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada kesişimsellik ve özel/kamusal alan dikotomisine yönelik yürütülen teorik tartışmaların ardından, Türkiye'de sınıfsal aidiyet, etnisite, inanç gibi nedenlerle tahakkümleri ve dışlanmışlıkları birçok alanda kesişen kadınların kentsel kamusal alana dâhil edilememe biçimleri somut örnekler üzerinden tartışılarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Feminizm, Toplumsal Cinsiyet, Kentsel Siyaset, Kesişimsellik, Kamusal Alan.*

Abstract

Feminist politics is in a constant state of motion within itself and has undergone significant argument changes in different periods. While the first wave feminism brought the demands for rights and equality to the fore, the second wave feminism expressed the need to put an end to the long-standing distinction between private and public spheres. Third-wave feminism, on the other hand, argued that women were not dominated in one way, but were exposed to different forms of domination, and discussed this discourse on the axis of the concept of intersectionality. In this study, the response of the second wave feminism to the public-private dichotomy of the private is political discourse on urban public spaces is discussed in the context of the intersectionality concept introduced by third wave feminism. The main argument of the study is that there are still many obstacles to the experience of women in the urban public sphere, however, women at the intersection of different domination and discrimination are more exposed to these obstacles and limitations. In this context, after the theoretical discussions on intersectionality and the dichotomy of private/public space in this study, the ways in which women, whose domination and exclusion intersect in many areas due to reasons such as class belonging, ethnicity, and belief, cannot be included in the urban public space are presented by discussing concrete examples.

Keywords: *Feminism, Gender, Urban Politics, Intersectionality, Public Space.*

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
14.12.2022 12.14.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
27.05.2023 05.27.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1218938>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Feminist ideology, which aims to eliminate gender inequality, has experienced three different waves, and even the fourth wave has been claimed. Feminism has expanded and strengthened with first-wave feminism, which aims to have equal rights with men, second-wave feminism, which aims to eliminate the distinction between private and public sphere by politicizing the private sphere, and third-wave feminism, which is based on the emphasis on difference and diversity. Although it emerged in second-wave feminism, the distinction between private and public spaces, which is frequently discussed in third-wave feminism, still results in women's inability to access and experience public spaces. Women spend their daily lives mostly at home, in private areas, and what is experienced in this area remains outside the law and politics. The public space, on the other hand, was arranged in a masculine manner and its use was reserved for men. However, feminists' demands for the right to the city, which includes changing and transforming the city, and strong struggles for the politicization of the private sphere and the elimination of the private/public distinction have contributed to women's presence in the public sphere. While socio-economic changes with the feminist struggle facilitated women's access to the public sphere, women's participation in the production process led to the oppression and exploitation of women both in the private and public spheres, and women intersected with different axes of domination. Intersectionality axes are not only based on class, but also on many factors such as race, ethnicity, religious identity, sexual orientation, and immigration. Therefore, in the context of the concept of intersectionality, the existence of women in urban space points to an important phenomenon that needs to be emphasized.

Research Questions

One of the questions to be answered within the scope of the study is what the concept of intersectionality is and the background at the starting point of this concept. Other questions that are tried to be answered on the basis of this concept are about the way women are included in urban public spaces. What axes of domination are there in front of women's use of urban public spaces, apart from the patriarchal structure and gender norms? What consequences do multiple axes reveal for women's use of urban public spaces? Which intersection axes exist in Turkey and in what ways do women who are included in these axes experience the urban public space?

Literature Review

In the study, the literature has been benefited significantly, and the domestic and foreign literature on the subject has been meticulously examined. The study is based on the concept of intersectionality derived from the third wave of feminist theory, and Kimberle Crenshaw's 1989 article "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics" is taken as the main source. Sources of other authors contributing to intersectionality (Hill Collins, 2000; 2019; Hooks, 1990; 2016) were accessed and

utilized. Contributions to the urban public space, which is another pillar of the study, were made with the readings of Lefebvre (2007, 2019). In the relevant section, works that have made significant contributions to this field (Alkan; 2000, 2005, 2012; Acar Savran, 2002; Bora, 2004, 2009, 2017; Özkazanç, 2013, 2018; Kern, 2020) were used. Starting from different intersection axes, the difficulties and limitations experienced by women in using urban space in Turkey are based on previous studies were used in the study (Arpacı, 2020; Aksu Kocatürk and Şengül, 2020; Demirtaş, 2021; Uçan Çubukçu, 2011; Karakurt and Gülen, 2022; Başkan, 2022; Kemahlı Garipoğlu and Sezer Şanlı, 2019).

Methodology

The study, which is based on two different contexts, starts with a conceptual and theoretical discussion and a rich literature review has been carried out. This study, which examines the literature on the existence of women in the public sphere in Turkey and re-reads these works in the context of the concept of intersectionality, is a qualitative research type. The study deals with the experiences of women in Turkey in intersection clusters such as Roma women, immigrant women, women with headscarves, peasant women, working women, who experience the oppression of femininity as a double; discusses the theoretical position of the intersectionality approach on these examples. Since the themes of religion, class and ethnicity come to the fore in the studies on the dynamics of oppression against women, the examples are discussed in the context of these intersectional axes. The sample of the study consists of field studies on the urban experiences of women on the axis of intersection, but since the scope of the study does not allow to address all field studies in this field, specific and current studies are focused on.

Results and Conclusions

The intersections of female identity with axes such as ethnicity, belief, and class make women's urban space experiences quite different, and the inherent characteristics of each situation aggravate the practices of exclusion or suppression. In this respect, women's urban experiences in Turkey do not include a holistic experience, and each intersection focus on different intersection axes of female identity leads to a situation that changes the quality of oppression. Therefore, the intersectionality approach is of central importance in making sense of women's urban space experiences.

1. GİRİŞ

Feminizm, teorik olarak kadın erkek arasındaki eşitlik mücadelesine odaklanan, bu bakımdan kadınların eril sistem içerisinde yaşadıkları mağduriyet ve ayrımcılıkları merkeze alan bir ideolojidir. Feminizmin tarihsel gelişimi incelendiğinde, Batı’da geçirdiği düşünülen üç ana dalga içerisinde, ikinci dalga feminizmin Simone de Beauvoir (1993) tarafından geliştirilen “*özel olan politiktir*” diskuru tarihsel bir kopuşa işaret etmekte, kadınların Antik Yunan’dan günümüze kadar aktarılan özel alan-kamusal alan dikotomisi içerisindeki ikincil pozisyonlarını nitelemektedir. Bu durumun doğallaştırılmasını eleştiren feminist kuram, kadının toplumun ataerkil yapılanması içerisinde erkeğin gerisinde bırakıldığını, yaşantısının özel/mahrem alana indirgendüğünü saptamaktadır. Kadınları, tarih sahnesinin ve kendi yaşamının öznesi olmaktan alıkoyan cinsiyetçi yaklaşım içerisinde kadınların kamusal mekânlardan dışlanması ya da çok sınırlı bir çerçeve içerisinde dâhil olabilmeleri ayrımcılığın boyutlanmasına neden olmuştur.

Feminizmin üçüncü dalgası, kadınların cinsiyet kimliğine eklemlenen *farklılıklarını* odağına alarak özgün kadın aidiyetleri üzerinden farklılığın yarattığı ayrımcı dinamikleri deşifre etmeyi amaçlamıştır. Feminizmin tarihsel seyri içerisinde, üçüncü dalga feminizmine en büyük teorik katkıyı yaptığı iddia edilen yaklaşımlardan biri siyahi feminist ve aktivist Kimberle Crenshaw tarafından geliştirilen *kesişimsellik* yaklaşımı olmuştur. Aynı zamanda bir hukukçu olan Crenshaw, iş yaşamında haksızlığa ve baskılanmaya maruz kalan siyah işçi kadınları savunduğu hukuk davalarında bu yaklaşım üzerine ilk düşüncelerini formüle etmiştir. Buna göre, Amerika’da siyahi kadınlar ırk ayrımcılığı ile cinsiyet ayrımcılığını iç içe yaşamaktadır. Biri diğerine indirgenemeyecek kadar önemli iki ayrımcılık eksenine odaklanan Crenshaw, *kesişimselliği* bu noktada açıklayıcı bulmaktadır. Crenshaw, *kesişimsellik* yaklaşımı ile ayrımcılığın çoklu biçimlerinin *kesişim* noktalarını göstermekte; kadınların genel olarak baskıya uğradıklarını kabul etmekle birlikte bazı kadınların kadın kimliğine eklemlenen öteki kimliklerinden ötürü çifte bir baskılanma yaşadıklarını ortaya koymaktadır (Crenshaw, 1989; Carastathis, 2014). Farklılıklar zemininde üst üste çakışan eksenlerin yarattığı *kesişimsellik* içerisinde kadınların yaşadıkları mağduriyetlerin boyutlarına odaklanan bu yaklaşım, 1990’lar sonrasında feminist kuram içerisinde önemli bir dayanak noktasını oluşturmuştur. Bu kavram, kadın kimliklerine özgü farklılıkları temel alan üçüncü dalganın *farklılık feminizmleri* anlayışı içerisinde ayrımcılığın boyutlarını yeniden tartışmaya açarak kuramsal bir zenginlik sağlamakla birlikte, kadınların verdikleri hukuk mücadeleleri, angaje oldukları toplumsal hareketler gibi pratik sahaya ilişkin de açıklayıcı olma iddiası taşımaktadır.

Gerek Batı’da gerekse Türkiye özelinde Crenshaw’ın *kesişimsellik* yaklaşımını temel alan çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada, özel alan-kamusal alan dikotomisi ve *kesişimsellik* yaklaşımının yer aldığı teorik çerçeveden hareketle kadınların kentsel kamusal alanlarda *kesişimselliğin* farklı eksenlerinde maruz kaldıkları baskı mekanizmaları üzerine odaklanılmaktadır. Çalışma, üç ana

bölümde yapılandırılmakta; ilk iki bölümde kuramsal çerçeve ortaya konulmaktadır. Türkiye örneğinden yola çıkan üçüncü bölümde ise Türkiye’de kadın kimliği özelinde kesişimselliğin hangi eksenlerde ayrımcılıkları boyutlandığı sorunsalından hareket edilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de Roman kadınlar, göçmen kadınlar, başörtülü kadınlar, köylü kadınlar, işçi kadınlar gibi kadınlığın baskısını çifte deneyimleyen kesişim kümelerinde yer alan kadınların deneyimleri ele alınmakta; kesişimsellik yaklaşımının bu örnekler üzerindeki kuramsal konumu tartışılmaktadır. Kadına yönelik baskı dinamikleriyle ilgili yapılan çalışmalarda din, sınıf ve etnisite temaları literatürde ön plana çıktığı için örnekler bu kesişimsellik eksenleri bağlamında ele alınmıştır. Çalışmanın örneklemini kesişimsellik ekseninde yer alan kadınların kent deneyimleri üzerine yapılan saha çalışmaları oluşturmada ancak çalışmanın kapsamı bu alandaki tüm saha çalışmalarını ele almaya izin vermediği için belirli ve güncel çalışmalara odaklanılmıştır.

Bu itibarla, Türkçe literatürde kesişimsellik kavramı üzerinde çok sınırlı sayıda çalışma olduğu göz önüne alındığında, çalışmanın feminizm çalışmalarına önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. KESİŞİMSELLİK: KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

2.1. Üçüncü Dalga Feminizmine Doğru

Kadınlara cinsiyetleri nedeniyle ayrımcılık yapılmasını ve cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesini, ortadan kaldırılmasını hedefleyen feminizm, ideolojik bir yaklaşım ve bir anlamda kadın hareketlerinin tarihi olarak, kadın kitle örgütlerinin mücadeleleri ve toplumsal hareketlerden beslenmiştir (Nagl Docekal, 2009; Arat, 2017). Kadın hareketlerinin içeriği, etkisi ve elde ettiği kazanımlar üzerinden dönemler halinde ele alınan feminizmin, 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına kadarki dönemde birinci dalgasını, 1960'lar ile ikinci dalgasını, 1980'lerin sonlarından itibaren üçüncü dalgasını ve 2010'lar ile birlikte dördüncü dalgasını yaşadığı kabul edilmektedir (Krolokke&Sorensen, 2006).

Feministlerin faaliyetlerini karakterize etmek için yaygın olarak kullanılan dalga metaforuna göre birinci dalga feminizm, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere’de 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başındaki feminist hareketin erken dönemini ve başlangıcını ifade etmektedir. Kadınların eşitlik talebi ile siyasal seçimlerde oy hakkı, eğitim kurumlarına ve kamu hizmetlerine giriş hakkı, miras ve mülkiyet hakkı gibi yasal ve siyasal haklar bakımından erkeklerle eşit haklara sahip olmak için başlattıkları kadın hareketi, birinci dalga feminizmin temel karakterini oluşturmuştur (Cova, 2012; Krolokke&Sorensen, 2006; Coşar, 2012). ABD ve İngiltere gibi ülkelerde kadınlara seçme hakkının verilmesi gibi kazanımlar sonrası dünya savaşlarının etkisiyle de durağanlaşan kadın hareketi, 1960'lar ile tekrar hareketlenmeye başlamıştır. Kadının özgürleşmesi ve toplumsal cinsiyet (gender) eşitsizliği gibi konulara odaklanan ikinci dalga feminizm patriyarkal toplumsal yapı, eril hegemonik güç ilişkileri ile kadının kamusal alandan dışlanarak özel alana itilmesi gibi konular üzerinden kadına yönelik ayrımcılığın ve baskının ortadan kaldırılması için mücadele etmiştir.

Simone de Beauvoir (1993), 1949 tarihli “*Le deuxième sexe*” (İkinci Cins) adlı kitabında ikinci dalga feminist harekete ilham veren “*kadın doğulmaz; kadın olunur*” sözü ile patriyarkal toplumsal-kültürel ve ideolojik yapının inşa ettiği toplumsal cinsiyet yargı kalıplarına dikkat çekmiştir. Kate Millett’in (1973) “*Sexual Politics*” (Cinsel Siyaset) adlı eseri de özel alana itilmiş kadının özgürleşerek kamusal alanda da görünür olması gerekliliğine odaklanmıştır. Bu çerçevede “*kişisel/özel olan politiktir*” söylemi ile ikinci dalga feminizm, ideolojik güç- iktidar ilişkilerine de vurgu yapan daha radikal bir çizgiye ulaşmıştır. Ayrıca kadınlara yönelik ayrımcılık ve baskı ile iktidar ilişkileri- politika arasında güçlü bir bağ olduğunu ortaya koymuştur. Carol Hanisch’in (2006) 1970’te yayımlanan “*The Personal Is Political*” (Kişisel Olan Politiktir) başlıklı makalesi de bu görüşe yönelik olarak cinsiyetler üzerinden kamusal/özel ayırımına dikkat çekmiştir. Ayrıca ikinci dalga feminizmin en önemli söylemlerinden biri de bütün kadınlar arasında kolektif bir dayanışma üzerine kurulu “*kız kardeşlik*” (sisterhood) düşüncesi olmuştur (Evans, 2015).

Zaman içinde feminist hareket içindeki farklılıklar ile birlikte kadınlar arasındaki farklılıkların belirginleşmesi, kız kardeşlik söyleminin ve tek bir kadın kategorisinin de sorgulanmasına neden olmuştur. Berktaş’ın (2013) da belirttiği gibi hiyerarşik ve eşitsiz bir dünyada kadınların kendi aralarında bölünmüş oldukları gerçeği, kız kardeşlik söylemi ile amaçlanan dayanışma hedefini sorgulatmış, mücadele için sorunların görünür olmasının önemini ortaya koymuştur. Kadınlığın birçok hali ve sorunu olduğu gerçeğinden hareketle ırk, sınıf, etnisite gibi faktörler ile baskıyı ve ayrımcılığı farklı türlerde, farklı güç ilişkileri içinde ve farklı şiddetlerde deneyimleyen kadınların tek bir tip kadın kategorisinde toplanarak dayanışma olgusunun ön plana çıkarılması, ikinci dalga feminizmin en çok eleştirilen yönü olmuştur. Ancak bununla birlikte ikinci dalga feminizm, patriyarkal toplumsal yapıya, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine ve kadının ezilmişliğinin politik yönüne vurgu yapan ortak bir mücadele ve örgütlenme oluşturması bakımından feminizm yaklaşımı içinde önemli bir yere sahip olmuştur (Berktaş, 2013). Ayrıca patriyarkal toplum yapısında, kadınların mücadelelerinde ortak deneyimlerini paylaşarak bilinç yükseltmeye ve farkındalık oluşturmaya çalışmaları da ikinci dalganın önemli kazanımları içinde görülmektedir (Snyder, 2008). Bununla birlikte bu dönemde feminist hareketin uluslararası kurumsal bir yapı tarafından desteklenmesi bağlamında, Birleşmiş Milletler’in eşit haklar, kalkınma ve barış amacına yönelik olarak 1975 yılında devletlerin katılımıyla Mexico City’de Birinci Dünya Kadın Konferansı’nı gerçekleştirmesi ve 1975-1985 yılları arasında “*Kadın On Yılı*” olarak ilan etmesi, feminist hareketin bu döneme kadar olan kazanımlarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Cova, 2012).

İkinci dalga feminizmin Anglo-Amerikan ve Batı Avrupa dünyasındaki beyaz kadınların deneyimlerine ve sorunlarına odaklandığı, öteki farklı kadınların sorunlarını ve taleplerini görmediğine yönelik eleştiriler üçüncü dalga feminist düşüncenin çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu eleştiriler ile birlikte farklı etnik ve kültürel kimlikler, kişiye özgü değerler ile koşullar, öznellik ve farklılık vurguları ön plana çıkmış, kadın sorunları ve deneyimleri cinsiyet faktörünün yanı sıra etnisite, kültür, ırk, sınıf, cinsellik, cinsel yönelim gibi farklılıklarla ilişkisel bir çerçevede değerlendirilmeye başlanmıştır.

Böylece farklı kadınlar, farklı kadınlık koşullarında inşa edilir söylemini içerecek şekilde eşitlik taleplerinden farklılık söylemlerine uzanan bir çizgide, feminizmin öznesi kendi içinde çoklu bir yapıya kavuşmuştur (Krolokke&Sorensen, 2006; Bora, 2010; Donovan, 2019; Coşar, 2012; Cova, 2012).

İkinci dalga feminizmin yetersizliklerinin eleştirisinden doğan ve alt sınıflar için bir söylem içeren farklılık odaklı üçüncü dalga, feminizme analitik olarak başka yaklaşımlar getirmiştir (Mann&Huffman, 2005). Bell Hooks'un 1981'de yayımlanan "*Ain't I a Woman: Black Women and Feminism*" (Ben Kadın Değil miyim: Siyah Kadınlar ve Feminizm) adlı eseri, feminizmin farklılıklara sahip tüm kadınlar için geçerli olması gerektiğine dair eleştiri niteliğindedir. Feminizmin sadece Anglo-Amerikan ve Batı Avrupa'da belli bir sınıftaki ve ırktaki kadınlar için geçerli olamayacağını belirterek, feminizmin kapsayıcılığı tartışmalarına katılmıştır. Cinsiyetçiliğin siyah kadınlar üzerindeki etkisini analiz eden Hooks (1990), 17. yüzyıldan itibaren siyah kadınların hem beyaz erkekler hem siyah erkekler hem de beyaz kadınlar tarafından nasıl ezildiğini ve sömürüldüğünü anlatarak, ırk ve cinsiyet faktörlerinin birbirinden ayıramayacağını belirtmiştir. Üçüncü dalga feminizmine postkolonyal bir yaklaşım kazandıran bu eleştiriler, siyah feminizm söylemi ile kadınların ezilmişliğinin farklı tezahürlerini daha da görünür kılmıştır. Hooks (2016), "*kız kardeşlik güçlüdür*" sözünün feminist mücadelede bir dayanışma yaratabilmesi için öncelikle kadınların, diğer kadınların cinsiyet, sınıf ve ırk farklılıkları nedeniyle uğradıkları ayrımcılık ve baskı ile yüzleşmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda Hooks'un (2016), "*ne kadar kadın varsa feminizmin de o kadar biçimi olabileceği*" sözleri feminizmin üçüncü dalgasının felsefesini yansıtmaya bakımdan önemlidir.

Bununla birlikte farklılık ve çeşitlilik vurgusu ile feminizmin kapsamının genişletilmesi üçüncü dalganın en önemli niteliği olarak görülmekte, farklılığın feminizmin en yaratıcı analitik aracı olduğu kabul edilmektedir (Scott, 1990). Üçüncü dalga feminizm içinde post-yapısalcı feministler çok merkezlilik ve çeşitlilik anlayışı ile bedenlerin cinsiyetlendirilmesi ve bedenlere atfedilen anlamlar üzerinden daha kapsamlı bir şekilde -Queer teori gibi- cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarını tartışmışlardır. Bu çerçevede Judith Butler (2008), cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin birbirinden farklı şeyler olmadığını, biyolojik ve kültürel yorumlar ile kategorilerin oluşturulduğunu söyleyerek, cinsiyet kategorilerine karşı çıkmış ve feminizmin kapsamını genişletmiştir. Aynı zamanda Butler feminizmin öznesinin sadece kadınlar olmadığını vurgulayarak, feminizm yaklaşımını toplumsal cinsiyet ilişkilerinin toplumsal dönüşümünü sağlayacak bir siyasi gelenek olarak kabul etmiştir (Özkazanç, 2013).

Böylece 1980'lerden itibaren feminist teori, postmodernizm ve postyapısalcı yaklaşım ile kadınlar arası farklılıklara ve farklı kadın sorunlarına ırk, cinsiyet ve sınıf analizlerini de dâhil etmeye başlamıştır (Berktaş, 2013). Özellikle postyapısalcı feminist teori çerçevesinde, öznelliğe ve farklılığa yer vermeyen evrensel ve kapsayıcı nitelikteki üst anlatılar ret edilerek, kadınların yaşadıkları deneyimlerin gerçekliği üzerinden benzer kimlikler oluşturulması ve kolektif süreçlerden feminist

teorilere ulaşılması eleştirilmiştir. Öznellik, kimlik ve faillik bağlamında, toplumsal cinsiyet, etnisite ve ırk gibi faktörlerin birbirleriyle etkileşimlerinin göz ardı edilmesine karşı çıkmıştır (McLaughin, 2003). Bu çerçevede üçüncü dalga feminist teori farklılıkları, analitik olarak birbirinden farklı yaklaşımlar ile ele almaya başlamıştır: kesişimsellik yaklaşımı; postmodernist ve postyapısalcı feminist yaklaşımlar; küresel feminizm olarak da adlandırılan feminist postkolonyal teori ve yeni nesil genç feministlerin gündemi gibi (Mann&Huffman, 2005). Üçüncü dalga feminizm içinde en çok tartışılan yaklaşım ise, çoklu kadın kimliklerine yönelik, çoklu tahakküm biçimlerinin inşasına odaklanan ve çoklu ayrımcılık biçimlerinin kesişim noktalarının analiz edildiği kesişimsellik yaklaşımı olmuştur (Carastathis, 2014). Buradan hareketle bir sonraki başlıkta kesişimsellik yaklaşımı üzerine yoğunlaşmaktadır.

2.2. Kesişimsellik Yaklaşımı Üzerine

Feminist teori içinde kesişimsellik (intersectionality) kavramını ilk olarak, ABD’li Kimberle Crenshaw 1989 tarihli *"Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics"* (Irk ve Cinsiyetin Kesişimini Sınırlamak: Ayrımcılık Karşıtı Doktrinin, Feminist Teorinin ve Irkçılık Karşıtı Politikanın Siyah Feminist Bir Eleştirisi) adlı makalesinde kullanmıştır. Crenshaw (1989), ABD’de siyah kadınların hukuk davalarına da yansıyan, çalışma yaşamında siyah kadınların uğradıkları ayrımcılıktan yola çıkarak deneyimlerinin görünmez oluşunun analizini yapmıştır. Ona göre, ırk ve cinsiyetin ayrı ve tahakkümün tek eksenli olarak ele alınması, siyah kadınların iki farklı tahakküm biçiminin kesişmesiyle uğradıkları ayrımcılığı ve siyah kadınların deneyimlerini görünmez kılmaktadır.

Crenshaw (1989) tek eksenli çerçevenin, ayrıcalıklı kadınların deneyimlerine odaklandığını, bunun ise feminist teori içinde ırk ve cinsiyet ayrımcılığının kavramsallaştırılmasını zorlaştırdığını belirterek, siyah kadınların ayrımcılığa çeşitli şekillerde maruz kalabileceklerini trafikteki kavşak örneği ile açıklamıştır. Bu örneğe göre ayrımcılık, gelen ve giden trafiğe sahip dört yönlü bir kavşaktaki trafik gibi tek yönde veya tüm yönlerden gerçekleşebilir. Kavşakta yani kesişimde bir trafik kazası meydana gelirse, bu kaza kavşaktaki herhangi bir yönden gelen bir taşıt nedeniyle ya da bazen kavşaktaki tüm yollardan gelen birçok taşıt nedeniyle olabilir. Başka bir deyişle farklı tahakküm, baskı ve ayrımcılık biçimleri tıpkı siyah kadınlara yönelik cinsiyet ve ırk ayrımcılığı gibi iç içe geçebilir ya da üst üste binebilir. Bu nedenle Crenshaw'a göre siyah kadınların uğradıkları ayrımcılığı analiz edebilmek için farklı tahakküm, baskı ve ayrımcılık biçimlerini ortaya koyan kesişimsel bir yaklaşım zorunludur.

Crenshaw'ın kavramsallaştırmasıyla toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite, sınıf gibi kategorilerin birbirleriyle ilişkilerinin analizini gerçekleştirerek feminist yaklaşımda yeni bir bakış açısı ortaya koyan kesişimsellik, aslında yeni bir yaklaşım olmadığı yönündeki eleştirilere rağmen üçüncü dalga feminizm ile birlikte siyah kadınların ve Anglo Amerikan- Batı Avrupa ülkeleri dışındaki ötekileştirilmiş kadınların çoklu baskı ve tahakküm nedeniyle yaşadıkları ayrımcılık, şiddet gibi kadın sorunlarına

dikkat çekmiştir. Bundan ötürü kesişimsellik kavramı, farklılık odaklı feminist teori veya metodolojiye atıfta bulunmak için de kullanılmıştır (Sarigöl, 2020; Carastathis, 2014).

Siyah kadınlara yönelik eşitsizlik, baskı ve ayrımcılığı çözümlenebilmek için tek eksenli analizleri reddeden ve tahakküm ilişkilerini cinsiyetler içi ve cinsiyetler arası olarak ele alan Crenshaw (1991), yöntem olarak kesişimselliği üç boyutta ele almıştır; yapısal kesişimsellik, politik kesişimsellik, temsili/sembolik kesişimsellik. Buna göre, kurumların ve toplumsal yapıların işleyişinin, siyah kadınların çoklu yapısal durumlarını dikkate almaması nedeniyle, kadınların mağduriyetlerinin devam etmesine neden olan çoklu yapısal baskıyı, yapısal kesişimsellik olarak açıklamıştır. Politik kesişimsellik ise siyah kadınların sahip oldukları iki kimliğin birlikte dikkate alınmaması, politik çıkarlar nedeniyle bir kimliğin ön plana çıkarılmasıdır. Örneğin, siyah kadının cinsiyet ile ilgili sorunlarının ırk sorunları kapsamında ele alınması gibi. Kamusal söylemlerde ve medyada siyah kadınların deneyimlerinin beyaz kadınların deneyimlerinden farklı temsil edilmesi, siyah kadınlar ile ilgili sembollerde kalıplaşmış yargıların kullanılması yoluyla toplumsal- kültürel inşanın gerçekleştirilmesi ise temsili kesişimsellik olarak tanımlanmıştır. Bu kesişimsellik türleri çoklu baskı ve ayrımcılığa uğrayan kadınları ve hatta grupları marjinalleştirebilmektedir. Öte yandan üç boyutlu kesişimsellik çerçevesi, siyah kadınların deneyimlerine ilişkin çok boyutlu analiz olanağı sunmakta, feminizmin kimlik siyaseti ile ilişkisini de güçlendirmektedir (Haynes et al., 2020).

Bununla birlikte Crenshaw (1989) feminizmin kapsayıcılığını sorgulayarak, siyah kadınların yaşadıkları sorunların ve mücadelelerinin feminizm ya da ırkçılık karşıtlığı tarafından içerilmediğine yönelik eleştirilerde de bulunmuştur. Bu bağlamda kesişimsel yaklaşım ile birlikte siyah kadınların özgül deneyimlerini ve sorunlarını anlayabilmek için çok boyutlu bir yaklaşım ile hem toplumsal cinsiyet hem de ırk boyutunun birlikte ele alınması zorunluluğu kabul edilmeye başlanmış ve feminizm yaklaşımı açılıma uğramıştır. Böylece kesişimsellik, sadece kesişimsel alanda yer alan belirli kadınların uğradığı çoklu ezilme deneyimlerine değil, tüm kimliklerin çok boyutlu, iç içe geçmiş, karmaşık yapıdaki deneyimlerine odaklanan bir yaklaşım olarak yorumlanmaya başlanmıştır (Özkazanç, 2018). Buradan hareketle Nash'a göre (2008), ırk, toplumsal cinsiyet, sınıf gibi öznelliklerin birbirini karşılıklı olarak pekiştiren doğrultular olması fikrine dayanan kesişimsellik, feminist hiyerarşi, hegemonya ve dışlayıcılıkla mücadelede birincil teorik araç konumuna gelmiştir.

Kesişimsellik yaklaşımı ve siyah feminizm kavramı çerçevesinde, siyahlar arasındaki farklılıkları ve üçüncü dünya kadınlarının sorunlarını da ayrı bir şekilde ele alarak, kesişimsellik eksenini genişleten teorisyenlerden biri de Patricia Hill Collins olmuştur (Sarigöl, 2020). Hill Collins evrensel nitelikteki baskıların, farklı yerel gerçeklikler ve öznellikler içinde nasıl işlediğini kesişimsellik yaklaşımından faydalanarak göstermeye çalışmıştır (Dalaman, 2022). Bu çerçevede bir paradigma olarak kesişimselliğin bir metafor ve bir heuristic/sezgisel yöntem olarak kullanımlarını analiz eden ve kesişimselliğe “*eleştirel bir sosyal teori*” olarak yaklaşan Hill Collins (2019), kesişimsellikleri ve aynı

zamanda toplumsal eşitsizlikleri çözümleyebilmek için ilişkisellik, güç, toplumsal eşitsizlik, toplumsal bağlam, karmaşıklık ve toplumsal adalet unsurlarının birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda siyah feminizmin temsilcilerinden olan Hill Collins, bir tahakküm matrisinde bağlantılı kimlikler, bakış açıları ve sosyal konumların bulunduğu sosyal bir inşanın söz konusu olduğunu, kapsayıcı tahakküm matrisinin, her biri farklı özelliklere sahip birden fazla grubu barındırdığını belirtmiştir. Postmodernizm ve postyapısalcılık ile sıkı bir ilişki içindeki bu yeni feminist epistemoloji ile Hill Collins, tahakküm matrislerindeki farklı insan deneyimlerinin analiz yolu olarak kesişimselliği önermiştir (Hill Collins, 2019; Mann&Huffman, 2005). Çünkü ırk, cinsiyet ya da sınıfa ilişkin tahakkümler tek bir eksen ile değil; eşzamanlı, karşılıklı, iç içe geçmiş ve etkileşim halindeki birçok eksen tarafından gerçekleşmektedir. Çok eksenli bu tahakküm biçimlerini anlamamanın analitik aracı ve eleştirel sosyal bir teori olarak kesişimsellik, farklı yerlerden ve zamanlardan bakış açıları sunan önemli bir yaklaşım olma özelliğine sahiptir (Hill Collins, 2019). Böylece kesişimsellik yaklaşımı içinde tahakküm matrisi dikkate alınarak, siyah kadınların sorunlarının ve ötekileştirilmesinin, siyahlar arasındaki farklılıklar nedeniyle de gerçekleşebileceğini ortaya koyan Hill Collins (2000), siyahi politikaların cinsiyetçi analizlerinin, siyahi ekonomi politik alanında da önemli olduğunu belirtmiştir. Cinsiyet, cinsellik, ırk, sınıf tahakküm matrislerinde siyah kadın yoksulluğu, eşitsiz ücret politikaları, toplumsal cinsiyet eşitsizliği içinde ücretsiz aile emeği, toplumsal sınıf hiyerarşilerinin yeniden üretilmesi gibi konuların kesişimsellik yaklaşımı ile tahakküm matrisi çerçevesinde ele alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, öznelerin hem kimlik hem de baskı deneyimlerini analiz etmek için çok disiplinli bir yaklaşım olarak kabul edilen kesişimsellik, marjinalize edilmiş öznelerin yaşanmış deneyimlerinin çok boyutluluğunun altını çizirken, diğer yandan kimliği kavramsallaştırmanın bir aracı olarak ön plana çıkmaktadır (Nash, 2008).

Böylece Crenshaw'ın kavramsallaştırmasıyla feminist düşüncede yeni bir analitik araç olarak kabul edilen kesişimsellik, Hill Collins, Bell Hooks gibi siyah feminist düşünürler ve aktivistler tarafından daha geniş bir çerçeveye oturtulmuştur. Böylelikle tahakküm ilişkileri sadece siyah- beyaz ekseninde değil, siyahlar arası ve hatta farklılıklar arası çok boyutlu matrisler ile ele alınmaya başlanmıştır. Sonuç olarak kesişimsel yaklaşımla, Beauvoir'ın evrensel eril hegemonik baskı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği altındaki kadın ezilmişliği, cinsiyet faktörünün yanı sıra ırk, sınıf gibi alanlara da genişletilmiş, ayrıca kadınlar arasındaki çeşitliliğe de dikkat çekilerek ırk, sınıf ve cinsiyet deneyiminin sayısız faktörce şekillendirildiği kabul edilmiştir (Chanter, 2006).

Kesişimsellik yaklaşımının teorik ve tarihsel çerçevesine bir bütün olarak bakıldığında, farklı sosyal konumların (ırk, etnik köken, yerlilik, cinsiyet, sınıf, cinsellik, coğrafya, yaş, engellilik, yetenek, göç- göçmenlik, din vb.) etkileşimiyle şekillenen insan deneyimlerine odaklandığı görülmektedir. Bu çoklu ilişkiler ve etkileşimler, yasalar, politikalar, dini kurumlar, geleneksel normlar, medya gibi bağlantılı sistemler ve güç yapıları bağlamında gerçekleşmektedir. Bu tür süreçler ve kimlikleri inşa eden iktidar ilişkileri aracılığıyla, sömürgecilik, ırkçılık ve patriyarkallık gibi unsurlar tarafından

şekillendirilen, birbirine bağlı, iç içe geçmiş ayrıcalık ve baskı biçimleri oluşturulmaktadır. Kesişimsellik yaklaşımı bireyin yaşamının çok boyutlu ve karmaşık olduğu kabulü ile birbirine bağlı-çoklu baskı biçimlerini analiz etmektedir. Örneğin; bir birey, ayrıcalığı ve baskıyı aynı anda yaşayabilir. Kesişimsellik yaklaşımı, bunlar arasındaki güç ilişkilerinin nasıl şekillendiğini ve deneyimlendiğini çok boyutlu olarak ortaya koymayı hedeflemektedir (Hankivsky, 2014).

Bu bağlamda Hancock (2007), kesişimselliğin bir araştırma bütünü olarak düşünüldüğünde ve kesişimselliğin hangi yollarla ortaya çıktığına odaklanıldığında, kesişimsellik yaklaşımının geleneksel modellerle henüz yanıtlanamayan yeni soruları yanıtlayabileceğini ve politik değişim stratejileri üretebileceğini belirtir. Bu çerçevede üçüncü dalga feminizm içinde kesişimsellik yaklaşımının odaklandığı konular, kesişimselliği disiplinler ötesi bir konuma getirmiş, bu yaklaşım kullanılarak gerçekleştirilen analizler ise feminist teori içinde kesişimselliğin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Böylece kesişimsellik yaklaşımı ırk, cinsiyet, sınıf ve cinsellik arasındaki yakın ilişkiye vurgu yapan bir yaklaşımın ötesine geçerek, feminist teoride kimlik ve tahakküm süreçlerini keşfetmek için çok boyutlu analizleri mümkün kılmıştır (Nash, 2011). Çalışmanın birinci bölümünde feminizmin üçüncü dalgası içerisinde temellenen kesişimsellik yaklaşımı detaylandırılmıştır. Buradan hareketle bir sonraki başlıkta, kesişimselliğin farklı ekseninde ayrımcılığa uğrayan kadınların kentsel mekâna ilişkin deneyimleri (zorluk, ayrımcılık ve sınırlılıklar) kente dair yazından hareketle değerlendirilmiştir.

3. KADINLARIN KENT MEKÂNINDA VAR OLMA ÇABALARINA KARŞI BİR ENGEL: ÖZEL-KAMUSAL ALAN DİKOTOMİSİ

Mekân salt fiziksel bir oluşumdan ziyade ideolojik, siyasi, ekonomik ve toplumsal pratiklerle üretilen bir kavramdır. Toplumsal bir ürün olarak addedilen ve toplumsal ilişkilerin mekânı olan kentler ideolojilerle kuşatılmakta, kent mekânı da bu oluşumlar ve değişimler ekseninde toplumsal pratikleri yeniden üretmektedir. Mekânın ideolojik bir bağlamının olması cinsiyetçi ideoloji ve patriarkal yapının değerlerinin mekâna yansması ve mekânı biçimlendirmesiyle sonuçlanmıştır (Lefebvre, 2019). Toplumsal ilişkilerin ve yaşam deneyimlerinin gerçekleştiği alan olarak *mekân* eşitsizlikler ve ikilikleri bir arada barındıran ve bunları yeniden üreten bir yapıyla süregitmektedir. Bu eşitsizlik ve ikiliğin mekâna yansmasını toplumsal cinsiyet bağlamında da okumak mümkündür. Feminist kuramların üzerinde durduğu ve eleştirdiği bu ikili yapı, Antik Yunan'dan beri doğa-toplum, doğa-kültür, akıl-beden, iyi-kötü gibi bölünmeleri ortaya çıkarmış ve bu ikili yapılar modernite ile birlikte daha da artmıştır. Bu bölünmelerde iyi, güçlü ya da akıllı olan her şey erkeğe ait olarak görülürken; kötü, duygusal ya da güçsüz olduğu düşünülen şeyler hep kadına atfedilmiş ve kadının erkeğin arkasından gelen olma durumu yani ikincilliği sürekli biçimde yeniden üretilmiş ve pekiştirilmiştir (Nazlı, 2006).

Eril yapılanmanın modern çağında süregiden bu ikili yapıları özel-kamusal alan dikotomisinde de görmek mümkündür. Özel alan ve kamusal alan ayrımı feminist kuram ve politika tarafından toplumsal cinsiyet eşitsizliğini üreten bir ayrım biçimi olarak sorgulanmaktadır. Feminist ideolojide

hanenin iç ve dış mekânlarına atıfta bulunmak için *özel* terimi kullanılırken, ev dışındaki tüm iç ve dış mekânlar *kamusal* olarak adlandırılmaktadır (Franck&Paxson, 1989). Diğer bir deyişle feministler *kamusal alan* terimiyle hane ya da aile alanının dışındaki her şeyi kastetmektedir (Fraser, 2004). Feminist ideoloji, erkeklerin kamusal alanla özdeşleşirken, kadınların özel alana hapsedildiğini ve kamusal alandan dışlandığını belirtmektedir. Özel-kamusal alan dikotomisinin tarih ve kültür aşırı bir kavram olduğunun altını çizmekle birlikte, Eski Yunan’dan beri bu ayrımın sürdürüldüğünü görmek mümkündür. *Oikos* sözcüğünde ifadesini bulan *özel alan* aynı zamanda kadınlar ve köleler tarafından üretim ve yeniden üretimin yapıldığı mahrumiyet, yoksun kılınma ve zorunluluğun alanıdır. *Oikos*’un karşısında yer alan *Polis*’te ise kamusal alan, kamusal etkinliği ve özgürlüğü görmek mümkündür. *Polis*’te görünürlük kazanan kamusal kişilikler ise erkeklerdir. Kamusal alanın hanedanlık içinde yaşanmasıyla birlikte Orta Çağ’da silikleşen bu ikilik, 16. yüzyıl sonrasında yeniden belirginleşmiş; ahlâk ve özel bir tarafa, kamusal alan diğer tarafa konularak iki alan arasındaki kutuplaşma daha da artırılmıştır (Acar Savran, 2002). Liberalizmle birlikte bu dönem düşünürleri kamusal-özel alan arasındaki ayrımı açık biçimde ortaya koymuştur. J. J. Rousseau, J. Locke, G. W. Friedrich Hegel gibi isimler kadına aşk ya da cömertlik gibi duyguların temsil edildiği ve üremenin gerçekleştiği özel alanı tahsis ederken, rasyonellikle özdeşleştirdikleri erkeğin kamusal alana sahip olduğunu ifade etmişlerdir (Çaha, 2005). Kamusal alana dair fikirleri temel alınan Jürgen Habermas ise idealize ettiği burjuva kamusal alanında herkese açık olma ilkesine önem vermiştir. Kamusal alanın tam olarak sağlanmasının ve herkesin eşit biçimde kamusal alanlara erişmesinin ekonomik ve toplumsal eşitlikle bir arada olabileceğini dile getirmiştir. Ancak bu söylem ekonomik ve toplumsal olarak yeterli imkân olmayan, mülkiyet ve eğitimden geri konan kadınların kamusal alandan dışlanması anlamına gelebilir (Acar Savran, 2002).

Özel ve kamusal alan ayrımı kent mekânı üzerinde somut biçimde karşılığını bulmaktadır. Böyle bir ayrım toplumsal cinsiyet normlarının ekonomik, sosyal ve fiziksel nitelikteki kentsel yapılar ve kentsel süreçlerde yer aldığına işaret etmektedir (Alkan, 2000). Kadınların özel alana yani sadece eve ait olduğu fikri, erkin ve erk ilişkilerinin geçtiği kamusal alan ise erkeklere ait olduğu algısı Antik Yunan kentlerinden modern kentlere değin her dönemde kentin biçimlenmesini etkilemiştir. Kent mimarisi de eril ve dişil kodlamalardan kurtulamamış; bazen beden ve cinsiyete dair özellikler doğrudan mimariye yansıtılmış bazen de cinsiyet üzerinden çağrışımlar yapılmıştır. Örneğin; iç mekânların kıvrımlı hatlara sahip yapısı kadınlar ile benzeştirilirken; yüksek kuleler erkeklerle ilişkilendirilmiştir (Alkan Korkmaz ve Allmer, 2000). Kadın bedeninin fiziksel özellikleri mimariye yansımış olsa da kentin mimarisini gerçekleştirme ya da kentin planlamasında kadının herhangi bir rolü bulunmamıştır. Kadının mekânı olarak görülen özel alan, us-dışı bir yapı olarak algılandığı için kentsel politika, kent planlaması ya da kent kuramlarından dışlanmış; özel alana kentsel tarih içinde ya hiç yer verilmemiş; yer verilse dahi toplumsal cinsiyet körü bir yaklaşım söz konusu olmuştur (Alkan, 2000). Ev içi ile toplumsal yaşamları sınırlandırılan kadınlar ve kamusal alanda hüküm süren erkekler arasındaki ayrım, mekânın tasarımı,

kullanımı, mekâna yapılan müdahaleler, mekânsal ayrışmalarda yani doğrudan kentler üzerinde görülebilmektedir (Oğuz ve Atatimur, 2008). Diğer bir deyişle, kadınlık ve erkeklik temelinde planlanan her şey, kent mekânının üretimi ve biçimlenmesine de sızmış olup toplumsal cinsiyet eşitsizliği her alana meşru bir biçimde yayılmıştır (Yüceşahin ve Yazgan Hepgül, 2017). Örneğin; Osmanlı kentlerinde cinsiyete dayalı mekânsal ayrışmayı açık biçimde görmek mümkündür. Mahrem alan kabul edilen evde yaşaması istenen kadının yabancı erkeklerden ayrılmasının izleri evin mimarisinde bulunabilir. Evin içinde bulunan haremlik-selamlık bölümler ya da evi çevreleyen yüksek duvarlar buna örnek olarak verilebilir. Kadının belli mekânlarda erkeklerden ayrı tutulması bazı mekânlara kendi başlarına ya da geç vakitlerde girmesinin yasaklanmasını da beraberinde getirmiştir. Ayrıca Osmanlı’da kadınların kamusal alana yönelik deneyimleri hep bir denetim eşliğinde ve çok sınırlı olmuştur. Kentin neresinde bulunacakları, hangi kıyafetleri giyecekleri, nasıl davranacakları önceden belirlenmiştir. Kadınlara yönelik bu sınırlamalar yaş, soy, zenginlik gibi özellikler açısından farklılıklar gösterse de özünde tüm kadınlar bunlardan olumsuz biçimde etkilenmiş, hatta üst sınıfa mensup kadınlara bazı durumlarda daha ağır denetimler söz konusu olmuştur (Çakır, 2009).

Batı’da da kadınların kentsel kamusal mekâna kabulleri çok kolay olmamıştır. Kamusal alanda kadınlara tahsis edilen ilk alanlar alışveriş alanlarıdır ki bu alanların deneyimlenmesi öncelikle beyaz kadınlara ait olmuştur. Kadının evi ya da kendi öz bakımı için yaptığı alışverişler ve “kadınsılaştırılmış” tüketim alanları özel alana karşıtlık oluşturmadığı için herhangi bir sorun olarak görülmemiştir (Kern, 2020). Kadınların kamusal alan deneyimleri çoğunlukla evlerinin yakınlarındaki yerlerde ya da komşuluk birimleri sınırları içinde yer alan parklar ya da alışveriş alanları gibi mekânlarda gerçekleşmiştir (Koçak Turhanoglu, 2010). Ayrıca Batı’da uzunca bir süre kente dair plan ve politikalar erkeğin kamusal alana çıkışı, kadının özel alanda kalışı üzerine üretilmiştir. Örneğin; 19. yüzyılda yaşanan banliyöleşme hareketlerinde kent planları, kamusal alana çıkarak istihdam edilecek bir erkek ve özel alanda kalarak evin işlerini gerçekleştirecek bir kadın imajı üzerinden yapılmıştır (Alkan, 2000). Nitekim sanayileşen Avrupa ve Kuzey Amerika’daki kentlerde oturma alanları ile sanayi, ticaret ve yönetim alanları arasındaki keskin ayrımda bu iddia doğrulanabilir (Jarvis et al.’dan akt., Yüceşahin ve Yazgan Hepgül, 2017). Özel/kamusal ayrımı kentin biçimlenmesini etkilerken diğer yandan kentsel çevrenin biçimi de kadınlar üzerinde önemli zorluklar oluşturmuştur. Sonuç olarak, hem özel alan kentsel politika ve kent tarihinden dışlanmış, hem de kadınlar kamusal alandan dışlanmış ya da kamusal alanda varlıklarını devam ettirebilmeleri için gereken kolaylıklar sağlanmamıştır. Kadınların bu şekilde tarihin ve politikanın dışına itilmesi feminist yazarlar tarafından temel sorun olarak ele alınmıştır. Beauvoir tarafından dile getirilen “kadınlar ikincildir, çünkü ev işleriyle sınırlandırılmışlardır” ifadesinde yer bulan kadınların özel alana kapatıldığı, sadece doğuran ve büyüten varlıklar olarak görüldüğü algısına karşılık feminist siyaset öncelikli olarak bu soruna meydan okumuş ve bu durum özel/kamusal ayrımının silikleşmesine ivme kazandırmıştır (Bora, 2009).

Çalışmanın birinci bölümünde ifade edildiği üzere, hukukun ya da politikanın dışında kalan özel alanın ve bu alandaki sorunların politik alana dâhil edilmesi çabaları ikinci dalganın temel odağını oluşturmaktadır. Çünkü özel alanın politika dışında bir yerde tutulması, “*eril devletçe kabul edilen ataerkil değerlerini korumanın bir yolu*” (Günindi Ersöz, 2015) olarak görülmektedir. Dolayısıyla feministler *kişisel ve özel alanların*, “*kamuyu ilgilendiren meseleler*” ve “*söylemsel meşruiyete ihtiyaç duyan iktidar alanları*” olarak yeniden tanımlanması yönünde çağrıda bulunmuşlardır (Miseres, 2015). Şayet özel alandaki sorunlar politikanın kapsamına dâhil edilirse yani politikleştirilirse ev içinde ataerkil tahakkümle gelen ezme ve sömürme ilişkileri daha net tanımlanabilir ve çözümlenebilir olacaktır. Ayrıca özel alanın politik olması, politik olduğu söylenen kamusal alanla arasındaki ayrımın da ortadan kalkmasına yardımcı olacak, böyle bir ikiliğin olmadığı durumda kadınların kamusal alandan dışlanmasının önüne geçilebilecektir.

Bir yandan feminist söylem özel alanı politikleştirmek için mücadele verirken diğer yandan yaşanan bazı gelişmeler de bu dönüşümü başlatmıştır. Örneğin; 1950’lerde yaşanan başta demografik sorunlar olmak üzere sosyo-ekonomik değişiklikler devletin özel alana müdahale etmesini gerekli kılmış, özel alana dair ilişkiler kamu politikaları alanına dâhil edilmiştir (Mckenzie, 2002). Sosyo-ekonomik yapıdaki değişimler kadının kamusal alana girmesini ve bu alanda ücretli olarak istihdam edilmesini sağlamış, kapitalist sistem kendi iş gücünü genişleterek kadınları üretim sürecine dâhil etmiştir. Üretim sürecinde yer almaya başlayan kadınlar hem sistemin sömürsüyle karşılaşmışlar hem de erkeklere göre dezavantajlı konumları onları daha zorlu koşullara maruz bırakmıştır. Dolayısıyla kadınlar kendilerini hem kapitalizm hem de ataerkillikle ilgili çakışan zorluklar karşısında bulmuşlardır. Bu bağlamda kapitalizm ve ataerkillik arasında yakın bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Bu ilişkiyi Engels’in (2003), “*Aile içinde erkek burjuvazidir; kadın proletarya rolünü oynar*” sözü en iyi şekilde betimlemektedir. Yine bu dönemde kapitalizme yönelik eleştiri, feminist siyasette de karşılık bulmuş ve Marksist feministler kültürel feminizmden bir kopuş gerçekleştirmişlerdir. Feminist akımın Marksist kanadı kadını doğayla, erkeği kültürle özdeşleştiren ikiliği ortadan kaldırmak için emek üzerinden yola çıkmıştır. Ancak emek kavramı sadece üretken emek kavramına indirgendiği içindir ki hayatın sürekliliğini sağlayan yeniden üretim kavramıyla birlikte bu üretimi gerçekleştiren kadın tekrar arka plana terk edilmiştir (Bora, 2009). Diğer bir deyişle, kadın farklı iki tahakküm ilişkisine maruz kalmıştır. Uzun bir süre ayrı kaldığı hane dışı üretime sokularak emeği kapitalist sistem tarafından sömürülmele birlikte ataerkilliğin hâkim yapısı kırılmadığı için birincil sorumluluğu olarak görülen ev işlerini yerine getirmeye devam etmiş ve ayrıca sağladığı bu emeği üretken emekten ayrıldığı için *görünmez* olmuştur. Yaşanılan bu durum, kadının toplumsal cinsiyet temelli ve sınıfsal aidiyeti nedeniyle yaşadığı tahakkümün keşiştiği alanlardan birisini göstermektedir.

İstihdam edilmeye başlayarak kamusal alana adım atan kadınlar hem iki yerde birden çalışmanın zorluğuyla karşılaşmakta hem de kamusal alandaki koşulları erkeklerle denk hale gelmemektedir. Hizmetler sektöründe yoğun biçimde istihdam edilen kadınların çoğu toplumsal cinsiyet rollerine uygun

alanlarda iş bulabilmiş, bu işler ise genellikle düşük statülü, düşük ücretli, düzensiz ve sosyal güvenlikten yoksun nitelikte olmuştur. Kadınlar ikili rollerini sürdürmeye devam ederken, ev içinde işlerini kolaylaştıracak *köprü hizmetlerinin* de mali açıdan sınırlandırılması nedeniyle çok daha fazla zorluklara katlanmaları gerekmiştir. Özellikle ulaşım ile ilgili ya da çocukların bakımıyla ilgili birçok zorluk kadınların kamusal alanda varlık göstermesine önemli engeller oluşturmaktadır (Mckanzie, 2002). Sermayenin dolayısıyla erkeklerin gereksinmelerine yönelik düzenlenen cinsiyet körü kent içi ulaşım, kadınların kamusal alandaki varlıklarını engelleyen ya da kısıtlayan ve toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten bir sürece sahiptir (Kalfa vd., 2009). Kadının kamusal alandaki varlığı ve kamusal alan deneyimi fiziksel, toplumsal, ekonomik ya da başka türlü engelleri aşarak mümkün olmakta, bazı iyileştirmeler söz konusu olsa bile kentsel ekonomi politikasından kar küremeye değin her konuda kadınlara dair bir bilgilendirme olmadan ya da kadınların katılımı istenmeden kente dair planlamalar yapılmaktadır. Yani kent, kadınların karşılaştıkları engelleri görmezden gelerek erkeklerin deneyimlerine göre yapılandırılmaktadır (Kern, 2020). Nitekim kent içi ulaşım planlaması eril zihniyete göre şekillenmekte, çalışma hayatında yer alan kadınlar ev işlerine yetişebilmek ve güvenliklerini sağlayabilmek amacıyla hızlı ve kolay şekilde evlerine ulaşmaya çalışmakta; ulaşım yollarında tacize ya da şiddete uğrama gibi korkular kadınların mekânsal hareketliliğini kısıtlamaktadır (Alkan, 2005). Kadınlara hissettirilen bu korku ve güvensizlik hali son kertede cinsiyetlendirilmiş toplumsal rollerini güçlendirmektedir. Böylece güvenli olarak görülmeyen kamusal alanlara kadınların erişiminin sınırlandırılması son derece normal olarak görülmektedir. Kamusal alanlarda bu sınırlama tüm kadınlar için söz konusu iken, bazı kadınlar bu sınırlamalara daha fazla maruz kalmaktadır.

Kadınların kamusal alanda daha sık görülmeleri kadınlara kamusal alandan tam olarak yararlanabilme hakkı vermemiştir. Kadınlar yine sınırlı ve denetimli bir şekilde kamusal alana erişebilecek ve bu alanı deneyimleyebilecektir. Evden dışarı çıkma süreciyle kamusal alan deneyimleri başlayan kadınlar, kendi olağan *gündelik hayatlarını* kamusal alanda da sürdürmek istemekte ancak onların bu istekleri olağandışı bir kategoride değerlendirilmektedir. Çünkü kadın sokağa çıktığında kendisine ait olan sınıırı ihlal etmiş olmaktadır (Tuncer, 2016). Kern (2020) gündelik hayat deneyimini toplumsal cinsiyet bakış açısıyla şöyle ifade eder: “*Kadın olarak gündelik kentsel deneyimlerim son derece toplumsal cinsiyet temelli. Toplumsal cinsiyet kimliğim şehirde nasıl hareket ettiğimi, günlük yaşamımı nasıl sürdürdüğümü ve benim için mevcut seçenekleri şekillendiriyor*”. Kadınlar gündelik hayat deneyimlerini kendilerine biçilen roller ve normlar ekseninde ve kendilerine uygun görülen mekânlarda gerçekleştirirler. Ancak gündelik hayat önemlidir ve kadınların bir yerde artık kuşatılmışlıktan sıyrılması gerekmektedir. Mekân toplumun gündelik hayat deneyimleriyle şekillenir ve yeniden üretilirken, aslında toplum da mekânın biçimlenmesini etkiler ve bazen gündelik hayat pratikleriyle mekânın örgütlenmesi birbiriyle çelişir ve çatışır. Bununla birlikte, Lefebvre mekânın yeniden üretilmesinde gündelik hayatı odak noktasına alır, ancak gündelik hayat kapitalist üretim biçimi ve bunun etkisinde kalan metalaşmayla kuşatılmıştır (Lefebvre, 2007).

Gündelik yaşamın bu metalaşma sürecine angaje edilmesi yabancılaşma ve ayrımlaşmayı da yeniden üretmektedir. Kapitalist ilişkilere benzer şekilde ataerkillik de gündelik hayatı çevreleyen temel kuşatanlara sahiptir. Gündelik hayat pratikleri ile üretilen ve yeniden üretilen toplumsal cinsiyet kimliği ve bu kimliklere özgü roller *kapitalist ataerkil ilişkilerin* dayandığı iktidar yapıları üzerinden yürütülür (Aksu Kocatürk ve Şengül, 2020). Bu ilişkiler ağında gündelik yaşamın öznesi olmayı başaramamış kadınların nesne olmaktan kurtulamaması ataerkil ve kapitalist baskıların etkisiyle kesintisiz olarak sürmektedir. Lefebvre’nin ‘*gündelik hayatın gizil yanını oluşturuyor*’ dediği kadınlar aynı zamanda toplumsal hayatın ‘*gizli öznesi*’ni de oluşturmaktadır (Lefebvre, 2007). Cinsiyetlendirilmiş kentlerde kendi gündelik yaşam pratiklerine devam etmek isteyen kadınlar mekânın bu eril ve hegemonik ayrıştırıcı yapısını kırmak isteyip bu yapının değişmesi için mücadele gösterirler. Kadınlar gündelik hayat pratiklerinde kendilerine biçilen rollere ve sınırlara karşı koymayı başarabilirlerse, etkin bir özne olarak kent mekânına da sahip olmayı başarabilecekler ve mekânın yeniden üretiminde söz sahibi olabilecekler, yani kent hakkını elde etmiş olacaklardır. Ancak kent hakkı kavramı özel-kamusal alan ayrımını sorunsallaştırmadığı ve özel alan olarak görülen evi kamusal alanın bir parçası olarak görmediği için özel olanın politikleşmesine katkı sağlamaz. Bu nedenle kent hakkının feminist siyaset tarafından eleştirildiğini belirtmek gerekir (Geniş ve Köse Akkirman, 2020).

Kadınların kent hakkına sahip olmaları, öncelikle kadınların kamusal alana çıkıp bu alana rahatça erişme ve deneyimleyebilme durumuna sahip olmalarından geçmektedir. Kadınlar sırf kadın oldukları için böyle bir hak talep etmek zorunda kalırken, bazı kadınların başka diğer haklar için de mücadele göstermesi gerekir. Kadınların kamusal alanı deneyimlemesine, bu alanda varlık göstermelerine ve kamusal alanda vakit geçirme sürelerine sınıf, gelir, statü, inanç gibi birçok unsur etki etmektedir (Cantek vd., 2014). Sınıf, etnisite ve cinsiyet gibi kavramları esasen birbiriyle ilişkili, belki birbirini besleyen ya da birbiriyle çelişkiler oluşturan kavramlar olarak görmek gerekir (Alkan, 2012). O halde farklı kadınlık hallerini deneyimleyen kadınların kamusal alanı deneyimlemesi de farklı olacaktır. Kern’in ifadesiyle (2020), ‘*kimi kadınların şehrin keşmekeşinden korunması gerekirken, diğerlerinin yeniden eğitilmesi ve belki de sürgün edilmesi gerekiyordu.*’ Kadınların kamusal alana çıkmalarında ırk, etnisite, din ya da cinsel yönelim gibi etmenler rol oynadığında kadınlar hem kadın oldukları için hem de farklı yönden gelen tahakküm biçimlerine maruz kaldıkları için katmerli biçimde kamusal alandan dışlanmaktadır. Kesişimsellik olarak kavramsallaştırılan bu çoklu tahakküm ve dışlanma durumu Bora’nın (2017) ifade ettiği kesişimsellik kavramı kullanılmadan toplumsal cinsiyet kavramının içinde de fark edilebilir çünkü bir kadının ya da emekçinin ezilme ya da sömürülme biçimi hep aynı değildir. Ayrıca bu tahakküm ve sömürü biçimleriyle karşılaşan yani tahakkümleri kesişen kimliklerin bir araya gelip dayanışma ortaya koyması da gerçekçilikten uzak düşmektedir. Ancak kesişimsellik kavramı iktidar sistemleri gibi farklı düzlemler ekseninde ele alınır ve politik bir içeriğe kavuşturulursa tahakküm çok daha iyi anlaşılabilir. Bu bağlamda, özel-kamusal alan ayrımı nedeniyle sınırlı biçimde kadınların gündelik yaşamlarını gerçekleştirdikleri ama aynı zamanda farklı kadınlık

halleri nedeniyle bu sınırlılıkları da farklılaşan kadınların kentsel kamusal alanlarda maruz kaldıkları farklı tahakküm ve iktidar biçimlerine yönelik somut gerçekliklerin ortaya konulması ve bunun politik aktivizmde de karşılık bulması üzerinde durulması gereken bir alana işaret eder. Buradan hareketle, çalışmanın son bölümünde Türkiye’de kesişimselliğin farklı eksenlerine dönük deneyimleri ile kentsel alandan dışlanan ve türlü zorluklarla karşılaşan kadınların içinde bulunduğu somut durumlar farklı örneklerden hareketle değerlendirilecektir.

4. KESİŞİMSELLİĞİN FARKLI EKSENLERİNDEN YOLA ÇIKARAK TÜRKİYE’DE KADINLARIN KENTSEL MEKÂNDAN VAROLUŞ BİÇİMLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNMEK

Her ne kadar Batı’da farklılık feminizmleri ve kadınlığın farklı kimlik aidiyetleri üzerinden değerlendirilmesi üçüncü dalga içerisinde değerlendirilse de bu tartışmaların Türkiye’ye yansımaları özel alan ve kamusal alan tartışmalarının da içinden türediği 1970’ler sonrası ikinci dalga feminizmi döneminde başlamıştır. Erken Cumhuriyet döneminden 1980 darbesine uzanan süreçte, kadın hakları söyleminin temeli Cumhuriyet rejiminin kadın sorununu çözdüğü önermesi üzerinden temellenmiştir (İlkkaracan, 2003). Bu açıdan makbul kadınlık orta sınıf, beyaz, kentli ve Kemalist kadınlar profili üzerinden çizilmiştir. Bu uzun dönemde, *Cumhuriyet’in kurtarılmış kadınları* olarak üst sınıflara mensup eğitilmiş kadınlar alt sınıflardan gelen kadınları kurtarma misyonu yüklenmişlerdir. Bu açıdan, çalışma yaşamına katılan, kamusal alana rahatlıkla dâhil olan eğitilmiş kadınlar *kurtulmuş*, kent merkezinin çeperlerindeki gecekonducularda yaşamlarını sürdüren, eğitimsiz ve gelir getiren bir işi bulunmayan kadınlar da *kurban* olarak görülmüştür (Bora, 2004). Bu dönemde, kadınlığı ezen kesişimsellik eksenlerinden biri sınıfsal aidiyetler üzerinden şekillenmektedir. Ayrıca burada, kesişimselliğin kavramsal içeriğinde olduğu gibi, salt kadın-erkek ilişkileri arasında değil, kadın-kadın arasında yaşanan baskılanmayı da açıkladığı görülmektedir.

Dönemsel olarak ilerlemeden önce *kurtulmuş kadınlar* eksenini anlayabilmek için erken Cumhuriyet dönemine gidip Cumhuriyet rejimi ile kadınların ilişkiselliğini Kemalist ideoloji çerçevesinde değerlendirmek gerekiyor. Çünkü 90’ların farklılık feminizmini oluşturan en önemli ayaklarından biri olan başörtülü kadınların Kemalist kadınlarla karşılaşmasının kökenleri burada yatar. Cumhuriyet, Osmanlı’dan kesin bir kopuşun net sembollerinden biri olarak kadınların toplumsal konumlarını görmüştür. Erken dönemde, bir *devlet feminizmi* anlayışı içerisinde kadınlara verilen toplumsal ve siyasi haklarla yeni bir kamusal çerçeve ve siyasi düzen oluşturulmuştur (Tekeli, 1990). Muasır medeniyet olarak Batıyı temel alan Türk modernleşmesi, yeni rejimin gösterenleri olarak kadınları görmektedir. Medeniyetin gereği olarak toplumsal yaşama dâhil olan kadınlar, sınırlarını rejimin çizdiği bir çerçeve içerisinde hareket ederler. 1926 yılında Medeni Kanun’un kabulü, 1934’te yerel seçimlerde 1985’te ise genel seçimlerde kadınların oy hakkının tanınması Cumhuriyet’in kadınlara armağanı olarak görülür (Kadioğlu, 1994). Bu bakımdan, 1980’li yıllara kadar kadınların Cumhuriyet’e duyduğu minnet üzerinden gelişen bir kadın hareketi baskın olmuştur. 1980 sonrası yaşanan feminist

kırılma ise, kadınların kadın kimliklerine eklenen diğer kimlikleri ile türlü alanlarda yaşadıkları baskıya karşı gelişen farklılık feminizmleri üzerinden gelişmektedir.

1980 sonrası dönemde, ikinci dalga kadın hareketi içerisinde farklılık feminizmleri ön plana çıkmaya başlanmış, kesişimselliğin farklı eksenlerini oluşturan sınıf, etnik kimlik, inanç kimlikleri, sığınmacı/göçmen kimliği gibi pek çok düzlemde yaşanan ayrımcılıklar tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönem feminizmin bir ideoloji olarak güçlenmeye başladığı ve kadınların eylem yapmak amacıyla sokakları kullanmaya başladıkları görülmektedir. Darbe sonrasında ilk yasal sokak eyleminin 17 Mayıs 1987’de Kadıköy Yoğurtçu Parkı’nda düzenlenen “*Dayağa Karşı Yürüyüş*” olması bu anlamda tesadüf değildir (Ekal, 2014). Özellikle 1990’lı yıllarda gelişen *farklı ama eşit* kavrayışının en kristalize olduğu kadın kimliği başörtülü kadınlar olmuştur. Bu aidiyet biçiminde, kadın kimliğine eklenen inanç kimlikleri kadınları kamusal alandan uzaklaştıran ve baskılanma pratiklerini yoğunlaştıran önemli bir kesişim noktasına işaret eder. Serpil Sancar (2011), bu durumu Kemalist modernleşmenin krizi ve 1990’larda siyasal İslam’ın yükselişi üzerinden okumaktadır. Nilüfer Göle’nin ifadesiyle (2014), “*her siyasi hareket kadının mahrem alandan kamusal alana çıkmasını mümkün kılar.*” Bu dönemde de başörtülü kadın öğrenciler, içerisine başörtüsü ile alınmadıkları bir kamusal alan olan üniversitelerde var olabilmek için uzun süren protesto eylemleri örgütlemişler; sokağı aktif olarak kullanmışlardır. Ceren İrem Kaya’nın (2019) başörtülü öğrenciler ile yaptığı saha çalışmasına dayanan makalesinde, bir başörtülü öğrencinin ifadeleri ezilme pratiklerinin kadın kimliği ve inanç kimliği ile nasıl kesiştiğini örneklemektedir: “*İnsanlar bana baktığında sadece başörtümünü görüyorlardı. Benimle ilgili her şey örtümle değerlendiriliyordu... Başörtülü olma mücadelesini vermiştim, başörtülü bacı olmayan başörtülü olma mücadelesi çok daha fazla yoruyordu.*” Başörtülü kadınlar, içinde yer aldıkları İslamcı camianın muhafazakâr erkeklerinin bir kısmı tarafından desteklenmemekte, diğer yandan çağdaş/laik kesimin kadınları ve erkekleri tarafından baskılanmaya maruz kalmakta; ayrımcılık içerisinde ayrımcılık yaşamaktadırlar (Yılmaz, 2008). Üniversite kampüsleri, meclis binaları, her türlü formel çalışma ortamı ve daha pek çok kamusal mekândan dışlanan başörtülü kadınlar, 1980 öncesi kadın hareketinin kadın aktörleri tarafından politik aktivizm mekânları olan sokaklardan da dışlanmışlardır. Seküler kesim tarafından şeriat projesinin bir parçası olarak görülen başörtülü kadınların öznellikleri uzun süre yok sayılmıştır (Çağatay, 2008).

1990’lı yıllar, sınıfsal kesişim eksenlerinin de kadınlar için farklı kamusal deneyimleri içerebileceğine şahitlik etmiştir. Örneğin, daha önce köyünden hiç çıkmamış, bir protesto eylemine hiç katılmamış yoksul ailelere sahip köylü kadınların yoğun olarak yer aldığı *Bergama çevre hareketi*, bu açıdan kadınların kent mekânını deneyimlediği bir toplumsal muhalefet eylemi niteliğindedir. Üstün Bilgen Reinart’ın (2003) köylerinde açılması planlanan altın madenine karşı eylemlerde bulunan köylülerle yaptığı görüşmelerden birinde köylülerden Rahime Özyaylalı’nın ifadeleri sınıf aidiyeti ve kadınlığın kesişimselliğinde kadınların mekâna ilişkin dönüşümlerini net bir biçimde özetlemektedir:

“Direniş, bu köylerdeki kadınları değiştirdi. Kadınlar eskiden tek başına Bergama’ya bile gidemezdi. Ehliyet almış olsaydım ayıplanırdı, mücadele bunları değiştirdi. Şimdi erkek kadın ilişkileri çok rahat.”

1990’lı yılların farklılık feminizmleri mirası ile girilen milenyum çağı ve günümüze uzanan süreçte, kadınların kamusal mekânla kurduğu ilişkilerde farklı kesişim kümelerinde açığa çıkan baskılanma dinamikleri, gelir düzeyi/sınıfsal aidiyetler, etnik ve dini kimlikler ya da göçmenlik/yurttaşlık statüsü nedeniyle farklılaşabilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde vurgulandığı üzere, kadınların kamusal alan deneyimleri aslında evlerinden dışarıya ilk adımı attıkları anda başlamaktadır. Bu açıdan, mahalle, toplu taşıma araçları, alışveriş merkezleri, işyerleri, eğitim ve sağlık kurumları, kent meydanları ve sokakları da içine alan çok geniş bir ölçekte yer alan farklı örneklerle kadınların kent mekânları ile ilişkilendirmelerini değerlendirmek önem kazanmaktadır. Farklılık eksenlerine geçmeden önce, kadınların kentsel mekân deneyimlerinde yaşadıkları zorlukların ortak noktalarına kısaca değinmek gerekir. Bunlar, kadınların kente çıkış saatlerinde yaşadıkları zorluklar, tek başına değil genellikle yanlarında bulunan eşlikçi kişilerle (eş, akraba, kardeş gibi) çıkmak durumunda kalmaları, her kamusal alana sınırsız şekilde dâhil olamamaları, toplu taşımada zorluk yaşamaları, kentsel mekânda giyimlerinden konuşma biçimlerine ses tonlarından beden dillerine kadar her durumda dikkat göstermeleri gerektiği gibi durumlardan oluşmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen eserlerde, Türkiye’de illerin pek çoğunun kent merkezlerinin eril biçimde yapılaştığı ortaya konulmuştur. Trabzon ili, Balıkesir ili, Artvin ilinin Hopa ilçesi ve Bolu ilinin Mudurnu ilçesinde yapılan çalışmaların genelinde hangi kesişimsellik alanına girerse girsin genel olarak kadınların kentsel mekân deneyimlerinde ortaklaşa yaşadığı sorunların sayılan başlıkları içerdiği görülmektedir. Aynı çalışmalarda kadınların mahalle ölçeğine daha rahat müdahil olabilirken kent merkezlerine daha nadir çıktıkları, ev içi rollerin uzantısı olarak alışveriş merkezleri ve çocuk parklarını yoğun kullandıkları gösterilmektedir (Mumcu, Yılmaz ve Yazıcı, 2016; Kılınç, 2016; Dinçtürk ve Açıksöz, 2018; Mirioğlu, 2019). Bu bakımdan özellikle akşam ve gece saatlerinde taciz edilme korkusu ve bazı kentsel alanlarda güvende hissetmeme hali ortak bir kadınlık deneyimini kapsamakta, her aidiyetten kadının müşterek sorununu oluşturmaktadır. Gökçenur Şafak’ın (2020) Nevşehir’de kadınların kent deneyimlerini incelediği çalışmasında, Nevşehirli Ümmü’nün ifadeleri, kadınların kente müdahil olma biçimi ve sıklığının çocuk bakımı ve ev işleri gibi sorumlulukların çerçevesinde gerçekleştiğini gösterir: *“Hafta içi çok fazla çıkamıyorum zaten eve geliyorum çocukların yemeği, ev toparlamaydı. Hafta sonları genelde çıkıyorum, o da çocukları eğlendirmek ya da gezdirmek amaçlı... Eve dönüş saatim ya havanın kararmasına bağlı ya da eşimin eve gelme saatine bağlı.”*

Bu ortak kesişim kümelerinde, kadınların kentsel-kamusal deneyimlerinin erkeklerinkinden oldukça farklı ve türlü kısıtlılıklar altında gerçekleştiği görülmektedir. 2020 yılında dünya genelinde yayılan pandemi süreci özel ve kamusal alan ayırımını kısmen ortadan kaldırmış görünse bile, kadın kamusal alanındaki sınırlılıkları gevşetmemiş, aksine kadınların kent mekânına dâhil olmalarını daha da

zorlaştırmıştır. Bu süreçte, erkeklerin kamusal alanda uygulanan yasakları çok daha fazla ihlal ettikleri, kadınların zaten ait oldukları yer olarak görülen evlere daha çok gömüldükleri, yarı-kamusal alanlar olarak apartman içlerini ve evlerinin balkonlarını kullandıkları görülmektedir. Salgın sürerken sokakların ıssızlaşması ise, türlü gereklilikler nedeniyle dışarı çıkmak zorunda kalan kadınların taciz korkusunu körüklemiş, sokakları kadınlar için daha güvensiz hale getirmiştir (Tuncer ve Demirci, 2021).

Kadınların kentsel mekândan dışlanması ya da kentsel mekândaki kullanım sınırlılıklarının kesişim eksenlerinin biri sınıfsal aidiyetlerdir. Bu açıdan, varsıllık-yoksulluk dikotomisinin ikametgâhı belirlediği durumlarda yaşam mekânı (mahalle, site vb.) kadınların mekâna ilişkin deneyimini belirlemektedir. Daha alt sınıflara mensup kadınların mahalle düzeyinde kentsel mekânı deneyimledikleri görülürken; gelir düzeyi arttıkça araç kullanımı kapasitesine de bağlı olarak kent merkezine dair deneyimler artmaktadır. Gündüz Aksu Kocatürk ve Mihriban Şengül (2020), ortak çalışmalarında Tokat’ın gelir düzeyi daha düşük insanların yaşadıkları semt olan Sulusokak ile gelir durumu daha yüksek olanların yerleşim alanı olan Karşıyaka semtinde kadınların kentsel deneyimlerini incelemiştir. Sulusokak semtinde ikamet eden kadınların gündelik yaşamlarının merkezinin ev olduğu görülmektedir. Burada yaşayan bir kadının ifadeleri, kadınların da bu durumu doğal bir yasa gibi içselleştirdiklerini göstermektedir: *“Erkek seldir, kadınsa göldür... Kadının yeri çalışmıyorsa evidir. Çalışıyorsa da işine gider evine gelir. Sosyal bir aktivitesi de yoksa evindedir.”* Buna karşın, Karşıyaka semtinde yaşayan bir kadın, kadınların kamusal yaşama katılımını elzem görmektedir:

Artık hayat şartları değişti, kadının sürekli olarak evinde kalması gibi bir imkânı zaten yok. Eğer böyle bir talebi olsa bile kadının, hayat şartları hiçbir zaman kadının evde kalmasını mümkün kılmıyor. Çalışmak zorunda, ailenin geçimine yardım etmek zorunda, eşine yardım için evin birtakım işlerini kendi yürütmek zorunda, bunun için dışarıda olmak zorunda.

Sulusokak semtinde yaşayan kadınların evin çeperi olarak gördükleri mahallelerinde komşuluk ilişkilerinin daha gelişkin olduğu, dışarı çıkarken de ev içi rollerinin uzantısı olarak çocukları gezdirmek, alışveriş yapmak gibi amaçlarla çıktıkları görülmüştür. Karşıyaka semtindeki kadınlarda ise, bireysel istekler nedeniyle de kentsel mekâna dâhil olma, buna bağlı olarak kent merkezinde yer alma sıklığı artmaktadır.

Dilek Köse Akkırman’ın (2017) gelir düzeyi farklı kadınların ikamet ettiği Aydın ili Efeler ilçesine bağlı dört mahallede gerçekleştirdiği araştırmasında da çok benzer sonuçlara ulaşılmaktadır. Gelir durumu yüksek olanların yaşadığı mahallerde çalışan kadınların fazlalığından dolayı kamusal alana dâhil olma belirgin şekilde artmaktadır. Kendilerini yoksul ya da orta halli olarak tanımlayan kadınların yaşadıkları mahalle ölçeğinde ise, kentsel mekânla ilişkilene yakın yerlerdeki park ve pazar yerleri olmakta, komşuluk ve akrabalık ilişkileri mekânsal deneyimin merkezinde yer almaktadır. Sokak aralarında, apartman önlerinde sosyalleşme de bu mahallelerde sık rastlanan bir olgudur. Yoksul mahallelerde yaşayan kadınların evden çıkarken genellikle izin almak durumunda kaldığı belirtilirken gelir düzeyi arttıkça izin mekanizması yerini haber vermeye bırakmaktadır.

Örneklerden hareket edildiğinde, literatürde özellikle varoş mahalleleri ya da gecekondularda yaşayan kadınların kesişimsellik bağlamında iki kere daha fazla mekândan dışlandığı yaygın kabul görmüştür. Özgür Sevgi Göral (2011) bu durumu, “gecekondu kadının iki kere ezildiği argümanı” şeklinde ifadelendirmektedir. Bununla birlikte gecekondu mahallelerinin çoğunlukla gecekondu kadınlar için hem ev hem de çalışma mekânı olarak görüldüğü kabul edilmektedir. Bursa ili Panayır Mahallesi örneğinden yola çıkan Gökben Demirtaş (2012), gecekondu kadının evden dışarı çıkmasının genellikle eşin onayına ihtiyaç duyduğunu ortaya koyar. Çocuk sahibi olmak da kimi durumlarda kentsel deneyimi zorlaştırmakta ya da kolaylaştırmaktadır. Bu çalışma kapsamında görüşülen kadınların ifadeleri durumu örneklemelemektedir: “Ben çıkamıyordum ki dışarı. Ben evlendim üç ay sokak nedir bilmedim. Hamile kaldım, çocuğum oldu dışarı çıktım.” “Çocuğu olsa da dışarı çıkartmayan adamlar var.” Yine bu çalışmada gösterildiği üzere kadınlar genellikle can yeleği olarak görülen birtakım kişilerle dışarı çıkabilmekte; kullandıkları kentsel mekânlar da ağırlıklı olarak sağlık ocağı, çocuklarının okulları ya da pazar yerleri olmaktadır. Ayrıca çalışma, gecekondu mahallesinde yaşayan kadınların iş deneyiminin de genellikle yaşam alanlarında kurulan tekstil atölyeleri olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan, kadınların mahallelerine çok yakın olarak kurulan atölyeler üretimi bir nevi kadınların hane içine kadar taşımaktadırlar. Bu çalışma birimleri kadınların kendilerini evinde hissetmesinde neden olmakta; bu açıdan kadının yeri evidir anlayışını da perçinlemektedir. Sonuç olarak kadının kentsel mekânla ilişkilenebilmesinde, sınıfsal aidiyet belirleyici bir kesişimsellik oluşturmakta alt sınıflara mensup kadınlar gerek güvencesiz işlerde çalışma (parça başı iş, gündelikçilik gibi) gerek çalışma yaşamında hiç yer almama durumunda kalmakta; bu durum da kentsel mekânla ilişkilerinde orta sınıf kadınlara göre çok daha dezavantajlı bir konumda yer almalarına yol açmaktadır.

Kesişimselliğin sınırında yer alan bir diğer kadın grubu farklı bir etnik kökene sahip kadınlardır. Örneğin İstanbul metropolünde Romanların yaşadığı gettolarda Roman kadınları diğer kadınlara göre kent merkezinden daha fazla dışlanarak yaşadıkları mahallelerde izole yaşamlar sürmektedirler. Sevgi Uçan Çubukçu (2011), İstanbul’da Sulukule olarak bilinen Neslişah ve Hatice Sultan mahallerinde yaşayan gecekondu kadınlarla yürüttüğü çalışmada, Roman kadınlarının kendi mahallerinde oldukça görünür ve faal olmakla birlikte, kentsel mekânlardan izole olduklarını belirtmektedir. Sulukule bölgesinin kentsel dönüşüm sürecine alınmasıyla yerleştirildikleri apartman tipi yaşam alanlarında ise, aktif bir mahalle kültürü olmayışı kadınları kent merkezlerinin yanı sıra mahalle birimi ölçeğinde de yalnızlaştırmıştır. Bu bakımdan, soylulaştırma süreçleri gecekondu kadınları erkeklere göre daha çok etkilemekte, geçici olarak yerleştikleri ikametgâhlarda tamamen evlerine kapanmaktadırlar. Roman kültürünün nesilden nesle aktarılması açısından bakıldığında, Uçan Çubukçu’ya göre (2011), Roman kadınlar için hem kültürel ve toplumsal hem mekânsal dışlanmışlık yoğun olarak hissedilmektedir.

Funda Kemahlı Garipoğlu ve Ayşem Sezer Şanlı’nın (2019) Erzincan’da yaşayan Poşa/Lom kadınlar üzerine gerçekleştirdiği ortak çalışmada, Lom/Poşa kadınlarının kent deneyimlerinin de Sulukule örneği ile benzerlik taşıdığı görülmektedir. Kadınların eğitim alma olanaklarından yoksun

bulunduğu, çok küçük yaşlarda evlendikleri Poşa toplumunda kadınlar eğitim ve çalışma olanaklarından yoksun bırakılmış, toplum yaşantısından izole olduklarından kent mekânları ile ilişkileri de çok sınırlı düzeyde kalmıştır. Romanlar üzerine yapılan benzer çalışmalardaki gibi bu çalışmada da Romanların kendi gettolarına çekildikleri, kadınların kendi mahallerinde kentin diğer birimlerine ulaşmadan yaşadıkları görülmektedir. Bir görüşmecinin şu sözleri bu durumu özetlemektedir: *“Burada herkes birbirini biliyor. Başka mahalle ya da şehirde yaşamayı düşünmeyiz. Bir şeye ihtiyacımız olduğu zaman akrabalar komşumuz zaten, onlara gidiyoruz.”* Örneklerden yola çıkıldığında, yoksulluk sınırında yaşayan kadınların mahalle yaşantılarında görülen mekânsal sınırlılıklar, benzer yaşam düzeyinde ancak farklı etnik kökene sahip grupların yaşantılarında gettolaşmayla birlikte mekân deneyimlerini daha da sınırlamaktadır. Bu bakımdan, gecekondulu kadınlar açısından farklı bir etnik kimliğe mensup olmak dışlanmaya yol açan ek bir kesişimsellik eksenini oluşturmaktadır. Bu durumda, sınıf ve etnisite Roman gecekondulu kadınlar örneğinde olduğu gibi kadınların dışlanmasının iki farklı eksenine gönderme yapmaktadır.

Türkiye’de farklı bir etnik kimliğe sahip ya da alt sınıflardan gelen kadınların yaşadığı mekânsal dışlanmanın benzeri bir kesişimsellik kümesini ise göçmen/sığınmacı kadınlar oluşturmaktadır. Murat Arpacı’nın (2020) Erzincan’da yaşayan Afgan sığınmacı kadınlar üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında, eğitim sürecinden kopmanın ve dil bilmemenin kadınları çalışma hayatından, toplum yaşamından ve kent mekânından dışladığını saptanmaktadır. Benzer bir tablo, Türkiye’de yaşayan Suriyeli kadınlar açısından da ortaya çıkmaktadır. Kentsel dönüşüm mahallelerinde gettolaşma, dil bilmeme, eğitim ve yurttaşlık haklarından yoksun kalma kadınların kent mekânlarından da dışlanmalarına neden olmaktadır. Çalışma hayatına dâhil olurken ise, memleketlerinde eğitim almış olsalar dahi mülteci olarak niteliksiz ve güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Savaş nedeniyle eşini kaybeden kadınlar içinse çok daha dezavantajlı bir durum oluşmaktadır. Zeynep Karakurt ve Hakan Gülerce (2022) tarafından Şanlıurfa ilinde gerçekleştirilen bir çalışmada benzer bir sonuç ortaya konulmuştur. Eşini savaşta kaybeden bir annenin yaşadığı mağduriyet şu sözlerle ifade edilmiştir: *“Eşim olmadığı için çocuklarım dışarı çıkmama izin vermiyorlar. Bazen komşularıyla konuşmak istiyorum ama Türkçe bilmediğim için konuşamıyorum. Oğullarım babamız yok sen tek başına bir yere çıkamazsın diyorlar. Sürekli evde olduğum için Türkçe öğrenemedim.* Bir diğer örnekte yine aynı sorun dile getirilmiştir: *“Kadın olduğum için zorluklar çok. İnsanlar eşim olmadığı için bir pazara bile gitsem hemen nereye gittin diye soruyorlar. Eşin yok dışarı çıkma diyorlar. Bu yüzden bir yere çıkamıyorum annemgil yanımda olmadan. Yalnız yaşayan bir kadın olmak çok zor.”*

Buradan bakıldığında, Suriyeli kadınlar gecekondularda yaşayan yoksul Türk kadınlarının en güvenli mekân dolayımı olan mahalle sosyalleşmelerinden bile mahrum yaşamaktadırlar. Bu duruma, toplumdan gelen kısmi dışlama pratikleri de yol açmaktadır. Kesişimsellik bağlamında düşünüldüğünde Suriyeli kadınların durumu şu şekilde özetlenebilir: *“Ev sahibi erkeğe göre mülteci kadın, ev sahibi kadın ve mülteci erkekten sonra dördüncül konuma yerleşmektedir. Yani hem ev sahibi-mülteci*

ikiliğinden hem de yerleşik toplumsal cinsiyet kabullerinden kaynaklanan bir dezavantaja sahiptir” (Başkan, 2022). Bu dezavantajlı duruma, sığınmacı kadınları aileleri ve toplum düzeni için bir tehdit olarak gören bir kısım ev sahibi kadınların algısı neden olmaktadır. Bu açıdan, mülteci kadınlar kesişimselliğin iki farklı eksenini açısından da en olumsuz deneyimi yaşamaktadırlar.

5. SONUÇ

Özel-kamusal alan dikotomisinin eleştirisi üzerine odaklanan ve kesişimsellik yaklaşımını dayanak alan bu çalışma, Türkiye’de kadınların farklı sınıflar aidiyetler, etnik kimlikler, inanç kimlikleri ve göçmen kimlikleri gibi farklı eksenleri meydana getiren keşişim kümelerinde kentsel deneyimlerinin daha fazla zorlaştığını saptamaktadır. Bu bakımdan, eril sistem içerisinde kadınların erkeklere göre kentsel mekânın sahibi olarak görülmemeleri ve ikincil pozisyonları sabit olmakla birlikte, kadın kimliğinin keşişim eksenleri kentsel deneyimi çok daha sınırlı ve baskılayıcı hale getirmektedir. Bu açıdan, kadınların kent mekânı ile ilişkileneceklerinde kesişimselliği barındırmayan bir yaklaşım kuramsal bakımdan eksik kalmaktadır.

Çalışmada, Türkiye’nin farklılık feminizmlerinin geliştiği 1990’lı yıllarından günümüze farklı örnekler üzerinden kadınların kentsel deneyimleri kesişimsellik eksenlerinden yola çıkarak incelenmiştir. Bu dönemde, başörtülü kadınlar örneğinde görüldüğü üzere siyasi konjonktür içerisinde bazı kadın kimliklerinin kamusal alanlardan sistematik olarak dışlandıkları görülmüş; kentsel mekânda kabul gören kadınlar daha ziyade beyaz, eğitilmiş ve orta sınıf kadınlardan oluşmuştur. 2000’li yıllardan günümüze uzanan süreçte başörtüsü sorunu kısmen aşılma ile birlikte sınıf, etnisite ve göç kategorileri kadınların kentsel sınırlılıklarını arttıran kesişimsellik eksenlerini oluşturmaya devam etmiştir.

Çalışmada incelendiği üzere *sınıf*, kesişimselliğin temel ayrımcılık eksenlerinden birine işaret etmektedir. Belirli bir gelir seviyesinin altında olan kadınlar, kentin merkezinde değil taşrasında yaşayan alt sınıflara mensup kadınlar, orta sınıf yaşamlar süren kadınlara göre kentsel sorunlara daha fazla maruz kalmaktadırlar. Bu gruplarda kent merkezine çıkma sıklığı belirgin şekilde azalmakta, ekonomik kısıtlar nedeniyle özel araç kullanımı yerine toplu taşımanın tercih edildiği görülmektedir. Yine ekonomik kısıtlara sahip kadınlarda kentsel hareketlilik alışverişi, çocukları parka çıkarma gibi ev içinde kadına özgülenen sorumlulukların uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, daha orta ve üst sınıfa mensup kadınlarla kent merkezine ilişkin deneyimler çeşitlenmekte, kadınların sadece kendi hobileri ve ihtiyaçları doğrultusunda sosyalleşebildikleri görülmektedir. Ancak, gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınların kamusal alanını sadece ev ile kent merkezi arasında bir tampon bölge oluşturan mahalleler oluşturmakta, sokak arası ya da kapı önü sosyalleşmeleri artmaktadır. Gelir ve eğitim düzeyinin artması ile kadınların sokağı yalnız başına deneyimleyebilmesi de olanak dâhilinde olmakta; taşralı kadınların sokağa eşlikçi kişilerle çıkabildikleri görülmektedir. Dolayısıyla çalışmada gösterildiği üzere, kesişimselliğin sınıf ekseninde gecekondu/mahalleli/taşralı kadınlar orta ve üst sınıf kadınlara göre daha fazla ayrımcılığa maruz kalmakta, kente müdahil olmaları türlü sınırlılıklar barındırmaktadır. Bu

durumun kadınların çalışma yaşamına dâhil olma durumu ile de yakından bağlantısı olduğu görülmekte; nitelikli işlerde istihdam edilen kadınların kentsel deneyimleri zenginleşmektedir.

Kesişimselliğin ana eksenlerinden bir diğerini ise *etnisite* oluşturmaktadır. Roman yurttaşların yaşadıkları gettolarda ortaya çıkan kadın deneyimleri, kadınların mekânsal sıkışmışlığını net biçimde göstermektedir. Mahalleyi hem özel hem kamusal alan olarak deneyimleyen Roman kadınların kent merkezi ile arasında çok cılız bir bağ oluşturmakta; son yıllarda sayıca artan kentsel dönüşüm projeleri de en çok Roman kadınları etkilemektedir. Mahallesini evinin uzantısı olarak gören bu kadınlar, alıştıkları sokak arası sosyalleşmelerinden ve mahalle kültüründen dışlanmakta; adeta yaşam biçimleri ve kültürel mirasları silinmeye mahkûm edilmektedir. Bu bakımdan, etnisite kadın kimliğinin üzerine eklenen ikinci bir baskılanma odağı olarak belirmektedir. Buna ek olarak, bu örneklerde kadınların hem sınıfsal olarak alt grupta yer aldığı hem farklı bir etnik kimliğe mensup olduğu görülmekte; etnisite, sınıf ve cinsiyet kimliği üçlü bir kesişimsellik kümesi yaratmaktadır.

Çalışmanın odaklandığı bir diğer örneklem ise yurttaşlığı bulunmayan *göçmen/sığınmacı* kadınların kentsel sınırlılıklarıdır. Göçmen kadınlar örneğinde, kentsel deneyimi en çok zorlaştıran yaşanan ülkenin dilini bilmeme olmaktadır. Roman kadınların, gecekondualarda yaşayan ve niteliksiz işlerde (tekstil atölyelerinde emeği sömürülen kadınlar, gündelikçi kadınlar örnekleri gibi) çalışmaya mahkûm edilen kadınların deneyiminden farklı olarak, göçmen kadınların dil bilmemeleri yaşadıkları gettoların içerisine; yani sınırlı bir mekâna hapsolmalarına neden olmaktadır. Bununla birlikte, yaşadıkları ülkede eğitilmiş olsalar ve vasıflı işlerde çalışsalar dahi yerleştikleri ülkede aldıkları eğitimle alakalı istihdam edilmemektedirler. Bu da göçmen kadınları çalışma yaşamından uzaklaştırmakta, evlerine kapanmalarına neden olmaktadır. İncelenen örneklerin ağırlıklı bir kısmında, yerleşik kadınlar tarafından yuvaları üzerinde bir tehdit olarak görülen kadınların en konforlu komşuluk ilişkilerinden bile mahrum kaldıkları görülmektedir. Bu bakımdan, göçmen kadınların kentsel dışlanmışlığı kesişimselliğin en ağır eksenini oluşturmakta, göçmen kadınlar, yurttaş kadın ve erkekler ile göçmen erkekler tarafından üç kere ezilmektedirler. Bu bakımdan, kadınların kadınlara uyguladığı ayrımcılık da kesişimin farklı boyutlarından birini oluşturmaktadır.

Kentsel mekân bağlamında Türkiye’de kadın özneliği ve deneyimlerindeki kesişimsellikler, Crenshaw (1991)’in tahakküm ilişkilerini cinsiyetler içi ve cinsiyetler arası olarak ele alan kavramsallaştırmasındaki kesişimsellik boyutları ile analiz edildiğinde, kadınların farklı kesişim eksenlerindeki deneyimlerinin, yapısal kesişimsellik, politik kesişimsellik, temsili/sembolik kesişimsellik boyutlarının hepsini içerdiğini söylemek mümkündür. Sınıfsal/mekânsal aidiyetler, etnik ve dini kimlikler, göçmenlik/yurttaşlık statüsü gibi öznellikler ile birlikte kadına yönelik eşitsizlik, baskı ve ayrımcılık, hem politik nedenlerden, hem kurumsal-yapısal nedenlerden hem de toplumda temsil ediliş ve oluşan toplumsal algılardan dolayı artabilmekte ve kadının mağduriyetinde farklı

kesişimselliklere neden olabilmektedir. Bu boyutların her birinin analizi ise ayrı akademik çalışmalara konu olabilecek niteliktedir.

Sonuç olarak, kadın kimliğinin etnisite, inanç, sınıf gibi eksenlerle kesişimleri kadınların kentsel mekân deneyimlerini oldukça farklılaştırmakta, her bir durumun içkin özellikleri dışlanma ya da baskılama pratiklerini ağırlaştırmaktadır. Bu bakımdan, çalışmada gösterildiği üzere Türkiye’de kadınların kentsel deneyimleri bütüncül bir deneyim içermemekte, kadın kimliğinin farklı kesişim eksenlerinde her bir kesişim odağı baskının niteliğini değiştiren bir duruma yol açmaktadır. Dolayısıyla, kesişimsellik yaklaşımı kadınların kentsel mekân deneyimlerini anlamlandırmada merkezi bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar Savran, G. (2002). Özel/kamusal, yerel/evrensel: İkilikleri aşan bir feminizme doğru. *Praksis*, (8), 255-306.
- Aksu Kocatürk, G., Şengül, M. (2020). Kapitalist ataerkil ilişkiler ve kentsel mekânda kadınların gündelik hayatının coğrafyası: Tokat örneği. *AÜ SBF Dergisi*, 75(2), 715-746.
- Alkan Korkmaz, S., Allmer, A. (2000). Mekânın DNA’sı: Toplumsal cinsiyetin mekânsal kalıplarının sorgulanması. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 107-133.
- Alkan, A. (2000). Özel alan-kamusal alan ayrımının feminist eleştiri çerçevesinde kentsel mekân. *Kültür ve İletişim*, 3(1), 71-95.
- Alkan, A. (2005). *Yerel yönetimler ve cinsiyet: Kadınların kentte görünmez varlığı- Ankara araştırması*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Alkan, A. (2012). Şehircilik Çalışmalarının Zayıf Halkası: Cinsiyet (Der.), *Nermin Abadan Unat’a Armağan – Birkaç Arpa Boyu: 21. yy’a Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar* içinde (343-414), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Arat, N. (2017). *Feminizmin ABC’si*, 3. Baskı, Ankara: Say Yayınları.
- Arpacı, M. (2020). Ulus aşırı göç ve toplumsal cinsiyet: Erzincan’da yaşayan Afgan kadınlar örneği. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 135-154.
- Başkan, B. (2022). Zorunlu Göç, Toplumsal Cinsiyet ve Mülteci Kadınlar (Ed.), *Uluslararası Göç ve Mültecilik* içinde (115-134). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Beauvoir, S. (1993). *Kadın: İkinci cins 3-bağımsızlığa doğru*. (Çev. Onaran, B). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Berktaş, F. (2013). Feminist Teoride Açılımlar (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde (3-23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bora, A. (2004). Kamusal Alan ‘Sahiden’ Kamusal mı? (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (528-539). İstanbul: Hil.
- Bora, A. (2009). Rüyası Ömrümüzün Çünkü Siner (Der.), *Cins Cins Mekân* içinde (63-75), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Bora, A. (2010). *Kadınların sınıfı, ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, A. (2017). Kesişimsellik. *Birikim Dergisi*. 21 Mart 2017, Erişim adresi <https://birikimdergisi.com/haftalik/8225/kesisimsellik>

- Butler, J. (2008). *Cinsiyet belası*. (Çev. Ertür, B). İstanbul: Metis Yayınları.
- Cantek, F. Ş., Ulutaş, Ç. Ü., Çakmak S. (2014). Evin İçindeki Sokak, Sokağın İçindeki Ev: Kamusal ile Özel “Ara”sında Kalanlar (Der.), *Kenarın Kitabı* içinde (121-159), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Carastathis, A. (2014). The concept of intersectionality in feminist theory. *Philosophy Compass*, 9, 304-314.
- Chanter, T. (2006). *Gender: Keyconcepts in philosophy*. London: Continuum International.
- Coşar, S. (2012). Feminizme Farklı Yaklaşımlar ve Üçüncü Dalga (Der.), *İstanbul-Amargi Feminizm Tartışmaları* içinde (333-365), İstanbul: Kumbara Sanat Atölyesi ve Toplumsal Dayanışma Derneği Yayınları.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, Feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*(1)8. 139-167. Erişim adresi <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Identity politics, intersectionality and violence against women. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299.
- Çağatay, S. (2008). *Kemalizm ya da kadınlık. Çağdaş kadının başörtüsüyle imtihanı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Çaha, Ö. (2005). The ideological transformation of the public sphere: The case of Turkey, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 4(1&2), 1-30.
- Cova, A. (2012). Feminism (Ed.), *Encyclopedia of Global Studies* içinde (559-563), Santa Barbara: Sage Publications.
- Çakır, S. (2009). Osmanlı’da Kadınların Mekânı (Der.), *Cins Cins Mekân* içinde (76-101), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Dalaman, Z. B. (2022). Suriyeli kadın üniversite öğrencilerinin oluşturduğu yeni kadın kimliği. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Göç ve Mültecilik Özel Sayısı, 531- 555.
- Demirtaş, G. (2012). *Kadınların mekân algısı ve mekânı kullanma biçimleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Dinçtürk, C. ve Açıköz, S. (2018). Bolu- Mudurnu yerleşiminde kadınların dış mekân kullanımları. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 20(3), 431-442.
- Donovan, J. (2019). *Feminist teori entelektüel gelenekler*. (Çev. Bora, A, Ağduk Gevrek, M. ve Sayılan, F). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ekal, B. (2014). Geceleri de Sokakları da Meydanları da Terk Etmiyoruz!?: Türkiye’de Sokak ve Feminist Hareket (Der.), *Sokağın Belleği. 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı* içinde (171-185). Ankara: Dipnot.
- Engels, F. (2009). *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni*. (Çev. Somer, K). İstanbul: Sol Yayınları.
- Evans, E. (2015). *The politics of third wave feminisms: Neoliberalism, intersectionality, and the state in Britain and the US*. UK: Palgrave Macmillan.
- Franck, K. A., Paxson L. (1989). Womenand Urban Public Space (Ed.), *Places and Spaces* içinde (121-146), New York: Plenum Press.
- Fraser, N. (2004). Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Var olan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (103-132), İstanbul: Hil Yayınları.

- Geniş, Ş., Köse Akkirman, D. (2020). Eşitsizlik mekânı olarak mahalleler ve kadınların kent hakkı. *Amme İdaresi Dergisi*, 53(1), 1-35.
- Göle, N. (2014). *Modern mahrem. Medeniyet ve örtünme* (12. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Göral, Ö. S. (2011). Kentsel dönüşüm projelerine muhalefet etmek: Kentsel muhalefetin cinsiyeti. *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, 44, 67-81.
- Günindi Ersöz, A. (2015). Özel alan/kamusal alan dikotomisi: Kadınlığın doğası ve kamusal alandan dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, (18), 80-102.
- Hancock, A.M. (2007). Intersectionality as a normative and empirical paradigm. *Politics&Gender*, (3)2, 248-254.
- Hanisch, C. (2006), *Introduction. The personal is political*, Erişim adresi <https://webhome.cs.uvic.ca/~mserra/AttachedFiles/PersonalPolitical.pdf>
- Hankivsky, O. (2014). *Intersectionality 101*. The Institute for Intersectionality Research&Policy, Canada: Simon Fraser University. Erişim adresi <https://bccampus.ca/wp-content/uploads/2020/07/Hankivsky-Intersectionality101-2014.pdf>
- Haynes, C., Joseph, N. M., Patton, L. D., Stewart, S. ve Allen, E. L. (2020). Toward an understanding of intersectionality methodology: A 30-year literature synthesis of black women's experiences in higher education. *Review of Educational Research*, 90(6), 751-787.
- Hill Collins, P. (2000). Gender, black feminism, and black political economy. *The annals of the American academy of political and social science*, 568(1), 41-53.
- Hill Collins, P. (2019). *Intersectionality as critical social theory*. Durham and London: Duke University Press.
- Hooks, B. (1990). *Ain't i a woman: black women and feminism*. London, Winchester, Mass: Pluto Press.
- Hooks, B. (2016). *Feminizm herkes içindir: Tutkulu politika*, (Çev. Aydın, E., Kurt, B., Özgün, Ş. ve Yıldırım, A). İstanbul: Bgst Yayınları.
- İlkkaracan, P. (2003). Kadın Hareketleri ve Feminizm (Der.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* içinde (157-192). İstanbul: Alan.
- Kadıoğlu, A. (1993). Women's subordination in Turkey: Is Islam really the villain? *Middle East Journal*, 48(4), 645-660.
- Kalfa, A., Aytakin, B. S., Dinç, Z. Ö. (2009). Kent İçi Ulaşımın Cinsiyeti: Ankara Örneği (Der.), *Cins Cins Mekân* içinde (217-242), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Karakurt, Z. ve Gülerce, H. (2022). Suriyeli sığınmacı kadınların yaşadığı toplumsal cinsiyete dayalı sorunlar ve belirsizlik. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 53, 143-155.
- Kaya, C. İ. (2019). Türkiye'de kadınların başörtüsü mücadelesinden başörtüsüyle mücadelesine görünür olma çabası ve pratikleri. *International Journal of Social and Humanities Sciences*, 3(2), 61-84.
- Kemahlı Garipoğlu, F. ve Sezer Şanlı, A. (2019). Sosyal Dışlanmanın Etnisite ve Toplumsal Cinsiyete Bağlı Pratiklerini Birlikte Düşünmek: Erzincan Sancak Mahallesi'nde Lom/Poşa Kadın Olmak (Ed.), *Erzincan'da Sosyal Damga, Kimlik ve Yoksulluk* içinde (75-102). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kern, L. (2020). *Feminist şehir*. (Çev. Sumer Aydaş, B). İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Kılınç, A. (2016). Kentsel alanda mekânsal düzenleme ve kadının kent kullanım hakkı. *Karadeniz Araştırmaları*, 52, 95-117.
- Kocatürk, G. A. ve Şengül, M. (2020). Kapitalist ataerkil ilişkiler ve kentsel mekânda kadınların gündelik hayatının coğrafyası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(2), 715-746.
- Köse Akkırman, D. (2017). *Toplumsal cinsiyet ve mekân: Kent mekânına erişimde cinsiyete dayalı farklar ve eşitsizlikler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Krolokke C. ve Sorensen, A.S. (2006). Three Waves of Feminism: From Suffragettes to Grrls (Ed.), *Gender Communication Theories and Analyses: From Silence to Performance* içinde (1-25). London: SAGE Publications.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern dünyada gündelik hayat*. (Çev. Gürbüz, I). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lefebvre, H. (2019). *Mekânın üretimi*. (Çev. Ergüden, I). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Mackenzie, S. (2002). Kentte Kadınlar. (Der.), 20. *Yüzyıl Kenti* içinde (249-283). Ankara: İmge Yayınevi.
- Mann, S. A. ve Huffman, D. J. (2005). The decentering of second wave feminism and the rise of the third wave. *Science&Society*, 69 (1), 56-91.
- McLaughlin, J. (2003). *Feminist social and political theory: Contemporary debates and dialogues*. New York: Palgrave Macmillan.
- Millet, K. (1973). *Cinsel politika*. (Çev. Sevi, S). İstanbul: Payel Yayıncılık.
- Mirioğlu, G. (2019). Mekânı feminist perspektifle okumak: Balıkesir kenti merkezi iş alanı örneği. *International Journal of Geography and Geography Education*, 41, 103-128.
- Miseres, V. (2015). The Personal is Political (Ed.), *The Gender through Latin American, Latino and Iberian Texts and Cultures* içinde (57-79), Rotterdam: Sense Publishers.
- Mumcu, S., Yılmaz, S. ve Yazıcı, T. (2016). Kentsel açık mekânlarda kadınlar: Cinsiyet rollerinin kamusal alanlarda gözlemlenmesi. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 1(1), 37-52.
- Nagl Docekal, H. (2009). Feminist felsefenin geleceği. (Çev. Öztürk Ş). *Cogito Feminizm özel sayı*, (58), 219- 224.
- Nash, J. C. (2008). Re-thinking intersectionality. *Feminist Review*, 89(1), 1-15.
- Nash, J. C. (2011). Home truths on intersectionality. *Yale Journal Law and Feminism*, 23(2), 445-470.
- Nazlı, A. (2006). Modernitenin ötekisi: Kadın ve bedeni. *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 10-15.
- Oğuz, M., Atatimur, N. (2008). Kent ve kadın. *Kent ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, (6), 126-144.
- Özkazanç, A. (2013). Butler'in feminizmi: Siyasi bir okuma için kılavuz. *Mülkiye Dergisi*, 37(4), 118-138.
- Özkazanç, A. (2018). Türkiye’de Kadın Hareketi ve Kesişimsellik Yaklaşımı, Kesişimsellik Tartışması (Ed.), *Duvarları Yıkarak, Köprüleri Kurmak Yeni Küresel Feminizmin Yükselişi ve İmkânları* içinde (24-36). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayınları.
- Reinart, Ü. B. (2003). *Biz toprağı biliriz! Bergama köylüleri anlatıyor*. İstanbul: Metis Güncel.

- Sancar, S. (2011). Türkiye’de Kadın Hareketinin Politığı: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler (Ed.), *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar* içinde (53-109). İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Sarıgöl, P. (2020). Kesişimsellik teorisi ve farklılıkların feminizmi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 3(6), 331-352.
- Scott, J. W. (1990). Deconstructing Equality-Versus-Difference: Or, The Uses Of Poststructuralist Theory For Feminism (Ed). *The Post modern Turn: New Perspectives on Social Theory* içinde (282-289). Cambridge: Cambridge University Press.
- Snyder, R. C. (2008). What is third-wave feminism? A new directions essay. *Signs*, 34(1), 175-196.
- Şafak, G. (2020). Nevşehir’de kadınların kent deneyimi üzerine bir inceleme. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 12(1), 30-43.
- Tekeli, Ş. (1990). *Kadın bakış açısından 1980’ler Türkiye’sinde kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuncer, S. (2016). Kadınlar sokağa çıkınca: 1950-1980 Ankarası’nda kadınların gündelik kamusal mekân deneyimleri. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 269, 57-61.
- Tuncer, S. ve Demirci, R. (2021). Özel ile kamusal ekseninde Covid-19 pandemisi: cinsiyetlendirilmiş gündelik kentsel mekân deneyimi ve kadınların güvenlik mesaisi. *İdealkent*, 12, 491-535.
- Uçan Çubukçu, S. (2011). Mekânın izdüşümünde ‘toplumsal cinsiyet’: Sulukule mahallesi ve Romanlar. *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, 44, 83-106.
- Yılmaz, İ. (2008). Hareket ve Kurumsallaşma Arasında Türkiye’de Kadın Mücadelesi: Eşitlik, Özgürlük, Farklılık (Der.), *Toplumsal Hareketler. Tarih, Teori, Deneyim* içinde (525-567). İstanbul: İletişim.
- Yüceşahin, M. M., Yazgan Hepgül, P. (2007). Kentler toplumsal cinsiyetsiz değildir: Türkiye’de kentsel mekânın üretiminin feminist bir eleştirisi. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 85-106.

İNFORMEL İLETİŞİMİN İŞ BECERİKLİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İYİMSERLİĞİN ARACILIK ROLÜ

MEDIATING ROLE OF OPTIMISM IN THE EFFECT OF INFORMAL COMMUNICATION ON BUSINESS SKILL

Şükriye KILIÇ AKSOY¹, Derya GÜVEN², Hüseyin ÇİÇEK³

1. Doktora Öğrenci, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, skaksoy@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6865-6298>
2. Yüksek Lisans Öğrenci, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, deryaguvn1@icloud.com, <https://orcid.org/0000-0002-0370-2978>
3. Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Organizasyon Bölümü, hcicek@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8284-7955>

Öz

Bu çalışmada informal iletişimin iş becerikliliğine etkisinde iyimserliğin aracılık rolü araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada Isparta'da faaliyet gösteren bir alışveriş merkezi çalışanlarına kolayda örnekleme yoluyla 84 kişiye anket uygulanmıştır. Veriler SPSS 25.0 Paket Programı kullanılarak analiz edilmiştir. Betimsel analizler, t-testi, anova, korelasyon, regresyon analizleri yapılmış ve SPSS Process Modülü ile Bootstrapp Regresyon analizi ile aracılık etkisine bakılmıştır. Yapılan analizlerin sonuçlarına göre; informal iletişimin iş becerikliliği üzerinde; informal iletişimin iyimserlik üzerinde ve iyimserliğin iş becerikliliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın konularını kapsayan informal iletişim, iş becerikliliği ve iyimserlik konuları başka çalışmalarda farklı konularla birlikte çalışılmış fakat çalışma bu üç konuyu birlikte kapsaması açısından özgün bir nitelik taşımaktadır. Çalışmanın sonucunda informal iletişimin iş becerikliliği üzerindeki etkisinde iyimserliğin aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İnformel İletişim, İş Becerikliliği, İyimserlik.*

Abstract

In this study, it is aimed to investigate the mediating role of optimism in the effect of informal communication on job resourcefulness. In the study, a questionnaire was applied to 84 people through convenience sampling to the employees of a shopping center operating in Isparta. Data were analyzed using SPSS 25.0 Package Program. Descriptive analyzes, t-test, anova, correlation, regression analyzes were performed and the mediation effect was examined with Bootstrapp Regression analysis with SPSS Process Module. According to the results of the analysis; on business resourcefulness of informal communication; It has been determined that informal communication has a significant and positive effect on optimism and optimism on job resourcefulness. Informal communication, business resourcefulness and optimism, which cover the subjects of the study, have been studied together with different subjects in other studies, but the study is unique in that it covers these three subjects together. As a result of the study, it was determined that optimism had a mediating role in the effect of informal communication on job resourcefulness.

Keywords: *Informal Communication, Job Resourcefulness, Optimism.*

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
15.12.2022 12.15.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
26.03.2023 03.26.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1219644>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of the study is to investigate whether optimism has a mediating role in the effect of informal communication on job resourcefulness.

Research Questions

Within the scope of the research, the effect of informal communication on job resourcefulness, the effect of informal communication on optimism and the effect of optimism on job resourcefulness were investigated.

Literature Review

In order for organizations to achieve their goals, there must be a well-functioning communication link. Informal communication is the informal communication link between colleagues working in the workplace, which arises as a result of the need between the employees in the organizations and because the official communication channels cannot meet the needs. Job resourcefulness is a concept in which employees change their tasks or job characteristics on their own initiative. Informal communication is a force that brings individuals together in organizational communication. Communication in organizations is divided into two as formal and informal and there is a difference between them, formal communication is written, while informal communication is shaped according to needs. The concept of informal communication manifests itself in connection with the illegal structuring within the enterprises and the decision processes within the enterprise and even the decisions taken in the direction of interpersonal relations. By completing their structures, plans and processes, the informal structure in organizations can accelerate and develop responses to unexpected events, provide innovation management and highlight talented people in matters that require business resourcefulness. The main function of this type of communication is the preservation of social relations and the dissemination of individual information, rumors and gossip in the workplace. Informal communication is inevitable in the organizational environment. However, it is also considered as a process that is not approved by the top management and is considered a waste of time. The positive aspects of this communication; It is possible to list them as increasing the interaction between people, preventing monotony, influencing the attitudes and behaviors of other people, structuring and maintaining social relations. Informal communication eliminates the deficiencies of formal communication, accelerates decision making and encourages innovation. Studies have revealed that short conversations and interviews help create social interaction, reduce uncertainty, and bring social choices along. Task resourcefulness is when employees change the style, number, and size of their tasks. The concept of relational resourcefulness

should redefine the relational constraints that define the interpersonal interactions that occur in the performance of employees' tasks. It refers to differences in the frequency and extent of interaction with colleagues, managers, other individuals in the workplace, and customers. The concept of cognitive resourcefulness explains the change in personal perceptions of employees about their job. They change cognitive boundaries by attributing purpose and meaning to the jobs and relationships that make up their task. With this dimension, job resourcefulness refers to the effort of interpreting and perceiving the elements that change the employee's job and work. People with job resourcefulness try to make their jobs more enjoyable by making some changes in accordance with their own initiative. Job resourcefulness is an approach that not only responds to the personal needs of employees in their job but also allows changes in job design to be made from the bottom up in order to adapt to the challenge of the job. Optimism means the individual's positive approach to all the events he encounters from certain events and events and inclination to expect the best of the results. The concept of optimism can be explained as an expectation that good things will happen in such a way that people strive to achieve a goal. They stated that people who are optimistic take into account external conditions when explaining possible negative events, and they tend to look for constantly changing external causes. Just as optimism motivates people and makes them healthy and successful, optimism has many effects. People who are optimistic may be more beneficial in professions such as public relations, sales representative, advertising, customer service, social services, and the healthcare industry. Optimistic individuals expect everything to go well in their lives and believe that they will encounter positive situations instead of negative ones. While individuals who interpret events from the good side can easily cope with their problems; Individuals who approach the events badly cannot cope with their problems. The frequency and size of the interaction of the employees with their colleagues, shaping the task and time according to their own initiative, changing the cognitive boundaries by giving a different meaning to the task they perform are among the dimensions of work resourcefulness.

Methodology

Within the scope of the study, the mediating role of optimism in the effect of informal communication on job resourcefulness was examined. The research was conducted in a shopping center operating in the province of Isparta, and 84 people were reached through convenience sampling. Factor Analysis was applied to the data using SPSS 25.0 Package Program. The Informal Communication Scale developed by Uğurlu (2014) was used, it has four dimensions. The Job Proficiency Scale, which was developed by Slemple and Vella-Brodrick (2013) and tested for validity and reliability by Kerse (2017), was used. It has three dimensions: task resourcefulness, cognitive resourcefulness, and relational

resourcefulness. The optimism scale developed by Balcı and Yılmaz (2009) and validated and reliable by Çalık (2008) was used. The scale is one-dimensional. Correlation and regression analyzes were performed using SPSS 25.0 Package Program. The mediating role of optimism in the effect of informal communication on job resourcefulness was realized with SPSS 25.0 Process Module and Bootstrapp Regression analysis.

Results and Conclusions

According to the analysis results; It has been determined that informal communication has a significant and positive effect on job resourcefulness, informal communication has a significant and positive effect on optimism and optimism on job resourcefulness. Informal communication, business resourcefulness, and optimism, which cover the subjects of the study, is unique in that other studies cover different subjects together. As a result of the study, it has been determined that optimism has a mediating role in the effect of informal communication on job resourcefulness. In organizations where many people come together, informal communication is of great importance at every stage of the work. Employees who communicate well with their colleagues increase their relational, task and cognitive strengths, which are dimensions of job resourcefulness. People who are optimistic will show their optimistic attitude towards co-workers, managers or customers. Employees' informal communication in the workplace should be improved and appropriate task should be given to the person to display an attitude of job resourcefulness.

1. GİRİŞ

Günümüz iş dünyasında örgütler, dinamik ve uluslararası bir platformda yaşamlarını sürdürmekte ve başarı sağlamaya çalışmaktadır. Örgütlerin, rekabetçi bir ortamda çevrelerine uyum sağlamaları ve üstünlük kazanmaları o örgütte kazanılan etkili iletişim yolu ile bütünleştirilmektedir (Sadıa, Sallah, Kadir ve Sanif, 2016). Ortak bir hedefe ulaşmak amacıyla bir araya gelen tüm topluluk, grup ve kurumlar için iletişim şimdi olduğu gibi gelecekte de son derece önemli olacaktır. Yaşantımızın her safhasında olduğu gibi, kurumların da iletişimsiz hayatta kalması imkânsız görünmektedir. Bundan dolayı, örgütlerde sürekli bilgi alışverişi önem arz etmektedir. Örgütteki çalışanlar arasında olması gerekli olan, uygun etkileşimi sağlayan unsur da örgütsel iletişimidir (Erol ve Akyüz, 2015). Örgütün amacına ulaşması için iyi işleyen bir iletişim ağı olması gerekir. Örgütlerde iletişim sayesinde örgütle alakalı konularda yöneticiler ve çalışanlar arasında bilgi alışverişi olması ve alınan kararlara katılmasıyla çalışanlara değer verildiği hissedilir (Geçikli, Serçeoğlu ve Üst Can, 2011). Örgütlerde kullanılan bir iletişim türü olan informal iletişim, örgütlerdeki çalışanların birbirleri arasındaki ihtiyaç sonucu ortaya çıkan ve resmi iletişim kanallarının ihtiyacı karşılayamamasından meydana gelen iş arkadaşları arasında oluşan resmi olmayan iletişim bağıdır (Eroğlu, 2003).

Çalışanların iş ortamını veya işlerini değiştirdikleri proaktif davranış olan iş becerikliliği kavramı, organizasyonların diğer firmalar ile rekabet avantajı sağlamalarında gerekli bir davranış olarak gündeme yerleşmektedir (Aslan, 2021). İş becerikliliği, personelin işlerini ve iş niteliklerini onların inisiyatifleri neticesinde değiştirdiği bir kavramdır (Roczniowska ve Bakker, 2016). Çalışanlar iş yerlerinde işlerini yaparken bir işi ekleyip bir işi çıkarmayla işin biçimi ve etkinliği değişiyorsa onların iş becerikliliği davranışında bulunduğu ifade edilebilir.

Çalışmanın diğer konusu ise, pozitif psikolojinin temel konularından olan iyimserlik de, Gilham ve Reivich'e göre (2004) bireyin karşılaştığı birkaç olaydan çok daha fazla gerçekleşen tüm olaylarda olumlu bir bakış açısı sergilemesi ve oluşabilecek neticelerin en iyisini beklemeye eğimli olması anlamına gelmektedir. Buradan hareketle, informal iletişimin iş becerikliliği üzerinde etkisi olduğu düşünülmüştür. Literatürde informal iletişim, iş becerikliliği ve iyimserlik konularının birlikte veya ikisi birlikte çalışılmış bir konuya rastlanmamıştır. Bundan dolayı, literatürde bu üç konuyu birlikte ele alan bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Çalışmada, iyimserliğin örgütlerdeki informal iletişimin iş becerikliliği üzerindeki etkisinde aracılık etkisinin bulunup bulunmadığı araştırılmıştır.

2. İNFORMEL İLETİŞİM

Örgütsel ilişkilerde de her alanda önemli olduğu gibi iletişim son derece önemlidir. Bu yüzden organizasyon içinde veya dışında insan ilişkilerinin sağlıklı bir biçimde yürütülmesi için güçlü bir iletişim ağının gerçekleştirilmesi gereklidir. Örgütsel iletişim bireylerin birbirleri ile aynı ortamda bulunmasını sağlayan ve onların aynı hedefler için birlikte olan bireylerin iş birliğinin ve uyumunun

sağlandığı süreçtir (Atak, 2005). Örgüt üyeleri arasında örgütsel iletişim paylaşılmış inanç, anlam ve değerlerin gelişmesinin bir kolaylaştırıcısı olarak görülür (Eisenberg, 1986). Örgütlerde iletişim resmi ve gayri resmi olarak ikiye ayrılır ve aralarında fark vardır, resmi iletişim yazılıdır, gayri resmi iletişim ise ihtiyaçlara göre şekillenmektedir. Amaçlara ulaşmak için kurumlarda informal iletişim süreci yani gayri resmi iletişim gereklidir (Ahsan ve Panday, 2013). İletişim süreci örgütlerde sadece formal iletişim şeklinde değil bilginin işyerinde dedikodu ve söylenti gibi resmi olmayan iletişim şeklinde yayıldığı informal iletişimi de kapsamaktadır. İnfornel iletişim şekli çalışanların birbirini çok iyi tanıdığı ve üst otoritenin haberi olmadan bilginin yayıldığı ortamlarda sık rastlanmaktadır (Erol ve Akyüz, 2015).

İnfornel iletişim, örgütlerde kişilerin yüz yüze iletişim kurmasıyla meydana gelen doğal bilgi paylaşımı anlayışını açıklamaktadır (Alparslan ve Kılınç, 2015). İnfornel iletişim, iş yerindeki kişilerin birbirleri ile istekli olarak geliştirdikleri, iş ve görev odaklı olmayan ve sosyal bir hedef ve sohbet özelliği taşıyan bir süreç olarak tanımlanmıştır (Fay ve Kline, 2012). Aynı zamanda örgüt üyelerinin aynı hedef doğrultusunda bir arada tutulmasına yarayan sosyal bir yapılandırıcıya benzetildiği açıklanmıştır (Bektaş ve Erdem, 2015). İnfornel iletişim, organizasyon içinde yasa dışı örgütlenmeyle bağlantılı olarak ve örgüt içinde alınan kararları kişilerarası ilişkilerin yönüyle kendini gösterir (Erdoğan, 2005). Organizasyonlarda dedikodu, söylenti ve havadis taşıma, şeklinde de nitelendirilen informal iletişim süreci basit bir bakış, gülümseme, jest ve mimikleri kullanma, sessiz kalma veya başını sallama gibi davranışlarla meydana gelmektedir (Deepa ve Seth, 2006). Örgütsel çevrede informal iletişim kaçınılmazdır fakat üst yönetimin onaylamadığı ve zaman kaybı olarak nitelendirilen bir süreç olarak da değerlendirilir (Subramanian, 2006).

İnfornel iletişim; çalışanların rahatlıkla fikirlerini sunabildiği bir ortam sunmakla beraber bireylerin sosyal ihtiyaçlarını da karşılayacaktır. Ayrıca, informal iletişimin sayesinde örgüt dışında gelişen ve örgütü ilgilendiren konularda da bilgi sahibi olunmasını sağlayabilmektedir. Bu durumda değişiklik gösteren çevre şartlarına uyum sağlayabilmek adına alınabilecek tedbirlerde avantaj sağlayacağı düşünülebilir (Subramanian, 2006). Örgütlerde örneğin bir proje kapsamında resmi yollarla bir araya getirilen çalışanlar formal iletişim aracılığıyla başlayan ilişkilerini zamanla kendi aralarında geliştirerek ilişki seviyelerine göre informal iletişime dönüştürebileceklerdir (Akkirman, 2004).

İnfornel iletişim kurum içinde iletişimi geliştirmek için değerli bir araçtır. Bu araç, örgüte katkı sağlayan ve değerini artıran yapılar olarak görülür. İnfornel yapı, örgütün planlarını ve örgütsel süreçleri tamamlayarak, ansızın gelişen olaylara verilen yanıtları hızlandırıp geliştirmekte ve yenilik yönetimini sağlayabilmektedir. İş birliğini zorunlu kılan hususlarda vasıflı bireyleri ön plana çıkarabilmektedir (White, Currie ve Lockett, 2016).

İnfornel iletişimin asıl işlevi sosyal ilişkilerin korunması ve bireysel bilgi, söylenti ve dedikodunun iş yerinde yayılmasıdır. İnfornel iletişim söylenti, dedikodu, rivayet, yalan, karalama yaniltma gibi kötü sonuçlar üretecek tarzda olduğu gibi bilgi paylaşımı, sorunları çözme, eş

güdümlemeyi sağlama ve çatışmaları çözümü gibi örgüt başarısına yararı bulunacak neticeleri üreten tarzda da olabilmektedir (Erol ve Akyüz, 2015). İnformel iletişimin olumlu yönleri; kişiler arasındaki etkileşimi arttırması, monotonluğu önlemesi, başka kişilerin tutum ve davranışlarını etkilemesi, sosyal ilişkilerin yapılandırılması ve sürdürülmesi olarak sıralamak mümkündür (Himmetoğlu, Ayduğ ve Bayrakess, 2018). İnformel iletişim ayrıca, bilginin hızlı paylaşımı ile karar verme süreçlerini hızlandıran, belirsizliği ve stres düzeyini azaltan, yeniliğe destek veren ve sosyal yönden bağlılığın meydana gelmesini sağlayan bir rol oynar (Fay, 2011).

Örgütlerde kullanılan informel iletişim kanalları, kurum içi sohbetler, informel gruplar, yöneticilerin informel ziyaretleri, dedikodu ve söylenti ağı, laf taşıyıcılar, şakalar, informel sanal iletişim kanalları ve sosyal etkinliklerdir. İnformel iletişim kanallarının ortaya çıkma sebepleri olarak; yöneticilerin gücü ellerinde bulundurmamak istemeleri nedeni ile önemli hususlarda astlarına yeterli bilgilendirme yapmamaları, formel iletişim kanallarının katı bir biçimde kullanılması ve örgüt işleyişinde ortaya çıkabilecek olan değişim süreçlerinde çalışanlarda oluşan güvensizlik hissi sayılabilmektedir (Sarı ve Kırılmaz, 2022)

İnformel iletişim çalışanların moralleri ve sorunları hakkında muhteşem bir bilgi kaynağı sağlayarak yöneticilere onların motivasyonunu arttırmada ve başarısını sağlamalarında yardımcı olur. Dedikodu ve söylenti gibi informel iletişim kanalları formel iletişimin başarısızlıklarını engellemek ve yetersizliklerini tamamlamak için çoğu kez yararlı olabilmektedir (Esselami, Nader, Ali ve Abdollahi, 2010). İnformel iletişim formel iletişimin eksikliklerini giderir, karar almayı hızlandırır ve yeniliği teşvik eder. Yapılan araştırmalar kısa konuşma veya görüşmelerin sosyal etkileşimin meydana gelmesine yardımcı olduğunu, belirsizliği azalttığını sosyal seçimleri de beraberinde getirdiğini ortaya çıkarmıştır (Fay, 2011).

3. İŞ BECERİKLİLİĞİ

İş becerikliliği kavramının kökleri, işi en çok motive eden unsurun ne olduğunu çözmeye çalışan çalışmalara ve iş tasarımı çalışmalarına kadar dayanır (Dvorak, 2014). İş becerikliliği, çalışanların işlerini ve işinin niteliklerini kendi inisiyatiflerini göz önünde bulundurarak değiştirdiği (Roczniowska ve Bakker, 2016) onların işlerini tekrardan tasarlamalarına imkân veren işyerindeki proaktif bir davranış şeklinde tanımlanabilmektedir (Van den Heuvel, Demerouti ve Peeters, 2015). İş becerikliliği, personelin enerji ve motivasyon seviyelerini düzenlemek ve iş kaynaklarını ve taleplerini biçimlendirmek amacıyla kullandıkları taktikler olarak kavramsallaştırılır (Demerouti, Bakker ve Halbesleben, 2015). İş becerikliliği, çalışanların işlerini yaparken bazı ekleme ve çıkarma yapmaları, işlerin etkinliğini ve biçimini değiştirmesi olarak ifade edilir (Wang, Wang, ve Li, 2018; Kerse ve Babadağ, 2019).

İş becerikliliği kavramı, birçok şekilde boyutlandırılmıştır. Ancak çalışmada kullanılan Slemp ve Vella Brodrick'in (2013) boyutlandırması açıklanacaktır. Bu boyutlandırma, görev, ilişkisel ve bilişsel olmak üzere üç boyuta sahiptir (Aksoy, 2019).

Görev Becerikliliği (Task Crafting): Çalışanların görevlerinin tarzını, sayısını ve boyutunu değiştirmesidir. Ayrıca bu boyut, görev sınırlarının değişmesini de kapsar. Bununla birlikte, çalışanlar yaptıkları görevden farklı olarak başka bir görev, daha az veya daha çok sorumluluk alıp değişiklikler yaparak farklı bir iş meydana getirebilirler. Çalışanlar mecburi olarak ama istemeden yaptıkları işlerini başka bir iş arkadaşına devir ederek ya da bazı değişimler yaparak daha az gayret gösterip iş yükünü azaltırlar (Sözber ve Ergeneli, 2019). Görev becerikliliği, hatalı iş tanımı, işteki hatalı bazı süreçler ya da işlevsiz rol beklentisini tekrar tasarlamak olarak da tanımlanabilmektedir (Nielsen ve Abildgaard, 2012). Görev becerikliliği görevin kapsamını değiştirmeyi, görevin olumsuz taraflarını en aza indirmeyi ve işin kapsamını en ilgi çekici seviyeye çıkarmayı içermektedir (Nielsen ve Abildgaard, 2012). İlişkisel Beceriklilik (Relational Crafting): Çalışanların, görevlerini yaparken meydana gelen bireyler arası etkileşimleri tanımlayan ilişkisel sınırları yeniden tanımlamalarıdır. (Yalap, Sobacı, Baygın ve Ünüvar, 2021). İş yerindeki iş arkadaşları, yöneticiler, iş yerindeki diğer bireyler ve müşterilerle olan etkileşimin sıklığı ve boyutundaki farklılıkları ifade etmektedir (Kanbur ve Mazıoğlu, 2021). Bilişsel Beceriklilik (Cognitive Crafting): çalışanın görevi ile alakalı kişisel algıların değişimini açıklamaktadır (Nielsen ve Abildgaard, 2012). Çalışanların, görevlerini meydana getiren işlere ve ilişkilere amaç ve anlam yükleyerek bilişsel sınırları değiştirmeleridir.

İş becerikliliği, hem çalışanların görevlerinin kişisel ihtiyaçlarına cevap verir hem de görevin zorluğuna adapte olabilmek adına işin yapılmasındaki gereken değişimlerin uygulanmasına müsaade eden bir yaklaşımdır (Cullinane, Bosak, Flood ve Demerouti 2017). Personelin gerçekleştirdiği işe kendinden bir şeyler ekleme ve bu anlamda işi ile alakalı değişikliğe gitme faaliyeti şeklinde yorumlanabilmektedir (Yalap vd., 2021). Yani iş becerikliliği bu boyutuyla, çalışanın işini ve çalışmalarını değiştiren unsurları yorumlama ve algılama çabası olarak ifade edilmektedir (Kanbur ve Mazıoğlu, 2021). Bilişsel beceriklilikte kişi gerçekleştirdiği işi, insanların yardımı için kullanmaktadır (Aslan ve Güzel, 2020). Bilişsel beceriklilik iş tatmini ve işe bağlılığın duygusal yönden neticeleri ile son derece ilişkisi vardır. Bu boyutlara göre, çalışanlar iş tasarımı ve sosyal çevre değişimi ile işin anlamını çeşitlendirmek yoluyla motive olurlar (Aksoy, 2019).

İş becerikliliği olan kişiler, işlerini kendi inisiyatiflerine uygun bir şekilde bazı değişimler gerçekleştirerek işlerini daha eğlenceli bir hale getirmeye gayret gösterirler (Kanbur ve Mazıoğlu, 2021). Bu değişimler, çalışanın güçlenmesine, yoğun iş ortamında stresin azaltılmasına ve çalışanın kendine özel hareket alanı bulmasına imkân sağlayan gizli ve küçük değişiklikleri açıklar (Buluç ve Kart, 2020). İş becerikliliği davranışı sayesinde, çalışanlar farklı bölümlerde çalışanlar ile daha fazla iş birliği yapmak için rol farklılığı gerçekleştirdiğinde, takım çalışması için daha çok fırsat oluşmaktadır.

Bu tarz iş birliği sağlıklı ve mutlu bir iş yeri meydana gelmesinde avantaj olarak görülür (Çakıroğlu ve Başpınar, 2020).

4. İYİMSERLİK

Pozitif psikoloji akımı doğrultusunda ortaya çıkan psikolojik sermaye kavramı, kişinin gelişimine ilişkin olumlu psikolojik durum olarak tanımlanmakla birlikte, dört boyutu bulunmaktadır. Bunlar, öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılıktır. Öz yeterlilik, zor işleri başarabileceğine dair gereken gayreti gösterebileceğine güvenme hali; umut, amaçlara ulaşma için azim içinde olma; dayanıklılık, zorluk ve sıkıntılar karşısında hep ayakta kalabilme, her şeyin üstesinden gelip başarıya erişme ve iyimserlik ise, gelecekte veya şimdiki zamanda başarılı olmaya ilişkin olumlu beklenti içinde olmaktır (Keleş, 2011). Çalışmada psikolojik sermayenin boyutu olan iyimserlik kavramı ele alınacaktır. İyimserlik kavramı, uzun süreden itibaren hem toplum hem de psikologlar tarafından bilinip pozitif örgütsel davranış ile beraber ortaya çıkan bir kavramdır (Hırlak, Taşlıyan ve Sezer, 2017). Gilham ve Reivich'e göre (2004) iyimserlik, belli olaylardan bireyin karşı karşıya kaldığı bütün olaylara olumlu yaklaşması ve ortaya çıkacak neticelerin en iyisini beklemeye eğilimli olması anlamına gelmektedir ve bu olumlu yaklaşım da öz yeterlilik inancının neticesi olarak meydana gelmektedir.

Tiger (1979), tarafından iyimserlik, “maddi ve manevi boyutta gelecek ile alakalı kişinin kendisi için bir avantaja sahip olacağına ilişkin bir ruh hali ya da bir tutum şeklinde tanımlanmıştır (akt. Luthans ve Jensen, 2005; akt. Kyle, Lebsack ve Lebsack, 2008). İyimserlik, kişilerin bir amaca ulaşabilmek için gayret göstermesini sağlayacak şekilde iyi şeylerin olacağına ilişkin bir beklenti olarak da açıklanabilmektedir. Scheier ve Carver (1985) iyimserliği, bireyin ömrü boyunca karşısına çıkan olumsuz konular karşısında pozitif deneyimler yaşayacağına inanma eğilimi olarak ifade etmektedir (akt. Hırlak vd., 2017).

Buchanan ve Seligman (1995) ise, “iyimserliği”; kişilerin karşılaştıkları olumsuz durumları değerlendirme şekilleri olarak ele almıştır. Bu yaklaşımla iyimser olan kişilerin, muhtemel olumsuz olayları açıklarken dış şartları göz önüne aldığını, devamlı değişen dış sebepler aramaya eğilim gösterdiklerini ifade etmişlerdir (akt. Peterson, 2000). İyimserliği; her türlü sorun ve olumsuz durumlara karşın, yaşamda her şeyin iyi gideceğine ilişkin inanma durumu olarak tanımlayan Goleman'a (2009) göre iyimserlik, kişiyi depresyona, umutsuzluğa ve kayıtsızlığa karşı koruyan bir zar olarak ifade edilebilir (akt. Hırlak vd., 2017).

İnsanlara motivasyon sağlaması ve onların sağlıklı ve başarılı olması gibi, iyimserliğin, birçok alanda etkisi söz konusudur. Mesela, iyimser kişiler; iş yaşamında çok çalışmak için motive olabilen, beklenti ve moral seviyesi daha yüksek, kişisel eksiklikleri daha az olan, pozitif amaçları olan, daha tatminkâr, zorluklar karşısında yılmayan, zihinsel ve bedensel yönden canlı kişiler olabilmektedirler. Halkla ilişkiler, satış temsilciliği, reklâm, müşteri hizmetleri, sosyal hizmetler ve sağlık sektörü gibi bazı

mesleklerde iyimser olan kişiler daha faydalı olabilmektedir (Özkalp, 2009, s.494). İyimser bireyler, hayatlarındaki her şeyin yolunda gitmesini bekler ve olumsuz durumların yerine olumlu durumlarla karşılaşılacağına inanırlar (Hırlak vd., 2017). İyimser kişiler yüz yüze kaldıkları problemleri, sorunları kendi yaptıkları şeylerden değil ama o zaman için geçerli olan şartlara bağlı olarak gerçekleştirdiğini düşünürler. Anlayış, kendini kabul etme ve gayret, eyleme geçme ve gerçekleştirme ile aktif bir iyimserlik sağlanmış olur. Aktif iyimserlik sadece iyi şeylerin olacağına dair bir inancın olması değil ancak bu şeylerin olmasına yönelik gayret gösterilmesi ve harekete geçilmesidir (Günay ve Çelik, 2019).

Balcı ve Yılmaz'a (2022) göre insanların hayat şartlarına ve olaylara bakışları onların kişiliklerine ve olayları algılayıp yorumlamalarına göre değişiklik gösterebilir. Olayları iyi tarafından yorumlayan bireyler problemleri ile kolaylıkla baş edebilirken, olaylara kötü tarafından yorumlayan bireyler ise problemleriyle kolaylıkla baş edememektedirler. Böyle zamanlarda iyimserlik eğilimi çok değerli bir rol oynar.

5. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde, çalışmanın konuları olan informal iletişim, iş becerikliliği ve iyimserlik konuları ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir.

Waldstrom (2001)'e göre, Hawthorn araştırmaları sonucunda çalışanların birbirleri ile arasındaki ilişkilerinde mekanik bakış açısı gelişmiş ve çalışanların akılcı davranmaları gerekliliği savunularak sosyal yapının temeli iletişim olmuştur. Marvel (2006)'a göre, çalışanların işyerinde öğrenmek istedikleri haberleri söylenti ve dedikodu sayesinde öğrenebilirler. Ayrıca Eroğlu (2005)'e göre yöneticilerin işletme içinde dedikodu ve söylenti yoluyla elde edilen bilgileri kendileri ve işletme yararına kullandıkları tespit edilmiştir.

Literatürde çalışmadaki konular olan informal iletişim, iş becerikliliği ve iyimserlik konularını birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca konulardan en az ikisinin birlikte ele alındığı bir çalışmaya da ulaşılamamıştır. Bu amaçla literatürdeki bu boşluğu doldurmak maksadıyla bu çalışma gerçekleştirilmek istenmiştir.

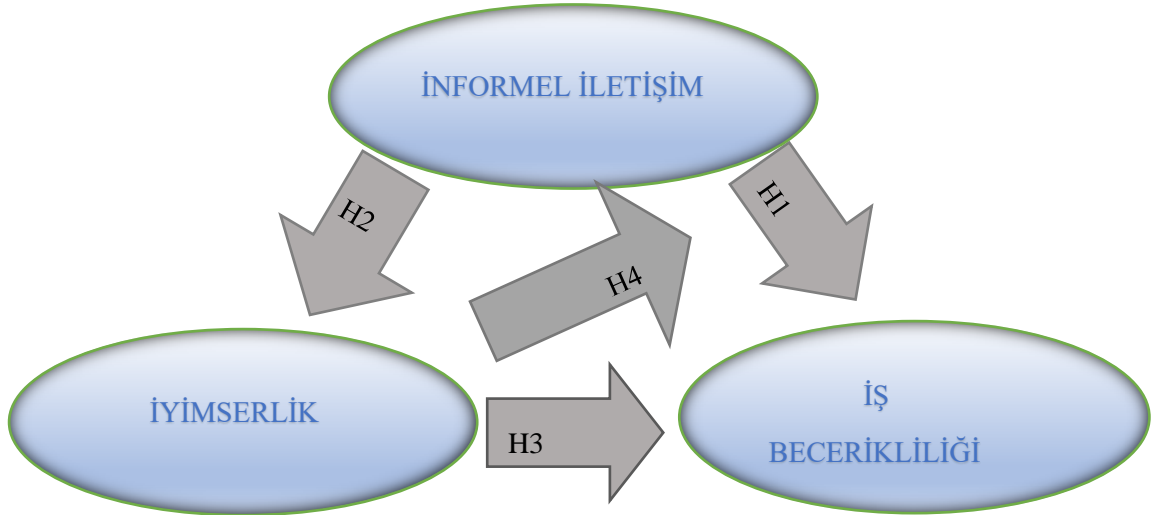
Konularla ilgili olarak literatür incelemesi yapıldığında, informal iletişim konusu örgütsel sinizm (Arslan ve Afat, 2019), özyeterlilik (Ay ve Uğurlu, 2016), rol ötesi davranışlar ve geri çekilme davranışları (Gümüştekin ve Varol, 2020) gibi konularla çalışıldığı görülmektedir.

İyimserlik konusu ise, akademik iyimserlik ve örgütsel bağlılık (Çoban ve Demirtaş, 2011), güç ve risk alma (Anderson ve Galinsky, 2006), öznel iyi oluş ve öz saygı (Eryılmaz ve Atak, 2011), yönetsel iyimserlik ve yatırım verimliliği (Chen ve Lin, 2012), özdenetim (Carver, 2014), mutluluk, yaşam anlamı ve yaşam doyumu (Demir ve Murat, 2017), ekonomik seçim (Puri ve Robinson, 2007) konuları ile birlikte çalışılmıştır.

Çalışmanın diğer bir konusu olan iş becerikliliği de, işten ayrılma niyeti ve birey örgüt uyumu (Aslan, 2021), işte can sıkıntısı (Kerse, 2019), duygusal bağlılık, öz saygı ve lider üye etkileşimi (Yalap vd., 2021), psikolojik iyi oluş (Kanbur, 2021), iç denetim odağı, işin anlamlılığı (Seçkin, 2019), dönüştürücü liderlik (Kerse ve Babadağ, 2019), iş tatmini (Kerse, 2019), işe adanmışlık (Akçakanat, Uzunbacak ve Acar, 2019), kolektif empati, duygusal bulaşıcılık (Aksoy, 2019), işe adanmışlık ve işgören performansı (Karataş ve Aktaş, 2020), dışsal prestij, kişi-örgüt uyumu ve iş-aile çatışması (Sözber ve Ergeneli, 2019), işe yabancılaşma (Babadağ, 2020), işle bütünleme (Buluç ve Ersoy Kart, 2020), duygusal tükenme (Kerse, 2017), iş aile yaşam çatışması (Yeşiltaş, 2021), örgütsel özdeşleşme (Etilik, Yıldız ve Yıldız, 2019) gibi bir çok konu ile birlikte çalışılmıştır. Çalışmanın konuları olan iyimserlik, informal iletişim ve iş becerikliliği birlikte ilk defa bu çalışmada ele alınmıştır.

Araştırma modeli aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın hipotezleri şunlardır:

H1: İnformel iletişimin iş becerikliliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

H2: İnformel iletişimin iyimserlik üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

H3: İyimserliğin iş becerikliliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

H4: İnformel iletişimin iş becerikliliği üzerindeki etkisinde iyimserliğin aracılık rolü vardır.

6. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Çalışmanın bu bölümünde çalışmanın örnekleme, analizleri ve bulguları yer almaktadır.

6.1. Araştırmanın Örnekleme, Ölçüm Araçları ve Analizleri

İnformel iletişimin iş becerikliliği üzerine etkisinde iyimserliğin aracılık rolünün araştırıldığı bu çalışmanın örneklemini Isparta'da bir alışveriş merkezi çalışanları oluşturmaktadır. Ancak, sınırlılıklardan ve pandemi sürecinden dolayı kolayda örnekleme yoluyla 84 kişiden oluşan örneklem, araştırma verimizi oluşturmaktadır. 11/05/2022 tarih ve GO 2022/662 sayılı karar ile etik kurul onayı alınarak anket yöntemi ile veri toplanmıştır.

Çalışma kapsamında katılımcıların informel iletişim ile ilgili düşüncelerini ölçmek amacıyla Uğurlu (2014) tarafından geliştirilen ve geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan İformel İletişim Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 5'li Likert tipindedir. Ölçeğin 4 boyutu vardır. Bu boyutlar sırasıyla; arkadaşlık, eğlenme, etkileme ve bilgi boyutlarıdır.

Bu çalışma kapsamında yapılan güvenilirlik analizi sonuçlarına göre informel iletişim ölçeğinin Cronbach Alpha İç Tutarlılık Katsayısı ,875 olarak bulunmuştur. Boyutların bağlamında ise, Arkadaşlık Boyutu Cronbach Alpha değeri ,797; Eğlenme Boyutu Cronbach Alpha Değeri ,908; Etkileme Boyutu Cronbach Alpha Değeri ,751; Bilgi Boyutunun Cronbach Alpha Değeri ,889 olarak tespit edilmiş ve güvenilir bulunmuştur (Can, 2013).

Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,96 ve +1,96 aralığında değişiklik göstermesi temel alınarak gerçekleştirilen normallik analizinde (Can, 2013); informel iletişim ölçeğinin Skewness değerinin -,666 ve ,263 aralığında, Kurtosis değerinin ,099 ve ,520 aralığında değişiklik gösterdiği bulgulanmıştır.

Çalışmaya katılanların iş becerikliliği ile ilgili düşüncelerini ölçmek amacıyla Slempp ve Vella-Brodrick (2013) tarafından geliştirilen Kerse (2017) tarafından geçerlilik ve güvenilirlik testleri yapılan ve Türkçe'ye uyarlanan İş Becerikliliği Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 5'li Likert tipinde olup, 3 boyutu vardır. Bu boyutlar sırasıyla, görev becerikliliği, bilişsel beceriklilik ve ilişkisel becerikliliklerdir.

Bu çalışma için yapılan güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, iş becerikliliği ölçeğinin Cronbach Alpha İç Tutarlılık Katsayısı ,949 olarak bulunmuştur. Boyutları kapsamında ise, Görev Becerikliliği Boyutu Cronbach Alpha Değeri ,878; Bilişsel Beceriklilik Boyutu Cronbach Alpha Değeri ,896; İlişkisel Beceriklilik Boyutu Cronbach Alpha Değeri ,904 olarak tespit edilmiş ve güvenilir olduğu bulgulanmıştır (Can, 2013).

Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,96 ve +1,96 aralığında değişiklik göstermesi temel alınarak gerçekleştirilen normallik analizinde (Can, 2013); iş becerikliliği ölçeğinin Skewness değerinin -,891 ve ,263 aralığında, Kurtosis değerinin ,345 ve ,520 aralığında değişiklik gösterdiği bulgulanmıştır.

Çalışmaya katılan çalışanların iyimserlik ile ilgili düşüncelerini ölçmek amacıyla Balcı ve Yılmaz (2009) tarafından geliştirilen Çalık (2008) tarafından geçerlilik ve güvenilirlikleri tekrardan

yapılan iyimserlik ölçeği kullanılmıştır. Ölçek tek boyutludur ve 5’li Likert tipindedir. İyimserlik ölçeğinin Cronbach Alpha İç Tutarlılık Katsayısı ,715 olarak bulunmuştur.

İyimserlik ölçeği kapsamında yapılan normallik analizlerine göre, Skewness değerinin -,884 ve ,263 aralığında, Kurtosis değerinin ,938 ve ,520 aralığında değişiklik gösterdiği sonucu ile normal dağılım gösterdiği bulgulanmıştır (Can, 2013).

Çalışmada SPSS 25.0 Paket Programı kullanılarak Açıklayıcı Faktör Analizi uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklere dair gerçekleştirilen AFA analizi sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir. İnformel İletişim Ölçeği dört boyutta toplanmıştır. İş Becerikliliği Ölçeği orijinal şeklindeki gibi üç boyutlu olarak tespit edilmiştir. İyimserlik Ölçeği ise tek boyutludur.

6.2.Araştırmanın Bulguları

Çalışmanın bu kısmında katılımcıların demografik bulguları, korelasyon ve regresyon analizleri ve bulguları verilmektedir.

6.3.Demografik Bulgular

Bu çalışmaya katılanların cinsiyet, medeni durumu, yaşı, eğitim durumu, çalışma süresi ve görevlerine ilişkin elde edilen veriler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaya Katılanların Demografik Özellikleri

	Örneklemin Dağılımı			Örneklemin Dağılımı	
	N	%		N	%
Cinsiyet			Eğitim		
Kadın	42	50,0	İlkokul	2	2,4
Erkek	42	50,0	Ortaokul	6	7,1
			Lise	20	23,8
			Önlisans	28	33,3
			Lisans	18	21,4
			Lisansüstü	10	11,9
Yaş			Çalışma Süresi		
18-25	30	35,7	1-10 yıl	76	90,5
26-35	36	42,9	10-20 yıl	8	9,5
36-45	14	16,7			
46-55	4	4,8			
Medeni Durum			Görevi		
Bekâr	60	71,4	Satış Temsilcisi	61	72,6
Evli	24	28,6	Müdür	11	13,1
			Müdür Yardımcısı	5	6,0
			Diğer	7	8,3

Tablo 1’den anlaşıldığı üzere, katılımcıların yarısı erkek yarısı kadındır. Yaş aralığı dağılımına göre katılımcıların çoğunluğunun 26-35 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Büyük bir farklılıkla bekârların evlilerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların çoğunluğu sırasıyla ön lisans mezunu ve lise mezunudur. Çalışanların çalışma süreleri 1 ila 10 yıl arası değişmektedir. Araştırmaya daha çok satış temsilcisi katılım sağlamıştır.

Sosyo-demografik bulgular kapsamında yapılan t-testi ve anova testi sonuçlarına göre, İformel iletişim, iyimserlik ve iş becerikliliği bağlamında, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, çalışma süresi ve görev değişkenlerinin ortalamalarında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ($p>.05$).

6.4. Hipotezlere İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında yapılan korelasyon analizi sonucu elde edilen bulgular, ölçeklere ilişkin Cronbach’s Alpha değerleri, KMO ve Barlett’s Testi değerleri Tablo-2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Korelasyon, Ortalamalar, Güvenirlik, KMO ve Barlett’s Testi Bulguları Tablosu

N:84	1	2	3	Ort.	S.S.	KMO	Barlett’s
İyimserlik	(,875)			4,07	,54	,874	,000
İformel İletişim	,505**	(,949)		3,79	,61	,904	,000
İş Becerikliliği	,509**	,509**	(,715)	4,12	,65	,850	,000

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen faktör analizi kapsamında iyimserlik ölçeğinin Açıklanan Toplam varyansı 7,076 ve Varyans Açıklama Yüzdesi 39,310’dur. İformel İletişim Ölçeğinin Açıklanan Toplam Varyansı 15,538 ve Varyans Açıklama Yüzdesinin 64,739’dur. İş Becerikliliği Ölçeğinin Açıklanan Toplam Varyansı ise, 12,734’tür ve Varyans Açıklama Yüzdesi de 67,024’tür.

Korelasyon katsayılarının aralığı yorumlanırken -1 ve -0,7 kuvvetli (-), - 0,7 ve -0,3 orta (-), - 0,3 ve 0,0 zayıf (-), 0,0 ve 0,3 zayıf (+), 0,3 ve 0,7 orta (+) ile 0,7 ve 1,0 aralığındaki katsayıların kuvvetli (+) olduğu varsayılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018). Buna göre gerçekleştirilen analiz sonucundan elde edilen bulgulara göre, iyimserlik ile informel iletişim arasında pozitif ve orta düzeyde ($r=,505^{**}$); informel iletişim ile iş becerikliliği arasında pozitif ve orta düzeyde ($r= ,509^{**}$) ve iyimserlik ve iş becerikliliği arasında ise de pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r=,509^{**}$) anlamlı ilişkisi olduğu tespit edilmiştir ($p<.01$).

Regresyon analizi için gereken şartlar dan biri, çoklu bağlantı probleminin bulunmaması, Tolerance değerinin 0,2'den büyük olması ve VIF değerlerinin 10'dan küçük olmasıdır (Gürbüz ve Şahin, 2018). Diğer bir şart ise otokorelasyon sorunudur. Bu sorunun olmaması için Durbin-Watson değerinin 1,5 ile 2,5 arasında olması beklenir (Kalaycı, 2010). Bu çalışmada ortaya çıkarılan bulguların uygun olan değerler olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın hipotezlerini test etmek amacıyla regresyon analizi uygulanmış ve bulgular Tablo-3'te verilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlerin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken İş Becerikliliği			Bağımlı Değişken İyimserlik		
İnformel İletişim	β	S.H.	<i>p</i>	β	S.H.	<i>p</i>
	,544	,102	,509	,451	,085	,505
	R2=.259; Adj. R2=.250; F =28,675; p=.000 DW= 1,700			R2=.255; Adj. R2=.245; F =28,003; p=.000 DW= 1,851		
İyimserlik	β	S.H.	<i>p</i>			
	,608	,114	,509			
	R2=.259; Adj. R2=.250; F =28,665; p=.000 DW= 1,667					

Çalışmanın hipotezlerini test etmek için uygulanan regresyon analizi sonuçlarına göre informal iletişimin iş becerikliliği üzerindeki %25 seviyesinde 0,000 anlamlı ve pozitif etkisi vardır ($R^2=0,259$; $p<.05$). Böylelikle “İnformel İletişimin İş becerikliliği üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır” şeklindeki (H1) hipotez kabul edilmektedir. İnformel iletişimin iyimserlik üzerindeki etkisini tespit etmek için yapılan analizde de yine %25 seviyesinde 0,000 anlamlı ve pozitif etkisi bulunmuştur ve “İnformel iletişimin iyimserlik üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi vardır” şeklindeki ikinci hipotez (H2) doğrulanmıştır ($R^2=0,255$; $p<.05$).

Araştırmanın üçüncü hipotezi olan “İyimserliğin iş becerikliliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır” şeklinde açıklanan hipotez de %25 seviyesinde 0,000 anlamlılıkla (H3) doğrulanmıştır ($R^2=0,259$; $p>0,05$)

6.5. Process Modülü ile Bootstrapp Regresyon Analizi Bulguları

İnformel iletişimin iş becerikliliği üzerine etkisinde iyimserliğin aracılık rolünün olup olmadığını tespit etmek amacıyla process modülü ile bootstrapp regresyon analizi yapılmış ve bulguları Tablo-4'te Gösterilmiştir.

Tablo 4. İformel İletişimin İş Becerikliliği Üzerine Etkisinde İyimszerliğin Aracılık Rolüne İlişkin Bulgular Tablosu

Bağımsız Değişken	İyimszerlik (M)			İş Becerikliliği (Y)		
	β	SE	p	β	SE	p
İformel İletişim (X)	,4512	,0853	,0000	,3616	,1113	,0017
	R2=,2546 F=28,0030, P=,0000			R2=,2591 F=28,6752 P=,0000		
İyimszerlik (M)	-	-	-	,4041	,1245	,0017
X'in,Y üzerine	β indirect effect = ,1823			β direct effect= ,3616		
M'nin aracı rolü	BootSE=,0821			LLCI=,0382 ULCI=,3639		

Tablo-4'te verilen bulgulara göre, informel iletişimin iş becerikliliği üzerindeki etkisinde iyimszerliğin aracılık rolüne sahip olduğu ve aracılık etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p < ,05$) ($\beta = ,1823$, %95, LLCI=,0382, ULCI=,3639). İformel iletişimin iş becerikliliği üzerindeki etkisinde iyimszerlik üzerinden aracı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Çünkü, iyimszerliğin modele dahil edilmesiyle beraber informel iletişimin iş becerikliliğine olan etkisini kaybetmediği görülmüştür ($\beta = ,3616$; β direct effect= ,3616) Dolaylı etkinin, bootstrapp güven aralığının %95 güven düzeyinde alt ve üst sınırının sıfırın üzerinde olması (sıfırı kapsamıyor olması) sebebiyle anlamlı olduğu görülmektedir. İformel iletişimin iş becerikliliği üzerindeki değişimin %25'ini ($R^2 = ,2546$) açıklamaktayken, informel iletişim ve iş becerikliliği ile beraber iyimszerlikteki değişimin %25'ini ($R^2 = ,2591$) açıkladığı görülmektedir. Bu sonuçla birlikte, "İformel iletişimin iş becerikliliği üzerindeki etkisinde iyimszerliğin aracılık rolü vardır." şeklinde ifade edilen H4 hipotezinin desteklendiği ifade edilebilir.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir örgütte informel iletişim çalışanların kendi aralarında birbirleri ile resmi olmayan bir şekilde gelişen iletişim şeklidir. Çalışanların birbirleri ile bilgi paylaşımında bulunmaları, kurumda sohbet etmeleri, yöneticinin informel bir şekilde çalışanını ziyarete gitmesi, çalışanların sosyal etkinlikler düzenlemesi, birbirleri ile şakalaşmaları, belirli informel iletişim kanallarından bazılarıdır.

Çalışanların iş arkadaşları ile etkileşiminin sıklığı ile boyutu (ilişkisel beceriklilik), görev ve zamanını kendi inisiyatifine göre şekillendirmesi (görev becerikliliği), gerçekleştirdiği göreve farklı bir anlam yükleyerek bilişsel sınırları değiştirmesi (bilişsel beceriklilik) iş becerikliliği boyutlarındandır.

Psikolojik sermayenin bir boyutu olan iyimserlik, kişilerin yaşadıkları pozitif olayları ifade ederken onları pozitif bir şekilde değerlendirmeleridir. İyimserlik insanların gelişen olaylara olumlu bakış açısıyla bakabilmeleridir.

Bu çalışma, informal iletişim, iş becerikliliği ve iyimserlik arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığının tespit edilmesi ve informal iletişimin iş becerikliliği üzerindeki etkisinde iyimserliğin aracılık rolünün bulunup bulunmadığının ortaya konması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma, alışveriş merkezi çalışanları üzerinde uygulanmıştır.

Çalışma kapsamında, informal iletişimin iş becerikliliği üzerindeki etkisinde iyimserliğin aracılık rolü incelenmiştir. Çalışmanın analiz bulgularına göre, informal iletişimin iş becerikliliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. İnformel iletişimin iyimserlik üzerinde, informal iletişimin iyimserlik üzerinde ve iyimserliğin iş becerikliliği üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Ayrıca, araştırmanın 4. hipotezi olan “informel iletişimin iş becerikliliği üzerindeki etkisinde iyimserliğin aracılık rolü vardır” hipotezi de doğrulanmıştır.

Araştırma kapsamında demografik değişkenler incelendiğinde ise, iyimserlik, informal iletişim ve iş becerikliliği konularında, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durumu, hizmet süresi ve görev değişkenleri ile ilgili anlamlı bir farklılık tespit edilemediği gözlenmiştir. Ay ve Uğurlu'nun (2016) çalışmalarında öğretmenlerin informal iletişimlerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmaması, bu çalışmanın cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmamasını destekler niteliktedir. Arslan ve Afat'ın (2019) çalışmalarına göre ise öğretmenlerin informal iletişimlerinin yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunması bu çalışmayı desteklememiştir. Ancak, informal iletişimlerinin cinsiyet ve medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılığın bulunmamasıyla, bu çalışmayı desteklediği ifade edilebilir.

Seçkin'in (2019) çalışmasına göre de, iş becerikliliğinin demografik değişkenler olan yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durumu ve çalışma süresi üzerinde anlamlı bir farklılığının olmaması, çalışmayı desteklemiştir. Ayrıca, Etlik vd.'nin (2019) spor yöneticileri üzerinde yaptığı çalışması da iş becerikliliğinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı konusunda bu çalışmayı desteklediği tespit edilmiştir.

İyimserlik konusunda Puri ve Robinson'un (2007) çalışması da cinsiyet değişkenine göre kadınlar ve erkekler arasında bir farklılığın bulunması bu çalışma ile çelişmektedir. Aynı zamanda, bu çalışma, Giderler Atalay'ın (2012) akademisyenler üzerinde yaptığı çalışmasında iyimserliğin çalışma süresi değişkenine göre farklılık gösterdiği sonucu ile çelişmektedir.

İnformel iletişimin sağlandığı örgütlerde, yönetimce desteklediği sürece iş becerikliliği üzerindeki anlamlı ve pozitif etkisinin süreceği düşünülmüştür. İşyerinde iş arkadaşlarına, yöneticilerine, müşterilere ve iş ortaklarına karşı iyimser olan kişiler, resmi olmayan iletişim yollarıyla,

işlerinde görev ve zaman değişikliği, iş arkadaşları ile iletişim sınırını genişletmesi ve işine farklı bir anlam yüklemesi ile karşılaşılacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahsan, A. K., ve Panday, P. K. (2013). Problems of Coordination İn Field Administration İn Bangladesh: Does İnformal Communication Matter? *International Journal of Public Administration*, 36(8), 588-599.
- Akçakanat, T., Uzunbacak, H. H., ve Acar, O. K. (2019). İnsan Kaynakları Yöneticilerinin İş Becerikliliklerinin İşe Adanmışlıkları Üzerine Etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 10(17), 395-419.
- Akkirman, A. D. (2004). *Sanal İşyerinde Örgütsel Davranış*, İstanbul, Aktüel Yayınları.
- Aksoy, Y. (2019). Kolektif Empati, Duygusal Bulaşıcılık ve İş Becerikliliği Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Uygulama. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 511-534.
- Aktaş, H. ve Karataş, M. T. (2019). İşe Adanmışlık, İş Becerikliliği ve İşgören Performansı Etkileşimi: Havacılık Sektöründe Bir Araştırma. *28. Yönetim Organizasyon Kongresi 2020*, Bildiriler Kitabı, Ankara.
- Alparslan, A. M. ve Kılınç, U. K. (2015). The Power of İnformal Communication And Perceived Organizational Support On Energy At Work And Extra-Role Behavior: A Survey On Teachers. *Journal Of Human Sciences*, 12(2), 113-138.
- Anderson, C. ve Galinsky, A. D. (2006). Power, Optimism, And Risk-Taking. *European Journal Of Social Psychology*, 36(4), 511-536.
- Aslan, A. (2021). Çalışanların İş Becerikliliğinin İşten Ayrılma Niyetleri Üzerindeki Etkisinde Birey-Örgüt-Uyumunun Aracı Rolü. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), 1-21.
- Aslan, Ş. ve Güzel, Ş. (2020). İş Becerikliliği, Çalışmaya Tutkunluk, Örgütsel Erdemlik, Duygusal Öz Yeterlilik ve Duygusal Zekâ Değişkenlerinin Sosyo-Demografik Açıdan Farklılıkları. *Ekev Akademi Dergisi*, 24(82), 435-462.
- Atak, M. (2005). Örgütlerde Resmi Olmayan İletişimin Yeri ve Önemi. *Journal Of Aeronautics and Space Technologies*, 2(2), 59-67.
- Atalay, C. G. (2012). Optimism Syndrome İn Business Life: A Research of Optimism About Academicians İn Turkey. *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, 58, 964-970.
- Babadağ, M. (2020). İş Becerikliliğinin İşe Yabancılaşma Üzerindeki Etkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(2), 1111-1128.
- Balcı, S. ve Yılmaz, M. (2002). İyimserlik Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 54-60.
- Bektaş, M. ve Erdem, R. (2015). Örgütlerde İnformal İletişim Süreci: Kavramsal Bir Çerçeve. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 125-139.
- Berg, J. M., Wrzesniewski, A. ve Dutton, J. E. (2010). Perceiving And Responding To Challenges İn Job Crafting At Different Ranks: When Proactivity Requires Adaptivity. *Journal of Organizational Behavior*, 31(2-3), 158-186.
- Buluç, B. ve Kart, M. E. (2020). Araştırma Görevlilerinde İş Becerikliliği ve İşle Bütünleşme Arasındaki İlişki. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(2), 591-620.
- Can, A. (2013). *SPSS İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi.

- Carver, C. S. (2014). Self-Control And Optimism Are Distinct And Complementary Strengths. *Personality And Individual Differences*, 66, 24-26.
- Chen, I. J. ve Lin, S. H. (2012). Will Managerial Optimism Affect The Investment Efficiency Of A Firm?. *Procedia Economics And Finance*, 2, 73-80.
- Cullinane, S. J., Bosak, J., Flood, P. C., ve Demerouti, E. (2017). Job Crafting For Lean Engagement: The İnterplay of Day And Job-Level Characteristics. *European Journal Of Work And Organizational Psychology*, 26(4), 541-554.
- Çakıroğlu, D.ve Öztürk Başpınar, N. (2020). *İş Becerikliliği-Kuram ve Uygulama*. Detay Yayıncılık, 1.
- Çalık, E. (2008). *İlköğretim Öğrencilerinin İyimserlik Düzeylerinin ve Okula İlişkin Algularının İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çoban, D. ve Demirtaş, H. (2011). Okulların Akademik İyimserlik Düzeyi İle Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılığı Arasındaki İlişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 3(3), 317-348.
- Deepa, S. ve Seth, M. (2016). Can Organizational Grapevine Be Beneficial? An Exploratory Study İn Indian Context. *English For Specific Purposes World*, 49 (17), 1-19. ISSN 1682-3257, Wwww.Esp-World.Info.
- Demerouti, E., Bakker, A. B. ve Halbesleben, J. R. (2015). Productive And Counterproductive Job Crafting: A Daily Diary Study. *Journal of Occupational Health Psychology*, 20(4), 457.
- Demir, R. ve Murat, M. (2017). Öğretmen Adaylarının Mutluluk, İyimserlik, Yaşam Anlamı ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 7(13), 347-378.
- Deniz, A. Y. ve Uğurlu, C. T. (2016). *Öğretmenlerin Kişilerarası Öz-Yeterlikleri ve İnformel İletişimleri: Nicel Bir Çalışma*. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 3(5), 28-47.
- Dvorak, K. J. (2014). *The Theoretical Development And Empirical Testing of The Measure of Job Crafting (MJC)* (Master's Thesis). Colorado State University, Fort Collins, Colorado.
- Eisenberg, E. M. (1986). Meaning And İnterpretation İn Organizations. *Quarterly Journal of Speech*, 72(1), 88-97.
- Erdoğan, İ. (2005). *İletişimi Anlamak*, Ankara: Erk Yayınları.
- Eroğlu, E. (2005). Yöneticilerin Dedikodu ve Söylentiye Yönelik Davranış Biçimlerinin Belirlenmesi, Arfor Taşıma Hizmetleri AŞ'de Bir Uygulama. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 203-218.
- Erol, Y. ve Akyüz, M. (2015). Dünyanın En Eski Medyası: Dedikodunun Örgüt Düzeyindeki İşlevleri ve Algılanışı: Sağlık Örgütlerinde Bir Alan Araştırması. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken/Journal of World Of Turks*, 7(2), 149-166.
- Eryılmaz, A. ve Atak, H. (2014). Ergen Öznel İyi Oluşunun, Öz Saygı ve İyimserlik Eğilimi İle İlişkinin İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37), 170-181.
- Esselami, K., Nader, S.A., Ali, A.J. ve Abdollahi, A. (2010). Organizational Citizenship Behavior İn Concern of Communication Satisfaction: The Role Of The Formaland Informal Communication, *International Journal Of Business&Management*, 5(10), 51-61

- Etlik, H., A. Yıldız., K. ve Yıldız, Y. (2019). Spor Yöneticilerinin İş Becerikliliği ve Örgütsel Özdeşleşme Düzeylerinin İncelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(2), 128-136.
- Fay M.J. ve Kline S.L. (2012). The Influence of Informal Communication On Organizational Identification And Commitment İn The Context of High Intensity Telecommuting. *Southern Communication Journal*, 77(1), 61-76. Doi:10.1108/17465641111188394.
- Fay, M.J. (2011). Informal Communication of Co-Workers: A Thematic Analysis of Messages. *Qualitative Research İn Organizations And Management: An International Journal*, 6(3), 212-229, Doi: 10.1108/17465641111188394.
- Geçikli, F., Serçeoğlu, N. ve Üst Can, Ç. (2011). Örgüt İçi İletişim ve İletişim Tatmini Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (33), 163-184.
- Günay, A., ve Çelik, R. (2019). Kariyer Stresinin Psikolojik İyi Oluş ve İyimserlik Değişkenleriyle Yordanması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(33), 205-218.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe Yöntem-Analiz*, (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hırlak, B., Taşlıyan, M. ve Sezer, B. (2017). İyimserlik ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki ve Demografik Özellikler Bağlamında Algı Farklılıkları: Bir Alan Araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 95-116.
- Himmetoğlu, B., Ayduğ, D. ve Bayrak, C. (2018). Eğitim Örgütlerinde İnfornel İletişim Araçları Olarak Söylenti ve Dedikodunun Yönetimi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 62-85.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kanbur, E. ve Mazıoğlu, V. (2021). Psikolojik İyi Oluşun İş Becerikliliği Üzerine Etkisi. *İtobiad: Journal of The Human & Social Science Researches*, 10(2).
- Keleş, H. N. (2011). Pozitif Psikolojik Sermaye: Tanımı, Bileşenleri ve Örgüt Yönetimine Etkileri. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 343-350. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/oybd/issue/16338/171074>
- Kerse, G. (2017). İş Becerikliliği (Job Crafting) Ölçeğini Türkçe'ye Uyarlama ve Duygusal Tükenme İle İlişisini Belirleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 283-304.
- Kerse, G. (2019). İş Becerikliliği ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: "İşe İlişkin Değişiklikler, Memnuniyeti Artırabilir Mi?". *İnsan ve İnsan*, 6(20), 205-218.
- Kerse, G. (2019). İş Becerikliliğinin İşte Can Sıkıntısı Üzerindeki Etkisi: İmalat Sektörü Bağlamında Bir İnceleme. *Third Sector Social Economic Review*, 54(1), 531-548.
- Kerse, G. ve Babadağ, M. (2019). Dönüştürücü Liderliğin İş Becerikliliği Üzerindeki Etkisi: Akademisyenler Üzerinde Bir Uygulama. *İş ve İnsan Dergisi*, 6(2), 133-143.
- Kyle W. L., Lebsack, S. A. ve Lebsack. R. R. (2008). "Positivity in Healthcare: Relation of Optimism To Performance", *Journal Of Health Organization And Management*, 22 (2): 178-188.
- Luthans, K. W. ve Jensen, S. M. (2005). The Linkage Between Psychological Capital And Commitment To Organizational Mission: A Study of Nurses. *JONA. The Journal Of Nursing Administration*, 35(6), 304-310.

- Marvel A.J. (2006). *The Experience of Followers: Investigating A Link Between The Informal Communication Network And Leadership*. Unpublished Doctoral Dissertation. Regent University. USA.
- Nielsen, K. ve Abildgaard, J. S. (2012). The Development And Validation of A Job Crafting Measure For Use With Blue-Collar Workers. *Work & Stress*, 26(4), 365-384.
- Nüket, A. F. A. T. ve Arslan, N. (2019). Öğretmenlerin İnfomal İletişim Düzeyleri İle Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İZÜ Eğitim Dergisi*, 1(2), 218-249.
- Özkalp, E. (2009). *Örgütsel Davranışta Yeni Bir Boyut: Pozitif (Olumlu) Örgütsel Davranış Yaklaşımları ve Konuları*, 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 21-23 Mayıs 2009, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İşletme Bölümü, 491-497.
- Peterson, C. (2000). The Future of Optimism. *American Psychologist*, 55(1), 44.
- Puri, M. ve Robinson, D. T. (2007). Optimism And Economic Choice. *Journal of Financial Economics*, 86(1), 71-99.
- Roczniewska, M. ve Bakker, A. B. (2016). Who Seeks Job Resources, And Who Avoids Job Demands? The Link Between Dark Personality Traits And Job Crafting. *The Journal of Psychology*, 150(8), 1026-1045.
- Sadia, A. Salleh, B.M, Kadir, Z.A ve Sanif, S. (2016). Etkili İletişim Akışının Yeni Boyutları İle Örgütsel İletişim ve Çalışanların Verimliliği Arasındaki İlişki. *Gelişmekte Olan Ekonomilerde İş ve Sosyal İnceleme Dergisi*, 2 (2), 93-100.
- Sapmaz, F. ve Doğan, T. (2012). Mutluluk ve Yaşam Doyumunun Yordayıcısı Olarak İyimserlik. Mersin Üniversitesi, *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), 63-69.
- Scheier, M. F. ve Carver, C. S. (1985). Optimism, Coping, And Health: Assessment And Implications Of Generalized Outcome Expectancies, *Health Psychology*, (4) 219-247.
- Seçkin, Ş. N. (2019). İç Denetim Odağı, İş Becerikliliği ve İşin Anlamlılığı İlişisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(3), 889-903.
- Slemp, G. R. ve Vella-Brodrick. (2013). D. A. The Job Crafting Questionnaire: A New Scale To Measure The Extent To Which Employees Engage In Job Crafting, *International Journal of Wellbeing*, 3(2), 126-146.
- Sözber, S. ve Ergeneli, A. (2019). Dışsal Prestijin, İş Becerikliliğinin ve Kişi-Örgüt Uyumunun İş-Aile Çatışması İle İlişkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 3404-3420.
- Subramanian, S. (2006). An "Open Eye And Ear" Approach To Managerial Communication. *Vision*, 10(2), 1-10.
- Uğurlu, C. T. (2014). A Study of Reliability And Validity Of İnfomal Communication Scale. *Inonu University Journal of The Faculty of Education*, 15(3), 83-100.
- Van Den Heuvel, M. Demerouti, E. ve Peeters, M. C. (2015). The Job Crafting İntervention: Effects On Job Resources, Self-Efficacy, And Affective Well-Being. *Journal of Occupational And Organizational Psychology*, 88(3), 511-532.
- Varol, İ. ve Gümüştekin, G. (2020). İnfomal İletişimin Rol Ötesi Davranışlar İle Geri Çekilme Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Management And Political Sciences Review*.2(1),132-150.
- Waldstrom, C. (2001). Informal Networks İn Organizations: A Literature Review. *Handelshojkolen*. 2, 1-44.
- Wang, H. Wang, X. ve Li, J. (2018). Is New Generation Employees' Job Crafting Beneficial Or Detrimental To Organizations İn China? *Participative Decision-Making As A Moderator*. *Asia Pacific Business Review*, 24(4), 543-560.

- White, L., Currie, G. ve Lockett, A. (2016). Pluralized Leadership İn Complex Organizations: Exploring The Cross Network Effects Between Formal And İnformal Leadership Relations. *The Leadership Quarterly*, 27(2), 280-297.
- Yalap, O., Sobacı, F. Baygın. E. ve Ünüvar, H. (2021). İş Becerikliliği, Duygusal Bağlılık ve Örgüt Temelli Öz Saygının Lider-Üye Etkileşimi Kapsamında İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 1647-1665.
- Yeşiltaş, M. D. (2021). İş Becerikliliğinin İş-Aile Yaşam Çatışması İle İlişkisinde Rol Belirsizliğinin Rolü. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(1), 206-219.

ÜST KADEME KURAMI ÇERÇEVESİNDE CEO KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİNİN
FİNANSAL MANİPÜLASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
THE EFFECT OF CEO CHARACTERISTICS ON FINANCIAL MANIPULATION WITHIN
THE FRAMEWORK OF UPPER ECHOLON THEORY

Evren YANYA¹, İlkut Elif KANDİL GÖKER²

1. Doktora Öğrenci, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe-Finansman, evrenyanya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5275-833X>
2. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, elifkandil@kku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5290-3514>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
15.12.2022 12.15.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
26.03.2023 03.26.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1219646>

Öz

Bu çalışma adillik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve sorumluluk olarak sıralanabilecek dört temel ilkeye odaklı olarak faaliyetlerini sürdürmekte olan BIST kurumsal yönetim endeksinde yer alan şirketler örnekleminde CEO'ların karakteristik özelliklerinin finansal bilgi manipülasyonu üzerinde bir etkisi olup olmadığına dair ampirik bulgular ortaya koymak amacıyla ele alınmıştır. Çalışmanın örneklemini 2012-2021 döneminde BIST Kurumsal Yönetim Endeksinde kesintisiz olarak yer alan, verilerine ulaşılabilen 19 şirket oluşturmaktadır. Bir şirkette finansal bilgi manipülasyonu yapıp yapılmadığı Beneish (1999) modeli ile tespit edilmiş olup, CEO'ların karakteristik özelliklerini temsilen deneyim, kıdem, ikilik, cinsiyet, uyruk ve tecrübe değişkenleri kullanılmıştır. Panel logit modeli çalıştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre kurumsal yönetim ilkeleri doğrultusunda hareket eden şirketlerde CEO ikiliğinin var olması finansal bilgi manipülasyonu yapılma olasılığını %15 arttırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: CEO Karakteristik Özellikleri, Finansal Bilgi Manipülasyonu, Panel Logit Model, Beneish Modeli, M-Skor, BIST Kurumsal Yönetim Endeksi.

Abstract

This study aims to reveal empirical findings on whether the characteristics of CEOs have an effect on financial information manipulation in the sample of companies included in the BIST corporate governance index, which focuses on four basic principles that can be listed fairness, transparency, accountability, and responsibility. The study sample consists of 19 companies continuously included in the BIST Corporate Governance Index in the 2012-2021 period and whose data can be accessed. The determination of whether there is financial manipulation in a company was determined by the Beneish (1999) model; experience, seniority, duality, gender, nationality, and experience variables were used to represent the characteristics of CEOs. The panel logit model was run. According to the findings, CEO duality in companies acting in line with corporate governance principles increases the probability of financial information manipulation by 15%.

Keywords: CEO Characteristics, Financial Information Manipulation, Panel Logit Model, Beneish Model, M-Score, BIST Corporate Governance Index.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

With the increase in integration between financial markets in the current century, the financial information they disclose plays an important role in terms of providing financial resources, realizing strategic mergers, making new investments, and influencing potential investors, both at the national and international levels. However, recent studies reveal that some companies manipulate the perceptions of financial information users by manipulating key indicators of their financial status and financial performance. There are many studies in the literature that reveal whether companies engage in financial manipulation with different models developed to date. Ongoing studies on financial manipulation aim to reveal the factors that affect companies' financial manipulation. Empirical findings on the effect of many macro and micro-level variables on financial information manipulation have begun to be added to the findings on the effect of the characteristics of the top managers, based on the top-level theory put forward by Hambrick and Mason (1984) in the last 10 years. It is aimed to contribute to the literature with this study, especially since there are no empirical findings on whether the characteristics of senior managers have an effect on financial manipulation for companies included in the corporate governance index, which continue their activities in the light of the four basic principles of corporate governance, fairness, transparency, accountability, and responsibility.

Research Questions

This study aims to reveal empirical findings on whether the characteristics of CEOs have an effect on financial information manipulation in the sample of companies included in the BIST corporate governance index, which are focused on four basic corporate governance principles that can be listed as fairness, transparency, accountability, and responsibility. For this reason, the research question of the study is "Is there a significant relationship between some characteristics of senior managers and firms' manipulation of financial information?"

Literature Review

Studies examining the effect of CEO characteristics on the manipulation of financial information in the literature mainly focused on the characteristics of CEOs such as gender, age, nationality, education level, experience, tenure, duality, reputation, salary, and CEO's share in the capital. It is seen that the existence of financial information manipulation is measured by manipulation methods such as earnings management and aggressive accounting. Troy et al., (2011) reported that CEOs with less experience tend to manipulate more financial information. Jiang et al., (2013) stated that CEOs with financial experience are less likely to practice real earnings management. Qawasmeha and Azzam (2020) stated in their study that since CEOs manage earnings more in the first years of their tenure compared to subsequent years, they are highly motivated to increase earnings in order to send positive signals to the company's shareholders regarding financial performance. Altarawneh et al.,(2022) stated that CEOs who have served longer in the company are more meticulous in improving their

strategic decisions and are less likely to implement accrual-based earnings management. Bouaziz et al., (2020) stated that CEO duality makes the CEO feel more empowered and is more motivated to manage earnings. Bouaziz et al., (2020) suggested that female CEOs are less likely to manipulate earnings and also have more power to improve the financial position of the company. Masruroh and Carolina (2022) stated that foreign CEOs have a mitigating effect on fraudulent financial statements.

Methodology

This study is discussed to examine the effect of the characteristics of CEOs on the financial manipulation of companies. The study sample consists of 19 companies continuously included in the BIST Corporate Governance Index in the 2012-2021 period and whose data can be accessed. The determination of whether there is financial manipulation in a company was determined by the Beneish (1999) model; experience, seniority, duality, gender, nationality, and experience variables were used to represent the characteristics of CEOs. The panel logit model is used.

Results and Conclusions

It is aimed to contribute to the literature with this study, especially since there are no empirical findings on whether the characteristics of senior managers have an effect on financial manipulation for companies included in the corporate governance index, which continue their activities in the light of the four basic principles of corporate governance, fairness, transparency, accountability, and responsibility. As a result of the analysis carried out by using the panel logit model on a sample of 19 companies that are included in the corporate governance index uninterruptedly in the 2012-2021 period, it has been determined that the existence of CEO duality in companies acting in line with corporate governance principles increases the probability of financial information manipulation by 0.150. The finding that CEO duality increases the manipulation of financial information has been found to be similar to studies in the literature (Bouazi et al., 2020; Gulzar and Wang, 2011; Isidro and Gonçalves, 2011; Nuanpradit, 2019; Zouari et al., 2015). The fact that the CEO operates within the company as both the chairman of the board and the general manager can be perceived as an indication of his increasing authority and responsibilities, as well as a sign of his increasing power. The CEO's feeling of power can provide motivation, especially in earnings management. For this reason, just as steps have been taken to achieve the desired level of transparency and accountability by including independent members in the boards of directors, it is thought that the possibility of manipulation can be reduced by not including the CEO duality in the senior management of companies. In future studies, it is thought that the findings for the same research question can be compared with the findings of this study for a control group sample consisting of companies that are not included in the corporate governance index.

1. GİRİŞ

Şirketlerin finansal yönetim politikalarında gerekli olan finansal durum ve finansal performansa ilişkin bilgi sağlayan finansal raporlar, aynı zamanda söz konusu finansal bilgilere dayalı olarak yatırım kararı veren finansal tablo kullanıcıları açısından da önem teşkil etmektedir. Finansal bilgi bu anlamda tüm paydaşların karar mekanizmalarının etkin bir şekilde yönetilmesinde temel girdi niteliğindedir. Finansal bilgi, şirketlerin muhasebe-finance birimleri kadar pek çok üst kademe yöneticisinin de dahil olduğu bir üretim ve yönetim süreci sonucu oluşturulmaktadır. Üst kademe yönetici sıfatını haiz icra kurulu başkanı veya genel müdür olarak tanımlanan (Chief Executive Officer) CEO bir şirketteki en güçlü pozisyondaki kişi olarak görülmektedir. CEO'ların örgütün bir yansıması olduğu fikrine dayanan üst kademe teorisi, CEO özelliklerinin stratejik seçimleri etkileyebileceğini ve bu seçimler aracılığıyla örgütsel performans düzeyinin belirleyicisi olabileceğini savunmaktadır (Hambrick ve Mason, 1984). CEO'lar, finansal bilgilerin açıklanması, yönetim kurulunun şekillendirilmesi vb. kurumsal kararlar üzerinde yetki kullanmakta ve kurumsal performansın sorumluluğunu üstlenmektedirler. Dolayısıyla, CEO'nun şirketin performansından sorumlu olmasının, finansal bilgi manipülasyonu gerçekleştirme olasılığını artırabileceği düşünülmektedir (Chou ve Chan, 2018). Bu çalışma da bu kapsamda adillik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve sorumluluk olarak sıralanabilecek dört temel ilkeye odaklı olarak faaliyetlerini sürdürmekte olan BIST kurumsal yönetim endeksinde yer alan şirketler örneğinde CEO'ların karakteristik özelliklerinin finansal bilgi manipülasyonu üzerinde bir etkisi olup olmadığına dair ampirik bulgular ortaya koymak amacıyla ele alınmıştır.

2. FİNANSAL BİLGİ MANİPÜLASYONU

Manipülasyon kelime anlamı itibariyle Türk Dil Kurumu Sözlüğünde; “yönlendirme, yönlendirim” ve “seçme, ekleme ve çıkarma yoluyla bilgileri değiştirme” anlamlarında kullanılmaktadır. Finansal bilgi, kurumsal muhasebe ve dış raporlama sistemi tarafından ortaya konulan, halka açık şirketlerin finansal durumuna ve faaliyet sonuçlarına ilişkin bağımsız denetim süreci sonrasında kamuya açıklanan nicel veriler olarak tanımlanmaktadır (Bushman ve Smith, 2001). Finansal bilgi manipülasyonu ise şirketlerin finansal durumları ve finansal performanslarına ilişkin temel göstergelerin manipüle edilerek finansal bilgi kullanıcılarının algılarının yönetilmesi olarak ifade edilmektedir. Finansal bilgi manipülasyonunun, yöneticilerin finansal raporlamada ve işlemlerin yapılandırılmasında, şirketin temel ekonomik performansı hakkında bazı paydaşları yanıltmak veya raporlanan muhasebe bilgilerine bağlı sözleşme sonuçlarını etkilemek amacıyla, finansal raporları değiştirmek üzere karar aldıklarında gerçekleştiği belirtilmektedir (Healy ve Wahlem, 1999).

Bir şirketin finansal durumunu ve faaliyet sonuçlarını tarafsız bir şekilde sunabilmesi için finansal bilginin yanlış beyanlardan arındırılmış olması gereklidir. Yanlış finansal bilgiye dayalı olarak yapılan yatırımlar ekonomide etkin olmayan kaynak tahsisine neden olmaktadır. Bu nedenle, rasyonel

yatırım kararı verilmesi bakımından finansal bilgi manipülasyonunun önlenmesi gerekmektedir (Küçüksözen ve Küçükkocaoğlu, 2005; Tak, 2010).

Stolowy ve Breton çalışmalarında finansal bilgi manipülasyonunu, şirket ile toplum, fon sağlayıcılar ile yöneticiler arasındaki servet transferi olanaklarını etkileyecek şekilde muhasebe seçimleri yapılması veya muhasebe işlemleri tasarlanması amacıyla şirket yönetiminin takdir yetkisini kullanması şeklinde tanımlamışlardır. Toplum ve fon sağlayıcılar ile şirket arasındaki servet transferinde şirket fayda sağlamakta iken, yöneticiler ile şirket arasındaki servet transferinden yöneticiler yararlanmaktadır (Stolowy ve Breton, 2004).

Finansal bilgi manipülasyon uygulamalarının literatürde; kazanç yönetimi, karın istikrarlı hale getirilmesi, büyük temizlik muhasebesi, yaratıcı muhasebe ve vitrin süsleme gibi çeşitli isimlerle sınıflandırıldığı görülmektedir (Stolowy ve Breton, 2004). Söz konusu uygulamalar ile gerçekleştirilen finansal bilgi manipülasyonu Küçüksözen ve Küçükkocaoğlu tarafından, “şirketin finansal tablo ve raporların düzenlenme sürecine muhasebe standartları çerçevesinde ya da bunun dışında müdahalede bulunulması” şeklinde tanımlanmıştır (Küçüksözen ve Küçükkocaoğlu, 2005).

Finansal bilgi manipülasyonunun en yaygın nedenleri, analistlerin dış kazanç beklentilerinin karşılanmak istenmesi, şirket tarafından belirlenen finansal hedeflere ulaşılması veya şirketin daha iyi görünmesinin sağlanmak istenmesi, şirketin kötüye giden finansal durumunun gizlenmek istenmesi, hisse senedi fiyatını artırma, karara bağlanmamış olan özkaynak veya borçla finansman için finansal durumu güçlendirme, kötüye kullanılan varlıkların kişisel kazançlar için üstünü örtme istekleri olarak özetlenebilir (Beasley, Hermanson, Carcello ve Neal, 2010). Ayrıca finansal bilgi manipülasyonu nedenleri arasında; şirketin yönetim yapısındaki zayıflıklar, şirket yöneticilerinin çıkarları ve ortaklık yapısı, şirketin iç denetim mekanizmasının zayıf olması, bağımsız denetim komitesinin yeterli olmaması veya mevcut olmaması, şirketlerin gerçek zamanlı finansal bilgi raporlanması yerine periyodik bilgilendirmeyi dikkate alması (Küçüksözen ve Küçükkocaoğlu, 2005), şirketin gelir ve giderlerinin gerçekleştiği yılda kayıt altına alınması esasına dayalı olarak tahakkuk esaslı muhasebenin uygulanması ve yöneticilerin kayıt tutmaya ilişkin esneklikleri (Yüce, 2012) yer almaktadır. Lev çalışmasında, finansal bilgi manipülasyonunun nedenlerini; kişisel kazanç, faaliyetlerin yatırımcı/tedarikçi desteği ile sürdürülmeye çalışılması ve sözleşmeye (borç) dayalı düzenlemelerin tatmin edilmesi olmak üzere üç kategoride sınıflandırmıştır (Lev, 2003).

Şirketleri finansal bilgi manipülasyonu uygulamasına yönlendiren nedenler arasında ekonomik koşullar da yer almaktadır. Enflasyon oranının artış göstermesi, faiz oranlarında ve döviz kurunda meydana gelen değişimler belirsizliği de beraberinde getirmektedir. Şirketlerin, finansal piyasalardaki araçlar aracılığıyla oluşabilecek riskleri azaltmaya yönelik gerçekleştirecekleri işlemler aynı zamanda finansal bilgi manipülasyonu uygulamaları kullanımını da teşvik edebilmektedir (Cugova ve Cug,

2020). Finansal bilgi manipülasyonunu motive eden unsurlar ve manipülasyon sonrası elde edilmesi beklenen kazanımlar Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Finansal Bilgi Manipülasyonunu Motive Eden Unsurlar ve Kazanımlar

Motive Eden Unsurlar	Kazanımlar
Hisse Senedi Fiyatı Etkileri	Hisse senedi fiyatının yükselmesi Hisse senedi fiyat oynaklığının azalması Şirket değerinin artması Öz kaynak maliyetinin düşmesi Hisse senedi opsiyonlarının yükselmesi
Borçlanma Maliyeti Etkileri	Kredibilitenin iyileştirilmesi Daha yüksek borçlanma notu Daha düşük borçlanma maliyetleri Finansal sözleşmelerin esnekliği
Teşvik Primleri Etkisi	Karî esas alan teşvik primlerinin artması
Politik Maliyet Etkileri	Düzenlemelerin azaltılması Daha yüksek vergilerden kaçınma

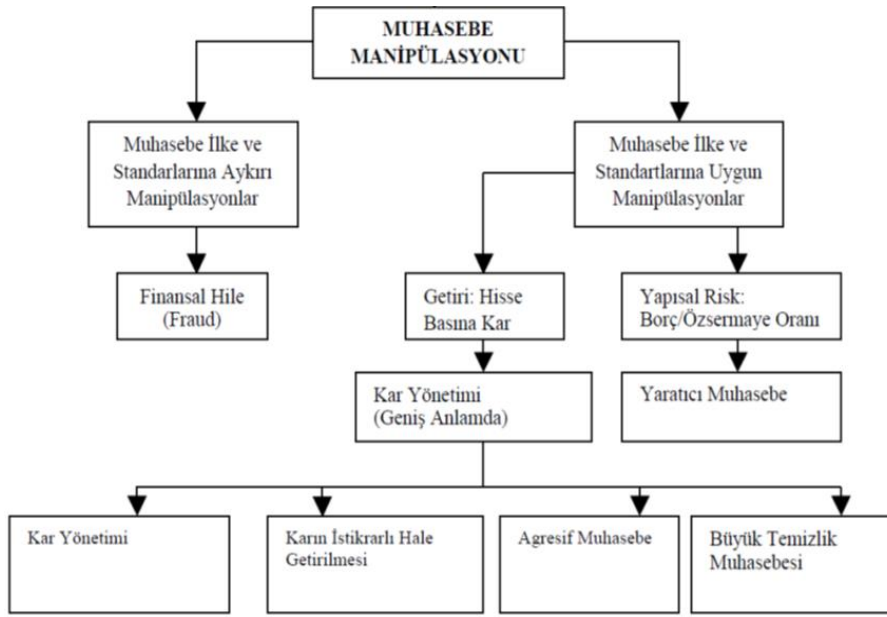
Kaynak: Mulford ve Comiskey, 2002

Stolowy ve Breton (2004) çalışmalarında yöneticiler ve diğer paydaşlar arasındaki temel bilgi asimetrisinden kaynaklı bir paydaştan diğerine servet transferi olasılığı olduğunu belirtmektedir. Servet transferine ilişkin şirket performansının ölçülmesinde kullanılan hisse başına kazanç ve/veya şirketin finansal risk göstergesi borç/öz kaynak oranı değişikliği finansal bilgi manipülasyonunun amacı olarak ifade edilmektedir. Şirketle, diğer paydaşlar (toplum, fon sağlayıcılar ve yöneticiler) arasındaki servet transferini etkilemek amacıyla uygulanan finansal bilgi manipülasyonunda, politik maliyetlerin (toplum) ve sermaye maliyetinin (fon sağlayıcılar) azaltılması ile yöneticilerin teşvik primlerinin artırılması hedeflenmektedir.

3. FİNANSAL BİLGİ MANİPÜLASYONU YÖNTEMLERİ

Finansal bilgi manipülasyonu yöntemlerinin tasnifine ilişkin literatürde ortak bir görüş bulunmamaktadır. Stolowy ve Breton (2004) çalışmalarında, finansal bilgi manipülasyon yöntemlerinin kanun ve muhasebe standartları kapsamında yer alıp almadıklarına ilişkin yapmış oldukları sınıflandırmada; kanun ve muhasebe standartları dışında gerçekleşen manipülasyonların finansal hile olarak ifade edildiğini, kanun ve muhasebe standartları içinde yer alan manipülasyonların ise “kazanç yönetimi” veya genel olarak “yaratıcı muhasebe” uygulamaları olarak değerlendirildiğini belirtmişlerdir. Finansal bilgi manipülasyonu amacı olarak hisse başına kazanç oranının değişikliğinde; kazanç yönetimi, karın istikrarlı hale getirilmesi, büyük temizlik muhasebesi ve yaratıcı muhasebe uygulamalarının söz konusu olacağı, şayet amacın borç/öz kaynak oranı değişikliği olması durumunda yaratıcı muhasebe uygulamalarının gerçekleştirileceği ifade edilmiştir (Stolowy ve Breton, 2004).

Şekil 1. Finansal Bilgi Manipülasyonu Sınıflandırması

Kaynak: Stolowy ve Breton, 2004

Finansal bilgi manipülasyonu yöntemlerinin birçok farklı isminin olduğu ancak bu yöntemlerin uygulanmasında, “bir şirketin faaliyet performansı hakkında değiştirilmiş bir izlenim yaratmanın” nihai amaç olduğu belirtilmiştir. Kullanılan finansal bilgi manipülasyonu yöntemlerinin kapsamına bağlı olarak yaygın olan sınıflandırma aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Mulford ve Comiskey, 2002):

3.1. Kazanç Yönetimi (Earnings Management)

Kazanç yönetimi Schipper (1989)’e göre, “bazı özel kazançlar elde etmek amacıyla, dış finansal raporlama sürecine kasıtlı müdahale edilmesi” olarak tanımlanmıştır (Schipper, 1989). Healy ve Wahlen (1999) tarafından daha kapsamlı tanımlanan kazanç yönetiminin, “yöneticilerin finansal raporlamada ve işlemlerin yapılandırılmasında, şirketin temel ekonomik performansı hakkında bazı paydaşları yanıltmak veya raporlanan muhasebe bilgilerine bağlı sözleşme sonuçlarını etkilemek amacıyla, finansal raporları değiştirmek üzere karar aldıklarında” ortaya çıkacağı ifade edilmiştir (Healy ve Wahlen, 1999). Diğer bir tanıma göre kazanç yönetimi, yönetim tarafından düzenlenebilecek önceden belirlenmiş bir hedefe, analistler tarafından yapılan bir tahmine veya daha sürdürülebilir bir kazanç akışıyla tutarlı bir miktara yönelik kazançların aktif olarak manipüle edilmesidir (Mulford ve Comiskey, 2002). Callao, Jarne ve Wroblewski (2020), kazanç yönetimini etkileyen faktörlere ilişkin yapmış oldukları literatür çalışmasında özellikle yatırımcının korunması, sahiplik yoğunlaşması, yasal zorunlulukları gibi kurumsal faktörlerin ağırlıklı olarak ele alındığını belirtmişlerdir. Saona ve Muro (2018) ise kazanç yönetimi ile manipülasyonun tespitinde kullanılabilir belirleyicilerin makro ve mikro ölçekte sınıflandırılabilirliğini belirtmiş; ampirik bulgularına göre temettü ödemesi, sahiplik yapısı, finansal sistemin gelişmişlik düzeyini kazanç yönetimini etkileyen faktörler olarak sıralamıştır.

3.2. Karın İstikrarlı Hale Getirilmesi (Income Smoothing)

Beidleman (1973), raporlanan karın istikrarlı hale getirilmesini, bir şirket için hâlihazırda normal olarak kabul edilen bazı kar seviyelerindeki dalgalanmaların kasıtlı olarak azaltılması şeklinde tanımlamıştır (Beidleman, 1973). Karın istikrarlı hale getirilmesindeki amaç, şirkette sürekli artış gösteren bir kar akışının sağlanmasıdır. Bu durum aynı zamanda kazanç yönetimi olarak da görülebilir. Şirketin, varlığını devam ettirebilmesi açısından bu tür bir manipülasyon yöntemini uygulaması için karlılık seviyesinin yüksek olması gereklidir. Sonrasında kar akışının gerektiği gibi düzenlenmesi için ilgili hükümler dikkate alınmaktadır. Temel olarak karın istikrarlı hale getirilmesi, kardaki varyansın azaltılmasına yöneliktir. Karın istikrarlı hale getirilmesine yönelik yapılan araştırmalar, istikrarlı bir kar akışının piyasa katılımcılarını yanıltacağı düşüncesini temel almaktadır. Bu düşünce, aynı zamanda servet transfer riskine ilişkin tahmin yöntemlerine de dayanmaktadır. Karla ilişkili riskin ölçüsü olarak kardaki varyansın azaltılması, piyasanın ilişkili olduğu servet transfer riskine ilişkin algının değişeceği izlenimi oluşturmaktadır (Stolowy ve Breton, 2004). Karın istikrarlı hale getirilmesi manipülasyon yönteminde kullanılacak araçlar arasında sayılan vergiden kaçınma, finansal kaldıraç, şirket değeri, şirket büyüklüğü, temettü politikası gibi faktörlerden Warno ve Fauzi (2019) şirket değerinin, Hadi Cahyadi (2019) şirket büyüklüğünün etkili bir araç olduğunu ampirik bulgularla öne sürmüşlerdir.

3.3. Büyük Temizlik Muhasebesi (Big Bath Accounting)

Büyük temizlik muhasebesi, muhasebe disiplininde nispeten yeni bir düşünce okuludur. Muhafazakâr (ihtiyatlı) muhasebe uygulamaları ile benzer görünen özellikleri dikkate alan büyük temizlik muhasebesi, bir şirketin belirli dönemdeki kazancını/karını küçük göstermek ve zararını yüksek göstermek suretiyle gelir tablosundaki kötü sonuçların daha da kötü gösterilmesi için manipüle edilmesidir. Genellikle şirketin kazanç elde ettiği dönemler yerine zarar kaydettiği dönemlerde büyük temizlik muhasebesi uygulanmaktadır. Büyük temizlik muhasebesi ile özellikle bir veya iki yıl boyunca ciddi zarar eden şirketler, sonraki yıllarda nispeten kazançlarını yapay olarak artırabilmek için mevcut zararlarını kasıtlı olarak yüksek gösterebilmektedirler (Jiang, 2006).

Stolowy ve Breton (2000) büyük temizlik muhasebesini, bir şirket yönetim değişikliği gerçekleştirdiğinde mesleki uzmanlık alanı yüksek yeni bir yöneticinin, karı istikrarlı hale getirmek, hissedarların güvenini tazelemek ve kendisi için sürekli bir gelir akışı sağlamak için hesapları temizlemek suretiyle önceki yönetimin beklenenden daha fazla zararlı olduğu izlenimi vermesi şeklinde yorumlamışlardır. Hensel ve Schöndube (2022), üst düzey yönetici değişikliğinin hemen arkasından büyük temizlik muhasebesi uygulamasının günümüzde çok yaygın olduğunu belirtmiştir.

3.4. Agresif Muhasebe (Aggressive Accounting)

Arzu edilen sonuçlara ulaşmak ve özellikle yüksek cari kazançlar elde etmek amacıyla uygulanan muhasebe yöntemlerinin, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olup olmadığına

bakılmaksızın zorlayıcı ve kasıtlı olarak seçilmesi ve uygulanmasıdır (Mulford ve Comiskey, 2002). Lauck, Negangard ve Rakestraw (2021), agresif finansal raporlamanın bilişsel belirleyicileri üzerine yaptıkları araştırmada yüksek ahlaki kimliğe sahip karar vericilerin günün ilerleyen saatlerinde (egoları tükendiğinde) daha agresif hale geldiklerini, ancak düşük ahlaki kimliğe sahip olanların böyle olmadığını, ayrıca etik bir müdahalenin, düşük ahlaki kimliğe sahip tükenmiş karar vericilerin raporlama yargıları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu, ancak yüksek ahlaki kimliğe sahip tükenmiş karar vericilerin yargıları üzerinde olmadığını tespit etmişlerdir.

3.5. Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları (Creative Accounting Practices)

Yaratıcı muhasebe uygulamaları, esas olarak piyasa faaliyet uygulayıcıları, yorumcuları ve özellikle gazeteciler tarafından geliştirilen bir ifadedir. Söz konusu uygulamayı herhangi bir teoriye dayandırmadan piyasayı gözlemlemeleri sonucunda, şirketlerin yatırımcıları yanıltmak için karın sürekli artış gösterdiği şekliyle sunmaları olarak algılamışlardır. Dolayısıyla yaratıcı muhasebe kavramına ilişkin tanımlar oldukça geneldir (Stolowy ve Breton, 2000).

Yaratıcı muhasebe terimi, Ian Griffiths (1986) tarafından yayımlanan “Creative Accounting” adlı bir kitapta öne çıkmıştır. Yazarın amacı, İngiltere’de şirketlerin çoğunun yaratıcı muhasebeye ilgi gösterdiklerini kamuoyuna duyurmaktır. Şirketlerin düzenleyici çerçeve içinde çalışmasına rağmen, hissedarlara neler olup bittiğine dair gerçek bir resim vermek yerine hesapları yönetim amaçlarına hizmet etmek için kullandıklarını ifade etmiştir. Ayrıca ülkedeki her şirketin kar rakamlarıyla oynadığını ortaya atmıştır. Yaratıcı muhasebeyi, suçluyu korumak adına yatırımcıya sunulan rakamların değiştirildiği bir hile şekli olarak değerlendirmiştir (Jones, 2011).

Mulford ve Comiskey (2002), yaratıcı muhasebe uygulamalarını raporlanan finansal sonuçları ve işletme performansını değiştirmek üzere kullanılacak tüm uygulamaları kapsayan geniş bir kavram olarak tanımlamışlardır. Finansal bilgi manipülasyonu için kullanılan agresif muhasebe, hileli finansal raporlama, kazanç yönetimi ve karın istikrarlı hale getirilmesi yöntemlerinin yaratıcı muhasebe uygulamaları kapsamına dahil edildiğini ifade etmişlerdir (Mulford ve Comiskey, 2002). Yaratıcı muhasebeyi hileli finansal raporlama dışında tutan Jones (2011), finansal tablodaki hesapların ölçüm ve sunumunda finansal tablo kullanıcılarından ziyade finansal tabloları hazırlayanların çıkarlarına öncelik verecek şekilde düzenleyici çerçeve kapsamında muhasebe esnekliğinin kullanılması olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, düzenleyici sistemin içinde yer alan yaratıcı muhasebe, şirketlerin yasalara karşı gelmeden sadece şirketin çıkarlarına yönelik olarak muhasebe esnekliğinden yararlandıkları bir uygulamadır (Jones, 2011).

Finansal bilgi manipülasyonu gerçekleştirmek üzere şirketlerin çeşitli yaratıcı muhasebe uygulamasını kullanılıp kullanılmadığını belirlemek üzere Mulford ve Comiskey (2002) pratik bir sınıflandırma şeması tasarlamışlardır:

- Fiktif gelir muhasebeleştirilmesi veya tahakkuk etmeyen gelirin muhasebeleştirilmesi
- Olması gereken giderleri agresif şekilde aktifleştirilmesi veya aktifleştirilen tutarların amortisman süresinin uzatılması
- Varlıkların ve yükümlülüklerin gerçeğe uygun açıklanmaması
- Olağandışı bir gelirin faaliyet geliri olarak veya faaliyet giderinin olağandışı bir gider olarak kaydedilmesi suretiyle gelir tablosu kalemlerinin sınıflandırmasında değişiklik yapılması
- Nakit akışlarının raporlanmasındaki problemler.

3.6. Hileli Finansal Raporlama (Fraudulent Financial Reporting)

Hileli finansal raporlama, şirketlerin önemli ölçüde yanlış beyan edilmiş finansal tabloları hazırlayarak ve kamuya açıklayarak, özellikle yatırımcılar ve fon sağlayıcılar olmak üzere finansal tablo kullanıcılarını aldatmaya veya yanlış yönlendirmeye yönelik gerçekleştirilen kasıtlı bir girişimdir (Rezaee, 2005). Hileli finansal raporlama, kazanç yönetimi ile aynı amaca sahip manipülasyon yöntemidir. Ancak genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri dışında uygulanan hileli finansal raporlama söz konusu ilkeler dahilinde uygulanan kazanç yönetiminden farklılık göstermektedir (Perols ve Lougee, 2011). Benzer şekilde Stolowy ve Breton (2004), hileli finansal raporlamanın kanun ve standartlar dışında yapılan bir manipülasyon olduğunu, kazanç yönetiminin ise kanun ve standartlar kapsamında uygulandığını ifade etmişlerdir.

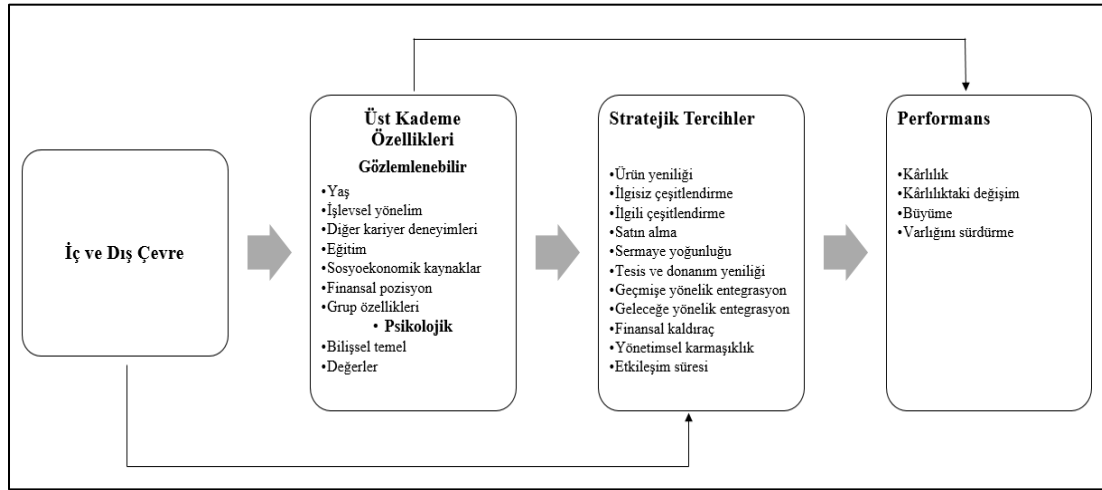
Hileli finansal raporlama, yönetimden bir veya daha fazla kişi veya çalışanların yönetiminden sorumlu kişiler tarafından kasıtlı olarak gerçekleştirilen ve haksız bir avantaj elde etmek amacıyla yapılan bir eylemi ifade etmektedir. Hileli finansal raporlama, çoğunlukla kayıtların veya belgelerin manipüle edilmesi veya değiştirilmesi (yanlış beyan veya gerçeği gizlemek amacıyla), varlıkların zimmete geçirilmesi veya varlıkların çalınması, bir işletmenin finansal durumunun kötüleşmesine yol açan ve şirketin iş sürekliliğinde doğrudan sonuçları olabilecek belirli varlıkların yetersiz tahsisi, finansal tabloların hazırlanması amacıyla bazı işlemlerin veya fiktif işlem kayıtlarının sahip olduğu etkilerin kaldırılması veya ihmal edilmesi, finansal tabloların sunulması amacıyla tablo kullanıcılarını yanıltmaya yönelik muhasebe standartlarının kasıtlı olarak yanlış uygulanması gibi olayların etkisiyle ortaya çıkmaktadır (Ioana ve Ioan, 2018).

4. ÜST KADEME TEORİSİ (UPPER ECHELON THEORY)

Üst kademe teorisi, üst kademe özelliklerinin kısmen örgütün bir yansıması olduğu fikrine dayanır. Teori, üst kademe özelliklerin kurumsal düzeyde karar alma sürecinde önemli bir rol oynadığını bir diğer ifadeyle, üst düzey yöneticilerin özelliklerinin firmaların stratejik seçimlerini ve buna bağlı olarak firma performansını önemli ölçüde etkilediğini öne sürmektedir. Teorinin özünde, stratejik seçimlerin ve bu seçimler aracılığıyla örgütsel performans düzeyinin belirleyicileri olarak üst kademe özelliklerinin tasvir edilmesi yer almaktadır. Üst kademe özellikleri, psikolojik boyut ve gözlemlenebilir

yönetmel özellikler perspektifinden değerlendirilmektedir. Psikolojik boyutta üst düzey yöneticilerin bilişsel temellerinin, değerlerinin ve algılarının doğrudan ölçülmeye elverişli olmaması nedeniyle gözlemlenebilir yönetmel özelliklere ağırlık verilmektedir. Bir yöneticinin yönetmel bir konumda yer almasının göstergeleri olarak gözlemlenebilir yönetmel özellikler; yaş, görev süresi, deneyim, eğitim, sosyoekonomik kaynaklar ve finansal durum olmak üzere örneklendirilmiştir. Üst kademe özelliklerine bağılı olarak yapılan stratejik seçimler ise ürün yeniliğı, satın alma, sermaye yoğunluğu, tesis ve donanım yeniliğı gibi seçimleri ifade etmektedir (Hambrick ve Mason, 1984). Özetle üst kademe teorisi, üst düzey yöneticilerin üst kademe özelliklerinin stratejik seçimler üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve stratejik seçimler sonucunda ise karlılık, karlılıkta değışim, büyüme ve varlığını sürdürme gibi örgüt performansına ilişkin belirleyicilerin üst kademe özelliklerinin bir yansıması olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Üst Kademe Teorisinin Kavramsal Modeli

Kaynak: Hambrick ve Mason, 1984, s.198

Carpenter, Geletkanycz ve Sanders (2004, s.752), üst kademe teorisinin hem teorik bir yaklaşım hem de bir metodoloji geliştirilmesine olanak sağladığını ifade ederek, üst kademe teorisinin başlıca üç temel görüşe dayandığını ifade etmişlerdir. Bu görüşler; (1) stratejik seçimlerin güçlü konumdaki aktörlerin değerlerinin ve bilişsel temellerinin yansıması olduğu, (2) bu aktörlerin değerlerinin ve bilişsel temellerinin eğitim veya iş deneyimi gibi gözlemlenebilir özelliklerinin bir fonksiyonu olduğu ve sonuç olarak (3) önemli örgütsel sonuçların bu aktörlerin gözlemlenebilir özellikleriyle ilişkili olacağı şeklinde açıklanmıştır. Dolayısıyla, üst kademe teorisinin ana fikri ve özü, yöneticilerin karşılaştıkları stratejik durumlara ilişkin bireysel yorumlara dayalı olarak hareket etmelerini ve bu bireysel yorumların yöneticilerin deneyimlerinin, değerlerinin ve kişiliklerinin bir yansıması olduğunu öne sürmektedir. (Hambrick 2007).

Hambrick (2007), yüksek düzeyde zorluklarla karşılaşan üst düzey yöneticilerin karar alma konusunda daha az zamana sahip olduklarını ve bu nedenle zihinsel olarak kestirme yollara

başvuracaklarını ve kişisel geçmişlerine daha fazla güveneceklerini varsaymıştır. Dolayısıyla yönetsel özellikler ile örgütsel sonuçlar arasındaki ilişkinin, yönetsel zorlukların düzeyi yüksek olduğunda daha güçlü olacağını tahmin etmektedir. Yöneticilerin daha düşük düzeyde zorluklarla karşılaştıkları durumlarda, aksine, karar verme süreçleri daha kapsamlı olacak ve kişisel özelliklerine daha az güvenecektir. Dolayısıyla, üst kademe özellikleri ile örgütsel sonuçlar arasındaki bağlantının bu tür durumlarda daha zayıf olacağını belirtmiştir.

Literatürde CEO özelliklerini farklı ölçülerde dikkate alarak finansal bilgi manipülasyonu üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar (Ali ve Zhang, 2015; Alhmood, Shaari ve Al-dhamari, 2020; Alqatamin, Aribi ve Arun, 2017; Alves, 2021; Ameila ve Eriandani, 2021; Belot ve Serve, 2018; Bouaziz, Salhi ve Jarboui, 2020; Gounopoulos ve Pham, 2018; Hu, Liu ve Miller, 2013; Isidro ve Gonçalves, 2011; Jiang, Zhu ve Huang, 2013; Kouaib ve Jarboui, 2016; Masruroh ve Carolina, 2022; Ngo ve Nguyen, 2022; Nuanpradit, 2019; Qawasmeha ve Azzam, 2020; Troy, Smith ve Domino, 2011; Zouari, Lakhal ve Nekhili, 2015) olduğu gözlemlenmektedir.

Bu çalışma, CEO özellikleri ve finansal bilgi manipülasyonu arasındaki ilişkiyi üst kademe teorisi perspektifinde ele almaktadır. Bu bağlamda, şirketleri finansal bilgi manipülasyonuna teşvik ettiği düşünülen CEO özelliklerinin ölçüsü olarak; deneyim, kıdem, CEO ikiliği, cinsiyet, uyruk ve tecrübe kullanılmıştır.

a. CEO Deneyimi

CEO'ların deneyiminin evrensel olarak kabul görmüş ölçümü olmamakla birlikte, araştırmacılar deneyim özelliğini ölçmek ve sonrasında şirketlerin kazanç yönetimine etkisini incelemek amacıyla farklı ölçütler kullanmışlardır. Kazanç yönetimi etkisinin incelendiği çalışmalarda CEO deneyimine ilişkin, CEO'nun CEO olmadan önce sahip olduğu yönetici pozisyonları (Alhmood vd., 2020; Bouaziz vd., 2020; Jiang vd., 2013; Masruroh ve Carolina, 2022; Troy vd., 2011; Zouari vd.,2015), finans/muhasebe uzmanı (Altarawneh, Shafie, Ishak ve Ghaleb, 2022; Gounopoulos ve Pham, 2018;; Ngo ve Nguyen, 2022; Qawasmeha ve Azzam, 2020) ve CEO pozisyonundaki yıl sayısının doğal logaritması (Kouaib ve Jarboui, 2016) olmak üzere farklı ölçütler kullanılmıştır. Troy vd., (2011), daha az deneyime sahip CEO'ların daha fazla finansal bilgi manipülasyonu yapma eğiliminde olduklarına dair sonuca ulaşmışlardır. Jiang vd., (2013), finansal deneyime sahip CEO'ların gerçek kazanç yönetimi uygulama eğilimlerinin daha az olduğu sonucu elde edilmiş, bununla birlikte tahakkuk bazlı kazanç yönetimini etkileyebileceklerine dair hiçbir kanıt elde edilememiştir. CEO'nun uzmanlığının özellikle agresif kazanç yönetimi kullanma davranışını olumlu yönde etkilediği Zouari vd., (2015) tarafından ortaya konulmuştur. Alhmood vd., (2020) CEO deneyiminin kazanç yönetimi uygulamaları ile pozitif yönde ilişkiye sahip olduğunu gösteren sonuca ulaşmışlardır. Gounopoulos ve Pham (2018), şirketlerin ilk halka arz edildiği yıllarda finans uzmanı CEO'ların kazançları hem tahakkuk esaslı hem de gerçek

kazanç yönetimi yoluyla yönetme olasılıklarının daha düşük olduğunu tespit etmiştir. Bu doğrultuda bu çalışmanın hipotezi;

H₁: CEO deneyiminin finansal bilgi manipülasyonu üzerinde bir etkisi vardır.

b. CEO Görev Süresi

CEO'ların görev sürelerinin ilk ve son yıllarında kazanç yönetimi uygulamalarına ilişkin literatürde farklı bulgular ortaya konmuştur. Ali ve Zhang (2015), kariyer endişesi nedeniyle CEO'ların görevlerinin özellikle ilk üç yılında kazançların yönetimini artırmalarının, görevlerinin sonraki yıllarına kıyasla daha fazla olduğunu destekleyen kanıtlar sunmuşlardır. Nuanpradit (2019), CEO'nun görevinin ilk üç yılı ile tahakkuk esaslı kazanç yönetimi arasında pozitif yönde ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Qawasmeha ve Azzam (2020) çalışmalarında, CEO'ların görevlerinin ilk yıllarında sonraki yıllara kıyasla kazançları daha fazla yönettikleri dolayısıyla, şirketin hissedarlarına finansal performansa ilişkin olumlu sinyaller gönderebilmek için kazançların artışı yönünde yüksek motivasyona sahip olduklarını ortaya koymuştur. Farklı bir şekilde Bouaziz vd., (2020), daha uzun görev süresine sahip CEO'ların kazançları manipüle etme olasılıklarının daha düşük olduğunu ve aynı zamanda bir şirketin finansal durumunu iyileştirmek için daha fazla güce sahip olduklarını ileri sürmektedir. Altarawneh vd. (2022), şirkette daha uzun süre görev yapan CEO'ların stratejik kararlarını iyileştirmede daha titiz oldukları ve tahakkuk esaslı kazanç yönetimini uygulama olasılıklarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu doğrultuda bu çalışmanın hipotezi;

H₂: CEO'nun görev süresinin finansal bilgi manipülasyonu üzerinde bir etkisi vardır.

c. CEO İkiliği

CEO ve yönetim kurulu başkanının aynı kişi olduğu CEO ikiliğinin benimsenmesi, şirketlerin güç yapısıyla ilgili hayati önem taşıyan bir iç yönetim karardır (Alves, 2021). Zouari vd. (2015), yönetim kurulu başkanı olarak görev yapan CEO'ların şirketin sermayesinin büyük bir kısmını elinde bulundurduğu ve kazanç yönetimini gerçekleştirilmesinin daha olası olduğunu tespit etmişlerdir. CEO ikiliği ile tahakkuk esaslı kazanç yönetimi arasında pozitif yönde ilişki tespit eden Bouaziz vd., (2020), CEO ikiliğinin CEO'nun daha güçlü olmasını sağlayarak kazançları yönetme hususunda daha fazla motive olduğunu belirtmişlerdir. Nuanpradit (2019), satış faaliyetleri üzerinden kazanç yönetiminin CEO ikiliği ile pozitif yönde ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. CEO ikiliği ile kazanç yönetimi arasında pozitif yönde ilişki olduğunu belirleyen başka çalışmaların (Gulzar ve Wang, 2011; Isidro ve Gonçalves, 2011) olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, CEO ikiliği ile kazanç yönetimi arasında negatif yönde ilişki ortaya koyan çalışmaların da (Alhmoood vd., 2020; Alves, 2021; Ngo ve Nguyen, 2022) literatürde yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın hipotezi;

H₃: CEO ikiliğinin finansal bilgi manipülasyonu üzerinde bir etkisi vardır.

d. CEO Cinsiyeti

Üst yönetimdeki cinsiyet çeşitliliğinin rapor edilen kazançların kalitesini etkileyip etkilemediğini araştıran Krishnan ve Parsons (2008), üst düzey yönetimde daha fazla kadın yöneticinin bulunduğu şirketlerin yüksek kaliteli kazançlar rapor ettiğini ortaya koymuşlardır. Gull, Nekhili, Nagati ve Chtioui (2018) çalışmalarında, CEO ve CFO olmak üzere iki üst düzey yönetici pozisyonundaki kadınlar ile kazanç yönetimi arasında negatif bir ilişkinin varlığını ortaya koymuşlar ve bu ilişkinin kadın CFO'larda kadın CEO'lara göre daha belirgin olduğunu ifade etmişlerdir. Belot ve Serve (2018), kadın CEO'ların erkek CEO'lara göre daha az kazanç yönetimi ile ilgilendiklerini, dolayısıyla finansal karar alımında kadın CEO'ların daha fazla riskten kaçındıklarını ortaya koymaktadır. Bouaziz vd., (2020), kadın CEO'ların kazançları manipüle etme olasılıklarının daha düşük olduğunu ve aynı zamanda şirketin finansal durumunu iyileştirmek için daha fazla güce sahip olduklarını belirtmektedir. Altarawneh vd. (2022), kadın CEO'ların şirkette etik olmayan davranışlara daha az yatkın olmaları ve daha az risk almaya eğilimli olmaları nedeniyle, kazanç yönetimi uygulama olasılıklarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu bulgulardan farklı olarak, kadın CEO'ların finansal tablolarda hile yapılması hususunda pozitif yönde etkili olduklarını ortaya koyan çalışmalar (Masruroh ve Carolina, 2022; Ngo ve Nguyen, 2022) literatürde yer almaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmanın hipotezi;

H₄: CEO cinsiyetinin finansal bilgi manipülasyonu üzerinde bir etkisi vardır.

e. CEO Uyuşu

Farklı uyruklar, farklı işletme kültürleri anlamına gelebilir. Farklı uyruklu yeni bir CEO'nun işletme anlayışını uyarlaması, aynı uyruklu bir CEO'ya göre daha zor olabilir (Bouaziz vd., 2020). Hooghiemstra, Hermes, Oxelheim ve Randøy (2019), İskandinav şirketlerinde yönetim kurullarında yabancı yöneticinin varlığının, daha yüksek tahakkuk esaslı kazanç yönetimi ile ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Daha yüksek kazanç yönetiminin uygulanmasında, dil ile ilgili farklılıkların iletişimin kalitesini düşürebilmesinin yanı sıra yabancı yöneticilerin ulusal muhasebe kuralları ve yasalarına ilişkin bilgi eksikliğinin etkili olabileceğine işaret etmektedirler. Bouaziz vd., (2020), CEO uyruğu ile tahakkuk esaslı kazanç yönetimi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Bu bulgu, bir Fransız CEO'nun kazanç manipülasyonunu motive ettiğini ve yabancı uyruklu CEO'ların kazançları manipüle etme olasılığının düşük olduğunu göstermektedir. Ashraf ve Qian (2021), Çin'deki şirketlerde yönetim kurulunda yabancı yöneticilerin varlığının hem tahakkuk esaslı hem de gerçek faaliyetlere dayalı kazanç yönetimini azaltma hususunda etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sonuçların, Çin'deki şirketlerin yönetim kurullarında yabancı yöneticilerin bulunmasının yönetim kurulunun yönetimi izlemedeki etkinliğini artırdığı ve sonuç olarak şirket yöneticileri tarafından daha az kazanç yönetimine yol açtığı hipotezini desteklediğini ifade etmişlerdir. Masruroh ve Carolina (2022), yabancı CEO'ların finansal tablolarda hile yapılması hususunda azaltıcı etkilerinin olacağı sonucuna ulaşmışlardır. Bu doğrultuda bu çalışmanın hipotezi;

H₅: CEO cinsiyetinin finansal bilgi manipülasyonu üzerinde bir etkisi vardır.

f. CEO Kıdemi

Literatür incelemesinde rastlanılmayan ve CEO karakteristiğini yansıtacağı düşünülen bir diğer unsur da CEO kıdemi olarak belirlenmiştir. CEO kıdemi, CEO'nun üst kademe yönetici olarak ve üst kademe yönetimde yer almaksızın ilgili şirketteki toplam görev süresini ifade etmektedir. Bu değişken CEO'nun ilgili şirkette farklı pozisyonlarda geçirmiş olduğu toplam süre ile ölçülmektedir. Tek bir şirketin farklı pozisyonlarında görev almış olmanın şirket bilgisine daha fazla hakim olunmasına, birim çalışanları ile yüksek iletişim düzeyine sahip olunmasına dolayısıyla CEO'nun nüfus etme gücünü artırmaya olanak tanıyacağı düşünülmektedir. Bu durumun finansal bilgi manipülasyonu üzerinde bir anlamlı bir etki yaratması beklenmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın hipotezi;

H₆: CEO kıdeminin finansal bilgi manipülasyonu üzerinde bir etkisi vardır.

5. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde CEO özelliklerinin finansal bilgi manipülasyonu üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar, ağırlıklı olarak cinsiyet, yaş, uyruk, eğitim düzeyi, deneyim, görev süresi, ikilik, tanınmışlık, ücret, CEO'nun sermayedeki payı gibi CEO'lara ilişkin özellikleri ele almıştır. Finansal bilgi manipülasyonunun varlığının ise kazanç yönetimi, agresif muhasebe gibi manipülasyon yöntemleri ile ölçüldüğü görülmektedir. Ele alınan örneklem ve dönem bazında değişkenlik gösteren bulgular bu bölümde kısaca özetlenmiştir.

Troy, Smith ve Domino (2011) tarafından yapılan çalışmada, finansal bilgi manipülasyonunu rasyonelleştirmek için temel demografik değişkenlerin CEO kararlarını nasıl etkileyeceği incelenmiş, üst kademe teorisi genişletilmiştir. Çalışmanın örnekleme, 1992-2004 yılları arasında 43 farklı sektörde yer alan 312 halka açık şirketten (yarısı manipülatör, yarısı kontrol) oluşmaktadır. Yazarlar, CEO demografik değişkenlerini, yaş, deneyim ve işletmecilik alanındaki eğitim geçmişi olmak üzere belirlemişlerdir. Regresyon modeli sonuçlarında, CEO demografik değişkenleri ile finansal bilgi manipülasyonu arasında negatif yönde ilişki tespit edilmiştir. Dolayısıyla, daha genç, daha az deneyime sahip CEO'ların ve işletme diploması olmayan CEO'ların finansal bilgi manipülasyonu yapma olasılıklarının daha yüksek olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, CEO hisse senedi opsiyonlarının (bir tür yönetici sermayesi teşviki) manipülasyonu öngördüğü ve bu ilişkinin CEO demografik özellikleri tarafından yönetilmediği de tespit edilmiştir.

Isidro ve Gonçalves (2011), CEO özellikleri ile kazanç yönetimi arasındaki ilişkiyi analiz inceledikleri çalışmalarında, 2005-2009 yılları arasında Portekiz borsasında (PSI – 20 endeksinde) işlem gören 19 şirketi örnekleme dahil etmişlerdir. CEO özellikleri yaş, eğitim, görev süresi ve CEO ikiliği olmak üzere belirlenmiştir. Analiz bulgularında, CEO'nun yaşı, CEO'nun yönetim veya finans eğitimi almış olması ve CEO ikiliği ile kazanç yönetimi arasında pozitif yönde ilişki tespit etmişlerdir.

Jiang, Zhu ve Huang (2013), CEO'nun finansal deneyiminin kazanç yönetimi üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında, 2002-2018 yılları arasında Şangay hem de Shenzhen Menkul Kıymetler Borsalarında işlem gören şirketleri örneklem olarak belirlemiştir. Çalışmada, tahakkuk esaslı kazanç yönetimi ile gerçek kazanç yönetimi birbirinden ayrı olarak değerlendirilmiştir. CEO'nun daha önce CFO, muhasebe şefi, finans veya muhasebe departmanından sorumlu CEO yardımcısı olarak görev yapmış olması durumunda, CEO'nun finansal deneyime sahip olduğu kabul edilmiştir. Bulgular, finansal deneyime sahip CEO'ların daha az gerçek kazanç yönetimi uygulama eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, CEO'nun finansal deneyiminin tahakkuk bazlı kazanç yönetimini etkileyebileceğine dair hiçbir kanıt elde edilememiştir.

Hu, Liu ve Miller (2013) çalışmalarında, bir CEO'nun muhasebe alanındaki eğitim geçmişi ile şirketlerin agresif muhasebe/kazanç yönetimi eğilimi arasında bir ilişki olup olmadığını incelemiştir. CEO eğitiminin geçmişine ilişkin veriler BoardEx veri tabanından elde edilmiştir. Şirketlerin ilgili finansal bilgileri Compustat veri tabanından elde edilerek BoardEx'te yer alan şirketler ile eşleştirilmiştir. Bir şirketin agresif muhasebe uygulamaları, şirketlerin borç oranı ile sektör borç oranının ortanca değeri arasındaki farkın mutlak değeri alınarak ölçülmektedir. Bulgular, muhasebe alanında eğitim geçmişine sahip CEO'ları olan şirketlerin, muhasebe alanında eğitim geçmişi olmayan şirketlerdeki CEO'lara göre kazanç yönetiminde daha az agresif olacaklarını göstermektedir. Çalışmanın bir diğer bulgusu, kadın CEO'ların kazanç yönetimi uygulamalarını gerçekleştirme olasılığının erkek CEO'lara göre daha yüksek olduğu yönündedir.

Ali ve Zhang (2015), CEO'ların görev süreleri boyunca şirketlerinin rapor ettiği kazançların yönetimine ilişkin değişiklikleri incelemiş oldukları örneklem dönemi 1992-2010 verilerini içermektedir. Bulgular, CEO'ların hizmetinin ilk yıllarında (ilk üç yıl), sonraki yıllara göre kazançların yönetimini daha fazla uyguladıklarını göstermektedir. Piyasanın, hizmetlerinin ilk yıllarında CEO'ların yetenekleri konusunda muhtemelen daha belirsizdir ve o dönemde rapor edilen kazançların, piyasanın CEO'ların yeteneklerine ilişkin algısını olumlu yönde etkilemek için kazanç yönetimini daha fazla uyguladıkları tahmin edilmektedir.

Zouari, Lakhal ve Nekhili (2015), CEO özellikleri ile kazanç yönetimi arasındaki ilişkiyi incelemiş oldukları çalışmanın örneklemini, 2008 yılında Fransa'nın CAC ALL Shares endeksinde işlem gören en büyük 153 şirketin CEO'larından oluşturmaktadır. Kazanç yönetiminin göstergesi olarak isteğe bağlı tahakkuklar kullanılmıştır. CEO özellikleri olarak, CEO'nun itibarı, CEO ikiliği ve CEO uzmanlığı belirlenmiştir. Analiz bulguları, CEO ne kadar tanınmış ise isteğe bağlı tahakkukları kullanarak kazançları daha fazla manipüle ettiğini göstermektedir. Yönetim kurulu başkanı olarak görev yapan CEO'ların şirketin sermayesinin büyük bir kısmını elinde bulundurduğu ve kazanç yönetimini gerçekleştirilmesinin daha olası olduğu çalışmanın bir diğer bulgusudur. Son olarak analiz bulguları,

CEO'nun uzmanlığının özellikle agresif kazanç yönetimi kullanma davranışını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Kouaib ve Jarboui (2016) çalışmalarında, Ar-Ge yoğunluğu yüksek yenilikçi Avrupa şirketlerinde yönetsel psikolojik ve demografik özellikleri içeren CEO profilinin kazanç yönetimi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu kapsamda, 2000-2014 yılları arasında Stoxx Europe 600 endeksinde işlem gören 190 şirket verisi panel veri regresyon analizi ile test edilmiştir. Kazanç yönetimi; faaliyetlerden, üretim maliyetlerinden ve ihtiyari giderlerden kaynaklanan olağandışı nakit akışları toplamını dikkate alan endeks olarak hesaplanmıştır. CEO'nun aşırı güveni, deneyimi ve eğitimi CEO'nun özelliklerini temsil etmek üzere seçilmiş olan değişkenlerdir. Analiz bulguları, yenilikçi şirketlerde CEO aşırı güveni, deneyimi ve eğitimi ile kazanç yönetimi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla CEO, satışların zamanlamasını hızlandırmak, daha düşük satılan mal maliyeti bildirmek ve ihtiyari giderleri azaltmak gibi reel faaliyetler yoluyla kazançları yukarı doğru yönetme eğilimindedir.

Alqatamin, Aribi ve Arun (2017), CEO'ların kişisel özelliklerinin kazanç yönetimi üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, 2008-2013 döneminde Amman Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 201 şirket için panel veri analizi kullanmışlardır. Kazanç yönetimini temsilen isteğe bağlı tahakkuklar kullanılmıştır. CEO'ların kişisel özellikleri olarak cinsiyet, yaş ve aşırı güven modele dahil edilmiştir. Analiz sonucu, CEO'nun aşırı güveninin kazanç yönetimi uygulamaları ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. CEO cinsiyeti ve yaşı ile kazanç yönetimi uygulamaları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Gounopoulos ve Pham (2018), ilk halka arzlar çerçevesinde finans uzmanı CEO'lar ile kazanç yönetimi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın örnekleme ABD'de, 2003-2011 yılları arasında hisse senetleri ilk halka arz edilen 467 şirketin verilerini kapsamaktadır. Finans uzmanı CEO'lar, bankacılık veya yatırım şirketlerinde, büyük denetim şirketlerinde veya finansla ilgili rollerde geçmiş deneyime sahip kişiler olarak tanımlanmıştır. Bulgular, şirketlerin ilk halka arz edildiği yıllarda finans uzmanı CEO'ların tahakkuk esaslı veya gerçek kazanç yönetimini uygulama olasılıklarının daha düşük olduğunu göstermektedir. Ayrıca, finans ve/veya muhasebe alanında profesyonel yeterliliğe sahip CEO'lar da daha düşük tahakkuk esaslı kazanç yönetimi ile ilişkilidir.

Belot ve Serve (2018) çalışmalarında, CEO özelliklerinin (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme-KOBİ) KOBİ'lerin kazanç yönetimi üzerindeki etkisini, 2012 döneminde Fransız şirketlerinden oluşan bir örneklem üzerinden incelemişlerdir. İsteğe bağlı tahakkuklar kazanç yönetiminin göstergesi olarak hesaplanmıştır. CEO özellikleri, cinsiyet ve yaş olmak üzere dikkate alınmıştır. Analiz sonuçları, kadın CEO'ların erkek CEO'lara göre daha az kazanç yönetimi ile ilgilendiklerini, dolayısıyla finansal karar alımında kadın CEO'ların daha fazla riskten kaçındıklarını ortaya koymaktadır. Bir diğer sonuç, CEO

yaşının kazanç yönetimi ile negatif yönde ilişkili olduğunu ve özellikle yaşlı kadın CEO'ların kazançları yönetme eğiliminin erkek meslektaşlarına göre önemli ölçüde düşük olduğunu göstermektedir.

Gull, Nekhili, Nagati ve Chtioui (2018), yasal ve demografik özellikleri göz önünde bulundurarak kadın yöneticiler ile kazanç yönetimi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmanın örneklemini, kadınların yönetim kurullarına gönüllü olarak atandığı 2001–2010 döneminde Euronext Paris CAC All-Shares Endeksi'nde işlem gören 394 şirketten oluşmaktadır. Genelleştirilmiş Momentler Metodu uygulanan çalışmanın bulguları, kadınları şirket yönetim kurullarına atama kararının, cinsiyet kotalarının körü körüne uygulanmasından çok, kadınların yasal ve demografik özelliklerine dayandırılması gerektiğini göstermektedir. Bir diğer bulgu, kadın CEO'ların ve CFO'ların kazanç yönetimini azaltma eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. Özellikle iş uzmanlığının ve denetim komitesi üyeliklerinin, kadın yöneticilerin kazanç yönetimi uygulamalarının tespit edilmesi ve düzeltilmesinde kilit özellikler olduğu ifade edilmektedir.

Nuanpradit (2019), Tayland Menkul Kıymetler Borsası'nda 2001-2015 yılları arasında işlem gören şirketlerin satış faaliyetleri aracılığıyla CEO ikiliğinin ve CEO hizmeti verilen ilk yılların (görevdeki ilk üç yıl) kazanç yönetimi üzerindeki bireysel ve etkileşimli etkilerini incelemiştir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, CEO ikiliği olan şirketler ile satış manipülasyonu aracılığıyla kazanç yönetimi uygulanması arasında pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, CEO tarafından hizmet verilen ilk yılların satış odaklı kazanç yönetimi ile ilişkisi olmadığı görülmüştür. Ayrıca, CEO ikiliği ve görevdeki ilk üç yılın etkisi, yukarı ve aşağı yönlü manipülatif stratejilerle satış faaliyetlerinin yönetilmesine yatkın olduklarını ortaya koymaktadır.

Hooghiemstra, Hermes, Oxelheim ve Randøy (2019), yönetim kurulunun uluslararası hale getirilmesinin kazanç yönetimi uygulamalarını artırıp artırmayacağına ilişkin incelemenin yapılmış olduğu çalışmanın örneklemini, 2001-2008 yılları arasında Danimarka, Finlandiya, Norveç veya İsveç'te bulunan 586 İskandinav şirketini temsil eden 3249 şirket-yıl gözlemi olarak belirlenmiştir. Kazanç yönetimi seviyesi isteğe bağlı tahakkuklar olarak ölçülmektedir. Analiz sonucunda, yönetim kurulunda İskandinav olmayan yabancı yöneticilerin varlığının önemli ölçüde daha yüksek kazanç yönetimi seviyeleri ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Analiz, bu etkinin dil ile ilgili faktörlerin yanı sıra yabancı yöneticilerin ulusal muhasebe kuralları ve yasalarına ilişkin bilgi eksikliğinden kaynaklandığını göstermektedir.

Bouaziz, Salhi ve Jarboi (2020), CAC ALL hisse endeksinde 2006-2015 döneminde işlem gören 151 Fransız şirketi çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. CEO özelliklerinin kazanç yönetimi üzerindeki etkisini incelemiş oldukları çalışmada havuzlanmış en küçük kareler regresyon yöntemi uygulanmıştır. Kazanç yönetimini temsil eden değişken şirketin isteğe bağlı tahakkukları olarak belirlenmiştir. CEO özelliklerinin bir ölçüsü olarak CEO'ların yaşı, görev süreleri, ikilikleri, ücretleri, cinsiyetleri, değişimi, uzmanlıkları, uyrukları ve yönetim kurulu üyelikleri kullanılmıştır. Analiz

bulgularında, CEO ikiliği ile kazanç yönetimi arasında pozitif yönde ilişki bulunmuştur. CEO uyruğu ile kazanç yönetimi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki, Fransız CEO'nun kazançları manipüle etme olasılığının yabancı uyruklu CEO'ya göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bulgular, kadın yöneticilerin, daha fazla deneyime sahip yöneticilerin ve daha uzun görev süresine sahip yöneticilerin kazançları manipüle etme olasılıklarının daha düşük olduğunu ve aynı zamanda bir şirketin mali durumunu iyileştirmek için daha fazla güce sahip olduklarını göstermektedir. CEO yönetim kurulu üyeliği, CEO cirosu ve CEO yaşı ile kazanç yönetimi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Qawasmeha ve Azzam (2020), Amman Menkul Kıymetler Borsası'nda 2010-2018 yılları arasında işlem gören şirketlerin CEO özellikleri ile kazanç yönetimi uygulamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. CEO özellikleri, görev süresi, yaş, deneyim ve sahiplik üzere belirlenmiştir. Kazanç yönetimini temsil etmek üzere seçilen isteğe bağlı tahakkuklar Kothari vd. (2005) modeli ile tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, CEO'ların yaşı ve uzmanlığının isteğe bağlı tahakkuk düzeylerini artırmada veya azaltmada herhangi bir rolü olmamıştır. Ayrıca CEO'ların sahipliği, ücretlerini en üst düzeye çıkarmak için kazanç yönetimi büyüklüğünü artırmada önemli bir rol oynamaktadır. İlave olarak CEO'ların görev süresine başladığı ilk yıllarda kazanç yönetimi uygulamalarına daha çok yöneldikleri tespit edilmiştir.

Alhmood, Shaari ve Al-dhamari (2020), Amman Menkul Kıymetler Borsası'nda 2013-2018 yılları arasında işlem gören 58 şirkete ilişkin CEO karakteristik özelliklerinin kazanç yönetimi uygulamaları üzerindeki etkilerini incelemiştir. CEO karakteristik özelliklerini temsil etmek üzere, deneyim, görev süresi, CEO ikiliği ve CEO'nun siyasi bağlantısı bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Regresyon analizi bulguları, CEO'nun deneyimi ve siyasi bağlantılarının kazanç yönetimi uygulamaları ile pozitif yönde ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bir diğer bulgu, CEO ikiliği ile kazanç yönetimi uygulamalarının azaldığını göstermektedir. CEO görev süresinin ise kazanç yönetimi uygulamaları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Ameila ve Eriandani (2021), Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda 2017-2019 döneminde işlem gören 495 şirket çalışmanın örnekleme olarak seçilmiştir. Panel regresyon analizi kullanılarak CEO'nun kazanç yönetimi üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. İsteğe bağlı tahakkuklar kazanç yönetimini temsil etmektedir. CEO cinsiyeti, görev süresi ve değişimi bağımsız değişkenler olarak incelenmiştir. Analiz sonucunda, kadın CEO ve görev süresinin kazanç yönetimi üzerinde etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan, şirkette yeni göreve başlayan CEO'nun önceki CEO'nun performansını suçlamak için kazanç yönetimi yapma eğiliminde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Alves (2021), CEO ikiliğinin kazanç kalitesi üzerindeki etkisini incelemek üzere 2002'den 2016'ya kadar Euronext Lizbon'da hisse senetleri işlem gören şirketleri çalışmanın örnekleme dahil etmiştir. Panel regresyon analiz bulguları, CEO ikiliğinin kazanç kalitesini olumsuz yönde etkilediğini

ve ayrıca yönetim kurulunda daha yüksek oranda bağımsız yönetim kurulu üyesi bulunduğunda, CEO ikiliğiyle ilişkili kazanç kalitesinde olumlu etki yarattığını göstermektedir.

Ashraf ve Qian (2021), şirket yönetim kurullarındaki yabancı yöneticilerin gerçek kazanç yönetimi üzerindeki etkisini incelemiş oldukları çalışmanın örnekleme, 2008-2017 yılları arasında Şanghai ve Shenzhen borsalarında işlem gören Çinli A-hisseli şirketlere ilişkin verilerden oluşmaktadır. Analiz sonuçları, Çin'deki şirketlerin yönetim kurullarında yabancı yöneticilerin bulunmasının yönetim kurulunun yönetimi izlemedeki etkinliğini artırdığı ve sonuç olarak şirket yöneticileri tarafından daha az kazanç yönetimine yol açtığı hipotezini desteklemektedir. Sonuçlar aynı zamanda, yönetim kurulundaki yabancı yöneticilerin hem tahakkuk esaslı hem de gerçek faaliyetlere dayalı kazanç yönetimini azaltmada etkili olduğunu göstermektedir.

Masruroh ve Carolina (2022), 2015-2019 yılları arasında Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 36 madencilik şirketinden oluşan örneklem dahilinde, CEO karakteristik özelliklerinin finansal bilgi manipülasyonu üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada, hileli finansal tabloların tespit edilmesine yönelik Beneish (1999) modeli ile hesaplama yapılmıştır. CEO karakteristik özelliklerini temsil etmek üzere; CEO yaşı, cinsiyeti, eğitim geçmişi, iş deneyimi, hizmet/görev süresi ve uyuşu bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Lojistik regresyon bulguları, kadın CEO'ların ve hizmet/görev süresi uzun olan CEO'ların finansal tablolarda hile yapma olasılığının daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Diğer yandan, yabancı CEO'ların finansal tablolarda hile yapılması hususunda azaltıcı etkide buldukları tespit edilmiştir. Finansal tablo hilesinin tespit edilmesine yönelik analizde, CEO'nun yaşı, eğitim geçmişi ve iş deneyimi gibi CEO özelliklerinin ise anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ngo ve Nguyen (2022), gelişmekte olan bir ekonomide CEO'nun finans ve muhasebe uzmanlığının kazanç yönetimi üzerindeki rolünü panel veri regresyon ile analiz etmeye çalışmışlardır. Çalışma, 2016-2020 yılları arasında Vietnam'da (Hanoi Menkul Kıymetler Borsası ve Ho Chi Minh Menkul kıymetler Borsası) işlem gören 487 şirketten oluşan bir örneklemden oluşmaktadır. Kazanç yönetimi isteğe bağlı tahakkuklar kullanılarak tahmin edilmiştir. CEO özelliklerine ilişkin değişkenler, CEO'nun finans ve muhasebe alanındaki uzmanlığı, cinsiyeti, yaşı ve CEO ikiliği olmak üzere modelde yer almıştır. Analizde, finansal ve muhasebe uzmanlığına sahip CEO'ların isteğe bağlı tahakkuklarla pozitif ilişkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bir diğer bulgu, CEO'ların cinsiyetinin isteğe bağlı tahakkuklarla pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, CEO'nun kadın olması, kazançları yönetme yeteneklerini artıracak anlamına gelmektedir. Daha yaşlı CEO'ların daha muhafazakâr oldukları ve dolayısıyla kazanç yönetimine müdahale etme olasılıklarının daha düşük olduğuna dair bulgu elde edilmiştir. Analiz bulguları, CEO ve yönetim kurulu başkanı pozisyonlarının her ikisinde bulunan CEO'ların kazançları manipüle etme olasılığının daha düşük olduğunu göstermektedir.

Altarawneh, Shafie, Ishak ve Ghaleb (2022), CEO özelliklerinin tahakkuk esaslı kazanç yönetimi üzerindeki etkisini incelemiş oldukları çalışmalarında, 2012-2016 yılları arasında Bursa Malezya'daki borsada işlem gören 1957 şirket-yılı gözlemi örneklem olarak seçmişlerdir. CEO özellikleri CEO görev süresi, dış bağlantıları, cinsiyet, uzmanlık ve yaş olmak üzere belirlenmiştir. Panel veri regresyon analiz sonuçları, şirkette daha uzun süre görev yapan CEO'ların, birkaç dış yöneticiliğe sahip CEO'ların ve kadın CEO'ların stratejik kararlarını iyileştirmede daha titiz olduklarını ve kazanç yönetimine katılma olasılıklarının daha düşük olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, yüksek finansal raporlama kalitesi ile ilişkilendirilirler. CEO'nun yaşı ve uzmanlığı ile kazanç yönetimi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

6. METODOLOJİ

Bu çalışma, CEO'ların karakteristik özelliklerinin, finansal bilgi manipülasyonu üzerindeki etkisini incelemek üzere ele alınmıştır. Çalışmanın örneklemini 2012-2021 yılları arasında BIST Kurumsal Yönetim Endeksinde kesintisiz olarak yer alan, verilerine ulaşılabilen 19 şirket oluşturmaktadır. Bir şirkette finansal manipülasyon yapıp yapılmadığı Beneish (1999) modeli ile tespit edilmiş; CEO'ların karakteristik özelliklerini temsilen deneyim, kıdem, ikilik, cinsiyet, uyruk ve tecrübe değişkenleri kullanılmıştır. Panel logit modelinde kullanılan değişkenler ve hesaplanma yöntemlerine ilişkin bilgi Tablo 2.'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Araştırma Modelinde Kullanılan Değişkenler

	Değişkenler	Değişkenlerin Hesaplanma Yöntemi
1	Finansal Bilgi Manipülasyonu (M-Skor)	Beneish (1999) Modeli ile hesaplanan M-Skor manipülasyon var ise 1; manipülasyon yok ise 0 değerini alan bir kukla değişken olarak ölçülmüştür.
2	CEO Deneyimi (DNY)	CEO denetim/muhasebe ve finans alanında 5 yıllık deneyime sahip ise 1, aksi takdirde 0 değerini alan bir kukla değişken olarak ölçülmüştür.
3	CEO Kıdemi (KDM)	CEO'nun ilgili şirkette kaç yıldır çalışıyor olduğu şeklinde ölçülmüştür
4	CEO İkiligi (İKL)	CEO hem yönetim kurulu başkanı hem CEO pozisyonuna sahipse 1, aksi takdirde 0 değerini alan bir kukla değişken olarak ölçülmüştür.
5	CEO Cinsiyeti (CNS)	CEO erkek ise 1, kadın ise 0 değerini alan bir kukla değişken olarak ölçülmüştür.
6	CEO Uyruğu (UYR)	CEO Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ise 1, aksi takdirde 0 değerini alan bir kukla değişken olarak ölçülmüştür.
7	CEO Tecrübe (TCB)	CEO'nun ilgili şirkette kaç yıldır CEO olduğu şeklinde ölçülmüştür.

Finansal bilgi manipülasyonunun tespitinde kullanılan Beneish (1999) modeli kazanç manipülasyonunun etkilerini ve şirketleri genel kabul görmüş muhasebe ilkelerini ihlal etmeye teşvik edebilecek koşulları belirlemek için geliştirmiş bir modeldir. Bu modelde finansal tablo verileri bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. İlk raporlama ihlalinin yapıldığı yıldaki finansal tablo

ölçümlerini önceki yıllara göre karşılaştırarak, manipülasyondan kaynaklanabilecek sapmaları tespit edebilmek için finansal tablo verilerine dayalı sekiz bağımsız değişkenden yedisi endeks olarak belirlenmiştir. Kazançlarını manipüle eden şirketlerle manipüle etmeyen şirketleri ayırt etmek üzere manipülasyon olasılığını M-skor ile hesaplayarak, probit regresyon analizi ile modelin etkinliği ortaya konulmuştur. Çalışmanın bağımlı değişkeni finansal bilgi manipülasyonudur (Mskor). Beneish (1999), kazanç manipülasyonunu “bir şirketin yöneticilerinin şirketin finansal performansını olumlu göstermek için genel kabul görmüş muhasebe ilkelerini ihlal ettiği bir durum olarak” tanımlamaktadır. Çalışmasında, manipüle edilmiş kazançları manipüle edilmemiş kazançlardan ayırt edebilmek üzere bir model sunmaktadır. Manipülasyonun etkilerini ve şirketleri bu tür faaliyetlerde bulunmaya sevk edebilecek önkoşulları sağlayacak değişkenler oluşturmak üzere finansal tablo verileri kullanılmıştır (Beneish, 1999).

Bu çalışmada finansal bilgi manipülasyonunu tespit etmek üzere Beneish (1999) modelinin tercih edilmesinin gerekçesi, diğer manipülasyon belirleme modellerinden farklı olarak tahakkuk esasına ilişkin verilerin yanı sıra finansal tablo verilerine dayalı tahmin modeli ile analiz gerçekleştirmesidir. Aynı zamanda model, manipülasyon olasılığını değerlendirmek için sadece iki yıllık veri gerektirdiği için çok sayıda şirkete ilişkin olası manipülasyonların belirlenmesi düşük maliyetle uygulanabilmektedir (Beneish, 1999).

Kazanç manipülasyonunun tespiti için Beneish (1999) modelinin matematiksel gösterimi aşağıdaki eşitlikte yer almaktadır (Beneish, 1999):

$$M_i = \beta' X_i + \varepsilon_i$$

M_i =Bağımlı değişken (manipülatörler için 1, manipülatör olmayanlar için 0)

X_i =Açıklayıcı değişkenlerin oluşturduğu matris

ε_i =Hata terimi, olarak ifade edilmektedir.

Finansal tablo verilerine dayalı olarak sekiz bağımsız değişkeni içeren bir model ortaya konulmuştur. Değişkenler, ilk raporlama ihlalinin gerçekleştiği mali yıla ait verilerden yararlanılarak ölçülmüştür. Sekiz bağımsız değişkenden yedisi endeks olarak belirlenmiştir. Modelde yer alan değişkenler ve değişkenlere ilişkin formüllere Tablo 3'te yer verilmektedir.

Tablo 3. Beneish (1999) Modelinde Kullanılan Değişkenler

M-Skor Değişkenleri	Değişkenlerin formülleri
Ticari Alacaklar Endeksi (DSRI)	$\frac{Ticari\ alacaklar_t / Brüt\ satışlar_t}{Ticari\ alacaklar_{t-1} / Brüt\ satışlar_{t-1}}$
Brüt Kar Marjı Endeksi (GMI)	$\frac{(Brüt\ satışlar_{t-1} / Satılan\ mal\ maliyeti_{t-1}) / Brüt\ satışlar_{t-1}}{(Brüt\ satışlar_t / Satılan\ mal\ maliyeti_t) / Brüt\ satışlar_t}$
Aktif Kalitesi Endeksi (AQI)	$\frac{1 - (Dönen\ varlıklar_t + Maddi\ duran\ varlıklar_t) / Toplam\ varlıklar_t}{1 - (Dönen\ varlıklar_{t-1} + Maddi\ duran\ varlıklar_{t-1}) / Toplam\ varlıklar_{t-1}}$

Satışlardaki Büyüme Endeksi (SGI)	$\frac{\text{Brüt satışlar}_t}{\text{Brüt satışlar}_{t-1}}$
Amortisman Giderleri Endeksi (DEPI)	$\frac{\text{Amortisman giderleri}_{t-1}/(\text{Amortisman giderleri}_{t-1} + \text{Maddi duran varlıklar}_{t-1})}{\text{Amortisman giderleri}_t/(\text{Amortisman giderleri}_t + \text{Maddi duran varlıklar}_t)}$
Pazarlama, Satış, Dağıtım ve Genel Yönetim Giderleri Endeksi (SGAI)	$\frac{(\text{Pazarlama, satış dağıtım giderleri}_t + \text{Genel yönetim giderleri}_t)/\text{Brüt satışlar}_t}{(\text{Pazarlama, satış dağıtım giderleri}_{t-1} + \text{Genel yönetim giderleri}_{t-1})/\text{Brüt satışlar}_{t-1}}$
Borçlanma Yapısındaki Değişim Endeksi (LVGI)	$\frac{(\text{Uzun vadeli borçlar}_t + \text{Kısa vadeli borçlar}_t)/\text{Toplam varlıklar}_t}{(\text{Uzun vadeli borçlar}_{t-1} + \text{Kısa vadeli borçlar}_{t-1})/\text{Toplam varlıklar}_{t-1}}$
Toplam Tahakkukların Toplam Varlıklara Oranı (TATA)	$\frac{\Delta \text{Dönen varlıklar}_t - \Delta \text{Kasa}_t - \Delta \text{Kısa vadeli borç}_t - \Delta \text{Uzun vadeli borç anapara taksit ve faizleri}_t - \Delta \text{Ödenecek vergi ve diğer yasal yük. karşılıkları}_t - \text{Amortisman giderleri}_t}{\text{Toplam varlıklar}_t}$

Modelde, şirketin manipülatör olduğu ya da manipülatör olmadığı durumlar için uygun olan probit analizi kullanılmıştır. Probit katsayıları bir olabilirlik fonksiyonunun maksimize edilmesiyle tahmin edilir ve belirli bir değişkenin bir şirketin manipülatör olma olasılığını nasıl etkilediğini gösterir. Modelin katsayı tahminleri için ağırlıklandırılmamış probit tahmin sonuçları dikkate alınmış ve M skor formülü elde edilmiştir (Beneish, 1999):

$$M_i = -4.840 + (0.920 \times DSRI) + (0.528 \times GMI) + (0.404 \times AQI) + (0.892 \times SGI) + (0.115 \times DEPI) + (-0.172 \times SGAI) + (4.679 \times TATA) + (-0.327 \times LVGI)$$

Model kapsamında elde edilen analiz sonuçları, manipülatör şirketlerin manipülatör olmayanlara kıyasla ticari alacaklarında olağanüstü artışa, brüt kar marjında kötüleşmeye, aktif kalitesinde azalmaya, satışlarında büyümeye ve artan tahakkuklara sahip olduğunu göstermektedir (Beneish, 1999).

Çalışmanın, finansal bilgi manipülasyonu göstergesi olarak ölçülen M skor bağımlı değişkendir. Modelde, finansal bilgi manipülasyon gerçekleşme olasılığı 1, finansal bilgi manipülasyon gerçekleşmeme olasılığı 0 değerini almaktadır. Hesaplanan M-skor eşik değer -1,78'den büyükse manipülasyon gerçekleştiğini, şayet M-skor eşik değer -1,78'den küçükse manipülasyon gerçekleşmediğini göstermektedir (Beneish, 1999).

Panel veri, çeşitli zaman dilimlerinde bir yatay kesit üzerindeki gözlemlerin bir araya getirilmesini ifade etmektedir (Baltagi, 2005). Panel veri analizi bağımlı değişkenin, bir olayın gerçekleşmesi durumunda 1, gerçekleşmemesi durumunda ise 0 olarak değer alabildiği ve nitel özellik gösterdiği durumlarda da kullanılmaktadır (Demirhan, 2019). Bu durumda doğrusal olasılık modellerinde olduğu gibi, panel veri söz konusu ise olasılık ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişki doğrusal olarak ele alındığında panel doğrusal olasılık modeli kullanılmaktadır. Ancak söz konusu modeller en küçük kareler varsayımlarının sağlanamaması gibi sorunlara neden olmaktadır. Doğrusal

olasılık modelindeki söz konusu sorunları gidermek üzere “Panel Logit Modeli” tercih edilmektedir. Bu modellerde hem homojen hem de heterojen veriler kullanılmaktadır. Sabit ve eğim parametrelerinin birimlere ve zamana göre sabit olduğu modeller homojen; birimler arası farklılıklardan veya birimler arasındaki ve zamana bağlı ortaya çıkan farklılıkların sebep olduğu değişmeyi modele dahil eden modeller ise heterojen panel lojit olarak ifade edilmektedir (Gürüş, 2018).

Araştırmada, finansal bilgi manipülasyonun gerçekleşme olasılığını etkileyen CEO özelliklerine ilişkin değişkenleri belirlemek üzere “Panel Logit Modeli” ile tahmin gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4. Panel Logit Modeli Tahmin Sonuçları

Testler	İstatistik	p değeri
Homojen Logit Model	LR chi2(6)= 13.61	0.0343
Sabit Etkili Panel Logit Modeli	LR chi2(6)= 16.55	0.0111
Rassal Etkiler Panel Logit Modeli	Wald chi2(6)= 13.95	0.0302
Hausman Testi	chi2(4) = 3.08	0.5441

Gerçekleştirilen analizde, homojen logit model tahminine göre, Olabilirlik Oranı (Likelihood Ratio) LR test istatistik değeri 13,61 ve p değeri 0.0343’tür ve bütün katsayıların aynı anda sıfır olduğu temel hipotez reddedilmekte ve heterojenliğin sağlandığı gözlemlenmektedir. Buna göre, modele dahil edilen altı değişkenden (KDM, DNY, İKL, TCB, CNS, UYR) en az birinin bağımlı değişken olan M-skor için önemli bir belirleyici olduğu ifade edilebilir.

LR test sonucuna göre, heterojenlik gözlemlenmesi durumunda söz konusu döneme ilişkin sabit etkili ve rassal etkili panel logit modelleri de tahmin edilmektedir (Demirhan, 2019). Sabit etkili panel logit model tahmin sonuçlarına göre, LR test istatistik değeri 16,55 ve p değeri 0.0111 olmak üzere modelin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Rassal etkiler panel logit model tahmin sonucunda ise, Wald test istatistik değeri 13,95 ve p değeri 0.0302 olarak tespit edilmiş ve modelin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Her iki modelin genel olarak anlamlılığını sınavan LR ve Wald testlerinin istatistik değerleri anlamlı bulunmuştur. Hangi modelin geçerli olabileceğine karar vermek üzere Hausman testi uygulanmıştır. Hausman testi hipotezleri, H_0 : “bağımsız değişken ile heterojenite arasında ilişki yoktur”, H_1 : “bağımsız değişken ile heterojenite arasında ilişki vardır” şeklinde kurulmaktadır (Gürüş, 2018).

Hausman testi sonuçlarında, 4 serbestlik dereceli ki-kare istatistik değeri 3,08 ve p değeri 0.5441 olarak tespit edilmiştir. Bu durumda, H_0 hipotezi reddedilmediği için rassal etkiler panel logit modelinin geçerli olduğuna karar verilmiştir. Rassal etkiler panel logit modeli tahmin sonuçlarına ilişkin katsayıların yorumu marjinal etkilerden yararlanarak yapılmaktadır. Marjinal etkilerin yanı sıra fark oranları (odds ratio) da hesaplanarak katsayıların yorumu yapılabilmektedir (Demirhan, 2019).

Tablo 5. Rassal Etkili Panel Logit Model Tahmin Sonuçları

	Marjinal Etkiler	Odds Oranı	Standart Hata	p değeri
Değişkenler				
KDM	-0.002	0.966	0.3216	0.290
DNY	-0.029	0.681	0.6536	0.557
İKL	0.150	7.1594	0.8859	0.026
TCB	0.003	1.043	0.0863	0.624
CNS	-0.188	0.084	1.5354	0.107
UYR	0.107	4.081	1.2681	0.267
Sabit terim		0.427	1.5733	0.589
Wald chi2 (6): 13,95 Prob>chi2: 0.0302				

Wald test istatistik değeri 13,95 ve p değeri 0.0302 olarak tespit edilmiş ve bütün katsayıların aynı anda sıfır olduğu temel hipotez %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Buna göre rassal etkiler logit modeline dâhil edilen altı değişkenden en az birinin finansal bilgi manipülasyonu açısından etkili olduğu ifade edilebilir. Tahmin edilen modelde, sadece İKL değişkeninin %5 hata payına göre istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Rassal etkili panel logit modeli tahmin sonuçlarında marjinal etkiler değerlendirildiğinde, diğer bağımsız değişkenlerin etkisi sabitken, İKL değişkenindeki bir birimlik değişimin şirketlerin finansal bilgi manipülasyonu yapma olasılığını 0.150 artırdığı gözlemlenmiştir. Bir başka ifade ile elde edilen bulgulara göre kurumsal yönetim ilkeleri doğrultusunda hareket eden şirketlerde CEO ikiliğinin var olması finansal bilgi manipülasyonu yapılma olasılığını arttırmaktadır.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

İçinde bulunduğumuz yüzyılda finansal piyasalar arasındaki entegrasyonun artması ile gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde şirketlerin finansal kaynak temin etmeleri, stratejik birleşmeler gerçekleştirilebilmeleri, yeni yatırımlar yapabilmeleri, potansiyel yatırımcıları etkilemeleri noktasında açıkladıkları finansal bilgileri önemli bir rol oynamaktadır. Ancak yakın zamanda ortaya konulan çalışmalar bazı şirketlerin finansal durumları ve finansal performanslarına ilişkin temel göstergeleri manipüle ederek finansal bilgi kullanıcılarının algılarını yönettiklerini ortaya koymaktadır. Bugüne kadar geliştirilmiş farklı modeller ile şirketlerin finansal manipülasyon yapıp yapmadığını ortaya koyan pek çok çalışma literatürde yer almaktadır. Finansal manipülasyon konusunda devam eden çalışmalar ise şirketlerin finansal manipülasyon yapmalarında etkili olan faktörleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Pek çok makro ve mikro düzeyde değişkenin finansal bilgi manipülasyonu üzerindeki etkisine yönelik ampirik bulgulara son 10 yılda Hambrick ve Mason (1984)'un ortaya attığı üst kademe kuramından yola çıkarak üst kademe yöneticinin özelliklerinin etkisine yönelik bulgulara eklenmeye başlanmıştır. Özellikle kurumsal yönetimin dört temel ilkesi olan adillik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve sorumluluk ilkeleri ışığında faaliyetlerini sürdürmekte olan kurumsal yönetim endeksinde yer alan

şirketler için üst kademe yöneticilerin özelliklerinin finansal manipülasyon üzerinde etkisi olup olmadığına dair ulusal yazında ampirik bulgulara rastlanmamış olmasından ötürü bu çalışma ile literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

2012-2021 döneminde kesintisiz olarak kurumsal yönetim endeksinde yer alan 19 şirket örneğinde panel logit model kullanılmak suretiyle gerçekleştirilen analiz neticesinde kurumsal yönetim ilkeleri doğrultusunda hareket eden şirketlerde CEO ikiliğinin var olmasının finansal bilgi manipülasyonu yapılma olasılığını 0.150 düzeyinde artırdığı tespit edilmiştir. CEO ikiliğinin finansal bilgi manipülasyonunu artırdığına ilişkin tespit edilen bulgunun literatürdeki çalışmalarla (Bouazi vd., 2020; Gulzar ve Wang, 2011; Isidro ve Gonçalves, 2011; Nuanpradit, 2019; Zouari vd., 2015) benzerlik gösterdiği görülmüştür.

CEO'nun hem yönetim kurulu başkanı hem de genel müdür olarak şirket bünyesinde faaliyet göstermesi artan yetki ve sorumluluklarının bir göstergesi olmakla beraber artan gücünün de bir işareti olarak algılanabilir. CEO'nun kendini güçlü hissetmesi ise özellikle kazanç yönetimi konusunda bir motivasyon sağlayabilmektedir. Bu nedenle nasıl ki yönetim kurullarına bağımsız üyeler dahil edilerek arzu edilen şeffaflık ve hesap verebilirlik düzeyine ulaşmak için adım atıldı ise şirketlerin üst kademe yönetiminde de CEO ikiliğine yer verilmeyerek manipülasyon olasılığının düşürülebileceği düşünülmektedir.

Bu çalışma ile kurumsal yönetim ilkeleri doğrultusunda hareket eden şirketler için CEO'ların karakteristik özelliklerinin finansal bilgi manipülasyonu üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur. İlerleyen çalışmalarda kurumsal yönetim endeksinde yer almayan şirketlerden oluşan bir kontrol grubu örneklem için aynı araştırma sorusuna yönelik bulguların bu çalışmanın bulguları ile kıyaslanabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alhmoode, M. Shaari, H. ve Al-dhamari, R. (2020). CEO characteristics and real earnings management in Jordan. *International Journal of Financial Research*, 11(4), 255-266.
- Ali, A. ve Zhang, W. (2015). CEO tenure and earnings management. *Journal of Accounting and Economics*, 59(1), 60-79. doi:10.1016/j.jacceco.2014.11.004
- Alqatamin, R. M., Aribi, Z. A. ve Arun, T. (2017). The effect of the CEO's characteristics on EM: Evidence from Jordan. *International Journal of Accounting and Information Management*, 25(3), 356-375.
- Altarawneh, M., Shafie, R., Ishak, R. ve Ghaleb, B. A. (2022). Chief executive officer characteristics and discretionary accruals in an emerging economy. *Cogent Business and Management*, 9(1), 1-20. doi:10.1080/23311975.2021.2024117
- Alves, S. (2021). CEO duality, earnings quality and board independence. *Journal of Financial Reporting and Accounting*. doi: 10.1108/JFRA-07-2020-0191

- Ameila, A. ve Eriandani, R. (2021). Ceo characteristics and earnings management: Evidence from Indonesia. *Journal of Management and Business*, 20(2), 51-63. doi:10.24123/jmb.v20i2
- Ashraf, B. N. ve Qian, N. (2021). The Impact of board internationalization on real earnings management: Evidence from China. *Sage Journals*, 1-18. doi:10.1177/21582440211032640
- Beasley, M. S., Hermanson, D. R., Carcello, J. V. ve Neal, T. L. (2010). Fraudulent financial reporting: 1998-2007: An analysis of U.S. public companies. Association Sections, Divisions, Boards, Teams.453. 14 Ekim 2022 tarihinde https://egrove.olemiss.edu/aicpa_assoc/453 adresinden erişildi.
- Beidleman, C. R. (1973). Income smoothing: the role of management. *The Accounting Review*, 48(4), 653-667.
- Belot, F. ve Serve, S. (2018). Earnings quality in private SMEs: Do CEO demographics matter? *Journal of Small Business Management*, 56, 323-344.
- Beneish, M. D. (1999). The detection of earnings manipulation. *Financial Analysts Journal*, 55(5), 24-36. doi:10.2469/faj.v55.n5.2296
- Bouaziz, D., Salhi, B. ve Jarboui, A. (2020). CEO characteristics and earnings management: Empirical evidence from France. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 18(1), 77-110.
- Bushman, R. M. ve Smith, A. J. (2001). Financial accounting information and corporate governance. *Journal of Accounting and Economics*, 32(1-3), 237-333. doi: 10.1016/S0165-4101(01)00027-1
- Carpenter, M. A., Geletkanycz, M. A., ve Sanders, W. G. (2004). Upper echelons research revisited: antecedents, elements, and consequences of top management team composition. *Journal of Management*, 30(6), 749-778. doi: doi:10.1016/j.jm.2004.06.001
- Callao, S., Jarne, J. I., Wroblewski, D. (2020). A systematic approach to the motivations for earnings management: a literature review, *International Journal Of Emerging Trends In Social Sciences*, 10(1), 1-20. doi: 10.20448/2001.101.1.20
- Chou, Y.-Y. ve Chan, M.-L. (2018). The impact of CEO characteristics on real earnings management: Evidence from the US banking industry. *Journal of Applied Finance and Banking*, 8(2), 17-44.
- Cugova, A. ve Cug, J. (2020). *Motivation for the use of creative accounting techniques in the conditions of the globalized business environment*. 19th international scientific conference globalization and its socio-economic consequences 2019 – sustainability in the global-knowledge economy. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20207401004>.
- DeAngelo, L. E. (1986). Accounting numbers as market valuation substitutes: A study of management buyouts of public stockholders. *The Accounting Review*, 61(3), 400-420.
- Dechow, P. M., Sloan, R. G. ve Sweeney, A. P. (1995). Detecting earnings management. *The Accounting Review*, 70(2), 193-225.
- Demirhan, Ayşe (2019). Panel logit modelleri: Bankacılık sektörü üzerine bir uygulama. *Maliye ve Finans Yazıları*, (111), 341-356.
- Gounopoulos, D. ve Pham, H. (2018). Financial expert CEOs and earnings management around initial public offerings. *International Journal of Accounting*, 53(2), 102-117. doi: 10.1016/j.intacc.2018.04.002

- Gull, A. A., Nekhili, M., Nagati, H. ve Chtioui, T. (2018). Beyond gender diversity: How specific attributes of female directors affect earnings management. *The British Accounting Review*, 50(3), 255-274. doi: 10.1016/j.bar.2017.09.001
- Gulzar, M. A. ve Wang, Z. (2011). Corporate governance characteristics and earnings management: Empirical evidence from Chinese listed firms. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 1(1), 133-151.
- Güriş, S. (Ed.). (2018). *Uygulamalı panel veri ekonometrisi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Hadi Cahyadi, H. W. M. (2020). Factors influencing income smoothing practices with firm size moderation. *Jurnal Akuntansi*, 24(2), 250–265. doi: 10.24912/ja.v24i2.695
- Hambrick, D. C. (2007). Upper echelons theory: An update. *Academy of Management Review*, 32(2), 334-343.
- Hambrick, D. C. ve Mason, P. A. (1984). Upper echelons: The organization as a reflection of its top managers. *Academy of Management Review*, 9(2), 193-206.
- Healy, P. M. (1985). The effect of bonus schemes on accounting decisions. *Journal of Accounting and Economics*, 7, 85-107.
- Healy, P. ve Wahlen, J. (1999). A review of the earnings management literature and its implications for standard setting. *Accounting Horizons*, 13(4), 365-383.
- Hensel, T. ve Schöndube, J. R. (2022). Big bath accounting and ceo turnover: the interplay between optimal contracts and career concerns, *Journal of Business Economics*, 92:1249–1281. doi:10.1007/s11573-022-01098-5
- Hooghiemstra, R., Hermes, N., Oxelheim, L. ve Randøy, T. (2019). Strangers on the board: The impact of board internationalization on earnings management of Nordic firms. *International Business Review*, 28(1), 119-134. doi:10.1016/j.ibusrev.2018.08.007
- Hu, N., Liu, L. ve Miller, W. F. (2013). The path to reporting economic reality - why all CEOs should have accounting degrees. *Journal of Management Policy and Practice*, 14(2), 11-18.
- Ioana, G. A. ve Ioan, T. A. (2018). Analysis of creative accounting – faithful image relationship and creative accounting – fraud relationship. *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series*, 18(2), 599-604.
- Isidro, H. ve Gonçalves, L. (2011). Earnings management and CEO characteristics in Portuguese firms. *Corporate Ownership ve Control*, 9(1), 87-95.
- Jiang, C. (2006, Temmuz 1). "Optimism" vs "Big Bath" accounting: A regulatory dilemma in Chinese financial reporting practices. doi:10.2139/ssrn.922484
- Jiang, F., Zhu, B. ve Huang, J. (2013). CEO's financial experience and earnings management. *Journal of Multinational Financial Management*, 23(3), 134-145. doi:10.1016/j.mulfin.2013.03.005
- Jones, J. J. (1991). Earnings management during import relief investigations. *Journal of Accounting Research*, 29(2), 193-228.
- Jones, M. J. (2011). *Creative accounting, fraud and international accounting scandals*. England: John Wiley ve Sons.
- Kothari, S., Leone, A. J. ve Wasley, C. E. (2005). Performance matched discretionary accrual measures. *Journal of Accounting and Economics*, 39, 163-197. doi:10.1016/j.jacceco.2004.11.002
- Kouaib, A. ve Jarboui, A. (2016). Real earnings management in innovative firms: Does CEO profile make a difference? *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 12, 40-54. doi:10.1016/j.jbef.2016.09.002

- Krishnan, G. V. ve Parsons, L. M. (2008). Getting to the bottom line: An exploration of gender and earnings quality. *Journal of Business Ethics*, 78(1-2), 65-76. doi:https://doi.org/10.2139/ssrn.899363
- Küçüksözen, C. ve Küçükkocaoğlu, G. (2005). *Finansal bilgi manipülasyonu: İMKB şirketleri üzerine ampirik bir çalışma*. 1st International Accounting Conference on the Way to Convergence. İstanbul: MÖDAV.
- Lauck, J., Negangard, E. M. ve Rakestraw, J. (2021). *Cognitive determinants of aggressive financial reporting – the combined effects of ego depletion, moral identity, and an ethical intervention*, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3762591>
- Lev, B. (2003). Corporate earnings: Facts and fiction. *Journal of Economic Perspectives*, 17(2), 27-50. doi:10.1257/089533003765888412
- Masruroh, S. ve Carolina, A. (2022). Beneish model: Detection of indications of financial statement fraud using CEO characteristics. *Asia Pacific Fraud Journal*, 7(1), 85-101. doi:10.21532/apfjournal.v7i1.258.
- Mulford, C. W. ve Comiskey, E. E. (2002). *The financial numbers game: Detecting creative accounting practices*. New York: John Wiley ve Sons.
- Ngo, D. N. ve Nguyen, C. V. (2022). Does the CEO's financial and accounting expertise affect the financial reporting quality? Evidence from an emerging economy. *Journal of Financial Reporting and Accounting*. doi:10.1108/JFRA-09-2021-030
- Nuanpradit, S. (2019). Real earnings management in Thailand: CEO duality and serviced early years. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, 11(1), 88-108. doi:10.1108/APJBA-08-2018-0133
- Perols, J. L. ve Lougee, B. A. (2011). The relation between earnings management and financial statement fraud. *Advances in Accounting*, 27(1), 39-53. doi:10.1016/j.adiac.2010.10.004
- Qawasmeha, S. Y. ve Azzam, M. J. (2020). CEO characteristics and earnings management. *Accounting*, 6, 1403-1410.
- Rezaee, Z. (2005). Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud. *Critical Perspectives on Accounting*, 16(3), 277-298.
- Saona, P. ve Muro, L. (2018). Firm- and country-level attributes as determinants of earnings management: An analysis for Latin American firms, *Emerging Markets Finance and Trade*, 54 (12), 2736–2764. doi:10.1080/1540496X.2017.1410127
- Schipper, K. (1989). Commentary on earnings management. *Accounting Horizons*, 3(4), 91-102.
- Spathis, C. T. (2002). Detecting false financial statements using published data: Some evidence from greece. *Managerial Auditing Journal*, 17(4), 179-191. doi:10.1108/02686900210424321
- Stolowy, H. ve Breton, G. (2000, Haziran 28). *A framework for the classification of accounts manipulations*. HEC Accounting and Management Control Working Paper No. 708/2000. doi: 10.2139/ssrn.263290
- Stolowy, H. ve Breton, G. (2004). Accounts manipulation: A literature review and proposed conceptual framework. *Review of Accounting and Finance*, 3(1), 5-92. doi:10.1108/eb043395
- Tak, İ. (2010). Financial information, effects of financial information on economic decision. *Annals - Economy Series, Constantin Brancusi University, Faculty of Economics*, 4, 217-231.

- Troy, C. J., Smith, K. G. ve Domino, M. A. (2011). CEO demographics and accounting fraud: Who is more likely to rationalize illegal acts? *Faculty Publications*, 9(4), 259-282. doi:10.1177/1476127011421534
- Warno, N. M., Fauzi, M. (2019). The effect of tax planning, company value, and leverage on income smoothing practices in companies listed on Jakarta islamic index, *Journal of Islamic Accounting and Finance Research*, 1(1), 139-162. doi:10.21580/jiafr.2019.1.1.3733
- Yüce, A. A. (2012). Sermaye piyasasında manipülasyon. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*(98), 364-388.
- Zouari, Z., Lakhel, F. ve Nekhili, M. (2015). Do CEO's characteristics affect earnings management? Evidence from France. *SSRN Elektronik Journal*, 12(4), 801-819. <https://www.researchgate.net/publication/280712817> adresinden erişildi.

SAKİN KENTLERDE YAŞAM VE ÇALIŞMA YAŞAMI KALİTESİ THE QUALITY OF LIFE AND QUALITY OF WORKING LIFE IN SLOW CITIES

Nisan Nur ÇAKIR TEMEL¹, Oğuz BAŞOL²

1. Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi,
Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma
Hizmetleri Bölümü, nisanurcakir@hotmail.com,
nisanurcakir@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-2935-4630>
2. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri
İlişkileri Bölümü, oguzbasol@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-2935-4630>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
26.03.2023 03.26.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220071>

* Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim
Dalı, Doktora Tezi, Kırklareli, Temmuz 2021.

Öz

Sakin kentler kültürel, doğal ve tarihsel değerlerin korunduğu, gelecek nesillere bu değerlerin aktarıldığı; yüksek refah seviyeli şehirleri ifade etmektedir. Sakin kentler küreselleşmenin getirmiş olduğu standardizasyon ve hız akımına karşı alternatif bir şehirleşme ihtiyacından doğmuştur. Çalışma yaşamı kalitesi insani çalışma ve yaşama koşullarını yaratarak çalışanların genel mutluluk düzeylerinde artışı amaçlamaktadır. Bu anlamda mevcut çalışma sakin kentlerdeki yaşam deneyimlerinin çalışma yaşamı ile meydana getirdiği resmi araştırmayı hedeflemektedir. Araştırma kapsamında Türkiye'deki Akyaka, Seferihisar, Taraklı, Vize, Gökçeada, Yenipazar sakin kentlerinde ikamet eden 38 çalışanla derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda sakin kentlerin çalışanlar için çalışma yaşam kalitesi yüksek, insanların mutlu yaşadığı şehirler olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sakin Kent, Yavaşlık, Yavaş Yemek, Çalışma Yaşamı Kalitesi, Yaşam Kalitesi.

Abstract

Cittaslow refers cities, where cultural, natural and historical values are preserved and these values are passed on to future generations with high-prosperity. Cittaslow has emerged from the need for an alternative against the standardization and speed due to globalization and refers to high-prosperity cities where cultural, natural, historical values are preserved. Quality of working life aims to increase the happiness levels of employees by creating humanized working, living conditions. This study aims to investigate the life experiences in cittaslow with working life. In-depth interviews were conducted with 38 employees in Turkey. As a result it has been concluded that the cittaslow are the cities with high working life quality for the employees, where people live happily.

Keywords: Cittaslow, Slowness, Slow Food, Quality of Working Life, Quality of Life.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Speed is an integral part of life today and is increasingly seen as a necessary key to success. The fear of wasting time and the curse of idleness have reached terrifying proportions, driving humanity to produce and consume more. But each unit of tempo began to take our daily life away from quality. Ephemeral lifestyles have found their way into almost everything, from cultures and cities to food and consumption habits. However, this speed has recently expired and has begun to give way in the direction of slow motion. The increasing speed of the world has led to the search for alternatives to megacities. Many new perceptions and transformations such as reverse migration, ecovillages and sustainable living are the behaviors that have attracted attention in recent years. Another and the most inclusive of these new trends comes to life with Cittaslow (slow city). This change started with a trend called Slow Food. The Slow Food movement maintains that food is a culture and that it is necessary not only to satisfy hunger, but also to consume these foods with an awareness of their culture, preparation and processes. The Cittaslow concept, complementary to the Slow Food movement, quickly became an international concept. In this sense, Cittaslow was born as a philosophy aimed at protecting local values and acting in coordination with society. Cittaslow is a movement that adapts the philosophy of slowness to cities in its role as a complement to the Slow Food movement and criticizes standardized fleeting and fast lives. Cittaslow approaches the concept of inertia with an alternative concept of "work", the busiest area of life. Work, in its most complete definition, is a concept that covers all human activities and continues to exist since the existence of man. Although different meanings have been attributed to work throughout the historical process, work is seen as an activity that occupies most of the day, shapes a person's life and serves more than one purpose.

Research Questions

This research addresses 2 research questions. The first is "How do people working in slow cities perceive the quality of working life?" and the second is "What are the opinions of people living in slow cities on the Cittaslow?"

Literature Review

The number of studies on Cittaslow in the literature is increasing day by day, it can be seen that the studies written so far generally focus on the fields of sustainability, tourism and local government. Furthermore, it is one of the findings that all studies conducted to date have examined selected Cittaslow. However, national and international literature searches have revealed that no research has been done on the quality of working life in Cittaslow. Based on these findings, the present study aims to measure the quality of working life in the Cittaslows and fill an important gap in the literature. Furthermore, the present study examines whether the Cittaslows are alternative cities that will increase the general well-being of workers in the Cittaslows axis and the quality of working life.

Methodology

The study selected 6 Cittaslow (Seferihisar, Akyaka, Gökçeada, Vize, Yenipazar and Taraklı) in the Aegean and Marmara regions of Turkey as samples and evaluated the opinions of 38 workers working in different sectors in these cities. As this study, which aims to examine the quality of work and life in the Cittaslows, is a descriptive and in-depth interview technique, one of the qualitative research methods was preferred. The interview form used in the study contains 33 questions consisting of 8 dimensions, developed by Walton (1975).

Results and Conclusions

As a result of the study, it was found that the responses of participants working in Cittaslow on the quality of working life are positive. More generally, participants like living and working in a Cittaslow, express satisfaction with their work, and say that working in a Cittaslow brings peace and happiness to themselves and their families. Moreover, participants are aware of the convenience and advantages of Cittaslow compared to big cities and take pride in living in this city. As a result of the analysis of the questions on the dimensions of the quality of work, it was found that all the sub-dimensions of the quality of the work of the participants are positive. In other words, the participants see their professional life as a source of pride which gives them prestige and self-confidence. They claim that the benefits of Cittaslow allow them to have balanced time for themselves, their family and their social life; although their workload changes periodically, it is concluded that they call it a hobby. Likewise, it can be stated that the participants have positive feelings and thoughts in terms of democratic environment, social inclusion, continuous development and improvement, use and development of individual skills and adequate and fair wages, both in terms of opportunities offered by the working environment and the opportunities that Cittaslow offers. Undoubtedly, as for any individual, the pleasure of economic return is inevitable for the people of Cittaslow, but eco-economic structures must be created for these cities. In the words of Karl Polanyi, if individuals value their material wealth in order not to lose their social prestige, this wealth should be directed towards products and services suited to their local structure rather than supply chain products or services in Cittaslow. The first step could be to break the link between the fast-consuming concepts of status and prestige and restructure them in Cittaslow according to the philosophy of inertia. Based on this, training, encouraging and creating employment opportunities for local people to offer products or services unique to their city will eliminate their feelings of envy of another city. In this way, residents will focus on making the unique characteristics of their city more sustainable. Otherwise, an imitation of Cittaslow will result, which will affect the quality of life in cities but endanger the quality of life at work. As a result of the research, it was concluded that the level of quality of working life in Cittaslow is high, particularly in low-speed jobs, which in this study are defined as products of manual labor and a service work done with the family. However, there are also implications that uncontrolled tourism could negatively affect the quality of life in Cittaslow in the future and therefore the quality of working life.

1. GİRİŞ

Hız, günümüzün vazgeçilmezi haline gelmiş, başarının olmazsa olmaz anahtarı olarak görülmeye başlanmıştır. Zaman kaybetme korkusu ve boş zaman algısının lanetlenmesi endişe verici boyutlara ulaşarak insanlığı daha fazla üretmeye ve dolayısı ile tüketmeye yönlendirmiştir. Fakat her birim hızlanma kaliteden uzak, üstünkörü hayat tarzlarını dayatmaya başlamış, bu hayat tarzları ise kültürlere, kentlere, yeme içme alışkanlıklarına kadar neredeyse her alanda kendine yer bulmuştur.

Günlük yaşantıda aceleci hareketler normalleşmeye başlamıştır. Bir ayda yabancı dil öğrenme garantili eğitimler, 5 dakikada yapılacak yemek tarifleri, günde 10 dakika ayırarak hızla kilo verme egzersizleri günün geri kalan zamanlarında mutlu ve verimli olmayı vaat etmektedir. Aile ve arkadaşlarla sohbet eşliğinde yenen yemekler yerini, eve sipariş alışkanlıklarına bırakmış, metropollerin sıkışıklığından kaçamayan bireylerin yaşam enerjisini motivasyon seminerleri doldurmuş; insan kendi çaresinin kendinde olduğunu unutmuş, kendine yabancılaşmıştır. Toplum böylece kimliğini kaybetmekle birlikte çevreyi, doğal güzellikleri de hızlıca tüketmeye başlamıştır. Kendini tanımaya fırsatı olmayan bireyler doğadan uzaklaşmış, doğanın tahribatı ise bireyleri daha da fazla mega kentlere mahkûm kılmıştır.

Fakat bu hızlılık yakın süreçte miadını doldurarak yerini “yavaş” akımına doğru bırakmaya başlamıştır. Dünyanın hızının artması, mega kentlere alternatif arayışlarının başlamasına sebebiyet vermiş; tersine göç, köye geri dönüş, eko köyler ve sürdürülebilir yaşam gibi yeni yaklaşımlar son yıllarda dikkat çekmeye başlamıştır. Bu yeni akımlardan bir diğeri ve en kapsamlısı ise sakin kentler ile hayat bulmaktadır. Bu değişim öncelikle SlowFood (Yavaş Yemek) olarak adlandırılan bir akım ile baş göstermiştir. SlowFood akımı yemek yemenin bir kültür olduğu ve sadece karın doyurmak üzere yemek yenmemesini, aynı zamanda bu gıdaların yetiştirilmesi, hazırlanması ve süreçlerinin farkındalığıyla tüketilmesi gerekliliğini savunmaktadır. SlowFood hareketinin hayata geçmesi ile birlikte tamamlayıcısı niteliğinde olan Cittaslow kavramı da çok geçmeden uluslararası bir yaklaşım haline gelmiştir. Bu anlamda Cittaslow (sakin kentler veya yavaş kentler olarak da adlandırılan), yerel değerleri koruma amacını taşıyan, toplumla koordine hareket etmeyi amaçlayan bir felsefe olarak doğmuştur. Sakin kentler, SlowFood akımının tamamlayıcısı rolünde yavaşlık felsefesini şehirlere uyarlayan, standardize edilmiş üstünkörü hayatları, hızlı yaşamları eleştiren bir harekettir.

Sakin kentler, yavaşlık kavramına alternatif bir bakış açısı ile yaklaşmakta ve yaşamın en yoğun alanı olan “çalışma” kavramı da bu eleştirilerden nasibini almaktadır. Çalışma, en kapsamlı tanımı itibari ile insan aktivitelerinin bütününe kapsayan, insanın varoluşundan bugüne kadar varlığını devam ettiren bir kavramdır. Tarihsel süreçte çalışmaya farklı anlamlar yüklenmiş olsa da temelde çalışma insanın bir gününün çoğunu kapsayan, hayatını şekillendiren ve birden çok amaçla gerçekleştirilen bir faaliyet olarak değerlendirilmektedir.

Modern yönetim anlayışı ve insanın odak noktası haline gelmesi ile çalışma hayatına yönelikenilikler de söz konusu olmuştur. Buna göre, çalışma yaşamı kalitesi kavramı çalışanların daha yüksek motivasyon, iş güvenliği, kendini gerçekleştirme fırsatları, iletişim ve iş birliğinin sağlandığı insana önem veren örgütlerde fiziksel, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayabildikleri imkânları sunan bir yönetim biçimidir. Çalışmanın ve insanın çalışma hayatındaki önemini anlaşılması ile ortaya çıkan çalışma yaşamı kalitesi kavramının temel amacı, mutlu çalışanları ve örgütsel başarıları birbirine entegre edebilmek, bu sayede genel yaşam kalitesini arttırabilmektir. Bu hedeflerin yanı sıra çalışma yaşamı kalitesi çalışanların fizyolojik, psikolojik iyi oluşlarını; diğer bir ifade ile genel iyilik hallerini sağlama hedefleriyle örgütsel tatmin ile birlikte çalışanların sosyal yaşam ve ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır.

Ulusal ve uluslararası yazında sakin kentlere yönelik çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmakla birlikte şimdiye dek kaleme alınan çalışmalarda genel itibari ile sürdürülebilirlik, turizm ve yerel yönetimler alanlarına odaklanıldığı görülmektedir. Ayrıca, şimdiye dek gerçekleştirilen çalışmaların tamamının seçilmiş bir sakin kenti incelediği de tespitler arasındadır. Ancak ulusal ve uluslararası literatür taramalarında sakin kentlerde çalışma yaşamının kalitesine yönelik bir araştırmanın bulunmadığı da görülmüştür. Nitekim bu bulgulardan hareketle mevcut araştırma sakin kentlerde çalışma yaşamı kalitesini ölçmeyi amaçlamakta ve literatürdeki önemli bir boşluğu kapatmayı hedeflemektedir. Diğer bir ifade ile mevcut çalışma, sakin kentlerin, çalışanların genel iyi oluş seviyelerini yükseltecek alternatif kentler olup olmadığını sakin kentler ve çalışma yaşamı kalitesi ekseninde incelemektedir.

Araştırma kapsamında Türkiye’de Ege ve Marmara bölgesindeki 6 sakin kent (Seferihisar, Akyaka, Gökçeada, Vize, Yenipazar ve Taraklı) örneklem olarak seçilmiş ve bu kentlerde farklı sektörlerde işgücünde olan 38 çalışanın görüşleri değerlendirilmiştir. Sakin kentlerdeki çalışma yaşamı kalitesinin durumunu ve sakin kentlerdeki yaşamı keşfetmeye yönelik olan bu çalışma tanımlayıcı nitelikte olduğundan nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme tekniği tercih edilmiştir.

Mevcut araştırma beş bölümden oluşmaktadır. Devam eden ikinci bölümde çalışma yaşamı kalitesi ve öneminden bahsedilmiş; üçüncü bölümde sakin kentlerde çalışma yaşamı kalitesi; dördüncü bölümde saha araştırmasının amacı, veri toplama süreci ve analiz yöntemine; son bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

2. ÇALIŞMA YAŞAMI KALİTESİ VE ÖNEMİ

Çalışma yaşamı kalitesi kavramı ilk defa 1960’lı yıllarda IrvingBluestone tarafındantelaffuz edilmeye başlanmıştır ancak kavramın uluslararası alanda tanınırlığı 1972 yılında gerçekleştirilen New York Uluslararası Çalışma Yaşamı Kalitesi Konferansı (International Council for the Quality of Working Life) sayesinde gerçekleşmiştir (Easton vd., 2013; Martel ve Dupuis, 2004). Uluslararası

alanda çalışma yaşamı kalitesinin yer bulduğu bu kongrenin hemen ardından, 1973 yılında ise General Motor'un Otomobil İşçileri Sendikası ile çalışma yaşamına yönelik sözleşme imzalanması bu alana olan ilginin artmasını sağlamıştır (Turan, 2017; Bluestone, 1980).

Çalışma yaşamı kalitesi kavramı Cherns (1975) tarafından, “çalışanların sadece fiziksel değil aynı zamanda psikolojik, zihinsel ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanarak örgüte ve kendilerine daha fazla katkı sağlamalarını yaratacak imkânlar sunulması” olarak ifade edilmektedir (Cherns, 1975). Efray ve Sirgy (1990) çalışanların örgüt içi ihtiyaçlarının zaman içerisinde değişmesi nedeni ile çalışma yaşamı kalitesi kavramını daha çok “psikolojik tatmin” (kararlara katılım, pozitif örgüt içi ilişkiler) kavramı etrafında incelemiştir. Çalışma yaşamı kalitesi çalışanların çalışma ortamlarının kalitesine dönük olumlu ya da olumsuz algılanabilen örgütsel koşullar olup çalışanların iş ile ilgili tutumlarını besleyebilen bir etkiye sahiptir (Khan vd., 2022). Diğer bir deyişle, çalışanların psikolojik ihtiyaçlarının tatmin edilmesi, örgüt içi hem bireysel hem de örgütsel çalışma yaşamı kalitesini oluşturan etmenler olarak ifade edilmektedir.

Diğer bir tanıma göre, çalışma yaşamı kalitesi çalışanların montaj hattında tekrara dayalı işlerden ziyade; daha çok insan onuruna yakışır çalışma biçimlerini ifade eden, daha fazla iş tatmini, daha anlamlı işler, kararlara katılım süreçleri gibi faktörlerle çalışanların ve kurumların yüksek düzeyde performans artışına sahip olması şeklinde ifade edilmiştir (Huzzard, 2003). Çalışma yaşamı kalitesinin çalışanlara motive edici, ödüllendirici çalışma ortamı sunan ve örgüt içi olumsuzlukları en aza indirmeye gayesi taşıyan yapısının yanı sıra; aile ve sosyal yaşamı düzenleyici bir rolü olduğu da ifade edilmektedir (Rose vd., 2006). Bu anlamda literatürde çalışma yaşamı kalitesi tanımlarını dar ve geniş kapsamlı olmak üzere incelemek mümkündür. Dar anlamda çalışma yaşamı kalitesi kavramı, bir işin çalışan için anlamlı ve pozitif bir duygu uyandırmasını; geniş anlamda çalışma yaşamı kalitesi ise dolaylı ve dolaysız çalışma yaşamını kapsayan bütün faktörleri içeren düzenlemeleri ifade etmektedir (Üstündağ, 1999).

Çalışma yaşamı kalitesi kavramı coğrafi olarak incelendiğinde ise ülkelere göre farklı terimlerle ifade edildiği görülmektedir. Almanya'da çalışma yaşamı kalitesi “işin insani hale getirilmesi”; Fransa'da “çalışma koşullarının iyileştirilmesi”; Doğu Avrupa'da “işçinin korunması”, Norveç'te “endüstriyel demokrasi”, İsveç'te “işçi işveren sendikası kapsamında kurumların demokratikleşmesi” olarak tanımlanmaktadır (Huzzard, 2003). Bu anlamda ideal bir çalışma ortamının sunulmadığı takdirde devamsızlık, verimlilik kaybı, motivasyon eksikliği, psikolojik ve fizyolojik rahatsızlıkların oluşma riski gibi bir çok olumsuz sonuçlara katlanmak zorunda olduklarının farkında olan örgütler çalışanların refah ve üretkenliğini arttırmak için çalışma yaşamı kalitesine önem vermektedir. Ayrıca Dünya Sağlık Örgütü çalışma yaşamı kalitesini fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden de tam bir iyilik hali olarak tanımlayarak bu olgunun bireyler için önemini çarpıcı şekilde ifade etmiştir (Karimi ve Alipour, 2011; Faisal vd., 2022). Çalışma yaşamı kalitesi ile iş, insan ve sosyal yaşam arası denge kurulması, bireysel yetenekleri ortaya çıkararak daha verimli kullanılmasının sağlanması; takım çalışması, iletişim gücü,

verimliliği ve çalışanların moralini arttırarak işe yönelik streslerini azaltıp mutlu bir çalışma ortamının oluşturulması amaçlanmaktadır (Solmuş, 2000; Netto, 2019; Nazir, 2011; Naik, 2023). Tüm bu amaçlar doğrultusunda çalışma yaşamı kalitesine yönelik boyutlar ve unsurlar zaman içerisinde birçok çalışmada yer bulmuştur. Literatürde en çok kabul gören Walton'un (1975) yapmış olduğu kriter ayrımı ise bu çalışmada temel alınacaktır. Walton'un belirlemiş olduğu çalışma yaşamı kriterleri sekiz boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; (i) yeterli ve adil ücret, (ii) güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları, (iii) bireysel kapasitenin kullanılması ve geliştirilmesi, (iv) sürekli geliştirme ve iyileştirme, (v) sosyal bütünleşme, (vi) demokratik ortam, (vii) iş ve yaşam dengesi ve (viii) çalışma yaşamının sosyal boyutudur (Walton, 1973).

3. SAKİN KENTLERDE ÇALIŞMA YAŞAMI DİNAMİKLERİ

Yaşamın ve çalışmanın hızlanması kronolojik olarak sanayi devrimi ile başlamış, küreselleşmeye dayalı teknolojik gelişmelerin artması ile ivme kazanmış, tüketim toplumuna dönüşüm ile insanların günlük normal hızı olarak kabul edilmiştir. Öyle ki, üretici için en hızlı şekilde ürünlerin piyasaya teslimi daha fazla kazancı ifade ettiği anlaşıldığından beri, çalışanlar üzerinde bir zaman baskısı hâkim olmaya başlamıştır. Bu baskıyı toplumun genelinde kabul ettirebilmek adına ise hız, dakiklik adeta kutsanmış; kurmalı alarm saatleri (!) gibi statü mallar ile halk özendirilmeye çalışılmıştır. Nitekim zamanı olabildiğince fazla iş yaparak değerlendirmek bir toplumsal görev olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Honore, 2004). Fakat kas gücünün yerini alan zihin gücü ile vasıflı çalışanlar devamlı yinelenen bilgi akışı ve yeniliklere yetişme telaşı içinde algılama ve stres sorunu yaşayarak çalışma yaşamlarına devam etmek zorunda kalmışlardır (Toffler, 1981).

Diğer yandan küreselleşme ile birlikte dünya tek bir yapı haline gelerek ülkeleri birbirlerine bağımlı hale getirmiş; Amerikan kültürünü dünyaya hakim kılmıştır (Giddens, 2012). Amerikan kültürünün küreselleşmesi, dünya ülkelerinin birbirine benzemesi, toplumların aynılaşmasını Ritzer 1998 yılında "Toplumların McDonalds'laştırılması" olarak literatüre kazandırmıştır. McDonalds'laşma kavramı temelde dünya çapında hemen her toplumun tüketim toplumu haline gelerek Amerikanlaştığını ifade etmektedir (Ritzer, 2011). Fastfood zincirlerini aşan McDonalds'laşma, hemen her sektörde çalışanı fordist üretim tarzı ile hazır yemeklere; sınırları çizilmiş menülere (ürün ve hizmetlere) mahkûm etmiş; araca servis veya sıra denetimi ile montaj hattının birer parçası haline getirmiştir. Bu bakımdan McDonalds'laşma küreselleşmenin, değişen tüketim alışkanlıkları sayesinde hayatın hızlanması olarak ifade edilmiştir. Diğer yandan bu hıza sebebiyet veren en temel nedenlerden birisi ise sıkıştırılmış çalışma hayatından arta kalan zamanda yemeğe minimum zaman ayırarak daha fazla çalışma mecburiyeti olmuştur (Ritzer, 2011). Diğer bir ifade ile daha fazla verimlilik ve üretim endişesi ile çalışma saatlerinin hiçbir zaman yeterli olmadığı günümüzde, insanlar zamandan tasarruf etmek için fastfood zincirleri gibi temel ihtiyaçlarını hızla karşılayabilecekleri hizmetlere yönelmektedir. Bu sektörde çalışan kişiler ise daha hızlı hizmet verebilmek için adeta üretim bandında çalışan işçilere

dönüşmekte,sonucunda ise çalışanlar kendilerine ve işlerine yabancılaşmaktadır (Kırman ve Atak, 2020). Bu anlamda McDonalds’laşma kavramını sadece modern yemek sektörü olarak değil; günlük rutini belirleyen çalışma koşullarının bir sonucu olarak meydana geldiğini söylemek mümkündür.

Bununla birlikte küreselleşmenin getirdiği imkânların eşit ve adil olmaması nedeniyle küçük kentlerde istihdam problemleri ortaya çıkmış ve büyük şehirlere hızla bir göç akımı olmuştur. Sanayi devrimi ile istihdam olanaklarının fazla olduğu kentlere gerçekleşen göç akımı sonucu çarpık kentleşme, küreselleşme ile kendini daha fazla belli etmeye başlamıştır. Artan üretim ve bilinçsiz doğal kaynak tüketiminin yol açtığı çevre kirliliği gibi sorunlar ise toplumun her kesimini etkiler olmuştur. Büyük şehirleri cazibeli kılan en önemli etken, sermayenin vasıf ayrımı yapmadan düşük ve yüksek nitelikli işlere daha fazla yatırım yapması ve çalışanların küçük kentlere nazaran bu işlerde daha fazla ücretle çalışma imkânları olmuştur (Gleaser, 2012).

Tüm bu gelişmelerin sonrasında sakin kentler, hayatın hızını yavaşlatarak sürdürülebilir kentler yaratmayı amaçlayan uluslararası birlik olarak meydana gelmiştir (Köstem ve Yüksel, 2020). Yaşam kalitesine önem veren kentlerin uluslararası ağı olarak nitelendirilen sakin kentler küreselleşmenin getirdiği tektipleştirici düzene karşı, hız duyumu açısından sakin,kentsel yaşam kalitesi yüksek, çalışma ve endüstrileşmiş boş zaman döngüsü yerine zaman dengesini bireyin yetenekleri doğrultusunda kendi yarattığı alternatif kentler yaratmayı hedeflemektedir (Ak, 2018; Avan, 2021; Çınar, 2019). Buradan hareketle sakin kentlerde çalışma yaşamı dinamiklerini incelemek için sakin kentlere özgü çalışma biçimleri ve algılanan çalışma kavramına yönelik araştırmaların yapılması gereği ortaya çıkmıştır. Ayrıca literatürde çalışma kavramı sanayi devriminde bu yana “büyük şehirlerde” yapılabilen bir aktivite olarak değerlendirilmiştir. Ancak yavaşlık akımının büyümesiyle sakin kentlerde yaygınlaşan çalışma, geleneksel çalışmadan farklı bir yerde değerlendirilebilmektedir. Nitekim mevcut çalışma sakin kentlerdeki çalışmaya atfedilen anlamı, çalışma şartlarını çalışma yaşamı kalitesi çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır.

1999 yılında İtalya’nın Greve kenti belediye başkanı PaolaSaturnini’nin girişimiyle doğan sakin kent kavramı (Ergüven, 2011; Mayer ve Knox, 2009) günümüzde 30 ülke ve 277 şehirde varlığını sürdüren küçük ancak yaygın bir aile birliğini göstermektedir. Yavaşlık felsefesi ve sakin kentler erdemli bir küreselleşme içinde daha sağlıklı, huzurlu bir yaşam tarzını savunmakta (Honore, 2008) ve bir yaşam biçimine dönüşmeye başladığı görülmektedir. Elbette ki hayatın ayrılmaz bir parçası da çalışma yaşamıdır. Nitekim mevcut araştırma “sakin kentlerde çalışma yaşamı kalitesi” dinamiklerini belirlemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın temel problemi “sakin kentlerde çalışan bireylerin sakin kentte yaşamaya ve çalışma yaşamı kalitesi hakkındaki düşünceleri nelerdir?” şeklinde belirlenmiştir. Buna bağlı olarak araştırmada iki araştırma sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu sorular;

Araştırma Sorusu 1: Sakin kentlerde çalışan bireylerin çalışma yaşamı kalitesine ilişkin görüşleri nelerdir?

Araştırma Sorusu 2: Sakin kentlerde yaşayan bireylerin sakin kente ilişkin görüşleri nelerdir?

4. YÖNTEM

Mevcut araştırma keşfedici ve tanımlayıcı niteliktedir. Bu nedenle araştırmada “ne” ve “nasıl” sorularına odaklanılmıştır. Bu sorulara bilimsel kısıtlar altında yanıt vermek nitel yöntem ile mümkündür. Nitekim nitel yöntem, “anlamaya, araştırma faaliyetinin sonucu gerçekliği olduğu gibi tanımlamaya, ne ve nasıl sorularına” odaklanmaktadır. Nitel araştırma insan deneyimlerini, motivasyonlarını ve davranışlarını araştırmayı kelimelerin analizi ile gerçekleştiren; söylenenleri kavrayarak anlamayı amaçlayan, deneyim ve durumların tamamının bir resmini çıkarmayı hedefleyen bir yöntemdir. Aynı zamanda olayların doğal ortamında incelendiği, fenomenlerin insanlar için ne anlam ifade ettiğini anlamlandırma ve yorumlama tekniği olarak da ifade edilmektedir (Grant, 2008; Clissett, 2008; Denzin ve Lincoln, 2005). Bu sebeple araştırmada nitel yöntem tercih edilmiş, veri toplama, analiz ve bulguların yorumlanması süreci araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Mayıs 2020 tarihinde dünya genelinde 30 ülkedeki 277 şehir sakin kent unvanına sahiptir. Türkiye’de ise bu kentlerin sayısı 18’dir. Mevcut araştırma ise Marmara ve Ege bölgelerindeki sakin kentler olan Akyaka (Muğla), Gökçeada (Çanakkale), Seferihisar (İzmir), Taraklı (Sakarya), Vize (Kırklareli) ve Yenipazar (Aydın) kentlerini kapsamaktadır. Örneklem olarak seçilen bu kentler, Marmara ve Ege bölgelerinde bulunmaktadır. Ayrıca bu kentler sakin kent unvanı alması bakımından tarihsel olarak ilk 6 kenttir. Aynı zamanda bu kentler, nüfus, turizm kapasitesi, işyeri sayısı ve çalışan sayısı bakımından sakin kentler arasında ilk 10’da bulunan kentlerdir.

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler 27.07.2019 tarihi ile 16.09.2019 tarihleri arasında gerçekleşmiştir ayrıca katılımcıların onayları alınarak gerçekleştirilen görüşmeler ses kaydı ile belgelenmiştir. Katılımcıların ses kayıtlarının 7 dakika ile 61 dakika arasında olduğu ve toplam 717 dakika olduğu görülmüştür.

Araştırma kapsamında 38 katılımcıyla görüşme gerçekleştirilmiştir. Akyaka’dan 6, Gökçeada’dan 6, Seferihisar’dan 7, Taraklı’dan 6, Vize’den 6 ve Yenipazar’dan 7 katılımcıyla görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 11’i kadın, 27’si erkek; 27’si evli, 11’i bekadır. Katılımcıların 1’i ilkokul, 2’si ortaokul, 13’ü lise ve 21’i de üniversite mezunudur. Araştırmaya katılanların yaşları ise 18-60 yaş aralığındadır. 27 kişi özel sektörde istihdam edilmekte iken 11 kişi kamuda çalışmaktadır. Bir diğer demografik özellik incelendiğinde katılımcıların 16’sı kendi işletmelerinde çalışırken, 20’si işletme çalışanı, 2’si dernek çalışanı olarak görev almaktadır. Son olarak katılımcıların 31’i gelirlerini yeterli olarak görmekte, 3’ü orta olarak ifade etmekte ve geri kalan 4’ü de gelirlerinin yetersiz olduğunu ifade etmektedir.

Mevcut araştırmada 2 bölümden oluşan görüşme formu kullanılmıştır. Bu bağlamda görüşme formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeyi hedefleyen 9 soru bulunmaktadır (örneğin, cinsiyet, yaş, deneyim süresi). Görüşme formunun ikinci bölümünde ise Walton (1975) tarafından geliştirilen 8 alt boyut ve 33 sorudan oluşan çalışma yaşamı kalitesi kriterlerini gösteren ve sakin kentlerde yaşam kalitesini içeren sorular bulunmaktadır.

5. BULGULAR

Araştırmanın bulguları iki bölümde ele alınmıştır. İlk bölümde sakin kentlerde yaşayan bireylerin çalışma yaşamı kalitesine ilişkin bulgular değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise sakin kentte yaşayan bireylerin sakin kente ilişkin görüşlerine yer verilmiştir.

5.1. Çalışma Yaşamı Kalitesine İlişkin Bulgular

Çalışmaya dâhil olan katılımcılar çalışma yaşamı kalitelerinden genel itibari ile memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Bu çıkarımı ifade eden katılımcı yorumlarını ailelerine zaman ayırabilme imkânı, yaptıkları işten keyif almaları, mesai saatleri sonrası uğraştıkları toprak ve hayvancılık işlerinden aldıkları haz ve keyif, hem de kendi hesabına çalışan kişilerin bu işlerinde hissettikleri özerklik ve çalışma hayatında yardımlaşma ve esneklik gibi başlıklara ayırmak mümkündür. Diğer bir ifade ile sakin kentte çalışanların çalışma yaşamı kalitesi algılarını pozitif yönlü olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Sakin kentte çalışmak katılımcılar tarafından keyifli, insanı özgürleştiren bir çerçevede ifade edilmiştir. Özel ve kamu sektöründe çalışanların günlük mesai saatlerinin dışında toprak ve hayvancılıkla uğraşmaya devam ettiklerini ifade etmekte ve bunları bir iş değil aile ile gerçekleştirilen hobi olarak değerlendirmektedirler. Bu anlamda aşağıda katılımcı görüşmesinde de anlaşılacağı üzere sakin kentlerde çalışma hayatına yönelik katılımcıların algılarının pozitif yönlü olduğunu söylemek mümkündür.

Burada bütün zamanını kendin için yaşıyorsun. Mesela 50 tavuğun varsa onunla uğraşıyorsun, 100 koyunun varsa onunla uğraşıyorsun. Zaten senin yaşam biçimin oluyor bu durum. Onun mesaisi, zamanı, vakti diye bir şey olmuyor. Bütün günün zevk ve şevkle çalışıyorsun yani (...) (G5).

Sakin kentte çalışmanın çalışma yaşamı kalitesi ve çalışma yaşamı üzerindeki etkisi konusunda katılımcıların memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir. Özellikle büyük şehirlerle sakin kentleri mukayese etme fırsatı olan katılımcılar sakin kentte çalışmanın daha az stres, koşturmaya içerdiğini bu anlamda çalışma yaşamlarının bir görev değil keyifle yapılan aktivite gibi gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu yöndeki katılımcı yorumları aşağıdaki gibidir.

Burayı İstanbul ile mukayese etmemek gerek, yaşam biçimi farklı, beklentiler farklı. Burada metropolün koşturmacası yok bir defa, burada daha rahat, daha huzurlusun, belki İstanbul'dakinden daha fazla çalışıyor olabilirsin ama burada zevkle ve istekle yaptığın için saatine bile bakmaya gerek görmüyorsun, daha da ötesi günleri unutuyorsun burada (...) (G5).

Yani burada yaşamak, çalışmak bir kere çok ayrıcalıklı diyebilirim. Eskiden şöyleydi, nerde yaşıyorsun dedikleri zaman Seferihisar'da yaşayanlara İzmirliyim, İzmir'de yaşıyorum derdi. Ama şu anda Seferihisar'da yaşayan birisine sorduğunuzda Seferihisarlıyım dediğini duyarsınız. Bu çok özel bir şey, kendisini ayrıcalıklı hissediyor, bu olağanüstü bir durum, o yüzden Seferihisar'da yaşıyor olmak, Köyceğiz'de yaşıyor olmak, Vize'de yaşıyor olmak ve hatta çalışıyor olmak bunun bir ayrıcalığı. Bence o yüzden çok büyük farkları var yani, işe gidip gelmesinden tutun arkadaş çevresine kadar, birçok alt yapıda büyük farkı görebilirsiniz (...) (S5).

Bu yorumlara ek olarak çalışma hayatını sakin kentin vermiş olduğu avantajlar çerçevesinde büyük şehirlerle karşılaştırarak memnuniyetlerini, belirten katılımcılar da olmuştur. Özetle, çalışma yaşamı kalitesinin katılımcılar tarafından yüksek olarak yorumlanmasında temel etkenlerden birinin sakin kentin sağlamış olduğu yaşam kolaylıkları olduğu söylenebilir. Bu kolaylıklar kent içerisinde kolay ulaşım imkânları, aile ile vakit geçirebilme, konforlu ve huzurlu bir yaşam, güvenlik ihtiyacının karşılanmasıdır. Bu yöndeki katılımcı yorumları aşağıdaki gibidir.

2 dakikada evimden işime geliyorum, öğle yemeğini evinizde yiyorsunuz, bu büyük bir konfor, aile ile daha fazla zaman geçirebiliyorsunuz, çocuklarınızı güvenlik içerisinde yetiştirebiliyorsunuz. (Y1).

Eşim de yoğun çalışıyor, akşam olduğunda evimize gidip birlikte vakit geçirebiliyoruz. Büyükşehir olsa, bir de eve gidiş geliş mesafesinde trafik olsa ve o sinir stres eve de yansısı işte o zaman iyice sıkıntı olacağını tahmin ediyorum (...) (Y2).

Çalışmanın sosyal boyutuna ilişkin ise sakin kentte çalışan katılımcılar yaptıkları iş ile gurur duymakta, topluma katkıda buldukları için mutlu olduklarını ifade etmektedirler. Katılımcılar çalışmalarının toplumdaki imajıyla ilgili olarak olumlu algılara sahiptirler. Ek olarak katılımcılar sakin kent unvanının prestij sağlamasıyla bu unvana sahip olan bir kentte çalışmaktan gurur duyduklarını ifade etmişlerdir. Diğer yandan katılımcılar kendi mesleklerinin görev ve sorumlulukları dışında gerçekleştirmekte oldukları gönüllülük esasına dayalı aktivitelerin de topluma yararlı olduğunu düşünmektedirler. Benzer şekilde sakin kentlerde çalışan kişilerin kentlerinin doğallığını, yöreye özgü yemek ve el işlerini korumak ve geliştirmek adına girişimlerde buldukları ve bu koruma arzusunun kendilerine gurur verdiği yönünde bulgular elde edilmiştir.

İşimle gurur duyuyorum, en güzel meslek, emekli işi zaten. Emekli olunca ne yapıyor? Kahveye gidiliyor. Bu yüzden en güzel meslek benim işim. Bu küçük kentin tek şehir kulübü olmanın prestiji var (...) (V2).

Çalışma hayatım bana özgüven sağlıyor (T1).

Şimdi bugün sakin kentler çıkıyor televizyonlara, bakın doktora tezleri yazılıyor bunların üzerine ve Vize muhakkak söyleniyor bir yerlerde, eskiden Vize'yi bilmeyen insanlar artık bununla beraber öğrenmiş oluyorlar Vize'yi (V4).

İşimle gurur duyuyorum. Millet yaz olunca kalabalıktan şikâyetçi oluyor, ama o kadar da olacak, 5 – 10 sene önce Seferihisar'ı hiç kimse tanımıyordu, ama şimdi, Seferihisar'ı bütün dünya tanıyor, şu mandalina kurularını İtalya'ya, Almanya'ya, Norveç'e gönderiyor Seferihisar... Mesela Türkiye'nin her tarafına internette seferihisar.com diye girerseniz bizim

kooperatifimiz çıkar karşınıza, her tarafa isteyen istediği kadar alıyor, iki günde elinizde oluyor(...) (S2).

Sonuç olarak sakin kentte çalışan katılımcıların çalışma yaşamı kalitesinin çalışmanın sosyal boyutuna ilişkin algılarının pozitif yönlü olduğu söylenebilir.

İş ve yaşam dengesine ilişkin katılımcıların geneli çalışma hayatlarının sosyal hayatları üzerinde olumlu etkisi olduğunu dile getirmişlerdir. Katılımcılar çalışma hayatlarından arda kalan zamanlarında aileleri ve kendilerine zaman ayırarak aktivitelerde bulunabildiklerini ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra mesai saatleri dışında aileleri ile gerçekleştirdikleri tarımsal ve hayvansal işlerden daha da fazla keyif aldıklarını, bu işlerin kendilerini deşarj ederek motivasyonlarını arttırdığı yönünde yorumlarda bulunmuşlardır. Diğer yandan sakin kentte çalışanların büyük bir kısmı aile işletmesinde istihdamda yer almalarından kaynaklı avantajlardan faydalandıklarını dile getirmişlerdir. Bu durum çalışma saatleri içerisinde iş yükünün daha kolay paylaşılmasına ve esnekliğine, mesai saatleri içerisinde aile ile birlikte vakit geçirmeye fırsat tanımaktadır. Bu yöndeki katılımcı yorumları aşağıdaki gibidir.

İşten sonra hayvancılık ve tarım işlerine çıkarız burada. Bu iş yükü değil, aksine üretmek insanın rahatlamasına neden oluyor. Üretmek insanı rahatlatıyor. Tarlaya bir ürün ektiğim zaman onun büyümesini ve yetişmesini seyretmek insana huzur veriyor... İş sonrası tarlaya gitmek veya hayvanlarla ilgilenmek bir yük veya iş değil ailece yaptığımız bir hobi. Ailecek yaptığımız için aileye zaman ayırma sorun olmuyor(...) (Y7).

...Aileden, atadan, dededen kalan topraklarımız var burada iş sonrası uğraştığımız... Toprakla uğraşmasını severiz, toprak insanın gerginliğini alıyor, stresini alıyor, kendinizi özgür hissediyorsunuz. Yalınayak hiç toprağa bastınız mı? Bir basın, o üzerinizdeki elektriğin kaybolduğunu göreceksiniz, doğa, sakinlik, dinginlik, huzur, öyle bir şey bu, yaşamak lazım biraz, yaşamadan çünkü hani, balık tatmamış insana bu tadı nasıl tarif edersiniz ki, anlatamazsınız, tarif edemezsiniz o lezzeti kendinin yaşaması gereklidir, böyle bir şey var yani, hayatımızın hikâyesi var(...) (Y1).

Aslında iş gibi değil hobi gibi oluyor, hem biraz da kazanç sağlamış oluyorlar. Ve bu kadar işin içinde bunlar aile ile birlikte yapılıyor genellikle. Pazar günü biz bahçe işimizi ailecek yapıyoruz, amcamlar geliyor, abimler geliyor, hep bir aradayız ve sevdiğimiz şeyi yapıyoruz (...) (Y4).

Bu bağlamda araştırmaya katılan katılımcılar çalışma hayatlarının özel ve sosyal hayatlarına da katkıda bulunduğunu ifade etmektedirler. Sakin kentin sağladığı kolay ulaşım imkânları, mesafelerin kısa olması gibi avantajlar bireylerin mesai saatleri dışında özel işlerini tamamlamaları, aileleri ile görüşmeleri, evlerine ulaşmaları konusunda stresi azaltan ve hayatı kolaylaştıran faktörler olarak görülmektedir.

Demokratik ortamın boyutları tek tek ele alındığında katılımcıların işletmelerinde çalışanlara yönelik hakların korunmasına yönelik algıları pozitif yönlü olduğu ifade edilebilir. Çalışma ortamındaki ifade özgürlüğü boyutuna yönelik katılımcıların çoğunun ifadelerini özgürce ifade edebildikleri söylenebilir.

Çalıştığımız kurumda herhangi bir ifade özgürlüğü sorununuz bulunmamaktadır. Üniversite olarak her türlü fikrin özgürce ifade edildiğini söyleyebiliriz(...) (V1).

İfade özgürlüğümüz ile ilgili bir sıkıntımız yok, ifade özgürlüğümüz tamdır(...) (V3).

2009'dan önce hatta 30 yıl öncesine kadar kadınlar pek dışarı çıkamazlardı, araba kullanamazdı, rahat bir şekilde sosyalleşemezlerdi. Aslında bundan 10 yıl öncesi de biraz böyleydi. Ama Seferihisar'da sakin kent bizlere şu süreci gösterdi.... Seferihisar'da kadınlar kendinden daha emin bir şekilde daha ayakları yere basan haline geldiler. Artı yanlarında bir sürü insan, bir sürü erkek çalıştırır hale geldiler çünkü kendi ev ekonomilerine katkı sağlıyorlar, ev ekonomisi demek kendilerinin özgürlükleri demek. Çünkü kendilerinin kazandıklarını kendileri harcayabiliyorlar ve kadınların daha net karar almalarına neden oldu bu durum. Sonuçta bu durum Seferihisar'da kadın-erkek eşitliğine demokratik bir katkı sağladı. Toplumsal demokrasi ve toplumsal cinsiyet muazzam düzeye ulaştı böylece(...)(S5).

Kişisel hayatın gizliliğine yönelik saygı ve kişisel özelliklere saygı boyutları konusunda ise özellikle kentlerin sakin kent unvanı alması ile artan farklılıklara karşı duyarlılıklarının ve kent halkının genel olarak özel hayat gizliliği veya bireylere duyulan saygının arttığı söylenmektedir. Bu durumun gelişmesinin temelinde ise sakin kentlerin getirmiş olduğu istihdam fırsatları, eğitimlerle birlikte turizm ile artan farklı kesimlerle birlikte yaşamaya başlamak, ticaret yapmak gibi etmenlerin de kuvvetli etkisi olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Sosyal Bütünleşme ilişkin araştırmaya katılan sakin kent çalışanlarının geneli sosyal bütünleşme konusunda farklılıklara karşı anlayışlı olduklarını ve çalışma arkadaşları ile olan ilişkilerin olumlu olduğunu ifade etmektedir.

Ciddi bir yerli-yabancı ayrımı olmuyor burada, çünkü gelen nüfus daha bilinçli olduğu için buraya ayak uydurmaya çalışıyor. Bir de Seferihisar halkının kültür düzeyi de öyle çok düşük değil (S1).

Katılımcılar işyerlerindeki farklılıklara karşı sorun yaşamamalarının en temel nedeni olarak aile işletmelerinin sakin kentlerde çoğunlukta olduğunu dile getirmektedir. Bu anlamda kendi işletmeleri olan katılımcılar aileleri ile birlikte gün içinde hem birlikte vakit geçirmekte hem de aile temelinde daha sağlam ilişkilerin olduğu bir çalışma hayatına sahip olabilmektedirler. Bu yöndeki katılımcı yorumları aşağıdaki gibidir.

Kendi işimizle ilgilendiğimiz için pek problem olmuyor(...)(Y6).

Şimdi siz işyerinize gittiğiniz zaman her insanın yaptığı bir iş var mesela, farklı insanlar var. Herkesin yapması gereken bir görevi var orada, gün içinde tamamlanması gereken. Farklı kişilerle çalışmak zor olabilir ama burada mesela silaj yaparken pazar günü abim 3 tane arkadaşımı çağırıyor, bir yandan kahkaha, şakalar ve espriler ile bir yandan da iş yapıyorlar. Neden sıkılırsınız? Ben, her gün inek bakmaya gittiğimde annemle vakit geçirmiş oluyorum, şakalaşıyorum, yeri geliyor su savaşı yapıyorsunuz; yeri geliyor silaj yapılırken silajın üzerinde tepiniyorsunuz, boğuşuyorsunuz, o yüzden o iş yapmış gibi olmuyor, zevk alıyorsunuz(...)(Y5).

Sonuç olarak sakin kentte çalışan katılımcılar çalışma yaşamı kalitesinin alt boyutu olan sosyal bütünleşmeye ilişkin pozitif yönlü algıya sahiptirler.

Sürekli geliştirme ve iyileştirmeye ilişkin araştırmaya dâhil olan katılımcılar kariyer imkânlarının mevcut olduğu özellikle sakin kent bünyesinde de gerçekleştirilen eğitim ve teşviklerin aktif olduğunu dile getirmişlerdir. Bu anlamda hem kamu hem de özel sektörde çalışanların çalışma yaşamı kalitesi alt boyutu olan sürekli geliştirme ve iyileştirmeye yönelik algılarının pozitif olduğunu söylemek mümkündür. Bu yöndeki katılımcı yorumları aşağıdaki gibidir.

Belediye çalışma yaptığında gençleri çok teşvik ediyorlar. Burada bulunduğum sürece gençleri aktif olarak çalıştırmaya çalışıyorduk, elimizden geldiği kadar(...)(A2).

Burada bir halk eğitim var, orada kadınlara yönelik çok fazla kurslar oluyor... Ya da onun dışında yeni açılan kültür merkezimiz var, çocuk ve kadınlara yönelik. Bağlama kursları, el işi kursları vb. bir sürü kurslar var. Burada kadınların birçoğu çanta yapıp satar ya da bir ara efe bebek kurslarımız vardı... İstedığımız zamanda kurs açtırabiliyoruz, bu konuda daha çok halk eğitim merkezi liderlik yapıyor (Y5).

Stant açıyorum, kavanozları koyduğumuz zaman gelen müşterilerin geri dönüşleri (çok güzeldi demeleri, şundan biraz daha alayım demeleri, kavanoz kapağındaki yazıdan beni bir sene sonra yurt dışından gelip bulmaları aynı reçeli almaları) beni çok mutlu ediyor... Geri dönüşümler önemli, asıl motivasyonum bu benim(...) (S3.)

Sakin kentlerde işyeri dışında var olan kariyer ve kişisel gelişim fırsatlarının kent bünyesinde aktif olması kişilerin kendi istihdam alanlarını yaratmaya yönelik girişimleri de geliştirmiştir. Özellikle kadın istihdamına yönelik fırsatların var olması sakin kent unvanı ile gelen farkındalık sayesinde gerçekleşmiş olup, kadınların istihdama katılmasına yönelik eğitimler ve teşvikler söz konusu olmuştur. Kariyer fırsatları ve teşviklerinin yanı sıra sakin kentte çalışanların kendi işlerine yönelik motivasyonlarının da yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Bu pozitif algının en temel nedeni kişilerin el emeği ile ürettikleri ürünlerin kalitesinden emin olmaları ve karşılığında müşteri memnuniyeti ile tatmin olmalarıdır.

Bireysel kapasitenin kullanılması ve geliştirilmesine yönelik araştırmaya dâhil olan katılımcıların işlerini önemli gördükleri sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu görüşlere ek olarak kendi hesabına çalışan, el emeği ile üretim yapan katılımcıların işlerine yönelik bireysel kapasitelerini kullanabilme özgürlüğü ve işlerini önemli görme düzeylerinin daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak sakin kentte çalışan katılımcıların işlerine yönelik önem algıları pozitif olmakla birlikte birden fazla iş ile uğraşabildiklerini söylemek doğru olacaktır. Özellikle kendi hesabına çalışanların işlerini daha önemli gördükleri ve çok yönlülük düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Kendime göre işimi önemli görüyorum. Burada birçok işletme var; otobüs işletmesi, eczaneler var. Gece saat 2'de kalkıp ben eczaneye gittiğimi biliyorum. İlaç vermesi gereken e-reçete diye bir sistem var, o sistemdeki aksaklıkları gidermeye gittiğim oluyor. Bu nedenle yaptığımız iş önemli sonuçta, bir veri kurtarma işi yapıyorsunuz. Adamın bilgisini, dokümanlarını resimlerini kurtarıyorsunuz, önemli bir şey. Tez yazıyorsunuz, bilgisayarımızın hard diski gitti, içinden kurtarmanız lazım(...)(V3).

Bir şirkette çalışırken kendinizin ürettiği bir şeyi göremiyorsunuz. Size verilmiş görev var, o görevi yapıyorsunuz. Doktor olduğumda da bana gelen hastaları gün içerisinde tedavi edip

göndereceğim. Ama burada öyle değil ki... Akşama kadar, bin bir çeşit insanla, bin bir çeşit şeyi paylaşıyorsunuz. Ürettiğiniz şeyler var... Akşam eve geldiğinizde kendi tarlanızdan kopardığınız mısırı kaynatıp yiyorsunuz ya da bahçeden sağıp geldiğiniz sütü anneniz tatlı yapıyor. Bunlar çok güzel zevkler(...)(Y5).

Araştırmaya dâhil olan katılımcılar güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarına ilişkin olarak iş yükleri ve çalışma saatlerinin dönemsel olarak değiştiğine yönelik ifadelerde bulunmuşlardır. Özellikle yaz dönemleri artan turizm ile çalışma saatleri ve iş yüklerinin arttığını; kışın ise daha az iş yüküne sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ek olarak katılımcılar yaz dönemi artan iş yükü ve çalışma saatlerinden şikâyetçi olmadıklarını da ifade etmektedirler. Bu anlamda sakin kentte çalışan bireylerin çalışma yaşamı kalitesi alt boyutu olan güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarına yönelik algılarının pozitif olduğu söylenebilir.

Nisan ayından itibaren başlıyor buranın işleri, çalışma yoğunluğu, okullar açılana kadar devam ediyor diyebilirim. Ekim ayının sonuna kadar da çocuğu olmayanlar kalıyor, çocukları büyümüş, karı koca, yaşlı kesim, emekliler geliyor yani. Çok ağır değil (...)(A2).

Yoğunluk çok fazla olmaz kışın, yoğunluk düşer ama devam eder. Çalışma saatleri özel sektörde hiçbir zaman akşam 5 'de bitmez, gece saat 12 'de olsa o saatte de devam eder yani. Biz keyif ile çalışıyoruz, keyif ile yapmıyorsanız, o işten zevk alamazsınız zaten (...)(A4).

Yeterli ve adil ücret konusunda araştırmaya dâhil olan katılımcıların sakin kentler bünyesinde kazançlarını yeterli ve adil düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan bu ücret seviyelerinin ülke genelinde düşük olmasından kaynaklı memnuniyetsizlikler de ifade edilmektedir. Fakat sonuç itibari ile sakin kentte çalışanlar kazançlarının kentlerinin getirmiş olduğu avantajlar sayesinde yeterli olduğu kanaatinde oldukları. Özellikle büyük şehirlerle karşılaştırıldığında sakin kentteki giderlerin daha az oranda olması, katılımcıların tüketim düzeylerinin daha düşük olması sayesinde yeterli ücret seviyesinde yaşamalarına imkân sağlamaktadır.

Vize için şu anki şeye baktığımız zaman bana göre yeterli (V5).

Tabi ki de yetiyor ama şöyle günümüzde insanlar biliyorsunuz yetinme kafasında değil maalesef (...)(A2).

Şimdi öncelikle bizim sistemimiz şöyle çalışıyor, asgari ücretten başlıyor, çalışmaya devam ederse yıllık primler şeklinde artışlarımız oluyor. Aynı zamanda Pazar günleri çalışmak isterse çift mesai ödüyoruz, çünkü başka türlü ne onlar çalışır ne de bizim işimiz yürür(...) (V6).

5.2. Sakin Kentlere İlişkin Bulgular

Bu bölümde ikinci araştırma sorusu olan sakin kentlerde çalışan bireylerin sakin kente ilişkin görüşlerini içeren bulgulara yer verilmiştir. Bu anlamda katılımcıların sakin kentte yaşamının onlar için ne ifade ettiği, sakin kentin yaşam kalitesinde bir etkisi olup olmadığı; son olarak da katılımcılar eğer sakin kent olmayan bir kentten geldiler ise bu katılımcıların karşılaştırmalı fikirleri sorulmuştur.

Araştırmaya katılan sakin kentte çalışanlar, sakin kenti bireylerin huzur ve mutlulukla yaşadıkları keyifli bir hayatın hüküm sürdüğü ve kendilerini özel hissettikleri yerler olarak tanımlamaktadırlar. Bu yöndeki katılımcı yorumları aşağıdaki gibidir.

Huzur. Tek kelimeyle. Dinginlik. Yani belli bir yaşam mücadelesinden sonra bu yaşımda daha bir dinginlik, daha bir rahat çevre, hava, trafik ve insan kirliliğinden uzak bir yer olduğu için, dört yıldır buradayım ve gerçekten çok seviyorum. Burada insanın yaşam kalitesi de arttırıyor zaten, kendimi diğer kentlerde yaşayanlardan farklı gördüğüm için mutlu hissediyorum kendimi(...) (S3).

Sakin kente üye olan bir kentte gerçekten, özel bir fark olduğunu; yürüdüğünüzde, yöresel yemeğini yediğinizde, insanlar ile muhabbet ettiğinizde bulabiliyorsunuz. Çünkü biliyoruz ki günümüzde artık insanlar, çok hızlı yaşıyorlar. Büyük bir dalga düşünün, aslında bu dalga büyük şehirleri ele aldı, Londra'ya, New York'a baktığınızda İzmir'e, İstanbul'a baktığınızda öyle. İnsanlar beton arasında yaşıyorlar, kapitalist düzen şu an çok ön planda, yani bizlerin eline bir kahve veriyorlar ve onu bir kartonda veriyorlar ve onu iç diyorlar, bunu da bir özellikmiş gibi bizlere tanıtıyorlar (S5).

Bununla birlikte katılımcıların sakin kent felsefesine ilişkin bilgi ve detaylara hâkim oldukları ve yavaşlık kavramını sindirerek kendi kentlerine adapte etme açısından yeteri algıya sahip oldukları da görüşmeler sonucunda ulaşılan bulgular arasındadır. Bu anlamda araştırmaya katılan sakin kent çalışanlarının sakin kent ile ilgili olumlu algılara sahip oldukları söylenebilir.

Sakin kentlerde üreticinin karbon ayak izinin en az olduğu üretimi tercih edersiniz, ama diğer şehirlerde buna bakılmaz. Kriterler, yaşam kalitesinin yükseltilmesi ile ilgili notlar veriyor. Önemli olan bunlara göre yaşayabilmek, bunlara göre hareket edebilmek (V4).

Sakin kentin yaşam kalitesine etkisi konusunda katılımcılar sakin kentin sağladıkları kolaylıklar (kolay ulaşım, aileye yakınlık, doğal çevre, vb.) bakımından pozitif algıya sahip oldukları söylenebilir. Benzer şekilde sakin kentte çalışmak katılımcılar tarafından keyifli, insanı özgürleştiren bir çerçevede ifade edilmiştir. Özel ve kamu sektöründe çalışanların günlük mesai saatlerinin dışında toprak ve hayvancılıkla uğraşmaya devam ettiklerini ve bunları bir iş değil aile ile gerçekleştirilen hobi olarak değerlendirdiklerini dile getirmektedirler. Bu anlamda sakin kentlerde çalışma hayatına yönelik katılımcıların algılarının pozitif yönlü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Memnunuz, her İstanbul'a gittiğimizde ne kadar doğru bir karar verdiğimizizi düşünmüyoruz (...). Bir de şehirde çok fazla yıprandık, o insani ilişkiler, o acımasız ilişkiler (...) Her boyutu var. Arkadaşlık ilişkileri, yüzüne başka-dön oraya başka, birbirini ezme çabası. Sürekli bunların içerisinde çok fazla sıkıntı çektik, böyle olunca da oradan lanet olsun diye geldik (G2).

Sakin kentte çalışmanın çalışma yaşamı kalitesi ve çalışma yaşamları üzerindeki etkisi konusunda katılımcıların memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir. Özellikle büyük şehirlerle sakin kentleri mukayese etme fırsatı olan katılımcılar sakin kentte çalışmanın daha az stres, koşturmaca içerdiğini bu anlamda çalışma yaşamlarının bir görev değil keyifle yapılan aktivite gibi gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu yöndeki katılımcı yorumları aşağıdaki gibidir.

12 yaşından beri İstanbul'da ailem ile yaşıyordum. 20 yaşında evlenince yine İstanbul'da kaldım. Sonra çok fazla kalabalıklaştı, her şey çok pahalı, her şey çok zorlaşmaya başladığında, çocukta olunca işler gittikçe zorlaşmaya başladı. Çocuğumu dışarıya salamıyordum, arkadaşları aşağıda oynarken bir anda karar verdim buraya taşınmaya. Çok memnunum burada çalışmaktan, yaşamaktan (G6).

İstanbul'daki hayatım hep evde geçti, burada da hep evde geçiyor, ama burada yine de bir çevre edinebiliyor insan, görebiliyorsun, fark ediliyorsun. İstanbul'da o kadar farklılık olmuyor, evle iş arasında yaşıyorsun orada sadece, burada öyle değilsin çevreye rahatlıkla çıkabiliyorsun. (T2).

Bütün bunların yanı sıra özellikle kıyı turizmine açık alan Seferihisar, Akyaka, Gökçeada kentlerinde son dönemlerde görülmeye başlanan bazı bozulmalar da katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Özellikle Akyaka kentinin yaz dönemlerinde aşırı turist almaya başlaması ile dönemsel olarak trafik, çevre kirliliği gibi dezavantajlara maruz kaldıkları ifade edilmektedir. Seferihisar ve Gökçeada kentleri Akyaka ile karşılaştırıldığında daha düşük oranda da olsa özellikle betonlaşma anlamında olumsuz etkilenmeye başladıkları da bulgular arasında yer almaktadır. Özet olarak kıyı turizmine açık olan sakin kentlerde çalışan katılımcılar yaşam kalitelerinin pozitif yönlü olduğunu ifade etmelerine rağmen son dönemlerde bu durumun negatif yönlü eğilime geçtiğini hissetmektedirler. Bu çıkarıma benzer şekilde literatürdeki diğer çalışmalarında aynı tehditleri tespit ettiği gözlemlenmiştir (Nilsson, 2010).

Eskiden sakin kent ismi yoktu ama zaten sakindi kentimiz. Kriter vs. bilmiyorduk, bisiklet yolu yoktu ama bisiklet sürülebiliyordu, hadi bakalım şimdi bisiklet sür (...)Eskiden gelen turist zaten burayı senden benden daha iyi koruyordu. Adam burada tekne turuna biner eline çöp poşeti alır, her şeyini içine atar, döndüğünde çöpe atardı (A3).

Ama son dönem birazcık betonlaşma oldu aslında. Dışarıdan gelenler adayı çok beğenip ya bir arsa aldılar ya da o arsanın üzerine bir ev kondurdular. Hani İstanbul'dan gelip İstanbul hayatı yaşamak istiyorlar. Bu hiç hoş bir şey değil tabi ki (G6).

Sonuç olarak katılımcıların sakin kente ilişkin görüşleri yaşam kalitesi, çalışma hayatı, çalışma kalitesi başlıkları altında genel itibari ile pozitif yönlü olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu çıkarımla birlikte kıyı turizmine açık olan sakin kentlerin son dönemlerde aşırı turizm ve göç kaynaklı şehirlerinin doğal yapısının bozulması, trafik artışları, çevre kirliliği gibi sorunların baş gösterdiği bu anlamda geçmiş zamana yönelik yaşam kalitelerinde azalmalar meydana geldiği çıkarımı yapılabilir.

SONUÇ

Mevcut eserde yaşam hızının dengede olduğu sakin kentlerde çalışma yaşamı kalitesinin araştırılması hedeflemiştir. Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki temel merak noktası “sakin kentlerin yukarıda bahsi geçen olumsuz koşulları iyileştiren, kapitalizmi reddetmeden, daha mutlu yaşam ve çalışma ortamı imkânı sağlayan alternatif kentler olup olmadığıdır”. Çalışma ise insanların hayatlarını idame ettirmek, kendilerini gerçekleştirmek, saygınlık kazanmak adına gün içi en fazla vaktin geçtiği, aile ve sosyal yaşamı etkilediği gerekçesi ile çalışma yaşamı kalitesi kapsamında ele alınmış ve

araştırmanın temel problemi olan “sakin kentlerde çalışan bireylerin çalışma yaşamı kalitesi hakkındaki düşünceleri nelerdir” ve “sakin kentlerde çalışan bireylerin sakin kente ilişkin görüşleri nelerdir” sorusu üzerinde temellendirilmiştir.

Mevcut araştırma ile sakin kentlerdeki çalışanlarının çalışma yaşamı kaliteleri incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada Türkiye’deki 6 sakin kent olan Vize, Seferihisar, Yenipazar, Akyaka, Taraklı ve Gökçeada kentlerinde çalışan 38 kişi ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Ulusal ve uluslararası alanda sakin kentlerin çalışma yaşamı kalitesi üzerindeki etkisinin ele alınmaması ve araştırmanın örnekleme bakımından 6 ayrı sakin kenti içeriyor olması mevcut çalışmayı konu, kapsam ve literatürdeki boşluğu kapaması bakımından önemli kılmaktadır.

Araştırmada kullanılan görüşme formu Walton (1975)’tarafından geliştirilen 8 boyuttan oluşan 33 soruyu içermektedir. Buna göre bu çalışmada çalışmanın sosyal boyutu, iş yaşam dengesi, demokratik ortam, sosyal bütünleşme, sürekli geliştirme ve iyileştirme, bireysel kapasitenin kullanılması ve geliştirilmesi, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları, yeterli ve adil ücret boyutları ele alınmıştır. Ayrıca araştırmanın temel problemi olan “sakin kentlerde çalışan bireylerin çalışma yaşamı kalitesi hakkındaki düşünceleri nelerdir” sorusu da görüşme formunda ki bir diğer boyut olarak eklenmiştir. Bu soru sakin kentlerdeki çalışanların çalışma yaşamı kalitelerine yönelik algılarına odaklanmaktadır. Mevcut araştırma sonucu sakin kentlerde çalışan katılımcıların araştırmanın temel problemi olarak belirlenen sakin kentlerde çalışan bireylerin çalışma yaşamı kalitesi hakkındaki düşüncelerine yönelik vermiş oldukları cevaplar pozitif yönlü oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Daha genel bir ifade ile katılımcılar sakin kentte yaşamaktan ve çalışmaktan keyif almakta, yaptıkları işlerden mutlu olduklarını ifade etmekte, sakin kentte çalışmanın kendilerine ve ailelerine huzur ve mutluluk verdiğini ifade etmektedirler. Ayrıca katılımcılar büyük şehirlere kıyasla sakin kentin kolaylıklarının ve avantajlarının bilincinde olup, bu kentin sakini olmaktan gurur duymaktadırlar.

Çalışma yaşamı kalitesi boyutlarına yönelik soruların analizi sonucunda ise katılımcıların çalışma yaşamı kalitesinin tüm alt boyutlarına (çalışma yaşamının sosyal boyutu, bireylerin iş ve yaşam dengesine, demokratik ortam, bireylerin sosyal bütünleşme, sürekli geliştirme ve iyileştirme, bireylerin güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları, bireylerin yeterli ve adil ücret) ilişkin pozitif yönlü algıları olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile katılımcılar çalışma hayatlarının kendilerine prestij ve özgüven sağlayan bir gurur kaynağı olarak görmekte; sakin kentte yaşamış olmanın verdiği avantajlar ve genel itibari ile aile şirketi çalışanı olmaları neticesinde kendilerine, ailelerine ve sosyal yaşamlarına dengeli zaman ayırabildiklerini ifade etmekte; iş yüklerinin dönemsel olarak değişmesine rağmen aile ile birlikte keyifle yapılan bir aktivite olarak adlandırdıkları sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde katılımcılar demokratik ortam, sosyal bütünleşme, sürekli geliştirme ve iyileştirme, bireysel kapasitenin kullanılması ve geliştirilmesi, yeterli ve adil ücret boyutlarında da hem çalışma ortamlarının sağlamış olduğu

imkânlar hem de sakin kentin getirmiş olduğu fırsatlar açısından pozitif duygu ve düşüncelere sahip oldukları söylenebilir.

Kuşkusuz her bireyde olduğu gibi sakin kent halkının da ekonomik getiri hazzı kaçınılmaz olmakla birlikte bu kentlere yönelik eko-ekonomik yapılanmalar oluşturulması gereği ortadadır. Karl Polanyi'nin deyimiyle bireyler sosyal saygınlıklarını kaybetmemek adına maddi zenginliklerine önem vermekte ise sakin kentlerde bu zenginliğin üretim bandı ürünleri veya hizmetlerinden ziyade yerel dokularına uygun ürün ve hizmetlere yönlendirilmesi gerekmektedir. Statü ve saygınlık kavramlarının hızlı tüketimle olan bağının kesilerek yavaşlık felsefesi uyarınca sakin kentlerde yeniden yapılandırılması ilk adım olabilir. Buna istinaden yerel halkın sadece kendi kentlerine has ürünleri veyahut hizmetleri verebilmeleri adına eğitim almaları, teşvik edilmeleri ve bu alanlarda istihdam alanları yaratılması başka bir şehre imrenme duygularını ortadan kaldıracak, yerel halk kentlerinin onlara sunduğu eşsiz özellikleri sürdürülebilir kılmanın değerine odaklanacaktır. Aksi takdirde taklit sakin kentler türemekte ve kentlerin yaşam kalitelerini etkilemekle birlikte çalışma yaşamı kaliteleri tehlike altına girebilecektir.

Araştırmanın sonucunda çalışma yaşam kalitesi düzeyinin sakin kentlerde ve özellikle bu çalışmada aile ile birlikte yapılan el emeği ürün ve hizmet işleri olarak tanımlanan yavaş işlerde yüksek olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bununla birlikte kontrolsüz turizmin gelecekte sakin kentlerdeki yaşam kalitesini dolayısı ile çalışma yaşamı kalitesini de olumsuz etkileyebileceğine dair çıkarımlar da mevcuttur. Bu anlamda sakin kentlerin mevcut mutluluklarını ve kalitelerini koruyabilmeleri adına özellikle Türkiye Sakin Kent Organizasyonu'na, yerel yönetimlere ve yerel halka birçok görev düşmektedir. Bu bağlamda ilgililere verilebilecek öneriler şunlardır;

Türkiye özelinde sakin kent unvanı kriterlerinin yanı sıra kentlere has ürün, mimari, doğal güzelliklerinin korunması ve geliştirilmesi maksadıyla bu alanlara yönelik her sakin kent için özel belirlenmiş kriterler getirilebilir. Bu anlamda kentlerin sakinliğini bozmadan, sakin kent kriterleri ve özel kriterler doğrultusunda kentlere has yol haritaları oluşturulabilir.

Sakin kentlere özel eko-ekonomiler, karşılıklılık ilkesi ile (Polanyi, 1986) statü ve mal denklemi değiştirilerek, sosyal statünün yöresel değerleri sürdürülebilir kılmadaki özen ve emekle bağdaştırılması, yerel halkın bu anlamda bilinçlendirilmesi sağlanabilir. Daha fazla üretim ve hizmetin daha fazla tüketime dolayısı ile çevresel ve sosyal bozulmalara sebebiyet verdiği gerçeği ile yerel halk önceden tanıştırılmalı, bu bilinç seviyesi sayesinde Jevons paradoksunun önüne geçilmelidir.

Geleneksel el emeklerinin korunduğu, yöresel gıda ve ürünlerin iyileştirilip sürdürülebilirliğinin sağlandığı ve bu ürün ve hizmetlerin çalışma hayatında yer bulduğu sakin kentlere özel "yavaş iş" kapsamında istihdama katkıda bulunulmalıdır. Yavaş işlerin korunması ve geliştirilmesi için sakin kent kapsamında bu ürün ve hizmetlere yönelik eğitim ve teşviklerin sayısı arttırılmalıdır. Yerel halkın el emeği üretim ve hizmetleri aileleri ile birlikte keyifle gerçekleştirmelerini tanımlayan yavaş işlerin

tanıtımını ulusal ve uluslararası alanda yapılmalıdır. Bu sayede kentlerin kendilerine has bu özelliklerini duyurmak, yerel halkın yapmış oldukları bu işlere karşı daha fazla motive olmaları sağlanmalıdır.

Çalışma yaşamı alt boyutlarından olan demokratik katılım, sürekli geliştirme ve iyileştirme, bireysel kapasitenin kullanılması boyutları kapsamında yavaş işlerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için yerel halkın fikir ve düşüncelerini sunacağı toplantılar düzenlenmelidir. Bu sayede sakin kentlere özgü yavaş işlere karşı çalışanların bağlılığını ve çalışma yaşamı kalitelerini arttırmak mümkün olacaktır. Yavaş işlere yönelik teşviklerin ve özendirilmelerin artırılması sakin kent halkının kendi emeklerine yönelik algılarını olumlu kılacak, turizm sektöründe biriken istihdamı ve kentsel olumsuzlukları bertaraf edecek, genç nüfusun sakin kentlerden göç etmesini engelleyecektir. Sonuç olarak sakin kent halkı atalarından miras kalan topraklarına, ürünlerine ve hizmetlerine yönelik algılarını tazeleyecek, el emeklerinin öneminin farkına varacak ve mevcut çalışma yaşamı kalitelerini ileride daha da yüksek seviyeye taşıyabileceklerdir.

Bu çözüm önerilerinin temelinde kuşkusuz eğitim ve bilgilendirme programları oldukça önem arz etmektedir. Bununla birlikte, bu çözüm önerileri sakin kentte yaşayanların mevcutta var olan çalışma yaşam kalitesini, yaşam kalitesini garanti altına alarak yükseltecek, aynı zamanda sakin kent felsefesine uygun alternatif yaşam biçimi sağlayacaktır. Mevcut araştırma nitel araştırma ile sakin kentlerdeki çalışma yaşamı kalitesinin pozitif yönlü olduğunu ortaya koymuştur; gelecek çalışmalarda ise nicel araştırma teknikleri ile alt boyutlarının incelenmesi; Nvivo, MAXQDA, ATLAS.ti bilgisayar programları aracılığı ile analizlerin desteklenmesi; literatüre katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ak, D. (2018). Kentsel Yaşam Kalitesinin İyileştirilmesinde Yavaş Kent Uygulamalarının Etkisi Üzerine Bir Analiz: Aydın: Yenipazar Örneği. Muğla.
- Avan, A., D. (2021). Tüketim Kültürü Bağlamında Yavaş Hareketi: Yabancılaşmadan Kaçış ve Bireysel Özgürleşme, İstanbul.
- Bluestone, I. (1980). How Quality of Worklife Projects Work for the United Auto Worker. Monthly LaborReview, 103(7), 39–41.
- Cherns, A. (1975), Perspectives on theQuality of Working Life. Journal of Occupational Psychology, 48(3): 155-167.
- Cittaslow Hakkında. (2021,03, 05). Erişim adresi <http://www.cittaslowturkiye.org>
- Clissett, P. (2008). Evaluating Qualitative Research, Journal of OrthopedicNursing. 12: 99-105.
- Çınar, E., (2019). Küreselleşmenin Yarattığı Tektipleşen Kentlere Alternatif Bir Yaşanabilir Kent Yaklaşımı: Yavaş Kentler. İzmir.
- Denzin, N. K., ve Lincoln, Y. (2005). The Sage Handbook of QualitativeResearch, 3rd Ed., California: Sage Publication.

- Easton, S. ve Laar, D. V. (2013). QoWL (Quality of Working Life): What, How, and Why??. *Psychology Research*, 3(10), 596-605.
- Efraty, D. ve Sirgy, M. (1990). The Effects of Quality of Working Life (QWL) On Employee Behavioural Responses. *Social Indicators Research*, 22, 1: 31-47.
- Efraty, D., Sirgy, M.J., Claiborne, C.B., (1991). The effects of personal alienation on organizational identification: A quality-of-work-life model. *Journal of Business and Psychology* 6, 57-78.
- Ergüven, M. H. (2011). Cittaslow-Yaşamaya Değer Şehirlerin Uluslararası Birliği-Vize Örneği. *Organizasyon ve Yöntem bilimleri Dergisi*, 3(2), 201-210.
- Faisal, Riamanda, I., Rachmatan, R., Aprillia, E., D., (2022). The Relationship between Job Characteristics and the Quality of Work Life of the Gampong Government. *IJIP Indonesian Journal of Islamic Psychology* 4(2):67-79.
- Giddens, A., (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gleaser, E., L., (2012). *Triumph of the City: How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier, and Happier*. London: Penguin Books.
- Grant, R. (2008). A phenomenological Case study of a Lecturer's Understanding of Himself as an Assessor. *The Indo-Pacific Journal of Phenomenology*, 8(10): 1- 10.
- Honore, C. (2008). *Yavaş*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Huzzard, T. (2003). *The Convergence of the Quality of Working Life and Competitiveness : A Current Swedish Literature Review*. Stockholm: National Institute for Working Life.
- Kalağan, G. (2010). *Türkiye'de 1980 sonrası bürokratik dönüşüm*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Karimi, R. ve Alipour, F. (2011). Reduce Job stress in Organizations: Role of Locus of Control. *International Journal of Business and Social Science*, 2(18), 232-236.
- Kırman, T. ve Atak, H. (2020). Yabancılaşma: Kavramsal ve Kuramsal Bir Değerlendirme. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(2), 279-295.
- Knox, P. L. (2005). Creating Ordinary Places: Slow Cities in a Fast World. *Journal of Urban Design*, 10:1, 1-11.
- Köstem, K. B., Yüksel, H., (2020). *Sakin Şehirlerde Mekân Kullanımı: Seferihisar Örneği*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Lyon, J., (1999). *Manifestoes: Provocations of the Modern*. Ithaca, NJ: Cornell University Press.
- Martel, J. P. ve Dupuis, G. (2006). Quality of Work Life: Theoretical and Methodological Problems, and Presentation of A New Model and Measuring Instrument. *Social Indicators Research*, 77(2), 333-368.
- Mayer, H. ve Knox, P. (2009). *Pace of Life and Quality of Life: The Slow City Charter*. New York: Springer Science and Business Media, 21-40.
- Mayer, H., ve Knox, P.L. (2006). *Slow Cities: Sustainable Places in a Fast World*. *Journal of Urban Affairs*, 28 (4), 321-334.
- Miele, M. (2008). *CittaSlow: Producing Slowness against the Fast Life*. *Space and Polity*, 12(1), 135-156.
- Naik, H. (2023). Quality of Work Life and Job Satisfaction among Employees in Insurance Sector. *International Journal of Scientific Research in Engineering and Management (IJSREM)*, 6(11).
- Netto, C. S. (2019). *Quality of Work Life: Dimensions and Correlates – A Review of Literature*. *International Journal of Reviews and Research in Social Sciences*, 7(1), 131-138.

- Nilsson, J. H., Svard, A., Widarsson, A., ve Wirell, T., (2010). Cittaslow' eco-gastronomic heritage as a tool for destination development. *Current Issues in Tourism*, 14:4, 373-386.
- Parkins W. (2004). Out of Time: Fast Subjects and SlowLiving. *Time and Society*, 13 (2/3), 363-382.
- Parkins, W. ve Craig C., (2006). *SlowLiving*, New York: BergPublishers.
- Pink, S. (2008). Sense and Sustainability: Thecase of theSlow City movement, *Local Environment*, 13 (2), 95-106.
- Polanyi, K. (1944). *Büyük Dönüşüm*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Ritzer, G. (2011). *Toplumun McDonaldlaştırılması*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rose C. R., Beh, L., Uli, J. ve Idris, K. (2006). An Analysis of Quality of Work Life and Career Related Variables. *American Journal of Applied Sciences*, 3(12): 2151- 2159.
- Toffler A. (1981). *Gelecek Korkusu: Şok*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Turan, A. (2017). *Muhasebe Meslek Mensuplarında İş Yaşam Kalitesi ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi*. Gaziantep.
- Üstündağ, N. (1999). *Akıllı Binaların Tesis Yönetimi ve İş Yaşamı Kalitesi Üzerindeki Etkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Walton, R. (1973). Quality of Working Life: What is it?. *Sloan Management Review*, 15: 11–21.
- Zagroba, M., Pawlewicz, K. ve Senetra, A. (2021). Analysis and Evaluation of the Spatial Structure of Cittaslow Towns on the Example of Selected Regions in Central Italyand Eastern Poland. *Land*, 10: 780.

ÖRGÜTSEL ETİK DEĞER, KENDİNİ GELİŞTİRME, ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME VE ÇALIŞAN PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL ETHICAL VALUE, SELF-DEVELOPMENT, ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION, AND EMPLOYEE PERFORMANCE

Servet ALP¹

1. Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı, salp@mehmetkif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8156-2205>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
14.03.2023 03.14.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220078>

Öz

Bu araştırmanın amacı, bir şehir hastanesinde çalışan hastane personellerinin örgütsel etik değer, kendini geliştirme, örgütsel özdeşleşme ve çalışma performansına yönelik algı düzeylerini belirlemek, değişkenlerin aralarındaki ilişkiyi saptamak ve bir birbirlerine olan etkisini ortaya koymaktır. Araştırmanın bir diğer amacı, örgütsel etik değer ile çalışma performansına yönelik algı arasındaki ilişkide örgütsel özdeşleşmenin aracı rolünü; örgütsel etik değerlerin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde kendini geliştirmenin düzenleyici rolünü; örgütsel etik değerlerin örgütsel özdeşleşme aracılığıyla çalışma performansına yönelik algı üzerindeki dolaylı etkisinde kendini geliştirmenin durumsal aracı rolünü tespit etmektir. Araştırmanın evrenini, şehir hastanesinde çalışan hastane personelleri oluşturmaktadır. Araştırmada, kolayda örneklem yöntemiyle 621 hastane personeline anket uygulanmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucunda, değişkenler arasında pozitif yönlü düşük ve orta düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel etik değer, çalışan performansı ve örgütsel özdeşleşmeyi; örgütsel özdeşleşmenin, çalışan performansını; kendini geliştirmenin, örgütsel özdeşleşmeyi yordadığı/etkilediği bulunmuştur. Ayrıca araştırmada, aracı, düzenleyici ve durumsal aracılık rolü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Etik Değer, Kendini Geliştirme, Örgütsel Özdeşleşme, Çalışan Performansı, Hastane Çalışanları.

Abstract

The aim of this research is to determine the perception levels of hospital personnel working in city hospital towards organizational ethical value, self-development, organizational identification and work performance, to determine the relationship between the variables and to reveal their effects on each other. Another aim of the research is to examine the mediating role of organizational identification in the relationship between organizational ethical value and perception of work performance; the moderator role of self-development in the effect of organizational ethics on organizational identification; The aim of this study is to determine the moderated mediation role of self-development in the indirect effect of organizational ethical value on the perception of work performance through organizational identification. The population of the research consists of hospital personnel working in city hospital. In the study, a questionnaire was applied to 621 hospital workers with the convenience sampling method. As a result of the analysis, it was determined that there was a positive low and medium level relationship between the variables. Organizational ethical value, employee performance and organizational identification; organizational identification, employee performance; It has been found that self-development predicts/affects organizational identification. In addition, the role of mediator, moderate and moderated mediation was determined in the research.

Keywords: Organizational Ethical Value, Self-Development, Organizational Identification, Employee Performance, Hospital Workers.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of this research is to determine the perception levels of hospital personnel working in a city hospital towards organizational ethical value, self-development, organizational identification and work performance, to determine the relationship between the variables and to reveal their effects on each other.

Research Questions

The questions to be answered within the scope of the research are as follows: Does organizational ethical value affect organizational identification in a statistically significant way? Does organizational ethical value affect employee performance in a statistically significant way? Does organizational identification affect employee performance in a statistically significant way? Does self-development affect organizational identification in a statistically significant way? Does organizational identification have a mediating role in the effect of organizational ethical value on employee performance? Does self-development have a moderating role in the effect of organizational ethical value on organizational identification? Does self-development have a moderating effect on the indirect effect of organizational ethical value on employee performance through organizational identification?

Literature Review

Values apply to individuals, organizations and societies. For individuals, values can be defined as “a person's core beliefs about what is important, what is valuable, and how to behave in a wide variety of situations”. Values are also important at the organizational level. Just as individual values direct individual thought and action, organizational values also guide organizational thought and action (Trevino and Nelson, 2014). Dunham (1984) suggests that organizations should institutionalize these ethical values strategically by considering medium and long-term factors (Dunham, 1984). Institutionalizing ethics may seem difficult for organizations and individuals, but the meaning is clear. To formalize ethics with organizational policy and programs. It is a good strategy for the organization to turn to and adopt corporate ethics (Purcell and Weber, 1979). Because organizational ethical value; It encourages positive facts and situations such as organizational identification, organizational commitment (Palalar Alkan and Arıkboğa, 2017; Demirhan and Karaman, 2015), work performance (Erdoğan and Çelik, 2019). The happy employee productive employee approach reflects that psychologically good employees will perform better (Wright and Cropanzano, 2000). However, it is important for organizations-institutions to know how to include happy and productive employees in their organizations (Nielsen et al., 2017). Therefore, in the modern world, nations are spending more attention, time and money than ever before in the measurement and evaluation of performance in the public sector. Because managers who believe in the new public administration place high priority on measuring output and results, they aim to base their new policies and management activities on such information, ideally aimed at making policy implementation more efficient and effective. (OECD,

2000). This indicates that the public sector is moving towards an evidence-based policy that helps support subsequent initiatives to bring more rationality and evidence-basedness to the decision-making process (Wholey, 1997).

Methodology

The population of this descriptive and cross-sectional study consists of hospital personnel working in a city hospital (N=12,700). In the study, in which the convenience sampling method was used, it was calculated with the "sample calculation formula in the groups whose universe is known" (Özdamar, 2003) and the sample size to be reached was determined as 373 people with a confidence level of 95%, a margin of error of 5%, and incidence of events of 50%. However, data were collected from 621 employees in the study. Data were collected by face-to-face survey method. Data collection process was carried out between 11 April – 15 May 2022. In the study, the inclusion criterion was the hospital personnel working in the city hospital, while the exclusion criterion was the personnel who did not give their consent to the informed consent form stating that they voluntarily participated in the study.

Results and Conclusions

The findings of this research should be evaluated by considering the limited reality of the sample in which the research was conducted. It is thought that the most important theoretical finding of this research will contribute to the existing literature on organizational ethical value, self-development, organizational identification and employee performance. Thus, it is thought that the concepts of organizational ethics, self-development, organizational identification and employee performance will be understood and evaluated in a richer way by individuals and institutions such as researchers, organizations, human resources. Organizational identification increases in organizations where there is a certain level of organizational ethical value perception. In addition to the perception of organizational ethical value, the effect of the perception of organizational ethical value on the perception of organizational identification is stronger in organizations where there is a perception of self-improvement (low, medium and high). In addition, it also increases employee performance in organizations where there is a perception of organizational ethical value and organizational identification. Because, as in the domino effect, organizational identification increases in employees who have a certain level of organizational ethical value perception. Positive organizational identification perception also positively affects employee performance. In addition, the positive effect of organizational ethical value and identification on employee performance becomes stronger depending on self-development. In other words, in organizations where there is a perception of self-development, the positive effect of organizational ethical value on employee performance through organizational identification will be even stronger.

1. GİRİŞ

Değerler; bireyler, kuruluşlar ve toplumlar için geçerlidir. Bireyler için değerler, “bir kişinin neyin önemli ve değerli olduğuna ve çok çeşitli durumlarda nasıl davranması gerektiğine ilişkin temel inançları” olarak tanımlanabilir. Değerler aynı zamanda örgütsel düzeyde de önemlidir. Bireysel değerlerin bireysel düşünce ve eylemi yönlendirmesi gibi, örgütsel değerler de örgütsel düşünce ve eylemi yönlendirmektedir (Trevino ve Nelson, 2014). Dunham (1984), örgütlerin bu etik değerleri stratejik olarak orta ve uzun dönemli etmenleri dikkate alarak kurumsallaştırması gerektiğini öne sürmektedir (Dunham, 1984). Etiği kurumsallaştırmak, örgüt politikası ve programları ile resmileştirmektir. Örgütün kurumsal etiğe yönelmesi ve benimsemesi iyi bir stratejidir (Purcell ve Weber, 1979). Çünkü örgütsel etik değer; örgütsel özdeşleşme, örgütsel bağlılık (Palalar Alkan ve Arıkoğa, 2017; Demirhan ve Karaman, 2015), çalışma performansı (Erdoğan ve Çelik, 2019), gibi olumlu olgu ve durumları teşvik etmektedir. Çalıştığı örgüt/kurum ile güçlü bir şekilde özdeşleşen çalışanlar daha motive, örgütlerine daha sadık ve daha iyi performans gösteren kişilerdir (Riketta, 2005). Örgütsel özdeşleşme aynı zamanda çok çeşitli arzu edilen çalışan davranışları, tutumları ve bilişleri üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir (Lee vd., 2015). Bu nedenle çalışanların katılımını ve performansını artırma arayışında örgütsel özdeşleşme sihirli bir kurşuna benzetilmektedir (Ashforth, 2016). Çalışan performansı ve çalışan refahı, bir kuruluş için arzu edilen başlıca sonuçlardandır (Nielsen vd., 2017). Bununla birlikte çalışan gelişiminin (kendini geliştirme) örgütün gelişimi ile daha iyi bütünleştirilebileceği ve kurumsal stratejinin bir parçasını oluşturabileceği yolları teşvik etmeye çalışan bir dizi inisiyatif ve fikir ortaya çıkmıştır. Çünkü bir rekabet avantajı kaynağı olarak öğrenmeye yapılan vurgu, gelişim sürecinde öz-yönelim ve kişisel sorumluluğun önemini yenilemiştir (Antonacopoulou, 2000). Bu nedenle örgütler, çalışanların rekabet avantajı elde etme ve sürdürmedeki önemini giderek daha fazla farkına varmaktadır. Mutlu çalışan üretken çalışan yaklaşımı, psikolojik olarak iyi olan çalışanların daha iyi performans sergileyeceğini yansıtmaktadır (Wright ve Cropanzano, 2000). Ancak örgütlerin/kurumların, mutlu ve üretken çalışanları ne şekilde kuruluşlarına dahil edeceklerini bilmeleri önem arz etmektedir (Nielsen vd., 2017). Bu nedenle modern dünyada uluslar, kamu sektöründe performans ölçümü ve değerlendirmesine her zamankinden daha fazla dikkat, zaman ve para harcamaktadır. Çünkü yeni kamu yönetimine inanan yöneticiler, çıktı ve sonuçları ölçmeye yüksek önceliği atfetmekte, yeni politikalarını ve yönetim faaliyetlerini ideal olarak politika uygulamasını daha verimli ve etkili hale getirmeyi amaçlayan bu tür bilgilere dayandırmayı amaçlamaktadır (OECD, 2000). Bu durum kamu sektörünün karar alma sürecine daha fazla rasyonellik ve kanıt temelliliği kazandırmak için sonraki girişimleri desteklemeye yardımcı olan kanıt dayalı bir politikaya yöneldiğini göstermektedir (Wholey, 1997). Bu bağlamda bu araştırmada, örgütsel etik değerlerin örgütsel özdeşleşme aracılığıyla çalışan performansı üzerindeki dolaylı etkisinde kendini geliştirmenin düzenleyici etkisinin olduğu varsayılmaktadır. Araştırmada, öngörülen tüm bu ilişkiler ağı; Bandura (1977)'ın sosyal öğrenme kuramı, Fredrickson (2004) 'ın genişlet ve inşa teorisi ve Hobfoll (2001) 'un kaynakların

korunması teorisi perspektiflerinden hareketle oluşturulmuştur. Çünkü sosyal öğrenme kuramı, öğrenmenin etkileşim, gözlem ve taklit yoluyla gerçekleşen bir süreç olduğu gerçeğini vurgulamakta, dolayısıyla etik değerlerin yüksek olduğu bir örgütte öğrenmenin daha yüksek olması beklenmektedir. Öğrenme ile birlikte çalışanlarda olumlu duygu durumunun da artacağı söylenebilir. Bu durum ise pozitif duyguların çalışanların farkındalık seviyesini arttırdığı ve küçük detaylarda boğulmak yerine büyük resmi görmelerine yardımcı olan genişlet ve inşa et teorisine atıfta bulunmaktadır. Tüm bu süreçler beraberinde çalışanların özsaygı gibi kişisel özellikleri ve kıdem gibi sosyal koşulların iyileştirilmesi, bu koşulların korunmasıyla kendilerine başarılı bir yaşam sağlandığı duygusuna kapılacaklarını öne süren kaynakların korunması teorisine dayanmaktadır.

1.1.1. Örgütsel Etik Değer

Örgütsel etik terimi, kuruluşlar veya kuruluşların temsilcileri olarak hareket eden bireyler tarafından alınan etik kararlar ve eylemler olarak ifade edilebilir (Hall, 2000). Örgütsel etik, bir kurumda var olan tüm etik değerler, idealler ve uygulamalardan oluşmaktadır (Trevino ve Nelson, 2014). Örgütsel etik bu nedenle bir iş etiği biçimidir. Örgütler, ahlaki failer olarak nitelendirilmenin en azından onlar adına alınan kararların ve eylemlerin etik olarak doğru veya yanlış olarak değerlendirilebileceği ölçüde uygun olduğu varsayılmaktadır (French, 1995). Çalışanların ne zaman etik ikilemlerle karşı karşıya kalacakları bilinmediğinden bir örgütte etiğin kurumsallaşmasının önemi göz ardı edilememektedir. Bunun yanında büyük ve çoğu zaman oldukça saygın kuruluşların, giderek daha sık görülen bariz etik dışı ve çoğu zaman yasa dışı davranışlara etkili bir şekilde karşı koyabilmeleri etik ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle etiğin kurumsallaştırılması, bugünün kuruluşları için önemli bir görevdir (Sims 1991). Bir organizasyon içinde etiğin kurumsallaşması etik kurallarının kullanılması ile mümkün olabilmektedir (David, 1989). Örgüt içinde etik değer, örgütün genel değer sistemini ve amacını tanımlamaktadır ve bu ilkelerle tutarlı karar almak için kılavuzlar sağlamaktadır. Etik ilkeler, hem uzun hem de kısa vadeli faktörler göz önünde bulundurularak örgütlerde çeşitli şekillerde kurumsallaştırılabilmektedir (Dunham, 1984). Örgütsel etik, çalışanların uygun davranış hakkındaki inançlarını içselleştirmekte ve üye kuruluşlar arasında kurumsallaşan uygulama yapılarını geliştirmektedir (Trevino ve Nelson, 2014). Zamanla davranış kuralları ve etik eğitiminin uygulanmasıyla, etik inançlar ve standartlar kurumsallaşabilir, böylece yöneticiler ve çalışanlar arasında kurumun etik pozisyonu hakkında büyük bir farkındalık oluşur. Örgütsel etik uygulamaların farkındalığı, bireysel etik ve olumlu iş tutumlarının artmasına da yol açabilir (Koonmee vd., 2010). Bu nedenle uzun vadede kuruluşlar, etik davranışı teşvik eden kişisel değerlerin öğrenilmesini destekleyecek şekilde kuruluşlarının kültürünü geliştirmeli ve etik davranışı destekleyen ve değer veren bir organizasyon kültürü yaratmalı ve beslemeye devam etmelidir (Sims, 1991).

1.1.2. Kendini Geliştirme

Gelişim sürecinin yapısını araştıran araştırmacılar, gelişimin kademeli, artan iyileştirmeler içeren yaşam boyu bir süreç olduğunu (Lievegoed, 1980) ve her adımın bireylerin kendileri ve deneyimleri hakkında anlam oluşturma şeklini etkilediğini öne sürmüşlerdir (Boydell, 1982). Kendini geliştirme, kişinin işini daha iyi yapabilmek için kendi bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirmesidir (George ve Brief, 1992). Kendini geliştirme, kendi kendine başlatılan bir öğrenme sürecidir (Antonacopoulou, 2000). Çalışanın kendini geliştirmesi ise çalışanların isteğe bağlı olarak öğrenmesi veya yeni bilgi, beceri ve yeteneklere hâkim olması anlamına gelmektedir (Bezuijen vd., 2010). Bu anlamda gelişim, sadece beceri ve bilgi edinmeyi değil, bireyin büyümesini amaçlayan öğrenmeyi ifade etmektedir; bir roldeki gerçek performanstan ziyade potansiyeli en üst düzeye çıkarmayı ve kısa vadeli performanstan ziyade gelecekteki ve uzun vadeli kapasiteleri geliştirmeyi kapsamaktadır (Garavan, 1997). Bireylerin ve örgütlerin sürekli değişen ihtiyaçları ışığında, kendini ve çalışanları (yöneticiler dâhil) geliştirmek için umut verici bir strateji olarak teşvik edilmektedir (Pedler, 1988). Kendini geliştirme hem birey hem de örgütler için faydalı olan bir gelişim stratejisi olarak desteklenmektedir. Kişisel gelişimden elde edilen algılanan faydaların çoğunun, bireysel gelişim ve örgütsel gelişimin bütünleşmesini vurguladığı görülmektedir (Antonacopoulou, 2000). Temporal (1984)'a göre, bireyin bakış açısından kendini geliştirme, kendine güveni artırabilir ve inisiyatif ve iş performansını iyileştirecek gizli yeteneklerin geliştirilmesine yardımcı olabilir. Kendini geliştirme, bireylerin sorunları çözme yeteneklerini geliştirebilecek ve onlara daha geniş bir bakış açısı sağlayabilecek şekilde, düşüncelerini ifade etmelerine yardımcı olabilir. Kendini geliştirme, bireyleri ilişkilerinde daha yapıcı olmaya teşvik edebilir ve onları kendilerini geliştirmeye motive edebilir. Ayrıca kendini geliştirme katılımı teşvik ederek bireylerin örgüte bağlılığını artırabilir. Stratejik insan kaynaklarının bir parçası olarak kendini geliştirme, bireylerin güçlü yanlarını, zayıf yönlerini, beklentilerini, hırslarını, tercihlerini ve deneyimlerini netleştirerek bireysel yönetim gelişimini ve yedekleme planlamasını basitleştirebilir. Seçim ve terfi kararları da gelişebilir ve kendi başarılarının değerlendirilmesine katkıda bulunan bireyler tarafından daha kolay kabul edilebilir (Temporal, 1984). Kendini geliştirme, genellikle örgütsel uyum ve rekabet gücü için temel bir ön koşul olarak kabul edilir ve çalışanların yüksek iş performansı elde etme yeteneği ile ilişkilidir (Aguinis ve Kraiger, 2009). Ayrıca iş gereksinimleri sürekli bir değişim geçirirken çalışanları gelecekteki zorluklara hazırlayabilir (Sonnetag vd., 2004). Bununla birlikte kendini geliştirme, organizasyonların eğitim ve geliştirme maliyetlerini azaltmasına yardımcı olur (Boyce vd., 2007; Temporal, 1984).

1.1.3. Örgütsel Özdeşleşme

Özdeşleşme, “bir insan topluluğuna ait olma veya birlik algısı” anlamına gelmektedir (Ashforth ve Mael, 1989). Özdeşleşme, son yıllarda araştırmacıların ve yöneticilerin artan ilgisini çekmiştir (Kong ve Weng, 2019). Çalışan özdeşleşmesinin en temel biçimi çalışma grubu ve örgütlerdir (van Dick vd.,

2008). Örgütsel özdeşleşme mimarı olan Cheney (1983), özdeşleşmenin bir süreç olduğuna, inanmaktadır. Örgütsel özdeşleşme, çalışanın algılanan örgütsel normları, değerleri ve özellikleri içselleştirmesine atıfta bulunmaktadır. “Örgütsel özdeşleşme, bir üyenin örgütü tanımladığına inandığı aynı niteliklerle kendini tanımlama derecesidir” (Dutton vd., 1994). Bu nedenle, örgütsel özdeşleşme, bir birey ile bir örgüt arasındaki bağıdır. Örgütsel özdeşleşme, bireysel olarak algılanan örgütsel niteliklerin içselleştirilmesini ölçmektedir (Drzensky, 2009). Örgütsel özdeşleşme, çalışanların değişime tepkilerinin bir yordayıcısı olmakla birlikte (değişime hazır olma ve değişime direnç en önemlisidir) değişimden etkilenmektedir (Drzensky, 2009). Örgütsel başarılar, çalışanların benlik saygısını etkilediğinden, yüksek düzeyde özdeşleşmiş çalışanlar bu başarıları gerçekleştirmek için çaba göstermeye motive olmaktadır (Dutton vd., 1994; van Dick, 2004). Yapılan araştırmalar, yüksek düzeyde özdeşleşmiş çalışanların daha düşük işten ayrılma niyetleri, daha yüksek iş tatmini ve daha fazla yardım etme davranışı gibi olumlu davranış ve tutumlar sergilediğini ortaya koymuştur (Riketta, 2005; Riketta ve van Dick, 2005). Bu nedenle çalışanların katılımını ve performansını artırma arayışında örgütsel özdeşleşme “sihirli bir kurşun”a benzetilmiştir (Ashforth, 2016). Bununla birlikte yüksek düzeyde özdeşleşmiş çalışanların, adil bir şekilde yönetildiklerini algıarlarsa, köklü değişim süreçlerini kabul edebilecekleri belirtilmektedir (van Knippenberg vd., 2006).

1.1.4. Çalışan Performansı

Performans kavramı, çalışanları kendi potansiyelleri konusunda bilinçlendirmek ve onlardan daha iyi sonuçlar elde etmek için üzerinde durulması gereken önemli bir konudur (Fuentes vd., 2006). Hoffmann (1999), performans, örgütsel hedeflere ulaşılmasına yönelik değerlendirilmiş bir katkı olarak tanımlamaktadır. Performans aynı zamanda, hedefe ulaşmak için en az kaynak kullanarak, bir bireyin hedef başarısından ziyade bir organizasyonun hedef başarısına atıfta bulunmaktadır (Abiddin, 2022). Çalışan performansı ise, bir çalışanın davranışlarının örgütün hedeflerine ulaşmasını ne ölçüde kolaylaştırdığı veya engellediği konusunda değerlendirici bir yargı olarak da görülebilir (Motowidlo, Borman ve Schmitt, 1997). Bir başka tanıma göre çalışan performansı, düzenli çalışma yeterliliğinin sağlanması ve iş gereklerini yerine getirebilecek kapasitenin kullanılması olarak değerlendirilmektedir (Tahir vd., 2014). Çalışan performansı temel olarak bir çalışanın çalışma ortamında elde ettiği sonuçlardır. Bu noktada performans, ürün veya hizmetlerle ilgili değerli çıktılar olarak gözlenmektedir (Swanson ve Holton III, 2009). Özetle çalışan performansı genellikle bir çalışan tarafından üretilen ilgili çıktının seviyesi olarak görülebilir (Pawar, 2019). Çalışanların duyguları, onlara güvenlik sağlayan ve düzgün çalışmalarına yardımcı olan çalışma ortamlarından etkilenebilir. İş yeri ortamı, çalışanların verimli ve etkili çalışması için çok önemli bir faktördür. Çalışanlar, morallerini ve üretkenliklerini etkileyecek hoş bir atmosferde çalışırlarsa çalışmak için daha fazla motive olurlar (Aropah ve Sumertajaya, 2020). Bu nedenle yöneticiler ve/veya karar vericiler, örgütün iş dünyasındaki sağlam varlığını doğrulayabilmesi için özellikle çalışanların performans seviyesinin iyileştirilmesine odaklanmaktadır (Karatepe, 2013). Combs vd. (2006)’e göre, bir organizasyonun amaçlarında etkili

olması için, çalışan performansını düzenli olarak izlemek veya ölçmek çok önemlidir. Çalışan performans ölçümü aynı zamanda etkin izlemeyi, önceden belirlenmiş hedeflere göre çalışanların çalışmaları ve performansları için zamanında geri bildirim ve incelemeler sağlamayı ve karşılaşılan sorunları çözmeyi içermektedir (Mani, 2002). Çalışanların performansı, büyük ölçüde değişken bir iş ortamında örgütün hayatta kalmasını ve gelişmesini garanti etmektedir (Ahmed vd., 2016). Çünkü yüksek çalışan performansı, iş görevlerinin istikrarlı ve sorunsuz bir şekilde yapılması anlamına gelmektedir (Anitha, 2014).

1.1.5. Değişkenler Arasındaki İlişki

Çekici, karizmatik, güvenilir ve ahlaki karakterleri ile bilinen etik liderler, takipçilerine davranma ve kararlar alma konusunda ilham verirler. Etik liderler, kaçınılmaz olarak, çalışanların çekiciliği ve ahlaki standartların yüksek değeri ve adil bir yönetim nedeniyle örgütle özdeşleşme eğiliminde olabilecekleri etik bir çalışma kültürü yaratırlar (Başar vd., 2017). Aynı şekilde, Polat (2009) araştırmasında, etik bir ortamda çalışmanın sonuçları olabilecek örgütsel özdeşleşmenin çok sayıda öncülünü açıklamıştır. İş tatmini, örgütsel güven, değerler, örgütsel adalet algısı, örgütsel bağlılık ve iletişim gibi öncüller, çalışanları örgütle özdeşleşmeye teşvik etmektedir. Araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda, örgütsel etik değer ile yakından ilişkili olan örgütsel adaletin örgütsel özdeşleşmeyi olumlu yönde etkilediği ve örgütsel adalet arttıkça özdeşleşmenin de arttığı belirlenmiştir (García-Guiu vd., 2015).

Etik bir ortamda tüm kuruluş sorumluluğu paylaşmaktadır. Sağlıklı ve karşılıklı saygıya dayalı bir ilişki, güven ve iyimserlik yaklaşımının kabul edilmesiyle sürdürülebilir. Etkili liderlik, bir organizasyonun genel ortamını şekillendirir, bu da çalışanların öz yeterliliğinin artmasıyla sonuçlanmaktadır (Weng, 2014). Çalışanların ve yöneticilerin bir organizasyonun ortamının ne kadar etik veya etik dışı olabileceğine ilişkin algıları, örgüt içindeki katılım düzeyini ve iş performansını etkilemektedir (Hough vd., 2015). Schwepker ve Ingram (1996)'a göre örgütlerdeki dürüstlük, doğruluk gibi örgütsel etik değerler çalışanlar arasında bağlılığa ve performans artışına yol açmaktadır.

Gürel (2012) özel sektör şirketlerinde çalışan iş görenler üzerinde yaptığı çalışmada, kendini geliştirme ile örgütsel özdeşleşme arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki saptamıştır. Buna göre, örgütte kendini geliştirme algısının artmasına bağlı olarak özdeşleşmenin de artacağı söylenebilir.

Çalışanların performansı, çalışanların örgütsel ortamda yaptıkları işe bağlılık düzeyinden etkilenmektedir. Yapılan bir çalışmada, çalışan bağlılığının çalışanların iş performansı üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak olumlu bir etki yarattığı bulunmuştur (Karatepe, 2013). Ayrıca, örgütsel bağlılığı daha fazla olan işgücünün organizasyondaki bağlı olmayan çalışanlara kıyasla daha yüksek performans gösterme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır (Shuck vd., 2011).

Yapılan literatür incelemesinde ikili değişkenler arasındaki ilişkinin olduğu araştırmalar bulunmuştur. Ancak örgütsel etik değer, kendini geliştirme, örgütsel özdeşleşme ve çalışan performansı arasındaki ilişkiyi tek modelde inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu durum bu alanda araştırma yapılması ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Ayrıca mevcut araştırma, çalışan ve kurumsal performans ile ilgili teorik bilgiler sunmanın yanında çalışan performansını tahmin etmede hangi tür kaynakların ne kadar etkili olduğunu ortaya koyması açısından da önem arz etmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Çalışmanın Evreni ve Örneklemi

Tanımlayıcı ve kesitsel nitelikte olan bu araştırmanın evrenini, Türkiye’de bulunan bir şehir hastanesinde çalışan hastane personeli oluşturmaktadır (N=12.700). Kolayda örnekleme yönteminin kullanıldığı araştırmada, “evreni bilinen gruplarda örnekleme hesaplama formülü” (Özdamar, 2003; Ural & Kılıç, 2021) ile hesaplanmış ve ulaşılmaması gereken örnekleme büyüklüğü %95 güven düzeyi, %5 hata payı ve %50 olayın görülme sıklığı ile 373 kişi olarak belirlenmiştir. Ancak çalışmada, 621 çalışandan veri toplanmıştır. Veriler yüz yüze anket yöntemi ile toplanmıştır. Veri toplama süreci 11 Nisan- – 15 Mayıs 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada işleme kriteri şehir hastanesinde çalışanlar iken, dışlama kriteri araştırmaya gönüllü katıldığını belirten bilgilendirilmiş onam formuna onay vermeyen personel oluşturmaktadır.

Araştırmanın amaçları doğrultusunda oluşturulan hipotezler şu şekildedir;

H₁: Örgütsel etik değer, örgütsel özdeşleşmeyi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₂: Örgütsel etik değer, çalışan performansını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₃: Örgütsel özdeşleşme, çalışan performansını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₄: Kendini geliştirme, örgütsel özdeşleşmeyi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₅: Örgütsel etik değerinin çalışan performansı üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü vardır.

H₆: Örgütsel etik değerinin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde kendini geliştirmenin düzenleyici rolü vardır.

H₇: Örgütsel etik değerinin örgütsel özdeşleşme aracılığıyla çalışan performansı üzerindeki dolaylı etkisinde kendini geliştirmenin düzenleyici etkisi vardır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri, yüz yüze anket yöntemi ile toplanmıştır. Anket formunun üst kısmında araştırmanın amacını açıklayan bilgilendirilmiş onam formuna yer verilmiştir. Araştırma grubunun

araştırmaya gönüllü olarak katıldıklarına ilişkin bir onam vermeden ankete başlayamayacakları bildirilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak beş bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır.

İlk bölümde, çalışanların örgütsel etik değer algısını ölçmek amacıyla Victor ve Cullen (1987) ve Hunt vd. (1989)'nin ölçeklerinden Jung vd. (2010)'nin uyarladığı Meydan vd. (2016)'nın Türkçe çevirisini yapıp geçerlik güvenirliğini test ettiği “Örgütsel Etik Değer” ölçeği yer almaktadır. Altı madde ve tek boyuttan oluşan ölçek, “Kesinlikle katılmıyorum= 1, Kesinlikle katılıyorum= 5” şeklinde 5’li likert şeklinde tasarlanmıştır. Ölçeğin geneli için Cronbach Alpha değeri ,71 olarak hesaplanmıştır (Meydan vd., 2015). İkinci bölümde, çalışanların kendini geliştirme algılarını ölçmek için Mulders (2016), tarafından geliştirilen Biçer vd. (2020), tarafından Türk kültürüne uyarlanan “Yalın Liderlik” ölçeğinin alt boyutlarından “Kendini Geliştirme” alt boyutu/faktörü kullanılmıştır. Üç maddeden oluşan altboyut/faktör, “Kesinlikle katılmıyorum= 1”, “Katılmıyorum= 2”, “Kararsızım = 3”, “Katılıyorum= 4” ve “Kesinlikle katılıyorum= 5”li likert olarak tasarlanan ölçek yer almaktadır. Altboyut/faktörün geneli için Cronbach Alpha değeri ,74 olarak hesaplanmıştır (Biçer vd., 2020).

Üçüncü bölümde çalışanların örgütsel özdeşleşme algılarını belirlemeye yönelik Mael ve Ashforth (1992), tarafından geliştirilen Kalemci Tüzün (2006), tarafından geçerlik ve güvenirliği sağlanan “Örgütsel Özdeşleşme” ölçeği yer almaktadır. Altı madde tek boyuttan oluşan ölçek, “Kesinlikle katılmıyorum= 1”, “Katılmıyorum= 2”, “Kararsızım= 3”, “Katılıyorum= 4” ve “Kesinlikle katılıyorum= 5” şeklinde beşli likert olarak derecelendirilmiştir. Ölçeğin geneli için Cronbach Alpha değeri ,78 olarak hesaplanmıştır (Kalemci Tüzün, 2006). Dördüncü bölümde, iş görenlerin çalışma performansı algılarını belirlemek amacıyla Sigler ve Pearson’ın (2000), Kirkman ve Rosen’in (1999) çalışmasından uyarladıkları ve Çöl (2008)’ün, Türkçe çevirisini yaparak, geçerlik ve güvenirliğini test ettiği “Çalışan Performansı” ölçeği yer almaktadır. Tek boyut ve dört maddeden oluşan ölçek, “Kesinlikle katılmıyorum= 1”, “Katılmıyorum= 2”, “Kararsızım= 3”, “Katılıyorum= 4” ve “Kesinlikle katılıyorum= 5” şeklinde beşli likert olarak derecelendirilmiştir. Ölçeğin geneli için Cronbach Alpha değeri ,83 olarak hesaplanmıştır (Çöl, 2008). Son bölümde, çalışanların sosyo-demografik özelliklerini (cinsiyet, yaş medeni durum, eğitim, meslek, şu an ki çalıştığı kurumda çalışma süresi, meslekte çalışma süresi) belirlemeye yönelik yedi soru yer almaktadır.

Bu araştırmada, “Örgütsel Etik Değer” (ÖET) ölçeği için Cronbach Alpha değeri ,806; “Örgütsel Özdeşleşme” (ÖÖ) ölçeği için Cronbach Alpha değeri ,886; “Kendini Geliştirme” (KG) altboyutu/faktörü için Cronbach Alpha değeri ,69 ve “Çalışan Performansı”(ÇP) ölçeği için Cronbach Alpha değeri ,86 olarak hesaplanmıştır. Ölçüm araçlarının Cronbach alpha değerleri 1’e yaklaştıkça güvenirliği artmaktadır (Cronk, 2020; Ho, 2013). Sosyal bilim araştırmalarında 0,70 ve üzerinde değer alan ölçeklerin güvenilir olduğu ifade edilmektedir. (Hair vd., 2018; Field, 2018). Dolayısıyla bu araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir düzeyde olduğu söylenebilir.

Katılımcıların örgütsel etik değer, örgütsel özdeşleşme, kendini geliştirme ve çalışma performansı algılarını ölçmek amacıyla kullanılan ölçüm araçlarının yapı geçerliliğinin doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemek amacıyla AMOS 23.0 paket programı kullanılarak tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Yapılan tek faktörlü DFA sonucunda model tarafından üretilen uyum iyiliği değerleri literatürde genel kabul görmüş uyum iyiliği değerlerini (Kline, 2015; Tabachnick ve Fidell, 2018) sağladığından ölçüm araçlarının yüksek düzeyde geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Tablo1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Modellerine İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

	X ²	df	p	X ² /df	GFI	CFI	AGFI	NFI	NNFI/TLI	SRMR	RMSEA
Kabul Edilebilir Değerler			p≥,05	χ²	≥,90	≥,90	≥,90	≥,90	≥,90	≤,08	≤,08
				/sd≤ 5							
^a ÖED	12,299	4	,015	3,075	,992	,992	,971	,988	,979	,022	,059
^a ÖÖ	13,400	7	,063	1,914	,993	,996	,978	,993	,992	,014	,039
^a KG	,000	0			1,00	1,00		1,00		,000	,043
^a ÇP	7,068	2	0,29	3,534	,994	,995	,972	,994	,986	,013	,065

^a: Tek Faktörlü DFA

ÖED= Örgütsel Etik Değer; ÖÖ= Örgütsel Etik Değer; KG= Kendini Geliştirme; ÇP= Çalışan Performansı

2.3. Verilerin Analizi

Analizler, AMOS 23.0 ve IBM SPSS 27.0 paket programı ve SPSS 27.0 eklentisi Process Macro v4.0 kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analizlere başlanmadan önce veri temizliği olarak adlandırılan veri düzenleme işlemi yapılmıştır. Eksik ve/veya uygun şekilde doldurulmadığı tespit edilen 15 anket analize dâhil edilmemiştir. Normalliği belirlemek amacıyla çarpıklık basıklık katsayıları (+1,5, -1,5 değer aralığı) (Tabachnick ve Fidell, 2018) incelenmiş, ölçme aracının ne kadar tutarlı bir ölçüm yaptığını test etmek için güvenilirlik analizi ve ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Verilerin analizi aşamasında tanımlayıcı istatistiksel yöntemler (yüzde, ortalama gibi) kullanılmıştır. Örgütsel etik değer, kendini geliştirme, örgütsel özdeşleşme ve çalışan performansı arasındaki ilişkiyi saptayabilmek için çoklu korelasyon analizi yapılmıştır. Değişkenlerin birbirlerine olan etkisini belirlemek amacıyla basit, aracı, düzenleyici ve durumsal aracı etki analizi gerçekleştirilmiştir.

2.4. Etik İzni

Çalışmanın etik izni Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan (Karar No: GO 2022/896) alınmıştır. Araştırma grubuna çalışmaya katılımın gönüllü olduğu bildirilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmaya katılanların %55,1'i kadın, %44'ü 26-35 yaş aralığında, %53,8'i evli %33,6'si ön lisans mezunu olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %20,5'i diğer (hemşire, hekim vb.), meslek gruplarında yer alırken, %51,2'si 4 yıl ve daha az süredir meslekte çalıştığını, %77,6'sı 3 yıl ve daha az süredir şu an bulunduğu kurumda çalıştığını ifade etmiştir.

Tablo 2. Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Bulgular

Değişkenler	Özellik	N	Geçerli Yüzde %
Cinsiyet	Kadın	313	55,1
	Erkek	255	44,9
Yaş	25 ve altı	101	17,2
	26-35 arası yaş	258	44,0
	36-45 arası yaş	161	27,5
	33-35 arası yaş	48	8,2
	56 ve üzeri yaş	18	3,1
Medeni Durum	Evli	296	53,8
	Bekâr	254	46,2
Eğitim	İlk-Orta-Lise	195	33,3
	Ön Lisans	197	33,6
	Lisans	160	27,3
	Yüksek lisans	31	5,3
	Doktora	3	0,5
Meslek	Müdür	5	0,8
	Müdür Yardımcısı	9	1,5
	Şef	7	1,2
	Tıbbi Sekreter	104	17,5
	Sağlık Memuru	55	9,2
	Veri Hazırlama Kontrol	70	11,8
	İşlet.		
	Bilgisayar İşletmeni	12	2,0
	Hasta Yönlendirme	68	11,4
	Temizlik İşçisi	100	16,8
	Güvenlik	43	7,2
Diğer (Hemşire, hekim vb.)	122	20,5	
Meslekte Çalışma Süresi	4 yıl ve daha az	301	51,2
	5 yıldan çok	287	48,8
Şuan Çalışılan Kurumda Çalışma Süresi	3 yıl ve daha az	456	77,6
	4 yıldan çok	132	22,4

Araştırmada yapılan tanımlayıcı analizler sonucunda; sağlık çalışanlarının örgütsel etik değer ölçeğine verdikleri cevapların puan ortalaması $\bar{X}= 3,80$; örgütsel özdeşleşme ölçeğine verdikleri cevapların puan ortalaması $\bar{X}= 3,50$; kendini geliştirme faktörüne verdikleri cevapların puan ortalaması $\bar{X}= 3,40$; çalışan performansı ölçeğine verdikleri cevapların puan ortalaması $\bar{X}= 4,06$ olarak hesaplanmıştır (Tablo 3). Değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla çoklu korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, örgütsel etik değer ile örgütsel özdeşleşme ($r_{(606)}= ,281, p<0,01$); kendini geliştirme ile çalışan performansı ($r_{(606)}= ,151, p<0,01$) arasında pozitif yönlü düşük düzeyde ilişki olduğu bulunmuştur. Örgütsel etik değer ile kendini geliştirme ($r_{(606)}=,304, p<0,01$); örgütsel etik değer ile çalışan performansı ($r_{(606)}=,410, p<0,01$);

örgütsel özdeşleşme ile kendini geliştirme ($r_{(606)} = ,385$, $p < 0,01$); örgütsel özdeşleşme ile çalışan performansı ($r_{(606)} = ,482$, $p < 0,01$) arasında pozitif yönlü orta düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Korelasyon, Güvenirlik ve Ortalama Değerler Tablosu

Değişkenler	1	2	3	4	\bar{X}	SS
(1) Örgütsel Etik Değer	(,806)				3,80/5,00	0,870
(2) Örgütsel Özdeşleşme	,281**	(,886)			3,50/5,00	0,986
(3) Kendini Geliştirme	,304**	,385**	(,692)		3,40/5,00	0,997
(4) Çalışan Performansı	,410**	,482**	,151**	(,864)	4,06/5,00	0,916

Not: Cronbach's Alpha güvenirlik değerleri parantez içinde ve koyu puntolarla gösterilmiştir. ** $p < 0,01$

Değişkenlerin birbirlerine olan etkisini belirlemek amacıyla basit, aracı, düzenleyici ve durumsal aracı etki analizleri gerçekleştirilmiştir. İki değişkenin birbirine olan etkisini belirlemek amacıyla basit regresyon analizi gerçekleştirilmiş ve bu kapsamda dört ayrı basit regresyon modeli kurulmuştur (Tablo 4). Analiz sonuçları incelendiğinde; örgütsel etik değer, çalışan performansındaki değişimin %17'sini açıklamaktadır. Analiz sonuçları, örgütsel etik değerinin yükselmesinin çalışan performansını istatistiksel olarak artırdığını göstermektedir ($b = ,431$, $t = 11,039$, $p < 0,001$). Örgütsel etik değer, örgütsel özdeşleşmedeki değişimin %8'ini açıklamaktadır. Örgütsel etik değerinin yükselmesi, örgütsel özdeşleşmeyi istatistiksel olarak artırmaktadır ($b = ,318$, $t = 7,183$, $p < 0,001$). Örgütsel özdeşleşme, çalışan performansının %23'ünü açıklamaktadır. Analiz sonucuna göre, örgütsel özdeşleşmenin yükselmesinin çalışan performansını istatistiksel olarak artırdığı gözlenmiştir ($b = ,448$, $t = 13,525$, $p < 0,001$). Kendini geliştirme, örgütsel özdeşleşmedeki değişimin %15'ini açıklamaktadır. Analiz sonuçları, kendini geliştirmenin yükselmesinin örgütsel özdeşleşmeyi istatistiksel olarak artırdığını göstermektedir ($b = ,380$, $t = 10,241$, $p < 0,001$). Elde edilen sonuca göre H_1 , H_2 , H_3 ve H_4 hipotezleri kabul edilmiştir.

Aracı, düzenleyici ve durumsal aracılık ilişkilerinden oluşan araştırmanın hipotezlerini (H_5 , H_6 ve H_7), test etmek amacıyla bootstrap yöntemini temel alan regresyon analizi gerçekleştirilmiş ve üç ayrı (aracı, düzenleyici ve durumsal aracılık) regresyon modeli oluşturulmuştur (Tablo 4). Bootstrap yönteminin Sobel testinden daha güvenilir sonuçlar ürettiği ifade edilmektedir (Hayes, 2009; Hayes, 2022; Preacher ve Hayes, 2004; Zhao vd., 2010). Analizler, Hayes (2022), tarafından geliştirilen Process makro v4.0 kullanılarak yapılmıştır. Analizlerde bootstrap tekniği (yeniden örnekleme) ile 5.000 yeniden örneklem seçeneği tercih edilmiştir. Aracı, düzenleyici ve durumsal aracılık analizinin istatistiksel olarak anlamlı olabilmesi için analiz sonucunda elde edilen %95 güven aralığındaki (Confidence Interval CI) değerlerin 0 (sıfır) değerini kapsamaması gerekmektedir (MacKinnon vd., 2004).

İlk olarak örgütsel etik değerinin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde kendini geliştirmenin düzenleyici rolü test edilmiştir. Bootstrap analizi sonucunda düzeltilmiş yanlılık ve hızlandırılmış güven

aralığı değerleri (Bias corrected and accelerated bootstrap confidence interval BCA CI) sıfır “0” değerini kapsamadığı için örgütsel etik değer ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkide kendini geliştirmenin düzenleyici rolü tespit edilmiştir ($b = ,082$, $t=2,1172$, %95 BCA CI $[,0763 ,1637]$). Örgütsel etik değer ve kendini geliştirme, örgütsel özdeşleşmedeki değişimin %18’ini açıklamaktadır. Elde edilen sonuçlara göre H_5 hipotezi desteklenmiştir. Araştırmanın bir diğer hipotezi olan örgütsel etik değer, çalışan performansı üzerindeki dolaylı etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü test edilmiştir. Bootstrap analizi sonucunda düzeltilmiş yanlılık ve hızlandırılmış güven aralığı değerleri sıfır “0” değerini kapsamadığı için örgütsel özdeşleşmenin kısmi aracı rolünün olduğu tespit edilmiştir ($b = ,118$, %95 BCA CI $[,0059 ,1578]$). Çünkü bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki direkt etkisinin ($b = ,431$) anlamlı olduğu, bununla birlikte aracı değişken kontrol altındayken bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin ise azaldığı ($b = ,314$) hesaplanmıştır (Zhao vd., 2010; Baron ve Kenny, 1986). Örgütsel etik değer ve örgütsel özdeşleşme, çalışan performansındaki değişimin %31’ini açıklamaktadır. Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğü K^2 ,112 olup, bu değer yüksek değere yakın bir etki büyüklüğü olduğu ifade edilebilir. Buna göre H_6 hipotezi desteklenmiştir.

Araştırmanın son ve en önemli hipotezini test etmek amacıyla, kendini geliştirmenin durumsal aracı olduğu regresyon modeli oluşturulmuştur (Şekil 3). Yapılan bootstrap analizi sonucunda düzeltilmiş yanlılık ve hızlandırılmış güven aralığı değerleri sıfır “0” değerini kapsamadığı için örgütsel etik değer (X), aracı değişken örgütsel özdeşleşme (M), aracılığıyla çalışan performansı (Y) üzerindeki dolaylı etkisinde kendini geliştirmenin düzenleyici rolü olduğu bulunmuştur ($b = ,030$, %95 BCA CI $[,0012 ,1578]$). Örgütsel etik değer, örgütsel özdeşleşme ve kendini geliştirme, çalışan performansındaki değişimin %31’ini açıklamaktadır. Bootstrap analizi sonucunda düzeltilmiş yanlılık ve hızlandırılmış güven aralığı değerleri sıfır “0” değerini kapsamadığı için durumsal aracılık anlamlıdır. Bu sonuçlar ışığında H_7 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 4. Düzenleyici, Aracı ve Durumsal Aracı Etki Testine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

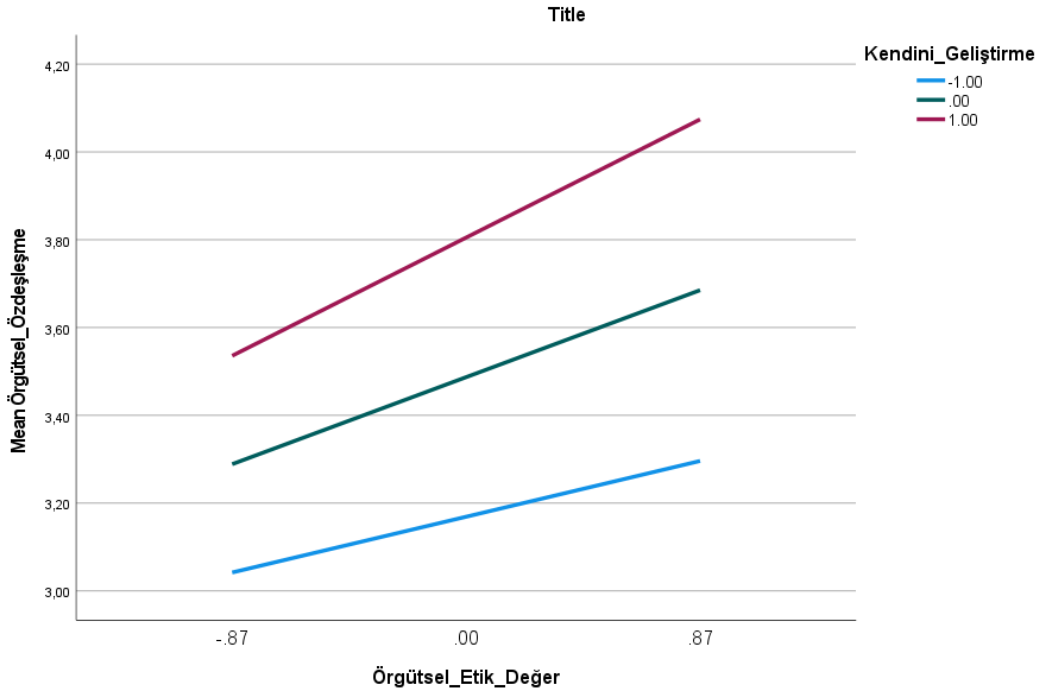
Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri					
	Örgütsel Özdeşleşme			Çalışan Performansı		
	<i>b</i>	<i>t</i>	<i>SH</i>	<i>b</i>	<i>t</i>	<i>SH</i>
H_1 (ÖED → ÇP)	-	-	-	,431**	11,039	,039
	$F= 121,864$, $t= 11,039$, Durbin-Watson= 1,810, $R^2=,168$					
H_2 (ÖED → ÖÖ)	318***	7,182	,044	-	-	-
	$F= 51,539$, $t= 7,183$, Durbin-Watson= 1,514, $R^2=,079$					
H_3 (ÖÖ → ÇP)	-	-	-	,448***	13,525	,033
	$F= 182,917$, $t= 13,525$, Durbin-Watson= 1,593, $R^2=,232$					
H_4 (KG → ÖÖ)	,380***	10,241	,037	-	-	-
	$F= 104,874$, $t= 10,241$, Durbin-Watson= 1,550, $R^2=,148$					
H_5 (ÖED* KG → ÖÖ) Düzenleyici Etki		,082	(BCA CI=,0763 ,1637)			
	$F= 45,1130$, $t= 2,1172$, $R^2=,184$					
H_6 (ÖED → ÖÖ → ÇP) Dolaylı Etki				,118	(BCA CI=,0059 ,1578)	
	$R^2=,314$					
H_7 (ÖED* KG → ÖÖ → ÇP) Durumsal Aracılık Etkisi				,030	(BCA CI=,0015 ,0674)	

$$R^2=,314$$

Not: ÖED.= Örgütsel Etik Değer; ÇP= Çalışan Performansı; ÖÖ= Örgütsel Özdeşleşme; KG= Kendini Geliştirme; * $p<0,05$, ** $p<0,01$ *** $p<0,001$, $n=606$, Parantez içindeki değerler alt ve üst güven aralığı değerleridir; BCA CI = Bias Corrected and Accelerated Bootstrap Confidence Interval; Bootstrap yeniden örnekleme = 5000; Analizde standardize edilmemiş beta katsayıları (b) raporlanmıştır. Basit regresyon analizinde R^2 ; Aracı, düzenleyici ve durumsal aracı etki analizinde ise düzeltilmiş R^2 değerleri raporlanmıştır.

Düzenleyici etkiyi daha iyi anlamak için Şekil 1’de eğim analizi sonuçları verilmiştir. Şekil 1 incelendiğinde, örgütsel etik değer örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde düzenleyici değişkenin (kendini geliştirmenin) düşük, orta ve yüksek olduğu durumlarda istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Yani düzenleyici değişken düşük olduğu durumda örgütsel etik değer örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisi kuvvetlidir ($b=,140$, %95 CI [,0355 ,2448]). Orta ($b=,249$, %95 CI [,1537 ,3449]) ve yüksek ($b=,304$, %95 CI [,1777, 4301]) olduğu durumda mevcut etki daha da kuvvetli olmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Düzenleyici Etkinin Grafikselsel Gösterimi

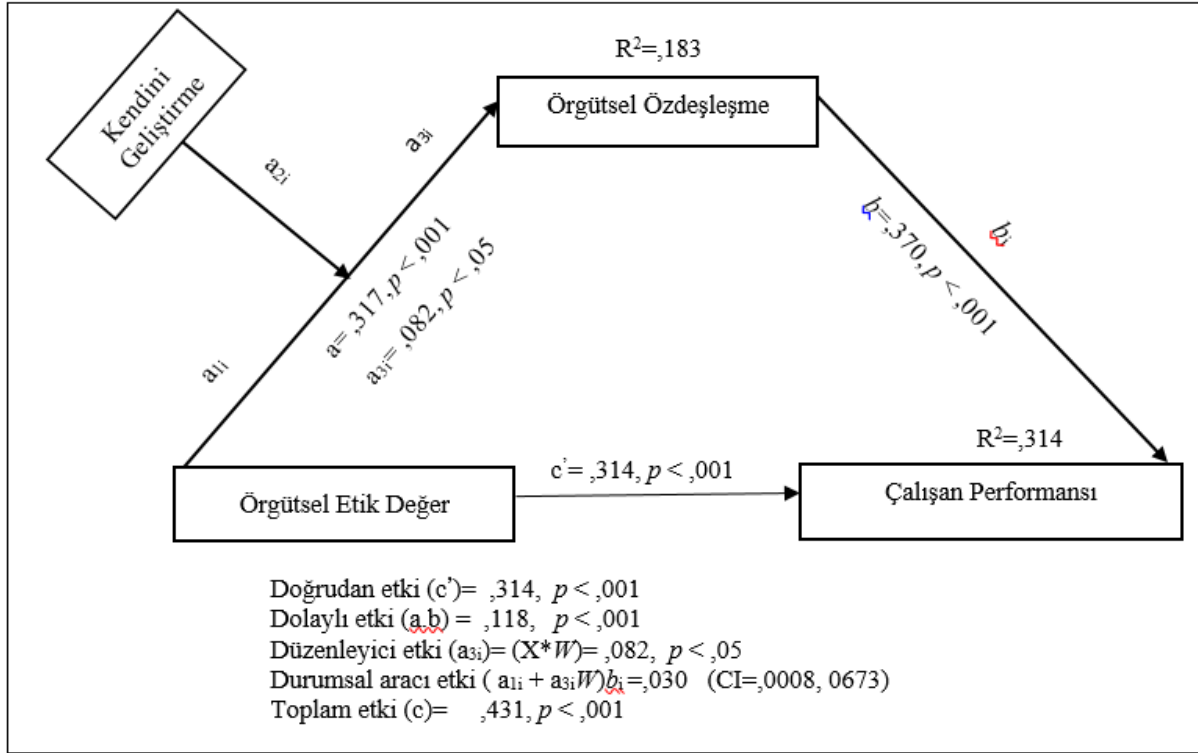

Not: -,87= düşük; ,00=orta; ,87=yüksek; kırmızı çizgi= yüksek, yeşil çizgi= orta, mavi çizgi= düşük anlamına gelmektedir.

Şekil 2.’de doğrudan, dolaylı (aracı), düzenleyici ve durumsal aracılık etkiye ait analiz sonuçları yer almaktadır. Şekil incelendiğinde, örgütsel etik değer çalışan performansını (c' yolu) doğrudan etkilediği gözlenmektedir ($b=,314$, $t=8,4800$, %95 CI [,2410 ,3862]). Örgütsel etik değer çalışan performansı üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü vardır ($b =,118$, %95 BCA CI [,0059 ,1578]). Örgütsel etik değer örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde kendini geliştirmenin düzenleyici

rolü görülmektedir ($b = ,082$, $t=2,1172$, %95 BCA CI $[,0763 ,0683]$). Son olarak örgütsel etik değer aracı değişken örgütsel özdeşleşme aracılığıyla çalışan performansı üzerindeki dolaylı etkisinde kendini geliştirmenin düzenleyici rolü yani durumsal aracı etki rolü gözlenmektedir ($b = ,030$, %95 BCA CI $[,0012 ,1578]$).

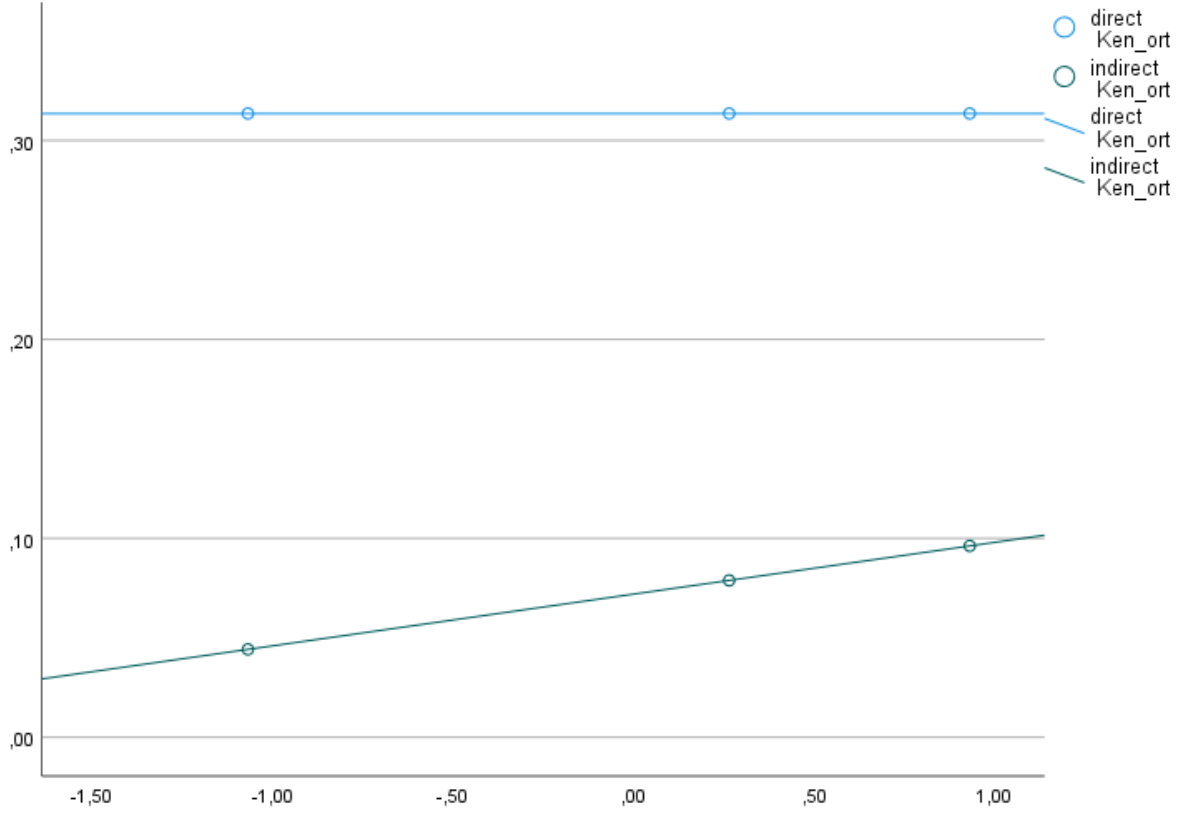
Şekil 2. Aracı, Düzenleyici ve Durumsal Aracılık Rolüne İlişkin Model

Not: Standardize edilmemiş beta katsayıları (b) raporlanmıştır.

Durumsal aracılık etkisini daha iyi anlamak için Şekil 3'te eğim analizi sonuçları verilmiştir. Şekil 3 incelendiğinde, örgütsel etik değer örgütsel özdeşleşme aracılığıyla çalışan performansı üzerindeki dolaylı etkisinde düzenleyici değişkenin (kendini geliştirmenin) düşük, orta ve yüksek olduğu durumlarda istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Yani düzenleyici değişken düşük olduğu durumda örgütsel etik değer çalışan performansı üzerindeki dolaylı etkisi kuvvetlidir ($b=,052$, %95 CI $[,0060 ,0994]$). Orta ($b=,092$, %95 CI $[,0503 ,1444]$) ve yüksek ($b=,113$, %95 CI $[,0580 ,1804]$) olduğu durumda mevcut etki daha da kuvvetli olmaktadır. Şekil 3'teki çizgilerin eğimi, örgütsel etik değer çalışan performansı üzerindeki dolaylı etkisinin farklı kendini geliştirme durumlarında nasıl şekillendiğini göstermektedir. Yani örgütsel etik değer çalışan performansı üzerindeki dolaylı etkisi, kendini geliştirmenin düşük, orta ve yüksek olduğu durumlarda daha da kuvvetli olmaktadır.

Şekil 3. Durumsal Aracı Etkinin Grafikselsel Gösterimi

4. TARTIŞMA

Bu araştırmada, bir şehir hastanesinde çalışan personelin örgütsel etik değer, kendini geliştirme, örgütsel özdeşleşme ve çalışma performansına yönelik algı düzeyleri belirlenmiş, ilgili değişkenlerin arasındaki ilişki tespit edilmiş ve bu ilişkiden hareketle basit, düzenleyici, aracı ve durumsal aracı etki analizi gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada, sağlık çalışanlarının örgütsel etik değere yönelik algılarının yüksek olduğu saptanmıştır. Korkmazer vd. (2020) hemşireler üzerinde yapmış oldukları araştırmada, hemşirelerin hastane etik iklimi algılarının yüksek olduğunu raporlamıştır. Hayati ve Caniago (2012) Endonezya'da gerçekleştirdikleri araştırmada, çalışanların İslami iş etik algılarının yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bu sonuçların aksine Aydan (2017) Ankara ilindeki bir üniversite hastanesinde çalışan sağlık çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada, çalışanların örgütsel etik iklim algılarının orta düzeyin üzerinde olduğunu bulmuştur. Özer (2021) sağlık çalışanları üzerinde yapmış olduğu bir diğer araştırmada, çalışanların örgütsel etik iklim algılarının orta düzeyin üzerinde olduğunu tespit etmiştir. Nurdoğan (2021) sağlık çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada, örgütsel etik değere yönelik algının orta düzeyde olduğunu bildirmiştir. Erdoğan ve Çelik (2019) kamu hastanesinde çalışan hemşireler üzerinde yaptıkları diğer bir araştırmada, örgütsel etik iklimine yönelik algının orta düzeyin üzerinde olduğunu bulmuştur. Alan yazınında yapılmış araştırma sonuçlarının bazılarının bu araştırmanın bulguları ile benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Yapılan araştırmada, katılımcıların kendini geliştirmeye yönelik algılarının orta düzeyin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Gürel (2012) özel sektör şirketlerinde çalışan iş görenler üzerinde yaptığı araştırmada, iş görenlerin kendilerini geliştirmeye yönelik algılarının yüksek olduğunu bulmuştur. Bu araştırmanın sonuçları ile alan yazınındaki araştırmanın sonuçları yakın değerlere sahip olduğu için birbirini destekler niteliktedir.

Araştırmada, sağlık çalışanlarının örgütsel özdeşleşmeye yönelik algıları orta düzeyin üzerinde olduğu bulunmuştur. Turgut ve Akbolat (2017) kamu hastanesinde çalışan sağlık çalışanları üzerine gerçekleştirdikleri araştırmada, sağlık çalışanlarının örgütsel özdeşleşmeye yönelik algılarının orta düzeyin üzerinde olduğunu saptamıştır. Yılmaz ve Yüceler (2021) yapmış oldukları araştırmada, özel sağlık kuruluşlarında çalışan sağlık çalışanları üzerinde yaptıkları bir diğer araştırmada, örgütsel özdeşleşmeye yönelik algının orta düzeyin üzerinde olduğunu tespit etmiştir. Benzer sonuçlar Saygılı vd. (2019), Güzel ve Sığırcı (2022), Çankaya (2020) ve Turunç ve Çelik (2010) tarafından yapılan araştırmalarda da ortaya koyulmuştur. Bu sonuçların aksine şantaş vd. (2016) sağlık çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada, sağlık çalışanlarının örgütsel özdeşleşmeye yönelik algılarının orta düzeyde olduğunu tespit etmiştir. Özer vd. (2017) sağlık çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri bir diğer araştırmada, örgütsel özdeşleşme düzeyinin yüksek olduğunu bulgulamıştır. Liu ve ark (2011) Çin'de iş görenler üzerinde yaptıkları araştırmada, iş görenlerin örgütsel özdeşleşmeye yönelik algılarının yüksek olduğunu tespit etmiştir. Benzer sonuçlar Carmeli vd. (2007) tarafından da bulunmuştur. Alan yazınında yapılmış bazı araştırmaların sonuçları ile bu araştırmanın sonuçları uyuruken bazısı uyurmamaktadır. Uyuşmayan araştırma sonuçlarının ise yakın değerlere sahip olduğu görülmüştür.

Gerçekleştirilen araştırmada, katılımcıların çalışma performanslarına yönelik algılarının yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Korkmazer vd. (2020) hemşireler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, hemşirelerin çalışma performanslarına yönelik algılarının yüksek olduğunu bulmuştur. Erdoğan ve Çelik (2019) kamu hastanesinde çalışan hemşireler üzerinde gerçekleştirdikleri bir diğer araştırmada, hemşirelerin çalışma performanslarına yönelik algılarının yüksek düzeyde olduğunu saptamıştır. şantaş vd. (2016) Kırıkkale ilinde bulunan bir sağlık kuruluşunda çalışan sağlık personelleri üzerinde yaptıkları araştırmada, yüksek düzeyde çalışma performansına yönelik algının olduğunu raporlamıştır. Liu vd. (2011) iş görenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, çalışma performansına yönelik algının yüksek olduğunu tespit etmiştir. Carmeli vd. (2007) İsrail'de gerçekleştirdikleri araştırmada, çalışan performansı algısının yüksek olduğunu bulgulamıştır. Benzer sonuçlar Turunç ve Çelik (2010), Tortumlu ve Taş (2019) ve Hayati ve Caniago (2012), tarafından yapılan araştırmada da ortaya koyulmuştur. Bu araştırmanın bulguları ile alan yazınında yapılmış ilgili araştırmaların bulguları uyurmaktadır.

Yapılan bu araştırmada, örgütsel etik değere yönelik algının çalışan performansını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Erdoğan ve Çelik (2019) Karaman ilinde bulunan bir kamu hastanesinde

çalışan hemşireler üzerinde yaptıkları araştırmada, etik iklimle yönelik algının çalışma performansını olumlu yönde yordadığını bildirmiştir. Hayati ve Caniigo (2012) Endonezya’da gerçekleştirdikleri araştırmada, İslami iş etiğinin, çalışan performansını olumlu yönde etkilediğini saptamıştır.

Yapılan araştırmada, örgütsel etik değerlerin örgütsel özdeşleşmeyi olumlu yönde yordadığı bulunmuştur. Yeşil ve Demir (2018)’in, 91 idari çalışan üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, örgütsel etik değerlerin olumlu sonuçları olarak ifade edilebilecek olan örgütsel adaletin örgütsel özdeşleşmeyi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Palalar Alkan ve Arıkboğa (2017) yaptıkları araştırmada, örgütsel etik değer ile yakından ilişkili olan etik liderliğin örgütsel özdeşleşmeyi olumlu yönde etkilediğini saptamıştır. Demirhan ve Karaman (2015), örgütsel etik algısının örgütsel adanmışlığı olumlu yönde etkilediğini bulmuştur. Aflah vd. (2021) Endonezya’da farklı sektörlerde (devlet ve kamu işçileri, askerler, öğretmenler ve öğretim görevlileri gibi) çalışan iş görenler üzerinde yaptıkları bir diğer araştırmada, İslami iş etiğinin duygusal bağlılığı olumlu yönde yordadığını saptamıştır.

Araştırmada, örgütsel özdeşleşmenin çalışan performansını olumlu yönde yordadığı bulunmuştur. Saygılı vd. (2019)’nin kamu hastanesinde çalışan sağlık personeli üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, örgütsel özdeşleşmenin çalışan performansını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Şantaş vd. (2016)’nin Kırıkkale ilinde bulunan bir sağlık kuruluşunda çalışan sağlık çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada, örgütsel özdeşleşmenin çalışan performansını olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Liu vd. (2011) Çin’de gerçekleştirdikleri araştırmada, örgütsel özdeşleşmeye yönelik algının çalışma performansını olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Carmeli vd. (2007) İsrail’de elektronik ve medya endüstrisinde çalışan iş görenler ile yaptıkları araştırmada, örgütsel özdeşleşmeye yönelik algının çalışan performansını olumlu yönde yordadığı tespit edilmiştir. Benzer sonuçlar Turunç ve Çelik (2010) ve Turunç (2010), Riketta (2005) ve Ashforth vd. (2008) tarafından da ortaya koyulmuştur.

Kendini gelişmenin örgütsel özdeşleşmeyi olumlu yönde etkilediği araştırmada tespit edilmiştir. Gürel (2012) özel sektör şirketlerinde çalışan 500 iş gören üzerinde yaptığı araştırmada, kendini geliştirme ile örgütsel özdeşleşme arasında pozitif yönlü orta düzeyde ilişki olduğunu bulmuştur. Özer vd. (2021) İzmir ilinde bulunan özel sağlık kuruluşu çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, yalın yönetimin örgütsel özdeşleşmeyi olumlu yönde etkilediğini saptamıştır. Kendini geliştirme, yalın liderliği oluşturan temel bileşenlerindedir. Dolayısıyla çalışanın kendini geliştirmeye yönelik algının olduğu örgütlerde, örgütsel özdeşleşmenin olacağı ifade edilebilir.

Araştırmada, örgütsel etik değerlerin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde kendini geliştirmenin düzenleyici rolü tespit edilmiştir. Şöyle ki sağlık çalışanlarının örgütsel etik değerlere yönelik algılarının örgütsel özdeşleşme algıları üzerindeki etkisinde kendini geliştirme algısının düşük olduğu durumlarda düşük, orta ve yüksek olduğu durumlarda söz konusu etki daha da kuvvetli

olmaktadır. Alan yazınındaki ilgili araştırmalar incelendiğinde; örgütsel etik değer ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkide kendini geliştirmenin düzenleyici role sahip olduğu araştırmalara rastlanılmamıştır.

Yapılan araştırmada, örgütsel etik değer ile çalışan performansı arasındaki ilişkide örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü tespit edilmiştir. Domino taşı etkisinde olduğu gibi belirli düzeyde örgütsel etik değer algısına sahip çalışanlarda örgütsel özdeşleşme artmaktadır. Olumlu örgütsel özdeşleşme algısı da çalışan performansını olumlu yönde etkilemektedir. Dolayısıyla örgütsel etik değer ve örgütsel özdeşleşmeye yönelik algının olduğu örgütlerde çalışan performansı daha da yükselmektedir. Alan yazınındaki ilgili araştırmalar incelendiğinde; örgütsel etik değer ile çalışan performansı arasındaki ilişkide örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü olduğu herhangi bir araştırmaya ulaşılmamış olmakla birlikte Hayati ve Caniago (2012) Endonezya’da çalışan 149 banka çalışanı üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, islami iş etiğinin, örgütsel bağlılık ve çalışan performansını olumlu yönde yordadığını bulmuştur.

5. SONUÇ

Bu araştırmanın bulguları, araştırmanın yürütüldüğü örneklem ile sınırlı gerçeği göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Gerçekleştirilen araştırmada, örgütsel etik değerin örgütsel özdeşleşme aracılığıyla çalışan performansı üzerindeki etkisinde kendini geliştirmenin durumsal aracı rolü ortaya koyulmuştur. Yani çalışanların kendilerini geliştirme algılarının olduğu kuruluşlarda, örgütsel etik değerin örgütsel özdeşleşme aracılığıyla çalışan performansına olumlu etkisi daha da kuvvetli olmaktadır. Dolayısıyla çalışan performansı daha da artmaktadır.

Bu araştırmanın en önemli teorik bulgusu, örgütsel etik değer, kendini geliştirme, örgütsel özdeşleşme ve çalışan performansı ile ilgili mevcut literatüre katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Böylelikle araştırmacılar, örgütler, insan kaynakları gibi kişi ve kurumlar tarafından örgütsel etik değer, kendini geliştirme, örgütsel özdeşleşme ve çalışan performansı kavramlarının daha zengin bir şekilde anlaşılacağı ve değerlendirileceği düşünölmektedir.

Belirli düzeyde örgütsel etik değer algısının olduğu kuruluşlarda örgütsel özdeşleşme artmaktadır. Örgütsel etik değer algısının yanı sıra kendini geliştirme algısının (düşük, orta ve yüksek) olduğu kuruluşlarda örgütsel etik değer algısının, örgütsel özdeşleşme algısı üzerindeki etkisi daha kuvvetli olmaktadır. Bununla birlikte örgütsel etik değer ve örgütsel özdeşleşme algısının olduğu kuruluşlarda çalışan performansı da artırmaktadır. Çünkü domino taşı etkisinde olduğu gibi belirli düzeyde örgütsel etik değer algısına sahip çalışanlarda örgütsel özdeşleşme artmaktadır. Olumlu örgütsel özdeşleşme algısı da çalışan performansını olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca örgütsel etik değer ve özdeşleşmenin çalışan performansına olumlu etkisi kendini geliştirme durumuna bağlı olarak

daha da kuvvetli olmaktadır. Yani kendini geliştirme algısının olduğu kuruluşlarda örgütsel etik değerlerin örgütsel özdeşleşme aracılığıyla çalışan performansına olumlu etkisi daha da kuvvetli olacaktır.

6. ÖNERİLER

Örgütsel etik değer iklimi ve kendini geliştirme imkânlarının olduğu organizasyonlarda çalışan performansı ve örgütsel özdeşleşme daha da artmaktadır. Belirli bir organizasyonla özdeşleşen çalışanların ise çalıştıkları organizasyon için ellerinden gelenin en iyisini yapma eğiliminde olacakları, dolayısıyla nispeten daha yüksek bir performans düzeyi sergileyecekleri ifade edilebilir.

Bu araştırmanın bulguları, kamu sektöründeki yöneticiler ve insan kaynakları birimleri başta olmak üzere tüm ilgili kişi ve birimlerin, araştırmacıların, gerçek yaşamdaki problemleri (kurumda ve kuruluşlarda), ihtiyaçları kanıta dayalı bir yaklaşımla ele almalarına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Kamu sektörü başta olmak üzere insan ögesinin yer aldığı tüm örgütlerde, çalışan davranış ve eylemlerinin nedenini anlamak için davranışın kaynağı olan insanın gözlenmesi ve anlaşılması gerekmektedir. Daha yüksek düzeyde örgütsel etik iklimi oluşturmak amacıyla erdemli davranışların yaygınlaşmasını sağlayacak (dürüstlüğü ödüllendirilmesi, ahlaki olmayan davranışların cezalandırılması) örgüt ikliminin oluşturulması, çalışanların kendilerini geliştirmelerine olanak sağlayacak çalışma ortamları, kariyer planlamaları ve yönetsel desteklerin geliştirilmesi önerilmektedir. Böylelikle çalışanların örgüte-kurumlarına yönelik olumlu duygu durumlarına sahip olmaları yoluyla daha yüksek düzeyde özdeşleşmeleri sağlanabilir. Kurumla ve yaptığı işle özdeşleşen personel, daha yüksek düzeyde çalışma performansı gösterecektir. Dolayısıyla sunulan hizmetlerde verimliliğinin artması, çalışanlar ve insanların (hizmet alanlar) kamu otoritesine olan güvenin ve adalet duygusunun daha da yükselmesi ve memnuniyet düzeyinin artması beklenebilir.

Kendini geliştirmelerini güçlendirmek için performans değerlendirme analizleri ile mevcut güçlü ve zayıf yönlerinin bilmeleri sağlanmalı, zayıf yönlerini (duygusal zekâ yetersizliği, analitik düşünememe gibi) geliştirmeleri ve güçlü yönlerini ise daha fazla (uzmanlaşma seviyesinin yükseltilmesi gibi) geliştirmeleri sağlanabilir. Çalışanların çevikliğini geliştirmek ve güçlendirmek için, kendi bağımsız kararlarını vermelerini sağlamak çok önemlidir. Bu hedefi gerçekleştirmek amacıyla çalışanların daha fazla yetki, hareket etme özgürlüğü verilerek kendilerini geliştirmelerine olanak tanınmalıdır.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, örgütsel etik değer, kendini geliştirme, örgütsel özdeşleşme ve çalışan performansı arasındaki ilişkinin boylamsal olarak incelenmesi önerilmektedir. Böylelikle elde edilecek bulgulara ilişkin genel anlayışın daha da net bir şekilde ortaya koyulmasına katkıda bulunabilir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, daha büyük ve farklı örneklemeler üzerinde gerçekleştirilebilir. Bununla birlikte araştırmacılar ve insan kaynakları tarafından yapılacak uygulama araştırmalarında, etik liderlik, örgütsel adalet gibi farklı değişkenler araştırma modeline dâhil edilebilir.

Araştırmaya katılan iş görenlerin hazırlanan anket sorularını anlayarak, doğru ve samimi cevapladıkları kabul edilmiştir. Araştırmaya ilişkin veriler, tek bir zaman aralığında (kesitsel çalışma) toplanmıştır. Kesitsel çalışmalarda toplanan verilerde sosyal beğenirlik yanlılığı ve ortak yöntem yanlılığı araştırma sonuçları üzerinde etkili olabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abiddin, N. Z., Ibrahim, I. ve Aziz, S. A. A. (2022). A literature review of work from home phenomenon during COVID-19 toward employees' performance and quality of life in Malaysia and Indonesia. *Frontiers in Psychology*, 13, 1-9. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.819860>
- Aflah, K. N., Suharnomo, S., Mas'ud, F. ve Mursid, A. (2021). Islamic work ethics and employee performance: The role of Islamic motivation, affective commitment, and job satisfaction. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(1), 997-1007. doi:10.13106/jafeb.2021.vol8.no1.997
- Aguinis, H. ve Kraiger, K. (2009). Benefits of training and development for individuals and teams, organizations, and society. *Annual Review of Psychology*, 60(1), 451-474. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.60.110707.163505>
- Ahmed, S., Ahmad, F. B. ve Joarder, M. H. R. (2016). HRM practices-engagement-performance relationships: A conceptual framework for RMG sector in developing economy. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7(4), 87. doi: 10.5901/mjss.2016.v7n4p87
- Anitha, J. (2014). Determinants of employee engagement and their impact on employee performance. *International Journal of Productivity and Performance Management*. 63 (3), 308-323. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-01-2013-0008>
- Antonacopoulou, E. P. (2000). *Employee development through self-development in three retail banks*. *Personnel Review*, 29(4), 491–508. doi:10.1108/00483480010296294.
- Aropah, V. D. W. ve Sumertajaya, I. M. (2020). Factors affecting employee performance during work from home. *Int. Res. J. Bus. Stud.* 13, 201–214. doi: 10.21632/irjbs.13.2.201-214.
- Ashforth, B. E. (2016). Distinguished scholar invited essay: Exploring identity and identification in organizations: Time for some course corrections. *Journal of Leadership ve Organizational Studies*, 23(4), 361-373. <https://doi.org/10.1177/1548051816667897>
- Ashforth, B. E. ve Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *The Academy of Management Review*, 14, 20–39. <https://doi.org/10.2307/258189>
- Ashforth, B.E., Harrison, S.H. ve Corley, K.G. (2008). Identification in organizations: An examination of four fundamental questions. *Journal of Management*, 34, 325– 374. <https://doi.org/10.1177/0149206308316059>
- Aydan, S. (2017). *Sağlık sektöründe etik iklim ve örgütsel güvenin ihbarcılık (whistleblowing) niyeti üzerine etkisi: Bir üniversite hastanesi örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Baron, R.M. ve Kenny, D.A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (6): 1173–1182. doi: 10.1037//0022-3514.51.6.1173

- Başar, U., Sığırı, Ü. ve Nejat Basım, H. (2017). Ethics lead the way despite organizational politics. *Asian Journal of Business Ethics*, 7(1), 81–101. doi:10.1007/s13520-017-0084-8.
- Bezuijen, X. M., van Dam, K., van den Berg, P. T. ve Thierry, H. (2010). How leaders stimulate employee learning: A leader–member exchange approach. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83(3), 673–693. <https://doi.org/10.1348/096317909X468099>
- Biçer, İ., Çapar, H., Çilhoroz, Y. ve Çakmak, C. (2020). Yalın Liderlik Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Journal of Health and Nursing Management*, 3(7): 352-362. doi: 10.5222/SHYD.2020.36449
- Boyce, L.A., Zaccaro, S.J. ve Wisecarver, M.Z. (2007). Propensity for self-development of leadership attributes: understanding, predicting, and supporting performance of leader self-development', *Leadership Quarterly*, 21, 159–78.
- Boydell, T. (1982). Development. *MEAD*, 13(1), 10-32.
- Brown, A. D. (2017). Identity work and organizational identification. *International Journal of Management Reviews*, 19, 296–317. doi: 10.1111/ijmr.12152
- Carmeli, A., Gilat, G., ve Waldman, D. A. (2007). The role of perceived organizational performance in organizational identification, adjustment and job performance. *Journal of Management Studies*, 44(6), 972–992. doi:10.1111/j.1467-6486.2007.00691.x
- Cheney, G. (1983). On the various and changing meanings of organizational membership: Field study of organizational identification. *Communication Monographs*, 50, 342–362. <https://doi.org/10.1080/03637758309390174>
- Combs, J., Liu, Y., Hall, A. ve Ketchen, D. (2006). How much do high-performance work practices matter? A meta-analysis of their effects on organizational performance. *Personnel psychology*, 59(3), 501-528. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2006.00045.x>
- Cook, J. ve Wall, T. (1980). New work attitude measures of trust, organizational commitment and personal need non-fulfillment. *Journal of Occupational Psychology*, 53, 39–52. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8325.1980.tb00005.x>
- Cronk, B. C. (2017). *How to use SPSS®: A step-by-step guide to analysis and interpretation*. Routledge.
- Çankaya, M. (2020). Örgütsel güvenin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisi: Sağlık sektöründe bir uygulama. *The Journal of Academic Social Sciences*, 8(107):185-204. doi: 10.29228/ASOS.44560
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin iş gören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- David, F. R. (1989). *Strategic management* (2nd ed). Columbus, Ohio: Merrill Publishing.
- Demirhan, M. ve Karaman, A. (2015). Akademisyenlerin adalet ve etik algılarının örgütsel adanmışlıklarına etkisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 245-266.
- Drzensky, F. Ve van Dick, R. (2013). Organizational identification and organizational change. Oreg, S., Michel, A. and Todnem R.(Ed.), *The psychology of organizational change: Viewing change from the employee's perspective* (275-297). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dunham, R. B. (1984). *Organizational behavior: people and processes in management*. Homewood, Ill.: Irwin.

- Dutton, J. E., Dukerich, J. M. ve Harquail, C. V. (1994). Organizational images and member identification. *Administrative Science Quarterly*, 239-263.
- Erdoğan, P. ve Çelik, A. (2019). Sağlık sektöründe etik iklim oluşturma'nın hemşirelerin performansına etkisi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 6(2), 105-113.
- Field, Andy P. *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. 5th edition, North American edition. Thousand Oaks, California: Sage Publications Inc., 2018. Print.
- Fredrickson, B. L. (2004). The broaden-and-build theory of positive emotions. *Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci*, 359(1449), 1367–1377. doi:10.1098/rstb.2004.1512
- French, P. A. (1995) Corporate moral agency, in Hoffman, W. M. ve Frederick, R. E. (Ed.), *Business ethics: Readings and cases in corporate morality*, New York: McGraw-Hill.
- Fuentes, M. M. F., Montes, F. J. L. ve Fernández, L. M. M. (2006). Total quality management, strategic orientation and organizational performance: the case of Spanish companies. *Total Quality Management ve Business Excellence*, 17(3), 303-323. doi:10.1080/14783360500451358
- Garavan, T. N. (1997). Training, development, education and learning: different or the same? *Journal of European Industrial Training*, 21, 39–50. <https://doi.org/10.1108/03090599710161711>
- García-Guiu, C., Molero, F. ve Moriano, J. A. (2015). Authentic leadership and its influence on group cohesion and organizational identification: The role of organizational justice as a mediating variable. *Revista de Psicología Social*, 30(1), 60–88. doi:10.1080/02134748.2014.987539
- George, J. M. ve Brief, A. P. (1992). Feeling good-doing good: A conceptual analysis of the mood at work-organizational spontaneity relationship. *Psychological Bulletin*, 112(2), 310-32. doi: 10.1037/0033-2909.112.2.310
- Gürel H. (2012). *The mediating role of individual responsibility on the relationship between corporate responsibility - organizational citizenship behavior and the role of corporate responsibility conceptions and organizational identification as moderators*. (Unpublish doctora thesis). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güzel, Ş. ve Sığircı, H. (2022). Algılanan aşırı nitelikliliğin iş doyumunu ve örgütsel özdeşleşme ile ilişkisi: doktor ve hemşireler üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(35), 756-775. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1069902>
- Hair, Joseph F. Anderson, Rolph E., Black ve William C. (2018). *Multivariate data analysis* (Ed. 8th). Harlow: Pearson.
- Hall, R. T. (2000). *An introduction to healthcare organizational ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- Haslam, S. A. (2004). *Psychology in organizations: The social identity approach* (2nd ed.). Sage.
- Hayati, K., ve Caniogo, I. (2012). Islamic work ethic: The role of intrinsic motivation, job satisfaction, organizational commitment and job performance. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 65, 272–277. doi:10.1016/j.sbspro.2012.11.122
- Hayes, A. F. (2009). Beyond Baron and Kenny: Statistical mediation analysis in the new millennium. *Communication monographs*, 76(4), 408-420. <https://doi.org/10.1080/03637750903310360>
- Hayes, A. F. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis, second edition: A regression-based approach* (3rd ed.). Guilford Publications.

- Ho, R. (2013). *Handbook of univariate and multivariate data analysis with IBM SPSS, second edition* (2nd ed.). Chapman ve Hall/CRC.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *Am. Psychol.* 44, 513–524. doi: 10.1037/0003-066X.44.3.513
- Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology*, 50(3), 337-421.
- Hoffmann, T. (1999). The meanings of competency. *Journal of European Industrial Training*, 23, 275-286. <https://doi.org/10.1108/03090599910284650>
- Hough, C., Green, K. ve Plumlee, G. (2015). Impact of ethics environment and organizational trust on employee engagement. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 18(3), 45.
- Hunt, S., Wood, V. ve Chonko, L. (1989). Corporate ethical values and organizational commitment in marketing. *Journal of Marketing*, 53(3), 79–90. <https://doi.org/10.2307/1251344>
- Jin, K.G. ve Drozdenko, R.G. (2010). Relationships among perceived organizational core values, corporate social responsibility, ethics, and organizational performance outcomes: An empirical study of information technology professionals. *Journal of Business Ethics*, 92(3),341-359. doi:10.1007/s10551-009-0158-1
- Jung, H. S., Namkung, Y. ve Yoon, H. H. (2010). The effects of employees' business ethical value on person–organization fit and turnover intent in the foodservice industry. *International Journal of Hospitality Management*, 29, 538–546. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2009.08.005>
- Kalemci Tüzün İ. (2006). *Örgütsel güven, örgütsel kimlik ve örgütsel özdeşleşme ilişkisi; uygulamalı bir çalışma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karatepe, O. M. (2013). High-performance work practices and hotel employee performance: The mediation of work engagement. *International Journal of Hospitality Management* 32, 132-140. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2012.05.003>
- Kirkman, B. L. ve Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58–74. <https://doi.org/10.2307/256874>
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling, fourth edition* (4th ed.). Guilford Publications.
- Kong, F. ve Weng, J. (2019). A review on asymmetries in workgroup and organizational identifications. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 47(5), 1-8. <http://dx.doi.org/10.2224/sbp.7993>
- Koonmee, K., Singhapakdi, A., Virakul, B. ve Lee, D. (2010). Ethics institutionalization, quality of work life, and employee job-related outcomes: A survey of human resource managers in Thailand. *Journal of Business Research*, 63, 20–26. doi: 10.1016/j.jbusres.2009.01.006
- Korkmazer, F., Pirol, M. ve Güneysu, E. (2020). Hemşirelerin hastane etik iklim algılarının performansları üzerine etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 163-170. <https://doi.org/10.18506/anemon.523438>
- Lee, E.-S., Park, T.-Y. ve Koo, B. (2015). Identifying organizational identification as a basis for attitudes and behaviors: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 141(5), 1049–1080. <https://doi.org/10.1037/bul0000012>

- Lievegoed, B.C. (1980), *The developing organisation*. Millbrae, CA: Celestial Arts.
- Liu, Y., Loi, R. ve Lam, L. W. (2011). Linking organizational identification and employee performance in teams: the moderating role of team-member exchange. *The International Journal of Human Resource Management*, 22(15), 3187–3201. doi:10.1080/09585192.2011.560875
- MacKinnon, D. P., Lockwood, C. M. ve Williams, J. (2004). Confidence limits for the indirect effect: Distribution of the product and resampling methods. *Multivariate behavioral research*, 39(1), 99-128. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr3901_4
- Mael, F. ve Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of organizational Behavior*, 13(2), 103-123. <https://doi.org/10.1002/job.4030130202>
- Mani, S. (2002). *Forthcoming, government, innovation and technology policy*. An International Comparative Analysis. Cheltenham: Edward Elga.
- Meydan, C. H., Köksal, K. ve Kara, A. U. (2016). Örgüt içinde sessizlik: Örgütsel etik değerlerin etkisi ve adalet algısının aracılık rolü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 142-159.
- Motowidlo, S. J., Borman, W. C. ve Schmit, M. J. (1997). A theory of individual differences in task and contextual performance. *Human Performance*, 10(2): 71–83. https://doi.org/10.1207/s15327043hup1002_1
- Mulders, K. (2016). *Embracing Lean leadership: an empirical study on the interaction between Lean leadership principles and a successful Lean implementation at the team-level of analysis* (Doctoral dissertation, Master thesis). Tilburg University, Tilburg.
- Nielsen, K., Nielsen, M. B., Ogbonnaya, C., Känslä, M., Saari, E. ve Isaksson, K. (2017). Workplace resources to improve both employee well-being and performance: A systematic review and meta-analysis. *Work ve Stress*, 31(2), 101-120. <https://doi.org/10.1080/02678373.2017.1304463>
- Nurdoğan, B. (2021). *Etik değerlerin örgütsel sessizlik üzerine etkisi: sağlık çalışanları üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). (2000). OECD and Statistics Canada Literacy in the Information Age: “Final Report of the International Adult Literacy Survey”. Paris.
- Özer, M. (2021). *Sağlık sektöründe örgütsel etik iklim ve whistleblowing ilişkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Özer, Ö., Okan Ö. ve Özmen, S. (2021). Yalın yönetim ve örgütsel güvene yönelik algının örgütsel özdeşleşmeye etkisi: özel bir hastanede araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24(1), 92-100. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.875299>
- Palalar Alkan, D. ve Arikboğa, F. Ş. (2017). Etik liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık etkisi ve bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(2), 349-369. <https://doi.org/10.18657/yonveek.335229>
- Pawar, B. S. (2019). *Employee performance and well-being: Leadership, justice, support, and workplace spirituality*. India: Routledge.
- Pedler, M. (1988). Self-development and work organisations. Pedler, M. Burgoyne, J. Boydell, T. (Ed.), *Applying self-development in organisations*, London: Prentice Hall.

- Polat, M. (2009). *Örgütsel özdeşleşmenin öncülleri ve ardılları üzerine bir saha çalışması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, ve Computers*, 36(4), 717-731. doi: 10.3758/BF03206553
- Purcell, T. V. Ve Weber, J. (1979). institutionalizing corporate ethics: A case history, special study. New York: The Presidents of the American Management Association
- Riketta, M. (2005). Organizational identification: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 66, 358-384. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.05.005>
- Riketta, M. ve Van Dick, R. (2005). Foci of attachment in organizations: A meta-analytic comparison of the strength and correlates of workgroup versus organizational identification and commitment. *Journal of vocational behavior*, 67(3), 490-510. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.06.001>
- Saygılı, M., Özer, Ö. ve Öke, P. (2019). Örgütsel özdeşleşme ve çalışan performansının incelenmesi: bir kamu hastanesinde uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 175-184. <https://doi.org/10.30794/pausbed.454150>
- Schwepker, C.H. ve Ingram, T.N. (1996). Improving sales performance through ethics: the relationship between salesperson moral judgment and job performance. *Journal of Business Ethics*, 15(11), 1151-1160.
- Shuck, B., Reio Jr, T. G. ve Rocco, T. S. (2011). Employee engagement: An examination of antecedent and outcome variables. *Human Resource Development International*, 14(4), 427-445. <https://doi.org/10.1080/13678868.2011.601587>
- Sigler, T. H. ve Pearson, C. M. (2000). *Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment*. *Journal of Quality Management*, 5(1), 27-52. doi:10.1016/s1084-8568(00)00011-0
- Sims, R. R. (1991). The institutionalization of organizational ethics. *Journal of Business Ethics*, 10, 493-506. doi: 10.1007/BF00383348
- Sonnentag S, Niessen C, Ohly S. (2004). Learning at work: Training and development. *Int Rev Indus Organ Psychol*, 19,249-290.
- Swanson, R. A. ve Holton III, E. F. (2009). Theory of human resource development. *Foundations of Human Resource Development*, 2, 97-111.
- Şantaş, F., Uğurluoğlu, Ö., Kandemir, A. ve Çelik, Y. (2016). Sağlık çalışanlarında örgütsel sinizm, iş performansı ve örgütsel özdeşleşme düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 867-886.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2018). *Using multivariate statistics* (7th ed.). Pearson.
- Tahir, N., Yousafzai, I. K., Jan, S. Ve Hashim, M. (2014). The impact of training and development on employees performance and productivity a case study of United Bank Limited Peshawar City, KPK, Pakistan. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 4(4), 86. doi:10.6007/IJARBS/V4-I4/756
- Temporal, P. (1984). Helping self-development to happen. Cox, C. ve Beck, J. (Ed.) *Management development: Advances in practice and theory*, Manchester: Wiley.
- Tortumlu, M. ve Taş, M. A. (2019). Örgüt iklimi, iş stresi ve çalışan performansı ilişkisi: İstanbul avrupa yakası ilçe belediyelerinde bir uygulama. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 349-367. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.595667>

- Trevino, L. K. Ve Nelson, K. A. (2014). *Managing business ethics: Straight talk about how to do it right* Sixth Edition, John Wiley ve Sons.
- Turgut, M. ve Akbolat, M. (2017). Örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sessizlik ilişkisine yönelik sağlık çalışanları üzerine bir araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(3), 357-384.
- Turunç, Ö. ve Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2),183-206.
- Turunç, Ömer. (2010). Organizasyonlarda kontrol algılamalarının örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 11(1), 251- 269.
- Ural, A., & Kılıç, İ. (2011). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*, Ankara: Detay Yayıncılık
- Van Dick, R. (2004). My job is my castle: Identification in organizational contexts. *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 19, 171-204. doi: 10.1002/0470013311.ch6
- van Dick, R., van Knippenberg, D., Kerschreiter, R., Hertel, G. ve Wieseke, J. (2008). Interactive effects of work group and organizational identification on job satisfaction and extra-role behavior. *Journal of Vocational Behavior*, 72, 388–399. <https://doi.org/fw4gqm>
- Van Knippenberg, B., Martin, L. ve Tyler, T. (2006). Process-orientation versus outcome-orientation during organizational change: the role of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 27(6), 685-704. <https://doi.org/10.1002/job.391>
- Victor, B. ve Cullen, J. (1987). A theory and measure of ethical climate in organizations. *Research in Corporate Social Performance and Policy*, 9, 51–71.
- Weng, L.C. (2014). Improving employee job performance through ethical leadership and “guanxi”: the moderation effects of supervisor-subordinate guanxi differentiation. *Asia Pacific Management Review*, 19(3),321-345.
- Wholey, J.S. (1997). Trends in performance measurement: Challenges for evaluators. Chelmsky E. ve W. R. Shadish (Eds.), *Evaluation for the 21st century*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Wright, T. A., ve Cropanzano, R. (2000). Psychological well-being and job satisfaction as predictors of job performance. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5, 84–94. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.5.1.84>
- Yeşil, S. ve Demir, Z. F. (2018). Örgütsel adaletin örgütsel özdeşleşmeye etkisi üzerine bir alan çalışması. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 266-280.
- Yılmaz, Y. ve Yüceler, A. (2021). Örgütsel prestijin örgütsel özdeşleşme düzeyine etkisi: sağlık işletmelerinde bir uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(3), 373-382. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.908107>
- Zhao, X., Lynch Jr, J. G. ve Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197-206. <https://doi.org/10.1086/651257>

TARIM KOOPERATİFLERİNİN PAZARLAMA SORUNLARI: BURDUR İLİNDE BİR UYGULAMA

MARKETING PROBLEMS OF AGRICULTURAL COOPERATIVES: AN APPLICATION IN BURDUR PROVINCE

Muhammet Murat NALCI¹, Mevlüt TÜRK²

1. Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Doktora Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, mmuratnalci@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4482-2802>
2. Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mevlut.turk@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1316-5800>

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Başvuru Tarihi	Application Date
16.12.2022	12.16.2022
Yayına Kabul Tarihi	Admission Date
31.07.2023	07.31.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220128>

* Bu çalışma, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 19/07/2022 tarihinde yapılan tez savunma sınavında sunulan "Tarım Kooperatiflerinin Pazarlama Sorunları: Burdur İlinde Bir Uygulama" isimli yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

Öz

Bu araştırmanın amacı, tarım kooperatiflerinde karşılaşılan pazarlama sorunlarını ve bu sorunların olumsuz pazarlama performansı ile olan ilişkisini belirleyebilmektir. Bu anlamda, pazarlama çevresi sorunları, ürünle ilgili sorunlar, fiyatla ilgili sorunlar, dağıtımla ilgili sorunlar, tutundurma ile ilgili sorunlar ve olumsuz pazarlama performansına yönelik anket soruları, kooperatif yöneticilerine doldurtulmuştur. Araştırmanın bir diğer amacı, yaşanan pazarlama sorunlarının, olumsuz pazarlama performansına olan etkisini belirleyebilmektir. Araştırmada tamsayım yöntemi kullanılarak Burdur ilinde bulunan 104 süt kooperatifi yöneticisine anket uygulanmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucunda, değişkenler arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p < 0.01$). Değişkenler arasındaki ilişkiden hareketle yapılan regresyon analizine göre; fiyat ve tutundurma ile ilgili sorunların olumsuz pazarlama performansını etkilediği bulunmuştur ($p < 0.01$).

Anahtar Kelimeler: Tarım İşletmeciliği, Tarım Kooperatifçiliği, Tarım Kooperatiflerinde Pazarlama, Tarım Kooperatiflerinin Pazarlama Sorunları.

Abstract

The aim of this research is to determine the marketing problems encountered in agricultural cooperatives and the relationship between these problems and negative marketing performance. In this sense, survey questions regarding marketing environment problems, product-related problems, price-related problems, distribution-related problems, promotion-related problems and negative marketing performance were asked to the cooperative managers. Another aim of the research is to determine the effect of marketing problems on negative marketing performance. In the research, a questionnaire was applied to 104 dairy cooperative managers in the province of Burdur using the full count method. As a result of the analysis, it was determined that there was a positive and moderate relationship between the variables ($p < 0.01$). According to the regression analysis based on the relationship between the variables; It was found that problems related to price and promotion affect marketing performance negatively ($p < 0.01$).

Keywords: Agribusiness, Agricultural Cooperatives, Marketing in Agricultural Cooperatives, Marketing Problems of Agricultural Cooperatives.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of the research is to determine the marketing problems faced by the organizations operating as agricultural cooperatives, to try to understand the relationship between these problems and negative marketing performance, and to identify the marketing problems that affect the negative marketing performance.

Research Questions

Within the scope of the study, questions about marketing environment problems (1), product-related problems (2), price-related problems (3), distribution-related problems (4), promotion-related problems (5) and negative marketing performance (6) were directed to cooperative managers.

Literature Review

Issues such as population growth, concentration of the population at certain points, unplanned urbanization and decrease in agricultural areas can create problems in accessing food. In addition, the Covid-19 Pandemic has revealed the importance of food supply once again. In this sense, it is important to have sustainable alternatives in terms of agriculture. Agricultural cooperatives, which have been operating for many years, are among the actors that have a significant impact on the Turkish economy and food supply. In order to create a sustainable vision in terms of agriculture and food supply, it is important to be able to identify the current marketing situation and marketing problems of these organizations.

Methodology

In order to identify marketing problems, previous studies were used by using secondary data. In order to collect the primary data of this study, a questionnaire was applied to the agricultural cooperative managers. The survey consists of questions about descriptive findings for the participants and agricultural cooperatives, and questions about marketing problems and negative marketing performance.

Results and Conclusions

As a result of the research, it was determined that there is a relationship between price related problems and negative marketing performance ($p<0.01$). In addition, it was determined that there is a relationship between promotion related problems and negative marketing performance ($p<0.01$). Price related problems ($t=4.118$ $p<0.001$) and promotion related problems ($t=4.176$ $p<0.001$) affect negative marketing performance.

1. GİRİŞ

Kooperatifler ekonomik açıdan dezavantaja sahip kişilerin bir araya gelerek bu dezavantajlı durumu azaltmayı veya ortadan kaldırmayı amaçladığı bir örgütlenme şeklidir. Bireyler çok çeşitli amaç ve hedefler için kooperatif çatısı altında bir araya gelebilirler. İlaç tedarikinin sağlanması için ecza kooperatifleri, sanat faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için sanat kooperatifleri, toplu iş yeri ve yaşama alanı gibi inşa faaliyetleri için yapı kooperatifleri, çeşitli alanlarda finansal destek yaratmak için kredi kooperatifleri ve ortak ürünlerinin değerlendirilmesi için satış kooperatifleri gibi birçok farklı alanda kooperatif örneği bulunmaktadır. Kişiler birlikte hareket ederek, tek hareket etmenin dezavantajlarını azaltmaya ve toplu hareket etmenin avantajlarından yararlanmaya çalışırlar. Kooperatiflerde bir araya gelen kişiler, üye değil ortaklardır çünkü kooperatif kurmanın temel motivasyonlarından biri ekonomik şartların iyileştirilmesidir. Alınan girdilerde toplu alım sayesinde indirim sağlama ve ortakların ürününün en iyi fiyatlardan değerlendirilmesi yoluyla bu hedef gerçekleştirilmeye çalışılır.

Dünya’da ve Türkiye’de en yaygın faaliyet gösteren kooperatif türlerinden birisi tarım kooperatifleridir. Özellikle, geniş bir coğrafi alana yayılan, nüfusu yüksek ve üreticilerin küçük ölçekli işletme sahibi olduğu Türkiye gibi ülkelerde kooperatif faaliyetlerin başarıyla gerçekleştirilebilmesi hem üretici refahı hem ülke refahı anlamında önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Cumhuriyet öncesi ve sonrası kooperatifleri teşvik etme faaliyetleri görülmektedir ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında kredi ve tarım satış kooperatifleriyle ilgili yasalar çıkarılmaya başlanmıştır. Günümüzde tarım kooperatifleri, tarım işletmeciliğinin önemli aktörlerinden birisi haline gelmiştir.

Ekonomik motivasyonlarla birlikte dayanışma ruhuna ve kâr odaklı olmak yerine ekonomik çıkarları korumaya vurgu yapan kooperatifçiliğin temel ilkelerine bakıldığında günümüzde yaşanan sosyal ve çevreyle ilgili sorunlara bu bakış açısıyla hareket eden organizasyonlar olumlu faydalar sağlayabilmektedir. Genellikle kırsal bölgelerde ortaya çıkan tarım kooperatifleri, amaç ve hedeflerine ulaştığı takdirde üyelerine ekonomik avantaj yaratmalarıyla birlikte buldukları kırsal bölgenin sosyal ve kültürel gelişimine de katkı verebilmektedirler.

Çalışma kapsamında; ikinci bölümde, tarım kooperatifi kavramı ayrıntılı olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde, tarımsal pazarlama kavramı açıklanarak tarım kooperatiflerinde pazarlama konusu ve tarım kooperatiflerinin pazarlama sorunları ele alınmıştır. Dördüncü bölümde, Burdur ilinde yer alan süt kooperatiflerinde yaşanan pazarlama sorunları hakkında süt kooperatifi yöneticilerinin değerlendirmeleri incelenmiştir ve elde edilen bulgu ve analiz sonuçları yorumlanarak çözüm önerileri ele alınmıştır.

2. TARIM KOOPERATİFİ KAVRAMI

Latince birlik (co) ve faaliyet (opera) kelimelerinden oluşan (Zadil, 1969) kooperatif kelimesi Fransızca “coopératif” kelimesinin karşılığı olarak dilimize geçmiştir ve “coopérer” (birlikte çalışmak)

kelimesinden türemiştir. Cumhuriyet tarihinde ilk kez Mehmet Bahaettin'e ait "Yeni Türkçe Lügat" (1924) isimli eserde yer almıştır (Etimoloji Türkçe, 2022). Cumhuriyetin ilk yıllarında bu kavram yerine "Teavün" veya "Tesanüd" kelimelerinin kullanımı özendirilse de dilimizde kooperatif olarak yer almıştır (Güreşçi ve Gönç, 2017). Uluslararası İş Örgütünün tanımına göre kooperatif "ortaklaşa sahip olunan ve demokratik yollarla kontrol edilen bir girişim vasıtasıyla ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için bir araya gelen kişilerin özerk birliği" olarak tanımlanmaktadır (International Labor Organization, 2002). Mülayim kooperatifleri "kişilerin tek başına yapamayacakları veya birlikte yapmaları yararlı olan işleri en iyi şekilde ve en iyi maliyete yapmak üzere dayanışma yoluyla ekonomik güçlerini birleştirmeleri" olarak tanımlanmaktadır (1976). Uluslararası Kooperatifler Birliğine göre kooperatifler "insanların ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak için üye olma yoluyla sahip olduğu ve kontrol ettiği insan merkezli işletmelerdir" (International Cooperative Alliance, 2021).

Tanımlar ışığında bakıldığında tarım kooperatifi tarım alanında daha verimli olmayı sağlamak adına gönüllülük esasıyla bir araya gelen ve ortak çıkarlara sahip olan bir gruptur denilebilir (Bianchi ve Vietta, 2020). Faaliyet alanlarına göre çeşitlere ayrılan tarım kooperatifleri ortakları adına üretim ve pazarlama faaliyetlerinde bulunurlar (Aysu, 2019). Ekonomik motivasyonlarla kurulsun da amacı kâr etmekten ziyade pazarda bulunarak ortaklarını korumak ve ortaklarının sosyal, kültürel ve kişisel gelişimlerini sağlamaktır (Dias ve Teles, 2018).

2.1. Tarım Kooperatifçiliğinin Kapsamı

Kooperatifler çeşitli yönleriyle diğer işletme türleri ve organizasyonlarla karıştırılabilmektedir. Satış ve alım yapmaları ve ortaklarının olması gibi yönlerden şirketlerle; sosyal fayda yaratmaları yönünden de derneklerle karıştırılabilirler. Bir şirket kâr odaklı hareket ederken kooperatiflerin yaptığı satın almalar ve girdi alımları kooperatif ortaklarının haklarını korumayı amaçlamaktadır. Şirketlerde ortaklar, hisseleri kadar pay sahibi olurken, kooperatiflerde her üye 1 oy hakkına sahiptir. Dernekler sadece sosyal faydaya odaklanırken kooperatifler, sosyal fayda sağlamakla birlikte ortaklarının ekonomik çıkarlarını da korumakla yükümlüdür. Tablo 1'de tarım kooperatifleriyle karışması mümkün olabilecek örgütlenme türleri gösterilmiş ve kooperatifin farkları açıklanmıştır. Birlikleri de tarım kooperatiflerinin kapsamı anlamında açıklamak gerekebilir. Birlikler tarım kooperatiflerinin oluşturdukları üst örgütlenmelerdir. Kooperatifçiliğin geliştiği ülkelerde birlikler büyük şirketlere karşı alım – satım faaliyetlerinde bulunarak etkili olabilmektedirler (Köroğlu, 2003). Ayrıca, kooperatif sistemi bazı yönlerden komün sistemiyle karıştırılabilir. Komün sisteminde tarımsal üretimin devlet çiftlikleri ve devlet fabrikaları yoluyla değerlendirilmesi söz konusuysen kooperatifçilikte kooperatif içerisinde birbirine bağlanmış ancak hepsi makul büyüklükte özel mülkiyete (çiftlikler vb.) sahip üreticilerin bir araya gelmesi söz konusudur (Digby, 1966).

Tablo 1. Tarım Kooperatiflerinin Diğer Tarımsal Örgütlenmelerden Farkı

Örgütlenme Türü	İşlevi	Kooperatifin Farkı
Şirket	Kâr elde etmek amacıyla özel kişiler tarafından kurulan organizasyonlardır. Ortağı tek kişi veya şirket hissedarları olabilir.	Kooperatifin maddi kazanç amacı bulursa da kâr dağıtılmaz ve ortaklara hizmet vermek için kullanılır. Kooperatifin her bir üyesi aynı zamanda ortağıdır ve eşit 1 oy hakkına sahiptir.
Sendika	İşverene karşı çalışanların çıkarlarını korumak amacıyla kurulan organizasyonlardır.	Kooperatifler işveren çalışan ilişkilerinden ziyade pazara karşı (araçlar, tefeciler vb.) güç elde etmek için kurulur.
Dernek	Kâr amacı gütmeyen sosyal kuruluşlardır.	Kooperatifler sosyal görevlerinin yanında ekonomik amaçlarla kurulurlar. Elde edilen kâr varsa üyelere hizmet etmekte kullanılır.
Vakıf	Sosyal fayda yaratmak amacıyla mal topluluklarıyla birlikte ortaya çıkan organizasyonlardır.	Kooperatifler hem sosyal hem ekonomik kuruluşlardır. Sahibi olduğu mal topluluklarına üyelerinin sağladığı paradan ve üyelerinin onayladığı kredi kurumlarından ve desteklerden sermaye elde ederek sahip olurlar.

Kaynak: (Koç, 2001; İnan, 2008; Karacan, 2009; Kızılaslan ve Doğan, 2013; Geray, 2014)

2.2. Tarım Kooperatifçiliğinin Türkiye Tarımındaki Yeri ve Önemi

Türkiye’de tarımsal pazarlama organizasyonuna bakıldığında kooperatiflerin, özel organizasyonların ve kamu niteliğinde olan organizasyonların faaliyet gösterdiği bir yapı söz konusudur. Tablo 2’de Türkiye’de Tarımsal Pazarlama organizasyonunda yer alan kurum, kuruluş ve işletmeler gösterilmiştir. Özellikle Avrupa ülkelerinde böyle bir veri mevcutken, Türkiye’de tarım kooperatiflerinin tüm tarım organizasyonu içindeki yüzde olarak payıyla ilgili bir veri bulunamamıştır. Ancak genel anlamda bakıldığında, ürün yapısına göre farklılıklar söz konusu olsa da yaş meyve ve sebze ve canlı hayvan pazarlamasında genellikle kamu dışı organizasyonlar söz sahibidir. Tahıl ürünleri tarım borsalarında işlem görürken fındık, pamuk, gül ve ayçiçeği gibi ürünlerde kooperatiflerin etkinliği söz konusudur (Emeksiz vd., 2005).

Tablo 2. Türkiye’de Tarımsal Pazarlama Organizasyonu

Kooperatifler	Özel Organizasyonlar	Kamu Organizasyonları
Tariş	Meyve-Sebze Halleri	Toprak Mahsulleri Ofisi
Çukobirlik	Balıkçı Halleri	Şeker Fabrikaları
Antbirlik	Ticaret Borsaları	Çaykur
Fiskobirlik	Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsaları	Et ve Süt Kurumu
Marmarabirlik	Canlı Hayvan Pazarları	
Trakyabirlik	Mezatlar	
Gülbirlik	Özel Sektör Kuruluşları	
Taskobirlik		
Tiftikbirlik		
Diğerleri		

Kaynak: Türkiye’de Tarımsal Pazarlama Organizasyonu (Karacan, 2009)

Sosyal Dayanışma Ekonomisi İçin Güçlü Kooperatifçilik Raporu’na göre “Ticaret”, “Tarım ve Orman”, ve “Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği” Bakanlıklarının sorumluluk alanında bulunan 40 ayrı türde 60 bine yakın kooperatif bulunmaktadır ve bunların ortak sayıları toplamı ise 6,6 milyonu geçmektedir (İnsani Gelişme Vakfı, 2021). Raporda yer alan ve Tarım ve Orman Bakanlığı’nın yetki alanına giren beş farklı kooperatif türü bulunmaktadır. Bunlar tarımsal kalkınma, sulama, su ürünleri, pancar ekicileri ve tarım kredi kooperatifleridir. Bunların dışında Ticaret Bakanlığının sorumluluğu altında olan tarım satış, üretim ve pazarlama, kadın girişimi üretim ve işletme kooperatifleri de tarımsal faaliyetlerde bulunabilmektedir. Ayrıca özel amaçlar için kurulmuş tarım alanında faaliyet gösteren pazarcılar, tütüncüler, yaş sebze ve meyve gibi meslek gruplarının kooperatifleri de Ticaret Bakanlığının yetkisi altındadır. Son olarak, Ticaret Bakanlığının yetkisi altında olan tüketim kooperatiflerinin de tarım ürünleri alışverişi yapmaları yönüyle tarım ürünü pazarlamasında buldukları söylenebilir.

Türkiye, Avrupa’nın en çok kooperatif sayısına sahip ülkelerinden birisi (Cooperatives Europe, 2016) olsa da kooperatiflerin ekonomiye katkıları hâlâ oldukça az durumdadır (Köylü, 2017). Pakdemirli tarafından dünyadaki tarım kooperatifleriyle Türkiye’de faaliyet gösteren tarım kooperatiflerini karşılaştırmak için yapılan bir çalışmada kooperatiflerin çiftçi gelirlerine ve kırsal kalkınmaya yaptıkları etki bakımından tüm dünyada ve özellikle Avrupa’da tarım sektöründe kendilerine önemli bir yer edindiği belirtilmiştir (2019). Özellikle tarımsal pazarlama alanında önemli rol alan kooperatifler (Semerci, 2015), gelişmiş ülkelerde ekonomiye ciddi katkılar sağlamaktadır (Everest vd., 2019). Avrupa Kooperatifler Birliği Kooperatifler Hakkında Önemli Rakamlar Çalışmasına göre Yeni Zelanda, Hollanda, Fransa ve Finlandiya gibi gelişmiş ülkelerde milli gelirin %10’dan fazlası kooperatif işletmeler tarafından yaratılmaktadır (Cooperatives Europe, 2016).

Günümüzde aracılarla ilgili yaşanan sorunlar, market zincirlerine Rekabet Kurumu tarafından uygulanan cezalar ve kimi tarım ürünlerinde yaşanabilen ani fiyat artışları tarımda organizasyonun ve işletmeciliğin önemini ortaya çıkarmaktadır. Endüstrileşmeyle birlikte tarım sektörünün gayri safi milli hâsıla içerisindeki payı sürekli azalsa da toplum refahı açısından yeterli ve dengeli beslenme önem arz etmektedir. Gelişmiş ülkeler ele alındığında gıdaya ulaşımın daha kolay olduğu gözlemlenmektedir (Çetin, 2010).

Artan nüfus, iklim değişikliği, plansız şehirleşme ve sanayileşme ve Covid-19 pandemisinin gıda arzında ortaya çıkardığı sorunlar, gelecek dönemde tarım üretimini daha da zorlaştıracak potansiyele sahiptir. Yaşanan sorunlar karşısında ekonomik bakış açısıyla birlikte üretici birliği ve sosyal motivasyonu temel alan tarım kooperatifleri bir alternatif olarak ele alınabilir. Kooperatif sistemiyle üreticiden tüketiciye süreçte yer alan herkes için adil bir fiyatın belirlenmesi söz konusu olmakla birlikte üründe asıl emeği veren çiftçi desteklenmektedir.

Bir bölgede üretimde bulunan ve küçük iş hacmine sahip olan çiftçiler aracı tüccarlar karşısında problemler yaşamaktaysa kooperatif bir rekabet alternatifine dönüşebilir. Bu bölgede bulunan becerikli ve bilgili bir müteşebbis çiftçiye hâlihazırda yüksek bir fiyat vererek ürünü işleyip yüksek bir fiyata satışını gerçekleştirmekteyse kooperatife gerek kalmayabilir (Mülayim, 1975). Zira kooperatifçilik hareketinin gelişimine bakıldığında endüstrileşme sonucu el emeğine olan ihtiyacın azalması ve ev ekonomisinin pazar ekonomisine dönüşmesi gibi nedenler etkili olmuştur. Üreticilerin şirketler karşısında dezavantajlı duruma düşmesi sonucu kooperatif hareketleri ortaya çıkmıştır (Ürper, 1985). Geniş bir coğrafi alana yayılan Türkiye’de tarım üreticilerinin sorunları ele alındığında aracılarla yaşanan problemler ön plana çıkmaktadır (Demirtaş ve Gül, 2003; Özkan, 2016). Bu anlamda, bu gibi sorunlarda kooperatif önemli bir rekabet alternatifi olarak ele alınabilir.

Yukarıda yer alan ekonomik nedenler dışında kooperatiflerin sosyal özellikleri de göz ardı edilmemelidir. Gerek kuruluş şekli ve gerek ilkeleri bağlamında kooperatifler piyasa şirketlerinden ziyade sosyal motivasyonlara da sahiptirler ve amaçları gelir elde etmek olsa da ortaya çıkan kâr ortakların faydası için harcanır. Bununla birlikte son zamanlarda artan çevreyle ilgili sorunlar ve sosyal problemler sürdürülebilir yöntemlerin gelişmesine vesile olabilir (Türk ve Gök, 2010). Zira Birleşmiş Milletler ve Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları yayınlanmış ve bu amaçlar arasında “yoksulluğa ve açlığa son”, “sürdürülebilir şehirler”, “iklim eylemi” ve “temiz enerji” gibi başlıklar yer almıştır (Birleşmiş Milletler Türkiye, 2022). Piyasa şirketleri gibi kârı ön plana koymayan kooperatifler buldukları bölgeye sosyal anlamda ve çevre yönünden katkı sağlayabilirler.

3. TARIM KOOPERATİFLERİNDE PAZARLAMA VE PAZARLAMA SORUNLARI

Pazarlama konusunu daha iyi kavramış batılı ülkelerde iyi pazarlama departmanlarının firma performansını artırdığı gözlemlenmiştir (Wirtz vd., 2014). Tek başına ürünü üretmek kolaydır. Pazarlama yoluyla kişilerin talep ettiği ürünlerin üretimi sağlanır ve bu ürünler satın alınmaya hazır hale getirilir (Tekin, 2014). Bu anlamda, ortaya iyi ürün çıkarmakla birlikte onu hedef kitlenin istediği yerde ve şekilde sunulmasını sağlamak da önemlidir. Üretim imkânlarının daha kısıtlı olduğu eski dönemlerde, sadece ortaya bir şeyler çıkarmak işin büyük kısmı için yeterliydi. Yaşanan hızlı iletişim çağı içerisinde artık her işletme iyi sunumlar da bulunabilmektedir. Bu bağlamda, farklılaşmak önemli hale gelmiştir (Godin, 2006). Bu farklılaşma, insanların temel beslenme ihtiyaçlarının karşılandığı tarım işletmeciliği için de söz konusudur. Uzayan aracı kanalları, araçların keyfi davranışları, tarım içi bazı alanlarda oligopol yapıya benzeyen uygulamalar, ürün standartlarında yaşanan sıkıntılar ve ürünlerin çeşitlendirilememesi üretici ve tüketiciye olumsuz yansımaktadır. Uzun vadeli hedeflerle hareket eden profesyonel bir pazarlama çalışmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu uzun vadeli çalışma sonucu ortaya üstün değer ve marka çıkabilecektir. Örneğin, Türkiye'nin birçok bölgesinden gelen salebin Bucak'ta toplanmasıyla ilçe salep ticaretinin merkezlerinden biri haline gelmiştir. Ardından gelen saleplerin burada işlenip piyasaya sürülmesi sonucu "Bucak Salebi" ismi ortaya çıkmıştır (Kılınç vd., 2017). 2021 yılı itibariyle "Bucak Salebi" coğrafi işaret olarak da tescillenmiştir.

Marka denince akla sadece tutundurma argümanlarının ön planda olduğu pazarlama çalışmaları gelmemelidir. Bütünleşik bakış açısının olduğu bir anlayış başarıya da yol gösterici olacaktır. Türkiye'de tarım ürünleri tüketiciye ulaşma sürecinde lojistik sıkıntılar yaşamaktadır ve uzun pazarlama kanallarından geçmektedir (Top ve Albayrak, 2012). Bu problemler bağlamında ortaya bir çalışma çıkarabilen işletmeler kısa sürede başarıyı yakalayabilir.

Öncelikli amaçlarından biri çiftçilere kredi sağlamak olan Tarım Kredi Kooperatiflerinin marketler yoluyla şubeleşmeye gitmesi tarımda pazarlamanın önemini gösteren bir başka noktadır. Bu anlamda, ilgili örneklerin geliştirilmesi faydalı olabilir.

3.1. Tarım Kooperatiflerinde Pazarlama

Kooperatifler, aynı hedefe odaklanmış bir grubun sosyal yarar ve ekonomik verimlilik sağlamak üzere toplandığı organizasyonlardır. Ortaklık sistemiyle cüzi bir aidat üzerinden çalışan ve genellikle fazla ortak sayısına sahip olan organizasyonlardır. Bunların yanında kooperatifler demokratiklik ilkesiyle yönetildiği için kooperatifle olan alışverişine bakılmaksızın her ortak 1 oy hakkına sahiptir (Aysu, 2019). Ortaklar hem çalışan hem yönetici konumunda oldukları için kooperatiflerin yönetilmesi şirketlere göre daha zordur ve araya kişiler arası ilişkilerle ilgili sorunlar da girebilmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde yeterli sermayeye ulaşamayan kooperatiflerin yeterli eğitimi almamış kişilerce

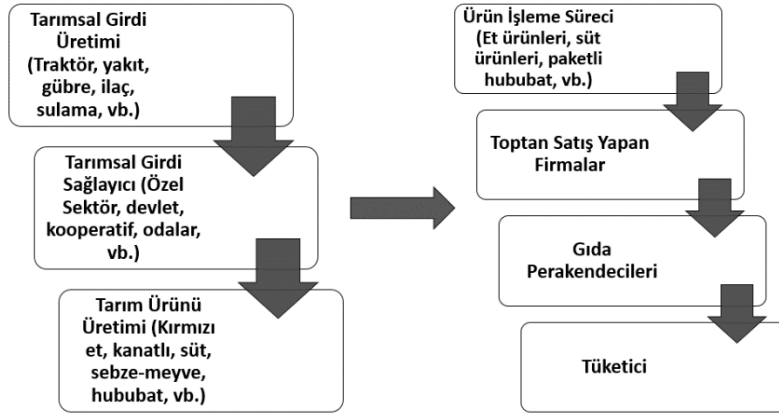
yönetilmesi, yapılacak işlerin planlanmaması ve rasyonellik ilkesinden uzak hareket etme gibi yönetsel sorunlarla karşılaşmaktadır (İnan, 2008).

Pazarlama, alıcılarla satıcılar arasında gerçekleşen değişim sürecidir. Bu süreçte tüketicinin ihtiyaç ve isteklerine uygun mal ve hizmetlerin arzu edilen zaman ve mekânda, uygun şekilde, uygun bir fiyatla tüketiciye sunumunun yapılması amaçlanır (Altunışık vd., 2017). Pazarlamanın temel amacı bu faaliyetler yoluyla değer yaratmak ve tüketicinin beğenisini kazanmaktır (Kotler ve Keller, 2015). Bu bağlamda, tarımsal pazarlama tüketiciye en yüksek tatmini sağlamak amacıyla üretimden başlayıp tüketiciye ulaşana kadar tarım ürününün pazarlama yönetiminin yapıldığı süreçtir (Karacan, 2009). Tarımsal üretimle gıda ürünü üretildiği için doğal ve beşeri etkenler yüzünden pazarlama sürecinde kayıp ve zararlar (bozulma, tazeliğini kaybetme, kuraklık, hastalıklar vb.) meydana gelebilmektedir (Karacan, 2009). Bu anlamda, pazarlama sürecinde yer alan standartlaştırmadan ambalajlamaya kadar birçok işlem üstün dikkat gerektirmektedir (Atay ve Kartal, 2020). Tarım kooperatifleri üreticinin ürününün en iyi şekilde değerlendirilmesi için tarımsal pazarlama faaliyetlerinde bulunan organizasyonlardır (Oğuz ve Mete, 2017). Girdi verimliliği sağlamada ve üretilen ürünün en iyi fiyata satılmasında rol alırlar ve bu sayede haksız rekabet yönünden alıcılara karşı rekabet avantajı sağlarlar (Özüdoğru, 2010).

Tarımsal pazarlama; tarım üreticileri, üretici olmayan sektörler ve kişiler arasında bağlantı kuran aktiviteler, organizasyonlar ve hareket tarzları yoluyla ürünlerin çiftçiden tüketiciye ulaşmasını sağlayan bir süreçtir (Hatai, 2020). Tarımsal pazarlamanın asli amacı tüketiciye en iyi tatmini sağlarken üreticiye de üretiminin bedeli olarak mümkün olan en yüksek bedeli ödemektir ve bu süreçte pazarlama kanallarında rol alanlar için makul bir kâr payını da öngörmektir (Karacan, 2009). Üreticinin hangi ürünü ne miktar üreteceği sorusuyla başlayan standartlaştırma, depolama, nakliyat ve tüketiciye ulaştırma süreçleriyle devam eden bir yapıya sahiptir (Emeksiz vd., 2005). Tarımsal pazarlama süreci Şekil 1’de gösterilmiştir. Özetle; tarımsal pazarlama çiftçinin üretime ilk adımı atmasıyla başlayan ve tüketicinin sofrasında sona eren bir süreçtir (Dere, 2006).

Alım, kredi, satış, işleme, hizmet ve kalkınma gibi hizmetler sunan tarım kooperatifleri bu bahsedilen işlemlerin gerçekleşmesi sürecinde tarımsal pazarlama yapmaktadırlar. Kooperatifler, bu alanlardan biri için özel olarak da kurulmuş olabilir veya bu işlemlerin birkaçını birlikte gerçekleştirmek için de kurulmuş olabilirler (Güllü, 2010).

Şekil 1. Tarımsal Pazarlama Süreci

Kaynak: Tarımsal Pazarlama Süreci (Sexton ve Iskov, 1988)

3.2. Tarım Kooperatiflerinin Pazarlama Sorunları

Tarım Kooperatifleri verdikleri hizmetler yönüyle tarımsal pazarlama faaliyetlerinde bulunmaktadır. Ürünün toplanmasından işlenme ve dağıtımına kadar geçen bir süreç söz konusudur ve bu süreç içerisinde hasat etme, standartlaştırma, kalite kontrolü, ambalajlama, etiketleme, depolama ve taşıma, fiyatlandırma, satış ve talep yaratma gibi birçok yardımcı faaliyet yer almaktadır. Kooperatifler bu faaliyetlerin büyük bir kısmında ortaklarına hizmet götürmektedir ve bu süreçlerde çeşitli sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu başlıkta, genel olarak tarım kooperatiflerinin ve Burdur'da bulunan tarım kooperatiflerinin yaşadıkları pazarlama sorunları ele alınmıştır.

3.2.1. Pazarlama Çevresi Sorunları

Kooperatif-devlet ilişkisinde devletin ağır basması kooperatiflerin kamu iktisadi teşebbüsleri gibi görünmelerine neden olabilmektedir (Çetin, 2010). Kamu kurumları tarafından aktif olarak sağlanan danışmanlık ve destek önem arz etmektedir ancak sağlanan devlet desteklerinin proje odaklı olması yerine dönemsel ve kısa vadeli çalışmalarını kapsamaması uzun vade de istenen sonuçları vermemektedir. Başarılı örnekler için kooperatiflerin derin niteliği göz önünde bulundurulmalıdır ve kamu destekleri bu yönde uzun vadeli kapsayan projelere dayandırılmalıdır. Devlet desteği sağlanırken özerk yapısını sağlamış ortakları tarafından demokratik olarak seçilmiş eğitimli yöneticilere sahip kooperatiflere öncelik verilmesi de yerinde olacaktır (Uzel ve Uzel, 1977). Bununla birlikte sorunu sadece politika yapıcıya yüklemek yerinde olmayacaktır. Uzun vadeli hedefleri temel alan yöneticiler ve onları destekleyecek bilince sahip ortakların mevcudiyeti önemlidir. Devlet desteği bu şartlar sağlandıktan sonra daha yerinde olacaktır. Kooperatifler, sosyal işlevleriyle birlikte tıpkı şirketler gibi aynı zamanda iktisadi işletmelerdir. Pazarlama faaliyetleri ve bu faaliyetler sonucunda bilinirlik ve farkındalık yaratmak zaman alacaktır.

Ortakların düşük ortaklık paylarıyla kooperatife katılmaları ve bunların ödenmesinde dahi yaşanan sorunlar pazarlama çalışmalarını etkileyebilmektedir. Bununla birlikte çeşitli destekler sonucu

kurulan ancak uzun vade de ilgili maddi ve entelektüel sermaye birikimini sağlayamayan kooperatifler kuruluş amaçlarına ulaşmadan pasif duruma düşebilmektedirler. Son yıllarda desteklerin artmasıyla sayılarında artış yaşanan kadın kooperatiflerinde az ortak sayısı ve umduğunu bulamayan ortakların kısa sürede ayrılması gibi sorunlar yaşanabilmektedir. İslamköy Hanımeli Kooperatifi yöneticisiyle yapılan görüşmede kuruluş tarihinden sonra kısa süre içerisinde kimi ortakların kooperatiften ayrıldığı öğrenilmiştir. Burdur şehrinin Ağlasun ilçesinde belediyeyle işbirliği içerisinde faaliyet gösteren El Emekleri Kadın Girişimi ve Üretim Kooperatifi ortaklarının belediyeden sigortalı iş talebinde bulunduğu Belediye yöneticisiyle yapılan görüşme sonucunda öğrenilmiştir.

Kooperatif ortaklarının eğitim ve bilgi seviyesinde karşılaşılan düşüklük kooperatiflerin temel görevlerinden biri olan pazarlama çalışmalarının öneminin anlaşılmasında sorunlara yol açabilmektedir. Kooperatiflerin temel amacı ortaklarının ürünlerinin değerinde bir fiyata pazarlanması ve ilgili pazarlama sürecinin yönetilmesidir. Uygulamada ortaya çıkan devlet destekli kurum algısı veya girdi desteği veren kurum algısı kooperatiflerin amaçlarının anlaşılmasında sıkıntılara yol açabilmektedir. Bu anlamda, uzun vadeli stratejik planlamayla başarıya ulaşabilecek pazarlama çalışmaları için üreticiler yeterli bilince sahip olmayabilirler. Bununla birlikte yaşça büyük olan üreticiler uzun vadeli kooperatif hedeflerine katılma da istekli olmayabilirler. Bu nedenle kısa vadeli satış taktikleri yerine uzun vadeli stratejileri temel alan pazarlamaya kooperatif ortaklarının ilgisi az olabilmektedir (Grashuis, 2017).

3.2.2. Ürünle İlgili Sorunlar

Hammadde kalitesine dikkat edilmemesi, ürün standartlarının belirlenmemiş olması, paketleme ve ambalajlamadan ziyade dökme usulle satış, aracı sayısında fazlalık, taşıma sırasında ısı ve nem ayarına dikkat edilmeme gibi sorunlarla karşılaşılabilir.

Özellikle üretimde ölçek ekonomisinden yararlanmak adına tarım kooperatifleri pazarda yer alan özel sektör oyuncularını karşısında rekabet açısından dezavantajlı duruma düşebilmektedirler. Bu anlamda, kooperatiflerin birlikler çatısı altında bir araya gelebilmesi önemlidir (Mülayim, 1992).

Burdur Köy-Koop yöneticisiyle yapılan görüşmede ürünlerin sadece çiğ süt olarak sunulduğu öğrenilmiştir. Ürün çeşitlendirmeye gidilememesi kooperatifleri alıcılara karşı dezavantajlı duruma düşürebilmektedir. Tarımsal üretimde katma değer toplanan ürünlerin işlenip paketlenmesi ve dağıtımının sağlanabilmesi sonucunda oluşmaktadır. Türkiye’de özellikle kırsal bölgelerde yer alan kooperatifler ele alındığında işleme ve paketleme açısından eksiklikler ortaya çıkmaktadır. Çabuk bozulabilir özelliğe sahip tarım ürünlerinin kısa sürede işlendikten sonra paketlenip dağıtıma çıkarılması sağlanmalıdır ya da tazeliği koruyacak depolama şartlarına sahip olunmalıdır.

3.3.3. Fiyatla İlgili Sorunlar

Konjonktürel gelişmeler sonucu girdi maliyetlerinde yaşanan dalgalanma ve yükselmeler kooperatifleri olumsuz etkilemektedir ve bu yükselmeler fiyatlara da yansımaktadır. Burdur Köy-Koop

yöneticisiyle yapılan görüşmede yem maliyetlerinde yaşanan artış ön plana çıkmıştır. Özellikle yem karışımında ithal malzemelerin olması üreticileri zorlamaktadır. Aynı sorun konuyla ilgili Burdur Ticaret Borsası ve Ziraat Odası yöneticileriyle yapılan görüşmelerde de ön plana çıkmıştır.

Girdi maliyetlerinde yaşanan dalgalanma ve değişken talep çığ süt fiyatının belirlenmesinde sorunlara yol açabilmektedir. Burdur Köy-Koop ve Ziraat Odası görüşmelerinde yöneticiler çığ süt fiyatlarının belirlenmesinde piyasa yapısının gözetilmediğini belirtmişlerdir.

Üretici ortaklar hasat ve toplama işleminden sonra ürünlerini bir an önce kooperatife satmak yoluyla gelir elde etmek isteyebilirler. Kooperatifin ilgili satın almaları yapabilmesi güçlü sermaye veya kredi imkânları sayesinde mümkün olabilecektir (Tulgar, 2021). Bununla birlikte, kolay bozulabilir özellik taşıyan ve üreticilerden alınmış olan ürünlerin piyasa gözetilerek depolanıp istenilen zamanda satılması arzu edilebilir. Bu da ancak kooperatifin gerekli koşullara sahip depolama imkânlarına sahip olmasıyla gerçekleşebilecektir. Bu şartlar sağlanamadığı zamanlarda aracılar tarafından belirlenen adil olmayan fiyatların kabul edilmesi durumu ortaya çıkabilir.

3.3.4. Dağıtımla İlgili Pazarlama Sorunları

Üretici ve tüketicisi arasında yer alan uzun pazarlama kanalları asıl emeğin sahibi olan üreticinin aleyhine işlemektedir (Türker ve Ekmen, 2012). Üretici veya kooperatif ürününü depolayacak bir alana sahip olmadığı için çürüme tehlikesine karşı aracı ve tüccarların koşullarına razı olmaktadır (Yurdakul, 2018). Bunların yanında; aracı, tefeci ve komisyoncu gibi kişilerin kırsaldaki bu tip girişimleri engellemek üzerine yaptığı çalışmalar kooperatifçiliğin gelişmesini engellemektedir (İnan, 2008; Everest vd., 2019).

Tüketim Kooperatifçiliğiyle ilgili bilinç Türkiye’de yeterince oluşmamıştır. Tüketim kooperatifleri sahip olduğu ürün ve hizmetleri sunduğu tüketiciler tarafından aynı zamanda yönetilen organizasyonlardır. Tüketiciler kooperatif usulüyle organizasyonun sahipliğini üstlenirler (Pencavel, 2020). Tüketim kooperatiflerinin yaygınlaştırılması pazarlama kanalında yer alan üyelere karşı rekabetçi bir avantaj sağlayabilir (İnan, 2008). Avrupa ülkelerinde gıda perakendeciliği sektöründe yer alan zincir markalara bakıldığında tüketim kooperatifleri örnekleriyle karşılaşılmaktadır. Türkiye’de rastlanılan tüketim kooperatifi örnekleri kamu kuruluşları ve özel sektörün oluşturduğu kendi personellerine hizmet veren kooperatiflerdir (Serinikli ve Kumkale, 2012). Ayrıca Kadıköy Tüketim Kooperatifi isimli güncel bir örnekte söz konusudur (Şahin, 2018).

3.3.5. Tutundurma ile İlgili Pazarlama Sorunları

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte insan ihtiyaç ve istekleri değişmekte ve bu yeni talepleri karşılamada özel şirketlerin promosyon ve kampanya gibi imkanları kullanmalarına karşın kooperatifler pazardaki değişime ayak uydurmada zorluk yaşamaktadırlar (Yıldız, 2009).

Günümüz pazarlama dünyasında hedef kitlenin görüş ve düşünceleri ürün odaklılığın yerini almıştır (Kohli ve Jaworski, 1990; Durukan ve Hamşioğlu, 2015) ancak kooperatiflerde bununla ilgili yeterli bilinç oluşmamıştır (Sexton ve Iskow, 1988).

Pazarlamanın hedeflerinden biri olan markalaşmayla (Ries ve Ries, 1998) ilgili kooperatiflerde yeterli bilinç oluşmamıştır (Şahin, 2018; Grashius, 2017) ve hâlihazırda oluşan rekabet yapısı içerisinde kooperatifler uzun soluklu bir yolculuk olan marka çıkarma konusunda sıkıntılar yaşayabilmektedir. Konuyla ilgili Burdur Köy-Koop yöneticisiyle yapılan görüşmede 2014 yılında Köy-Koop markası adı altında satış yapan bir süt fabrikası kurulduğu öğrenilmiştir ancak birlik içi ve ulusal markalara karşı yaşanan sorunlar nedeniyle fabrikanın geri kapatıldığı öğrenilmiştir.

Büyük bir kısmı yaşça büyük ve eğitim seviyesi yönünden üniversite altı diplomaya sahip olan kooperatif yöneticileri gelişmekte olan sosyal medya pazarlama ve dijital pazarlama gibi alanlarda yetersiz kalabilmektedirler. Burdur ilinde yer alan kooperatiflerin sosyal medya sayfaları incelendiğinde çoğunun bir sayfa açıp birkaç paylaşım yaptıktan sonra paylaşımları sürdürmediği gözlemlenmiştir. Pazarlama faaliyetleriyle birlikte kooperatif ortakları ve yönetimi bu mecralar üzerinden bir araya gelebilir ve birlikte hareket etmek için iletişimlerini sürdürebilirler. Isparta İslamköy’de bulunan Hanımeli Kooperatifi’ne yapılan ziyarette kooperatif yöneticisi interneti ve özellikle sosyal medyayı aktif kullanmak istediklerini belirtmiştir ancak yeterli genç veya nitelikli yönetici olmadığı için bu konuda sıkıntılar yaşandığı ifade edilmiştir. Pazarlama aktivitelerinin gerçekleştirilmesi uzun vadeli ve stratejik bir süreç olduğu için ortakların katılımı ve nitelikli yönetimle beraber profesyonel yöneticilere de ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak gelecekle ilgili planlamalarda ortaya çıkan isteksizlik ve kısa vadecilikle birlikte bu alanda uzmanlaşmış eğitilmiş kişilerin şehirlerden genellikle kırsal alanlarda bulunan köylere çalışmak için gelmek istememesi gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Uzel ve Uzel, 1977).

Ziraat Odası gibi yarı kamu veya kamu kuruluşu algısı olan tarım kooperatifleri özerk yapıya sahip iktisadi teşebbüslerdir. Ortaklarına girdi sağlama ve danışmanlık hizmetinin yanında ortak ürünlerinin tatmin edici bir fiyata satışından da sorumludurlar. Bununla birlikte, ortak ürünleri için yeni pazarlar bulma, pazarlama ve tutundurma çalışmaları yapmaktadırlar. Kamu organizasyonu algısı ancak doğru tutundurma çalışmalarıyla aşılabılır.

Tarımsal üretim ve pazarlama faaliyetleri yürüten tarım kooperatifleri, gelişmiş ülkelerde tarım işletmeciliğinin önemli aktörlerinden biridir. Türkiye’de tarım kooperatifleri her ne kadar nicelik anlamında gelişmiş gözükse de nitelik anlamında sorunlar yaşamaktadır. Ülkemiz çiftçileri üretimden ziyade sıklıkla ürünün pazarlanması sürecinde çeşitli sorunlar yaşayabilmektedir.

Yapılan kapsamlı literatür taraması neticesinde tarımsal üretim ve pazarlama faaliyetleri yürüten kooperatifleri yöneticilerinin pazarlama çevresi sorunları, ürünle ilgili sorunlar, fiyatla ilgili sorunlar, dağıtımla ilgili sorunlar ve tutundurmayla ilgili sorunlar ve olumsuz pazarlama performansına yönelik görüşlerini inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla ilgili alanda araştırma

yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Araştırmacılar bu gerçeklikten hareketle ilgili araştırmayı gerçekleştirmiştir. Bu durum araştırmanın özgünlüğünü ve çıkış noktasını oluşturmaktadır.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Burdur ilinde bulunan tarımsal üretim ve pazarlama faaliyetleri yürüten kooperatif yöneticilerinin; olumsuz pazarlama performansına, pazarlama çevresi, ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma ile ilgili sorunlarına yönelik görüşlerini belirlemektir. Ayrıca, olumsuz pazarlama performansı, pazarlama çevresi, ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma ile ilgili sorunlar arasındaki ilişkiyi tespit etmek ve değişkenler arasındaki ilişkiden hareketle etki analizi gerçekleştirmektir.

Araştırma kapsamında; Burdur ilinde bulunan tarım kooperatiflerinin güncel olarak yaşadıkları pazarlama sorunları tespit edilmeye çalışılmış ve çeşitli önerilerin ortaya konması hedeflenmiştir.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Burdur ilinde tarım kooperatifleri için çatı organizasyon özelliği gösteren Köy-Koop Birliği'ne (S.S. Burdur İli Köy Kalkınma ve Diğer Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Birliği) üye olan süt kooperatiflerinin yöneticileri araştırmanın ana kütlesini oluşturmaktadır. Birlikten alınan listeye göre Burdur ili içerisinde faaliyetlerine aktif olarak devam eden 124 süt kooperatifi bulunmaktadır. Bu kooperatiflerin hepsine ulaşılmaya çalışılmıştır ve anketi doldurmayı kabul eden kooperatif yöneticileriyle yüz yüze anket yöntemiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 104 kooperatif yöneticisine anket çalışması uygulanmıştır.

4.3. Araştırmanın Hipotezleri ve Hipotetik Modeli

Araştırmanın amaçları doğrultusunda oluşturulan hipotezler aşağıda verilmiştir. Hipotetik model Şekil 2'de gösterilmiştir.

H1: Pazarlama çevresi sorunları ile olumsuz pazarlama performansı arasında ilişki vardır.

H2: Ürünle ilgili sorunlar ile olumsuz pazarlama performansı arasında ilişki vardır.

H3: Fiyatla ilgili sorunlar ile olumsuz pazarlama performansı arasında ilişki vardır.

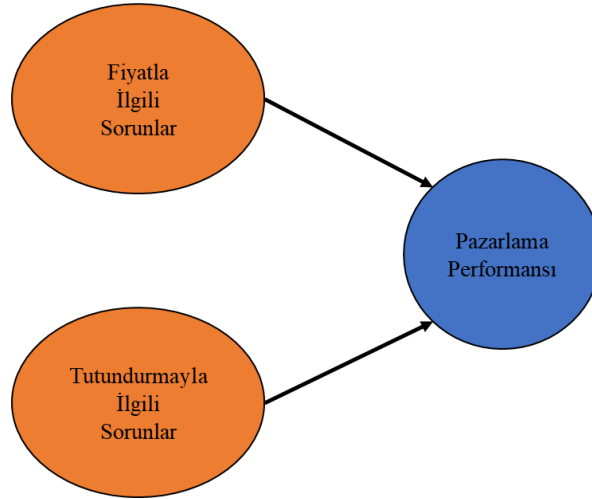
H4: Dağıtımla ilgili sorunlar ile olumsuz pazarlama performansı arasında ilişki vardır.

H5: Tutundurma ile ilgili sorunlar ile olumsuz pazarlama performansı arasında ilişki vardır.

H6: Fiyatla ilgili sorunlar, olumsuz pazarlama performansını etkilemektedir.

H7: Tutundurma ile ilgili sorunlar, olumsuz pazarlama performansını etkilemektedir.

Şekil 2. Araştırma Modeli

Araştırmanın modeli, sebep-sonuç ilişkisini bağımlı-bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilerin ve bağımlı değişkenlerin bağımsız değişkenlere olan etkilerinin analiziyle açıklayan araştırma modeli niteliğindedir. Model incelendiğinde; fiyat ve tutundurma ile ilgili sorunların olumsuz pazarlama performansını etkileyip etkilemediği test edilmiştir.

Pazarlama Sorunları: Kooperatiflerin pazarlama sorunlarını temsil etmektedir. Kendi içinde 5 farklı değişkenden oluşmaktadır. Bunlar; pazarlama çevresi sorunları, ürünle ilgili sorunlar, fiyatla ilgili sorunlar, dağıtım ile ilgili sorunlar ve tutundurma ile ilgili sorunlardır.

Olumsuz Pazarlama Performansı: Kooperatif yöneticilerinin olumsuz pazarlama performansına yönelik görüşlerini yansıtan değişkendir. Satış hedefi, pazar payı ve kârlılık ifadelerinden oluşmaktadır.

4.4. Veri Toplama Aracı

Araştırmada birincil verilerden yararlanılmıştır. Araştırmanın verilerini tanımlayıcı bilgilerle birlikte Akgözlü (2008)'nin çalışmasından uyarlanan anket soruları oluşturulmuştur. Kooperatiflerde pazarlama faaliyetleri göz önünde bulundurularak anket sorularında ekleme ve çıkarmalar yapılmıştır. Uyarlanan anket sorularının kavramsal yapıyı doğru bir şekilde ölçüp ölçmediğini belirlemek amacıyla açımlayıcı faktör analizi (AFA) gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, toplam açıklanan varyans %80,32'dir ve KMO değeri ,60'ın üzerinde çıkmıştır. KMO ve Bartlett testlerinin sonucu anlamlı olduğu için anketin/ölçüm aracının geçerli olduğu saptanmıştır (Nakip, 2006; Tabachnick ve Fidell, 2018). Soruların bir kısmı 5'li likert ölçeğiyle, bir kısmı evet-hayır sorularından ve bir kısmı birden çok işaretleme yapılabilen şıklı sorulardan oluşturulmuştur. Anket soruları hazırlandıktan sonra araştırmacılara gösterilerek fikirleri alınmış ve saha uygulaması yapılmadan pilot bir çalışmayla 30 kooperatif yöneticisine uygulanarak anlaşılabilirliğiyle ilgili görüşler alınmıştır. Bu sürecin ardından anket kooperatif yöneticilerine yüz yüze anket yöntemiyle uygulanmıştır.

Kooperatif yöneticilerinin pazarlama çevresi sorunları, ürünle ilgili sorunlar, fiyatla ilgili sorunlar, dağıtımla ilgili sorunlar ve tutundurma ile ilgili sorunlar ve olumsuz pazarlama performansına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla kullanılan ölçüm aracı için Cronbach alpha değeri ,784 olarak hesaplanmıştır. Sosyal bilim araştırmalarında $\alpha > ,70$ 'ten yüksek değer alan ölçüm araçlarının güvenilir olduğu ifade edilmektedir (Nakip, 2006). Dolayısıyla, bu araştırmada kullanılan ölçüm aracının yüksek düzeyde güvenilir olduğu belirlenmiştir.

4.5. Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri SPSS 22.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizi aşamasında katılımcılara ilişkin bilgileri belirlemek amacıyla betimsel istatistikler (yüzde, sayı vb.) kullanılmıştır. Normalliği belirlemek amacıyla çarpıklık basıklık katsayıları (+1,5, -1,5 değer aralığı) dikkate alınmış (Tabachnick ve Fidell, 2018) ve veri setinin normal dağılım gösterdiği bulunmuştur. Pazarlama çevresi sorunları, ürünle ilgili sorunlar, fiyatla ilgili sorunlar, dağıtımla ilgili sorunlar ve tutundurma ile ilgili sorunlar ile olumsuz pazarlama performansı değişkenleri arasındaki ilişkiler çoklu korelasyon analizi ile hesap edilmiştir. Değişkenlerin birbirine olan etkisi basit regresyon analiziyle belirlenmiştir. Analizler sonucu elde edilen veriler anlamlı grafik ve tablolarla açıklanmıştır.

4.6. Etik İzni

Bu çalışmanın etik izni İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu'ndan alınmıştır (Karar No: 2022/13-15). Araştırma grubuna çalışmaya katılımın gönüllü olduğu belirtilmiştir.

4.7. Kooperatif Yöneticilerine ve Tarım Kooperatiflerine İlişkin Tanımlayıcı Bulgular ve Analiz Sonuçları

Tablo 3. Kooperatif Yöneticilerine İlişkin Tanımlayıcı Bulgular

Değişkenler	Özellikler	Frekans	Yüzde
Yaş	18-34	8	7,7
	35-44	30	28,8
	45-54	57	54,8
	55-64	8	7,7
	65 ve üstü	1	1
Cinsiyet	Erkek	104	100
	Kadın	0	0
Eğitim Durumu	Diplomasız Okuryazar	2	1,9
	İlköğretim	45	43,3
	Ortaöğretim/Lise	46	44,2
	Üniversite	11	10,6
Yöneticilikte Geçen Süre	1-5 yıl	22	21,2
	6-10 yıl	34	32,7
	11-15 yıl	28	26,9
	16 yıl ve daha fazla	20	19,2

Kooperatif Yöneticiliği Dışında Başka Bir İş Yapma	Evet	94	90,4
	Hayır	10	9,6
Yöneticisi Olunan Kooperatife Ortak Olma	Evet	104	100
	Hayır	0	0

Katılımcıların; yaş, cinsiyet, eğitim durumu, kaç yıldır kooperatif yöneticiliği yaptıkları, kooperatif yöneticiliği dışında başka bir iş yapma oranları ve yöneticisi oldukları kooperatifin aynı zamanda ortağı olma oranlarına dair dağılımları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Araştırmaya katılan kooperatif yöneticilerinin tamamının erkek olduğu, %50'den fazlasının 45-54 yaş aralığında olduğu, %43,3'ünün İlköğretim, % 44,2'sinin Ortaöğretim/Lise mezunu olduğu, % 46,1'inin 10 yıldan fazla süredir kooperatif yöneticiliği yaptığı, hepsinin yönetici olduğu kooperatife ortak olduğu ve % 90'dan fazlasının kooperatif yöneticiliği dışında başka bir iş yaptığı tespit edilmiştir.

Katılımcıların yöneticisi oldukları kooperatiflerin ortak sayısı, kaç yıldır faaliyetlerine devam ettiği, pazarlama faaliyetlerinden sorumlu bir bölüme sahip olma oranları ve pazarlama faaliyetlerinde internetten yararlanma oranlarına dair dağılımları Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Tarım Kooperatiflerine İlişkin Tanımlayıcı Bulgular

Değişkenler	Özellikler	Frekans	Yüzde
Kooperatiflerin Ortak Sayıları	7-50	31	29,8
	51-100	8	2,7
	101-150	17	16,3
	151-200	7	6,7
	201 ve üstü	41	39,4
Kooperatiflerin Faaliyet Süreleri	1-5 yıl	5	4,8
	6-10 yıl	0	0
	11-15 yıl	15	14,4
	16-20 yıl	9	8,7
	21 yıl ve daha fazla	75	72,1
Pazarlama Bölümüne Sahip Olma	Evet	10	9,6
	Hayır	94	90,4
Pazarlama Faaliyetlerinde İnternette Yararlanma	Evet	51	49
	Hayır	53	51

Kooperatiflerin % 39,4'ü 201 ve üstü sayıda ortağa sahiptir ve % 72,1'i 21 yıl ve daha fazla süredir faaliyet göstermektedir. % 9,6'sı pazarlama bölümüne sahiptir ve % 50'ye yakını pazarlama faaliyetlerinde internetten yararlanmaktadır.

Tablo 5. Pazarlama Sorunları ile Pazarlama Performansı Arasındaki İlişkiye Yönelik Analiz Sonuçları

No	Değişkenler	1	2	3	4	5	6	\bar{X}	SS
1	Pazarlama Çevresi Sorunları							4,02	0,88

2	Ürünle İlgili Sorunlar	,561**				3,58	0,89
3	Fiyatla İlgili Sorunlar	,229*	,319**			4,34	0,77
4	Dağıtımla İlgili Sorunlar	,305**	,291**	0.067		3,63	1,01
5	Tutundurmayla İlgili Sorunlar	0.122	,352**	,256**	0.162	3,56	0,89
6	Olumsuz Pazarlama Performansı	0.040	0.177	,378**	0.085	,382**	4,05 0,86

Not: *p<0,05; **p<0,01

Tablo 5’te çalışmanın değişkenlerine ilişkin korelasyon istatistikleri sunulmaktadır. Değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde; olumsuz pazarlama performansı ile fiyatla ilgili sorunlar ($r_{(104)}=-,378$, $p<0,01$) ve tutundurmayla ilgili sorunlar arasında ($r_{(104)}=-,382$, $p<0,01$) anlamlı, orta düzeyde ve pozitif yönlü ilişki saptanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, H3 ve H5 hipotezleri kabul edilmiştir. Çalışmanın diğer değişkenlerine ilişkin korelasyon istatistikleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 6. Değişkenlere İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	β	t	p
Olumsuz Pazarlama Performansı	(Sabit)	3,263	,452		4,904	<0,001
	Fiyatla İlgili Sorunlar	,423	,103	,378	4,118	<0,001
	$R=,378$ $R^2=,143$ $F= 16,957$ $p<0,001$ $Durbin Watson= 1,636$ $VIF=1,00; Tolerance= 1,00$					
Olumsuz Pazarlama Performansı	(Sabit)	2,747	,322		8,525	<0,001
	Tutundurmayla İlgili Sorunlar	,367	,088	,382	4,176	<0,001
	$R=,382$ $R^2=,146$ $F=17,438$ $p<0,001$ $Durbin Watson=1,814$ $VIF=1,00; Tolerance= 1,00$					

Tablo 6’da basit regresyon analizi sonuçları verilmiştir. Analiz sonuçları yorumlanmadan önce istatistik sonuçlarının ne kadar güvenilir olduğunu belirlemek amacıyla bazı varsayımlar dikkate alınmıştır. İlk olarak çoklu doğrusal bağıntı problemi olup olmadığını ortaya çıkarmak için kullanılan yöntemlerden biri olan tolerans (Tolerance) ve varyans büyütme oranı VIF (Variance Inflation Factor) değerleri incelenmiştir (Gazibey vd., 2012). VIF değerinin yüksekliği bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonun büyüklüğünü göstermektedir. Genel itibariyle VIF kriterinin 10’dan büyük olması durumunda bağımsız değişkenler arasında ciddi bir çoklu doğrusal bağıntı probleminin varlığı kabul

edilmektedir (Akdi, 2011: 494). Gujarati (2004)'ye göre $VIF > 10$; Tolerance $< 0,20$ kritik değerleri çoklu bağıntının emaresi olarak kabul edilmektedir. Analiz sonucunda elde edilen değerler eşik değerleri sağladığından modelde çoklu doğrusal bağıntı probleminin olmadığı ifade edilebilir. Hata teriminde otokorelasyon olup olmadığını test etmek amacıyla Durbin-Watson testi gerçekleştirilmiştir. Durbin-Watson testi değeri ikiye yakın bir değer vermekteyse modelin iyi oluşturulmuş olduğu, ancak sifıra (0) ve dörde yakınsa oluşturulan modelde sorun olduğu anlamına gelmektedir (Aksakoğlu, 2001). Analiz sonucunda değerlerin ikiye yakın olduğundan hata teriminde otokorelasyon sorunu olmadığı gözlemlenmiştir.

İki ayrı basit regresyon modeli oluşturulmuştur. Çalışmada oluşturulan birinci regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, fiyatla ilgili sorunların, olumsuz pazarlama performansı üzerindeki toplam varyansın %14'ünü açıkladığı görülmektedir. Analiz sonuçları, fiyatla ilgili sorunların olumsuz pazarlama performansını etkilediğini göstermektedir ($t=4,118$ $p<0,001$). Çalışmada oluşturulan ikinci regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, tutundurma ile ilgili sorunların, olumsuz pazarlama performansı üzerindeki toplam varyansın %15'ini açıkladığı görülmektedir. Analiz sonuçları, fiyatla ilgili sorunların olumsuz pazarlama performansını etkilediğini göstermektedir ($t=4,176$ $p<0,001$). Elde edilen sonuçlara göre, H6 ve H7 hipotezleri kabul edilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Modern anlamda, 1800'lü yılların ortalarından beri çeşitli alanlarda faaliyet göstermeye başlayan kooperatiflerin günümüzde örneğine en çok rastlanan çeşitlerinden biri tarım kooperatifleridir. Tarım kooperatifleri genel anlamda ortaklarının ürünlerinin adil bir fiyata değerlendirilmesi sürecinde yer alırlar. Bu anlamda, kooperatiflerin üretimle birlikte pazarlamaya dair bir planlama yapmaları önem arz etmektedir. Bu planlamanın başarılı olabilmesi adına adeta bir ihtiyaç analizi gibi bu alanda yaşanan sorunların belirlenebilmesi önemlidir. Burdur ilinde bulunan süt kooperatiflerinin yöneticilerine yönelik olarak yapılan araştırmada yöneticilerin demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, kooperatif yöneticiliği yapılan süre, kooperatifçilik dışında başka bir iş yapma oranı ve yöneticisi olunan kooperatifin aynı zamanda ortağı olma oranı) ve kooperatiflerin karakteristik özellikleri (ortak sayısı, faaliyet gösterilen süre, pazarlama faaliyetlerinden sorumlu bir bölüme sahip olma oranı ve pazarlama faaliyetlerinde internetten yararlanma oranı) belirlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, kooperatiflerin pazarlama adına yaşadıkları sorunlar belirlenmeye ve bu sorunlarla kooperatiflerin olumsuz pazarlama performansları arasındaki ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında, ana kütlenin hepsine ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma, Burdur ilinde süt kooperatiflerinde yöneticilik yapan 104 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir ve araştırma sonucunda elde edilen veriler, SPSS 22.0 veri analiz programında analiz edilerek yorumlanmıştır.

Anketin uygulandığı kooperatif yöneticileri ele alındığında hepsi erkek yöneticilerden oluşan, büyük kısmı 45-54 (%54,8) yaş aralığında ve ilköğretim (%43,3), ortaöğretim veya lise (%44,2) mezunu

kişilerdir. Katılımcıların %34'ü 6-10 yıl arasında, %28'i ise 11-15 yıl arasında kooperatif yöneticiliği yapmaktadır. Kooperatif yöneticilerinin %90'dan fazlası yöneticisi oldukları kooperatifin aynı zamanda ortağıdır. Kooperatiflerin karakteristik özellikleri incelendiğinde büyük kısmı 201 ve üstü ortağa sahiptir (%39,4) ancak %30'a yakını 50 ve 50'den daha az ortak sayısına sahip kooperatiflerdir. Kooperatiflerin %73'e yakını 21 yıl ve daha fazla süredir faaliyetlerine devam etmektedir. Kooperatiflerin %50'ye yakını pazarlama faaliyetlerinde internetten faydalanmaktadır. Kooperatiflerin faaliyet gösterdiği sürelerle bakıldığında ilde kooperatifleşmenin iyi düzeyde olduğu değerlendirilebilir. Aynı zamanda, bu kooperatiflerin %40'a yakını 200 ve üstü sayıda ortağa sahiptir. Everest (2009) tarafından Çanakkale ilinde kooperatiflere yönelik olarak yapılan çalışmada, benzer olarak kooperatif yöneticilerinin yaş ortalamasının 46 olduğu ve %68'e yakın kooperatifin son 15 yıldan önce kurulduğu belirlenmiştir. Bu kooperatiflerin %80'e yakını süt kooperatiflerinden oluşmaktadır. Bu anlamda, süt kooperatiflerinin uzun bir süredir hizmet verdiği söylenebilir (2009).

Kooperatif yöneticilerinin %10'a yakını üniversite mezunudur ve yöneticilerin büyük kısmı 45-54 yaş aralığındadır. Genç nüfusun kırsalda yaşamak ve tarımla uğraşmak istememesi bu rakamlarla da ön plana çıkmaktadır. Yıldız (2009) yaptığı çalışmada tarım kooperatifi yöneticilerinin veya ortaklarının eğitim seviyesinin düşük olması nedeniyle kooperatifçilikle ilgili bilinç düzeyinde eksikliklerin olabileceğini belirtmiştir.

Kooperatiflerin yarıya yakınının pazarlama çalışmalarında internetten faydalanması, bu konuda bir bilincin oluştuğunu gösterebilir ancak fiyat ve hammadde araştırması yerine internette pazarlama veya mobil pazarlamanın sunabileceği diğer imkânlara da odaklanılmalıdır. Birçoğu toptan çiğ süt satışı yapan kooperatiflerin çok az bir kısmı ayrı bir pazarlama bölümüne sahip olduklarını belirtmişlerdir. Finansal yetersizlikler ve kooperatifleşmenin yeterince yerleşmemiş olması pazarlama olanaklarının kısıtlı olmasına neden olabilmektedir (Çay, 2017).

Kooperatif yöneticilerinin pazarlama çevresi sorunlarına dair katılma düzeylerine göre dağılımı (4,02) aritmetik ortalama ile "Katılıyorum" ifadesinin üzerindedir. Pazarlama çevresi sorunlarıyla ilgili yargılar ele alındığında, iç pazardaki ekonomik istikrarsızlıkların kooperatif faaliyetlerini olumsuz yönde etkilediği yargısı (4,5) aritmetik ortalama ile ön plana çıkmıştır. Ayrıca, kooperatif yöneticisi olarak geçirilen süre arttıkça pazarlama çevresine yönelik sorunların ortalaması artmaktadır.

Kooperatif yöneticilerinin ürünlerle ilgili yaşanan sorunlara dair katılım düzeyleri (3,6) aritmetik ortalama ile "Katılıyorum" ifadesine yakındır. Ürünle ilgili yaşanan sorunlara bakıldığında, yeni ürün geliştirmede ve ürün çeşitliliğini artırmada yaşanan zorluklarla ilgili yargı (3,9) ön plana çıkmıştır. Birçoğu işleme tesisine sahip olmayan ve çiğ süt üretimi yapan kooperatifler, ürünlerini çeşitlendirememektedir. Everest tarafından Çanakkale ilinde kooperatiflere yönelik olarak yapılan çalışmada kooperatiflerin işleme tesisine sahip olmaması önemli sorunlar arasında yer almıştır (2009).

Kooperatif yöneticilerinin fiyatla ilgili sorunlara yönelik katılım düzeyleri (4,34) aritmetik ortalama ile “Katılıyorum” ifadesinin üzerindedir. Fiyat değişkeni en yüksek aritmetik ortalamaya sahip olan değişkendir. Fiyat değişkeninden sonra olumsuz pazarlama performansı ve pazarlama çevresi sorunları en yüksek aritmetik ortalamaya sahiptirler. Fiyatla ilgili yargılar incelendiğinde, maliyetlerde yaşanan artışları düzenli olarak fiyatlara yansıtamamaya ilgili yargı (4,6) ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda yüksek girdi maliyetleri (4,5) ve büyük işletmeler karşısında rekabette zorlanma (4,4) ifadeleri de yüksek aritmetik ortalamaya sahiptir. Fiyatla ilgili sorunlarla olumsuz pazarlama performansı arasında pozitif orta istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ve fiyatla ilgili sorunlar olumsuz pazarlama performansını etkilemektedir. Yeteroğlu tarafından süt sığırcılığı işletmelerinin pazarlama sorunlarına yönelik yapılan çalışmada, benzer şekilde girdi maliyetlerinin yüksekliğine rağmen ürün fiyatlarının düşük kalması ön plana çıkmıştır (2010).

Kooperatif yöneticilerinin dağıtımla ilgili sorunlara yönelik katılım düzeyleri (3,6) aritmetik ortalama ile “Katılıyorum” ifadesine yakındır. Dağıtımla ilgili sorunlara bakıldığında, aracı maliyetlerinin yüksek olmasının maliyetlere yansıdığıyla ilgili yargı (3,8) aritmetik ortalama ile ön plana çıkmıştır.

Kooperatif yöneticilerinin tutundurma ile ilgili sorunlara yönelik katılım düzeyleri (3,6) aritmetik ortalama ile “Katılıyorum” seviyesine yakındır. Tutundurma ile ilgili sorunlara bakıldığında, “reklam çalışmaları için bütçemiz yetersizdir” yargısı (3,6) aritmetik ortalama ile ön plana çıkmıştır. Tutundurma ile ilgili sorunlarla pazarlama performansı arasında pozitif orta istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ve tutundurma ile ilgili sorunlar pazarlama performansını olumsuz etkilemektedir.

Kooperatif yöneticilerinin olumsuz pazarlama performansı ile ilgili görüşleri (4,05) aritmetik ortalama ile “Katılıyorum” ifadesinin üzerindedir. Bu anlamda, kooperatif yöneticileri pazar payı ve kârlılık hedeflerine yeterince ulaşamadıklarını düşünmektedirler. Olumsuz pazarlama performansına yönelik yargılar ele alındığında kârlılıkla ilgili yargı (4,3) ön plana çıkmıştır. Kooperatif yöneticilerinin birçoğu, yeterli kârlılık hedeflerine ulaşamadıklarını belirtmişlerdir.

Bu sonuçlara göre, en yüksek aritmetik ortalamaya sahip fiyatla ilgili sorunlar değişkeni ön plana çıkmıştır. Fiyat konusunda özellikle maliyetleri belirleme de sorunlar yaşandığı görülmektedir. Fiyatla ilgili sorunlar kapsamında maliyetlerin düzenli olarak fiyata yansıtılmaması söz konusudur ve benzer şekilde pazarlama çevresi sorunları ele alındığında iç pazardaki ekonomik istikrarsızlıkların olumsuz etkileri olduğu görülmektedir. Ayrıca, aracı maliyetlerinin yüksekliğiyle ilgili ifade de yüksek bir ortalamaya sahiptir. Kooperatifçilikte ortak sayısı arttıkça ölçek ekonomisinden yararlanmaya yönelik olarak fırsatlar da artabilmektedir. Bu anlamda, ortak sayısını teşvik edici çalışmalar artırılmalıdır. Birbirine yakın konumda bulunan kooperatiflerin girdi alımı adına birlikte hareket etmesi sağlanabilir. Çiğ süt alanında kooperatifleşme anlamında yüksek bir orana sahip olan Burdur ilinin bir sonraki aşama olarak ortak işleme tesisine sahip olması, piyasa şartları veya araçlar yüzünden ortaya

çıkan maliyet dalgalanmalarını indirgeyici etkiye sahip olabilir. Taban fiyat belirlenirken üreticiye daha çok yer verilmelidir. Üretici örgütlenmesini ve kırsal kalkınmayı artırmak adına belirli bir ortak sayısını geçen, düzenli aidat ödemelerini yapan ve borcu olmayan kooperatif ve birliklere yeni teşvikler sağlanarak kooperatiflerin yaşadığı fiyat sorununun önüne geçilebilir. Bunlarla birlikte, pazarlama kanalı içerisinde bulunan üyelerin rekabet açısından konumları yeniden değerlendirilebilir. Fiyat sorununu aşabilmenin yollarından biri de verimliliği artırmaktır. Hayvan bakımı kalemlerinde yerli alternatiflere gidilebilir veya veteriner fakülteleri ve benzer fakültelerin yaptığı verim artırıcı alternatiflere yönelik çalışmalar üreticilere tanıtılabilir.

Büyük bir kısmı çiğ süt üretimi yapan kooperatiflerde yeni ürün çıkarma ve ürün çeşitliliğini artıramama önemli sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Birçok köyde, kooperatiflerin süt depolama tankında toplanan sütler, bölgeye gelen ulusal markaların taşıma araçlarıyla bölgeden çiğ süt olarak başka şehirlere taşınmaktadır. Bu anlamda, üretici ürüne asıl katma değeri sağlayan paketli süt, yoğurt, tereyağı, kaymak, vb. tam ürünleri üretememektedir. İşleme tesisi kurmaya yönelik olarak birlik çatısı altında veya birkaç kooperatif birlikte hareket edilebilir. Bu kooperatifler, ortak bir stratejik nokta belirleyerek bu noktada uydu bir üretim tesisi inşa edebilirler. Ancak bu süreçten önce kapsamlı bir pazar analizinin yapılması ve ortaya çıkarılacak ürünlerin satılabileceği hazır bir pazar bulunması önemlidir. İşleme tesisinden çıkacak markalı ürünler birçok ulusal ve yerel markayla rekabet edecektir. Bu bağlamda, pazar bulunması adına yerel aktörlerle işbirliği yoluna gidilebilir veya işleme işine girecek kooperatiflerden alım yapacak ilgililere avantaj sağlanabilir. Üretim kurgusunu tamamlamış ve belli bir kapasiteye sahip olan kooperatiflere pazar bulmaya ve pazarlamaya yönelik eğitimler verilebilir ve bu eğitimler nitelikli pazarlama elemanı ve pazar bulma desteği gibi projelerle desteklenebilir. Kooperatiflerin ortak olduğu veya çeşitli oranlarda aidat, vb. destekler verdikleri tüketim kooperatifleri oluşturulabilir.

Uygulamada bakıldığında kimi perakende zincirlerinin kooperatiflerden ve özellikle kadın kooperatiflerinden alım yaptıkları gözlemlenmiştir. Kooperatiften yapılacak alımlarda üründe asıl emeğin sahibi olan üreticinin avantajı olduğu düşünülürse bu konuda farkındalık artırıcı reklam, kamu spotu, sosyal medya gönderileri, vb. çalışmalar yapılabilir.

Dağıtım konusunda pürüzlerin olduğu söylenebilecek tarım sektöründe anket uygulanan kooperatiflere bakıldığında çiğ sütün sağım sonrası kooperatife teslim edilmesi ve kooperatifin süt tankından satışın yapıldığı firmanın taşıma aracı tarafından alınması sebebiyle dağıtım ortaya bir sorun olarak çıkmayabilir ancak bu aynı zamanda piyasa veya alıcı tarafından belirlenen şartların kabulü anlamına gelebilmektedir. Bunun dışında, özellikle az ortak sayısına sahip kooperatiflerde yem, ilaç, su, vb. birçok girdi de araçlarla ve aracı maliyetleriyle ilgili sorunlar yaşanabilmektedir.

Tutundurma faaliyetleri, maliyetler azaldıktan ve ürünler çeşitlendirilip ilgili dağıtım ortamı sağlandıktan sonra daha faydalı olacaktır. Tutundurma faaliyetleri adına hem profesyonel bir ekibe hem

de ilgili sermayeye sahip olabilmek önemlidir. Zira tutundurma hususunda reklam bütçelerinin yetersizliğiyle ilgili ifade ön plana çıkmıştır. Anket uygulaması sonucu kooperatif yöneticilerinin yarıya yakını pazarlama faaliyetlerinde internetten yararlandıklarını ifade etmişlerdir. Kooperatifler, internette pazarlama ve mobil pazarlama gibi yeni yöntemlerden daha çok yararlanabilirler. İnternet sadece pazar araştırması yapılan bir mecra olmamalı ve satış ve tutundurmaya yönelik bu alandaki çalışmalar artırılmalıdır. Bu gibi yeni yöntemler yüksek eğitim seviyesine sahip nitelikli elemanlarca uygulanabilir. Ticaret Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen Kooperatiflerin Desteklenmesi Programı kapsamında nitelikli eleman istihdamına yönelik destekler sağlanmıştır. Ayrıca, nitelikli genç nüfusu kırsala veya kooperatiflere çekebilmek adına kadın kooperatiflerine sağlanan desteklere benzer olarak genç kooperatiflerine de destekler sağlanabilir. Bununla birlikte, kooperatiflerin satış yapmasına yönelik olarak aracı internet sitelerinde ve uygulamalarda avantajlar sağlanabilir.

Yukarıda, araştırma sonucunda ortaya çıkan bulgular ışığında değerlendirmelere ve önerilere yer verilmiştir. Ayrıca, tarım kooperatiflerine katkı sağlaması düşünülen genel önerilerse şunlardır:

Türkiye’de Cumhuriyet dönemiyle birlikte kooperatiflerin gelişim süreci içerisinde çeşitli teşvikler ve desteklemeler sağlanmıştır. Kooperatifçiliğin Avrupa’daki gelişim sürecinde halk tabanlı bir hareket olarak ortaya çıkarken, ülkemizde devlet eliyle geliştirilmeye çalışılan bir alan olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu anlamda, kooperatif denildiğinde akla devlet kontrolünde olan yapılar gelmektedir. Bu algının aşılabilmesi adına kooperatifçilik anlamında bilinçlendirme çalışmaları yapılabilir ve demokratik bir şekilde örgütlenmesini tamamlamış ve kurumsallaşmaya yakınlaşmış ve sermaye yönünden de daha bağımsız sayılabilecek kooperatiflere desteklemelerde öncelik sağlanabilir. Bu tür kooperatiflerde pazarlama anlayışının yerleşmiş olması daha muhtemeldir.

Kooperatiflerin pazarlama adına başarı sağlaması anlamında yapılacak desteklemelerde ve proje başvurularında uzun vadeli ve sürdürülebilir hedeflerin amaçlandığı sürdürülebilir projelere öncelik sağlanmalıdır. Yöneticilerin eğitim seviyeleri ve iş deneyimleri göz önüne alındığında yapılacak desteklemelerde daha profesyonel hareket etme kabiliyetine sahip olacak yönetici ekiplere öncelik verilmelidir.

Üniversiteler açısından konuya bakıldığında, tıpkı veteriner veya mühendis fakültelerinde yer alan bölümler gibi sosyal bilimler ve özellikle işletmecilikle alakalı bölümler bu alandaki proje çalışmalarını artırmalıdır. Sahaya dönük projelerde akademisyenlerin yer alacağı, özellikle pazarlamayla ilgili bilinç artırıcı çalışmaların yapılacağı proje ortamı akademisyenler ve kooperatifler için cazip hale getirilmelidir.

Üniversitelerde kooperatifçilikle ilgili derslerin ve öğrenci kulüplerinin artırılmasıyla birlikte uygulamaya yönelik başka adımlar da atılabilir. Boğaziçi Mensupları Tüketim Kooperatifi, Boğaziçi Üniversitesi kampüsünde bulunan şubesiyle küçük üreticiden üniversite mensuplarına sağlıklı ve uygun

fiyatlı gıda ulaştırmaya çalışmaktadır. Üniversite personeli ve öğrenciler kooperatifte gönüllü olarak tezgâhtarlık yapmaktadırlar.

Kooperatif ortakları kooperatife sadece ürün satışı yapmak yerine kooperatif faaliyetlerinde daha fazla görev almalıdır. Kooperatifler kuruluş felsefesi olarak ortaklarının hepsinin söz sahibi olduğu demokratik organizasyonlardır ve ortakların demokratik katılımı kooperatiflerin evrensel ilkelerinden biridir.

Kooperatiflerle yerel yönetimlerin işbirliğini artırmaya yönelik projeler ortaya çıkarılabilir. Bununla birlikte, özel sektörün sürdürülebilirlik anlamında belirli şartları sağlayan kooperatiflerden ürün alımı yapmalarına vesile olacak modeller geliştirilebilir. Böylelikle, özel sektör üründe büyük emek sahibi olan üretici organizasyonundan alım yapmış olacak ve getirilen şartlar sayesinde kooperatiflerin standartları yükselebilecektir.

Kooperatiflerde pazarlama anlayışının yerleşmesi adına bilinç artırıcı çalışmalar yapılmalıdır. Örneğin, Kalkınma Ajansları birçok bölgede yerel aktörlerin (sivil toplum kuruluşları, kooperatif ve birlikler, kamu kurumları, vb.) niteliklerini ve proje yazma kapasitesini artırmak adına yapacakları eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarını desteklemektedir. Bu anlamda, akademisyenler ilgili süreçlerde daha çok yer almalı ve verilen eğitimler sonrası projeye dönük uygulamalar ortaya çıkarılmalıdır.

Çoğu küçük ölçekli ortakların oluşturduğu süt kooperatiflerinde hayvan bakımı anlamında bilinç eksikliği olabilmektedir ve bu eksiklik verime yansımaktadır. Bununla birlikte, farklı gelir seviyelerine sahip ortaklar bakımında belirli bir seviyeyi sağlamada sıkıntılar yaşayabilmektedir. İlk etapta ortak besleme ve ilerleyen süreçte ortak bakım merkezleri oluşturulabilir ve bakımla ilgili eğitici çalışmalar artırılabilir.

Yukarıda yapılan veya yazında yer alan önerilerin hayata geçirilebilmesi profesyonel ekibe sahip uzun vadeli hedeflere odaklanmış ve adil hareket eden yönetimlerle mümkün olabilecektir. Pazarlama süreci, üretimden sofraya ve tüketimden sonra devam eden bir yapıya sahiptir. Yöneticiler pazarlamayla ilgili bilince sahip olmalı, ortaklar uzun vade de ortaya çıkacak çabayı desteklemeli ve güven ortamı oluşmalıdır. Bu ortamın oluştuğu yapıların çeşitli teşvik sistemlerine dâhil edilmesi ve akademi tarafından desteklenmesi ortaya başarılı örnekler çıkarabilir.

Çalışma, tarım kooperatiflerinin büyük bir bölümünün süt alanında faaliyet gösterdiği Burdur ilinde süt kooperatifleri üzerine yapılmıştır. Geniş bir coğrafi alana yayılan ve çok çeşitli tarımsal ürünlerin üretimine ev sahipliği yapan Türkiye’de birçok farklı alanda tarım kooperatifi bulunabilmektedir. Bu anlamda, farklı alanları da kapsayan çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Bununla birlikte, çalışma sonucunda fiyat ve tutundurma ile ilgili yaşanan sorunların olumsuz pazarlama performansını etkilediği göz önünde bulundurulursa, bu sorunlarla alakalı daha detaylı çalışmalar

yapılabilir. Ayrıca, Kovid-19 pandemisinin gıda arzına olan etkisi ve bu etkinin kooperatiflerle olan ilişkisini belirlemeye yönelik çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akdi, Y. (2011) *Matematiksel İstatistiğe Giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akgözlü, E. (2008). *Kobilerin Pazarlama Sorunları ve Pazarlama Eğitimi İhtiyaçlarının Tespiti (Çorum İlinde Tanımlayıcı Bir Araştırma)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İşletme Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Aksakoğlu G. (2021). *Sağlıkta araştırma teknikleri ve analiz yöntemleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş., ve Torlak, Ö. (2017). *Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi (3. Baskı)*, İstanbul: Sakarya Yayıncılık.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş., ve Torlak, Ö. (2017). *Pazarlamaya Giriş (4. Baskı)*, Sakarya Yayıncılık, İstanbul: Sakarya Yayıncılık.
- Atay, M.S. ve Kartal, C. (2020). Tarımsal Ürün Pazarlaması ve Tarım İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25(2), ss.185-201.
- Aysu, A., (2019). *Yemek Yemek Politik Bir İştir: Kooperatifler*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Bianchi, M. ve Vieta M. (2020). Co-operatives, territories and social capital: reconsidering a theoretical framework. *International Journal of Social Economics*, 47(12), 105-126.
- Birleşmiş Milletler Türkiye (2022). Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları çalışmalarımız. 13 Kasım 2022 tarihinde <https://turkiye.un.org/tr/sdgs> adresinden erişildi.
- Cooperatives Europe (2016). Cooperatives Europe key figures 2015. 23 Şubat 2021 tarihinde https://coopseurope.coop/sites/default/files/WEB_COMPLETE_72DPI.compressed_0.pdf adresinden erişildi.
- Çay, Z. (2017). *Aksaray İlinde Tarım Kooperatifleri Üyelerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Konya.
- Çetin, B. (2010). *Tarım Ekonomisi*, Bursa: Dora Yayınları.
- Demirtaş, B. Ve Gül, A. (2003), Mersin İli Taze Kayısı İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Sorunları. *ANADOLU Journal of Aegean Agricultural Research Institute*, 13(1), 158 – 175.
- Dere, H.E. (2006). *Tarımsal Pazarlama Sorunları ve Sultandağı Kirazı Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Afyonkarahisar.
- Dias, M. De Oliveira ve Teles, A. (2018), Agriculture Cooperatives in Brazil and The Importance for The Economic Development, *International Journal of Business Research and Management*, 9(2), 72-81.
- Digby, M. (1966). Gelişmekte Olan Ülkelerde Tarım Kooperatifleri. 6. *Türk Kooperatifçilik Kongresi içinde* (XI1-XI17 ss.). Ankara.
- Durukan, T. ve Hamşioğlu, A.B. (2015). Pazar Yönlülük, Pazarlama Yeteneklerinin Rekabet Avantajı Elde Etmede İhracat Performansı Üzerine Etkileri: Ankara İli İhracat İşletmelerinde Bir Uygulama. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, 1(2), 1-19.

- Emeksiz, F., Albayrak, M., Güneş, E., Özçelik, A., Özer, O. Orkan ve Taşdan, K. (2005). Türkiye’de Tarımsal Ürünlerin Pazarlama Kanalları ve Araçlarının Değerlendirilmesi. https://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/7968ad196a5085f_ek.pdf.
- Etimoloji Türkçe (2022). Kooperatif Kelimesi. 16 Şubat 2021 tarihinde <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/kooperatif> adresinden erişildi.
- Everest, B., Yavaş, A., Tatar, E., Çakar, F., ve Acar İ. (2019). Çiftçilerin kooperatifçilik eğitimi alma isteğini etkileyen faktörler: Çanakkale ili örneği. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 34(1), 40-46.
- Gazibey, Y., Türen, U., ve Gökmen, Y. (2012). Yerel enerji fiyatlarının ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çekebilme gücü üzerindeki etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 181-194.
- Geray, C. (2014). *Kooperatifçilik*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Godin, S. (2006). *Büyük Mor İnek*. (çev. Kıral, E.). İstanbul: Timaş.
- Grashius, J. (2017). Branding by farmer cooperatives: An empirical study of trademark ownership. *Journal of Co-operative Organization and Management*, 5(2), 57-64.
- Gujarati, D.N. (2004). *Basic Econometrics (4th ed.)*. McGraw-Hill Companies.
- Güllü, S. (2010). *Şanlıurfa İlindeki Tarım Kooperatiflerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Şanlıurfa.
- Güreşçi, E. ve Gönç, M. (2017), Türkiye’de Kooperatiflerin Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri Üzerine Düşünceler. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 52(Özel Sayı), 219-229.
- Hatai, L.D. (2020). *Agricultural Marketing Management*. New Delhi: New India Publishing Agency.
- International Cooperative Alliance (2021). Cooperative Identity, Values and Principles. 12 Nisan 2021 tarihinde <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity> adresinden erişildi.
- International Labor Organization (2002) İnsan. Cooperatives, 08 Şubat 2021 tarihinde <https://www.ilo.org/global/topics/cooperatives/lang--en/index.htm> adresinden erişildi.
- İnan H. (2008), *Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli* (ikinci baskı). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Sektörel Yayınlar.
- İnsani Gelişme Vakfı (2021). Sosyal Dayanışma Ekonomisi İçin Güçlü Kooperatifçilik Raporu. 22 Şubat 2022 tarihinde https://ingev.org/Sosyal_Dayanisma_Ekonomisi_icin_Guclu_Kooperatifcilik_Sunumu.pdf adresinden erişildi.
- Karacan, A.R. (2009). *Tarımsal Pazarlama*. İzmir: Yaşar Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Yayınları.
- Kılınç, U., Kılınç, O. ve Yeşiltaş, M. (2017). Turistik Ürün Olarak Yöresel İçecekler: Bucak Salebi ve Çörekotu Kahvesi Örneği. 6. *Ulusal 2. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu* içinde (ss. 61-77). Gaziantep.
- Kızılaslan, H. ve Doğan H.G. (2013). AB ve Türkiye’de Tarım Sektöründe Örgütlenme ve Üretici Birlikleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 146-159.
- Koç, H. (2001). *Kooperatifçilik Bilgileri* (ikinci baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Kohli, A. K., & Jaworski, B. J., (1990), "Market Orientation: The Construct, Research Propositions, and Managerial Implications", *Journal of Marketing*, 54(2), ss. 1–18.
- Kotler, P. ve Keller, K.L. (2015). *Marketing Management* (14th ed.). New Jersey: PrenticeHall.
- Köroğlu, S. (2003). *Avrupa Birliğinde ve Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme*. (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Topluluğu Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Köylü, M.K. (2017). Kooperatiflerin Finansal Sorunları. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*. 52, 528-541.
- Mülayim, Z.G. (1975). *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Mülayim, Z.G. (1976). *Toprak Reformu ve Kooperatifleşme* (ikinci baskı). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Mülayim, Z.G. (1992). Kooperatif Kuruluşlarda Üst Örgütlenmenin Önemi ve Türkiye’de Sorunları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 40, 33-42.
- Nakip, M. (2006). *Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar*. Ankara: Seçkin.
- Oğuz, H. ve Mete, O. (2017). Kooperatiflerde Markalaşma ve Tüketici-Kooperatif Ürünleri İlişkisi: Torku Örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 52(Özel Sayı), 386-424.
- Özkan, A. (2016). Türkiye Tarımında Yaşanan Sorunlar ve Alternatif Tarımsal Üretim Anlayışlarının Değerlendirilmesi. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 19 (5), 411-430.
- Özudoğru, H. (2010). Kooperatiflerde Pazarlama, *Ziraat Mühendisliği Dergisi*, 354, 58-64.
- Pakdemirli, B. (2019). Tarımsal Kooperatiflerin Dünya ve Türkiye’de Mevcut Durumunun Karşılaştırılması. *ANADOLU Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 29 (2), 177-187.
- Pencavel., J. (2020). The performance of consumers’ cooperatives in America. *Journal of Participation and Employee Ownership*, 3(1), 2514-7641.
- Ries, A. ve Ries, L. (1998). *Marka Yaratmanın 22 Kuralı* (çev. Özdemir, A.). İstanbul: MediaCat.
- Semerci, A. (2015). Türkiye’de Çiftçi Örgütleri: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 65-73.
- Serinikli, N. ve Kumkale, İ. (2012). Türkiye’deki Kooperatif Üst Örgütlerinin (Bölge Birliklerinin) Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 269-290.
- Sexton, R.J. ve Iskow, J. (1988). *Factors Critical to the Success or Failure of Emerging Agricultural Cooperatives, Information Series 11921*. California: University of California Davis Giannini Foundation.
- Şahin, Ç. E. (2018). Türkiye Tarımında Kooperatifçilik Alternatifini Yeniden Düşünmek, *Politik Ekonomik Kuram Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 59-76.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2018). *Using multivariate statistics* (7th ed.). New Jersey: Pearson. Education.
- Tekin, V.N. (2014). *Pazarlama İlkeleri* (üçüncü baskı). Bursa: Dora.

- Top, B.T. ve Albayrak, M. (2012). Türkiye’de Tarım Ürünleri Pazarlaması ve Kırsalda Yoksulluğun Azaltılmasında Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin Rolü. *10. Tarım Ekonomisi Kongresi* içinde (1039-1044). Konya.
- Tulgar, D. (2021). *Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinde Sanayiye Entegre Olmuş Tarım Satış Kooperatiflerinin Ekonomik Kalkınmaya Etkileri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı, Tekirdağ.
- Türk, M. ve Gök, A., (2010). Yeşil Pazarlama Anlayışı Açısından Üretici İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 199-220.
- Türker, M. ve Ekmen, E. (2012). Ülkemizde Tarımsal Amaçlı Kooperatifler ve Denetim. *Ziraat Mühendisliği Dergisi*, 358, 36-41.
- United Nations (2014). Measuring the Size and Scope of the Cooperative Economy. 13 Nisan 2021 tarihinde <https://www.un.org/esa/socdev/documents/2014/coopsegm/grace.pdf> adresinden erişildi.
- Uzel, C. ve Uzel, H., (1977), Az Gelişmiş Ülkelerin Ekonomik ve Toplumsal Kalkınmasında Kooperatiflerin Rolü. *Uluslararası İş Kongresi*. Cenevre: Uluslararası Çalışma Örgütü.
- Ürper, Y. (1985). *Türkiye’de Tarımsal Kooperatiflerin Toplumsal Değişmeye Etkileri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Wirtz, J., Tuzovic, S. ve Kuppelwieser, V. (2014). The Role of Marketing in Today’s Enterprises. *Journal of Service Management*, 25(2), 171 – 194.
- Yeteroğlu, K. (2010). *Tokat İli Niksar İlçesinde Süt Sığırcılığı Yapan Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Pazarlama Sorunları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Tokat.
- Yıldız, R. (2009). *Tarım Kooperatiflerinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yurdakul, M. (2018). Türkiye’de Yaş Sebzelerin Dağıtımında Kullanılan Mevcut Dağıtım Kanalları ve Gelecek Yönelimler Üzerine Bir Araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018/56, 128-140.
- Zadil, E. (1969). Kooperatifçilik ve Raiffeisen. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 20, 115-150.

ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETİM SEKTÖRÜNDE UYGULANAN TEŞVİKLERİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEKLEMİNDE AMPİRİK BİR ANALİZ

THE EFFECTS OF INCENTIVES APPLIED IN THE ELECTRICITY PRODUCTION SECTOR ON ECONOMIC GROWTH: AN EMPIRICAL ANALYSIS IN THE SAMPLE OF TURKEY

Feti ERBAŞ¹, Yaşar KÖSE², Rıza BAYRAK³

1. Dr., Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Elektrik Üretim A.Ş Ankara, Türkiye, feti.eras@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-8035-5351>
2. Doç. Dr., Türk Hava Kurumu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, ykose@thk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0073-2095>
3. Doç. Dr., OSTİM Teknik Üniversitesi, İİBF, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, riza.bayrak@ostimteknik.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7397-2295>

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de elektrik enerjisi üretim sektöründe uygulanan yatırım teşviklerinin ekonomik büyüme etkilerini analiz etmektir. Çalışmada kullanılan veriler 2005-2019 yılları arasındaki 60 çeyrek dönemi kapsamaktadır. Çalışmanın bağımlı değişkeni gayrisafi yurtiçi hâsıla, bağımsız değişkenleri ise istihdam oranı, gayrisafi sabit sermaye Oluşumu ve verilen teşvik miktarıdır. Verilerin analizinde zaman serileri analizi yöntemlerinden FMOLS, DOLS ve CCR uzun dönem tahmincileri kullanılmıştır. Analiz bulguları çerçevesinde; istihdam ve gayrisafi sabit sermaye oluşumunun büyüme üzerindeki etkisi pozitif yönde gözlenir; teşviklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ise negatif yönde olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte istihdamın büyüme üzerindeki etkisi, teşviklere göre daha büyüktür. Bu noktada karar vericilere, özel sektör yatırımlarının dışlanmasını önlemek amacıyla, büyüme uyarıcı teşviklerin optimum değerinin tespit edilmesinin uygun olacağı tavsiye edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elektrik Enerjisi Yatırım Teşvikleri, FMOLS, DOLS, CCR, Ekonomik Büyüme.

Abstract

The purpose of this study is to analyze the effects of investment incentives in the electricity sector on economic growth in Turkey. The data used in the study cover 60 quarters between 2005-2019. The dependent variable of the study is the gross domestic product, and the independent variables are the employment rate, gross fixed capital formation, and incentive amount. FMOLS, DOLS and CCR long-term estimators were used for the analysis of the data. According to the results of the analysis, the effects of employment and gross fixed capital formation on economic growth are observed positively; whereas the effect of incentives on economic growth is negative. The effect of employment on growth seemed to be greater than that of incentives. Therefore, it has been suggested to the policy-makers that it would be appropriate to determine the optimum amount of incentives triggering growth to prevent the crowding out of private-sector investments.

Keywords: Electricity Investment Incentives, FMOLS, DOLS, CCR, Economic Growth.

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
26.03.2023 03.26.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220129>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The purpose of this study is to analyze the effects of investment incentives in the electricity sector on economic growth in Turkey.

Research Questions

Is there a relationship between the incentives made in the electricity energy sector and economic growth in Turkey?

Literature Review

It is seen that the academic literature mainly focuses on four theories that explain how economic growth and energy consumption affect each other (Ozcan & Ari; 2015). The first of these is the growth theory; focused on the impact of energy consumption on economic growth. According to this theory, economic growth is sensitive to possible negative energy shocks and policies that limit energy use. In addition, some studies in the field (Squalli, 2007) stated that energy saving decisions have an insignificant effect on GDP. The feedback theory states that there is a two-way causality relationship between energy demand and economic growth. Feedback theory states that countries should avoid saving energy; Otherwise, they argue that their economy will be suppressed. The neutrality theory indicates that there is no causality between energy consumption and economic growth. This theory suggests that the steps taken by policy makers on energy will have an insignificant effect on economic growth (Chu and Chang, 2012). In some studies analyzing the relationship between renewable energy use and economic growth in the field (Apergis & Payne, 2010; Bayraç & Çildir, 2017; Sadorsky, 2009; Bowden & Pyne, 2010; Bhattacharya et al., 2016; Tugcu et al., 2012; Menegaki, 2011; Inglesi-Lotz, 2016); It has been seen that the use of renewable energy has a positive effect on GDP in the long run. When the studies on the effect of incentives on local and regional economic growth are examined, it is seen that the findings are different from each other. In some studies (Bartik, 1992; Loh, 1995; Goss and Phillips, 1999; Schalk and Untiedt, 2000; Bondonio and Greenbaum, 2007) it is observed that incentives have a positive effect on growth, income increase and employment in a region; In some (Ingram and Pearson, 1981; Borello, 1995; Fisher and Peters, 1997; Ayele, 2005; Yavan, 2011) incentives were not found to be effective on growth. Carley et al. (2009) stated that there is little empirical evidence on the relationship between energy and economic growth in incentive fund studies conducted in the United States. In the study of Del Rio and Burguillo (2008) on Spain, it was determined that renewable energy has significant effects on local sustainable growth. Many different support policies are implemented in the world for the effective use of energy consumption (Nicolini et al., 2017; Behrens et al., 2016; Kitzing et al., 2012; Haas et al., 2011). Some studies in the field have focused on analyzing the effects of energy grants and subsidies used in industrial policy to reduce imbalances in underdeveloped areas, stimulate employment and economic growth, and influence settlement decisions.

However, in these studies (Harris and Trainor, 2005; Bronzini and de Blasio, 2006; Cerqua and Pellegrini 2014), it is seen that there is no consensus on the effectiveness of incentives on growth..

Methodology

The dependent variable of the study is the gross domestic product, and the independent variables are the employment rate, gross fixed capital formation, and incentive amount. FMOLS, DOLS and CCR long-term estimators were used for the analysis of the data.

Results and Conclusions

According to the results of the analysis, the effects of employment and gross fixed capital formation on economic growth are observed positively; whereas the effect of incentives on economic growth is negative. The effect of employment on growth seemed to be greater than that of incentives. Therefore, it has been suggested to the policy-makers that it would be appropriate to determine the optimum amount of incentives triggering growth to prevent the crowding out of private-sector investments.

1. GİRİŞ

Toplumsal refah ve yaşam kalitesi ile pozitif yönlü ilişkisi nedeniyle, enerjinin ekonomik kalkınmanın en önemli girdilerinden, bileşenlerinden birisi olduğunu ifade etmek mümkündür (Cowan vd., 2014). Kaynak ekonomistleri, büyüme sürecinde enerji de dahil olmak üzere çeşitli kaynakların rolünü içeren modeller geliştirirken; ekolojik ekonomistlerin enerjiyi ekonomik büyümenin merkezi koydukları görülmektedir (Toman ve Jemelkova, 2003).

Dünyada pek çok farklı destek politikası hayata geçirilmektedir (Nicolini vd., 2017; Behrens vd., 2016). Herhangi bir enerji politikasını hedeflerine ulaştırmak için de çok sayıda mali ve ekonomik araç mevcuttur. Yeniliği teşvik etmek, çevresel sürdürülebilirliği geliştirmek, teknik gelişmeyi etkilemek için çeşitli teşvikler kullanılmaktadır (Bolton ve Dewatripont, 2005). Bu çerçevede; kalkınmayı destekleyen bir araç olarak, enerji altyapısına yatırımı teşvik etmenin de oldukça anlamlı olacağı ifade edilebilir (Wüstenhagen vd., 2012; Akuru vd.; 2014).

Son yıllarda özellikle Avrupa Komisyonu ve Uluslararası Enerji Ajansı gibi enerji kurumları enerji talebinin azaltılması ve enerji verimliliğinin artırılması için uzun vadeli hedefler önermiştir. Avrupa Komisyonu, ülkelerin, dijitalleşmenin getirdiği yeni fırsatları ve tüketiciyi güçlendirmeyi benimseyerek enerji verimliliği ve yenilenebilir teknolojilere ve temiz enerji iş modellerinin geliştirilmesine yönelik yatırımlarını hızlandırması gerektiğini belirtmiştir. Avrupa Komisyonu aynı zamanda, düşük karbonlu ve sürdürülebilir bir ekonomiye hızlı geçiş için sadece teknolojik gelişmelerin yeterli olmayacağını; bunun yanında kullanıcı uygulamalarının, bilgi paylaşımının ve son olarak elektrik tüketicileri arasındaki davranış değişikliğinin de göz önüne alınması gerektiğini belirtmiştir (Kowalska-Pyzalska, 2018).

Enerji piyasasının öneminin daha çok anlaşıldığı günümüzde, enerjinin ekonomik alanda etkileri ve uygulanan politikalara ilişkin çalışmaların da arttığı gözlenmektedir. Özellikle enerji üretiminin özellikle yenilenebilir enerji üretiminin hükümet politikalarıyla teşvik edilip edilemeyeceği, edilecekse hangi teşvik araçlarının uygulanması gerektiği konusunda tartışmalar hızlanmıştır (Kaplan, 2021). Bu bağlamda; uygulanan bu çalışmanın temel amacı, elektrik üretim sektöründe uygulanan teşviklerin ekonomik büyümeye etkisini araştırmak olup; ilk bölümde kavramsal çalışmaya, ikinci bölümde çalışmanın metodolojisine, üçüncü bölümde bulgular ve tartışmaya, dördüncü bölümde sonuç ve önerilere ve en son olarak da çalışmanın kısıtları ile bunların aşılmasına yönelik gelecek dönemde akademik alanda yapılacak çalışmalara yönelik önerilere yer verilmiştir.

Türkiye elektrik enerjisi üretim sektöründe teşvik mekanizmalarının, 1984 yılında çıkan 3096 sayılı “Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında” kanun ile hukuki altyapısı oluşturulmuş, 1994 yılında “Bazı Yatırım Ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapıtırılması Hakkında” kanun ve 1997 yılında

“Yap-İşlet Modeli İle Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi İle Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında” kanun ile teşvik mekanizmaları desteklenmiştir. Daha sonra elektrik enerjisi üretim sektöründe yatırımların özel sektör eliyle yapılmasını öngören serbest piyasa modeline geçiş için 2001 yılında “Elektrik Piyasası” kanunu yürürlüğe girmiştir. 2005 yılında yayımlanan “Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin” kanun ile de yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin yatırımların teşvik edilmesi sağlanmıştır. Bu kanun kapsamında uygulanan teşvik politikalarının önemli etkisi ile Türkiye elektrik enerjisi kurulu gücünün %54’ lük kısmı yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşmaktadır. Hali hazırdaki bu oran dünyadaki birçok ülkenin toplam portföydeki yenilenebilir oranından daha yüksektir.

2014-2018 yılları için yayımlanan Onuncu Kalkınma Planınının 72 nci maddesinde “Enerji ithalatının toplam ithalatımızın yaklaşık dörtte birini oluşturması nedeniyle, önümüzdeki dönemde küresel enerji piyasalarındaki fiyat ve arz gelişmeleri, Türkiye ekonomisini hem büyüme dinamikleri hem de cari açık açısından etkilemeye devam edecektir. Enerjide dışa bağımlılığımızı azaltmaya yönelik alternatif politikalar oluşturulması, büyüme ve cari açık üzerinde olumlu etkiler yaratacaktır. Bu kapsamda, arz tarafında linyit başta olmak üzere yerli kaynakların daha fazla değerlendirilmesi, nükleer enerjinin elektrik üretimi amacıyla kullanılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji üretimindeki payının yükseltilmesi önem taşımaktadır. Talep tarafında ise, elektrikte pik yükün yataylaştırılması için enerji verimliliği tedbirlerinin artırılması ve komşu ülkelerle elektrik ticaretinin geliştirilmesi öncelikli konulardır. Ayrıca, Ortadoğu ve Hazar bölgesindeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının Avrupa’ya taşınmasına yönelik çeşitli projeler, Türkiye’nin hem arz güvenliğini artırmaya hem de jeopolitik imkânlarını avantaja dönüştürmeye katkı sağlayabilecektir.” hükmü yer almakta olup bu yaklaşım Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı politikalarına da yön vermektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Enerji krizlerinin kaçınılmaz olduğu göz önüne alındığında; enerji çeşitliliği ve arz güvenliğinin, ülkelerin en çok öncelik vermesi gereken konuların başında olduğu söylenebilir.

Enerji kaynaklarının arz kesintilerine ve yüksek fiyat artışlarına neden olan piyasa aksaklıklarına maruz kaldığı düşünüldüğünde; çeşitlendirmenin, enerji istikrarı için kritik öneme sahip olduğu belirtilebilir. Bununla birlikte, savaşlar ve terör saldırıları gibi küresel krizlerin neden olduğu kısa vadeli piyasa aksaklıkları da enerji sektörünü savunmasız bırakmaktadır.

Enerji yatırımlarının doğası gereği maliyetli olması nedeniyle; hükümetler, çeşitli teşvik araçları geliştirmişlerdir. Özellikle Avrupa Birliği’nin karbon emisyonunu yakın gelecekte sıfırlama hedefi, yenilenebilir enerji yatırımlarına yönelik hükümet teşvikleri için önemli rol oynamaktadır. Bu yatırım teşviklerinin aynı zamanda ekonomik büyüme uzun dönemde yaratabileceği katkının önemi de aşikardır (Ecer vd. 2021).

Akademik literatürün temel olarak ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin birbirini nasıl etkilediğini açıklayan dört teoriye odaklandığı görülmektedir (Ozcan ve Ari; 2015). Bunlardan ilki olan büyüme teorisi; enerji tüketiminin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Bu teoriye göre ekonomik büyüme, olası olumsuz enerji şoklarına ve enerji kullanımını sınırlayan politikalara duyarlıdır. Bunun yanında alanda yapılan bir kısım çalışmada (Squalli, 2007), enerji tasarrufu kararlarının GSYİH üzerinde önemsiz bir etkisi olduğu belirtmiştir. Geri besleme teorisi ise enerji talebi ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ifade etmektedir. Geri bildirim teorisi, ülkelerin enerji tasarrufundan kaçınması gerektiğini; aksi takdirde ekonomilerinin baskılanacağını savunmaktadır. Tarafsızlık teorisi, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik görülmediğine işaret etmektedir. Bu teori, politika yapıcılarının enerji konusunda attıkları adımların, ekonomik büyüme üzerinde önemsiz bir etkiye sahip olacağını öne sürmektedir (Chu ve Chang, 2012).

Alanda yenilenebilir enerji kullanımının ekonomik büyümeyle ilişkisini analiz eden bir kısım çalışmada (Apergis ve Payne, 2010; Bayraç ve Çildir, 2017; Sadorsky, 2009; Bowden ve Pyne, 2010; Bhattacharya vd., 2016; Tugcu vd., 2012; Menegaki, 2011; İnglesi-Lotz, 2016); yenilenebilir enerji kullanımının, uzun dönemde GSYH'yı pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Teşviklerin yerel ve bölgesel ekonomik büyümeye etkisi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde ise bulguların birbirlerinden farklı olduğu görülmektedir. Çalışmaların bir kısmında (Bartik, 1992; Loh, 1995; Goss ve Phillips, 1999; Schalk ve Untiedt, 2000; Bondonio ve Greenbaum, 2007) teşviklerin bir bölgedeki büyüme, gelir artışı ve istihdam üzerinde pozitif yönde etki sağladığı gözlenirken; bazılarında (Ingram ve Pearson, 1981; Borello, 1995; Fisher ve Peters, 1997; Ayele, 2005; Yavan, 2011) teşviklerin büyüme üzerinde etkili olmadığı görülmüştür.

Carley vd. (2009) tarafından Amerika Birleşik Devletleri üzerinde yapılan teşvik fonu araştırmalarında, enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair çok az ampirik kanıt bulunduğu belirtilmiştir. Del Rio ve Burguillo (2008)'nin İspanya üzerindeki çalışmasında yenilenebilir enerjinin yerel sürdürülebilir büyüme üzerinde anlamlı etkileri olduğu tespit edilmiştir. Dünyada enerji tüketiminin etkin kullanımına yönelik pek çok farklı destek politikası hayata geçirilmektedir (Nicolini vd., 2017; Behrens vd., 2016; Kitzing vd., 2012; Haas vd., 2011). Alandaki bazı çalışmalarda geri kalmış alanlardaki dengesizlikleri azaltmak, istihdamı ve ekonomik büyümeyi canlandırmak ve yerleşim kararlarını etkilemek için sanayi politikasında kullanılan enerji hibe ve sübvansiyonlarının etkilerini analiz etmeye odaklanmıştır. Ancak, bu çalışmalarda çalışmalar (Harris ve Trainor, 2005; Bronzini ve de Blasio, 2006; Cerqua ve Pellegrini 2014) teşviklerin büyüme üzerindeki etkinliği konusunda bir fikir birliğine ulaşamadığı görülmektedir. Alanda elektrik enerji sektöründe yapılan teşvikler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmaların oldukça sınırlı olması sebebiyle; uygulanan bu çalışmayla literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

3. METODOLOJİ

Çalışmada kullanılan değişkenler ve tanımları Tablo 1’de sunulmuştur. Veriler; 2005 yılı birinci çeyrek döneminden başlayarak 2019 yılı son çeyrek dönemine kadar kesintisiz olarak birbirini takip eden 60 çeyrek dönemden oluşmaktadır.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımları

Değişkenler		Değişkenlerin Tanımı	Beklenen İşareti	Kaynak
Bağımlı Değişken	lngdp	GSYH (reel)’nin Doğal Logaritması		TUİK
Bağımsız Değişkenler	lnemp	İstihdam Oranının Doğal Logaritması	+	TUİK
	lngfcf	Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumunun (reel) Doğal Logaritması	+	CBSBB
	lnincent	Teşvik Miktarı (reel)’nin Doğal logaritması	+	EÜAŞ ve Mülga TETAŞ
	d2008	2008 Küresel Finansal Kriz için dahil edilen Kukla Değişken	-	

Keynesyen ve Solow büyüme teorisinden hareketle, istihdam ve sabit sermaye oluşumu değerinin büyüme üzerindeki etkisi nedeniyle; aşağıda sunulan 1 numaralı denklem kurulmuştur. Ayrıca 2008 yılında yaşanan Küresel Finansal Kriz’in etkileri de kukla değişken olarak modele sokulmuştur.

$$\ln gdp_t = \beta_0 + \beta_1 \ln emp_t + \beta_2 \ln gfcf_t + \beta_3 \ln in cent_t + \beta_4 d2008_t + e_t \quad \beta_4 < 0 \quad (1)$$

Burada;

lngdp : Reel GSYİH’nin Doğal Logaritması

lnemp : İstihdam Oranının Doğal Logaritması

lngfcf : Reel Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumunun Doğal Logaritması

lnincent : Reel Teşvik Miktarının Doğal Logaritması

d2008 : Kukla Değişken (2008 Krizi)

e_t : Hata Terimi.

Bütün değişkenlerin doğal logaritması **ln**(değişken) alınarak tahmin yapılmıştır.

Değişkenlere ait bir kısım tanımlayıcı istatistikler ve değişkenler arasındaki korelasyonlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Araştırma Değişkenlerinin Değişkenler Arasındaki Korelasyon Değerleri

Değişkenler		(1)	(2)	(3)
(1)	emp	1		
(2)	incent	.55**	1	
(3)	gfcf	.28*	.17**	1
Ortalama (\bar{x})		3.21	21.44	19.23
Standart Sapma (SS)		0.07	0.23	2.34

N = 60 (*) p<.05 (**) p<.01

Görüldüğü üzere kurulan modelin bağımsız değişkenleri arasındaki korelasyon katsayıları orta düzeyde gözlenmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında yüksek bir çoklu doğrusallık sorunu olmayacağı değerlendirilmektedir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Zaman serileri analizini uygulamak için öncelikle tüm serilerin durağanlığı gereklidir. Çünkü seriler durağan değilse hem R2 hem de t istatistikleri sahte regresyon riskinden dolayı hatalı değerler üretebilir (Newbold ve Granger, 1974; Gujarati ve Porter, 2009). Zaman serisinin ortalaması, varyansı ve covaryansının zamandan bağımsız olması için durağan olması gereklidir. Durağan olmayan zaman serilerinde ise serinin ortalaması ve varyansı patlama gösterir ve belli bir noktaya yakınsama göstermez (Haris, 1995:15-16). Serilerin durağanlığını test etmek için en çok kullanılan metot ise birim kök testleridir (Gujarati, 1999).

En yaygın parametrik testler Dickey-Fuller testi ve güçlendirilmiş Dickey-Fuller testi (Augmented DickeyFuller) ile Phillips-Perron testidir. DF testine nazaran ADF testi, bozucu hata teriminin white-noise olmması ve ayrıca hata teriminde otokorelasyonun varlığının kabul ediliyor olmasıdır. ADF testinde dolayısıyla, değişkenin uygun sayıdaki gecikmeli değerleri otoregresif sürece dahil edilmiştir. Bir diğer önemli konu da ADF testlerinde gecikme uzunluğunun belirlenmesinin oldukça önemli olmasıdır (Enders, 1995: 225–226). Bu analizde ADF ve PP testlerinin her üç modeli (sabitli ve trendsiz, sabitli, sabitli ve trendli) de kullanılmıştır. Serilerin düzey ve birinci farkı alınmış birim kök test sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 3. Serilerin Birim Kök Testi (Düzye) Sonuçları

Değişkenler	Augmented Dicky Fuller (ADF)			Phillips Perron (PP)		
	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli (c)	Sabitli ve Trendli (c+T)	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli (c)	Sabitli ve Trendli (c+T)
lngdp	2.724245	0.748152	-2.089291	6.980598	-0.100879	-5.898037***
lnemp	1.010933	-1.338631	-1.717717	1.049295	-2.560635	-5.066224***
lngfcf	0.722697	-3.144970	-7.908137	-0.318363	-7.600180	-7.949943***

Inincent	0574937	-2.455805	-3.838892**	1.988462	-2.232979	-3.464157**
MacKinnon Kritik Değerleri						
%1	-2.604746	-3.546099	-4.121303	-2.604746	-3.546099	-4.121303
%5	-1.946447	-2.911730	-3.487845	-1.946447	-2.911730	-3.487845
%10	-1.613238	-2.503551	-3.172314	-1.613238	-2.593551	-3.172314

Not: *, **, ***, işaretleri sırasıyla.10,.05. ve.01 anlamlılık düzeyinde (α) kritik değerlerini ifade eder.

Birim kök testleri sonucunda, değişkenlere ait serilerin düzeyde durağan olmadıkları Tablo 3'te gözlenmiştir. Bunun üzerine serilerin birinci farkı alınmıştır. Birinci farkları alındıktan sonra ise serilerin durağan hale geldikleri Tablo 4'te gözlenmiştir.

Tablo 4. Serilerin Birim Kök Testi (1'inci Fark) Sonuçları

Değişkenler	Augmented Dicky Fuller (ADF)			Phillips Perron (PP)		
	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabitli (c)	Sabitli ve Trendli (c+T)	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabitli (c)	Sabitli ve Trendli (c+T)
Δlngdp	-9.181176***	-3.090795**	-4.020576**	-9.039449***	-14.19598***	-19.51142***
Δlnemp	-2.699024***	-2.892218**	-17.807372***	-10.12257***	-10.32402***	-10.17112***
Δlngfcf	-9.983973***	-8.901981***	-8.820078***	-57.80788***	-57.34655***	-56.18840***
$\Delta \text{lnincent}$	-8.095867***	-6.654119***	-8.11786***	-9.047078***	-11.84020***	-16.21331***
MacKinnon Kritik Değerleri						
%1	-2.605442	-3.548208	-4.124265	-2.605442	-3.548208	-4.124265
%5	-1.946549	-2.912631	-3.489228	-1.946549	-2.912631	-3.489228
%10	-1.613181	-2.594027	-3.173114	-1.613181	-2.594027	-3.173114

Not: *, **, ***, işaretleri sırasıyla.10,.05. ve.01 anlamlılık düzeyinde (α) kritik değerlerini ifade eder.

Eşbütünleşme, durağan olmayan serilerin doğrusal birleşimlerinin durağan olduğu anlamı taşır ve bu seriler arasında da uzun dönemli bir ilişki olduğu anlamına gelir (Gujarati 1999). Ortaya çıkan ve değişkenler üzerinde etkili olan kalıcı dışsal şoklara rağmen, değişkenler arasında bir uzun döneme ilişkin eşbütünleşmenin var olabilmesi, bu değişkenlerin ortak ve aynı tür trende maruz kalması ile mümkün (Greene, 1997) hale gelir. Bu anlamda eğer eşbütünleşme varsa, değişkenlerin aynı dalga boyunda olduğu söylenebilir. Bir diğer ifadeyle bu değişkenlerin regresyonu düzmece olmayıp, anlamlıdır. Birden fazla değişkenin olduğu durumlarda, birçok eşbütünleşme vektörü söz konusu olabilir (Harris, 1995). Johansen eş bütünleşme testinde ikiden fazla değişkenin kullanımına izin veren, hangi değişkenlerin içsel değişken olacağı konusunda bir seçim zorunluluğu olmayan bir testtir. Ayrıca, ilişkili iktisadi değişkenlerin belirlenme sürecinde etkileşimlere izin vererek hata yapısını dikkate alması da bu testi öne çıkarmaktadır (Gonzalo, 1994). Bu sebeple birim kök testlerinde durağan olmayan bu serilerin, doğrusal bir kombinasyonlarının var olup olmadığı, ikiden fazla değişken olması sebebiyle, Johnsen Eşbütünleşme Analizi kullanılarak test edilmiştir.

VAR modeli ile elde edilen artıkların analiziyle geleceğe ait yorum yapmak mümkündür. Hata terimlerinde ortaya çıkacak şokların diğer değişkenler üzerinde yaratabileceği etki ölçülebilmektedir (Enders, 1995:305-311). Bu noktada bir değişkenin hata teriminde yaşanabilecek bir şok ile ileriye yönelik tahmin hatası varyansı da açıklanabiliyor ise bu değişkeni içsel değişken olarak kabul etmek mümkündür (Lütkepohl,1993:56-57). Bununla birlikte; VAR modellerinde, yapısal herhangi bir kısıtlama olmaksızın, değişkenlerin içsel-dışsal ayrımı da yapılmamaktadır. Bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin de modelde yer alması sebebiyle, geleceğe ait güçlü tahminleri yapmak mümkündür (Tarı, 2012).

Bu çerçevede; öncelikle VAR modeliyle uygun gecikme uzunluğu tespit edilmiştir. Tespit edilen uygun gecikme uzunluğuna ait sonuçları aşağıda Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Gecikme Uzunluğunun Tespiti

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-38.9271	NA	3.30e-06	1.568836	1.749671	1.63895
1	130.9366	303.3286	1.88e-08	3.604878	2.519868	3.1842
2	192.3519	98.70326	5.23e-09	4.905427	2.91624*	4.1342
3	227.3635	50.01654	3.87e-09	5.262983	2.369624	4.1412
4	271.2872	54.90455*	2.20e-09*	5.93882*	2.141293	4.466*

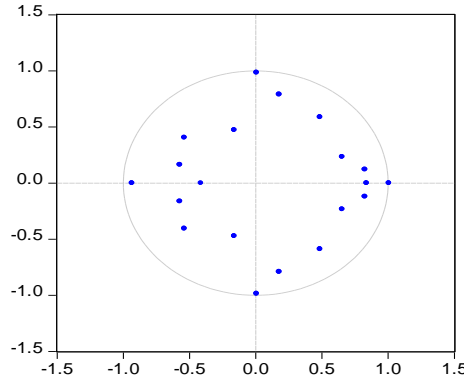
Modelin kararlılığı için yapılan test sonucunda birim köklerin durumu aşağıdaki Tablo 6’da sunulmuştur. Görüldüğü üzere kurulan VAR modeli, tüm köklerin Şekil 1’de gösterilen çemberin içinde kalması ve 1’den küçük olması nedeniyle, kararlı bir durum göstermektedir.

Tablo 6. VAR Modelinin Kararlılık Durumu

Birim Kök	Modül
1.006928	1.006928
0.008060 + 0.984846i	0.984879
0.008060 - 0.984846i	0.984879
-0.933302	0.933302
0.838295	0.838295
0.825542 + 0.120232i	0.834252
0.825542 - 0.120232i	0.834252
0.176683 - 0.790679i	0.810179
0.176683 + 0.790679i	0.810179
0.486509 + 0.588270i	0.763382
0.486509 - 0.588270i	0.763382

$0.653271 + 0.233936i$	0.693894
$0.653271 - 0.233936i$	0.693894
$-0.537317 + 0.404481i$	0.672543
$-0.537317 - 0.404481i$	0.672543
$-0.573622 + 0.163177i$	0.596379
$-0.573622 - 0.163177i$	0.596379
$-0.161249 - 0.472233i$	0.499004
$-0.161249 + 0.472233i$	0.499004
-0.413792	0.413792

Şekil 1. VAR Modelinin Kararlılık Grafiği

Tablo 5 incelendiğinde modelde tüm bilgi kriterlerine göre en uygun gecikme uzunluğu 4 olarak seçilmiştir. Değişkenler aynı düzeyde durağan olduklarından dolayı aralarındaki uzun dönemli ilişkinin analizi için yukarıda ifade edildiği üzere, Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Johansen eşbütünleşme testi sonucu Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 7. Johansen Eşbütünleşme Testi İz İstatistiği Sonucu

Seri	: lngdp lnemp lngfcf lnincent			
Dışsal Değişken	: D2008			
Gecikme Aralığı	:1-4			
Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	Kritik Değer (.05)	p-değeri
$r=0^*$	0.998443	437.5529	88.80380	0.0001
$r\leq 1^*$	0.520787	81.99503	63.87610	0.0007
$r\leq 2$	0.320873	41.53643	42.91525	0.0683
$r\leq 3$	0.232657	20.25436	25.87211	0.2133
$r\leq 4$	0.098270	5.689215	12.51798	0.5007

(*): %5 anlamlılık düzeyinde boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir. Yani .05 anlamlılık seviyesinde iki adet Eşbütünleşme Vektörü vardır.

Tablo 8. Johansen Eşbütünlüme Testi Özdeğer İstatistiği Sonucu

Hipotezler	Özdeğer	Öz Değer İstatistiği	Kritik Değer (.05)	p-değeri
$r=0^*$	0.998443	355.5579	38.33101	0.0001
$r\leq 1^*$	0.520787	40.45860	32.11832	0.0038
$r\leq 2$	0.320873	21.28207	25.82321	0.1778
$r\leq 3$	0.232657	14.56514	19.38704	0.2184
$r\leq 4$	0.098270	5.689215	12.51798	0.5007

(*): %5 anlamlılık düzeyinde boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir. Yani.05 anlamlılık seviyesinde iki adet Eşbütünlüme Vektörü vardır.

Görüldüğü üzere değişkenler arasında en az iki eş bütünlüme vektörü vardır. Dolayısıyla GSYİH, istihdam, sabit sermaye stoku ve teşvik miktarının uzun dönemde ilişkili olduğu söylenebilir. Bir diğer ifadeyle bu değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etmektedir.

Uzun dönemli katsayıların sıradan en küçük kareler metoduyla tahmin edilmesi otokorelasyon ve içsellik sorunlarından dolayı yanlış sonuçlara ortaya çıkarabilmektedir. Bu maksatla, birim kök ve eşbütünlüme testleri uygulandıktan sonra bu regresyonun uzun dönem katsayılarını tahmin etmek üzere ilk önce Pedroni (2000) tarafından geliştirilen FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square) yöntemi uygulanmıştır. FMOLS yöntemi, standart sabit etkili tahmincilerdeki (otokorelasyon, değişen varyans gibi sorunlardan kaynaklanan) sapmaları düzeltir (Kök ve diğ., 2010). “Pedroni’nin bireysel kesitler arasında önemli ölçüde heterojenliğe izin veren bu FMOLS yöntemi, sabit terimin ve hata terimi ve bağımsız değişkenlerin farkları arasındaki olası korelasyonun varlığını hesaba katmaktadır. Pedroni (2000), FMOLS yönteminin küçük örneklerdeki gücünü de araştırmış, t istatistiğinin küçük örneklerdeki performansının Monte Carlo simülasyonları ile iyi olduğunu hesaplamıştır” (Kök ve Şimşek, 2006). FMOLS sonuçları Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. FMOLS Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	p-değeri
lnemp	0.529623	0.115724	4.576606	0.0000
lngfcf	0.007361	0.001195	6.160079	0.0000
lnincent	-0.216223	0.033535	-6.447590	0.0000
d2008	-0.014797	0.010354	-1.429113	0.1588
c	0.037402	0.004324	8.650233	0.0000
Tanımsal Test Sonuçları				
R²	: 0.795496	X²_{JB}	: 5.263428 (0.171955)	

Düzeltilmiş R² : 0.764514 Uzun Dönem Varyans : 0.000885

Not: * FMOLS uzun dönemli kovaryans tahmininde bant genişliği ve gecikme uzunluğu Newey-West otomatik metodu kullanılmıştır.

** X²_{JB} normallik, X²_{BG} oto korelasyon ve X²_{BPG} ise değişen varyans test sonuçlarıdır.

Tablo 9 incelendiğinde; FMOLS sonuçlarına göre istihdam ve sabit sermaye stokunun büyüme üzerinde uzun dönemde pozitif yönde etkisi gözlenirken; teşviklerin ise negatif yönde etkili olduğu gözlenmiştir. İstihdamın büyüme üzerindeki etkisi, teşviklere nazaran daha büyüktür. 2008 krizinin büyüme üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Bu sonuçların geçerliğini artırmak ve karşılaştırma yapabilmek amacıyla ilaveten araştırma denkleminin Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (Dynamic Ordinary Least Square -DOLS) ve Kanonic Eşbütünleşme Regresyonu (Canonical Cointegrating Regression-CCR) ile uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır. Bunlara ait sonuçlar aşağıda Tablo 10 ve Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 10. DOLS Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	p-değeri
lnemp	0.536096	0.148370	3.613233	0.0007
lngfcf	0.006978	0.001569	4.447024	0.0000
lnincent	-0.227170	0.043840	-5.18177	0.0000
d2008	-0.010103	0.005634	6.900367	0.4609
c	0.038876	0.005634	6.900367	0.0000
Tanımsal Test Sonuçları				
R ²	: 0.769849	X ² _{JB}	: 3.510236 (0.213602)	
Düzeltilmiş R ²	: 0.747788	Uzun Dönem Varyans	: 0.0015316	

Not: * FMOLS uzun dönemli kovaryans tahmininde bant genişliği ve gecikme uzunluğu Newey-West otomatik metodu kullanılmıştır.

** X²_{JB} normallik, X²_{BG} oto korelasyon ve X²_{BPG} ise değişen varyans test sonuçlarıdır.

DOLS sonuçlarına göre (Bkz. Tablo10); istihdam ve sabit sermaye stokunun büyüme üzerinde pozitif yönde; teşviklerin ise büyüme üzerinde negatif yönde etkili olduğu gözlenmiştir. 2008 krizinin büyüme üzerinde herhangi bir etkisi gözlenmemiştir. Teşviklere kıyasla istihdamın büyüme üzerindeki etkisi daha fazladır.

Tablo 11. CCR Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	p-değeri
lnemp	0.518096	0.229723	2.255306	0.0283
lngfcf	0.008351	0.002408	3.468503	0.0010
lnincent	-0.206672	0.048911	-4.225514	0.0001
d2008	-0.014458	0.10383	-1.392386	0.1696

c	0.037277	0.004390	8.491700	0.0000
Tanımsal Test Sonuçları				
R²	: 0.755187	X²_{JB}	: 5.432134 (0.165823)	
Düzeltilmiş R²	: 0.744460	Uzun Dönem Varyans	: 0.000219	

Not: * FMOLS uzun dönemli kovaryans tahmininde bant genişliği ve gecikme uzunluğu Newey-West otomatik metodu kullanılmıştır.

** X²_{JB} normallik, X²_{BG} oto korelasyon ve X²_{BPG} ise değişen varyans test sonuçlarıdır.

CCR sonuçlarında (Bkz. Tablo 11); istihdam ve sabit sermaye stokunun büyüme üzerindeki etkisi pozitif; fakat teşviklerin büyüme üzerindeki etkisi negatif olarak gözlenmiştir. Bunun yanında 2008 krizinin ise etkisinin olmadığı görülmektedir. Büyüme üzerinde, teşviklere kıyasla istihdamın etkisinin daha büyük olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

Görüldüğü üzere üç uzun dönem tahminci (FMOLS, DOLS ve CCR) sonuçları da birbiriyle tutarlılık içinde olup; istihdam ve sabit sermaye stokunun uzun dönemde büyüme üzerindeki etkisinin pozitif, bununla birlikte teşviklerin büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğunu ifade etmek mümkündür. Elde edilen bu bulgular alanda yapılan bir kısım çalışma (Pose, 2013; Carmen ve Penalver, 2007; Mohl, 2010) ile tutarlılık içindedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada denkleme teşviklerin büyüme üzerine etkileri araştırılmış ve denkleme istihdam oranı ve sabit sermaye stoku da bağımsız değişken olarak sokulmuştur. Ayrıca 2008 Global Finansal Krizin etkilerini de denkleme dahil etmek için kukla değişken kullanılmıştır. Regresyon denklemi; FMOLS, DOLS ve CCR tahminleri ayrı ayrı tahmin edilerek elde edilen sonuçların kıyaslanması ve geçerliği sağlanmaya çalışılmıştır.

FMOLS, DOLS ve CCR sonuçlarına göre istihdam ve sabit sermaye stokunun büyüme üzerinde etkisi uzun dönemdeki pozitif yönde; teşviklerin ise negatif yönde gözlenmiştir. İstihdamın büyüme üzerindeki etkisi, teşviklere nazaran daha büyüktür. 2008 krizinin büyüme üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Bu bulgulara göre, istihdamın diğer değişkenlere nazaran büyüme üzerindeki yüksek etkisi düşünüldüğünde; karar vericiler tarafından aktif istihdam politikalarına öncelik verilmesinin ve böylece istihdam oranının artırılmasının uygun olacağı ifade edilebilir.

Türkiye’de yapılan teşviklerin beklenenin aksine büyüme üzerinde negatif etkisinin detaylıca incelenmesinin önemli olduğu söylenebilir. Çünkü yüksek kamu harcamalarının, özel sektör yatırımlarını dışladığı göz önüne alındığında; ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyen optimal teşvik değerinin tespit edilmesi de son derece önem arz etmektedir. Aksi halde optimal değerden uzak yapılan teşvikler dolayısıyla artan kamu harcamaları, bir taraftan enflasyonu ve faizleri artırırken, diğer

tarafından kamu harcamalarının finansmanı için toplanan vergileri artıracak ve bu durumda en sonunda da özel sektörün yatırım ve üretim iştahının caydırılmasına (dışlanmasına) yol açabilecektir. Ayrıca optimal değer üzerinde yapılan teşvik harcamaları ile sağlık ve eğitim gibi sosyal faydası yüksek alternatif alanlara tahsis edilebilecek kaynağın, yanlış kullanımıyla kaynak etkinliğinin bozulabileceği de ifade edilebilir.

Bu çalışma, her şeyden önce kullanılan veri seti ve veri aralığı ile sınırlıdır. Dolayısıyla, çalışmada kullanılan bu veri seti ve periyodunun artırılmasıyla çalışmanın geçerliliğinin artırılacağı ifade edilebilir. Bu çalışma ayrıca diğer ülke örnekleri üzerinde de test edilerek, elde edilen bu sonuçların genellenebilirliğinin artacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akuru, U. B. ve Okoro, O. I. (2014). Renewable energy investment in Nigeria: A review of the renewable energy master plan. *Journal of Energy in Southern Africa*, 25(3), 67-73.
- Alanne, K. ve Cao, S. (2017). Zero-energy hydrogen economy (ZEH2E) for buildings and communities including personal mobility. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Elsevier, 71(C), 697-711.
- Apak, S., Atay, E. ve Tuncer, G. (2017). Renewable hydrogen energy and energy efficiency in Turkey in the 21st century. *International Journal of Hydrogen Energy*, 42(4), 2446–2452. doi:10.1016/j.ijhydene.
- Apergis, N. ve Payne, J. E. (2010). A Panel Study of Nuclear Energy Consumption and Economic Growth. *Energy Economics*, 32, 545–549.
- Armey, R. K. (1995). Caveat emptor: the case against the national sales tax. *Policy Review*, 73, 31-36.
- Ayele, S. (2005). The industry and location impacts of investment incentives on SMEs start-up in Ethiopia. *Journal of International Development*, 18(1), 1–13. doi:10.1002/jid.1186
- Bartik, T. J. (1992). The effects of state and local taxes on economic development: A review of recent research. *Economic Development Quarterly*, 6(1), 102-110.
- Bayraç, H. N. ve Çildir, M. (2017). AB Yenilenebilir Enerji Politikalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 201-212.
- Bean, P., Blazquez, J. ve Nezamuddin, N. (2017). Assessing the cost of renewable energy policy options – A Spanish wind case study. *Renewable Energy*, 103, 180–186.
- Beck, F. ve Martinot, E. (2004). Renewable Energy Policies and Barriers. *Encyclopedia of Energy*, 5, 365-383.
- Behrens, P., Rodrigues, J. F. D., Brás, T. ve Silva, C. (2016). Environmental, economic, and social impacts of feed-in tariffs: A Portuguese perspective 2000–2010. *Applied Energy*, 173, 309–319.
- Bhattacharya, M., Paramati, S. R., Ozturk, I. ve Bhattacharya, S. (2016). The effect of renewable energy consumption on economic growth: Evidence from top 38 countries. *Applied Energy*, 162, 733–741.

- Bilgili, F. ve Ozturk, I. (2015). Biomass energy and economic growth nexus in G7 countries: Evidence from dynamic panel data. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 49, 132–138.
- Bolton, P. ve Dewatripont, M. (2005). Contract theory. *ULB Institutional Repository*, 2013/9543, ULB-Universite Libre de Bruxelles.
- Bondonio, D. ve Greenbaum, R. T. (2007). Do local tax incentives affect economic growth? What mean impacts miss in the analysis of enterprise zone policies. *Regional Science and Urban Economics*, 37, 121-136.
- Borello J. A. (1995). Regional development and industrial promotion in Argentina: A review of events and writings. *International Journal of Urban and Regional Research*, 19(4), 576-592.
- Bowden, N. ve Payne, J. E. (2010). Sectoral analysis of the causal relationship between renewable and non-renewable energy consumption and real output in the US. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 5(4), 400–408.
- Bronzini, R. ve de Blasio, G. (2006). Evaluating the Impact of Investment Incentives: The Case of the Italian Law 488/1992. *Journal of Urban Economics*, 60(2), 327-349.
- Brown, R. L., Durbin, J. ve Evans, J. M. (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships over Time. *Royal Statistical Society*, 37(2), 149-192.
- Carley, S. (2009). State renewable energy electricity policies: An empirical evaluation of effectiveness. *Energy Policy*, 37,3071-3081.
- Carmen, M. P. (2007). The impact of structural funds policy on European regions growth: A theoretical and empirical approach, *The European Journal of Comparative Economics*, 2, 179-208.
- Cerqua, A. ve Pellegrini, G. (2014). Beyond the SUTVA: How policy evaluations change when we allow for interactions among firms. Sapienza University of Rome, *DISS Working Papers No. 2/14*
- Chu, H. ve Chang, T. (2012). Nuclear energy consumption, oil consumption and economic growth in G-6 countries: Bootstrap panel causality test. *Energy Policy*, 48, 762-769. doi:10.1016/j.enpol
- Clements, B. J., Rodríguez, H. ve Schwartz, G. (1998). Economic determinants of government subsidies. *International Monetary Fund*.
- Cowan, W. N., Chang, T., Inglese-Lotz, R. ve Gupta, R. (2014). The nexus of electricity consumption, economic growth and CO2 emissions in the BRICS countries. *Energy Policy*, 66, 359–368. doi:10.1016/j.enpol
- Cucchiella, F., Gastaldi, M. ve Trosini, M. (2017). Investments and cleaner energy production: A portfolio analysis in the Italian electricity market. *Journal of Cleaner Production*, 142(1), 121-132.
- Çatal, F. (2010). Devlet teşvikleri ve Erzurum’ da tarihsel bir uygulama örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 289-296.
- Dağ, M. ve Çelik, M. (2018). Yatırım teşvikleri nedir? Kavram ve kapsamı üzerine bir değerlendirme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 863-875.
- Del Rio, P. ve Burguillo, M. (2008). Assessing the impact of renewable energy deployment on local sustainability: Towards a theoretical framework. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 12(5), 1325–1344.
- Duran, M. S. (2003). Teşvik politikaları ve doğrudan sermaye yatırımları. *Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü*. Ankara.

- Ecer, F. (2021). A consolidated MCDM framework for performance assessment of battery electric vehicles based on ranking strategies. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 143, 110916. doi:10.1016/j.rser
- Eid, C., Codani, P., Perez, Y., Reneses, J. ve Hakvoort, R. (2016). Managing electric flexibility from distributed energy resources: A review of incentives for market design. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 64, 237–247.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series:Wiley Series in Probability and Mathematical Statistics*, New York: John Wiley Inc.
- EPDK. (2021). Electricity generation capacity projections. Erişim adresi <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-66/elektrikuretim-kapasite-projeksiyonlari#>
- Falconett, I. ve Nagasaka, K. (2010). Comparative analysis of support mechanisms for renewable energy technologies using probability distributions. *Renewable Energy*, 35(6), 1135-1144.
- Fisher, P. S. ve Peters, A. H. (1997). Tax and spending incentives and enterprise zones, *New England Economic Review*, 109-130.
- Ganoulis, I. ve Martin, R. (2001). State aid control in the European Union: Rationale, stylised facts and determining factors. *Intereconomics: Review of European Economic Policy*, 36(6), 289-297.
- Getzner, M. (2007). Empirical tests of the political economy of regional state aid. *International Journal of Applied Economics*, 4(2), 33-45.
- Gonzalo, J. (1994). Five Alternative Methods Of Estimating Long-Run Equilibrium Relationship, *Journal of Econometrics*, 60, 203-233.
- Goss, E. P. ve Phillips, J. M. (1999). Do business tax incentives contribute to a divergence in economic growth. *Economic Development Quarterly*, 13(3), 217-228.
- Greene, W. H. (1997). *Ekonometric Analysis*, New Jersey: Prentice-Hall.
- Gujarati, D. N. (1999). *Temel Ekonometri*, (Çevirenler: Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Gujarati, D. N. ve Porter, D. (2009). *Basic Econometrics*, Mc Graw-Hill International Edition.
- Haas, R., Panzer, C., Resch, G., Ragwitz, M., Reece, G. ve Held, A. (2011). A historical review of promotion strategies for electricity from renewable energy sources in EU countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(2), 1003–1034.
- Harris R. (1995). *Using Cointegration Analysis in Econometric Modelling*, Harvester Wheatsheaf, Prentice Hall
- Harris, R. ve Trainor, M. (2005). Capital subsidies and their impact on total factor productivity: Firm-level evidence from Northern Ireland. *Journal of Regional Science*, 45(1), 49–74.
- Inglesi-Lotz, R. (2016). The impact of renewable energy consumption to economic growth: A panel data application. *Energy Economics*, 53, 58–63.
- Ingram, W. D. ve Pearson, S. R. (1981). The impact of investment concessions on profitability of selected firms in Ghana. *Economic Development and Cultural Change*, 29, 831- 839.
- İnce, M. G. (2008). *Yatırım teşviklerinin yatırım kararlarına olan etkisi ve Türkiye uygulaması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaplan, R. (2021). *Türkiye ve OECD ülkelerinde yenilenebilir enerji teşvik politikalarının analizi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi.

- Kılınç-Ata, N. (2016). The evaluation of renewable energy policies across EU countries and US states: An econometric approach. *Energy for Sustainable Development*, 31, 83- 90.
- Kitzing, L., Mitchell, C. ve Morthorst, P. E. (2012). Renewable energy policies in Europe: Converging or diverging?. *Energy Policy*, 51, 192–201.
- Koç, E. ve Şenel, M. C. (2013). Dünyada ve Türkiye’de enerji durumu–genel değerlendirme. *Mühendis ve Makina Dergisi*, 54(639), 32-44.
- Kowalska-Pyzalska, A. (2018). What makes consumers adopt to innovative energy services in the energy market? A review of incentives and barriers. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 82, 3570–3581.
- Kök, R. ve N. Şimşek (2006). Endüstri-içi dış ticaret, patentler ve uluslararası teknolojik yayılma. Erişim adresi http://www.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/dosyalar/eidtpatent_yayilma.pdf
- Kök, R., İspir, M. S. ve Arı, A. A. (2010). An essay on the necessity of the mechanism of resource transfer from rich countries to underdeveloped countries and on the universal distribution parameter, Erişim adresi http://kisi.deu.edu.tr/recep.kok/Zengin_ispir.pdf
- Laumanns, U. ve Uh, D. (2006). Renewable energy: A global review of technologies. *Policies and Markets*. Earthscan, UK.
- Lee, C. W. ve Zhong, J. (2015). Financing and risk management of renewable energy projects with a hybrid bond. *Renewable Energy*, 75, 779-787.
- Loh, E. S. (1995). The effects of jobs-targeted development incentive programs. *Journal of Urban and Regional Policy*, 24, 365-383.
- Lütkepohl, H. (1993). *Introduction to Multiple Time Series Analysis*, Berlin: Springer –Verlag.
- Marino, C., Nucara, A., Pietrafesa, M. ve Pudano, A. (2013). An energy self-sufficient public building using integrated renewable sources and hydrogen storage. *Energy*, 57, 95–105.
- Menegaki, A. N. (2011). Growth and renewable energy in Europe: A random effect model with evidence for neutrality hypothesis. *Energy Economics*, 33(2), 257–263.
- Mir-Artigues, P. ve del Río, P. (2014). Combining tariffs, investment subsidies and soft loans in a renewable electricity deployment policy. *Energy Policy*, 69, 430–442.
- Mohl, P. ve Tabias H. (2010). Do EU structural funds promote regional growth? New evidence from various panel data approaches. *Regional Science and Urban Economics*, 40, 353-365.
- Newbold, P. ve Granger, C. W. J. (1974). Spurious Regressions in Econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111–120.
- Neven, D. (1994). The political economy of state aids in the European Community: Some econometric evidence, *CEPR Discussion Paper No. 945*, Centre for Economic Policy Research.
- Nicolini, M., Scarpa, C. ve Valbonesi, P. (2010). On the determinants of state aid to car manufacturers, Erişim adresi <http://sie.univpm.it/incontri/rsa51/Relazioni/Nicolini-Scarpa-Valbonesi.pdf>
- Nicolini, M. ve Tavoni, M. (2017). Are renewable energy subsidies effective? Evidence from Europe. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 74, 412–423.
- Niesten, E., Jolink, A. ve Chappin, M. (2018). Investments in the Dutch onshore wind energy industry: A review of investor profiles and the impact of renewable energy subsidies. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 81, 2519–2525.

- Olateju, B., Monds, J. ve Kumar, A. (2014). Large scale hydrogen production from wind energy for the upgrading of bitumen from oil sands. *Applied Energy*, 118, 48–56.
- Ozcan, B. ve Ari, A. (2015). Nuclear energy consumption-economic growth nexus in OECD: A Bootstrap Causality Test. *Procedia Economics and Finance*, 30, 586-597.
- Pedroni, P. (2000). Fully-Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels, *Advances in Econometrics*, 15, 93-130.
- Perera, P., Hewage, K., Alam, M. S., Mèrida, W. ve Sadiq, R. (2018). Scenario-based economic and environmental analysis of clean energy incentives for households in Canada: Multi criteria decision making approach. *Journal of Cleaner Production*, 198, 170–186.
- Polzin, F., Migendt, M., Täube, F. A. ve von Flotow, P. (2015). Public policy influence on renewable energy investments - A panel data study across OECD countries. *Energy Policy*, 80, 98-111.
- Pose, R. A. (2013). Do institutions matter for regional development?. *Regional Studies*, 47(7), 1034–1047.
- Ram, M., Child, M., Aghahosseini, A., Bogdanov, D., Lohrmann, A. ve Breyer, C. (2018). A comparative analysis of electricity generation costs from renewable, fossil fuel and nuclear sources in G20 countries for the period 2015-2030. *Journal of Cleaner Production*, 199, 687–704.
- Rauch, J. N. (2014). Price and risk reduction opportunities in the New England electricity generation portfolio. *The Electricity Journal*, 27(8), 27-36.
- Sadorsky, P. (2009). Renewable energy consumption and income in emerging economies. *Energy Policy*, 37(10), 4021–4028.
- Schalk, H. J. ve Untiedt, G. (2000). Regional investment incentives in Germany: Impacts on factor and growth. *Annals of Regional Science*, 34, 173-195.
- Shrimali, G. ve Kneifel, J. (2011). Are government policies effective in promoting deployment of renewable electricity resources?. *Energy Policy*, 39(9), 4726-4741.
- Sithole, H., Cockerill, T. T., Hughes, K. J., Ingham, D. B., Ma, L., Porter, R. T. J., Pourkashanian, M. (2016). Developing an optimal electricity generation mix for the UK 2050 future. *Energy*, 100, 363-373.
- Squalli, J. (2007). Electricity consumption and economic growth: bounds and causality analyses of OPEC countries. *Energy Economics*, 29, 1192–1205.
- Steckel, J. C. ve Jakob, M. (2018). The role of financing cost and de-risking strategies for clean energy investment. *International Economics*, 155, 19–28.
- Tarı, R. (2012). *Ekonometri*, Kocaeli.: Umuttepe Kitapevi
- Tatlı, H. ve Lebe, F. (2017). Türkiye’de doğalgaz tüketimi, sermaye ve istihdamın ekonomik büyümeyle ilişkisi: Eşbütünlük ve nedensellik analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 1-28.
- TEİAŞ. (2021). Turkey electricity production transmission statistics, Erişim adresi <https://www.teias.gov.tr/tr-tr/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>
- Toman, M. ve Jemelkova, B. (2003). Energy and economic development: An assessment of the state of Knowledge. *The Energy Journal*, 24(4), 93-112.
- Tugcu, C. T., Ozturk, I. ve Aslan, A. (2012). Renewable and non-renewable energy consumption and economic growth relationship revisited: Evidence from G7 countries. *Energy Economics*, 34(6), 1942–1950.

- Wüstenhagen, R. ve Menichetti, E. (2012). Strategic choices for renewable energy investment: Conceptual framework and opportunities for further research. *Energy Policy*, 40, 1–10.
- Van Buiren, K. ve Brouwer, E. (2010). Determinants of state aid, TILEC Discussion Paper No: 2010-005. Erişim adresi https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1547802
- Yavan, N. (2011). Teşviklerin sektörel ve bölgesel analizi: Türkiye örneği, Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları, 181, 1-246.
- Zhu, Y., Tong, Q., Yan, X., Liu, Y., Zhang, J., Li, Y. ve Huang G. (2020). Optimal design of multi-energy complementary power generation system considering fossil energy scarcity coefficient under uncertainty. *Journal of Cleaner Production*, 274, 122732.

TÜRKİYE'DE SOSYAL SORUMLULUĞUN ARAÇSALLAŞTIRILMASI BAĞLAMINDA ÇEVRE ODAKLI KURUMSAL İŞ BİRLİĞİ PROJELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF ENVIRONMENT-ORIENTED CORPORATE COOPERATION PROJECTS IN THE CONTEXT OF INSTRUMENTALIZATION OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN TURKEY

Gökhan KALAĞAN¹, Veysel BAŞUSTA²

- Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gkalagan@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8296-6316>
- Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, vbasusta@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6131-2305>

Öz

Sosyal sorumluluk olgusunun kurumsal bir hüviyete kavuşması, takriben 1900'lü yılların ikinci yarısına denk gelmektedir. Hem dünyada hem de Türkiye'de kendine yer bulan kurumsal sosyal sorumluluk projeleri, şirketlerin toplumsal ve çevresel sorunların giderilmesine yönelik projeleriyle vücut bulmaktadır. Bu projeler, temelde ahlaki kaygıların bir ürünü olması nedeniyle, kapitalizmin doğasıyla çelişiyormuş gibi görünmektedir. Ancak kar elde etme güdüsünü içselleştirmiş olan kapitalist mantık, ahlaki değerlerden çok ekonomik kaygılarla hareket etmektedir. Bu nedenle kurumsal sosyal sorumluluk, kar maksimizasyonu amacıyla hareket eden iktisadi aktörlerin bir aracı haline gelebilmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluğa ilişkin teorilerden biri olan araçsallaştırma teorisi, kapitalizmin bu yönüne vurgu yapmaktadır. Bu teoriye göre bir şirketin temel sorumluluğu, hissedarlarının karını maksimize etmektir. "Friedman Doktrini" olarak da bilinen araçsallaştırma teorisi, kurumsal sosyal sorumluluk projelerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'deki bazı çevre odaklı kurumsal iş birliği projelerinin araçsallaştırma teorisi ile uyumlu bir şekilde hareket ettiği iddia edilmektedir. Makalenin bulgularına göre kurumsal sosyal sorumluluk, çevre odaklı kurumsal iş birliği projeleri ile araçsallaştırılmaktadır. Özellikle TEMA ve WWF Türkiye isimli vakıfların kapitalist çevreler ile ortaya koydukları kurumsal iş birlikleri, araçsallaştırma mantığının sosyal sorumluluk projeleri ek

Anahtar Kelimeler: Araçsallaştırma Teorisi, Kurumsal İş Birliği Projeleri, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Çevre.

Abstract

The concept of social responsibility gained a corporate structure in the second half of the 1900s. Corporate social responsibility projects, which find their place both in the world and in Turkey, are embodied by companies' projects to solve social and environmental problems. These projects seem to contradict the nature of capitalism, mainly because they are the product of moral concerns. However, capitalist logic is driven by economic concerns rather than moral values. For this reason, corporate social responsibility can become a tool of economic actors acting for profit maximization. Instrumentalization theory, one of the theories of corporate social responsibility, emphasizes this aspect of capitalism. According to this theory, the primary responsibility of a company is to maximize the profits of its shareholders. The instrumentalization theory, also known as the "Friedman Doctrine", is frequently encountered in corporate social responsibility projects. In this study, it is claimed that some environment-oriented corporate cooperation projects in Turkey act in harmony with the instrumentalization theory. According to the findings of the article, corporate social responsibility is instrumentalized with environment-oriented corporate cooperation projects. In particular, the institutional collaborations of TEMA and WWF Turkey foundations with capitalist circles provide evidence that the logic of instrumentalization is clearly revealed through social responsibility projects. Th

Keywords: Instrumentalization Theory, Corporate Cooperation Projects, Corporate Social Responsibility, Environment.

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Başvuru Tarihi	Application Date
16.12.2022	12.16.2022
Yayına Kabul Tarihi	Admission Date
03.03.2023	03.03.2023
DOI	
https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220222	

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of the study will be to investigate whether certain environmental-focused corporate collaboration projects in Turkey are aligned with the instrumentalization theory, which emphasizes the idea that corporate social responsibility can become a tool for economic actors who act with the aim of maximizing profit, despite appearing to contradict the ethical concerns underlying social responsibility.

Research Questions

Do the companies involved in Corporate Collaboration Projects act with the motivation of making profit? Are the goals of the environment-centered cooperation projects and the targets of the companies involved in this cooperation oriented? Is Corporate Social Responsibility just an instrument?

Literature Review

Within the scope of this study, corporate cooperation projects of TEMA and WWF Turkey were examined in detail.

Methodology

In this article, quantitative data were set out and a qualitative evaluation was made based on the theoretical background in the literature in the light of these data.

Results and Conclusions

In this research, it was concluded that some environment-oriented corporate cooperation projects in Turkey emerged in harmony with the instrumentalization approach. It has been determined that the economic interests of the companies involved in these cooperation projects coincide with the objectives of the corporate social responsibility project. As a result, it has been concluded that the classical capitalist logic reproduces itself under the name of corporate social responsibility.

1. GİRİŞ

Sorumluluk kavramı, kişinin toplumla olan ilişki dinamikleri içinde şekillenmekte ve bu nedenle farklı kültürlerde farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Kişinin yaşadığı çevreyle olan etkileşimi, onun, toplumsal alanda oluşan normlara ve örf/adet kurallarına uyma sorumluluğunu kendiliğinden yüklemektedir. TDK’nın “kişinin kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi (“Sorumluluk” t.y., par. 1)” olarak sorumluluk kavramını tanımlaması, sorumluluğun bireysel olmaktan çok toplumsal bir hüviyeti olduğunu göstermektedir. Bireyin, içinde doğduğu toplumun siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel birikimine saygı duyması ve en azından toplumsal alanda beklenen bir biçimde davranması gerekmektedir. Burada birey ile toplum arasında zımni bir sözleşme vardır; bu sözleşmede bir ihlal söz konusu olduğunda, sorumluluk kavramının bireyi sınırlayan yönü açık seçik görülür (Akgül, 2010). Kısacası sorumluluk, yapısı itibarıyla bireyin toplumsal olana tabii olduğunu vurgulamakta ve bu nedenle, özellikle son zamanlarda, “sosyal” kavramıyla bütünleşik bir biçimde kullanılmaktadır. Gerçekten de sosyal sorumluluğun temelinde, toplumsal alanda yaşanacak olumsuz tüm gelişmelerden tek tek tüm bireylerin etkileneceğine ilişkin kolektif bir yaklaşım bulunmaktadır (Peltekoğlu, 1993). Bu nedenle, bireylerin dikkatleri sosyal alandaki gelişmelere çekilmeye çalışılmakta ve ortak iyinin tesis edilmesine ilişkin bir sorumluluk bilinci aşılanmaktadır. Hatta sorumluluk kavramının “sosyal” boyutu, sosyal sorumluluğun, birey-toplum ilişkisini ikinci plana atarak, kamu kurumlarının veya özel işletmelerin toplumsal olanla ilişkisini denetleyen daha geniş çaplı bir kontrol mekanizması haline gelmesini sağlamıştır. Sonuç olarak sosyal sorumluluk, kişiler, kamu kurumları, özel işletmeler veya sivil toplum kuruluşları tarafından, toplumsal kontrol mekanizmasının öngördüğü ahlaki değerlere uygun olarak ortaya koyulan bireysel veya kolektif edimlerin tümüdür.

Kurumsal Sosyal Sorumluluk kavramı, H. Bowen tarafından 1953 yılında yayımlanan “İş Adamlarının Sosyal Sorumlulukları” başlıklı yazıda ilk kez telaffuz edilmiş ve Bowen kitabında, şirketlerin, toplumun değerleriyle örtüşen sosyal sorumluluk projeleriyle hemhal olması gerektiğini vurgulamıştır (Aktan ve Börü, 2007).

Ortaya atıldığı günden beri kurumsal sosyal sorumluluk, üzerinde ortak bir tanımlamaya varılamamış ve tartışmalı bir alan olarak kalmıştır. Birçok kurum açısından stratejik öneme sahip olan bu kavramın tanımlanmasına ilişkin literatürdeki boşluğu doldurmaya yönelik birçok girişim bulunmaktadır (İsa, 2012). Öncelikle uluslararası bazı kuruluşların tanımlamalarına bakacak olursak, ilk olarak karşımıza Avrupa Komisyonu (Comission of The European Communities) tarafından sunulan “Green Paper: Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility” isimli çalışma karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada Avrupa Komisyonu, kurumsal sosyal sorumluluğu, şirketlerin tüm paydaşlarıyla beraber toplumsal ve çevresel sorunları gönüllük esasına dayalı bir biçimde ticari faaliyetlerine yansıtması olarak tanımlamıştır. Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarına ilişkin hukuki zeminin oluşturulması üzerinde duran Komisyon, şirketlerin, hukuki kaidelerin de ötesine

geçerek, insana, çevreye ve tüm şirket paydaşlarına daha fazla yatırım yapması gerektiğinin de altını çizmektedir (Commission of The European Community, 2001). İkinci olarak ise Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) yayımladığı “The Social Responsibility of Transnational Corporations” başlıklı kitapçığında kurumsal sosyal sorumluluğu, ticari işletmelerin toplumsal alana ilişkin meselelerle ne kadar ilgili olduğu ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için neler yaptığıyla bağlantılı olarak tanımlamıştır. UNCTAD’a göre; toplumun geçirdiği evrimci süreçlerde tüm toplumsal gruplar üzerine düşen görevleri ve rolleri sahiplenecek bilinç düzeyine ulaşmalı ve kendisinden beklenen sorumlulukları aksatmadan yerine getirmelidir (United Nations(UN), 1999). Bir diğer uluslararası girişim olan Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi (The World Business Council for Sustainable Development)’nin yaptığı tanımlamaya göre bir şirketin topluma karşı etik değerleri gözeterek yaklaşması ve meşru bir biçimde menfaati olan paydaşlarıyla olan ilişkilerinde sorumlu davranmayı bilmesidir. Kurumsal Sosyal Sorumluluk, iş dünyası aktörlerinin, çalışanlara, ailelere, yerel ve ulusal düzeydeki tüm toplumsal bileşenlere yönelik, ahlaki değerler çerçevesinde yaşam kalitesinin artırılması ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunulması hususlarında verdiği açık taahhüttür (Moir, 2001).

Diğer yandan literatürdeki bazı yazarların yaptığı tanımlardan da bahsetmek faydalı olacaktır. Örneğin McWilliams ve Siegel’e göre kurumsal sosyal sorumluluk, firmanın, kendi çıkarlarının ötesinde bir edimde bulunarak, toplumsal faydaya ilişkin aksiyon almasıdır. (McWilliams ve Siegel, 2001). Bir başka tanımlamaya göre ise kurumsal sosyal sorumluluk, yalnızca ekonomik olanın ötesinde, sosyal alana ilişkin meseleleri de kucaklayan bir iş dünyası portresinin var olmasının ve şirketlerin sosyal düzeni destekleme ve iyileştirme bağlamında bir misyon edinmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır (Eells ve Walton’dan aktaran: Carroll, 1999). Daha eleştirel bir yaklaşıma göre de şirketlerin kısa vadede halkla ilişkiler bağlamında olumlu bir intibaya ulaşması ve paydaşlarının kısıtlı bir zaman aralığında ekonomik açıdan tatmin olması açısından pozitif bir olgu gibi görünen kurumsal sosyal sorumluluk; şirketlerin ve kurumların gerçek ilişki ağlarını, nasıl bir yönetim yapısına sahip olduklarını ve ürettikleri ürünlerin tam olarak ne olduğuna ilişkin bir maskeleye yöntemidir (Waddock’tan Aktaran: Piedade ve Thomas, 2006). Bu eleştirel tanımlama girişiminin detayları, makalenin önemli parametrelerinde biri olması nedeniyle ilerleyen bölümlerde daha yakından ele alınacaktır.

Özetle literatürdeki kurumsal sosyal sorumluluk tanımlamalarının bazı ortak yönlerini birkaç madde halinde saymak mümkündür. Sönmez’e göre kurumsal sosyal sorumluluk kavramına ilişkin yaklaşımların dört ortak noktası vardır (Sönmez’den Aktaran: Büyükyılmaz ve Fidan, 2015):

- “1) İşletmelerin kâr elde etmek için mal ve hizmet üretmelerinin ötesinde sorumlulukları vardır.
- 2) İşletmelerin ortaya çıkmasına katkıda buldukları sosyal sorunların çözümüne katkıda bulunması gerekmektedir.
- 3) İşletmeler sadece hissedarlara karşı değil, sosyal paydaşlar olan çevreye karşı da sorumludurlar.

4)İşletmeler ekonomik değerlere odaklanmalı, daha geniş anlamda insani değerlere hizmet etmelidir.”

Diğer yandan kurumsal sosyal sorumluluk kavramının önem kazanmaya başlaması İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme tekabül etse de sosyal sorumluluğa ilişkin izlere daha eski tarihlerde rastlanabilmektedir. Sorumluluk kavramının gelişimi, belli bir süre dinsel düşünce ile paralel bir biçimde kendini göstermiştir. Toplumsallaşma süreciyle birlikte ortaya çıkan dinsel inanç kaideleri, insanların davranışlarını düzenleme hususunda önemli bir işlev görmüştür. Özellikle semavi dinlerin yaygınlaşması ve Kilise merkezli orta çağ siyasal yapılanmasının ortaya çıkmasıyla birlikte belli başlı sosyal sorumluluk faaliyetlerinin daha kurumsal mekanizmalarla yapıldığı görülmektedir. Fakir insanlara yardım edilmesi ekseninde ortaya çıkan bazı uygulamalar aracılığıyla dezavantajlı kesimlerin desteklenmesi söz konusu olmuştur. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki özellikle doğu toplumlarındaki kültürel gelişmeler ve dinsel öğretiler, batıdan daha gelişmiş bir sosyal sorumluluk anlayışının var olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Ticaretin gelişmeye başladığı 12. yüzyıl ile Sanayi Devriminin ortaya çıktığı 18. yüzyıl arasındaki döneme baktığımızda ise sosyal sorumluluğa ilişkin bazı kurumsal yapıların varlığına rastlanılmaktadır. Kilise aracılığıyla yapılan bağışlar ile dernek ve vakıf benzeri bazı toplumsal yapıların yerine getirdiği sorumluluk faaliyetleri, devletin ortaya çıktığı ve merkantilist politikaların uygulanmaya başlandığı döneme kadar, dinsel düşüncenin hakimiyetinde kendini göstermiştir. Rönesans ve reform hareketlerinin baş gösterdiği 16. yüzyıl ve sonrası, dünyevi olanla uhrevi olanın ayrıştığı yeni bir konjonktür ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan ve tamamen seküler bir yapı olan devlet mekanizması, dezavantajlı kesimlere yardım yapma yetkisini kendi üzerine alarak sosyal sorumluluk fikrinin dinsel alandan çıkışına zemin hazırlamıştır. Örneğin fakirlere yardım etmek ve iş bulmak, devletin görev alanı içerisinde tanımlanmıştır (Savaşan Aktaran: Aktan ve Börü, 2007). Ancak günümüz anlamıyla kurumsal sosyal sorumluluk fikrinin henüz oluşmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler, bireyselleşme eğilimlerini arttırmış ve sınıfsal farklılıklar çok ciddi düzeylere ulaşmıştır. Özellikle 19. yüzyıldan II. Dünya Savaşı’na kadar olan süre zarfında vahşi kapitalizm hakim dünya görüşü olarak belirmiştir. Bu görüş, kitlelerin sermayedarlar lehine sefalete sürüklenmesine neden olmuş ve arz-talep dengesinin bozulmasıyla oluşan 1929 Büyük Buhranına giden yolu açmıştır. Salt kar maksimizasyonu düşüncesiyle hareket edilen bu dönemde şirketler ve kurumlar, toplumsal olana ilişkin herhangi bir fayda gözetmeksizin ortaya koydukları üretim stratejileriyle, topluma ve çevreye ilişkin birçok konuda büyük tahribatlara yol açmışlardır. Ucuz ve çocuk işçi çalıştırma, sağlıksız ortamlarda üretim yapılması, birçok üretim kolunda çevre kirliliğinin göz ardı edilmesi, çalışan haklarının ve daha genel olarak insan haklarının görmezden gelinmesi gibi birçok etmen, zaman içerisinde sosyal sorumluluk kavramının ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır (Vural ve Coşkun, 2011).

1929 Büyük Buhranıyla birlikte sosyal sorumluluk olgusunun yaygınlaşmasında kritik bir eşik aşılmış, dünyadaki sosyoekonomik yaklaşımlar değişmeye ve sosyal devlet anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle ABD'deki şirketlerin çok büyük hacimlere ulaşmasına rağmen toplumsal refah seviyesinde herhangi bir artış gözlemlenmemesi sonucunda ortaya çıkan ekonomik çöküş hem siyasal hem de ekonomik yaklaşımların değişmesiyle sonuçlanmıştır. “Minimal devlet” ve “Görünmez el” teorileriyle işleyen piyasa temelli liberal politikaların yarattığı krizleri olabildiğince azaltmak isteyen devletler; çalışanlara sendikal haklar vermiş, ücretlerde ve çalışma şartlarında iyileştirme politikaları izlemiştir. Bunların sonucu olarak tüm özel ve kamu kurumları, kurumsal sosyal sorumluluk olgusuyla doğrudan muhatap olmak zorunda kalmışlardır (Boatright'tan Aktaran: Aktan ve Börü:16-17). Özellikle dönemin işçi hareketlerinin devletler üzerinde yarattığı baskının da etkisiyle, çalışanların haklarını koruyan belli başlı kanuni düzenlemeler, işletmeleri sosyal sorumluluk fikrini benimsemeye mecbur bırakmıştır.

1960'lı yıllara gelindiğinde ise dünyada sosyal ve kültürel değişimler derin bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır. Sivil toplumun güçlendiği bu dönemde kitleler, toplumun aksayan yönlerine ilişkin hassasiyetlerini daha organize bir biçimde dile getirmeye başlamış, çevre kirliliği, kadın-erkek eşitsizliği, öğrenci hakları ve ırkçılık gibi birçok mesele tartışmalara konu olmuştur. Bunların yanı sıra asgari ücret, tüketici hakları ve sigortalı çalışma gibi birçok sosyoekonomik problemin çözülmesine ilişkin toplumsal baskı olabildiğince güçlenmiş, bu toplumsal talepler iş dünyasında da değişimlere yol açmıştır. Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları günümüz anlamında “kurumsal” bir biçimde ilk defa bu yıllarda uygulanmaya başlamıştır. Farklılıkların ön plana çıktığı, küreselleşmenin yerel işletmeler üzerinde de etkili olduğu bu konjonktürde iş dünyasının aktörleri, rekabet edilebilirliklerini arttırmak ve çağa ayak uydurabilmek için kurumsal sosyal sorumluluk projeleri geliştirmeye başlamışlardır. Çünkü bireyselleşme ve farklılaşma eğilimi artan dünyamızda kurum imajının güçlendirilmesi, şirketlerin uzun vadede ayakta kalabilmesi için gereklidir (Ural, 2000:414); bunun yolu ise toplumsal taleplerin karşılanmasına yönelik üretilecek sosyal sorumluluk uygulamalarından geçmektedir.

Gerçekten de günümüzde kurumsal sosyal sorumluluk projelerine şirketlerin dört elle sarıldığı görülmektedir. Bu projeler, şirketlerin toplumsal meseleler açısından sorumluluk alma girişimi olması dolayısıyla, çevreye ve topluma verilen zararları azaltacaktır. Dahası bu girişimler, kapitalist üretim biçiminin yeryüzüne verdiği tahribatı olabildiğince telafi etmesi açısından anlamlıdır. Ancak kapitalizmin doğası, sermaye birikimini arttırmak ve bireysel zenginliği maksimize etmeyi vaaz eden liberal bir perspektifle kendini açığa vurmaktadır. Bu gerçeklik, kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarına imza atan kurum, kuruluş ve şirketlerin, yine kendi sermayelerini koruma, arttırma girişimine sosyal sorumluluk projelerini dahil edip etmediğine ilişkin bazı soru işaretlerini gündeme getirmektedir. Başka bir deyişle kurumsal sosyal sorumluluk, kapitalizmin araçsallaştırdığı bir olgu olup olmadığı tartışmaya açık bir konudur.

2. PARADOKSAL BİR EVLİLİK: KAPİTALİZM VE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK

Kapitalizmin temel işleyiş prensiplerine baktığımızda bireyin ve bireyselleşmenin yükseldiği bir yaklaşımın var olduğu net biçimde görülmektedir. Merkantilist politikaları bir kenara bırakıp piyasa aktörlerinin serbestçe hareket ettiği “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” anlayışına kapı aralayan Adam Smith, her bireyin, kendi öz çıkarı peşinde koştuğunda, bütünün iyiliğine daha kolay katkı sağlayacağını ifade etmiştir (Smith, 2011). Dahası bu durum, toplumdaki rekabet duygusunu güçlendirerek topyekûn bir ekonomik iyileşmenin de anahtarı olabilir. Smith’e göre insanlar arasındaki rekabet, yeni ekonomik sistemin, yani kapitalizmin motorudur. Birbirleriyle serbestçe yarışan iktisadi aktörler, toplumsal zenginliğe katkı sağlamak için öncelikle bireysel çıkarlarını gözetmek zorundadır (Baradat, 2012:110-111). Gerçekten de kapitalizmin temel prensibi, bireysel zenginliğin olabildiğince artırılmasıdır. Bir kapitalist her şeyden önce bireysel çıkarını maksimize etmek ister ve mevcut piyasa koşullarındaki rekabet edilebilirliğini arttırmak için olabildiğince gayret gösterir. Butler’in de ifade ettiği gibi rekabet, kapitalizmin dinamik bir biçimde var olmasını sağlayan en önemli unsurlardan biridir (Butler, 2020:64-65). Tüketicilerin farklı alternatiflere yönelmesini istemeyen satıcı, inovatif olmak zorundadır. Rekabetle birlikte müteşebbisler, sürekli kendini geliştirerek yeni ürünler, yeni üretim süreçleri ve daha tercih edilebilir nitelikleri olan pazarlama stratejileri üretmek zorundadır. Bu rekabetin temel hedefi ise sermaye birikiminin olabildiğince sağlanmasıdır. Sermayeyi elde etmek ve onu büyütmek, kapitalist bir girişimin nihai hedefidir. “Büyüme” fikrinin temel paradigma olduğu bu sistemde tüketim için değil, kümülatif bir biçimde sermayenin büyütülmesi amacıyla üretim yapılmaktadır (Gençoğlu, 2020:239-240). Sürekli büyüme fikrinin olduğu bir ekonomik sistemde de yeni kar fırsatlarının peşinden koşan girişimcilerin ve yenilikçi atılımların kendini göstermesi kaçınılmazdır.

Kısaca kapitalizm, salt bireyin kişisel çıkarlarını ve hırslarını beslemeyi öncelikli mesele olarak belirleyen bir anlayışın ürünüdür. Bu anlayışın en belirgin sonucu ise homo-economicus’un bireysel kar etme güdüsüyle hareket ederek sermaye birikimini artırma eğiliminin baskın bir toplumsal gerçeklik olarak billurlaşmasıdır. Özgeci düşünceleri olabildiğince dışlayan bu anlayış, rekabetin gelişime yol açacağına ilişkin piyasa temelli yaklaşımı güçlendirmiştir. Ekonomik büyümeyi tetikleyecek olan bu rekabetçi mantık, pastadan en büyük payı almak amacıyla hareket eden piyasa aktörlerinin yarattığı yenilikçi pazarlama stratejileriyle kendini göstermektedir. Günümüz tüketici toplumunun isteklerini karşılamak için toplumsal talepleri göz önünde bulundurarak hareket etme eğiliminde olan şirketler de bu açıdan yeniden düşünülmelidir.

Kurumsal sosyal sorumluluk olgusu hem ulusal hem de uluslararası iş dünyasında kısa sürede kabul edilmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, çevreye ve topluma karşı “sorumlu” davranmanın kurum imajına sağlayacağı katkıdır. Örneğin Anthony Burns; “Sosyal sorumluluk yoluyla iş yapmak,

sadece yapılacak doğru şey değildir. Aynı zamanda iyi bir iştir. Böylece insanlar için çalışması iyi bir yer olan işletme, kaliteli çalışanları da etkileyecektir. Etik kurallara uygun iş yapan kurumlar da daha fazla müşteriye etkileyecektir (Burns'ten Aktaran: Ural, 2000:414)” diyerek kurumsal sosyal sorumluluğun kurum imajını güçlendirdiğini vurgulamış ve nihai olarak şirketin kazancını arttıracak bir parametre olduğunun altını çizmiştir. Ezcümle, toplumsal ve çevresel sorunları dikkate alarak politika üreten işletmelerin, dolaylı da olsa kazancını arttırmayı hedeflediğini söylemek mümkündür. Bu nedenle kurumsal sosyal sorumluluk projelerini, “kar güdüsü” ile açığa çıkan “araçsallaştırma” mantığıyla ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır.

3. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUĞUN ARAÇSALLAŞTIRILMASI

Kurumsal sosyal sorumluluk olgusuna ilişkin birçok teori bulunmaktadır. “Corporate Social Responsibility Theories: Mapping the Territory” başlıklı çalışmada Garriga ve Mele, kurumsal sosyal sorumluluğa ilişkin teorileri dört ana başlık altında kategorize etmiştir. Bu teorilerin ilki “siyasi teorilerdir”. Siyasi teoriler; iş dünyasının sosyal sorumluluk projeleri aracılığıyla toplumdaki siyasi rolünün güçlenmesine, iş dünyası ile toplum arasındaki siyasi dengelere odaklanmaktadır. İkinci tür teoriler ise “birleştirici/bütünleştirici teorilerdir”. Bu gruptaki teoriler; işletmelerin varlığını devam ettirmesi, büyümesi ve istikrarını koruması açısından topluma bağlı olduğuna ve bu nedenle toplumsal talepler ile olabildiğince uyumlu politikalar üretmesi gerektiğine odaklanmaktadır. Üçüncü grup kurumsal sosyal sorumluluk teorileri ise “etik teorilerdir”. Etik teoriler; iş dünyası ile toplum arasındaki etkileşimlerdeki toplumu ahlaki açıdan besleyecek etik gerekliliklerin ne olduğu ile ilgili tartışmalara odaklanmaktadır. Dördüncü ve son grup ise “araçsal teorilerdir”. Araçsal teorilere göre kurumsal sosyal sorumluluk, ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesine ve servet yaratılmasına yönelik stratejik bir araç olarak görülmektedir (Garriga ve Mele, 2004). Kısaca değinilen bu teoriler içerisinde araçsallaştırma, çalışmamızın önemli bir parametresi olması nedeniyle, biraz daha yakından incelenecektir.

Kurumsal sosyal sorumluluk olgusuna yönelik araçsal yaklaşımlar söz konusu olduğunda ilk akla gelen kişi ekonomist Milton Friedman'dır. Friedman yalnızca bireylerin sosyal sorumluluğu olduğuna ve bir işletmenin sosyal sorumluluğunun olmadığını düşünmektedir. Örneğin bir yazısında “...ekonomide işletmenin tek sorumluluğu vardır; açık ve özgürce rekabet edilebilen bir ortamda kaynaklarını kullanmak ve olabildiğince karını arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmak (Friedman, 2002:133)” diyerek sosyal sorumluluğu bireysel alana sığdırmıştır. Başka bir yazısında ise Friedman, “iş dünyasının topluma karşı tek sorumluluğu, ülkenin etik değerleri ve yasal sınırları içerisinde kalarak hissedarların karını maksimize etmektir (Friedman, 1970)” sözleriyle bir kapitalistin toplumsal veya çevresel sorunları gözetmek gibi bir zorunluluğunun olmadığını belirterek kapitalist mantığın sosyal sorumluluğa bakış açısını kısaca aktarmıştır. “Friedman doktrini” olarak da bilinen bu yaklaşımda kurumsal sosyal sorumluluk, kar maksimizasyonunu hedefleyen işletmeler için stratejik bir enstrüman

olarak görülmektedir (Balı ve Cinel, 2011:56). Bu doktrine göre kurumsal sosyal sorumluluk, hissedarlarının hisse değerlerini maksimize etmek, piyasadaki rekabet edilebilirliğini arttırmak ve müşteri ilişkilerini geliştirmek gibi saiklerle işletmeler tarafından araçsallaştırılmaktadır (Garriga ve Mele, 2004). Kurumsal sosyal sorumluluk ile şirketler arasındaki ilişkiyi inceleyen Porter ve Kramer, hayırsever yatırımların, şirketlerin içinde bulunduğu piyasadaki konumlarını güçlendirdiğini belirtmiş ve onların finansal performansları üzerinde önemli ölçüde etkili olduğunun altını çizmiştir (Porter ve Kramer, 2002:59-60).

Kurumsal sosyal sorumluluğa kapitalizmin klasik ön kabulleriyle yaklaşan araçsallaştırma teorisi, kar güdüsünün en önemli parametre olarak ele alınması nedeniyle, çalışmanın temel paradigması olarak belirlenmiştir. Türkiye’deki çevreye yönelik kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları ekseninde, özellikle “Kurumsal İş Birliği Projeleri” ile araçsallaştırma yaklaşımının benimsendiği görülmektedir. Çevreye yönelik kurumsal iş birliği projeleri, Türkiye’deki işletmelerin doğrudan kar elde etmesine olanak sağlamaktadır. Bir sonraki bölümde, Türkiye özelinde vereceğimiz detaylı örnekler ile, çevreye yönelik toplumsal duyarlılığın kurumsal iş birliği projeleri ile nasıl araçsallaştırıldığı analiz edilecektir.

4. TÜRKİYE’DE SOSYAL SORUMLULUĞUN ARAÇSALLAŞTIRILMASI BAĞLAMINDA ÇEVRE ODAKLI KURUMSAL İŞ BİRLİĞİ PROJELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Milton Friedman’ın başını çektiği araçsallaştırma yaklaşımı, klasik kapitalist mantıkla uyumlu bir niteliğe sahiptir. Kar maksimizasyonunun nihai hedef olarak belirlendiği bu anlayışta iktisadi aktörler, yaptıkları tüm eylemlerde kendi kazançlarını arttırmaya çalışmaktadır. Bu nedenle verilen hizmetler, müşterilerin kültürel ve sosyoekonomik yapısına uygun olmalı, topluma ve çevreye yönelik toplumsal hassasiyetleri de kucaklamalıdır. Çünkü müşterilerin hizmete ulaşmadan önceki karar verme süreçlerini etkileyen faktörler, yalnızca ekonomik olmayan, aynı zamanda farklı toplumsal anlam dizgelerinin belirleyici olduğu daha geniş bir yelpazeye sahiptir. Kendini her dönemde yeniden üretmeyi ve mevcut koşullara uyumlanmayı başaran kapitalizm, doğanın/çevrenin korunmasına ilişkin evrensel duyarlılığı “kurumsal sosyal sorumluluk” başlığı altında eriterek sosyal sorumluluk anlayışını da araçsallaştırmayı başarmıştır. Son dönemlerde ortaya çıkan bu gelişmeler, Türkiye’deki iktisadi aktörlerin de sosyal sorumluluk anlayışını yeniden değerlendirmesine yol açmıştır.

Türkiye’deki kurumsal sosyal sorumluluk anlayışı, hayırseverlik üzerine temellendirilmiştir. Kültürel kodlarımıza yüzlerce yıldır nüksetmiş hayırseverlik ve yardımseverlik uygulamaları, özellikle holdingleşmelerin arttığı ve şirketlerin büyümeye başladığı 1980’li yıllardan itibaren, yerini kurumsal sosyal sorumluluk projelerine bırakmıştır. 1980 sonrası ortaya çıkan neoliberal politikalar ekseninde özel sektörün büyümeye başlaması, şirketlerin eğitim, kültür ve sanat alanlarında da faaliyetler yürütmelerini beraberinde getirmiştir (Alakavuklar, Kılıçaslan vd., 2009:121). Şirketlerin bu türden sosyal sorumluluk faaliyetleri günümüze kadar artarak devam etmiştir.

Türkiye’de 1960’lı yıllar itibariyle Koç ve Sabancı Holding gibi büyük şirketlerin atılımlarıyla başlayan kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri, genel olarak kurumun bizzat kendi projeleri olarak ortaya çıkmıştır. Ancak zaman içinde sivil toplum kuruluşlarının da büyümesi ve kurumsallaşması, şirketlerin/holdinglerin, sivil toplum kuruluşlarıyla kurumsal sosyal sorumluluk adı altında iş birliği projelerini hayata geçirmesine zemin hazırlamıştır. Bu tarz kurumsal iş birliği projeleri, bir yandan şirketlerin kurumsal imajını ve toplumdaki meşruiyetini arttırmakta diğer yandan da sivil toplum kuruluşlarının finansal açıdan istikrarlı bir yapıya kavuşmasına yardımcı olmaktadır. Ancak buradaki iş birliği projelerine yakından bakıldığında, şirketlerin hayırsever bir davranış sergileyerek kurumsal imajını arttırmayı birincil amaç olarak benimsemediğine ilişkin bulgulara da ulaşılmaktadır. Türkiye’de ortaya çıkan kurumsal iş birliği projelerin bazıları, kurumsal sosyal sorumluluğun tamamen araçsallaştırıldığına ve doğrudan bir kar elde etme güdüsüyle zuhur ettiğine ilişkin kanıtlar sunmaktadır. Özellikle çevre odaklı projelerde bu tür bir araçsallaştırma mantığının ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Çevreye yönelik toplumsal hassasiyetlerin geliştiği son yıllarda kurumsal sosyal sorumluluk, çevrenin, doğanın ve hayvanların korunmasına yönelik kurumsal iş birliği projeleriyle de kendini göstermektedir. Türkiye’nin en gelişmiş çevreyi ve doğayı koruma örgütleri arasında olan Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF Türkiye) ve Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA) gibi birçok örgüt, sosyal sorumluluk faaliyetlerini, kurumsal iş birlikleri ile genişletmeye ve toplumsal tabana yaymaya çalışmaktadır. Bu sivil toplum kuruluşlarının imza attığı kurumsal iş birliği projeleri, kurumsal sosyal sorumluluğun araçsallaştırılması mantığının somut örneklerini bizlere sunmaktadır. Bu iş birliği projelerinin daha detaylı bir biçimde incelenmesi, Türkiye’deki kurumsal iş birliği faaliyetlerinde kendini gösteren araçsallaştırma mantığına ilişkin daha net bilgi edinmemize yardımcı olacaktır.

2018 yılında Milli Eğitim Bakanlığı, IKEA ve TEMA Vakfı iş birliği ile hayata geçirilen “Evimiz Dünya” projesi, ilkokulda okuyan çocukların sürdürülebilir bir yaşam hakkında fikir edinmeleri ve ev hayatlarındaki tasarruf davranışları edinmelerini amaçlamaktadır (“Evimiz Dünya”, t.y., par. 4-5). Özellikle IKEA’nın buradaki konumu dikkat çekicidir. Proje kapsamında IKEA, özellikle müşterilerine yönelik kendi mağazasında çocukların tasarruf davranışlarını geliştirecek eğitim programları düzenlemiştir. IKEA’nın sattığı ürünleri incelediğimizde elektrik ve su tüketiminde tasarruf elde etmeye yarayan musluk bataryalarının ve ampullerin bulunduğunu görmekteyiz (“Enerji Tasarruflu Ampuller”, t.y., par. 1). Mağazalarında düzenlenen bu eğitimlerde çocukların eğitilmesinin yanında, ürünlerini satabilme amacıyla müşteri portföyünü genişletmek ve proje aracılığıyla karını arttırmayı amaçladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle kendi müşterilerinin çocuklarına yönelik mağazalarında yaptıkları etkinlikleri, kendi ürünlerinin reklamını yaptığına ve “Evimiz Dünya” isimli kurumsal iş birliği projesini araçsallaştırdığına ilişkin somut bir kanıt olarak düşünülebilir.

2011 yılında Nestle Damak Çikolata ile TEMA Vakfı İş Birliği ile oluşturulan “Fıstığımız Bol Olsun” isimli kurumsal iş birliği projesi, Gaziantep’te üretilen Antep fıstığının modern tarım uygulamalarıyla sürdürülebilirliğini sağlamak ve fıstık bahçelerinin verimliliğini arttırmak amacıyla geliştirilmiştir (“Fıstığımız Bol Olsun”, t.y., par. 1-2). Nestle’nin internet sitesinden elde ettiğimiz verilere göre “Fıstığımız Bol Olsun” projesi, 10 yıllık uygulamalar sonucunda Antep fıstığının verimliliğinde %149 oranında bir artış sağlanmıştır (“Adamak Hikayesi”, t.y., par. 1). Tarımsal sürdürülebilirlik açısından kuşkusuz olumlu bir atılım olmasının yanında bu proje, çikolatalarında Antep fıstığını kullanan Nestle firmasının uzun vadede üretim maliyetini düşürebilecek ve karlılığını arttırabilecek bir uygulama olarak da dikkat çekmektedir. Kısacası Nestle’nin giriştiği bu kurumsal iş birliği projesi, doğrudan iktisadi saiklerle hareket etmesi nedeniyle, Türkiye’deki kurumsal sosyal sorumluluğun araçsallaştırılmasına ilişkin en önemli örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı, WILO ve TEMA’nın ortak çalışmasıyla 2021 yılında başlatılan “Su Kardeşliği” isimli proje, suyun yaşam için önemini vurgulamak ve sürdürülebilirliğini arttırmak için yetişkinlere ve gençlere eğitimler vermeyi amaçlamaktadır (“Su Kardeşliği”, t.y., par. 2). Projenin paydaşlarından olan WILO, dünya çapında faaliyet gösteren bir pompa sistemleri üreticisidir (“Su Yönetimi Çözümleri”, t.y., par. 1). Su tasarrufuna yönelik ürünleri olan şirketin, bu proje ile müşteri ilişkilerini geliştirmeyi ve Türkiye’deki pazar payını arttırmayı amaçladığı sonucuna varabiliriz. Kısacası, su tasarrufunu öğütleyen bu proje kapsamında kendi reklamını yapma fırsatı bulan WILO, son tahlilde satışlarını arttırmayı amaçlamakta ve böylece “Su kardeşliği” projesiyle, kurumsal sosyal sorumluluğun araçsallaştırması açısından kayda değer bir örnek oluşturmaktadır.

Doğuş Çay ile Tema’nın iş birliğiyle ortaya koyulan “Her Dem Toprak İçin” isimli proje, çay tarımındaki kimyasal gübreleme sonucu ortaya çıkan toprak asitleşmesi problemini çözmeyi ve sürdürülebilir çay tarımı ile ilgili çiftçileri bilinçlendirmeyi amaçlamaktadır (“Her Dem Toprak İçin”, t.y., par. 2). Rize’de başlatılan bu uygulama ile çay tarımına yönelik örnek bahçeler yapılmış ve binlerce insana eğitim verilmiştir (“Sürdürülebilir Çay Tarımı”, t.y., par. 1). TEMA Vakfı ile yaptığı bu iş birliği projesiyle Doğuş Çay, Rize’deki çay topraklarının verimli kullanımını özendirerek sürdürülebilir tarıma katkıda bulunmuştur. Ancak kendisinin bir çay üreticisi olması nedeniyle şirket, orta/uzun vadede çay maliyetinin düşürülmesi ve çay ticaretinin sürdürülebilirliğini sağlanmasını temel hedef olarak belirlediği için, kurumsal sosyal sorumluluk olgusunu araçsallaştırdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

TEMA ile İş Bankası iş birliğiyle 2010 yılında hayata geçirilen “Maximum TEMA Kart Projesi”, İş Bankasının TEMA Vakfının faaliyetlerine finansal destek olması amacını gütmektedir. TEMA Kart ile yapılan alışverişlerden elde edilen gelirlere TEMA Vakfı’na kaynak aktarılmaktadır (“Maximum Tema Kart”, t.y., par. 1). Ancak bunun bir bankacılık hizmeti olması nedeniyle, bankanın doğasever insanları proje kapsamına dahil ederek İş bankasının müşteri portföyünü genişletmeye

çalıştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kısacası İş Bankası çevreye yönelik toplumsal hassasiyetleri, TEMA Vakfı ile ortaya koydukları bu kurumsal iş birliği projesi ile araçsallaştırmıştır.

Maximum TEMA Kart'a benzer şekilde "Doğasever MaxiPara Kart", İş Bankası'nın TEMA ile iş birliği neticesinde ortaya çıkmıştır. Yalnızca dijital olarak oluşturulan Doğasever MaxiPara Kart, TEMA Vakfı'nın çevreyi ve doğayı koruma faaliyetlerine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Ancak bu kartlarla yalnızca yapılan alışverişler üzerinden belli oranda TEMA Vakfı'na aktarılacağına ilişkin ulaşılan bilgiler ("Doğasever MaxiPara Kart", t.y., par. 1), bankanın doğrudan kar elde etmeyi de amaçladığını göstermektedir. Elde edilen tüm gelirin TEMA'ya bağışlanacağına ilişkin bir bilgiye ulaşılamadığından ötürü, bankanın bu kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetinin net bir biçimde araçsallaştırma yaklaşımıyla uyumlu olduğu tespiti yapılabilir.

"Geleceğe Orman Projesi" İş Bankası'nın TEMA ile yaptığı bir diğer kurumsal iş birliği projesidir. Bu projeye göre, müşterilerin İş Bankası aracılığı ile yapacakları faaliyetler sonucunda "karbon puan" kazanılmakta ve bu puanlar belli bir seviyeye ulaştığında banka, müşteri adına TEMA aracılığıyla bir fidan bağışlamaktadır ("İş Birliği Projelerimiz", t.y., par. 6). Ancak buradaki karbon puanlarını toplamak için kredi kartlarıyla birçok farklı işlemde bulunulması, yani aktif bir İş Bankası müşterisi olunması gerekmektedir ("Geleceğe Orman", t.y., par. 2). Kısacası bu kurumsal iş birliği, sosyal sorumluluğun araçsallaştırılması açısından güçlü bir örnektir.

Bir giyim mağazası olan KAFT, TEMA ile ortaya koyduğu "Tişörtler Fidana Dönüşüyor" adlı projesinde, sattıkları bazı tişörtlerin gelirlerini fidan dikilmesi ve hatıra ormanı oluşturulması amacıyla TEMA'ya bağışlamaktadır ("Kaft İş Birliğimiz", t.y., par. 2). Bu projede alınan her tişört 4 adet fidana karşılık gelmektedir ("Ormana Dönüşen Bir Seri", t.y., par. 1). Sürdürülebilir bir doğaya katkı sağlamanın yanında KAFT, bu proje aracılığıyla kurumsal imajını güçlendirmekte, müşteri portföyünü genişletmekte ve ürünlerini satarak kar elde edebilmektedir. Kısacası bu iş birliği projesinin de araçsallaştırma teorisiyle örtüştüğünü söylenebilir.

Dijital bir uygulama olan Help Steps, TEMA ile birlikte ortaya koyduğu "Çok Adım Çok Ağaç, İyilik Yolunda Bir Amaç" isimli kurumsal iş birliği projesinde atılan her adımın fidana dönüşmesini hedeflemektedir. Adımlarını bağışlamak isteyen her uygulama kullanıcısı bir fidan bağışlamış sayılmaktadır ("TEMA Vakfı", t.y., par. 1). Türkiye'de çeşitli firmalarla da yapılan iş birliği anlaşmalarıyla buna benzer birçok faaliyette bulunan uygulama sahipleri, sosyal sorumluluğu, kullanıcı sayısını artırma yönünde bir araç olarak kullandığını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

İzmir-Çeşme bölgesinde doğal damla sakızının üretildiği bölgenin kentleşme baskısından kurtarılması ve koruma altına alınması amacıyla ortaya koyulan "Sakız Ağacı Klon Parkı Tesisi" adlı projede, bir sakız üreticisi olan Falım'ın projenin taraflarından olması dikkat çekicidir ("Sakız Ağacı Klon Parkı Tesisi", t.y., par. 1). Falım şirketinin sakız üretiminin sürdürülebilirliğini sağlayarak kendi

üretim kapasitesini korumayı amaçladığını ve bu kurumsal sosyal sorumluluk projesine araçsallaştırma mantığıyla yaklaştığını söylemek mümkündür.

Balparmak-TEMA-MEB iş birliği ile ortaya konulan “Arılar Varsa Yarınlar Var” isimli iş birliği projesi, arıların ekosistem açısından ne denli önemli olduğuna ilişkin toplumsal farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Her yaştan birçok insanı bilgilendirmeyi hedefleyen bu projenin başarılı bir biçimde yürütülmesiyle birlikte Balparmak, arıları ve arıların ürettiği ürünleri tanıtmaya fırsatı (“Arılar Varsa Yarınlar Var”, t.y., par. 6) bularak bir anlamda kendi sattığı ürünleri de tanıtmaya imkanı bulduğunu toplumun dikkatini kendi markasına çekmeyi başardığını söyleyebiliriz. Bu proje, doğrudan olmasa da dolaylı yoldan kurumsal sosyal sorumluluğun araçsallaştırılmasına bir örnek teşkil etmektedir.

Anadolu Efes ile WWF Türkiye, arpa ve şerbetçiotu üreticilerinin tarımsal faaliyetlerini desteklemek, sürdürülebilir akıllı tarım uygulamalarını yaygınlaştırmak amacıyla “Akıllı Arpa ve Şerbetçiotu” adlı kurumsal iş birliği projesini hayata geçirmiştir (“Basında Anadolu Efes”, t.y., par. 4). Proje hem tarım kaynaklı doğa tahribini azaltmayı hem de bu ürünlerdeki verimliliği arttırmayı hedeflemektedir (“Akıllı Arpa ve Şerbetçiotu”, t.y., par. 1). Bira üreticisi olan Anadolu Efes şirketi, direkt bira üretiminde kullanılan arpa ve şerbetçiotu ürünlerinin verimliliğini arttırmayı hedefleyen bu projede bulunarak, Türkiye’deki kurumsal sosyal sorumluluk olgusunun araçsallaştırılması hususunda dikkat çeken bir uygulamaya imza atmıştır.

Unilever Knorr ile WWF Türkiye’nin başlattığı “Sürdürülebilir Domates” adlı kurumsal iş birliği projesi, domates tarımını daha sürdürülebilir hale getirmek amacıyla Bursa’nın Karacabey ilçesinde farklı tarımsal uygulamaları denemeyi amaçlamaktadır. Proje sonucunda domates tarımına en uygun yöntem bulunacak ve yaygınlaştırılacaktır (“Sürdürülebilir Domates”, t.y., par. 1-4). Domatesi ürünlerinde çokça kullanan Unilever Knorr, uzun vadede kendi ticari faaliyetlerine de olumlu etki yaratacak bir proje yürütmektedir. Kuşkusuz domates verimliliğini artırılması, Unilever Knorr’un maliyetlerinin azalmasını sağlayacak bir potansiyeli de içinde barındırmaktadır. Kısacası şirket, kar güdüsüyle hareket etmekte ve içinde bulunduğu kurumsal sosyal sorumluluk projesini bir araç olarak görmektedir.

Eti Burçak-WWF Türkiye iş birliği ile 2020 yılında hayata geçirilen “Sağlıklı Toprak Hareketi” projesi, Türkiye’de buğday tarımı yapılan alanlardaki toprakları korumayı ve iyileştirmeyi hedeflemektedir (“Sağlıklı Toprak Hareketi”, t.y., par. 1). Bu projenin içinde bulunan Eti Burçak, bisküvi gibi buğday kullanımının ağırlıkta olduğu ürünler üreten bir gıda firmasıdır. Eti Burçakın buğday üretiminin verimliliğini arttırmaya yönelik bu tür bir projede bulunarak, kendi maliyetlerini düşürmeyi ve uzun vadede karını arttırmayı amaçladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kısacası şirketin bu kurumsal sosyal sorumluluk girişimi, literatürdeki araçsallaştırma yaklaşımına paralel bir yapıdadır.

Türkiye'nin en büyük nehir havzalarından biri olan Büyük Menderes Havzası, çevresel ve sosyoekonomik açıdan sürdürülebilir hale getirilmek istenmektedir. Bu kapsamda, H&M-WWF Türkiye liderliğinde hayata geçirilen "Büyük Menderes Havzasında Su Koruyuculuğu" isimli proje, suya çokça ihtiyaç duyan tekstil sektörünün bulunduğu Denizli ve çevresinde, bir tekstil firması olan H&M'nin katkılarıyla ortaya koyulmuştur "Büyük Menderes Havzasında Su Koruyuculuğu", t.y., par. 1-4). Tekstil sektörünün sürdürülebilir hale getirilmesi ve iyileştirilmesi, doğrudan/dolaylı bir şekilde H&M'in de finansal açıdan olumlu etkilenmesine yol açacaktır. Yani kısacası bu proje, H&M firması tarafından araçsallaştırılmıştır.

5. SONUÇ

Sosyal Sorumluluk olgusu hem Doğu hem de Batı toplumlarında yüzyıllardır kendini çeşitli şekillerde gösteren bir olgudur. Sanayii devrimine kadar olan dönemde, daha çok toplumun dezavantajlı kesimlerinin yaşam koşullarını iyileştirme ekseninde ortaya çıkan sosyal sorumluluk uygulamaları, sanayii devriminden sonra biraz daha şekil değiştirmiştir. Sınai tesislerin ve vahşi kapitalizm uygulamalarının çevreye ve doğaya yönelik verdiği zararların ciddi boyutlara ulaşması, sosyal sorumluluk olgusunun bu alanlarda da kendini göstermesine neden olmuştur. Çevreye yönelik toplumsal hassasiyetlerin artmaya başladığı 20. Yüzyılın ikinci yarısında ise sosyal sorumluluk, kurumsal bir hüviyet kazanmaya başlamıştır. Çevrenin ve doğal hayatın korunmasına yönelik sivil toplum kuruluşlarının yavaş yavaş kendini göstermeye başlaması, çevresel felaketlerin tetikleyicisi olan kapitalistler üzerinde bir baskı unsuru olmuştur. Bu toplumsal baskı, kapitalist çevrelerin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinde bulunmasının önünü açmıştır.

Şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinde aktif bir şekilde yer almaya başlamasını, salt "hayırseverlik" bağlamında değil, kapitalizmin içsel değerlerini de hesaba katarak düşünmek gerekmektedir. Kapitalist mantık, ortaya koyduğu eylemlerin sermaye birikimine olumlu bir etki yaratmasını nihai bir hedef olarak görmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk bu mantığı dışlayan bir yapıda gibi görünse de doğrudan veya dolaylı bir biçimde onu kendi içinde dönüştürmektedir. Kar elde etme güdüsüyle hareket eden kapitalistler, kurumsal sosyal sorumluluğu yeni bir fırsat olarak görmekte ve onu araçsallaştırmaktadır. "Friedman doktrini" olarak da bilinen bu araçsallaştırma teorisi, bir şirketin tek sorumluluğunun, hissedarların karını maksimize etmek olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim bu yaklaşım, kapitalist mantıkla tamamen uyumludur. Kısacası kurumsal sosyal sorumluluk girişimleri, son tahlilde, şirketlerin karını arttırmaya yönelik eylemlerinde alternatif bir araç olarak kendini göstermektedir.

Özellikle çevrenin korunmasına yönelik toplumsal beklentilerin karşılanması hususunda, şirketlerin araçsallaştırma yaklaşımını net bir şekilde uyguladığı görülmektedir. Türkiye'deki bazı kurumsal iş birliği projeleri, bu gerçeğin net bir şekilde gözlemlenmesine olanak sağlamaktadır. TEMA ve WWF Türkiye isimli sivil toplum kuruluşlarının kapitalist çevrelerle yaptığı iş birliği projelerine

iştirak eden şirketlerin kısa/orta/uzun vadede karını arttırmayı amaçladığı görülmektedir. Bu tür projeler, şirketlerin kurumsal imajını güçlendirecek bir reklamcılık faaliyeti olmakla birlikte, onların doğrudan veya dolaylı bir biçimde kar elde etmeyi hedeflediği bir enstrüman olarak da göze çarpmaktadır. Ezcümle, çalışma sonucu ulaşılan bulgular, sosyal sorumluluk ekseninde gelişen çevre odaklı kurumsal iş birliği projelerinde araçsallaştırma yaklaşımının net bir şekilde gözlemlendiğini ortaya koymaktadır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu çalışma, yalnızca Türkiye’deki kurumsal sosyal sorumluluğun “araçsallaştırma teorisi” açısından bir değerlendirmesini sunmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluğa ilişkin diğer teorilerin Türkiye’de ne şekilde kendini gösterdiğini ve bu teorilerin hangi oranda ülkemiz iş dünyasında bulunduğuna ilişkin sorular halen cevaplanmaya muhtaçtır. Bu çalışma, Türkiye özelinde ortaya çıkan kurumsal sosyal sorumluluk projelerinin daha kapsamlı bir niteliksel çözümlemesini yapmak isteyen araştırmacılar için bir kılavuz olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

- Adamak Hikayesi. (t.y.). Çikolata ve Şekerleme içinde. 2 Şubat 2023 tarihinde <https://www.nestle.com.tr/markalarimiz/nestlecikolata/damak> adresinden erişildi.
- Akgül, U. (2010). “Kurumsal Sosyal Sorumluluk” kavramına sosyal antropolojik bir yaklaşım. *Antropoloji Dergisi*, 95-114.
- Akıllı Arpa ve Şerbetçi Otu. (t.y.). Çalışmalarımız içinde. 8 Şubat 2023 tarihinde https://www.wwf.org.tr/calismalarimiz/gida/akll_arpa_ve_erbetciotu/ adresinden erişildi.
- Aktan, C. C., ve Börü, D. (2007). Kurumsal Sosyal Sorumluluk. In C. C. Aktan, Kurumsal Sosyal Sorumluluk: İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk (pp. 7-25). İzmir: İGİAD Yayını.
- Alakavuklar, O. N., Kılıçaslan, S., ve Öztürk, E. B. (2009). Türkiye’de Hayırseverlikten Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Geçiş. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 103-143.
- Arılar Varsa Yarınlar Var. (t.y.). Eğitim Projeleri içinde 2. Şubat 2023 tarihinde <https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/egitim/egitim-projeleri/arilar-varsa-yarinlar-var> adresinden erişildi.
- Balı, S., ve Cinel, M. O. (2011). Bir Rekabet Aracı Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 45-60.
- Baradat, L. P. (2012). Siyasal İdeolojiler. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Basında Anadolu Efes (t.y.). Anadolu Efes içinde. 2 Şubat 2023 tarihinde <https://www.anadoluefes.com/haber-liste/717> adresinden erişildi.
- Butler, E. (2020). Kapitalizm. Ankara: Liberte Yayınları.
- Büyük Menderes Havzasında Su Koruyuculuğu. (t.y.). Çalışmalarımız içinde. 8 Şubat 2023 tarihinde https://www.wwf.org.tr/calismalarimiz/tatli_su/buyuk_menderes_havzasnda_su_koruyuculuu/ adresinden erişildi.
- Büyükyılmaz, O., ve Fidan, Y. (2015). Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Kavramsal Bir Bakış. *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi*, 3(3), 364-381.
- Carroll, A. B. (1999). Corporate Social Responsibility: Evolution of a Definitional Construct. *Business Society*, 268-295.

- Commission of The European Community. (2001). Green Paper: Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_01_9
- Doğasever MaxiPara Kart. (t.y.).Ön Ödemeli Kartlar içinde. 3. Şubat 2023 tarihinde <https://www.maximum.com.tr/on-odemeli-kartlar/dogasever-maxipara-kart> adresinden erişildi.
- Enerji Tasarruflu Ampuller. (t.y.). IKEA içinde. 2 Şubat 2023 tarihinde <https://www.ikea.com.tr/kategori/enerji-tasarruflu-ampuller> adresinden erişildi.
- Evimiz Dünya. (t.y.). Eğitim Projeleri içinde. 2 Şubat 2023 tarihinde <https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/egitim/egitim-projeleri/evimiz-dunya> adresinden erişildi.
- Fıstığımız Bol Olsun. (t.y.). Kırsal Kalkınma içinde. 2 Şubat 2023 tarihinde <https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/kirsal-kalkinma/fistigimiz-bol-olsun> adresinden erişildi.
- Friedman, M. (1970). The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits. *New York Times Magazine*, 32-33.
- Friedman, M. (2002). Capitalism and Freedom. Chicago: The University of Chicago Press.
- Garriga, E., ve Mele, D. (2004). Corporate Social Responsibility Theories: Mapping the Territory. *Journal of Business Ethics*, 51-71.
- Geleceğe Orman. (t.y.). İş Bankası Ana Sayfa içinde. 3 Şubat 2023 tarihinde <https://www.isbank.com.tr/gelecege-orman> adresinden erişildi.
- Gençoğlu, A. Y. (2020). Kapitalizme Teorik Yaklaşımlar:Kapitalist Ekonomik Sistemin Temel Nitelikleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Temaşa Felsefe Dergisi*, 237-256.
- Her Dem Toprak İçin. (t.y.) Kırsal Kalkınma içinde. 3. Şubat 2023 tarihinde <https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/kirsal-kalkinma/her-dem-toprak-icin> adresinden erişildi.
- Isa, S. M. (2012). Corporate Social Responsibility: What Can We Learn From The Stakeholders? *Social and Behavioral Sciences*, 327-337.
- İş Birliği Projelerimiz. (t.y.). Kurumsal İş Birliklerimiz içinde. 3 Şubat 2023 tarihinde <https://www.tema.org.tr/bagis-ve-destek/kurumsal-isbirliklerimiz/is-birligi-projelerimiz> adresinden erişildi.
- KAFT İş Birliğimiz (t.y.). TEMA Vakfı içinde. 2 Şubat 2023 tarihinde <https://www.tema.org.tr/kaft-is-birligimiz> adresinden erişildi.
- Maximum Tema Kart. (t.y.). Logolu Maximum Kartlar içinde. 3 Şubat 2023 tarihinde <https://www.maximum.com.tr/logolu-maximum-kartlar/maximum-tema-kart> adresinden erişildi.
- McWilliams, A., & Siegel, D. (2001). Corporate Social Responsibility: A Theory of the Firm Perspective. *The Academy of Management Review*, 26(1), 117-127.
- Moir, L. (2001). What Do We Mean by Corporate Social Responsibility? *Corporate Governance International Journal of Business in Society*, 16-22.
- Ormana Dönüşen Bir Seri. (t.y.). KAFT içinde. 2 Şubat 2023 tarihinde <https://www.kaft.com/tema> adresinden erişildi.
- Peltekoğlu, F. B. (1993, Nisan). Halkla İlişkiler ve Sosyal Sorumluluk. *Marmara İletişim Dergisi*, (2), 179-191.

- Piedade, L. D., ve Thomas, A. (2006). The Case For Corporate Responsibility: Arguments From The Literature. *Sa Journal of Human Resource Mangement*, 57-64.
- Porter, M. E., ve Kramer, M. R. (2002). The Competitive Advantage of Corporate Philanthropy. *Harvard Business Review*, 56-69.
- Sağlıklı Toprak Hareketi. (t.y.). Çalışmalarımız içinde. 2 Şubat 2023 tarihinde <https://www.wwf.org.tr/calismalarimiz/gida/sagliklitoprakhareketi/> adresinden erişildi.
- Sakız Ağacı Klon Parkı Tesisi Projesi. (t.y.). Tamamlanan Projeler içinde. 3 Şubat 2023 tarihinde <https://www.tema.org.tr/agaclandirma-projeleri/tamamlanan-projeler/sakiz-agaci-klon-parki-tesisi-projesi> adresinden erişildi.
- Smith, A. (2011). Ulusların Zenginliği (Vol. II). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Sorumluluk. (t.y.). TDK içinde. 16.02.2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Su Kardeşliği. (t.y.). Eğitim Projeleri içinde. 2 Şubat 2023 tarihinde <https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/egitim/egitim-projeleri/su-kardesligi> adresinden erişildi.
- Su Yönetimi Çözümleri. (t.y.). Hizmetlerimiz içinde. 3 Şubat 2023 tarihinde <https://wilo.com/tr/tr/Hizmetlerimiz/Segmentler-için-çözümler/Su-yönetimi-çözümleri/> adresinden erişildi.
- Sürdürülebilir Çay Tarımı. (t.y.). Doğu Çay içinde. 2 Şubat 2023 tarihinde <https://www.dogusçay.com.tr/surdurulebilir-cay-tarimi> adresinden erişildi.
- Sürdürülebilir Domates. (t.y.). Gıda içinde. 2 Şubat 2023 tarihinde https://www.wwf.org.tr/calismalarimiz/gida/surdurulebilir_domates/ adresinden erişildi.
- Tema Vakfı (t.y.). Helpsteps içinde. 2 Şubat 2023 tarihinde <https://helpsteps.app/tr/stk/tema-vakfi/> adresinden erişildi.
- United Nations. (1999). The Social Responsibility of Transnational Corporations. Erişim Adresi: https://unctad.org/system/files/official-document/poiteiitm21_en.pdf
- Ural, E. G. (2000). Kurum İmajı Yaratmada Sosyal Sorumluluk Anlayışının Önemi. *İletişim Fakültesi Dergisi*, (10), 411-419.
- Vural, Z. B., ve Coşkun, G. (2011, Mart). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, (1), 63-87.

TÜRKİYE'DE GÖÇMEN ENTEGRASYONU: ZORLAŞTIRICILAR, KOLAYLAŞTIRICILAR VE ÖNERİLER

MIGRANT INTEGRATION IN TURKEY: COMPLICATORS, FACILITATORS AND RECOMMENDATIONS

Aslı COŞKUN¹, Hamza ATEŞ²

1. Dr., dr.asli.coskun@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-4560-2286>
2. Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
hamza.ates@medeniyet.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-0975-0062>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
13.03.2023 03.13.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220238>

* Bu çalışma Mart/2021'de yayımlanan "Göç Yönetiminden Göç Yönetişimine: Bir Model Önerisi" Başlıklı Doktora tezi için toplanan verilerden faydalanarak yazılmıştır.

Öz

Bu makale, Türkiye'de göçmen entegrasyonu konusunda gerçekleştirilen bir alan araştırmasının sonuçlarını yansıtmaktadır. Araştırma kapsamında, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün merkez ve taşra teşkilatları ile göçmen nüfusunun en yoğun olduğu İstanbul ve Gaziantep illerinde bulunan yerel yönetim ve STK yetkilileri ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçları analiz edilerek Türkiye'de göçmen entegrasyonu konusunda ne gibi zorlukların olduğu, entegrasyonu kolaylaştıracak unsurların neler olduğu ve entegrasyon konusundaki zorlukların nasıl çözülebileceği ana başlıkları altında makalede özetlenmiştir. Araştırmanın temel sonuçları şöyle özetlenebilir: Türkiye'de göçmen entegrasyonu zorlaştıran unsurlar arasında göçmenlere yönelik olumsuz tutumlar ve davranışların yaygınlığı, dil sorunları, göçmenlerin zaman zaman görgü ve hukuk kurallarına uymamaları ve güvenliğe dair endişeler öne çıkmaktadır. Göçmen entegrasyonu kolaylaştıran başat unsurlar ise Türkiye'nin kültürel çeşitliliği ve çok kültürlülüğe uygulduğu, göçmenlerin ucuz iş gücü olarak kullanılması ve göçmenlerin çoğunluğunun Müslüman olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Göçmen, Entegrasyon, Zorlaştırıcılar, Kolaylaştırıcılar.

Abstract

This article reflects the results of a field study on immigrant integration in Turkey. Within the scope of the research, interviews were conducted with the central and provincial organizations of the General Directorate of Migration Management, and local government and NGO officials in the provinces of Istanbul and Gaziantep, where the immigrant population is the most dense. The results of the research are analyzed and the difficulties in immigration integration in Turkey, the factors that will facilitate integration, and how the difficulties in integration can be solved are summarized in the article. The main results of the research can be summarized as follows: Among the factors that make immigrant integration difficult in Turkey, the prevalence of negative attitudes and behaviors towards immigrants, language problems, the fact that immigrants do not comply with the rules of etiquette and law from time to time, and concerns about security come to the fore. The main factors facilitating immigrant integration are Turkey's cultural diversity and multiculturalism, the use of immigrants as cheap labor, and the fact that majority of immigrants have been Muslims.

Keywords: Immigrant, Integration, Integration Complicators and Facilitators.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of this research is to investigate what kind of difficulties there are regarding immigrant integration in Turkey, what are the factors that will facilitate integration, and how to overcome the difficulties in integration, based on the opinions of the authorities (public institutions, local administrations and NGOs).

Research Questions

Within the scope of the research, answers to the following questions were sought: 1. What are the factors that make the integration of immigrants difficult in Turkey? 2. What are the factors that can facilitate the integration of immigrants in Turkey? 3. What can be done to ensure the integration of immigrants in Turkey?

Literature Review

Immigrant integration, which constitutes an important dimension of migration management, is an important concept especially for Turkey today. Because nowadays, when immigration continues to be a global problem, Turkey is a country that receives a large number of immigrants from many countries. Turkey, which has been receiving immigrants from countries such as Afghanistan, Iraq and Iran for years, has started to be exposed to sudden and mass migrations with the civil war that broke out in Syria (İçduygu, 2004: 29). According to the current data of the Refugees Association, as of November 2021, the number of only Syrian immigrants living in Turkey is 3 million 738 thousand 32 and 98.6% of these immigrants live in cities (Refugees Association, 2021). Therefore, the priority of well-planned and well-organized integration studies for Turkey seems inevitable (Tunç, 2013: 37). It is known that Turkey, which is aware of this situation, has important efforts for the integration of immigrants. When the Migration and Integration Policy Index (MIPEX) data, which scores the integration policies of member countries (52 countries) for immigrants under the headings of labor market mobility, education, political participation, access to citizenship, family reunification, health, permanent residence and anti-discrimination, are examined, it is seen that Turkey's Significant progress has been made in integration. Turkey, which received a score of 26 in the MIPEX index in 2014 but had the status of a country without an integration policy, rose to the status of a country with comprehensive integration policies by getting 43 points in 2020. The increase of 17 points achieved by Turkey in a short period of 6 years is the result of the intense efforts made for the integration of immigrants and Turkey is the country with the highest score increase among the 52 countries with a score in the index. However, despite all the developments, Turkey's ranking is 43 among the 52 countries with a score in the MIPEX index (MIPEK, 2019: 2020). These data show that despite the intense efforts, there are problems in the integration of immigrants in Turkey.

Methodology

This study was conducted using the case study method, one of the qualitative research methods. The criterion sampling method, which is one of the purposive sampling methods, was used while determining the participants of the study. There are 36 people working in public institutions, local governments and NGOs in the study group of the research. Qualitative data used in the research were collected in face-to-face and online interviews using an unstructured interview form developed by the researcher. The data collected within the scope of the research were analyzed using the content analysis technique.

Results and Conclusions

The results of the research show that negative attitudes (prejudice, etc.) and behaviors (discrimination, etc.) towards immigrants, not knowing the language, not obeying the rules of etiquette and law, the discomfort of local people about the presence of immigrants and concerns about security are the most important factors that make immigrant integration difficult in Turkey. Turkey's cultural diversity and multiculturalism, the desire to benefit from the savings brought by immigration, and the fact that most of the immigrants are Muslims are the most important factors that make immigrant integration difficult in Turkey. The suggestions of the participants on overcoming the difficulties in integration focus on the dissemination of comprehensive activities and language courses that will break the prejudices of the local people, enable the interaction of the local people and immigrants, that is, support the integration.

1. GİRİŞ

Modern insana ait kalıntılar göç olgusunun insanlık tarihi ile aynı yaşta olduğunu (Bae vd., 2017: 1) ekonomik şartlar, sosyal değişim, doğa olayları, savaş gibi birçok etkenin insanları bir şekilde göçe zorladığını göstermektedir (Pries, 1999: 1). Tarihin her döneminde var olmuş ve var olmaya da devam edecek bir olgu olan göç, dar manada yeni bir yere geçici veya kalıcı olarak yerleşmek amacıyla yapılan yer değiştirmedir. Bu yer değiştirme eylemi, bireysel bir hareket olabileceği gibi kitlesel de olabilir. Yine göç kişilerin ya da grupların kendi iradeleri ile aldıkları bir kararın sonucu olabileceği gibi bir zorunluluk hali de olabilir. Dolayısı ile göçün geniş manada tanımı göçü etkileyen faktörlere bağlıdır ve faktörlerin çoğalmasına bağlı olarak, göç tanımının çerçevesini de genişletmek mümkündür. Örneğin Adıgüzel’in (2016: 1) nedenleri bağlamında yapmış olduğu tanıma göre göç insanların sosyal, ekonomik, politik ve doğal nedenlerden dolayı buldukları coğrafyayı değiştirmeleridir. Üner’in (1972: 77) türleri bağlamında yaptığı tanımlamaya göre ise göç çeşitli nedenlerle (çalışmak, ikamet etmek vb.) bir süreliğinde veya sürekli ikamet etmek üzer yaşanılan ülkenin terke edilerek başka bir ülkeye gidilmesidir ki, bu tanımda bahse konu olan dış göçtür. Küyük’ün (2011: 29) yaptığı tanıma göre de sürekli göçün aksine, göç edilen yerde bir dönem yaşadıkdan sonra geri dönme düşüncesi ile yapılan göçler geçici göçlerdir ki bu tanımda da göçün süresi bağlamında tanımlandığı görülmektedir. Dolayısıyla göçe ilişkin tanımların da tıpkı göç olgusunun kendisi gibi dinamik bir yapı arz ettiğini, bu tanımların bağlamla birlikte farklılaştığını ve üzerinde mutabakata varılmış bir göç tanımlanmasının olmadığını söylemek mümkündür.

Yukarıda aktarılan durum dikkate alınmakla birlikte genel bir tanımlamaya gitmek gerekirse nedeni, çeşidi, yönü ve büyüklüğü ne olursa olsun göç insanların bir bölgeyi terk edip başka bir bölgeye bir süreliğine veya kalıcı olarak yerleşmeleridir. Fakat bu yer değiştirme, yani göç, basit bir olgu değildir. Güler’e (2020) göre bir yandan sınırları anlamsız kılarken, diğer yandan yeniden güçlendiren göç, gidilen yerdeki toplumsal yapıyı yakından ilgilendiren önemli sonuçları da içermektedir (Güler, 2020: 247). Çünkü göçmenler yeni çevrelerinde başta sosyokültürel değişimler olmak üzere birçok alanda değişime neden olmaktadır (Tunç, 2013: 36). Başka bir değişle de uluslararası nitelikteki göç, toplumları farklı şekillerde etkilemekte ve bu olgu, gittikçe karmaşık bir hal almaktadır (Castles ve Miller, 2003: 1). Çünkü bu yer değiştirme hareketinde belli bir coğrafyada edinilen kültürler, anlayışlar, günlük yaşam dinamikleri ve hatta radikallikler dahi bir bütün halinde göç etmektedir. Bu durum ise göçe maruz kalan ülkede genellikle toplumsal yapıyı tüm boyutları ile etkilemekte, hatta istenmedik bir durum olarak nitelendirilebilecek kaotik bir yapının ortaya çıkmasına dahi neden olabilmektedir. Bu durumun doğurabileceği olumsuz etkilerinden korunma arzusu ise göç yönetiminin önemli bir boyutu olan göçmenlerin entegrasyonunun önemini artırmaktadır.

Göç yönetiminin önemli bir boyutunu oluşturan göçmen entegrasyonu, özellikle günümüzde Türkiye açısından önemli bir kavramdır. Çünkü göçün global bir sorun olmaya devam ettiği şu günlerde

Türkiye, birçok ülkeden oldukça fazla sayıda göçmen alan bir ülkedir. Yıllardır Afganistan, Irak ve İran gibi ülkelerden göç alan Türkiye Suriye’de patlak veren iç savaş ile birlikte ani ve kitlesel göçlere de maruz kalmaya başlamıştır (İçduygu, 2004: 29). Mülteciler Derneğinin güncel verilerine göre 2021 yılının Kasım ayı itibari ile Türkiye’de yaşayan sadece Suriyeli göçmen sayısı 3 milyon 738 bin 32’dir ve bu göçmenleri %98,6’u şehirlerde yaşamaktadır (Mülteciler Derneği, 2021). Bundan dolayı da Türkiye için iyi planlanmış ve iyi organize olmuş entegrasyon çalışmalarının önceliği kaçınılmaz görülmektedir (Tunç, 2013: 37). Bu durumun farkında olan Türkiye’nin göçmenlerin entegrasyonu konusunda önemli çabalarının olduğu bilinmektedir.

İşgücü piyasası hareketliliği, eğitim, siyasi katılım, vatandaşlığa erişim, aile birleşmesi, sağlık, daimi ikametgâh ve ayrımcılıkla mücadele başlıkları altında üye ülkelerin (52 ülke) göçmenlere yönelik entegrasyon politikalarını puanlayan, Göç ve Entegrasyon Politikaları İndeksi (Migrant Integration Policy Index [MIPEX]) verileri incelendiğinde, Türkiye’nin entegrasyon konusunda önemli ölçüde ilerleme kaydettiği görülmektedir. MIPEX indeksinde 2014 yılında 26 puanla göç alan fakat entegrasyona dair politikası olmayan ülke statüsünde olan Türkiye, 2020 yılında 43 puan olarak kapsamlı entegrasyon politikaları olan ülke statüsüne yükselmiştir. Türkiye’nin 6 yıl gibi kısa sürede sağladığı 17 puanlık artış, göçmenlerin entegrasyonu konusunda gösterilen yoğun çabanın sonucudur ve Türkiye, indekste puanı olan 52 ülke içerisinde en yüksek puan artışı sağlayan ülkedir. Bu gelişmede 6 Nisan 2016 tarihinde kabul edilen 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu’nun önemli bir payı vardır ve bu kanun, Türkiye’nin bu konudaki kararlılığını önemli bir göstergesidir. Fakat tüm gelişmelere rağmen MIPEX indeksinde puanı olan 52 ülke içerisinde Türkiye’nin sıralaması 43’tür (MIPEK, 2019).

Yukarıda aktarılan tablo, yoğun çabalara rağmen Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonu konusunda sorunların olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı Türkiye’de göçmen entegrasyonu konusunda ne gibi zorlukların olduğunu, entegrasyonu kolaylaştırabilecek unsurların neler olduğunu ve entegrasyon konusundaki zorlukların nasıl aşılabileceğinin yetkililerin görüşlerine dayalı olarak araştırılmasıdır. Araştırma kapsamında Türkiye’de göçmen entegrasyonu konusunda ne gibi zorlukların olduğu, entegrasyonu kolaylaştırabilecek unsurların neler olduğu ve entegrasyon konusundaki zorlukların nasıl aşılabileceği yetkililerin (kamu kuruluşları, yerel yönetimler ve STK) görüşlerine dayalı olarak, içerik incelemesi tekniği ile derinlemesine incelenmiş, ulaşılan bulgular tablolar halinde sunulmuştur. Araştırma kapsamında şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonunun zorlaştıran unsurlar nelerdir?
2. Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonunu kolaylaştırabilecek unsurlar nelerdir?
3. Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak için yapılabilecekler nelerdir?

2. YAZIN TARAMASI

2.1. Göçmen Entegrasyonu Kavramı

Türkçe karşılığı bütünleşme olan entegrasyon kavramı, aynı zamanda toplumsal yaşamda bireyler arasındaki kopukluğun giderildiği bir sosyal ortamı da ifade etmektedir ve bütünleşme, bir bütün içindeki bölümler arasındaki ilişkilerin istikrarı olarak tanımlanabilir. Entegrasyon bir sistem veya yapı içindeki ilişkileri sürdürmek veya geliştirmek (Bosswick ve Heckmann, 2006: 2) anlamında da kullanılır. Toplumun kabul edilmiş bir parçası olma süreci (Penninx, 2004: 3) olarak da ifade edilen entegrasyon aynı zamanda genelde paylaşılan kimlik ve aidiyet duygularının gelişimi anlamına da gelir (Bartram vd., 2017: 183). Yine Bosswick ve Heckmann’a (2006: 10) göre entegrasyon aynı zamanda bireyin bilişsel, davranışsal ve tutumsal değişimini de ifade eder ve bu, kültürleşme olarak adlandırılır.

Göçmen entegrasyonu için genel kabul gören tek bir tanımlama, teori veya model bulunmama ile birlikte (Castles vd., 2002: 114) entegrasyon, genel anlamda göçmenler ve ev sahibi toplum arasındaki interaktif bir süreci ifade eder (Ager ve Strang, 2008; Bosswick ve Heckmann, 2006; Castles vd., 2002). Bu sürecin işlevsel boyutlardan biri ise sosyal entegrasyondur ve sosyal entegrasyon göçmenlerin ev sahibi toplumun temel kurumları, ilişkileri ve pozisyonlarına dâhil edilmesi ve kabul edilmesi olarak tanımlanabilir (Bosswick ve Heckmann, 2006: 11). Martikainen’e (2010: 274) göre ise entegrasyon, bireysel veya grup olarak göçmenlerin yeni ev sahibi toplumun çeşitli sosyal alanlarına ve kesitlerine dâhil olma süreçleridir. Entegrasyon hem göçmenlerin hem de ev sahibi toplumun, etkileşimlerinin bir sonucu olarak, yeni durumlara uyum sağlaması ile gerçekleşen iki yönlü bir süreçtir.

Avrupa Parlamentosu (European Parliament) ise daha kapsamlı bir tanımlamaya giderek Göç, Entegrasyon ve İstihdam Bildirisinde entegrasyonu, üçüncü ülke vatandaşları ve ev sahibi toplumların hak ve sorumluluklarının karşılıklılık esasına dayandığı ve göç eden kişinin tam katılımının öngörüldüğü iki yönlü bir süreç olarak tanımlanmıştır. Böylece entegrasyon bir hak ve yükümlülükler dengesi olarak düşünülmekte, entegrasyon politikaları da entegrasyonun tüm boyutlarını (ekonomik, sosyal ve siyasal hakları; kültürel ve dinsel çeşitliliği, yurttaşlık ve katılımı) bütüncül bir yaklaşımla ele alınabilmektedir. Entegrasyon sorumluluğunun göç alan toplum üyeleriyle kurumlarına verilmesi yukarıdan aşağı/hiyerarşik entegrasyon anlayışından da kaçınılmasını sağlamaktadır (European Parliament, 2003).

2.2. Göçmen Entegrasyonunu Etkileyen Faktörler

Doğası gereği çok boyutlu, çok aktörlü ve karmaşık bir süreç olan göçmen entegrasyonunun birçok değişkenden etkilenmesi beklenir. Fakat iş piyasası, eğitime, barınma ve sağlık haklarına erişim entegrasyonun sağlanması için gereken ana koşulları oluşturmaktadır. Yani bu haklara erişimin yokluğu halinde entegrasyondan bahsedilemez. Bu haklara erişimin olduğu varsayıldığında, kolaylaştırıcı

faktörlerin (Ager ve Strang, 2008: 170) kolaylaştırıcı faktörlerin eksikliği veya yokluğu halinde ise zorlaştırıcıların göçmen entegrasyonunu etkilemesi beklenir.

Göçmen entegrasyonunu kolaylaştırıcı faktörlerin en önemlisi dil edinmedir. Ev sahibi ülkenin dilini bilmek/edinmek sosyal entegrasyonun boyutlarından biri olan kültürel entegrasyonun en önemli göstergelerinden biridir (Hamberger, 2009: 5). Dil edinilmesi kültürel entegrasyonun önemli göstergelerinden bir olmakla birlikte, entegrasyonu diğer boyutları üzerinde, özellikle de interaktif entegrasyon üzerine önemli etkileri olan kilit bir alandır. Bundan dolayı dil edinme sürecinin hızlandırılması, edinilen dilin kullanım alanının yaygınlaştırılması ve pratikleştirilmesi entegrasyon sürecini bir bütün olarak desteklemekte ve etkilemektedir (Geyik-Yıldırım ve Dinler, 2021: 460). Kültürel etkileşim sürecine giren kişilerin veya grupların aynı dili konuşuyor olmaları her iki toplum açısından da uyum ve kültürleşme sürecine olumlu etkide bulunmaktadır (Saygın ve Hasta, 2018: 321). Başka bir deyişle de dil edinme entegrasyon sürecinin merkezinde yer almaktadır. Dil edinmemek ise sosyal etkileşimin, ekonomik entegrasyonun ve tam katılımın önünde bir engel olarak görülmektedir (Ager ve Strang, 2008: 182).

Entegrasyonu etkileyen bir diğer faktör de göç edilen toplumunun temel anlayış ve normlarına uymaktır (Hamberger, 2009: 5). Göçmenlerin yerel halkla kaynaşabilmeleri, kültürleşme ve entegrasyon süreçlerini hızla gerçekleştirebilmeleri için ana akım toplumun değerlerini bilmeleri, dolayısıyla öğrenmeleri önemlidir. Bunun için ise göçmenler ile yerel halk arasındaki etkileşimi artırmak gereklidir. Ancak burada yine dil edinmiş olmanın önemi ortaya çıkmaktadır (Saygın ve Hasta, 2018: 330).

Göçmen entegrasyonunun etkileyen bir diğer faktörde ise din ve kültürel açıdan benzerlik faktörüdür (Saygın ve Hasta, 2018: 330). Özellikle din faktörünün, göçmenlerin entegrasyonunu kolaylaştırabilecek nitelikte bir sosyal bağlantıları olarak ele alınması da mümkündür. Fakat bu kolaylaştırıcının bazı durumlarda ayrımcılığa maruz kalma nedeni olabileceği de unutulmamalıdır. Martikainen'e (2010: 274) göre din entegrasyonda hem göçmenler hem de yerel halk açısından önemli bir rol üstlenebilir ve aynı dine mensup olmanın entegrasyon sürecini kolaylaştırması beklenebilir. Özellikle de mabetlerin ibadetin yanı sıra toplanma alanları oldukları da göz önüne alındığında, bu alanların sosyal ağ oluşturma, sosyal sermaye yaratma, rehberlik talep etme ve iş bulma gibi olanaklar açısından kolaylaştırıcı rolünün olması olasıdır.

Göçmen entegrasyonunun etkileyen bir diğer faktörde ise algılanan ayrımcılıktır. Ayrımcılığın ortaya çıkması devletin göç politikalarının bir sonucu olabileceği gibi, entegrasyon sürecinin iyi yönetilememesi, yerel halk üzerinde etkin olan politik unsurlar, basında yer alan göçmen karşıtı söylemler gibi birçok nedene bağlı olabilir. Nedeni ne olursa olsun Berry (2006) tarafından göçmenler açısından sıkıntı yaratan bir deneyim olarak nitelendirilen ayrımcılığın, düzeyi yükseldikçe göçmenlerin sosyokültürel uyum düzeyleri düşmektedir. Bunun nedeni ise göçmenlerin, ayrımcılık algıladıklarında ana akım toplumla ilişki kurmaktan kaçınmaları ve kendi köklerine yönelmeye daha açık hale

gelmelerdir. Ayrımcılık algılamadıklarında ise ana akım toplumla kaynaşmaya daha istekli olma eğilimleridir (Maydell-Stevens vd., 2007: 191; Berry 2006: 48). Dolayısı ile ayrımcı göç politikalarının göçmenlerin sosyal entegrasyonları üzerinde olumsuz etkilerinin olduğunu (Kumar, 2015; Schuster, 2003), algılanan ayrımcılık düzeyindeki artışın entegrasyon sürecini zorlaştıran (Saygın ve Hasta, 2018: 329), algılanan ayrımcılık düzeyindeki düşüşün ise entegrasyon sürecini kolaylaştıran bir faktör olduğunu söylemek mümkündür.

Algılanan ayrımcılığın yanı sıra entegrasyon sürecini zorlaştıran bir diğer faktör ise göçmenlerin sosyal izolasyonudur. Araştırmaların sonuçları sosyal olarak izole olan göçmenlerin entegrasyon süreçlerinin başarılı olmadığını göstermektedir (Bloch, 2000; 2004). Ayrımcılık ve sosyal izolasyon gibi göçmen entegrasyonunun olumsuz yönde etkileyen bir diğer faktörde güvencesiz göçmen statüsüdür. Göçmenlere sağlanan yasal statü, göçmenlerin yasal ortamını şekillendirir ve bu nedenle entegrasyon süreci üzerinde önemli etkileri vardır. Ayrıca göçmenlere sağlanan yasal statü ve güvence, bu sürecin vatandaşlıkla sonuçlanıp sonuçlanmayacağını göstermesi açısından da önemlidir (Da Lomba, 2010: 415). Dolayısı ile göçmenlere sağlanan güvencesiz statünün göçmen entegrasyonunu olumsuz yönde, güvenli statünün ise olumlu yönde etkilemesi beklenebilir (Da Lomba, 2010: 415; Ager ve Strang, 2008: 170).

Yukarıda aktarılan faktörlerin yanı sıra göç edilen yaş, göç edilen yerde kalma süresi, göçmenin eğitim düzeyi, sosyoekonomik statüsü, gelir durumu, medeni durum ve cinsiyeti gibi faktörler göçmenlerin entegrasyonunu etkileyen faktörlerdendir (Saygın ve Hasta, 2018: 330; Yağmur ve Van de Vijver 2012; Ataca ve Berry 2002). Göç edilen yaş küçüldükçe ve gidilen ülkede kalma süreci arttıkça göçmenlerin sosyokültürel uyum düzeyi yükselmekte bu durum ise entegrasyon sürecini kolaylaştırmaktadır (Ataca ve Berry 2002: 3). Gelir düzeyi, sosyoekonomik statüsü ve eğitim düzeyi yüksek olan göçmenlerin entegrasyon sürecindeki başarılarının gelir düzeyi, sosyoekonomik statüsü ve eğitim düzeyi düşük olan göçmenlere kıyasla daha yüksek olduğu bilinmektedir. Bunun nedeninin ise yüksek gelir düzeyinin, sosyoekonomik statüsünün ve eğitim düzeyinin ana akım toplumun dilini öğrenme ve kullanma olasılıklarının artırması ve buna bağlı olarak entegrasyonun kolaylaşmasıdır (Yağmur ve Van de Vijver 2012: 1120; Ataca ve Berry 2002: 3).

Medeni durum entegrasyon üzerindeki etkisi incelendiğinde ise evli bireylerin entegrasyon sürecinin daha geç tamamlandığı görülmektedir. Bunun nedeninin ise evli bireylerin ailelerinden aldıkları desteğin etkisiyle, öz kültürlerini daha rahat sürdürebilmeleri ve ana akım kültüre daha kapalı kalabilmeleri olduğu düşünülmektedir. Ana akım kültürün üyeleri ile temas kurma olanağı ve olasılığı daha fazla olan bekâr göçmenlerin entegrasyonu ve yeni kültüre uyum sağlamaları evli bireylerinkine kıyasla daha hızlı gerçekleşmektedir. Cinsiyet değişkeninin entegrasyon süreci üzerindeki etkisi incelendiğinde ise ev dışında çalışan ve bu nedenle ana akım toplumla daha fazla temas kurma olanağına sahip olan erkek göçmenlerin, ana akım topluma kadın göçmenlerden daha çabuk ve daha iyi uyum sağladıkları görülmektedir. Bu bağlamda en dezavantajlı olan kadınlar ise düşük sosyoekonomik

statüde olan kadınlardır. Ayrıca bu grupta yer alan kadınlar, göç ve entegrasyon sürecinde daha fazla risk faktörü ile de karşı karşıyadırlar (Ataca ve Berry 2002: 3).

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden, durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışması güncel bir olguyu kendi bağlamında çalışan, olgu ve içinde bulundurduğu içerik arasındaki sınırların kesin hatlarıyla belirgin olmadığı, birden fazla veri kaynağının olduğu durumlarda kullanılan görgül bir araştırma yöntemidir (Yin, 2003: 23). Yıldırım ve Şimşek'e göre ise durum çalışmalarında bir birey, bir grup, bir kurum, bir ortam vb. çalışılacak duruma örnek oluşturabilir. Durum çalışması nicel veya nitel yaklaşımla yapılabilir. Fakat durum çalışması nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Nitel durum çalışması yöntemin en temel özelliği ise araştırmacıya kontrol edemediği bir olguyu veya olayı, bir veya birkaç durumu derinlemesine inceleme imkân vermesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 77).

Araştırmada katılımcılar belirlenirken, amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi araştırılmak istenen konunun amacına uygun olarak, araştırılmak istene konu hakkında zengin bilgi içeriğine sahip olan bir veya birkaç örneğin seçilerek derinlemesine incelenmesine olanak veren örnekleme yöntemidir (Büyüköztürk vd., 2013: 90). Ölçüt örnekleme yöntemi ise önceden belirlenmiş ölçütleri karşılayan, bütün durumların çalışılmasıdır. Araştırmanın konusu olan herhangi bir durum, ölçüt olarak belirlenebilir. Araştırmada kullanılacak ölçüt veya ölçütler araştırmacı tarafından oluşturulabildiği gibi araştırmacının veya araştırmacıların daha önce hazırlanmış oldukları hazır ölçütler veya ölçüt listeleri de kullanılabilir. Ölçüt örneklemedeki asıl önemli nokta ise seçilen durumun, bilgi verme açısından zengin olmasıdır (Baltacı, 2018: 254). Bu araştırmanın çalışma gurubuna dâhil edilecek katılımcılar aşağıdaki ölçütler dikkate alınarak belirlenmiştir.

1. Çalıştıkları kurumda/kuruluşta göç yönetimi ile ilişkili birimlerde çalışmalıdırlar.
2. Çalıştıkları kurumlarda/kuruluşlarda yetkili veya temsilci konumunda olmalıdırlar.
3. Göçmenlere ilişkin sorunlar hakkında bilgi sahibi olmalıdırlar.
4. Göçmenlerin entegrasyona ilişkin konusunda bilgi sahibi olmalıdırlar.

Araştırma kapsamında incelenen verilerin (katılımcı ifadelerinin) dikkate alınıp, değerlendirmeye dâhil edilmesi ve tablolarda yer alması için kullanılan ölçüt ise bir ifadenin en az 2 katılımcı tarafından tekrar edilmesidir. Yani en az iki katılımcı tarafından zorlaştırıcı veya kolaylaştırıcı olarak görülmeyen bir durum ve çözüm önerisi değerlendirmeye alınmamış ve tablolara yansıtılmamıştır.

3.2. Çalışma Gurubu

Araştırmanın çalışma gurubunda kamu kuruluşlarında, yerel yönetimlerde ve STK’larda görevli 36 kişi yer almaktadır. Çalışma gurubunda yer alan katılımcılar belirlenirken araştırmacının “Araştırmanın Yöntemi” bölümünde belirlediği ölçütler dikkate alınarak, araştırılan konu hakkında bilgi sahibi olabileceği ve araştırma konusunda zengin içerik sunabileceği varsayılan kişiler tercih edilmiştir. Katılımcıların görev yaptıkları kurumların ve kuruluşların statülerine, kurumların ve kuruluşların buldukları yere ve faaliyet alanlarına göre dağılımları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Gurubunu Özellikleri

	Statü	f	%
Katılımcıların görev yaptıkları kurum ve kuruluşlara göre dağılımı.	Kamu Kuruluşu	6	16,67
	Yerel Yönetim	20	55,56
	STK	10	27,77
	Toplam	36	100
Katılımcıların görev yaptıkları illere göre ve faaliyet alanlarına dağılımı.	Faaliyet Alanı /Yer	f	%
	Yerel (İstanbul)	19	52,78
	Ulusal (Ankara)	5	13,89
	Yerel (Gaziantep)	4	11,11
	Ulusal (İstanbul)	1	2,78
	Uluslararası	7	19,44
	Toplam	36	100

3.3. Veri Toplama Süreci

Araştırmada kullanılan nitel veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen yapılandırılmamış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Görüşme formlarında yer alan sorular araştırmacı tarafından hazırlanmış, hazırlanan soruları iki alan uzmanının ve bir ölçme değerlendirme uzmanının önerileri doğrultusunda yeniden düzenlendikten sonra veri toplama formu olarak kullanılmıştır. Veri toplama formunda yer alan açık uçlu sorular, araştırmacı tarafından katılımcılarla 15 Haziran-31 Ekim 2020 tarihleri arasında yapılan yüz yüze ve çevri içi görüşmelerde katılımcılara sorulmuştur. Katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar, katılımcıların izni dâhilinde, kaydedilmiş ve dijital ortama aktarılmıştır. Daha sonra kayıtlar incelenerek, metne dönüştürülmüştür.

Görüşmelerde katılımcılara öncelikle Türkiye’de göçmen entegrasyonunun durumuna ilişkin görüşlerinin neler olduğu sorulmuştur. Daha sonra ise göçmen entegrasyonunu zorlaştıran ve kolaylaştıran unsurların neler olduğuna dair katılımcıların görüşleri alınmıştır. Ayrıca görüşmelerde katılımcılara göçmen entegrasyonunu sağlama adına ne tür faaliyetler yürüttükleri ve ne tür faaliyetler yürütülmesini önerdikleri de sorulmuştur. Görüşmeler minimum 25, maksimum 75 dakika sürmüştür.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan veriler (metne dönüştürülen kayıtları) içerik analizi tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma bağlamında ele alınan sorulara cevap bulmak üzere, birçok disiplin tarafından kullanılan temel araştırma araçlarından biri olan içerik analizi, araştırma bağlamında incelenen metinden (görüşme formu, gazete makalesi, televizyon programı, basın açıklamaları vb.) tarafsız ve sistematik sonuçlar çıkarmak için kullanılan araştırma tekniğidir (Koçak ve Arun, 2006: 22). Yapılan içerik analizi sonucunda katılımcıların Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonuna ilişkin görüşleri derinlemesine analiz edilmiş, Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonuna ilişkin sorunun olup olmadığı, göçmenlerin entegrasyonunu zorlaştıran ve kolaylaştıran unsurlar, göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak için yapılabilecekler açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Yapılan analizler sonrasında ulaşılan bulgular, bulgular bölümünde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular dikkate alınarak sonuçlar ve öneriler yazılarak araştırma tamamlanmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde yapılan içerik analizlerinden elde edilen sonuçlar başlıklar halinde sunulmuştur.

a. Türkiye’de Göçmen Entegrasyonuna İlişkin Durum

Katılımcıların Türkiye’de göçmen entegrasyonuna ilişkin duruma dair görüşlerinin içerik analizi sonucunda ulaşılan bulguların frekans değerleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Türkiye’de Göçmen Entegrasyonuna İlişkin Durum

Türkiye’de Göçmen Entegrasyonuna İlişkin Durum		f
1	Türkiye’de göçmelerin topluma entegrasyonunda sorun yoktur.	0
2	Türkiye’de göçmelerin topluma entegrasyonunda sorun vardır.	36

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların tamamına göre, Türkiye’de göçmelerin topluma entegrasyonu konusunda sorun vardır. Fakat katılımcılardan bazılarının (K1) görüşlerine göre bu konuda önemli bir sorun yoktur. Ancak bazı katılımcılara (K24, K25) göre ise şu an göçmenlere ilişkin en önemli sorun, göçmenlerin topluma entegrasyonudur. Örneğin; K24 ve K25’e göre “...göçmenlerin şu an barınma ve temel ihtiyaçların karşılanmasından ziyade uyum sorunu vardır. Diğer katılımcıların ise Türkiye’de göçmelerin topluma entegrasyonu konusunda sorun olup olmadığına dair net bir cevap vermemekle birlikte, entegrasyon konusundaki sorunlardan bahsettikleri görülmektedir. Örneğin; K32’ye göre “...göçmenlerin yaşadıkları topluma tamamen uyum sağlamaları hiçbir zaman gerçekleşmeyecek, ancak iyileşme zamanı olacaktır...”. K34 ise “...göçmenlerin fırsatlardan çok sorunlarla birlikte geldiklerinin farkında olduklarını...” ifade etmektedir. Bu da, her ne kadar Türkiye’de göçmelerin topluma entegrasyonu konusunda sorun olup olmadığına dair net bir cevap vermeseler de katılımcılara göre Türkiye’de göçmelerin topluma entegrasyonu konusunda sorun olduğu

anlamına gelmektedir. MIPEX 2020 yılı raporunda yer alan Türkiye’ye ait verilerle örtüşmektedir. MIPEX 2020 raporuna göre Türkiye, indekste puanı olan 52 ülke içerisinde 43. sıradadır (MIPEX, 2020: 3).

b. Türkiye’de Göçmenlerin Entegrasyonunun Zorlaştırıcı Unsurlar

Katılımcıların Türkiye’de göçmen entegrasyonunu zorlaştırıcı unsurlara dair görüşlerinin içerik analizi sonucunda ulaşılan bulgular ve bu bulguların frekans değerleri önem sıralarına göre Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Türkiye’de Göçmenlerin Entegrasyonunun Zorlaştırıcı Unsurlar

Türkiye’de Göçmenlerin Entegrasyonunun Zorlaştırıcı Unsurlar		f
1	Göçmenlere yönelik olumsuz tutumlar ve davranışlar.	12
2	Türkçe bilmeme.	11
3	Göçmenlerin görgü ve hukuk kurallarına uymaması.	6
4	Varlıklarından duyulan rahatsızlık ve güvenliğe yönelik endişeler.	6
5	Göçmenlerin aldıkları yardımlardan dolayı yerel halkta oluşan rahatsızlık.	5
6	Gettolaşma.	4
7	Koordinasyon sorunları.	4
8	Suriyeli kadınların ikinci eş olarak alınması ve evlilik vaadi ile istismarı.	3

Tablo 3 incelendiğinde göçmenlerin topluma entegrasyonunu zorlaştırıcı en önemli unsurun göçmenlere yönelik olumsuz tutum ve davranışlar olduğu görülmektedir. Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde, göçmenlere yönelik olumsuz tutumların genellikle göçmenlere yönelik olumsuz bakış açısı/ön yargı şeklinde tezahür ettiği görülmektedir. K17’ye göre halk arasında göçmenlere yönelik olumsuz bir bakış açısı vardır ve bu olumsuz bakış açısından dolayı göçmenlere yapılan yardımlar dahi bazı vatandaşlarda huzursuzluklar meydana getirmektedir. K18’e göre ise Suriye ve diğer ülkelerden kitlesel göç akışı başladığından beri, farklı sebeplerden dolayı çeşitli endişeler dile getirilmeye başlanmış ve yerel halkta göçmenlere yönelik olumsuz bir bakış açısı gelişmiştir. Göçmenlerin entegrasyonuna yönelik faaliyetlerde belediyelerin önemli katkılarının olabileceğini ifade eden K14’ün bu konudaki gözlemleri şu şekildedir:

“Entegrasyon, sekiz saatlik bir eğitim programı var entegrasyonu yönelik. Sosyal etkinlikler yaptık bu entegrasyon programından, resim sergisi gibi şeyler. Gördük ki bizim vatandaşlarımız göçmenlere yönelik çok ön yargılı ama aynı zamanda da çok yardımsever. Fakat şunu da söyleyebilirim ki doğu kökenli insanlar göçmenleri daha hoşgörülü karşıyorlar. Belki kendileri de bir zamanlar kendi topraklarından kopup gelmenin duygusunu taşıyorlar ve göçmenlere karşı daha hoşgörülü davranıyorlar.”

Göçmenlere yönelik ön yargının entegrasyonu zorlaştırıcı, negatif bir durum olduğunu ifade eden K21’in bu konudaki gözlemleri ise şu şekildedir:

“Özellikle evlilik konusu Suriyeliler açısından tam bir dezavantaja dönüşmüş durumda. İkinci eş olarak o bir aileye mensup oldukları zaman aslında ekstra mağdur edildiklerini Türk

vatandaşları ön yargıları sebebiyle fark edemiyor. Suriyelileri yönelik ciddi bir kırılmamış ön yargının olduğundan bahsedebiliriz. Türk hanımlar özellikle Suriyeli hanımların makyajı ile alakalı çok fazla eleştiri de bulunuyor. Fakat onların makyajının kültürlerinin bir parçası olduğunu, aslında kadının da kendisini aynada böyle görmek suretiyle hayata tutunmaya çalıştığını fark edemiyorlar... Almanya'daki zamanında Türklerin yaşadıklarını bugün Türk vatandaşları aynısını ve daha fazlasını Suriyelileri yaşıyorlar.”

Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde, göçmenlere yönelik olumsuz tutumların bir sonucu olarak olumsuz davranışların geliştiği ve bu davranışların ayrımcılık/dışlama şeklinde tezahür ettiği görülmektedir. K34'e göre göçmen entegrasyonunun önündeki en önemli engellerden biri yaygınlaşan ayrımcılıktır. Basına yansıyan göçmen karşıtı açıklamaların, göçmen karşıtlığının artmasında etkili olduğunu ifade eden K21'in, çokluklarda dahi gözlenir bir davranış haline gelen ayrımcılık konusundaki gözlemleri şu şekildedir:

“...Çocuklar okullarda Suriyeli çocuklara genelde zorbaca davranıyorlar. Büyüklerden duydukları kadarıyla Suriyeli çocuklara sürekli defolun ülkenize, kendi ülkenizde yaşayın şeklinde çıkışlarda bulunuyorlar... Yaptığımız proje kapsamında, örneğin izcilik kampında, Türk çocukları göçmen çocuklarla aynı masada oturup yemek yemek bile istemiyorlardı. İzcilik kampında çocukları sırayla ata bindiriyorduk, ama göçmen çocuklara sıra geldiğinde Türk çocukları gitsinler kendi ülkesinde ata binsin onlara sıra vermeyin şeklinde çıkışlarda bulunuyorlardı...”

Suriye'den kitlesel göçün başladığı dönemde Türk halkının büyük bir bölümü kucaklayıcı bir tavır sergilemişse olsa da, yukarıda aktarılan veriler Geyik-Yıldırım ve Dinler (2021: 473) tarafından yapılan araştırmadan elde edilen bu kucaklayıcı tavrın zaman içerisinde değişebildiğini ve özellikle komşuluk boyutunda farklılaşabildiğini gösteren bulgularla örtüşmektedir. Geyik-Yıldırım ve Dinler'e göre bu durum aynı zamanda, entegrasyonun etkileşim ve iletişim boyutunda Suriyeliler ile Türkler arasında yaşanan sorunlu bir sürecin varlığına da işaret etmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde görüleceği üzere göçmenlerin topluma entegrasyonunu zorlaştıran diğer önemli unsur Türkçe bilmemeleridir. Suriye'den gelen göçmenler tarafından kurulan bir STK'nın yetkilisi olan K28'e göre entegrasyonun birinci şartı eğitim ve dil öğrenmedir. Bundan dolayı da göçmenler arasında Türkçe'nin kullanımının yaygınlaştırması gerekmektedir. STK yetkilisi bundan dolayı ulaşabildikleri tüm aileleri ziyaret ettiklerini, Türkçe öğrenmeleri ve çocuklarını okula göndermeleri için onları teşvik ettiklerini ifade etmiştir. Entegrasyonun tarafların birbirini anlaması ile mümkün olabileceğini ifade eden K7, kamu kuruluşlarında ve yerel yönetimlerde dil bilen personel bulundurulmasının soruna geçici olarak çözüm ürettiğini ve kalıcı çözümün yolunun ise dil öğretimi olduğuna dikkate çekmektedir. Göçmenlerin yaşadıkları topluma entegre olmalarının anahtarının dil öğrenme olduğunu ifade eden K16'ya göre, “...ülkelerinde durum düzelse dahi, buraya gelen göçmenlerin en az %30'u geri dönmeyecektir. Dolayısı ile de mutlaka dil desteği sağlanmalıdır...”. Katılımcıların, özellikle yerel yönetimlerde çalışan yetkililerin, ifadeleri incelendiğinde katılımcıların dil öğreniminin entegrasyon sürecindeki öneminin farkında oldukları ve birçok belediyede Türkçe öğretmek için dil kurslarının açıldığı görülmektedir.

Bu bulgular Geyik-Yıldırım ve Dinler (2021: 473) yapılan araştırmadan elde edilen göçmenlerin Türk toplumuna entegrasyonunda karşılaşılan en önemli sorunun dil farklılığı olduğu yönündeki bulguyu destekler niteliktedir. İlgili araştırmanın bulguları, bu sorunun ayrıca Türk komşuları ile etkileşimsizlik gibi sosyal bir soruna da kaynaklık ettiğini göstermektedir (Geyik-Yıldırım ve Dinler, 2021: 473). Türk komşuları ile etkileşimsizliğin bir sonucu olarak, göçmenlerin kendi aralarındaki etkileşimlerinin artması ve gettolaşma gibi bir başka sorunun ortaya çıkması ise olasıdır. Dolayısı ile Türkçe bilmemenin, aslında kendi başına bir zorlaştırıcı olmaktan çok, bir dizi zincirleme soruna neden olan bir unsurdur.

Göçmenlerin entegrasyonun zorlaştıran bir diğer unsur ise *göçmenlerin kurallara uymaması* ve bu durumun yerel halkta oluşturduğu rahatsızlıktır. Hamberger’e (2000) göre göç edilen toplumunun bazı anlayış ve temel normlarına uymak entegrasyonu etkileyen faktörden biridir (Hamberger, 2009: 5) ve toplumun normlarına uymamanın, yerel halkta oluşturabileceği rahatsızlıkların entegrasyonu olumsuz yönde etkilemesi beklenebilir. Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde kurallara uymam sorununun iki şekilde tezahür ettiği görülmektedir. Bunlardan ilki göçmenlerin görgü kurallarına uymamasıdır. Göçmenlerin kullandıkları ağır baharatların kokuları, yazın geç saatlere kadar parklarda ve balkonlarda oturmaları, erklerin yazın iç çamaşırı kullanmaması ve bunun sonucunda ortaya çıkan nahoş görüntüler yerel halkta rahatsızlık yaratmaktadır. K7, bu konudaki gözlemlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“...Gördüğüm kadarı ile gelen insanlar daha çok kırsal kesinden gelmiş, şehirli hayata uygun olmayan insanlar genellikle. Özellikle bazı semtlerde kullandıkları baharatlar adeta tüm mahalleyi kokutmuş, vatandaşları çok rahatsız oluyor...”

Kurallara uymam sorununun diğer tezahür şekli ise hukuk kurallarına uymamadır. K25’e göre Suriyelilerin genel olarak kurallara uymayan bir topluluktur. Özellikle trafik kurallarına uymamaları kamu düzenini, toplumsal huzuru tehdit etmektedir ve önemli bir şikâyet kaynağıdır. K8 ise aynı zamanda entegrasyonda orta çıkan yetersizliğin sonucunda yaşanan gettolaşmanın da belirtilerini taşıyan bir başka soruna dikkat çekmektedir. K8, bu konudaki gözlemini şu şekilde aktarmaktadır:

“... İlçemizde örneğin göçmenler kendi aralarında illegal bir taksi sistemi kurmuşlar. Taksi ihtiyacı duyduklarında vatandaşın tercih ettiği sarı taksileri tercih etmek yerine kendi korsan taksilerini kullanıyorlar. Kanunlara onların da tabii olduğu anlatılmalıdır.”

Göçmenlerin entegrasyonun zorlaştıran bir diğer unsur da göçmenlerin varlıklarından duyulan rahatsızlık ve güvenliğe yönelik endişelerdir. Örneğin K13’e göre bir andan çok fazla göçmenin ülkeye girmesi yerel halkta tedirginliğe neden olmuştur ve halk halen bu duruma alışabilmiş değildir. Yerel halk yabancılara karşı çok tepkilidir ve Arapça tabelalardan bile ciddi manda rahatsızlık duymaktadır. K11’e göre ise Suriyeli kadınlar genç yaşta çocuk sahibi olmaktadır ve oldukça genç yaşta 6-7 çocuk sahibi olmuş Suriyeli kadın sayısı hiç de az değildir. Bu durum, yerel halkta ileride kendi ülkesinde azınlık durumuna düşeceği yönünde endişeler uyandırmaktadır. K15’e göre ise göçmenlerin varlığından

duyulan rahatsızlık, göçmenlere duyulan güvensizlik ve güvenliğe ilişkin endişeler entegrasyonun önündeki en önemli engeldir. K15'in bu konudaki görüşleri şöyledir:

“...Milli birlik açısından, güvenlik açısından çeşitli sıkıntılar da bulunmaktadır. Türkiye'nin Suriye ve Irak'tan baskın ve ani aldığı o göçler içerisinde ülkemizin milli güvenliğini tehdit edecek çeşitli unsurları da yani terör örgütü elemanlarının da ülkemize bu göçle birlikte almış olması kuvvetli muhtemel. Kamplarda ve şehir içinde kalanların özellikle istihbarat örgütlerinin çeşitli terör eylemlerinde aparat olarak kullanılmasını engellemek, insan kaçakçılarının, fuhuş ticareti yapanların, organ kaçakçılarının, umut tacirlerinin, uyuşturucu kaçakçılarının kucağına düşünmesi için bunlarla ilgili devletin tüm kurumları ile birlikte mücadele etmesi gerekli. Özellikle onların topluma entegrasyonu barınma ve gıda kadar acil, bir eylem planı olması gerekir. Aksi takdirde göç edenler bayanlar burada fuhuş tüccarlarının eline düşüyorlar gençler ve çeşitli uyuşturucu tüccarlarının suç örgütleri mafya örgütlerini eline düşüyorlar. Kimsesiz çocuklar organ mafyalarının eline düşüyorlar. Takip edilmediği sürece aralarına giren ajanları vasıtasıyla ülkemizin yapısını dokusunu bozmaya çalışan istihbarat örgütlerinin elemanları tarafından bunlar özellikle ayaklandırmak suretiyle topluma zararlı hale getirmek için çeşitli projelerle karşı karşıya olduğumuzu söylememiz gerekir. Dolayısıyla göçün bu yönlü güvenliği konusunda da çok ciddi bir şekilde bunların sürekli takip edilmesi gerekir...”

Göçmenlerin entegrasyonun zorlaştıran bir diğer neden ise göçmenlerin aldıkları yardımlardan dolayı yerel halkta oluşan rahatsızlıktır. Yerel halk arasında göçmenlere yönelik olumsuz bakış açısının olduğunu ifade eden K17, yapılan yardımların yerel halkta rahatsızlığa neden olduğunu belirtmekte ve özellikle Kızılay Kart uygulamasına dikkat çekmektedir. Kızılay Kart uygulaması, Kızılay tarafından göçmenlere ödenen nakit yardımı uygulamasıdır ve K17'ye göre özellikle bu uygulama bazı vatandaşlarda huzursuzluk kaynağıdır. Kızılay Kart uygulamasına dikkat çeken bir diğer katılımcı ise K4'tür. K4, bu uygulamanın göçmenleri doğurganlığa sevk ettiğini de ifade etmektedir. Çünkü bu uygulamadan yaralanabilmek için göçmen ailenin en az 3 çocuğunun olması gerekmektedir. K26'ya göre ise özellikle belediyelerin göçmenlere doğrudan yardım yapmasının çok fazla tepkiye yol açmaktadır. Göçmenlere yapılan yardımların yerel halkta oluşturduğu rahatsızlığa dikkat çeken K7, durumu *“...Suriyelilere yardımlar çok iyi niyetli yapıldı. Fakat kendi insanımız bize düşman oldu. Suriyeliye veriyorsunuz vatandaşa gelince vermiyorsunuz, yardım yapmıyorsunuz şeklinde çok fazla şikâyet var...”* şeklinde özetlemiştir. Göçmelere yapılan yardımların yerel halkta oluşturduğu rahatsızlığa değinen K21'in bu konudaki gözlemleri ise şu şekildedir:

“...gerek Birleşmiş Milletler, gerek Avrupa Birliğinde çok fazla proje destekli hibe olmasına rağmen, kurumlar vatandaşların tepkilerini çekindikleri için bu projelere başvuru konusunda çok fazla talep olmuyor. Aslında göçmenlerin tüm yükünü ülkemiz çekmesine rağmen sırf vatandaşların tepkisini çekmemek adına çok büyük hibeler alınabilecekken bunları başvurulmaktan geri duruluyor. Çünkü sonunda iş siz Suriyeli vatandaşlara şunlara veriyorsunuz hizmetleri veriyorsunuz kendi vatandaşımıza vermiyorsunuz da dönüyor.”

Katılımcıların görüşlerine göre entegrasyonu zorlaştıran bir diğer unsur da gettolaşmadır. Literatür incelendiğinde gettolaşmanın yerel yönetimlerin genelinde bir sorun olarak algılandığı görülmektedir (Erdoğan, 2017: 111). Ancak bu sorunun, gelişmiş ülkeler dâhil, göçmen alan bütün ülkelerin ortak sorunu olduğu görülmektedir (Erbaş, 2019). Gettolaşmanın nedenlerini inceleyen

çalışmaların çoğunda varılan ortak neden ise göçmenler ile yerel halk arasındaki gelişmişlik ve imkân farkları olduğunu göstermektedir (Alarçin, 2019: 156). Türkiye’deki Suriyeli göçmenlerin mekânsal yoğunlaşmasını araştıran İnce (2018: 63), bazı bölgelerde göçmen yoğunlaşmasının gözlemlendiğini, bu yoğunlaşmaların gettolaşmaya dönüşebileceğini ve bu dönüşümün de toplumsal çatışma başta olmak üzere birçok riskleri barındırabileceğini vurgulamıştır. Bundan dolayı da gettolaşmanın önlenmesi göçmenlerin entegrasyonu sürecinde önemlidir.

Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde K25’e göre göçmen entegrasyonunu sağlamak özellikle gettolaşmayı önememek için önemlidir, entegrasyonun sağlanamaması göçmenleri gettolaşmaya itmektedir. K25, durumu “...Örneğin merkezde bir Hürriyet Caddesi var. Adeta küçük Halep gibi, ben daha önce Halep’te de buldum ayırt edemezsiniz. Esnafın %80’i Suriyeli, müşterilerin %90’ı Suriyeli...” şeklinde örneklendirmiştir. Gettolaşmayı entegrasyonu zorlaştıran bir unsur olarak gören K8’in gettolaşmaya ilişkin gözlemlerini şu şekildedir:

“Suriyeliler berber, bakkal, restoran, ayakkabıcı olarak hayatlarını kazanıyorlar. Tabii bu dükkânları Suriyelilerin yoğun olduğu mahallelerde açıyorlar. Göçmenler daha çok Karadeniz Mahallesi, Barbaros Hayrettin Paşa mahallesinde yer alıyor, Merkez mahallesinde de yoğunluk var. Hepsinin belli yerlerde yaşaması doğru bir şey değil.”

Göçmenlerin entegrasyonun zorlaştıran bir diğer unsurun da entegrasyona ilişkin çalışmalarda kamu kuruluşlar, yerel yönetimler ve STK’lar arasındaki koordinasyonsuzluk olduğu görülmektedir. Aslında katılımcıların ifadeleri kamu kuruluşlarının, yerel yönetimlerin ve STK’ların göçmenlere yardım etme adına iyi niyetle hareket ettiklerini ve kendi ölçeklerinde faaliyetler yürüttüklerini göstermektedir. Ancak bu faaliyetlerden maksimum faydanın sağlanabilmesi için koordinasyon önemli bir unsurdur. Göçmenlere yönelik faaliyetlerde koordinasyonun önemine dikkate çeken K30’un bu konudaki gözlemleri şöyledir:

“...Bugün ülkemizde bulunan yüzlerce dernek ve vakıf kendi çaba ve gayretleri ile iyi niyetli bir şekilde göçmenlerle ilgili birtakım faaliyetler yapmaya çalışmaktadırlar. Bu faaliyetler her ne kadar iyi niyetli çabalar olsa da belli bir plan ve uzmanlık alanına göre yapılmadığı takdirde, sorunlarının çözümüne katkısı son derece düşük olmaktadır. Ülkemizin buna yönelik ve milletimizin buna yönelik katkıları etkin ve verimli bir şekilde yönetilememektedir. Yani her dernek ve vakıf gıda dağıtmaya çalışmakta, her dernek ve vakıf kıyafet yardımı yapmaya çalışmakta, her dernek ve vakıf bakım ve eğitim yardımı yapmaya çalışmakta. Yani bir dernek her şeyi yapmaya çalışmaktadır. Bir STK’nın her şeyi yapabilmesi, her konuda uzmanlaşması çok mümkün olmayacağı için dernek ve vakıflarımızın da bu manada göç yönetiminde bir plan dâhilinde yukarıda bahsettiğimiz gibi birtakım alanlara yönlendirilmelidir. Aksi takdirde bir ilçede bulunan 5 tane 10 tane dernek aynı göçmene ayda 5 tane 10 tane erzak ve kıyafet yardımı yapmaktadır...”

Suriye’den gelen göçmenler tarafından kurulan bir STK’nın yetkilisi ile yapılan görüşme ise koordinasyon konusundaki eksikliğin bir başka boyutuna dikkate çekmektedir. Suriye’den gelen göçmenler tarafından Türkiye’de kurulmuş, 8’i Gaziantep olmak üzere, 32 STK’nın olduğunu ifade eden K28, “...valiliğin göçmenlere ilişkin toplantılarına davet edilmek istediklerini, valiliğin bu

STK'ları bir araya toplayarak koordinasyonu sağlamasının gerekli olduğunu..." ifade etmektedir. Türk STK'larla hiçbir bağlantılarının olmadığını ifade eden K28 GİGM ile olan ilişkilerine dair ise şunları aktarmıştır:

"Göç İdaresiyle ilişkilerimiz çok iyiydi. Gelen Suriyeliler ne yapacağını bilmiyorlardı onlara misafir kimliği çıkarttık. Göç İdaresi şu an bize kapılarını kapattı. Hiç görüşmüyor. Pandemi süresince zaten görüşme olmadı ama pandeminin etkisi azalınca da görüşme gerçekleşemedi. Görüşme teklifimizi ret ediyorlar."

Göçmenlerin entegrasyonun zorlaştıran bir diğer neden de Suriyeli kadınların Türk erkeleri tarafından istismar edilmesidir. Katılımcıların ifadelerine göre bu sorun iki şekilde tezahür etmektedir. Bu tezahürün ilki Suriyeli kadınların evlilik vaadi ile Türk erkeleri tarafından istismar edilmesidir. Ancak K11'e göre bu durum sadece istismarla kalmamakta, çocuk sahibi olma ile de sonuçlanmaktadır. Bu durumun Suriyeli kadınların Türk erkelerine, dolayısı ile de Türk toplumuna olan bakış açısını olumsuz yönde etkilemesi ise kaçınılmazdır. Bu sorunun ikinci tezahürü ise Suriyeli kadınların Türk erkeleri tarafından ikinci eş olarak alınmasıdır. Bu durumun ise Türk kadınlarının, Suriyeli kadınlara olan bakış açısını negatifleştirdiğini söylemek mümkündür. K25'e göre bu durumu aynı zamanda Türk aile yapısını tehdit eder bir hal de almaya başlamıştır. K25'in bu konudaki gözlemleri şu şekildedir:

"...Suriyeli kadınlarla ikinci eş olarak çok fazla evlilik yaşandı. Kilis, Hatay, Antep ve Urfa çevresinde ikinci eş modası oldu Suriyeli kadınlarla birlikte. Bu durumda Türk kadınları artık kocalarımız bizlerin yüzüne bakmıyor diye Suriyeli kadınlardan nefret etmeye başladılar."

c. Türkiye'de Göçmenlerin Entegrasyonunu Kolaylaştırabilecek Unsurlar

Katılımcıların Türkiye'de göçmenlerin entegrasyonunu kolaylaştırabilecek unsurlara dair görüşlerinin içerik analizi sonucunda ulaşılan bulgular ve bu bulguların frekans değerleri önem sıralarına göre Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Türkiye'de Göçmenlerin Entegrasyonunun Kolaylaştırabilecek Unsurlar

Türkiye'de Göçmenlerin Entegrasyonunun Kolaylaştırabilecek Unsurlar		f
1	Çok kültürlülüğe uygun bir millet olmamız ve kültürel çeşitliliğimiz.	3
2	Göçün beraberinde getirdiği birikimlerden ülke menfaatine faydalanma isteği.	3
3	Gelenlerin çoğunun bizim gibi Müslüman olması.	2

Tablo incelendiğinde katılımcıların göçmenlerin entegrasyonunu kolaylaştırabilecek az sayıda unsurun varlığından bahsettikleri, bu unsurlardan bahseden katılımcı sayısının (6 katılımcı) da oldukça düşük olduğu (K2, K19, K26, K30, K32, K34) görülmektedir. Martikainen'e (2010: 274) göre genel bir yaklaşım olarak aynı dinden olmanın entegrasyon sürecini kolaylaştıran önemli bir unsurdur ve din entegrasyonda önemli bir rol üstlenebilir. Özellikle camilerin bir ibadet mekânı olmanın yanı sıra toplanma alana olduğu da dikkate alındığında, camiler bu süreçte önemli bir rol üstlenmesi beklenebilir. Bu bağlamda birçok katılımcının gelenlerin çoğunun bizimle aynı dinden olmasını entegrasyonu kolaylaştıracak bir unsur olarak görmesi beklenirken, sadece 2 katılımcının (K2, K32) bu

kolaylaştırıcının fakında olduğu görülmektedir. Örneğin; K2 “...Suriyelilerin çoğunun bizim gibi Müslüman olmasından dolayı topluma İslam dinin hoşgörüsüyle, birlikte yaşama kültürü kazandırılabilirdiğinden... bahsetmektedir. K32 ise ...aynı dine sahip olmanın uyumu kolaylaştırıcı bir faktör olduğu...” ifade etmektedir.

Türkiye’nin sahip olduğu çok kültürlü yapının entegrasyonu kolaylaştırıcı bir unsur olabileceğinin fakında olan katılımcı sayısının da az olduğu görülmektedir. K26’ya göre “...Mezopotamya’da yetişmiş olduğumuz için çok kültürlülüğe uygun bir milletiz. Antep’te belki kültürel benzeşmeden kaynaklı, güvenlik anlamında göçmenlerin bir sorun olduğundan bahsedemeyiz.”. Bu ifade aslında, entegrasyonu kolaylaştıran unsurların aynı zamanda sorunların oluşmasına karşı bir bariyer görevi yaptığını da göstermektedir ki, bu da entegrasyonu kolaylaştırıcı unsurlara odaklanılmasını gerekliliği göstermektedir.

Göçle birlikte gelebilecek ve ülke menfaatine kullanılabilir nitelikteki fırsatların entegrasyonu kolaylaştırıcı unsurlar olabileceğinin fakında olan katılımcı (K26, K30, K34) sayısının da az olduğu görülmektedir. Oysa bu unsurların entegrasyonu kolaylaştırma adına önemli işlevlerinin olması beklenebilir. K26’ya göre göçmenler önemli bir insan kaynakları sermayesidir ve daha aktif entegrasyon programları ile gelen insan sermayesini daha iyi değerlendirme konusunda politikalar üretmelidir. K30’a göre ise “...göçün beraberinde getirdiği birikimlerden, yine ülke menfaati faydalanılması gerekmektedir...”. K34’ün bu konudaki düşünceleri ise şu şekildedir:

“Orta ve uzun vade de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile göçmenlerin bir arada yaşayabileceği, karşılıklı ortak zemin içerisinde birlikte yaşayabilecekleri bir ortamı oluşturmak. Göçmenler arasında memleketimize faydalı olanlar olursa, bunlardan da istifade etmek isteriz tabi. Göç yönetiminde en önemli servetimiz tarihimiz, kültürel çeşitliliğimiz, birikimimiz Osmanlı mirası oluşumuz. Büyük, güçlü ve köklü bir medeniyetimizle göçmenleri kucakladık.”

Bu bulgulara dayanarak katılımcıların daha çok entegrasyonun önündeki engellere yoğunlaştıkları ve entegrasyonu kolaylaştıracak unsurların farkında olmadıkları veya entegrasyonu kolaylaştıracak unsurlara dair farkındalık düzeyin düşük olduğu söylenebilir.

d. Türkiye’de Göçmenlerin Entegrasyonunu Sağlamak İçin Yapılabilecekler

Katılımcıların Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak için yapılabilecekler dair görüşlerinin içerik analizi sonucunda ulaşılan bulgular ve bu bulguların frekans değerleri önem sıralarına göre Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Türkiye’de Göçmenlerin Entegrasyonunu Sağlamak İçin Yapılabilecekler

Türkiye’de Göçmenlerin Entegrasyonunun Sağlamak İçin Yapılabilecekler		f
1	Entegrasyonu desteleyecek kapsamlı çalışmalar yapılmalı.	15
2	Göçmenlerin Türkçe öğrenmesini kolaylaştırmak için kurslar yaygınlaştırmalı.	11
3	Kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyon sağlanmalı.	8

4	Göçmenlere rehabilitasyon desteğinin sağlanması.	7
5	Göçmenlerin görgü ve hukuk kurallarının öğretilmesi.	4
6	Getto oluşumu önlenmeli.	3
7	Merkezi yönetim tarafından belediyelerin desteklenmesi.	3
8	Politikalar göçmenlerin kalıcı oldukları varsayımı üzerine kurulmalı.	3

Tablo 5’de görüleceği üzere, Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak için katılımcıların yapılmasını önerdiği en önemli şey, entegrasyonu desteleyecek kapsamlı çalışmalardır. Bu çalışmaların neler olabileceğine dair katılımcıların ifadeleri incelendiğinde, bu çalışmaların iki boyut altında toplandığı görülmektedir. Bunlardan ilki göçmenlere yönelik ön yargının kırılmasını diğeri ise yerel halk ile göçmenlerin kaynaşmasını sağlayacak faaliyetlerdir. K20’ye göre yerel halktaki ön yargılı tavırlar, entegrasyon sürecini sekteye uğratmamaktadır. K26’ya göre de entegrasyonu sağlama sürecinde, yerel halktaki göçmenlere yönelik ön yargının ortadan kaldırılması önemlidir. K34’e göre ise entegrasyon konusundaki en büyük sorunlardan biri halkta giderek yaygınlaşan ayrımcı tutumlar ve göçmenlere yönelik ön yargılardır. Göçmenlere yönelik ayrımcı tutumların ve ön yargının kırılması için kamu kuruluşları kadar yerel yönetimlere ve STK’lara da iş düşmektedir. K31’e göre ise entegrasyonda göçmenlerden ziyade yerel halkın, göçmenleri kabule hazır olması önemlidir ve “...yerel halkı buna hazırlama adına yapılan faaliyetlere yerel halkında katılımı önemlidir.”. K19’un yerel halktaki ön yargının ortadan kaldırılması adına yapılmasını önerdikleri şunlardır:

“Kültür merkezlerinde sosyal faaliyetler yapılabilir. Düzenli kültürel etkinlikler yapılabilir. Yerel halk göçmenler konusunda bilinçlendirecek faaliyetlerde bulunabilir. Çünkü yerel halk göçmenler karşı çok tepkili. Halka göçmenlerin duygularından, savaş esansında yaşadıklarından bahsedilebilir. Konferanslar seminerler yapılabilir, kulüp faaliyetleri yapılabilir.”

Ön yargıyı kırarak faaliyetlerin dışında katılımcıların yerel halk ile göçmenlerin etkileşime geçmesine olanak sunacak sosyal ve kültürel etkinliklerin yapılmasının ve bu etkinlikler aracılığı ile kaynaşmanın sağlanmasını önerdiği görülmektedir. Örneğin K24’e göre “...Türkler ile Suriyelileri bir araya getirecek seyahatler, sosyal etkinlikler, tiyatro etkinliği, resim heykel çalışmaları, spor faaliyetleri, mutfak ve yemek faaliyetleri gibi uyumu kolaylaştıracak faaliyetler artırılabilir.”. K19’a göre ise bu faaliyetler her kuruluşların, yerel yönetimlerin, STK’ların ve vatandaşların gönüllü katılımları ile yürütülmelidir. K21’in yerel halk ile göçmenler arasında kaynaşmayı sağlayabilecek faaliyetlerin önemine dair aktardığı gözlemi şu şekildedir:

“...Özellikle kardeşlik yemeğinde Suriyeli kadınlar kendi geleneksel yemeklerini tercümanlar aracılığıyla Türk kadınları anlatıyorlardı ve yaptıkları yemeklerin tatlarına baktırıyorlardı. Türk vatandaşı hanımlar beğendikleri yemeklerin tarifleri not alıyorlardı. Buda aralarında bir bağ oluşması açısından etkili oluyordu.”

Katılımcıların görüşlerine göre Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak için yapılabileceklerin başında göçmenlerin Türkçe öğrenmesini kolaylaştırmak için dil öğretim kurslarının yaygınlaştırılması da gelmektedir. K7’ye göre “...Entegrasyon anlamında öncelikle kendi dilimizi

onlara öğretmemiz lazımdır.”. K34’e göre “...dil öğrenme göçmenlerin uyum seviyesini artıracaktı ve bundan dolayı göçmenlere yönelik dil kursları yaygınlaştırılmalıdır.”. K16’ya göre ise bu kursalar “...Türkiye’de yaşayıp Türkçe bilmeyen göçmen kalmayınca kadar devam ettirilmelidir.”. K26’ya göre ise “...göçmenler arasında Türkçe’nin yaygınlaştırılması gereklidir ve bu kurslardan sonra Türkçe yeterlik belgeleri verilmelidir.”.

Katılımcıların Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak için yapılabilecekler için bir diğer önemli önerisi ise kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyon sağlanmasıdır. Göçmen entegrasyonu çok boyutlu ve karmaşık bir süreçtir. Bu süreçte kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonun sağlanması sürecin ve kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesi açısından önemlidir. Katılımcılara göre koordinasyonun sağlanabilmesi için kamu kuruluşları, yerel yönetimler, STK’lar ve uluslararası kuruluşlar ile sürekli iş birliği ve irtibat halinde olunmalıdır. K6’ya göre ise “...STK’lar devlerin göç yönetim politikalarına dâhil edilmelidir.”. K30’a göre ise göçmen entegrasyonunu sağlamak için yürütülen faaliyetler iyi niyetli çabalar olsa da bu faaliyetler bir plan dâhilinde ve uzmanlık alanı gözetilmeden yürütüldüğünde sorunların çözümüne katkısı düşük olan faaliyetlerdir. Düşük katkılı faaliyetler ise kaynakların etkin yönetilememesi anlamına gelmektedir. K30’ün bu konudaki gözlemleri ve önerileri şu şekildedir:

“...Bir ilçede bulunan 5 tane 10 tane dernek aynı göçmene ayda 5 tane 10 tane erzak ve kıyafet yardımı yapmak da çünkü kendi aralarında bir dernek ve vakıfların hem kendi aralarında hem de kamu kurum ve kuruluşları ile aralarında kullandıkları ortak veri tabanı bulunmamaktadır. Bu böyle yine Göç İdaresi ve veya ilgili kuruluş nezdinde ortak online veri tabanı belirli yetkiler görevlendirmeler neticesinde bu dernek ve vakıflar da açılmalıdır yani bir dernek ve vakıf bir göçmene herhangi bir konuda yardım yaparken o veri tabanına bakmalı o veri tabanında aynı göçmeni aynı konuda aynı zamanda herhangi bir yardım yapılmış mı yapılmamış mı veya onun ihtiyacı nedir bu veri tabanından görebilmelidir. Kısa orta ve uzun vadeli bir stratejik plan hazırlanmalı. İlgili kamu kurum ve kuruluşlarının üstleneceği roller sivil toplum kuruluşlarından hangilerinin kendi yetkinlik alanlarına göre hangi görevleri üstleneceği belirlenmeli düzenli yapılan toplantılarda bunların çıktıları da değerlendirmelidir...”

Katılımcıların Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak için yapılabilecekler için bir diğer önerisi ise göçmenlere rehabilitasyon desteğinin sağlanmasıdır. Katılımcılara göre Türkiye’deki göçmenlerinin çoğunluğunun savaştan kaçarak buraya geldiği unutulmamalıdır. K34’e göre “...göçmenlere yönelik rehabilitasyon hizmetleri uyumun önemli bir saça ayağıdır.”. K29 ve K30’a göre göçmenler, özellikle de çocukların üzerinde etkili olan travmaları azaltmak için projeler yürütülmelidir. K5’e göre ise “...bu projeler/destekler göçmenleri aile temelinde ele alabilecek nitelikte olmalıdır.”.

Katılımcıların Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak için yapılabilecekler için bir diğer önerisi ise göçmenlerin görgü ve hukuk kurallarının öğretilmemesidir. Katılımcılara göre (K7, K11, K25, K34) göçmenlere Türkiye’deki hukuk kuralları, özellikle de görgü kuralları ve trafik kuralları hakkında eğitim verilmedi. K7’ye göre “...gelen insan genellikle profil olarak düşük profilli. Bunlara adabı muaşeret kurallarının öğretilmesi gerekli ve bu onların entegrasyonunu hızlandırabilir.”. K34’e

göre özellikle “...adabı muaşeret kurallarının öğretilmesi, halk arasındaki negatif algıyı kırılmasında önemli bir rol oynayabilir.”.

Katılımcıların Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak için yapılabilecekler dair bir diğer önerisi ise getto oluşumunun önlenmesidir. Gettolaşmanın entegrasyonu olumsuz yönde etkilediğini ifade eden K7’ye göre “...Belli bölgelerde gettolaşmalar söz konusudur.”. K25’e göre ise göçmenlerin yoğun olarak bulunduğu Gaziantep’te bazı bölgeler ...”küçük Halep gibidir.”. K5’e göre ise “...entegrasyonu kolaylaştırmak için göçmenlerin iskân hareketlerinin gözlemlenerek getto oluşturmalarının önüne geçilmesi gereklidir.”.

Katılımcıların Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak için yapılabilecekler dair bir diğer önerisi ise merkezi yönetim tarafından belediyelerin özellikle bütçe konusunda desteklenmesidir. Ülke genelinde belediyeler, geçici koruma altında bulunmakta olan Suriyelilere, bütçelerinin büyüklükleri nispetinde değişmekte olan yardımları temin etmektedirler. Bahse konu yardımlar bazı zaman kömür, gıda, yiyecek şeklinde meydana gelirken, bazı zamanlarda da barınma ve eğitim yardımları şeklinde değişkenlik sergilemektedir (Lotfi ve Çelik-Gümüş, 2019: 110). Fakat Şahin ve Söylemez’e (2017: 967) göre göçmenlerin nüfusu dikkate alınmadan, belediyelere bütçe tahsisinin adaletsizliğe yol açmaktadır ve bu durum, kentin yerli sakinlerinin hizmetlerinden kısma anlamına da gelmektedir. Katılımcıların ifadeleri de bu durumu desteklemektedir. K5’e göre göçmenlerin entegrasyonuna yönelik faaliyetlere, yerel yönetimlerin önemli katkıları bulunabilir. Çünkü “...yerel yönetimler bir ilçenin kılcal noktasına ulaşma kapasitesine sahiptirler.”. Fakat katılımcı görüşleri incelendiğinde, yerel yönetimlerin özellikle bütçe konusunda zorluklar yaşadıkları görülmektedir. K26’ya göre “...merkezi hükümet göçmen nüfusunun belli bir sayıya ulaştığı belediyelere mutlaka kaynak aktarması yapmak durumunda.”. K26 ile aynı düşüncede olan ve göçmenlere yardımdan ziyade artık entegrasyon faaliyetlerine ağırlık vermeye başladıklarını belirten K24’ün bu konudaki gözlemleri şöyledir:

“Entegrasyon faaliyetlerimiz var. ...Yardımlardan ziyade artık bu alanda çalışmalara ağırlık veriyoruz. Tabi bu bizim için zor oluyor çünkü belediyelere doğrudan göç yönetimi anlamında bütçe tahsis edilmedi. Bizim müdürlük anlamında 6 personelimiz var, fakat yarım milyon mülteci var ilçede. Altı personelle yarım milyon mültecinin ilgilenmesi elbette söz konusu değil. IOM ve BM’den personel desteği alıyoruz. SGDD-ASAM ve UNICEF tercümanlara ücret desteğini sağlıyorlar. Çünkü çok fazla bütçe ayıramıyoruz kanun gereği.”.

Katılımcıların Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak için yapılabilecekler dair bir diğer önerisi de politikaların göçmenlerin kalıcı oldukları varsayımı üzerine kurulmasıdır. K22’nin bu konudaki görüşleri ve gözlemleri şu şekildedir:

“Bu insanlar burada çok uzun yıllardır yaşıyorlar ve bir gün Suriye güvenli bir yer olsa bile artık onların gitme yönünde bir iradeleri yok. Evlendiler, çocukları okullara başladığı, bir yaşam kurdular, akrabalık ilişkileri oldu burada. Dolayısıyla artık onların yeni vatani Türkiye. Bu realitesi göz önünde bulundurularak politikalar üretilmesi daha sağlıklı olacaktır.”

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Suriye’de patlak veren iç savaş ile birlikte ortaya çıkan istikrarsız ve güvensiz tablo, sivil halkı güvenli bölge arayışına itmiş ve zorunlu göçe maruz bırakmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak Türkiye, yoğun bir şekilde kitlesel göç dalgalarına maruz kalan bir ülke haline gelmiştir. Gelen mülteci sayısının fazlalığı beraberinde birçok sorunu da getirmiş ve Türkiye’deki mülteci yoğunluğu göç yönetimi politikalarının gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Geliştirilen yeni politikalarla birlikte 2014 yılında MIPEX indeksinde göç alan fakat entegrasyona dair politikası olmayan ülke statüsünde olan Türkiye, 2020 yılında kapsamlı entegrasyon politikaları olan ülke statüsüne yükselmiştir. Göçmenlerin entegrasyonu konusunda gösterilen yoğun çabanın sonucunda Türkiye, 6 yıl gibi kısa sürede önemli gelişmeler sağlamıştır. Fakat tüm gelişmelere rağmen MIPEX indeksinde puanı olan 52 ülke içerisinde Türkiye’nin sıralaması 43’tür. Bu tablo, yoğun çabalara rağmen Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonu konusunda sorunların olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda bu araştırmada Türkiye’de göçmen entegrasyonu konusunda ne gibi zorlukların olduğu, entegrasyonu kolaylaştıracak unsurların neler olduğu ve entegrasyon konusundaki zorlukların nasıl çözülebileceği yetkililerin (kamu kuruluşları, yerel yönetimler ve STK) görüşlerine dayalı olarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında kamu kuruluşlarında görevli 6, yerel yönetimlerde görevli 20, STK’larda görevli 10 katılımcının görüşleri değerlendirilmiştir. Görüşlerine başvuru alan kamu kuruluşları yetkilileri Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün merkez ve taşra teşkilatlarında çalışmaktadırlar. Görüşlerine başvuru alan yerel yönetim ve STK yetkilileri ise göçmen nüfusunun en yoğun olduğu İstanbul ve Gaziantep ilerinden seçilmiştir.

Araştırma kapsamında görüşlerine başvuru alan katılımcıların ifadeleri Türkiye’de göçmen entegrasyonu zorlaştıran bazı zorlukların olduğunu göstermektedir. Bu zorlukların önemlileri *göçmenlere yönelik olumsuz tutumlar (ön yargı vb.) ve davranışlar (ayrımcılık vb.), dil bilmeme, göçmenlerin görgü ve hukuk kurallarına uymaması, güvenliğe dair endişeler, gettolaşma, kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyon eksikliği*dir. Göçmenlerin entegrasyonu kolaylaştıracak unsurlar ise *Türkiye’nin kültürel çeşitliliği ve çok kültürlülüğe uygun bir ülke olması, göçün getirdiği birikimlerden ülke menfaatine faydalanma isteği ve gelenlerin çoğunun Müslüman olması*dir. Katılımcıların entegrasyon konusunda yaşanan zorlukların aşılmasına dair önerileri ise özellikle *entegrasyonu destekleyecek kapsamlı faaliyetlere* üzerinde yoğunlaşmaktadır. Katılımcılara göre bu faaliyetlerin yer halkın göçmenlere yönelik ön yargılarını kırmaya ve yerel halk ile göçmenler arasındaki kaynaşmayı sağlamaya yönelik faaliyetler olmalıdır. Entegrasyon konusunda yaşanan zorlukların aşılmasına dair diğer öneriler ise *dil kurslarının yaygınlaştırılması, kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyon sorunlarının çözülmesi, rehabilitasyon desteğinin sağlanması, Göçmenlere görgü ve hukuk kurallarının öğretilmesi, getto oluşumunun önlenmesi, belediyelerin merkezi yönetim tarafından desteklenmesi ve politikalar göçmenlerin kalıcı oldukları varsayımı üzerine kurulması*dir.

Entegrasyon, göçmenlerin yerleştiği toplumun değer yargılarına uyum göstermesini içermekle birlikte, göçmen kabul eden toplumun da onlara uyum sağlaması anlamına gelen, her iki kesim arasında dönüşümü ve değişimi gerekli kılan çift yönlü bir etkiye sahiptir. Bu süreci hızlandırmak ve olası riskleri en aza indirmek adına göçmenlerin dil öğrenme sürecini desteklenesi ve yerel halk ile göçmenler arasında iletişim ağını güçlendiren mekanizmaları geliştirilmesi gerekli görülmektedir. Özellikle göçmenlerin dil edinmeleri konusunda teşvik edici olmak ve dil edinme sürecini hızlandırmak ortaya çıkabilecek birçok sorunun engellenemesin adına önemlidir. Ayrıca entegrasyon sürecinde göçmenler kadar yerel halkın algıları da önemli olduğu için, bu süreçte yerli halka yönelik bilinçlendirme ve faaliyetlerinin düzenlenmesinin entegrasyon sürecine önemli katkıları olacaktır.

Katılımcıların ifadeleri Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonu adına yürütülen faaliyetlere özellikle STK’ların ve yerel yönetimlerin aktif bir şekilde katıldıklarını göstermektedir. Fakat katılımcıların ifadelerine göre koordinasyon sorunları, sürecin başarısını olumsuz yönde etkilemektedir. Bundan dolayı koordinasyon konusundaki aksaklıkların giderilmesi, bir bütün olarak entegrasyon sürecinin başarısı adına gerekli görülmektedir. Bunların yanı sıra özellikle yerel yönetimlerin göçmen entegrasyonu konusunda bütçe, mevzuat ve kurumsallaşma adına desteklenmesi göçmen entegrasyonu sürecinin yerel boyutta daha etkin bir şekilde yürütülmesi adına önemli görülmektedir.

Zorlaştırıcılar, kolaylaştırıcılar ve çözüm öneriler bir bütün olarak ele alındığında Türkiye’de göçmen entegrasyonu sürecinde daha çok zorlaştırıcılara ve zorlukların aşılmasına odaklanıldığı, kolaylaştırıcıların ise pek de dikkate alınmadığı ve katılımcıların birçoğunun kolaylaştırıcıların farkında dahi olmadığı söylenebilir. Bu durum zorlaştırıcıların çokluğu ve acil çözüm gerektirecek nitelikte olması ile ilişkili olabilir. Ancak göçmen entegrasyonunda kolaylaştırıcılara odaklanılması, birçok konuda sorunların oluşmasını önleyebilir. Yani kolaylaştırıcılar göçmen entegrasyonu ile sorunlar arasında bariyer görevi yapabilir. Bundan dolayı göçmen entegrasyonu sürecinde kolaylaştırıcılarında özellikle dikkate alınması faydalı olabilir.

Bu çalışmada Türkiye’de göçmen entegrasyonu konusunda ne gibi zorlukların olduğu, entegrasyonu kolaylaştıracak unsurların neler olduğu ve entegrasyon konusundaki zorlukların nasıl aşılabileceği kamu kuruluşları yetkililerinin, yerel yönetim yetkililerinin ve STK yetkililerinin görüşlerine dayalı olarak incelenmiştir. Fakat entegrasyon karmaşık, çok boyutlu ve çok aktörlü bir süreçtir. Bu sürecin önemli aktörleri ise göçmenler ve özellikle yerel halktır. Bundan dolayı araştırma kapsamında ele alınan konunun, göçmenler ve yerel halk bağlamında da ele alınarak incelenmesi önem arz etmektedir. Böylece göçmen entegrasyonu sürecinin, tüm tarafların gözünden ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve daha etkili entegrasyon politikalarının üretimesin mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Y. (2016). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Ager, A., & Strang, A. (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of Refugee Studies*, 21(2): 166-191.
- Alarçin, K. (2019). *Uluslararası göç hareketlerinde Türkiye’nin konumu; uluslararası göç ve iç göçün karşılaşması, kentsel gerilim: Şanlıurfa ve Gaziantep örneği*. (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ataca, B., & Berry, J. W. (2002). Psychological, sociocultural, and marital adaptation of Turkish immigrant couples in Canada. *International Journal of Psychology*, 37(1), 3-26.
- Bae, J., Douka, K., & Petraglia, M. D. (2017). On the üriğin of modern humans: Asian perspectives. *Science*, 358(6368), 1-7.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Bartram, D., Poros, M. V., & Monforte, P. (2017). *Göç meselesinde temel kavramlar*. (Çev. Ağabeyoğlu Tuncay, I.). Ankara: Hece Yayınları.
- Berry, J. W. (2006). Stres Perspectives on Acculturation. In Sam, D. L., & Berry, J. W. (Ed.) *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (2th ed.) (43-57). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloch, A. (2000). Refugee settlement in Britain: The impact of policy on participation. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26(1), 75-88.
- Bloch, A. (2004). Labour market participation and conditions of employment: A comparison of minority ethnic groups and refugees in Britain. *Sociological Research Online*, 9(2). Erişim adresi <https://journals.sagepub.com/doi/10.5153/sro.919>
- Bosswick, W., & Heckmann, F. (2006). *Social integration of immigrants: Contribution of local and regional authorities*. Erişim adresi https://hip.lisboa.ucp.pt/edocs/cde/2006_8367.pdf.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Castles, S., & Miller, M. (2003). *The age of migration: International population movements in the modern world* (3th ed., revised and updated). New York: Palgrave.
- Castles, S., Korac, M., Vasta, E., & Vertovec, S. (2002). *Integration: Mapping the field*. Oxford: Centre for Migration and Policy Research and Refugee Studies.
- Da Lomba, S. (2010). Legal status and refugee integration: A UK perspective. *Journal of Refugee Studies*, 23(4), 415-436.
- Erbaş, H. (2019). *Gidişlerden kaçışlara göç ve göçmenler: Kuram yöntem ve alan yazıları*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Erdoğan, M. M. (2017). *Kopuştan uyuma kent mültecileri, Suriyeli mülteciler ve belediyelerin süreç yönetimi: İstanbul örneği*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- European Parliament. (2003). *Communication on Immigration, Integration and Employment*. Erişim adresi https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-5-2003-0445_EN.html?redirect
- Geyik-Yıldırım, S. ve Dinler, M. (2021). Suriyeli kent mültecilerinin sosyal entegrasyonu üzerine nitel bir çalışma. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 452-478.
- Güler, H. (2020). Göç ve entegrasyon: Türkiye’de “uyum” ama nasıl? *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(Ek Sayı 1), 245-268.

- Hamberger, A. (2009). Immigrant integration: Acculturation and social integration. *Journal of Identity and Migration Studies*, 3(2), 2-21.
- İçduygu, A. (2004). *Türkiye 'de kaçak göç*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- İnce, C. (2018). *Uluslararası göç bağlamında Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin mekânsal yoğunlaşması*. Ankara: Iksad Publications.
- Koçak, A. ve Arun, Ö. (2006). *İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu*. Selçuk İletişim, 4(3), 21-28.
- Kumar, S. R. (2015). Neoliberalism and the new race politics of migration policy: Changing profiles of the desirable migrant in New Zealand. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(7), 1172- 1191.
- Küçük, N. (2011). *Yerel yönetimlerin Kürt kökenli grupların büyükşehirlere göç sonrası entegrasyon sorunlarına yaklaşımı Ankara örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.
- Lotfi, S. ve Çelik-Gümüş, G. (2019). Ekonomi ve Çalışma Yaşamı Bağlamında Sığınmacı ve Göçmenlerle Sosyal Hizmet. Göktuna-Yaylacı, F. (Der.) *Kuramsal ve uygulama boyutları ile Türkiye 'de sığınmacı mülteci ve göçmenlerle sosyal hizmetler içinde* (99-112). London: Transnational Press.
- Martikainen, T. (2010). Din, göçmenler ve entegrasyon. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (38), 263-276.
- Maydell-Stevens, E., Masgoret, A. M. & Ward, T. (2007) Problems of psychological and sociocultural adaptation among Russian speaking immigrants in New Zealand. *Social Policy Journal of New Zealand*, 30(30), 178-198.
- Migrant Integration Policy Index. (2019). *Key findings Turkey, 2019*. Erişim adresi <https://www.mipex.eu/turkey>
- Migrant Integration Policy Index. (2020). *Migrant integration policy index 2020, international key findings*. Erişim adresi https://www.mipex.eu/sites/default/files/downloads/pdf/mipex_INTERNATIONAL_KEY_FINDINGS.pdf
- Mülteciler Derneği. (2021). *Türkiye'deki Suriyeli sayısı Kasım 2021*. Erişim adresi https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/?gclid=CjwKCAiAtdGNBhAmEiwAWxGcUnPG9vwQNGxr-8o7s_06Avz8le_8SfXSGdZH6R2qn5bM6dYaNe4WbRoCQmcQAvD_BwE
- Penninx, R. (2004). Managing Integration the European Unions Responsibilities Towards Immigrants. In Süßmuth R., & Weidenfeld, W. (Ed.) *Elementsfor an EU-framework for integration policies forimmigrants* (94-104). Gütersloh: Migration Policy Institute and The Bertelsmann Foundation.
- Pries, L. (1999). *New migration in transnational spaces*, (Ed. Pries, L.), Vermont and Aldershot: Ashgate Publishing.
- Saygın, S. ve Hasta, D. (2018). Göç, kültürleşme ve uyum. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(3), 302-323.
- Schuster, L. (2003). Common sense or racism? The treatment of asylum-seekers in Europe. *Patterns of Prejudice*, 37(3), 233-256.
- Şahin, A. ve Söylemez, A. (2017). Büyükşehir belediyesi stratejik planlarında göçle gelenler/mülteciler. A. Yatkın (Ed.), *Uluslararası göç ve mülteci sorununun çözümünde kamu yönetiminin rolü: Uluslararası 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu içinde* (963-972. ss.). Elazığ. Erişim adresi <http://kaysem11.firat.edu.tr/wp-content/uploads/2016/05/KAYSEM11.pdf>

- Tunç, İ. (2013). *Uluslararası Göç ve Göçmenlerin Sosyo-Kültürel Uyum Sorunları* [PowerPoint slayt]. Erişim adresi https://www.academia.edu/5875594/Uluslararası_C4%B1_G%C3%B6%C3%A7_ve_Uyum_Sorunlar%C4%B1
- Üner, S. (1972). *Nüfusbilim sözlüğü*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Yağmur, K., & Van de Vijver, F. J. R. (2012). Acculturation and language orientations of Turkish immigrants in Australia, France, Germany, and the Netherlands. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 43(7), 1110-1130.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yin, R. K. (2003). *Case study research design and methods*. California: Sage Publications.

KADINLARIN İDEOLOJİK YÖNELİMLERİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI: ANTALYA ÖRNEĞİ

A FIELD RESEARCH ON THE IDEOLOGICAL TENDENCY OF WOMEN: THE CASE OF ANTALYA

Nazlı TEKİN¹

1. Dr., Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü, Uluslararası
İlişkiler Ofisi, nazlitekin78@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-8243-1140>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
30.05.2023 05.30.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220247>

* Bu çalışma "Kadın ve İdeoloji: Antalya Örnek Olay
Araştırması" isimli Doktora tezinin bir bölümünden
oluşmaktadır. (Yüksek Öğretim Kurulu Tez
numarası:723757)

Öz

Dünyayı etkileyen ideolojiler Türkiye’de de kendine yer bulmuştur. Dünyadaki ideolojilerden farklı olarak Türkiye içi dinamikler de ideolojilerin gelişimini etkilemiştir. Türkiye’de ideolojiler ilk olarak sağ-sol ekseninde ayrışırken, günümüzde ise laiklik-din, modern-geleneksel ve milliyetçilik ekseninde ayrışmaktadır. Bireyin sahip olduğu ideolojide cinsiyet belirleyici bir faktör olarak yer almaktadır. Genellikle kadınların ve erkeklerin ideolojileri yönünde farklılık olmakta, kadınlar erkeklere göre daha çok muhafazakâr ve dini ideolojileri desteklemektedirler. Bu çalışma ile kadınların ve erkeklerin ideolojik yönelimleri ve kadınların ideolojilerinin nasıl farklılaştığı ve bu farklılığa etki eden faktörler alan araştırması ile belirlenmeye çalışılmıştır. Küme örnekleme yöntemine göre Türkiye’de Antalya ilinde yaşayan kadın (663) ve erkek (196) denek üzerinde yapılan alan araştırma sonucunda; kadın ve erkek arasında benimsenen ideolojilerin farklı olduğu ve bu farklılığın nedeni biyolojik cinsiyet yerine toplumsal cinsiyet rollerinin bir sonucu olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca kadınların sahip olduğu sosyoekonomik özelliklerin onların kendi ideolojilerinde de farklılığa yol açtığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İdeoloji, Kadın, Erkek, Toplumsal Cinsiyet, Antalya Kenti.*

Abstract

Ideologies that affect the world have also found a place for themselves in Turkey. Different from the ideologies in the world, the internal dynamics also impacted on the development of ideologies in Turkey. While ideologies in Turkey first diverged on the right-left axis, today they differ on the axis of secularism-religion, modern-traditional, and nationalism. Gender has been a determining factor in the ideology of individuals. Generally, there are differences in the ideologies of women and men, and women support conservative and religious ideologies more than men. In this study, the ideological orientations of women and men and how women’s ideologies differ and the factors affecting this difference were tried to be determined by field research. As a result of the field research conducted by using the cluster sampling method on female (663) and male (196) subjects living in Antalya, Turkey, it has been found that the ideologies adopted by men and women are different, and the reason for this difference is the result of gender roles instead of biological sex. In addition, it has been found that the socioeconomic characteristics of women cause differences in their own ideologies.

Keywords: *Ideology, Woman, Man, Gender, Antalya City.*

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Compared to men, women seem to adopt conservative and religious ideologies more. In addition, the socioeconomic characteristics of women among themselves have an impact on the direction of their ideology. The aim of this study is to reveal the ideological orientations of women and men and the factors that affect the direction of women's ideologies.

Research Questions

Although the only innate difference between men and women coming from birth is the biological sex, there are differences between them in almost every area. It has been revealed in almost all studies that women have a different ideology on political issues. It is not possible to make a clear distinction as to whether this difference stems from gender characteristics or social structure. Is it gender or social conditions more effective in creating the different ideologies between men and women? What is the impact of women's socioeconomic characteristics on their ideology?

Literature Review

It is evident in almost all studies that women have a different perspective than men on political and social issues. As in the whole world, studies conducted in our country show that there are differences in ideologies between men and women, and that women adopt conservative and religious ideologies more. The ideology that women have and the factors affecting their adoption are important. In addition, the ideologies of women also influence their political party preferences. The concept of ideology, effective ideologies in Turkey, the view of ideologies on women, and women's orientation to existing ideologies that constitute the theoretical part of the study were formed by making use of the literature. Then, with the field research, the ideological orientations of men and women based on their socioeconomic characteristics were discussed.

Methodology

Firstly, a conceptual framework was formed in this study by making use of the literature on the subject. Based on women's orientation to existing ideologies and previous studies on women, a field study was conducted on women's and men's ideologies as well as to determine the effects of women's socioeconomic characteristics on their ideology. With its heterogeneous population, Antalya province was chosen as the appropriate research area. The cluster sampling method, one of the probability sampling methods, was used to determine separately the male and female subjects to be surveyed. In the Antalya sample, it was divided into clusters on the basis of districts according to their geographical structure. The data collected from the subjects during the field research was analyzed using the SPSS 23 (Statistical Package for Social Sciences) program.

Results and Conclusions

As a result of this study, some opposite findings to the previous ones regarding the direction of the ideologies of women and men have been reached. Men adopt more conservative and religious ideologies than women, and they support political parties with religious and conservative ideologies accordingly. The ideologies of women differ from the ideologies of men, and women tend towards more libertarian ones. As a result of this study, it was concluded that there is no relationship between biological sex and ideology, and that the socioeconomic conditions and gender roles of the individuals have an effect on their ideology. It has been revealed that women in Antalya, as a result of growing up in a more open environment, increasing their educational level and entering working life, moved away from conservative ideologies that attached more traditional roles to women and turned to more liberal ideologies such as social democracy and liberalism. In addition, it was concluded that the socioeconomic characteristics of women greatly differentiated the direction of their own ideologies.

1. GİRİŞ

Siyasal ve toplumsal hayatta yer alan ideoloji kavramı birey üzerinde önemli etkileri bulunmakta, onun hayata bakışını, siyasal davranışını ve toplumsal yaşamını birçok alanda etkilemektedir. İdeoloji hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerde kitleler üzerinde etkilidir. Türkiye’de; liberalizm, sosyal demokrasi, milliyetçilik, muhafazakarlık, ulusalcılık, İslamcılık ideolojileri öne çıkmaktadır.

İdeolojiler; cinsiyet, eğitim, yaş, etnisite gibi yaşamın tüm alanlarında kendini gösterir (Van Dijk, 2003). Kadının doğurgan olması ve çocuğunun bakımını üstlenmesi kadının evinde kalmasını gerektirdiği için bu arada ev işlerinin de kadına ait görülmesi; erkeğin ise evin dışında çalışması neticesinde, bu kadın-erkek ve toplum için önemli sonuçları olan toplumsal cinsiyet farklılığına yol açmaktadır. Kadın ve erkeğe toplumsal yaşamda farklı görev ve roller verilmesi, cinsiyetine atfedilen özellikleri sonucu hemen hemen her alanda aralarında farklılık oluşturmuştur. Genellikle ev ve aileyle özdeşleştirilen kadın aile bireyleri dışındaki kişilerle etkileşim içinde olmadıkları için geleneksel ve dini düşünce etrafında bir ideolojiye sahipken; erkekler ise iş yaşamında ve kamusal alanlarda ailesi dışında ikincil grup kişilerle daha çok etkileşimde bulunması ideolojisi üzerinde etkili olmuş bunların sonucunda erkeklerle kadınlar arasında ideolojilerinde bir farklılığa yol açmıştır. Kadınların siyasal ve toplumsal konularda erkeklerden farklı bir bakış açısına sahip olduğu hemen hemen tüm araştırmalarda ortaya çıkmaktadır.

Kadınların eğitim seviyesinin yükselmesi ve çalışma yaşamına girmesiyle birlikte ideolojilerinin yönü de değişmeye başlamıştır. Eğitim seviyesi yüksek ve çalışma yaşamına giren kadın ile geleneksel rolleri devam eden kadınlar arasında bu defa farklılıklar ortaya çıkmıştır. Kadınlar çalışma yaşamına girince muhafazakâr ve dini ideolojilerden uzaklaşarak özgürlükçü ideolojilere yönelmiştir.

Günümüzde ülkelerin çoğunun demokrasi ile yönetilmesiyle birlikte siyasal katılma büyük önem kazanmıştır. Kadın ve erkeklerin sahip oldukları ideolojik farklılıkları, özellikle siyasi partilere oy verirken daha net ortaya çıkmaktadır. Kadınlar siyasi ideoloji tercihlerinin sonucunda merkez sağ, dini ve muhafazakâr siyasi partileri destekleyip oy vermektedirler.

Kadın ve erkek arasında sahip olunan ideolojik farklılıkların cinsiyetten mi yoksa toplumsal cinsiyet farklılıklarından mı kaynaklandığını belirlemek çalışmanın ana konusudur. Ayrıca kadınların kendi aralarında sahip oldukları sosyoekonomik özellikleri, özellikle eğitim ve çalışma yaşamında yer alması ideolojisinde değişikliğe yol açmaktadır. Kadınların ideoloji tercihlerini belirleyen cinsiyetleri mi yoksa içinde buldukları sosyoekonomik koşullar mı olduğu alan araştırması ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. KADIN VE ERKEK ROLLERİ

Kadın ve erkeğin üreme işlevlerinden dolayı anatomik yapıları birbirinden farklıdır. Kadının doğurgan olması erkek ile arasındaki en temel farktır (Harari, 2015). Birey doğduğunda kadın veya erkek bir cinsel kimliği olur ve bu cinsel kimliği yaşamı boyunca en önemli özelliklerinden biri olur.

Tarih boyunca tüm toplumlarda cinsiyet hiyerarşisi önemli bir yere sahiptir. İnsanlar her yerde kendilerini kadınlar ve erkekler olarak ayırmışlardır ve erkekler her zaman daha iyi konumdadır (Harari, 2015). Her toplumun kültüründe cinsiyete yönelik belirli statü ve roller vardır (Ersoy, 2009). Cinsiyet farkı sadece kadınlarla erkekler arasında değil, kadınlarla diğer kadınlar arasında da vardır. Bora (2010) Türkiye’de kadınlar üzerine yaptığı çalışmasında, cinsiyetin biyolojik cinsiyete değil, toplumsal bağlama dayandığını bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Kadınlar arasında var olan farklılıklar bir yana, hepsini birleştiren ortak payda kadınlık olmasına rağmen; kadınlar kendisi dışındaki farklı gruptan kadınlarla ilişkilerini, onlara meydan okuyarak veya diğer kadınları değersizleştirerek kurmaktadır. Kadınlar doğdukları toplum içerisinde kendileri için var olan kuralların içinde doğar. Kadınların davranışları ise toplumda var olan gelenek-göreneğe göre şekillenir.

Dünyada kadın hakları 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra insan hakları olarak gelişmeye başlamıştır. Kadının ilk olarak erkeklerle eşit konuma gelmesi için çaba sarf edilmiştir. Kadının eğitim alması, ev dışında çalışması ve kamusal alanda yer alması sonucunda kadın haklarında ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye’de kadınlar yasal olarak erkeklerle eşit hakları olmasına rağmen uygulamada aralarında farklılık vardır.

Kadının eğitim seviyesinin artması ve çalışma yaşamına girmesi geleneksel kadın-erkek rollerinde değişikliklere yol açmıştır.

3. TOPLUMSAL CİNSİYET

Cinsiyet biyolojik erkek-dişi ayrımı tarih boyunca aynı kalmıştır. Kültürel bir kategori olan toplumsal cinsiyet, erkeksi ve kadınsı özellikler toplumdaki topluma ve zamanla sürekli değişim geçirmiştir (Harari, 2015). Çocuk dişi olarak doğmuşsa içinde büyüdüğü kültür sayesinde dişiliği, erkek doğmuşsa erkekliği kazanacaktır (Kundakçı, 2010). Kadın-erkek arasındaki var olan biyolojik cinsiyet farklılığı, daha sonra kadın-erkek için önemli sonuçları olan toplumsal cinsiyet farklılığına yol açmaktadır (Erol, 2008).

Cinsiyetler arasındaki davranış ve düşünce farklılıkları bir bakıma toplum olarak kadın ve erkekten nelerin beklendiğini gösterir (Ersoy, 2009). Kadın-erkek farklılığı büyük ölçüde sınıfsal, toplumsal ve kültürel değişkenlere bağlıdır. Aileler çocuk yetiştirirken kız-erkek ayrımı yapmakta ve bu ayrım genellikle kız çocukları aleyhine olmaktadır. Aileler kızlar için itaat ve sorumluluk duygusunun gelişmesine önem verirken, erkek çocuklar için başarı ve kendine güven duygularının gelişmesine önem vermektedir (Alkan, 1989). Kadınların evde yalnızca ev işleri ile uğraşır hale gelmesi ile erkeğin ise evi

geçimini üstlenmesi onu toplumsal ve siyasal yaşamda egemen konuma getirmiştir. Bu şartlar kadının sadece toplumdaki konumu değil aynı zamanda siyasal tutumunu, düşüncesini de belirlemede önemli bir rol oynamaktadır (Kışlalı, 2008).

Kadın hareketi özellikle 1980'ler sonrasında Türkiye'de de hemen her gruptaki kadınlar arasında gelişmiş ve kadın hakları için mücadele vermişlerdir. Kadınların çoğunun çalışmaya ve okula gitmeye başlamasıyla kadınların durumunda büyük değişiklik olmuştur (Trebaud, 2005). "Özel olan politiktir" fikrini savunan öğrenci ve kadın hareketleri bu alanda öncülük yapmışlardır. Aile hayatından fazlasını isteyen kadınlar evden dışarıya çıktıkça özgürleşme sürecine katkıda bulundular (Giddens, 2010). Yakın tarih boyunca dünyanın çoğu toplumlarında kadınlar erkeklere bağımlı oldukları için kadınların yeni fikirlere, eğitime ve özgür düşünceye erişebilme olanakları çoğunlukla erkekler tarafından kısıtlanmıştır.

Hayatını çocuk yetiştirerek genellikle özel alanda geçiren kadınların ataerkil toplum düzenini kabullendikleri ve kendi kişiliklerinin gelişmesini frenledikleri görülmektedir (Aksoy, 1996). Toplumda, kadın-erkek arasında fark olmayan hiçbir durum mevcut değildir. Kadına biçilen roller ve beklentilerle erkeklere biçilen roller ve beklentiler çok farklıdır. Toplumdaki bireyler, kadına ve erkeğe farklı davranmakta ve onların farklı sorumlulukları yerine getirmesi beklenilmektedir. Kadınlar da toplumsal yaşamda kendileri için biçilen geleneksel rol ve görevleri çok fazla sorgulamadan kabul etmişlerdir.

4. İDEOLOJİ KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Birey, anne karnında cinsiyetinin belirlendiği andan itibaren kendisi için verilecek ismin cinsiyetine uygun olması ve hangi renk kıyafetler giyeceği ayrımı çoktan yapılmış olur. Cinsiyet ayrımı daha bebek doğmadan yapılmaya başlanır. İlk doğduğu andan itibaren öznenin cinsiyetine uygun davranışları öğrenmesi aile içinde başlar ve sonrasında eğitim yoluyla devam eder (Althusser, 2003). İdeolojiler kadın ve erkeğe biçilen rollerin devam ettirilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Dünyada günümüzde sol denilince akla sosyalistler, komünistler ve sosyal demokratlar gelmektedir. Sağ denilince ise muhafazakârlar, milliyetçiler gelmektedir (Onur İnce, 2010). Siyasal ideolojiler, içinde yaşadığımız dünyayı bizlere farklı açılardan gösteren pencereler gibidir. Birey sahip olduğu ideoloji doğrultusunda kendi penceresinden dünyaya bakar (Nisbet, 2011). İdeoloji; siyasal, sosyal ve ekonomik hemen her konuda bireylerin hayata bakış biçimi, hayatı anlama ve açıklama çabasıdır (Sitembölükbaşı, 2007). İdeoloji sadece siyasi hayatımızı etkilememekte, bunun yanı sıra toplumsal eylemimize de yön vermektedir. Toplumsal hayattaki pratiklerin çoğu ideolojiler tarafından telkin edilir. Bu nedenle erkekler kadınlara, beyazlar siyahlara, gençler yaşlılara, zenginler fakirlere karşı ayırım uygulayabilmektedirler (Van Dijk, 2003).

İdeolojiler siyasi partilerin kullandığı önemli araçlardır. Türkiye’de de ideolojiler siyasi partiler için önemlidir. Türkiye’de siyasi partilerin kendilerini tanımladıkları bir ideoloji bulunmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi ideolojisini muhafazakâr demokrat olarak sunmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi sosyal demokrasiyi, Milliyetçi Hareket Partisi milliyetçiliği benimserken, Halkların Demokrat Partisi ise etnik milliyetçi ve sol ideolojide bir siyaset izlemektedir.

Günümüzde insanlar daha güçlü aidiyetlere ihtiyaç duymaktadır. Bu durum kendisinden farklı olan ötekine duyulan korku ve öfkeden kaynaklanmaktadır. Çünkü bizden farklı olan öteki çok yakınımızda yaşamaktadır. 21. yüzyılla birlikte özellikle kendisinden çok farklı olan ötekinin vurgulandığı bir kimlik düşüncesine doğru kaymıştır (Altuntaş, 2004). Çoğu modern ideoloji bireyin hayatını, diğer insanlarla ilişkilerini, yaşam tarzını, cinsellik, sağlık gibi hemen hemen her konuda ideolojiye sahip olanlara yönelik olarak düzenlenmeler yapmıştır (Van Dijk, 2003). Laik ideolojilerin yerine dinsel, kültürel, etnik özellikler ön plana çıkmıştır. Batı’da ideolojilerin sonu ilan edilirken İslam coğrafyalarında İslami değerler yükselmiştir. Batı toplumlarında yeni liberalizm ve yeni muhafazakarlık egemen dünya görüşleri olmuştur (Yaylagül, 2008).

Toplumsal sistem içinde var olan gelenek ve görenekler, aile, okul, din ve kitle iletişim araçları bireyi biçimlendirip yönlendiren ve denetleyen araçlardır. Toplumlarda var olan sistemler bireyleri belirli bir kalıba sokmakta ve toplumun istediği modelde insan üretilmesini öngörmekte bunu yaparken de en çok ideolojilerden yararlanmaktadır (Kazancı, 2002). Bireyin ideolojilerinin oluşmasında özellikle din, cinsiyet, eğitim, yerleşim yeri, ait olunan etnik grup ve kitle iletişim araçları etkili olmaktadır.

5. TÜRKİYE’DE ETKİLİ OLAN İDEOLOJİLER

İdeolojilerin çoğu Batı kökenli olmasına rağmen onlar dünyada ve Türkiye’de kendilerine yer bulmuşlardır. Türkiye’de sadece İslamcılık, Müslüman Doğu toplumlarına ait bir ideolojidir. Birçok ideoloji türü vardır ancak burada Türkiye’de etkili olan ve toplumsal tabanı bulunan ideolojiler (liberalizm, sosyalizm, sosyal demokrasi, milliyetçilik, muhafazakarlık, İslamcılık) ele alınmıştır.

5.1. Liberalizm

Locke’dan günümüze kadar liberaller bireycilik, yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, sınırlı devlet, özgürlük, eşitlik aynı ilkeleri savundular. Liberalizm ilk başta kadınlara eşit haklar vermemesine rağmen ilerleyen dönemlerde kadınların birey kategorisine kabul edilmesi için mücadele etmiştir (Phillips, 1995). Kadınlar; liberal ideolojinin eşitlik ilkesini kendileri için bir kalkan olarak görerek, kadın-erkek eşitliği ve hakları için mücadele etmişlerdir. Liberal ideoloji kadın-erkek eşitliği için kadınlara yol gösteren bir ideoloji olmuştur.

Türkiye’de sorumluluk toplum ve devletindir. Bireye yetki bırakılmaz ve sorumluluk almasına izin verilmez (Ercişkun, 2019). Bu kültüre sahip bir toplumda, liberalizm erkekler için de zor bir ideolojik alan iken, kadınların liberal ideolojiyi benimsemeleri çok rastlanan bir durum değildir. Türk

toplumunda daha çok liberalizm, bireyin hayatında sahip olmak istediği eşitlik ve özgürlük anlamında yer almaktadır.

Türkiye’de liberalizm bir ideoloji olarak çok kabul görmemesine rağmen, bireyin önemine vurgu yapması nedeniyle kadınların kendisini kabul ettirmek, statü elde etmek ve kamusal alanda var olabilmek için dayanak aldığı ideolojidir. Liberalizm kadınların öncelikle birey olarak ve farklı kimliklerle toplumda yer almasında ana ideoloji olmaktadır. Kadınlar diğer toplumsal amaçlarına liberal ilkeleri dayanak göstererek elde etmeye çalışmaktadırlar. Liberalizmin ilkeleri bir amaç değil araç olarak kabul edilmektedir.

5.2. Sosyalizm

Sosyalizmde; toplum, eşitlik, sosyal sınıf ve ortak sahiplik önemlidir. (Heywood, 2014). Sosyalist ideolojiyi devlet yönetiminde 1917 yılında uygulamaya geçiren Sovyet sistemi kadınlara ekonomik, kültürel, kamu ve siyasal yaşamın tüm alanlarında erkeklerle eşit haklar verdi. Kadın ve erkek eşit hale getirildiğinde, kadınların yeteneklerini serbestçe ortaya koyduğunda yapamadıkları tek bir bilimsel, sanatsal, teknik alan olmamıştır. Bu sonuç kadınların düşünsel yeteneklerinin sınırlı olduğu yönündeki ataerkil ideolojinin fikirlerini çürütmüştür (Popova, 1999). Sosyalist ideolojinin kadınlar için en olumlu yönü kadınlara da fırsat verildiğinde her alanda başarılı olabileceklerini göstermiş olmasıdır.

Türkiye’nin içinde bulunduğu muhafazakâr ve dine bağlı unsurların etkili olduğu Müslüman ve Ortadoğu ülkelerinde sosyal demokrasi ve sosyalizmin temel yapısının komünizmden geldiğine inanılır (Güler, 2010). Türkiye’de sosyalizme karşı bir ön yargı oluşmuş ve dini değerlerin ön planda ve toplumsal hayatta yeri olması, sosyalizm düşüncesinin geniş tabanlara yayılmasına engel olmuştur. Ayrıca günümüzde dünya genelinde sosyalist düşünceye sahip insanların sayısı azalmaktadır.

Türkiye’de sosyalist kadınlar 1980’li yıllarda kendi düşüncelerini dile getirip kadın hakları konusunda önemli bir literatür oluşturarak görünür olmasını sağlamışlardır (Aciyan, 2019). Sosyalist hareket, kadınlara sosyal ve siyasal sistemde hakların tanınmasında öncü olmuştur (Ataman, 2009). Kadınların sorunlarını çözmek ve kadın emekçileri bilgilendirmek ön planda olmuştur.

1980’li yıllardan sonra iç ve dış gelişmeler neticesinde Türkiye’de günden güne sosyalist ideolojiyi benimseyenlerin oranı azalmaktadır. Sitembölükbaşı (2007) tarafından Türkiye genelinde yapılan araştırmaya göre, sosyalizmi kadınların %7,3’ü, erkeklerin ise %6,4’ü benimsemektedir Tekin’in (2009) Isparta’da yaptığı araştırma bulgularına göre ev kadınlarının hiçbiri kendisini sosyalist olarak tanımlamazken çalışan kadınların sadece %2,8’i kendisini sosyalist olarak tanımlamıştır. Sosyalist ideolojiyi özellikle muhafazakâr kimliğe sahip Anadolu şehirlerinde benimseyenlerin oranı azalmaktadır.

5.3. Sosyal Demokrasi

Sosyal demokrasi ideolojisinin başlıca özelliği refah devletçiliği, yeniden dağıtım ve sosyal adalet ilkeleridir. Sosyal demokratlar için özgürlük, eşitlik ilkeleri önemlidir (Güler, 2010). Sosyal demokrasi kadınların bireysel insan haklarından tam yararlanmasını öngörür. Kadınlara pozitif haklar ve fırsat eşitliği verilmesinde öncü olmuştur. Sosyal demokrasi dini inanışa saygılı olmakla birlikte dini inanışı kendi ideolojisinin dışında kabul etmiştir. Sosyal demokrasi uygulanmasında ülkeler arasında farklılıklar olmasına rağmen, laiklik ilkesi hep önemini korumuştur (Güriz, 2011).

Sosyal demokrasi Batı'da işçiler ve düşük gelir grubundakiler tarafından desteklenmekte iken Türkiye'de sosyal refah düzeyi yüksek bireyler tarafından daha çok benimsenmektedir. Bu durum Türkiye'deki sosyal ve siyasal ayrışmanın sınıf temelli olmaktan çok kültür ve ideoloji temelli olmasından kaynaklanmaktadır. Sol düşünce, Türkiye'de daha çok Batılı değerlere işaret ederken; sağ ise yerel değerler üzerinden gelenekselliğe işaret eder (Çaha vd., 2014). Türkiye'de kadınlar özellikle eğitim seviyesi yükseldiğinde daha çok bu ideolojiye yönelmektedirler.

Türkiye'de feminist hareket daha çok sosyal demokrat hareket içerisinde kendilerine temsil şansı aramakta ve yer almaktadırlar (Güriz, 2011). Kadın haklarını savunanlar genellikle bu ideolojinin ilkelerinden destek alarak haklarını aramaya çalışmışlardır. Sosyal demokrasi ideolojinin bireye tanıdığı özgürlük alanı özellikle kadınların bağımsız düşünme ve hareket etmeleri için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Ayrıca kadınların eğitim seviyesi yükseldiğinde farklı türden ideolojiler hakkındaki bilgileri öğrenmesi ve benimsemesi artmaktadır.

5.4. Milliyetçilik

Milliyetçilik tanımı gereği siyasal olup devletle ve onun kurumları ile yakından bağlantılıdır. Çoğu devlet kurumuna erkekler hakim olmuş ve bu yüzden erkeklik ve milliyetçilik çok iyi eklemlenmiştir (Nagel, 2013). Milliyetçi ideolojiye göre, kadınların milletin biyolojik yeniden üreticisi olmanın yanı sıra toplumun kültürünü çocuklara aktarmak görevleri de vardır (Yuval-Davis, 2007). Kadınlar milliyetçi ideolojide annelik rolleri ve sahip olunan kültürün koruyucusu ve aktarıcısı kabul edildikleri için kontrol altındadırlar.

Ulus-devlette ataerkillikle birlikte, milliyetçilik ideolojisinde kadınlar hem toplumun görünen modern yönü hem de geleneksel ve değişmeyen yüzü olmuşlardır (Berktaş, 2006). Kadınların kamusal alanlarda kendilerine yer bulmaları erkeklerin kontrolünde ve kadınların geleneksel rolleri ile birlikte olabilmektedir. Kadınlar da genellikle milliyetçilik ideolojisinin erkek bakış açısını kabul ederek benimsemişlerdir.

Türkiye'de tek bir milliyetçilik yoktur. Örneğin Türkiye'de ideolojik tercihlere göre İslamcılar, Kemalistlerin, Türkçülerin, liberallerin milliyetçilik anlayışları birbirinden farklıdır. Diğer bir ifadeyle Türk milliyetçiliği yerine birçok Türk milliyetçilikleri vardır (Özkırımlı, 1999). Türkiye'de

milliyetçi ideolojiyle özdeşleşen Milliyetçi Hareket Partisi ve ülkücü hareket öne çıkmaktadır (Bora, 2008). Milliyetçi Hareket Partisi içerisinde erkekler kadınlardan daha çok yer almaktadır. Özellikle partinin gençlik kollarında genç erkeklerin sayısı kadınlardan çok daha fazladır. Kadınlardan daha çok erkekler özellikle genç erkekler milliyetçilik ideolojisini benimsemektedirler.

Türkiye’de milliyetçilik derin kökleri olan bir ideoloji olmuştur. Türkiye Cumhuriyet kurulunca özellikle Türkçülük devletin meşru dayanağı olmuştur. Türkiye’de ulusalcılık ülkede yeni yeni gelişmeye başlayan, laikliği esas alan ülke bütünlüğünü savunan bir ideolojidir. Etnik milliyetçilik ise özellikle Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğusunda Kürt nüfusu arasında kendine yer bulan bir ideolojidir.

5.5. Muhafazakârlık

Yeni muhafazakârlar toplumda var olan gelenekleri ve statükocu yaklaşımları benimserler. Otorite ve mülkiyet muhafazakâr felsefenin iki ana kavramıdır (Nisbet, 2011). Muhafazakârlar toplumsal cinsiyet ayrımının doğal olduğunu savunurlar. Bu, kadının biyolojik kaderidir (Heywood, 2014). Muhafazakarların toplumsal farklılıkları, eşitsizlikleri, hiyerarşiyi kabul eden düşünceleri toplumsal cinsiyet ilişkileri ve ailenin rolüne de yansımaktadır. Muhafazakarların bu düşünce anlayışı kadının kamusal alanda var olmasını kısıtlamıştır (Güleç Taşdemir, 2017). Modern Türk kadınından belirli bir düzeyde beklenen öncelikle anne ve iyi eş olması, belli bir oranda dini sorumluluklarını yerine getirmesi, eğer çalışma yaşamında yer alacaksa topluma yararlı dişil işlere yönelmesi ve toplumun belirlediği kurallarının içinde kalması gerekmektedir (Sancar, 2013). Türkiye’deki muhafazakâr düşüncenin merkezinde aile ve onun da çekirdeğinde kadın vardır. Yılmaz’ın araştırmasına göre kadının erkekle kamusal alandaki eşit varlığı büyük onay görürken, ev içerisinde özel alanda kadının erkekle eşit olmayan bir konuma razı olması talep edilmektedir (Yılmaz, 2006). Kadın ve erkek fitratının farklı olduğu anlayışını kabul eder. Kadın geleneksel sorumluluklarını yerine getirerek ve toplumun belirlediği sınırlar içerisinde kamusal alanda yer almasına izin verilir.

Türkiye genelinde yapılan araştırmaya göre halkın önemli bir kesiminin sosyal yaşamında muhafazakâr olduklarını ve bu muhafazakarlığın da önemli ölçüde kadınların konumu ve davranışlarıyla ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca toplumda muhafazakarlık ve dindarlık iç içe gözükmektedir. Örneğin deneklerin %58,9’u her Müslüman kadının başını örtmesi gerektiğini düşünmekte iken %32,6’sı bu fikre katılmamaktadır (Toprak ve Çarkoğlu, 2000). Kadının giyim şekli ve kadınları kamusal alanda davranışları ve kadın-erkek ilişkileri muhafazakarlığın gündeminde olmuştur.

5.6. İslamcılık

İslam çoğunlukla muhafazakarlıkla yakın ilişki içindedir (Akdoğan, 2010). İslamiyet sadece bir din değildir, İslam dini insanın diğer insanlarla kuracağı ilişkileri belirleyen ve kurallar koyan sosyal bir dindir (Duman, 2003). Siyasal İslamcılığı; çözümü devlette gören, değişimi siyasal iktidarın gücünde

ve araçlarında arayan, yukarıdan aşağıya Müslümanlaşmayı öngören, total eğilimleri baskın bir anlayış şeklinde tanımlayabiliriz (Akdoğan, 2010).

İslamcılık, dini kuralları kadınlar üzerinden tanımlarken, kadınların çoğu da kendilerine yüklenen bu kültürel rolü içselleştirmiştir (Yılmaz, 2015). İslam hukuku ve ideolojisi, sadece siyasal, ekonomik ve toplumsal hayatı düzenlemekle kalmayıp, özel hayatı da düzenlemektedir. Özel hayata ilişkin düzenlemelerin merkezinde ise kadınların bedenlerinin ve sosyal hareketliliklerin kontrol edilmesi yer almaktadır (Arat, 1993).

1980'lerin sonunda Türkiye'nin siyasal ve toplumsal gündemindeki olgulardan birisi İslami harekettir ve kadınlar bu hareketin ön planındadır. Cumhuriyet'in kurulduğu günden itibaren İslami hareket toplumsal yaşam sahnesinde en etkin dönemini yaşamaktadır (Acar, 1993). Kadınlar günümüzde İslami hareket içinde en az erkekler kadar önemli olan aktörler haline gelmiştir. Kadınların güç kazandığı bu süreç içerisinde başörtüsü de İslami hareketin sembollerinden biri olmuştur. Müslüman kadın imgesi, mahrem alanı olan evinin dışına çıkarak kolektif kitlesel hareketlere karışan aktif ve talepkar olan Müslüman kadını tarafından kırılmıştır (Göle, 2011).

1990'lı yıllarda İslamcı kadınlarla ilgili önemli bir yenilik, Refah Partisi çatısı altında örgütlenme sürecidir. Türkiye'de Refah Partili kadınlar, başörtüsü örtmek suretiyle muhafazakâr aile otoritelerinden kamusal alana çıkış için vize almaktaydılar (Ramazanoğlu, 2005). Bir partinin Türkiye'de siyasal alanda atıl durumda duran ev kadınlarını etkin şekilde oy toplama aracı olarak kullanması Türk siyasi hayatında bir ilktir. İslamcı kadınlar dindar kimliklerinin sınırı içinde kaldığı sürece erkek alanı olarak tanımlanan ve seküler dünyayla daha çok temas edilen yüksek siyaset alanında değil de "taban siyaseti" olarak tabir edilen yerde yani toplumla ilişkileri dini referanslarla sürdürme düzeyinde faaliyet göstermesi erkekler tarafından kabul edilmiştir. Geleneksel İslamcılıkta özel-kamusal alan ayırımı belirleyici olan cinsiyetçi tutum bu defa da kamusal alanda eril-dişil alanlar yaratılarak yerleri yeniden üretilmiştir (Yılmaz, 2015). İslamcı ideoloji kadının eğitilmesini cinsiyete dayalı iş bölümü içindeki anne-eş rolünün değişmemesi koşuluyla kabul etmektedir (Üşür, 1992). Kadınlar İslam dini kuralları çerçevesinde kamusal alandaki yerlerini almıştır.

6. TÜRKİYE'NİN İDEOLOJİK YAPISI

Türkiye nüfusunun çoğunluğu Müslümandır. Ancak Cumhuriyet'in laiklik ilkesini benimsemesi ve Türk kültür ve geleneklerinin de toplum üzerinde etkili olması nedeniyle Türkiye'de diğer Müslüman toplumlardan çok farklı bir din dokusu oluşmuştur. Bu toplumsal yapı içerisinde aynı toplumsal grupta yer alan kadınlar birbirlerinden çok farklı hayatlar yaşamaya itilebilmektedir. Örneğin aynı sokakta, babaları aynı fabrikada çalışan iki genç kız eğer birinin babası aşırı dindarsa ikisi çok farklı hayatlar sürebilmektedirler. Türkiye'de kadınların ve erkeklerin diğer Müslüman ülkeler kadar olmasa da birbirlerinden ayrı toplumsallaşmaları sağlanır. Kadınların genelde toplumsal alanda işi olmazsa erkekler

bir arada olması istenmez ve kadınlar da bunu kabul eder ve bu da kadın ile erkek arasında farkın artmasında önemli bir rol oynar. Toplumda kadınların ve erkeklerin hem birbirinden ayrı yaşayıp hem de özel alan ve kamusal alanı paylaşmaları; toplumsal gelişmelerin özellikle kadınlar ve erkekler tarafından farklı biçimlerde yaşanmasına yol açar (Düzkan, 2001).

Türkiye'de çok bilinen kadın kimliğinin ilki gelenekçi/muhafazakâr ideolojinin kamusal alanda meşru kıldığı anne-eş kimliğidir. İkincisi Cumhuriyet ideolojisinin yarattığı başka meşru kadın kimliği okumuş/meslek sahibi kadın kimliğidir. İslam ideolojisi ise bu ikisinden farklı örtünmüş/Müslüman kadın kimliğini meşrulaştırmaya çalışır. Bu yeni örtünmüş/Müslüman kadın kimliğinin iki farklı görünümü vardır. Bir yanda üniversite öğrencisi örtünmüş/Müslüman kadın diğer yanda İslamcı siyasal hareket içinde sokaklarda İslamcı sloganlar söyleyen militan örtünmüş/Müslüman kadındır. (Üşür, 1992).

Türkiye'de kadınların Türk-Kürt, muhafazakâr-çağdaş, İslamcı-laik ayrımlarına dayalı ideolojik kimliklere bağlılıkları mevcuttur (Sancar, 2008). Türkiye'de modernlik, geleneksellik ve dini değerler kadınlar üzerinden belirlenmektedir. Kadınların nasıl olması, davranması ve giyinmesi gibi meseleler hep toplum nezdinde tartışmaları devam eden konular olup neticesinde kadınların düşüncelerini ve hareketlerini etkileyen bir süreç olarak devam etmektedir. Kadına biçilen geleneksel toplumsal cinsiyet rolü sayesinde kadının yaşam alanının daraltılması erkeklere göre eğitim seviyesinin ve oranının az olması, çalışan kadın sayısının az olması gibi etkenler kadınların siyasi ideolojileri konusunda geniş bir imkana sahip olmasını da kısıtlamaktadır.

Türkiye'de kadınlar kamusal alanda başörtüsünün serbest olması ile birlikte kadınlar kamusal alanda görünür olmuştur. Ama kadınlar üzerinden toplumsal dinamikler ve tartışmalar devam etmektedir. Modern-geleneksel, dindar-laik ayrımı daha çok kadınlar üzerinden yapılmaktadır.

7. DAHA ÖNCE YAPILAN ARAŞTIRMA LİTERATÜRÜ

Türkiye genelinde 1999 yılında yapılan araştırmada, kendini sol-sağ ideolojik düzleminin en sağ noktasında görenlerin oranları (%13,7), en solda görenlerin oranının (%5,2) iki katından daha fazladır. Aynı araştırmada merkez sağ Anavatan Partisi ve dini ideolojiye sahip Fazilet Partisi'ni daha çok kadınların desteklediğini gösterirken, erkeklerin kadınlara göre Milliyetçi Hareket Partisi'ne daha çok oy verme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir (Toprak ve Çarkoğlu, 2000).

Toprak ve Çarkoğlu (2006) Türkiye genelinde yaptıkları araştırma bulgularına göre Müslüman kimliği benimseyen kadınlar (%51) erkeklere (%37,7) göre daha fazladır. Kadınların erkeklere göre eğitim seviyelerinin düşük olması ve toplumsal yaşama katılmalarının sınırlı olması bu sonuçlara etki eden bir faktördür.

Sitembölükbaşı (2007) ülke genelinde yaptığı araştırmada ideoloji tercihinde; kadınların en fazla sosyal demokrasi (%25,2) ve muhafazakarlık (%16,4), erkeklerin ise en fazla (%41,5) milliyetçilik

ideolojisini benimsediğini tespit etmiştir. İslamcılar, liberaller ve sosyalistler arasında kadın-erkek açısından belirgin bir ayrıma rastlanmamıştır.

İstanbul'un Eyüp ilçesinde yapılan araştırmaya göre kadınların %30,5'i, erkeklerin ise %21,1'i muhafazakâr olduğu tespit edilmiştir. Kadınlar kendilerini %16,1 oranında dindar olarak tanımlarken erkeklerde bu oran %12,7'dir. Milliyetçi kimlik kadınlarda %8,2 iken erkeklerde %15,1 oranındadır. Kadınların erkeklere göre daha muhafazakâr ve dindar oldukları tespit edilmiştir (Şentürk, 2008).

Cumhuriyet Halk Partisi (2013) tarafından seçmeni tanımak için yaptırılan araştırmaya göre kadınlar ve erkeklerin oy verme davranışlarında farklılıklar vardır. Ayrıca kadınlar arasında oy verme davranışında çok büyük farklılıklar olduğu; yaşlı ve yoksul ev kadınları ile genç, eğitilmiş ve çalışan kadınların beklentileri, talepleri ve bunlara bağlı oy verme davranışları arasında ayrımlar olduğu görülmüştür. 2011 yılı genel seçimlerinde yaşlı ve yoksul ev kadınları ağırlıklı olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'ne oy verirken özellikle eğitilmiş ve çalışan genç kadınlar büyük ölçüde Cumhuriyet Halk Partisi'ni desteklemiştir (Seçimde Başarı İçin Seçmeni Tanımak, 2013).

Türkiye'de 26 ilde kadınlarla yapılan araştırma bulgularına göre Cumhuriyet Halk Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin üst gelir grubuna mensup kadınlar tarafından tercih edildiği, buna karşılık Adalet ve Kalkınma Partisi ve Barış ve Demokrasi Partisi'nin düşük gelirli kadınlar tarafından tercih edildiği görülmüştür. Barış ve Demokrasi Partisi'ni tutan kadınların bu tercihinde rol oynayan ana faktör olarak "etnik aidiyet" duygusu öne çıkmaktadır (Çaha vd., 2014).

Türkiye'de 26 ilde kadınlarla yapılan araştırma bulgularına göre, eğitim düzeyi farklılığının kadınların edindikleri ideolojik kimlikler arasında belirgin biçimde farklılık yarattığı görülmektedir. İlkokul ve alt düzeylerde eğitime sahip olan kadınlar içinde kendini sağ yelpazede görenlerin oranı %28 iken sol yelpazede görenlerin oranı ise %13'tür. Diğer taraftan, yüksek eğitilmiş kadınlar arasında kendini solda görenlerin oranı %33 iken sağda görenlerin oranı %24'tür. Bu sonuçlara göre kadınlarda eğitim düzeyi arttıkça, sol ideolojik kimliği benimseme olasılığının arttığıdır. Sosyal demokrasi ve sosyalizm ideolojileri Türkiye'de kadınların kendi aralarında sahip olunan sosyoekonomik özelliklerine göre farklılığın en fazla görüldüğü ideolojilerdir. Üniversite mezunu kadınlar sosyalizm, liberalizm ve feminizm daha fazla benimsenmekte iken dindar kadınların en fazla mesafeli durdukları ideolojiler ise liberalizm, solculuk ve feminizmdir (Çaha vd., 2014). Eğitim düzeyi ideolojilerin yönünü etkilemektedir.

Türkiye'de kadın ve erkekler arasında siyasal eğilimlerde farklar çoğu zaman bilinmekte, kadınlar erkeklere göre siyasal gerilimleri istememekte, otoriter sistemleri ve muhafazakâr politikaları daha fazla desteklemektedir (Şentürk, 2008). Örneğin Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi'ne en fazla oy verenler kadınlardır.

Kadınların siyasal ve toplumsal konularda erkeklerden farklı bir bakış açısı çoğu araştırmalarda ortaya çıkmaktadır (Kışlalı, 2008). Kadınların erkeklere göre muhafazakâr ve dini ideolojilere daha çok yöneldiği görülmektedir. Kadınlar ayrıca merkez sağ, dini ve muhafazakâr siyasi partileri destekleyip oy vermektedir.

Bu çalışma daha önce mevcut bulgulardan yola çıkarak kadınların ideolojik yönelimlerinde etkili olan faktörleri ortaya koymayı amaçlayan bir çalışmadır. Kadınların söz konusu ideolojileri benimsemeleri onların cinsiyetlerinden mi yoksa onların içinde buldukları sosyoekonomik koşullardan mı kaynaklandığı, içinde yaşanan sosyoekonomik özelliklerin kadınların ideolojilerine nasıl etki ettiği araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır.

8. BULGULAR

8.1. Araştırma Metodu

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre Türkiye nüfusu 31 Aralık 2020 tarihi sonu itibarıyla 83.614.362 kişidir. Çalışmada Türkiye'deki 30 büyükşehir evren olarak belirlenmiş ancak amaca yönelik örnekleme çerçevesinde büyükşehirlerden biri olan Antalya uygun araştırma alanı olarak seçilmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturan Antalya ilinin genel nüfusu 2.548.308 kişidir. Bu ilin nüfusunun 1.266.365'ini kadınlar, 1.281.943'ünü de erkekler oluşturmaktadır (TÜİK, 2021).

Akdeniz Bölgesi'nde yer alan Antalya turizminin başkenti olması, yerli ve yabancı göç alması ve Türkiye'nin her coğrafyasından insanla etkileşim içerisinde bulunması dikkate alındığında; Antalya'nın farklı kültürlere sahip insanların yaşadığı bir il olduğu anlaşılabilir. Türkiye İstatistik Kurumu (2021) verilerine göre 2020 yılında Antalya'da ikamet eden nüfusun 1.271.042'si Antalya ili dışında doğmuş kişilerdir. Neredeyse nüfusun yarısı başka bir yerde doğmuş ve sonrasında Antalya'da ikamet etmeye başlamıştır. Antalya farklı coğrafyanın özelliklerine sahip insanların bir arada yaşadığı bir şehir olarak heterojen özellikler barındırmaktadır.

Araştırmanın evreni Antalya ili genelinde yaşayan reşit kadınlar ve erkekler oluşturmaktadır. Anket uygulanacak kişilerin belirlenmesi ve farklı sosyoekonomik sınıflara dağılımında olasılıklı örnekleme yöntemlerinden küme örnekleme yöntemi (Güven Tezcan, 2017) kullanılmıştır. Araştırma kapsamında Antalya ilinin 19 ilçesi esas alınarak denekler her bir ilçenin nüfusuyla orantılı şekilde kadın ve erkekler için ayrı ayrı küme örnekleme yöntemine göre tespit edilmiştir. Örneklem büyüklüğü hesaplanırken %95 güven düzeyi ve %5 hata payı (yanılma payı) oranları kabul edilerek 384 kişi (Balcı, 2005) olarak örneklem büyüklüğü belirleme standardı yerine örneklem grubunun belirlenmesinde Antalya ilinde yaşayan kadın ve erkek için ayrı yanılma payı baz alınarak belirlenmiştir. Bu çalışmada alan araştırmasında deneklerin cinsiyete göre sayısı güç analizine göre kadın denekler için hata payı %1 ve erkek denekler için de %5 olarak belirlenmiştir (Erdoğan, 2021). Ayrıca çalışmada kadınlar için örneklem hatası 0,05 ve erkekler için de 0,07 olarak belirlenmiştir (Kılıç, 2012). Çalışmanın ana konusu

kadın denekler üzerinden kurgulandığı için onlara ait yanılma payı daha düşük alınarak örneklem genişliğinin daha büyük olması yoluna gidilmiştir. Örneklem sayısı kadınlarda 663 ve erkeklerde 196 denek olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmanın sahadaki anket çalışması Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 02.02.2021 tarih ve 102/13 sayılı kararı ile izin alındıktan sonra, 22 Şubat 2021-17 Mayıs 2021 tarihleri arasında yapılmıştır.

Alan araştırması sonucunda elde edilen veriler SPSS Version 23 (Statistical Package For Social Sciences) Programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz işlemlerinde değişkenler arasında bağımlılık olup olmadığını ölçmek için parametrik olmayan test yöntemlerinden Chi-Square (ki-kare) bağımsızlık testleri kullanılmıştır (Altunışık vd., 2010). Ki-kare bağımsızlık testi ile çalışma doğrultusunda kadın-erkek cinsiyet ayrımına göre ve kadınların kendi aralarında sosyoekonomik kategorik özelliklerine göre ideolojik yönelimleri ve aralarında bağımlılık olup olmadığı incelenmiştir.

8.2. Araştırmanın Bulguları

Bu çalışma 663 (%77,2) kadın denek ve 196 (%22,8) erkek denek ile toplamda 859 kişiyle yapılmış bir çalışmadır.

8.2.1. Araştırma Verilerinin Sosyoekonomik Analizi

Bu araştırmada deneklerin sosyoekonomik özellikler aşağıdaki şekildedir.

Tablo 1. Deneklerin Yaş Grubuna Göre Dağılımı

Yaş Grubu	Kadınlar		Erkekler	
	Sayı	%	Sayı	%
18-25	156	23,5	27	13,8
26-40	251	37,9	69	35,2
41-55	175	26,4	67	34,2
56 ve üzeri	81	12,2	33	16,8
Toplam	663	100,0	196	100,0

Tablo 2. Deneklerin Yaşadıkları Yerleşim Birimleri

Yerleşim Birimi	Kadınlar		Erkekler	
	Sayı	%	Sayı	%
Büyükşehir il merkezi	330	49,8	97	49,5
İlçe	293	44,2	80	40,8
Köy/Kasaba	40	6,0	19	9,7
Toplam	663	100,0	196	100,0

Tablo 3. Deneklerin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Eğitim	Kadınlar		Erkekler	
	Sayı	%	Sayı	%
Okuma yazma bilmiyor	7	1,1	1	0,5
İlköğretim mezunu	161	24,3	58	29,6
Lise mezunu	170	25,6	59	30,1
Üniversitede okuyor veya mezunu	289	43,6	60	30,6
Lisansüstü mezunu	36	5,4	18	9,2
Toplam	663	100,0	196	100,0

Tablo 4. Deneklerin Mesleki Dağılımı

Meslek	Kadınlar		Erkekler	
	Sayı	%	Sayı	%
Çiftçi	8	1,2	7	3,6
Memur	67	10,1	33	16,8
İşçi	132	19,9	39	19,9
Emekli	34	5,1	27	13,8
Esnaf	21	3,2	36	18,4
Öğrenci	90	13,6	15	7,7
Ev hanımı	154	23,2	0	0,0
Serbest meslek (doktor, avukat, muhasebe, mühendis)	37	5,6	9	4,6
İşsiz	53	8,0	14	7,1
Diğer meslekler	67	10,1	16	8,1
Toplam	663	100,0	196	100,0

Türkiye’de çalışma yaşamında erkek sayısı kadın sayısından fazladır. Türkiye İstatistik Kurumu hane halkı işgücü araştırmasına göre 2019 yılında Türkiye’de 15 yaş ve üzeri istihdam oranı kadınlarda %28,7 iken erkeklerde bu oran %63,1’dir (TÜİK, 2021). Özellikle kadınlar evlenince çalışma yaşamında yer almamakta ev hanımlığı görevini yerine getirmektedir.

Tablo 5. Deneklerin Kişisel Aylık Gelir Düzeyi

Aylık Geliri	Kadınlar		Erkekler	
	Sayı	%	Sayı	%
Çalışmıyorum	232	35,0	20	10,2
1500 TL’den düşük	52	7,8	8	4,1

1501-3000 TL	151	22,8	49	25,0
3001-5000 TL	154	23,2	71	36,2
5001 TL üzeri	74	11,2	48	24,5
Toplam	663	100,0	196	100,0

8.2.2. Araştırmanın Verilerinin Kadın ve Erkeklerle Göre Dağılımı

8.2.2.1. Cinsiyete Göre Sahip Olunan İdeolojisi

Kadın ve erkeklerin cinsiyetine göre kendi aralarında sahip oldukları ideolojilerin dağılımı Tablo 6'de gösterilmiştir.

Tablo 6. Kadın ve Erkeklerin Sahip Oldukları İdeoloji

İdeolojiler	Kadınlar		Erkekler	
	Sayı	%	Sayı	%
İslamcılık	84	12,7	36	18,4
Sosyalist/komünist	38	5,7	10	5,1
Soyumu/ırkımı önemseyen bir hayat	40	6,0	10	5,1
Sosyal demokrasi	174	26,2	41	20,9
Muhafazakarlık	108	16,3	31	15,8
Ulusalçılık	13	2,0	3	1,5
Liberalizm	81	12,2	16	8,2
Milliyetçilik	64	9,7	37	18,9
Fikrim yok	49	7,4	10	5,1
Diğer	12	1,8	2	1,0
Toplam	663	100,0	196	100,0

Kadınlar, daha önce yapılan birçok araştırmada genellikle daha çok dini ve muhafazakâr ideolojileri benimserken bu araştırmada İslamcılık ideolojisini isteyen kadınların oranı (%12,7), erkeklerin oranından (%18,4) azdır. Buna karşılık sosyal demokrasi ideolojisine sahip kadınların oranı (%26,2) erkeklerin oranından (%20,9) daha fazladır. Benzer şekilde kadınlar arasında liberalizmi isteyenlerin oranı (%12,2) erkeklerden (%8,2) fazladır. Antalya turizmden dolayı dünyanın farklı coğrafyasındaki insanlarla etkileşim içinde olan bir kenttir. Burada yaşayan kadınların diğer kültürlerdeki insanlarla etkileşimde olmaları onların ideolojileri üzerinde diğer bölgelerin kadınlarına göre farklı bir etki yapmış izlenimi vermektedir. Türkiye'de kadınların ideolojilerinin yönü konusunda daha önce yapılan çalışmaların tam tersi sonuçlar elde edilmiştir.

Milliyetçilik ideolojisine sahip olan erkeklerin (%18,9) oranı hemen hemen kadınların (%9,7) iki katı kadardır. Daha önceki araştırma sonuçları ile aynı doğrultudadır. Erkekler daha fazla bu ideolojiyi benimsemektedir.

Liberalizm ülkemizde bir ideoloji olmanın yanı sıra bireyin toplumsal yaşamında özellikle toplumsal kuralların baskısından kurtulmak ve özgür bir hayat yaşamanın anlamını da taşımaktadır. Özellikle toplumumuzda kadınlar üzerinde erkeklere göre daha fazla katı kurallar vardır. Toplumsal yaşamda kadınların özgürlük alanı erkeklere göre daha dardır. Antalya gibi özgürlükçü hayatı yaşama fırsatlarının bol olduğu bir ilde kadınların özgürlükçü ideolojilere yönelmektedir. Diğer yandan erkeklerin kapalı ve muhafazakâr bir ortamda bile özgürce yaşayabilmeleri, onların muhafazakâr ve dini ideolojileri benimsemeye devam etmelerini sağlıyor olabilir. Hatta kimi zaman kadınların fazlaca özgür olmalarından rahatsız olan ve onların kontrol edilmeleri gerektiğini düşünen erkekler için muhafazakâr ideolojiler özellikle tercih nedeni olabilmektedir.

Kadınların erkeklere göre daha muhafazakâr oldukları ve dini ideolojileri daha çok benimsedikleri sonucu elde edilen araştırmaların tam tersi sonuç ortaya çıkmıştır. İçinde yaşanılan ortama göre kimi zaman kadınlar daha çok özgürlükçü ideolojilere destek verebilmektedirler.

8.2.2.2. Cinsiyete Göre Oy Verilen Siyasi Partinin Değerlendirilmesi

Kadınların ve erkeklerin Türkiye’de son yapılan 24 Haziran 2018 tarihli milletvekili genel seçimlerinde oy verdikleri siyasi partiler dağılımı Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Kadın ve Erkeklerin Oy Verdiği Siyasi Partiler

Oy Verilen Siyasi Parti	Kadınlar		Erkekler	
	Sayı	%	Sayı	%
Adalet ve Kalkınma Partisi	137	20,7	59	30,1
Cumhuriyet Halk Partisi	269	40,6	57	29,1
Halkların Demokratik Partisi	11	1,7	6	3,1
İyi Parti	49	7,4	10	5,1
Milliyetçi Hareket Partisi	53	8,0	28	14,3
Saadet Partisi	1	0,2	3	1,5
Diğer	143	21,4	33	16,8
Toplam	663	100,0	196	100,0

Kadınların en son yapılan milletvekili genel seçimlerde oy verdikleri birinci sırada Cumhuriyet Halk Partisi’dir (%40,6). Erkeklerde ise birinci sırada oy verdikleri Adalet ve Kalkınma Partisi’dir (%30,1). Bu çalışmada kadınların büyük bir çoğunluğu Cumhuriyet Halk Partisi’ne oy vermiştir.

Kadınların oy verdikleri ikinci sıradaki parti Adalet ve Kalkınma Partisi %20,7 oranında tercih edilirken, erkeklerin oy verdikleri ikinci sıradaki parti %29,1 oranı ile Cumhuriyet Halk Partisi'dir. Ayrıca Milliyetçi Hareket partisine oy veren erkeklerin oranı kadınlardan fazladır.

Daha önce yapılan araştırmalarda elde edilen bulguların tam tersine erkekler kadınlara göre daha fazla muhafazakâr ve dini ideolojiye sahip siyasi partilere oy vermektedir. Kadınlar ve erkeklerin oy verdikleri siyasi partiler arasında bir fark bulunmuştur. Bu çalışmada ortaya çıkmaktadır ki kadınlardan daha çok erkekler dini ve muhafazakâr ideolojiye sahip siyasi partileri desteklemektedirler. Kadın ve erkeklerin oy verdikleri siyasi partiler açısından da aralarında fark olduğu görülmektedir. Örneğin Türkiye'de kadınlar Adalet ve Kalkınma partisini erkeklere göre daha fazla destekleyip oy verirken burada Türkiye genelinin dışında bir sonuç elde edilmiştir.

8.2.3. Araştırmanın Kadınlara İlgili Verilerinin Dağılımı

Bu alt başlık altında sadece 663 kadın denek üzerinden kendi içlerinde değerlendirme yapılmıştır.

8.2.3.1. Kadınların Eğitim Seviyelerine Göre İdeolojilerinin Değerlendirilmesi

Kadınların sahip oldukları eğitim düzeyine göre benimsedikleri ideolojilerinin dağılımı Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Kadınların Eğitim Seviyesine Göre Sahip Olduğu İdeolojisi

İdeolojiler		Eğitim Durumu					Toplam
		Okuma yazma bilmiyor	İlköğretim mezunu	Lise mezunu	Üniversite mezunu	Yüksek lisans Doktora	
İslamcılık	S	4	46	17	17	0	84
	%	57,1	28,6	10,0	5,9	0,0	12,7
Sosyalist/komünist	S	0	1	3	31	3	38
	%	0,0	0,6	1,8	10,7	8,3	5,7
Soyumu/ ırkımı önemseyen bir hayat	S	0	14	13	13	0	40
	%	0,0	8,7	7,6	4,5	0,0	6,0
Sosyal demokrasi	S	0	20	34	102	18	174
	%	0,0	12,4	20,0	35,3	50,0	26,2
Muhafazakarlık	S	1	37	40	28	2	108
	%	14,3	23,0	23,5	9,7	5,6	16,3
Ulusalçılık	S	0	3	1	9	0	13
	%	0,0	1,9	0,6	3,1	0,0	2,0
Liberalizm	S	0	3	24	46	8	81
	%	0,0	1,9	14,1	15,9	22,2	12,2
Milliyetçilik	S	1	15	18	28	2	64
	%	14,3	9,3	10,6	9,7	5,6	9,7
Fikrim yok	S	1	19	17	11	1	49
	%	14,3	11,8	10,0	3,8	2,8	7,4
Diğer	S	0	3	3	4	2	12
	%	0,0	1,8	1,8	1,4	5,5	1,8

Toplam	S	7	161	170	289	36	663
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kadınlar eğitim seviyesi yükseldikçe en fazla sosyal demokrasi ideolojisine yönelmektedirler. Ayrıca sosyalizm ve liberalizm ideolojileri de eğitim seviyesi yüksek kadınlar tarafından daha fazla benimsenmektedir. Kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesi onların ideolojilerini de farklılaştırmaktadır. Buna karşılık eğitim seviyesi düşük olan kadınların İslamcılık ve muhafazakarlık ideolojilerini daha çok benimsedikleri görülmektedir. Ancak milliyetçilik ideolojisi yüksek eğitimli kadınlar arasında az benimsenmektedir. Kadınların eğitim seviyeleri yükseldikçe onların farklı ideolojiler hakkında bilgi edinme ihtimali artmakta ve yakın çevresinden beslenen geleneksel ideolojiler yerine kendi sorunlarıyla ilişki kurabilecekleri daha farklı ideolojilere yöneldikleri görülmektedir.

Araştırmamıza göre eğitim düzeylerine göre milliyetçi olduğunu söyleyenlerin en düşük olduğu grup yüksek lisans/doktora mezunlarının olduğu gruptur. Bulgular kadınların ideolojilerinin biçimlenmesinde eğitim düzeylerinin en önemli etmenlerden biri olduğunu göstermektedir.

8.2.3.2. Kadınların Kişisel Aylık Düzeyine Göre İdeolojilerinin Değerlendirilmesi

Ayrıca kadınların kendi kişisel gelirine göre benimsediği ideolojisi Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Kadının Kişisel Aylık Gelir Düzeyine Göre Sahip Olduğu İdeolojisi

İdeolojiler	Kişisel Aylık Geliri						Toplam
	Ben çalışmıyorum	1500 TL ve aşağısı	1501-3000 TL	3001-5000 TL	5001 TL üzeri		
İslamcılık	S	39	18	12	10	5	84
	%	16,8	34,6	7,9	6,5	6,7	12,7
Sosyalist/komünist	S	15	0	8	6	9	38
	%	6,5	0,0	5,3	3,9	12,2	5,7
Soyumu/ırkımı önemseyen bir hayat	S	15	2	12	8	3	40
	%	6,5	3,8	7,9	5,2	4,1	6,0
Sosyal demokrasi	S	40	13	40	58	23	174
	%	17,2	25,0	26,5	37,7	31,1	26,2
Muhafazakarlık	S	34	9	35	27	3	108
	%	14,7	17,3	23,2	17,5	4,1	16,3
Ulusalçılık	S	8	0	0	2	3	13
	%	3,4	0,0	0,0	1,3	4,1	2,0
Liberalizm	S	31	6	14	14	16	81
	%	13,4	11,5	9,3	9,1	21,6	12,2
Milliyetçilik	S	26	0	13	16	9	64
	%	11,2	0,0	8,6	10,4	12,2	9,7
Fikrim yok	S	19	3	15	10	2	49
	%	8,2	5,9	9,9	6,5	2,6	7,4
Diğer	S	5	1	2	3	1	12
	%	2,1	1,9	1,4	1,9	1,3	1,8
Toplam	S	232	52	151	154	74	663
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kadının kişisel aylık geliri ile sosyal demokrasi, sosyalizm ve liberalizm ideolojilerini benimsemeleri doğru orantılıdır. Diğer bir ifadeyle yüksek geliri olan kadınlar bu ideolojileri daha çok benimsemektedir. Düşük ve yüksek gelire sahip kadınlar arasında sahip olunan ideolojilerde bir

benzerlik bulunmamaktadır. Ancak gelir seviyesinin yüksekliği ile milliyetçilik ideolojisini benimseme arasında doğrusal bir orantı yoktur. Kadının bir gelirinin olmaması veya düşük olması onların İslamcılık benimsemelerinde ve geleneksel değerleri önemseyen ideolojilere yönelmelerinde etkili gözükmektedir.

8.2.3.3. Kadınların Mesleklerine Göre İdeolojilerinin Değerlendirilmesi

Kadınların sahip oldukları mesleğine göre sahip olduğu ideolojilerin dağılımı Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Kadınların Mesleklerine Göre Sahip Olduğu İdeolojisi

İdeolojiler	Meslek Grupları											Toplam
	Çiftçi	Memur	İşçi	Emekli	Esnaf	Öğrenci	Ev hanımı	Serbest meslek	İşsiz	Diğer		
İslamcılık	S %	2 25,0	3 4,5	18 13,6	1 2,9	5 23,8	3 3,3	41 26,6	2 5,4	6 11,3	3 4,5	84 12,7
Sosyalist/ komünist	S %	0 0,0	5 7,5	6 4,5	3 8,8	0 0,0	9 10,0	3 2,0	5 13,5	2 3,8	5 7,5	38 5,7
Soyumu/ırkım önemseyen bir hayat	S %	0 0,0	4 6,0	11 8,3	2 5,9	1 4,8	4 4,4	11 7,1	1 2,7	3 5,7	3 4,5	40 6,0
Sosyal demokrasi	S %	1 12,5	29 43,3	25 18,9	19 55,9	3 14,3	23 25,6	21 13,6	17 45,9	13 24,5	23 34,3	174 26,2
Muhafazakarlık	S %	2 25,00	6 9,0	28 21,2	3 8,9	7 33,3	8 8,9	34 22,1	5 13,5	5 9,4	10 14,9	108 16,3
Ulusalçılık	S %	0 0,0	3 4,5	0 0,0	0 0,0	0 0,0	4 4,4	3 2,0	0 0,0	1 1,9	2 3,0	13 2,0
Liberalizm	S %	0 0,0	6 9,0	13 9,8	1 2,9	3 14,3	24 26,7	7 4,6	2 5,4	11 20,8	14 20,9	81 12,2
Milliyetçilik	S %	1 12,5	8 11,9	9 6,8	4 11,8	2 9,5	7 7,8	19 12,3	4 10,9	7 13,2	3 4,5	64 9,7
Fikrim yok	S %	2 25,0	2 2,9	19 14,5	1 2,9	0 0,0	7 7,8	11 7,1	0 0,0	4 7,5	3 4,5	49 7,4
Diğer	S %	0 0,0	1 1,4	3 2,4	0 0,0	0 0,0	1 1,1	4 2,6	1 2,7	1 1,9	1 1,4	12 1,8
Toplam	S %	8 100,0	67 100,0	132 100,0	34 100,0	21 100,0	90 100,0	154 100,0	37 100,0	53 100,0	67 100,0	663 100,0

Ev hanımı, çiftçilik ve esnaflık mesleğini yapan kadınların neredeyse yarısı muhafazakâr ve dini ideolojileri benimsemektedir. Ev hanımı statüsündeki kadınların hayatının önemli bir kısmını evi içinde geçirmesi kadının yaşam şeklini, toplumsal olaylara bakış açısını ve ideolojisini de etkilemektedir.

Kadınların çalışma yaşamında yer almaması kendi ailesi ve yakın çevresi dışındaki farklı görüşlere sahip insanlarla etkileşimini azaltmaktadır.

İslamcılık ideolojisini emekli (%2,9), öğrenci (%3,3), memur (%4,5) ve serbest meslek (%5,4) meslek sahibi kadınlar daha az benimsemektedirler. Dış dünya ile fazla etkileşimde olan kadınların İslamcılık ve muhafazakâr ideolojilerden uzaklaşmak eğilimlerinin de fazla olduğu görülmektedir. Özellikle modern dönemde ortaya çıkan meslekleri yürüten kadınların modern dönemin ideolojilerini benimseme eğilimleri artmaktadır. Emekli kadınlar (%55,9), serbest meslek çalışanları (%45,9) ve memurların (%43,3) oranı sosyal demokrasi ideolojisine sahiptir.

Kadının çalışma yaşamına girmesi sosyoekonomik durumunun değişmesini beraberinde getirmektedir. Bu durum onların en kolay ulaşılabilen dini ve muhafazakâr ideoloji dışındaki diğer ideolojiler hakkında bilgi sahibi olmasını ve bu ideolojilerin kendisi ve toplum hakkındaki düşüncelerini öğrenmesi sonucunu getirmekte ve onlara yönelmelerinin yolunu açmaktadır. Ayrıca çalışma yaşamında yer almayan kadınların çoğunlukla eğitim düzeyi de düşüktür. Kadınların bir meslekte çalışması onların dini ve muhafazakâr ideolojilerden uzaklaşmasında etkili olmaktadır. Ancak sadece esnaf ve çiftçilik gibi geleneksel meslekleri yürüten kadınlar için bu durum geçerli gözükmemekte ve onlar muhafazakâr ideolojileri korumaya devam etmektedirler.

8.2.3.4. Kadınların Yaşlarına Göre İdeolojilerinin Değerlendirilmesi

Kadınların genç veya yaşlı olmasına göre benimsedikleri ideolojilerin dağılımı Tablo 28'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Kadınların Yaşına Göre Sahip Olduğu İdeolojisi

İdeolojiler		Yaş Kategorileri				Toplam
		18-25	26-40	41-55	56 + üzeri	
İslamcılık	S	13	27	30	14	84
	%	8,3	10,8	17,1	17,3	12,7
Sosyalist/komünist	S	14	16	6	2	38
	%	9,0	6,4	3,4	2,5	5,7
Soyumu/ırkımı önemseyen bir hayat	S	8	16	10	6	40
	%	5,1	6,4	5,7	7,4	6,0
Sosyal demokrasi	S	37	65	40	32	174
	%	23,7	25,9	22,9	39,6	26,2
Muhafazakarlık	S	11	44	40	13	108
	%	7,1	17,5	22,9	16,0	16,3
Ulusalçılık	S	4	4	4	1	13
	%	2,6	1,6	2,3	1,2	2,0
Liberalizm	S	37	29	14	1	81

	%	23,7	11,6	8,0	1,2	12,2
Milliyetçilik	S	12	29	15	8	64
	%	7,7	11,6	8,6	9,9	9,7
Fikrim yok	S	19	15	11	4	49
	%	12,2	6,0	6,3	4,9	7,4
Diğer	S	1	6	5	0	12
	%	0,6	2,2	2,8	0,0	1,8
Toplam	S	156	251	175	81	663
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kadının ait olduğu yaşının onların ideolojisi üzerine etkisi, diğer faktörlerin etkisi kadar açık değildir. Gençler genelde daha özgürlükçü görüşlere sahip olmakta orta ve ileri yaşlarda muhafazakâr ve dini görüşlere yönelmektedirler. Sosyal demokrasi ideolojisi ise etkisini her yaş kuşağında ve özellikle ilginç bir biçimde “56+ üzeri” yaş grubu kadınlar benimsemektedir. Sosyal demokrasini yaşı büyük kadınlar daha fazla benimsemektedir. Kentte emekli ve eğitilmiş kadın nüfusun fazla olmasının bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz.

Kadınlar arasında “18-25” yaş grubunda en fazla benimsenen ideoloji %23,7 oranı ile sosyal demokrasi ve liberalizmdir. Genç kadınların önemli bir kısmı özgürlükçü ideolojileri desteklerken daha az düzeyde de radikal denilebilecek ideolojilere veya apolitik eğilimlere meylettikleri görülmektedir. Ayrıca 41 yaş üzerindeki kadınların İslamcılık ve muhafazakâr ideolojileri gençlere göre daha çok benimsedikleri tespit edilmiştir.

İnsanlar yaşlarının ilerleyen dönemlerinde genellikle daha fazla dine ve geleneksel olan değerlere yönelmektedir. Özellikle kadınlar, ailesini ve çocuklarını korumak için toplumsal ve dini değerlere daha çok ihtiyaç duyabilmektedirler. Bu faktörün yanı sıra din özellikle insanın yaşlanması ve ölüme yaklaşmasıyla birlikte bireyin hayatında daha fazla anlam kazanabilmektedir. Bu psikolojik özelliklerin bir sonucu olarak insanlar dini ve muhafazakâr ideolojilere daha fazla yönelmektedir.

8.2.3.5. Kadınların Oy Verdikleri Siyasi Partiye Göre İdeolojisinin Değerlendirilmesi

Kadınların benimsedikleri ideolojilerine göre oy verdikleri siyasi parti dağılımı Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. Kadınların Sahip Olduğu İdeolojisine Göre Oy Verdiği Siyasi Parti

İdeolojiler	Siyasi Partiler								Toplam
	Adalet ve Kalkınma Partisi	Cumhuriyet Halk Partisi	Halkların Demokrati k Partisi	İyi Parti	Milliyetçi Hareket Partisi	Saadet Partisi	Diğer		
İslamcılık	s	48	8	2	1	7	1	17	84
	%	57,2	9,5	2,4	1,2	8,3	1,2	20,2	100
Sosyalist/komünist	s	0	24	5	2	0	0	7	38
	%	0,0	63,1	13,2	5,3	0,0	0,0	18,4	100
Soyumu/ırkımı önemseyen bir hayat	s	9	9	0	5	6	0	11	40
	%	22,5	22,5	0,0	12,5	15,0	0,0	27,5	100
Sosyal demokrasi	s	13	123	2	11	4	0	21	174
	%	7,5	70,7	1,1	6,3	2,3	0,0	12,1	100
Muhafazakarlık	s	32	24	0	12	13	0	27	108
	%	29,6	22,2	0,0	11,1	12,0	0,0	25,1	100
Ulusalçılık	s	1	8	0	3	0	0	1	13
	%	7,7	61,5	0,0	23,1	0,0	0,0	7,7	100
Liberalizm	s	5	40	1	6	2	0	27	81
	%	6,2	49,4	1,2	7,4	2,5	0,0	33,3	100
Milliyetçilik	s	13	14	0	9	14	0	14	64
	%	20,3	21,9	0,0	14,1	21,9	0,0	21,8	100
Fikrim yok	s	14	14	0	0	5	0	16	49
	%	28,6	28,6	0,0	0,0	10,2	0,0	32,6	100
Diğer	s	2	5	1	0	2	0	2	12
	%	16,7	41,6	8,3	0,0	16,7	0,0	16,7	100
Toplam	s	137	269	11	49	53	1	143	663
	%	20,7	40,6	1,7	7,4	8,0	0,2	21,4	100,0

İslamcılık ideolojisini benimseyen kadınların büyük bir çoğunluğu (%57,2) Adalet ve Kalkınma Partisi'ne oy vermiştir. Yine İslamcılık görüşüne yakın muhafazakarlık ideolojisini benimseyen kadınların en fazla oy verdikleri siyasi parti yine %29,6 oranı ile Adalet ve Kalkınma Partisi'dir. İslamcılık ve muhafazakarlık ideolojisi birbirine yakın olup bu ideolojilere sahip kadınların en fazla oy verdikleri ilk siyasi parti kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan Adalet ve Kalkınma Partisi'dir.

İdeolojisini sosyalist/komünist (%63,1), sosyal demokrasi (%70,7) ve liberalizm (%49,4) olarak benimseyen kadınlar birinci sırada Cumhuriyet Halk Partisi'ne oy vermişlerdir. Kadınlar arasında ulusalçı ideolojiyi benimseyenlerin oranı az olmasına rağmen bu kadınların büyük bir çoğunluğu (%61,5) yine Cumhuriyet Halk Partisi'ne oy vermiştir. Sosyal demokrasi, sosyalist, komünist, liberalizm ve ulusalçılık ideolojilerini benimseyen kadınların ülkemizde kendisini sosyal demokrasi ile

özdeşleşen Cumhuriyet Halk Partisi'ne oy verdiği görülmektedir. Halkların Demokratik Partisi en yüksek oranda ideolojisini “sosyalist/komünist” olarak tanımlayanlardan oy almaktadır. Bu ideolojiye sahip olanların %13,2 oranı Halkların Demokratik Partisi'ne oy vermektedir.

Milliyetçilik ideolojisine sahip olan kadınların oyu; Adalet Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve İyi Parti arasında birbirine yakın oranda dağıldıkları görülmektedir. Milliyetçilerin büyük çoğunlukla desteklediği bir parti bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle bu ideoloji genellikle Milliyetçi Hareket Partisi ile özdeşleşmesine rağmen onun diğer siyasi partilere göre bu ideolojiye sahip olanlar arasında desteklenmede bir üstünlüğü bulunmamaktadır.

Kadınların genel olarak sahip oldukları ideolojiler doğrultusunda oy verdikleri görülmektedir. Muhafazakâr ve dini ideolojileri, sosyalist/komünist ideolojiyi, sosyal demokrasi ve liberal/serbest hayat ideolojilerini benimseyen kadınlar çoğunlukla kendi içlerinde tutarlı bir şekilde bu ideolojilere paralel partilere oy verirken milliyetçilik ve soyumu/ırkımı önemseyen bir hayat ideolojilerini benimseyen kadınlar farklı partilere yönelebilmektedirler.

8.2.3.6. Kadınların Yaşamını Geçirdiği Yerleşim Birimine Göre İdeolojisinin Değerlendirilmesi

Kadınların yaşamını geçirdiği yerleşim birimine göre benimsedikleri ideolojilerin dağılımı Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13. Kadınların Yaşamını Geçirdiği Yerleşim Birimine Göre Sahip Olduğu İdeolojisi

İdeolojiler		Yaşamını Geçirdiği Yerleşim Birimi			Toplam
		Büyükşehir il merkezi	İlçe	Köy/kasaba	
İslamcılık	s	29	49	6	84
	%	8,8	16,7	15,0	12,7
Sosyalist/komünist	s	26	10	2	38
	%	7,9	3,4	5,0	5,7
Soyumu/ırkımı önemseyen bir hayat	s	15	23	2	40
	%	4,5	7,8	5,0	6,0
Sosyal demokrasi	s	105	60	9	174
	%	31,8	20,5	22,5	26,2
Muhafazakarlık	s	45	56	7	108
	%	13,6	19,1	17,5	16,3
Ulusalçılık	s	8	3	2	13
	%	2,4	1,0	5,0	2,0
Liberalizm	s	53	26	2	81
	%	16,1	8,9	5,0	12,2
Milliyetçilik	s	23	39	2	64

	%	7,0	13,3	5,0	9,7
Fikrim yok	s	19	22	8	49
	%	5,8	7,5	20,0	7,4
Diğer	s	7	5	0	12
	%	2,1	1,8	0,0	1,8
Toplam	s	330	293	40	663
	%	100,0	100,0	100,0	100,0

Antalya ili büyükşehir kent merkezinde yaşayan kadınlar en fazla sosyal demokrasi (%31,8) ve liberal (%16,1) ideolojiye sahiptir. İlçelerde yaşayanlar sosyal demokrasi (%20,1) ve muhafazakarlık (%19,1) ideolojisine sahiptir. Köy/kasabada yaşayanların sosyal demokrasi (%22,5) ve muhafazakarlık (%17,5) ideolojisine sahiptir.

Kadınların yaşamlarını geçirdikleri yerleşim birimi büyüdükçe dini ve muhafazakâr ideolojilerden uzaklaştığı ve sosyal demokrasi, sosyalizm ve liberal bir hayata yöneldikleri görülmektedir. Yerleşim birimleri büyüdükçe kadınların sosyoekonomik özellikleri farklılaşmakta, birçok farklı kültürden insanlarla etkileşimde bulunmakta, kendi çevresi dışındaki dünyada ve Türkiye'deki gelişmelerden küçük yerleşim birimlerinde yaşayanlara göre daha fazla bilgisi olmaktadır.

Antalya'nın coğrafi özelliklerinden dolayı bir turizm kenti olması ve turizm merkezi olan küçük yerleşim birimlerine sahip olması onu Anadolu'nun pek çok yerleşim yerinden ayırmaktadır. Antalya'nın küçük yerleşim yerlerinin de dış dünya ile kültürel teması hatırı sayılır düzeyde çoktur. Bu durum küçük yerleşim yerlerinde de kent merkezleri kadar olmasa bile ona yakın oranda ideolojik çeşitlilik yaratmaktadır. Sahilde yer alan küçük yerleşim birimi dışındaki dağlık bölgelerde ve Toroslara doğru iç yerleşim birimlerinde yaşayan kadınlar arasında fazla ideolojik çeşitlilik yoktur. Dini ideoloji, muhafazakarlık ve milliyetçilik genellikle bu küçük yerleşim birimlerinde sahip olunan ideolojilerdir. Ancak küçük yerleşim birimi olup sahil kenarında yer alan turizm ile uğraşan yerleşim birimlerinde hem kadınların çalışma yaşamında yer alması hem de kendi ideolojisinden farklı insanlarla etkileşimde bulunması onların geleneksel ideolojiler dışındaki ideolojileri benimsemesini sağlamıştır. Antalya'nın kendine has özellikleri nedeniyle küçük yerleşim birimlerinde bile farklı ideolojilere sahip kadınlar bulunmaktadır.

9. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma ortaya koymuştur ki; kadınların erkeklerden farklı ideolojilere sahip olmaları onların biyolojik cinsiyetinden kaynaklanan bir özellik olmayıp kadınların yetişme tarzlarıyla ilişkilidir. Kadın ve erkek arasındaki ideolojilerindeki farklar onların biyolojik cinsiyetinden değil toplumsal yaşamdaki şartlar ve toplumsal cinsiyet rolleri sonucu doğmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri kadınların ideolojilerinin de erkeklerinkinden farklı olmasına neden olmaktadır.

Antalya kentinde yapılan bu araştırmada kadınların dışı daha açık bir ortamda büyümesi, onların eğitim düzeyinin yükselmesi ve çalışma hayatına girmesi ile kendilerine geleneksel rolleri uygun gören muhafazakâr, dini ideolojilerden uzaklaşıp daha özgürlükçü ideolojilere yöneldikleri ortaya konulmuştur. Bu sonuçlar Türkiye’de daha önce yapılan araştırmalarda elde edilen; kadınların erkeklere göre daha muhafazakâr ve dini ideolojilere sahip olduğu sonuçlarının tam tersi bulgulara ulaşmıştır. Antalya ilinde kadınların erkeklere göre daha fazla özgürlükle bağlantılı ideolojileri benimsemelerinin nedeni, bu ideolojilerin kadınları geleneksel ideolojilere göre daha özgür kılmalarıyla ilişkili gibi gözükmektedir. Muhafazakâr ve dini ideolojiler kadınlara, erkeklere göre daha fazla baskı ve kurallar koymaktadır. Dışa açılmayla ve farklı kültürlerden insanlarla etkileşimlerinin artmasıyla birlikte kadınların bu geleneksel ideolojilerden uzaklaştıkları ve kendilerini daha özgür hissedecekleri ideolojilere yöneldikleri görülmektedir. Kadınların yaşamını geçirdiği çevresi, sosyoekonomik durumu, yaşadığı toplumsal çevresi, onların ideolojisine etki etmektedir.

Antalya ilinde ilk defa yapılan bu çalışma daha önce elde edilen bulguların tam tersi sonuçlara ulaşmıştır. Daha önce yapılan araştırmalar Anadolu’da çokça yaygın olan ataerkil kültürün baskın olduğu ve daha kapalı bir çevrede büyüyen kadınlar üzerinde yapılmıştı. Ancak bu araştırmamızın konusu olan kadınlar ortalama Anadolu kadınlarından daha farklıdır. Daha kozmopolit bir ortamda yetişen, daha eğitilmiş, daha dışı açık ve özgürlüklerin daha yaygın olarak yaşandığı bir bölgede yetişen kişiler olarak araştırmamızın konusu olan kadınların Anadolu’nun ortalama kadın tipinden farklı olması doğaldır. Burada elde ettiğimiz bulgular kadınların ve erkeklerin davranış kalıplarının tek tipleştirilemeyeceğini ve genelleştirilemeyeceğini, içinde yaşanılan koşullara göre değişebileceğini göstermektedir.

Hayatının büyük kısmını ev içinde geçiren ve dış dünyaya açık olmayan kadınların hemen hemen yarısı muhafazakâr ve dini ideolojileri benimsemektedir. Özellikle çekirdek ailesi dışındakilerle etkileşimi az olan, eğitim düzeyi düşük ve çalışma yaşamında yer almayan kadınlar çoğunlukla muhafazakâr ve dini ideolojileri benimserken çalışma yaşamında yer alan, ailesi dışındaki farklı kişilerle etkileşimde bulunan, eğitim seviyesi yüksek olan kadınlar ise sosyal demokrasi, sosyalizm ve liberalizm ideolojilerine erkeklere göre daha fazla yönelmektedir. Ayrıca kadınların kendi sosyoekonomik özelliklerinden eğitim seviyesi ve çalışma yaşamında yer alması kadınların benimsediği ideolojiler üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kadınların erkeklere göre daha muhafazakâr ve dini ideolojilere sahip olduğu bulguların tam tersi bulgulara ulaşılmıştır. Erkekler kadınlara göre daha muhafazakâr ve dini ideolojileri benimsemektedir. İki cinsiyet arasında yine farklılık mevcuttur. Kadın ve erkek arasında sahip olunan ideolojilerde farklılıkların yanı sıra kadınların kendi aralarında da özellikle eğitim seviyesi ve bir mesleğinin olması ideolojilerinin yönünü büyük oranda farklılaştırdığı sonucu elde edilmiştir.

Bu araştırma sadece kadınların değil, çok daha genel olarak insanların benimsedikleri ideolojilerle içinde yaşadıkları sosyoekonomik çevre arasında sıkı bir ilişki olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, F. (1993). Türkiye’de İslamcı hareket ve kadın. Ş. Tekeli (Ed.), *1980’ler Türkiye’inde kadın bakış açısından kadınlar*, içinde (79-100). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Acıyan, E. P. (2019). 80’li yıllarda Türkiye’de kadın hareketleri: feminist dergisi üzerine bir inceleme. Ş. Kocaman ve Y. Ulutürk (Ed.), *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi 5.uluslararası bilimsel araştırmalar kongresi bildiri tam metin kitabı* içinde (73-84). Balıkesir: Asos Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2010). Muhafazakâr-demokrat siyasal kimliğin önemi ve siyasal İslamcılıktan farkı. H. Yavuz (Ed.), *AK parti toplumsal değişimin yeni aktörleri* içinde (59-95). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Aksoy, F. (1996). Kadın erkek ilişkilerinde davranış problemleri. N. Arat (Ed.) *Kadın gerçeklikleri* içinde (87-101). İstanbul: Say Yayınları.
- Alkan, T. (1989). *Siyasal bilinç ve toplumsal değişim*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Çev. Tümertekin, A). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Altunışık, R., Çoşkun, R. ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Altuntaş, N. (2004). Yıldızı sönmeyen bir ideoloji: milliyetçilik. *Doğu Batı Düşünce Dergisi İdeolojiler III*, 30(5). (173-190). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Arat, Y. (1993). Feminizm ve İslam: kadın ve aile dergisinin düşündürdükleri. Ş. Tekeli (Ed.), *1980’ler Türkiye’inde kadın bakış açısından kadınlar* içinde (100-113). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ataman, M. (2009). Feminizm: geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerine alternatif yaklaşımlar demeti. *Alternatif Politika Dergisi*, 1(1), 1-41.
- Balcı, A. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Berktaş, F. (2006). *Tarihin cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bora, A. (2010). *Kadınların sınıfı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2008). *Türk sağının üç hali milliyetçilik muhafazakarlık İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Çağlayan, H. (2013). *Analar yoldaşlar tanrıçalar Kürt hareketinde kadınlar ve kadın kimliğinin oluşumu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çaha H., Aydın, E. S. ve Çaha, Ö. (2014). *Değişen Türkiye’de kadın*, İstanbul: KADEM Yayınları.
- Düzkan, A. (2001). Bu iş bu memlekette nasıl olacak. A. İlyasoğlu ve N. Akgökçe (Ed.), *Yerli bir feminizme doğru* içinde (39-51). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Ercoskun, B. (2019). Tarihsel perspektiften Türkiye’de liberalizm. *Akademik Bakış Dergisi İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi*, 72(Mart-Nisan), 105-122.

- Erdoğan, C. (2021). *Bilimsel anketler için örneklem sayısı hesaplama programı*. Erişim adresi https://www.academia.edu/39022606/Bilimsel_Anketler_%C4%B0%C3%A7in_%C3%96rneklem_Say%C4%B1s%C4%B1_Hesaplama_Program%C4%B1_Excel_
- Erol, M. (2008). Toplumsal cinsiyetin tutumlar üzerindeki etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 199-219.
- Ersoy, E. (2009). Cinsiyet kültürü içerisinde kadın ve erkek kimliği (Malatya örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 209-230.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel kimlik: geç modern çağda benlik ve toplum*. (Çev. Tatlıcan, Ü). İstanbul: Say yayınları.
- Göle, N. (2011). *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Güleç Taşdemir, A. (2017). Muhafazakarlık ve sosyal politika. D. B. Sarıipek & A. Güleç Taşdemir (Ed.), *İdeoloji ve sosyal politika* içinde (37-57). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Güler, Z. (2010). *Sosyal demokrasi ve Türkiye*. İstanbul: Siyah Beyaz Kitap.
- Güriz, A. (2011). *Sosyal demokrasi ideolojisi*. Ankara: Phoenix.
- Güven Tezcan, S. (2017). *Temel epidemiyoloji*. Ankara: Hipokrat Kitapevi.
- Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan tanrılara sapiens*. (Çev. Genç, E). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Heywood, A. (2014). *Siyasi ideolojiler*. (Çev. Bayram, A. K., İnaç, H., Akın, Ş. ve Kalkan, B). Ankara: Adres Yayınları.
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, (2008). *Toplumsal cinsiyet eşitliği (2008-2013)*, Ankara.
- Kazancı, M. (2002). Althusser, ideoloji ve iletişimin dayanılmaz ağırlığı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 57(1), 55-87.
- Kılıç, S. (2012). Örnek büyüklüğü, güç kavramları ve örnek büyüklüğü hesaplaması. *Journal of Mood Disorders*, 2(3), 140-142. doi:10.5455/jmood.20120921043306
- Kıslalı, A. T. (2008). *Siyaset bilimi*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Kundakçı, F. S. (2010). "Feminizmde yeni yaklaşımlar: Judith Butler. H. Onur İnce (Ed.), *Günümüzde yeni siyasal yaklaşımlar eleştiriler farklılıklar çözüm arayışları* içinde (476-522). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Nagel, J. (2013). Erkeklik ve milliyetçilik: ulusun inşasında toplumsal cinsiyet ve cinsellik. (Çev. Bora, A). A. G. Altınay (Ed.), *Vatan millet kadınlar* içinde (65-101). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nisbet, R. (2011). *Muhafazakarlık düş ve gerçek*. (Çev. Bülbül, K. ve Serenli, M. F). Ankara: Kadim Yayınları.
- Onur İnce, H. (2010). İdeolojisizleşme ideolojisi ya da günümüzde ideolojik olan üzerine düşünceler. H. Onur İnce (Ed.), *Günümüzde yeni siyasal yaklaşımlar eleştiriler farklılıklar çözüm arayışları*, içinde (15-45). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik kuramları eleştirel bir bakış*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Phillips, A. (1995). *Demokrasinin cinsiyeti*. (Çev. Türker, A). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Popova, N. (1999). *Sosyalizm diyarında kadın*. (Çev. Güneşdoğdu, M. ve Yarkın, İ). İstanbul: İnter Yayınları.
- Ramazanoğlu, Y. (2005). Cumhuriyet'in dindar kadınları. Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce cilt VI İslamcılık* içinde (804-812). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sancar, S. (2008). Siyasal Katılım. *Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizliği* içinde (217-299). İstanbul: (TÜSİAD- KADİGER Yayınları.

- Sancar, S. (2013). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti erkekler devlet, kadınlar aile kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Seçimde Başarı İçin Seçmeni Tanımak CHP Seçmen Davranışı Çalışma Kılavuzu*. (2020 23 Ocak). Erişim Adresi <https://www.gazetevatan.com/siyaset/chpden-secmen-analizi-510713>
- Sitembölükbaşı, Ş. (2001). *Parti seçmenlerinin siyasal yönelimlerine etki eden sosyoekonomik faktörler: Isparta örnekolay araştırması 1995-1999*. Ankara: Nobel Yayın.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2007). *Türkiye ideolojik ve sosyoekonomik grupların siyasal düşünce kalıpları*. Ankara: Asil Yayın.
- Şentürk, H. (2008). *Seçmenin DNA'sı seçmen tercihlerini etkileyen faktörler*. İstanbul: Okutan Yayınları.
- Tekin, N. (2009). *Ev kadınları ve çalışan kadınlar arasında siyasal davranış farklılıkları: Isparta örnekolay araştırması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta.
- Thompson, J. B. (2013). *Modern ideoloji ve kültür: kitle iletişimi çağında eleştirel toplum kuramı*. (Çev. Çetin, İ). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Toprak, B. ve Çarkoğlu, A. (2006). *Değişen Türkiye'de din toplum ve siyaset*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) Yayınları.
- Toprak, B. ve Çarkoğlu, A. (2000). *Türkiye'de din toplum ve siyaset*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) Yayınları.
- Trebaud, F. (2005). Toplumsal cinsiyet araştırmaları. Ed. F. Trebaud, (Çev. Fethi, A) *Kadınların tarihi cilt 5* içinde (13-24). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). Erişim Adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=AUWR0JBURyxI5LT82wni6gGrNyfjDPW3S47t94qmcqQmtkZKOj83ZhjqYuD/8wTA>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları*. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *İstatistiklerle kadın 2020*. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2020-37221>
- Üşür, S. (1992). İslamcı kadınların yaşam alanı: tepkisel indirgemecilik mi?. N. Arat (Ed.), *Türkiye'de kadın olgusu* içinde (131-151) İstanbul: Say Yayınları.
- Van Dijk, T. (2003). Söylem ve ideoloji çokanlamlı bir yaklaşım. B. Çoban ve Z. Özarslan (Ed.), *Söylem ve ideoloji: mitoloji, din, ideoloji* içinde (15-49). İstanbul: Su Yayınları.
- Yaylagül, L. (2008). Neo-liberalizm ve medya politikaları. L. Yaylagül ve N. Korkmaz (Ed.), *Medya, popüler kültür ve ideoloji* içinde (105-124). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yılmaz, H. (2006). Türkiye'de muhafazakarlık aile, din, batı: ilk sonuçlar üzerine değerlendirme. Erişim adresi <https://docplayer.biz.tr/11429607-Turkiye-de-muhafazakarlik-aile-din-bati-mart-2006-ilk-sonuclar-uzerine-genel-degerlendirme.html>
- Yılmaz, Z. (2015). *Dişil dindarlık İslamcı kadın hareketinin dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yuval-Davis, N. (2007). *Cinsiyet ve millet*. (Çev. Bektaş, A). İstanbul: İletişim Yayınları.

IS THERE A CAUSAL RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL PERFORMANCE AND PREMIUM PRODUCTION? EVIDENCE FROM TURKISH INSURANCE INDUSTRY

FİNANSAL PERFORMANS İLE PRİM ÜRETİMİ ARASINDA BİR NEDENSELLİK İLİŞKİSİ VAR MI? TÜRK SİGORTA SEKTÖRÜNDEN KANITLAR

Özcan IŞIK¹, Mohsin SHABIR², Murat BELKE³

1. Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Zira Veysel Dursun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Finans ve Bankacılık Bölümü, ozcan@live.com, <https://orcid.org/0000-0003-2230-8738>
2. Dr., School of Economics, Shandong University of Finance and Economics, mohsin.shabir25@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1315-8654>
3. Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, muratbelke@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3299-7162>

Abstract

This study aims at determining the causal link between financial performance and premium production of non-life insurance companies. The relation between the financial performance and premium production is explored employing data from the 2011-2019 period for eight Turkish non-life insurance companies. In the first stage of the analysis, a hybrid model including LOPCOW, SWARA II, and MARCOS methods is proposed to determine companies' financial performance values. In this stage, a novel integrated weighting method for calculating criterion weights is applied based on objective information and judgements of decision-makers. In the second stage, the association between financial performance and premium production is investigated by correlation analysis. In the last stage, the causality linkage between the two variables is estimated using a panel causality test developed by Dumitrescu and Hurlin (2012). According to the results obtained from the panel causality test, the bidirectional causality relation exists between financial performance and premium production. Besides, the individual panel causality results reveal that bidirectional causality is valid for only Allianz and Anadolu insurance companies, which had an average share of over 35% in total non-life premium production during the analysis period. The paper provides fresh evidence on the association between the financial performance and premium production, particularly from the Turkish context.

Keywords: *Insurance, Financial Performance, Premium Production, LOPCOW, SWARA II, MARCOS, Panel Causality.*

Öz

Bu çalışma, hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal performansı ile prim üretimi arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Finansal performans ile prim üretimi arasındaki ilişki, sekiz Türk hayat dışı sigorta şirketi için 2011-2019 dönemi verileri kullanılarak incelenmiştir. Analizin ilk aşamasında şirketlerin finansal performans değerlerinin belirlenmesi için LOPCOW, SWARA II ve MARCOS yöntemlerini içeren hibrit bir model önerilmiştir. Bu aşamada, objektif bilgilere ve uzman komitesinin subjektif yorumlarına dayalı olarak kriter ağırlıklarını hesaplamak için yeni bir entegre ağırlıklandırma yöntemi uygulanmıştır. İkinci aşamada ise finansal performans ile prim üretimi arasındaki ilişki korelasyon analizi ile araştırılmıştır. Son aşamada, iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi, Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen bir panel nedensellik testi kullanılarak tahmin edilmiştir. Panel nedensellik testinden elde edilen sonuçlara göre finansal performans ile prim üretimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca, bireysel panel nedensellik sonuçları, analiz döneminde toplam hayat dışı prim üretiminde ortalama %35'in üzerinde paya sahip olan Allianz ve Anadolu sigorta şirketleri için çift yönlü nedenselliğin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu makale özellikle Türkiye bağlamında finansal performans ile prim üretimi arasındaki ilişkiye dair yeni kanıtlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sigorta, Finansal Performans, Prim Üretimi, LOPCOW, SWARA II, MARCOS, Panel Nedensellik.*

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
11.07.2023 07.11.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220299>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal performansı ile prim üretimi arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmaktır. Bu amaçla çalışmada 2011-2019 döneminde Türk sigortacılık sektöründe faaliyette bulunan ve prim üretimi açısından ilk ona giren sekiz hayat dışı sigorta şirketinin örnekleme inceleme altına alınmıştır.

Araştırma Soruları

Prim üretimi, sigorta hizmetlerinden yararlanan ekonomik birimlerin ödediği bedeli ifade eder ve sigorta şirketlerinin gelirlerinin temel belirleyicisidir. Aynı zamanda tüm sigorta sektörü paydaşlarına başarısı ve finansal performansı hakkında önemli bilgiler sağlayan temel bir göstergedir. Bunun yanı sıra sigortacılık sektöründe üretilen primlerin toplumsal hayata, para ve sermaye piyasalarının gelişimine sağladığı katkı, sektördeki en temel göstergelerden biri olmasını sağlamaktadır. Bu nedenle, Türk sigortacılık sektöründe baskın bir yere sahip olan hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal performansı ile prim üretimi arasındaki bağlantının belirlenmesi birçok araştırmacı ve düzenleyici ve denetleyici birimler için önemli bir araştırma konusudur.

Literatür Araştırması

Literatürde hayat ve hayat dışı sigorta şirketleri için finansal performans ile prim üretimi arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar daha çok prim üretiminin finansal performans üzerindeki etkisinin araştırılmasına odaklanmıştır. Ancak, bu ilişki üzerine ampirik çalışmalar kesin olmayan sonuçlar vermektedir. Örneğin, bazı araştırmalar prim üretimi ile finansal performans arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki rapor etmiştir (Shiu, 2004; Oscar Akotey vd., 2013; Öner Kaya, 2015; Pjanić vd., 2018; Camino-Mogro ve Bermúdez-Barrezueta, 2019). Ancak, bazı araştırmacılar ise prim üretimi ile finansal performans arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu bulmuşlardır (Pervan vd., 2012; Burca ve Batrinca, 2014; Eling ve Jia, 2019). Dahası, üçüncü gruptaki araştırmacılar ise prim üretimi ile finansal performansın istatistiksel olarak ilişkili olmadığı sonucuna varmışlardır (Wang vd., 2007; Ahmed vd., 2011; Zainudin vd., 2018; Killins, 2020; Banerjee ve Savitha, 2021).

Yöntem

Üç aşamalı analizin ilk aşamasında hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal performans değerlerinin belirlenmesi için LOPCOW, SWARA II ve MARCOS yöntemlerini içeren yeni hibrit bir model önerilmiştir. Bu aşamada, objektif bilgilere ve uzman komitesinin sübjektif yorumlarına dayalı olarak kriter ağırlık katsayılarını hesaplamak için için LOPCOW-SWARA karar modelinden oluşan yeni bir entegre ağırlıklandırma yöntemi uygulanmıştır. İkinci aşamada ise finansal performans ile prim üretimi arasındaki ilişki korelasyon analizi ile araştırılmıştır. Son aşamada, söz konusu iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi kullanılarak tahmin edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

LOPCOW-SWARA II ağırlıklandırma modelinden elde edilen sonuçlara göre hayat dışı sigorta sektöründe performans üzerinde en etkili üç performans göstergesi sırasıyla teknik denge, özsermaye ve faaliyet giderleridir. MARCOS sıralama sonuçları dikkate alındığında ilk üç yılda Axa şirketi, 2018 yılı haricinde diğer 5 yılda ise Allianz şirketi seçilen göstergeler açısından en iyi performansı sergileyen sigorta şirketleridir. Çalışmada 2011-2019 dönemi için hesaplanan finansal performans değişkeni ile prim üretimi değişkeni arasında bir ilişki olup olmadığı korelasyon analizi ile araştırılmıştır. Spearman korelasyon analizi sonuçları iki değişken arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Daha sonra gerçekleştirilen Dumitrescu-Hurlin'in panel nedensellik analizi sonucunda finansal performans ile prim üretimi arasında iki yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlar düzenleyici otoritelere ve politika yapıcılara sektörün istikrarının tesis edilmesinde ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında faydalı olabilir. Türkiye sigorta piyasasının dinamik bir yapıya sahip olduğu düşünüldüğünde, bu sektöre yatırım yapmak isteyen yabancı yatırımcılar için de sonuçlarımız önem arz etmektedir. Son olarak, çalışmanın sonuçları, sektördeki yöneticilerin daha doğru ve güvenilir bilgilerle daha sağlıklı kararlar almalarına yardımcı olabilir, bu da şirketle ilgili tüm çıkar gruplarının uygun ekonomik kararlar almasını kolaylaştırabilir.

1. INTRODUCTION

In daily life, individuals and companies that are a part of economic life are faced with many uncertainties and risks. Every risk can lead to larger costs in terms of economic units (Chen and Lu, 2015). Therefore, economic units must take measures against possible risks. At this point, insurance protects economic units against potential risks and contributes to economic units to minimize these risks. The insurance industry also has a key role in enhancing social peace and welfare (Hasan et al., 2018; Camino-Mogro and Bermúdez-Barrezueta, 2019; Ecer and Pamucar, 2021).

In addition, insurance activities have an important place in a country's economic development and growth. The insurance sector, one of the most important components of the financial system, has the ability to create resources for the national economy thanks to the funds collected from the policyholders. Directing these funds to investments in the country contributes to the increase in the level of production and employment, which also helps to surge the gross domestic product (Sharma et al., 2021).

Insurance companies are one of the most basic actors of the insurance sector, which has a vital position in a country both socially and economically (Ward and Zurbruegg, 2000). Therefore, the level of success achieved by insurance companies based on their performance is of great importance for all units in a country's economy.

Analyzing the insurance companies' financial performance can help these companies identify the key criteria for sustainable financial success and enable them to healthfully assess their position in the sector in terms of premium production (Almajali et al., 2012).

Premium production refers to the price paid by economic units benefiting from insurance services and is the main determinant of insurance companies' income. It is also a basic indicator that provides important information to all insurance industry stakeholders about its success and financial performance. Besides, the contribution of the premiums produced in the insurance sector to social life and the development of money and capital markets makes it one of the most fundamental indicators in the sector (Apergis and Poufinas, 2020).

Identifying the linkage between financial performance and premium production is an important research topic for many researchers and practitioners. There are limited studies in the literature that examine the link between financial performance and premium production for life and non-life insurance companies. These studies have mostly focused on investigating the impact of premium production on financial performance. However, empirical studies on this association provide inconclusive results. For instance, some studies have found a statistically significant positive association between premium production and financial performance (Shiu, 2004; Oscar Akotey et al., 2013; Öner Kaya, 2015; Pjanić et al., 2018; Camino-Mogro and Bermúdez-Barrezueta, 2019). Others have reported that premium

production has a statistically significant negative impact on financial performance (Pervan et al., 2012; Burca and Batrinca, 2014; Eling and Jia, 2019). Whereas, others have documented that the premium production and the financial performance are statistically unrelated (Wang et al., 2007; Ahmed et al., 2011; Zainudin et al., 2018; Killins, 2020; Banerjee and Savitha, 2021).

Our research questions regarding the association between financial performance and premium production are as follows.

1. Is there any significant relationship between financial performance and premium production?
2. If there is a significant relationship between the two variables, what is the direction of this relationship?

This study aims at determining the causal link between financial performance and premium production of non-life insurance companies operating in Turkey. This paper contributes to the existing literature in the following aspects. Firstly, most of the earlier studies in the literature focus on a single source of data based on financial ratios such as return on assets or return on equity to measure companies' financial performance. However, using only a single data source to evaluate companies' performance can lead to a one-sided evaluation rather than an objective assessment. Therefore, in this study, a multidimensional data set is employed to measure companies' financial performance. Secondly, unlike previous studies, we employ a novel hybrid approach that includes the LOgarithmic Percentage Change-driven Objective Weighting (LOPCOW), the Stepwise Weighted Assessment Ratio Analysis II (SWARA II) and the Measurement of alternatives and ranking according to COMpromise solution (MARCOS) in the financial performance measurement of companies. Thirdly, to explore the direction of causality between financial performance and premium production, we employ Dumitrescu and Hurlin (2012) panel causality test that produces reliable and stable results on small and large heterogeneous panels and is robust to cross-section dependence problem. Fourthly, this study is one of the innovative and pioneering studies combining MCDM techniques with panel data econometrics. Lastly, firms' top management, board of directors, and policymakers can employ the introduced decision-making approach as an assistive tool for a detailed assessment of firms' sustainability performance in a dynamic environment.

The main reasons for using objective (LOPCOW) and subjective (SWARA II) criterion weights together in this study can be summarized as follows: (i) it allows both the objective information in the data and the subjective information based on the experts' knowledge and experience to be evaluated together. Thus, more reasonable weights for performance criteria can be calculated; (ii) it offers the opportunity to include many variables in the assessment process with less computation; (iii) it can be easily implemented by decision-makers without requiring the use of programs or software; (iv) it is useful and dynamic because it contains objectivity and subjectivity; and (v) the fact that LOPCOW takes into account negative values in the data reveals its superiority over other objective methods (Ecer and

Pamucar, 2022). In addition, the superiority of SWARA II compared to other subjective weighting methods can be explained with few comparisons and simplicity (Keshavarz-Ghorabae, 2021). The advantages of employing the algorithm of the MARCOS approach are as follows: (i) even though it is a relatively new approach, it is a practical, flexible, effective and powerful method.; (ii) it enables compromise ranking in terms of ideal and anti-ideal solutions; and (iii) it does not require exhausting computations (Stević et al., 2020). Consequently, the suggested model (i.e., LOPCOW-SAWA-II-MARCOS) provides a robust analytical framework for multi-perspective and multi-period assessments of the performance depending on selected decision criteria.

The rest of our paper is divided as follows. Section 2 presents a brief summary of the literature. Section 3 expresses the methodology of the study. Section 4 presents the implementation and discusses the empirical results. This section also presents sensitivity analysis. While Section 5 presents discussion and managerial implements and Section 6 offers some conclusions.

2. LITERATURE REVIEW

In previous studies focusing on both life and non-life insurance companies, the determinants of the financial performance of the companies or the factors affecting the financial performance were examined with static and dynamic panel data analysis techniques. In most of these studies, it has been reported that the relationship between the premium production variable, which is the key variable for the insurance industry, and financial performance is positive, negative or insignificant. A brief summary of some of these studies is presented in Table 1.

Table 1. Past Studies in the Literature

Author(s)	Sample	Period	Method(s)	Result
Shiu (2004)	The UK general insurance market	1986-1999	OLS, fixed and random effects panel data estimators	There exists a positive association between financial performance (FP) and premium production (PP).
Wang et al. (2007)	35 insurance providers from Taiwan	2000-2002	DEA and regression analyses	No significant linkage is reported between FP and PP.
Pervan et al. (2012)	all non-life and composite insurance companies in the Bosnia and Herzegovina	2005-2010	Dynamic panel regression analysis	A negative sign is reported for PP variable.
Burca and Batrinca (2014)	21 insurance companies from Romainia	2008-2012	Fixed and Random effects panel estimators	A negative sign for PP is observed. This means that there is an inverse relationship between the two variables.
Oscar Akotey et al. (2013)	10 life insurers in Ghana	2000-2010	Panel data regression	PP has a positive relation with insurers' FP.

Öner Kaya (2015)	24 non-life insurers from Turkey	2006-2013	OLS, fixed and random effects panel data estimators	The relationship between PP and FP is positive.
Pjanić et al. (2018)	Serbian non-life insurers	2010-2015	Multi-linear regression model	There is a positive linkage between FP and PP.
Camino-Mogro and Bermúdez-Barrezueta (2019)	Life and non-life insurers from the Ecuadorian insurance industry	2001-2017	POLS, Fixed effects, Panel corrected standard errors and Feasible generalized least square estimators	The PP has a positive relationship with FP both in life and non-life insurance markets.
Berteji and Hammami (2016)	8 life insurance companies in Tunisia	2005-2014	Panel data regression analysis	A significant positive link is found between FP and PP.
Mazviona et al. (2017)	20 insurance companies from Zimbabwe	2010-2014	Factor analysis and linear regression analysis	A significant relationship is not found between FP and PP.
Killins (2020)	Canadian life insurance companies	1996-2018	fixed and dynamic panel models	It has been reported that there is no statistically significant relationship between FP and PP.
Banerjee and Savitha (2021)	14 life insurers from India	2009–2019	Fixed and random effects estimators	There exists no statistically significant correlation between FP and PP.
Muthulakshmi and Muthumoni (2023)	4 public sectors non-life insurers	2009-2021	OLS regression analysis	A positive and significant association was reported between FP and PP.
Al-Faryan and Alokla (2023)	35 insurance firms from Saudi Arabia	2008-2014	Panel data analysis and probit model	There was no association between FP and PP.
Msomi (2023)	121 non-life insurers from 48 African countries	2008–2019	POLS and two step System GMM	The PP is the statistically significant determinant of FP.

As can be seen in Table 1, the relationship between financial performance and premium production has been empirically examined in different countries, branches, periods and using alternative methods. However, there is no consensus on the relationship between these two variables in these studies. Therefore, this study aims to fill the existing gap in the literature by examining the link between the two variables, using both MCDM and panel data regression technique.

3. METHODOLOGY

In this section, calculation steps of multi-criteria decision-making tools employed in measuring financial performance, correlation analysis, and panel causality test are explained.

3.1. The Calculation Procedure of LOPCOW method

Developed by Ecer and Pamucar (2022), LOPCOW is one of the newest objective criterion weighting techniques procedures. The steps of LOPCOW is delineated as follows:

Step 1: A decision matrix (X) having m alternative and n criteria is constructed.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & \cdots & x_{1j} & \cdots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \cdots & x_{mj} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Step 2: X matrix is normalized utilizing the linear max-min normalization technique to obtain the elements of the normalized matrix (R).

$$r_{ij} = \frac{x_{\max} - x_{ij}}{x_{\max} - x_{\min}}, \text{ if } j \text{ is a non - beneficial criteria} \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}}, \text{ if } j \text{ is a beneficial criterion} \quad (3)$$

Step 3: Computation of the percentage values (PVs) of each criterion. Eq. (4) is utilized to obtain for the PVs.

$$PV_{ij} = \left| \ln \left[\frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m r_{ij}^2}{m}}}{\sigma} \right] \right| \cdot 100 \quad (4)$$

In Eq. (4), σ is standard deviation and m is the number of alternatives.

Step 4: Calculation of weighting coefficients for each criterion.

$$w_j^o = \frac{PV_{ij}}{\sum_{i=1}^n PV_{ij}} \quad (5)$$

3.2. The Calculation Procedure of SWARA II Method

The SWARA II method is proposed by Keshavarz-Ghorabae (2021) for the subjective determination of weighting techniques. SWARA II, which is a modified version of the SWARA method, uses the following steps to determine subjective weights:

Step 1: Sort the criteria in descending order of importance, i.e., first criterion in the sorted list has the highest importance. The position or order of the j th criteria in the list is denoted by asp_j ($j=1, 2, \dots, n$).

Step 2: The preference of each criterion over the next criterion in the sorted list is identified by the expert committee employing the linguistic terms indicated in Table 2. The preference value of the $[p_j]$ th criterion is represented by $h_{[p_j]}$.

Table 2. Linguistic Variables and Their Corresponding Values

Linguistic Variable	Value
VVL (very very low)	1
VL (very low)	2
L (low)	3
ML (medium– low)	4
M (medium)	5
MH (medium– high)	6
H (high)	7
VH (very high)	8
VVH (very very high)	9

Step 3: Identify the preference degree (PD) for each criterion.

$$PD_{[pj]} = u(h_{[pj]}) = \left(\frac{h_{[pj]}}{10}\right)^2 \quad (6)$$

Where $0 \leq PD_{[pj]} \leq 1$ and u is a utility function and can be customized based on the characteristics of the problem and opinions of the experts. The nonlinear utility function proposed by Keshavarz-Ghorabae (2021) is adopted in this study.

Step 4: Calculate the relative weight coefficient. The calculation is carried out from the n th criterion employing Eq. (7).

$$K_{[pj-1]} = (1 + PD_{[pj-1]}) \times K_{[pj]} \quad (7)$$

Where $1 \leq K_{[pj]} \leq 2$ and $K_n = 1$.

Step 5: Determine the subjective weights. The subjective weights of criteria are identified by applying Eq (8).

$$w_j^s = \frac{K_{[pj]}}{\sum_{pj=1}^n K_{[pj]}} \quad (8)$$

3.3. Weight Aggregation Operator

The use of different MCDM procedures in the estimation of the weight coefficients results in slightly different values for the criteria weights. Therefore, following Torkayesh et al. (2021) an aggregation operator is employed to optimally calculate weight coefficients while considering the influence of different MCDM procedures simultaneously. In our study, criteria weights calculated from LOPCOW and SWARA II are respectively represented as w_j^o and w_j^s , and the final weight of each criterion is computed based on Eq. (9).

$$w_j = \frac{w_j^o w_j^s}{\sum_{j=1}^n w_j^o w_j^s} \quad (9)$$

3.4. The Calculation Procedure of the Measurement of Alternatives and Ranking According to the Compromise Solution method (MARCOS)

The steps followed in this method to the rank of the non-life insurance companies' performance are as follows (Stević et al., 2020):

Step 1: Forming the initial decision matrix (X). X matrix includes m alternatives ($B = \{B_1, B_2, \dots, B_m\}$) based on the n criteria ($C = \{C_1, C_2, \dots, C_n\}$). This matrix is shown in Eq. (10):

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} \quad (10)$$

Step 2: An extended decision matrix (B) is constructed as shown in Eq. (11):

$$X = \begin{matrix} B_1 \\ B_2 \\ \vdots \\ B_m \\ AAI \\ AI \end{matrix} \begin{bmatrix} C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \\ x_{ai1} & x_{ai2} & \dots & x_{ain} \\ x_{id1} & x_{id2} & \dots & x_{idn} \end{bmatrix} \quad i = 1, 2, \dots, m; \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (11)$$

While the anti-ideal solution (AAI) is the worst alternative, the ideal solution (AI) is the best alternative. These values are calculated by applying Eqs. (12) and (13), respectively:

$$AAI = \min(x_{ij}) \text{ if } j \in BC \text{ and } AAI = \max(x_{ij}) \text{ if } j \in CC \quad (12)$$

$$AI = \max(x_{ij}) \text{ if } j \in BC \text{ and } AI = \min(x_{ij}) \text{ if } j \in CC \quad (13)$$

In Eqs. (12) and (13), while BC represents the benefit-type criteria, CC donates the cost-type criteria.

Step 3: Normalization of the extended initial matrix (X). The elements g_{ij} of the normalized matrix ($G = [g_{ij}]_{m \times n}$) are determined as follows:

$$g_{ij} = \begin{cases} \frac{x_{idj}}{x_{aij}} & \text{if } j \in CC \\ \frac{x_{aij}}{x_{idj}} & \text{if } j \in BC \end{cases} \quad (14)$$

Step 4: Determination of the weighted matrix ($U = [u_{ij}]_{m \times n}$). In this step, the normalized matrix (Z) is multiplied by the weight coefficients of criterion w_j .

$$u_{ij} = g_{ij} \times w_j \quad (15)$$

Step 5: Computation of the utility degree (Z_i) of alternatives based on the AAI and the AI solutions, respectively.

$$Z_i^- = \frac{S_i}{S_{ai}} \quad (16)$$

$$Z_i^+ = \frac{S_i}{S_{id}} \quad (17)$$

where:

$$S_i = \sum_{i=1}^n u_{ij} \quad (18)$$

Step 6: Calculation of the utility functions $f(Z_i)$ of the alternatives by applying Eq. (19):

$$f(Z_i) = \frac{Z_i^+ + Z_i^-}{1 + \frac{1 - f(Z_i^+)}{f(Z_i^+)} + \frac{1 - f(Z_i^-)}{f(Z_i^-)}} \quad (19)$$

$$f(Z_i^-) = \frac{Z_i^+}{Z_i^+ + Z_i^-} \quad (20)$$

$$f(Z_i^+) = \frac{Z_i^-}{Z_i^+ + Z_i^-} \quad (21)$$

where $f(Z_i^-)$ represents the utility function regarding the AAI, while $f(Z_i^+)$ denotes the utility function with respect to the AI.

Step 7: Calculation of the final values of utility functions for the ranking of alternatives. The alternative having the greatest value of the utility function is identified as the best one.

3.5. Correlation Analysis

Correlation analysis is used to obtain information about the strength and direction of the linear relationship between two variables, but it is not used to determine the causality relationship. In statistics, the two most commonly employed correlation coefficients are Pearson and Spearman, respectively. For Pearson correlation, it is assumed that both variables show normal distribution. If this assumption is violated, Spearman correlation, a non-parametric method, can be used instead of Pearson correlation (Kang et al., 2019). Spearman's rank correlation coefficient (r_s) is calculated using Eq. (22):

$$r_s = 1 - \frac{6 \sum_{i=1}^n d_i^2}{n(n^2 - 1)} \quad (22)$$

3.6. Panel Causality Test

The study next applies the panel causality test proposed by Dumitrescu and Hurlin (2012) (hereafter, DH) to determine the causality relationship between the two variables, i.e., financial performance and premium production. This test considers both cross-sectional dependency and heterogeneity. It is highly flexible and can be applied for balanced and unbalanced panels. Moreover, it can also be implemented for panels with $N > T$ or $N < T$. The linear panel regression model to test panel causality is given in Eq. (23):

$$FP_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} FP_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} \ln(PP)_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (23)$$

In this equation, FP is financial performance; $\ln(PP)$ is the logarithm of premium production; α_i denotes individual fixed effects; K is the number of lag lengths; $\gamma_i^{(k)}$ and $\beta_i^{(k)}$ denote autoregressive and slope parameters, respectively. The hypotheses employed for the panel causality test proposed by DH (2012) are as follows:

$H_0: \beta_i = 0, \forall i = 1, 2, \dots, N$ (there is no causal relationship for all cross-sections in the panel)

$H_1: \left\{ \begin{array}{l} \beta_i = 0, \forall i = 1, 2, \dots, N_1 \\ \beta_i \neq 0, \forall i = N_{1+1}, \dots, N \end{array} \right\}$ (there is a causal relationship for at least one cross-section in the panel)

4. IMPLEMENTATION

This study proposes an integrated model composed of LOPCOW, SWARA II, and MARCOS methods to determine non-life insurance companies' financial performance. Within the proposed integrated model's scope, while LOPCOW and SWARA II are employed to determine the weight coefficients of the criteria, the MARCOS method is utilized to assess non-life insurance companies' performance. Following the determination of financial performance scores of the companies, the link between financial performance and premium production is investigated first by correlation analysis and then by panel causality analysis. In this section, after giving information about the data used for the analysis, we present the empirical results obtained from the analyses performed to determine the association between financial performance and premium production.

4.1. Data Set

As of the end of 2019, although 38 non-life insurance companies operate in the Turkish insurance industry, this sector has been dominated by eight companies. In the period covering 2011-2019, these eight companies ranked in the top 10 in terms of premium production. It should be noted that the data used is limited to 2019 due to the merger of Ziraat and Güneş insurance companies as of August 2020. The companies included in the analysis are Aksigorta (I1), Allianz (I2), Anadolu (I3), Axa (I4), Güneş (I5), Mapfre (I6), Sompo Japan (I7), and Ziraat (I8), respectively.

The data set regarding the premium production and the evaluation criteria included in the financial performance analysis have been obtained from The Republic of Turkey Ministry of Treasury and Finance (2019). The criteria used in the financial performance assessment are Total Assets (C1), Cash and Cash Equivalents (C2), Total Shareholders' Equity (C3), Investment Income (C4), Balance on Technical Account for Non-Life Business (C5), Market Share (C6), Total Debts (C7), Operating

Expenses (C8), respectively. For all criteria, C1; C2; C3; C4 C5; and C6 are the benefit-type, and the remaining are cost-type.

4.2. Results Obtained from The LOPCOW Procedure

The analysis is carried out for the period from 2011 to 2019. Although the study covers a 9-year period, the LOPCOW method's application procedure for 2011 data is given in this subsection. The decision matrix for all years is presented in Table A1 in the Appendix.

Table 3 presents the initial decision matrix consisting of the data used for analysis. By applying Eqs. (2) and (3), the normalized decision matrix (R) is found. This matrix is presented in Table 4.

Table 3. Initial Decision Matrix (2011)

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
I1	1203	727	403	58	37	7.85	801	202
I2	1247	135	381	85	62	7.8	866	243
I3	2209	842	705	150	-10	13.3	1504	367
I4	2097	393	509	132	27	13.8	1588	365
I5	865	194	278	27	17	5.66	586	115
I6	991	370	473	60	52	3.85	518	89
I7	445	295	148	25	32	2.28	297	80
I8	197	149	75	11	54	2.2	122	29

Source: The Republic of Turkey Ministry of Treasury and Finance (<https://en.hmb.gov.tr/>)

Table 4. Normalized Decision Matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
I1	0.500	0.837	0.521	0.338	0.653	0.487	0.537	0.488
I2	0.522	0.000	0.486	0.532	1.000	0.483	0.492	0.367
I3	1.000	1.000	1.000	1.000	0.000	0.957	0.057	0.000
I4	0.944	0.365	0.689	0.871	0.514	1.000	0.000	0.006
I5	0.332	0.083	0.322	0.115	0.375	0.298	0.683	0.746
I6	0.395	0.332	0.632	0.353	0.861	0.142	0.730	0.822
I7	0.123	0.226	0.116	0.101	0.583	0.007	0.881	0.849
I8	0.000	0.020	0.000	0.000	0.889	0.000	1.000	1.000
Mean square	0.580	0.500	0.559	0.537	0.680	0.558	0.643	0.645
Standard deviation	0.354	0.374	0.322	0.365	0.323	0.391	0.361	0.385

Then, the PV values and objective weighting coefficients calculated by applying Equations 4 and 5, respectively, are shown in Table 5.

Table 5. PV Values of Criteria and LOPCOW Weighting Coefficients

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
PV _j	49.578	29.182	55.111	38.441	74.373	35.561	57.840	51.527
w _j ^o	0.127	0.075	0.141	0.098	0.190	0.091	0.148	0.132
Rank	5	8	3	6	1	7	2	4

4.3. Results Obtained from The SWARA II Procedure

After determining the objective weights of the criteria, the subjective criteria weights are obtained by applying the SWARA II procedure. The subjective weights of criteria are identified

according to the judgements of an expert committee comprising of practitioners and academics. As indicated in Table 5, the expert committee first sorted the criteria in descending order of importance and then evaluated the preference of each criterion over the next. Consequently, the results obtained by applying Equations (6)-(8) are given in Table 6.

Table 6. Calculations of the Subjective Weights of Criteria

Ranked Criteria	Position p_j	Judgment	$h_{[p_j]}$	$PD_{[p_j]}$	$K_{[p_j-1]}$	w_j^S
C3	1	M	5	0.250	2.776	0.192
C5	2	ML	4	0.160	2.221	0.153
C4	3	VL	2	0.040	1.915	0.132
C8	4	L	3	0.090	1.841	0.127
C6	5	L	3	0.090	1.689	0.117
C1	6	VL	2	0.040	1.550	0.107
C7	7	H	7	0.490	1.490	0.103
C2	8	-	-	-	1	0.069

4.4. Results of Weight Aggregation

After acquiring the objective and subjective weight coefficients employing LOPCOW and SWARA II procedures separately, the two weights are combined based on Eq. (9). The results for 2011 data are reported in Table 7. We also report the calculations of the combined weighting coefficients for other years in Table 8.

Table 7. Integrated Criteria Weights

Ranked Criteria	w_j^O	w_j^S	w_j	Rank
C1	0.127	0.107	0.105	5
C2	0.075	0.069	0.040	8
C3	0.141	0.192	0.209	2
C4	0.098	0.132	0.100	6
C5	0.190	0.153	0.225	1
C6	0.091	0.107	0.075	7
C7	0.148	0.103	0.118	4
C8	0.132	0.127	0.129	3

Table 8. Integrated Criteria Weights for All Years

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
	w_j	w_j	w_j	w_j	w_j	w_j	w_j	w_j	w_j
C1	0.105	0.095	0.094	0.112	0.105	0.103	0.102	0.111	0.110
C2	0.040	0.053	0.053	0.067	0.047	0.054	0.042	0.039	0.046
C3	0.209	0.170	0.198	0.204	0.144	0.143	0.130	0.093	0.127
C4	0.100	0.092	0.130	0.102	0.083	0.104	0.106	0.145	0.131
C5	0.225	0.259	0.146	0.074	0.244	0.182	0.260	0.224	0.219
C6	0.075	0.076	0.084	0.110	0.090	0.080	0.073	0.081	0.086
C7	0.118	0.136	0.154	0.148	0.117	0.137	0.093	0.108	0.113
C8	0.129	0.118	0.143	0.182	0.170	0.197	0.195	0.198	0.169

4.5. Results Obtained from The MARCOS Method

In this study, the financial performance of the companies is evaluated by the MARCOS method. Our study covers the 2011-2019 period. Therefore, 2011 data is used in the application of the MARCOS procedure as in the LOPCOW procedure. MARCOS results for data covering other years' data are given in Table 13.

After determining the initial decision-making matrix for the MARCOS method's application procedure, the extended decision matrix including the AI and AAI values for each criterion is created employing Eqs. (12)-(13) and indicted in Table 9. Based on Eq. (14), the extended decision matrix is normalized and is indicated in Table 10.

Table 9. The Extended Decision Matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
I1	1203	727	403	58	37	7.85	801	202
I2	1247	135	381	85	62	7.80	866	243
I3	2209	842	705	150	-10	13.30	1504	367
I4	2097	393	509	132	27	13.80	1588	365
I5	865	194	278	27	17	5.66	586	115
I6	991	370	473	60	52	3.85	518	89
I7	445	295	148	25	32	2.28	297	80
I8	197	149	75	11	54	2.20	122	29
AI	2209	842	705	150	62	13.80	122	29
AII	197	135	75	11	-10	2.20	1588	367

Table 10. The Normalized Matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
I1	0.545	0.863	0.572	0.387	0.597	0.569	0.152	0.144
I2	0.565	0.160	0.540	0.567	1.000	0.565	0.141	0.119
I3	1.000	1.000	1.000	1.000	-0.161	0.964	0.081	0.079
I4	0.949	0.467	0.722	0.880	0.435	1.000	0.077	0.079
I5	0.392	0.230	0.394	0.180	0.274	0.410	0.208	0.252
I6	0.449	0.439	0.671	0.400	0.839	0.279	0.236	0.326
I7	0.201	0.350	0.210	0.167	0.516	0.165	0.411	0.363
I8	0.089	0.177	0.106	0.073	0.871	0.159	1.000	1.000
AI	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
AII	0.089	0.160	0.106	0.073	-0.161	0.159	0.077	0.079

Then, to find the weighted normalized matrix, the combined weights are multiplied by the normalized matrix. The weighted normalized matrix found using Eq. (15) is shown in Table 11.

Table 11. The Weighted Normalized Matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
I1	0.057	0.034	0.119	0.039	0.134	0.043	0.018	0.019
I2	0.059	0.006	0.113	0.057	0.225	0.042	0.017	0.015
I3	0.105	0.040	0.209	0.100	-0.036	0.072	0.010	0.010
I4	0.099	0.019	0.151	0.088	0.098	0.075	0.009	0.010
I5	0.041	0.009	0.082	0.018	0.062	0.031	0.024	0.033
I6	0.047	0.017	0.140	0.040	0.188	0.021	0.028	0.042

I7	0.021	0.014	0.044	0.017	0.116	0.012	0.048	0.047
I8	0.009	0.007	0.022	0.007	0.196	0.012	0.118	0.129
AI	0.105	0.040	0.209	0.100	0.225	0.075	0.118	0.129
AII	0.009	0.006	0.022	0.007	-0.036	0.012	0.009	0.010

In the next step, employing Eqs. (16)-(21), the results of the MARCOS method are obtained and presented in Table 12. The ranking order of the alternatives for 2011 data is as follows: B2>B3>B7>B4>B1>B8>B5>B6.

Table 12. The Results of the MARCOS Method (2011)

	Z_i^-	Z_i^+	$f(Z_i^-)$	$f(Z_i^+)$	$f(Z_i)$	Rank
I1	0.463	11.492	0.039	0.961	0.462	6
I2	0.534	13.267	0.039	0.961	0.533	2
I3	0.509	12.651	0.039	0.961	0.509	4
I4	0.549	13.638	0.039	0.961	0.548	1
I5	0.300	7.451	0.039	0.961	0.300	8
I6	0.524	13.009	0.039	0.961	0.523	3
I7	0.319	7.924	0.039	0.961	0.319	7
I8	0.500	12.426	0.039	0.961	0.500	5

After the financial performance assessment for 2011 data, the weights calculated using fuzzy BWM are transferred to the data sets of other years. The companies' financial performance values for the entire analysis period are found and shown in Table 13.

Table 13. The Results of the MARCOS Method by Years

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
	$f(Z_i)$	$f(Z_i)$	$f(Z_i)$	$f(Z_i)$	$f(Z_i)$	$f(Z_i)$	$f(Z_i)$	$f(Z_i)$	$f(Z_i)$
I1	0.462	-0.155	0.392	0.332	0.068	0.295	0.356	0.450	0.465
I2	0.533	-0.199	0.429	0.685	0.687	0.675	0.724	0.675	0.726
I3	0.509	-0.083	0.581	0.545	0.499	0.506	0.575	0.679	0.654
I4	0.548	0.507	0.723	0.660	0.050	0.457	0.169	0.586	0.474
I5	0.300	-0.070	0.241	0.301	0.072	0.275	0.294	0.312	0.360
I6	0.523	-0.161	0.378	0.338	0.300	0.350	0.374	0.249	0.269
I7	0.319	-0.098	0.266	0.319	0.273	0.352	0.434	0.491	0.503
I8	0.500	-0.162	0.397	0.419	0.434	0.468	0.484	0.540	0.507

4.6 Sensitivity analysis

The stability and reliability of the results obtained using the MARCOS model were checked by sensitivity analysis. For this goal, the initial rank of alternatives is verified in two stages. In the first stage of the sensitivity analysis, the impact of the change of weight coefficients on initial results from MARCOS is tested. The MARCOS results are then compared to other MCDM procedures (i.e., CRADIS, PSI, and SAW). Since the time period of the study includes 9 years in the period 2011-2019, it should be noted that the year 2011 is determined as a sample for the sensitivity analysis.

4.6.1 Changing the weights of criteria

20 scenarios were prepared in order to evaluate the impact of the most effective criterion on the performance of the rankings obtained. Among the 8 criteria, the most prioritized criterion is C5.

Therefore, the weight coefficient of this criterion was reduced by 1% in each scenario. As for the remaining 7 criteria, the weighting coefficients of these criteria have been proportionally modified to meet the sum of the weights, which should be equal to 1. Table 14 indicates the new weighting coefficients calculated for each scenario. Additionally, Figure 1 shows the new ranking results based on 20 scenarios. From Figure 1, it can be concluded that despite the changes in the ranking positions of some alternatives, criteria weights do not disturb the overall ranking much. In addition, with Spearman's rank correlation coefficient analysis performed to confirm this situation, it was determined that there was at least 0.9268 correlation between the initial rank and the ranks reached through 20 scenarios.

Table 14. Scenarios for sensitivity analysis

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
S1	0.1053	0.0403	0.2093	0.1003	0.2228	0.0753	0.1183	0.1293
S2	0.1056	0.0406	0.2096	0.1006	0.2205	0.0756	0.1186	0.1296
S3	0.1060	0.0410	0.2100	0.1010	0.2183	0.0760	0.1190	0.1300
S4	0.1063	0.0413	0.2103	0.1013	0.2161	0.0763	0.1193	0.1303
S5	0.1066	0.0416	0.2106	0.1016	0.2140	0.0766	0.1196	0.1306
S6	0.1069	0.0419	0.2109	0.1019	0.2118	0.0769	0.1199	0.1309
S7	0.1072	0.0422	0.2112	0.1022	0.2097	0.0772	0.1202	0.1312
S8	0.1075	0.0425	0.2115	0.1025	0.2076	0.0775	0.1205	0.1315
S9	0.1078	0.0428	0.2118	0.1028	0.2055	0.0778	0.1208	0.1318
S10	0.1081	0.0431	0.2121	0.1031	0.2035	0.0781	0.1211	0.1321
S11	0.1084	0.0434	0.2124	0.1034	0.2015	0.0784	0.1214	0.1324
S12	0.1087	0.0437	0.2127	0.1037	0.1994	0.0787	0.1217	0.1327
S13	0.1089	0.0439	0.2129	0.1039	0.1974	0.0789	0.1219	0.1329
S14	0.1092	0.0442	0.2132	0.1042	0.1955	0.0792	0.1222	0.1332
S15	0.1095	0.0445	0.2135	0.1045	0.1935	0.0795	0.1225	0.1335
S16	0.1098	0.0448	0.2138	0.1048	0.1916	0.0798	0.1228	0.1338
S17	0.1100	0.0450	0.2140	0.1050	0.1897	0.0800	0.1230	0.1340
S18	0.1103	0.0453	0.2143	0.1053	0.1878	0.0803	0.1233	0.1343
S19	0.1106	0.0456	0.2146	0.1056	0.1859	0.0806	0.1236	0.1346
S20	0.1109	0.0459	0.2149	0.1059	0.1840	0.0809	0.1239	0.1349

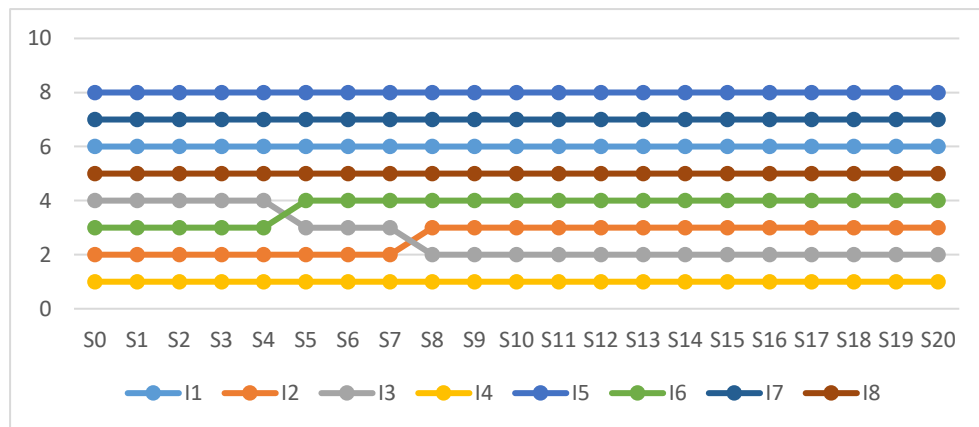
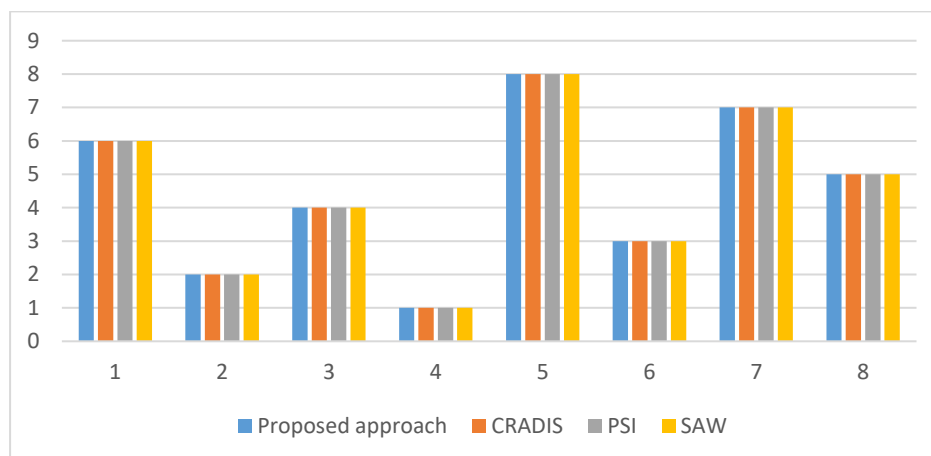

Figure 1. Result of sensitivity analysis.

4.6.2 Comparison with other MCDM procedures

In the second stage of the sensitivity analysis, MORCOS results were compared with those of some MCDM approaches such as CRADIS (Puška et al., 2022), PSI (Maniya and Bhatt, 2010), and SAW (MacCrimmon, 1968). According to the results presented in Figure 2, no change was observed in

the ranking position of the alternatives. Consequently, the comparison results shown in Figure 2 confirm the robustness of the introduced approach and its findings.

4.7 Results of The Correlation Analysis

In statistical analysis, the correlation analysis method is determined based on whether both variables show normal distribution. This study determined whether the variables showed normal distribution by using the Shapiro-Wilk W test (Shapiro and Wilk, 1965). The result of the normal distribution test for each variable is indicated in Table 15. The values of both series do not have a normal distribution because the null hypothesis of normality is rejected for each series. Therefore, it was decided that the method to be employed in correlation analysis was Spearman's rank correlation coefficient.

Table 15. Result of Shapiro-Wilk W Test for Normal Data

	Obs.	W-statistic	p_value
FP	72	0.92279 ^a	0.00029
Ln(PP)	72	0.96908 ^c	0.07332

Note: ^a and ^c denote the rejection of the null hypothesis of normality at the 1% and 10% significance levels.

The Spearman rank-order correlation coefficient employed in our study does not give information regarding the causality of the variables. It only measures the strength and direction of the relation between two variables. As can be seen in Table 16, it is determined that there is a positive and significant association between financial performance and premium production at a 1% level. Thus, we could say that our variables move in the same direction.

Table 16. Result of Spearman's Rank Correlation Analysis

		FP	Ln(PP)
FP	Correlation coefficient	1.0000	0.5501 ^a
	p_value (2-tailed)	-	0.0355
	Obs.	72	72
Ln(PP)	Correlation coefficient	0.5501 ^a	1.0000
	p_value (2-tailed)	0.0355	-
	Obs.	72	72

Note: ^a denotes the rejection of the null hypothesis of no correlation at the 5% significance levels.

4.8 Results of The DH Panel Causality Analysis

In the next stage, the causality direction between the variables is investigated employing a panel causality test proposed by DH (2012). This test requires the analyzed series to be stationary at the same level (i.e., $I(0)$ or $I(1)$). Although there are many unit root tests developed to test the stationary of the series in the literature, we employ the IPS test (Im *et al.*, 2003). This is because this test takes the heterogeneity into account between the different cross-section units and overcome serially correlated errors. The results for the IPS test are reported in Table 17. As indicated in Table 17, the null hypothesis of nonstationarity is rejected for both series. For robustness, we employ the LLC test (Levin *et al.*, 2002). The LLC test results support those of the IPS, which means both series are stationary at levels. In other words, these series do not contain a unit root.

Table 17. Results of IPS and LLC unit root tests

		IPS		LLC	
		Statistic	p-value	Statistic	p-value
FP	Constant	-1.7694 ^b	0.0384	-4.8393 ^a	0.0000
	Constant and trend	-2.9244 ^a	0.0017	-3.2248 ^a	0.0006
ln(PP)	Constant	-2.2641 ^b	0.0118	-1.3659 ^c	0.0860
	Constant and trend	-3.3432 ^a	0.0004	-3.5900 ^a	0.0002

Note: Both tests include a panel mean. The optimal lag length is selected using the AIC. ^a and ^b denote the rejection of the null hypothesis of nonstationarity at the 1% and 5% significance levels, respectively.

Following the stationary analysis, the direction of the relationship between financial performance and premium production is estimated by the DH (2012) panel causality analysis. The combined panel causality results illustrated in Table 18 show a bidirectional causality between financial performance and premium production. That means the variations in financial performance lead to the changes in premium production and vice versa.

Table 18. Results for DH (2012) Panel Causality Tests

	\bar{Z} -Statistic	p-value	\tilde{Z} -Statistic	p-value	Decision
ln(PP) → FP	15.8499 ^a	0.0000	4.3550 ^a	0.0000	Reject
FP → ln(PP)	7.7973 ^a	0.0000	1.9392 ^c	0.0525	Reject

Note: “→” means the direction of the causality relationship. ^a and ^c denote the rejection of the null hypothesis of no causality at the 1% and 10% significance levels, respectively. The test was performed with one lag.

Table 19 reports the individual panel causality results for insurance companies. The findings reveal that there is positive causality from premium production to financial performance in all insurance companies (Aksigorta, Allianz, Anadolu, Güneş, Mapfre, Sompo Japan, and Ziraat), except for Axa, and support that financial performance will increase with the increase in premium production. However, our results suggest that a bidirectional causal nexus exists between premium production and financial performance for Allianz and Anadolu. The result of the DH (2012) heterogeneous panel causality also suggests evidence of unidirectional causality from financial performance to premium production for Axa.

Table 19. Results of Individual DH (2012) Causality Tests

	ln(PP) → FP		FP → ln(PP)	
	W _i	p-value	W _i	p-value
Aksigorta	3.936	0.047 ^b	0.172	0.678
Allianz	9.023	0.003 ^a	20.010	0.000 ^a
Anadolu	11.743	0.001 ^a	14.023	0.000 ^a
Axa	0.412	0.521	2.771	0.096 ^c
Güneş	6.020	0.014 ^b	0.436	0.509
Mapfre	7.128	0.008 ^a	0.591	0.442
Sompo Japan	28.153	0.000 ^a	0.436	0.509
Ziraat	4.850	0.028 ^b	0.109	0.741

Note: “→” means the direction of the causality relationship. ^a, ^b and ^c denote the rejection of the null hypothesis of no causality at the 1%, 5%, and 10% significance levels, respectively. The test was performed with one lag.

5. DISCUSSION AND MANAGERIAL IMPLEMENTS

Micro and macro functions of both life and non-life insurers operating in the insurance market are of great importance for sustainable development. The insurance sector in Turkey is growing and developing every year. Accordingly, the share of premium production in gross domestic product tends to increase in general.

Premium production, which is a critical determinant of financial performance, reflects the competitiveness and efficiency of companies in the insurance market. On the other hand, financial performance is a key indicator that reveals whether insurers have achieved their predetermined goals and objectives.

The nexus between these two variables is critical both for the management staff and for the regulatory and supervisory authorities. Theoretically, an increase in premium production can be expected to increase financial performance, but vice versa. That is, increased financial performance can mobilize firm management and motivate them to generate more premiums. Therefore, there may be an endogenous linkage between financial performance and premium production due to reverse causality.

Determining the link between financial performance and premium production provides tactical and strategic information to the top management of insurers and insurance intermediaries such as insurance agents, bank branches and brokers in order to improve the quality of service offered and to develop new products for customers' needs. It also makes it easier for the regulatory authorities to assess the current situation of the industry and make long-term decisions about the future of the industry.

Our results can be beneficial to regulatory authorities and policy-makers in establishing stability and ensuring sustainable economic growth. Given that Turkey's insurance market has a dynamic structure, our results are also important for foreign investors who want to invest in this sector. Finally, the results of the study can help managers in the industry make more sound decisions with more accurate

and reliable information, which makes it easier for all interest groups related to the company to make appropriate economic decisions.

6. CONCLUSION

The recent dynamics such as financial crises, natural disasters, wars, and epidemics have led to a change in individuals' and institutions' perspectives on the insurance sector, which has increased the interest in services offered by the insurance industry. Due to insurance companies' important contributions to social and economic life, measuring and assessing insurance companies' financial performance has gained importance in the literature.

The purpose of this study is to measure the financial performance of insurance companies and to examine empirically the relationship between the measured financial performance and premium production, which is one of the most striking indicators in the insurance industry. In order to achieve this goal, the financial performance of the companies is determined with a novel integrated MCDM model consisting of the LOPCOW, SWARA II and MARCOS techniques. Following the determination of financial performance with the proposed model, correlation analysis was conducted to test whether there is a linear relationship between premium production and financial performance. The result of the Spearman rank correlation coefficient reveals that there is a strong positive relationship between financial performance and premium production. However, Spearman correlation analysis does not provide information about the direction of causality between variables. Therefore, we use Dumitrescu-Hurlin's causality approach to determine the relationship between the two variables under investigation. The results from the Dumitrescu-Hurlin causality tests demonstrate that two-way causal relationships exist between financial performance and premium production. However, considering the individual causality results for companies, it can be deduced that two-way causality is valid only for Allianz and Anadolu insurance companies.

It should be underlined that this study is a pioneering study compared to previous studies in the literature, since both multi-criteria decision-making approaches and panel data econometrics are used together in the analysis of the causality relationship between multi-dimensional financial performance and premium production. The data period can be considered as the first limitation of the study. Another limitation is that the findings are valid only for the companies that are the subject of the analysis. These findings are not generalizable to other companies in the same industry. In future studies, the subject of research can also be examined in terms of life and pension companies. However, the relationship between multi-dimensional firm performance and economic growth can also be investigated using the steps followed in this study. Furthermore, the model (LOPCOW-SWARA-II-MARCOS) may be extended and tested by employing rough, fuzzy, and gray set-based models in future studies.

REFERENCES

- Ahmed, N., Ahmed, Z., & Usman, A. (2011). Determinants of performance: a case of life insurance sector of Pakistan. *International Research Journal Finance and Economics*, 61, 123–128.
- Al-Faryan, M. A. S., & Alokla, J. (2023). Do Publicly Listed Insurance Firms in Saudi Arabia Have Strong Corporate Governance?. *Economies*, 11(1), 21.
- Almajali, A.Y., Alamro, S.A., & Al-Soub, Y.Z. (2012). Factors affecting the financial performance of Jordanian insurance companies listed at Amman Stock Exchange. *Journal Management Research*, 4(2), 266–289.
- Apergis, N., & Poufinas, T. (2020). The role of insurance growth in economic growth: Fresh evidence from a panel of OECD countries. *The North American Journal of Economics and Finance*, 53, 101217.
- Banerjee, S., & Savitha, B. (2021). Competition reduces profitability: the case of the Indian life microinsurance industry. *The Geneva Papers on Risk and Insurance - Issues and Practice*, 46, 383-398.
- Berteji, A., & Hammami, S. (2016). The determinants of the performance of the life insurance companies in Tunisia. *International journal of economics, commerce and management*, 4(7), 334-343.
- Burca, A.-M., & Batrinca, G. (2014). The Determinants of financial performance in the Romanian insurance market. *International Journal of Academic Research in Accounting Finance and Management Sciences*, 4(1), 299–308.
- Camino-Mogro, S., & Bermúdez-Barrezueta, N. (2019). Determinants of profitability of life and non-life insurance companies: evidence from Ecuador. *International Journal of Emerging Markets*, 14(5), 831–872.
- Chen, S.-Y., & Lu, C.-C. (2015). Assessing the competitiveness of insurance corporations using fuzzy correlation analysis and improved fuzzy modified TOPSIS. *Expert Systems*, 32(3), 392–404.
- Dumitrescu, E.I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450–1460.
- Ecer, F., & Pamucar, D. (2022). A novel LOPCOW-DOBI multi-criteria sustainability performance assessment methodology: An application in developing country banking sector. *Omega*, 102690.
- Ecer, F., & Pamucar, D. (2021). MARCOS technique under intuitionistic fuzzy environment for determining the COVID-19 pandemic performance of insurance companies in terms of healthcare services. *Applied Soft Computing*, 104, 107199.
- Eling, M., & Jia, R. (2019). Efficiency and profitability in the global insurance industry. *Pacific-Basin Finance Journal*, 57, 101190.
- Hasan, M.B., Islam, S.M.N., & Wahid, A.N.M. (2018). The effect of macroeconomic variables on the performance of non-life insurance companies in Bangladesh. *Indian Economic Review*, 53(1), 369–383.
- Im, K., Pesaran, H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogenous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53–74.
- Kang, J.S., Shin, D.H., Baek, J.W., & Chung, K. (2019). Activity recommendation model using rank correlation for chronic stress management. *Applied Sciences*, 9(20), 4284.
- Keshavarz-Ghorabae, M. (2021). Assessment of distribution center locations using a multi-expert subjective–objective decision-making approach. *Scientific Reports*, 11(1), 1-19.

- Killins, R.N. (2020). Firm-specific, industry-specific and macroeconomic factors of life insurers' profitability: evidence from Canada. *The North America Journal of Economics and Finance*, 51, 101068.
- Levin, A., Lin, C.F., & Chu, C.S.J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108, 1–24.
- MacCrimmon, K. R. (1968). Decision making among multiple-attribute alternatives: a survey and consolidated approach (No. RM-4823-ARPA). The Rand Corporation, Santa Monica, California.
- Maniya, K., & Bhatt, M. G. (2010). A selection of material using a novel type decision-making method: Preference selection index method. *Materials & Design*, 31(4), 1785-1789.
- Mazviona, B. W., Dube, M., & Sakahuhwa, T. (2017). An analysis of factors affecting the performance of insurance companies in Zimbabwe. *Journal of Finance and Investment Analysis*, 6, 1-21.
- Msomi, T.S. (2023) Macroeconomic and firm-specific determinants of financial performance: Evidence from non-life insurance companies in Africa, *Cogent Business & Management*, 10:1, 2190312.
- Muthulakshmi., P., & Muthumoni, A. (2023). Determinants of Financial Performance-A Comparative Analysis of Public Sector Non-Life Insurers in India, 14(1), 25-33.
- Öner Kaya, E. (2015). The effects of firm-specific factors on the profitability of non-life insurance companies in Turkey. *International Journal of Financial Studies*, 3(4), 510–529.
- Oscar Akotey, J., Sackey, F.G., Amoah, L., & Frimpong Manso, R. (2013). The financial performance of life insurance companies in Ghana. *The Journal of Risk Finance*, 14(3), 286–302.
- Pervan, M., Curak, M., & Marijnovic, I. (2012). Dynamic panel analysis of B&H insurance companies' profitability. *Recent Research Business and Economics*, 1, 158–163.
- Pjanić, M., Milenkovic, N., Kalaš, B., & Mirović, V. (2018). Profitability determinants of non-life insurance companies in Serbia. *Ekonomika Preduzeca*, 66(5-6), 333–345.
- Puška, A., Stević, Ž., & Pamučar, D. (2022). Evaluation and selection of healthcare waste incinerators using extended sustainability criteria and multi-criteria analysis methods. *Environment, Development and Sustainability*, 24, 1195–11225.
- Shapiro, S.S., & Wilk, M.B. (1965). An analysis of variance test for normality (complete samples). *Biometrika*, 52(3/4), 591–611.
- Sharma, A., Jadi, D.M., & Ward, D. (2021). Analysing the determinants of financial performance for UK insurance companies using financial strength ratings information. *Economic Change and Restructuring*, 54(3-4), 683-697.
- Shiu, Y. (2004). Determinants of United Kingdom general insurance company performance. *British Actuarial Journal*, 10(5), 1079–1110.
- Stević, Ž., Pamučar, D., Puška, A., & Chatterjee, P. (2020). Sustainable supplier selection in healthcare industries using a new MCDM method: measurement of alternatives and ranking according to COMpromise solution (MARCOS). *Computers & Industrial Engineering*, 140, 106231.
- The Republic of Turkey Ministry of Treasury and Finance. (2019). “Reports on insurance and private pensions activities”, available at <https://www.hmb.gov.tr/sigortacilik-ve-ozel-emeklilik-raporlari>.

- Torkayesh, A. E., Pamucar, D., Ecer, F., & Chatterjee, P. (2021). An integrated BWM-LBWA-CoCoSo framework for evaluation of healthcare sectors in Eastern Europe. *Socio-Economic Planning Sciences*, 78, 101052.
- Wang, J.L., Jeng, V., & Peng, J.L. (2007). The Impact of corporate governance structure on the efficiency performance of insurance companies in Taiwan. *The Geneva Papers on Risk and Insurance, Issues and Practice*, 32(2), 264–282.
- Ward, D., & Zurbruegg, R. (2000). Does insurance promote economic growth? evidence from OECD countries. *Journal of Risk and Insurance*, 67(4), 489–506.
- Zainudin, R., Ahmad Mahdzan, N.S., & Leong, E. (2018). Firm-specific internal determinants of profitability performance: an exploratory study of selected life insurance firms in Asia. *Journal of Asia Business Studies*, 12(1), 533–550.

APPENDIX

Table A1. Decision Matrix (2011-2019).

		C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
2011	I1	1203	727	403	58	37	7.85	801	202
	I2	1247	135	381	85	62	7.80	866	243
	I3	2209	842	705	150	-10	13.30	1504	367
	I4	2097	393	509	132	27	13.80	1588	365
	I5	865	194	278	27	17	5.66	586	115
	I6	991	370	473	60	52	3.85	518	89
	I7	445	295	148	25	32	2.28	297	80
	I8	197	149	75	11	54	2.20	122	29
2012	I1	1248	735	424	70	55	7.66	825	249
	I2	1733	351	494	88	84	13.06	1239	281
	I3	2498	969	756	154	-72	8.44	1742	446
	I4	2474	739	13	122	-600	13.94	2461	441
	I5	993	210	308	35	-3	5.39	685	137
	I6	1162	532	493	56	61	5.18	670	130
	I7	545	347	177	30	31	2.63	369	93
	I8	236	148	95	17	58	2.21	141	31
2013	I1	1553	895	533	98	101	7.32	1020	291
	I2	2221	555	542	129	146	9.32	1679	388
	I3	3253	1154	913	186	101	13.20	2340	463
	I4	4019	1366	922	209	293	15.21	3097	517
	I5	1213	262	335	56	-31	5.17	878	153
	I6	1547	524	536	149	24	6.49	1012	199
	I7	682	447	212	32	39	2.67	470	114
	I8	360	222	121	18	67	2.72	239	45
2014	I1	1658	820	508	128	42	7.55	1150	330
	I2	4321	1472	1336	398	365	14.16	2984	660
	I3	3773	1606	1020	259	121	13.23	2754	523
	I4	4667	1369	1312	327	350	13.55	3354	587
	I5	1361	357	387	64	32	5.34	974	169
	I6	1760	574	582	82	73	6.57	1179	238
	I7	848	551	251	46	35	3.02	597	120
	I8	469	308	151	32	74	3.10	318	79
2015	I1	1898	551	349	233	-149	5.95	1549	340
	I2	5531	1372	1401	707	245	14.86	4130	737
	I3	4888	2305	1202	368	104	13.24	3686	605
	I4	4888	983	919	432	-311	11.24	3969	621
	I5	1537	501	306	100	-143	4.73	1231	214
	I6	2333	1036	587	124	49	7.74	1747	275

	I7	1225	849	278	69	33	3.90	947	140
	I8	594	426	196	56	105	3.42	398	87
2016	I1	2079	481	403	185	120	5.35	1676	324
	I2	7382	2140	1642	550	416	16.29	5739	997
	I3	5974	3217	1223	488	158	12.65	4751	743
	I4	5598	1090	960	500	209	10.05	4638	696
	I5	1756	665	433	83	18	3.87	1323	206
	I6	3133	1570	685	187	149	7.88	2448	398
	I7	2423	1952	420	134	170	6.31	2003	256
	I8	838	615	265	61	148	3.77	573	108
2017	I1	2781	1352	629	282	214	6.64	2152	364
	I2	7653	2598	2267	757	594	12.93	5386	1079
	I3	7032	3505	1639	860	293	11.76	5393	756
	I4	6011	1078	1009	668	-359	7.32	5002	667
	I5	2168	865	678	173	28	4.18	1490	224
	I6	3395	1416	894	274	232	6.75	2501	419
	I7	3259	2736	848	275	302	5.70	2411	305
	I8	1150	849	435	94	252	4.37	716	132
2018	I1	3538	1970	718	641	368	7.16	2820	448
	I2	8686	3023	2487	1290	481	12.17	6199	1029
	I3	7904	4074	1646	1509	502	11.94	6258	835
	I4	6680	1165	1082	1283	532	7.07	5598	653
	I5	2610	1072	802	362	26	4.00	1808	255
	I6	3581	1090	682	450	-42	5.54	2898	397
	I7	3922	3058	1136	1047	267	5.26	2787	316
	I8	1588	1186	644	208	320	4.60	944	146
2019	I1	4640	2063	899	647	584	7.73	3742	554
	I2	10680	3308	3233	1265	803	11.96	7447	1117
	I3	9767	4636	2155	1373	643	11.41	7612	1003
	I4	8129	1254	1775	925	433	7.09	6354	795
	I5	3663	1689	1290	344	153	3.91	2373	318
	I6	3805	1569	743	429	16	4.83	3062	489
	I7	5182	3544	1617	995	412	5.81	3565	428
	I8	1985	1439	742	255	422	4.81	1243	191

Note: The C6 criterion is in %, while the other criteria are in TL (million).

Table A2. Premium Production by Years

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
I1	1137	1311	1526	1714	1622	5775	2636	3417	4474
I2	1129	2235	1942	3216	4051	4484	5134	5810	6923
I3	1926	1445	2750	3005	3611	3562	4671	5701	6607
I4	1998	2386	3168	3078	3066	1373	2908	3375	4104
I5	820	922	1077	1213	1288	2795	1661	1907	2266
I6	558	887	1353	1491	2111	2236	2680	2645	2797
I7	330	451	556	687	1063	1338	2263	2509	3363
I8	318	379	568	703	932	5775	1736	2197	2782

Note: Premium production is in TL (million).

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE UZAKTAN MUHASEBE VE FİNANS EĞİTİMİ:
LİSANS ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA
DISTANCE ACCOUNTING AND FINANCE EDUCATION IN THE COVID-19 PANDEMIC
PROCESS: A RESEARCH ON UNDERGRADUATE STUDENTS

Nurcan YAĞMURLU¹, İrfan SEKTİOĞLU²

1. Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Bükükutlu Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, nurchanyagmurlu@isparta.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6402-4031>
2. Öğr. Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Yalvaç Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, irfansektioglu@isparta.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0901-6397>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
31.07.2023 07.31.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220329>

Öz

2019 yılı Aralık ayında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisinin yayılmasını önlemek amacıyla birçok tedbir alınmıştır. Alınan tedbirler arasında üniversitelerin uzaktan eğitim modeli ile devam etmeleri yer almaktadır. Bu çalışmada amaç lisans düzeyindeki Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü öğrencilerinin uzaktan verilen muhasebe ve finans eğitimine karşı bakış açılarını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda gerekli verilerin elde edilmesi için Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü öğrencisi olan 341 kişiye anket uygulanmış, elde edilen verilere SPSS 25 ve Amos 22 Paket Programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Öğrencilere yönlendirilen ölçeğin yapısını incelemek için faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda öğrencilerin uzaktan eğitime olumlu ve olumsuz tutumları, teknolojiye yakınlık düzeyleri ve muhasebe mesleğine yönelimleri olmak üzere 4 faktör belirlenmiştir. Faktörler arası korelasyon sonuçlarına göre, öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumları mesleğe yönelim ve teknolojiye yakınlığı ile ters yönde; olumlu tutumları ise mesleğe yönelim ile aynı yönde bir ilişkiye sahiptir.

Anahtar Kelimeler: *Uzaktan Eğitim, COVID-19 Pandemi, Muhasebe ve Finans Eğitimi, Doğrulayıcı Faktör Analizi.*

Abstract

Many measures have been taken to prevent the spread of the Coronavirus Disease, which emerged in December 2019 and affected the whole world. Among the measures taken is the continuation of universities with the distance education model. The aim of this study is to reveal the perspectives of undergraduate students of Accounting and Finance Management Department towards remote accounting and finance education. For this purpose, in order to obtain the necessary data, a questionnaire was applied to 341 students of the Accounting and Finance Management Department. The data obtained were analyzed through SPSS 25 and Amos 22 Package Program. Factor analysis was conducted to examine the structure of the scale directed to the students. As a result of the factor analysis, 4 factors were determined: students' positive and negative attitudes towards distance education, their level of predisposition to technology and their orientation to the accounting profession. According to the correlation results between the factors, the negative attitudes of the students towards distance education are in the opposite direction with their orientation to the profession and their tendency to relationship to technology; positive attitudes have a relationship in the same direction with orientation to the profession.

Keywords: *Distance Learning, COVID-19 Pandemic, Accounting and Finance Education, Confirmatory Factor Analysis.*

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of the research is to reveal the perspectives and technological aptitude levels of accounting and finance management undergraduate students towards distance education and the accounting profession. In addition, it is to explain the relationship between students' perspectives on distance education, accounting and finance profession, their technological predispositions and demographic characteristics.

Research Questions

Q1: What are the attitudes of accounting and finance management students towards distance education? Q2: Is there a significant relationship between students' attitudes towards distance education and their demographic structures? Q3: Is there a significant relationship between students' attitudes towards distance education and tendency to their profession? Q4: Is there a significant relationship between students' attitudes towards distance education and their predisposition to technology?

Literature Review

The COVID-19 outbreak started on December 30, 2019, with the detection of a disease caused by the corona virus in the city of Wuhan, Republic of China. In a short period of one month, cases were detected in 18 different countries. Many measures have been taken all over the world, but in 3 months, the COVID-19 disease has taken the whole world under its influence. The World Health Organization (WHO) declared COVID-19 a Pandemic; the first case was detected in Turkey on the same date (Kurt and Karaali, 2020). As a first precaution, education was suspended for one week on March 16, 2020. Universities have made significant efforts to transition to distance education in a short period of time and have completed the necessary studies. Universities started distance education on March 23, 2020. Delays in controlling the Pandemic and vaccine studies have caused the distance education process in universities to continue longer than expected. Distance education methods, which are frequently used in developed countries from past to present, were an education method applied by a limited number of universities in Turkey. Prior to the Pandemic, the fact that face-to-face training in almost every university in Turkey suddenly switched to distance education may have affected the students because the Accounting and Finance management department consists of courses based on active learning. Accounting and Finance management students' attitudes towards distance education are important. Demographic characteristics of students, their predisposition to technology and their professional tendencies can be associated with the distance education model.

Methodology

The data collection tool in the research is a survey. The survey consists of two parts. In the first part, there are questions about the demographic characteristics of the students, and in the second part, there are 30 questions prepared according to a 5-point Likert scale. Research survey; It was prepared by using the scales used by Mercan (2018), Demir (2019), Serçemeli and Kurnaz (2020) and Akgün (2020).

In the analysis of the collected data, exploratory factor analysis was performed on the 5-point Likert scale in the second part of the questionnaire through the SPSS 25 package program. In order to verify the exploratory factor analysis results, confirmatory factor analysis was performed in the Amos 22 package program. The relationship between the factors was explained by using correlation analysis. In order to reveal the relationship between the demographic characteristics of the participants and the factor dimensions, the t-test and anova test were performed in the SPSS 25 package program.

Results and Conclusions

In terms of improving the distance education process, the positive and negative aspects of the distance education model, professional orientations and perspectives towards technology are important from the perspective of accounting and finance students. In this context, a survey was conducted with the students of accounting and finance management department to measure their perspectives on distance education. Obtained findings were evaluated. There is a negative correlation between students' negative attitudes towards distance education and their technological tendencies. According to another result, students' professional orientation, that is, their desire to work in the field of accounting and finance, shows a high level of relationship with their perspectives on distance education. Another important finding is the relationship between technological aptitude and professional orientation in the same direction. The positive and negative attitudes of students towards distance education did not differ significantly by gender. Occupational orientation and technological predispositions differed significantly by gender. Except for the technology aptitude variable, other variables differ significantly according to the class in which the student is studying.

1. GİRİŞ

COVID-19 pandemisi, 30 Aralık 2019 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Wuhan kentinde korona virüs kaynaklı bir hastalığın tespit edilmesi ile başlamıştır. Bir ay içerisinde Çin Halk Cumhuriyeti dışında 18 farklı ülkede de vakalar tespit edilmiştir. Pandemi yayılımının önüne geçebilmek adına tüm dünyada birçok önlem alınmış, ancak 3 ay gibi kısa bir sürede COVID-19 hastalığı tüm dünyayı etkisi altına almıştır. 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) COVID-19'u Pandemi ilan etmiş; aynı tarihte Türkiye'de ilk vaka tespit edilmiştir (Kurt ve Karaali, 2020). Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de ilk vakanın görülmesi ile birlikte, birçok alanda acil durum hareketi olarak çeşitli önlemler geliştirilmiştir.

16 Mart 2020 tarihinde eğitime bir hafta ara verilmesi alınan ilk önlemler arasında yer almıştır. Bir haftalık süre içerisinde üniversiteler hızlı ve etkin şekilde uzaktan eğitime geçiş imkânlarını ve geçiş süreçlerini belirlemişlerdir. Üniversiteler kısa bir zaman diliminde uzaktan eğitime geçiş konusunda önemli çabalar göstererek, gerekli çalışmaları tamamlamışlardır. 23 Mart 2020 tarihinde üniversiteler ön lisans, lisans ve lisansüstü programları ile uzaktan eğitime başlamıştır. Alınan ilk karar bahar döneminin uzaktan eğitim ile devam etmesi yönünde olmuştur. Ancak pandemiye kontrol altına almada ve aşı çalışmalarında yaşanan gecikmeler, üniversitelerde uzaktan eğitim sürecinin beklenenden daha uzun süre devam etmesine sebep olmuştur.

Uzaktan eğitim, öğretici ve öğrencilerin fiziki olarak farklı ortamlarda bulunması durumunda eğitim sürecinin gerçekleştirilmesini sağlayan eğitim yöntemidir (Moore ve Kearsley, 2011). Gelişmiş ülkelerde geçmişten günümüze sıklıkla kullanılan uzaktan eğitim modeli, Türkiye'de sınırlı sayıda üniversitenin uyguladığı bir eğitim modelidir.

COVID-19 Pandemisiyle birlikte zorunlu olarak geçiş yapılan uzaktan eğitim süreci, yükseköğretimde uzaktan eğitim modelinin uygulanabilirliği konusunda önemli sonuçlar barındırmaktadır. Bu bakış açısıyla, çalışmada uzaktan muhasebe ve finans eğitiminin değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmanın amacı Pandemi süreci göz önüne alınarak, muhasebe ve finans yönetimi bölümü lisans öğrencilerinin uzaktan eğitime olan bakış açılarını ortaya koymaktır. Bu kapsamda ilk olarak konu ile ilgili kavramsal çerçeve hakkında bilgi verilmiş ve literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde ise muhasebe ve finans yönetimi bölümünde eğitim gören 341 öğrenciden alınan anket verileri SPSS 25 ve AMOS 22 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Son bölümde analiz sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Uzaktan eğitim, öğreticinin öğrenciyle aynı yerde ve aynı zamanda olmadığı bir eğitim modelidir. İlk olarak posta yoluyla verilen mesleki kurslarla başlayan uzaktan eğitim, günümüzde teknolojinin gelişmesi ile birlikte, doktora derecelerine kadar verebilen çevrimiçi eğitim modeline

dönüşmüştür (Casey, 2008). Uzaktan eğitim, eğitimdeki sınırlılıkları ortadan kaldıran ve mevcut teknolojileri yararlı bir biçimde kullanan disiplinler arası bir alandır (Bozkurt, 2017). Teknolojik gelişmelere ayak uyduracak şekilde sürekli olarak yenilenen ve gelişim gösteren uzaktan eğitim (Kaçan ve Gelen, 2020), farklı mekanlarda bulunan öğrencileri, öğretmenleri ve kaynakları birbirine bağlamak için etkileşimli telekomünikasyon sistemlerinin kullanıldığı kurum temelli, formel bir eğitimidir (Simonson vd., 2015).

Uzaktan eğitim modelinin amacı, eğitimde aksaklıklara neden olan coğrafi ve zaman engellerini ortadan kaldırarak ve teknolojiye uyum sağlayarak bireylerin eğitime katkı sağlamaktır (Özbay, 2015). Bununla birlikte eğitimin taraflarına sunulan bu esneklik, eğitimin alınmasını kolaylaştırmakta ve konuların birden çok tekrar edilmesi bu eğitim modelinin başarısını artırmaktadır (Dinçer, 2006)

Uzaktan eğitim uygulamalarının dünyada geçmişi 1700'lü yıllara dayanmaktadır. Şimdiye kadar bilinen ilk uzaktan eğitim uygulaması, 20 Mart 1728'de Boston Gazetesinde haftalık olarak gönderilecek mektuplarla steno derslerinin verileceğinin ilanıdır (Holmberg, 2005). İlk uygulamasından günümüze kadar toplumların ihtiyaçlarına cevap verecek ve teknolojik gelişmelere ayak uyduracak şekilde gelişme göstermiş ve günümüzdeki şeklini almıştır.

Türkiye'de uzaktan eğitim uygulamaları ise ilk kez 1927'de gündeme gelmiş, ancak 1956 ya kadar kavramsal bir çerçevede kalmıştır (Özbay, 2015). 1956 yılında banka çalışanları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde mektupla öğretim görmüşlerdir. Milli Eğitim Bakanlığı 1960 yılında "Mektupla Öğretim" adı altında ilk uzaktan eğitim uygulamalarına başlamıştır (Kaya, 2002). 1975 yılından itibaren uzaktan eğitimde iletişim teknolojilerinin kullanıldığı dönem başlamıştır (Cabi ve Ersoy, 2017). 1981 yılında çıkarılan yükseköğretim kanunu ile uzaktan eğitim görevi üniversitelere verilmiştir. 1982 yılında Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi kurulmuş ve yükseköğretimde uzaktan eğitim uygulamaları başlamıştır (Kaya, 2002). Bu kanun ülkemizde uzaktan eğitim alanında önemli bir adım olmuştur ve Anadolu Üniversitesi bünyesinde başlayan uzaktan eğitim uygulamaları, günümüzde birçok üniversitede ön lisans, lisans, lisansüstü düzeyde birçok bölüm ve programda devam etmektedir.

Ülkemizde uzaktan eğitim ile ilgili önemli gelişmelerden biri de COVID-19 Pandemi döneminde yaşanmıştır. COVID-19 Pandemisi yüz yüze eğitime ara verilmesini, uzaktan eğitime geçilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu gereklilik üzerine üniversiteler uzaktan eğitim alt yapısı, derslerin içeriği ve uygulanması ile ilgili çalışmalarını kısa bir sürede tamamlamış ve uzaktan eğitime geçilmiştir. 123 üniversitede Uzaktan Öğretim Uygulama ve Araştırma merkezi bulunması, uzaktan eğitime geçiş sürecini kolaylaştırmıştır. Alt yapı konusunda eksikliği olan üniversiteler, YÖK ve diğer üniversitelerle iş birliği içerisinde uzaktan eğitime geçiş sürecini yönetmiştir (YÖK, 2022). 121 üniversite 23 Mart 2020, 41 üniversite 30 Mart 2020 ve 25 üniversite 6 Nisan 2020 tarihinde uzaktan eğitim ile ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitime başlamıştır. Bu sonuçlar üniversitelerin çok kısa sürede uzaktan

eğitime geçiş yaptığını göstermektedir (YÖK, 2022). Uzaktan eğitime geçiş kısa sürede yapılmış olsa da beraberinde öğrenciler ve öğretmenler açısından uygulamada bazı sorunların yaşanmasına neden olmuştur.

COVID-19 Pandemi sürecinde uzaktan eğitimde verilen derslerin bazıları sınıfta ve laboratuvarında uygulama yapılması gereken aktif dersler, bazıları da pasif öğrenmeye dayalı derslerden oluşmaktadır. Muhasebe ve finans dersleri aktif öğrenmeye dayalı dersler olduğu için (Ünsal, 2021) gerek öğretmenler gerekse öğrenciler için uzaktan eğitimde sorunlar yaşanmıştır. Pandemi öncesi uzaktan eğitim uygulamalarına bakıldığında muhasebe ve finans derslerinin bazı bölüm ve programların ders içeriklerinde olduğu görülmektedir. Ancak muhasebe ve finans alanında, ekonomik ve ticari hayata katkı sağlamayı ve kalifiye muhasebe ve finans uzmanları yetiştirmeyi hedefleyen, muhasebe ve finans yönetimi lisans programı tüm üniversitelerde örgün eğitim kapsamında eğitim vermekteydi. COVID-19 Pandemi sürecine dayalı olarak tüm yükseköğretim bölüm/programlarında olduğu gibi bu bölümde de uzaktan eğitim sürecine geçilmiştir.

COVID-19 Pandemi sürecinde verilen uzaktan eğitim uygulamaları değerlendirilerek, muhasebe ve finans eğitiminin uzaktan eğitim metoduyla verilmesinin uygulanabilirliği ortaya koyulabilir. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda hem öğretmenler hem de öğrenciler açısından konunun ele alındığı görülmektedir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Uzaktan eğitim ile ilgili literatür incelediğinde, bu konunun birçok açıdan ele alınarak değerlendirildiği görülmektedir. Özellikle COVID-19 Pandemi süreciyle birlikte uzaktan eğitimin artan önemi uzaktan eğitim modeli üzerine yapılan çalışmaların artmasına neden olmuştur. Bu başlık altında bu alanda yapılan literatürdeki bazı çalışmalardan kısaca bahsedilecektir.

Perdue ve Valentine (1998) çalışmalarında, Georgia eyaletindeki mali müşavirlerin, sürekli mesleki eğitim sağlamada uzaktan eğitimin etkinliğini araştırmışlardır. Temel bulgular, Georgia eyaletindeki mali müşavirlerin uzaktan eğitimin etkili bir öğrenme yöntemi olduğunu ve ayrıca uzaktan eğitime katılabilmeleri için gerekli olan teknolojik imkânların kendilerine açık olduğunu da belirtmişlerdir. Çalışmanın sonuçları sürekli mesleki eğitim programlayıcıları için yararlı olmuştur.

De Lange vd. (2003) çalışmalarında; 292 lisans öğrencisinden alınan yanıtlara göre, yeni teknolojilerin kullanımının öğrenme çıktıları üzerinde yararlı bir etkisinin olup olmadığını değerlendirmişlerdir. Sanal öğrenme ortamının kullanımıyla, öğrenci memnuniyetinin ders notları, çevrimiçi değerlendirme, sohbet ve video özetlerinin sağlanmasıyla önemli ölçüde ilişkili olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Ayyıldız vd. (2006), çalışmalarında öğretim elemanlarının uzaktan muhasebe eğitimine yönelik tutumlarını araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre öğretim elemanlarının çoğu uzaktan eğitimle

alınan diplomaların saygınlığı konusunda endişelidirler. Buradan hareketle yapılacak yeni çalışmalarda saygınlığı artırıcı etkenlerin ve faaliyetlerin neler olduğu araştırılarak uzaktan eğitimden daha fazla fayda sağlamanın yolları araştırılması gerektiğini öne sürülmektedirler.

Yiğit vd. (2010) Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören öğrenciler ile ders veren öğretim elemanlarının, uzaktan eğitime olan bakış açıları belirlenmiştir. Öğrenciler açısından elde edilen bulgular; öğrencilerin uzaktan eğitimi bilinçli olarak tercih ettiği ve daha önce uzaktan eğitim ile ilgili bilgilerinin olduğu yönündedir. Ayrıca öğrenciler, uzaktan eğitim modelinden memnun olduklarını dile getirmişlerdir. Öğretim elemanları açısından ise uzaktan eğitimi tek başına yeterli bir yöntem olduğu ve kendi akademik hayatlarına olan katkısının da olumlu olduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

Duncan vd. (2012), işletme yüksek lisans öğrencilerinin ders performansına, çevrimiçi ortama eş zamanlı ya da eş zamansız katılımının etkisini incelemiştir. Genel olarak yazarlar, derse katılımın kalitesinin ve sayısının, öğrencinin performansı ile pozitif ilişkisinin olduğunu bulmuşlardır. Ancak, eş zamanlı katılımın etkisi eş zamansız katılıma göre iki kat daha fazla olduğu görülmüştür.

Papageorgiou ve Halabi (2014) çalışmalarında yaş, cinsiyet, daha önce alınan muhasebe bilgisi, matematik bilgisi ve akademik yetenek değişkenlerinin uzaktan eğitim yoluyla sunulan muhasebe bilimleri lisans programında öğrencilerin performansı üzerindeki etkisini incelemiştir. Sonuçlar, matematik bilgisinin ve akademik yeteneğin, öğrenci performansı ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermiştir. Daha önce alınan muhasebe bilgisi de ilk yıllarda önemli, ancak daha sonraki yıllarda önemli olmadığı ortaya koyulmuştur.

Van (2015) uzaktan eğitim muhasebe öğrencilerinin sosyal medya entegrasyonu algıları araştırdığı çalışmada, teknolojinin hızla öğretim sürecinin bir parçası haline geldiği ve akademik destek için sosyal medya kullanımının muhasebe öğretimini ve öğrenimini geliştirebileceğini ortaya çıkarmıştır.

Kıralı ve Alcı (2016) çalışmaları sonucunda yükseköğretim öğrencilerinin uzaktan eğitim algılarının cinsiyet ve internet bağlantısına sahip olma değişkenlerine göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamış; kişisel bilgisayara sahip olma ve bilgisayarı gün içi kullanma sıklığı değişkenlerine göre anlamlı farklılığa rastlanmıştır.

Çivril vd. (2018) uzaktan eğitim öğrencilerinin uzaktan eğitim algılarını metafor tekniğini kullanarak tespit etmişlerdir. Öğrencilerin uzaktan eğitim ile ilgili verdikleri metaforlar esneklik, erişilebilirlik, eğitsel, etkileşim ve duyuşsal olmak üzere beş kategoride toplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik algılarının pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir.

De Hart ve Wentzel (2020) araştırmalarında, podcastler ve video yayınlarının lisans öğrencileri tarafından nasıl kullanıldığını ortaya koymayı hedeflemiştir. Elde edilen bulgulara göre öğrencilerin çoğunluğu, video yayınlarının onlara ek destek sağladığı ve içeriği daha kolay anlamalarına yardımcı

olduğu için değerli bulunduğunu; video yayınlarının uzaktan eğitim programlarında/kurslarında ek bir öğrenme aracı olarak kullanılmasının muhasebe öğrencilerinin öğrenme deneyimlerini artırabileceğini tespit etmişlerdir.

Uzaktan eğitim ile ulusal literatür incelendiğinde, birçok çalışmada uzaktan eğitimin dünyadaki ve ülkemizdeki gelişim süreci ve mevcut durumuna genel bir bakış açısı sunan çalışmalar yapıldığı da görülmektedir (Demir, 2014; Özbay, 2015; Bozkurt, 2017; Kaçan ve Gelen, 2020; Şahin, 2021).

COVID-19 Pandemi süreciyle birlikte uzaktan eğitim alanında yapılan akademik çalışmaların sayısının arttığı görülmektedir. COVID-19 Pandemi süreciyle birlikte yükseköğretimde zorunlu olarak geçiş yapılan uzaktan eğitim modelinin incelendiği, mevcut durumun tespit edildiği, sorunların ve çözüm önerilerinin geliştirildiği çalışmalar karşımıza çıkmaktadır.

Can (2020), COVID-19 Pandemisinin Türkiye'deki açık ve uzaktan eğitim sistemini üzerindeki yansımalarını ele aldığı çalışmasında, sisteminin altyapı, erişim, güvenlik, içerik, tasarım, uygulama, kalite, mevzuat ve pedagojik açıdan güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Durak vd. (2020) çalışmalarında, COVID-19 Pandemi döneminde Türkiye'deki üniversitelerin uzaktan eğitim sistemlerini incelemişlerdir. Uzaktan eğitimde en çok kullanılan yönetim sistemleri Moodle ve ALMS; en çok kullanılan canlı ders yazılımlarının Big Blue Button ve Perculus olduğu tespit edilmiştir. Tüm dersleri senkron olarak yürütebilen üniversite sayısının az olması; üniversitelerin yarısının öğrencilerin ders takibini yaptığı; üniversitelerin çoğu daha önce kurulu olan öğrenme yönetim sistemi ve canlı ders yazılımı üzerinden süreçleri yönetmeye çalıştığı elde edilen diğer sonuçlar arasında yer almaktadır.

Erkut (2020) çalışmasında, tüm dünyada eğitimi derinden etkileyen COVID-19 pandemisi, yükseköğretimde ortaya çıkaracağı değişiklikler hakkında görüşlerini bildirmiştir. pandeminin tüm dünyada eğitim sisteminin iyiye doğru evrilmesi için büyük bir fırsat olduğu; özellikle ülkemizde yükseköğretimin geleceğinin, bu süreçte alınan doğru kararlara bağlı olduğu vurgusunu yapmıştır.

Başaran vd. (2020), Pandemi döneminde uzaktan eğitimin etkililiği incelediği çalışmalarında, uzaktan eğitim sisteminin faydalı yönlerinin olduğu ancak etkileşimin kısıtlı olması, öğrencilerin derse aktif katılmaması, bireysel farklılıklara uygun olmaması, teknik aksaklıklar sebebiyle derse girişte sorun yaşanması vb. hususlarda eksiklerin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Aynı zamanda yazarlar uzaktan eğitim sisteminde alt yapı ve fırsat eşitsizliği sorunlarının giderilmesi gerektiğini; içerik ve materyal bağlamında ise iyileştirmeye ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedirler.

Zarzycka vd. (2021) çalışmalarında COVID-19 pandemisi sırasında sanal sınıf içinde ve dışında uzaktan eğitim ortamında iletişimi ve işbirliğini etkileyen faktörleri ve bu süreçte sosyal medyanın rolünü araştırmayı amaçlamıştır. Çalışma sonucunda Facebook'un (FB) profesyonel amaçlarla kullanımının artmasının, uzaktan eğitim dersleri sırasında öğrencilerin iletişimini ve işbirliğini

geliştirdiği, Facebook ve LinkedIn'de yüksek aktivitenin, eğitimcilerle iletişim açısından önemli olduğu, uzaktan derslere aktif katılım ve çevrimiçi araçların verimli bir şekilde değerlendirilmesi, öğrenciler arasındaki iletişim ve işbirliği süreçlerini olumlu yönde etkilediği ortaya çıkarılmıştır.

Mardini ve Mah'd (2022) COVID-19 pandemi döneminde acil durum hareketi olarak uzaktan öğretime geçiş süreci ve öğrenmenin boyutları, öğrencilerin uzaktan eğitime karşı geleneksel eğitime ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla altı ülkeden (Fransa, Ürdün, Umman, Katar, Tunus ve Birleşik Krallık) 782 katılımcının yer aldığı bir araştırma yapmışlardır. Araştırmaya katılanların çoğunluğu, pandemi nedeniyle uzaktan eğitime geçiş sürecinin tüm ülkelerde bir dereceye kadar endişe yarattığını belirtmişlerdir. Ayrıca uzaktan eğitimin etkin olmadığı, eğitim hizmetleri sunmak için teknoloji kullanmanın önemli olduğu, ülkeler arasındaki bakış açıları arasında önemli farklılıklar olduğu, aynı zamanda gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerdeki öğrenci memnuniyeti arasındaki farklılıklar olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

COVID-19 Pandemi döneminde uzaktan eğitim yöntemiyle muhasebe dersi alan öğrencilerin uzaktan eğitime olan bakış açılarını ortaya koyan çalışmalarda yapılmıştır. Çalışma sonuçları değerlendirildiğinde öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin hem olumlu hem de olumsuz görüşler belirttiği görülmektedir. Öğrencilerin sistemi kullanmak ile ilgili öz yeterliliğe sahip olmaları, video kayıtlarının tekrar izlenebilmesi, esnek eğitim olanağı ve zaman tasarrufu sağlaması (Serçemeli ve Kurnaz, 2020), maliyet avantajı sağlaması (Akgün, 2020) gibi olumlu görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak internete ve eğitime ulaşamama sorunları (Serçemeli ve Kurnaz, 2020), alt yapı sorunları, öğretim elemanlarına ulaşamama sorunu, ölçme değerlendirmenin adil olamaması sorunu (Bülbül vd, 2022) yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan olumsuz görüşler arasında yer almaktadır. Ayrıca öğrenciler; muhasebe eğitiminde yüz yüze eğitimi tercih ettikleri (Karyağdı ve Yolci, 2021) ve uzaktan muhasebe eğitiminin örgün eğitime kıyasla gelecekte katkısı olmayacağını (Akgün, 2020) ifade etmişlerdir.

4.ARAŞTIRMANIN METADOLOJİSİ

4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, muhasebe ve finans yönetimi lisans öğrencilerinin uzaktan verilen muhasebe ve finans eğitimine olan bakış açılarını ortaya koymaktır. Bu amaçla ilişkili olarak öğrencilerin muhasebe mesleğine olan bakış açıları ve teknolojik yatkınlık düzeylerinin de ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

a. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Araştırma, ülkemizdeki 17 üniversitenin Muhasebe ve Finans Yönetimi lisans programı öğrencilerinin tamamını kapsamaktadır. Araştırma kapsamında yapılan yazışmalar sonucunda 7 üniversiteden cevap alınmış ve anketi 341 öğrenci cevaplamıştır. Anketler, Google Forms üzerinden

tasarlanarak internet aracılığıyla öğrencilere uygulanmıştır. Anketler kısıtlamaların yoğun olduğu Pandemi sürecinde yapıldığı için öğrencilere ulaşmanın güçlüğü araştırma için bir kısıt oluşturmaktadır.

b. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öğrencilerin demografik özelliklerini içeren sorular, ikinci bölümde ise 5’li likert ölçeğine göre hazırlanan 30 soru bulunmaktadır. Araştırma anketi; Mercan (2018), Demir (2019), Serçemeli ve Kurnaz (2020) ve Akgün (2020) çalışmalarında kullanmış oldukları ölçeklerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Toplanan verilerin analizinde öncelikle; anketin ikinci bölümünde 5’li likert ölçeğine göre hazırlanan sorular için, SPSS 25 paket programı aracılığıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarının doğrulanması amacıyla Amos 22 paket programında doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktörler arası ilişki korelasyon analizi yapılarak açıklanmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri ile faktör boyutları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için ise SPSS 25 paket programında t-tesisi ve anova testi yapılmıştır.

c. Etik İzin

Çalışmanın araştırma etiğine uyduğuna dair izni Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan alınmıştır (17.02.2021 tarihli ve E-96714346-050.99-6640 sayılı).

5. BULGULAR

Araştırmanın bulguları arasında ankete cevap veren 341 öğrencinin demografik özelliklerine ve ölçeğin faktör yapısına ilişkin bulgular yer almaktadır. Ayrıca faktör analizi sonucunda ortaya çıkan boyutların öğrencilerin demografik özellikleri ile ilişkisini ortaya koyan istatistiki analiz sonuçlarına da yer verilmiştir.

5.1. Ölçeğin Faktör Yapısının Belirlenmesi

Faktör analizi; aralarında ilişki olduğu düşünülen çok sayıdaki değişkenin, daha az sayıda doğrudan gözlenemeyen değişkenlere ayrılmasına fırsat veren çok değişkenli bir analiz tekniğidir (Çolakoğlu ve Büyükeksi, 2014). Katılımcılara yöneltilen ve araştırma anketinin ikinci bölümünü oluşturan çok sayıdaki değişkeni içeren soruların, daha az sayıda değişkene indirgenmesi amacıyla açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Analize ilişkin sonuçlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. KMO and Bartlett's Testleri Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		,912
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	5404,538
	df	276
	Sig.	,000

Tablo 1’de yer alan KMO testi sonucu $0,912 > 0,50$ ve Bartlett's Test sonucunun significant değerinin 0,000 olması veri setinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir (Eroğlu, 2009). Bu durum değişkenler arasında yüksek korelasyon olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 2. Açıklanan Varyans Yüzdesi

Faktör	Başlangıç Değerler			Tahminlenmiş Yüklerin Kareler Toplamı			Dönüştürülmüş Yüklerin Kareler Toplamı		
	Toplam	% Varyans	% Küm. Varyans	Toplam	% Varyans	% Küm. Varyans	Toplam	% Varyans	% Küm. Varyans
1	9,073	37,805	37,805	9,073	37,805	37,805	7,105	29,606	29,606
2	3,185	13,269	51,074	3,185	13,269	51,074	3,421	14,254	43,860
3	1,916	7,983	59,056	1,916	7,983	59,056	2,815	11,731	55,591
4	1,653	6,887	65,943	1,653	6,887	65,943	2,485	10,352	65,943

Tablo 2’de faktör analizi sonucunda elde edilen 4 faktör boyutunun, veri setinde yer alan değişkenleri yaklaşık %66 oranında açıkladığı görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcılara Uygulanan Ölçeğinin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

MADELER	FAKTÖRLER			
	11	22	33	44
Uzaktan eğitimde yüz yüze eğitim kadar verim alamıyorum.	„881			
Uzaktan eğitim derslerde karşılıklı etkileşime olanak vermediği için öğrenme sürecimi zorlaştırıyor.	„877			
Uzaktan eğitimde ders sürecinde derslere motive olmakta zorlanıyorum.	„829			
Bölüm derslerimizin uzaktan eğitim için uygun olmadığını düşünüyorum.	„817			
Uzaktan eğitimin mesleki gelişimime katkı sağlamadığını düşünüyorum.	„817			
Uzaktan eğitimde konuyu anlamada güçlük çekiyorum.	„800			
Uzaktan eğitim için kullanılan alt yapıda yaşanan teknik sorunlar dersin kalitesini ve başarımlı olumsuz etkiliyor.	„777			
Sınavlar da uzaktan olduğu için, adil olmayan durumlar söz konusu oluyor.	„750			
Uzaktan eğitim süreci öğretim elemanı ile iletişimimi zorlaştırıyor.	„725			
Uzaktan eğitimle işlenen dersler, yüz yüze eğitime geçildiğinde telafi dersleriyle desteklenmeli.	„562			
Video kayıtlarının tekrar izlenebilmesi ders takibini kolaylaştırıyor.		„843		
Video kayıtlarının tekrar izlenebilmesi daha kolay not tutmanı sağlıyor.		„837		
Uzaktan eğitim maliyet avantajı sağlıyor.		„725		
Uzaktan eğitimde istediğim zaman ve mekânda derslerimi dinleyebiliyorum.		„591		
Uzaktan eğitim süreci teknoloji kullanım düzeyimi ve becerimi geliştiriyor.		„534		
Uzaktan eğitimde derslere devam zorunluluğunu olmadığı için, zamanı daha verimli kullanıyorum.		„526		

Muhasebe mesleğinin çalışma alanları oldukça ilgimi çekmektedir.			.,874	
Muhasebe mesleği kariyerim açısından bana önemli fırsatlar sunacaktır.			.,821	
Muhasebe ve finans yönetimi bölümünü isteyerek seçtim.			.,800	
Kişisel yeteneklerimin muhasebe mesleği için uygun olduğunu düşünüyorum.			.,793	
Teknolojik gelişmeleri yakından takip ederim.				.,804
Teknoloji kullanımı gerektiren dersler ilgimi çeker.				.,749
Bölüm derslerinde teknoloji kullanım düzeyinin artırılması gerektiğini düşünüyorum.				.,726
Teknolojik cihazların kullanımı konusunda yeterli bilgiye sahibim.				.,627

Veri setinin faktör analizi ile test edilmesi sonucunda 4 faktör belirlenmiştir. Tablo 3'de faktörler ve faktörlere ait ifadeler yer almaktadır. 1. faktör uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumlar, 2. faktör uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutumlar, 3. faktör muhasebe mesleğine yönelim ve 4. faktör öğrencilerin teknolojiye yatkınlık düzeyleri olarak ortaya çıkmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi ile belirlenen modelin doğruluğunu test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılması modelin güvenilirliğini arttırmaktadır. DFA, açımlayıcı faktör analizi ile belirlenen faktörlerin modeli açıklamada yeterli olup olmadığını test etmek için kullanılmaktadır (Erkorkmaz vd., 2013). Modelin yeterliliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizinde uyum iyiliği indekslerine ilişkin sonuçlar değerlendirilir. Uyum iyiliği indeksleri için olması gereken ve kabul edilebilir değer aralıkları (Baumgartner ve Homburg, 1996; Schermelleh-Engel vd., 2003) Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Uyum İyiliği İndeksleri Değer Aralıkları

Uyum İyiliği İndeksi	İyi Değer Aralığı	Kabul Edilebilir Değer Aralığı
CMIN/DF	$0 \leq \text{CMIN/DF} \leq 2 \text{ df}$	$2 \text{ df} < \text{CMIN/DF} < 3 \text{ df}$
GFI	$0,95 \leq \text{GFI} \leq 1,00$	$0,90 \leq \text{GFI} \leq 0,95$
AGFI	$0,9 \leq \text{AGFI} \leq 1,00$	$0,85 \leq \text{AGFI} \leq 0,90$
NFI	$0,95 \leq \text{NFI} \leq 1,00$	$0,90 \leq \text{NFI} \leq 0,95$
CFI	$0,97 \leq \text{CFI} \leq 1,00$	$0,90 \leq \text{CFI} \leq 0,97$
RMSEA	$0,00 \leq \text{RMSEA} \leq 0,05$	$0,05 \leq \text{RMSEA} \leq 0,08$

Not: CMIN/DF= Ki-kare/df, GFI = Uyum İyiliği İndeksi, AGFI = Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi, NFI = Normlu Uyum İndeksi, CFI = Karşılaştırmalı Uyum İndeksi, RMSEA = Kök Ortalama Kare Yaklaşım Hatası.

AFA ile elde edilen model AMOS 22 paket programında DFA ile test edilmiştir. Analizin ilk sonuçlarında uyum iyiliği indekslerinin bazıları kabul edilebilir aralıkta değildir. Artık değişkenler arasında kovaryansı yüksek olan e11 ve e12 hata terimleri arasında kovaryans bağlantısı kurulmuştur. İlk modifikasyon sonucunda tespit edilen uyum iyiliği değerleri de kabul edilebilir aralıkta çıkmamıştır.

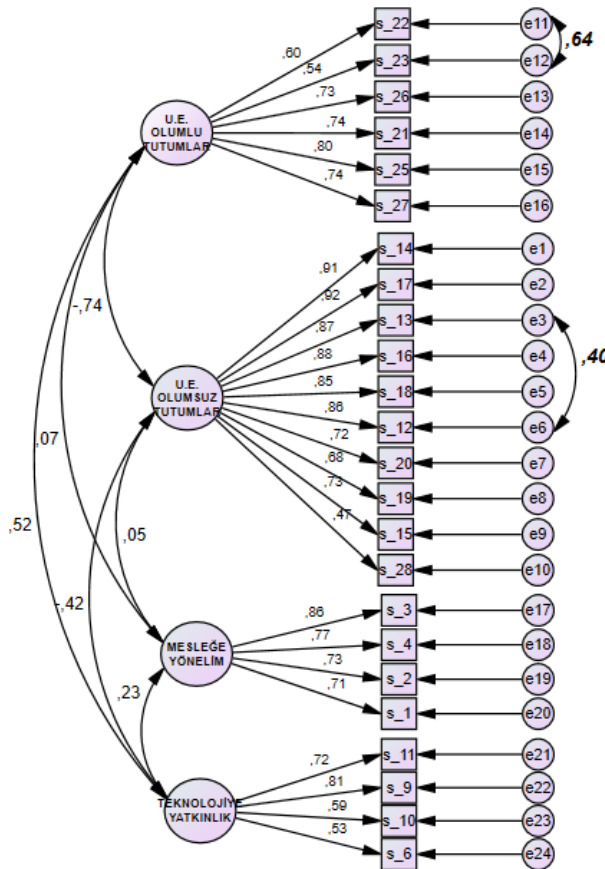
2. modifikasyonda kovaryansı yüksek olan e3 ve e6 hata terimleri arasında kovaryans bağlantısı kurulmuştur. Bu modifikasyon sonucunda uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir aralığa taşındığı görülmüştür. Tablo 6'da ilk analiz, 1. modifikasyon, 2. modifikasyon sonucu uyum iyiliği değerlerine ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 5. DFA Uyum İyiliği İndeks Sonuçları

Uyum İyiliği İndeksi	İlk Analiz	1. Modifikasyon	2. Modifikasyon
CMI N/DF	3,043	2,413	2,228
GFI	0,846	0,874	0,908
AGFI	0,812	0,846	0,856
NFI	0,865	0,893	0,902
CFI	0,905	0,934	0,943
RMSEA	0,078	0,064	0,060

Analizde önerilen modifikasyonlar yapıldıktan sonra ortaya çıkan modifiye edilmiş çok faktörlü model Şekil 1'de verilmiştir. DFA sonucunda, AFA belirlenen modelin doğruluğu test edilmiştir. Uzaktan eğitim ile ilgili öğrencilere yönlendirilen dört faktörlü yapı DFA ile doğrulanmıştır. Modelde yer alan faktörler ve bu faktörlere ilişkin faktör yükleri Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. DFA Sonuçlarına İlişkin Ölçüm Modeli ve Faktör Yükleri

Faktör analizi tamamlandıktan sonra ölçeğin güvenilirlik analizleri de yapılmış ve sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Faktörlere İlişkin Cronbach's Alpha Sonuçları

Faktör	Cronbach's Alpha
1	,944
2	,857
3	,848
4	,752

Cronbach's Alfa değeri sonucuna göre kullanılan ölçeğin güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir (Kılıç, 2016: 48). Ölçekte öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumları, olumlu tutumları, muhasebe mesleğine yönelimleri ve teknolojik yatkınlıkları arasındaki ilişki düzeyi çalışma kapsamında önem arz etmektedir. Faktörler arası ilişki SPSS 25 paket programında korelasyon analizi yapılarak analiz edilmiştir. Analize ilişkin sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Faktörler Arası İlişki

		Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
Faktör 1	Pearson Korelasyon Katsayısı	1	,051	-,214**	-,487**
Faktör 2	Pearson Korelasyon Katsayısı		1	,159**	,079
Faktör 3	Pearson Korelasyon Katsayısı			1	,245**
Faktör 4	Pearson Korelasyon Katsayısı				1

** .01 seviyesinde önemli ilişki (2-tailed)

Tablo 7'ye göre, öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumları ile mesleğe yönelimleri ve teknolojik yatkınlık arasında negatif korelasyon olduğu görülmektedir. Bu sonuç aslında beklenen bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknoloji kullanımına yatkınlığı düşük olan öğrencilerin teknoloji kullanımı gerektiren uzaktan eğitime olumlu bakmaları beklenemez. Öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutumları ile mesleğe yönelimleri arasında pozitif korelasyon mevcuttur. Mesleki bilgiye sahip olan öğrencilerin, uzaktan eğitim sürecinde zorluklarla karşılaşmadıklarını söyleyebiliriz. Son olarak öğrencilerin mesleğe yönelimleri ve teknolojiye yatkınlıkları arasında da pozitif korelasyon olduğu tespit edilmiştir.

5.2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Anketin birinci bölümünde, muhasebe ve finans yönetimi bölümü öğrencilerine uzaktan eğitim sürecine ilişkin sorular ve demografik özellikleri sorulmuştur. Birinci bölüme ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Tanımlayıcı İstatistikler

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	146	42,8
	Kadın	195	57,2
	Toplam	341	100,0
Sınıf	1	126	37,0
	2	26	7,6
	3	49	14,4
	4	140	41,1
	Toplam	341	100,0
Akademik Başarı	4,00 - 3,50	14	4,1
	3,49 – 3,00	61	17,9
	2,99 – 2,50	162	47,5
	2,49 – 2,00	74	21,7
	2,00'nin Altı	30	8,8
	Toplam	341	100,0
Uzaktan Eğitimde Dersleri Takip Etme Sıklığı	Her Gün	181	53,1
	Haftada Bir Kere	18	5,3
	Düzensiz Aralıklarla	134	39,3
	Hiçbir Zaman	8	2,3
	Toplam	341	100,0
Pandemi Döneminde İnternete Erişim Durumu	Bulduğum yerde internet erişimi için alt yapı yok.	19	5,6
	İnternet erişimi için maddi imkânım yok.	8	2,3
	GSM operatörüm üzerinden internet sağlıyorum.	44	12,9
	Evdeki internet bağlantımı kullanıyorum.	256	75,1
	Diğer	14	4,1
	Toplam	341	100,0
Eğitim Modeli Tercih	Yüz Yüze Eğitim	146	42,8
	Uzaktan Eğitim	170	49,9
	Karma Eğitim	25	7,3
	Toplam	341	100,0
Uzaktan Eğitimde Başarıyı Etkileyen En Önemli Faktör	Öğretim elemanının tutumu	67	19,6
	Öğrencinin yeterliliği ve isteği	101	29,6
	Uzaktan eğitim sisteminin yeterliliği	94	27,6
	Ders dokümanlarının yeterliliği	63	18,5
	Diğer	16	4,7
	Toplam	341	100,0

Tablo 8'e göre öğrencilerin %53'ü dersleri düzenli aralıklarla takip ederken, %39'u düzensiz aralıklarda takip etmektedir. Öğrencilerin yaklaşık %8'i internet erişiminde güçlükler yaşamaktadır. Bölüm derslerinin işlenmesinde, öğrencilerin yaklaşık %50'si uzaktan eğitimi tercih etmiştir. Ayrıca,

öğrenciler için uzaktan eğitimde başarıyı etkileyen en önemli faktörün %29,6 ile öğrencinin yeterliliği ve isteğidir.

5.3. Katılımcıların Demografik Özellikleri ile Uzaktan Eğitime Olan Olumsuz Tutumlarına İlişkin Analiz Bulguları

Muhasebe ve finans yönetimi öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumlarının cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H0: Öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumları cinsiyete göre farklılık göstermemektedir.

H1: Öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumları cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

Tablo 9. Öğrencilerin Cinsiyete Göre Uzaktan Eğitime Olan Olumsuz Tutumlarına Yönelik T-Testi Sonuçları

Grup	N	Ortalama	ss	df	p
Erkek	146	-,04169	1,06633	339	,506
Kadın	195	,03121	,94891		

Tablo 9’da öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumları cinsiyete göre farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Bu durumda H0 Hipotezi kabul edilmiştir.

Muhasebe ve finans yönetimi öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumlarının öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H0: Öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumları öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık göstermemektedir.

H1: Öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumları öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık göstermektedir.

Tablo 10. Öğrencilerin Öğrenim Gördüğü Sınıfa Göre Uzaktan Eğitime Olan Olumsuz Tutumlarına Yönelik Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	35,540	3	11,847	13,113	,000
Gruplar içi	304,460	337	,903		
Toplam	340,000	340			

Tablo 10’da yer alan bilgilere göre, $P<0,05$ olduğundan H0 hipotezi reddedilerek, H1 hipotezi kabul edilmiştir. Yani öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumları öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık göstermektedir.

Varyans analizi sonucunda ortaya çıkan gruplar arası farkların detaylandırılması için Post Hoc test sonuçları değerlendirilmiştir. Varyansların homojen dağılıp dağılmadığı araştırılmış, varyansların homojen olmadığı durumlarda Tamhane's T2 testi; varyansların homojen olduğu durumlarda ise Tukey HSD testi yapılmıştır (Vieira vd., 2021).

Öğrencilerin öğrenim gördüğü sınıfa göre uzaktan eğitime olan olumsuz tutumlarına yönelik varyans analizi sonuçlarında, varyansların homojenliği testi tablosundaki anlamlılık değerinin ,000 ($p < 0,05$) olması varyansların homojen dağılmadığını göstermiştir. Bu yüzden Tamhane's T2 testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre uzaktan eğitime olumsuz tutum en fazla ikinci sınıf öğrencilerinde ($X = ,475606326530612$); en az dördüncü sınıf öğrencilerinde ($X = -,350388214285714$) gözlemlenmiştir.

Tablo 11. Öğrencilerin Öğrenim Gördüğü Sınıfa Göre Uzaktan Eğitime Olan Olumsuz Tutumlarına Yönelik Tamhane's T2 Testi Sonuçları

Sınıf	Ortalama Farkı	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi
1 4	,582605436507936	,118069444360006	,000
2 3	,610596326530612	,197155766313079	,018
2 4	,825994540816326	,159231005151403	,000

Tablo 11'e göre, öğrencilerin uzaktan eğitime olan olumsuz tutumlarının birinci sınıf öğrencilerinin dördüncü sınıf öğrencilerine; ikinci sınıf öğrencilerinin ise üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Dördüncü sınıf öğrencilerinin lisans hayatına henüz başlayan birinci sınıf öğrencilerine göre uzaktan eğitime daha düşük düzeyde olumsuz bakış açılarının bulunmasının nedeni, dördüncü sınıf öğrencilerinin geçmiş 3 yılda yüz yüze eğitim almış olmaları ve başarılı olmaları halinde lisans eğitimini tamamlayacak aşamaya gelmiş olmalarıdır. Aynı durum ikinci sınıf öğrencilerinin üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine göre uzaktan öğretime daha olumsuz tutum sergilemesi için de söz konusudur. Ayrıca dördüncü ve üçüncü sınıf öğrencilerinin muhasebe ve finans derslerine ilişkin alt yapılarının olması, uzaktan eğitimde alınan dersleri daha kolay anlamalarını sağlamak ve bu durumda uzaktan eğitim sürecini kolaylaştırmaktadır. Birinci ve ikinci sınıflar için ise henüz yabancı oldukları dersleri ilk defasında uzaktan alıyor olmaları öğrenme süreçlerini güçlendirdiğini söyleyebiliriz.

Muhasebe ve finans yönetimi öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumlarının akademik başarılarına göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H0: Öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumları akademik başarılarına göre farklılık göstermemektedir.

H1: Öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumları akademik başarılarına göre farklılık göstermektedir.

Tablo 12. Öğrencilerin Akademik Başarısına Göre Uzaktan Eğitime Olan Olumsuz Tutumlarına Yönelik Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	14,547	4	3,637	3,755	,005
Gruplar içi	325,453	336	,969		
Toplam	340,000	340			

Tablo 12’de yer alan bilgilere göre, öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumsuz tutumları akademik başarılarına göre farklılık göstermektedir ($P < 0,05$). Bu yüzden H_0 hipotezi reddedilerek, H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Farklılıkların hangi gruplar arasında önemli olduğunu analiz etmek için Tamhane’s T2 testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre uzaktan eğitime olumsuz tutumun en fazla not ortalaması 4,00 ile 3,50 arasında olan öğrencilerde ($X = 3,72510714285714$); en az not ortalaması 2,00’nin altında olan öğrencilerde ($X = 2,40800933333333$) olduğu görülmüştür.

Tablo 13. Öğrencilerin Akademik Başarısına Göre Uzaktan Eğitime Olan Olumsuz Tutumlarına Yönelik Tamhane’s T2 Testi Sonuçları

Akademik Başarı	Ortalama Farkı	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	
4,00 – 3,50	2,00’nin altında	,780520047619048	,253822902129106	,039
3,49 – 3,00	2,00’nin altında	,738052448087432	,216536933162417	,012

Tablo 13’de yer alan sonuçlara göre, öğrencilerin akademik başarıları arttıkça uzaktan eğitime olan olumsuz tutumları da artmaktadır. Akademik başarıları daha yüksek öğrencilerin uzaktan eğitime karşı olumsuz tutumlarının fazla olması, yüz yüze eğitim ve öğretimden elde edilecek başarının daha fazla olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle sınavların uzaktan olması akademik başarıları düşük olan öğrenciler tarafından bir avantaj olarak görülmektedir.

5.4. Katılımcıların Demografik Özellikleri ile Uzaktan Eğitime Olan Olumlu Tutumlarına İlişkin Analiz Bulguları

Muhasebe ve finans yönetimi öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutumlarının cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H_0 : Öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutumları cinsiyete göre farklılık göstermemektedir.

H_1 : Öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutumları cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

Tablo 14. Öğrencilerin Cinsiyete Göre Uzaktan Eğitime Olan Olumlu Tutumlarına Yönelik T-Testi Sonuçları

Grup	N	Ortalama	ss	df	p
Erkek	146	,07268	1,01022	339	,246
Kadın	195	-,05442	,99139		

Tablo 14’de yer alan bilgilere göre, öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutumları cinsiyete göre farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Bu durumda H_0 Hipotezi kabul edilmiştir.

Muhasebe ve finans yönetimi öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutumlarının öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H_0 : Öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutumları öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık göstermemektedir.

H_1 : Öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutumları öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık göstermektedir.

Tablo 15. Öğrencilerin Öğrenim Gördüğü Sınıfa Göre Uzaktan Eğitime Olan Olumlu Tutumlarına Yönelik Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	9,560	3	3,187	3,250	,022
Gruplar içi	330,440	337	,981		
Toplam	340,000	340			

Tablo 15’e göre $P<0,05$ olduğundan; H_0 hipotezi reddedilerek, H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Yani öğrencilerinin öğrenim gördükleri sınıfa göre uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutumları farklılık göstermektedir. Gruplar arası önemli farklılıkların tespit edilmesi için Tukey HSD testi yapılmıştır. Tukey HSD testi sonuçlarına göre uzaktan eğitime olumlu tutum düzeyinin en yüksek olduğu öğrenciler üçüncü sınıf öğrencileri ($X=,196550079365079$); en düşük olduğu öğrenciler birinci sınıf öğrencileridir ($X= -,179069428571429$).

Tablo 16. Öğrencilerin Öğrenim Gördüğü Sınıfa Göre Uzaktan Eğitime Olan Olumlu Tutumlarına Yönelik Tukey HSD Testi Sonuçları

Sınıf	Ortalama Farkı	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	
3	1	,375619507936508	,121597068096971	,012

Tablo 16’da görüldüğü gibi sadece üçüncü sınıflar ile birinci sınıflar arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Üçüncü sınıf öğrencilerinin birinci sınıf öğrencilerine nazaran uzaktan eğitime daha olumlu bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Daha önce bahsedildiği gibi üst sınıfların muhasebe ve finans dersleri ile ilgili alt yapılarının olması, öğrenimlerini tamamlayabilecek konumda bulunması, zor

olacak sınav dönemlerinin uzaktan/çevrimiçi veya çevrim dışı yapılmasıyla daha kolay ders geçilebilecek düşüncesi uzaktan eğitime daha olumlu bakış açısı geliştirmelerine sebep olmuştur. Birinci sınıf öğrencileri ise üniversite yaşamlarına hiç başlamadan mevcut ev ortamlarında uzaktan eğitim ile öğrenime başlamaları ve bölüm dersleriyle ilgili daha öncesinde bir alt yapıya sahip olmamaları olumlu bakış açısı geliştirmelerine engel olduğunu söyleyebiliriz.

Muhasebe ve finans yönetimi öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutumlarının akademik başarılarına göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H0: Öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutumları akademik başarılarına göre farklılık göstermemektedir.

H1: Öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutumları akademik başarılarına göre farklılık göstermektedir.

Tablo 17. Öğrencilerin Akademik Başarısına Göre Uzaktan Eğitime Olan Olumlu Tutumlarına Yönelik Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	2,076	4	,519	,516	,724
Gruplar içi	337,924	336	1,006		
Toplam	340,000	340			

Tablo 17’de yer alan analiz sonuçlarına göre $P > 0,05$ olduğu için H0 hipotezi kabul edilmiştir. Yani öğrencilerinin akademik başarılarına göre uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutumları arasında anlamlı farklılık yoktur.

5.5. Katılımcıların Demografik Özellikleri ile Mesleğe Yönelimlerine İlişkin Analiz Bulguları

Muhasebe ve finans yönetimi öğrencilerinin mesleğe yönelimlerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H0: Öğrencilerinin mesleğe yönelimleri cinsiyete göre farklılık göstermemektedir.

H1: Öğrencilerinin mesleğe yönelimleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

Tablo 18. Öğrencilerin Cinsiyete Göre Mesleğe Yönelimlerine İlişkin T-Testi Sonuçları

Grup	N	Ortalama	ss	df	p
Erkek	146	,27191	,94707	339	,000
Kadın	195	-,20359	,99241		

Tablo 18’de verilen bilgilere göre, öğrencilerinin mesleğe yönelimleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek, H1 hipotezi kabul edilmiştir. Erkek

öğrencilerin kız öğrencilere nazaran mesleki yönelimlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Muhasebe mesleğinin maskülen bir meslek algısı, öğrenciler açısından da geçerli görülmektedir.

Muhasebe ve finans yönetimi öğrencilerinin mesleğe yönelimleri; öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H0: Öğrencilerinin mesleğe yönelimleri öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık göstermemektedir.

H1: Öğrencilerinin mesleğe yönelimleri öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık göstermektedir.

Tablo 19. Öğrencilerin Öğrenim Gördüğü Sınıfa Göre Mesleğe Yönelimlerine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	22,634	3	7,545	8,011	,000
Gruplar içi	317,366	337	,942		
Toplam	340,000	340			

Tablo 19’da yer alan analiz sonuçlarına göre öğrencilerinin öğrenim gördükleri sınıfa göre mesleğe yönelimleri arasında anlamlı farklılık vardır ($P < 0,05$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek, H1 hipotezi kabul edilmiştir. Sınıflar arası anlamlı farklılıkların ortaya çıkarılması için yapılan Tukey HSD testi sonuçlarına göre, mesleğe yönelimlerinin en yüksek olduğu öğrenciler dördüncü sınıf öğrencileri ($X = ,257051571428571$); en düşük olduğu öğrenciler birinci sınıf öğrencileridir ($X = ,292674126984127$).

Tablo 20. Öğrencilerin Öğrenim Gördüğü Sınıfa Göre Mesleğe Yönelimlerine İlişkin Tukey HSD Testi Sonuçları

Sınıf	Ortalama Farkı	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	
3	1	,439632290249433	,163380833203298	,037
4	1	,549725698412698	,119167251466854	,000

Tablo 20’de görüldüğü gibi üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin birinci sınıf öğrencilerine göre mesleğe yönelimleri daha fazladır. Lisans eğitimine yeni başlamış birinci sınıf öğrencilerinin üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine göre meslekleri ile ilgili hem teorik hem de pratikteki bilgi ve beceri düzeyleri daha düşüktür. Meslekle ilgili bilgi ve becerilerinin artması mesleğe yönelimlerini de arttırdığı görülmektedir.

Muhasebe ve finans yönetimi öğrencilerinin mesleğe yönelimleri; akademik başarılarına göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H0: Öğrencilerinin mesleğe yönelimleri akademik başarılarına göre farklılık göstermemektedir.

H1: Öğrencilerinin mesleğe yönelimleri akademik başarılarına göre farklılık göstermektedir.

Tablo 21. Öğrencilerin Akademik Başarısına Göre Mesleğe Yönelimlerine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	1,155	4	,289	,286	,887
Gruplar içi	338,844	336	1,008		
Toplam	340,000	340			

Tablo 21’de yer bilgilere göre $P > 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Yani öğrencilerinin akademik başarılarına göre mesleğe yönelimleri arasında anlamlı farklılık yoktur.

5.6. Katılımcıların Demografik Özellikleri ile Teknolojik Yetkinliklerine İlişkin Analiz Bulguları

Muhasebe ve finans yönetimi öğrencilerinin teknolojik yetkinliklerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H_0 : Öğrencilerinin teknolojik yetkinlikleri cinsiyete göre farklılık göstermemektedir.

H_1 : Öğrencilerinin teknolojik yetkinlikleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

Tablo 22. Öğrencilerin Cinsiyete Göre Teknolojik Yetkinliklerine Yönelik T-Testi Sonuçları

Grup	N	Ortalama	ss	df	p
Erkek	146	-,16847	1,03377	339	,007
Kadın	195	,12613	,95732		

Tablo 22’de verilen bilgilere göre, öğrencilerinin teknolojiye yetkinlikleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu durumda H_0 hipotezi reddedilerek, H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Kız öğrencilerin erkek öğrencilere nazaran teknolojik yetkinliği daha yüksek düzeydedir.

Muhasebe ve finans yönetimi öğrencilerinin teknolojik yetkinliklerinin öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H_0 : Öğrencilerinin teknolojik yetkinlikleri öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık göstermemektedir.

H_1 : Öğrencilerinin teknolojik yetkinlikleri öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık göstermektedir.

Tablo 23. Öğrencilerin Öğrenim Gördüğü Sınıfa Göre Teknolojik Yetkinliklerine Yönelik Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	7,545	3	2,515	2,549	,056
Gruplar içi	332,455	337	,987		
Toplam	340,000	340			

Tablo 23’de yer alan analiz sonuçlarına göre öğrencilerinin öğrenim gördükleri sınıfa göre teknolojik yetkinlikleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($P>0,05$). Bu nedenle H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

Muhasebe ve finans yönetimi öğrencilerinin teknolojik yetkinlikleri; akademik başarılarına göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H_0 : Öğrencilerinin teknolojik yetkinlikleri akademik başarılarına göre farklılık göstermemektedir.

H_1 : Öğrencilerinin teknolojik yetkinlikleri akademik başarılarına göre farklılık göstermektedir.

Tablo 24. Öğrencilerin Akademik Başarısına Göre Teknolojik Yetkinliklerine Yönelik Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	16,765	4	4,191	4,357	,002
Gruplar içi	323,235	336	,962		
Toplam	340,000	340			

Tablo 24’te yer alan analiz sonuçlarına göre öğrencilerinin akademik başarılarına göre teknolojiye yetkinlikleri arasında anlamlı farklılık vardır ($P<0,05$). Bu durumda H_0 hipotezi reddedilerek, H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tukey HSD testi sonuçlarına göre teknolojiye yetkinliği en yüksek olan öğrenciler not ortalaması 2,00’nin altında olan öğrenciler ($X=,567075000000000$); en düşük olan öğrenciler ise not ortalaması 3,49 – 3,00 arasında olan öğrencilerdir ($X= -,296909672131148$).

Tablo 25: Öğrencilerin Akademik Başarısına Göre Uzaktan Eğitime Olan Olumsuz Tutumlarına Yönelik Tukey HSD Testi Sonuçları

Akademik Başarı	Ortalama Farkı	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi
2,00’nin altında	3,49 – 3,00	,863984672131148	,218718009030154
2,00’nin altında	2,49 – 2,00	,690346081081081	,212290018567374

Tablo 25’de yer alan sonuçlara göre, akademik başarısı düşük olan öğrencilerin teknolojiye yetkinliği daha fazladır.

6. SONUÇ

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de COVID-19 pandemisinin yayılmasını önlemek amacıyla alınan ilk tedbirler arasında eğitimin tüm kademelerinde uzaktan eğitime geçilmesi yer almaktadır. Üniversitelerin alt yapı eksikliklerini tamamlamasıyla birlikte, yükseköğretimde uzaktan eğitime geçiş hızlı bir şekilde sağlanmıştır. Ancak uygulamaya yönelik olan bölüm ve derslerin uzaktan eğitim ile yapılması zorunluluğu eğitimin kalitesi açısından bazı sorunlar ortaya çıkarmıştır. Uygulamaya yönelik olan muhasebe ve finans eğitiminde de benzer sorunlar yaşanmıştır. Yaşanan sorunların giderilmesi ve sürecin iyileştirilebilmesi açısından, muhasebe ve finans yönetimi bölümü öğrencileri perspektifinden uzaktan eğitim modelinin olumlu ve olumsuz yönleri, öğrencilerin mesleki yönelimleri ve teknolojiye karşı bakış açıları önem arz etmektedir. Bu bağlamda, muhasebe ve finans yönetimi bölümü öğrencilerinin uzaktan eğitime olan bakış açılarını ölçmek amacıyla araştırmanın yapılmasına karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda, Türkiye genelinde 17 üniversitede lisans düzeyinde eğitim veren muhasebe ve finans yönetimi bölümleri ile yazışmalar yapılmış; 7 üniversiteden gelen olumlu cevaplar sonucunda 341 öğrenciye anket uygulanmıştır. Veri seti SPSS 25 paket programında açımlayıcı faktör analizi ile test edilmiş ve dört faktör belirlenmiştir. Bu faktörler; öğrencilerin uzaktan eğitime olan olumsuz tutumları, olumlu tutumları, mesleğe yönelimleri ve teknolojiye yatkınlık düzeyleri olarak belirlenmiştir. Ayrıca açımlayıcı faktör analizinde belirlenen modelin doğruluğunu test etmek için AMOS 22 paket programı aracılığıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Belirlenen faktörler ile öğrencilerin demografik özellikleri arasında ilişkiler analiz edilmiştir. Bu bağlamda elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

İlk olarak ankete katılan öğrencilerin uzaktan eğitim süreci ile ilgili bakış açıları değerlendirilmiştir. Ankete katılan öğrencilerin %53,1'i eğitim öğretim dönemi içerisinde her gün uzaktan eğitim derslerini takip ettikleri belirlenmiştir. Bu durum, öğrencilerin uzaktan eğitime hızlı geçiş ve alt yapı eksikliklerine rağmen uzaktan eğitimi benimsemekte zorlanmadıklarının bir göstergesidir. Bölüm derslerinin işlenmesinde öğrencilerin %49,9'unun uzaktan eğitim modelini, %42,8'i yüz yüze eğitim modelini ve %7,3'ü ise karma eğitim modelini tercih etmektedir. Yani uzaktan eğitim modeli öğrencilerin en çok tercih ettiği eğitim modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Yiğit vd. (2010) öğrencilerin uzaktan eğitim modelinden memnun kaldıkları bulgusuyla benzerlik gösterirken; Serçemeli ve Kurnaz (2020) ve Kayağdı ve Yolci (2021) COVID-19 Pandemi sürecinde uzaktan muhasebe eğitimi ile ilgili yapmış oldukları çalışmalarında öğrencilerin yüz yüze eğitimi tercih ettikleri bulgusuyla farklılık göstermektedir. Literatürde yer alan bazı çalışmalarda (Tuncer ve Bahadır, 2017; Serçemeli ve Kurnaz, 2020; Akgün, 2020; Mardini ve Mah'd; 2022) da belirtildiği üzere uzaktan eğitimin esnek bir eğitim ortamı sunması, dersleri tekrar izleme avantajının olması, zaman tasarrufu sağlama, sınavların uzaktan yapılması, öğrencilere maliyet avantajı sağlama gibi durumlar göz önünde bulundurulduğunda, araştırmaya katılan öğrenciler açısından avantajlı bir eğitim modeli olarak görülmüş olabilir.

Çalışmaya katılan öğrenciler, uzaktan eğitimde öğrencinin başarısını etkileyen faktörleri şu şekilde sıralamışlardır; öğrencinin yeterliliği ve isteği, uzaktan eğitim sisteminin yeterliliği, öğretim elemanının tutumu, ders dokümanlarının yeterliliğidir. Bütün eğitim modellerinde öğrencinin, öğrenme konusunda isteği ve yeterliliği başarıyı doğrudan etkileyen faktörlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Buna benzer olarak Zarzycka vd. (2021) çalışmalarında uzaktan eğitimde derslere aktif katılım ve çevrimiçi araçların verimli bir şekilde değerlendirmesi, öğrenciler arasındaki iletişim ve iş birliği süreçlerini olumlu yönde etkilediğini ortaya çıkarmışlardır. Bu durumun uzaktan eğitimin başarısını etkileyecek önemli bir faktör olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Çalışmanın ölçüğü kapsamında belirlenen faktörler (uzaktan eğitime olan olumsuz tutumları, olumlu tutumları, mesleğe yönelimleri ve teknolojiye yatkınlık düzeyleri) arasındaki korelasyon analizi sonucunda dikkat çeken sonuç, öğrencilerin uzaktan eğitime olan olumsuz tutumları ile teknolojiye yatkınlık düzeyleri arasındaki negatif korelasyondur. Teknoloji kullanımı gerektiren uzaktan eğitim modeline olumsuz tutum geliştiren öğrencilerin teknoloji kullanımı konusunda çok aktif olmadıkları görülmektedir. Uzaktan eğitimin etkinliğini sağlamak ve eğitim sistemine entegre edebilmek için, eğitimin her kademesinde teknoloji kullanımını geliştirici müfredatlar hazırlanmalıdır. Bir diğer analiz sonucuna göre öğrencilerin mesleki yönelimleri, yani muhasebe ve finans alanında çalışma istekleri uzaktan eğitime bakış açılarıyla yüksek düzeyde ilişki göstermektedir. Mesleğe ilgisiz öğrenciler uzaktan eğitime olumsuz tutum geliştirmekte iken, mesleğine ilgili öğrenciler uzaktan eğitime olumlu tutum geliştirmektedirler. Bu durum uzaktan eğitim algısından ziyade, mesleğe ve bölüm derslerine olan ilgiden kaynaklanıyor olabilir. Önemli olan bir diğer bulgu, öğrencinin teknolojik yatkınlık düzeyi ile mesleki yönelim arasındaki pozitif ilişkidir. Muhasebe ve finans sektörü teknolojik gelişmelerden en çok etkilenen sektörler arasında yer almaktadır. Meslek mensupları faaliyetlerine devam etmek için teknolojik gelişmelere ayak uydurmak zorundadırlar. Muhasebe ve finans sektörlerinin geleceği için teknolojik yatkınlığı yüksek meslek mensuplarının yetiştirilmesi ve sektöre kazandırılması önem arz eden bir konudur.

Çalışmada kullanılan ölçek kapsamında belirlenen faktörlerin öğrencilerin demografik özellikleri (cinsiyet, öğrenim gördükleri sınıf, akademik başarı düzeyleri) açısından farklılık gösterip göstermediği t-testi ve varyans analizi ile test edilmiştir. Öğrencilerin uzaktan eğitime olan olumlu ve olumsuz tutumları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu sonuç öğrencilerin uzaktan eğitim algılarının cinsiyete göre farklılık göstermediği sonucunun tespit edildiği çalışma (Kıralı ve Alcı, 2016) ile benzerlik arz etmektedir. Mesleğe yönelimlerinin ve teknolojik yatkınlıklarının ise cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Mesleğe yönelim erkek öğrencilerde daha fazla iken, teknolojiye yatkınlık düzeyi kız öğrencilerde daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Finans sektöründe kadın çalışan sayısı fazla olsa da muhasebe mesleğinin genelde maskülen bir meslek olarak algılanması kız öğrencilerin mesleğe karşı tutumunu etkiliyor olabilir. Muhasebe mesleğine ilişkin oluşan bu algının ortadan kaldırılması için, sektöre bilgi ve tecrübesi ile donatılmış kadın meslek mensuplarının

kazandırılması gerekmektedir. Nitekim Yağmurlu (2022) kadının muhasebe mesleğinde karşı karşıya kaldığı avantaj ve dezavantajları ortaya koymayı amaçladığı çalışmasında kadınların, erkeklere nazaran bu meslekte kendilerini dezavantajlı görmedikleri, hatta mesleğin çalışma şartlarının kadınlara uygun olduğu görüşünü destekleyen sonuçlara ulaştığı görülmüştür. Kadın olan meslek mensuplarının ve meslek mensubu adaylarının mesleğe ilişkin maskülen algısını değiştirmeleri gerektiği düşünülmektedir.

Çalışmaya katılan öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıfa göre uzaktan eğitime karşı sergiledikleri olumsuz ve olumlu tutum farklılık göstermektedir. Birinci sınıf ve ikinci sınıf öğrencileri üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine nazaran uzaktan eğitime daha olumsuz bir bakış açısı geliştirirken; üçüncü sınıf öğrencileri birinci sınıf öğrencilerine göre daha olumlu bir bakış açısı geliştirmektedir. Birinci sınıf öğrencilerinin ilk defa karşılaştıkları mesleki dersleri uzaktan eğitimle alıyor olmaları öğrenme süreçlerini güçleştirdiği düşünülmektedir. Muhasebe ve finans dersleri sınıf içerisinde aktif öğrenmeyi gerektiren dersler olduğu için, birinci sınıf öğrencileri için konuların algılanmasında sorunlar yaşanmasına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Oysa ki üst sınıflar mesleki derslerine ilişkin gerekli alt yapıya sahip oldukları için uzaktan eğitim sürecinde almış oldukları dersleri anlamakta zorlanmamış olabilirler. Bununla birlikte uzaktan yapılan sınavlarda öğrencilerin daha başarılı olduğu gerçeği göz önüne alındığında, mezun aday öğrencilerin uzaktan eğitime olumlu tutum sergilemeleri beklenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmaya katılan öğrencilerin uzaktan eğitime olan olumsuz bakış açıları akademik başarılarına göre de farklılık göstermektedir. Akademik başarısı yüksek öğrencilerin akademik başarısı çok düşük olan öğrencilere göre uzaktan eğitime daha olumsuz bakmaktadır. Ayrıca anket sonuçlarına göre akademik başarısı yüksek öğrencilerin çoğu yüz yüze eğitimi tercih etmektedir. Uzaktan eğitim modelinin, sınavlarının da çevrim içi ya da çevrim dışı olmak üzere uzaktan yapılması, ders çalışmaktan hoşlanmayan ve yüz yüze eğitimde sınavlarda başarısız olan öğrenciler için avantajlı bir eğitim modeli olarak algılanmasına sebep olmuştur. Aslında bu durum bizlere acil durum hareketi olarak hızlı bir şekilde geçiş yapılan uzaktan eğitim modelinde yaşanan en önemli sorunların başında sınav sistemi ve sürecinin yer aldığını göstermektedir. Uzaktan eğitim modelinde öğrencilerin gerçek başarısını ölçen sınavların yapılabilmesi için gerekli süreçlerin işletilmesi ve gerekli alt yapının oluşturulması gerektiği düşünülmektedir.

Öğrencilerin akademik başarısına göre diğer faktörler arasındaki anlamlı farklılıklar değerlendirildiğinde, mesleğe yönelimlerinin akademik başarısına göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu durumda bazı öğrencilerin sahip olacakları lisans diplomalarıyla farklı sektörlerde çalışma ihtimallerinin olması ya da sadece bir lisans diplomasına sahip olma istekleri akademik başarılarını destekliyor olabilir.

Uzaktan eğitim modelinin geçmişi 1700'li yılların başlarına kadar uzanmasına rağmen Türkiye'de henüz gerekli altyapı çalışmaları tamamlanamamıştır. Hız kesmeden devam eden teknolojik gelişmeler beraberinde bilgiye ulaşım hızını artırmış, maliyetini azaltmıştır. Lisans öğrencilerinin mesleki eğitimlerine yönelik müfredatın teknoloji içerikli dersler ve materyallerle desteklenmesi, hem güncel mesleki gelişmeleri takip etmelerine hem de modern eğitim öğretim süreçlerinden geçmeleri ile iş imkanlarına ulaşmada önemli kolaylık sağlayacaktır. Dijital okuryazarlık her alanda olduğu üzere muhasebe ve finans eğitiminde de önem arz etmekte olup, eğitimde dijitalleşmeye niceliksel olarak değil, niteliksel olarak yaklaşılmalıdır. Her ne kadar birçok eksik noktası olmasına rağmen COVID-19 pandemisinde Türkiye uzaktan eğitim modelini uygulayabilmiştir. Bu noktada üzerinde durulması gereken hususlardan bir tanesi uzaktan eğitim modelinde sınavlar ve sınavların yapılış şeklidir. Derslerinde başarılı ve başarısız öğrencilerin daha adaletli şekilde belirlenebilmesi adına uzaktan eğitim modelinde sınavların uygulanış şekli üzerinde daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmanın da uzaktan muhasebe ve finans eğitiminin etkinliği, uygulanması ve geliştirilmesi konusunda yapılacak yeni çalışmalara veri sağlaması hedeflenmektedir. Kısacası, zamanla daha başarılı bir uzaktan eğitim modeline kavuşacağına inanılmakta olup, COVID-19 pandemi süreciyle birlikte önemi artan uzaktan eğitim modelinin, gelecek dönemlerde daha fazla uygulama alanı bulacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgün, A. İ., (2020). COVID-19 Sürecinde Acil Durum Uzaktan Eğitimi Yoluyla Verilen Muhasebe Eğitimine Yönelik Öğrenci Görüşleri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*. Cilt 6, Sayı 4, 208-236.
- Ayyıldız, S. Ü., Günlük, M., Erbey, S. N. (2006). Muhasebe Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitim ve Uzaktan Muhasebe Eğitimine Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (32), 1-14.
- Başaran, M., Doğan, E., Karaoğlu, E., Şahin, E., (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemi Sürecinin Getirisi Olan Uzaktan Eğitimin Etkililiği Üzerine Bir Çalışma. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 368-397.
- Baumgartner, H., Homburg, C., (1996) Applications of Structural Equation Modeling in Marketing and Consumer Research: A Review. *International journal of Research in Marketing*, 13.2, 139-161.
- Bozkurt, A. (2017). Türkiye'de Uzaktan Eğitimin Dünü, Bugünü ve Yarını. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 85-124.
- Bülbül, S., Ayanoğlu, Y., & Yanık, S. S. (2022). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Uzaktan Eğitim ve Muhasebe Eğitimine İlişkin Öğrenci Algılarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 25(Özel Sayı), 444-458.
- Cabı, E. & Ersoy, H. (2017). Yükseköğretimde Uzaktan Eğitim Uygulamalarının İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (3), 419-429.
- Can, E., (2020). Koronavirüs (COVID-19) Pandemisi ve Pedagojik Yansımaları: Türkiye'de Açık ve Uzaktan Eğitim Uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 11-53.

- Casey, D. M. (2008). A Journey To Legitimacy: The Historical Development Of Distance Education Through Technology. *TechTrends*, 52(2), 45-51.
- Çivril, H., Aruğaslan, E., Özkara, B. Ö. (2018). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Algıları: Bir Metafor Analizi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 8(1), 39-59.
- Çolakoğlu, Ö. M., Büyükeksi, C., (2014). Açımlayıcı Faktör Analiz Sürecini Etkileyen Unsurların Değerlendirilmesi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2.1, 56-64.
- De Hart, K., Wentzel, L. (2020). The Use of Podcasts and Videocasts by Tertiary Accounting Students in Distance Education. *South African Journal of Higher Education*, 34(1), 267-287.
- De Lange, P., Suwardy, T., Mavondo, F., (2003). Integrating a Virtual Learning Environment Into an Introductory Accounting Course: *Determinants Of Student Motivation. Accounting Education*, 12.1, 1-14.
- Demir, E. (2014). Uzaktan Eğitime Genel Bir Bakış. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (39).
- Demir, İ., (2019). *Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Motivasyon ve Beklentilerinin Değerlendirilmesi: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı.
- Dinçer, S. (2006). Bilgisayar Destekli Eğitim ve Uzaktan Eğitime Genel Bir Bakış. *Akademik Bilişim*, 65-68.
- Duncan, K., Kenworthy, A., McNamara, R. (2012). The Effect Of Synchronous And Asynchronous Participation On Students' Performance İn Online Accounting Courses. *Accounting Education: An International Journal*, 21(4), 431-449.
- Durak, G., Çankaya, S., İzmirli, S., (2020). Examining the Turkish Universities' Distance Education Systems During the COVID-19 Pandemic. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, Cilt 14, Sayı 1, 787-809.
- Erkorkmaz, Ü., Etikan, İ., Demir, O., Özdamar, K., & Sanisoğlu, S. Y. (2013). Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Uyum İndeksleri. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 33(1).
- Erkut, E., (2020). COVID-19 Sonrası Yükseköğretim. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(2), 125–133.
- Eroğlu, A., (2009). Faktör Analizi. Kalaycı, Ş. (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (321 -334.) (4.Baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Holmberg, B., (2005). *The Evolution, Principles and Practices of Distance Education (Vol. 11)*. Carl Von Ossietzky University of Oldenburg, Center for Lifelong Learning.
- Kaçan, A., Gelen, İ., (2020). Türkiye'deki Uzaktan Eğitim Programlarına Bir Bakış. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6 (1), 1-21.
- Karyağdı, N. G., Yolci, M., (2021). COVID-19 Pandemi Sürecinde Muhasebe Derslerinin Uzaktan Eğitimle Verilmesine Yönelik Bir Çalışma: Ağrı İbrahim Çeçen Ve Bitlis Eren Üniversitesinde Bir Araştırma. *Oltu Beşeri Ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 237-257.
- Kaya, Z., (2002). *Uzaktan Eğitim*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Kılıç, S., (2016). Cronbach'ın Alfa Güvenirlik Katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, Volume: 6, Number: 1, 47-48.
- Kıralı, F. N., Alcı, B., (2016). Üniversite Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Algısına İlişkin Görüşleri. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 8(30), 55-83.

- Kurt, A. F., & Karaali, R. SARS-CoV-2 Nedir, Bu Güne Nasıl Geldik?. *Medical Research Reports*, 3(3), 54-62.
- Mardini, G. H., & Mah'd, O. A. (2022). Distance learning as emergency remote teaching vs. traditional learning for accounting students during the COVID-19 pandemic: Cross-country evidence. *Journal of Accounting Education*, 61, 1-18.
- Mercan, A., (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim İle İlgili Görüşleri ve Hazırbulunuşlukları: Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Afyon.
- Moore, M.G. & Kearsley, G. (2011). *Distance Education: A Systems View of Online Learning (What's New in Education) (3rd ed.)*. Boston, MA: Wadsworth Publishing.
- Özbay, Ö. (2015). Dünyada Ve Türkiye’de Uzaktan Eğitimin Güncel Durumu. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, (5), 376-394.
- Papageorgiou, K., Halabi, A. K. (2014). Factors Contributing Toward Student Performance in a Distance Education Accounting Degree. *Meditari Accountancy Research*, 22(2), 211-223.
- Perdue, K. J., & Valentine, T. (1998). Beliefs of Certified Public Accountants Toward Distance Education: A Statewide Georgia Survey. *American Journal of Distance Education*, 12(3), 29-41.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., Müller, H., (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8.2, 23-74.
- Serçemeli, M., & Kurnaz, E. (2020). Covid-19 Pandemi Döneminde Öğrencilerin Uzaktan Eğitim ve Uzaktan Muhasebe Eğitimine Yönelik Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 40-53.
- Simonson, M., Zvacek, S. M., Smaldino, S. (2015). *Teaching And Learning At A Distance: Foundations of Distance Education 6th Edition*. Information Age Publishing, Charlotte, North Carolina.
- Şahin, M. (2021). Dünyada ve Türkiye’de Yükseköğretimde Uzaktan Eğitimin Tarihi ve Gelişim Süreci. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(7), 91-113.
- Tuncer, M. ve Bahadır, F. (2017). Uzaktan Eğitim Programlarının Bu Programlarda Öğrenim Gören Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Journal of Educational Reflections*, 1(2), 29-38.
- Ünsal, A., (2021). COVID 19 Pandemi Döneminde Çevrimiçi Muhasebe Eğitiminin ZOGA Analizi. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, Vol. 7 (13), 451-470.
- Van R. A. (2015). Distance Education Accounting Students’ Perceptions of Social Media Integration. *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, 176, 444-450.
- Vieira, T. M., Cardoso, R. M., Alves, N. C. C., Emanuel Acioly Conrado de Menezes, S., Batista, S. M., Silva, S. D. A., Veloze, C., Albuquerque, D. S. D., Monteiro, G. Q. D. M. (2021). Cyclic Fatigue Resistance of Blue Heat-treated Instruments at Different Temperatures. *International Journal of Biomaterials*, 1-5.
- Yağmurlu, N., (2022). Muhasebe Mesleğinde Kadın Olmak. Şalvarcı, N. T., Demir, Ş. Ş. (Ed.), *Kadın Akademisyenler Gözüyle Çalışma Yaşamında Kadın Olmak II (73-92)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yiğit, T., Bingöl, O., Armağan, H., Çolak, R., Aruğaslan, E., Yakut, G., Çivril, H. (2010). Öğrenci Ve Öğretim Elemanının Uzaktan Eğitime Bakış Açısı. *Akademik Bilişim*, 10, 21-27.

Yüksek Öğrenim Kurumu: Basın Açıklaması, Yükseköğretim Kurulu Başkanı Prof. Dr. M. A. Yekta SARAÇ. Erişim adresi
<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktan-egitime-iliskin-aciklama.aspx>

Yüksek Öğrenim Kurumu: YÖK'ten, Salgın Sürecinde Üniversitelerdeki Uzaktan Eğitimin Bir Aylık Durum Tespiti. Erişim Adresi
<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/uzaktan-egitime-yonelik-degerlendirme.aspx>

Zarzycka, E., Krasodomska, J., Mazurczak-Mąka, A., & Turek-Radwan, M. (2021). Distance Learning During the COVID-19 Pandemic: Students' Communication And Collaboration And The Role Of Social Media. *Cogent Arts & Humanities*, 8(1), 1-20.

A SCALE DEVELOPMENT STUDY TO DETERMINE PSYCHOSOCIAL EVALUATIONS FOR SEAFARERS

DENİZCİLERİN PSİKOSOSYAL DEĞERLENDİRMELERİNİ BELİRLEMEK İÇİN ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

Sena ÖKSÜZ, Umut YANARDAĞ

1. Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, senaoksuz@windowslive.com, <https://orcid.org/0000-0002-6356-3906>
2. Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, uyanardag@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6854-1987>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
27.03.2023 03.27.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220341>

Abstract

Seafarers who spend long periods at sea and therefore have little contact with life on land face various difficulties because of their strenuous working conditions. While identifying those challenges and carrying out psychosocial interventions has the potential to increase the psychosocial well-being of seafarers, there is no scale to determine the psychosocial risks that seafarers contend with in the course of their work. This study was conducted with the aim of identifying the elements of the psychosocial risks they face so such a scale can be developed. A preliminary form was prepared for that purpose. Once the validity reliability rate of the form was determined on the basis of feedback, it was submitted to 735 members of the Turkish Seafarers' Union residing in Istanbul and the resultant data was analyzed with SPSS and AMOS. As a result of the exploratory factor analysis, 3 factors named "Psychological/Spiritual Problems", "Problems Related to Family and Environment" and "Problems Related to Work Environment" and 26 items were determined. It was determined that the total variance explained was 60.02%. In the confirmatory factor analysis performed, the structure consisting of 26 items and 3 sub-dimensions provided good fit values. As a result, it was concluded that a 3-factor Psychosocial Evaluation Scale for Seafarers consisting of 26 items is a valid and reliable scale.

Keywords: Psychosocial Evaluations, Seafarers, Work-Related Stress at Sea, Quality of Work Life.

Öz

Uzun sürelerini denizde geçiren ve bu nedenle karadaki yaşamla çok az teması olan denizciler, yorucu çalışma koşulları nedeniyle çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorlukların tespit edilmesi ve psikososyal müdahalelerin gerçekleştirilmesi denizcilerin psikososyal refahını artırma potansiyeline sahip olmakla birlikte, denizcilerin çalışmaları sırasında karşı karşıya kaldıkları psikososyal riskleri belirlemeye yönelik bir ölçek bulunmamaktadır. Bu çalışma, böyle bir ölçeğin geliştirilebilmesi için denizcilerin karşılaştıkları psikososyal risklerin unsurlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla bir ön form hazırlanmıştır. Formun geçerlilik güvenilirlik oranı geri bildirimler doğrultusunda belirlendikten sonra İstanbul'da ikamet eden 735 Türkiye Denizciler Sendikası üyesine gönderilmiş ve elde edilen veriler SPSS ve AMOS ile analiz edilmiştir. Yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda "Psikolojik/Ruhsal Sorunlar", "Aile ve Çevre ile İlgili Sorunlar" ve "İş Ortamı ile İlgili Sorunlar" olmak üzere 3 faktör ve 26 madde belirlenmiştir. Açıklanan toplam varyansın %60,02 olduğu tespit edilmiştir. Yapılan doğrulayıcı faktör analizinde 26 madde ve 3 alt boyuttan oluşan yapı iyi uyum değerleri sağlamıştır. Sonuç olarak 26 maddeden oluşan 3 faktörlü Denizciler İçin Psikososyal Değerlendirme Ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Psikososyal Değerlendirmeler, Denizciler, Denizde İşle İlgili Stres, İş Yaşamı Kalitesi.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Denizcilik fiziksel ve psikolojik açılarından ciddi sonuçlar doğurabilecek, zorlu, stresli ve yüksek riskli bir meslektir. Denizcilerin psikolojik ve psikososyal sağlığının araştırılması ve ele alınması önemlidir. Farklı ülkelerde denizcilerin ruh sağlığı ve denizcilerin yaşamlarındaki psikolojik stres hakkında bazı araştırmalar yapsa da Türkiye’de denizcilerin ruh sağlığı ve psikososyal iyiliklerine dair az çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de denizcilerin ruh sağlığı ve psikososyal iyiliklerini değerlendiren bir ölçme aracının geliştirilmesidir.

Araştırma Soruları

Çalışmanın veri toplama aracı olarak üç bölümden oluşan bir soru formu kullanılmış olup ilk bölüm, cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, mesleği denizde çalışma süresi ve en son seferde geçirdikleri süre ile bir yıl içinde denizde geçirdikleri süre yer almıştır. İkinci bölümde, araştırmacılar tarafından oluşturulan geçerlilik/güvenilirlik çalışmaları yapılan Denizciler için Psikososyal Sorunları Değerlendirme Ölçeği'nin taslağı yer almıştır. Taslak ölçek 53 maddeden oluşan 5'li Likert tipi (1-hiçbir zaman, 5-her zaman) bir ölçek olarak tasarlanmıştır.

Literatür Araştırması

Denizciliğin doğası göre çok sayıda zihinsel, fiziksel ve psikososyal stres faktörü bulunmaktadır. Denizcilerin yaşam ve çalışma koşulları, ailelerinden ve evlerinden aylarca ayrı kalmaları nedeniyle daha da kötüleşmektedir. Ayrıca, denizciler, fiziksel refahları üzerinde olumsuz etki yaratabilecek bir dizi fiziksel ve psikolojik risk ve tehlikeye maruz kalabilmektedir. Denizcilerin fiziksel ve psikolojik risk ve tehlikelerle karşılaşması, denizcilerin karmaşık yaşam ve çalışma koşullarının araştırılmasına ihtiyaç bulunmasını beraberinde getirmektedir.

Yöntem

Bu çalışma, ölçek geliştirme çalışmasıdır. Bir ölçeğin doğru ölçümler yapabilmesi için hem geçerlilik hem de güvenilirlik göstermesi gerekir. Bu çalışmada, ölçeklerin geçerlilik çalışmaları kapsamında açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, güvenilirlik çalışmaları çerçevesinde madde toplam korelasyonu ve Cronbach's alpha analizleri yapılmıştır. Araştırma evrenini Türkiye Denizciler Sendikası üyeleri oluşturmaktadır (5500). Çalışma örneklem büyüklüğü, nüfus oranlarına dayalı kümelenmemiş tek aşamalı tesadüfi olasılıklı öğrenme yöntemi ile belirlenmiştir. Örneklem büyüklüğü kabul edilebilir hata düzeyi %4, güven aralığı %95, olayın ana kütlede gerçekleşme olasılığı %50 olacak şekilde hesaplanmıştır. Soru formunda kayıp değerlerin olabileceği göz önünde bulundurularak 735 kişiden ankete katılmaları istenmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmanın amacı Denizciler İçin Psikososyal Değerlendirme Ölçeği geliştirmek olan bu çalışmada, öncelikle araştırmacılar tarafından literatürdeki bilgilere dayanarak 53 maddelik bir taslak oluşturulmuş ve bu 53 madde için veri toplanmıştır. AFA sonrasında belirlenen 3 faktörlü 26 maddeden

oluşan yapı DFA ile yeniden ele alınmıştır. Ardından güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Taslak ölçek maddeleri ile yapılan ilk AFA'da binişik maddeler ve faktör yükü 0,40'ın altında olan maddeler çıkarılarak AFA tekrarlanmıştır. Toplam 26 madde ve 3 faktörden oluşan ölçeğin toplam varyansın %60,02'sini açıkladığı görülmüştür. Elde edilen bulgular literatürdeki AFA'ya ilişkin bilgilerle birlikte değerlendirildiğinde AFA sonucunda elde edilen faktör ve maddelerin geçerli olduğu tespit edilmiştir. DFA'nın ortaya koyduğu yapı için DFA sonucunda elde edilen uyum indekslerinin kabul edilebilir aralıklarda olduğu sonucuna varılmıştır. Ölçeğin mevcut haliyle geçerli olduğu tespit edilmiş ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Güvenilirlik analizi sonucunda elde edilen Cronbach alfa katsayısı 0,95, alt boyutların Cronbach alfa katsayıları ise 0,88-0,94 ve 0,85 olarak ölçeğin güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir (Cronbach, 1951; Tavakol ve Dennick, 2011). Ölçeğin faktörleri arasındaki korelasyonlar anlamlı, orta ve yüksektir ($p < 0.01$). Ölçek maddelerinin korelasyon katsayıları 0,39 ile 0,78 arasında değişmektedir. Bu bulgular literatürdeki diğer araştırmalarla birlikte değerlendirildiğinde ölçeğin güvenilirliğinin sağlandığı görülmüştür. Sonuç olarak, 26 maddeden oluşan 3 faktörlü Denizciler için Psikososyal Değerlendirme Ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu sonucuna varılmıştır.

1. INTRODUCTION

Although modern ships are cleaner, more reliable and more comfortable than ever before, there is a general consensus that seafaring is one of the most dangerous occupations in the world, and several studies have made the assertion that seafarers have one of the world's most hazardous jobs. As one study noted, "It has been established that seafaring is one of the most physically demanding professions in one of the most dangerous work environments: the sea" (as cited in Iversen, 2012). Furthermore, ships are a prime example of a working environment that is isolated from the rest of the world. The International Maritime Organization (IMO) declared 2010 to be "The Year of the Seafarer" with the aim of highlighting and raising awareness about the challenging work conditions of seafarers, which are not just limited to cramped spaces and the motion of ships (Mitropoulos, 2011). Seafaring has its own particular characteristics and is carried out in specific contexts from a psychosocial and physical perspective (Carotenuto et al., 2012).

Research has demonstrated that seafaring inherently involves numerous mental, physical and psychosocial stressors, and it has been found that those stressors are relatively more disruptive than those associated with land-based jobs. In other words, the work-related stress experienced by seafarers has specific characteristics that are often different from those faced by practitioners of other occupations (Carotenuto et al., 2012). The living and working conditions of seafarers are further exacerbated by long-time separation from family and home for months at a time, and there are also the issues of increasing economic pressure and considerable to nearly extreme psychosocial problems (Rengamani & Murugan, 2012).

During the course of their work, seafarers may be exposed to a number of physical and psychological risks and hazards which can have a negative impact on their mental and physical well-being. Those risks can be characterized as objective and subjective factors. Subjective factors, which in this case are related to seafarers' self-evaluations of their own conditions, and objective factors, which are associated with the conditions under which work is carried out, can lead to accidents and other problems (Shultz D. P. & Shultz, S., 2002). Another challenge faced by seafarers is tedium. Chapman (1992) described the daily life of seafarers as being boring and routine. Work shifts are followed by time off, and that cycle is repeated for days, weeks and sometimes months on end. As a consequence of decreases in staffing, periods of uninteresting downtime may alternate with very long work shifts, especially on shorter voyages (Hafez, 1999).

While seafarers, who are generally male, hail from different countries around the world and hence can often speak multiple languages, in general they spend long periods of time at sea and so have little contact with life ashore and only intermittent communications with their families (Carotenuto et al., 2012; Sampson, 2013). Seafarers often live in cramped spaces that are subjected to substantial amounts of heat, vibration and noise. During voyages, not only do they have to deal with external

temperature fluctuations and the threat of piracy, they usually have to work long hours, bear the burden of weighty responsibilities and manage their duties despite a lack of sufficient sleep. It may be difficult to maintain a healthy diet and most ship managers have an authoritative leadership style.

Seafarers face other challenges as well such as a lack of treatment options for diseases that can be communicable. Fatigue, stress and isolation may also lead to heavy smoking and alcohol consumption, and all of these factors may have a negative impact on the physical and psychological wellness of seafarers, diminishing their overall well-being, quality of life and physical health (Iversen, 2012). Moreover, factors such as globalization of the shipping industry, developments in navigation techniques, expanded mechanization and computerization of work on ships, cuts in the numbers of crew members, multicultural crewing, increased uncertainty and short-term contracting have a definite influence on the well-being of seafarers (Slišković & Penezić, 2015).

Seafarers also must spend extended periods of time away from their families and social environments. Both seafarers and their families may face a wide variety of challenges in terms of coping with daily life. The absence of a seafaring spouse during long voyages that are sometimes intercontinental in scope may obligate the spouse at home to take on more responsibilities in terms of family life and caring for children. Seafaring may also lead to inadequacies and problems regarding the social relationships and interactions of seafarers (Tasdelen, Aksoy & Cakmak, 2016).

Several studies have indicated that in recent decades seafaring has become a less desirable occupation in developed countries (McLaughlin, 2012) and seafaring has come to be characterized as a challenging, stressful and high-risk profession that can have serious consequences for physical and psychological health. In light of research demonstrating that seafarers are a professional group who are under risk for stress and more vulnerable to experiencing psychological, psychosocial and physical problems, it is important to investigate and address the psychological and psychosocial health of seafarers. Several researchers have suggested that there is a pressing need to investigate the complex life and work situation of seafarers and calls have been made for further studies on the psychosocial aspects of seafarers' health (Doyle et al., 2016; MacLachlan et al., 2012; Oldenburg et al., 2013). Although some research has been done about the mental health of seafarers and psychological stress in seafarers' lives in a number of different countries (Iversen, 2012; Shi & Zhang, 2016), few such studies have been done in Turkey. The main purpose of this study is to develop a valid and reliable scale that evaluates the psychosocial problems of seafarers. Such a scale will be an important means of understanding the psychosocial problems experienced by seafarers in Turkey and it will also indicate potential areas of study for future research on the subject.

2. METHOD

The key steps and processes that were involved in this scale development study are provided in the following sections.

2.1. Scale Development

Measurement is a fundamental tenet of science. We learn about people, objects, events, and processes by observing them, and making sense of these observations requires that we measure them frequently (DeVellis, 2016). Reliable and valid measures are the cornerstones of quality research in a wide variety of disciplines and fields of research (Noar, 2003).

In order to develop a psychosocial risk scale for seafarers, the researchers created a draft of a psychosocial problems assessment scale for seafarers, which consisted of 53 items, in light of previous research in the literature. Afterwards, validity and reliability analyses of the draft scale were carried out.

While validity is defined as the extent to which a concept is accurately measured in a study (Heale & Twycross, 2015), reliability is the extent to which measurements are error-free and give consistent results (Thanasegaran, 2009). Reliability has traditionally been considered a necessary but insufficient condition for validity in assessments (Moss, 1994). In order for a scale to make accurate measurements, it must display both validity and reliability (Ercan & Kan, 2004)

In this study, exploratory and confirmatory factor analyses were used within the scope of the validity studies of the scales and item analysis (total item correlation and Cronbach's alpha) within the framework of the reliability studies. The findings were then discussed in light of the existing literature.

2.2. Population

The universe of this study consists of members of the Turkish Seafarers' Union (N=5500). In the study, the sample size was determined by the non-clustered one-stage random probability sampling method based on population ratios (Collins, 1986). The sample size was calculated as 600 people with an acceptable error level of 4%, a confidence interval of 95% and a 50% probability of the event occurring in the main population. Taking into account the fact that there would likely be missing values in the survey, 735 people were asked to participate. Basic information about the participants is given in Table 1.

Table 1. Basic Information About the Participants

Demographic Variable	Groups	n	%
Gender	Female	48	6.5
	Male	687	93.5
Marital status	Married	505	68.7
	Single	230	31.3
Age (36.59±8.39)	30 years and below	199	27.1
	31-35 years	142	19.3
	36-40 years	155	21.1

	41-45 years	125	17.0
	46 years and above	114	15.5
Level of education	Primary school	58	7.9
	Secondary school	200	27.2
	High school	256	34.8
	University	221	30.1

2.3. Data Collection Tool

A questionnaire form consisting of two parts was used as the means of collecting data for the study. The first part of the data collection tool included a demographic information form that included questions about the participants' gender, age, marital status, number of children, level of education, income level, occupation, working periods at sea, the amount of time spent on their most recent voyage, and the total time spent at sea within a year.

The second part of the questionnaire form included a draft of the Psychosocial Problems Assessment Scale for Seafarers which was created by the researchers, the reliability/validity studies of which would be performed in the course of this study. The draft scale was designed as a 5-point Likert-type (1-never, 5-always) scale with 53 items.

2.4. Data Collection

The current study was approved by the Mehmet Akif Ersoy University Ethics Committee on 08/01/2020 and conducted during 30/01/2020-30/06/2020. Two research interviewers who were graduate students in social work were involved in the research, and prior to data collection the interviewers received training about interviewing skills and techniques. During the data collection, the interviewers visited various ports, companies and ships so that they could get in contact with potential participants. Instructions about how to respond to the measurements were provided above the scale. The participants filled out the data set voluntarily, and it took approximately 35 minutes for them to complete the scale.

2.5. Data Analysis

The data obtained within the scope of this research was checked by the researchers before it was analyzed. The programs SPSS 25 and AMOS 20 were used in the analysis of the data. The skewness coefficient was used in the normality test of the scale scores. The fact that the coefficient of skewness, which is used in the normal distribution feature of scores obtained from a continuous variable, was within the limits of ± 1 can be interpreted to mean that the scores did not show a significant deviation from a normal distribution (Büyüköztürk, 2011).

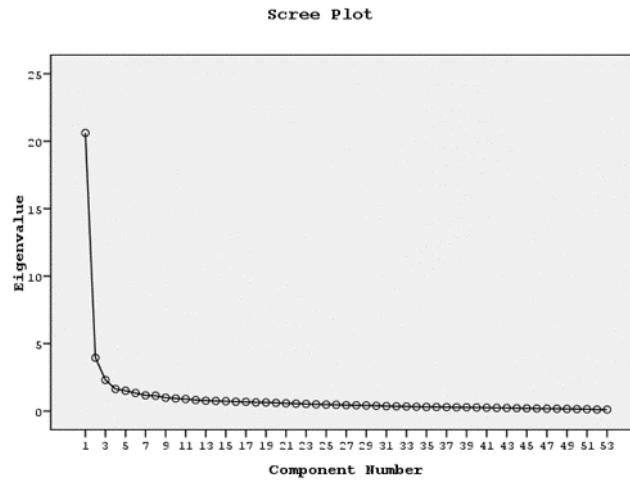
3. RESULTS

3.1. Results of the Exploratory Factor Analysis

With regard to the exploratory factor analysis of the draft of the Psychosocial Problems Assessment Scale for Seafarers which was to be carried out with 735 samples, since it was found that the KMO was 0.96 and the Bartlett's test of sphericity level of significance was $p < 0.01$, it was deemed that the sample was sufficient for exploratory factor analysis.

When the scree plot was analyzed, it was observed that the slope rotated horizontally after the third factor and that a three-dimensional structuring of the scale was more appropriate (Figure 1).

Figure 1. Three-dimensional Structuring of The Scale

According to the first results obtained, the total variance explained by the 53 items in the scale was 50.68%. Per the first results of the exploratory factor analysis, items with a factor load below 0.40, items with a low factor load in the factor to which they belonged and a high factor load in other factors, and items in which the difference between factor loads was less than 0.10 were found. Those items were excluded from the exploratory factor analysis performed in the other stage (Henson & Roberts, 2006).

The results in Table 2 were obtained as a result of repeated varimax rotations done by gradually removing the relevant items.

Table 2. Results of the Exploratory Factor Analysis (Last Varimax)

Item	F1	F2	F3
20. I need expert support when I have a psychological or social problem.	0.15	0.49	0.10
41. I feel stressed and nervous when I am on a voyage.	0.19	0.59	0.30
46. I usually feel angry.	0.18	0.79	0.09
47. I usually feel lonely.	0.23	0.77	0.13
48. I usually feel anxious.	0.27	0.82	0.16
49. I usually feel desperate.	0.37	0.76	0.19
50. I have difficulty in adapting to life ashore after returning from a voyage.	0.26	0.65	0.16
51. I am afraid of becoming unemployed in the future.	0.16	0.62	0.15
2. I have good relationships with my nuclear family.	0.78	0.33	0.21

3. I have good relationships with my extended family and relatives.	0.73	0.21	0.23
4. I get along well with my friends.	0.77	0.33	0.23
5. I have good relationships with my colleagues.	0.76	0.32	0.25
6. I can deal with my family problems.	0.79	0.36	0.19
7. I can easily solve my problems with my extended family and relatives.	0.74	0.23	0.24
8. When I have problems with my friends, I can solve them.	0.75	0.33	0.27
9. I can easily solve problems with my colleagues.	0.72	0.32	0.30
10. I have a spouse/partner who supports me.	0.60	0.08	0.18
11. I have friends who support me around me.	0.63	0.18	0.31
14. There are other individuals who can deal with the problems of my family or relatives while I am on a voyage.	0.59	0.16	0.33
23. I think my superiors at work are fair.	0.19	0.28	0.51
30. A physical space (room) reserved to me is sufficient on the ship I work.	0.20	0.17	0.79
32. The opportunities available for my personal hygiene and self-care on the ship I work are sufficient.	0.27	0.22	0.80
33. My access to health services on the ship I work is sufficient.	0.32	0.22	0.67
34. I can meet my religious and spiritual needs on the ship.	0.36	0.06	0.58
37. I have opportunities to make use of my leisure time on the ship I work.	0.19	0.35	0.62
53. The lunch box, water, and meals are adequate and quality on the ship I work.	0.25	0.09	0.63
Eigenvalue	11.75	2.19	1.66
Variance (%)	25.31	19.32	15.39
Total Variance (%)	60.02		

According to the results of the last exploratory factor analysis obtained with the remaining 26 items (Table 2), it was determined that the total variance explained (60.02%) increased compared to the total variance explained by the 53-item structure (50.68%) in the first analysis. Per the results of the last exploratory factor analysis, it was determined that the remaining 26 items in the scale had high factor loads in the factors to which they belonged and low factor loads in other factors and that their factor loads were in the range of 0.49 and 0.82. It was determined that the variances explained by the factors were 25.31%-19.32% and 15.39%, respectively, and the total variance explained was 60.02%. According to the results of the exploratory factor analysis, 8 items (i20, 41, 46, 47, 48, 49, 50, 51), 12 items (i2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14), and 7 items (i23, 30, 32, 33, 34, 37, 53) has been explored in the Psychosocial Problems Assessment Scale for Seafarers. The factors were named as follows, respectively: the “Psychological/Mental Problems” dimension, the “Problems Related to the Family and Environment” dimension and the “Problems Related to the Working Environment” dimension.

3.2. Confirmatory Factor Analysis Results of the Psychosocial Problems Assessment Scale for Seafarers

The fit index values obtained as a result of the confirmatory factor analysis performed with the 3-dimensional, 26-item structure of the Psychosocial Problems Assessment Scale for Seafarers determined by the exploratory factor analysis are presented in Table 3. According to the results of the first confirmatory factor analysis, the model fit indices were generally good (Table 3); however, it should be noted that the results in Table 3 were obtained by first establishing covariance connections suited to the modification proposals by estimating that all fit indices could be increased to a good fit level along with the covariance connection suited to the modification proposal.

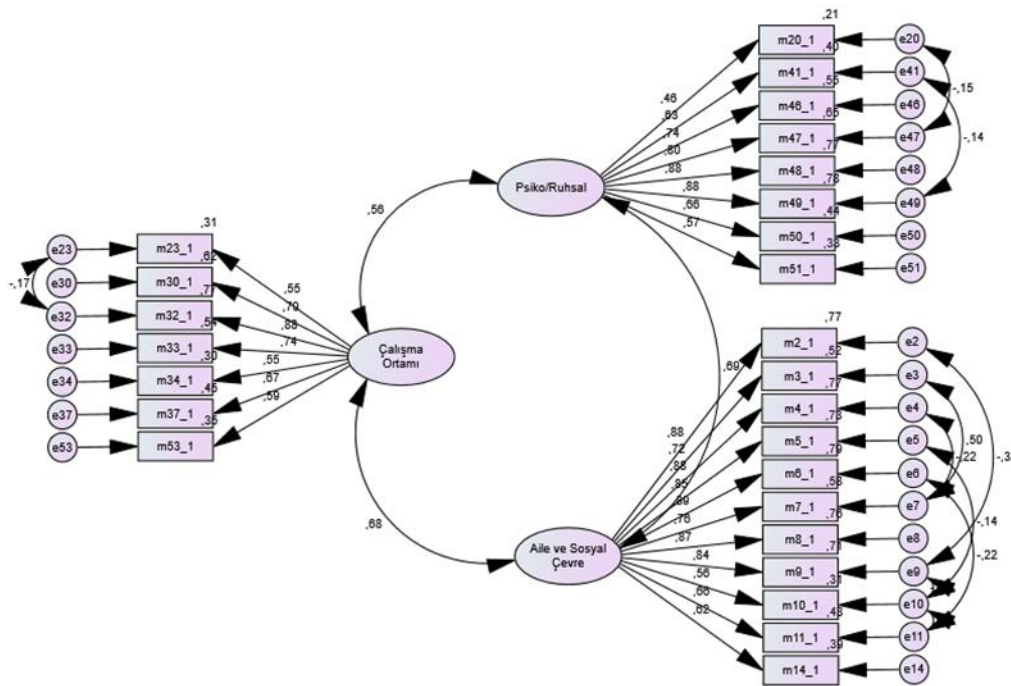
Table 3. Model Fit Indices of the Psychosocial Problems Assessment Scale for Seafarers

Model Indices	Fit	DFA 26 items	DFA* 26 items	Fit Indices	Reference
X ² /sd		5.38	3.83	< 5	Tabachnick and Fidell, 2001
RMSEA		0.08	0.06	≤0.10	Kelloway, 1989; Tabachnick and Fidell, 2001
SRMR		0.05	0.04	≤0.08	Hu and Bentler, 1999; Brown, 2006
GFI		0.85	0.90	≥0.90	Kelloway, 1989; Schumacker and Lomax, 1996; Sümer, 2000; Hooper, Coughlan and Mullen, 2008
NFI		0.88	0.92	≥0.90	Kelloway, 1989; Schumacker and Lomax, 1996; Sümer, 2000; Tabachnick and Fidell, 2001 Thompson, 2004
NNFI		0.89	0.93	≥0.90	
CFI		0.90	0.94	≥0.90	Hu and Bentler, 1999; Sümer, 2000; Thompson, 2004
Factor load (min/max)		0.44 / 0.88	0.46 / 0.89		
Standard error (min/max)		0.04 / 0.14	0.05 / 0.14	0.05 – 0.45	Bollen, 1989
Correlation between factors (min/max)		0.69 / 0.69	0.68 / 0.69		

*with covariance connections

With the covariance connections suited to the modification proposals it was found that the model fit indices increased to acceptable levels, error variances were low, factor loads were high and the correlation coefficients between the factors were at acceptable levels (Table 3).

Figure 2. CFA Diagram of the Psychosocial Problems Assessment Scale for Seafarers

The descriptive statistics consisting of the mean and standard deviation and skewness data of the scale and its sub-dimensions are presented in Table 5.

3.3. Reliability Analysis

Cronbach's Alpha reliability coefficient and Pearson correlation coefficients were taken into account for the reliability analysis of the scale. Cronbach's alpha technique, which is a method used for item analysis, was utilized to examine the consistency between test scores. Cronbach's alpha shows internal consistency and is usually expected to be above 0.70 (Büyüköztürk, 2011). The Pearson correlation was used for the relationship between the scale and dimensions since it was found that the scale and sub-dimension scores showed a normal distribution in the normality test performed. The confidence interval was determined to be 95% (the significance level was 0.05 $p < 0.05$) in the analyses.

Table 4. Item Analysis Results of the Psychosocial Problems Assessment Scale for Seafarers

Factor	Item	Std. β	t	r	α (0,95)
Psychological/Mental Problems	I20	0.46		0.39	0.88
	I41	0.63	11.27**	0.57	
	I46	0.74	12.15**	0.57	
	I47	0.80	11.96**	0.62	
	I48	0.88	12.88**	0.69	
	I49	0.88	12.89**	0.74	
	I50	0.66	11.57**	0.58	
	I51	0.57	10.79**	0.49	
Problems related to the Family and Environment	I2	0.88		0.78	0.94
	I3	0.72	24.06**	0.68	
	I4	0.88	33.93**	0.78	
	I5	0.85	32.13**	0.78	
	I6	0.89	34.97**	0.79	
	I7	0.76	25.86**	0.70	
	I8	0.87	33.39**	0.79	
	I9	0.84	27.26**	0.77	
	I10	0.56	16.74**	0.50	
	I11	0.66	20.78**	0.64	
Problems related to the Working Environment	I14	0.62	19.32**	0.61	0.85
	I23	0.55		0.49	
	I30	0.79	14.61**	0.58	
	I32	0.88	14.86**	0.66	
	I33	0.74	14.14**	0.63	
	I34	0.55	11.73**	0.45	
	I37	0.67	13.36**	0.58	
I53	0.59	12.35**	0.49		

r: Total Item Correlation ** $p < 0.01$ *

The item score correlation coefficients of the items in the Psychosocial Problems Assessment Scale for Seafarers were evaluated and it was found that the Correlation Reliability Coefficients between the scale items and the factors varied between 0.39 and 0.78.

According to the results of the item analysis in Table 5, it was determined that the Cronbach's alpha coefficient of the Psychosocial Problems Assessment Scale for Seafarers was 0.95, the Cronbach's alpha coefficients of the sub-dimensions were at the levels of 0.88–0.94 and 0.85, and the item-total correlation for all items in the scale was higher than 0.30 (in the range of 0.39 to 0.79) (Table 4).

Table 5. Descriptive Statistics of the Scale

Scale and Sub-dimension	N	Min.	Max.	\bar{X}	SD	Skewness	1	2	3
1-Psychological/Mental	735	1.00	5.00	2.89	0.87	0.39	0.63**	0.52**	0.83**
2-Family and Social Environment	735	1.00	5.00	3.38	0.86	0.29		0.66**	0.92**
3-Working Environment	735	1.00	5.00	3.13	0.79	0.56			0.81**
4-PSYCHOSOCIAL PROBLEMS SCALE	735	1.19	4.96	3.16	0.73	0.49			1

*Correlation is significant at a level of 0.01 (2-tailed)

It was found that the total scores of the sub-dimensions of psychological/mental problems (2.89 ± 0.87), problems related to the family and social environment (3.38 ± 0.86) and problems related to the working environment (3.13 ± 0.79) and the psychosocial problems scale (3.16 ± 0.73) were moderate (Table 5). The correlations between the sub-dimensions of the scale were significant, moderate and high ($p < 0.01$).

4. DISCUSSION AND CONCLUSION

In this study, the aim of which was to develop a Psychosocial Evaluation Scale for Seafarers, a 53-item draft was first created by the researchers based on information in the literature, and data was collected for those 53 items. The structure, which consisted of 26 items with 3 factors determined after the EFA, was reconsidered with CFA. Then reliability analyses were carried out.

Factor analysis was used to explain a large number of measured variables (survey items) in the research with a small number of underlying factors (latent variables) (Henson & Roberts, 2006). EFA helps reduce a large number of indicator variables to a limited range of factors based on correlations between the variables (Maskey et al., 2018). As a result of the EFA, a scree plot table was drawn up and evaluated, and it was decided that the scale consisted of 3 factors (Costello & Osborne, 2005).

In the first EFA with the draft scale items, overlapping items and items with a factor load of less than 0.40 were removed and the EFA was repeated. It was found that a scale consisting of 26 items and 3 factors explained 60.02% of the total variance. When the findings were evaluated together with information about AFA in the literature, it was determined that the factors and items obtained as a result of the EFA were valid (Costello & Osborne, 2005; Maskey et al., 2018; Tabachnick et al., 2007).

It was concluded that the fit indices obtained as a result of the CFA for the structure revealed by the EFA were within acceptable ranges. The scale was determined to be valid in its current form and reliability analyses were run. The Cronbach's alpha coefficient obtained as a result of the reliability analysis was 0.95, and the Cronbach's alpha coefficients of the sub-dimensions were 0.88-0.94 and 0.85, indicating that the scale is a reliable measurement tool (Cronbach, 1951; Tavakol & Dennick, 2011). The correlations between the scale's factors were significant, moderate and high ($p < 0.01$). The correlation coefficients of the scale items ranged from 0.39 to 0.78. When these findings were evaluated

together with other research in the literature, it was found that the reliability of the scale was ensured (de Vet et al., 2017; Eisinga et al., 2013; Gliem & Gliem, 2003; Osburn, 2000; Yang & Green, 2011). As a result, it was concluded that a 3-factor Psychosocial Evaluation Scale for Seafarers consisting of 26 items is a valid and reliable scale.

REFERENCES

- Chapman, P. K. (1992). *Trouble on board: The plight of international seafarers*. NY: Ilr Press.
- Carotenuto, A., Fasanaro, A. M., Molino, I., Sibilio, F., Saturnino, A., Traini, E., & Amenta, F. (2013). The Psychological General Well-Being Index (PGWBI) for assessing stress of seafarers on board merchant ships. *International Maritime Health, 64*(4), 215-220.
- Costello, A. B., & Osborne, J. (2005). Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical Assessment, Research, and Evaluation, 10*(1), 7.
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika, 16*(3), 297-334.
- de Vet, H. C. W., Mokkink, L. B., Mosmuller, D. G., & Terwee, C. B. (2017). Spearman-Brown prophecy formula and Cronbach's alpha: different faces of reliability and opportunities for new applications. *Journal of Clinical Epidemiology, 85*, 45-49. <https://10.1016/j.jclinepi.2017.01.013>
- DeVellis, R. F. (2016). *Scale development: Theory and applications* (Vol. 26). Sage publications.
- Doyle, N., MacLachlan, M., Fraser, A., Stilz, R., Lismont, K., Cox, H., & McVeigh, J. (2016). Resilience and well-being amongst seafarers: A cross-sectional study of crew across 51 ships. *International Archives of Occupational and Environmental Health, 89*(2), 199-209.
- Eisinga, R., Te Grotenhuis, M., & Pelzer, B. (2013). The reliability of a two-item scale: Pearson, Cronbach, or Spearman-Brown? *International Journal of Public Health, 58*(4), 637-642.
- Ercan, İ., & Kan, İ. (2004). Ölçeklerde güvenilirlik ve geçerlik.
- Gliem, J. A., & Gliem, R. R. (2003). Calculating, interpreting, and reporting Cronbach's alpha reliability coefficient for Likert-type scales.
- Hafez, A. A. N. (1999). *Seafarers' social life and its effect on maritime safety with respect to Egyptian seafarers*. World Maritime University Dissertations. 46.
- Heale, R., & Twycross, A. (2015). Validity and reliability in quantitative studies. *Evidence Based Nursing, 18*(3), 66 LP - 67. <https://10.1136/eb-2015-102129>
- Henson, R. K., & Roberts, J. K. (2006). Use of exploratory factor analysis in published research: Common errors and some comment on improved practice. *Educational and Psychological Measurement, 66*(3), 393-416.
- Iversen, R. T. (2012). The mental health of seafarers. *International Maritime Health, 63*(2), 78-89.
- Maskey, R., Fei, J., & Nguyen, H. O. (2018). Use of exploratory factor analysis in maritime research. *The Asian Journal of Shipping and Logistics, 34*(2), 91-111. <https://10.1016/j.ajsl.2018.06.006>

- MacLachlan, M., Kavanagh, B., & Kay, A. (2012). Maritime health: a review with suggestions for research. *International Maritime Health*, 63(1), 1-6.
- McLaughlin, H. L. (2012). Seafarers and seafaring. *The Blackwell Companion to Maritime Economics*, 321-332.
- Mitropoulos, E. E. (2011). The year of the seafarer and the impacts of piracy. *WMU Journal of Maritime Affairs*, 10(1), 1-5.
- Moss, P. A. (1994). Can There Be Validity Without Reliability? *Educational Researcher*, 23(2), 5-12. <https://10.3102/0013189X023002005>
- Noar, S. M. (2003). The Role of Structural Equation Modeling in Scale Development. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 10(4), 622-647. https://doi.org/10.1207/S15328007SEM1004_8
- Oldenburg, M., Hogan, B., & Jensen, H. J. (2013). Systematic review of maritime field studies about stress and strain in seafaring. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 86(1), 1-15.
- Oldenburg, M., Baur, X., & Schlaich, C. (2010). Occupational risks and challenges of seafaring. *Journal of Occupational Health*, 52(5), 249-256.
- Osburn, H. G. (2000). Coefficient alpha and related internal consistency reliability coefficients. In *Psychological Methods* (Vol. 5, Issue 3, pp. 343-355). American Psychological Association. <https://10.1037/1082-989X.5.3.343>
- Rengamani, J., & Murugan, M. S. (2012). A study on the factors influencing the seafarers' stress. *AMET International Journal of Management*, 4(1), 44-51.
- Sampson, H. (2013). *International seafarers and transnationalism in the twenty-first century*. Manchester: Manchester University Press.
- Shi, Q. H., & Zhang, J. (2016). On shaping the professional psychology of maritime majors. Paper presented in 2nd International Conference on Social, Education and Management Engineering (SEME 2016).
- Shultz D. P., Shultz S. *Psychology and challenges of the present-day work*. PWN, Warszawa 2002.
- Slišković, A., Penezić, Z., (2015). Occupational stressors, risks and health in the seafaring population. *Review of Psychology*, 22, 29-39. <https://10.21465/rp0022.0004>
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics* (Vol. 5). Pearson Boston, MA.
- Taşdelen, U., Aksoy, R., & Çakmak, A. F. (2016). Gemi adamlarının iş-aile ve aile-iş çatışmasına ilişkin bir saha çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 8(2).
- Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International Journal of Medical Education*, 2, 53.
- Thanasegaran, G. (2009). Reliability and Validity Issues in Research. *Integration & Dissemination*, 4.
- Yang, Y., & Green, S. B. (2011). Coefficient Alpha: A Reliability Coefficient for the 21st Century? *Journal of Psychoeducational Assessment*, 29(4), 377-392. <https://10.1177/0734282911406668>

THE EFFECT OF THE PARTICIPATION OF SUCCESSFUL ENTREPRENEURS ON ENTREPRENEURIAL INTENT IN APPLIED ENTREPRENEURSHIP EDUCATION

UYGULAMALI GİRİŞİMCİLİK EĞİTİMİNDE BAŞARILI GİRİŞİMCİLERİN KATILIMININ GİRİŞİM NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ömer Lütfi ANTALYALI¹, Pınar GÖKTAŞ²

1. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, omerantalyali@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9600-9581>
2. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, pinargoktas@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9825-7933>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
13.06.2023 06.13.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1220355>

* SDÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 26857.14 ABD Doları destek sağlanmıştır.

Abstract

An applied entrepreneurship program was designed as theoretical, game-based and mentor supported for 13-week was implemented twice; to assess its effects on students' perceived behavioral control, entrepreneurial intention, knowledge and skills. The matching pretest-posttest data were used in the analyses. The program was not found to lead to an increase in entrepreneurial intention. However, they were found to bear a strong potential for more sustainable development of these aspects. The program was implemented as a first in terms of its contribution to the local entrepreneurial ecosystem. The aim of the program was to question its own structure; that is, to find out if the participation of entrepreneurs – a costly feature of the program – really does make a difference in fostering entrepreneurial intentions in the participants. Another unique aspect of the study is that the program brought together actors from academic, business and non-profit fields to collaborate.

Keywords: *Entrepreneurship Education, Theory of Planned Behaviour, Entrepreneurial Intention, Entrepreneurial Knowledge and Skills.*

Öz

Teorik, oyun temelli ve mentor destekli olarak tasarlanan uygulamalı girişimcilik programı öğrencilerin algılanan davranış kontrolü, girişimcilik niyeti ve girişimcilik bilgi ve becerileri üzerindeki etkilerini değerlendirmek üzere 13'er haftadan iki dönem uygulanmıştır. Analizlerde eşleşen ön test-son test verileri kullanılmıştır. Programın girişimcilik niyetinde bir artışa yol açmadığı tespit edilmiştir. Ancak, bu yönlerin daha sürdürülebilir gelişimi için güçlü bir potansiyel taşıdıkları bulunmuştur. Program, yerel girişimcilik ekosistemine sağladığı katkı açısından bir ilk olarak hayata geçirilmiştir. Programın amacı; programın maliyetli bir özelliği olan girişimcilerin katılımının, katılımcılarda girişimcilik niyetlerini geliştirmede gerçekten bir fark yaratıp yaratmadığını öğrenmek olarak kendi yapısını sorgulamaktır. Çalışmanın bir başka benzersiz yönü de programın akademik, ticari ve kar amacı gütmeyen alanlardan aktörleri işbirliği yapmak üzere bir araya getirmesidir.

Anahtar Kelimeler: *Girişimcilik Eğitimi, Planlanmış Davranış Teorisi, Girişimcilik Niyeti, Girişimcilik Bilgi ve Becerileri.*

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Girişimcilik ekosisteminin büyümesine katkıda bulunmanın yaygın olarak benimsenen bir yolu, başarılı girişimcilerin yer aldığı etkinlikler düzenlemektir. Bu etkinlikler gerçekten öğrencileri girişimciliğe teşvik ediyor mu? Bu çalışmada, bu olayların gerçekte amaçlanan amaca ne ölçüde hizmet ettiği araştırılmıştır. Dolayısıyla programın amacı; programın maliyetli bir özelliği olan girişimcilerin katılımının, katılımcılarda girişimcilik niyetlerini geliştirmede gerçekten bir fark yaratıp yaratmadığını öğrenmek olarak kendi yapısını sorgulamaktır. Çalışmanın bir başka benzersiz yönü de programın akademik, ticari ve kâr amacı gütmeyen alanlardan aktörleri iş birliği yapmak üzere bir araya getirmesidir.

Araştırma Soruları

Bu çalışmada program, alan literatürü takip edilerek ve ortalama bir girişimcilik etkinliğinin formatı modellenerek aşağıdaki araştırma sorularına cevap aramak üzere tasarlanmıştır: Girişimci ekosistemin geliştirilmesini hedefleyen başarılı girişimcilerin yer aldığı pek çok etkinlik düzenlenmektedir. Bu etkinlikler gerçekten gençleri girişimci olmaya teşvik ediyor mu ve girişimcilik ekosisteminin büyümesine gerçekten yardımcı oluyor mu? Başarı hikayelerinin birincil amacı bireyleri cesaretlendirmek olsa da, tam tersine insanlar üzerinde cesaret kırıcı bir etki yaratması mümkün müdür?" Çalışmanın belirlenen odağına ek olarak, tasarlanan programın katılımcıların girişimcilik bilgi ve becerileri düzeyine ilişkin önemli sonuçlar üretmesi beklenmektedir; daha spesifik olarak, girişimcilik becerilerinde bir artışa yol açacak olan girişimci bilgi düzeyini geliştirmesi beklenmektedir.

Literatür Araştırması

Girişimcilik eğitiminin nasıl tasarlanması gerektiğine ilişkin olarak araştırmacıların halen uzlaşmış olduğu başarılı bir girişimcilik eğitim modeli bulunmamaktadır (Rasmussen ve Sorheim, 2006). Bu çalışmada, Türkiye Girişimcilik Stratejisi ve Eylem Planı çerçevesinde tasarlanan Ağ ve Teknoloji Odaklı Uygulamalı Girişimcilik (ATOG) programının Chickering ve Gamson'un (1987) geliştirdiği Yükseköğretimde İyi Uygulama için Yedi İlke kapsamında uygulanmasının lisans öğrencilerinin algılanan davranışsal kontrol, girişimcilik eğilimi, bilgi ve becerisi üzerine etkisi incelenmiştir. Yükseköğretimde İyi Uygulamalar İçin Yedi İlke (Kocaman Karoğlu vd., 2014), girişimcilik eğitimi verenler de dahil olmak üzere yükseköğretim ortamlarındaki çeşitli çalışmalardan elde edilen bulguların derlenmesiyle geliştirilmiş bir kılavuzdur. Bu çalışma, aşağıda özetlenen yedi ilkedен yararlanmaktadır: •Öğrenciler ve öğretim üyeleri arasındaki iletişim •Öğrenciler arasında karşılıklılık ve iş birliği • Hızlı geri bildirim • Görev süresi •Yüksek beklentiler •Çeşitli yetenekler ve öğrenme yolları. İlgili literatürün gözden geçirilmesi, girişimcilik eğitiminin kapsamı ve tasarımına ilişkin soruların halen devam eden araştırmalar olduğunu ortaya koymaktadır (Cavelheiro vd., 2020; Qureshi & Mian, 2020; Saengchai & Sutduean, 2019; Xu, 2019). Geçmişte, gençlerin girişimciliğe olan ilgisi yöneticiler, araştırmacılar ve eğitimciler tarafından küçük ve önemsiz görülüyordu; ancak bu

muazzam artan ilgi artık iş dünyasında önemli bir devrim olarak görülüyor. Girişimcilik programlarının ve kurslarının çoğu, gençlerin girişimcilik bilinci kazanmaları, girişimci davranışlar sergilemeleri ve bu amaç doğrultusunda kariyerlerini geliştirmeleri konusunda destek olmaktadır. Bu nedenle, girişimcilik eğitim ve öğretim programları sayesinde girişimcilik eğilimlerinin artırılabilmesi sonucuna varılabilir; bu, paralel bulgular üreten çeşitli bilimsel araştırmalarla kanıtlanmış bir gerçektir (Bagheri & Pihie, 2014). Girişimcilik eğilimlerini yakından inceleyen modellerden biri Ajzen (1991) tarafından önerilen “Planlanmış Davranış Teorisi” (Jakopec vd., 2013) isimli model, bireylerin davranışlarını tahmin etmek ve açıklamak için kullanılmaktadır. Kişinin tutum ve davranış arasında ilişki kurma niyetine yönelik eylemlerinin bütünüdür (Hattab, 2014:4; Ajzen, 1991; Xiao & Wu 2008). Bu teorinin temel çerçevesi, bir kişinin hem bir şeyi yapıp yapamayacağını nasıl algıladığı hem de belirli bir davranışı ne ölçüde kontrol edebileceğini nasıl algıladığı olarak tanımlanabilecek algılanan davranışsal kontrole dayanmaktadır (Linan & Chen, 2006). Girişimcilik eğitimini Planlanmış Davranış Teorisi kapsamında ele alan çalışmalar dikkate alındığında, girişimcilik eğitimi programlarının algılanan davranışsal kontrol üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu kanıtlayan sonuçlara sahip çalışmaların da olduğu keşfedilmiştir (Rauch & Hulsink, 2015; Karimi vd., 2012). Girişimcilik niyetine ek olarak, bilgi geliştirmenin de girişimcilik eğilimi üzerinde etkisi bulunmaktadır. Üniversite öğrencilerine sunulan inovasyon ve girişimcilik eğitim sistemi, girişimcilik bilgi ve becerilerine dayanmaktadır. Üniversite öğrencileri, temel girişimcilik bilgilerini edinerek ve girişimciliğin temel nitelikleri hakkında farkındalık kazanarak girişimcilik becerilerini geliştirirler (Jia & Yuan, 2018). Bu noktada girişimcilik bilgisindeki artış, girişimciliğe yönelik faaliyetlere ilişkin daha gerçekçi algıların oluşmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla bilgideki artış girişimcilik niyetini dolaylı olarak etkilemektedir (Linan & Chen, 2006). Bahsi geçen çalışmalar, girişimcilik ekosisteminin büyümesini teşvik etmek için önemli miktarda zaman, çaba ve finansal kaynak harcanarak düzenlenen girişimcilik etkinlikleri ve başarılı girişimcilerin katılımının girişimciliğe nasıl katkıda bulunduğunu gösterirken, girişimcilik eğitiminin akademik olarak çok ilgi gördüğünü göstermektedir. Bu olayların etkisi, özellikle Türkiye’de henüz araştırılmamıştır. Bu çerçeveden hareketle, başarılı girişimcilerin katılımıyla gerçekleştirilen etkinliklerin, genç yetişkinleri girişimci olmaya özendirmek ve girişimcilik ekosistemini beslemek amaçlarına katkısı burada çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Yöntem

Değişkenlerin “ilişkisel araştırma” yoluyla ve “tek grup ön test-son test” ön deneysel araştırma deseni kullanılarak incelendiği bu çalışmada nicel bir yaklaşım izlenmiştir. Öğrencilerin algılanan davranış kontrolü, girişimcilik niyeti, bilgi ve becerileri üzerindeki etkilerini değerlendirmek üzere başarılı girişimcilerin katılımı ve etkinlikleri kapsayan uygulamalı girişimcilik programı 13 hafta boyunca 2 dönem uygulanmış. Analizlerde eşleştirilmiş ön test-son test verileri kullanılmıştır. Araştırma Türkiye’de üniversitede gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma için girişimcilik seçmeli dersinin içeriği yeniden tasarlanmıştır. Ders yeni versiyonu ile Girişimcilik Genel Seçmeli olarak açılmış ve bu derste

yeni tasarlanan ATOG programı işlenmiştir. Bu tür sınıfların tasarımı ve sunumu doğası gereği maliyetli ve emek yoğun olduğundan, çalışmanın bu kısmı için SDÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 26857.14 ABD Doları destek sağlanmıştır. Çalışmanın etik izni Süleyman Demirel Üniversitesi etik kurulundan 2020/55213 alınmıştır. Bu araştırma kapsamında iki çalışma yürütülmüştür. Her iki çalışmaya da ön test ile başlanmış, ardından ders içeriği uygulanmış ve ardından son test uygulanmıştır. Ön testlerin son testlerle eşleştirilmesi kişiye özel kod sistemi ile sağlanmıştır. Katılımcılardan kendi 8 haneli kodlarını oluşturmaları, ön testte belirlenen alanda göstermeleri ve bu kodu cep telefonlarının kişi listesine kaydetmeleri istenmiştir. Daha sonra son testi tamamlarken aynı kodu girmeleri istenmiştir. Çalışma 1'in amacı, bir kontrol grubu oluşturmadan B Tipi Sınıfların öğrencilerin duygusal zekâsı üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışma 1'den elde edilen uygulama deneyimi, geri bildirim ve veriler daha sonra Çalışma 2'yi tasarlamak için kullanılmıştır; sadece B tipi ders alan öğrencilerin değil, aynı zamanda A tipi ders alan öğrencilerden oluşan bir kontrol grubu da dahil edilmiştir. Öğretim elemanlarının bireysel farklılıklarından kaynaklanabilecek yanlılıkları önlemek amacıyla, ATOG programını yürüten aynı öğretim üyesinin sınıfına kaydolacak öğrencilerin katılımıyla kontrol grubu oluşturulmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma bulgularına göre başarılı girişimciler ve etkinliklerle dizayn edilen girişimcilik dersi, sınıf ortamında tek bir eğitimci ile gerçekleştirilen etkinliksiz girişimcilik dersine göre katılımcılarda daha iyi bir gelişim potansiyeline sahip olsa da algılanan davranışsal kontrol gelişimini dikkate alan bir dizayna sahip olmadıkça fayda üretmeyecektir.

1. INTRODUCTION

In this study, within the framework of Turkey Entrepreneurship Strategy and Action Plan, Chickering and Gamson's (1987) "Seven Principles for Good Practice in Undergraduate Education" was applied in the design of the Network and Technology-Oriented Applied Entrepreneurship (NTOE) undergraduate program in Süleyman Demirel University (SDU), Turkey. This program was designed for a student-centered blended learning environment, combining face-to-face trainings with online activities with mentors. Being a pioneer in this field in Turkey in terms of its contribution to the local entrepreneurial ecosystem, the NTOE program bears significance in the sense that it provides a practical application of the Good Practice Principles in blended learning.

Many events are organized with successful entrepreneurs, in an attempt to advance the entrepreneurial ecosystem. In this context, what effect the NTOE program, in which successful entrepreneurs are introduced to students to be followed by active activities, creates on perceived behavioral control (PBC) development and entrepreneurial tendencies of young people is studied. In addition, the general tendencies and academic achievement of undergraduate students as young entrepreneur candidates before the NTOE program have been traced as a part of this study, to investigate the program's impact on the development of their knowledge and skills on entrepreneurship, and to find out if demographic variables such as age, gender, social class or other background features have influenced the contribution that NTOE program has made in their lives.

2.LITERATURE REVIEW

The Seven Principles for Good Practice in Undergraduate Education (Kocaman Karoğlu et al., 2014) is a guideline developed by gathering findings from a range of studies in higher education environments, including those hosting entrepreneurship education. This study makes use of the seven principles as outlined below:

- *Contact between students and faculty*
- *Reciprocity and cooperation among students*
- *Prompt feedback*
- *Time on task*
- *High expectations*
- *Diverse talents and ways of learning*

A review of the relevant literature reveals that questions as to the scope and design of entrepreneurship education are still under ongoing investigation (Cavelheiro et al., 2020; Qureshi & Mian, 2020; Saengchai & Sutduean, 2019; Xu, 2019). In the past, young people's appeal to entrepreneurship was considered small and trivial by managers, researchers and educators; however, this hugely growing interest is now seen as a significant revolution in the business world. The majority of entrepreneurship programs and courses support young people in terms of gaining awareness of

entrepreneurship, displaying entrepreneurial behaviours, and building up their careers with this aim in mind. Therefore, it may be concluded that entrepreneurial tendencies may indeed be raised thanks to entrepreneurship education and training programs, a fact well-proven by various scientific studies that have produced parallel findings (Bagheri & Pihie, 2014). One of the models that take a closer look to entrepreneurial tendencies is the one proposed by Ajzen (1991), titled “The Theory of Planned Behaviour” (Jakopec et al., 2013) is used for predicting and explaining individuals’ behaviours, defined as the totality of an individual’s actions taken toward the intent to make a correlation between attitude and behaviour (Hattab, 2014:4; Ajzen, 1991; Xiao & Wu 2008). The essential framework of this theory is based on PBC that may be described as both how a person perceives whether she/he is capable of doing something and how she/he perceives the extent to which they can control a certain behavior (Linan & Chen, 2006). When the studies that deal with entrepreneurship education within the scope of the Theory of Planned Behaviour are taken into consideration, it has been discovered that there are also studies with results proving that entrepreneurial education programs have a positive effect on PBC (Rauch & Hulsink, 2015; Karimi et al., 2012).

In addition to entrepreneurial intent, improvement of knowledge also has an effect on entrepreneurial tendency. The innovation and entrepreneurship education system offered to college students is based on entrepreneurial knowledge and skills. College students build their entrepreneurial skills by acquiring basic entrepreneurial knowledge and gaining awareness on essential qualities of entrepreneurship (Jia & Yuan, 2018). At this point, an increase in the knowledge on entrepreneurship leads to more realistic perceptions about activities regarding entrepreneurship. Therefore, the increase in knowledge indirectly affects entrepreneurial intention (Linan & Chen, 2006).

The aforementioned studies indicate that entrepreneurship education has drawn much academic attention while entrepreneurship events – which are organized by spending considerable amounts of time, effort and financial resources just to promote the growth of the entrepreneurial ecosystem – and how the attendance of successful entrepreneurs contributes to the impact of these events have not yet been studied, especially in Turkey. Following this frame of context, the subject of study here is the contribution of events that are carried out with the participation of successful entrepreneurs in the goals of encouraging young adults to become entrepreneurs and fostering the entrepreneurial ecosystem.

3. RESEARCH QUESTION AND HYPOTHESES

The course program implemented in this study was designed by following the field literature outlined above and by modeling the format of an average entrepreneurship event, in order to seek answers for the following research questions: “Many events are organized with successful entrepreneurs, in an attempt to advance the entrepreneurial ecosystem. Do these activities really encourage young people to become entrepreneurs and do they really help the entrepreneurial ecosystem grow? Although the primary objective of success stories is to encourage individuals, is it possible that on the contrary,

they create a discouraging effect on people?” In addition to the defined focus of the study, the designed course program was expected to produce significant outcomes regarding the level of entrepreneurial knowledge and skills of participants; more specifically, to improve the level of entrepreneurial knowledge which, in return, would lead to an increase in entrepreneurial skills.

In the course of this examination, the following concepts and abbreviations were used:

Type A class refers to entrepreneurship classes led by a single faculty member in the traditional classroom environment, without any activities (control group).

Type B class refers to entrepreneurship classes designed to include activities and engage successful entrepreneurs (experiment group).

EI refers to Entrepreneurial Intention.

PBC refers to Perceived Behavioural Control.

ES refers to Entrepreneurial Skills.

EK refers to Entrepreneurial Knowledge.

Based on the literature review and research questions mentioned earlier, the hypotheses of this research study were constructed as follows:

Despite Linan and Rodriguez’s (2004) emphasis on entrepreneurship education as a prerequisite for the development of entrepreneurial intention; in another related study which investigates this relationship, entrepreneurship education was not found to have a great effect on entrepreneurial intention (Linan et al., 2011). Hypothesis H1 was constructed to test if entrepreneurial education really does not contribute to an increase in EI.

H₁: Type B classes do not account for an increase in EI

A review of the literature, although there has been changes over time, reveals that a factor of the Theory of Planned Behaviour; namely, PBC plays an essential role in determining entrepreneurial intention (Liñán & Rodríguez, 2004). PBC, as designed by Ajzen (2002), is comprised of two elements: self-efficacy and perceived controllability. Self-efficacy deals with internal control factors such as knowledge and skills, and it refers to an individual’s perceptions about their ability or difficulty to engage in a particular behaviour. Perceived controllability, on the other hand, involves external control factors such as resources, opportunities and potential obstacles; it reflects to what extent the individual perceives that engaging in that particular behaviour is up to themselves. With regard to the design of an entrepreneurship education program, it would be useful to determine the conditions under which PBC increases and decreases. In the given context, changes in self-efficacy and perceived controllability would be expected to have an effect on PBC. In addition, having positive attitudes and receiving support from one’s environment is expected to lead to an increase and PBC; as suggested by a model that has

been developed by researchers investigating this specific issue (Ajzen, 2002; Eagly & Chaiken, 1993; Fishbein, 2007). Furthermore; the level of importance attributed to attitudes, subjective norms and PBC can be seen to differ across different behaviours. Thus, it can happen that attitude alone has a major impact on entrepreneurial intention or that attitude and PBC play a significant role, or that all three determinants are nevertheless sufficient to explain entrepreneurial intentions (Karali, 2013). Taking these prior findings into consideration, Hypothesis H2 was constructed as follows:

H₂: In type B classes, increase in EI depends on the increase of PBC.

Entrepreneurship education and training has an influence both on the individual's current behaviour and on their future intentions (Kolvereid & Moen, 1997; Tkachev & Kolvereid, 1999). In other words, there are significant differences between students who have taken a course or courses on entrepreneurship and those who have not. However, the point of interest here is the question if there is any causal relationship between variables of education (course content, teaching methods, teacher profile, resources and support, etc.) and direct intention and/or precursors of behaviour (attitudes, values, knowledge, etc.) (Fayolle et al., 2006). The work of Begley et al. (1997), having produced results which reveal a statistically significant correlation between entrepreneurial intention and the number of classes that are aided with events. In the light of these prior findings in the literature, hypothesis H3 for this study was constructed as below:

H₃: Type B classes have a stronger potential than type A classes for developing sustainable entrepreneurial intent.

4.METHOD

A quantitative approach was followed for this study, where the variables were examined through "relational research" and using the "one-group pretest-posttest" type of pre-experimental research design. Pre-experimental design is used in cases where random assignment or a control group is not available and it is difficult to apply the classical design. The one-group pretest-posttest design is a type of pre-experimental design in which a single group first receives a pretest before the intervention, then the intervention takes place and it is followed by a posttest (Neuman, 2007).

The research was conducted at SDU in Isparta, Turkey. For this study, the content of the elective course on entrepreneurship was redesigned. With its new version, the course was offered as the Entrepreneurship General Elective and the newly designed program NTOE was delivered in this course. Since the design and delivery of this type of classes are by nature costly and labor-intense, a support funding of USD 26857.14 was provided by SDU Coordination Unit for Scientific Research Projects for this part for the study.

Two studies were administered as part of this research. Both studies were started with a pretest, then the course content was administered, followed by a posttest. Matching the pretests with the posttests was made possible by a personal code system. Participants were asked to create their own 8-digit code, to be displayed in the defined area of the pretest, and to save this code in their mobile phone's contact list. They were then asked to enter the same code when completing the posttest.

The aim of Study 1 was to examine the effect of Type B Classes on the EI of students, without the construction of a control group. The implementation experience, feedback and data obtained from Study 1 was then used to design Study 2; in which not only students receiving type B classes but also a control group of students receiving type A classes was included. To avoid any biases resulting from individual differences of professors, the control group was constructed with the participation of students who were to be enrolled in the class of the same faculty member who delivered the NTOE program.

4.1. Data Collection Tools

The data for this study was collected by way of Linan and Chen's (2009) Entrepreneurial Intentions Questionnaire (EIQ), Entrepreneurial Knowledge (EK) and Entrepreneurial Skills (ES) (Evans, 2009; Linan et al., 2008). However the original versions of these scales are used by 7 point Likert choices, 5 point Likert versions (Bosch, 2013; Kerrick, 2008; Malebana, 2014) were adapted to Turkish by Uygun and Güner (2016).

The Core Entrepreneurial Intention Model developed by Linan and Chen (2009) is comprised of four elements: Entrepreneurial Intention (EI), Personal Attitude (PA), Subjective Norm (SB) and Perceived Behavioural Control (PBC). The two subfactors of the EIQ scale, PBC and EI were extracted from the model for the purpose of this study. In addition to the EIQ, EK and ES (Evans, 2009; Linan et al., 2008) were used for collecting data. Question examples and details of these scales are given below:

Entrepreneurial Intention (EI) was measured by 5 statements like "I have very seriously thought of starting a firm" and "I will make every effort to start and run my own firm" with response options being (1) Strongly Disagree to (5) Strongly Agree.

Perceived Behavioural Control (PBC) was measured by 4 statements like "I know the necessary practical details to start a firm" and "If I tried to start an organization, I would have a high probability of succeeding" with response options being (1) Strongly Disagree to (5) Strongly Agree.

The Entrepreneurial Knowledge Scale (EK) was made up of 7 statements like "My level of knowledge in planning for the execution of a business or project" and "My level of knowledge in developing an innovative product or service" with response options being (1) None, (2) Low, (3) Moderate, (4) High, (5) Very High.

The Entrepreneurial Skills Scale (ES) was made up of 7 statements like "Problem solving skills", with response options being (1) Very low, (2) Low, (3) Moderate, (4) Good, (5) Very good.

The abovementioned dimensions EI, PBC, EK and ES together constitute the research variables of this study. Reliability values – Cronbach’s alphas – for the relevant scales were found to be ranging from .776 to .953 for Linan and Chen’s (2009) entrepreneurial intention model; .890 for Entrepreneurial Knowledge (Linan, 2005) and .858 for Entrepreneurial Skills (Linan, 2008).

4.2. Data Analysis

SPSS 23.0 was used for analyzing the data collected in this study. The bootstrap procedure (DiCiccio & Efron, 1996; Grunberg, 2001; Hayes & Preacher, 2013), which is generally used in t-tests and regression analyses as an alternative to nonparametric tests, was preferred. In the mentioned tests, results of the data analysis were obtained from 5000 bootstrap replications. The heteroskedasticity technique proposed by Hayes and Cai (2007), was used in the regression tests. As for correlation tests, since there were data sets that were not normally distributed, all data was analyzed using the Spearman test.

The moderation models were tested through the PROCESS v2.15 macro developed by Hayes (2013). 5000 bootstraps were performed here, too. Based on Aiken and West’s (1991) recommendation, all predictors were mean centered prior to analysis. Unstandardized coefficients were preferred when presenting values for effect size, in line with the thoughts of Kim and Mueller (1981) and Hayes (2013), who state that unstandardized coefficients brings more clarity to results, making them more comprehensible.

4.2.1. Study 1

In the first semester, the aim of the study was to investigate the effect of type B class on the development of student EI, without a control group. This study was planned to serve as a pilot for the actual study, which was implemented in the second semester. The weekly NTOE program comprised of two class hours (theoretical-conceptual and game-based) and two hours of mentoring sessions. The course requirements were to participate in the theoretical-conceptual and game-based classes, to set up a team, to assign roles and responsibilities within the team, to come up with a business idea, to conduct interviews with mentors, to make observations, to make use of the knowledge and experience of business people, to take part in business idea competitions and to make a presentation in the NTOE workshop at the end of the semester.

On the fourth week of the NTOE program; 33 mentors, highly specialized in their fields, were matched with 28 groups of business ideas. The teams were expected to meet their mentors weekly, either face-to-face or via online tools. However, the mentors participated in the program on a voluntary basis, and because most of them were active business people working on a full agenda, they could not always make it to the team meetings. At the end of the semester, the first NTOE Workshop was carried out as planned, in the presence of the jury – officials from organizations which fund entrepreneurs and support

education programs on entrepreneurship (A list of collaborating organizations is provided in supplementary material appendix 1). Teams pitched their business ideas to the members of the jury, each of whom were competent in their field, and 3 best business ideas were selected. Due to budget constraints, the winners could not be presented with a prize.

Participants

342 students took the general elective course on entrepreneurship in fall semester; all of them were invited to participate in the research. The pretest and the posttest were administered to all students who were present on the days of testing. 224 students took the pretest and 237 took the posttest. No additional action was taken to reach out to those who missed a test. As a result, 164 students whose pretest and posttest data were successfully matched were defined as the study sample.

49.4% of these 164 students were female and 50.6% were male. Almost all students were in the 19-24 age range, except for one who was 28 years old. Given this range, most students (90.2%) were below age 22. Among all students, 23.2% were in second grade, 64.0% in third grade, and 12.8% were in fourth grade. 49.4% of subjects were from the Faculty of Economics and Administrative Sciences, 32.9% from faculties of Engineering and Technology, and 6.1% were from the Faculty of Arts and Sciences. The remaining 11.6% were from 6 other faculties.

Results

The pretests and posttests aimed to collect data for assessing the dimensions of EI, PBC, ES and EK. The reliability values were found to range between .751 and .871. Δ test values were calculated for each dimension by subtracting pretest scores from posttest scores for every individual, thus creating a new data set for the difference in dimensions. The difference test between posttest and pretest data was conducted using the paired samples t-test. Findings are presented in Table 1.

Table 1. Descriptive Statistics and T Tests

Dimension		Pretest	Posttest	Δ test	p	LLCI	ULCI
EI	μ	3.612	3.611	-.001	.988	-.126	.126
	sd	.876	.779	.820			
	(α)	(.869)	(.836)				
PBC	μ	3.745	3.853	.108	.128	-.028	.245
	sd	.858	.712	.909			
	(α)	(.828)	(.817)				
ES	μ	3.766	3.826	.060	.181	-.024	.145
	sd	.611	.607	.553			
	(α)	(.751)	(.799)				
EK	μ	3.356	3.600	.244	.000	.144	.346
	sd	.675	.661	.645			
	(α)	(.850)	(.871)				

α : Cronbach's Alpha
N = 161 (Cases excluded listwise)

After a semester of relevant activities, there was no statistically significant change in the EI, PBC and ES values of participants ($p > .05$). Activities over one semester appear to have made no

significant change in the measured skills, which are expected to increase the likelihood that an individual's may engage in entrepreneurship behavior. Successful entrepreneurs may be expected to inspire students and foster a kind of growth that happens multiple dimensions, starting with entrepreneurial intention. The findings of this study, where narratives of unsuccessful entrepreneurs were omitted. The program did nevertheless contribute to students' entrepreneurial knowledge ($p < .001$), a skill which does not require the kind of costly and complicated organizations investigated in this study.

The data for EI and ΔEI variables were analyzed for their relation to other dimensions, in order to understand the potential of type B class. To get a grasp of the relation between EI and other dimensions, an analysis was conducted using only the pretest data which was gathered before the start of the program. $\Delta test$ represents the change that occurred in the dimensions after the program was implemented. Observing $\Delta test$ data for variables that are correlated to ΔEI and analyzing these relations in terms of their similarity to the correlation of EI with other dimensions on normal conditions is crucial for an understanding of the potential impact of type B class. Table 2 demonstrates correlations between dimensions based on the analysis of pretest and $\Delta test$ data.

Table 2. Correlations Among the Dimensions According to Pretest and $\Delta test$ Data

Dimension	<i>EI</i>	<i>PBC</i>	<i>ES</i>	Dimension	ΔEI	ΔPBC	ΔES
	Pretest ($N = 163$)				$\Delta test$ ($N = 161$)		
<i>EI</i>				ΔEI			
<i>PBC</i>	.693*			ΔPBC	.554*		
<i>ES</i>	.486*	.507*		ΔES	.272*	.286*	
<i>EK</i>	.455*	.464*	.661*	ΔEK	.300*	.224*	.422*

* $p < .01$

The analysis of the pretest data revealed that EI was significantly correlated with all other dimensions ($p < .01$). PBC was found to have the strongest correlation with EI. The analysis of $\Delta test$ data also produced similar findings. All dimensions were significantly correlated to ΔEI ($p < .01$). According to correlational analyses, the data on change can be said to have a similar structure to pretest data with some size differences.

The data must be compared with that of a control group who received a standard course on entrepreneurship. In Study 1, a control group was not recruited, since it was intended to serve as a pilot. Then the experience gained in the pilot was used to revise the program to plan and implement higher quality activities for the next semester. Based on the experience and feedback received from the first study, Study 2 was designed. A control group was also constructed for this second phase.

4.2.2. Study 2

The second version of the NTOE program was improved in some aspects. Student feedback from the first NTOE was considered, and the second program had increased flexibility for a more student-centered approach. The regional and corporate mentors who were inactive were replaced by new mentors, who were recruited through a nation-wide online ad. 40% of mentors were recruited through

this platform, while mentors who were active in the first program continued to participate in the second one. The number of mentors increased to 42 in this program. The problems in the online support platform web portal were resolved and the overall performance of the system was improved.

Participants

The experiment group was made up of 254 students who attended type B class. Out of this group, the pretest and posttest of 85 students could be matched, meaning they were present on the day of testing and took both tests. 52.9% of these participants were female and 47.1% were male. Almost all subjects were in the 18-26 age range, except for one who was 29 years old. Given this range, most subjects (91.8%) were 23 years old or below. Among all subjects, 39.5% were first grade students 23.5% in second grade, 21.0% in third grade, and 16.0% were in fourth grade. 25.9% of subjects were from the Faculty of Economics and Administrative Sciences, 37.6% from faculties of Engineering and Technology, 10.6% from the Faculty of Health Sciences, 8.2% from the Faculty of Forestry, and 7.1% were from the Faculty of Arts and Sciences. The remaining 10.6% were from 4 other faculties.

The control group was created by recruiting a whole class of students taking the departmental elective on entrepreneurship at the Faculty of Economics and Administrative Sciences. The content of this course was delivered in the conventional classroom by a single faculty member. From a total of 99 students in the control group, the pretest and posttest of 48 students could be matched, meaning they were present on the day of testing and took both tests. In the control group, 60.4% of participants were female and 39.6% were male. Almost all subjects were in the 19-23 age range, except for one participant who was 26 years old. Given this range, most subjects (91.7%) were 21 years old or below. Almost all were in their second year (89.6%), with only 6.3% studying their third year, and 4.2% their fourth year.

The control and experiment groups were similar in the distribution of their demographic data, especially in terms of gender and age. However, the two groups differed in terms of the academic field of their subjects. While the experiment group comprised of students from various faculties, the control group was homogenous; all were students of the Faculty of Economics and Administrative Sciences. At this point, it is important to note that the main aim of the study is not to investigate differences of level between control and experiment groups, but rather to observe any differences that may occur in the relations between variables. Therefore, it was assumed that the abovementioned difference between two groups would not impose a risk on the validity of findings.

Results

The pretest and posttest data pertaining to the experiment group was analyzed. The reliability values were found to range between .772 and .884. Δ test values were calculated for each dimension by subtracting pretest scores from posttest scores for every individual, thus creating a new data set for the

difference in dimensions. A difference test between posttest and pretest data was conducted using the paired samples t-test. Findings are presented in Table 3.

Table 3. Descriptive Statistics and T Tests for Experiment Group

<i>Dimension</i>		<i>Pretest</i>	<i>Posttest</i>	Δ <i>test</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>
<i>EI</i>	μ	3.694	3.526	-.168	.040	-.325	-.008
	<i>sd</i>	.807	.848	.759			
	(α)	(.841)	(.853)				
<i>PBC</i>	μ	3.884	3.626	-.258	.002	-.411	-.104
	<i>sd</i>	.734	.713	.733			
	(α)	(.772)	(.808)				
<i>ES</i>	μ	3.635	3.634	-.001	.980	-.105	.105
	<i>sd</i>	.612	.699	.498			
	(α)	(.797)	(.833)				
<i>EK</i>	μ	3.110	3.251	.141	.070	-.004	.291
	<i>sd</i>	.733	.716	.694			
	(α)	(.868)	(.884)				

α : Cronbach's Alpha
 N = 84 (Cases excluded listwise)

Results indicate that after a semester of relevant activities, an improvement in the EI levels of participants was not observed. On the contrary, the EI levels were found to have dropped by the end of the program ($p < .05$). Type B classes were not found to be effective in increasing the EI levels of participants, neither in the first NTOE nor in the second NTOE. In the light of these results, H_1 : "Type B classes do not account for an increase in EI" was accepted.

The only dimension whose value increased was EK. The increase in this variable is only significant at a 93% level of confidence. The most striking finding is that the PBC levels of participants were decreased ($p < .01$). Type B class had a negative effect on the PBC levels of students. The decrease in EI could be related to the decrease in PBC levels. An analysis of structural relations focusing on this issue is presented later in this report.

The reliability values for control group were found to range between .712 and .856. Means, standard deviations and the results of the difference test for pretest, posttest and Δ test values are presented in Table 4.

Table 4. Descriptive Statistics and T Tests for Control Group

<i>Dimension</i>		<i>Pretest</i>	<i>Posttest</i>	Δ <i>test</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>
<i>EI</i>	μ	3.314	3.409	.096	.366	-.104	.298
	<i>sd</i>	.777	.695	.712			
	(α)	(.812)	(.712)				
<i>PBC</i>	μ	3.649	3.696	.047	.726	-.181	.306
	<i>sd</i>	.767	.698	.852			
	(α)	(.752)	(.744)				
<i>ES</i>	μ	3.732	3.775	.043	.448	-.071	.148
	<i>sd</i>	.591	.576	.390			
	(α)	(.724)	(.779)				
<i>EK</i>	μ	3.237	3.449	.212	.005	.066	.355
	<i>sd</i>	.670	.688	.512			
	(α)	(.834)	(.856)				

α : Cronbach's Alpha
 N = 48 (Cases excluded listwise)

Students who attended type A classes only improved in their EK levels ($p < .01$). Their levels of EI, PBC and ES did not demonstrate any significant improvement.

These results may indicate, at a first glance, that neither type A classes nor type B classes lead to an increase in EI. Type B classes are known to be costly, but here they also produced negative effects. A direct interpretation in the light of this information could lead to the suggestion that expenditures for organizing such activities are inappropriate. However, broader analyses may offer important findings that clear the way. In line with this perspective, correlations between dimensions were calculated individually for pretest and Δ test data collected from control and experiment groups. Table 5 demonstrates the results of these analyses.

Table 5. Correlations Among the Dimensions According to Pretest and Δ test Data

Dimension	EI	PBC	ES	Dimension	Δ EI	Δ PBC	Δ ES
Experiment	Pretest ($N = 85$)			Δ test ($N = 84$)			
EI				Δ EI			
PBC	.670**			Δ PBC	.513**		
ES	.455**	.486**		Δ ES	.380**	.105	
EK	.414**	.461**	.712**	Δ EK	.306**	.105	.453**
Control	Pretest ($N = 48$)			Δ test ($N = 48$)			
EI				Δ EI			
PBC	.403**			Δ PBC	.134		
ES	-.031	.363*		Δ ES	.157	.229	
EK	-.054	.319*	.731**	Δ EK	.231	-.027	.422**

* $p < .05$, ** $p < .01$

Findings from the experiment group are similar to those from the first NTOE program (see Table 2). According to pretest findings PBC has the strongest correlation to EI ($p < .01$). A similar condition exists for Δ EI; Δ PBC has the strongest correlation to Δ EI ($p < .01$). Correlations under normal conditions (before the start of the program) are similar to correlations between the changes produced by the program. The control group findings, too, suggest that PBC has the strongest correlation to EI ($p < .01$). However, the Δ test results for the control group indicate no correlations between Δ EI and other dimensions ($p > .05$). To illustrate this aspect more clearly, the effect sizes of dimensions over EI were calculated by analyzing them altogether. The results of the regression analysis conducted for pretest and Δ test are demonstrated in Table 6.

Table 6. Factors Affecting EI and ΔEI According to Pretest and Δtest Data

EI				ΔEI			
predictors	β	SE	p	predictors	β	SE	p
Experiment				Control			
$R^2 = .515$				$R^2 = .356$			
$F(3, 81) = 27.631, p < .001$				$F(3, 80) = 5.977, p = .001$			
PBC	.721	.144	< .001	ΔPBC	.523	.160	.002
ES	.089	.151	.556	ΔES	.322	.179	.076
EK	.059	.115	.612	ΔEK	.038	.178	.832
Constant	.388	.408	.345	Constant	-.038	.077	.622
$R^2 = .265$				$R^2 = .305$			
$F(3, 44) = 11.372, p < .001$				$F(3, 44) = 2.505, p = .071$			
PBC	.529	.104	< .001	ΔPBC	.421	.250	.100
ES	-.244	.222	.278	ΔES	-.296	.269	.277
EK	-.132	.163	.420	ΔEK	.454	.197	.026
Constant	2.722	.749	< .001	Constant	-.008	.101	.941

Experiment pretest $N = 85$, experiment Δtest $N = 84$, control pretest $N = 48$, control Δtest $N = 48$

The pretest values of both control and experiment groups demonstrate results that are similar to those of the first NTOE program. Out of the research variables of PBC, ES and EK; PBC was the only variable which predicts EI levels in control and experiment groups ($p < .001$). In normal conditions, PBC is a key dimension for determining an individual's EI. Therefore, an education program which aims for EI development must definitely include PBC development in its design. Contrary to these findings, results obtained from the Δtest data for control and experiment groups suggest other patterns.

The Δtest data for the experiment group exhibits a similar structure to pretest data. The only variable which predicts ΔEI is ΔPBC ($p < .01$). Other dimensions do not have a significant effect ($p > .05$). This structure is dissimilar to that of the control group. In the control group, ΔEK is the only variable that predicts ΔEI ($p < .05$). While in the experiment group changes in EI were dependent on changes in PBC, in the control group they are dependent on changes in EK. In the light of these findings, the hypothesis H_2 : "In type B classes, increase in EI depends on the increase of PBC" was accepted.

The EI levels of participants were found to have decreased as a result of type B class (see Table 3). On the other hand the results of the regression analyses indicate that changes in PBC are a strong determinant of changes in EI. It was concluded that the decrease in PBC was one of the main factors that accounted for the decrease in EI. A significant increase in EK was observed after type A class was administered, whereas this increase did not account for a significant increase in EI (see Table 4). EI development based only on knowledge cannot provide a sustainable base for entrepreneurship skills.

When type A classes and type B classes are compared in terms of the data structure of their difference (Δ data set), it can be suggested that type B activities make way for improvements that are more sustainable. Although type B class did not succeed in improving EI, the results indicate that it has a higher potential to be a means for this end. As a conclusion, H_3 : "Type B classes have a stronger potential than type A classes for developing sustainable entrepreneurial intent." was accepted.

NTOE programs were followed by increased EK levels for all groups, but this increase did not account for an increase in EI. Although there is no strong evidence of ΔEK's impact on ΔEI, ΔPBC was

found to moderate the effect of ΔEK on ΔEI . R^2 change of the model that was tested using Δ test data from the second NTOE program was found to be significant ($\Delta R^2=.076, p<.001$). When ΔPBC is low ($-1 SD$) there is a non-significant relationship between ΔEK and ΔEI ($\beta=-.09, SE=.13, t=-.71, p>.1$). At the mean value of ΔPBC there is a very weak significant positive relationship between ΔEK and ΔEI ($\beta=.16, SE=.11, t=1.45, p=.06$). When ΔPBC is high ($+1 SD$) there is a stronger significant positive relationship between ΔEK and ΔEI ($\beta=.41, SE=.12, t=3.39, p<.001$). In view of these findings, it can be concluded ΔPBC moderates the effect of ΔEK on ΔEI (for details see supplementary material appendix 2). Entrepreneurial knowledge is another important factor which can only have an effect on entrepreneurial intention in the presence of a high PBC. It becomes certain once more that developing a PBC over becoming entrepreneurs is of critical importance in entrepreneurship classes where successful entrepreneurs are intended to participate.

4.3. Ethical Permission

Ethical permission of the study was obtained by ethics committee of Süleyman Demirel University, 2020/55213.

5. RESULTS

This study investigates the effect of the undergraduate education program of NTOE on the entrepreneurial intention of students, in the frame of the Theory of Planned Behaviours. According to the findings of the study, entrepreneurship education that takes place in the traditional classroom environment, delivered by a single instructor and without any events or activities (Type A classes) can bring about change in entrepreneurial intention (EI) by improving entrepreneurial knowledge (EK). However, this increase in EI provided by Type A classes is found to be a short-term effect rather than a sustainable skill base.

The main result of this study is among all dimensions examined in this study, perceived behavioural control (PBC) over one's ability to become an entrepreneur was found to be the most influential. Entrepreneurship education that includes the participation of successful entrepreneurs through events and activities (Type B classes) fails to provide an increase in EI unless it also includes elements which possibility to become entrepreneurs and provide an increase in PBC. EK also leads to an increase in EI only if the participant's PBC has also increased. Neither the first NTOE nor the second NTOE program contributed to an increase in the PBC levels of participants. In fact, PBC values were found to have decreased by the end of the second NTOE program.

The analyses conducted in this study produced results that must be taken into consideration in the design process of type B classes. The increase in PBC is an important factor in determining the increase in EI. This type of entrepreneurship education designed for activities and events with successful figures has the potential to provide a solid and sustainable increase in EI. However, an event without the

attempt to improve PBC may produce negative results for participants. PBC may be infringed when the focus is on developing EI. Success stories may be inspiring, but they may also have the converse effect of over challenging participants; presenting a view of the world that is too far from being attainable or full of overwhelming tasks. Thus, they may end up discouraging participants from engaging in entrepreneurship behaviour.

As a result, entrepreneurship education designed to include activities and events with successful figures have a higher potential for fostering entrepreneurial intention in comparison to entrepreneurship education in the conventional classroom, delivered by a single instructor without any activities or events. No matter its potential, however, it would not produce visible results in this dimension unless its design includes elements that improve the participants' perceived ability to become entrepreneurs and their perceived control over this behavior.

These results run parallel with other findings from studies where entrepreneurship education was examined within the scope of the Theory of Planned Behaviour (Fayolle &

Gailly, 2013; Fayolle et al., 2006; Karimi et al., 2012; Mueller, 2011; Rauch & Hulsink, 2015); providing further evidence for significant correlations between entrepreneurship education, entrepreneurship intention and its subdimensions.

6. DISCUSSION AND SUGGESTIONS

Based on the findings of this study, it is possible to lead a discussion around three elements. First topic of discussion is the motivating effect of the presenting 'unsuccessful entrepreneurship models' in addition to successful ones in entrepreneurship education. Secondly, the cost-benefit balance of organizing entrepreneurship events is discussed. The question here is if these events on entrepreneurship really contribute to the growth of the entrepreneurial ecosystem in return for the effort, time and resources spent to organize them. Finally, attending to the results of this study which illustrate the obvious importance of PBC; the conditions under which these perceptions increase or decrease, and the reasons for the NTOE program's failure to improve PBC values are discussed and suggestions are presented.

In one study where the role of entrepreneurship education in the formation of entrepreneurial intention is investigated (Linan et al., 2011), entrepreneurship education was not found to have a very strong effect. Here the researchers discuss the need for designing a new model of education which focuses on fostering entrepreneurial attitudes and intention; calling for new designs that would ensure more effective education programs. It would nevertheless be useful to emphasize the benefits of the NTOE program. In this regard; universities, corporate organizations, NGO's and important figures from various circles come together and share their knowledge and experience in an attempt to contribute to the growth of the entrepreneurial ecosystem. This collaboration works for the interest of many actors in

the field; in addition to supporting the personal and career development of students with the help of professors and teaching assistants. In order to boost its potential to increase and maintain entrepreneurial intention, as opposed to classroom education without and events or activities, the NTOE program was designed according to the Seven Principles for Good Practice in Undergraduate Education by Chickering and Gamson (1987).

The growth of the entrepreneurial ecosystem should not be taken as the only objective for all these activities, sustainability must rather be the key for growth. In this perspective, the experience of unsuccessful entrepreneurs is as valuable as that of successful ones when it comes to encouraging young people to start their own businesses. Analyzing failure stories would provide rich guidance to next generation entrepreneurs. Moreover, they could extend the scope entrepreneurship education by sharing knowledge and teach by useful examples (Yüceol, 2018).

Research about peer influence on entrepreneurship focuses directly on what triggers entrepreneurship behavior, without making a distinction between successful or unsuccessful entrepreneurs. If the individual is influenced by fellow entrepreneurs, the effect of successful entrepreneurs is more encouraging than that of unsuccessful entrepreneurs. According to Lerner and Malmendier (2011) study, the presence of peers who have entrepreneurship experience tends to keep those students who do not have any past experience of entrepreneurship from certain failures; thus having contact with fellow entrepreneurs does have some positive influence on the success of new entrepreneurs.

Another point of discussion is the assertion that the design of entrepreneurship education must include the participant's perceived ability to become an entrepreneur and having PBC. The findings of this study also support this assertion, that PBC is the most influential factor affecting an individual's entrepreneurial intention. Thus, entrepreneurship education design must definitely include elements to increase PBC if entrepreneurial intention is a desired outcome of the program. In this context, it would be useful to identify situations in which the PBC of participants increase or decrease. A model developed for this purpose suggests that positive attitudes and being supported by one's close circles are factors which lead to an increase in the perceived ability to become entrepreneurs and PBC (Ajzen, 2002; Eagly & Chaiken, 1993; Fishbein, 2007). In sum; as positive attitudes and subjective norm gets higher, together with strong PBC, the intention to demonstrate a behavior also gets higher (Fayolle et al., 2006).

Taking as a basis the abovementioned research findings, the reasons for the failure of the NTOE program can be listed as follows: The perceived ability to become an entrepreneur and PBC are important factors in building and maintaining strong entrepreneurial intention. Any increase obtained in entrepreneurial intention, without the support of strong PBC, is bound to be superficial and temporary. It can, in fact, have a negative impact on the participants. In the light of these correlations, the main reason why the NTOE program was unsuccessful was that student perceptions on becoming

entrepreneurs were not taken into account. This means that the different types of motivation (internal and external) that the students have, their level of positive attitudes towards entrepreneurship and their psychological needs were left out; of both design and implementation. Also, all analyses were made only a short period of time after the NTOE program. Therefore, the changes in the level of entrepreneurial intention over time could not be identified.

In this study, suggestions based on the result of research findings and discussions are as follows: Entrepreneurship education can be designed with the help of various models which must include PBC as a variable. Substantial contribution to the literature can be expected from tests and analyses made on the results of new activities derived from these new models. In addition to these structural elements, it is anticipated that if entrepreneurs invited by instructors as role models share cases of failure as well as success stories, these events could make a more positive impact on the entrepreneurial intention of young adults.

REFERENCES

- Aiken, L.S. & West, S.G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Sage Publications.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behaviour. *Organization Behaviour and Human Decision Process*. 50, 179-211.
- Ajzen, I. (2002). Residual effects of past on later behaviour: habituation and reasoned action perspectives. *Personality and Social Psychology Review*. 6, 107-122.
- Bagheri, A. & Pihie, Z.A.L. (2014). The factors influencing students' entrepreneurial intentions: the critical roles of personal attraction and perceived control over behaviour. *The International Journal of Management Science and Informational Technology (Ijmsit)*. Special Issue: Icie, 16-28.
- Begley, T.M., Tan, W.L., Larasati, A.B., Rab, A., Zamora, E. & Nanayakkara, G. (1997). *The relationship between socio-cultural dimensions and interest in starting a business: a multi-country study*. Frontiers Of Entrepreneurship Research. Babson Conference Proceedings. www.Babson.Edu/Entrep/Fer.
- Bosch, D.A. (2013). *A comparison of commercial and social entrepreneurial intent: the impact of personal values*” PhD diss., School Of Business & Leadership. Regent University.
- Chickering, A.W. & Gamson, Z. (1987). Seven principles for good practice in undergraduate education. *American Association of Higher Education Bulletin*. 38(7), 3-7.
- DiCiccio, T.J. & Efron, B. (1996). Bootstrap confidence intervals (with discussion). *Statistical Science*, 11, 189-228.
- Eagly, A.H. & Chaiken, S. (1993), *The psychology of attitudes*. Forth Worth. TX. Harcourt Brace Jovanovich.
- Evans, T. (2009). *The psychology of entrepreneurial intention in black adolescents: racial identity, role models and self-efficacy*. San Francisco: Alliant International University.
- Fayolle, A. & Gailly, B. (2013). The impact of entrepreneurship education on entrepreneurial attitudes and intention: hysteresis and persistence. *Journal of Small Business Management*. 53(1), 75-93.

- Fayolle, A., Gailly, B. & Lassac-Clerk, N. (2006). Effect and counter-effect of entrepreneurship education and social context on student's intentions. *Estudios De Economía Aplicada*, 24, 509-523.
- Fishbein, M. (2007). A reasoned action approach: Some issues, questions and clarifications, *Prediction and Change of Health Behaviour*. In Ajzen, I., Albarracin, D. and Hornik, R. (Eds.). Lawrence Erlbaum, 277-291.
- Grunberg, D. (2001). Bootstrapping and the problem of testing quantitative theoretical hypotheses. *Philosophy of Science*, 10, 143-150.
- Hattab, W.H. (2014). Impact of entrepreneur education on entrepreneur intentions of university students in Egypt. *The Journal of Entrepreneurship*, 23(1).
- Hayes, A.F. (2013). *An introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: a regression-based approach*. Guilford Press.
- Hayes, A.F. & Preacher, K.J. (2013). Conditional process modeling: using structural equation modeling to examine contingent causal processes. In Hancock, G.R. & Mueller, R.O.(Eds.) *Structural equation modeling: A second course (2nd Ed)*. Information Age Publishing.
- Hayes, A.F. & Cai, L. (2007). Using heteroskedasticity-consistent standard error estimators in ols regression: an introduction and software implementation. *Behaviour Research Methods*, 39, 709.
- Jakopec, A., Krekar, M.I. & Susanj, Z. (2013). Predictors of entrepreneurial intentions of students of economics. *Studia Psychologica*, 55, 4.
- Jia, R. & Yuan, L. (2018). Research on entrepreneurial executive ability based on fuzzy comprehensive evaluation in entrepreneurship education system. *Educational Sciences: Theory & Practice*. 18(5), 1150-1159.
- Karali, S. (2013). *The impact of entrepreneurship education programs on entrepreneurial intentions: an application of the theory of planned behaviour*. Master thesis, Erasmus University of Rotterdam Erasmus Centre for Entrepreneurship.
- Karimi, S., Biemans, H., Lans, T., Mulder, M. & Chizari, M. (2012, November 21-23). *The impact of entrepreneurship education on students entrepreneurial intentions and opportunity identification perceptions*. Proceedings Of 26th Annual Rent Conference. Lyon, France.
- Kerrick, S.A. (2008). *An examination of entrepreneurial intentions of university students*. Louisville. Kentucky: University of Louisville.
- Kim, J.O. & Mueller, C.W. (1981). Standardized and unstandardized coefficients in causal analysis: an expository note. *Sociological Methods and Research*. 4, 428-438.
- Kocaman Karoğlu, A., Kiraz, E. & Özden, M.Y. (2014). Good practice principles in an undergraduate blended course design. *Education and Science*. 39(173), 249-264.
- Kolvereid, L. & Moen, O. (1997). Entrepreneurship among business graduate: Does a major in entrepreneurship make a difference?. *Journal of European Industrial Training*. 21(4).
- Lerner, J. & Malmendier, U. (2011). With a little help from my (random) friends: Success and failure in post-business school entrepreneurship. *Review of Financial Studies*, doi:10.1093/rfs/hht024.
- Linan, F., Rodriguez-Cohard, J.C. & Rueda-Cantuche, J.M. (2011). Factors affecting entrepreneurial intention levels: A role of education. *International Entrepreneurship Management Journal*. 7,195-218.

- Linan, F. & Chen, Y. (2009). Development and cross-cultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions. *Entrepreneurship Theory and Practice*. 33(3), 593–617.
- Linan, F., Moriano, J.A. & Zarnowska, A. (2008). *Stimulating entrepreneurial intentions through education*. Madrid: Universidad Nacional De Educacion a Distanci.
- Linan, F. (2008). Skill and value perceptions: How do they affect entrepreneurial intentions?. *International Entrepreneurship and Managment Journal*. 4, 257–272.
- Linan, F. & Chen, Y. (2006). Testing the entrepreneurial intention model on a two-country sample. *Document De Treball*, 6(7).
- Linan, F. (2005). Development and validation of an entrepreneurial intention questionnaire (EIQ). Fostering entrepreneurship through education intent conference (15).
- Linan, F. & Rodriguez, J.C. (2004). *Entrepreneurial attitudes of andalusian university students*. 44. Ersa Conference Porto (Portugal).
- Malebana, M. J. (2014). Entrepreneurial intentions and entrepreneurial motivation of south african rural university students. *Journal Of Economics and Behavioural Studies*. 6(9), 709-726.
- Mueller, S. (2011). Increasing entrepreneurial intention: Effective entrepreneurship course characteristics. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 13, 55-74.
- Neuman, L.W. (2007). *Basic of social research qualitative and quantitative approaches*. 2nd ed. Pearson Education.
- Qureshi, S. & Mian, S. (2020). Transfer of entrepreneurship education best practices from business schools to engineering and technology institutions: Evidence from Pakistan. *The Journal of Technology Transfer*, 1-27.
- Rauch, A.J. & Hulsink, W. (2015). Putting entrepreneurship education where the intention to act lies. an investigation into the impact of entrepreneurship education on entrepreneurial behaviour. *Academy Of Management Learning & Education*. 14(2), 187-204.
- Saengchai, S. & Sutduean, J. (2019). How the perception of effective entrepreneur education affects entrepreneur intention among students of the leading business schools in thailand: the moderating role of university support. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*. 6(10), 172-192.
- Uygun, M. & Güner, E. (2016). The role of entrepreneurship education in development of entrepreneurial intent. *Manas Journal of Social Studies*. 5(5), 37-57.
- Xiao, J.J. & Wu, J. (2008). Completing debt management plans in credit counseling: an application of the theory of planned behaviour. *Journal Of Financial Counseling and Planning*, 19(2).
- Xu, R. (2019). *On the model construction of innovation and entrepreneurship education in local universities*. 5th International Conference on Modern Education and Social Science, 214-219.
- Yüceol, N. (2018). *A study on the relationship between entrepreneurial personality traits and entrepreneurship tendency of persons receiving entrepreneurship education*. Master Thesis, İstanbul Gelişim University.

THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL CULTURE ON INNOVATIVE WORK BEHAVIOR:
THE MEDIATOR ROLE OF TRUST IN MANAGERS
ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞINA ETKİSİ: YÖNETİCİYE GÜVENİN
ARACI ROLÜ

Kürşat ÖZDAŞLI¹, Sefa CEYHAN², Duygu YILDIRIM³

1. Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon Ana Bilim Dalı, kozdasli@mehmetkif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4604-7387>
2. Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Havaacılık Yönetimi Bölümü, sefa.ceyhan@nisantasi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3788-0756>
3. Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Lojistik Yönetimi Bölümü, Uluslararası Lojistik Programı, duyusav@esenyurt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0736-243X>

Abstract

This study was carried out to determine the mediator role of trust in the manager in the influence of organizational culture on innovative work behavior. In line with the purpose of the study, a field study was carried out on the employees of the port operations. In the field research, the data set of 280 people obtained by the survey method was subjected to analysis. As a result of the analyzes carried out with the structural equation modeling and resampling method, it has been discovered that organizational culture increases innovative work behavior. In addition, it has been concluded that trust in the manager has a partial mediator role in the effect of organizational culture on innovative work behavior. These results indicate that port workers have the potential to exhibit innovative work behavior, that organizational culture has a direct effect on innovation from a holistic perspective, and that trust in the manager has a critical importance in this effect.

Keywords: *Organizational Culture, Innovative Work Behaviour, Port Businesses, Mediation Effect.*

Öz

Bu çalışma, örgüt kültürünün yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde yöneticiye güvenin aracı rolünü belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma amacı doğrultusunda liman işletmeleri çalışanları üzerinde bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Alan araştırmasında anket yöntemi ile elde edilen 280 kişilik veri seti analize tabi tutulmuştur. Yapısal eşitlik modeli ve yeniden örnekleme yöntemiyle gerçekleştirilen analizler sonucunda örgüt kültürünün yenilikçi iş davranışını artırdığı bulgulanmıştır. Ayrıca örgüt kültürünün yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde yöneticiye güvenin kısmi aracı role sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuçlar, liman çalışanların yenilikçi iş davranışı sergileme potansiyelinin olduğunu, örgüt kültürünün bütünsel bakış açısıyla yenilikçilik üzerinde doğrudan etkisinin bulunduğunu ve bu etkide yöneticiye güvenin kritik öneme sahip olduğunu ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Örgüt Kültürü, Yenilikçi Çalışma Davranışı, Liman İşletmeleri, Aracılık Etkisi.*

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.12.2022 12.16.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
06.07.2023 07.06.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1249986>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Bu araştırmada liman çalışanlarındaki örgüt kültürünün yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinin açıklanması ve söz konusu etkide yöneticiye güvenin aracı rolünün belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma Soruları

İlgili literatürdeki araştırmaların birçoğunda ÖK'nün klan, adhokrasi, pazar ve hiyerarşi tiplerini açıkladığı görülmektedir. Bu noktada, ÖK tiplerinin tek bir boyut olarak kümülatif bir yaklaşımla ele alınmasının önem taşıdığı düşünülmektedir. Diğer bir deyişle, örgütsel yapı içerisinde yer alan klan, adhokrasi, pazar ve hiyerarşi örgüt tiplerinin hangisinin yenilikçilik üzerinde doğrudan etkili olduğunun belirlenmesinin yanı sıra, örgüt kültürünün bütünsel bakış açısıyla incelenmesi önem taşımaktadır.

Literatür Araştırması

Örgütsel kontrol teorisi örgüt kültürü ve yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkinin açıklanabilmesinde başvurulabilecek yaklaşımlardan biridir (Ouchi, 1979). Örgütsel kontrol teorisi, örgüt çalışanlarının davranışlarıyla örgütsel faaliyetlerin uyumlu olmasını gerektirir. Diğer bir deyişle, örgüt kültürü ile örgütsel faaliyetlerin eşgüdümünün sağlanmasına dikkat çekmektedir (Jaworski vd., 1993; Kirsch vd., 2010). Örgüt çalışanları arasında eşgüdüm sağlanmadığında örgütlenememe sorunu ortaya çıkmaktadır. Ouchi (1980)'ye göre örgütlenememe sorunu, kısmen uyumlu amaçları paylaşan örgüt üyeleri arasındaki işbirliği sorunudur. Örgüt üyeleri bir çıktı ürettiğinde, bu çıktıdan kaynaklanan ödüllerin, eşit olarak dağıtılacağını varsayar. Eğer ödüller adil dağıtılmazsa, düşük güven algısının oluşması muhtemeldir. Cook ve Wall (1980)'a göre güven, kişinin diğer insanların sergilemiş olduğu tutum ve davranışlarda ne kadar iyi niyetli olduğunu gösteren bir unsurdur. Gemson (1968) ise göre kişinin örgüte karşı uyumunu sağlayan iki farklı yaklaşım öne sürmektedir. Bunlardan ilki kişinin karar sürecini etkileyen etkinlik duygusudur. İkincisi ise, karar verici kişinin uygun çıktılar üreteceği inancıdır. Bu sebeple örgütlerde güven kritik rol oynamaktadır (Driscoll, 1978). Nitekim yeniliklerin başarılı olup olmayacağını belirlenmesi ve ÖK'nün yapısı doğrudan güven iklimine bağlıdır (Hoffman vd., 1998).

Yöntem

Araştırma verilerinin toplanmasında anket yöntemi tercih edilmiştir. Anket formu oluşturulurken örgüt kültürü ölçeği, yenilikçi iş davranışı ölçeği ve yöneticiye güven ölçeğinden faydalanılmıştır. Her üç ölçekte yer alan her bir madde orijinal formlarında olduğu gibi "(1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde kodlanmıştır. Oluşturulan anket formunun son kısmında ise, araştırmaya katılım gösteren çalışanların demografik bilgileri yer almaktadır. Alan araştırması kapsamında elde edilen veri seti çeşitli analizlere tâbi tutulmuştur. İlk olarak, çoklu bağlantı probleminin olup olmadığının belirlenmesi amacıyla Tolerance ve VIF değerleri incelenmiştir. Ardından değişkenler arası ilişkilerin belirlenmesi amacıyla Anderson ve Gerbing (1988) tarafından önerilen iki aşamalı ölçüm modeli uygulanmıştır.

Ölçüm modelinin ilk aşamasında, araştırmada kullanılan ölçekler ile araştırma modeli arasındaki uyumun belirlenmesi için ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ayrıca model uyum iyiliği değerleri incelenerek, yapı ve ayrışım geçerliliğine yönelik analizler gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamasında ise, araştırma değişkenlerinin yapısal ilişkilerini test etmek amacıyla yol analizleri gerçekleştirilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma amacı doğrultusunda ilişkisel tarama modeli esas alınarak liman çalışanlarından anket verisi elde edilmiştir. Nitekim, ilişkisel tarama modeli, her bir araştırma değişkenine yönelik ilişkilerin belirlenmesi için derinlemesine analiz imkânı sunmaktadır. Elde edilen anket verileri üzerinde temel istatistiki analizler vasıtasıyla demografik bulgular elde edilmiştir. Araştırma modeline yönelik olarak üretilen hipotezlerin test edilmesi ise, yapısal eşitlik model analizi vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

1. INTRODUCTION

Innovation is a set of activities that involve acquiring, transferring, and use of knowledge (Abernathy & Clark, 1985). In other words, innovation is a comprehensive situation that includes a series of activities and phenomena such as technology and product leadership, leadership and culture from the operational activities of the organization (Reilly & DiAngelo, 1990). Employees can be innovative by generating new methods, new procedures and ideas to do their jobs (Prieto & Pérez-Santana, 2014). On the other hand, the most important factor that supports or hinders innovation in an organization is culture (Baety & Rojuaniah, 2022). Culture refers to the transmission of meaning patterns that people express verbally or in writing within a historical chronology (Terzi, 2005). In other words, culture deals with the development of the historical past of human communities, production forms and interpersonal relations, which covers everything related to culture, people and their environment (Berberoğlu, 1990). In interpersonal relations, culture also manifests itself in verbal or written behaviors. For this reason, culture is not only a feature of individuals but also an organization (Hofstede, 1998). Based on this, it can be stated that organizational culture is one of the most important factors that enable an organization to gain superiority over its competitors and gain sustainability in the sector it is in (Schimmoeller, 2010). Organizational culture (OC) assumes a role that provides an identity formation in the members of the organization, contributes to the members' commitment to their organizations and makes the organization different from the others (Aydoğan, 2004). In other words, the attitudes and behaviors that distinguish people inside and outside the organization form OC (Hofstede, 1991). OC can encourage or hinder innovation in organizations (Büschgens et al., 2013; Martins & Terblanche, 2003). Therefore, OC also plays a key role for innovation success (Hofstede, 1998). Thus, the culture of an organization can be a contributing factor in expanding the creativity and innovation in the organization.

While creativity is described as creating new knowledge or doing something for the first time anywhere (Woodman et al., 1993), innovation also includes the adoption of processes or products developed and applied outside the organization (Scott & Bruce, 1994). As a matter of fact, creative behavior can be considered as a kind of innovative behavior, because innovative behavior includes not only generating new ideas, but also implementing them (Woodman et al., 1993). Studies have identified employees as important sources of innovation and highlighted the importance of innovative work behaviors (IWB) (Prieto & Pérez-Santana, 2014). IWB is not only the generation of a new idea, but also a set of behaviors required to implement ideas that will increase personal or organizational performance and to achieve improvements (De Jong & Den Hartog, 2008). Scott and Bruce (1994) define IWB as a complex behavior consisting of generating, introducing or implementing new suitable ideas, processes and solutions (Scott & Bruce, 1994). IWB covers the exploration of opportunities and the discovery of a new idea. The emergence of a new idea begins with the recognition of the problem and the generation of adopted ideas or solutions. Then, individuals seek organizational support for an idea and try to realize

and implement it (Scott & Bruce, 1994). In order for the employees in an organization to exhibit IWB, some stages must have taken place. These are, respectively, the discovery of the idea/opportunity, the creation of the opportunity, the development of the idea, the implementation of the idea, the presentation of the idea, the realization of the idea, and innovative business behavior (Abernathy & Clark, 1985; De Jong & Den Hartog, 2008).

It can be stated that the climate of trust in the organizations has a critical importance in the development of the IWB in an organization, as well as the effect of the OC. As a matter of fact, a climate of trust is very important to keep people with different life experiences together and to act in line with organizational goals (Mayer et al., 1995). Confidence may arise from a personality predisposition or characteristic, as well as from the evaluation of the current situation (Driscoll, 1978). People by nature want to live in a comfortable environment. In order for a person to live in such an environment, it is necessary to establish a climate of trust between people. Therefore, the element of trust constitutes an indispensable part of human life (Yilmaz & Sünbül, 2009). Despite its importance, however, the issue of how trust develops and functions has received little systematic theoretical attention (McAllister, 1995).

However, the concept of trust in the manager, which is evaluated within the scope of interpersonal trust in the organizational structure, is shaped in line with the justice and ethical attitudes of the managers (Koç & Yazicioğlu, 2011). Studies conducted in this context reflect the importance of interpersonal trust relationships in order to maintain individual and organizational effectiveness (McAllister, 1995). Therefore, it can be stated that the survival of organizations and their competitive advantage depend on the innovation and creativity skills of middle-level managers (Dutton et al., 1997). In other words, it is known that IWBs will not be exhibited in an OC where a climate of trust is not provided, innovation will be perceived as a responsibility and a behavior, and employees will avoid innovation (Zhang et al., 2008). This situation can also be explained by organizational control theory.

Organizational control theory is one of the approaches that can be used to explain the relationship between organizational culture and innovative business behavior (Ouchi, 1979). Organizational control theory suggests that the behavior of organizational employees and organizational activities should be compatible. In other words, it draws attention to the coordination of organizational culture and organizational activities (Jaworski et al., 1993; Kirsch et al., 2010). When there is no coordination among the employees of the organization, the disorganisation problem arises. According to Ouchi (1980), the problem of disorganization is partly a problem of cooperation between members of the organization who share compatible goals. It assumes that when the members of the organization produce an output, the rewards resulting from that output will be distributed equally. If rewards are not distributed fairly, a perception of low trust is likely to occur. According to Cook and Wall (1980), trust is an element that shows how well-intentioned a person is in the attitudes and behaviors of other people.

Gemson (1968), on the other hand, proposes two different approaches that enable the individual to adapt to the organization. The first of these is the sense of effectiveness that affects the decision process of the person. The second is the decision maker's belief that it will produce appropriate outputs. For this reason, trust plays a critical role in organizations (Driscoll, 1978, p. 44). As a matter of fact, determining whether innovations will be successful and the structure of OC directly depend on the climate of trust (Hoffman et al., 1998). When the studies in the related literature are examined, it is seen that OC has a positive effect on IWB. For example, in a study conducted by Şenol (2022), it was concluded that OC increases IWB. As a result of another study conducted by Aydın and Çilesiz (2022), a positive and significant relationship was found between organizational climate and IWB. As a result of another research conducted on various service sector employees in Istanbul, it was concluded that the trust in the organization and the leader has a positive and significant effect on the IWB (Küçük & Günaydın, 2021).

In most of the researchers in the related literature, it is seen that OC explains the types of clan, adhocracy, market and hierarchy. At this point, it is thought that it is important to consider the OC types as a single dimension with a cumulative approach. In other words, in addition to determining which clan, adhocracy, market and hierarchy organization types in the organizational structure have a direct impact on innovation, it is important to examine the organizational culture from a holistic point of view. In line with this importance, it was deemed appropriate to use the Organizational Culture Assessment Instrument (OCAI) (Cameron & Quinn, 2011). Thanks to OCAI, organizational culture has been evaluated as a single dimension. This situation provides the opportunity to explain the organizational culture of the port operations, which constitute the research sample, in a single dimension. Based on the organizational culture inventory developed by Cameron and Quin (2011), the organizational culture in the port operations will evolve the existence of the culture into an average, regardless of its direction. Thus, as a result of the answers given to all the items in the scale, the effect of the organizational culture variable on the innovative business behavior of the structure on a single dimension is explained from an holistic perspective. This point of view points to the original scope of the research.

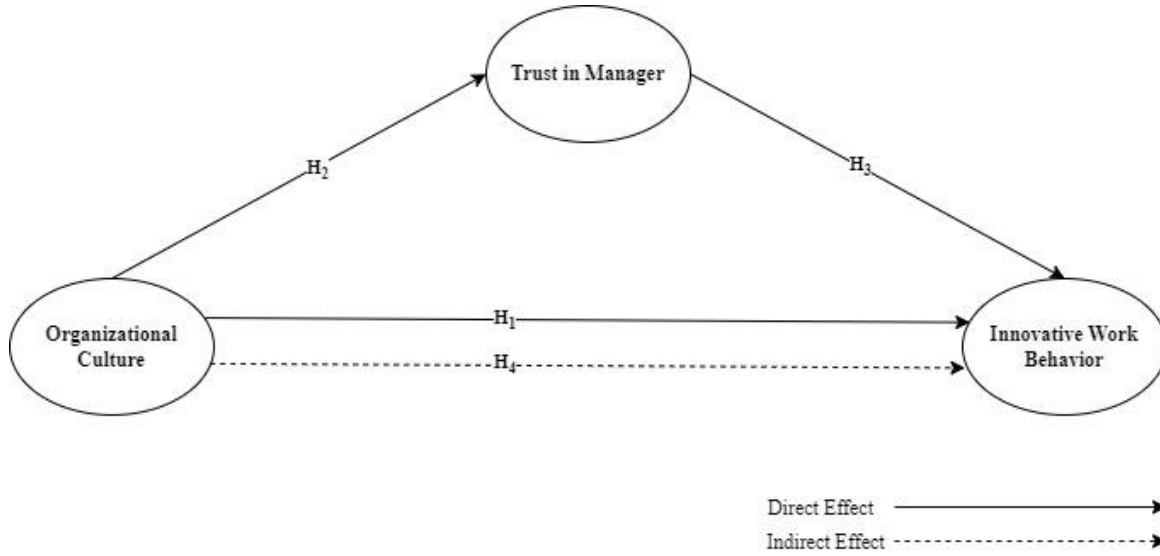
2. RESEARCH

2.1. Purpose and Limitations of the Research

This research is designed to determine the role of TM in the impact of the OC of port employees on IWB. The research model in Figure 1 was created in order to facilitate the analysis of the data within the framework of the research design and to make the interpretation of the findings obtained as a result of the related analyzes transparent.

2.2. Research Model and Hypotheses

Figure 1. Research Model

In line with the theoretical and empirical inferences and research model presented in the introduction part of the study, the research hypotheses were formed as follows;

H₁: Organizational Culture Has a Positive Effect on Innovative Work Behavior.

H₂: The Effect of Organizational Culture on Innovative Work Behavior Has a Mediator Role of Trust in the Manager.

2.3. Sample and Procedure

The research, in which the quantitative research method was preferred, was carried out in port operations between May and July 2022. The research was carried out in port operations for two reasons. The first of these is the contribution to the related literature as a result of revealing the organizational culture (OC), trust in the manager (TM) and innovative work behavior (IWB) in the port workers. The second is the ease with which researchers can access data. The fact that the port sector operates in a wide geography and the workforce turnover rate is high, it makes difficult to determine the research population and sample. As a matter of fact, it is known that according to 2015 data, 59 out of 179 ports in our country, are members of POAT (Port Operators Association of Turkey). POAT member ports constitute 65% of the total employment (Kocabaylioğlu, 2015).

On the other hand, according to the 2022 data of the Chamber of Shipping for Istanbul and Marmara, Aegean, Mediterranean and Black Sea regions; in 2020, the number of employees in fisheries was 35,540, and in July 2021 the number of employees in ship-yacht building and ship supply industry was 78,569 (TURPOA 2022). These numbers do not indicate a clear population size. For this reason, different views in the relevant literature regarding the determination of the research population and

sample were taken into account. For example, according to Field (2018), it is stated that a sample size of 100 does not have the ability to represent, 300 samples have a sufficient level of representation ability.

Tabachnick and Fidell (2007), on the other hand, argue that the sample size of five times the number of items in the questionnaire is sufficient in terms of its power to represent the population. From this point of view, more data than five times ($40 \times 5 = 200$) the number of items in the questionnaire was collected to determine the research sample ($n = 280$). Convenience and snowball sampling method has been preferred in data collection. Questionnaire forms were obtained from the online environment. While obtaining the questionnaire forms, no incentive was offered to the participants, the participants were informed about the research, and it was stated that the participation was voluntary, and they could withdraw whenever they wanted.

2.4. Method in Research

In this section, the data collection method and data analysis method used in the research are briefly explained.

2.5. Data Collection Method

Questionnaire method was preferred in the collection of research data. While creating the questionnaire, organizational culture scale, innovative work behavior scale and trust in the manager scale were used. Each item in all three scales was coded as “(1) Strongly Disagree, (2) Disagree, (3) Undecided, (4) Agree, and (5) Strongly Agree” as in their original forms. In the last part of the questionnaire created, there is the demographic information of the employees participating in the research. The information about the said scales is as follows;

Organizational Culture Scale (OC): The Organizational Culture Assessment Inventory (OCAI) developed by Cameron and Quinn (2011) was used. In the said scale; there are six dimensions: dominant characteristics, organizational leadership, management of employees, organizational glue, strategic emphases and criteria of success. There are a total of 24 questions, four of which are in each of the six related dimensions. For the purpose of the research, 24 questions were handled as a single dimension. Thus, the answers given to all the items in the scale explain the holistic structure of OC on other variables. There are no reverse coded questions in the scale.

Trust in Manager Scale (TM): The TM scale developed by Whitener et al. (1998) and adapted into Turkish by Tokgöz and Seymen (2013). The scale consists of 10 questions and one dimension. There are no reverse coded questions in the scale.

Innovative Work Behavior Scale (IWB): Developed by Scott and Bruce (1994) and adapted into Turkish by Akkoç (2012). The validity and reliability of the scale have also been tested in many studies (Çalışkan, 2013; Durmuş, 2019). There are no reverse coded questions in the scale.

2.6. Data Analysis Method

The data set obtained within the scope of the field research was subjected to various analyzes. Firstly, Tolerance and VIF values were examined in order to determine whether there is a multicollinearity problem. Then, the two-stage measurement model proposed by Anderson and Gerbing (1988) was applied in order to determine the relations between the variables. In the first stage of the measurement model, second level confirmatory factor analysis was applied to determine the compatibility between the scales used in the study and the research model. In addition, goodness of fit values of the model were examined and analyses for construct and discriminant validity were carried out. In the second stage, path analyses were carried out in order to test the structural relationships of the research variables.

3. RESEARCH FINDINGS

In this research, it is aimed to explain the effect of organizational culture on innovative work behavior in port workers and to determine the mediator role of trust in the manager in this effect. In line with the research purpose, survey data were obtained from the port workers based on the relational screening model. As a matter of fact, the relational screening model offers in-depth analysis to determine the relationships for each research variable (McMillan & Schumacher, 2010). Demographic findings were obtained by means of basic statistical analyzes on the survey data obtained. Testing of the hypotheses produced for the research model was carried out through structural equation model analysis. In addition, for the mediation analysis, the Bootstrapping (resampling) method was used and the findings were presented as follows (Hayes, 2018; Preacher et al., 2007; Zhao et al., 2010).

3.1. Demographic Findings

Information on the demographic information of the employees participating in the research is given in Table 1.

Table 1. Participants Profile

Variables	n=280	f	%	Variables	n=280	f	%
Age	18-23	9	3.2	Gender	Female	31	11.1
	24-29	77	27.5		Male	249	88.9
	30-35	83	29.6	Marital status	Married	217	77.5
	36-41	43	15.4		Single	63	11.5
	42 and over	68	24.3	Experience duration in the workplace	1-3 Yrs	131	46.8
Employee	210	75.0	4-9 Yrs		106	37.9	
Position	Chief	49	17.5		10-15 Yrs	26	9.3
	Manager / Department Manager	21	7.5		16-21 Yrs	10	3.6
Department	Security	27	9.6		21 Yrs and above	7	2.5
	Operation	115	41.1		Experience duration in the sector	1-3 Yrs	92
	Accounting / Finance	9	3.2	4-9 Yrs		116	41.4
	Technical Activities	14	5.0	10-15 Yrs		32	11.4
	Trading Activities	17	6.1	16-21 Yrs		20	7.1
	Weighbridge and Load Activities	12	.43	21 Yrs and above	20	7.1	
	Traffic Control	22	7.9	Education	Elementary school	34	12.1
	Operator	21	7.5		Jr. High school	52	18.6
HR / Procurement	17	6.1	High School		52	18.6	

Marine Activities	4	1.4	Associate	53	18.9
Driver	4	1.4	Undergraduate	77	27.5
Others (Representation, Construction site etc.)	18	6.4	Master	12	4.3

When the values in Table 1 are examined, it is seen that 31 women and 249 men participated in the study. When the findings regarding the ages are examined, it can be stated that the majority of the participants are in the age group of 30 and above (69.3%). In addition, 75% of the employees participating in the research work in the employee position. When the values for the experience period in the workplace and the experience period in the sector are examined, it can be stated that the majority have experience in the range of 1-9 years. Finally, Table 1 shows an average distribution of the education levels of the participants.

3.2. Measurement Model

The fact that the VIF values are lower than 10 and the tolerance values are higher than 0.10 indicate that there is no multicollinearity problem. The results of the analysis made in this direction are given in Table 2 (Hair, 2006; Kalaycı, 2010). The results in Table 2 show that there is no multicollinearity problem in the data set (Mertler et al., 2021).

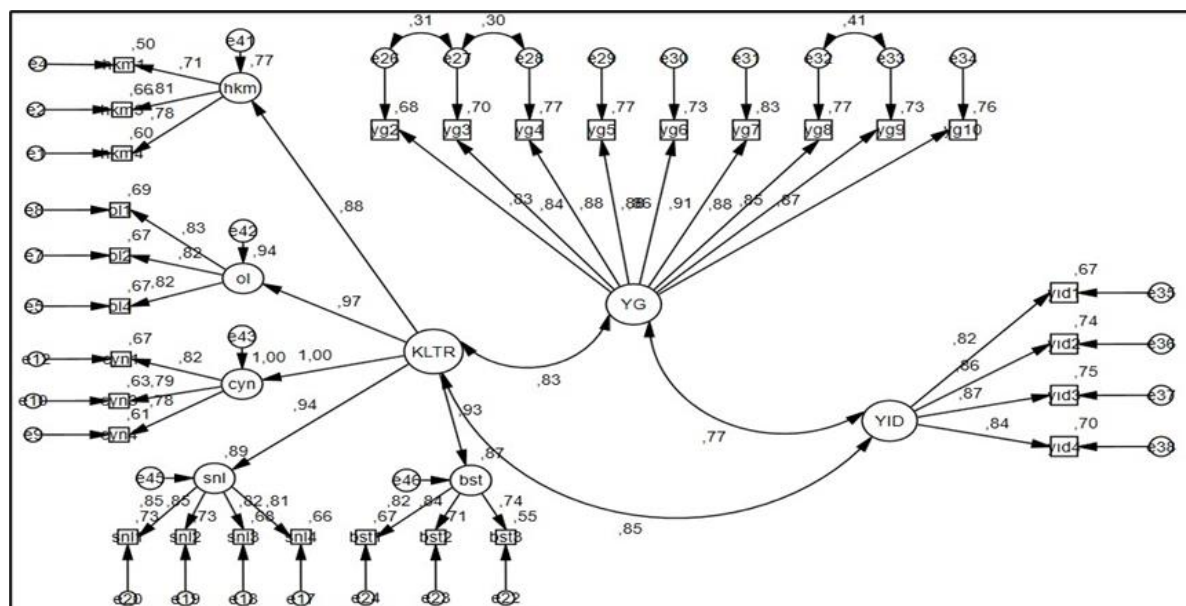
Table 2. Collinearity Assessment

Coefficient ^a	Tolerance	VIF
DOM	.323	3.094
ORLEA	.190	5.253
MANEM	.181	5.510
ORUN	.200	5.009
STONL	.244	4.009
SUCCRT	.255	3.917
TM	.356	2.811

a = Dependent Variable; Innovative Work Behavior, VIF = Variance Inflation Factor, DOM = Dominant Characteristics, ORLEA = Organisational Leadership, MANEM = , Managing of Employees, ORUN = Organisational Glue, STONL = Strategic Emphases, SUCCRT = Criteria of Success, TM = Trust in Manager.

Second-level confirmatory factor analysis (CFA), which is the first step of the two-stage approach proposed by Anderson and Gerbing (1988), was performed. The seven-factor structure obtained as a result of the analysis performed is shown in Figure 2.

Figure 2. Measurement Model

Dom= Dominant Characteristics, ol = Organizational Leadership, mem=, Managing of Employees, snl= Strategic Emphases, sst= Criteria of Success, CLTR= Organizational Culture, IWB= Innovative Work Behavior TM= Trust in Manager.

The measurement model in Figure 2 shows that the related scale expressions are loaded on latent variables in a statistically significant method and all standardized factor loads of the scale items are above 0.70. In addition, the skewness and kurtosis (Skewness – Kurtosis) values of the normality distribution were examined and it was observed that the skewness and kurtosis values of each expression varied between +1.500 and -1.500. Accordingly, it was found that the data had a normal distribution (Tabachnick & Fidell, 2013). Goodness-of-fit values for the measurement model ($X^2 = 766.951$, $p < 0.001$, $df = 336$, $\chi^2/df = 2.095$, $CFI = 0.948$, $NFI = 0.905$, $RMSA = 0.063$, $SRMR = 0.034$), are among the normal values (Schermelleh-Engel et al., 2003). Relevant values are given in Table 3.

Table 3. Result of Measurement Model

Dimension	Items	Std. Fac. Load.	Skewness	Kurtosis
Dominant Characteristics	Question1	0,708	-0,546	-0,819
	Question2	0,813	-0,635	-0,228
	Question3	0,777	-0,642	-0,311
Organisational Leadership	Question4	0,828	-0,667	-0,443
	Question5	0,816	-0,624	-0,368
	Question6	0,819	-0,67	-0,247
Managment of Employees	Question7	0,818	-0,844	-0,021
	Question8	0,793	-0,717	-0,161
	Question9	0,783	-0,767	0,05
Strategic Emphases	Question10	0,852	-0,77	0,029
	Question11	0,854	-0,791	-0,13
	Question12	0,823	-0,886	0,23
	Question13	0,813	-0,905	0,296

Criteria of Success	Question14	0,816	-0,878	0,226
	Question15	0,845	-0,646	-0,23
	Question16	0,741	-0,589	-0,403
Trust in Manager	Question1	0,827	-0,998	0,123
	Question2	0,838	-0,953	0,145
	Question3	0,879	-1,101	0,537
	Question4	0,877	-0,951	0,213
	Question5	0,856	-0,97	0,212
	Question6	0,91	-1,004	0,2
	Question7	0,88	-1,027	0,402
	Question8	0,855	-1,002	0,234
	Question9	0,872	-0,851	0,051
Innovative Work Behavior	Question1	0,819	-1,052	0,721
	Question2	0,86	-0,949	0,286
	Question3	0,869	-0,948	0,393
	Question4	0,836	-0,811	-0,043

In order to determine whether the predictive structures of the scales are supported by the data set, the goodness of fit values of the model were examined with the alternative models strategy. According to the values in Table 4, the three-factor model was found to be in the best goodness of fit ($X^2 = 766.951$, $p < 0.001$, $df = 366$, $\chi^2/df = 2.09$, $CFI = 0.94$, $NFI = 0.90$, $RMSA = 0.063$, $SRMR = 0.036$) (Hair et al., 2010).

Table 4. Goodness of Fit Values With Models (n = 280)

Models	X^2	f	χ^2/df	FI	FI	RMR	MSEA	Model Comparison			
								X^2	df	(ΔX^2)	
Eight Faktörlü Model^a	576.160	93	.27	91	85	039	068				
Three Faktörlü Model^b	66.951	66	.09	94	90	034	063	vs. 1	09.209	27	000
Single Faktörlü Model^c	527.313	74	.26	91	86	036	067	vs. 1	60.362	08	000

a = Dominant Characteristics; Organizational Leadership; Managing of Employees; Strategic Emphases; Criteria of Success; Trust in the Manager; Innovative Work Behavior, b = (Dominant Characteristics + Organizational Leadership + Managing of Employees + Strategic Emphases + Criteria of Success); Trust in the Manager; Innovative Work Behavior, c = Dominant Characteristics + Organizational Leadership + Managing of Employees + Strategic Emphases + Criteria of Success + Trust in the Manager + Innovative Work Behavior.

In addition to testing the construct validity and reliability of the scales, construct and discriminant validity were also examined. The fact that the AVE values in Table 5 are greater than 0.50, the CR values are greater than 0.70, and the AVE values are less than the CR values indicate that the factors have construct validity (Bagozzi & Yi, 1988). The fact that the AVE values of the factors are greater than the MSV and ASV values indicate that the discriminant validity of the factors is provided (Fornell & Larcker, 1981). In addition, the correlation coefficients between the variables within the scope of the research are also included in Table 5. It has been found that all dimensions of OC have a

positive and significant relationship between IWB and TM. In addition, it is among the findings that TM has a positive and significant relationship with IWB.

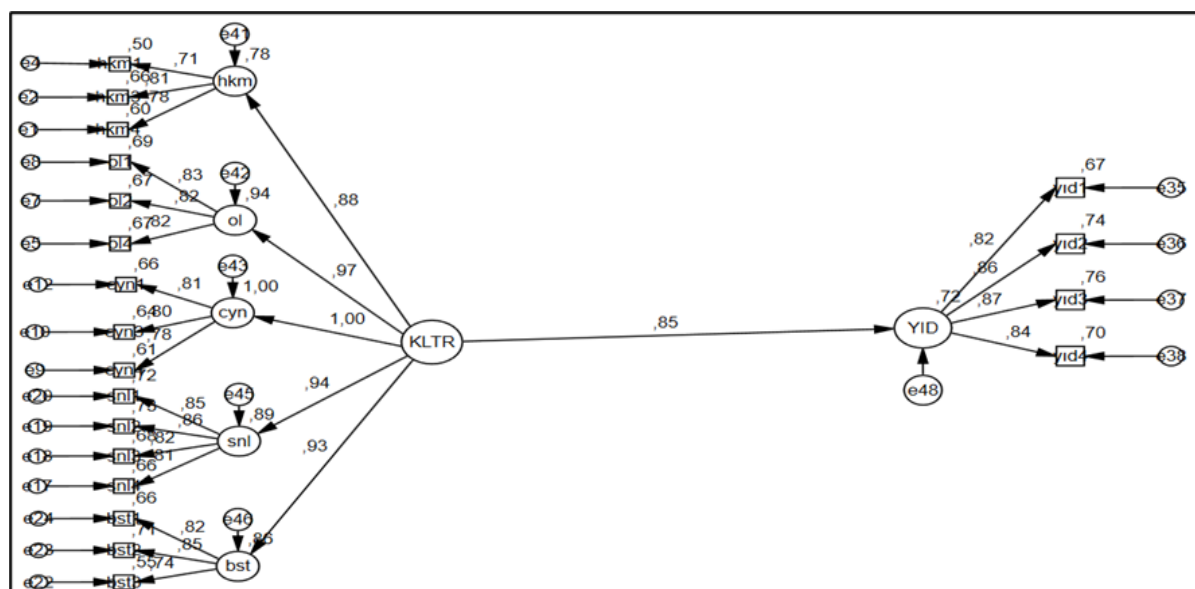
Table 5. Result of Convergent Validity and Discriminant Validity

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	α	AVE	CR	MSV	ASV
DT	(1)	-						0.79	0.58	0.81	0.56	0.47
OL	(2)	0.75	-					0.86	0.67	0.86	0.70	0.58
CYN	(3)	0.74	0.84	-				0.84	0.67	0.86	0.65	0.57
SNL	(4)	0.70	0.79	0.81	-			0.90	0.70	0.90	0.65	0.58
BST	(5)	0.66	0.74	0.78	0.79	-		0.83	0.64	0.84	0.62	0.54
YG	(6)	0.62	0.73	0.73	0.74	0.72	-	0.96	0.75	0.96	0.54	0.50
YID	(7)	0.65	0.72	0.70	0.76	0.73	0.72	-	0.90	0.71	0.90	0.50

**p<0.05, DT = Dominant Characteristics, OL = Organizational Leadership, MEM = , Managing of Employees, SNL = Strategic Emphases, BST = Criteria of Success, ROI = Trust in the Manager, BID = Innovative Work Behavior., α = Cronbach Alpha, AVE = Average Variance Extracted, MSV = Maximum Shared Variance, ASV = Average Shared Variance.

In the second stage of the research analysis, the structural relationships between the research variables were tested. Goodness-of-fit values were taken into account in determining these structural relationships. Considered goodness of fit values; Chi-square (χ^2), degrees of freedom ratio (CMIN/DF), CFI, NFI, SRMR and RMSA. In this context, firstly, the effect of organizational culture on IWB was tested. The effect model in question is shown in Figure 3.

Figure 3. The Effect of Organizational Culture on Innovative Work Behavior

Dom = Dominant Characteristics, ol = Organisational Leadership, mem = , Managing of Employees, smr = Strategic Measures, scrt = Criteria of Success, CLTR = Organisational Culture, IWB = Innovative Work Behavior.

When Figure 3 is examined, it is seen that the path drawn between OC and IWB is significant ($\beta = .85$; $t = 1.01$) and the values of fit indices specified in Table 6 are within normal limits. In this regard, the first hypothesis of the research, which was expressed as " H_1 : Organizational Culture Has a Positive Effect on Innovative Work Behavior" was accepted. After detecting the direct effect of TM on

IWB, an indirect effect analysis was conducted to measure the mediator role of TM. The analysis in question is given in Figure 4. Goodness of fit values of the model in Figure 4 are within normal limits ($X^2 = 766.951$, $p < 0.001$, $df = 336$, $\chi^2/df = 2.095$, $CFI = 0.948$, $NFI = 0.905$, $RMSA = 0.063$, $SRMR = 0.034$).

Table 6. Structural Model Fit Indices

X^2	Sd	X^2/Sd	CFI	NFI	RMSA	SRMR
390.150	164	2.379	0.950	0.917	0.070	0.033

Figure 4. Moderator Role Analysis

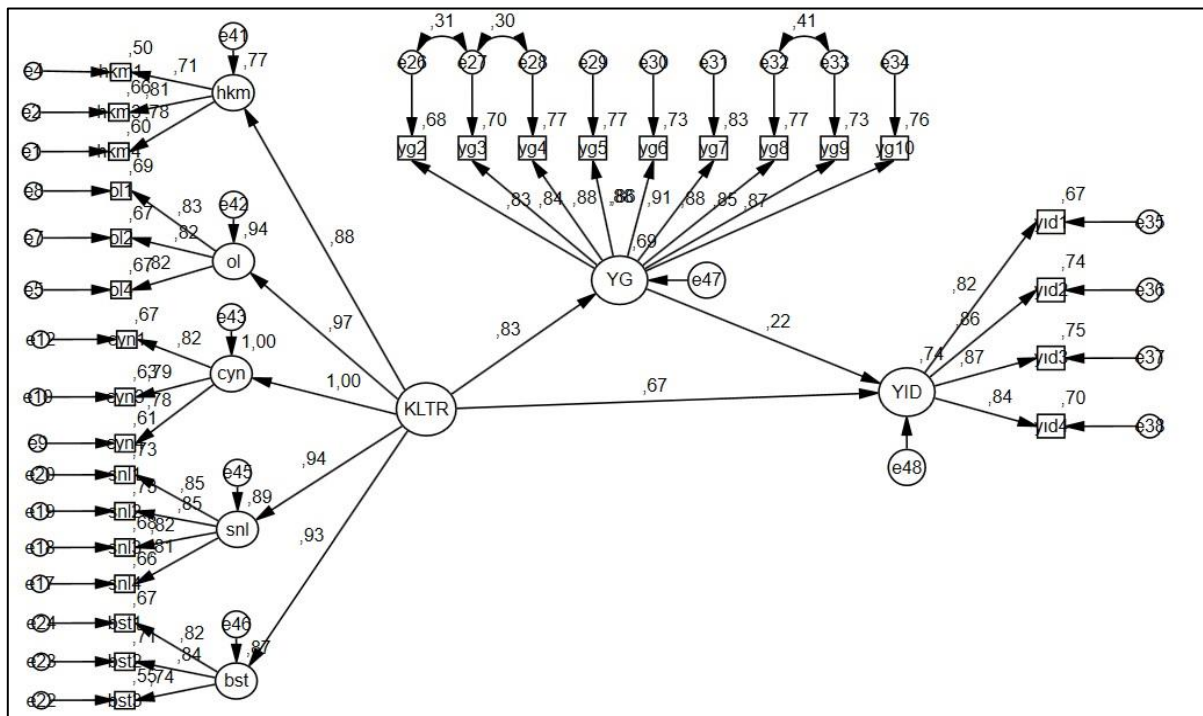

Figure 4 shows the path model in which TM is added as an intermediary variable in the effect of OC on IWB. When TM is included in the model, it is observed that there is a partial decrease in the effect of OC on IWB, but the significance of the said relationship continues. In this respect, it can be stated that TM has a partial intermediary role in the effect of TM on IWB. Bootstrapping (resampling) method was preferred to test the direct and indirect effects of partial mediator role (Hayes, 2018; Preacher et al., 2007; Zhao et al., 2010).

The resampling method offers more reliable results than traditional methods. In the resampling method based on bias corrected and accelerated confidence interval values, the fact that the confidence interval values are 95% and do not contain zero indicates the significance of the mediator variable (Hayes et al., 2017). In the analyzes made in this direction, 95% confidence interval and 5000 resamples

were preferred. The coefficients, standard error rate, significance value and confidence intervals for the direct and indirect effects formed in line with this analysis are given in Table 7.

Table 7. Bootstrapping Analysis for Partial Agent-Based Role

n = 280	Trust in Manager					Innovative Work Behavior				
	β	S.H.	P	%95		β	S.H.	P	%95	
				LLCI	ULCI				LLCI	ULCI
Organisational Culture (path c)						1.005	0.088	0.000	0.866	1.164
R²								0.723		
Organisational Culture (path a)	1.081	0.091	0.000	0.933	1.250					
R²				0.691						
Organisational Culture (path c')						0.795	0.108	0.000	0.520	1.029
Trust in manager (path b)						0.197	0.069	0.005	0.037	0.425
Indirect Effect						0.213	0.105	0.005	0.041	0.464
R²								0.737		

When the values in Table 7 are examined, it is seen that all paths are significant and that TM has a partial intermediary effect on the effect of OC in port workers on IWB ($\beta = 0.213$; 95% BCA CI [0.041 - 0.464]). In line with this result, the second hypothesis of the study which was expressed as the following was partially supported; "*H₂: Trust in the Manager Has a Mediator Role in the Effect of Organizational Culture on Innovative Work Behavior.*" In other words, the findings obtained from the structural equation modeling carried out within the scope of this research indicate that TM has a partial mediator role in the effect of OC on IWB.

4. DISCUSSION

Ports make significant contributions to the cities, countries and economies of these countries (Demirci & Tarhan, 2017). In fact, 85% of the world trade volume belongs to the maritime trade realized through ports. However, limited information can be obtained about the employees due to the intense working conditions in the ports (Ünal & Alkan, 2015). This situation makes it necessary to better explain the organizational culture of the port workers, to determine the subordinate-superior relationship and to determine the possibility of the employees to exhibit innovative behaviors. Based on this requirement, in this study, no organizational culture classification was made. In other words, the adhocracy, clan, hierarchy and market dimensions that make up the organizational culture types are considered as a single organizational structure and evaluated from a holistic perspective. This situation reveals the original structure of the research. Thus, trying to see the direct effect of organizational culture structure on other variables will facilitate a better explanation of organizational culture. As a matter of fact, it is known that organizational culture, which has the ability to change the attitudes, thoughts and perceptions of employees (Tuna, 2021), supports innovation and innovative behavior (De Jong & Den Hartog, 2008). From this point of view, in this study, it is aimed to determine the type, level and direction of the effect of organizational culture on innovative business behavior. In addition, it is aimed to determine the

mediator role of the trust of the employees in their managers in the said effect of organizational culture on innovative work behavior. When the relevant literature is examined for research purposes, many different research results are encountered. For example; Afsar et al., (2020) examined the mediator role of work engagement and interpersonal trust in the effect of cultural intelligence on innovative work behavior. As a result of the research; It has been found that cultural intelligence has a positive effect on work engagement and interpersonal trust, work engagement and interpersonal trust increase innovative work behavior positively, and the positive effect of cultural intelligence on innovative business behavior is realized through work dedication and interpersonal trust. In another study conducted by Çalışkan (2013), the mediator role of employee empowerment in the effect of group culture and hierarchical culture on innovative work behavior was examined. The research was carried out on enterprises operating in the defense industry. As a result of the research, it was found that both types of culture are effective on innovative business behavior, and personnel empowerment has a partial mediator role in this effect. In another study conducted by Yoon and Park (2022), the effect of learning organizational culture on the intention to share knowledge was examined. As a result of the research, it was found that the intention to share information positively affects the organizational culture. In another study conducted on trust in the manager, the relationship between servant leadership, trust in the leader and organizational trust was examined. As a result of the research, a positive and significant relationship was found between the perception of servant leadership and both trust in the leader and trust in the organization (Joseph & Winston, 2005).

Another study on these research variables was conducted by Duan et al., (2022). The research examines the intermediary role of organizational culture in the effect of female leaders' emotional intelligence on high performance leadership. As a result of the research, it has been found that the emotional leadership of female leaders has a positive effect on high performance leadership and organizational culture. In addition, it has been concluded that organizational culture has a mediator role in the effect of emotional intelligence on high performance leadership. In a study conducted by Tuna (2021), the relationship between organizational culture types and individual innovativeness was examined. In the aforementioned research on white and blue collar workers in a cement factory, it was determined that there is a positive and significant relationship between organizational culture types and individual innovativeness. In another study conducted by Afsar et al., (2015), the mediator role of trust in innovation in the effect of person-job fit and person-organization fit on innovative work behavior was examined. As a result of the research, it was found that trust in innovation has a intermediary role in the effect of person-job fit and person-organization fit on innovative work behavior. Finally, in the study conducted by Nazir et al., (2019), the mediator role of perceived organizational support in the effect of organizational justice on affective commitment and innovative behavior was examined. As a result of the research, it was found that perceived organizational support has a mediator role. The aforementioned research results in the relevant literature show that OC is handled typologically, that every employee of

the organization has the potential to exhibit IWB, and that the climate of trust has a critical importance in the relationship in question. Therefore, the findings obtained as a result of this research are also in line with the results of other research in the relevant literature.

The findings obtained as a result of the research can be evaluated in two different categories. The first of these is the direct effect of OC on IWB. In other words, when employees have the appropriate organizational climate, they spontaneously exhibit innovation and innovative behavior. This situation is closely related to the holistic perspective of OC. The explanation of organizational structures such as port enterprises, where it is difficult to determine the organizational culture, contributes directly to the relevant literature. Secondly, the fact that TM has a partial intermediary role in the effect of OC on IWB is also a remarkable finding. Employees want both to work in a positive organizational climate and trust their managers. Innovation, on the other hand, shows itself only in such environments. On the other hand, explaining the cause and effect and the relational context behind the partial mediator effect is a suggestion for further research. Another suggestion offered for subsequent research is the typological examination of organizational culture in difficult organizational structures (port, heavy industry enterprises, mines, etc.). In other words, it is suggested to classify the adhocracy, clan, hierarchy and market dimensions that make up the organizational culture types together. The practical contribution presented within the scope of this research is that managers build their relationships with their subordinates on a climate of trust, and that the trust climate is formed by the adhocracy, clan, hierarchy and market dimensions of the OC. When this situation is achieved, both the level of organizational trust will increase and the organizational culture will develop positively. Therefore, employees will exhibit IWB and will facilitate the organization to achieve its goals and objectives.

5. CONCLUSION

Developments such as intense competition in the business world, differentiating consumer preferences, and easy access to information and markets create innovative pressure on organizations. Against the pressure of innovation, the organization needs to develop creative and innovative reflexes both organizationally and individually. In order for an organization to increase its innovative performance, it is necessary to increase the abilities of employees such as developing ideas, reacting and making changes, and an organizational environment should be created in which they can exhibit these abilities. For this reason, organizations have to form an organizational culture that will facilitate their employees to develop new routines and respond to new demands in order to increase their competitiveness.

In the literature, the contribution of employees to the innovativeness of the organization is expressed with an inclusive conceptualization as IWB. They define IWB organization employees as individual behaviors that aim not only to develop new ideas (creativity) about the products, processes and all practices of the organization, but also to achieve the conscious realization of these new ideas.

Therefore, creating an environment of creativity for the employees in the organizations will not be sufficient on its own for the effective implementation of the IWB. At the same time, an organizational environment should be provided in which they can put the ideas they have uncovered at the end of the creativity processes into practice. In this context, it is certain that employees will need organizational and managerial support.

At this point, the relations between the rulers and the ruled, which are two important elements of managerial activity in organizations, come into play. Because creativity and innovation activities involve risks. The phenomenon of trust is one of the most needed issues in situations where risk is involved (Mayer et al., 1995). Therefore, in an organizational culture that supports the IWB, the trust of the governed in the managers is one of the basic conditions. Thus, employees will need the support of managers in the risks they will take when they will implement new ideas that come to their minds about the products, processes and practices of the organization in line with the interests of the organization. The employee's trust in his manager is a situation that will emerge as a result of the behavior of the managers (Özdaşlı & Yücel, 2010). It is of great importance in the development and display of IWB that the manager exhibits behaviors appropriate to that environment in an organizational culture environment that supports creativity and innovation.

REFERENCES

- Abernathy, W. J., & Clark, K. B. (1985). Innovation: Mapping the winds of creative destruction. *Research Policy*, 14(1), 3-22.
- Afsar, B., Al-Ghazali, B. M., Cheema, S., & Javed, F. (2020). Cultural intelligence and innovative work behavior: The role of work engagement and interpersonal trust. *European Journal of Innovation Management*, 24(4), 1082-1109. <https://doi.org/10.1108/EJIM-01-2020-0008>
- Afsar, B., Badir, Y., & Khan, M. M. (2015). Person–job fit, person–organization fit and innovative work behavior: The mediating role of innovation trust. *The Journal of High Technology Management Research*, 26(2), 105-116.
- Akkoç, İ. (2012). Gelişim kültürü ve etik iklimin yenilikçiliğe etkisinde dağıtım adaletinin rolü. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(3), 45-60.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.103.3.411>
- Aydın, E., & Çilesiz, E. (2022). Örgüt İklimi, Yenilikçi Davranış ve Bireysel Yaratıcılık İlişkisi: Türkiye’de Otel İşletmeleri Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 266-280.
- Aydoğan, Z. F. (2004). Örgüt kültürü ve iklimi. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 203-215.
- Baety, N., & Rojuaniah, R. (2022). Servant Leadership, Organizational Culture and Organizational Citizenship Behavior on Innovative Work Behavior. *Management Analysis Journal*, 11(1), 83-94.

- Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74-94.
- Berberoğlu, G. (1990). Örgüt Kültürü Ve Yönetimsel Etkinliğe Katkısı. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 153-161.
- Büschgens, T., Bausch, A., & Balkin, D. B. (2013). Organizational Culture and Innovation: A Meta-Analytic Review. *Journal of Product Innovation Management*, 30(4), 763-781. <https://doi.org/10.1111/jpim.12021>
- Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (2011). *Diagnosing and changing organizational culture: Based on the competing values framework*. San Francisco: John Wiley & Sons.
- Cook, J., & Wall, T. (1980). New work attitude measures of trust, organizational commitment and personal need non-fulfilment. *Journal of Occupational Psychology*, 53(1), 39-52.
- Çalışkan, A. (2013). İç odaklı örgüt kültürünün yenilikçi davranışa etkisinde personel güçlendirmenin aracılık rolü. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 15(1), 88-112.
- De Jong, J. P., & Den Hartog, D. N. (2008). Innovative work behavior: Measurement and validation. *EIM Business and Policy Research*, 8(1), 1-27.
- Demirci, A., & Tarhan, D. B. (2017). Türkiye’de faaliyet gösteren liman işletmeleri ve bu işletmelerin etkinliklerinin veri zarflama analizi yöntemiyle ölçümü. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 144-160.
- Driscoll, J. W. (1978). Trust and Participation in Organizational Decision Making as Predictors of Satisfaction. *The Academy of Management Journal*, 21(1), 44-56. <https://doi.org/10.2307/255661>
- Duan, W. H., Asif, M., Nik, M. N. H., & Wan, Z. W. N. (2022). Emotional intelligence and high-performance leadership of women leaders: The mediating role of organization culture. *Management Research Review*, ahead-of-print(ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/MRR-06-2021-0419>
- Durmuş, K. (2019). Lider-üye etkileşiminin yenilikçi iş davranışına etkisinde örgütsel özdeşleşmenin yeri: Türk İhas sektörü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Dutton, J. E., Ashford, S. J., O’Neill, R. M., Hayes, E., & Wierba, E. E. (1997). Reading the wind: How middle managers assess the context for selling issues to top managers. *Strategic Management Journal*, 18(5), 407-423. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199705\)18:5<407::AID-SMJ881>3.0.CO;2-J](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199705)18:5<407::AID-SMJ881>3.0.CO;2-J)
- Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. London: SAGE Publications.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). *Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Babin, B. J., & Black, W. C. (2010). *Multivariate data analysis: A global perspective* (Vol. 7). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Hair, J. F. (2006). *Successful strategies for teaching multivariate statistics*. Proceedings of the 7th International Conference on Teaching Statistics (ICOTS-7), 1-5, Bahia: Brasil.
- Hayes, A. F. (2018). Partial, conditional, and moderated moderated mediation: Quantification, inference, and interpretation. *Communication Monographs*, 85(1), 4-40.
- Hayes, A. F., Montoya, A. K., & Rockwood, N. J. (2017). The analysis of mechanisms and their contingencies: Process versus structural equation modeling. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 25(1), 76-81.

- Hoffman, K., Parejo, M., Bessant, J., & Perren, L. (1998). Small firms, R&D, technology and innovation in the UK: A literature review. *Technovation*, 18(1), 39-55. [https://doi.org/10.1016/S0166-4972\(97\)00102-8](https://doi.org/10.1016/S0166-4972(97)00102-8)
- Hofstede, G. (1991). Empirical models of cultural differences. In N. Bleichrodt & P. J. D. Drenth (Eds.), *Contemporary issues in cross-cultural psychology* (pp. 4–20). Netherlands: Swets & Zeitlinger Publishers.
- Hofstede, G. (1998). Attitudes, Values and Organizational Culture: Disentangling the Concepts. *Organization Studies*, 19(3), 477-493. <https://doi.org/10.1177/017084069801900305>
- Jaworski, B. J., Stathakopoulos, V., & Krishnan, H. S. (1993). Control Combinations in Marketing: Conceptual Framework and Empirical Evidence. *Journal of Marketing*, 57(1), 57-69. <https://doi.org/10.2307/1252057>
- Joseph, E. E., & Winston, B. E. (2005). A correlation of servant leadership, leader trust, and organizational trust. *Leadership & Organization Development Journal*, 26(1), 6-22. <https://doi.org/10.1108/01437730510575552>
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (C. 5). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kirsch, L. J., Ko, D.-G., & Haney, M. H. (2010). Investigating the Antecedents of Team-Based Clan Control: Adding Social Capital as a Predictor. *Organization Science*, 21(2), 469-489.
- Kocabaylıoğlu, M. C. (2015). *Liman Çalışanları İçin Çeşitli Eğitim Faaliyetleri Ve Liman Saha Çalışanlarının Mesleki Yeterlilik Belgelendirmelerinin Yapılması*. II. Ulusal Liman Kongresi, (25-25), İzmir: Türkiye. <https://doi.org/10.18872/DEU.b.ULK.2015.0014>
- Koç, H., & Yazıcıoğlu, İ. (2011). Yöneticiye Duyulan Güven İle İş Tatmini Arasındaki İlişki: Kamu Ve Özel Sektör Karşılaştırması: the relationship between trust in manager and job satisfaction: a comparison between public and private sectors. *Dogus University Journal*, 12(1), 46-57.
- Küçük, B. A., & Günaydın, C. (2021). Lider ile Örgüt Düzeyindeki Güven Duygusunun Yenilikçi İş Davranışı Üzerindeki Etkisi: Değişime Direncin Rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(2), 540-576.
- Prieto, I.M., Pérez-Santana M. P. (2014). Managing innovative work behavior: The role of human resource practices. *Personnel Review*, 43(2), 184-208. <https://doi.org/10.1108/PR-11-2012-0199>
- Martins, E. C., & Terblanche, F. (2003). Building organisational culture that stimulates creativity and innovation. *European Journal of Innovation Management*, 6(1), 64-74. <https://doi.org/10.1108/14601060310456337>
- Mayer, R. C., Davis, J. H., & Schoorman, F. D. (1995). An Integrative Model of Organizational Trust. *The Academy of Management Review*, 20(3), 709-734. <https://doi.org/10.2307/258792>
- McAllister, D. J. (1995). Affect- and Cognition-Based Trust as Foundations for Interpersonal Cooperation in Organizations. *The Academy of Management Journal*, 38(1), 24-59. <https://doi.org/10.2307/256727>
- McMillan, J. H., & Schumacher, S. (2010). *Research in Education: Evidence-Based Inquiry, MyEducation Lab Series*. Boston: Pearson Education.
- Mertler, C. A., Vannatta, R. A., & LaVenita, K. N. (2021). *Advanced and multivariate statistical methods: Practical application and interpretation*. New York: Routledge.
- Nazir, S., Shafi, A., Atif, M. M., Qun, W., & Abdullah, S. M. (2019). How organization justice and perceived organizational support facilitate employees' innovative behavior at work.

- Employee Relations: The International Journal*, 41(6), 1288-1311.
<https://doi.org/10.1108/ER-01-2017-0007>
- Ouchi, W. G. (1979). A Conceptual Framework for the Design of Organizational Control Mechanisms. *Management Science*, 25(9), 833-848.
- Ouchi, W. G. (1980). Markets, Bureaucracies, and Clans. *Administrative Science Quarterly*, 25, 95-113 <https://doi.org/10.2307/2392231>
- Özdaşlı, K. & Yücel, S. (2010). Yöneticiye Bağlılıkta Yöneticiye Güvenin Etkisi: Yapısal Eşitlik Modeli İle Bir Analiz. *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 11 (1), 67-83.
- Preacher, K. J., Rucker, D. D., & Hayes, A. F. (2007). Addressing moderated mediation hypotheses: Theory, methods, and prescriptions. *Multivariate behavioral research*, 42(1), 185-227.
- Reilly, B. J., & DiAngelo, J. A. (1990). Communication: A Cultural System of Meaning and Value. *Human Relations*, 43(2), 129-140.
<https://doi.org/10.1177/001872679004300203>
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Schimmoeller, L. J. (2010). Leadership Styles in Competing Organizational Cultures. *Leadership Review*, 10(2), 125-141)
- Scott, S. G., & Bruce, R. A. (1994). Determinants of Innovative Behavior: A Path Model of Individual Innovation in the Workplace. *The Academy of Management Journal*, 37(3), 580-607. <https://doi.org/10.2307/256701>
- Şenol, L. (2022). Örgüt Kültürü, Çalışan Davranışı ve Yenilikçi İş Davranışı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy* 7(1), 149-159.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics: International edition*. Boston: Pearson.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics* (C. 5). Boston: Pearson.
- Terzi, A. R. (2005). İlköğretim okullarında örgüt kültürü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 43(43), 423-442.
- Tokgöz, E., & Seymen, O. A. (2013). Örgütsel Güven, Örgütsel Özdeşleşme Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki: Bir Devlet Hastanesinde Araştırma. *Öneri Dergisi*, 10(39), 61-76.
- Tuna, Ö. (2021). Örgüt kültürü tiplerinin bireysel yenilikçilik üzerine etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22(1), 199-218.
- Turpoa (2022). Türkiye Limancılık Sektör Raporu İstanbul., Erişim Tarihi: <https://www.turklim.org/sector-raporu-2022/>
- Ünal, A. U., & Alkan, G. B. (2015). Liman İşletmeleri İçin İş Sağlığı Ve Güvenliği Düzenlemeleri Ve Önemi. II. Ulusal Liman Kongresi, İzmir: Türkiye. doi: 10.18872/DEU.b.ULK.2015.0012
- Whitener, E. M., Brodt, S. E., Korsgaard, M. A., & Werner, J. M. (1998). Managers as initiators of trust: An exchange relationship framework for understanding managerial trustworthy behavior. *Academy of Management Review*, 23(3), 513-530.

- Woodman, R. W., Sawyer, J. E., & Griffin, R. W. (1993). Toward a Theory of Organizational Creativity. *The Academy of Management Review*, 18(2), 293-321. <https://doi.org/10.2307/258761>
- Yılmaz, E., & Sünbül, A. M. (2009). *Öğretmenlerin yaşam doyumlari ve okullardaki örgütsel güven düzeyi*. Bakü: Qafqaz University Publications.
- Yoon, S. W., & Park, J. G. (2022). Employee's intention to share knowledge: The impacts of learning organization culture and learning goal orientation. *International Journal of Manpower*, ahead-of-print(ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/IJM-01-2021-0004>
- Zhang, A. Y., Tsui, A. S., Song, L. J., Li, C., & Jia, L. (2008). How do I trust thee? The employee-organization relationship, supervisory support, and middle manager trust in the organization. *Human Resource Management*, 47(1), 111-132. <https://doi.org/10.1002/hrm.20200>
- Zhao, X., Lynch Jr, J. G., & Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197-206.

SURİYELİLERİN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE SUÇA KARIŞMA ORANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: BURDUR İLİ ÖRNEĞİ

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF SYRIANS AND THEIR COMPLIANCE RATE: EXAMPLE OF BURDUR PROVINCE

Serkan KÜÇÜKDOĞRU¹

1. Dr., Burdur Emniyet Müdürlüğü, Asayiş Şube
Müdürü, serkan98036@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-6541-0922>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
13.04.2023 04.13.2023

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
12.07.2023 07.12.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1281597>

Öz

Bireyin sosyo-demografik özellikleri ile suça karışma arasında ilişkinin olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışma, Burdur ilinde yaşayan Suriyeli bireylerin bu yöndeki genel durumlarını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın literatüründe göç olgusu, sığınmacı ve göçlerin suça karışma oranlarıyla bağlantısı gibi bazı unsurlar, sosyo-demografik özelliklerle ilişkili düzeyde incelenmiştir. Araştırmanın analiz kısmında ise Burdur ilinde yaşayan Suriyeliler ile sınırlı olarak 2018-2022 yılları arasında suça karışma oranları değerlendirilmiştir. Veriler, Burdur İl Göç İdaresi ve Burdur İl Emniyet Müdürlüğü'nden alınıp analiz edilmiştir. Bu amaçla beş kategoride, "Kişilere Karşı İşlenmiş Suçlar", "Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar", "Takibi Gereken Olaylar", "Topluma Karşı İşlenmiş Suçlar" ve "Millele ve Devlete Karşı İşlenen Suçlar" şeklinde suç türleri belirlenmiştir. Her bir suç türü ve gerçek şahıs sayısı üzerinden yapılan inceleme sonucunda en çok işlenen suçların 2018 ve 2020 yılları dâhilinde olduğu belirlenmiştir. Yine aynı şekilde kişilere karşı işlenen suçlar ile malvarlığına karşı işlenen suçların oranı da en yüksek oranlara sahiptir. Burdur ili kapsamında elde edilen veriler, genel olarak Burdur'da yaşayan Suriyelilerin nüfus, eğitim durumları ve suça karışma oranları üzerinden herhangi bir sorun yaratamayacağını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli Sığınmacılar, Sosyo-Demografik, Suç, Göç, Suça Karışma, Burdur İli.

Abstract

This study, which was conducted to determine whether there is a relationship between the socio-demographic characteristics of the individual and involvement in crime, was carried out to evaluate the general situation of Syrian individuals living in Burdur province in this regard. In the literature of the research, some elements such as the phenomenon of migration, the connection of asylum seekers and migrations with crime rates have been examined at the level of socio-demographic characteristics. In the analysis part of the research, the rates of involvement in crime between 2018 and 2022 were evaluated, limited to the Syrians living in Burdur. The data were obtained from Burdur Provincial Immigration Administration and Burdur Provincial Police Department and analyzed. For this purpose, crime types such as "Crimes Committed Against Persons", "Crimes Committed Against Property", "Incidents to Follow Up", "Crimes Committed Against Society" and "Crimes Committed Against the Nation and the State" were determined. As a result of the examination made on each type of crime and the number of real persons, it was determined that the most committed crimes were in 2018 and 2020. Likewise, the rates of crimes against persons and crimes against property have the highest rates. The data obtained within the scope of Burdur province showed that, in general, the Syrians living in Burdur cannot cause any problems based on their population, education status and crime rate.

Keywords: Syrian Migrants, Socio-Demographical, Crime, Migration, Involvement in Crime, Burdur Province.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The phenomenon of migration and its consequences have gained importance with the increase in the number of foreign nationals in Turkey in recent years. The increase in the number of Syrian individuals stands out among other foreign nationals. As a result of this situation, some studies are carried out such as refugees, the phenomenon of migration and the effects of this migration in cities. In this study, the relationship between the crime rate of Syrians living in Burdur and their socio-demographic characteristics was examined. Whether socio-demographic characteristics are a factor or not is the main subject of the research.

Research Questions

The research question was “Is there a relationship between the rates of involvement of Syrians living in Burdur according to crime types and their socio-demographic characteristics?” form was developed. Accordingly, the main focus of the research was to examine the rates of crime types..

Literature Review

People have been exposed to migration for many reasons in the historical process. The concept of migration and the expressed separation have a multifaceted effect in terms of people and places. It can be said that migration is not only seen as a change of place of the individual, but also beliefs, thoughts, rules and structures can create a transformation in the place of migration (Ekici and Tuncel, 2015). Irregular migrations may occur if the migrations are not followed up or especially if they are exposed to external migrations. Economic, social and psychological problems can be experienced on a societal scale (Öksüz, 2019). The fact that there is a lot of Syrian migration to Turkey after the internal conflicts in Syria shows that some important problems may occur. These problems can be examined in terms of cultural, economic, political, socio-demographic and security issues (Kızmaz, 2018a). These issues can also be evaluated on the basis of the crime phenomenon. According to the security problem and types of crime, the involvement of Syrians in the incident can be examined as a real person. Therefore, Syrians can be examined according to whether they create a security problem in terms of crime types in the city. This is important for cities like Burdur where the number of Syrian refugees is high. The influence of Syrians on security problems in the region is important in terms of making evaluations according to provinces in Turkey. This issue may also be necessary to conduct an investigation based on the socio-demographic characteristics of the Syrians in the region. Within the scope of the literature, it may be important to carry out studies in this direction and associations with the phenomenon of migration within the scope of crime analysis.

Methodology

The research was developed specifically for Syrian individuals living in the province of Burdur. After explaining the phenomenon of migration and the consequences of migration,

information about foreign nationals in Burdur province was obtained. The data used in the research were obtained from Burdur Provincial Directorate of Migration Management and Burdur Provincial Police Department. First of all, the rate of involvement of Syrian individuals in crime was compared with those of other foreign nationals. Then, the rate of involvement of Syrian individuals in crime between 2018-2022 according to crime types was examined. Types of crime will be discussed in five categories. These are; It can be specified as “Crimes Committed Against Persons”, “Crimes Committed Against Property”, “Incidents to Follow Up”, “Crimes Committed Against Society” and “Crimes Committed Against the Nation and the State”. At the same time, each year these types of crimes are compared with the ratio of the number of real persons involved in the events. Thus, it was determined whether there is a relationship between the rates of involvement of Syrian individuals in crime and their socio-demographic characteristics.

Results and Conclusions

As a result of the research, the types of crime and the number of both foreign nationals and Syrians in these crime types were determined. At the same time, the rate of events as a real person was analyzed according to the years 2018-2022. As a result of the research, it has been determined that the rates of crimes against individuals and crimes against property are at the highest levels. In the data obtained within the province of Burdur, it is seen that the rate of Syrians' involvement in crime is low and this is not effective on the basis of a regional problem. However, it has been shown that socio-demographic characteristics of Syrians, such as population and educational status, are not discriminatory in creating any problem over their involvement in crime.

1. GİRİŞ

Göç, insan ve insana özgü olan hemen her şeyi etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Tarihsel bir açıdan incelendiğinde göçün nedenleri ve sonuçları, terk edilen veya göç edilen yerlerde ciddi sorunların oluşabileceği bir sonuç yaratabilmektedir. Göç olgusu bu yönüyle sadece sosyal bir politika olarak ifade edilmemelidir. Bununla birlikte göçün ekonomik, toplumsal, politik, güvenlik gibi birçok konuda etkisi vardır. Göç süreçlerinin iyi yönetilmesi ve göç politikalarının ayrıntılı şekilde oluşturulması, yaşanacak sorunların azaltılmasında etkili olmakla birlikte bu kapsamda yapıcı çalışmaların ortaya çıkarılmasının da önemli olduğu söylenebilir. Burada genel olarak bölgesel, kentsel gibi spesifik olarak çalışmaların yapılması önemlidir. Aksi halde her şeyi olumsuz yönde etkileyebilecek bir sonuç, tarihsel ve toplumsal açıdan etkisini gösterebilmektedir (Ekici ve Tuncel, 2015). Göç olgusunda bu tür sorunların yaşanması, düzensiz göç konusunu karşımıza çıkarmaktadır. Düzensiz göçün kapsamı oldukça çeşitlidir. Bunların kayıt dışı, yetkisiz, gizli gibi gerçekleştirilmesi, düzensiz göçleri açıklamada kullanılabilir (Öksüz, 2019). Bu tür göçlerin özellikle toplumsal ölçekte olumsuz sonuçları fazla olabilmektedir. Göç profilinin özellikleri, yaşanabilecek sorunların azaltılmasında sosyo-demografik faktörlerin de devreye girmesinde etkili olabilmektedir. Özellikle de göçmen sayısına bağlı olarak düzensiz göçlerin olmasının sonuçları, bölgede güvenlik problemlerinin ve suç profilinin etkisinin göstermesinde de etkin bir boyuta sahiptir.

Göçmenler ve suç olgusu üzerinden değerlendirme yapıldığında, Türkiye’de son yıllarda göçün yaygınlaşmasından dolayı önemli olmuştur. Düzensiz göçle ilişkili olduğu ifade edilmekle birlikte göç, göçmenlerin sosyo-demografik, kültürel, güvenlik gibi konularda toplumsal sorunların yaşanmasında bir faktör olabilmektedir. Günümüzde göç sorununun en çok incelendiği ve etkilerine odaklandığı grup olarak Suriyeli sığınmacılar, güvenlik kaygısı ve suç analizi bağlamında üzerinde durulan konulardan biridir. Suç artışlarında etkileri, bölgesel incelemelerin yapılmasına ortam hazırlamıştır. Burada sosyo-demografik faktörlerin de etkili olduğu üzerinde durulmaktadır (Kızmaz, 2018a). Ancak temelde böyle bir duru ‘suç korkusu’ sorununu da beraberinde getirmiştir. Böyle bir korkunun göçmenlere yöneltimi, yasa dışı göç hareketlerine, yaygınlaşma gösteren ekonomik ve sosyal sorunlara ilişkin ifade edilmiştir. Kentte güvensizliğin artmasına neden olmakla birlikte suç analizinin de Suriyeli bireylere özgü yapılmaları yaygınlık kazanmıştır (Karasu, 2018). Suç analizi, suç tiplerine yönelik incelenmekle birlikte genel doğrultuda suçun niteliği, olaylarda gerçek şahıs incelemesinin ve oranlamasının yapılmasını önemli kılmaktadır. Dolayısıyla suç profilinde kentlere özgü bu tür verilerin de ortaya çıkarılmasının daha iyi bir sonuç almada etkili olabileceği söylenebilir.

Bu çalışmada, Burdur kentine yaşayan Suriyeli bireylerin suç tiplerine bağlı olarak suça karışma oranları incelenecektir. Burdur’da yaşayan Suriyeli profili ve Burdur İl Emniyet Müdürlüğü verilerinden suç tiplerine bağlı Suriyelilerin kriminal yönelimleri değerlendirilecektir. Dolayısıyla suç tiplerine göre olaylarda gerçek şahıs olarak Suriyelilerin genel oranları belirlenecektir. Araştırma kapsamında Burdur

ilinde yaşayan yabancı uyruklu bireylerin tamamı için de suç tipi profili çıkarılacaktır. Araştırmada genel olarak Suriyelilerin sosyo-demografik özellikleri ile suça yönelimleri arasında bir ilişkinin olup olmadığı üzerinden incelemede bulunulacaktır. Bu kapsamda ise Suriyeli sığınmacıların eğitim durumu, ilkökul, ortaokul ve lise kapsamında değerlendirilerek suç profili üzerinde etkisinin olup olmadığına bakılacaktır.

2. GÖÇ, NEDENLERİ VE SONUÇLARI AÇISINDAN DÜZENSİZ GÖÇ

2.1. Göç Olgusu ve Türleri

Göç kavramı, ekonomik, politik ve toplumsal nedenlere bağlı olarak bireylerin/toplumların, bir ülkeden başka bir ülkeye yerleşmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla başka bir yerleşim alanına gitme ya da taşınma işi göç şeklinde değerlendirilmektedir. Göç olgusu, tarihsel süreçte belirli nedenlere yönelik yaşanabilmeye birlikte çağın şartlarına bağlı olduğu kabul edilebilir. Bu nedenle göç, statik değil, her an meydana gelebilecek dinamik bir olgudur. Özellikle de savaşlarda, soykırımlarda ya da bu tür büyük yaşanma zorluğunun o tür bölgelerde olmasını zorlaştıran durumlarda göç ve etkisi meydana gelebilir. Bu açıdan göçlerin kitlesel halde yaşanması, öncelikle sınır ülkelere olan göç hareketliliğinin de oldukça büyük olması anlamına gelmektedir (Topalakçı, 2019). Bu yönüyle göç olgusu, göç veren ülkeler için önemli olduğu kadar göç alan ülkeleri de etkilemektedir. Uluslararası Göç Örgütü'nün 2020 yılı raporuna göre 272 milyon uluslararası göçmenin olduğu bilinmektedir. Bu ise dünya nüfusunun yaklaşık olarak %3,5'ini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra göçlerin hangi bölgeler arasında gerçekleştiği de önem kazanmaktadır. Hayat seviyesinin yüksek olduğu Avrupa ülkelerine olan göçler, güvensizlik algısının da doğmasına neden olabilecek bir faktör olarak görülmektedir. Ülkelerin göç politikaları bu yönde öne çıkmaktadır. Temelde Türkiye, farklı ülkelere gelen dört milyondan fazla mültecinin bulunduğu yer konumdadır. Barınma, eğitim ve sağlık hizmetlerinin karşılanmasıyla birlikte ise göçün farklı sonuçları, bölgesel ölçekte meydana gelmiştir (Güler, 2021).

Göç olgusunun önemi ve etkisi, göç çeşitlerine göre değişmektedir. Buna göre belirli bir zaman dilimi -ya da kısa bir zaman dilimi için- gerçekleştirilen göçlerin yanı sıra, uzun dönemli göçler arasında önemli farklılıklar vardır. Zorunlu ve gönüllü göçlerin de etkileri yine terk edilen ve göç edilen yerlere göre değişebilmektedir. Mevsimlik göçler kısa dönemli bir göçken, sürekli göçler uzun dönemli etkileri olan göçlerdir. İç göçler de aynı şekilde bölgesel açıdan farklılıkların doğmasına neden olmaktadır. Bir diğer göç türü olan emek göçü ise, insan kaynağının kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Dış göçler ise toplumsal çatışmaların kaynağı olmakla birlikte güvenlik sorunu olabilecek göç türü olması dolayısıyla da önemlidir (Çağlak, 2017). Bu göçler arasında özellikle de düzensiz göçlerin yaşanması ise sorunları daha çok artıracak etkilere sahiptir. Etnik gruplara, ekonomik yapıya, toplumsal çerçeveye, güvenlik algısına göre farklı sonuçlar doğurabilecek göç potansiyeline sahip olabilmektedir (Kızmaz, 2018a). Bu bağlamda göç olgusu ve türleri, bölgesel/toplumsal ölçekte sorunların artmasında etkili faktörlerden biri olabilmektedir.

2.2. Düzensiz Göç Etkisinin Sığınmacılar Özelinde İncelenmesi

Göç olgusunda düzensiz göç, kişinin düzensiz ya da yasadışı (geçersiz ya da sahte belgeler) araçları kullanarak yeni yerleşim yerine geçmesi şeklinde oluşmaktadır. Düzensiz göçün yaşanmasında küreselleşmenin etkili bir faktör olduğu vurgulanabilir. Sınırsızlığı ve zaman-mekân sıkışmasını ifade eden küreselleşme, bireylerin yer değiştirmesinde ve göçe yöneliminde etkili faktörlerden biri olmuştur. Düzensiz göç, göçe yönelik stratejik bir başarının yakalanmaması durumunda ülkelerde problemlerin artış gösterdiği göçlerdendir. Örneğin Türkiye'nin hem 'transit' hem de 'hedef' göç ülkelerinden olması, Avrupa'dan sığınmacı alması ve mültecilerle birlikte buna maruz kalan ülke profilindedir. Diğer yandan düzensiz göçün gerçekleşmesinde Doğu ve Güneydoğu bölgesinde dağlık arazi koşullarına sahip olan yerlerin sınır boylarında, yürüme ve binek hayvan sırtında, kara sınır kapısıyla gelmesiyle oluşan ölçüt olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sahte ya da tahrif edilmiş belgelerle hava sınır kapılarından gelenler de aynı şekilde düzensiz göçün ciddi sorunlarına işaret etmektedir (Bodur Ün ve Paydak, 2017). Buna bağlı olarak düzensiz göç, devletin sevk, kabul ve transit geçişlerini düzenleyen norm dışında yapılmış göçlerdir. Hedef ülke bağlamında göçmenin bir ülkeye giriş yapmasında, yerleşmesinde, ikametinde ya da çalışma durumuna yönelik göçmen düzenlemeleri dâhilinde yetki veya belgelere sahip olmadan ülke girişini gerçekleştirmesi durumu, düzensiz göç şeklinde belirtilmektedir (Güçlü, 2020). Bu nedenle düzensiz göçün boyutları, neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde incelenebilir. Örnek üzerinden bu yönde bir inceleme, göçmenlerin sosyo-demografik özellikleri ile düzensiz göç ilişkisinin olup olmaması durumu yapılabilir. Stratejik bir başarının yakalanması, göçlerin düzenliliğiyle sosyo-demografik özellikleri arasında ilişkinin kurulabileceğini gösterebilir. Göçmenlerin özellikleri ile düzensiz göç faaliyetlerinin yaşanması arasında bir ilişki kurulduğunda, sosyo-demografik faktörlerin de bu konuda önemli bir yere sahip olabileceği söylenebilir.

Düzensiz göç kapsamında kesin bir ayırımın yapılması zordur. Bunun ise temel nedeni, bireyin durumunun zamanla değişmesidir. Dolayısıyla normal yollarla bir ülkeye göç eden vatandaşın sonradan düzensiz göç içine de girebileceği söylenebilir. Düzensiz göç içeriğinin hem geniş hem de değişkenliği bir gösterge olabilmektedir (Şemşit, 2010). Türkiye'ye düzensiz göçlerle gelenler arasında Suriyelilerin olduğu söylenebilmektedir. Son yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu ve Asya kökenli ülkelere gelenlerle bir transit ülke konumuna ulaştığı görülmektedir. Suriyeli sığınmacılar da bu kategoride düzensiz göçler için önemli bir yere sahiptir (Türkkan, 2019). Sığınmacılar profilinde yaşanan göçler incelendiğinde, bu durumun önemli bir anlama geldiği belirtilebilmektedir. Genel bağlamda göçmen, mülteci, sığınmacılar şeklinde kullanılan kavramlar, ülkenin vatandaşları tarafından 'bizden değil' anlamının sonucuna işaret etmektedir. Bu durum ise damgalayıcı olup ayrımcılığın da görülmesine neden olabilecek sorunlardan biridir. O ülkenin vatandaşı olduklarında bile bu kavram kullanılmaya devam edilmekte ve hatta o bireylerin çocukları bile bu kavramlarla anılmaktadır (Uyar ve Ercan, 2021). Bu durum, sığınmacılar özelinde düzensiz göç durumlarıyla da etkisini daha çok hissettirmektedir. Toplumda meydana gelen her bir değişimden sığınmacıların etkilenebileceği ya da sığınmacılardan kaynaklı sorunlarda artışların

olabileceği gibi bazı sorunların artacağını göstermektedir. Ayrımcılık ve damgalama, sağlıklı toplum ve kent yapısının oluşmasını zorlaştırabilecek sonuçlar yaratabilmektedir. Bu kapsamda sığınmacı profili ile karşımıza çıkan örnekler fazladır. Suriyeliler özelinde olmakla birlikte bir başka değerlendirme, Orta Amerika ülkelerinde yaşanan güvenlik ve yoksulluk sorunudur. Doğan (2018) çalışmasında, bölge halkını tehdit eden cinayet, uyuşturucu, insan kaçırma gibi faktörler, ekonomik göçmenler ile şiddetten kaçan göçmenleri düzensiz göç sürecinde benzer zorlukları aşmaya çalışan sığınmacılar olarak görmek mümkündür. Bu bağlamda düzensiz göçün yaşanmasına neden olan unsurlar ile düzensiz göçün gerçekleştirildiği ülkeler özelinde bu sorunların da yaşandığı söylenebilir. Örneğin ekonomik faktör, bireyin sosyo-demografik özellikleri kapsamında, eğitim durumu ve işgücü niteliği üzerinde bir sonuç vermektedir. Düzensiz göç her açıdan yasal düzenlemelerle denetlenmediğinde problem yaratabilir. Bu nedenle düzensiz göçlerin sosyo-demografik özellikler de ele alınarak incelenebilecek bir konu olduğu söylenebilir.

3. SUÇ, SUÇ TIPLERİ VE GÖÇMENLERİN KRİMİNAL YÖNELİMİ

3.1. Suç Olgusu ve Tipleri

Sosyal sistemin ve bireylerin korunması amacıyla suç olgusu önemli bir yere sahiptir. Bu konu sadece az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeleri ilgilendiren bir konu değildir. Gelişmiş ülkelerin de bu doğrultuda çalışmalar yapmasının önemli bir unsur olduğu kabul edilmektedir. Suç olgusuna bakış açısı toplumu suçlardan arındırmayı, artış gösteren suçlara karşı önlem almayı, çözümler geliştirmeyi gibi birçok konuyu kapsamaktadır. Suç ve suç olgusunun çözüm üretilmesi gereken davranışlar olduğu ifade edilmektedir (Yıldırım, 2014). Suçun işlenmesi ve sosyo-demografik faktörler arasında ilişkinin kurulması, suçun birçok konuyla ele alınabileceğini göstermektedir. Örneğin suç ve yaş ilişkisi üzerine değerlendirme yapıldığında, yaş aralıklarına göre suçun işlenme oranının da değiştiği belirtilebilir. Buna göre gençlik suçları olarak ilişkilendirilen erken dönem yetişkin suçlarının malvarlığına karşı işlenen suçlar ile uyum gösterdiği belirlenmiştir. Aynı şekilde yetişkin suçlarının da hayata, hürriyete, şerefe karşı işlenmiş suçlarla uyum gösterdiği görülmüştür (Çalışkan, 2021). Dolayısıyla suç unsuru, birçok parametreyle açıklanabilmektedir. Aynı zamanda toplumsal, kültürel ve ekonomik faktörler de suç türü çerçevesinde incelenen unsurlardır. Yaşa bağlı değerlendirme de aynı şekilde suç türleri bağlamında ele alınan konulardır. Suç olgusuna yönelik geliştirilen yaklaşımlar ve suç türleri arasında da bir ilişkinin kurulabileceği söylenebilir. Suçun ortaya çıkmasında zaman ve mekâna göre değişen davranışların söz konusu olduğu, birtakım davranışların gelişmesiyle birlikte arttığı söylenebilir. Akpınar (2018) çalışmasında suç türlerinin toplumdan topluma ya da aynı toplumda zaman içerisinde görece olarak bazı davranışların bütün toplumlarda çok yaygın düzeyde gerçekleştiği belirtilebilir. Buna göre toplumsal faktörler de suç türlerini farklılaştıran ya da oranlarını azaltan/artıran bir konudur.

Suç türleri genel olarak beş ayrı kategoride incelenebilir. Temelde maddi ve manevi sonuçlarıyla olumsuz bir durum yaratan davranışların tamamı suç olarak görülmekle birlikte bu suç türlerinin

gruplandırılması önemlidir. Bu araştırma özelinde “Kişilere Karşı İşlenmiş Suçlar”, “Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar”, “Takibi Gereken Olaylar”, “Topluma Karşı İşlenmiş Suçlar” ve “Millete ve Devlete Karşı İşlenen Suçlar” şeklinde bir gruplandırma tercih edilmektedir. Bu gruplandırmalar bağlamında ise suç türleri, bazı kuramlardan etkilenmektedir. Örneğin damgalama kuramı üzerinde duran Güllü (2014), çalışmasında bireylerin etkilenmesini, onların suç işleme potansiyelinin fazla olduğunu gösteren durum olarak algılanması sorunuyla ele almaktadır. Bu teori temelde, yapıyı ihmal edici düzeydedir. Çok geniş çeşitlilik barındıran suç türlerini açıklamada da yetersizdir. Sokak çeteleri, alkolizm, uyuşturucu gibi suç türlerini açıklamak için kullanılmaktadır. Damgalayıcı suçların asıl problemleri, azınlık gruba karşı bir suç değerlendirmesinin de karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin sosyo-demografik özellikleri açısından farklı toplumların başka bir toplumda yaşaması, onların suça yönelimlerinde etkili faktörlerin incelenmesine neden olmuştur. Bununla birlikte doğrudan damgalama gibi durumların da bir sorun teşkil ettiği ifade edilebilir. Örneğin göç olgusu da damgalayıcı bir faktör olarak görülebilir. Bu çerçevede göç ile suç arasında bir ilişkinin olup olmadığı meselesine yoğunlaşma gösterilmiştir. Kızmaz (2018b), bu yönde bir ilişki üzerinde dururken göç eden kişilerin genel profillerinin, göçmenlerin göçten önceki yaşamış oldukları sorunların, göçmenlerin sosyo-kültürel yapılarının, göç edilen bölgedeki suçluluk sayısının, göçmenlerin suçluluk düzeylerinin gibi birçok konuyla bunların değerlendirileceği üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla azınlıklar, mülteciler, sığınmacılar gibi birçok grup için göç ve suç analizi yapıldığında, ortaya çıkan sonuçlar ile suç türleri ilişkisinin kurulmasının önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

3.1.1. Sosyo-Demografik Özellikler ile Bireyin Suça Yönelimi Arasındaki İlişki

Sosyo-demografik ve suç özellikleri arasında bir ilişki kurulduğunda, temelde bunun çocuklar ya da ergenler için suça sürüklenmeleri kapsamında bir değerlendirme yapılmaktadır. Erkek çocukların bu durumda suça sürüklenme durumları fazla olmakla birlikte genelde madde kullanımı ya da sigaranın kullanımıyla birlikte başlayan davranışsal tepkilerin oluşturulduğu belirtilebilmektedir. Bu kapsamda yaralama suçuna sürüklenenlerin sayıca fazla olduğuna ilişkin yapılan bir çalışmada, suç olgusu ve türü de aynı şekilde suça yönelimde üzerinde durulması gereken konular arasında yer almaktadır. Burada ise çocukların işledikleri suçların yetişkinlerin işledikleri suçlardan farklılık göstermesi, özellikle de sosyo-demografik açıdan değerlendirme yapmada, suç türlerinin yanı sıra suçun yaşa göre de değişkenliğinin olduğunu göstermektedir (Pelit ve Alkan, 2022). Sosyo-demografik özelliklerden yaş, eğitim durumu, ailenin eğitim durumu ve yaşanan yerleşim yerleriyle ilgili olarak suç özellikleri, suçun çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Ayrıca sosyal çevrenin de etkisi, bireyin yaşadığı toplumla ilgili bilgi vermesi açısından sosyo-demografik özelliklerin şekillenmesinde belirleyicidir. Buna göre sosyo-demografik özelliklerin suç ile ilişkisini açıklamada bireyin yaşadığı toplumsal perspektifin de aynı ölçüde etkili olduğu belirtilebilir (Kayma ve Gökler, 2021).

Suçta yönelim ile sosyo-demografik özellikler arasındaki ilişki, her yaş grubuna özgü nitelikte ifade edilebilecek bir kavramdır. Burada çocukların aile ortamı ve buldukları çevre etkili faktörlerden biri olmakla birlikte yetişkinlerin de suçta yöneliminde böyle bir durum önemli parametrelerden biridir. Bu yönde Ersen ve diğerleri (2011) tarafından suç işlemiş kadınlar üzerinde yapılan bir çalışmada, sosyo-demografik özellikler ele alındığında, eğitim ve gelir düzeyinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Boşanmış ve evli kadınların da suç oranlarının fazla olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda hükümlü kadınların alkol ve madde kullanımının da yüksek olduğu, bulgularda öne çıkan unsurlardır. Buna göre suçta yönelen yetişkinlerin sosyo-demografik özelliklerindeki benzer durumların genelde aynı olduğu söylenebilmektedir. Demirel (2017) çalışmasında ise sosyo-demografik özellikler açısından ekonomik faktör üzerinde durulmuştur. Buna göre yetişkinlerin suçta yönelimlerinin sosyoekonomik bir faktörle ele alındığı söylenebilir. Araştırmada özellikle mala karşı suç davranışının gelişmesinde etkili bir faktör olabileceği tespit edilmiştir. Yine bir başka tespit ise, cana karşı suç davranışının gelişmesinde bireysel özelliklerin etkili olabileceği yönünde bir sonuç elde edilmiştir. Dolayısıyla suç türlerine bağlı olarak sosyo-demografik faktörlerle ilişkiden bahsedilebilir. Sosyo-demografik değişkenlerin her birinin suç türlerinden bazılarının daha baskın hale gelebileceği durum olduğu söylenebilmektedir. Bu çerçevede suç türü ve suçta yönelim ilişkisinde sosyo-demografik unsurlar göz önünde bulundurulabilir.

3.2. Göç ve Suç Üzerinde Etkili Faktörler

Göç potansiyelinin son yıllarda artmasıyla birlikte özellikle de Türkiye’de araştırmacılar, göç ve suç ilişkisi üzerinde durmaktadır. Bazı kriminologlara göre göçmenlerin hedef ülke sakinleriyle karşılaştırıldığında, suç işleme eğilimlerinin daha çok olabileceği ve birçok suçun da özellikle göçmen bireyler tarafından gerçekleştirildiği iddia edilmektedir. Bazı kriminologlar ise bu teze ilişkin karşı duruş sergileyerek göçmen ve suç ilişkisinin olmadığını savunmaktadır. Suçun göçmenden kaynaklı olduğuna ilişkin değerlendirmeler dikkate alındığında, ayrımcı politikaların ve yabancılaşmanın artış gösterdiğine değinilebilir (Güçlüten ve Cereci, 2021). Göç ve suç arasındaki ilişkiyi açıklamak için literatürde buna ilişkin görüşlerin fazla olduğu dikkat çekmektedir. Kızmaz (2018b) araştırmasında da göç ve suç ilişkisi üzerinde durulmuş, suç oranlarıyla kıyaslama yapılarak ve suç işleyen göçmenlerin özelliklerine bağlı kalarak değerlendirme yapılabileceği ifade edilmiştir. Örneğin göçün suç oranlarında artışların olacağını ifade eden araştırmacılar, genellikle ikinci ve üçüncü nesiller ve bazı etnik göçmen grupları arasındaki suçluluk ilişkisini vurgulamaktadır. Dolayısıyla göç ve suç üzerinde etkili olan faktörlerin incelenmesini gerektiren konular olarak yorumlamaktadır. Bu olay, temelde göç nedenleri ya da göç eden grupların da sosyo-demografik özelliklerle ilişkilendirilerek incelenebileceği bir konu boyutuna ulaşabilir. Burada ise bireysel faktörler, istihdam ve ekonomiye bağlı sorunlar, göçmenlere yönelik geliştirilen tavır-tutum ile göçmenlerin etnik yapısı ile toplumsal uyum sorununa bağlı ilişkilendirmeler önemli birer konular haline gelebilmektedir. Aynı zamanda Kaşlı (2022) çalışmasında göç-suç ilişkisinin kurulmasında çok yönlü kavramların etkili olabileceğine değinilmektedir. Bu konu özelde Suriyeli bireylerin Türkiye’de yaşamaya başlamasıyla birlikte gündemden düşmemektedir. Suriyeli failler tarafından işlenen suçların

göç kavramıyla ilişkilendirilmesiyle birlikte araştırmacılar, belirli faktörlerin bu konuda etkili olabileceği üzerinde de durmaktadır. Dolayısıyla göç ve suç arasındaki ilişkilendirmelerde birtakım faktörler, Türkiye’de suç türlerine bağlı olarak da incelemelerin yapılabileceği konulardan biridir. Aynı zamanda göçmen sayısı ve suç profilinin analiz edilmesi, bölgesel olarak da incelemelerin yapılmasını önemli kılmaktadır.

3.2.1. Bireysel ve Eğitim Faktörleri

Suçta yönelim ve bireysel faktörler arasında kurulan ilişki, davranışların yüksek oranda etkisini göstermesine dayanan bir anlayışla ele alınmaktadır. Örneğin bireydeki öfke hissi, suça yönelimde ya da suç işlemede etkili bir faktör olabilmektedir. Burada önemli olan konulardan öfkenin şiddetine bağlı değerlendirme yapılabilir. Bu öfke şiddeti, bireyin yaşadığı kültürden etkilenmekle birlikte öfkesini engelleyebilecek bazı mekanizmaların da gelişmesinde yine bu konuların önemli olabileceği belirtilir. Burada özellikle de bireysel faktörlerin tek başına bir etken olamayacağı ve toplumun kültür yapısının da birey üzerinde etkisinin olabileceği söylenebilir (Demirel, 2017). Bireysel faktörlerin önemi ve etkisi, özellikle de 20. yüzyıla kadar suç olgusunun ifade edilmesinde bireysel faktörlerle açıklamalara dayanan bir sonuç yaratmaktadır. Suç üzerinde 20. yüzyıldan sonra ise bireysel faktörlerin yanında toplumsal ve çevresel faktörlerin de etkili olduğuna değinilmiştir. Aynı zamanda bu yönde bir eğilim gösterilmesinde kentleşme ve suç oranlarında yaşanan artış ilişkisi fazladır. Güvenlik problemlerinin kentleşmeyle birlikte artması, suç analizinde bireysel faktörlerin yanı sıra çevresel/toplumsal ilişkilerin de önemli bir unsur olarak görülmesine zemin hazırlamıştır (Can, 2019). Güvenlik algısı ve kent ilişkisinin günümüz için de önemli bir sorun olduğu söylenebilir.

Kent güvenliğinin sağlanmasının hem refah seviyesini yükseltmeye olan etkisi hem de gelişmişlik düzeyini artırmadaki sonucu, suç analizinin bu yönde ele alınmasına ortam hazırlayan konulardır. Kentsel güvenliğin oluşturulması, güvenli çevreyi de oluşturmak anlamına gelmektedir (Küçükdoğan, 2020). Bu gibi durumlar bireysel faktörleri, suç ilişkisinin ortaya koyulmasında tek başına yeterli olmayan bir kavram olarak görmemize ortam hazırlamaktadır. Bireysel sorunlar ve göç ilişkisine bağlı olarak değerlendirme yapıldığında ise bu konu suç profilinde üzerinde durulanlardan biri olmuştur. Türkkan (2019) çalışmasında göçün, göçmenler tarafından bireysel sorunlar oluşturması kadar ülkeler açısından da bu konunun ciddi sorunlar yarattığını belirtmektedir. Burada özellikle de bireysel faktörler bağlamında göç ilişkisi, bireyin suça yöneliminde belirleyici konular olabilmektedir. Örneğin birey, göç eğiliminde bulunduğu davranışlara bağlı olarak suça yönelimlerini tetikleyebilir. Dolayısıyla bireysel faktörler de kişinin genel özellikleri kadar suçu gerçekleştirmede etkili olabilecek diğer bir konu olarak yorumlanabilir. Yıldırım (2004) çalışmasında ise bireyin kişisel çıkarları ile yaşadığı toplumdaki uyumu arasında bir dengenin olması gerektiğinden bahsetmektedir. Farklı bir grupta yaşamaya başlayan birey, değişikliğe karşı çıkma ya da uyum sağlamada bireysel özelliklerine göre bir tepki gösterebilir. Bu nedenle uyumun sağlanamadığı durumlarda bireysel faktörler, suça yönelime ortam hazırlayacak bir

duruma da işaret edebilir. Aynı zamanda kişinin kendi grubunun etkisi de uyum sürecinde etkili bir faktördür. Bireylerin çok farklı rolleri bulunduğu için grubu bir araya getiren unsurların da bu rollerdeki tutumu önemlidir. Bu bağlamda özellikle de tek bir kişinin başka bir ülkede yaşanmasından ziyade topluluk halinde başka ülkelere göç edenler, mülteci, sığınmacı olarak kabul edilmekte ve bireysel özelliklerin o toplumla olan uyumu, bu açıdan da incelemelerin yapılmasını gerektirmektedir. Suç yöneliminde bireyin kendi toplum davranışlarından da etkilenebileceği, çoğunluğun olması halinde daha farklı bir suç profili ya da analizi ile karşımıza çıkabilmektedir. Bireysel faktörler ve grup ilişkisi de bu yönde göçmenlerin suça yönelimini açıklamak için önemli bir unsur olabilir.

Suçta yönelim ile eğitim faktörü arasında kurulan ilişki, suçu azaltmada genellikle eğitimin öne çıkan bir faktör olduğunu göstermektedir. Eğitimin geliştirilmesi, kalitesinin artırılması, bilgi düzeyinin iyileştirilmesi gibi birçok konunun suç azaltmada belirleyici olduğu düşünülmektedir. Eğitimlerin eşit, nitelikli ve erişilebilirlik düzeyinin artırılması, bireyin eğitimlerini geliştirmesine bağlı bir katkı sunması gibi faktörler, bireyin suça atılma ya da suç mağduru olma durumunu azaltabilmektedir (Sezer, Kahya ve Yıldırım, 2022). Suça yönelmede kişinin bireysel faktörleri ile eğitim arasında da ilişki kurulabilir. Buna göre bireyin yaş aralığına bağlı olarak suça yönelimlerde değişimlerin yaşanabileceği söylenebilir. Yanlış olan ya da yeterli olmayan eğitimler, ergenlik döneminde bireyin suça yönelmesine neden olabilmektedir. Ayrıca çocukluk döneminde sevginin az gösterilmesi de suça yönelmede etkili unsurlar olarak değerlendirilebilir. Suça yönelim faktörlerinde eğitim, bireyin ahlak kurallarını algılamasında, değer yargılarında, göç durumlarında etkili birer faktörler olarak kişinin davranışlarını ortaya koymada önemli olmaktadır (Kıyak, Seki ve Dilmaç, 2022). Eğitim düzeyleri ile çocuk davranışları arasında da ilişki kurulmaktadır. Anne-baba eğitim düzeyleri arttıkça, suça yönelimin de aynı oranda azalacağı ifade edilmektedir (Yılmaz, 2009). Dolayısıyla suça yönelim ile eğitim faktörü ilişkisi, sadece bireyin eğitimi ile sınırlı kalmayan, ailenin de eğitim düzeylerini ortaya koyan bir faktördür.

3.2.2. İstihdam ve Ekonomiye Dayanan Sorunlar

Göç olaylarının yaşanmasında istihdam ve ekonomik temelli faktörler öne çıkmaktadır. Bunun için göç sonrasında aynı sorunların devam etmesi, suça yönelimleri artırabilir. Diğer bir önemli konu ise bireyin zorunlu göç yaşaması ve sığınmacı olarak bir ülkeye yerleşmesi gerekliliğidir. Böyle ortamda bireyin kendi ülkesinde yaşamadığı istihdam ve ekonomi sorununu göç ettiği ülkede yaşaması, sorunun artmasına neden olan faktörler şeklinde belirtilebilir. Genel olarak Kızmaz (2018b) çalışmasında ifade edildiği üzere göçmenlerin istihdam ve piyasa girişlerine ilişkin yaşayacakları zorluklar, suça yönelimi artırabilecek bir etken olarak ekonomik sorunların yaşanmasından dolayı meydana gelebilmektedir. Genel olarak malvarlığına karşı işlenen suçların çok fazla meydana gelmesinin temel nedenleri olarak da ekonomik sorunlar, üzerinde durulması gereken unsurlardır. Göçmenlerin suça eğiliminde ise Güçlüten ve Cerci (2021) çalışmasında geliştirilen görüş, istihdamda yerlilerin istihdamından daha düşük ücretlerle iş görmek zorunda kalmalarıdır. Genel olarak işverenlerin bu yönde bir davranışı,

göçmenlere yönelik uyguladığı ifade edilebilir. Göçmenleri sevmedikleri ya da onlara alışamadıkları için de bu yönde bir davranış geliştirildiği ifade edilebilir. Bu ise göçmenlerin istihdamını zorlaştıran ya da daha düşük bir ücretle çalışmalarına neden olan temel faktörlerdir. Taş ve Özcan (2013) çalışmasında ise istihdam olanakları ile ayrımcılık ve sonucunda oluşan yoksulluk konusuna değinilmiştir. Yoksulluğun nedeni, istihdam olanaklarının yeterince sağlanamamasına dayanmaktadır. Böyle bir durumda ise bireyin suça yönelimi söz konusu olabilmektedir. Temelde ekonomik faktörlere dayanan sorunların meydana geldiği kabul edilebilir.

Ekonomik faktörler ve suç ilişkisi, göçmenlerin yer değiştirmesindeki temel nedenlere göre de ifade edilebilir. Burada öncelikle 20. yüzyılın son dönemleriyle birlikte siyasal istikrarsızlıkların etkisini hissettirmesi ve çatışmaların şiddetli yaşanması, savaş suçlarının artmasına neden olmuştur. Böyle bir durumda savaştan kaçmak için göç edenler, dünya genelinde mülteci, sığınmacı sayısında artışlara ortam hazırlamıştır. Ülkelerinden sadece siyasi nedenlerle sınırlı kalmayan ve ekonomik faktörlerle de ayrılan insanlar çoktur (Nurdoğan, Dur ve Öztürk, 2016). Bu ise diğer ülkelerde ekonomik sorunların devam etmesi halinde suça yönelimlerin de etkisini sürdüreceği anlamına gelmektedir. Suriyeli mültecilerin bu yönde ele alınmasında, genellikle yaşadıkları yer ve suça yönelimleri arasında ilişkinin kurulabileceğini göstermiştir. Kentlerin kenar mahallelerinde sayılarının daha fazla olması, suça yönelimlerin de aynı şekilde artmasına neden olabilmektedir. Ekonomik faktörlerin etkisi de böyle bir durumda suçların artış göstermesi anlamına gelmektedir. Ciddi güvenlik sorunlarının da böyle bir durumda yaşanabileceğinin ifade edildiği vurgulanabilir. Genel bağlamda gelir seviyesi düşüklüğü, eğitim hayatından uzak kalma gibi durumlar, ekonomik sorunların artış göstermesi ve suça yönelim arasında ilişkinin kurulabileceğini de göstermektedir (Çapar Parsıloğlu, 2020).

3.2.3. Göçmenlere Yönelik Tavır-Tutum ve Toplumsal Uyum Sorunu

Göç hareketleriyle birlikte yaşanan gelişmeler arasında terk edilen ya da yerleşim gösterilen yerin genel durumu önemlidir. Bununla birlikte göçmenlerin genel özellikleri, yerleştikleri bölgelerdeki halkın tutumunu da etkilemektedir. Bunun yanı sıra göçmenlerin ekonomik durumları, göç edilen bölge istihdam düzeyi, göçmenlerin cinsiyetleri ve yaş dağılımları, yerel halkın göçmenlere olan tavırları gibi faktörler, suç ve göç arasında bir ilişkinin kurulmasına neden olmaktadır. Bu durumla birlikte bölgedeki halk, tavır ve tutum geliştirmektedir. Göçmenlere tanınan haklar da bölge insanını tedirgin eden mesele olarak görülebilir. Göçmenler daha fazla hakka sahip olmak istediklerinde, bölgedeki toplumun böyle bir durumdan rahatsızlık duyması, o bölgenin kültürüyle çatışma yaşamalarına neden olmaktadır. Uyum gösterilmesindeki zorluklar, suç ve göç arasında bir değerlendirmenin yapılmasına ortam hazırlamıştır (Arslan ve Taş, 2020). Göçmenlere olan tutumun temelinde özellikle de medyada bilinçli ya da bilinçsiz şekilde verilen bilgilerin önemi fazladır. Örneğin, Suriyeliler ile ilgili olumsuz bir tutum yaratmada bu konu belirgin düzeyde etkisini hissettirmektedir. Genellikle kriminal suç örgütleri gibi gösterilmeleri, nefret objesi gibi lanse edilmeleri, Suriyelilerin bir parçası olduğu suç olaylarının normalde daha abartılı

şekilde sunulması gibi sorunlar, Suriyelilere olan tavır ve tutumu olumsuz düzeyde etkileyen konulardır (Taş, 2021). Böyle bir ortamda ise Suriyelilere karşı toplumda bir ayrışma, ötekileştirme gibi durumlar meydana gelmektedir. Çocuk, genç gibi kesimlere yeterli düzeyde eğitim verilmediğinde ise bu durum ciddi problemlerin yaşanabileceği söylenebilir.

Göçmen ve suç ilişkisi açısından yapılan değerlendirme, toplumsal değişimlerin ön plana alınması gerektiğini göstermektedir. Bir diğer ifadeyle bireylerin suça yönelimi ve göçmen ilişkisinde, suçun meydana gelmesinin göçün getirdiği olumsuz faktörlerle birlikte ele alındığı görülmektedir. Kültürel ve toplumsal nedenlerle bağlantılı olarak suç faktörü üzerinde etkisi olduğu, göçmenlere yönelik belirtilen tutum olduğu ileri sürülebilmektedir. Göç olgusunun temelinde kültürel çatışmaların yaşanabileceği ifade edilebilir. Bununla birlikte Güçlüten ve Cereci (2021) çalışmalarında göç ve suç ilişkisi kapsamında bir araştırma bulgusu, göçmenlerin suça eğilimli davranışlarının göç etmelerinden dolayı gerçekleşmediği, yerleştikleri yerlerde toplumsal uyumda yaşadıkları sorunlardan kaynaklı yaşandığı belirlenmiştir. Bu durum ise göç ve suç ilişkisi geliştirilirken özellikle de toplumsal uyumun sağlanamamasıyla birlikte yaşanabilecek durum olduğunu göstermektedir. Bolgün (2020) çalışmasında ise Suriyeli bireylere yönelik toplumsal bakış açısı oluşturulurken sosyal uyumu zorlaştıran faktörler üzerinde durulmuştur. Göç sürecinden sonra sosyal uyumun sağlanmasında zorlaştırmacı faktörler içinde kurum çalışanları, yerel toplum, Suriyeliler ve özelde ise tamamının çok önemli faktörler olduğu ifade edilmektedir. Buna göre sadece yerel halk ile sınırlı kalmayan ve Suriyelilerin kendilerinden kaynaklı olarak da bu uyumun zorlaştığı vurgulanmaktadır. Sosyal uyumu kolaylaştıran faktörler arasında da yine bu etkenler önemliken yerel halk kadar Suriyeli bireylerin de önemli bir etken olduğu kabul edilmiştir. Gruplararası ilişkilerin güçlendirilmesi ve bu kapsamda çalışmaların yapılmasının önemi, toplumsal uyumu yakalamada zorlanan Suriyelilerin suça yönelimlerinin de fazla olabileceği üzerinden yorum geliştirilebilir. Bunun için ise özellikle de toplumsal koşullar, toplulukların farklı zaman dilimindeki tutumlarının da ön plana çıkarılmasını gerektirmektedir. Sosyal uyumu olumlu düzeyde etkileyebilecek birçok çalışma, temelinde suça yönelimin de azaltılmasında etkili bir konu olabilmektedir.

3.3. Yabancı Göçmenlerin ve Özelde Suriyelilerin Kriminal Yönelim Profili

Suriyelilerin Türkiye'ye yerleşimi, zorunlu ve kitlesel göç hareketi olması dolayısıyla sığınmacı ya da mülteci şekilde kabul edilmelerine ortam hazırlamıştır. İlk dönemlerde geçici kalıcılık olarak bu yönelim, sonraki süreçlerde kalıcı geçicilik haline dönüşmüştür (Fansa, 2021). Bu durum ise zaman içinde yerel halk ile Suriyeliler arasında çatışmaların ya da uyum gösterilmemesinin asıl faktörlerinden biridir. Zamanla yaşanan değişimlerin ve bu değişimlerde Suriyelilerin sürekli olarak medya ortamında lanse edilmesinin ve suç ile ilişkilendirilerek anlatılmasının sonucu, nefret söylemleri olarak yansımaları şeklinde kabul edilmektedir. Bununla birlikte göç ve suç arasındaki ilişkinin Suriyeli bireyler üzerinden vurgulanması mantıklı değildir. Kızmaz (2018a) çalışmasında, uluslararası araştırmalara dayanarak elde edilen bulgular sonucunda, göç olgusunun suç üzerinde olan etkisinin zorunlu, mutlak ve güçlü bir ilişki

olarak iddia edilmesinin mümkün olmadığı belirlenmiştir. Yine de bazı değişkenler öne sürülerek bu göçmen gruplarında suç oranlarının da yüksek oranda olabileceği görüşü ileri sürülebilmektedir. Bunun ise özellikle de özelleştirilmiş olgular çerçevesinde ele alınabileceği belirtilebilir. Örneğin, yerleşilen bölgenin genel özellikleri ve kenar mahalle konumunda olup olmaması, suç analizinin bu konulara bağlı incelenebileceğini göstermektedir. Kızmaz (2018a) çalışmasında elde edilen bir diğer sonucun ise önemi bu kapsamda önemlidir. Suriyeliler tarafından işlenen suç oranlarının oldukça az olması, yüksek oranda suç işledikleri üzerinden yapılan değerlendirmelerin de bilimsel bir dayanağının olmadığını göstermesi yönüyle önemlidir. Diğer yandan olaylarda gerçek şahıs olarak yer almaları ise adliyeye intikal eden suç olaylarının da az olması, bu yönde bir sonuç elde etmeye ortam hazırlamaktadır. Dolayısıyla genellikle nefret söylemi üzerinden yaklaşımların ya da suç ilişkisinin ortaya çıkarılmasının temel sonucu, Suriyeli ve suç arasında bir değerlendirmenin yaygın düzeyde olmasına neden olmuştur. Erdoğan (2018) bununla ilişkili olarak nefret söyleminin medyada yaygınlığını, Suriyeli sığınmacıların en çok yaşadığı Kilis ili üzerinde değerlendirmiştir. Kent ve Hududeli gazetelerinde Suriyeli sığınmacılara ilişkin özellikle de ırk üzerinden ayrımcı söylemlerin yer aldığı, gizli ayrımcı ifadelerle nefret söylemlerinin yaşanmasına neden oldukları belirlenmiştir. Buna göre Suriyeli sığınmacılar üzerinden oluşturulan haberlerde bu tür konular, Suriyelilerin daha çoğunlukta olduğu illerde etkisini daha çok gösterebilecek bir sorun olarak görülebilir.

Suriyelilerin suça yönelimiyle ilişkili haberlerin ya da araştırmaların artmasıyla birlikte bu konu için yapılabilecek çalışmaların varlığında, suça karışma durumlarını önleyecek uygulamaların özellikle de genç ve çocuklar için yapılmasını önemli kılmaktadır. Taş (2021) çalışmasında, eğitsel, kültürel, spor faaliyetleri gibi uygulamaların artırılmasının bu yönde olumlu etki sağlayabileceği görüşü geliştirilmiş, Gençlik ve Spor Bakanlığı'na bağlı Gençlik Merkezleri ile ortak çalışmaların yürütülmesinin etkisinden bahsedilmiştir. Gençlerin suça karışma oranlarında azalmaların böylece toplumsal uyumu gerçekleştiren bazı çalışmaların artırılmasıyla olabileceği söylenebilir. Diğer yandan Suriyelilerin suçlu kişiler olarak görünmelerinin de azaltılması önemlidir. Yıldırımalp ve diğerleri (2017), Suriyeliler ile yaptıkları bir mülakat sonucunda, Suriyelilerin toplumda gün geçtikçe kendilerine yönelik olumsuz tepkilerde artışlar yaşadıklarını belirttiklerini, işsizlik, boşanma, suç gibi birçok konuda da sorumlu olarak görülme oranlarında artışların meydana geldiklerini ifade ettikleri tespit edilmiştir. Burada uyum sürecinde sorunların temelinde bunların olduğu ve Suriyelilerin geçici olarak bu ülkede yaşayan kişiler olmaktan çıkıp kalıcı olarak bu ülkeye yerleşmelerinin, söz konusu durumlarda suçlu algılanmalarının etkilerinin büyük olduğu sonucunu doğurmuştur. Suriyelilerin suçlu olarak algılanması ve nefret söylemlerinin de artırılmasının temelinde göçmen politikalarıyla sunulan kolaylıklar yer almaktadır. Yerliler ve Suriyeli bireyler arasında yaşanan gerginliklere neden olan durum, işgücü piyasasında Suriyelilere kolay erişim sonucunda etkisini daha çok hissettiren bir unsur haline gelmiştir. Gerginlik ve gerilimin artmasının en önemli sonucu olarak Bal Kızıllan (2019), suç unsurlarıyla Suriyelilerin bu durumlarla karşı karşıya kaldıklarını belirtmektedir. Bu durum ise ayrışma durumlarının artmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla

Suriyeliler için kriminoloji yönelim konusu, birçok faktöre dayanan unsurlarla açıklanmaktadır. Bunun temelinde Suriyelilerin belirli bir bölgede sayıca üstün olmalarının suç profilinin daha çok öne çıkması konusunda etkili olduğu ifade edilmiştir. Suçlu olarak algılanmalarının temelinde uygulanan politikalar ve sunulan haklar da yer almaktadır. Burada yerel halkın etkili olması kadar Suriyelilerin de önemli bir faktör olabildiği görülmektedir. Özellikle de zaman geçtikçe bu sorunların daha çok olduğu, özelde ise suçlu gibi gösterilmelerinde medyanın öne çıkması, Suriyelilere yönelik ayrıştıracı sözlerin de artmasına neden olduğunu ortaya koymaktadır.

3. BURDUR İLİNDE SURİYELİLER VE SUÇA KARIŞMA ORANLARI

3.1. Burdur İli ve Suriyeliler

Batı Akdeniz bölgesinde yer alan Burdur ili, karasal iklimin hakim olduğu kentlerden biridir. Çünkü Burdur, kapalı bir havza alanında bulunmaktadır. Yağış oranı oldukça düşük olan bu bölge, çok fazla bitkisel üretimlerin yapılamadığı yerlerden biridir. Bununla birlikte imalat ve hizmetler sektörü olarak da oldukça zayıftır. Ekonomik faaliyetlerini ise madencilik/taş ocakçılığı ile hayvancılık sektörü oluşturmaktadır. Burdur merkezi ya da Bucak dışında olan yerlerinin genel olarak az gelişmiş bir yapıda ilçe görünümünde olduğu bilinmektedir. Burdur ilinde çalışan nüfusun çoğunluğunun tarım sektöründe istihdam edildiği, Türkiye’de bu yöndeki çalışma potansiyelinin ise ortalamanın üzerinde bulunduğu ifade edilebilir (İşler ve Ünlü Ören, 2021). Burdur ilinin genel görünümüne bakıldığında, gelişme potansiyelinin merkez ile sınırlı kaldığı ve iş alanı olarak da ya tarım ya da hayvancılığın ön plana çıktığı söylenebilir. Bunun yanı sıra kentte başta antik kentler ve değerler bulunmak üzere, doğal güzellikleri ve sahip olduğu tarihi eserleriyle de önemlidir. Akdeniz bölgesinin öne çıkan şehirlerinden biri olup Teke Yöresi’nin başkenti olarak da anılmaktadır. Konum itibarıyla Akdeniz ile İç Anadolu’yu birbirini bağlayan önemli geçiş noktası özelliğine de sahiptir.

Cumhuriyet dönemiyle il statüsünü kazanan Burdur’un idari yapısında; Merkez ilçeyle birlikte, Ağlasun, Altınyayla, Bucak, Çavdır, Çeltikçi, Gölhisar, Karamanlı, Kemer, Tefenni, Yeşilova olmak üzere 11 ilçesi, 3 beldesi ve 193 köyü vardır. Burdur ili bölgede konumlanan kent görünümüyle incelendiğinde, doğu ve güney kesiminde Antalya, güney batısında Denizli, kuzeyinde ise Afyon ile Isparta’nın olduğu görülmektedir (Burdur İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, t.y.). Nüfus açısından kent incelendiğinde, her yıl artışların olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle de 2012 yılından 2022 yılına kadar bu artışlar devam etmiş, 2020 yılından 2021’e geçiş sürecinde ise önemli bir aşamaya ulaşmıştır. TÜİK raporuna göre Burdur ilinin 2020 yılı nüfusu, 267.092’dir. İl nüfusunun %68,6’sı (183.404) il ve ilçe merkezlerinde, %31,4’ü (83.688) ise belde ve köylerde (kırsal alanlarda) oturmaktadır. Burdur ilinde en büyük ilçe merkez olmakla birlikte nüfus oranı 117.189’dur. En küçük ilçesi Kemer’de ise bu oran, 3.000’dir (Türkiye Nüfusu, 2021).

Burdur ili, sadece bölge halkından oluşmaktadır. Bunun yanında sığınmacıların da bulunduğu bir kenttir. Dolayısıyla kent nüfusundaki artışlar böyle bir durumun da sonucu olmaktadır. Bunların ise önemli bir grubunu Suriyeli sığınmacılar oluşturmaktadır. Burdur, Türkiye’de en fazla Suriye uyruklu sığınmacı bulunduran iller arasında olup, 18. sıradadır. Burdur İl Göç Müdürlüğü 2021 yılı verilerine göre, 2018 yılında 8756; 2019 yılında %12,88 azalışla 7628; 2020 yılında %7,15 artışla 8174 ve 2021 yılı 9 Haziran itibariyle %0,95 artışla 8252 Suriyeliye ev sahipliği yapmaktadır. Bu bağlamda Burdur hakkında elde edilen verilerden yola çıkıldığında, Suriyeli sığınmacı oranları ile suça karışma oranları arasında bir ilişkinin kurulması, böylece bölgede yaşayan Suriyelilerin bu yöndeki etkilerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Burdur İl Göç İdaresi Müdürlüğü’nden alınan 9 Aralık 2021 tarihli veriye göre yapılan incelemede, Burdur’da yaşayan geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin yaş ve cinsiyet dağılımları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Burdur’da Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

	Erkek	Kadın	Toplam
Toplam	4.499	3.997	8.496
0-5 Yaş	957	939	1.896
6-10 Yaş	673	584	1.257
11-14 Yaş	316	303	619
15-18 Yaş	318	235	553
Diğer	2.235	1.936	4.171

Kaynak: Burdur İl Göç İdaresi Müdürlüğü

Burdur İl Göç İdaresi Müdürlüğü’nden alınan veriler incelendiğinde, Burdur’da yaşayan yabancı uyruklu şahısların az olması gibi, Suriyelilerin verileri de Burdur’un göç alma/verme istatistiği kapsamında oldukça az olarak belirlenmiştir. Burdur’un il genelinde yaşayan Suriyeli kişi sayılarının az oldukları, nüfusun çok az bir kesimini oluşturdukları, ayrıca iç ve dış göçün, sayıca çok düşük miktarda ve göç farkının da çok az olduğu bilinmektedir. Bunun sonucu olarak da ciddi manada göç dalgasının yaşanmadığını, göç veren ya da göç alan iller arasında yer almadığı söylenebilir. Bu veriler üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, toplam nüfusun görece azlığı, bu araştırmanın asıl konusu ve sınırlılığı olan Suriyelilerin suça karışma oranlarının da az olacağı hipotezini geliştirmemize ortam hazırlamıştır. Burdur İl Emniyet Müdürlüğü’nden alınan oranlara bağlı olarak bu konuda yapılacak değerlendirmeler, oranlamaların nüfusa göre yapılabileceğini göstermektedir. Bunun yanı sıra yaş ve cinsiyet dağılımına ek olarak eğitim durumu hakkında da bilgi verilebilir. Suç profilinde sosyo-demografik değişkenlerden eğitim faktörü, öğrenim düzeyinin ne düzeyde katılımı gerçekleştirildiğini gösterebilecek unsurlardan biri olarak açıklanabilir. Burdur İl Göç İdaresi Müdürlüğü’nden alınan veriye göre, Burdur’da yaşayan geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin eğitim durumu dağılımları Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. Burdur'daki Suriyelilerin Eğitim Durumu (2020-2021)

	Toplam
Anaokulu	82
İlkokul	435 (1. sınıf 106; 2. sınıf 105; 3. sınıf 95; 4. sınıf 129)
Ortaokul	238 (5. sınıf 116; 6. sınıf 63; 7. sınıf 35; 8. sınıf 24)
Lise	43 (9. sınıf 17; 10. sınıf 17; 11. sınıf 5; 12. sınıf 4)

Kaynak: Burdur İl Göç İdaresi Müdürlüğü

Suriyeli bireylerin eğitim durumları incelendiğinde, genel olarak katılımların eğitim düzeyi arttıkça azaldığı görülmektedir. Ayrıca aynı kategorideki kişi sayısının sınıf kademesi arttıkça azaldığı görülmektedir. Eğitim durumu lise olanların sayısının oldukça az olduğu görülmekte ve bu durum da genel olarak ilkokul mezunu ya da ortaokul mezunu olmaya ortam hazırlamaktadır. Bu durum sosyo-demografik özelliklerde suç profili çerçevesinde incelendiğinde, literatürde genel olarak suça yönelimde eğitim durumunun az olmasının etkili bir faktör olmasıyla gösterilmektedir. Bir başka açıdan ise bireyin suç profili analizinde eğitim durumunun etkili bir faktör olabileceği, bunun özellikle de sığınmacı, mülteciler kapsamında değerlendirildiği belirtilebilir.

3.2. Burdur'da Yaşayan Suriyelilerin Suça Karşıma Oranı (2018-2022 Yılları Mukayesesi)

Burdur ilinde Suriyeli bireylerin suça karşıma oranları kapsamında gruplandırılan suç türleri genel olarak beş ayrı başlık altında incelenecektir. Bunlar ise; “Kişilere Karşı İşlenmiş Suçlar”, “Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar”, “Takibi Gereken Olaylar”, “Topluma Karşı İşlenmiş Suçlar” ve “Millete ve Devlete Karşı İşlenen Suçlar” şeklinde sınıflandırılabilir.

Araştırmada suça karşıma oranları, ifade edilen gruplandırma dâhilinde sadece Suriyeli özelinde incelenmekle kalmayıp genel olarak Burdur'da yaşayan yabancı uyruklu bireylerin toplam suçlarının Suriyeli bireylerin toplam suça oranları çerçevesinde de incelenecektir. Dolayısıyla Suriyelilerin suça karşıma oranlarında değerlendirilecek olan suç grupları ele alındığında Kişilere Karşı İşlenmiş Suçlar'ın kapsamı; cinsel saldırıyı, cinsel tacizi, çocuğun cinsel istismarını, hakareti, kasten yaralamayı, kişilerin huzur ve sükununu bozmayı, kişisel verileri hukuka aykırı olarak verme ya da ele geçirmeyi, bireyi hürriyetinden yoksun kılmayı, konut dokunulmazlık ihlalini, reşit olmayan bireyle cinsel ilişkiyi, şantajı, taksirle öldürmeyi, taksirle yaralamayı ve tehdidi kapsamaktadır. Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar'ın kapsamı; açıktan hırsızlık olayını, bilişim ve banka sistemleri aracılığıyla hırsızlığı, bisiklet ve elektrikli bisiklet hırsızlığını, dolandırıcılığı, evden hırsızlığı, güveni kötüye kullanmayı, işyeri ve kurumdan hırsızlığı, karşılıksız yaralanmayı, kaybolmuş veya hatayla ele geçen eşyanın tasarrufu, mala zarar verme, motosiklet hırsızlığını, nitelikli dolandırıcılığı, oto hırsızlığını, suç eşyasının satın alınması ya da kabul edilmesini ve gaspı içermektedir. Millete ve Devlete Karşı İşlenen Suçlar'ın kapsamı; başkasına ait olan kimlik ya da kimlik bilgilerini kullanma, görevli memura mukavemeti, özel belgede

sahteciliği, suç uydurmayı ve silahlı terör örgütü kurarak yönetmeyi ya da üye olmayı içermektedir. Takibi Gereken Suçlar dâhilinde; 5809 SKM Elektronik Haberleşme Kanunu, 6136 SKM Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanun dâhilindeki suçlar, diğer kazalar, intihara teşebbüs, iş kazası, kayıp eşya, kayıp şahıs, şüpheli ölüm, yangın ve zehirlenmedir. Toplum Karşı İşlenmiş Suçlar arasında; aile hukukundan kaynaklanan yükümlülük ihlali, bilişim sistemini engelleme, bozma, verileri yok etme ya da değiştirme, bulaşıcı hastalıklara yönelik tedbirlere aykırı davranma, çocuk kaçırma ve alıkoyma, fuhşa teşvik, aracılık ya da zorlama, genel güvenliğin kasıtlı olarak tehlikeye girmesi, genel güvenliğin taksirle tehlikeye girmesi, resmi belgede sahtecilik, resmi belge düzenlemede yalan beyan, resmi belgeyi bozma, yok etme ya da gizleme, tehlikeli maddelerin izinsiz bulundurulması ya da el değiştirmesi ve trafik güvenliğinin tehlikeye sokulması bulunmaktadır. Dolayısıyla suç analizlerinde bu durumlara bağlı olarak suça karışma oranları, toplamda beş grup içinde incelenmektedir.

3.2.1. Yabancı Uyruklu Bireylerin 2018-2022 Yılları Arası Suç Analizi

Burdur İl Emniyet Müdürlüğü'nden alınan 2018-2022 yılları arasındaki suç istatistik verileri incelendiğinde yabancı uyruklu bireylerin suça karışma oranları genel olarak Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Burdur'da Suç Türlerine Göre Yabancı Uyruklu Bireylerin Yıllara Göre Dağılımı (2018-2022)

Suç Türleri	2018 Yılı	2019 Yılı	2020 Yılı	2021 Yılı
Kişilere Karşı	184	178	176	100
Malvarlığına Karşı	41	65	65	34
Millete ve Devlete Karşı	1	5	1	4
Takibi Gereken	36	62	38	39
Toplum Karşı	22	81	37	17
Toplam	284	391	317	194

Kaynak: Burdur İl Emniyet Müdürlüğü

Veriler incelendiğinde suç türlerine yönelik işlenen suçların analizinde en çok 2019 yılında (391 kişi) bu tür vakaların görüldüğü dikkat çekmektedir. Yine yıllara oranla azalma da görülmektedir. Ancak genel olarak 2019 yılının bu oranlar içerisinde en yüksek değerde olduğu söylenebilir. Bir başka durum, suç türleri arasında görülme yaygınlığıdır. Kişilere karşı işlenen suçların her yıl en fazla olduğu, millet ve devlete karşı işlenen suçların da yine her yıl en az oranda olduğu görülmektedir. Yabancı uyruklu bireyler arasında Suriyeli bireylerin ise sayılarının diğer yabancı uyruklulara göre fazla olması, suç işleme oranlarının fazla olması kapsamında değerlendirilebilir.

3.2.2. Suriyeli Bireylerin 2018-2022 Yılları Arası Suç Analizi

Burdur İl Emniyet Müdürlüğü'nden alınan 2018-2022 yılları arasındaki suç istatistik verileri arasında Suriyelilerin suça karşıma oranları Tablo 4'de gösterilmektedir.

Tablo 4. Burdur'da Suriyeli Bireylerin Suç Türlerine Göre Dağılımı (2018-2022)

Suç Türleri	2018 Yılı	2019 Yılı	2020 Yılı	2021 Yılı
Kişilere Karşı	113	90	90	65
Malvarlığına Karşı	17	28	27	19
Millete ve Devlete Karşı	0	4	0	3
Takibi Gereken	13	11	16	20
Topluma Karşı	10	12	24	13
Toplam	153	145	157	120

Kaynak: Burdur İl Emniyet Müdürlüğü

Suriyeli bireylerin suç türlerine ilişkin analizi değerlendirildiğinde, suç oranlarının en çok 2020 yılında (157 kişi) olduğu, 2021 yılında (120 kişi) ise bu oranın en az olduğu görülmektedir. Kişilere karşı işlenen suçlar en fazla olmakla birlikte 2019 yılında millete ve devlete karşı işlenen suçlar arasında, Tablo 3 ile kıyaslandığında, diğer yabancı uyruklu bireylerden ziyade Suriyelilerin daha fazla olduğu görülmektedir. Takibi gereken ve topluma karşı işlenen suçların ise hemen hemen aynı oranlarda olduğu belirtilebilmektedir.

3.2.3. Suriyeli Bireylerin Olaya Karışan Gerçek Şahıs Sayısı (2018-2022)

Burdur ilinde Suriyelilerin olaya karşıma durumlarında vatandaşın olaydaki konumları genel olarak intihara teşebbüs, kayıp şahıs, kimlik tespiti, mağdur-şüpheli, mağdur (mağdure), maktül (maktule), müşteki, müşteki-şüpheli, suça sürüklenen çocuk, şüpheli, şüpheli-müşteki ve tanık (bilgi veren) olarak ifade edilebilir. Genel suça bağlı olarak oranlama yapıldığında ise gerçek şahıs sayıları şu şekilde belirtilmektedir.

Tablo 5. Burdur'da Suriyeli Bireylerin Suç Türlerine Göre Dağılımı (2018-2022)

Suç Türleri	2018 Yılında 153 Olaya Karışan Gerçek Şahıs Sayısı	2019 Yılında 145 Olaya Karışan Gerçek Şahıs Sayısı	2020 Yılında 157 Olaya Karışan Gerçek Şahıs Sayısı	2021 Yılında 120 Olaya Karışan Gerçek Şahıs Sayısı
Kişilere Karşı	%0,74	%0,62	%0,57	%0,54
Malvarlığına Karşı	%0,11	%0,19	%0,17	%0,16
Millete ve Devlete Karşı	%0,00	%0,03	%0,00	%0,03
Takibi Gereken	%0,09	%0,08	%0,10	%0,17
Topluma Karşı	%0,07	%0,08	%0,15	%0,11
Toplam	%1,01	%1	%0,99	%0,84

Kaynak: Burdur İl Emniyet Müdürlüğü

Burdur’da Suriyeli bireylerin suç türlerinde gerçek şahıs sayısı ve olaya karışan kişiler bağlamındaki oranları değerlendirildiğinde, değerlerin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Yıllara oranla bu değerlerde 2018 yılı öne çıkmaktadır. 2020 yılında ise bu değer en azdır. Dolayısıyla genel bağlamda suç türleri kapsamında verilerin incelenmesi, belirtilen değerlere dayalı ele alınmaktadır.

4. SONUÇ

Göçmen ve suç profili ilişkisinin Türkiye’deki yeri ve önemi, Suriyeli sığınmacıların gelmesi ve yerleşmesiyle birlikte başlayan bir durumdur. İlk zamanlarda geçici olarak Suriyelilerin bu ülkedeki konumları belirtilirken kalıcı hale gelmesiyle birlikte özellikle de medyada nefret söylemlerinin arttığı ifade edilebilir. Yeni medyada bu durumun daha hızlı şekilde yayıldığı görülmekle birlikte yerel gazete örneklerinde de böyle bir ayrımcı tutum ve tavır görülmektedir. Literatürde görüldüğü üzere genellikle sayıca fazla olan Kilis gibi yerlerde Suriyelilere yönelik yapılan çalışmalar, nefret söylemlerinin de bu kentlerde yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Oysa yine literatürde bu konuda çalışmalar, suç profili ve Suriyeli özelinde bilimsel sonuçlar ile elde edilen verilerin çok fazla olmadığı yönünde bulgulardan oluşmaktadır. Temelde toplumsal, kültürel gibi farklılıklar bulunmakla birlikte Suriyelilerin sosyo-demografik özellikleriyle bağlantılı olarak suç profilinin mevcut olması söz konusudur. Bunun nedeni; eğitim durumlarının yetersizliği, gelir düşüklüğü, kentlerin kenar mahallelerinde yaşamlarının daha çok olması gibi faktörlerden dolayı suç yönünden de daha çok adlandırılmalarına neden olan bir sonucun yer aldığını göstermektedir.

Literatürün yanı sıra bu araştırma kapsamında Suriyelilerin sosyo-demografik özelliklerinin suç analizi içerisinde etkilerinin olup olmadığı belirlenmek istenmiştir. Bu çerçevede Burdur ilinde yaşayan Suriyelilere yönelik geliştirilen çalışma kapsamında, Burdur İl Göç İdaresi Müdürlüğü ile Burdur İl Emniyet Müdürlüğü’nden veriler alınmıştır. Suriyeli sayısı ile Suriyelilerin “Kişilere Karşı İşlenmiş Suçlar”, “Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar”, “Takibi Gereken Olaylar”, “Topluma Karşı İşlenmiş Suçlar” ve “Millete ve Devlete Karşı İşlenen Suçlar” bu suç türlerini gerçekleştirme oranları, 2018-2022 yılları arasında tespit edilmiştir. Aynı zamanda diğer yabancı uyruklu bireyler arasında da oranları ifade edilmiştir. Suriyeli bireylerin 2018 yılında suç türlerini toplamda 153, 2019 yılında 145, 2020 yılında 157 ve 2021 yılında ise 120 kişinin gerçekleştirdiği belirlenmiştir. Bu suç türlerinde ise olaylara karışan gerçek şahıs sayısı incelendiğinde, kişilere ve malvarlığına olan suçların en yüksek düzeyde olduğu, millete ve devlete karşı işlenen suçların ise en az düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırma sonucu hem uluslararası hem de ulusal düzeyde yapılan Suriyeli sığınmacılar ve suç profili ilişkisinin az olduğu gibi, Burdur ilinde yaşayan Suriyeli sığınmacıların nüfus, eğitim durumları ve suça karışma oranları üzerinden herhangi bir sorun yaratamayacağını göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, İ. (2018). *Suç olgusu, suç teorileri ve kadın suçluluğu: Kayseri örneği*. (Yüksek lisans tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde). Erişim adresi <http://acikerisim.ohu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11480/6916/Suç%20olgusu%2C%20suç%20teorileri%20ve%20kadın%20suçluluğu%20kayseri%20örneği.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Arslan, S. ve Taş, G. (2020). Türkiye’de uluslararası göç-suç ilişkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 1-28.
- Bal Kızıllan, S. (2019). *‘Yerli’lerin gözüyle Suriyeli mülteciler: Ankara Örnek Mahallesi*. (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/69007/580695.pdf?sequence=1>.
- Bodur Ün, M. ve Paydak, A. (2017). Küreselleşen dünyada düzensiz göç ve Türkiye: Adana ili yabancılar misafirhanesi çalışması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 187-204.
- Bolgün, C. (2020). *Sosyal uyum ve gruplararası ilişkiler: Türkiye’de yerel toplum ve Suriyeliler*. (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/458958/yokAcikBilim_10335645.pdf?sequence=-1.
- Burdur İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. (t.y.). İlin Coğrafi Yapısı ve Tarihi. 1 Ocak 2023 tarihinde <https://burdur.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=11> adresinden erişildi.
- Ekici, S. ve Tuncel, G. (2015). Göç ve insan. *Birey ve Toplum*, 5(9), 9-22.
- Ersen, H., İlnem, M. C., Havle, N., Yener, F., Karamustafaloğlu, N. ve İpekçioğlu, D. (2011). Suç işlemiş kadınların sosyodemografik özellikleri, anne-baba tutumları ve öfke ifade biçimlerinin değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri*, 14, 218-229.
- Can, R. (2019). *Kentleşme ve kentlileşme bağlamında suç: İskenderun örneği*. (Yüksek lisans tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay). Erişim adresi https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/256466/yokAcikBilim_10317662.pdf?sequence=-1&isAllowed=y.
- Çağlak, E. (2017). *Göç olgusunun sosyo-ekonomik boyutları: Sivas ili örneği*. (Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas). Erişim adresi <https://acikerisim.cumhuriyet.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12418/12230/Ebru%20ÇAĞLAK%20SOSYOLOJİ.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Çalışkan, A. (2021). Türkiye’de suçlu davranış ve yaş ilişkisi: Suç türleri üzerinden karşılaştırmalı bir analiz. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24(3), 237-267.
- Çapar Parsıoğlu, Ş. (2020). *Suriyeli mültecilerin sosyo-ekonomik durumları: Kahramanmaraş örneği*. (Yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş). Erişim adresi https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/203617/yokAcikBilim_10319625.pdf?sequence=-1.
- Demirel, P. (2017). *Yetişkin suçluluğuna neden olan sosyoekonomik faktörler*. (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/3152/10137854_Puren_Demirel_Doktora_Tezi.pdf.
- Doğan, E. T. (2018). Düzensiz göçün kentlerde “düzenlenmesi”: Meksika’da göçmen evleri. *Memleket Siyaset Yönetim*, 13(30), 141-160.

- Erdoğan, D. (2018). *Yerel medyada nefret söylemi: Suriyeli sığınmacıların Kilis yerel basınında temsili*. (Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/4519/10190171.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Fansa, M. (2021). Kimim ben? Göçmen, sığınmacı, mülteci, yabancı, vatansız ve geçici koruma: Türkiye'deki Suriyeliler. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 289-306.
- Güçlü, A. (2020). Göçmen kaçakçılığı kuramlarında çok boyutlu yaklaşımların gerekliliği. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 216-259.
- Güçlüten, Ç. ve Cereci, S. (2021). Uluslararası göç temelinde göçmen ve suç ilişkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(47), 22-35.
- Güler, A. (2021). Göç olgusunun çok boyutlu etkileri ve Türkiye'ye yansımaları. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 218-239.
- Güllü, İ. (2014). Suç olgusuna teorik ve eleştirel bir yaklaşım. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 104-107.
- İşler, H. ve Ünlü Ören, H. G. (2021). Burdur ili hayvancılık sektörünün incelenmesi ve SWOT analizi. *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi*, 3(7), 166-190.
- Karasu, M. A. (2018). Suç korkusu, göç ve Suriyeli sığınmacılar: Şanlıurfa örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(3), 332-347.
- Kaşlı, E. (2022). Suriyelilerle ilgili çalışmalarda “göç ve suç” yerine “yabancı suçluluğu” kullanılması üzerine kavramsal bir tartışma. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 20-32.
- Kayma, D. ve Gökler, R. (2021). Suça sürüklenen çocukların sosyodemografik özellikleri ile suç ilişkisinin incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(1), 1-10.
- Kıyak, S., Seki, T. ve Dilmaç, B. (2022). Ergenlerin sahip oldukları değerler ile suça karışma tutumları ve başa çıkma stratejileri arasındaki yordayıcı ilişkiler. *TEBD*, 20(1), 69-85.
- Kızmaz, Z. (2018a). Suriyeli sığınmacılar: Güvenlik kaygıları ve suç. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 392-431.
- Kızmaz, Z. (2018b). Göç ve suç arasında bir ilişki var mı?: Bütüncül bir bakış. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 562-599.
- Küçükdoğan, S. (2020). Modern soykırım ile linç kültürü arasında kalan Suriyeli sığınmacıların suç olgusuna karşı duruşları: Batman örneği. *The Journal of Social Science*, 4(8), 562-592.
- Nurdoğan, A. K., Dur, A. İ. B. ve Öztürk, M. (2016). Türkiye'nin mülteci sorunu ve Suriye krizinin mülteci sorununa etkileri. *İş ve Hayat*, 2(4), 217-238.
- Öksüz, S. (2019). *Nedenleri ve sonuçları bakımından Türkiye'de düzensiz göç: 2000-2015 yılları arasında bir değerlendirme*. (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET000689.pdf>.
- Pelit, K. ve Balkan, M. F. (2022). Suça sürüklenen çocukların sosyo-demografik ve suç özelliklerinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 51-65.
- Sezer, S., Kahya, O. ve Yıldırım, K. (2022). Eğitim ve suç arasındaki ilişkinin sosyolojik analizi. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 441-452.
- Şemşit, S. (2010). *Avrupa Birliği göç politikasının güvenlikleştirilmesi ve dışsallaştırılması: Türkiye'ye yansımaları*. (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi

<https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/12134/280760.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

- Taş, H. Y. ve Özcan, S. (2013). Türkiye’de iç göçün yoksulluğa ve istihdama etkileri. *International Conference on Eurasian Economies*, 289-298.
- Taş, P. (2021). *Türkiye’de Suriyeli göçmenlerin toplumsal uyumuna yönelik yapılan çalışmaların değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman). Erişim adresi <http://dosya.kmu.edu.tr/sbe/userfiles/file/tezler/kamuyonetimi/Türkiye’de%20Suriyeli%20Göçmenlerin%20Toplumsal%20Uyumuna%20Yönelik%20Yapılan%20Çalışmaların%20Değerlendirilmesi.pdf>.
- Topalakçı, M. S. (2019). *Suriye’den sığınmacılara yönelik kent güvenliğine ait risk algularının incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın). Erişim adresi <http://adudspace.adu.edu.tr:8080/jspui/bitstream/11607/4037/1/578320.pdf>.
- Türkiye Nüfusu. (2021). İlin Coğrafi Yapısı ve Tarihi. 2 Ocak 2023 tarihinde <https://www.nufusune.com/burdur-nufusu> adresinden erişildi.
- Türkkan, B. (2019). *Uluslararası göç olgusu: Suriyeli göçmenlerin Türkiye’deki ekonomik ve sosyal yapı üzerine etkileri*. (Yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir). Erişim adresi https://acikerisim.nevsehir.edu.tr/bitstream/handle/20.500.11787/511/büşra_türkkan_tez.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Uyar, G. ve Özcan, R. (2021). Göç ve göçmen davranışlarında gözlemlenen sosyal psikolojik boyutlar. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(45), 2071-2085.
- Yıldırım, A. (2004). *Kentleşme ve kentleşme sürecinde göçün suç olgusu üzerindeki etkileri*. (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/27836/847.pdf?sequence=1>.
- Yıldırım, A. (2014). Sosyo-kültürel yapı ve suç olgusu arasındaki ilişki: Malatya ili örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 1-7.
- Yıldırımalp, S., İslamoğlu, E. ve İyem, C. (2017). Suriyeli sığınmacıların toplumsal kabul ve uyum sürecine ilişkin bir araştırma. *Bilgi*, 35, 107-126.
- Yılmaz, A. (2009). *Suçta yönelmiş ve yönelmemiş 14-18 yaş arası ergenlerin empati düzeylerinin ve ana-baba tutumlarının incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa). Erişim adresi <https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/3638/1/240864.pdf>.

VERGİDEN KAÇINMADAN VERGİ KAÇAKÇILIĞINA GEÇİŞ: VERGİ SİĞİNAĞI ÖRNEK OLAYI

RANSITION FROM TAX AVOIDANCE TO TAX EVASION: THE CASE OF THE TAX SHELTER

Güler Ferhan ÜNAL UYAR¹, Burçin TUTCU², Duygu DOĞAN³

1. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, guleruyar@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4394-934X>
2. Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Korkuteli Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı, burcin_coskun@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1427-0741>
3. Doktora Öğrenci, SMMM, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, duygu.dogan@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-3442-9003>

Öz

Bu çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri New York Güney Bölgesi Temyiz Mahkemesi'nde 21 Eylül 2016 tarihinde sonuçlanan "vergi sığınağı" konulu davadan yola çıkılarak hem vergiden kaçınma aracı hem de davanın konusu olan vergi sığınaklarının anlaşılması ve önlenmesi konusunda birtakım görüşlerin ortaya konması amaçlanmıştır. Dava dosyası, kamuya açık nitelikte olduğundan, avukatınca tarafımıza sağlanmıştır. Davada, yıllarca vergi ve hukuk danışmanlığı yapmış, işin ayrıntılarını bilen ve bu yıllar boyunca kendisine devletin üst kurumlarında çevre edinmiş olan davalının, "vergiden kaçınma" amacıyla geliştirdiği vergi sığınaklarının, amacını aşarak "vergi kaçırma"ya nasıl dönüştüğü, dava dosyası üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Sığınağı, Vergiden Kaçınma, Vergi Kaçakçılığı, Dava Dosyası.

Abstract

In this study, it is aimed to present some views on understanding and preventing both tax avoidance tool and tax shelter, which is the subject of the case, based on the case on "tax shelter", which was concluded on September 21, 2016 at the United States Court of Appeals for the Southern District of New York. Since the case file is a "public", it was provided to us by his lawyer. In the case, it has been tried to explain how the defendant who knows the intricacies of the job and has an environment in the high-level institutions of the state and has been tax and legal consultant and develops the shelters; how "tax avoidance" turned into "tax evasion" by exceed its purpose.

Keywords: Tax Shelter, Tax Avoidance, Tax Evasion, Case File.

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
12.04.2023 04.12.2023

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
30.05.2023 05.30.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1281599>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

In the study, it is aimed to develop some suggestions for a clearer understanding of the concept of tax shelter and to prevent shelters by examining a case file that took place in the United States of America, which is one of the countries that OECD calls “tax haven”.

Research Questions

What is tax shelter? Is the tax shelter a tax avoidance tool or does it serve the purpose of tax evasion?

Literature Review

Some of the studies conducted in the literature regarding the concept of "tax shelter", which constitutes the basis of the study, are as follows: In the study by Graham and Tucker (2006) examined 44 cases of tax shelters proven by the government to illegally protect taxable income between 1975 and 2000 to investigate the magnitude of tax shelter activity and whether joining a shelter is related to corporate debt policy. In 29 of these 44 cases, the taxpayer sued either the judge or the United States to protect the tax treatment sought. The average annual deduction generated by the shelters in 44 cases was found to be very high and equal to about nine percent of the asset value. In the study by Romanov (2006), it is aimed to measure the reactions to two tax changes in Israel in a row and to follow the shape-shifting income through incorporation by high-income individuals, who convert their labor income into less taxed dividends, using a panel mostly consisting of VAT data. Here, as a means of tax shelter, a means of shifting income between personal and corporate tax bases by opening a new corporate business and transferring the business activity of the individual to it has been chosen. As a result of the analysis, it was revealed that the first tax change did not cause a significant reaction, but the second change caused about 4500 companies to be added to the sector suddenly. In the study by Burke and McCouch (2008), it is aimed to discuss the various challenges faced by the Treasury and the courts in dealing with tax shelters, which are contingent liabilities. To examine the role of Daugerdas and firm in creating and marketing contingent liability shelters, the study looks at the issue from the tax shelter industry perspective. The article sought to explain the underlying nature of the option transaction and the attempt to manipulate the partnership tax provisions, and advocated the retrospective application of Treasury regulations to close contingent tax shelters by analyzing the conflicting rationales of two recent judgments involving defective tax shelters. In the study conducted by Hanlon and Slemrod (2009), it was aimed to examine the reaction of stock prices to the news about “corporate tax aggressiveness”. For this purpose, 601 articles directly related to the subject were selected from 6293 articles related to tax shelter from January 1, 1990 to September 1, 2004, and multiple statistical techniques were applied to the sample. The results show that, on average, the stock price drops when there are reports of a company being included in tax havens. In terms of governance, provisions not related to consolidation of management appeared to be negatively related to market response. In the study carried out by Lisowski

(2010), it is aimed to develop a model for calculating the probability of a firm entering the tax shelter by using the “hidden tax haven” and “tax declaration” data of 9223 companies, of which approximately two thirds are audited by the Big Four, obtained from the Internal Revenue Service. The results revealed that the probability of tax protection was positively related to subsidiaries in tax havens, foreign sourced income, inconsistent book-tax transactions (differences), litigation losses, profitability and size, and negatively related to leverage. In the study conducted by Chyz (2013), it was aimed to investigate whether "managers with proven personal tax evasion tendency" are related to "firm-level tax shelter". Recent studies are reviewed to identify the existence of these managers and to examine the relationships between the presence of suspicious managers in the firm and tax evasion measures at the firm level. The results showed that the presence of questionable managers in the firm was positively correlated with their proxies for the corporate tax haven. In addition, years with suspicious managers in firms had significantly “higher tax savings” than years without suspicious managers. Unlike the studies above, our study aims to understand the concept of "tax shelter" by examining a case file and to try to determine whether it is a tax avoidance tool or a tax evasion tool.

Methodology

A case file was examined by using the "document review" technique, which is one of the qualitative research methods. The file, which is open to the public, has been given to us by the lawyer. Considering the size of the case, this study was evaluated only on the basis of the file, although the case had a repercussion in the newspapers.

Results and Conclusions

In the study, the concept of "tax shelter", which is often confused in the literature, is actually intertwined and one of the concepts is needed while defining the other, has been studied. Tax shelters are strategies or financial instruments pursued for the purpose of "tax avoidance" permitted by tax laws. Shelters are more easily realized in countries called tax havens. In the study, the fact that a person who has trained himself very well in the legal and accounting sense developed tax shelters for himself and his customers, earned millions of dollars in income over the years and did not pay any taxes, then the case was the subject of a lawsuit when the Internal Revenue Service became aware of the incident is addressed. In the case, it is seen that the tax shelter transactions initiated for tax avoidance deviated from this purpose and turned into tax evasion. Although it is understood that it is not possible to destroy the tax shelters based on the incident in the case and the damage it caused, some measures to be taken to reduce it can be listed as follows: More government disclosure, notification of shelters, increasing and changing the penalty for under-declaration of taxes, changing the law to disallow the use of tax benefits provided by the tax shelter, providing results to all parties to the transaction, reducing tax rates, vocational education, education on the necessity of tax.

1. GİRİŞ

Çoğunlukla “vergi cenneti” kavramı ile birbirine benzetilen, aslında yasal yollarla vergiden kaçınmak için geliştirilen bir finansal araç olarak tanımlanan “vergi sığınağı” kavramı, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Vergi sığınakları, her ne kadar ülkelerin kanunlarının izin verdiği ölçüde vergi vermemek ya da az vergi vermek anlamına gelen “vergiden kaçınma” eylemi için ortaya çıkmış olsa da, zaman zaman yasaların izin vermediği şekilde vergi vermemek ya da az vergi vermek anlamına gelen “vergi kaçırma” eylemine dönüşebilmektedir.

Çalışmamızda, ortaya çıkış şekli vergiden kaçınmak olan vergi sığınaklarının nasıl vergi kaçırmaya dönüştüğü, Amerika Birleşik Devletleri New York Güney Bölgesi Temyiz Mahkemesi’nde görülmüş olan bir dava dosyasıyla ele alınmak suretiyle açıklanmaya çalışılacaktır.

Dava dosyası, kamuya açık nitelikte bir dava olması dolayısıyla, davanın avukatlarından biri aracılığıyla tarafımıza ulaştırılmıştır. Her ne kadar dava, olayın niteliği ve kaçırılan verginin büyüklüğü yönünden kitle iletişim araçları olan gazetelerde yankı bulmuş olsa da, konunun dağılmaması açısından yalnızca dava dosyası üzerinden hareket edilecektir.

Çalışmada, öncelikle vergi sığınağının kavramsal çerçevesinden bahsedilecek, sonrasında konuyla ilgili daha önceden yapılmış literatür araştırmalarına değinilecek, daha sonra dava dosyasının içeriği hakkında bilgi verildikten sonra, dosyanın vergi sığınağı, vergiden kaçınma ve vergi kaçırma kavramlarıyla değerlendirmesi yapılacaktır.

2. VERGİ SİĞINAĞI KAVRAMI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Vergi Sığınağının Tanımı

Çalışmanın konusunu oluşturan “vergi sığınağı” kavramını tanımlamadan önce, bu kavramla sıklıkla karıştırılan, aslında anlam olarak farklı olan, ancak birbirini tamamlayan “vergi kaçakçılığı”, “vergiden kaçınma” ve “vergi cenneti” kavramlarının tanımlanmasında yarar görülmektedir. Bu dört kavram, hem ulusal hem de uluslararası literatürde, birbiriyle iç içe geçmiş şekilde yer almaktadır.

Öncelikle “vergi kaçakçılığı” kavramı, Vergi Usul Kanunu (VUK)’ nun 344. maddesinde (değiştirilmeden önceki şekliyle) “mükellef veya sorumlu tarafından kasten vergi zıyana sebebiyet vermek” şeklinde tanımlanırken; bir başka çalışmada ise, “vergi yükümlüsünün yasal vergi yükümlülüğünden kurtulmak için yasalara karşı hileli ve aldatıcı çabalara başvurusu” (Herber, 1979) şeklinde tanımlanmaktadır. Vergi kaçakçılığı ile ilgili yapılan bu tanımlar incelendiğinde ortaya çıkan genel ifade, vergi ödeme konusunda vergi yükümlüsü olan mükelleflerin bu yükümlülüklerini yerine getirmemek için kasıtlı şekilde, yasal olmayan yollara başvurarak devletin vergi zıyana uğramasına sebep olmasıdır.

Bunun yanında, vergi mükellefleri zaman zaman yasaların izin verdiği ölçüde, vergi ödeme yükümlülüklerinden kurtulabilmektedirler. Bu yöntemlerin genel adının “vergiden kaçınma” olduğu bilinmektedir. Vergiden kaçınma kavramı, vergiyi doğuran olayın oluşmaması koşuluyla vergi borcundan kurtulmak, olarak tanımlanabilmektedir (Pehlivan, 2016). Vergiden kaçınma kavramı bir suç olarak görülmemekte, burada yasal yollarla vergi borcunun ortaya çıkması önlenmekte ve mükellefler bu durumda herhangi bir cezai yaptırım ile karşı karşıya kalmamaktadırlar.

“Vergi cenneti” kavramı, kurumlar ve gelir vergisi oranlarının yabancı firma veya bireylerin yurt içinde vergi yükümlülüğünden korunmak için paravan şirketler kuracağı kadar düşük olduğu bir eyalet veya bölge (Bennedsen ve Zeume, 2018) olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca çok düşük vergi oranlarına ve diğer vergi özelliklerine sahip olarak yabancı yatırımcılara hitap edecek şekilde düzenlenen yerler (Öztürk ve Ülker, 2016) olarak da ifade edilmektedir. Wilson (2014), yabancı yatırımcılara düşük ya da sıfır vergi oranı ile çekici politikalar sağlayan ülkeler olarak tanımlamakta; buna ek olarak Tobin ve Walsh (2013) ise, vergi cenneti ülkelerin net/ortak bir tanımının olmadığını, ancak bu ülkelerde “verginin olmadığı ya da yalnızca temel vergilerin olduğu, şeffaflık konusunda eksikliğin olduğu, OECD üyesi ülkelerin vergi idareleriyle bilgi alışverişinden kaçındığı ve vergiden kaçınılan faaliyetlerin önemli büyüklükte olduğu” şeklinde ortak 4 temel göstergesinin olduğunu belirtmektedir. Bu tanımlardan hareketle vergi cenneti kavramı, bir finansal aracı ya da amacı değil, bir ülke ya da bölgeyi ifade etmektedir.

“Vergi sığınağı” kavramı ise, “vergiden kaçınma” amacıyla gerçekleştirilen stratejiler, olarak literatüre 20.yy.ın ikinci yarısında girmeye başlamıştır. Ancak kavrama ilişkin tek bir tanıma ulaşmak mümkün olmamakla birlikte, ABD Hazine ve Maliye Bakanlığı, 1999 yılında hazırladığı “The Problem of Corporate Tax Shelters Discussions, Analysis and Legislative Proposals” isimli raporunda, “ekonomik bir zarara ve riske maruz kalmadan vergi kaybı yaratan işlemler” olarak tanım yapmaktadır.

Kısacası, vergiden kaçınma, yasal yollara başvurarak daha az vergi vermek ya da hiç vergi vermemek; vergi kaçırma, yasal olmayan yollara başvurarak daha az vergi vermek ya da hiç vergi vermemek; vergi cenneti, vergilerin olmadığı ya da düşük olduğu ülke/bölge ve son olarak vergi sığınağı ise bir çeşit vergiden kaçınma amaçlı finansal araç, olarak tanımlanabilmektedir.

Her ne kadar vergiden kaçınma amacıyla ortaya çıkarılmış olsa da, vergi sığınakları zaman zaman amacını aşarak vergi kaçırmaya sebebiyet verebilmektedir. Çalışmanın dosya inceleme kısmında, tamamen yasal olarak başlayan vergi sığınaklarının gelişiminin ve kullanımının, yasa dışı olan vergi kaçırma eylemine dönüşümü incelenecektir.

2.2. Sığınakların Gelişmesi, Özellikleri ve Türleri

Vergi sığınaklarının geliştirilmesinin nedenleri arasında, “vergilerin yüksek olması nedeniyle vergiden kaçınılmak istenmesi”, “ülkede vergi denetiminin etkin olmaması”, “vergisel işlemlerin karmaşık olması ve ince detaylar içermesi” ve “personelin ya da işletmenin bilinç düzeyi” gösterilmektedir. Bu nedenlerle geliştirilen vergi sığınaklarının hızlı bir şekilde yaygınlaşmaya

başlamasının, ABD Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın 1999 yılındaki raporunda, aşağıdaki nedenlerle endişeye neden olduğu belirtilmiştir:

- **Kısa dönemde gelir kaybına neden olması:** Vergi sığınakları, vergi matrahını azaltmakta ve diğer vergi mükellefleri üzerindeki vergi yükünü artırmaktadır.
- **Vergi sistemine saygısızlık sayılması:** Vergi sığınakları, hem vergi sığınağı pazarına katılan hem de adaletsizlik olarak yorumlayan insanlar tarafından vergi sistemine saygısızlık, şeklinde algılanmaktadır.
- **Sığınakların karmaşa yaratması:** Parça parça yapılan yasama çözümleri, sistemi karmaşıklaştırmakta, hukukun üstünlüğünü sorgulatmaktadır.
- **Kaynakların ekonomik olmayan kullanımı:** Hem özel sektörün hem devletin kaynakları, vergi sığınağı nedeniyle boşa harcanmaktadır.

Adı geçen rapora göre, vergi sığınakları, yarattığı endişeye rağmen kullanılmaya devam edilmiş ve ortak özellikleri şu başlıklar altında toplanmıştır:

- Ekonomik içerik eksikliği (“Economic substance rule” ifadesinin çevirisidir. Amerika Birleşik Devletleri vergi hukukunda, herhangi bir vergi avantajına hak kazanabilmek için bir işlemin hem vergi yükümlülüğünün azaltılması dışında önemli bir amaca, hem de vergi etkisi dışında ekonomik bir etkiye sahip olması gerektiğini belirten bir doktrindir.)
- Tutarsız finansal muhasebe ve vergi işlemlerinin varlığı
- Vergiden muaf tarafların varlığı
- Vergisel işlemlerin karmaşık olması
- Pazarlama faaliyetlerinin etkinliği
- Gizlilik içermesi
- Yeni yatırımların varlığı
- Risk azaltma düzenlemeleri
- Şarta bağlı/iade edilebilir ücretler ve iptaller ya da sigorta düzenlemelerinin varlığı
- Yüksek işlem maliyetlerinin oluşu.

OECD'nin 2008 yılında yayınladığı “Report On Abuse of Charities For Money Laundering and Tax Evasion” isimli raporunda ise, “vergi sığınağı türleri, vergi cenneti ülkeler ve kara paranın aklanması” konusu tek bir raporda toplanmış ve ülkelere göre değişik vergi sığınağı türleri görülmüştür. Buna göre, rapordaki bilgilerden sadece vergi sığınaklarını ilgilendiren kısımlar diğerlerinden ayrılarak seçilmiştir. Bazı ülkelerin kullandığı vergi sığınakları (Kanada ve Amerika gibi), birbiriyle işlem yapmaları da göz önünde bulundurulduğunda, aynı sığınak türlerinden oluşmuştur. Bu açıklamalar ışığında, vergi sığınağı türleri (ülkelerin başvurduğu uygulamalar) şu şekilde olmaktadır:

- Vergi avantajları nedeniyle, kamu yararı gözetmeyen kârlı faaliyetlerde bulunan bazı kurumların, dernek ve hayır kurumu gibi faaliyet göstermeleri,

- Bazı kuruluşların, faaliyet türleri değiştiği için tüzüklerinde belirtilen hususları yerine getirmemeleri ve hiç faaliyette bulunmamış veya ana sözleşmelerinde belirtilen faaliyetleri hiç yapmamış olmaları,
- KDV'den muaf olarak birçok kuruluşun aslında vergilendirilmiş faaliyetler gerçekleştirmesi,
- Maaşlı çalışanların, kurumun gönüllü çalışanları olarak gösterilmesi ve bu şekilde işveren olarak Sosyal Güvenlik Sistemine yapılan yardım ve katkıların ödenmesinden kaçınılması,
- Vergi kaçırma planının bir parçası olarak bağış yapılması,
- Gerçek ücret ve ücretleri gizleyen harcamalar için büyük geri ödemeler yapılması (kanunda belirlenen kar dağıtma veya çalışanlara ve işbirlikçilere belirli bir miktarı aşan ödemeler yapma amacı)
- Devlet tahvilleri
- Ortaklıklar arası transfer fiyatlandırma
- Emeklilik hesapları
- Paravan şirketler aracılığıyla gelirin aktarılması
- Gayrimenkul yatırımları

Son beş tanesi, doğrudan ABD’de gerçekleştirilen vergi sığınaklarına örnek olmuştur. Bunun yanında ülkelerin hepsinin ortak gerçekleştirdiği sığınak türü “bağışlar” la ilgili olmuştur.

Vergi sığınakları, yasal yollarla firmalar açısından avantajlı bir vergilendirme yaratmış olsa da, amacının dışına çıkarak ülkelerde vergi zıyanına sebep olması nedeni ile her defasında dava konusu olmuştur.

3. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Her ne kadar “vergiden kaçınma”, “vergi kaçırma” ve “vergi cennetleri” ile ilgili literatürde sayısız çalışma olsa da, çalışmamızın temelini oluşturan “vergi sığınağı” kavramıyla ilgili olarak az sayıda çalışma bulunmaktadır.

Graham ve Tucker (2006) tarafından yapılan çalışmada, vergi sığınağı faaliyetinin büyüklüğünü ve bir sığınağa katılmanın kurumsal borç politikasıyla ilgili olup olmadığını araştırmak için 1975-2000 yılları arasında, vergiye tabi geliri yasa dışı şekilde koruduğu hükümet tarafından kanıtlanan 44 vergi sığınağı vakasının incelenmesi üzerine çalışılmıştır. Bu 44 davanın 29' unda vergi mükellefi, aranan vergi muamelesini korumak amacıyla ya yargıcin ya da Amerika Birleşik Devletleri'nin aleyhine dava açmıştır. 44 vakadaki sığınaklar tarafından üretilen ortalama yıllık kesintinin çok yüksek meblağlarda olduğu ve varlık değerinin yaklaşık yüzde dokuzuna eşit olduğu görülmüştür. Bu kesintiler, karşılaştırılabilir şirketler için faiz kesintilerinin üç katından fazla olmuştur. İncelenen firmalar, vergiden muafiyet yaptıklarında daha az borç kullanmışlardır.

Romanov (2006) tarafından yapılan çalışmada, İsrail’de arka arkaya iki ayrı vergi değişikliğine verilen tepkilerin ölçülmesi ve çoğunlukla KDV verilerinden oluşan bir panel kullanılarak, emek

gelirlerini daha az vergilendirilen temettülere dönüştüren, yüksek gelirli bireyler tarafından şirketleşme yoluyla şekil değiştiren gelirin takip edilmesi amaçlanmıştır. Burada, vergi sığınağı aracı olarak, yeni bir kurumsal işletme açmak ve bireyin ticari faaliyetini ona devretmek yoluyla gelirin, kişisel ve kurumlar vergisi matrahları arasında kaydırılması aracı seçilmiştir. Analiz sonucunda, ilk vergi değişikliğinin önemli bir tepkiye neden olmadığı, ancak ikinci değişikliğin, çoğunluğu profesyonel iş faaliyetlerinde ve sağlık hizmetlerinde olmak üzere yaklaşık 4500 şirketin aniden sektöre eklenmesine neden olduğu ortaya çıkmıştır.

Burke ve McCouch (2008) tarafından yapılan çalışmada, koşullu yükümlülük olan vergi sığınakları ile uğraşma konusunda Hazine ve mahkemelerin karşılaştığı çeşitli zorlukların tartışılması amaçlanmıştır. Çalışma, Daugerdas ve firmasının şarta bağlı sorumluluk sığınakları yaratma ve pazarlamadaki rolünü incelemek için, konuyu vergi sığınağı perspektifinden ele almıştır. Makale, opsiyon işleminin temel yapısını ve ortaklık vergi hükümlerini manipüle etme girişimini açıklamaya çalışmış ve kusurlu vergi sığınaklarını içeren iki yeni yargı kararının çelişen gerekçelerini analiz etmiştir. Bunun sonucunda şarta bağlı vergi sığınaklarını kapatmak için geriye dönük olarak Hazine düzenlemelerinin uygulanmasını savunmuştur.

Hanlon ve Slemrod (2009) tarafından yapılan çalışmada, “kurumlar vergisi agresifliği” ile ilgili haberlere hisse senedi fiyatlarının verdiği tepkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, 1 Ocak 1990’ dan başlayıp 1 Eylül 2004’ e kadar vergi sığınağı ile ilgili ortaya konan 6293 makaleden, doğrudan konu ile ilgili olan 601 makale örnek olarak seçilmiş ve örneğe çoklu istatistiksel teknikler uygulanmıştır. Sonuçlarda ortalama olarak, bir şirketin vergi sığınaklarına dâhil olduğuna dair haberler söz konusu olduğunda, hisse senedi fiyatının düştüğü görülmüştür. Reaksiyondaki enine kesitsel varyasyon için bazı sınırlı kanıtlar bulunmuştur. Örneğin, perakende sektöründeki firmalar için tepki daha olumsuz olmuş, bu da tepkinin bir kısmının tüketici/vergi mükellefi tepkisi olabileceğini düşündürmüştür. Buna ek olarak, firmanın nakit efektif vergi oranı baz alındığında, genellikle daha az vergi agresifi olduğu düşünülen firmalar için tepki, daha az olumsuz olmuştur. Bu, bir firmanın vergileri düşürmeye çalıştığına dair kanıtlara piyasanın olumlu tepki vermesiyle tutarlı olarak yorumlanmıştır. Yönetişim açısından ise, yönetimin sağlamaştırılmasıyla ilgili olmayan hükümlerin, piyasa tepkisiyle negatif ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Lisowski (2010) tarafından yapılan çalışmada, İç Gelir Servisi'nden elde edilen ve yaklaşık üçte ikisinin Big Four tarafından denetlendiği 9223 firmanın “gizli vergi sığınağı” ve “vergi beyannamesi” verileri kullanılarak bir firmanın vergi sığınağına girme olasılığının hesaplanabilmesi için model geliştirilmesi amaçlanmıştır. Sonuçlar, vergiden korunma olasılığının, vergi cennetlerinde bulunan iştirakler, yabancı kaynaklı gelir, tutarsız defter-vergi işlemleri (farkları), dava kayıpları, karlılık ve büyüklük ile pozitif yönde ve kaldıraçla negatif yönde ilişkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Tamamlayıcı testler, toplam defter-vergi farklarının ve koşullu vergi yükümlülüğü karşılığının, vergi sığınağı

kullanımıyla önemli ölçüde ilişkili olduğunu; isteğe bağlı kalıcı defter-vergi farklarının ise ilişkili olmadığını göstermiştir.

Chyz (2013) tarafından yapılan çalışmada, “kişisel vergi kaçakçılığı eğilimi kanıtlanan yöneticiler”in (şüpheli sınıfına girmiş) “firma düzeyinde vergi sığınağı”yla ilişkili olup olmadığının araştırılması amaçlanmıştır. Bu yöneticilerin var olduğunu tespit etmek ve şüpheli yöneticilerin firmadaki varlığı ile firma düzeyinde vergi kaçırma önlemleri arasındaki ilişkileri incelemek için son dönemde yapılan çalışmalar incelenmiştir. Sonuçlar, şüpheli yöneticilerin firmadaki varlığının, kurumlar vergisi sığınağı için vekilleriyle (vekâleten yerine bırakılan kişi) olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu göstermiştir. Ek olarak, firmalarda şüpheli yöneticilerin olduğu yıllar, şüpheli yöneticilerin olmadığı yıllara göre önemli ölçüde “daha yüksek vergi tasarrufuna sahip” çıkmıştır. Ayrıca, şüpheli yöneticilerin firmadaki varlığının firma değeri üzerindeki etkileri de araştırılmış ve vergi sığınağındaki artışların, şüpheli yöneticilere sahip olmayan firmalar tarafından yapılan benzer artışlara kıyasla, şüpheli yöneticilere sahip firmalar için aşamalı olarak daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Incardona vd. (2014) tarafından yapılan çalışmada, Arthur Andersen’in 2002’deki çöküşünden kısa bir süre sonra patlak veren vergi sığınağı tartışmalarının nasıl başladığı ve nasıl sona erdiği ile ilgili kronolojik özet sunulması amaçlanmıştır. Bu amaçla, 2003-2005 yılları arasındaki vergi sığınağı ile ilgili çıkan haberlerdeki gelişmeler kullanılmış ve borsanın verdiği tepkilerle birlikte soruşturmaya tabi olan 4 büyük denetim firması üzerindeki etkiler araştırılmıştır. Sonuç olarak, tüm müşterilerin piyasa tepkilerinin olumsuz olduğu ortaya çıkmış, KPMG suç işlediğini alenen kabul etmiş, onun müşterilerinin getirileri ise negatif olmuştur. EY ise, küçük ve orta ölçekli firma müşterileri için olumsuz getiriler olduğunu açıklamıştır.

Nesbitt vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada, “LuxLeaks” olarak da bilinen Lüksemburg ile çok uluslu şirketler arasında sızdırılan 577 gizli vergi kararının 134 tanesi örneklem olarak alınmış ve bu sızdırmaya karşı borsanın tepkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Önceki araştırmalarda belgelenen vergi sığınağı haberlerine piyasanın olumsuz tepkileri olduğu bilgisinin ortaya konmasının aksine, yatırımcıların bu sızıntılara olumlu tepki verdiği görülmüştür. Bu tepkiler, özellikle ABD firmaları arasında yaygınlaşmıştır. Ayrıca, “anormal getiriler” ile “firmaların vergi belirsizliğindeki azalma” arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Diğer firma özelliklerine bakıldığında da ABD firmaları arasında yatırımcıların tepkisinin, vergiden kaçınmaya aşırı yatırım yapanlara göre daha zayıf olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. ABD dışındaki piyasa tepkisi, yönetişimin kalitesiyle ilgili endişeler nedeniyle susturulmuştur. Özetle sonuçlar, yatırımcıların vergi sığınağı haberlerine tepkisinin, firmaların vergi belirsizliğini yeniden değerlendirmelerine bağlı olduğunu göstermiştir.

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında, daha önce literatüre giren çalışmaların incelendiği ve tartışıldığı (Hanlon ve Slemrod; Burke ve McCouch; Chyz); diğer vakalara bakılarak ABD’deki vergi kaybının büyüklüğünün hesaplandığı (Graham ve Tucker); elde edilen vakalar üzerinde nicel veri analizi

(panel, korelasyon vb.) uygulamaları üzerinde yoğunlaştığı (Lisowski; Romanov; Nesbitt vd.; Incardona vd.) görülmüştür.

Çalışmamızda ise, Amerika Birleşik Devletleri New York Güney Bölgesi Temyiz Mahkemesi'nde, 22 Ekim 2015 tarihli duruşması olan ve 21 Eylül 2016 tarihinde sonuçlanan bir “vergi sığınağı” davasının incelenmesi, dava dosyası üzerinden vergi sığınağı kavramının anlaşılması ve vergiden kaçınma amacıyla ortaya çıkan bu sığınakların vergi kaçırmaya dönüşme şekli ve bu uygulamaların önlenmesi için öneriler sunulması amaçlanmıştır. Dava, büyüklüğü ve önemine binaen, her ne kadar gazete manşetlerinde yerini almış olsa da, çalışmanın içeriği hakkındaki bilgiler ve sonuçlarının ortaya konması, yalnızca dava dosyası üzerinden gerçekleştirilmiştir.

4. DAVA DOSYASININ İNCELENMESİ

4.1. Davalı Hakkında Ön Bilgi

Paul M. Daugerdas (davalı), Ağustos 1994' e kadar Arthur Andersen'de Mali Müşavir (CPA) ve vergi danışmanı olarak çalışmış, 1994' ün sonundan 1998' e kadar hukuk firması Altheimer & Gray' de (A&G) ve 1999' dan Nisan 2004' e kadar hukuk firması Jenkins & Gilchrist'in (J&G) Chicago ofisinde kariyerini sürdürmüştü. Daugerdas, kariyeri boyunca varlıklı müşteriler için “Short Sale Sığınağı, Short Option Sığınağı, Swap Sığınağı, and HOMER Sığınağı” olarak adlandırılan çeşitli vergi indirim stratejileri geliştirmişti. Daugerdas' ın patronlarının yanı sıra, bu teşebbüste iki başka kuruluşun önemli katılımı olmuştu: Muhasebe firması BDO Seidman (BDO) ve J&G.

BDO Firması, müşterilerini J&G'ye yönlendirmiş ve sığınakların ve yatırım bankası Deutsche Bank Alex Brown (DB)' in satılması konusunda ve özellikle sığınakların tasarımında J&G' ye yardımcı olmuş, müşterilerle bilgilendirme toplantıları yapmış ve sığınakları oluşturan işlemleri de hayata geçirmişti.

4.2. Vaka ve İncelenmesi

Bu kısımda, öncelikle vakanın mahkeme dosyasında açıklanan şekli hikayeleştirilerek anlatılacak; sonrasında ise vergi sığınağı kavramı, bu hikayeden hareketle “vergiden kaçınmak” ve “vergi kaçırmak” eylemleri ile beraber irdelenecektir.

Vakaya geçmeden önce bazı kavramların açıklamalarının yapılmasında yarar görülmektedir:

- “Sığınak” ifadesi “shelter” kelimesinin karşılığı olarak, “vergi sığınağı” ifadesi de, “tax shelter”in karşılığı olarak çevrilmekte; sığınakların isimleri ise “Short Sale, Short Option, Swap ve HOMER” olarak, orijinal ifadeleriyle kullanılmaktadır.
- IRS, “Internal Revenue Service”, yani “İç Gelir Servisi” anlamına gelmekte, Hazine ve Maliye Bakanlığı'na bağlı çalışmakta ve Türkiye'deki “Gelir İdaresi Başkanlığı'na karşılık gelmektedir.
- “USC” kavramı, “United States Code”, yani Amerika Birleşik Devletleri Kanunu anlamına gelmektedir. Ayrıca, “18 USC 371, Suç işlemek veya Amerika Birleşik

Devletleri'ni dolandırmak için komplo kurmak”; “26 USC 7201, Vergiden kaçınma veya vergiden kaçınma girişi”; “18 USC 1343, Fiber, radyo veya televizyon yoluyla dolandırıcılık”; “18 USC 2, İlkeler”; “26 USC 7212, İç gelir yasalarının yönetimine müdahale etme girişimleri”; “18 USC 1341, Hile ve dolandırıcılık” ve “ 18 USC 1342, Hayali isim veya adres” başlıklı kanun maddeleri olarak ifade edilmektedir.

- Jüri Sistemi, Anglo-Sakson Hukuk Sisteminde uygulanmakta olan, adalete yurttaşların doğrudan katılmasını ve oy kullanmasını sağlayan yargılama biçimi, olarak bilinmektedir. Kavramın kökeni olan “jury”, “yeminli” anlamına gelmektedir. Jürinin amacı, halkın düşüncesini yargıya yansıtmaktır. Genellikle ceza yargılamasında uygulanmakta olup, eğer jüri üyeleri sanığı suçsuz bulursa yargılama sona ermekte, sanık suçlu bulunursa verilecek cezayı yargıç belirlemektedir.
- Muhasebe Kuralları, “Accounting Rules” in çevirisidir ve muhasebe sürecinin doğru olarak işlemesi için yapılması gerekli işlemleri açıklamaktadır.

4.2.1. Vaka

Daugerdas sığınakları, 1990' ların başında Arthur Andersen' de ortak olduğu zamandan başlayarak tasarlamış ve satmaya başlamıştı. İlk olarak Short Sale sığınağını geliştirmişti. Bu sığınak, ABD hazine bonolarının açığa satışı ile başlayarak bir limited ve ABD’de ortaklara sınırlı sorumluluk sağlayan şirket türü olan bir S şirketi arasındaki transferler aracılığıyla zarar etmeyi planlayan bir sığınaktı.

Sığınakların temelindeki işlemler zamanla değişse de, pazarlama ve uygulamalarını çevreleyen işlemler çok az değişmişti. 1999' da Daugerdas ve diğer J&G avukatları, hazırlanan bir mevzuatın Short Sale sığınağını etkisiz kılacağından endişe duyduklarından, bunun yerine Short Option sığınağını geliştirdiler. Bu sığınak, hazine bonolarının açığa satışı yerine, “dijital para birimi” seçeneğinin satışı yoluyla kayıplar yaratacaktı, ancak bunun dışında Short Sale sığınağına benziyordu. Başka bir ifadeyle, Short Option sığınağında bir vergi mükellefi, bir bankaya menkul kıymetler (veya döviz) alım opsiyonu satacak ve aynı anda bankadan önemli ölçüde opsiyon satın alacaktı. Satın alınan (uzun) opsiyonun maliyeti, satılan (kısa) opsiyon için alınan primden biraz daha yüksek olacaktı. Mükellef, daha sonra uzun opsiyonu ve kısa opsiyondan doğan yükümlülüğü (borcu) faiz karşılığında borçlanacak ve borçlanmaya katkı yapacaktı. Kısa opsiyonun sona ermesinden önce veya sonra ortaklık payının satışı üzerine, vergi mükellefi bir sermaye kaybı bildirmiş olacaktı.

2000 yılının Ağustos ayında, IRS, Short Sale ve Short Option sığınağı gibi işlemlerin artık J&G' nin müşterileri için aradığı avantajlı vergi muamelesini sağlamayacağını duyurdu. Bu iki sığınağı değiştirmek için Daugerdas ve meslektaşları, dijital para birimi seçeneğini bir takas işlemiyle değiştiren Swap sığınağını geliştirdiler. Daugerdas, Swap sığınağını geliştirdiği tarihlerle aynı zamanda, HOMER sığınağını geliştirmek ve uygulamak için de çalıştı. Sadece 2001 yılında en az 36 varlıklı müşteriye

satılan ve 400.000.000 \$ hileli vergi kaybına neden olan HOMER sığınağının altında yatan işlemlerin yapısı, diğer sığınakların yapılarından daha karmaşıktı.

Tüm vergi sığınaklarının pazarlanmasının önemli bir parçası olarak, Daugerdas ve meslektaşları, sığınakları satın alan müşterilere “olasılıktan fazlasını içeren” görüş mektupları yayınlamıştı. Bu tür mektuplar, “mevcut ABD federal gelir vergisi yasasına göre, sığınakları oluşturan işlemlerin yasal olduğundan ve müşteriler tarafından istenen etkiye sahip olacağından” bahsetmekteydi.

IRS' nin durumu fark ederek, sığınaklar tarafından oluşturulan kayıpların, müşterinin vergi yükümlülüğünü azaltmasına izin vermemesi durumunda, müşterilerini mektuplar aracılığıyla IRS' nin mali ceza uygulamasına karşı koruyacaklardı. Daugerdas için çalışan avukatlar bu mektupları hazırladı ve Daugerdas genellikle onları gözden geçirip imzaladı. Mektuplar, müşterilerin sığınakların altındaki belirli işlemler hakkında bilgi sahibi olduklarını ve müşterilerin sığınağa vergi dışı ticari nedenlerle girdiğini belirtiyordu. Birden fazla müşteri, Daugerdas' a veya ortaklarına hiçbir zaman bilgi beyanında bulunmadıklarını ve her halükarda bu beyanların yanlış olduğunu, çünkü müşterilerin temeldeki işlemler hakkında çok az şey bildiğini veya hiçbir şey bilmediğini ve sığınaklara yalnızca vergi yükümlülüklerini azaltmak için girdiklerini ifade etmişti. Daugerdas ve meslektaşları, işlemleri kârlılıklarından ziyade vergi sonuçlarına odaklanarak tasarladıkları için, genellikle anlamlı getiriler sağlamamıştı.

Örneğin, 1998' de Short Sale sığınağına katılan müşteriler, sığınağın bir parçası olarak yaklaşık 685.000 \$ kaybetti. Short Option sığınağını kullanan müşterilerin %1' lik kısmının yatırımlarını ikiye katlama şansı %4,6 ila %37,6 arası idi. Yatırımlarını ikiye katlamazlarsa, tamamen kaybedeceklerdi. Swap sığınağı müşterilerinin, işlemlerinden kâr etme olasılıkları daha da düşüktü; ticaretteki yaklaşık 60 katılımcıdan sadece 2' si ticaretten kar elde etmiş, bunlardan biri sadece 1 \$ kazanmıştı. Herhangi bir müşterinin orijinal tasarlandığı şekliyle HOMER sığınağından kâr elde etme şansı ihmal edilebilir düzeydeydi—J&G yardımcı avukatı John Beery, Daugerdas' a bir uygulama sorununun herhangi bir HOMER müşterisinin işlemde kâr elde etmesini engelleyebileceğini bildirdi. Bununla birlikte, Daugerdas devam etmeyi seçmişti ve hatta bazı işlemlerin makul bir kâr elde etme olasılığına sahip olduğunu yanlış bir şekilde belirten “olmama ihtimalinden daha yüksek ihtimal” içeren görüş mektupları yayınlamıştı. Ayrıca, sığınaklar için J&G, BDO ve DB tarafından alınan ücretler dikkate alındığında, tüm sığınakların zaten düşük olan kâr potansiyeli, tamamen ortadan kalkmıştı.

Swap ve Short Option sığınaklarının uygulanmasının bir parçası olarak, Daugerdas ya doğrudan ya da J&G' deki ekibi aracılığıyla, başlangıçta kendileri ve diğer müşteriler adına yanlış uygulanmış olan belirli işlemlerin düzeltilmesine ve geriye dönük tarihlendirilmesi fikrine katıldı. Bu kişiler, Matthew Coleman, Greg Blair, Michael Toporek ve Aronoff ailesi idi.

Mahkemede, Daugerdas ile çalışan bir avukat, Daugerdas'a işlemlerin geriye dönük tarihlendirilmesinin sıkıntı yaratacağını ve bunu nasıl haklı çıkarabileceklerini açıklamaya çalıştığını ifade etti. Başka bir tanık, Daugerdas' ın, eski tarihli işlemlerle ilgili iletişim kurduğu “avukat ekibinin başkanı” olduğunu söyledi.

2001 yılında, olağan zarar elde etmek için iş ortakları Coleman ve Blair, Daugerdas' a danışarak Swap sığınağına girmeye karar verdiler. Aralık 2001' de, DB komisyoncusu David Parse' nin asistanı Carrie Yackee, sığınağın bir parçası olarak Cisco hisselerinin alım ve satımını tamamlamak için J&G' den yetki aldı. Şubat 2002' de J&G avukatları, bu işlemin olağan kayıplardan ziyade sermaye kayıplarına yol açtığını fark ettiler. Bu hatayı düzeltmek için J&G, Parse' a, Cisco satışını iptal etmesini isteyen tarihsiz bir mektup ile 24 ve 28 Aralık 2001 tarihli mektupları faksladı ve onu Blair ve Coleman tarafından talep edilen olağan zarar yaratma etkisine sahip olacak işlemleri uygulamaya yönlendirdi. Yackee bu faksı aldı ve DB' nin, istedikleri talimatları yerine getirmesini sağladı. Sonunda, geçmiş tarihli işlemleri içeren hesap özetlerini J&G' ye iade etti. Bu ifadeler Coleman ve Blair' in 2001 vergi beyannamelerinin hazırlanmasında kullanıldı.

2001 ve 2002 için, Toporek, Swap sığınağından 1.300.000 \$ zarar ve 700.000 \$ sermaye kaybı talep etti. J&G, Parse' a verilen talimatlarda bir hata yaptı ve bunun tersini istedi: 700.000 \$ zarar ve 1.300.000 \$ sermaye kaybı.

Mart 2002' de J&G, bu hatanın farkına vardı. Nasıl düzeltileceğine ilişkin tartışmalardan sonra Beery, Parse' den Nisan 2002' de birkaç işlemi gerçekleştirmesini istedi, ancak bunları 28 Aralık 2001'e, yani geriye tarihlendirdi. DB, düzeltici işlemleri uyguladıktan sonra Daugerdas, Toporek' in vergi hazırlayıcısı Judith Quendenfeld' e, işlemlerin yanlış bir şekilde yapıldığını belirten bir mektup gönderdi. Quendenfeld, Toporek' in vergi beyannamelerinin hazırlanmasında düzeltilmiş işlemin belgelerini kullandı ve sonuç olarak Toporek, başlangıçta aradığı zararları talep edebildi. J&G avukatları ve DB çalışanları, Aronoff ailesi için Short Option sığınağının uygulanmasında yapılan hataları düzeltmek için benzer bir davranış biçimine girdi.

Daugerdas ayrıca kendi vergi borcunu azaltmak için de vergi sığınaklarını kullanmıştı. 1993' ten 1998' e kadar, 26.000.000 \$' dan fazla gelir elde etmiş ve bu süre zarfında Short Sale sığınağını her yıl kullanmakla birlikte, “federal kişisel gelir vergisi” olarak yalnızca 7.315 \$ ödemişti. 1999' dan 2001' e kadar ise, geliri 79.000.000 \$' ın üzerinde olmuştu. O yıllarda, bu geliri mahsup etmek için Short Option sığınağını kullanmış ve gelir vergisi ödememişti.

2009 yılında Daugerdas ve Parse, sığınakların tasarımı, pazarlaması ve uygulanmasında yer alan diğer kişiler; komplo, vergi kaçakçılığı, IRS'nin engellenmesi ve posta dolandırıcılığıyla suçlandı. Daugerdas, suçlandığı tüm suçlamalardan mahkûm edildi. Diğer sanıklar için sonuçlar biraz daha karışıktı. 4 Haziran 2012 tarihinde bölge mahkemesi, bölge mahkemesine itiraz hakkından feragat ettiği tespit edilen Parse dışındaki tüm sanıklar hakkında “jürinin kusurlu davranışı” nedeniyle yeni bir yargılama kararı verdi. Bu mahkeme, bölge mahkemesinin Parse konusundaki kararını bozduktan sonra, Parse hükümetle ertelenmiş bir kovuşturma anlaşması müzakere etti. 1 Temmuz 2013' te hükümet, Daugerdas ve daha sonra tüm suçlamalardan beraat eden bir sanık hakkında önceki iddianameye benzer suçlamaları içeren yeni bir iddianame hazırladı.

İddianamede, Daugerdas aşağıdakilerle suçlandı:

- IRS' yi dolandırmak için 18 USC 371; 26 USC 7201 ve 18 USC 1343;
- 18 USC 2;
- 26 USC 7212(a)
- 18 USC 1341 ve 1342.

Daugerdas nihai olarak;

- IRS' yi dolandırmak için bir adet komplo;
- Dört adet müşteri ile ilgili vergi kaçakçılığı (Coleman, Blair ve Toporek için uygulanan sığınaklardan kaynaklanan);
- Bir adet IRS' nin engellenmesi ve
- Bir adet posta dolandırıcılığı suçlamasından hüküm giydi.

Altı adet müşteri ile ilgili vergi kaçakçılığı ve üç adet kişisel vergi kaçakçılığında beraat etti.

Mayıs 2014' te bölge mahkemesi Daugerdas' ı 180 ay hapis cezasına, 3 yıl denetimli salıvermeye, 164.737.500 \$ müsadere (el koyma) ve 371.006.397 \$ tazminata mahkûm etti.

Daugerdas,

- Kanıtların, kişilerin mahkûmiyetlerini desteklemek için yeterli olmadığı;
- İddianamenin yapısında bir değişiklik yapıldığı;
- İddianamenin mükerrer olduğu;
- Yargılama sırasında yapılan hataların adil yargılanma hakkını ihlal ettiği;
- Cezasının usul ve esas itibariyle makullük ilkesine uygun olmadığı;
- Hükümetin, suç ile müsadere edilen mal varlığı arasındaki gerekli illiyet bağıını kanıtlayamadığı.
- Bölge mahkemesinin Muhasebe Kuralları'na ilişkin verdiği ek bilginin jüriyi yanılttığını ileri sürerek itirazda bulunmuştu.

Sonuç olarak, itirazları konusunda yeterli delil sunamadığından, Bölge Mahkemesi'nin tüm cezaları onanmıştı.

4.2.2. Vakanın İncelenmesi

Vakada, Arthur ANDERSEN'de uzun yıllar vergi danışmanlığı, A&G' de 4 yıl hukuk danışmanlığı, J&G' de 5 yıl hukuk danışmanlığı yapmış olan davalı Daugerdas, hem muhasebe, hem vergi, hem de hukuk bilgisiyle vergi sığınaklarını geliştiren kişi olmuştu.

Daugerdas, ABD hazine bonolarının açığa satışı ve ardından bir limited şirket ortaklığı ve bir S-şirketi ortaklığı arasındaki transferler yoluyla zarar yaratan Short Sale sığınağını tasarlamıştı ve bu şekilde, vergiden kaçınacaktı.

Short Sale sığınağında, bir yatırımcı bir komisyoncudan hisse senetleri (veya hazine bonusu gibi) ödünç alacak ve bunları üçüncü bir tarafa satacaktı. Yatırımcı, ödünç alınan payları (bir ücret veya kararlaştırılan faizle birlikte) aynı olarak komisyoncuya geri ödeyerek açığa satışı kapatmakla yükümlü

olacaktı. Hisse fiyatı düşerse, yatırımcı aynı hisseleri alarak açığa satışı kapatacak, komisyoncuya teslim edecek ve (yüksek) satış fiyatı ile (düşük) alış fiyatı arasındaki farkı kendine alacaktı. Öte yandan, hisse fiyatı yükselirse, yatırımcının zarar etme riski sınırsız olacaktı; teminat yükümlülüğünde genellikle herhangi bir süre sınırlaması olmayacaktı.

IRS' nin yeni bir yönetmelikle bunu yasaklayacağını öngören Daugerdas, Short Option sığınağını geliştirdi. Bu sığınak, Hazine bonolarının açığa satışı yerine, “dijital para birimi” seçeneğinin satışı yoluyla kayıplar yaratacaktı, ancak bunun dışında Short Sale sığınağına benziyordu.

Daugerdas, uzun yıllar vergi ve hukuk danışmanlığı yaparak çevresini genişletmişti. Bu nedenle IRS’de tanıdığı birçok dostu vardı. Dolayısıyla IRS’de yapılması planlanan değişiklikleri önceden (taslak olarak da olsa) haber almaktaydı.

2000 yılında, IRS’nin, Short Sale ve Short Option sığınağı gibi işlemlerin artık J&G’nin müşterileri için aradığı avantajlı vergi muamelesini sağlamayacağını duyurması üzerine, bu iki sığınağı değiştirmek için Daugerdas ve meslektaşları, dijital para birimi seçeneğini bir takas işlemiyle değiştiren Swap sığınağını geliştirdiler. Şu ana kadar yasanın izin verdiği ölçüde vergi vermemek anlamına gelen “vergiden kaçınma” eylemi, Short Sale ve Short Option’u yasaklanmasına rağmen satmaya devam ettikleri için “vergi kaçırma”ya dönüşmüştü.

Bunun yerine, henüz yasak olmayan Swap sığınağı ise hala vergiden kaçınma amacı taşımaktaydı. IRS durumu fark eder de müşterilerin vergi yükümlülüğünü azaltmasına izin vermezse düşüncesiyle, sığınakları satın alan müşterilere “sığınakları almak için yapılan tüm işlemlerin yasal olduğunu” ifade eden görüş mektupları hazırlayıp teslim etmişlerdi. Mektuplar ayrıca, müşterilerin işlemlerden haberdar oldukları ifadelerini de içermekteydi.

IRS, durumdan haberdar olmuş ve geliştirilen tüm sığınakların yasak olduğunu belirtmişti, ancak Daugerdas durmamıştı; hem sığınakları kendi için de satın alarak vergi vermemeye başlamıştı, hem de Swap sığınağında yaptığı sermaye kaybı ve olağan zararlar arasındaki hatayı usulsüzce geriye dönük tarihlendirme işlemi yaparak düzeltmeye kalkışmıştı. Sadece bir işlemle kalmamış, Aronoff ailesindeki benzer hata için de geriye dönük tarihlendirme işlemi yapmıştı. Bunun yanında sadece 26.000.000 \$’lık kişisel gelirinden 7.315 \$’lık vergi ödemiş, sonraki iki yıl içerisinde de 79.000.000 \$’lık kişisel gelirinden hiç vergi vermeyerek IRS’ nin dikkatini üzerine çekmeyi başarmıştı.

Artık gerçekleştirdiği tüm işlemler, kanuna aykırıydı. Bu şekilde vergiden kaçınma amacıyla kullanılan ve yasal olarak başlatılan vergi sığınakları, kanun yasakladıktan sonra tamamen vergi kaçırma aracına dönüşmüştü.

Bahsedilen nedenlerle 4 adet vergi kaçakçılığı (18 USC 1341), IRS’ yi dolandırmak için 1 adet komplo (18 USC 371), IRS’ nin görevini yapmasını engellemek/IRS’ yi engellemek (26 USC 7212), 1 adet posta dolandırıcılığı ve hayali isim ya da adres (18 USC 1343-1342) suçlarından 180 ay hapis cezasına çarptırılmış; 164.737.500 \$’a devlet tarafından el konmuş; bunun yanında 371.006.397 \$’lık tazminat ödemeye mahkûm edilmişti. Ancak IRS’ nin yasağından önce yapmış olduğu sığınak işlemleri

vergi kaçakçılığı sayılmadığından, vergiden kaçınma kabul edilerek 6 adet müşteri ile ilgili vergi kaçakçılığı ve yine 3 adet kişisel vergi kaçakçılığı (kendisi için satın aldığı sığınaklardan) suçlamalarından beraat etmişti.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada, literatürde sıklıkla vergi cenneti kavramı ile karıştırılan, aslında iç içe geçmiş ve biri tanımlanırken diğerine ihtiyaç duyulan kavramlardan biri olan “vergi sığınağı” kavramı üzerinde çalışılmıştır. Vergi sığınakları, vergi yasalarının izin verdiği “vergiden kaçınmak” amacıyla izlenen stratejiler ya da finansal araçlar olarak tanımlanmış ve vergi cenneti olarak tabir edilen ülkelerde daha kolay gerçekleştirilmiş ve daha fazla kullanılmıştır.

Ulusal ve uluslararası literatürde “vergi cenneti, vergiden kaçınma ve vergi kaçırma” kavramları ile ilgili sayısız çalışma ortaya konmuştur. Ancak çalışmamızın amacı, vergiden kaçınma amacıyla ortaya çıkan vergi sığınaklarının amacından saparak vergi kaçırma aracına dönüşmesini incelemek ve bunu gerçek bir dosya üzerinden açıklamaya çalışmak olmuştur. Bu durum, konuyu sınırlandırdığından, incelenen çalışma sayısının da azalmasına neden olmuştur. Türkiye’de ise vergi sığınağı (vergi barınağı olarak da çevrilmiştir) kavramı literatüre son yıllarda girmiş ve kavramın çoğunlukla vergi cenneti kavramı ile eş anlamda kullanıldığı görülmüştür.

Çalışmada, OECD’nin vergi cenneti olarak tabir ettiği ülkelerin başında gelen ABD’de gerçekleşmiş bir vergi sığınağı davasının incelenmesi söz konusu olmaktadır. Dava dosyasında, kendisini hukuk ve muhasebe alanında son derece iyi yetiştiren bir şahsın, kendisi ve müşterileri için vergi sığınakları geliştirmesi ve yıllar boyunca milyonlarca dolar gelir elde edip hiç vergi vermemiş olması, sonrasında ise olaydan İç Gelir Servisi’nin haberdar olmasıyla gerçekleşen olaylar silsilesinin dava konusu olması ele alınmaktadır. Ayrıca davalı şahsın kendisine isnat edilen suçların her birine tek tek itiraz etmesi ve itirazları temyize taşınmasının fayda etmediği, temyiz mahkemesi tarafından itirazların incelenerek davalının haksız olduğunun kanıtlandığı ve bölge mahkemesinin verdiği cezaların aynen onandığı görülmektedir. Bu dava, büyüklüğü ve önemine binaen uluslararası manşetlere düşmüştür, ancak çalışmada yalnız dosyadaki bilgilerin ele alınması söz konusu olmuştur.

Davada geçen olaya ve verdiği maddi hasarın büyüklüğüne bakılarak vergi sığınaklarının yok edilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmalı birlikte, azaltılmasına ilişkin alınması gereken birtakım önlemler/öneriler şöyle sıralanabilmektedir:

- Devletin daha fazla ifşa etmesi: Yakalanan sığınakların devlet tarafından daha fazla ifşa edilmesi, bundan sonraki sığınak hazırlıklarını bir nebze olsun azaltmaya yardımcı olacaktır.
- Sığınakların ihbar edilmesi: Sığınakları kullananların, olayın görgü tanıkları tarafından ihbar edilmesi ya da görgü tanıklarına verilecek ödüller, sığınakların kullanımını azaltacaktır.
- Vergilerin eksik beyanına ilişkin cezanın artırılması ve değiştirilmesi: Vergiden kaçınma amaçlı ortaya çıkarılan sığınakların verginin eksik beyanına neden olduğu gerçeğinden hareketle,

kesilen para cezalarının yanında hapis cezalarının da olması gerekliliği, sığınaklara başvurmayı azaltacaktır.

- Vergi sığınağı tarafından sağlanan vergi avantajlarının kullanımına izin vermemek için kanunun değiştirilmesi: Ceza ve vergi kanunlarında yapılacak cezaların artması yönündeki ya da sığınak sayılan hallerin sığınak olma koşullarından çıkması gibi birtakım değişiklikler, sığınaklara başvurma ihtiyacını azaltacaktır.
- İşlemin tüm taraflarına sonuçlar sağlanması: Sığınakları kullanan müşterilere, onlara sığınak yaratan firmalara ve kişilere, sığınak kullanmamaları nedeniyle getirilebilecek vergi avantajları, sığınak kullanımını azaltacaktır.
- Vergi oranlarının düşürülmesi: Vergi oranlarının düşürülmesi, sığınaklara olan ihtiyacı tamamen bitirmese de en azından azaltacaktır.
- Mesleki eğitim: İşe başlayacak olan muhasebeci, denetçi, bankacı vb. kişilerden oluşan, mali anlamda hizmet verecek meslek mensuplarının, işe girmelerinden önce kendilerine verilecek eğitimle bu tür sığınaklara başvurmalarının önüne geçilecektir.
- Verginin gerekliliği konusunda eğitim: Devlet tarafından, vatandaşlara verginin neden alındığı ve neden alınması gerektiği, vergilerin nereye kullanıldığı vb. şeklinde yapılacak açıklamalar, verilecek eğitimler, yapılacak kamu spotu şeklindeki reklamlar, kişilerin vergi algısını değiştirecek, vergi sığınaklarına duyacakları ihtiyacı ortadan kaldıracaktır.

KAYNAKÇA

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK), Kabul Tarihi: 04/01/1961, Yayımlandığı Resmî Gazete Tarihi: 10/1/1961.

ABD, Hazine ve Maliye Bakanlığı (1999). The problem of corporate tax shelters discussion, analysis and legislative proposals, <<https://home.treasury.gov/system/files/131/Report-Corporate-Tax-Shelters-1999.pdf>>.

ABD, New York Güney Bölgesi Temyiz Mahkemesi dava dosyası, dosya numarası 14-2437-cr, karar tarihi: 21 Eylül 2016.

Bennedsen, M. ve Zeume, S. (2018). Corporate tax havens and transparency. *The Review of Financial Studies*, 31 (4), 1221-1264. <<https://academic.oup.com/rfs/article/31/4/1221/4587527>>.

Burke, K. ve Mccouch, G. (2008). COBRA strikes back: Anatomy of a tax shelter. *Tax Lawyer*, 62 (1), 8-23. <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1148371>.

Chyz, J. (2013). Personally tax aggressive executives and corporate tax sheltering. *Journal of Accounting and Economic*, 56, 311-328.

Graham, J. ve Tucker, A. (2006). Tax shelters and corporate debt policy. *Journal of Financial Economics*, 81, 563-594.

Hanlon, M. ve Slemrod, J. (2009). What does tax aggressiveness signal? Evidence from stock price reactions to news about tax shelter involvement. *Journal of Public Economics*, 93, 126-141.

Herber, B. (1979). *Modern public finance*. Forth Edition, Richard D. Irwin, Inc. Homewood1.

- Incardona, J., Kannan, Y., Premuroso, R., Higgs, J. ve Huang, I. (2014). Taxing audit markets and reputation: An examination of the U.S. tax shelter controversy. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 23 (1), 18-31.
- Lisowski, P. (2010). Seeking shelter: Empirically modeling tax shelters using financial statement information. *Accounting Review*, 85 (5), 1693-1720.
- Nesbitt, W., Outlay, E. ve Persson, A. (2022). A reexamination of investors' reaction to tax shelter news: Evidence from the Luxembourg tax leaks. *Journal of Accounting and Economic*, 1-19.
- OECD (2008). Report on abuse of charities for money-laundering and tax evasion, <<https://www.oecd.org/tax/exchange-of-tax-information/42232037.pdf>>.
- Öztürk, S. ve Ülker, Ö. (2016). Vergi cennetlerinin küresel finansal kriz üzerine ekonomik etkileri: Vergi kaçırma, vergiden kaçınma ve kara para aklamadaki rolü. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (1), 237-254.
- Pehlivan, O. (2016). *Kamu maliyesi*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Romanov, D. (2006). The corporation as a tax shelter: evidence from recent Israeli tax changes, *Journal of Public Economics*, 90, 1939-1954.
- Tobin, G. ve Walsh, K. (2013). What makes a country a tax haven? An assessment of international standards shows why Ireland is not a tax haven. *The Economic and Social Review*, 44 (3): 401-424. <<https://www.esr.ie/article/view/78>>.
- Wilson, J. (2014). Tax havens in a world of competing countries. *CESifo DICE Report*, 4, 32-39.

AN APPRAISAL OF THE 21ST CENTURY THROUGH BAUDRILLARD'S IDEAS IN THE
CONTEXT OF THE INTERPLAY AMONG POLITICS, PHILOSOPHY, ORGANIZATIONS
AND BEING HUMAN

BAUDRİLLARD'IN FİKİRLERİ ÜZERİNDEN 21. YÜZYILIN SİYASET, FELSEFE,
ÖRGÜTLER VE İNSAN OLMAK ARASINDAKİ ETKİLEŞİM BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ

Aytaç ODACILAR¹, Onur KAZANCI²

1. Arş. Gör. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. Siyaset Bilimi
ve Kamu Yönetimi Bölümü,
aytac.odacilar@ikcu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-6125-8799>
2. Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme
Bölümü, onur.kazanci@ikcu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-5187-2699>

Makale Türü Araştırma Makalesi	Article Type Research Article
Başvuru Tarihi 12.04.2023	Application Date 04.12.2023
Yayına Kabul Tarihi 15.07.2023	Admission Date 07.15.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1281747>

* Part of the content of this paper was presented orally
at the SSHIF2015 International Symposium on Social
and Human Sciences and Global Approaches: Theory
and Practices in Warsaw with the title 'The Relation
of Philosophy to Politics and a Baudrillardian
Approach to the 21st Century'.

Abstract

This paper explores the relationship between philosophy and politics in the twenty-first century, using the thought of Jean Baudrillard, one of the most prominent intellectuals of the 20th century, taking into account the idea of what it means to be human. The study will argue that the human being is a creature capable of aestheticization as the capacity to express something with the help of other things. After setting forth such a definition of the human being as a basis, the study will then address the relationship between philosophy and politics. In this context, the historical foundations of this relationship will be presented within the framework of the study. Then, the state of philosophy-politics interaction in the twenty-first century will be discussed in the light of historical themes and Baudrillard's ideas. Finally, an evaluation of all the explanations will be made in relation to some of the problems that are visible today and potential approaches will be put forward to rectify the problems in this connection.

Keywords: *Politics, Philosophy, Baudrillard, Human, Organizations, Trans-Human.*

Öz

Bu çalışma, yirmi birinci yüzyılda felsefe ve siyaset arasındaki ilişkiyi, insanın da ne anlama geldiği düşüncesini de hesaba katarak, 20. yüzyılın en tanınmış entelektüellerinden biri olan Jean Baudrillard'ın düşüncelerini kullanarak incelemektedir. Çalışma, insanı bir şeyi başka şeyler yardımıyla anlatma kapasitesi olarak estetizasyon yapabilen canlı olarak ileri sürülecektir. Çalışma, böyle bir insan tanımını zemin olarak ortaya koyduktan sonra, felsefe ve siyaset ilişkisini ele alacaktır. Bu kapsamda, bu ilişkinin tarihsel temelleri çalışmanın çerçevesi içinde sunulacaktır. Ardından felsefe-siyaset etkileşiminin Yirmi Birinci Yüzyıl'daki durumu tarihsel temalar ışığında ve Baudrillard'ın fikirleri doğrultusunda tartışılacaktır. Son olarak, yapılan tüm açıklamaların bir değerlendirmesi günümüzde görünür olan bazı sorunlarla ilişkili olarak yapılacak ve bu bağlamdaki sorunları düzeltmek için potansiyel yaklaşımlar ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Siyaset, Felsefe, Baudrillard, İnsan, Örgütler, Trans-İnsan.*

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Çalışma siyaset ve felsefe arasındaki ilişkiyi kavramların teorik akıl ve pratik akıl içerikleri üzerinden tarihsel olarak değerlendirip, 21.yüzyılda bu ilişkiyi mümkün kılan zeminin ortadan kalktığını göstermek amacıyla yazılmıştır. İlgili ilişkinin tartışma zemini insanın ne olduğuna ilişkin bir hipotez üzerinden kurulmuştur. Bu doğrultuda insanın temsil kabiliyeti kapsamında anlamlandırılması ve bahsi geçen iki aklın da bu kapasite çerçevesinde iki farklı form olarak konumlandırılması sağlanmıştır. Tarihsel dönemler üzerinden bu ilişkinin ortaya konmasına müteakip, 21.yüzyılın değerlendirilmesi Fransız düşünür Jean Baudrillard'ın ayartma, radikal düşünme, simülasyon ve trans-gerçeklik kavramları üzerinden yapılmıştır. Bu kapsamda tarihsel olarak ilgili iki kavramının 21.yüzyılda tartışma zemininin buharlaştığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma Soruları

Çalışmanın araştırma soruları 'siyaset ve felsefe arasındaki ilişkinin zemini nasıl ifade edilebilir?' 'İlgili iki kavramının akletme tarzları ile uyumlu bir insan tanımı nasıl geliştirilebilir?' 'İlgili iki akletme tarzının tarihsel süreç içindeki çatışma alanları hangi konularda/olaylarda belirginleşmiştir?' '21.yüzyılda bu ilişkinin zemininin değiştiğine dair örnekler var mıdır?' şeklinde ifade edilebilir.

Literatür Araştırması

Çalışmanın metodolojisi kapsamında gömülü kuram yer yer fenomenolojik yöntem kullanıldığı için literatür taraması ilgili kuram kapsamında ilişkinin mahiyetini ortaya koyacak seçicilik de ortaya konmuştur. Bu kapsamda ilişkinin ortaya çıkmasına ilişkin başlangıç Platon'un düşünceleri olarak belirlenmiştir. İlgili iki nosyonun tartışma alanları da yine Platon ve Aristoteles'in görüşleri ile paralel serimlenmiştir. Dönemsel tarama kapsamında Platon öncesi ve sonrası dönem, Roma dönemi, Hristiyan düşüncesi hakim olduğu dönem olarak Orta Çağ, Modern dönem makalenin amacına uygun olarak ele alınmıştır. 21. Yüzyıl'ın ele alındığı kısımlar için post-modern düşünce havuzu literatür taraması kapsa elden geçirilmiş ve son olarak spesifik olarak Baudrillard düşüncesi kavram bazlı seçici şekilde taranmıştır.

Yöntem

Çalışmada bahsi geçen iki nosyonun ilişkisinin zemini daha önce ele alınmamış bir zemin tasarımı üzerinden kurgulandığı için gömülü kuram çalışmanın metodu olarak belirlenmiştir. İlgili iki nosyonun bahsi geçen yeni zemin üzerinden ele alınıp tarihsel süreçteki olaylarla ilişkilendirilmesi için de fenomenolojik yöntem stratejisi kullanılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak siyaset ve felsefe arasındaki ilişki insanın temsil kapasitesi üzerinden tanımlandığı bir anlamda teorik ve pratik akletme ilişkisi olarak ele alınabilmektedir. Bu ele alınabilme tarzı temsillerin niteliği üzerinden birbiriyle yer yer çatışma yer yer de tahakküm ilişkisi içinde olmuştur. 21. Yüzyıla gelindiğinde, ilgili ilişkiyi mümkün kılan temsil tarzlarından ziyade bizatihi temsilin

sorunsallaştırılması sonucu ilişkinin otantik zemini ortadan kalkmıştır. Bu kapsamda iki nosyonun da tabi olduğu simülatif ve trans gibi sıfatlar tarif edilebilen yeni bir zeminden bahsetmek mümkündür.

1. INTRODUCTION

The ideas in Plato's works are a good place to start for the history of the interaction between philosophy and politics (427 BC - 347 BC). While it is true that this perspective determines the historical beginning, there has been no in-depth evaluation of the historicity of this relationship in the literature. This study aims to fill this gap by utilizing the terminology of Jean Baudrillard, one of the most renowned intellectuals of the 20th century. In this context, the first issue to be addressed and problematized is who establishes and supports this relationship: the human being. It can be said that all interactions in the world revolve around the human being who makes everything possible. This can be explained by the fact that humans give meaning to everything. Considering the connection between giving meaning and something existing as something, it would not be wrong to say that human beings make things possible in terms of creating those things as a particular thing. Considering that the mode of existence of everything in the world of phenomena is immanent to such a process, it can be concluded that the human being is the fundamental subject of "understanding". This position of the human being can be determined in many ways. The relationship between politics and philosophy can be expressed as a relationship that clearly reveals this position of the human being. It is possible to deduce this from the meanings of politics and philosophy. Basically, philosophy can be defined as the theoretical reason and politics as the practical reason. In this respect, the link between politics and philosophy can be seen as a link between the world one defines and the world one has to define together with others. In other words, while politics is the practice of improving the situation and solving the problems of communities produced by certain people coming together, philosophy can be expressed as an abstraction that follows a practice (rationality) in which a particular person develops universal and normative knowledge. The relationship between the universal and the particular can be used to illustrate this relationship. In such an inquiry into the nature of the relation, it is clear that a particular definition of human nature will serve as a basic assumption about the nature of the relation in question and will form the focus of the analysis. Therefore, following an assessment of what is human, the historical foundations of the relationship between philosophy and politics will be presented in this study. Then, the state of philosophy-politics interaction in the twenty-first century will be discussed in the light of historical themes and Baudrillard's ideas. In the 21st century, the discussion of organizations/businesses in terms of the relationship between politics and philosophy will be given as an example of the manifestation of the relationship in different fields. Finally, a general evaluation and potential areas for the elimination of problems in this context will be presented.

2. WHAT CONSTITUTES THE HUMAN SPECIES OR AN ASSESSMENT OF WHAT HUMAN BEING IS

It is possible to see the human being as the center that makes everything possible in terms of its capacity to determine what things are. In Kant's famous statement "Without perceptions there are no

ideas, without concepts perceptions are blind", the subject as a human species can be said to be the inevitable binding latent agent. At this point, it is meaningful to discuss how human beings make decisions based on events that occur outside themselves. In doing so, the first thing that needs to be explained is the definition of the human being itself. This definition can be considered as the first assumption on which human actions would be meaningful. However, the very definition of a human being is also a human product. Any definition of man can be considered in this case. Definitions in this context may include Homo Erectus, Homo Sapiens, Homo Habilis, Homo Faber and Homo Luden. These definitions, along with others that associate the word "human" with something social (such as "man is a political animal"), fail to explain how man became a member of the human species. The first gap that needs to be filled at this stage is the gap caused by the question "How can a living being be human?". This question can also be addressed by specifying what is at the beginning or at the center of all the characteristics that distinguish human beings from other living beings.

It can be said that the question "What is man (?)" has an immanent meaning to the question "What is this (?)", which can be asked for everything. The reason for this is clarified by the positioning of the person in question. The place where the question "What is this (?) positions human being expresses the position of human in determining the meaning of something. At this point, the relationship between language and human reveals the basic assumption of our study. As Demir (2015) points out, there is a clear connection between being human and the existence of language as a world design (Demir, 2015). This study establishes the basic assumption of human definition by associating it with language as the capacity to give meaning to something. In this context, it can be argued that language, in general, is used by man as a means of determining things in a certain sense. In other words, language allows man to express things in some way, placing man in a central position in determining the meaning of things. The oldest animal painting discovered can be seen as the starting point of human history. In other words, it would not be wrong to say that humans entered the human species with this drawing, according to the definition of human put forward as the main hypothesis of this study. The reason we start the history of human beings here is that humans have answered the question 'what is this? The people who painted the prey they hunted on the cave walls made them exist with a linguistic expression as a tool independent of the animal they hunted. The individual who drew a picture of the animal he had just killed on the cave wall transformed his perception of what he saw (or hunted and ate) into something else through language. It is possible to see these representations as "alternative expression capacity of human beings". In this sense, it is possible to express the feature that makes human beings human as "the ability to represent". In this respect, human history can be considered as a kind of history of representation. Considering language as a relational abstraction, it would not be wrong to see these paintings as early forms of language. In this context, it can be argued that there is a parallelism between the evolution of language and the evolution of human beings. Therefore, the evolution of language can also be seen as a part of the history of representation, which we can see as the history of human beings.

Since symbols, icons, even words, as beings detached from their reality, have infinite spheres of existence, language, the most basic human characteristic, is also the basis of problems/issues. This fundamental problem can be expressed in Heideggerian terms as the elasticity of being to existence. In other words, the meanings of words, especially abstract terms, can be filled with aspirations or desires depending on one's state of mind, way of life and experiences. In this respect, understanding something can be expressed as having all the meanings attributed to it. In other words, to grasp something is to fully understand all its past, present and future meanings (Heidegger, 2002). This phenomenon can also be considered as the absence of absolute meaning as post-modernists construct their thoughts. In this context, when the infinite time necessary for absolute meaning is taken into account, a connection between absolute meaning and divinity can be established. Umberto Eco (2009) has pointed to this fact by saying that the search for absolute meaning is a search for the language of God spoken in Babylon, and that modernity is nothing but a search to create the perfect language.

It could be argued that language's inability to represent absolute meanings creates countless possibilities for manipulation in terms of how things should be represented. It is possible to say that this is where philosophy begins, as it allows things that are not organic parts of reality (words, thoughts, symbols) to be continuously constructed and produced through the mind. This procedure of representation is not unique to philosophy but is the source of all human language in general. In other words, philosophers are subject to this procedure systematically, and ordinary people are subject to it without dwelling on it too much. It can be said that this thinking procedure in which human beings are involved has two opposite meanings. The first of these meanings implies freedom in terms of infinity in determining objective reality. According to this meaning, since there is no fixed meaning, it can be said that there is freedom in terms of renewal of meaning. On the contrary, another meaning is being in a linguistic prison due to the necessity of thinking in language (Jameson, 2013). The linguistic prison stems from the fact that the importance of every expression, word, concept and symbol depends on how well they connect with other expressions, words, concepts and symbols. In other words, everything exists as a result of a representation and can only be understood within the limits of the meaning it conveys (in the linguistic prison).

The assumption of what a human being is can be expressed as the agent between these ongoing processes of representation. At this point, it can be said that Politics (practical reason) and Philosophy (theoretical reason) represent the two aspects in between. Both politics and philosophy can be considered as structures expressed through representations. However, while politics relies on the notion of freedom of language in terms of drawing a path for itself through the actual validity of representation, philosophy, on the contrary, chooses the pursuit of absolute meaning as its goal. In this respect, philosophical theories, like any representation, have a framework that limits the being that is susceptible to becoming in the Heideggerian sense, whereas politics does not feel obliged to abide by the limits of this framework in terms of the emergence of new representations that are necessary in the present. In other words,

whereas philosophy actualizes itself by giving ultimate meanings to things through an intellectual activity, politics, due to its commitment to the domain of praxis, reigns in a domain where the validity of what is described is constantly tested. However, it cannot be said that philosophy and politics function in complete opposition to each other. Politics can benefit from philosophical ideas. It can even take an active role in the acceptance and enactment of those ideas. Politics can benefit from philosophical ideas. It can even take an active role in accepting and putting into action the relevant ideas. However, it must be said that politics acts in a way that breaks the framework of philosophy when politically accepted philosophical ideas fail to grasp matter and reality as it currently applies. In other words, the interaction between philosophy and politics becomes strained in this state of alienation and inability to accurately depict reality. In this context, the conflict between philosophy and politics can be used to illustrate the tension between representation and representation, between freedom and captivity (the linguistic prison) in human life.

3. A HISTORICAL PERSPECTIVE ON THE RELATIONSHIP BETWEEN PHILOSOPHY AND POLITICS

Since this study deals with an analysis of the relationship between politics and philosophy, it is necessary to show what philosophy and politics are considered to be. This is significant in terms of showing the two axes of the study. In this sense, philosophy in our study refers to a way of thinking that seeks to represent things in order to reveal their ultimate meaning. In this regard, philosophy can be said to involve a kind of theoretical reason. On the other hand, politics, as used in our study, can be defined as the practical reason used to preserve and develop the harmony and coexistence of phenomena and people on earth. The dependence of politics on practical reason can also be expressed as the dependence of politics on actual capacities of representation.

Historically, Plato's works can be taken as the starting point for the comparison of two political and philosophical intellects. The reason for this can be explained in many ways, but the most important one is that it is in Plato's works that we see the first fundamental clash of these two minds. Politics before Plato can be seen as a battlefield where many views and ideas were discussed. Undoubtedly, it can be said that this kind of a society reveals a political philosophy that supports pluralism. Considering that the philosopher's ideas, which were produced for the purpose of describing the ultimate reality, took the form of an opinion rather than a truth when they entered the political sphere, it can be said that politics was in a superior position to philosophy in such a society. Socrates' execution can be explained through such a superiority relationship. In this context, Plato can be positioned as the first figure to discuss the dominance of politics over philosophy. In other words, he can be positioned as the first thinker to state that politics and philosophy are in conflict. In this context, it can be argued that the murder of his teacher Socrates constitutes a concrete example of this conflict in Plato's mind. It can be said that the subject of why his teacher was executed is important in the development of Plato's thoughts. Socrates' conversation

with young people within the scope of his search for the ultimate meaning, which we deduced from the dialogues of Socrates put forward by Plato, constituted his death sentence. In other words, Socrates was tried and executed for his actions against the fixed beliefs and wishes of the political organization. In this sense, it can be thought that Socrates' ideas question the foundations of the field in which politics is dominant. It can be seen that Plato also considers the issue as the overlap between philosophy and politics and tries to solve the problem by establishing a hierarchical system. It can be argued that Plato's positioning of philosophy as the dominant power in politics, and the hierarchical framework in which he placed the wise philosopher at the head of the state, reveals this. It can be said that Plato, within the framework he established, tried to reduce the plurality prevailing in the previous system to the dialogues that took place in the cave and to change the axis of the state within the scope of the final truth. In other words, it can be said that Plato elevates philosophers who understand the ultimate truth to the status of philosopher-king, placing theoretical reason above practical reason.

It can be stated that in the Platonic system, politics is understood by relating it to ultimate knowledge. In this respect, it can be thought that the ultimate teachings of his philosophy have the feature of an unchanging standard for all decisions and changes in the field of human interactions that can be seen in the field of politics (Küçükalp, 2011). It can be argued that this idea, systematized by Plato, started the conflict between politics supported by reality and philosophy as a representation style that does not have to be dependent on reality. It can be said that the first criticism of this system put forward by Plato came from Aristotle, who valued politics as the field of different perspectives.

Aristotle's opposition to Plato cannot be said to be an opposition to philosophy. Rather, it can be claimed that he is in opposition to Plato within the scope of his evaluations on the nature of truth, and to this extent, to philosophy as theoretical reason. According to Aristotle, the capacity for judgment, which he calls phronesis, can be used to determine what is true in politics (Gambetti, 2014). Phronesis is a virtue that involves recognizing the issue as it is and making decisions about how to deal with it, not a craft-specific skill. Since Aristotle's phronimos attacked the idea of the unity and immutability of truth and promoted pluralism and unpredictability, in contrast to Plato's philosopher-king, who advocated a truth that would prevent the diversity inherent in world conditions, Aristotle's evaluation of the concept of phronesis can clearly be considered as evaluations that will strengthen the hand of politics in terms of representations. In this respect, it can be argued that the first conflict in the relationship between politics and philosophy emerged in the context of Plato's and Aristotle's thoughts through the opposition of the concepts of Sophos (a wise person) and phronimos (a person with political virtue). It can be asserted that the Plato-Aristotle conflict has been the source of philosophical-political frictions in various forms throughout history. According to Gambetti (2014: 531), three points can be used to schematize the conflict between Plato and Aristotle that has influenced philosophy and politics throughout history:

1. *The belief that there can be a single truth in politics and the belief that politics is a field nourished by plural opinions;*
2. *The belief that only education can lead to correct decision-making in politics and the belief that debates in the public sphere can do the same;*
3. *Centralized systems and approaches advocating decentralization.*

For the position of the Roman Empire in the debate, it can be stated that until the fall of the Western Roman Empire and the beginning of the Middle Ages, it was in line with the polis system of Ancient Greece and Aristotle's systematics. For example, Cicero used the terms *civitas* (city/state) and *res publica* (belonging to the people) for the words state and nation respectively. In other words, just as the Greeks saw the polis, the Roman people (*Res Populi Romani*) did not have an abstract understanding of the state but thought of the state as what the citizens brought together (Wood, 1991). In the related debate, it can be argued that the Romans preferred the Aristotelian conception of truth to the Platonic conception of truth in the sense that they saw laws and jurisprudence as the foundation of the state where politics flourished. In his *Paradoxa Stoicorum*, Cicero expressed this fact as follows (Erçelik, 2014):

“Our state lost its constitutional status during a time when the senate was no longer acknowledged in state management, laws had no legal standing, courts were disregarded, and ancestral customs were abandoned.”

The period after Ancient Greece can be defined as the Roman period. Although this period can be divided into the Republican period and the Imperial period, it is difficult to claim that philosophy dominated politics both in the Republican period and the Imperial period. On the contrary, it is possible to observe the determinism of politics in both periods. For example, after the transition from the republican period to the empire, rule by monarchy was not a structure that was strongly opposed. However, with this change, as the emperor turned into an absolute monarch, *principatus* was replaced by *dominatus* (the rule of the master over the subjects, not the citizens) (Ağaoğulları and Köker, 2006). In other words, although Roman citizens became subjects, they did not engage in principled struggles for the re-representation of politics. This can be regarded as the clearest indication showing the absence of the authoritarian guidance of philosophy in Rome and the supremacy of politics in terms of determining what to do in the face of existing situations.

The rise of the Church and its domination of politics can be read as the domination of philosophy over politics rather than the domination of religion over politics. This can be explained by the fact that philosophy and religion as a source of absolute knowledge can easily be used interchangeably. As a matter of fact, we can see the origins of the dominance of the Church in Augustine's systematic presentation of Christianity by grounding it in the concepts of ancient philosophy. According to Augustine, God is the only and fully knowable one. The reality of everything else is partial and insignificant in itself. The aim of man is to know this full reality. God reveals himself in the Bible and nature. Augustine recommends that human beings continue their existence under these guides. Here,

Augustine's philosophy is a holistic theory and is intended to shape the life of man (and later the state) accordingly. The domination of this philosophy over life and thus politics can be associated with the proposed absolute knowledge. Ağaoglu and Köker (2006) state that this situation can be better understood by connecting Augustine's statement 'God is called light in the Bible; so when we understand light better, we understand better what God is with Plato's cave metaphor in which light represents truth and is described as the real truth After Christianity became the official religion in 380 AD, the Church gradually became philosophically dominant. In this context, according to Barker (1951), it was first recognized that the Church was superior to the emperor in matters concerning the spiritual-religious sphere and the Church and the empire were shown as two separate swords and two separate powers as earthly authority and divine authority. As Ağaoglu and Köker (2006) stated, later on, the Church dominated the whole system with the idea that the universal truth should cover everything.

The sovereignty of the Church, that is, the theological philosophy, over society began to be questioned with the changing social order in the 12th century. Since the changes in life necessitated the reorganization of representations, it is possible to evaluate the related questioning and its reasons within the scope of the representation-reality dichotomy on which our study is based. However, it is important to note that the restructuring of representations takes place gradually in society. In this context, it should be noted that old representations and their representatives developed ideas within the scope of modification of old representations in order to maintain their sovereignty. For example, in the relevant period, the Christian philosopher Thomas Aquinas put forward a synthesis of revelation and reason (Aristotelian). What Thomas did here can be seen as an effort to adapt representation to reality in order to ensure the continuity of religion. In other words, Thomas tried to harmonize the church and the changing reality. As Ağaogulları and Köker, (2008) stated, since the Roman Church did not adopt Thomas' ideas and insisted that it was superior in everything in the world, it was doomed to failure.

From the 12th century onwards, it can be asserted that the importance of matter, the earth and human beings gradually increased. As a matter of fact, in the 15th century, geographical discoveries and discoveries in astronomy undermined Ptolemaic cosmology, which had an important place in the teachings of the Church, and brought what we know as the Renaissance into confrontation with religion and disrupted the Church's conception of the world. It can be said that during this period, with Nicolas of Cusa and especially Giordano Bruno, the idea of infinity began to permeate the new conception of the universe (Russ, 2011). In connection with this, it can be argued that geometry became the dominant element in the act of knowing in this period. In terms of representations of knowing, it would be correct to say that mathematics gradually took over the sovereignty of representation at this point. The change in the view of matter and the world brought about a change in human beings. With the Reformation movements, man became autonomous and the idea of the individual began to emerge. It is possible to express this individual as a representation of a human being who has a vision of an infinite universe and sees the world as a place to be acquired. It is possible to express this as the evaporation of the old human

representation and the production of a new human representation. When we consider that representations are essentially definitions that make things meaningful, we can understand how the evaporating human representation creates a gap. The gap mentioned here can also be expressed as the gap of meaninglessness-purposelessness-nothingness. It can be claimed that politics is more active and functional than philosophy in terms of re-representing reality in this new period. The direct relationship of politics with the filling of the gap caused by the evaporation of old representations can be evaluated within the scope of its dominant role in the process of constructing the reality of the world imagined through new representations. In this respect, it is possible to evaluate the national churches that emerged as a result of the Reformation movements in terms of politics transcending the Church, whose representations were no longer applicable. In addition, it should be noted that observation, research and mathematics, which provided the basis for the evaporation of old representations, occupied an important place in new representations. Galileo made this clear by saying that the language of the universe is mathematics and that understanding the universe reveals itself through mathematics.

In the process that began with the Renaissance, it can be argued that politics played an active role in the transformation of society by relying on realities and overcoming the philosophy of the period (the Church). We can observe the clearest examples of this in the way Machiavelli and Thomas Hobbes laid out the foundations of political science. For example, according to Machiavelli, the sole purpose of the state is the continuation of the state, and this is the way reality works for the state; if this is not followed, reality will manifest itself in various ways and put an end to the state. Another example is Thomas Hobbes' narrative of the state of nature. Thomas Hobbes' famous state of nature narrative functioned (and functions) as the first assumption of the political structures of the new world.

When it comes to the Enlightenment period, it can be stated that the re-representation of the world dominated by the Renaissance and the idea of humanism began to be stereotype for the generations to come. In this period, we can see that the rational individual, with the contribution of the mathematization of physics, was placed at the center of the world and philosophized. In other words, As Russ (2011) stated, it can be claimed that the definition of the human being in this period was philosophized by claiming that it had reached a definition that could be valid for everyone. Pica della Mirandola's statement 'There is nothing greater in the world than man', uttered during the period when humanism was effective, was realized with the idea that man had reached his ultimate meaning (Russ, 2011). The most fundamental feature of Enlightenment thought is the idea-philosophy of progress, which is inherent in the knowability of everything in the world. In line with this idea, it is possible to say that with the Enlightenment, just like in the Middle Ages, human beings were detached from their fluid reality by being fixed for the sake of an ultimate meaning. In this respect, it can be said that the world came under the yoke of a new philosophy in this period. It can be said that politics became the instrument of philosophical thought itself. Modern nation-states that believe in progress that emerged in this context can be given as an example. All ideologies that emerged in the process of modernity can be

mentioned as different fruits of this philosophizing. It can be claimed that each ideology represents the world in different ways, and through this representation, it is blended with philosophy and narrativized. In terms of the unlimited possibilities of representations, it can be said that such philosophizing is an attempt to limit and interfere with reality itself and its becoming. As a matter of fact, from time to time, in geographies dominated by some ideologies, we have come across as a fact that the realities envisioned by ideological representations have not come into being. For example, within the scope of the dialectic that dominates the communist vision of the world, the revolution took place in Russia when it should have taken place first in England and similar industrialized countries. Afterwards, its functioning was not in line with the vision as well.

It is an observable fact that the dominance of philosophy, which began with the Enlightenment and the idea of modernity, began to be questioned after World War II. It can be argued that the center of this questioning is related to modern thought's conception of the world, in other words, its ability to represent the world. The most important of these questionings can be mentioned as post-modern thought. Although some thinkers call it a continuation of modernism and others call it a radical version of modernism, post-modernist thought has questioned or led to the questioning of philosophy itself through its ability to represent. Post-modern thought, in general, can be expressed as a thought focused on the issue of whether something can be represented or not. It can be argued that their analysis of the nature of representation is problematic in terms of liberating politics from the domination of philosophy-ideals (human rights, freedom, democracy...etc.) and enlightening in terms of exposing representations that have no connection with reality. The belief in an uncontaminated reality and the mediating position of the human being in the act of knowing can be expressed as truths uncovered by post-modernists (Murphy, 2000). As Derrida says, the post-modern world can be characterized by a radical change in which opposites are mixed together (Cited from Derrida, Ryan, 1982). According to postmodernists, the world is not an object but a 'text' that is read and interpreted synchronically. Therefore, the world cannot be represented, and one can only construct a version of it (Scholes, 1985). As a member of this tradition of thought, Baudrillard is one of the most important thinkers to take this radical stance. In the 21st century, we will evaluate this radical critique of philosophy in relation to politics (practical reason) through a Baudrillardian analysis in the following section after the Baudrillard heading.

4. OUTLINE OF BAUDRILLARD THOUGHT

Baudrillard is a French thinker who, like post-modern thinkers in general, has developed his discourse through the criticism of modernity. Baudrillard, who thinks that modernity has disappeared with technology, industrial capitalism and the sovereignty of the signifier, sees the age we are in as a post-original state in which simulations, entropy, fractal subjects, indifference, transvestism are widespread (everywhere in science, art, politics, etc.), everything is liberated, possible, doable, and culture has become fractal (Best and Kellner, 1996). Reflecting on Western culture, modernity, post-

industrial global situation, media, consumption and mass culture, Baudrillard declares the end of the social by arguing that we are living in the age of simulation, where hyper-reality, which is more real than reality, replaces production. Baudrillard, who thinks that the social is lost in the 'mass', compares the mass to a black hole in terms of the absence of a sociological reality, a specific meaning, and a purposeful action (Baudrillard, 2013). In this respect, it is possible to say that it is this idea of the mass that makes the age of simulation possible. The concept of simulation is a central concept in Baudrillard's thought and through this concept he analyzes the individual, society, culture and art based on the signs of today's world. Pointing to the media and mass media as the most active and important means of simulation, Baudrillard argues that reality is no longer given in a direct connection with the world, but is instilled in us through TV screens. In a way, he reduces the world to TV and says that human beings live in a world of fiction in which imitation replaces production and information replaces meaning in a world of imitations where the media is active. Başaran (2004) states the historical equivalents/appearances of the concepts used by Baudrillard as follows:

Figure 1: The Tripartite Structure of Subject and Conceptual Transitions in the Ages of Crafting, Manufacturing, and Simulation

Age of Craft	Production Era	Simulation Age
God, Being	Ideology	Simulacrum
Religion	Labor Power	Code
Renaissance	Industrial Revolution	Design
Natural Laws	Power Relations, conflict	Binary Oppositions
Metaphysics of presence	Energy, Principle of Determination	Principle of Determination, Viral
Tradition	avant-garde	Mass Culture
Truth	Equivalence Logic	The logic of ambivalence
Display = Displayed	Exchange of Signifier and Signified	Exchange of sign with sign
Hierarchy	Classes	Mass
Sacred, Magic	Revolution	Disaster

Source: Melih Başaran, Encyclopedia of Philosophy, "Baudrillard, Jean", C.2, Etik Yayınları, 2004

Criticisms of Baudrillard converge in the fact that he only criticizes, in the ambiguity of his discourses, and in his inability to replace what he criticizes with something positive. In implicit response to these criticisms, Baudrillard uses the concept of radical thought (also for the meaning of the ambiguity in his discourse and the thought it invites). According to Baudrillard (Baudrillard, 2012), radical thought 'lies at the crossroads where meaning and the absence of meaning, the real and the unreal, intersect sharply. It is a type of thought that reveals the absence of meaning in the world, the absence of truth in phenomena, as indicators not of something but of nothing. In this respect, radical thought is *the power*

of comprehension without hope, the non-deciphering, alien to any solution to the world as an objective reality and its decipherment (Baudrillard, 2012: 129).

5. A BAUDRILLARIAN ANALYSIS OF THE LINK BETWEEN PHILOSOPHY AND POLITICS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY

Within the scope of Enlightenment thought, it can be said that reality was philosophized and produced as a book. It would not be wrong to say that philosophical domination spread to the world through the concepts of this truth. The concepts used as instruments of domination can be expressed as the concepts of modernity such as the individual, freedom, equality and progress. It can be said that the common characteristic of these concepts or the concepts put forward as ideals is that they are not historical but bookish. In other words, it can be argued that these concepts are representations produced within the scope of philosophical thought without being in constant communication with social reality. After the Second World War, the problematic nature of these representations began to be revealed by emphasizing historicity in the context of the idea of becoming. In this respect, it can be argued that by the 21st century, modern representations of reality, ideologies and the ultimate goals of enlightenment have dissolved and evaporated (Baudrillard, 2012b).

After the 2nd World War, it can be argued that middle class people, who a century ago generally believed in these ideals, took a stand against those who saw the bookish truth as more authentic than the lived truth. The attitude taken by these people can also be argued to be an attitude aimed at changing the world through biblical truths, that is, through the philosophical ideas that were most intense in the 19th century. However, this attitude should not be considered as a collective decision. It can be said that this attitude manifested itself more as indifference. In this respect, it is important to emphasize that opposing attitudes also developed in inauthentic ways during this period. For example, it is possible to consider the Beat generation, the hippies and the student movements of '68 in general as counter-attitudes in this context. It can be argued that the youth of this generation, in a sense, reacted against their fathers who were immersed in the practices of life and pursued practical goals. Indeed, in the Baudrillardian sense, in the 21st century, there is a transformation from a society (socius: togetherness, togetherness) to a mass. indeed, in this process, philosophy has been replaced by politics that feeds on the meaning of history and continuity. In this process, it is possible to say that democracy was much more developed in the West than in other periods. In this respect, it can be argued that philosophy lost its power against the historical thinking in this period. However, it is not possible to say that philosophy was completely rejected. However, it is also a fact that the influence of philosophers on societies and states has diminished. It is not that philosophical concepts are not rejected and used by the masses; however, it should be stated that the use of these concepts is in accordance with the practical life of the masses. Since these usages are filled and emptied as desired, they have ceased to be an ideal and turned into objects of consumption. In other words, intellectual and philosophical concepts (such as freedom) have

been transformed into concepts that are used not as a concept brought about by systematic thinking, but as an object of concrete purposes in practical life, as the user wishes. Baudrillard (2012c) summarized this situation by saying that nothing is really reflected in this period, neither in the mirror nor in the dizzying field. This can be easily seen in the case of the Charlie Hebdo attack. In the aftermath of Charlie Hebdo, international leaders and millions of people gathered in Paris and could only say one thing: freedom of expression. One could say that this statement was their only intellectual foundation. But a week after the march, an event took place that revealed that this rhetoric had been eviscerated for practical purposes. About a week after the march, an eight-year-old elementary school boy was charged with terrorism for refusing to attend the Charlie Hebdo commemoration in schools. The fact that individuals who defended freedom of expression a week earlier did not face a similar backlash shows that the concept of freedom of expression is an object of consumption. Similarly, the law passed in the French parliament a few years ago that criminalized saying "it is not genocide" in reference to the controversial events of 1915 can be considered in the same context. What was done within the scope of these legal negotiations, that is, the fact that such a clear attack on freedom of expression is not considered within the scope of freedom of expression, can be seen as evidence that laws can be explained in terms of their use value rather than their philosophical value. In Baudrillardian terms, such contradictions are the contradictions of the twenty-first century. In his work 'The Soul Sold to the Devil or the Theory of the Sovereignty of Evil', Baudrillard defined this situation as dualism as follows (Baudrillard, 2015).

'There is no harmony or perfection that cannot be abruptly lost balance through a spontaneous reversal procedure.'

"Anything that chooses to integrate by disobeying the fundamental principle of duality will have to dissolve in the face of the ferocious resistance of the re-emerging dualism," the author said. We can state, if you'd like, that it will dissolve in accordance with the principle of evil.'

In this period, it is possible to observe that the claims of holistic reality, which emerged under the yoke of Philosophy, problematized within unitary and totalitarian systems and emerged as problem areas discussed in the 21st century. As Baudrillard says (2015: 182), duality disrupts holistic reality and tries to disintegrate any unitary or totalitarian system through emptiness, impact, viruses and terrorism. As Baudrillard mentions in his book Symbolic Exchange (Baudrillard, 2011), politics in this period is the process of adapting to the symbolic exchange of values(!) in the practices of life within the scope of the principle of duality and struggling for sovereignty (seduction) over and over them. Since there is no stable value in this period, everything is a part of the hyper-reality universe. In this respect, the act of seduction represents dominating the universe of symbols (the universe of hyperreality) (Baudrillard, 2014). Here, it is more accurate to see the concept of seduction, which Baudrillard also alludes to in various places as the act of politics, as a game played with desire rather than a desire (Baudrillard, 2005).

Since the Enlightenment period, it can be said that political legitimacy is based on the people who are governed. It can be said that the continuity of this legitimacy is ensured through elections. In the 21st century, it can be said that this method has also changed in line with the realities of the age. While until the 21st century elections were a method where principled values and ideas competed, in the 21st century political elections are now presented as a race inherent in a festival rather than a political action where opinions compete. This situation is also put forward by many politicians on Election Day with discourses such as 'the festival of democracy'. At this point, it can be observed that the fact that the festival is an entertainment activity is in line with the change we have mentioned. In this respect, political elections may no longer be seen as an area of struggle related to responsibilities. As a matter of fact, election processes, with the influence of mass media, are a process in which the race of numbers is seen rather than political stances. In this respect, the probes, tests, referendum and mass media encountered in the process function as devices belonging to a simulative system rather than devices belonging to a representative system (Baudrillard, 2013). It is possible to state that one of the most decisive features of this era is that the masses have more importance in politics than experts and their derivatives. It can be asserted that in every news channel and every discussion program, this audience is seen as the most important and broadcasts are made in parallel with this. In this context, the intervention of the audience in the broadcasts is kept open with various social platforms and hastags are created as an incentive. Baudrillard expresses this situation as follows (2015): 'The system does its best to make the masses speak in any way it can. It tries in every way to make them understand that they are social, unionized beings and that they must participate in entertainment and free speech'. It can be argued that the mass retains this importance by constantly changing, not like its ancestors of a century ago who were mired in philosophical truths. In this age, everything changes and everything is associated with everything, confirming the discourses of the post-moderns. In this context, in Baudrillard's terms, this age can be described as the age of Trans. It is possible to see this situation in every field such as trans-politics, trans-sexual, trans-aesthetics (Baudrillard, 2012c). In this period when philosophy exists on the basis of use value, it can be easily said that politics, which is separated from philosophy, has internalized and adapted to this situation. For example, a person beloved for his movies becoming governor of the state of California, a wrestler of the century becoming a national representative, a famous model entering politics, a national football player becoming a political figure, famous singers being present at party rallies as symbols etc. can be given as examples. But it is important to note that this relationship does not only manifest itself in a political way. In this age, the idea of trance, where everything is blended with everything, manifests itself in every field. More precisely, representations in which the idea of trans is captured can take hold in this age. For example, football programs that only talk about football have no chance against 'Beyaz Futbol', the best example of trans programs in Turkey, where everything from politics to aesthetics, music to politics is discussed. As a matter of fact, weekly ratings figures confirm this (Kara, 2021).

6. ORGANIZATIONS / ENTERPRISES AS SIMULATIONS AND IMPOSERS OF TRANS-HUMANISM

Similar things can be said about organizations in the social context. Organizations, as downsized societies, are governed by a similar "simulation of realities". Today, especially in the context of businesses and business life, it can be said that people spend the most important and productive parts of their lives in organizations. Human beings tend to position organizations as superior and more divine than themselves. However, all organizations, even the concept of organization itself, belong to creativity of human beings. Organizational life can be considered as an initiatory and esoteric experience unique to each organization. Each member of the organization acquires the realities of that organization, sometimes directly (in a formal way) and sometimes indirectly (or informally) through the perception and interpretation of symbols. In this context, it can be stated that the subject's comprehension of the organization takes place through a perception created by formal, environmental and personal influences (Parker et al. 1995). This esoteric structure itself can be considered as a simulation that originates from the subject but is perceived in a more sacred way than the subject.

Organizations are one of the places where the conflict between philosophy (theoretical reason) and practice/politics (practical reason) is often encountered. The intellectual structure of the organization is often just an illusion that covers the flaws in practice. One of the best examples of this is the strategic practices of organizations. Strategies, which are the most basic organizational activity and on which all the dynamics of the organization are based, are an illusion that is thought to be the solution to all organizational problems, as they often contain a representation that is disconnected from reality (Grandy & Mills, 2004). This is even more salient for businesses as profit-seeking organizations. Even in the context of socially responsible behavior, businesses seek to align it with their strategies and turn it into a competitive advantage (Corazza et al., 2017).

Likewise, the concept of ethics in business remains in the realm of philosophy (discourse) and its effectiveness in business practices becomes controversial (McCann & Brownsberger, 1990). In essence, businesses exist as abstract objects when it comes to business ethics (Dobson & Helmes, 2014). The individuals who will realize or are expected to realize ethical practices are the individuals who constitute the business, including decision makers.

Since organizational politics is based on the sharing of power by organizational subjects, organizational politics can be seen as a part of this simulation (Ferris & Hochwarter, 2011). It can be stated that organizational politics affects many job and individual-specific situations such as attitudes, job satisfaction and organizational commitment. It has a significant impact on work-related factors such as attitudes, job satisfaction, organizational commitment, organizational citizenship, and job involvement (Randall et al. 1999). In addition to these, it also affects individual factors such as stress, tension, fatigue, and burnout (Cropanzano et al. 1997).

On the other hand, the reality of a factor that has such a wide impact on individuals within the organization is a matter of debate. It is not possible to be sure whether there really is a political structure in the organization as perceived, or if there is, whether the power balances and role perceptions that constitute it are real. In this respect, it seems to be a suggestion that individuals should not be in a hurry to be sure of the reality of their organizational political positions. Especially when the power and power struggles of managers within organizational politics are taken into account, it seems that trust in formal organizational structures can be misleading.

In this context, it would not be wrong to say that organizations and businesses with all their elements are a simulative universe. This simulation deepens even more, especially in businesses trying to comply with the spirit of the time. Organizations/enterprises, which can be considered as copies of human life, have now been elevated to a more real position than reality itself in the Baudrillardian sense.

In addition, especially with the covid-19 pandemic, it can be said that we are living in a period when the capitalist economy has met the concept of "human who can get sick". From this point of view, it has been realized by businesses that the human being, whose subjectivity is lost more and more in the virtuality of businesses, is now insufficient with its physical condition. In terms of bringing productivity and indeed profitability closer to ideal, it would not be wrong to say that the current point of evolution of humanity has made him an element that prevents productivity in this state. In this context, human beings now must go beyond "human" or be divested by the production side of the economic system.

Humans are offered two paths, they are advised to become trans-human in order not to leave their place to the machines. This idea, which takes the alienation between human production and consumption to the extreme, can be given as a radical example of the evaporation of the connection of representations with reality. The idea of accelerating the evolution of man through technologies, at least physically to transform him into a superior being, is not new. It was Julian Huxley, the biologist brother of Aldous Huxley, who put forward the idea that human evolution is not progressing as fast as it used to (Swetlitz, 1995). Although it is highly debatable to what extent machines and artificial intelligence can replace consciousness, or can be called as geist, the capitalist economy is not interested in it. At least it believes that it should not be.

Man must be enhanced if he does not want to give up his place in production to machines. There is great debate about the trans-humanization or post-humanization of the human being. The idea that making human beings "better" with other "parts" may distort the human self is an opposition. However, on the other hand, although we perceive the being we construct as human as a whole, it actually continues its life as a symbiotic being. 1/3 of the human body is composed of bacteria and other microorganisms. Already, a significant part of our body is composed of beings that do not belong to us. In addition, it can be said that the history of transhuman goes back to homo-faber. A person who uses a tool is already changing the definition of himself by using it as an extension of himself. It is unclear how

much difference in the context of transhumanism between driving a car, using a smart phone, a smart watch, flying on an airplane, using the internet and online social networks, producing chemical drugs to prolong human life, and building cybernetic parts in the human body.

It is inevitable that the practices of transhumanism will pose very different ethical problems. In particular, the answers to the question of by whom and for what purpose the data to be obtained from the networks to which enhanced human beings will be constantly and completely out of their control will be used are depressing. In addition, cybernetic add-ons will significantly differentiate or even eliminate many social experiences of human beings.

Returning to the business context, it seems inevitable that human beings will “enhance” themselves or be completely excluded from production. This trend has only accelerated or has been consciously accelerated by the COVID-19 pandemic. The development of remote working technologies is accelerating day by day. Even jobs that require physical strength can now be done remotely. Psychiatrists conduct remote therapy sessions with their patients.

This situation is heading towards the removal of human beings and all human structures from the enterprise. In this context, it seems inevitable that philosophy and organizational politics will cease to be a factor in the future in the context of businesses.

Currently, businesses and business life are already virtualizing human beings and human-related mechanisms. Due to the realization that the current economic system needs a future without people, both organizations and people will become more virtualized. They will be much more simulated.

7. CONCLUSION

Philosophy and politics have been in a relationship throughout history as theoretical reason and practical reason. This relation has sometimes been relatively democratic, and sometimes turned into a relationship of domination. In this context, thinking about the nature of this relationship and the determinants of how human beings are human can form the basis of a historical analysis. In this context, our study first put forward the ability of representation as the most important feature that distinguishes human beings from other living things. This ability can be more clearly expressed as the ability to describe something with something else that has no organic connection to it. It can be said that this is a kind of transcendence of the physical world with the help of language. In addition, it can also be seen as the granting of freedom to phenomena through the re-evaluation of phenomena. It can be said that the bond between human beings and philosophy intersects precisely at this point. This connection can be put forward as the connection between philosophy as a world created by detaching it from reality and freezing meaning, and the human being who reveals his/her existence as a capacity of representation. On the contrary, it can be said that politics has a dynamic connection with reality in the historical process. As a matter of fact, when historical facts are considered, it can be said that in periods of crises

of representation, politics took a more active role in solving the crises by relying on real facts. In this respect, it can be said that politics is more powerful in life than philosophy in terms of establishing itself based on existing facts/realities and the representations of these realities. However, as can be seen in the periods when modern thought was dominant, it is possible to say that philosophy and politics can very well work together in cases where there are no problems with the physical and factual life in the representations of philosophy. But in this regard, we can say that the hand of politics is stronger in the sense that it is not always in favor of representations but leans on factual-physical life. On the contrary, it has been observed in history that a philosophy blended with religion or a similar belief, in the absence of a resistance that would show that factual physical representations are contradictory, has established domination over politics. The best example of this is philosophy dominated by the Church in the Middle Ages. We can say that politics is always on the alert in such cases and, with the first resistance, reveals itself as the destructive tool of this domination. As a matter of fact, the process that brought the end of the Middle Ages was shaken by the contradiction of the physical and factual world with representations and changed its shape with political revolutions. In our study, after presenting the historical process, we have seen that the 21st century is a break in the classical relationship between politics and philosophy. The reason for this can be said to be related to the disappearance of representation, which is the field of conflict in the classical relationship, in this period. In the Baudrillardian sense, a sender required for representations to exist has disappeared in this era. It can be said that the society, which was a sender in the classical conflict in this period, has turned into a mass in this age and the mass is a ball of uncertainty. These masses especially appear as enterprises where today's people spend the largest and most productive part of their lives. Organisations today have rapidly started to be seen as a living superior entity independent of human beings. The churches, kingdoms, empires and nations under which the subjects were gathered in the past have been replaced by enterprises, especially large-scale and global enterprises. For this reason, this age dominated by the mass can be seen as an age of simulative reality dominated by simulations. In other words, it would not be wrong to say that in this age, reality has dissolved and simulations, which are considered more real than reality, exist as trances far from certainty intertwined with each other. We see a similar situation in enterprises and organisations in general. It can be said that the capitalist economy has begun to see human beings and their physical and psychological weaknesses as an important obstacle to the efficiency and profitability of enterprises. For this reason, robots and artificial intelligence applications are rapidly being put into use to de-humanise production. People are forced to choose between being unemployed by succumbing to this tendency or becoming trans-human to improve themselves physically. Nevertheless, we can say that Politics perceived the simulative situation as a reality and harmonized with it. Philosophy, on the other hand, has faded and melted in the face of historicity. In short, we can say that in the age we live in, Philosophy has lost its discursive orthodoxy, while politics continues its existence in the current situation in a similarly simulative manner.

BİBLİOGRAPHY

- Ağaoğulları, M. A., Köker, L., (2006). İmparatorluktan Tanrı Devletine, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A., Köker, L., (2008). Tanrı Devletinden Kral-Devlete, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Barker, E. (1951). St. Augustine's Theory of Society, Essays on Government, Ernest Barker (Editor), Oxford: Clarendon Press.
- Baudrillard, J., (2005). Anahtar Sözcükler, Oğuz Adanır ve Leyla Yıldırım (çev.), Ankara: Paragraf Yayınevi.
- Baudrillard, J., (2011). Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm, Oğuz Adanır (çev.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Baudrillard, J., (2012a). Kusursuz Cinayet, Necmettin Kamil Sevil (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Baudrillard, J., (2012b). Neden Her Şey Hala Yok Olup Gitmedi, Oğuz Adanır (çev.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Baudrillard, J., (2012c). Kötülüğün Şeffaflığı, Işık Ergüden (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Baudrillard, J., (2013). Sessiz Yığınların Gölgesinde: Toplumsalın Sonu, Oğuz Adanır (çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J., (2014). Baştan Çıkarma Üzerine, Ayşegül Sönmezay (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Baudrillard, J., (2015). Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği, Oğuz Adanır (çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Best, S., Douglas, K., (1996). Postmodern Teori, Mehmet Küçük (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Cropanzano, R., Howes, J. C., Grandey, A. A., & Toth, P. (1997). The relationship of organizational politics and support to work behaviors, attitudes, and stress. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 18(2), 159-180.
- Demir, G. Y., (2015). Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği, İstanbul: İthaki Yayınevi.
- Dobson, J. & Helms, E. (2014). Heroic Business "Ethics." *Business & Professional Ethics Journal*, 33(2/3), 131-146.
- Eco, U., (2009). Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı, Kemal Atakay (çev.), İstanbul: Literatür.
- Erçelik, P. A., (2014). Marcus Tullius Cicero, Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç (Editörler), Siyaset Felsefesi Tarihi:Platon'dan Zizek'e I.Cilt içinde, Ankara: Doğu Batı Yayınları, sayfa: 64-79.
- Ferris, G. R. & Hochwarter, W. A. (2011). Organizational politics. In S. Zedeck (Ed.), *APA handbook of industrial and organizational psychology, Vol. 3. Maintaining, expanding, and contracting the organization* (pp. 435-459). American Psychological Association
- Gambetti, Z., (2014). Siyaset Bilimi ve Felsefe, Gökkan Atılğan ve E. Attila Aytekin (hazırlayanlar), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojileri, Disiplinler Arası İlişkiler içinde, İstanbul: Yordam Kitap. Sayfa: 525-539.

- Heidegger, M., (2002). Anlama ve Yorum. Hüsamettin Arslan (Çev. Ve Der.), İnsan Bilimlerine Prolegomena: Dil, Gelenek ve Yorum içinde. İstanbul: Paradigma Yayınevi. Sayfa: 307-333.
- Jameson, F., (2013). Dil Hapishanesi Yapısalcılığın ve Rus Biçimciliğinin Eleştirel Öyküsü, Mehmet H. Doğan (Çev.), İstanbul: YKY.
- Kara, M. (2021) “Yeni Medya Televizyon Yayıncılığında Etkileşim: Spor Programları Örneği”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Enstitüsü, İstanbul.
- Küçükcalp, D., (2011). Siyaset Felsefesi, İstanbul: Say yayınları.
- McCann, D. P. & Brownsberger, M. L. (1990). Management as a social practice: Rethinking business ethics after MacIntyre. *The Annual of the Society of Christian Ethics*, 10, 223-245.
- Murphy, J. W., (2000). Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri, Hüsamettin Arslan (çev.), İstanbul: Paradigma Yayınevi.
- Parker, C. P., Dipboye, R. L. & Jackson, S. L. (1995). Perceptions of organizational politics: An investigation of antecedents and consequences. *Journal of management*, 21(5), 891-912.
- Randall, M. L., Cropanzano, R., Bormann, C. A., & Birjulin, A. (1999). Organizational politics and organizational support as predictors of work attitudes, job performance, and organizational citizenship behavior. *Journal of organizational behavior: The international journal of industrial, occupational and organizational psychology and behavior*, 20(2), 159-174.
- Russ, J. (2011). Avrupa Düşüncesinin Serüveni: Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi, Özcan Doğan (Çev.), İstanbul: Doğu Batı yayınevi.
- Ryan, M. (1982). Marxism and Deconstruction, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Scholes, R. (1985). Textual Power, New Haven: Yale University Press.
- Swetlitz, M. (1995). Julian Huxley and the End of Evolution. *Journal of the History of Biology*, 28(2), 181–217.
- Wood, N. (1991). Cicero's Social and Political Thought, California: University of California Press.

BAĞIMSIZ DENETİM KAPSAMINDAKİ SÜREKLİ EĞİTİM PROGRAMLARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH ON CONTINUING EDUCATION PROGRAMS WITHIN THE SCOPE OF INDEPENDENT AUDIT

Harun ÖĞÜNÇ¹

1. Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve
İşletmecilik Yüksekokulu, Muhasebe ve Finans
Yönetimi Bölümü, ogunc@mehmetakif.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-7349-0739>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
12.04.2023 04.12.2023

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
31.07.2023 07.31.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1281775>

Öz

Bu çalışmanın amacı, bağımsız denetçilerin sürekli eğitim programları kapsamında aldıkları eğitimleri incelemektir. Bu kapsamda eğitimlerin türleri, eğitimleri düzenleyen kurumlar, eğitimi veren eğitmenler, eğitimlerin süreleri ve eğitimin başladığı yıllar açısından analizler yapılmıştır. Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'nun web sayfasında yayınlanan 1207 adet akredite edilen sürekli eğitim programı analize dahil edilmiştir. Elde edilen veriler için frekans analizi, Kruskal Wallis-H testi, Mann Whitney U testi ve Pearson Ki-Kare testi yapılmıştır. Söz konusu testler için IBM SPSS 22 yazılımı kullanılmıştır. Analizler sonucunda Doç. Dr. unvanlı eğitmen sayısı ile eğitimin başlangıç yılı arasında anlamlı bir farklılık bulunamamış olup bu kapsamdaki diğer hipotezler kabul edilmiştir. Eğitim süresinin ve eğitmen sayılarının eğitim yöntemine göre farklılık gösterme durumu incelenmiş olup akademik unvana sahip eğitmen sayıları ile eğitim yöntemi arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Buna karşılık eğitim süresi, akademik unvanı olmayan eğitmen sayısı ve toplam eğitmen sayısı ile eğitim yöntemi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Korelasyon analizinde ise eğitim türü ile eğitim başlangıç yılı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış olup diğer hipotezler kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Denetçi, Akredite Edilen Sürekli Eğitim, KGK, Bağımsız Denetim.

Abstract

The purpose of this study is to examine the education that independent auditors receive within the scope of continuing education programs. In this context, analyzes were made in terms of the types of educations, the institutions organizing the educations, the instructors, the duration of the educations and the years in which the education started. 1207 accredited continuing education programs on the website of the Public Oversight, Accounting and Auditing Standards Authority were included in the analysis. Frequency analysis, Kruskal Wallis-H test, Mann Whitney U test and Pearson Chi-Square test were performed for the data obtained. The IBM SPSS 22 software was used for these tests. No significant difference was found between the number of instructors with the title of Associate Professor and the beginning of education, and other hypotheses in this context were accepted. The difference between the education period and the number of instructors according to the education method was examined, and no significant difference was found between the number of instructors with academic titles and the education method. On the other hand, a significant difference was found between the education period, the number of instructors without academic title, the total number of instructors and the education method. In the correlation analysis, however, no significant relationship was found between the type of education and the beginning of education, and other hypotheses were accepted.

Keywords: Auditor, Accredited Continuing Education, KGK, Independent Audit.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The purpose of the research is to examine accredited continuing education programs in relation to audit activities. In this context, the existence of a significant difference or relationship was investigated according to the type of institution organizing the education, type of education, duration of education, academic titles of the instructors, education method and the start year of education.

Research Questions

Are there any differences among the accredited continuing education programs regarding audit activities according to the type of institution, type of education, duration of education, academic titles of instructors, education method and start year of education? Is there a relationship between these variables?

Literature Review

The literature on academic studies investigating the education of auditors is reviewed. Daştan (2009), Ünsal (2009), Balsarı et al. (2017), Gür (2018), Gökçe and Tellioglu (2018) and Kırıtoglu and Özbirekli (2018) examined the necessity of these educations within the framework of the status of ethics education, how this education should be given, the view of professionals on ethics education, and the comparison of independent auditors who received and did not receive ethics education. In the study conducted by Sağlar and Yüce (2015), the role of the Public Oversight, Accounting and Auditing Standards Institution in independent auditing was examined and the direction of expectations from the institution was tried to be determined. Tanç and Gümrah (2016) aimed to determine the situation about the continuing education policies of these institutions by taking into account the transparency reports of independent audit institutions. Dursun and Engin (2018), in their study in which they investigated the contribution of the courses given at the master's level to the independent auditor exam, found that the subjects of the independent audit examination were given more place in accounting and finance programs. Coşkun and Aydın (2018) compared the independent auditors and the auditors of the court of accounts in terms of vocational education processes. Özbirecikli et al. (2022) aimed to identify the accounting standards and professional education needs of independent auditors for independent auditing. As a result of the literature review, some of which were given above, no study could be found that matched the purpose and method of this study.

Methodology

Considering the data obtained from the Public Oversight, Accounting and Auditing Standards Agency website, a total of 1207 educations have been reached within the scope of the accredited continuing education program. As a result of the classification made in terms of the organizers of the education in question, being “Company/Education Center”, “Chamber of Certified Public Accountants/Chamber of Sworn-in Certified Public Accountants/Union of Chambers of Certified Public Accountants of Türkiye”, “Association/Foundation” and “University” four categories emerged. In terms

of education types, it has been determined that educations are given in three basic areas: Accounting-Audit-Finance. IBM SPSS software was used to test the hypotheses. Kruskal Wallis-H Test, Mann Whitney U Test and Pearson Chi-Square Test were applied in the analysis. The statistical significance limit in the analyzes was accepted as $p < 0.05$.

Results and Conclusions

In the research, it was determined that the most education was given in the field of accounting with a rate of 48%, the most education was given by universities with 30.6%, and the maximum number of education was 7 hours. In addition, it was determined that the longest education was 40 hours and a education was given by a maximum of 34 instructors. The difference between the duration of the education and the number of instructors according to the independent variables was examined. In this context, a significant difference was found in the variables of duration of education, number of professors with the title of Professor Dr. and Dr., number of instructors without academic title and total number of instructors in terms of the variables of the type of institution organizing the education, the type of education and the beginning of the education. On the other hand, no significant difference was found in the variable number of instructors with the title of Associate Professor Dr. in terms of the beginning of education; however, a significant difference was detected in terms of other independent variables. In the variable of number of instructors, it was determined that there was a significant difference in terms of instructor titles. The difference between the duration of the education and the number of instructors according to the education method was examined. It has been determined that there is a significant difference in terms of education duration, number of instructors without academic title and total number of instructors in terms of education method. However, no significant difference was found in the number of instructors without academic titles in terms of education method. A low or medium level significant relationship was found between the type of institution organizing the education and the type of education, the education method and the start year of education and between the education type and the start year of education. However, no significant relationship was found between the type of education and the education method.

1. GİRİŞ

Denetim faaliyeti, olması gereken ile fiilen gerçekleşenleri karşılaştırma temeli üzerine inşa edilen bir olgudur. Olması gerekenlerin kişisel tercihlere ve görüşlere göre değişkenlik göstermemesi için standartların önceden belirlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla eğer bir denetim faaliyeti için standartlar belirlenmişse sıradaki iş, denetim faaliyetini gerçekleştirecek olanların, yani denetçilerin uygulama alanına yönlendirilmesidir. Elbette denetçinin denetim sahasına gönderilmesi, denetimin layıkıyla yerine getirileceğinin teminatı olarak görülmez. Çünkü denetçilerin denetim faaliyetine ilişkin eğitimleri kapsamlı bir şekilde alması ve yeterli düzeyde tecrübeye sahip olması gerekmektedir. Çünkü denetim yapılacak alana hâkim olmanın temel iki gereksinimi eğitim ve tecrübedir. Bunlardan herhangi birinin eksik olması durumunda denetim faaliyetinden beklenen fayda elde edilemeyecektir.

Denetim gerek kamuda gerekse özel sektörde faaliyetlerin, iş ve işlemlerin kontrol edilmesidir. Kurum içi personel tarafından gerçekleştirilen denetim iç denetim olarak ifade edilirken kurum dışı, kurumla bağı olmayan denetçiler tarafından gerçekleştirilen denetim faaliyeti ise bağımsız denetim olarak ifade edilmektedir. Her iki denetim türü de esas itibarıyla benzer amaca hizmet etmekle birlikte etkililiği açısından bağımsız denetimin ön plana çıkması kaçınılmazdır. Denetçinin eğitimi de bu kapsamda farklılık gösterecektir. İç denetçiye verilecek eğitimin konuları kurum tarafından belirlenmekte ve genellikle kurum bünyesinde eğitimler verilmekteyken bağımsız denetim faaliyetine ilişkin verilecek eğitimlerin kapsamı yasal mevzuatla düzenlenmiştir. Dolayısıyla bağımsız denetime ilişkin eğitimlerin alınması gerekli olmakla kalmayıp aynı zamanda zorunludur.

Bağımsız denetçilerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için düzenli aralıklarla alması gereken eğitimler sürekli eğitim kapsamında verilmekte olup bu çalışmada akredite edilen sürekli eğitim programları incelenmiştir. Bu eğitimlerin türleri, eğitimleri düzenleyen kurumlar, eğitim verenlerin akademik unvanları, eğitim süreleri ve eğitimin başlama zamanları incelenmiştir. Analizler kapsamında eğitim süresi ve eğitmen sayıları ile eğitimi düzenleyen kurum türü, eğitim türü, eğitimin başlama yılı ve eğitim yöntemi arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Ayrıca eğitimi düzenleyen kurum türü ile eğitim türü, eğitim yöntemi ve eğitimin başlangıç yılı arasında; eğitim türü ile eğitim yöntemi ve eğitimin başlangıç yılı arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Daha önce yapılan çalışmalarda etik eğitiminin gerekliliği ve bu eğitimin ne şekilde verilmesi gerektiği, muhasebe standartları ve bağımsız denetim kapsamında mesleki eğitimlerin gerekliliği konularında araştırmalar yapılmış olmakla birlikte yukarıda belirtilen analizler açısından herhangi bir çalışmaya ulaşılamamış olması bu çalışmanın özgün bir yapıda olduğuna işaret etmektedir.

2. KAMU GÖZETİMİ, MUHASEBE VE DENETİM STANDARTLARI KURUMU VE SÜREKLİ EĞİTİM

Kamu gözetimi mevcut yasal düzenlemelere ve standartlara uygun bir şekilde bağımsız denetim faaliyetinin yerine getirilip getirilmediğinin, kamu yararını ön planda tutan bir kurum tarafından kontrol edilmesidir. Bağımsız denetim faaliyetini Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından denetim yapma yetkisi verilen yeminli mali müşavirlik veya serbest muhasebeci mali müşavirlik ruhsatına sahip meslek mensupları ve yine KGK tarafından yetki verilen bağımsız denetim kuruluşları icra edebilmektedir. Bağımsız denetim, bir işletmenin finansal tabloları ile birlikte diğer finansal bilgilerinin, finansal raporlama standartlarına uygunluğu ve doğruluğu hususunda, gerekli bağımsız denetim teknikleri uygulanarak denetlenmesi ve değerlendirilerek bir rapora bağlanmasıdır (KGK Tanıtım Broşürü, t.y.). Dolayısıyla bir denetçinin finansal tablolara ve diğer finansal bilgilere hâkim olması, bu tablo ve bilgilerin finansal raporlama standartlarına uygunluğunu ve doğruluğunu incelerken eleştirel bir bakış açısı geliştirebilmesi ve bağımsız denetim tekniklerini uygulayabilmesi için bağımsız denetim standartlarını ve muhasebe standartlarını özümsemesi gerekmektedir.

660 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 2 Kasım 2011’de kurulan KGK’nin temel amacı, yatırımcıların çıkarlarını korumak, bağımsız denetim raporlarının doğru ve tarafsız bir şekilde hazırlanmasıyla kamu yararını güvence altına almak ve doğru, güvenilir ve karşılaştırılabilir finansal bilgilerin sunumunu sağlamaktır. Bu kapsamda KGK, bağımsız denetçileri ve bağımsız denetim şirketlerini yetkilendirme, bağımsız denetim alanında kamu gözetimi yaparak bağımsız denetimde uygulama birliğini tesis etme, Uluslararası Muhasebe Standartlarıyla uyumlu bir şekilde Türkiye Muhasebe Standartlarını oluşturma ve Uluslararası Denetim Standartlarıyla uyumlu bir şekilde Türkiye Denetim Standartlarını oluşturma görevlerini yerine getirmektedir (KGK Tanıtım Broşürü, t.y.).

Bağımsız Denetim Yönetmeliği madde 25’e göre denetçilerin etik kurallara uygun bir şekilde yüksek kaliteyi barındıran nitelikte hizmet sunabilmeleri için mesleki bilgilerini ve becerilerini yeterli düzeyde tutması ve geliştirmesi gerekmektedir. Bu nedenle denetçilerin sürekli eğitime tabi tutulması gerekmektedir. Denetçinin bu eğitim yükümlülüğü sicile tescil edildiği tarihi takip eden ikinci takvim yılı başından itibaren başlamaktadır. Bu yükümlülüğün başlamasından itibaren denetçilerin her yıl, yıllık ve üçer yıllık dönemler için eğitim yükümlülüğünü karşılaması gerekmektedir. Sürekli eğitime ilişkin yükümlülüğünü yerine getirmeyen denetçiler denetim yapamaz ve denetim ekibinde yer alamaz.

Söz konusu eğitimler KGK tarafından veya KGK’nin yetkilendirdiği kurum veya kuruluşlarca verilmektedir. 2021 yılı sonu itibariyle eğitim programı düzenlemek üzere KGK’ye başvuran 89 kurum veya kuruluşun eğitim programı akredite edilmiştir. Bu kuruluşlar Akdeniz Bölgesinde Adana, Antalya, Isparta ve Mersin; Doğu Anadolu Bölgesinde Malatya; Ege Bölgesinde Afyonkarahisar, Aydın, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa ve Muğla; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Diyarbakır, Gaziantep ve Şanlıurfa; İç Anadolu Bölgesinde Ankara, Eskişehir, Kayseri, Konya ve Niğde; Karadeniz Bölgesinde Giresun,

Samsun, Tokat ve Trabzon; Marmara Bölgesinde Bursa, Edirne, İstanbul, Kırklareli ve Sakarya olmak üzere 29 farklı ilde bulunmaktadır. Hukuki nitelikleri açısından bakıldığında bunların 38'i üniversite, 21'i eğitim kuruluşu, 17'si meslek odası ve 13'ü sivil toplum kuruluşudur. Sürekli eğitim programlarının akreditasyonu kapsamında geliştirilen sürekli eğitim akreditasyon sistemi ise aşağıda sıralanan hususlarda fayda sağlamaktadır (KGK Faaliyet Raporu, 2021):

- Sürekli eğitim programı düzenlemek isteyen kuruluşların yetkilendirme başvurularının sistem üzerinden kabul edilmesi,
- Eğitim programlarına ait eğitmen, eğitim ücreti, eğitim süresi, eğitim yöntemi ve müfredata ilişkin bilgilerin sistem üzerinden girilmesi,
- Süresi dolan sürekli eğitim programları için yenileme talebinde bulunma ve güncelleme yapabilme.

Bağımsız Denetçiler İçin Sürekli Eğitim Tebliği (2017) madde 5 ise denetçilerin eğitim yükümlülüğünü düzenlemekte olup aşağıda sıralanan hususları zorunlu kılmaktadır:

- 3 yıllık dönemde toplam 120 kredi karşılığı eğitimin en az 60'ını temel mesleki konulardan ve en çok 60 kredi karşılığı eğitimi destekleyici konulardan sağlamak,
- 3 yıllık dönemde etik kurallar konusunda en az 5 kredi karşılığı eğitimi tamamlamak,
- Her yıl temel mesleki konularda en az 20 kredi karşılığı eğitimi tamamlamak,
- Sürekli eğitim faaliyetini, faaliyet izninin askıya alınması veya denetim faaliyetinin durdurulması hallerinde de devam ettirmek.

Denetçilerin düzenli bir şekilde almaları gereken eğitimlere ilişkin verilen bilgilerin ardından çalışma kapsamında daha önce gerçekleştirilen akademik çalışmaların incelendiği literatür taramasına yer verilmiştir.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Denetçilerin aldığı eğitimleri araştıran akademik çalışmalara ait literatür incelenmiş ve bu kapsamda ulaşılan çalışmalardan bazıları aşağıda sunulmuştur.

Daştan (2009) gerçekleştirdiği çalışmada dünyada ve Türkiye'deki muhasebe etik eğitimine ilişkin gelişmeleri inceleyerek Türkiye'de üniversitelerde muhasebe etik eğitiminin eğitim müfredatına dahil edilmesine yönelik önerilerde bulunmuştur.

Ünsal (2009), muhasebe etik eğitimi kapsamında sürekli eğitimin bileşenlerini incelediği çalışmada mevcut etik eğitiminin eksik yönlerini ortaya koymuştur. Ayrıca olağan eğitim sürecinde normal kabul edilen uygulamaların etik olmayan yönleri üzerinde durularak etik davranış kalıplarının yerleştirilmesine yönelik hususlar tespit edilmiştir.

Balsarı vd. (2014), etik eğitiminin ne şekilde verilmesi gerektiğine ilişkin gerçekleştirdikleri çalışmada, oluşturulan bir senaryo için lisans öğrencileri deney ve kontrol grubu şeklinde ayrılmıştır. Münazara şeklinde gerçekleşen bu araştırma sonucunda, etik eğitiminde münazara ve oyun gibi teknikler kullanılarak eğitimi alanların konuya ilgisinin artırılacağı ve bu tekniklerin empati yeteneğini geliştirebileceği belirlenmiştir.

Sağlar ve Yüce (2015) tarafından yapılan çalışmada KGK'nin bağımsız denetimdeki rolü incelenmiş olup kurumdan beklentilerin yönü tespit edilmeye çalışılmıştır. Adana'da faaliyet gösteren meslek mensuplarının örneklemini oluşturduğu çalışma sonucunda meslek mensuplarının büyük çoğunluğu tarafından eğitim faaliyetlerinin Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) tarafından yerine getirilmesi gerektiği, diğer görev ve yetkiler ile gerekli olduğu durumlarda yaptırımların ise KGK'nin sorumluluğunda icra edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Subaşı ve Erol Fidan (2015) tarafından yapılan çalışmada muhasebe stajyerlerine Mesleki Değerler, Etik ve Davranışlar standardı kapsamında hazırlanan sorular aracılığıyla muhasebe etik eğitimi hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Analiz bulguları sonucunda eğitimlerin daha çok temel kavramlar üzerinde yoğunlaştığı; buna karşılık çıkar çatışmasına ve buna ilişkin çözüm yollarına yeterince yer verilmediği belirlenmiştir. Ayrıca etik eğitimlerinin gerçek örnek olaylar üzerinden işlenmesi gerektiği ortaya koyulmuştur.

Tanç ve Gümrah (2016) tarafından yapılan çalışmada bağımsız denetim kuruluşlarının şeffaflık raporları dikkate alınarak söz konusu kuruluşların sürekli eğitime yönelik belirledikleri politikaların incelenmesi amacıyla 2014 yılına ait KGK web sayfasında yayınlanan 69 adet şeffaflık raporu dikkate alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre bağımsız denetim faaliyetini yürütmekte olan kuruluşların sürekli eğitimin önemini tam olarak kavrayamadıkları veya bu konudaki uygulamaları çıkar gruplarıyla açıkça paylaşmadıkları belirlenmiştir.

Dursun ve Engin (2018), yüksek lisans seviyesinde verilen derslerin bağımsız denetçilik sınavına katkı sağlama durumunu araştırdıkları çalışmada Marmara Bölgesi'ndeki devlet ve vakıf üniversiteleri incelenmiştir. Toplam 13 üniversitedeki yüksek lisans programlarının incelendiği çalışmada muhasebe ve finans programlarının bağımsız denetçilik sınav konularına daha fazla yer verdiği belirlenmiştir.

Gökçe ve Tellioğlu (2018) tarafından yapılan çalışmada muhasebe meslek mensuplarının mesleki değerleri ile muhasebe meslek etiği eğitiminin ne kadar örtüştüğü incelenmiştir. Meslek mensuplarına uygulanan anket çalışmasıyla etik eğitiminin etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda lisans, lisansüstü ve staj düzeyinde etik eğitimi verilmesi durumları karşılaştırılmıştır.

Gür (2018), tarafından yapılan çalışmada muhasebe meslek etiği konusunda meslek mensuplarının düşünceleri araştırılmış olup bu kapsamda Bingöl ilinde faaliyet gösteren meslek mensuplarının görüşlerine başvurulmuştur. Çalışmada meslek mensuplarının %80'i meslek etiği kapsamında eğitim aldığını belirtmiş, ayrıca meslek mensuplarının etik eğitiminin gerekliliğine inandığı tespit edilmiştir.

Coşkun ve Aydın (2018), bağımsız denetçiler ile Sayıştay denetçilerinin mesleki eğitim süreçlerini karşılaştırdıkları çalışmada denetimi yapılan kurumlar, denetimin amacı, denetçi olmak için mezuniyet koşulları, görevdeki unvanları, unvan değişikliğine ilişkin gerekli koşullar açısından farklılıkların söz konusu olduğu belirlenmiştir.

Kırıtöglü ve Özbirecikli (2018), etik eğitimi alan ve almayan bağımsız denetçilerin hileli işlemleri algılama düzeylerini karşılaştırmış ve bağımsız denetçilerin muhasebe hilelerini algılamalarında etik eğitimin farklılığa yol açma durumunu tespit etmeyi amaçlamışlardır. 400 bağımsız denetçiye uygulanan anket çalışmasından elde edilen veriler sonucunda Temel Eğitim ve Staj Merkezi (TESMER)'in düzenlediği etik eğitimi alan ve bu eğitimi almayan denetçilerin muhasebe hilesini algılama düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Özbirecikli vd. (2022), Doğu Akdeniz bölgesinde bağımsız denetçi belgesine sahip muhasebe meslek mensuplarının bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik mesleki eğitim ihtiyaçlarının tespit edilmesi ve söz konusu eğitimlerden beklentilerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, meslek mensuplarının uygulamaya dönük örnek ve bilgilere daha fazla yer verilmesi halinde bu eğitimlerin daha yararlı olacağı görüşüne sahip oldukları belirlenmiştir.

Literatür taraması sonucunda denetçilerin aldığı eğitimlerle ilgili olarak ağırlıklı şekilde etik eğitimi üzerine araştırmaların yapıldığı belirlenmiş olup amaç ve yöntem açısından bu çalışmanın kapsamına giren herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır.

4. METODOLOJİ

4.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı, denetim faaliyetleriyle ilişkili olarak akredite edilen sürekli eğitim programlarını düzenleyen kurum türüne, eğitim türüne, eğitim süresine, eğitmenlerin akademik unvanlarına, eğitim yöntemine ve eğitimin başlama yılına göre verilerin farklılık gösterme durumunu veya ilişki kurumunu ortaya koymaktır.

Araştırma, KGK web sayfasında akredite edilen sürekli eğitim programları olarak yayınlanan tüm programları kapsamakta olup bunlar 21.04.2021-07.02.2023 tarihleri arasında başlayan eğitimlerden oluşmaktadır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

KGK web sayfasından elde edilen veriler dikkate alınarak akredite edilen sürekli eğitim programı kapsamında toplam 1207 adet eğitime ulaşılmıştır. Söz konusu eğitimleri düzenleyenler açısından yapılan sınıflandırma sonucunda Şirket/Eğitim Merkezi, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler (SMMM) Odası/Yeminli Mali Müşavirler (YMM) Odası/TÜRMOB, Dernek/Vakıf ve Üniversite olmak üzere dört kategori ortaya çıkmıştır. Eğitim türleri açısından ise Muhasebe-Denetim-Finans olmak üzere üç temel alanda eğitimler verildiği belirlenmiştir. Çalışma kapsamında Tablo 1’de sıralanan hipotezler test edilmiştir:

Tablo 1. Araştırmanın Hipotezleri

H₁: Eğitim sürelerinde, eğitimi düzenleyen kurum türüne göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₂: Eğitim sürelerinde, eğitim türüne göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₃: Eğitim sürelerinde, eğitimin başlangıç yılına göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₄: Eğitim sürelerinde, eğitim yöntemine göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₅: Prof. Dr. unvanlı eğitmen sayılarında, eğitimi düzenleyen kurum türüne göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₆: Prof. Dr. unvanlı eğitmen sayılarında, eğitim türüne göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₇: Prof. Dr. unvanlı eğitmen sayılarında, eğitimin başlangıç yılına göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₈: Prof. Dr. unvanlı eğitmen sayılarında, eğitim yöntemine göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₉: Doç. Dr. unvanlı eğitmen sayılarında, eğitimi düzenleyen kurum türüne göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₁₀: Doç. Dr. unvanlı eğitmen sayılarında, eğitim türüne göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₁₁: Doç. Dr. unvanlı eğitmen sayılarında, eğitimin başlangıç yılına göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₁₂: Doç. Dr. unvanlı eğitmen sayılarında, eğitim yöntemine göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₁₃: Dr. unvanlı eğitmen sayılarında, eğitimi düzenleyen kurum türüne göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₁₄: Dr. unvanlı eğitmen sayılarında, eğitim türüne göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₁₅: Dr. unvanlı eğitmen sayılarında, eğitimin başlangıç yılına göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₁₆: Dr. unvanlı eğitmen sayılarında, eğitim yöntemine göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₁₇: Akademik unvanı olmayan eğitmen sayılarında, eğitimi düzenleyen kurum türüne göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₁₈: Akademik unvanı olmayan eğitmen sayılarında, eğitim türüne göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₁₉: Akademik unvanı olmayan eğitmen sayılarında, eğitimin başlangıç yılına göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₂₀: Akademik unvanı olmayan eğitmen sayılarında, eğitim yöntemine göre anlamlı bir farklılık vardır.
H₂₁: Toplam eğitmen sayılarında, eğitimi düzenleyen kurum türüne göre anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
H₂₂: Toplam eğitmen sayılarında, eğitim türüne göre anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
H₂₃: Toplam eğitmen sayılarında, eğitimin başlangıç yılına göre anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
H₂₄: Toplam eğitmen sayılarında, eğitim yöntemine göre anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
H₂₅: Eğitmen sayılarında unvanlara göre anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
H₂₆: Eğitimi düzenleyen kurum türü ile eğitim türü arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
H₂₇: Eğitimi düzenleyen kurum türü ile eğitim yöntemi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
H₂₈: Eğitimi düzenleyen kurum türü ile eğitimin başlangıç yılı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
H₂₉: Eğitim türü ile eğitim yöntemi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
H₃₀: Eğitim türü ile eğitimin başlangıç yılı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Söz konusu hipotezlerin test edilmesi için IBM SPSS 22 yazılımı kullanılmış olup analizlerde Kruskal Wallis-H Testi, Mann Whitney U Testi ve Pearson Ki-Kare Testi uygulanmıştır. Analizlerde istatistiksel anlamlılık sınırı $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

5. BULGULAR

5.1. Betimleyici Bulgular

Akredite edilen sürekli eğitim programları kapsamında toplam 1207 eğitime ulaşılmıştır. Söz konusu eğitimler çok çeşitli olmakla birlikte temel olarak muhasebe, denetim ve finans şeklinde bir sınıflandırma yapılmıştır. Söz konusu sınıflandırmalar ise genel olarak aşağıda verilen tabloda belirtildiği şekilde alt bölümlerden oluşmaktadır.

Tablo 2. Akredite Edilen Eğitimlerin Konu Dağılımları

Temel Sınıflandırma	Muhasebe	Denetim	Finans
Alt Bölümler	-Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) -Faizsiz Finansal Muhasebe Standartları (FFMS) -Finansal Tablolar -Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) -Maliyet ve Yönetim Muhasebesi -Muhasebeleştirme -Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) -Türkiye Muhasebe Standartları (TMS)	-Bağımsız Denetçi -Bağımsız Denetim -Denetçi -Denetim -Etik	-Aktüerya -Banka/Bankacılık -Finans Matematiği -Finansal Piyasalar -Finansal Risk -Finansal Yönetim -Kurumsal Yönetim -Sermaye Piyasası Araçları -Sermaye Piyasası Kurumları -Sermaye Piyasası Mevzuatı -Sigorta -Vadeli İşlemler
Eğitim Sayısı	579	383	245

Kaynak: Akredite Edilen Sürekli Eğitim Programları (t.y.) veri setinden elde edilerek oluşturulmuştur.

Tablo 2'deki konu dağılımları incelendiğinde en fazla eğitimin 579 adetle muhasebe kapsamında verildiği, bunu 383 eğitimle denetimin takip ettiği ve sonrasında 245 eğitimle finans alanında eğitimlerin verildiği görülmektedir.

Eğitimi düzenleyen kurum türü ve eğitim türüne ilişkin veriler aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3. Eğitimi Düzenleyen Kurum Türü ve Eğitim Türü

Eğitimi Düzenleyen Kurum Türü		Eğitim Türü			Toplam
		Muhasebe	Denetim	Finans	
Dernek Vakıf	Sayı	116	79	53	248
	Kurum Türü İçindeki Yüzdesi	%46,8	%31,9	%21,4	%100
	Eğitim Türü İçindeki Yüzdesi	%20,0	%20,6	%21,6	%20,5
SMMM Odası YMM Odası TÜRMOB	Sayı	159	119	40	318
	Kurum Türü İçindeki Yüzdesi	%50,0	%37,4	%12,6	%100
	Eğitim Türü İçindeki Yüzdesi	%27,5	%31,1	%16,3	%26,3
Şirket Eğitim Merkezi	Sayı	128	77	67	272
	Kurum Türü İçindeki Yüzdesi	%47,1	%28,3	%24,6	%100,0
	Eğitim Türü İçindeki Yüzdesi	%22,1	%20,1	%27,3	%22,5
Üniversite	Sayı	176	108	85	369
	Kurum Türü İçindeki Yüzdesi	%47,7	%29,3	%23,0	%100
	Eğitim Türü İçindeki Yüzdesi	%30,4	%28,2	%34,7	%30,6
Toplam	Sayı	579	383	245	1207

	Kurum Türü İçindeki Yüzdesi	%48,0	%31,7	%20,3	%100
	Eğitim Türü İçindeki Yüzdesi	%100	%100	%100	%100

Kaynak: Akredite Edilen Sürekli Eğitim Programları (t.y.) veri setinden elde edilerek oluşturulmuştur.

Tablo 3 incelendiğinde eğitimi düzenleyen kurum türü olarak 369 eğitimle en fazla üniversitelerin eğitim düzenlediği ve bu eğitimler içerisinde 176 eğitimle en fazla muhasebe kapsamında eğitimlerin verildiği görülmektedir. En az sayıda eğitimin ise 248 adet olarak dernek/vakıflar tarafından verildiği belirlenmiştir. Verilen eğitim türü açısından en az sayıdaki eğitimin 40 adet olarak finans alanında SMMM Odası/YMM Odası/TÜRMOB tarafından verildiği belirlenmiştir.

Eğitimin verildiği süre (saat), söz konusu sürede verilen eğitim sayısı ve oranlarına ilişkin veriler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Verilen Eğitimlerin Süresi ve Sayısı

Eğitim Süresi (Saat)	Eğitim Sayısı	Yüzdesi	Eğitim Süresi (Saat)	Eğitim Sayısı	Yüzdesi
3	44	3,6	18	1	0,1
4	19	1,6	20	41	3,4
5	8	0,7	21	159	13,2
6	24	2,0	24	8	0,7
7	669	55,4	25	1	0,1
10	4	0,3	26	2	0,2
11	1	0,1	28	13	1,1
12	6	0,5	30	2	0,2
14	195	16,2	35	1	0,1
15	3	0,2	40	6	0,5
			Toplam	1207	100

Kaynak: Akredite Edilen Sürekli Eğitim Programları (t.y.) veri setinden elde edilerek oluşturulmuştur.

Tablo 4'teki verilen eğitimler süre açısından incelendiğinde 669 eğitimle en fazla 7 saatlik eğitimlerin yapıldığı, bunun ardından 195 eğitimle 14 saatlik ve 159 eğitimle 21 saatlik eğitimlerin verildiği belirlenmiştir. Ayrıca en kısa süren eğitimin 3 saat olarak 44 adet, en uzun süren eğitimin ise 40 saat olarak 6 adet gerçekleştiği belirlenmiştir.

Eğitimi veren öğretmenlerin akademik unvanlarına ve eğitimde yer aldıkları sayılara ilişkin veriler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Bir Eğitimde Yer Alan Öğretmen Sayılarının Unvanlara Göre Dağılımı

Bir Eğitimdeki Öğretmen Sayısı	Prof. Dr. Unvanlı Öğretmenin Verdiği Eğitim		Doç. Dr. Unvanlı Öğretmenin Verdiği Eğitim		Dr. Unvanlı Öğretmenin Verdiği Eğitim		Akademik Unvanı Olmayan Öğretmenin Verdiği Eğitim	
	Sayı	Yüze	Sayı	Yüze	Sayı	Yüze	Sayı	Yüze
0	264	21,9	564	46,7	618	51,2	997	82,6
1	412	34,1	484	40,1	419	34,7	111	9,2
2	387	32,1	105	8,7	149	12,3	79	6,5
3	109	9	36	3	17	1,4	16	1,3
4	18	1,5	13	1,1	4	0,3	0	0
5	5	0,4	3	0,2	0	0	2	0,2

6	5	0,4	0	0	0	0	0	0
7	1	0,1	2	0,2	0	0	0	0
15	2	0,2	0	0	0	0	2	0,2
21	2	0,2	0	0	0	0	0	0
26	2	0,2	0	0	0	0	0	0
Toplam	1207	100	1207	100	1207	100	1207	100

Kaynak: Akredite Edilen Sürekli Eğitim Programları (t.y.) veri setinden elde edilerek oluşturulmuştur.

Tablo 5’te en fazla sayıda Prof. Dr. unvanlı eğitmenin bir arada yer aldığı çalışmalar incelendiğinde bu unvana sahip 26 eğitmenin yer aldığı iki eğitimin bulunduğu görülmektedir. Prof. Dr. unvanlı sadece bir eğitmenin bulunduğu eğitim sayısı 412, Prof. Dr. unvanlı hiç eğitmenin bulunmadığı eğitim sayısı ise 264 olarak belirlenmiştir. Akademik unvanı bulunmayan eğitmenler incelendiğinde ise 997 eğitimde söz konusu eğitmenlerin hiç yer almadığı, 111 eğitimde ise akademik unvanı bulunmayan sadece bir eğitmenin bulunduğu tespit edilmiştir. Akademik unvanı bulunmayan en fazla 15 eğitimcinin bir arada yer aldığı 2 eğitim çalışmasının yapıldığı görülmektedir.

Tablo 6’da bir eğitimde yer alan eğitmen sayılarının unvanlar dikkate alınmaksızın dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 6. Bir Eğitimde Yer Alan Eğitmen Sayılarının Dağılımı

Bir Eğitimdeki Eğitmen Sayısı	Toplam Eğitmen		Bir Eğitimdeki Eğitmen Sayısı	Toplam Eğitmen	
	Sayı	Yüze		Sayı	Yüze
1	7	0,6	9	1	0,1
2	468	38,8	13	1	0,1
3	476	39,4	20	2	0,2
4	132	10,9	24	2	0,2
5	53	4,4	27	2	0,2
6	28	2,3	34	2	0,2
7	33	2,7	Toplam	1207	100

Kaynak: Akredite Edilen Sürekli Eğitim Programları (t.y.) veri setinden elde edilerek oluşturulmuştur.

Tablo 6 incelendiğinde sadece 1 eğitmenden oluşan 7 eğitimin yapıldığı, 3 eğitmenle yapılan eğitimlerin en fazla sayıda olduğu (476 adet) ve bir eğitimde en fazla 34 eğitmenin yer aldığı 2 adet eğitimin gerçekleştirildiği belirlenmiştir.

Eğitimlerin yıllara, aylara ve eğitim yöntemlerine göre dağılımı Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Yıllara, Aylara ve Eğitim Yöntemine Göre Eğitimler

Yıllar	İlgili Yılda Verilen Eğitim		Yılın Kaçınıcı Ayında Eğitimin Verildiği	İlgili Ayda Verilen Eğitim		Uzaktan Eğitim		Yüz Yüze Eğitim	
	Sayısı	Yüzdesi		Sayısı	Yüzdesi	Sayısı	Yüzdesi	Sayısı	Yüzdesi
2021	395	32,7	4	10	0,8	97	8,1	298	24,7
			7	52	4,3				
			8	79	6,5				
			9	132	10,9				
			10	26	2,2				
			11	83	6,9				
12	13	1,1							
2022	532	44,1	1	48	4,0	253	21	279	23,1

			2	5	0,4				
			4	9	0,7				
			5	49	4,1				
			6	56	4,6				
			8	58	4,8				
			9	104	8,6				
			10	101	8,4				
			11	88	7,3				
			12	14	1,2				
2023	280	23,2	1	237	19,6	138	11,4	142	11,8
			2	43	3,6				
Toplam	1207	100		1207	100	488	40	719	60

Kaynak: Akredite Edilen Sürekli Eğitim Programları (t.y.) veri setinden elde edilerek oluşturulmuştur.

Tablo 7'deki verilere göre 2021 yılında 395 eğitimin verildiği ve bu eğitimlerin 132 adetle en fazla eylül ayında (9. ayda) başladığı, 2022 yılında 532 eğitimin verildiği ve 104 adetle en fazla yine eylül ayında (9. ayda) ve ardından 101 adetle ekim ayında (10. ayda) başladığı görülmektedir. 2023 yılında ise henüz ilk iki ayda 280 eğitim verilmesine rağmen 237 adetle 1. ayda başlayan eğitim sayısının önceki tüm dönemlerden daha fazla sayıda olduğu belirlenmiştir. Eğitim yöntemleri açısından bakıldığında ise %40 oranında uzaktan eğitim şeklinde eğitimlerin verildiği ve 2022 yılında 253 adet olan bu eğitim yönteminin 2023 yılının henüz ilk iki ayında 138 adede ulaştığı belirlenmiştir.

5.2. Analiz Bulguları

İstatistiksel analizler kapsamında öncelikle eğitim süresi, toplam eğitmen sayısı ve eğitmenlerin unvanlarının eğitimi düzenleyen kurum türü, eğitim türü ve eğitimin başlangıç yılı açılarından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Ayrıca eğitmen sayıları ile eğitmen unvanları arasında anlamlı bir farklılık gösterme durumu incelenmiş olup elde edilen bulgular Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Eğitim Süresinin ve Eğitmen Sayılarının Bağımsız Değişkenlere Göre Farklılık Gösterme Durumu (Kruskal Wallis-H Testi)

		Bağımsız Değişken	Ki-Kare	df	p
H₁	Eğitim Süresi (Saat)	Eğitimi Düzenleyen Kurum Türü	82,346	3	0,000
H₂		Eğitim Türü	24,073	2	0,000
H₃		Eğitimin Başlangıç Yılı	11,235	2	0,004
H₅	Prof. Dr. Unvanlı Eğitmen Sayısı	Eğitimi Düzenleyen Kurum Türü	132,291	3	0,000
H₆		Eğitim Türü	28,340	2	0,000
H₇		Eğitimin Başlangıç Yılı	31,409	2	0,000
H₉	Doç. Dr. Unvanlı Eğitmen Sayısı	Eğitimi Düzenleyen Kurum Türü	22,303	3	0,000
H₁₀		Eğitim Türü	8,318	2	0,016
H₁₁		Eğitimin Başlangıç Yılı	3,264	2	0,196
H₁₃	Dr. Unvanlı Eğitmen Sayısı	Eğitimi Düzenleyen Kurum Türü	155,813	3	0,000
H₁₄		Eğitim Türü	6,384	2	0,041
H₁₅		Eğitimin Başlangıç Yılı	12,018	2	0,002
H₁₇	Akademik Unvanı Olmayan Eğitmen Sayısı	Eğitimi Düzenleyen Kurum Türü	162,555	3	0,000
H₁₈		Eğitim Türü	13,014	2	0,001
H₁₉		Eğitimin Başlangıç Yılı	43,696	2	0,000
H₂₁	Toplam Eğitmen Sayısı	Eğitimi Düzenleyen Kurum Türü	8,122	3	0,044
H₂₂		Eğitim Türü	42,583	2	0,000
H₂₃		Eğitimin Başlangıç Yılı	84,653	2	0,000
H₂₅	Eğitmen Sayıları	Eğitmen Unvanları	197,648	3	0,000

Tablo 8 incelendiğinde eğitimi düzenleyen kurum türü, eğitim türü ve eğitimin başlangıç yılı açısından eğitim süresi, Prof. Dr. unvanlı eğitmen sayısı, Dr. unvanlı eğitmen sayı, akademik unvanı olmayan eğitmen sayısı ve toplam eğitmen sayısı arasında anlamlı bir farklılık bulunduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Buna karşılık Doç. Dr. unvanlı eğitmen sayısı ile eğitimi düzenleyen kurum türü ve eğitim türü arasında anlamlı bir farklılık bulunmasına rağmen eğitimin başlangıç yılı ile arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($p:0,196>0,05$). Dolayısıyla H_{11} hipotezi reddedilmiş, diğer hipotezler ise kabul edilmiştir.

Eğitim süresinin, akademik unvana göre eğitmen sayılarının ve toplam eğitmen sayısının eğitim yöntemine göre anlamlı bir farklılık gösterme durumu incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Eğitim Süresinin ve Eğitmen Sayılarının Eğitim Yöntemine Göre Farklılık Gösterme Durumu (Mann Whitney U Testi)

	Bağımsız Değişken	Test Değeri	Z	p
H₄	Eğitim Süresi (Saat)	149643,5	-4,783	0,000
H₈	Prof. Dr. Unvanlı Eğitmen Sayısı	166432,0	-1,583	0,113
H₁₂	Doç. Dr. Unvanlı Eğitmen Sayısı	171369,5	-0,750	0,453
H₁₆	Dr. Unvanlı Eğitmen Sayısı	170768,0	-0,866	0,386
H₂₀	Akademik Unvanı Olmayan Eğitmen Sayısı	167519,0	-2,019	0,043
H₂₄	Toplam Eğitmen Sayısı	161334,5	-2,531	0,011

Tablo 9 incelendiğinde eğitim süresi, akademik unvanı olmayan eğitmen sayısı ve toplam eğitmen sayısının eğitim yöntemi açısından anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p<0,05$). Buna karşılık Prof. Dr., Doç. Dr. ve Dr. unvanlı eğitmen sayılarının eğitim yöntemi açısından anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Dolayısıyla H_4 , H_{20} ve H_{24} hipotezleri kabul edilmiş; H_8 , H_{12} ve H_{16} hipotezleri ise reddedilmiştir.

Eğitimi düzenleyen kurum türü ile eğitim türü, eğitim yöntemi ve eğitimin başlangıç yılı arasında; eğitim türü ile eğitim yöntemi ve eğitimin başlangıç yılı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunma durumu incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Korelasyon Analizleri

	Pearson Ki-Kare	df	p	Phi/Cramer's V	
H₂₆	Eğitimi Düzenleyen Kurum Türü - Eğitim Türü	18,711	6	0,005	0,088
H₂₇	Eğitimi Düzenleyen Kurum Türü - Eğitim Yöntemi	7,937	3	0,047	0,071
H₂₈	Eğitimi Düzenleyen Kurum Türü - Eğitimin Başlangıç Yılı	234,007	6	0,000	0,311
H₂₉	Eğitim Türü - Eğitim Yöntemi	4,557	2	0,102	-
H₃₀	Eğitim Türü - Eğitimin Başlangıç Yılı	22,757	4	0,000	0,137

Eğitimi düzenleyen kurum türü ile eğitim türü arasında ($x^2 = 18,711$, $p<0,05$), eğitim yöntemi arasında ($x^2 = 7,937$, $p<0,05$) ve eğitimin başlangıç yılı arasında ($x^2 = 234,007$, $p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuş olup eğitimi düzenleyen kurum türü ile eğitimin başlangıç yılı arasındaki ilişkinin düzeyi orta seviyede iken (Cramer's V: 0,311) diğerlerinde ortaya çıkan ilişki çok düşük seviyededir (Cramer's V: 0,088 ve 0,071). Eğitim türü ile eğitimin başlangıç yılı arasında

istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiş olup ($\chi^2 = 22,757$, $p < 0,05$) söz konusu ilişki düşük seviyededir (Phi: 0,137). Eğitim türü ile eğitim yöntemi arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ($\chi^2 = 4,557$, $p > 0,05$). Dolayısıyla H_{26} , H_{27} , H_{28} ve H_{30} hipotezleri kabul edilmiş olup H_{29} hipotezi reddedilmiştir.

6. SONUÇ

Bağımsız denetim faaliyeti kapsamlı bir şekilde uygulamalı ve teorik bilgileri gerektirdiği gibi söz konusu bilgilerin sürekli bir şekilde güncellenmesini de zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, denetim faaliyeti kapsamında akredite edilen sürekli eğitim programlarını düzenleyen kurum türüne, eğitim türü ve süresine, eğitmenlerin akademik unvanlarına, eğitim yöntemine ve eğitimin başlama yılına göre farklılık bulunma durumunu veya ilişkinin varlığını araştırmaktır. Bu eğitimlerin genel olarak dernek veya vakıflar, SMMM/YMM odaları ile TÜRMOB, eğitim ve danışmanlık şirketleri ve üniversiteler tarafından verildiği görülmektedir. Söz konusu eğitimlerin akredite olanları KGK tarafından yayınlanmakta olup akredite edilen 1207 adet sürekli eğitim programına ait veriye ulaşılmıştır. Bu veriler üzerinden frekans dağılımları incelendiğinde %48 oranla en fazla muhasebe alanında bu eğitimlerin verildiği, en fazla eğitimin %30,6 ile üniversiteler tarafından verildiği, en fazla sayıda eğitimin 7 saat süreli olduğu ve en uzun eğitimin 40 saat olduğu, bir eğitimde en fazla sayıda eğitmen ekibinin 34 kişiden oluştuğu belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında öncelikle eğitim süresinin ve eğitmen sayılarının bağımsız değişkenlere göre farklılık gösterme durumu incelenmiştir. Bu kapsamda uygulanan Kruskal Wallis-H testi sonucunda eğitim süresi, Prof. Dr. unvanlı eğitmen sayısı, Dr. unvanlı eğitmen sayısı, akademik unvanı olmayan eğitmen sayısı ve toplam eğitmen sayısı bağımlı değişkenlerinde eğitimi düzenleyen kurum türü, eğitim türü ve eğitimin başlangıç yılı bağımsız değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Buna karşılık Doç. Dr. unvanlı eğitmen sayısı değişkeninde eğitimin başlangıç yılı açısından anlamlı bir farklılık tespit edilememiş olmasına rağmen diğer bağımsız değişkenler açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Eğitmen sayısı değişkeninde de eğitmen unvanları açısından anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Eğitim süresinin ve eğitmen sayılarının eğitim yöntemine göre farklılık gösterme durumu incelendiğinde ise eğitim süresi, akademik unvanı olmayan eğitmen sayısı ve toplam eğitmen sayısında eğitim yöntemi açısından anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiş olup akademik unvana sahip eğitmen sayılarında eğitim yöntemi açısından anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Son aşamada korelasyon analizi yapılmış olup eğitimi düzenleyen kurum türü ile eğitim türü, eğitim yöntemi ve eğitimin başlangıç yılı arasında; ayrıca eğitim türü ile eğitimin başlangıç yılı arasında düşük veya orta düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmesine karşılık eğitim türü ile eğitim yöntemi arasında ise anlamlı bir ilişkiye ulaşılamamıştır.

Bu çalışmada genel olarak bakıldığında Doç. Dr. unvanlı eğitmen sayısı ile eğitimin başlangıç yılı arasında ve akademik unvana sahip eğitmen sayıları ile eğitim yöntemi arasında anlamlı bir farklılık

tespit edilememiş olup eğitim süresi, akademik unvanı olmayan eğitimci sayısı ve toplam eğitimci sayısı ile eğitim yöntemi arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir; eğitim türü ile eğitim başlangıç yılı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu çalışma, araştırmanın yapıldığı tarihte yayınlanan mevcut veriler dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla ilerleyen tarihlerde yapılacak eğitimlerle bu çalışmada ulaşılan verilerin karşılaştırılması, söz konusu eğitimlere ilişkin farklılaşmanın yönünü ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA

- Akredite Edilen Sürekli Eğitim Programları. (t.y.). 8 Mart 2023 tarihinde <https://sepas.kgk.gov.tr/Aspx/Ortak/Yayimlananlar.aspx> adresinden erişildi.
- Bağımsız Denetçiler İçin Sürekli Eğitim Tebliği. (2017). *T.C. Resmî Gazete* (30230, 4 Kasım 2017).
- Bağımsız Denetim Yönetmeliği. (2012). Erişim adresi <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=16907&mevzuatTur=Kuru mVeKurulusYonetmeli&mevzuatTertip=5>
- Balsarı, Ç. K., Dalkılıç, A.F., Öz, İ.Ö ve Cagle, M.N. (2014). Muhasebede etik eğitiminde çağdaş bir model: Bütünleşik öğretim uygulaması, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, Ocak, 69-80.
- Coşkun, A. ve Aydın, M. (2018). Bağımsız denetçiler ve Sayıştay denetçilerinin mesleki eğitim süreçlerine ilişkin mukayeseli bir araştırma, *OPUS, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 2364-2387.
- Daştan, A. (2009). Etik eğitiminin muhasebe eğitimindeki yeri ve önemi: Türkiye değerlendirmesi, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 26(1), 281-311.
- Dursun, G. D. ve Engin, G. (2018). Marmara bölgesindeki üniversitelerin muhasebe yüksek lisans programlarındaki derslerinin bağımsız denetçilik sınavına denkliği, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(17), 156-168.
- Gökçe, N. ve Tellioglu, T. (2018). Muhasebe meslek etiği eğitimi ile mesleki değerler arasındaki ilişkilerin incelenmesi, *Muhasebe bilim dünyası dergisi*, 20(Özel Sayı), 391-410.
- Gür, E. (2018). Muhasebe meslek etiği, *Adam Akademi*, 8(2), 371-407.
- Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (2011). *T.C. Resmî Gazete* (28103, 2 Kasım 2011).
- KGK Faaliyet Raporu. (2021). 8 Mart 2023 tarihinde https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/Diger/FR%202021-21_04_2022-Yay%C4%B1mlanan.pdf adresinden erişildi.
- KGK Tanıtım Broşürü. (t.y.). 16 Mart 2023 tarihinde https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/PDF%20linkleri/Tan%C4%B1t%C4%B1m/Kariyer_Uzman%C4%B1.pdf adresinden erişildi.
- Kırıtoglu, C. ve Özbirecikli, M. (2018). Bağımsız denetçilere yönelik etik eğitiminin bağımsız denetçilerin muhasebe hilelerini algılamalarına etkisi üzerine bir araştırma, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(1), 27-44.
- Özbirecikli, M., Sayar, A. R. Z. ve Türkoğlu, A, E. (2022). Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe ve bağımsız denetim standartlarına yönelik eğitim ihtiyacı üzerine bir araştırma, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, (67), 1-20.

- Sağlar, J. ve Yüce, D. (2015). Bağımsız denetimde kamu gözetim kurumunun rolü ve kurumdan beklentilerin tespitine yönelik bir araştırma, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 45-57.
- Subaşı, Ş. ve Erol Fidan, M. (2015). Muhasebe meslek mensubu adaylarının etik eğitimi görüşleri, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 17(3), 667-700.
- Tanç, A. ve Gümrah, A. (2016). Şeffaflık raporları çerçevesinde bağımsız denetim kuruluşlarının sürekli mesleki eğitim politikalarının analizi, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18(Özel Sayı-1), 419-438.
- Ünsal, A. (2009). Muhasebe etik eğitim sistem bileşenlerinde sürekli etkin eğitim, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 409-422.

TÜRKİYE’NİN PROGRAM BÜTÇESİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA
AMAÇLARINA UYUMU
MATCH OF TÜRKİYE’S PROGRAM BUDGET WITH THE SUSTAINABLE
DEVELOPMENT GOALS

Ayşe YİĞİT ŞAKAR¹, Emrullah AYDIN²

1. Prof. Dr., ayseyigitsakar@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-1432-9398>
2. Arş. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finans
Yönetimi, emrullahaydin@arel.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-0086-8611>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
12.04.2023 04.12.2023

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
12.07.2023 07.12.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1282094>

* Bu çalışma, 11 Kasım 2022 tarihinde İstanbul Haliç Kongre Merkezinde düzenlenen 2. Örgütlerin Yönetimi Uluslararası Kongresinde sunulan “BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının Program Bütçeden İzlenmesi” başlıklı özet bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş tam metin sürümüdür.

Öz

Devletlerin ulaşmak istedikleri amaçların somutlaştığı metinler bütçelerdir. Bu özelliğiyle bütçeler; devletlerin yönetsel, ekonomik ve çevresel açıdan sürdürülebilirliği sağlamak için nasıl bir yol izleyecekleri hakkında ipucu verir. Birleşmiş Milletler tarafından “kimseyi geride bırakmamak” hedefiyle ortaya konulan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, 2015-2030 yılları arasında gerçekleştirilmek üzere 193 ülke tarafından kabul edilmiştir. Türkiye de bu ülkeler arasında yer almaktadır. Çalışmamızda 2020 yılı itibarıyla yürürlüğe giren program bütçenin Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına (SKA) ne ölçüde hizmet ettiğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda 17 SKA ile 67 bütçe programı eşleştirilmiş ve bütçeden hangi SKA’ya ne kadar pay ayrıldığı ortaya konulmuştur. Türkiye 2021 yılında SKA endeksinde 163 ülke arasında 71. Sırada yer almıştır. Çalışma neticesinde Türkiye’nin bazı SKA’ları gerçekleştirmek için bütçeden yeterli kaynağı ayıramadığı tespit edilmiştir. Önümüzdeki süreçte bütçe programlarının SKA doğrultusunda hazırlanmasıyla Türkiye’nin hem SKA endeksinde hızla yükselebileceği hem de yeni bütçe sisteminin sürdürülebilir kalkınma odaklı bir yapıya bürünebileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Bütçesi, Birleşmiş Milletler, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, Program Bütçe Sistemi.

Abstract

The documents that embody the goals that the states want to achieve are the budgets. With this feature, budgets; it gives clues about how states will follow a path to ensure administrative, economic and environmental sustainability. The Sustainable Development Goals, which were set forth by the United Nations with the aim of "leaving no one behind", were accepted by 193 countries to be realized between 2015 and 2030. Türkiye is also among these countries. In our study, it is aimed to examine to what extent the program budget, which entered into force as of 2020, serves the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs). In this context, 17 SDGs and 67 budget programs were matched, and it was revealed how much share was allocated to each SDG from the budget. Türkiye ranked 71st among 163 countries in the SDG index in 2021. As a result of the study, it was determined that Türkiye could not allocate sufficient resources from the budget to realize some SDGs. It is considered that Türkiye may rise rapidly in the SDG index with the preparation of budget programs in line with SDGs in the upcoming period. In addition, it is evaluated that the new budget system can take on a sustainable development-oriented structure.

Keywords: Public Budget, United Nation, The Sustainable Development Goals, Program Budget System.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Sustainable development is “the process of meeting the needs of the present generation while not adversely affecting the ability of future generations to meet their own needs.” is defined as. The public has important duties in achieving sustainable development goals. In particular, it is the duty of the public to make infrastructure investments. It is the budget laws that give permission and opportunity to the public to perform the said services. In this context, budgets play an important role in financing sustainable development. From this point of view, the aim of the current study is: It is to reveal the harmony of Türkiye's central government budget with sustainable development goals. For this purpose, 17 SDGs and 67 budget programs were matched. Thus, a framework has been established for how public expenditures at the national level will contribute to the realization of the SDGs.

Research Questions

In the study, it has been investigated to what extent the programs in Türkiye 's central government budget overlap with the United Nations Sustainable Development Goals. For this, 2021 and 2022 budget realizations and 2023 budget forecasts are matched with SDGs.

Literature Review

The issue of ensuring sustainable development is mentioned in the budget preparation guides for 2021, 2022 and 2023 in Türkiye. However, no direct relationship with SDGs has been established in these guidelines or budget classifications. In other words, no study has been found in the literature on the relationship between Türkiye 's program budget and SDG. SDGs were included only in the 11th Development Plan and in the strategic plans of various public institutions. In addition, there are studies on the relationship between sustainable development and public expenditures. Akbey and Uslu (2021) revealed that a 1% increase in public expenditures in the long run increases sustainable development by 0.03%. Guerrero and Castañeda (2022) argue that the increase in public expenditures alone will not be sufficient to realize the SDGs.

Methodology

In the study, 17 Sustainable Development Goals accepted by 193 UN member countries to be realized until 2030 were matched with Türkiye 's 67 budget programs. While doing the matching, the indicators of SDGs and the scope of the budget programs were taken as basis. SDG Report 2022 results, 2021 and 2022 budget realizations and 2023 budget forecasts are used as data. As a result of the matching, which program is included in the budget for which SDG and how much appropriation is funded for this, has been exhibited.

Results and Conclusions

Since 2020, Türkiye has started to implement the program budget system. In this context, there are 67 programs for which appropriations are allocated in the budget. In the current study, it has been tried to determine to what extent the programs in the budget serve SDGs. And for this purpose, 67 budget

programs have been matched with 17 SDGs. As a result of the matching, it has been determined that Türkiye allocates a very low level of resources from the budget to SDGs, which it is far from realizing. It is considered that the preparation of budget programs in accordance with the goal of realizing SDGs will positively affect Türkiye 's SDG index score and international ranking. In fact, handling SDGs as a direct budget program will allow more resources to be allocated from the budget to SDGs, which have great difficulties. It will also contribute to easier monitoring of SDGs. Thus, the program budget system, which started to be implemented as of 2020, will take on a sustainable development-oriented structure. And can become an exemplary model for other countries. In addition, it will be a guide to eliminating inefficient expenditures that do not serve sustainable development. In future studies, examining the relationship between budget expenditures and SDGs according to various budget classifications will contribute to the deepening of the aforementioned literature.

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınma, mevcut neslin bugünkü ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini olumsuz etkilememe süreci olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek tüm devletler için temel bir amaç ve görevdir. Ancak sürdürülebilir kalkınma tek bir devletin çabasıyla veya devletlerin birbirlerinden bağımsız çabalarıyla değil ancak ortak çabayla ve küresel düzeyde iş birliğiyle mümkündür. Çünkü küresel ısınma, küresel çevre kirliliği, salgın hastalıklar, zehirli gazların ve atıkların salınımı tüm dünyayı etkileyen ve iş birliğiyle çözülmesi gereken sorunlardır. Bunların yanında sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir unsuru sürdürülebilir büyümedir. Gelişmiş küresel ticaret ve finans sistemi nedeniyle bir ülkede yaşanan ekonomik istikrarsızlık başka bir ülkeye kısa sürede sirayet edebilmektedir. Bu nedenle sürdürülebilir büyüme için küresel ekonominin istikrarı ve bunun için de iş birliği gereklidir.

Birleşmiş Milletler (BM) ve diğer uluslararası kuruluşlar 1980 sonrası sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında küresel iş birliği eksikliğini tespit ederek buna yönelik çalışmalara başlamışlardır. Bu çalışmaların olgunlaşmasıyla birlikte BM, ilk etapta 2000-2015 arası yılları kapsayan Binyıl Kalkınma Amaçlarını ve sonrasında 2015-2030 arası yılları kapsayan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını (SKA) kabul etmiştir. Bununla 2030 yılına kadar belirlenen 17 temel alanda küresel düzeyde ilerleme kaydedilmesi amaçlanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, varılması gereken statik bir hedef değil, sürekli değişen ve gelişen dinamik bir süreçtir. Bu çerçevede 2030 yılı hedefi tüm dünya ülkelerinin kalkınma sürecinde belirli bir düzeye gelmelerini teşvik için ve yol haritasının belirlenmesi için konulmuştur.

Sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşmada kamuya önemli görevler düşmektedir. Örneğin; temiz suyun ulaşılabilirliğini sağlamak altyapı yatırımlarıyla mümkündür. Söz konusu altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek de kamunun görevidir. Kamuya ilgili hizmetleri yerine getirme izni ve imkânı veren ise bütçe kanunlarıdır. Bu çerçevede bütçeler, sürdürülebilir kalkınmanın finansmanında önemli bir rol oynamaktadır. Bütçelerin sürdürülebilir kalkınmayla ilişkisinden hareketle mevcut çalışmada Türkiye'nin merkezî yönetim bütçesinin sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ne derece hizmet ettiği hususunun incelenmesi amaçlanmıştır. Bunun için öncelikle sürdürülebilir kalkınma amaçlarının ne olduğu açıklanacak, 2021 yılı SKA endeksine göre dünyanın ve Türkiye'nin mevcut durumuna değinilecektir. Sonrasında Türkiye'de 2020 yılı itibariyle yürürlüğe giren program bütçe sistemi hakkında bilgi verilecektir. Son bölümde ise bütçe programlarının SKA'larla eşleştirilmesine yönelik bir denemede bulunulacak ve böylece program bazında bütçe giderleriyle SKA'lar arasında ilişki kurulmaya çalışılacaktır.

Çalışma, SKA'larla program bütçe arasındaki uyumu ele alması yönüyle literatürde öncüdür. Amaç, program bütçenin sürdürülebilir kalkınma odaklı bir anlayışla tasarlanmasına katkıda bulunmaktır. Ancak alt göstergeler bazında SKA'lar ile bütçe programlarının tam manasıyla uyumlu

olmaması ikisi arasında nihaî ve kesin bir değerlendirmede bulunmayı güçleştirmektedir. Buna karşın konuyla ilgili ileride yapılacak çalışmalara katkı sağlaması amacıyla SKA'lar ve program bazında bütçe giderleri eşleştirilecektir.

2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI

Sanayi devrimiyle birlikte artan üretim ve nüfusun ekolojik hayat üzerinde oluşturduğu tahribat, 1970'li yıllardan sonra daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. Bu yıllara kadar çevresel sorunlar, kalkınma sürecinin olağan ve katlanılması gereken bir sonucu olarak görülmüştür (Yıkılmaz, 2011). Söz konusu dönemde sürdürülebilir kalkınma kavramı kullanılsa da çevrenin korunması, doğal kaynakların korunması gibi kavramlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Uluslararası kuruluşların bu konudaki çalışmaları da 1970'li yıllardan sonra artmaya başlamıştır. Ekonomik büyümenin çevreyle ilişkisi konusundaki ilk çalışma 1972 yılında Roma Kulübü tarafından yayımlanan “Büyümenin Sınırları (The Limits to Growth)” başlıklı rapordur. Rapora göre büyümeyi sınırlayan faktörler; üstel artan nüfus, tarımsal üretim, doğal kaynaklar, endüstriyel üretim ve çevresel kirliliktir (Meadows v.d., 1972).

SKA'ların BM tarafından ortaya konulma süreci 1992 yılında BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun (United Nations Commission on Sustainable Development) kuruluşuna kadar uzanmaktadır. İlgili komisyon, Dünya Zirvesi olarak da bilinen “BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın (United Nations Conference on Environment and Development, UNCED)” etkin takibini sağlamak amacıyla kurulmuştur (UNCED, 1992). UNCED'in temeli ise 1972 yılında düzenlenen ve çevre konulu ilk dünya konferansı olan BM İnsan Çevresi Konferansı'na (United Nations Conference on the Human Environment) dayanmaktadır (UN, 1972).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı geniş kapsamlı olarak ilk kez “Uluslararası Doğa Koruma Birliği'nin (International Union for Conservation of Nature-IUCN)” 1980 yılında yayımlanan “Dünya Koruma Stratejisi: Sürdürülebilir Kalkınma için Yaşayan Kaynakların Korunması (World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development)” başlıklı raporunda ele alınmıştır. İlgili raporda sürdürülebilir kalkınma için temel ekolojik süreçlerin ve yaşam destek sistemlerinin devamlılığının sağlanmasına, genetik çeşitliliğin korunmasına ve hem türlerin hem ekosistemin sürdürülebilir kullanımına vurgu yapılmıştır (IUCN, 1980). Sürdürülebilir kalkınma kavramının bugünkü anlamıyla kullanımına ise “Brundtland Raporu” olarak bilinen çalışmada rastlanmaktadır. Rapordaki tanımıyla sürdürülebilir kalkınma; gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeksizin bugünün ihtiyaçlarının karşılanabilmesidir (World Commission on Environment and Development, 1987).

SKA, 193 ülke tarafından 2015 yılının Eylül ayında 2030 yılında tamamlanmak üzere kabul edilmiştir. SKA'nın temeli ise yine Birleşmiş Milletler tarafından atılan ve 2000-2015 arası yılları kapsayan Binyıl Kalkınma Amaçları'na (BKA) dayanmaktadır. 6-8 Eylül 2000 tarihleri arasında New

York'taki BM Genel Merkezinde düzenlenen toplantıda “Birleşmiş Milletler Milenyum Deklarasyonu” adıyla bir bildiri yayımlanmıştır (United Nations [UN], 2000). Söz konusu deklarasyonla 2015 yılına kadar tamamlanması hedeflenen 8 amaç belirlenmiştir. Bu amaçlar küresel ölçekte; 1) aşırı yoksulluğun ve açlığın bitirilmesi, 2) temel eğitime evrensel erişimin sağlanması, 3) cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadının toplumdaki konumunun güçlendirilmesi, 4) çocuk ölüm oranının azaltılması, 5) anne sağlığının iyileştirilmesi, 6) HIV/AIDS, sıtma ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesi, 7) çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ve 8) kalkınma için küresel ortaklıkların geliştirilmesi olarak ortaya koyulmuştur (UN, 2000).

BKA'nın kabul edildiği 2000 yılından 2015 yılına kadar yoksulluğun azaltılması, temel eğitime erişimin artırılması vb. pek çok konuda önemli ilerlemeler sağlanmasına karşın hedeflenen seviyelere ulaşamamıştır. İlgili dönemde eşitsizliklerin giderilmesi hususunda ilerlemeler kaydedilmiş, ancak bu yeterli olmamıştır. Ayrıca küresel yoksulluk azalsa da bazı bölgelerde yerel dengesizlikler daha da şiddetlenmiştir (UN, 2015). 2010 yılından sonra yeni kalkınma gündemine ilişkin tartışmalar artmıştır. BM'nin BKA konusundaki danışmanı Jeffrey Sachs, bu çağı “Sürdürülebilir Kalkınma Çağı” olarak nitelendirmiştir (Sachs, 2011). 2012 yılında Brezilya Rio'da yapılan BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda üye ülkeler, BKA üzerine inşa edilecek ve 2015 sonrası kalkınma gündemini belirleyecek bir dizi sürdürülebilir kalkınma amaçları geliştirmek için süreç başlatmaya karar vermişlerdir (UNCSD, 2012).

BKA'ların uluslararası kalkınma konusunda oluşturduğu farkındalık sonrası 2015 yılında daha kapsamlı bir uluslararası kalkınma hedefleri seti belirlenerek SKA'lar ortaya konulmuş ve hükümetler 2030 yılına kadar söz konusu amaçlara ulaşma taahhüdünde bulunmuşlardır (FOCUS2030, 2019). Böylece BKA'ların yerini gelişmiş/gelişmekte olan tüm ülkeleri kapsayan daha geniş ölçekli SKA'lar almışlardır. Bu çerçevede BKA'lar yoksulluğun azaltılması gibi daha dar kapsamlı bir odağa sahipken SKA'lar; çevreyi, ekonomiyi ve toplumu birlikte ele alan geniş bir perspektiften uluslararası kalkınmaya odaklanmıştır (ICLEI, 2015).

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile Binyıl Kalkınma Amaçları'nın izlendiği süre içerisinde ulaşılamayan hedeflere ve daha fazlasına ulaşılması planlanmaktadır. BKA sürecinde elde edilen deneyimler ve ilgili sürecin veri toplama konusunda önemli bir altyapı sağlaması, SKA'lara ulaşılabilme olanağının arttırabilecek unsurlardır. Ancak tüm bu süreç sonunda 2030 yılında hedeflenen amaçların gerçekleştirilmesinde politik kararlılık ve uzun dönemli iş birliği olmazsa olmazdır (Eşkinat, 2016). Nihayetinde söz konusu amaçlara ulaşılabilmesi için gerekli olan kamu finansmanı bütçe kanunu ile belirlenmektedir ve bütçe kanunu, siyasî süreçler neticesinde ortaya çıkan politik bir metindir. Bu nedenle SKA'ları küresel düzeyde gerçekleştirebilmek için bu amaçların ülkeler bazında benimsenmesi ve hem siyasî olarak hem de bütçe kanunuyla desteklenmesi gerekmektedir.

2015 yılında BM ülkeleri tarafından SKA'ların kabul edilmesiyle birlikte söz konusu hedeflerdeki ilerlemeyi izleyebilmek amacıyla bir Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Endeksi geliştirilmiştir. SKA'lar BM üyesi 193 ülke tarafından kabul edilmesine karşın veri eksikliği nedeniyle endeks kapsamında 163 ülke yer almaktadır. Bu endekste eşit ağırlığa sahip 17 temel amaç ve 2022 yılı itibariyle 120 alt gösterge bulunmaktadır. İlgili göstergeler esas alınarak belirlenen endeks puanı 0 ile 100 arasında bir değer almaktadır. Endeks puanının yüksekliği ilgili ülkenin SKA'lara ulaşmada daha fazla ilerleme kat ettiği anlamına gelmektedir. Endekste yer alan verilerin yaklaşık 2/3'ü resmî istatistik kurumlarından alınmaktadır. Geri kalanları ise üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları gibi diğer kurumlar aracılığıyla temin edilmektedir. 2015 yılından bu yana düzenli olarak yayımlanan veriler, "Avrupa Komisyonu" tarafından denetlenmektedir. Endekste yer alan 17 temel amaca ilişkin bilgiler şu şekildedir (Sustainable Development Report, 2022):

SKA 1) Yoksulluğa Son: Hedef, 2030 yılına kadar yoksulluğun her biçimini her yerde sona erdirmektir. Gösterge olarak; ayrı ayrı günde 1,9 ABD doları ve 3,2 ABD doları altında gelir elde eden nüfusun toplam nüfusa oranı ile vergi ve transfer harcamaları sonrası yoksulluk oranı esas alınmaktadır.

SKA 2) Açlığa Son: Hedef, 2030 yılına kadar açlığı sona erdirmek, gıda güvenliğini sağlamak, beslenmeyi iyileştirmek ve sürdürülebilir tarımı teşvik etmektir. Gösterge olarak; yetersiz beslenme yaygınlığı, 5 yaş altındaki çocuklarda boy atmama yaygınlığı, 5 yaş altındaki çocuklarda zayıflık yaygınlığı, obezite yaygınlığı, insan trofik düzeyi, tahıl verimi (hektar başına), sürdürülebilir azot yönetimi endeksi, en fazla alana sahip mahsullerin potansiyel verimi ve insan sağlığına zararlı kabul edilen pestisit ihracatı esas alınmaktadır.

SKA 3) Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam: Hedef, 2030 yılına kadar herkes için sağlıklı bir yaşam sağlamak ve her yaştan insan için refahı teşvik etmektir. Gösterge olarak; anne ölüm oranı, yeni doğan ölüm oranı, 5 yaşın altında ölüm oranı, tüberküloz görülme sıklığı, yeni HIV enfeksiyonu, 30-70 yaş arası yetişkinlerde kardiyovasküler hastalık, kanser, diyabet veya kronik solunum yolu hastalığına bağlı ölüm oranı, trafikte ölüm oranı, doğumda beklenen yaşam süresi, adolesan (15-19 yaş arası) doğum oranı, nitelikli sağlık personeline yaptırılan doğumların yüzdesi, Dünya Sağlık Örgütü tarafından önerilen 2 adet aşı yapılan ve hayatta kalan bebek oranı, temel sağlık hizmetlerinin kapsamı, öznel iyi oluş puanı, bölgeler arası doğumda beklenen yaşam süresi farkı, nüfusun en yoksul ve en zengin %20'si arasında sağlık açısından kendini iyi veya kötü olarak tanımlayanların farkı ve 15 yaş üzeri nüfusta her gün sigara içenlerin toplam nüfusa oranı esas alınmaktadır.

4) Nitelikli Eğitim: Hedef, 2030 yılına kadar herkes için kapsayıcı, kaliteli eğitim sağlamak ve yaşam boyu öğrenmeyi teşvik etmektir. Bu kapsamda gösterge olarak; okul öncesi eğitime katılma oranı, ilköğretim çağındaki çocukların eğitime katılım oranı, ortaokulu bitirme oranı, okur-yazarlık oranı (15-24 yaş arası nüfusta), yükseköğretimi tamamlama oranı (25-34 yaş arası nüfusta), PISA skoru, sosyo-

ekonomik durumla açıklanan bilim performansındaki değişim ve fen bilimlerindeki başarısızlık oranı esas alınmaktadır.

5) Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Hedef, 2030 yılına kadar cinsiyet eşitliğini sağlamak, tüm kadınları ve genç kızları güçlendirmektir. Bu kapsamda gösterge olarak; 15-49 yaş arasındaki kadınlar için modern yöntemlerle karşılanan aile planlaması talebi, 25 yaş üstü kadınların aldıkları ortalama eğitim yılının aynı yaştaki erkeklerin aldıkları ortalama eğitim yılına oranı, iş gücüne katılımında kadın erkek oranı, meclisteki kadın milletvekili oranı ve cinsiyet-ücret farkı esas alınmaktadır.

6) Temiz Su ve Sanitasyon: Hedef, 2030 yılına kadar herkes için temiz su ve sanitasyona erişimi sağlamaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; en az temel içme suyu hizmetinden yararlanan nüfusun oranı, en az temel sıhhi tesisat hizmetinden yararlanan nüfusun oranı, tatlı su çekimi (mevcut tatlı su kaynaklarının yüzdesi olarak), arıtılan antropojenik atık su oranı, ithalatta yer alan kıt su tüketimi, güvenli olarak yönetilen su hizmetlerinden yararlanan nüfus oranı ve güvenli olarak yönetilen sıhhi tesisat hizmetlerinden yararlanan nüfus oranı esas alınmaktadır.

7) Erişilebilir ve Temiz Enerji: Hedef, 2030 yılına kadar herkes için uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimin sağlanmasıdır. Bu kapsamda gösterge olarak; elektriğe erişimi olan nüfus oranı, temiz yakıtlara ve pişirme teknolojilerine erişimi olan nüfus oranı, toplam elektrik çıktısı başına yakıt tüketimi kaynaklı karbon emisyonları oranı ve toplam birincil enerji arzında yenilenebilir enerjinin payı esas alınmaktadır.

8) İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme: Hedef, 2030 yılına kadar herkes için kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, istihdamı ve insana yakışır işi teşvik etmektir. Bu kapsamda gösterge olarak; düzeltilmiş GSYH büyümesi, modern kölelik kurbanları, bankada, başka bir finans kuruluşunda veya mobil para hizmeti sağlayıcısında hesabı olan yetişkinler (15 yaş ve üzeri nüfusun yüzdesi olarak), işsizlik oranı (15 yaş üzeri toplam iş gücünün yüzdesi olarak), etkin bir şekilde garanti edilen temel işçi hakları, ithal mallarla ilgili ölümcül iş kazalarının sayısı, istihdam-nüfus oranı ve istihdamda, eğitimde veya çiraklıkta olmayan gençlerin oranı (15-29 yaş arasındaki nüfusun yüzdesi olarak) esas alınmaktadır.

9) Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı: Hedef, 2030 yılına kadar dayanıklı bir altyapı oluşturmak, sürdürülebilir sanayileşmeyi ve yeniliği teşvik etmektir. Bu kapsamda gösterge olarak; internet kullanan nüfus oranı, mobil geniş bant aboneliği (100 kişide), lojistik performans endeksi: ticaret ve taşımayla ilgili altyapının kalitesi (en kötü 1-5 en iyi), Times Higher Education üniversite sıralamasında en iyi 3 üniversitenin ortalama puanı, akademik dergilerde yayımlanan makaleler (1000 kişi başına), araştırma ve geliştirme harcaması (GSYH'nin yüzdesi olarak), araştırmacılar (çalışan 1000 kişi içinde), üçlü patent başvurusu (milyon kişi başına), gelire göre internet erişimi farkı ve yükseköğretim düzeyinde STEM alanlarından mezun olan kadın oranı esas alınmaktadır.

10) Eşitsizliklerin Azaltılması: Hedef, 2030 yılına kadar ülkeler içinde ve arasında eşitsizlikleri azaltmaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; Gini katsayısı, palma oranı (harcanabilir geliri en yüksek %10'luk kesimin gelirinin, harcanabilir geliri en düşük %40'lık kesimin gelirin oranlanmasıyla elde edilir) ve yaşlı nüfusta yoksulluk oranı (65 yaş üzeri nüfusun yüzdesi olarak) esas alınmaktadır.

11) Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar: Hedef, 2030 yılına kadar şehirleri kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; gecekonuda yaşayan kentsel nüfus oranı, çapı 2,5 mikrondan küçük olan partikül maddelerin yıllık ortalama yoğunluğu, ıslah edilmiş, borulardan geçen su kaynağına erişim (kentsel nüfusun yüzdesi olarak), toplu taşımadan memnuniyet ve aşırı kira yükü olan nüfus oranı (konut maliyetinin harcanabilir gelirin %40'ını aştığı hanelerin oranı) esas alınmaktadır.

12) Sorumlu Üretim ve Tüketim: Hedef, 2030 yılına kadar sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarını sağlamaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; kentsel katı atık miktarı, elektronik atık miktarı, üretime dayalı SO₂ (kükürt dioksit) emisyonu, ithalatta SO₂ emisyonu, üretime dayalı azot emisyonu, ithalatta azot emisyonu, plastik atık ihracatı ve geri dönüştürülemeyen kentsel atık miktarı esas alınmaktadır.

13) İklim Eylemi: Hedef, iklim değişikliği ve etkileriyle mücadele için acil önlemler almaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; fosil yakıt tüketiminden ve çimento üretiminden kaynaklanan CO₂ emisyonu, ithalatta CO₂ emisyonu, fosil yakıt ihracatında CO₂ emisyonu ve karbon fiyatlandırma puanı esas alınmaktadır.

14) Sudaki Yaşam: Hedef; okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir şekilde kullanmaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; biyoçeşitlilik için önemli olan koruma altındaki deniz alanlarının ortalama büyüklüğü, Okyanus Sağlığı Endeksi: Temiz Sular Puanı, aşırı kullanılmış ve çökmüş stoklardan yakalanan balıklar, trol veya dip tarama ile yakalanan balıklar, avlanan ve daha sonra atılan balıklar ve ithalattaki deniz biyoçeşitliliği tehditleri esas alınmaktadır.

15) Karasal Yaşam: Hedef; ormanların sürdürülebilir bir şekilde yönetimini sağlamak, çölleşmeyle mücadele etmek, arazi bozulmasını durdurmak ve tersine çevirmek ile biyolojik çeşitlilik kaybını durdurmaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; biyoçeşitlilik için önemli olan koruma altındaki kara alanlarının ortalama büyüklüğü, biyoçeşitlilik için önemli olan koruma altındaki tatlı su alanlarının ortalama büyüklüğü, türlerin yaşamının Kırmızı Liste Endeksi, kalıcı ormansızlaşma ve ithalatta somutlaşan kara ve tatlı su biyoçeşitliliği tehditleri esas alınmaktadır.

16) Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar: Hedef; adil, barışçıl ve kapsayıcı toplumları teşvik etmektir. Bu kapsamda gösterge olarak; cinayet oranları (100.000 kişi başına), hüküm giymemiş tutuklular, yaşadığı şehirde veya bölgede gece tek başına yürürken kendini güvende hisseden nüfus,

mülkiyet hakları, resmî mercilere yaptırılan doğum kayıtları, Yolsuzluk Algı Endeksi, çocuk işçiliğine dahil olan çocuklar (5-14 yaş arası nüfusa yüzdesi), başlıca konvansiyonel silahların ihracı, Basın Özgürlüğü Endeksi, adalete erişim, adaletin karşılanabilirliği ve cezaevinde tutulan kişi sayısı esas alınmaktadır.

17) Amaçlar için Ortaklıklar: Hedef, sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı canlandırmaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; sağlık ve eğitim için yapılan kamu harcamaları (GSYH'nin yüzdesi olarak), yüksek gelirli ve tüm "OECD DAC (Development Assistance Committee)" ülkeleri için: Resmi kalkınma yardımı da dahil olmak üzere uluslararası imtiyazlı kamu finansmanı (GSYH'nin yüzdesi olarak), hibeler hariç kamu gelirleri (GSYH'nin yüzdesi olarak), kurumlar vergisi cenneti puanı, finansal gizlilik puanı, çokuluslu şirketlerin kâr aktarımı ve İstatistiksel Performans Endeksi esas alınmaktadır.

2030 hedeflerine ulaşabilmek için 17 SKA'nın operasyonel hâle getirilmesi gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek için gerekli yapı taşları; 1) eğitim, cinsiyet ve eşitsizlik, 2) sağlık, esenlik ve demografi, 3) enerjinin karbondan arındırılması ve sürdürülebilir sanayi, 4) sürdürülebilir gıda, toprak, su ve okyanuslar, 5) sürdürülebilir şehirler ve topluluklar ile 6) sürdürülebilir kalkınma için dijital devrimdir. Hükümetler, sivil toplum kuruluşları ile birlikte söz konusu yapı taşlarıyla sürdürülebilir kalkınmaya giden yolu inşa etmelidirler (Sachs, 2019).

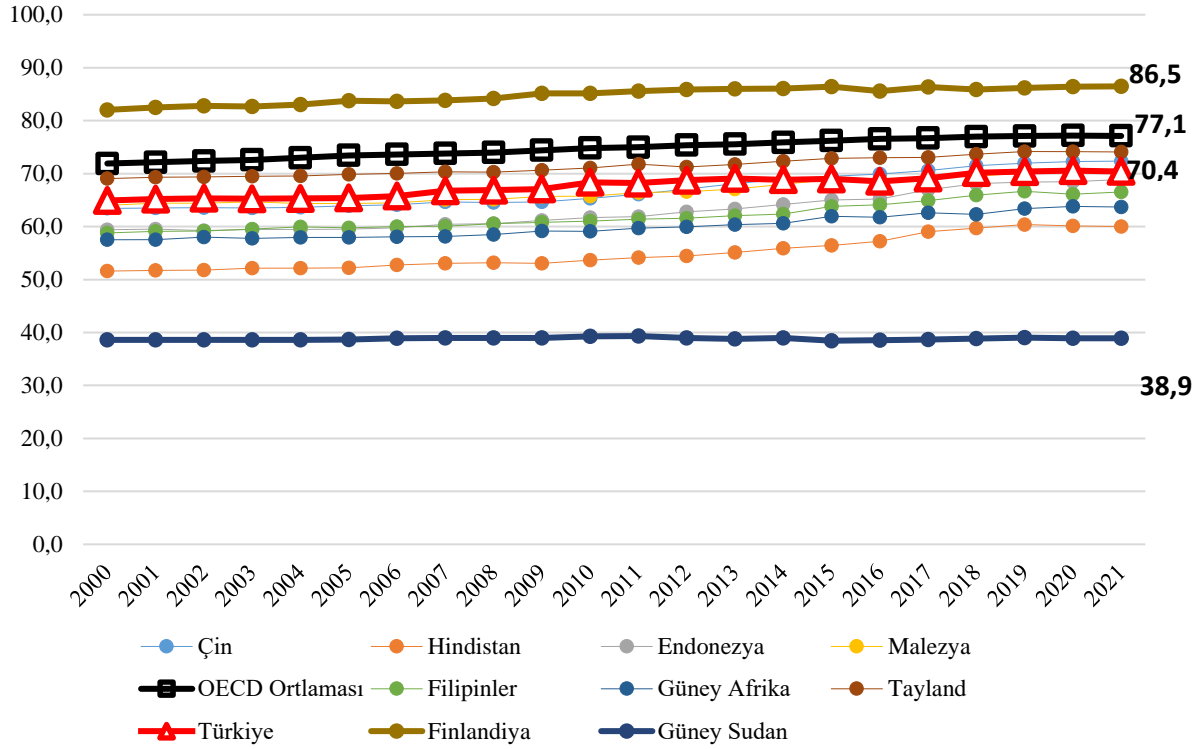
3. SKA ENDEKSİ VE TÜRKİYE

2015 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan Sürdürülebilir Kalkınma Raporu, SKA'lardaki gelişimi incelemektedir. 2022 Sürdürülebilir Kalkınma Raporu'na göre dünya ilk kez 2 yıl üst üste SKA'larda ilerleme sağlayamamıştır. 2021 yılında SKA puanında dünya ortalaması bir önceki döneme göre az da olsa düşmüştür. "SKA 1 Yoksulluğa Son" ve "SKA 8 İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme" göstergelerindeki performans pek çok düşük ve düşük orta gelirli ülkelerde Covid-19 pandemisi öncesi düzeyinin altında kalmıştır. Pandemi, gıda güvenliği, enerji fiyatları ve savaş gibi faktörler SKA'lara ulaşılmasının önünde kısıt oluşturmaktadır. Bu nedenle 2030 yılına kadar SKA'lara ulaşmak için küresel çaplı bir plana ihtiyaç duyulmaktadır. Bu plan çerçevesinde özellikle IMF gibi kuruluşlar, SKA temelli kamu yatırım stratejilerini ve bunların finansman araçlarını tasarlamak için gelişmekte olan ülkelerle birlikte çalışmalıdır (Sustainable Development Report [SDP], 2022).

SKA endeksi 2021 yılı sonuçlarına göre Finlandiya 86,5 puan ile 163 ülke arasında 1. olmuştur. Son sırada ise 38,9 puan ile Güney Sudan yer almaktadır. Aynı dönemde OECD ülkeleri ortalama puanı 77,1 olmuştur. Buna göre ilgili yılda Türkiye'nin SKA endeks puanı OECD ortalamasının altında kalmıştır. Türkiye'nin endeks puanı 2000 yılında 64,9 iken 2021 yılında 70,4 olmuştur. Aynı dönemde Çin, puanını 63,4'ten 72,4'e yükseltmiştir. 22 yıllık sürece bakıldığında ise neredeyse tüm ülkelerin kalkınma konusunda ilerleme kaydettiği Şekil 1'den görülmektedir. Ancak 2030 yılı hedeflerine

ulaşabilmek ve daha hızlı ilerleme kaydedebilmek için uluslararası iş birliği olmazsa olmazdır. Nitekim bunu vurgulamak amacıyla SKA 2030 programının sloganı “Kimseyi Geride Bırakmamak (Leaving No One Behind)” olarak belirlenmiştir. Bu şekilde tüm insanlık; cinsiyet, yaş, ırk temelinde ayrımcılık olmaksızın sürdürülebilir kalkınmadan ve insan haklarının tam olarak tesis edilmesinden faydalanabileceklerdir (UN, 2017).

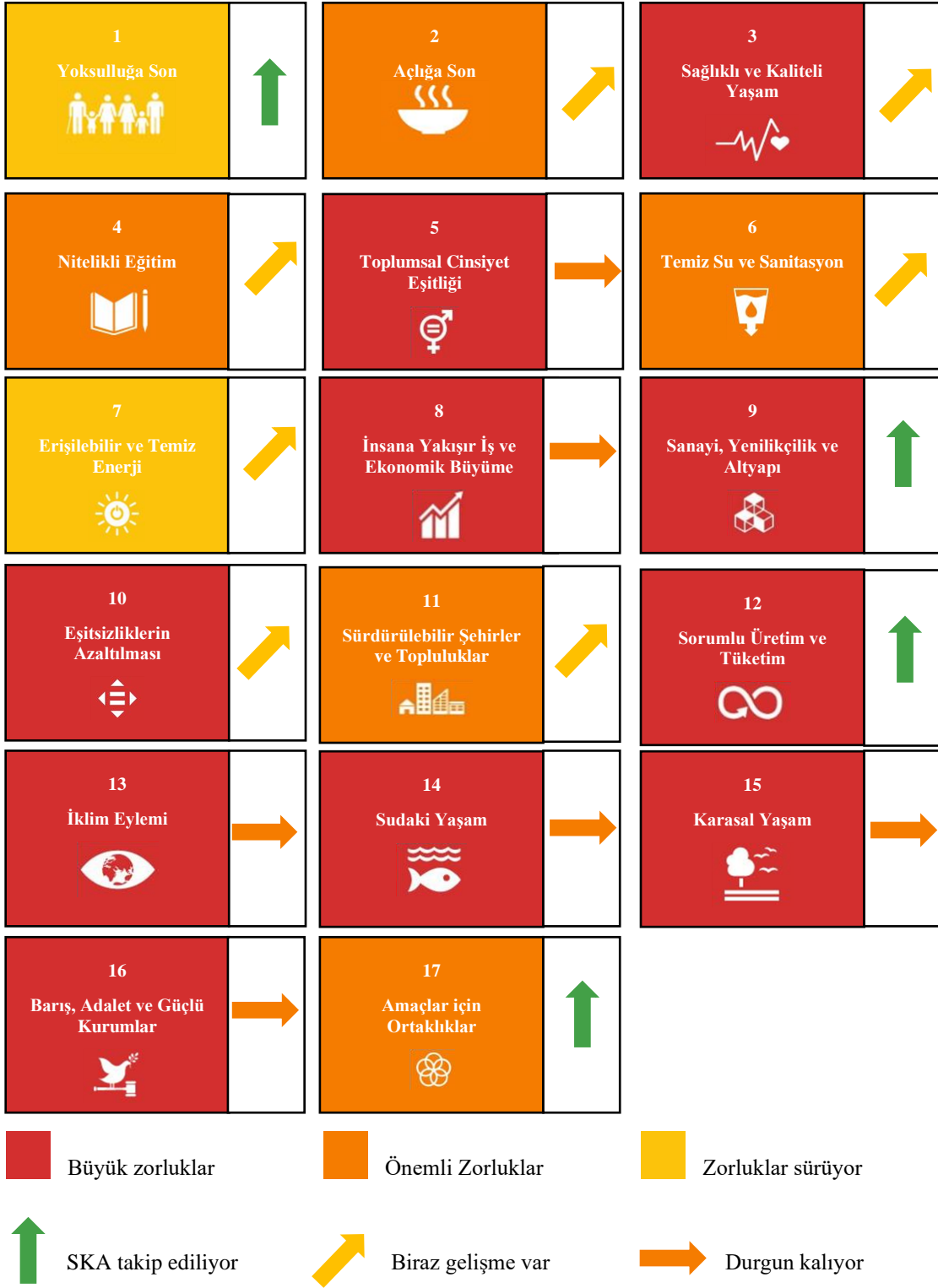
Şekil 1. Sürdürülebilir Kalkınma Endeks Skorları

Türkiye'nin SKA verileri uluslararası kuruluşların, ilgili Bakanlıkların, istatistik kurumunun, bazı düzenleyici ve denetleyici kurumların, enerji üretim, iletim ve dağıtımından sorumlu şirketlerin ve Hacettepe Üniversitesinin iş birliğiyle derlenmektedir. Şekil 1'de çeşitli ülkelerin ve Türkiye'nin SKA endeks puanlarının seyrine yer verilmiştir. Türkiye 2022 yılı raporuna göre SKA endeksinde 163 ülke arasında 71. olmuştur. Türkiye'nin yer aldığı bölgenin ortalama puanı 77,2 iken Türkiye'nin endeks puanı 70,4 olarak hesaplanmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye istatistiksel performans endeksinde 84,6 gibi yüksek bir puana sahiptir. Yine aynı endekste Türkiye'nin eksik veri oranı %1 olarak ölçülmüştür. Ayrıca Türkiye, SKA'lara ulaşmak için 49/100 ile zayıf bir taahhütte bulunmaktadır (SDP, 2022).

Şekil 2'de ise; 17 SKA bazında Türkiye'nin durumuna yer verilmiştir. Panolarda yer alan renkler SKA'lara ulaşmadaki zorluğu temsil etmektedir. Sarıdan kırmızıya doğru gidildikçe ilgili amaca ulaşmadaki zorluklar artmaktadır. Ok işaretleri ise ilerleme durumunu göstermektedir. Yeşil oklar ilerleme kaydedildiğini, sarı oklar kısmî ilerlemeyi ve turuncu oklar ilerleme ya da gerileme olmadığını, durgun kaldığını ifade etmektedir.

Şekil 2. Türkiye'nin SKA Panoları ve Trendleri

Kaynak: 2022 Sustainable Development Goals Index Database.

Panolara göre Türkiye'nin SKA'ları gerçekleştirmesinin önünde büyük zorluklar bulunmaktadır. 17 SKA'dan 10 tanesinin kırmızı olması bunun işaretidir. Diğer yandan Türkiye'nin SKA hedeflerini gerektiği şekilde takip ettiği 4 alan bulunmaktadır. Bu alanlar “SKA1 Yoksulluğa Son”, “SKA9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı”, “SKA12 Sorumlu Üretim ve Tüketim” ve “SKA17 Amaçlar için Ortaklıklar”dır. Bu durum Türkiye'nin 2030 yılında SKA'lara ulaşabilmek için çok ciddi kaynak ayırması gerektiğini göstermektedir. Özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, iklim eylemi, sudaki yaşam, karasal yaşam ile barış adalet ve güçlü kurumlar alanında hem hedeflere ulaşabilmek için büyük zorluklar bulunmaktadır hem de ilerleme kaydedilememektedir.

4. PROGRAM BÜTÇE

Tarihsel süreçte Türkiye'de çeşitli bütçe sistemleri uygulanmıştır. 2003 yılında kamu mali yönetimi açısından bir yapısal reform niteliğinde olan 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun kabul edilmesiyle performans esaslı bütçe sistemine geçişin temelleri atılmıştır. 2006 yılından itibaren performans esaslı bütçe sistemi kamu kurumlarında uygulanmaya başlanmıştır (Edizdoğan ve Çetinkaya, 2019). 2008 yılı itibariyle ise stratejik plan, performans raporu ve faaliyet raporlarıyla birlikte “Stratejik Planlamaya Dayalı Performans Esaslı Bütçe Sistemi” tam anlamıyla yürürlüğe girmiştir. Ayrıca orta vadeli program ve orta vadeli mali plan gibi belgeler bütçe sürecine dahil edilmiştir (Akdemir ve Çobanoğulları, 2013).

Stratejik planlamaya dayalı performans esaslı bütçe sistemi, 2020 yılına kadar kamu kurumlarında uygulanmıştır. Ancak 2013 yılından itibaren söz konusu sistemin -performans kriterlerinin etkin olarak uygulanamaması, klasik bütçeye benzeme ve kaynak tahsisinde girdilere odaklanma gibi-aksaklıklarını gidermeye ve performans esaslı sistemi daha etkin kılmaya yönelik çalışmalar başlamıştır. Bu kapsamda “Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü” tarafından “Program Bazlı Performans Bütçe” adıyla yeni bir model önerisi getirilmiştir (Işık, 2013). Sözü edilen modele ilişkin ilk taslak kılavuz 2014 yılında, ikinci kılavuz ise 2017 yılında yayımlanmıştır.

Kısaca Program Bütçe olarak adlandırılan sistem, “*Harcamaların program sınıflandırmasına göre tasnif edildiği, harcama önceliği geliştirme konusunda karar alıcılara kamu hizmet sunumu performansına ilişkin bilgilerin sağlandığı ve bu bilgilerin kaynak tahsisi sürecinde sistematik olarak kullanıldığı bir bütçeleme sistemi.*” olarak tanımlanmıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı [SBB], 2020a). Program Bazlı Performans Bütçe sistemi ile hedeflenenin, performans esaslı bütçe sisteminin kaldırılarak yerine program bütçe sisteminin getirilmesi değil, iki sistemin bütünleştirilmesi olduğu ifade edilmiştir (Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü [BÜMKO], 2017). Bu çerçevede Program Bütçe sistemine geçilmesindeki amaç; idarelerin harcama kararları ile hükümetin öncelikleri ve bütçe tahsisi arasındaki uyumu güçlendirmek, bütçelerin kamu hizmetlerinin çıktı ve sonuçlarını kapsayan bir yapıya bürünmesini sağlamak, etkin bir bütçe izleme, değerlendirme ve raporlama sistemi oluşturmak ve bütçe belgelerini kamuoyu tarafından kolayca anlaşılabilir ve değerlendirilebilir hâle getirmek

şeklinde belirtilmiştir (BÜMKO, 2014). Söz konusu amaçları gerçekleştirmek için ise bütçe sınıflandırmasıyla kamu harcamaları arasındaki bağın güçlendirilmesi, stratejik planlar, performans programları ve faaliyet raporları aracılığıyla üretilen performans göstergelerinin bütçeleme süreçlerine dahil edilmesi, üst politika belgeleriyle kamu idarelerinin politika kararları arasındaki uyumun sağlanması, plan-program-bütçe arasındaki dil birliğinin sağlanması ve üst politika belgeleriyle ortaya konulan amaçların bütçe sınıflandırmasına dahil edilmesi hususlarına odaklanılmıştır (BÜMKO, 2017).

Performans esaslı bütçe sisteminde program sınıflandırmasının yer almaması; kalkınma planları, orta vadeli programlar ve orta vadeli mali planlarla ortaya konulan hedeflerin bütçede yer almasını güçleştirmektedir. Bu nedenle performans esaslı bütçe sisteminin etkinliğini arttırmak amacıyla 2020-2022 Orta Vadeli Program döneminde program bütçeye geçiş sürecinin tamamlanması kararlaştırılmıştır. Buna yönelik ilk adım olarak 2020 yılı performans programları program bütçe esaslarına göre hazırlanmıştır (SBB, 2020b). Ekim 2020’de yayımlanan 2021-2023 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi’yle birlikte 2021 yılı itibarıyla tüm unsurlarıyla program bütçe sistemine geçilmiştir (SBB, 2020c). 2021 yılı bütçesi, program bütçe esaslarına göre hazırlanıp uygulanan ilk bütçe olmuştur. İlgili bütçe kapsamında 67 program yer almıştır.

5. LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye’de 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait bütçe hazırlama rehberlerinde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması hususuna değinilmiştir. Ancak bu rehberlerde veya bütçe sınıflandırmalarında SKA’larla doğrudan bir ilişki kurulmamıştır. Diğer ifadeyle literatürde Türkiye’nin program bütçesi ile SKA ilişkisine dair bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yalnızca 11. Kalkınma Planı ile çeşitli kamu kurumlarının stratejik planlarında SKA’lara yer verilmiştir. Bunun yanında sürdürülebilir kalkınma ve kamu harcamaları ilişkisi üzerine çalışmalar bulunmaktadır.

Altınöz (2015) çalışmasında; sürdürülebilir kalkınma konusunu çevre hizmetleri ve yeşil bütçeleme bağlamında ele almıştır. Kamu harcamaları ve gelirleri içerisindeki çevre ile ilgili gelir ve harcamaların analizini yapmıştır. Ayrıca hem Avrupa’da hem de Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma konusunun bütçe içerisindeki ağırlığının giderek arttığını tespit etmiştir.

Akbey ve Uslu (2021), uzun dönemde kamu harcamalarındaki %1’lik artışın sürdürülebilir kalkınmayı %0,03 arttırdığını ortaya koymuşlardır. Kısa dönemde ise kamu harcamalarındaki artışın ekonomik kalkınmayı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemediğini hesaplamışlardır. 2003 yılında bütçe hesaplamalarında yapılan değişikliğin ise ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilediğini ileri sürmüşlerdir.

Doğan ve Coşkun (2021), çevrenin korunması ve doğal kaynakların sürdürülebilirliği bağlamında Avrupa Birliği’nde çevreye duyarlı bütçe uygulamalarını incelemiştir. Türkiye’de ise

çevreye ilişkin uygulamaların genelde vergi politikalarıyla yürütüldüğünü, çevreye duyarlı bütçe uygulamaları konusunda atılması gereken pek çok adım olduğunu ifade etmişlerdir.

Cristóbal v.d. (2021) çalışmalarında kamu harcamaları ile SKA'lar arasındaki ilişkiye yönelik bir veri zarflama analizi yapmışlardır. Buna göre bazı ülkelerin SKA'ları gerçekleştirmek için en iyi performans gösteren ülkelerle aynı düzeyde ilerleme kaydetmeden önce aşılması gereken potansiyel zayıflıklarının bulunduğunu belirlemişlerdir.

Guerrero ve Castañeda (2022), yalnızca kamu harcamalarındaki artışın SKA'ları gerçekleştirmede yeterli olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Buna göre yapısal sorunların aşılması için davranışları, teknolojileri ve örgütsel uygulamaları etkilemeyi amaçlayan yeni mikro politikalar gerekmektedir.

6. SKA VE PROGRAM BÜTÇE İLİŞKİSİ

Türkiye'de 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait bütçe hazırlama rehberlerinde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması hususuna değinilmiş ancak bu rehberlerde veya bütçe sınıflandırmalarında SKA'larla doğrudan bir ilişki kurulmamıştır. Diğer üst politika belgeleri incelendiğinde ise 2019-2023 arası yılları kapsayan 11. Kalkınma Planı'nda "İyi Yönetişim" başlığı altında SKA'lara yer verildiği görülmektedir. Bu çerçevede 11. Kalkınma Planı'nda SKA'ları gerçekleştirmeye yönelik bir takip ve gözden geçirme mekanizması oluşturulması amaçlanmıştır. SKA'ların politika belgelerine yansıtılması, stratejik planların hazırlanmasında SKA'larla uyumun sağlanması, SKA'ları izlemeye yönelik bir koordinasyon mekanizmasının oluşturulması, ulusal gösterge setinin SKA'lar doğrultusunda genişletilmesi, SKA izleme ve değerlendirme sisteminin kurulması politika hedefleri olarak belirlenmiştir (SBB, 2019a).

SKA'ların uygulanmasına, izlenmesine ve gözden geçirilmesine yönelik koordinasyon mekanizmasının kurulması ve SKA'ların üst politika belgeleri ile kurumların stratejik planlarında yer alması hususunda sorumluluk Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığına verilmiştir. Başkanlık bünyesinde ilgili görevler, "Sektörler ve Kamu Yatırımları Genel Müdürlüğü - Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Dairesi" koordinasyonunda yürütülmektedir (Sayıştay Başkanlığı, 2020). Bu çerçevede Strateji ve Bütçe Başkanlığının 2019-2023 arası yılları kapsayan Stratejik Planı'nda ilgili hususlar amaç ve hedef olarak yer almıştır (SBB, 2021). Nitekim söz konusu hedef doğrultusunda 2022 yılında Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile "Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Koordinasyon Kurulu" kurulmuştur. Komisyonda, Komisyon Başkanı sıfatıyla "Strateji ve Bütçe Başkanı", tüm bakanlıkların ilgili bakan yardımcıları, "Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı", "Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu" ile "Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)" başkanları yer almaktadır. Kurul SKA'ların gerçekleştirilmesi amacıyla iş birliğinin sağlanmasına yönelik kamu kurum ve kuruluşlarıyla, üniversitelerle, sivil toplum kuruluşlarıyla, meslek odalarıyla, uluslararası kuruluşlarla, özel sektör temsilcileriyle ve ilgili

uzmanlarla toplantılar düzenleme ve çalışma grupları oluşturma yetkilerine sahiptir (2022/12 Sayılı Genelge). SKA göstergelerinin derlenmesi ve yayımlanması faaliyetleri ise “TÜİK Ekonomik ve Sosyal Göstergeler Daire Başkanlığı Sürdürülebilir Göstergeler Grubu” tarafından yürütülmektedir. Bu kapsamda SKA göstergelerinin erişilebilirliğini arttırmak ve kullanıcı odaklı bir sistem oluşturmak amacıyla 24 Aralık 2022 tarihinde sdg.tuik.gov.tr adresli bir web portalı faaliyete girmiştir.

11. Kalkınma Planı ile “Strateji ve Bütçe Başkanlığı Stratejik Planı” yanında yine Strateji ve Bütçe Başkanlığının 2019 yılında yayımladığı “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Türkiye 2. Ulusal Gözden Geçirme Raporu” ile “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu” bulunmaktadır. İlk raporda SKA’ların ulusal politikalara ne şekilde entegre edilmeye çalışıldığına ilişkin kapsamlı bilgiler yer almaktadır. Buna göre; 11. Kalkınma Planı hazırlıkları çerçevesinde yayımlanan 43 ayrı Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda “Plan Hedef, Amaç ve Politikalarının Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleriyle İlişkisi ve Uyumu” başlığı altında ilgili raporların SKA’larla uyumunun değerlendirilmesi ve SKA’ların bütçe süreçlerinde gündeme alınması sağlanmıştır. Kalkınma Planlarında ve Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programlarında SKA’lara yer vermeye başlanmıştır. SKA göstergelerinin belirlenmesi ve takibi için müstakil bir site oluşturulmuştur (SBB, 2019b). SKA Değerlendirme Raporunda ise kurumların yıllık raporlarında ve stratejik planlarında SKA’ların gerçekleştirilmesine yönelik hangi hedeflerin yer aldığı incelenmiştir. SKA’lar bazında ilgili politika dokümanlarında belirlenen hedefler sunulmuştur. Ayrıca SKA’lara ilişkin mevzuat ve kurumsal çerçeve ile sorumlu ve ilgili kuruluşlar da ortaya konulmuştur. Örneğin 2019 yılında SKA 2.1.’e ilişkin stratejik plan ve belgeler; 10. Kalkınma Planı, Sağlıklı Yaşam ve Hareketlilik Programı ile Sağlık Bakanlığı Stratejik Planı’dır. Bu amaçtan sorumlu kuruluş Tarım ve Orman Bakanlığı iken ilgili kurum Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığıdır (SBB, 2019c).

SKA’ların gerçekleştirilmesi, kurumlar arası koordinasyonun sağlanması ve verilerin derlenmesi yanında denetimleri de önemlidir. Türkiye’de SKA’ların gerçekleştirilmesine ilişkin hazırlık süreçlerinin ve uygulamaların denetiminden sorumlu kurum Sayıştay Başkanlığıdır. Bu kapsamda Sayıştay 2020 yılında, “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının Gerçekleştirilmesine Yönelik Hazırlık Süreçlerinin Değerlendirilmesi” başlığıyla bir rapor yayımlamıştır. Bunun yanı sıra SKA uygulamalarının denetimi için geliştirilen ISAM (IDI’s SDGs Audit Model) çerçevesinde uygulama denetimi çalışmaları sürmektedir. Yine Sayıştay “Plastik Atıkların Denetimi ve Taşkın Risk Yönetimi” başlıklı çalışmasıyla “SKA 11: Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar” kapsamında konu denetimi yapmaktadır (Sayıştay Başkanlığı, SKA’ların Denetimi).

Sayıştay, SKA’ların gerçekleştirilmesine yönelik hazırlık süreçlerini incelediği raporda SKA’lar ve bütçe sistemi arasındaki ilişkiye değinmiştir. Buna göre; performans esaslı bütçe sisteminin SKA’ları izlemek için gerekli altyapıyı sağladığı ifade edilmiştir. Ancak söz konusu sistemde yerel yönetim faaliyetlerinin SKA’lara uyumunu gözeten bir mekanizma bulunmadığı vurgulanmıştır. Bu

nedenle yerel yönetimlerin SKA'ları gerçekleştirmeye yönelik faaliyetlerinin takip edilememesi ve bu konuda yerel yönetimlere sorumluluk yüklenememesi sorunu ortaya çıkmaktadır. Bazı yerel yönetimler stratejik planlarında SKA'lara yer vermelerine karşın merkezî bir takip sisteminin bulunmayışı SKA'ların izlenebilmesini güçleştirmektedir. Program bütçe sisteminin yerel yönetimlerde de uygulanmasıyla SKA'ları gerçekleştirmeye yönelik kamu harcamalarının takibini sistematikleştirmek mümkün olabilecektir (Sayıştay Başkanlığı, 2020).

Görüldüğü üzere son yıllarda üst politika belgelerinde SKA'lara daha fazla yer verilmeye başlanmıştır. Kalkınma planlarında, orta vadeli programlarda, stratejik planlarda ve yıllık programlarda yer alan hedefler SKA'lar ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Buna yönelik bir koordinasyon kurulu da kurulmuştur. Ancak ilgili çalışmaların hiçbirinde SKA'lar tam manasıyla bütçeleme süreçlerine dahil edilmemiş, bütçe sınıflandırmalarında yer almamışlardır.

Esasında 2020 yılı itibariyle uygulamaya konulan program bütçe sistemi, SKA'ların bütçeleme süreçlerine entegre edilmesine olanak tanımaktadır. Hatta bu sistemle SKA'ların doğrudan bütçe programı olarak ele alınması oldukça kolaylaşmaktadır. Bu çerçevede Tablo 1'de hangi bütçe programının hangi SKA'ya karşılık gelebileceğine ve ilgili SKA için bütçeden ne kadar ödenek ayrıldığına ilişkin bir eşleştirmeye yer verilmiştir.

Tablo 1'de program bazında bütçe giderleri; 2021 ve 2022 yılı için hem başlangıç ödeneklerini hem de gerçekleştirmeleri içerecek şekilde, 2023 yılı içinse yalnızca başlangıç ödeneklerini içerecek şekilde verilmiştir. İlk sütunda yer alan 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı, BM tarafından 193 ülkenin onayıyla ve 2030 yılında gerçekleştirilme hedefiyle kabul edilmiştir. İkinci sütunda ise Türkiye'nin program bütçe kapsamında ödenek ayırdığı giderler yer almaktadır. Buna göre bütçe programları, ilgili oldukları değerlendirilen SKA'larla eşleştirilmiştir. Eşleştirme yapılırken SKA'lara ait göstergeler ile bütçe programlarının kapsamı esas alınmıştır. SKA'lar ile bütçe programları alt göstergeler bazında farklılaştığı için ikisi arasındaki ilişkiye dair kesin bir çıkarımda bulunmak oldukça güçtür. Burada amaç; erişilebilen veriler doğrultusunda program bütçe ile SKA'lara ne derece hizmet edildiğine ilişkin bir öngöründe bulunmaktır.

Tabloda bütçe programlarının kapsamı ile SKA'lara ait göstergeler dikkate alınarak eşleştirmeler yapılmıştır. Burada dikkat edilecek husus, bazı bütçe programlarının birden fazla SKA'ya hizmet etmesidir. Örneğin; "Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi" programı kapsamı itibariyle hem "SKA6 Temiz Su ve Sanitasyon" hem de "SKA12 Sorumlu Üretim ve Tüketim" amaçlarına katkı sağlamaktadır. Ancak mevcut veriler, ilgili bütçe programından hangi amaç için ne kadar harcama yapıldığını ayrıntısıyla göstermemektedir. Bu nedenle mükerrerliği önlemek amacıyla ilgili bütçe programı, SKA12 ile eşleştirilmiştir.

Tablo 1'e göre her 3 yılda da en fazla bütçe ödeneğinin "SKA8 İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme" ile "SKA16 Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar" için ayrıldığı görülmektedir. SKA8 amacına

yönelik 7 bütçe programı bulunurken SKA16 amacına yönelik 11 bütçe programı bulunmaktadır. İlgili programlar için ayrılan ödenek toplam bütçe giderlerinin %30'undan fazla olmuştur. Bunun yanı sıra SKA8 için ayrılan ödeneğin bütçe içindeki payı 2021 yılına göre son 2 yılda artış göstermiştir. SKA16 içinse bunun aksi söz konusudur. 2021 SKA endeks sonuçları incelendiğinde Türkiye'nin önünde SKA 8 ve SKA16'ya ulaşma konusunda büyük zorluklar bulunduğu ve bu alanda bir önceki döneme göre durgun kaldığı görülmektedir. Bu nedenle ilgili programlara ilişkin bütçe ödeneklerinin artırılması gerekmektedir. Diğer yandan 2022 ve 2023 yıllarında "SKA4 Nitelikli Eğitim" için 2021 yılına göre bütçeden daha fazla kaynak ayrıldığı Tablo 1'den görülmektedir. Bu durum SKA4'e ulaşılması için olumlu bir gelişmedir.

Tablo 1. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Program Bütçe İlişkisi

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları	Program Sınıflandırmasına Göre Bütçe Giderleri	2021 Endeks Skoru	2021 Teklif (Milyon TL)	2021 Gerçekleşme (Milyon TL)	2021 Bütçedeki Payı	2022 Teklif (Milyon TL)	2022 Gerçekleşme (Milyon TL)	2022 Bütçedeki Payı	2023 Teklif (Milyon TL)	2023 Bütçedeki Payı
1 Yoksulluğa Son	Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşma	99,3	38.202	64.477	4,03%	52.942	87.551	2,97%	136.619	3,05%
2 Açlığa Son	Tarım	65,2	31.347	32.606	2,03%	43.107	81.097	2,75%	103.308	2,31%
3 Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam	Aktif ve Sağlıklı Yaşlanma	83	1.422	1.587	8,83%	1.925	2.787	8,39%	3.962	8,74%
	Bağımlılıkla Mücadele		2.419	386		2.779	724		4.741	
	Engellilerin Toplumsal Hayata Katılımı ve Özel Eğitim		21.315	21.914		26.613	37.948		59.373	
	Koruyucu Sağlık		19.161	45.573		38.869	59.104		84.327	
	Sanat ve Kültür Ekonomisi		1.211	1.240		1.462	2.113		3.234	
	Sporun Geliştirilmesi ve Desteklenmesi		2.826	4.406		3.701	8.683		7.660	
	Tedavi Edici Sağlık		59.939	64.990		81.978	130.907		220.128	
Tüketicinin Korunması, Ürün ve Hizmetlerin Güvenliği ve Standardizasyonu	3.043	1.188	3.913	4.665	7.454					
4 Nitelikli Eğitim	Hayat Boyu Öğrenme	84,7	3.024	2.583	11,81%	3.747	6.394	11,95%	8.449	12,30%
	Gençlik		744	1.614		876	3.144		1.881	
	Ölçme, Seçme ve Yerleştirme		647	743		920	1.511		1.595	
	Ortaöğretim		43.052	45.671		55.176	83.653		138.057	
	Temel Eğitim		82.238	79.393		105.839	149.071		237.018	
	Uluslararası Eğitim İş Birlikleri ve Yurtdışı Eğitim		1.920	2.606		3.204	4.758		8.294	
	Yükseköğretim		52.222	56.453		65.481	103.007		154.794	
5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi	45,6	1.455	1.503	0,11%	1.767	2.264	0,14%	3.781	0,13%
	Kadının Güçlenmesi		424	368		943	1.939		2.086	

6	Temiz Su ve Sanitasyon	75,8								
7	Erişilebilir ve Temiz Enerji	75,2	6.365	89.375	5,58%	21.326	149.696	5,09%	406.535	9,09%
8	İnsana Yakınsır İş ve Ekonomik Büyüme	60,5	7.186	6.288	15,79%	8.773	103.419	17,68%	41.386	17,02%
	Finansal Sistemin Geliştirilmesi ve Sigortacılık		184.734	184.587		246.590	325.222		581.576	
	Hazine Varlıklarının ve Yükümlülüklerinin Yönetimi		35.508	38.747		44.592	72.454		100.403	
	İstihdam		2.944	3.894		3.631	6.777		8.785	
	Kamu Gelirleri Yönetimi		1.897	1.953		2.435	3.564		5.206	
	Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele		1.146	1.317		1.275	2.311		2.619	
	Turizmin Geliştirilmesi		5.483	15.800		7.099	6.429		20.909	
Ticaretin Düzenlenmesi, Geliştirilmesi ve Kolaylaştırılması										
9	Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı	64,1	6.842	10.152	7,39%	8.691	18.017	8,35%	18.589	6,18%
	Araştırma, Geliştirme ve Yenilik		1.108	1.776		2.075	4.619		7.466	
	Bilgi ve İletişim		15.308	14.552		20.932	28.159		35.258	
	Sanayinin Geliştirilmesi, Üretim ve Yatırımların Desteklenmesi		91	118		119	155		247	
	Sınai Mülkiyet Hakları		1.553	2.255		673	1.933		3.572	
	Uzay ve Havacılık		31.181	35.009		40.848	63.047		95.341	
	Demiryolu Ulaşımı		847	490		895	2099		1890	
	Denizyolu Ulaşımı		32.675	53.912		42.471	127.638		114.166	
	Karayolu Ulaşımı									
10	Eşitsizliklerin Azaltılması	50,3	1.047	1.130	13,01%	1.178	3.057	11,28%	2.591	11,26%
	Bölgesel Kalkınma		4.168	4.165		5.305	7.530		10.985	
	Çocukların Korunması ve Gelişiminin Sağlanması		71	62		83	119		212	
	İnsan Hakları		2.976	4.100		4.487	7.390		9.491	
	Göç Yönetimi		6.039	4.416		7.015	9.043		16.943	
	Kırsal Kalkınma		4.833	1.617		5.486	2.048		6.761	
	Şehit Yakını ve Gaziler		211.547	192.767		217.048	302.660		456.403	
Sosyal Güvenlik										
11	Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar	73,1	759	3	10,71%	577	14	11,37%	760	9,93%
	Kombine Taşımacılık, Lojistik ve Tehlikeli Mal Taşımacılığı		3.680	16.969		4.278	21.265		13.192	
	Şehircilik ve Risk Odaklı Bütünleşik Afet Yönetimi		1.044	1.295		1.346	2.069		2.507	
	Tapu ve Kadastro		5.563	3.564		7.411	6.936		15.163	
	Trafik Güvenliği		3.783	5.675		4.639	11.538		11.852	
Milli Kültür										

	Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi		113.941	143.825		158.258	292.838		400.413	
12 Sorumlu Üretim ve Tüketim	Tabii Kaynaklar	85,5	903	1.547	1,28%	1.221	2.072	1,62%	2.695	1,13%
	Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi		15.473	19.078		20.909	45.679		47.870	
13 İklim Eylemi	Meteoroloji	85,9	473	486	0,22%	595	887	0,18%	1.414	0,17%
	Sürdürülebilir Çevre ve İklim Değişikliği		1.824	3.096		2.695	4.413		6.243	
14 Sudaki Yaşam		52,6								
15 Karasal Yaşam	Ormanların ve Doğanın Korunması ile Sürdürülebilir Yönetimi	53,7	3.066	4.306	0,27%	4.737	7.123	0,24%	10.209	0,22%
16 Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar	Dış Denetim ve Hesap Yargılaması	68	356	318	17,96%	405	522	16,91%	936	15,56%
	Dış Politika		7.584	9.443		8.994	15.263		19.100	
	Hukuk ve Adalet		26.947	30.972		35.063	55.525		79.435	
	İnsan Hakları		71	61		83	119		212	
	Kamu Denetçiliği		36	33		41	59		87	
	Toplum Güvenliği		66.064	77.389		85.908	134.708		176.891	
	Ulusal Savunma ve Güvenlik		87.661	100.878		116.346	187.680		266.480	
	Stratejik Yönetim ve Kaynak Tahsisi		317	642		811	1.705		1.863	
	Vatandaşlık ve Sivil Toplum		2.078	2.333		2.415	3.732		5.781	
	Yönetim ve Destek Programı		46.207	64.043		59.251	96.166		141.162	
Yasama	1.351	1.327	1.597	2.058	3.919					
17 Amaçlar için Ortaklıklar	Uluslararası Kalkınma İş birliği	74,7	838	704	0,04%	978	1.187	0,04%	2.228	0,04%

Kaynak: 2022 Sustainable Development Report, 2021, 2022 ve 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunları ile 2021 ve 2022 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur. 2021 SKA endeks skorları SDG Index veri tabanından alınmıştır (Bkz: SDR 2022 Full Database, dashboards.sdindex.org/downloads).

“SKA1 Yoksulluğa Son” Türkiye’nin gerçekleştirmeye en çok yaklaştığı amaçtır. Bununla ilgili olarak “Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşma” bütçe programının 2021 yılı başlangıç ödeneği 38,2 milyar TL iken gerçekleşme 64,4 milyar TL olmuştur. Yani ilgili ödenek yıl içinde yaklaşık %68,5 arttırılmış ve toplam bütçe giderleri içindeki payı %4,03’e yükselmiştir. Söz konusu durumun ortaya çıkmasında pandeminin devam eden ekonomik olumsuzluklarının etkili olduğu değerlendirilmektedir. Buna karşılık ilgili program için 2023 yılında toplam bütçe giderlerinin %3,05’i kadar kaynak ayrılmıştır. Bu durum SKA1’e ulaşılması açısından olumsuzdur. Ulaşılması yakın olan ilgili amaç için bütçeden daha fazla kaynak ayrılmalı ve daha etkin bir kaynak tahsisi mekanizması oluşturulmalıdır.

“SKA5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği”, “SKA13 İklim Eylemi”, “SKA14 Sudaki Yaşam” ve “SKA15 Karasal Yaşam” 2021 yılı SKA endeks sonuçlarına göre Türkiye’nin en geride olduğu alanlardır. Buna paralel olarak Tablo 1’e göre ilgili programlar aynı zamanda bütçeden en az kaynak ayrılan programlardır. 2022 yılında bu amaçlar için yapılan harcamalar, toplam bütçe giderlerinin

%1'ini bulmamaktadır. Özellikle SKA14'ü sağlamaya yönelik hiç bütçe programı bulunmamaktadır. 2030 yılına kadar söz konusu SKA'lara ulaşılabilmesi için bütçeden ayrılan kaynağın artırılması elzemdir.

“SKA6 Temiz Su ve Sanitasyon” ve “SKA14 Sudaki Yaşam” bütçe programlarının hiçbirleriyle eşleşmeyen SKA'lardır. Ancak bu durum söz konusu amaçlara yönelik hiç harcama yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Bazı SKA'lar ilgili kurumların eylem planları ile yatırım programlarında yer almasına ve ilgili amaca yönelik harcama yapılmasına karşın söz konusu faaliyet bütçede program olarak yer almadığı için SKA ve program bütçe eşleşmesinde görülmeyebilmektedir. Bu durum SKA'lar ile program bütçe uyumsuzluğunun bir göstergesidir. Örneğin; Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının denizlerde müsülajla mücadele amacıyla gerçekleştirdiği harcamalar “SKA6 Temiz Su ve Sanitasyon”a hizmet etmesine karşın program bütçede yer almadığı için SKA'lara ne derece katkı sağladığı hakkında öngörülebilir bulunulamamaktadır. Bunun yanı sıra yerel yönetimlerin SKA'lara yönelik harcamaları da hesaplamaya dahil edilememektedir. Bu nedenle bütçe programlarının SKA'lar esas alınarak hazırlanması ilgili amaçların gerçekleştirilebilmesine ve izlenebilmesine katkı sağlayacaktır.

2022 yılında çoğu program için bütçe başlangıç ödeneği ile gerçekleşen giderler arasında yukarı yönlü farklar bulunmaktadır. Bu durum 7 Temmuz 2022'de çıkarılan ek bütçeyle, bütçe başlangıç ödeneklerinin ortalama %46 artırılmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Tablo 1'de program bazında bütçe giderleri detaylı olarak incelendiğinde bazı hususlar dikkat çekmektedir. Örneğin; “Enerji Arz Güvenliği, Verimliliği ve Enerji Piyasası” programı için 2021 yılında bütçe başlangıç ödeneği 6,3 milyar TL iken gerçekleşme 89,3 milyar TL olmuştur. Aynı program için 2022 yılında bütçe başlangıç ödeneği 21,3 milyar TL iken gerçekleşme 149,6 milyar TL olmuştur. Yine aynı program için 2023 yılında 406 milyar TL ödenek ayrılmıştır. Söz konusu programa ait yüksek düzeydeki sapmada TL'deki değer kaybı, artan enerji sübvansiyonları ile özellikle 2022 yılında- Ukrayna-Rusya Savaşı'na bağlı olarak yükselen enerji fiyatlarının etkili olduğu değerlendirilmektedir. Konuya ilişkin olarak Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri incelendiğinde; Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş.'ye (BOTAŞ) 2021 yılında 50,2 milyar TL, 2022 yılında 121,3 milyar TL olarak verilen borcun bütçeye “borç verme gideri” olarak kaydedildiği görülmektedir (Hazine ve Maliye Bakanlığı [HMB], Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri).

Enerji giderlerinin yanı sıra “Finansal Sistemin Geliştirilmesi ve Sigortacılık” programı için 2022 yılında bütçe başlangıç ödenekleri ile gerçekleşme arasında önemli düzeyde fark olduğu göze çarpmaktadır. İlgili program için 2022 yılında bütçe başlangıç ödeneği 8,7 milyar TL iken yıl sonu gerçekleşmesi 103 milyar TL olmuştur. Söz konusu farkın 2022 yılında yürürlüğe giren Kur Korumalı Mevduat uygulamasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Nitekim 2022 yılında “Cari Transferler” kapsamında “Mevduat ve Katılma Hesaplarının Kur Artışlarına Karşı Korunmasına İlişkin Giderler” adıyla bütçeden mevduat sahiplerine 92,5 milyar TL transfer edilmiştir (HMB, Merkezi

Yönetim Bütçe İstatistikleri). Bu tutar, “Finansal Sistemin Geliştirilmesi ve Sigortacılık” programının başlangıç ödeneğiyle toplandığında gerçekleşen gidere yakın bir toplam elde edilmektedir.

Bütçe programlarından “Bağımlılıkla Mücadele” ile “Kombine Taşımacılık, Lojistik ve Tehlikeli Mal Taşımacılığı” için yukarıdakinin tersi durum söz konusudur. 2021 ve 2022 yıllarında bu programlar için ayrılan bütçe başlangıç ödeneklerinin çok küçük bir kısmı harcanmıştır. “Bağımlılıkla Mücadele” programı için 2021 yılı başlangıç ödeneği 2,4 milyar TL iken gerçekleşme 386 milyon TL olmuştur. 2022 yılında ise başlangıç ödeneği 2,7 milyar TL iken gerçekleşme 724 milyon TL olmuştur. “Kombine Taşımacılık, Lojistik ve Tehlikeli Mal Taşımacılığı” programı için ise 2021 yılı başlangıç ödeneği 759 milyon TL iken gerçekleşme 3 milyon TL olmuştur. 2022 yılında ise başlangıç ödeneği 577 milyon TL iken gerçekleşme 14 milyon TL olmuştur. SKA’ların gerçekleştirilebilmesi için gerekirse önceliklendirmeye gidilerek kaynak tahsisinin sağlıklı bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Son olarak “Şehircilik ve Risk Odaklı Bütünleşik Afet Yönetimi” programı için 2023 yılında belirlenen bütçe başlangıç ödeneğinin (13,2 milyar TL), 2022 yılı bütçe gerçekleşmesinin (21,2 milyar TL) altında kaldığı Tablo 1’den görülmektedir. 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve 10’den fazla şehirde kayıplara yol açan deprem felaketlerinin ilgili bütçe programına yönelik harcamaları hem cari yılda hem de gelecek yıllarda ciddi ölçüde arttıracağı değerlendirilmektedir. Depremin sebep olduğu hasarlar “SKA 11) Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar” amacını gerçekleştirmenin Türkiye için ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, Birleşmiş Milletler tarafından 193 ülkenin onayıyla 2015-2030 yılları arasında gerçekleştirilmek üzere kabul edilmiştir. Kabul edilen 17 amacın küresel düzeyde 2030 yılına kadar gerçekleştirilebilmesi için küresel iş birliği gerekmektedir. SKA’lardaki gelişimin izlenebilmesi amacıyla oluşturulan SKA endeksinin 2022 raporu sonuçlarına göre dünya ilk kez iki yıl üst üste SKA’lara ulaşma konusunda ilerleme kaydedememiştir. SKA endeks puanında dünya ortalaması 2021 yılında da bir önceki yıla göre azalmıştır. 2 yıllık gerilemede pandeminin yol açtığı olumsuzlukların büyük etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra pandemi kaynaklı arz ve tedarik sorunları ile pandeminin ekonomik etkileriyle mücadele amacıyla uygulanan parasal genişleme 2021 yılı son çeyreği itibarıyla enflasyonun küresel düzeyde artmasına neden olmuştur. 2022 yılında tüm dünyada yüksek seyreden enflasyon, Rusya-Ukrayna Savaşı ve buna bağlı yükselen enerji fiyatları sürdürülebilir kalkınma sürecini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle SKA endeks puanında dünya ortalamasının 2022 yılında ciddi düzeyde artması beklenmemektedir.

Sürdürülebilir Kalkınma Raporu 2022 yılı sonuçlarına göre Türkiye, 70,4 SKA endeks puanıyla 163 ülke arasında 71. olmuştur. Ancak Türkiye’nin yer aldığı bölgenin ortalama puanı 77,2’dir. Bu nedenle Türkiye’nin SKA sürecinde bölgesinde yer alan ülkelere göre geride olduğunu söylemek

mümkündür. Diğer yandan Türkiye, istatistiksel performans endeksinde 84,6 gibi yüksek bir puana sahiptir. Türkiye'nin eksik veri oranı ise %1 olarak ölçülmüştür. Bu durum Türkiye'nin SKA endeks puanı hesaplanırken esas alınan verilerin %99'unu üretebildiğini göstermektedir ve veri kalitesini olumlu etkilemektedir. Ancak Türkiye, SKA'lara ulaşmak konusunda 100 üzerinden 49 ile zayıf bir taahhütte bulunmaktadır.

SKA'lara ulaşılması topyekûn bir iş birliğiyle mümkündür. Bu süreçte kamuyla birlikte vatandaşlara, özel sektöre, sivil toplum kuruluşlarına, kalkınma ajanslarına, medyaya, kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunacak tüm paydaşlara önemli görevler düşmektedir. Kamu açısından son yıllarda SKA'ların üst politika belgelerinde yer alması, bunlara ilişkin bir koordinasyon kurulunun kurulmuş olması, SKA'ların detaylı izlenebilmesi için müstakil bir sitenin faaliyete girmiş olması, her bir SKA göstergesi için sorumlu kurumun belirlenmiş olması ve eksik verilerin tespit edilerek üretilmeye çalışılması olumlu gelişmelerdir. İlgili süreçlerin sistematik hâle getirilebilmesi için kamu bütçelerinin SKA'lar doğrultusunda hazırlanması önemlidir. Bu, ülkelerin SKA'lara ulaşmaya ilişkin taahhütlerini güçlendirecek bir unsurdur. Bunun yanı sıra program bütçe, kamu harcamalarının SKA'lara ne ölçüde hizmet ettiğini ortaya koyabilecek bir bütçe sistemidir. Bu sistemde hangi programa öncelik verilmesi gerektiğinin tespiti kolaylıkla yapılabilmektedir. Yerel yönetim bütçelerinin de bu doğrultuda hazırlanmasıyla SKA'lara ilişkin daha kapsamlı verilere ulaşılması mümkün olabilecektir. Ayrıca kamu ve yerel yönetimlerin yanında eğer kalkınma ajanslarının, bölgesel kalkınma idarelerinin ve özel sektörün de SKA'lara yönelik faaliyetleri benzer bir sistemle izlenebilir hâle getirilirse SKA'ların gerçekleştirilmesine yönelik önemli bir kazanım sağlanabilecektir.

SKA'lar konusunda farkındalığı arttırabilmek için yararlanılabilecek bir araç vatandaş bütçe rehberleridir. Bu rehberler, yıllık bütçelerin vatandaşlar tarafından anlaşılabilirliğini kolaylaştırmak amacıyla yayımlanmaktadır. 2017 ve 2019 yılları arasında Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yayımlanan rehberler, 2020 yılından itibaren Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yayımlanmaktadır. Hâlihazırda ilgili rehberlerde; “Eğitim”, “Sağlık”, “Tarım”, “Kadının Güçlenmesi”, “Sosyal Yardımlar”, “Çocuk”, “Ulaşım”, “Enerji ve Madencilik”, “Çevre ve Orman”, “İstihdam”, “Savunma Sanayii”, “Gençlik”, “Spor ve Kültür”, “Reel Sektör ve Ar-Ge” ve “Su Yönetimi” başlıkları altında gerçekleştirilecek yıllık faaliyetlere ilişkin bilgiler yer almaktadır. Vatandaş bütçe rehberlerinin SKA'lar esas alınarak yayımlanması, kalkınma hedeflerine ulaşma konusunda vatandaş düzeyinde farkındalık oluşturulmasına katkı sağlayacak bir unsur olacaktır.

Türkiye 2020 yılı itibariyle program bütçe sistemini uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda bütçede ödenek ayrılan 67 program bulunmaktadır. Mevcut çalışmada bütçede yer alan programların SKA'lara ne ölçüde hizmet ettiği belirlenmeye çalışılmış ve bu amaçla 67 bütçe programı 17 SKA ile eşleştirilmiştir. Eşleşme neticesinde Türkiye'nin gerçekleştirmekten uzak olduğu SKA'lara bütçeden de oldukça düşük düzeyde kaynak ayırdığı tespit edilmiştir. Bütçe programlarının SKA'ları gerçekleştirme

hedefine uygun olarak hazırlanmasının Türkiye'nin SKA endeks puanını ve uluslararası sıralamasını olumlu etkileyeceği değerlendirilmektedir. Hatta SKA'ların doğrudan bütçe programı olarak ele alınması hem büyük zorluklar içeren SKA'lara bütçeden daha fazla kaynak ayrılmasına hem de SKA'ların daha kolay izlenebilmesine katkı sağlayacaktır. Böylece 2020 yılı itibariyle uygulanmaya başlanan program bütçe sistemi, sürdürülebilir kalkınma odaklı bir yapıya bürünerek diğer ülkeler için de örnek bir model hâline gelebilecektir. Ayrıca sürdürülebilir kalkınmaya hizmet etmeyen verimsiz harcamaların elimine edilmesi konusunda yol gösterici olabilecektir. Gelecek çalışmalarda çeşitli bütçe sınıflandırmalarına göre bütçe giderlerinin SKA'larla ilişkisinin incelenmesi söz konusu literatürün derinleşmesi katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- 2022/12 Genelge (2022). Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Koordinasyon Kurulu. T. C. Resmî Gazete (31897, 19 Temmuz 2022). Erişim Adresi www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/07/20220719-3.pdf
- Akbey, F. ve Uslu, H. (2021). Sürdürülebilir Kalkınmada Kamu Bütçesinin Önemi: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(4), 1030-1058. Erişim Adresi <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeh.845813>
- Akdemir, T. ve Çobanoğulları, G. (2013). Performans Esaslı Bütçeleme Sonuçlarının Değerlendirilmesinde Program Değerlendirme Ölçüm Aracı. Altuğ, F., Kesik, A. ve Şeker, M. (Ed.). *Kamu Bütçesinde Yeni Yaklaşımlar içinde* (257-283). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Altınöz, B. (2015). Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Kamu Bütçesinin Önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 30(1), 223-256. Erişim Adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/210857>
- Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2014). Program Yapısı ve Program Gerekçesi Kılavuzu (Taslak) Versiyon 1. Erişim Adresi <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/07/8403programkilavuz.pdf>
- Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2017). Program Yapısı ve Program Gerekçesi Rehberi (Taslak) II. Versiyon. Erişim Adresi <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/07/10763programyapisiveprogramgerekcesirehberitaslagisurumii.pdf>
- Cristóbal, J., Ehrenstein, M., Domínguez-Ramos, A., Galán-Martín, Á., Pozo, C., Margallo, M., Aldaco, R., Jiménez, L., Irabien Á. ve Guillén-Gosálbez, G. (2021). Unraveling the Links Between Public Spending and Sustainable Development Goals: Insights From Data Envelopment Analysis. *Science of The Total Environment*, 786, 2-13. Erişim Adresi <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.147459>
- Doğan, A. ve Çoşkun, M. E. (2021). Çevreye Duyarlı Bütçe: Avrupa Birliği ve Türkiye Değerlendirmesi. *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3 (1), 17-38. Erişim Adresi <https://dergipark.org.tr/en/pub/eisrcdergi/issue/73687/1214330>
- Edizdoğan, N. ve Çetinkaya, Ö. (2019). *Kamu Bütçesi*. (9. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Eşkinat, R (2016). Binyıl Kalkınma Hedeflerinden Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine. Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2(3), 267-282. Erişim Adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1279056>
- FOCUS2030 (2019). What Are The Sustainable Development Goals? Erişim Adresi: <https://focus2030.org/What-are-the-Sustainable-Development-Goals>
- Guerrero, O.A. ve Castañeda, G. (2022). How Does Government Expenditure Impact Sustainable Development? Studying the Multidimensional Link Between Budgets and Development Gaps. Sustainability Science, 17, 987–1007. Erişim Adresi <https://doi.org/10.1007/s11625-022-01095-1>
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2023). Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri. Erişim Adresi <https://muhasabat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri>
- International Council for Local Environmental Initiatives- ICLEI (2015). From MDGs to SDGs: What are the Sustainable Development Goals? ICLEI Briefing Sheet Urban Issues, No. 01. Erişim Adresi: <https://www.local2030.org/library/251/From-MDGs-to-SDGs-What-are-the-Sustainable-Development-Goals.pdf>
- International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (1980). World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development. Erişim Adresi <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf>
- Işık, H. (2013). Program Bazlı Performans Bütçe: Model Önerisi. T. C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. Erişim Adresi https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/08/program_bazli_performans_butce_huseyin_isk.pdf
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J. Ve Behrens III, W.W. (1972). The Limits to Growth. The Club of Rome. Erişim Adresi <https://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf>
- Sachs, J. D. (2011). Ban Ki-Moon ve Sürdürülebilir Kalkınma Çağı. Ekonomik Forum Dergisi, Temmuz 2011, 109-110. Erişim Adresi <https://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2011/07/108-109.pdf>
- Sachs, J. D., Schmidt-Traub, G., Mazzucato, M., Messner, D., Nakicenovic, N. ve Rockström, J. (2019). Six Transformations to achieve the Sustainable Development Goals. Nature Sustainability, 2(1), 805-814. Erişim Adresi <https://doi.org/10.1038/s41893-019-0352-9>
- Sayıştay Başkanlığı (2020). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının Gerçekleştirilmesine Yönelik Hazırlık Süreçlerinin Değerlendirilmesi, Sayıştay Raporu. Erişim Adresi https://www.sayistay.gov.tr/files/1002_SDG%20Rapor.pdf
- Sayıştay Başkanlığı. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının Denetimi içinde. 30 Ocak 2023 tarihinde <https://www.sayistay.gov.tr/pages/128-sayistay-denetimi> adresinden erişildi.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019a). On Birinci Kalkınma Planının (2019-2023). Erişim Adresi www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019b). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Türkiye 2. Ulusal Gözden Geçirme Raporu. Erişim Adresi <http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/dokumine/>
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019c). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu. Erişim Adresi <http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/dokumine/>

- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2020a). Program Bütçe Rehberi (Program Sınıflandırması ve Performans Bilgisi). Erişim Adresi https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/02/programrehber_Ocak2020.pdf
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2020b). Program Bütçe Esaslarına Göre Performans Programı İzleme Rehberi. Erişim Adresi www.sbb.gov.tr/program-butce-esaslarina-gore-performans-programi-izleme-rehberi/
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2020c). 2021- 2023 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi. Erişim Adresi www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/20212023_ButceHaz%C4%B1rlamaRehberi.pdf
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2020d). 2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanun Teklifi ve Bağlı Cetveller. Erişim Adresi www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/02/2021_Yili_Merkezi_Yonetim_Butce_Kanun_Teklifi_ve_Bagli_Cetveller.pdf
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021). Stratejik Plan (2019-2023) Güncellenmiş Versiyon. Erişim Adresi www.sbb.gov.tr/stratejik-planlar/
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021b). 2022 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanun Teklifi ve Bağlı Cetveller. Erişim Adresi https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/2022_Yili_Merkezi_Yonetim_Butce_Kanunu_Teklifi_ve_Bagli_Cetveller.pdf
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021c). 2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri. Erişim Adresi <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/01/2021-Yili-Aralik-Ayi-MYB-Gerceklesmeleri.pdf>
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2022a). Merkezi Yönetim Bütçesi Aylık Gerçekleşmeleri. Erişim Adresi <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butcesi-aylik-gerceklesmeleri/>
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2022b). 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Teklifi ve Bağlı Cetveller. Erişim Adresi <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/10/2023-Yili-Merkezi-Yonetim-Butce-Kanunu-Teklifi-ve-Bagli-Cetveller.pdf>
- United Nations (1972). United Nations Conference on the Human Environment: Stockholm. Erişim Adresi: www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972
- United Nations (1992). United Nations Conference on Environment and Development: Rio de Janeiro. Erişim Adresi <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>
- United Nations (2000). Resolution adopted by the General Assembly: United Nations Millennium Declaration. Erişim Adresi www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf
- United Nations (2012). United Nations Conference on Sustainable Development: Rio de Janeiro. Erişim Adresi <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/13662/N1238164.pdf?sequence=1&%3BisAllowed=>
- United Nations (2015). The Millennium Development Goals Report 2015. Erişim Adresi: [https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf)
- United Nations (2017). United Nations System Chief Executives Board for Coordination. Leaving No One Behind: Equality and Non-Discrimination at the Heart of Sustainable Development. Erişim Adresi

https://unsceb.org/sites/default/files/imported_files/CEB%20equality%20framework-A4-web-rev3.pdf

United Nations (2022). 2022 Sustainable Development Goals Index. Erişim Adresi <https://dashboards.sdgindex.org/rankings>

United Nations (2022). Sustainable Development Report 2022 Erişim Adresi. <https://dashboards.sdgindex.org/>

World Commission on Environment and Development (1987). Our Common Future. Erişim Adresi www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html

Yıkılmaz, R. F. (2011). Sürdürülebilir Kalkınmanın Ölçülmesi ve Türkiye İçin Yöntem Geliştirilmesi. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. 2820(1). Erişim Adresi www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Surdurulebilir-Kalkinmanin-Olculmesi-ve-Turkiye-Icin-Yontem-Gelistirilmesi-Riza-Fikret-Yikmaz.pdf

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE EKOLOJİK AYAK İZİ ARASINDA NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ: DALGACIK YÖNTEMİ YAKLAŞIMI

ANALYSIS OF THE CAUSALITY RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND ECOLOGICAL FOOTPRINT IN TURKEY: THE WAVELET METHOD APPROACH

Veysel ERAT¹, Yunus SAVAŞ², Dilek ALMA SAVAŞ³

1. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, veyselarat@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0735-5432>
2. Arş. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, yunusavas@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0002-9642-4734>
3. Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Ahlat Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, dalma@beu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6246-8539>

Öz

Çevre kirliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yanı sıra literatürde ekolojik ayak izi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki de son zamanlarda yoğun ilgi gören bir konu haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı Türkiye'de 1961-2018 yılları arasında ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi, Granger nedensellik analizi kullanarak incelemektir. Bu analiz için, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izinin orijinal verilerinin yanı sıra, Azami Çakışan Kesikli Dalgacık Dönüşümü (MODWT) yöntemi ile frekanslara ayrıştırılan verilerin kısa, orta ve uzun dönem bileşenleri yeniden yapılandırılmıştır. Analiz sonuçları, orijinal verilere dayanarak iki serinin arasında nedensellik olmadığını göstermektedir. Ancak, kısa dönem Granger nedensellik sonuçları, orijinal serilerden elde edilen sonuçlarla çelişmekte ve karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Nedensellik ilişkisi; orta dönemde kaybolurken, uzun dönemde ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru tek yönlüdür.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Ayak İzi, Ekonomik Büyüme, Granger Nedensellik, Dalgacık Dönüşümü.

Abstract

The relationship between ecological footprint and economic growth has recently become a subject of intense interest in the literature in addition to the relationship between environmental pollution and economic growth. The aim of this study is to examine the relationship between economic growth and ecological footprint in Turkey between the years 1961-2018 using Granger causality analysis. In addition to the original data for economic growth and ecological footprint, the Maximum Overlapping Discrete Wavelet Transform (MODWT) method was used to decompose the data into frequencies and was then restructured into short, medium, and long-term components to apply the Granger causality analysis. The results of the analysis indicate that there is no causality between the series based on the raw data. Short-term Granger causality results, on the other hand, show that there is mutual causality between the series, which is contrary to the results obtained from the original series. The causality relationship disappears in the medium term, while in the long term, a one-way causality from economic growth to ecological footprint has been identified.

Keywords: Ecological Footprint, Economic Growth, Granger Causality, Wavelet Transform.

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
12.04.2023 04.12.2023

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
12.07.2023 07.12.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1282249>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The primary objective of this study is to ascertain the causal linkage between the ecological footprint and economic growth in Turkey spanning the period of 1961 to 2018. By decomposing the series, this investigation has enabled the identification of the relationship between the two variables across short, medium, and long-term periods.

Research Questions

The research endeavors to investigate whether there exists a causal relationship between the ecological footprint and economic growth. Moreover, the causality relationship and direction between the two variables have been examined extensively across a wide range of time scales, including short, medium, and long-term frequencies using the wavelet method.

Literature Review

The interrelation between the ecological footprint and economic growth has been extensively explored in the literature, alongside other factors such as globalization and tourism. However, the relationship between ecological footprint and economic growth has received the most thorough investigation. This research has primarily focused on the Environmental Kuznets Curve approach, which examines whether economic growth stages contribute to environmental degradation. While previous studies have mainly examined environmental pollution in terms of carbon emission levels, recent studies have employed the ecological footprint as a measure of environmental damage. These studies have highlighted that economic growth leads to an increase in the ecological footprint. Additionally, research conducted in Turkey suggests that the causal relationship between economic growth and the ecological footprint is mutual.

Methodology

The causal relationship between variables in both series was explored through the application of Granger causality analysis. Additionally, both series were subjected to the Daubechies (db8) method of transformation, resulting in the identification of distinct levels of cyclicity. These various cyclicity levels were subsequently rearranged into short-term, medium-term, and long-term cycles. Ultimately, Granger causality analysis was employed to analyze the transformed series.

Results and Conclusions

The research conducted in this study involves decomposing series and identifying the relationship between ecological footprint and economic growth across short, medium, and long-term periods. The findings highlight the importance of determining causality relationships and direction for sustainable development. The analysis of Granger causality using the original series did not uncover any causal relationship between the two variables. However, the results of the causality analysis differed when analyzing series with different frequencies obtained through the Maximal Overlap Discrete Wavelet Transform method. In the short-term frequency range, a mutual causal relationship was

observed between ecological footprint and economic growth. Conversely, in the medium-term frequency range, no causal relationship was found, which was consistent with the original series analysis. Finally, in the long-term frequency range, a one-way causal relationship was observed with causality flowing from economic growth to ecological footprint.

1. GİRİŞ

Küresel ısınma ve iklim değişikliği neticesinde meydana gelen olayların etkilemediği toplumlar neredeyse yok denecek kadar azdır. Orman yangınları, buzulların erimesi, türlerin yok olması ve yer değiştirmesi, toprağın verimsizleşmesi, yağış miktarlarında meydana gelen değişiklikler tüm canlı yaşamını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Dünya son yarım asırdır gözle görülür şekilde değişmiştir. Düşük gelirli olanlar da dahil olmak üzere birçok ülke ekonomik büyümeyi, yoksulluğun azalmasını ve refahın artmasını deneyimlemiştir. Bununla birlikte, bu olumlu yönlere çevresel bozulmada meydana gelen artış eşlik etmiştir. İnsanoğlu iklim değişikliğine neden olmakta hem gezegeni hem de kendi hayatta kalma beklentilerini tehdit etmektedir. Özellikle tropikal bölgelerdeki birçok orman, yeniden büyüebileceklerinden daha hızlı kesilmekte; balıklar, stoklanabileceklerinden daha hızlı yakalanmakta; insan faaliyetleri, karbondioksit gibi biyosferin bunları bertaraf etme yeteneğinden daha hızlı atık üretmektedir. Sonuç olarak, doğal ekosistemlerin insanlık için gerekli yaşam destek sistemlerini sağlama kapasitesinin önümüzdeki on yıllarda daha fazla azalması muhtemeldir. Artan kaynak kıtlığı şimdiden hepimizi etkilemekte ve birçok analist uluslararası çatışmaları fosil yakıtlar ve su kaynakları için rekabetle ilişkilendirmektedir (Galli vd. 2012).

Çevresel tahribatın önüne geçmek için politika yapımcılar, sivil toplum örgütleri ve akademisyenler kendi alanlarından birtakım önlemler geliştirmekte, öneriler sunmakta ve çabalamaktadırlar. Klasik ekonomik büyüme anlayışı çevresel bozulmanın en önemli nedenlerinden biri olarak sayılmaktadır ve anılan alanda sürdürülebilir kalkınma başta olmak üzere geliştirilen birçok strateji söz konusudur. Ekonomi ve çevrenin koordineli ve dengeli gelişiminin nasıl destekleneceği konusu, acil ve büyük önem taşıyan stratejik bir sorun olarak görülmektedir (Rao ve Yan, 2020). Özellikle ekolojik ayak izi ile ölçülen kişi başına biyokapasite talebinin yalnızca yüksek gelirli ülkelerde artması ve orta ve düşük gelirli ülkelerde sabit kalması veya düşmesine ilişkin verilerle (Galli vd., 2012) düşünüldüğünde ekonomik büyüme ile çevre arasındaki ilişki hem daha iyi anlaşılabilir hem de bu durum konu ile ilgili geliştirilecek stratejiler ile akademik çabaların odaklanacağı yönü tayin etmektedir.

Bu çalışmada, ekonomik büyüme ve çevresel bozulmada biyokapasiteyi ölçen bir araç olarak kullanılan ekolojik ayak izi kavramlarını birleştirerek incelemek ve literatürdeki boşluğu aza indirmeye katkı sunmak amaçlanmıştır. Çalışmada çevresel bozulma ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin ve yönünün belirlenmesinin yanı sıra matematiksel bir fonksiyon olan dalgacık yöntemi ile frekansları farklı kesitlere ayrılan serilerin kısa, orta ve uzun dönem olarak farklı kesitlerini de araştırmaya dahil edilerek nedensellik ilişkisi geniş bir yelpazede değerlendirilmiştir. Literatürde serilerin kısa ve uzun dönem sonuçlarına yer veren çalışmalar olmasına rağmen, serilerin frekansların ayrıştırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Üç bölüm olarak tasarlanan çalışmanın birinci bölümünde her iki kavram arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. İkinci bölümde çalışmada kullanılan veriler

tanıtılarak, metodolojiye dair bilgiler açıklanmıştır. Üçüncü kısımda ise, değişkenler arasındaki granger nedensellik ilişkisinin sonuçlarına ve yorumlarına yer verilmiştir.

2. EKONOMİK BÜYÜME VE EKOLOJİK AYAK İZİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

İnsanlar sürekli ve giderek artan bir şekilde yenilenebilir kaynakları ekosistemlerin onları geri yükleyebileceğinden daha hızlı bir oranda tüketmektedir. Bu doğada yenilenebilir kaynakların ancak belirli bir oranda eski haline gelmesiyle ilgilidir. Belirleyici faktör sadece ne kullandığımız ve ne kadar kullandığımız değil, aynı zamanda belirli bir kaynağı ne kadar hızlı kullandığımızdır (Schaefer vd. 2006). Çevre kirliliğinin dünyayı tehdit edecek bir seviyeye gelmesine neden olan süreç Sanayi Devrimiyle başlayan hızlı kaynak tüketimiyle ilgilidir. Nitekim son buzul çağından 18. yüzyıla kadar dünyaya gelen güneş enerjisinde önemli bir değişiklik olmadığı belirtilmektedir. Bu yüzyılın ortalarına kadar insan faaliyetleri henüz karaların rengini değiştirecek bir boyuta varmamıştır. Atmosfere salınan gazlar yine atmosfer tarafından emilmiş ve bu nedenle dünyanın hava dengesinde ciddi bir değişme meydana gelmemiştir. Ancak insanların kaynakları üretim ve nihayetinde ekonomik büyüme için yoğun ve hızlı bir şekilde kullanmaya devam etmesi, atmosfere salınan gazlarda artışa neden olmuş ve başta dünya sıcaklığı olmak üzere buna bağlı olarak birçok çevresel sorun meydana gelmiştir (Kurnaz, 2019; Erat ve Kaçer, 2021).

Her ne kadar iklim değişikliği ya da küresel ısınma gibi çevresel bozulmaların insan faaliyetleri ile ilgili olmadığını ifade eden bir takım tezlerin olduğu belirtilse de (Jian-Bin vd., 2012) insan nüfusunun artması, modern teknolojilerin kullanımı, ormansızlaşma, tarımsal gelişim, endüstriyel gelişim, (özellikle plansız) kentleşme, termal santrallerde kömür kullanımı, yoksulluk, artan genel refah ve ekonomik büyüme çevresel tahribatın başlıca nedenleri arasında sayılmaktadır (Appannagari, 2017). Nitekim aşırı nüfustan kaynaklanan ekolojik risk, Malthus'tan (1798) beri kabul edilmektedir. Tarımda kişi başına düşen GSYH büyümesi, onun karamsarlığını çürütse de Roma Kulübü ve büyüme sınırları konusundaki davası, daha yakın bir zamanda büyümenin paralel bir risk olduğuna dair endişeleri dile getirmiştir (Toth ve Szigeti, 2016). Tarih boyunca toplumların yükselişi ve çöküşü ile doğal kaynakların kullanımı arasında doğrudan bir ilişkinin bulunduğunu gösteren birçok kanıt mevcuttur (Kılıç, 2018).

Bir yönüyle kaynakların uygun bir şekilde tahsisi anlamına gelen ekonomi, doğası itibariyle büyüme söz konusu olduğunda kaynaklara dayanır. Diğer bir anlatımla ekonomik büyüme enerji kullanılarak elde edilir ve çevresel bozulmaya neden olur (Xiong ve Xu, 2021). İklim değişikliğinin etkileri, buzulların erimesi, artan hava ve okyanus sıcaklıkları, yükselen deniz seviyeleri, azalan tarımsal üretim, vahşi yaşamın yok olması, tahmin edilemez yağış miktarları ve iş gücünün kötüleşmesi bunlardan bazılarıdır. Yaşanan olumsuz gelişmelerin endişe verecek bir boyuta evrilmesi sonucunda çevre ekonomistleri ve politika yapıcılar, iklim değişikliği konusunu ve bununla ilgili artan tehditleri ele almak için birleşmiştir. İklim değişikliğine gösterilen yoğun ilgi, ekonomistlerin ve politika yapıcıların

ekonomik büyümenin çevre üzerindeki olası etkilerine ilişkin anlayışlarını zenginleştirmiş ve paradigmalarını basit ekonomik büyüme arayışından ekolojik (çevresel olarak) dost ekonomik büyüme endişesine kaydırmıştır (Danish vd., 2019).

Ekonomik büyüme ve doğal kaynaklar arasındaki ilişkide açıklayıcı kavramlardan biri ekolojik ayak izidir (Ahmad vd., 2020). Modern ekolojik ayak izi kavramı, 1990’ların başında Mathis Wackernagel ve William Rees tarafından tanıtılmıştır (Kitzes vd., 2009). Ekolojik ayak izi ölçümü, insan popülasyonlarının sürdürülebilirlik için asgari bir koşulu karşılayıp karşılamadığını, yani insanlığın biyosfer üzerindeki taleplerinin biyosferin yenilenme kapasitesi dahilinde kalmasını değerlendirmek için kapsamlı bir yöntem sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle ayak izi hesapları, insan toplumunun gezegenin kendini yenileme kapasitesinin ne ölçüde içinde kaldığını veya ne ölçüde aştığını belgelemektedir (Kitzes vd., 2008). WWF’nin 2016 yılına ait raporunda; bir bireyin, nüfusun veya faaliyetin tükettiği tüm kaynakları üretmek ve atıklarını saklamak için ihtiyaç duyduğu biyolojik olarak verimli toprak ve su alanının bir ölçüsü olarak tanımlanmıştır (Boev vd., 2016). Daha özelde insan ekolojik ayak izi, biyo-üretken arazi alanı, tüketilen malları üretmek için gereken su ve sonuçta ortaya çıkan atık açısından ölçülebilen insan faaliyetlerinin toplu etkisini ifade etmektedir. Daha basit olarak, gerekli bir yaşam tarzını kolaylaştırmak için malların (hizmetler dahil) üretilmesinden kaynaklanan çevre üzerindeki etki olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle ekolojik ayak izi, çevresel bozulmanın bir göstergesidir. Çünkü çevreyi hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkileyen üretim ve tüketim faaliyetlerine odaklanmaktadır (Danish vd., 2019). Bireyler gibi küçük ölçeklerde hesaplandığı gibi işletmeler, şehirler ve bölgeler şeklinde büyük ölçeklerde de hesaplamalar yapılmaktadır. Hatta ürünlerin sürdürülebilirliğinin bir göstergesi olarak da denmektedir (Wiedmann ve Barrett, 2010).

Literatürde ekolojik ayak izi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki doğrudan yabancı yatırımların etkileri, turizm, sosyal-politik faktörler ve küreselleşme gibi olgular açısından ele alınmıştır (Hassan vd., 2019). Çevresel kirlilik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ilk gözüktüğü çalışma Grossman ve Krueger (1991) tarafından ortaya konulmuş ve sonrasında çevrenin ekonomik etkileri çoğunlukla karbon emisyonu ile incelenmeye çalışılmıştır (Friedl ve Getzner (2003); Jebli vd. (2016); Kais ve Sami (2016); Pata (2018); Shahbaz vd. (2017); Aslan vd. (2018)). Buna karşılık, ekolojik ayak izi yakın zamanda çevre tahribatının ölçülmesi için çalışmalarda ele alınmaya başlanmıştır (Destek ve Sarkodie (2019); Sarkodie ve Strezov (2018); Wang ve Dong (2019); Danish vd. (2019); Radmehr vd. (2022); Çakmak ve Acar (2022))

Türkiye özelinde ele alınan çalışmalarda Apaydın (2020), Köksal vd. (2020), Sertoglu vd. (2021), Akbulut Yıldız ve Yıldız (2022), Emir ve Karlılar (2022) ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini arttırdığını tespit etmişlerdir. Emir ve Karlılar (2022) ve Ozcan vd. (2018) çalışmalarında ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasında karşılıklı nedenselliğin olduğunu göstermişlerdir.

Çalışmanın konusu olan ulus düzeyinde ekolojik ayak izi hesapları şu anda 150'den fazla ülke için üretilmektedir ve bazı ülkeler için birden fazla hesaplama mevcuttur (Kitzes vd., 2009). Ulus düzeyinde ekolojik ayak izinin hesaplanmasının önemli yönlerinden biri çevresel yenilemede daha fazla sorumluluk altına girmesi gereken toplumların tespit edilmesidir. Nitekim çevre ile ilgili ilk uluslararası girişimlerden günümüze kadar getirilen başlıca önlemlerden biri kirleten öder gibi ilkelerle çevresel tahribata neden olan ülkeleri daha fazla önleme itmektir. Bu nedenle ekolojik ayak izi ile çevresel bozulmaya neden olan ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tam olarak tespiti önemlidir.

3. VERİ VE METODOLOJİ

3.1. Veri

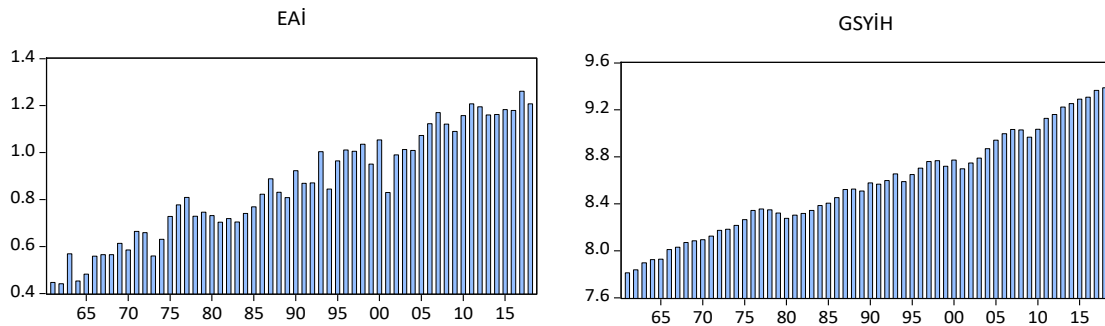
Ekolojik ayak izi ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin Türkiye bağlamında incelendiği bu çalışmada, 1961 ve 2018 yıllarını kapsayan veriler kullanılmıştır. Ekolojik ayak izi verisi kişi başına küresel hektar olarak Global Footprint Network'ten (<https://www.footprintnetwork.org/>); ekonomik büyümenin ölçülmesi için gayrisafi yurtiçi hasıla verisi ise kişi başı olarak Dünya Bankası'ndan alınmış ve her ikisinin logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımları

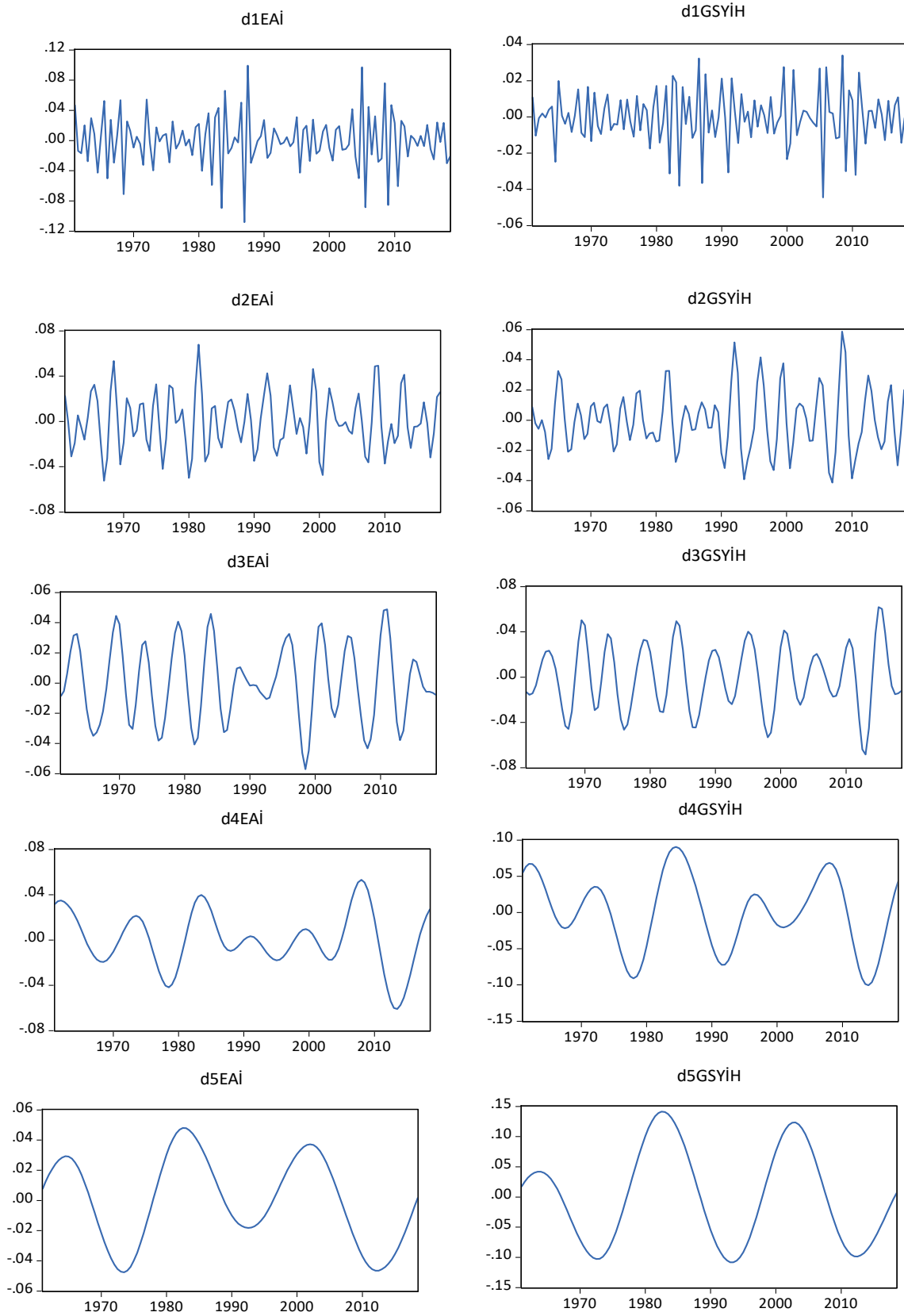
Değişken	Ölçüm	Kaynak	Kısaltma
Ekolojik Ayak İzi	Kişi Başı Global Hektar	https://www.footprintnetwork.org/	EAİ
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	Kişi Başı	Dünya Bankası	GSYH

Bu çalışma kapsamındaki analizde ele alınan periyodun 1961 ile 2018 yılları olarak belirlenmesinin ana sebebi; ekolojik ayak izine ilişkin verilere söz konusu zaman aralığında ulaşılabilir olmasıdır. Şekil 1'de ekolojik ayak izi ve GSYIH verilerinin yıllar itibarıyla değişimi gösterilmektedir.

Şekil 1. Ekolojik Ayak izi ve GSYH Verileri

Şekil 2. Serilerin Azami Çakışık Kesikli Dalgacık Dönüşümü

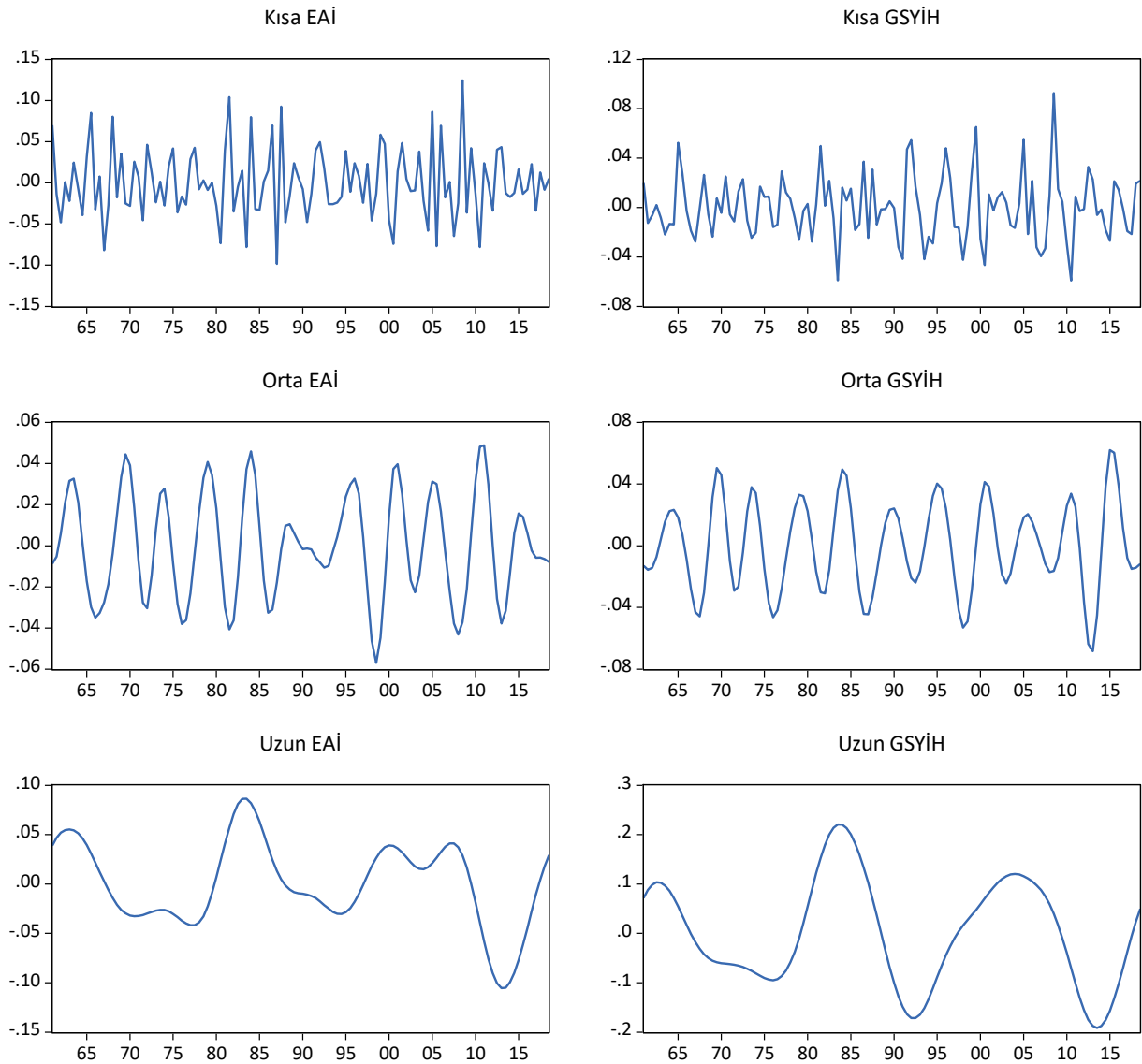

Çalışmamızda seriler, Azami Çakışık Kesikli Dalgacık Dönüşümü Yöntemi (MODWT) ile farklı frekans aralıklarına ayrıştırılıp, sonrasında analize dahil edilmiştir. Şekil 2’de serilerin Azami

Çakışık Kesikli Dalgacık Dönüşümü ile oluşan farklı frekansları grafiksel olarak gösterilmiştir. d1'den d5'e kadar frekansların daha yoğun sinyallerden daha az yoğun sinyallere doğru ayrıştırılması gerçekleşmiştir.

Anderson (2016) serilerin ayrıştırılması sonucunda elde edilecek zaman aralıkları için 2 ve 8 yıl arasının kısa, 8 ve 32 yıl arasının orta, 32 yıldan fazla olan zaman dilimlerinin ise uzun dönem olarak adlandırılmasının doğru olacağını işaret etmiştir. Buradan hareketle, d1 ve d2 serilerinin toplamı 2-8 yıl aralığına, d3 serisi 8-16 yıl zaman aralığına ve d4+d5 serilerinin toplamı 32-64 yıl zaman aralığına denk geldiği için gruplandırmalar d1 ve d2 serileri toplanarak kısa, d3 serisi orta, d4 ve d5 serileri toplanarak uzun dönem değerleri elde edilmiştir. Oluşan yeni seriler Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. EAİ ve GSYH serilerinin Kısa, Orta ve Uzun Dönem Gelişimi

Şekil 3'te sol sütunda yer alan grafikler ekolojik ayak izine, sağ sütunda yer alan grafikler ise GSYH'ye ait ayrıştırılmış serilerin gelişimini göstermektedir. Değişkenlerin kısa, orta ve uzun dönem

frekanslarında görüldüğü üzere kısa frekanslarda dalgalanma hızı daha yüksek iken uzun dönem frekanslarda ise dalgalanma hızı daha düşüktür.

3.2. Metodoloji

Çalışmada metodoloji olarak üç farklı aşamada ele alınmıştır. İlk olarak serilerin MODWT yöntemi ile frekanslarının ayrışımı gerçekleştirilmiştir. Daha sonra serilerin birim köklerinin incelenmesi amacıyla Augmented Dickey Fuller (ADF) test ile durağanlıkları tespit edilmiştir. Son olarak hem ham serilerin hem de frekanslarına ayrıştırılmış serilerin VAR Granger Nedensellik / Blok Dışsallık Wald Testi ile değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin var olup olmadığı ve ilişkinin yönü belirlenmiştir.

3.2.1. Azami Çakışık Kesikli Dalgacık Dönüşümü Yöntemi (MODWT)

Dalgacık dönüşüm yöntemi jeolojiden, mühendisliğe, finanstan, uzay araştırmalarına kadar birçok alanda, zaman ve frekans ayrıştırılması için kullanılan bir dönüşüm yöntemidir. Dalgacık yöntemi belirli şartları sağlaması gereken matematiksel bir fonksiyondur ve sürekli veya kesikli olabilmektedir. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere sürekli dalgacık yöntemi herhangi bir kesit olmadan dalgacık dönüşüm işlemini gerçekleştirirken, kesikli dalgacık yöntemi ise genellikle zamansal kesikli dönüşüm gerçekleştirmektedir. Kesikli dalgacık dönüşümünün sürekli dalgacık dönüşümünden farkı olmamasında rağmen, araştırmacının tercihleri doğrultusunda hesap sınırı, dizinin zaman aralığı, ölçek-kaydırma değerleri farklı olabilmektedir (Öner vd., 2017).

Azami Çakışık Kesikli Dalgacık Dönüşümü ya da İngilizce ifadesiyle “Maximal Overlap Discrete Wavelet Transform” yöntemi serileri farklı dalgacık boyutlarına ayırmak için kullanılmıştır. Çeşitli dalgacık aileleri bulunmaktadır ve bunlardan Daubechies (db8), çalışmada kullanılmıştır. MODWT dalgacık ve ölçek filtresi ile sağlaması gereken şartlar denklem 1’den denklem 6’ya kadar gösterilmiştir.

MODWT yönteminde dalgacık ve ölçek filtresi kullanılmakla birlikte ölçek filtresini temsilen (ω_j) ve dalgacık filtresini temsilen (ψ_j) sembolleri kullanılmaktadır.

$$(\tilde{\omega}_j) = \omega_j/2^k \quad (1)$$

$$(\tilde{\psi}_j) = \psi_j/2^k \quad (2)$$

$j=1,2,3,4...J$ filtrenin uzunluğunu gösterirken, k ise MODWT ayrıştırma seviyesini gösterir. Ek olarak, hem ölçek filtresinin 3. denklemden gösterildiği şartları sağlaması gerekmekte hem de dalgacık filtresinin denkleminde verilen şartları sağlaması gerekmektedir (Percival ve Walden, 2013)

$$\sum \tilde{\omega}_j^{K-1} = 0 \quad \sum \tilde{\omega}_j^2^{K-1} = \frac{1}{2} \quad \sum \tilde{\omega}_j \tilde{\omega}_{j+2n}^{K-1} = 0 \quad (3)$$

$$\sum \tilde{\psi}_j^{K-1} = 0 \quad \sum \tilde{\psi}_j^2^{K-1} = \frac{1}{2} \quad \sum \tilde{\psi}_j \tilde{\psi}_{j+2n}^{K-1} = 0 \quad (4)$$

Denklem 3 ve 4'ü sağlayan değişkenler birbirleri ile dörtlü ayna filtre (quadrature mirror filter) ile bağlantı kurarlar. Yukarıda belirtilen denklemleri yeniden ifade etmek gerekirse, denklem 5 ve 6 'da dalgacık ve ölçek filtrelerin yeniden formüle edilmiş hali ortaya çıkmaktadır.

$$\tilde{w}_{j,t} = \sum_{l=0}^{L-1} \tilde{\omega}_{j,l} X_{t-l \bmod N} \quad t = 0, \dots, N-1 \quad (5)$$

$$\tilde{m}_{j,t} = \sum_{l=0}^{L-1} \tilde{\psi}_{j,l} X_{t-l \bmod N} \quad t = 0, \dots, N-1 \quad (6)$$

N örneklem içerisindeki sinyali temsilen bulunmaktadır ve n=1,2,3,..N olarak ifade edilmektedir.

3.2.2. Var Modeli

Sims (1980) tarafından geliştirilen Vektör Otoregresif (VAR) modeli iktisadi araştırmalarda, yoğunlukla kullanılmakla birlikte, uygulamalı ekonometri araştırmalarda sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. VAR modeli p sayıda değişkeni inceleyen bir formül ile ifade edilirse;

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Y_t içsel değişkenleri temsil eden bir vektördür ve t değeri 1'de T'ye kadar olan sayıları ifade etmektedir. β_0 sabit terimleri temsil eden bir vektör iken, β_i otoregresif parametreleri içeren bir matristir. ε_t ise ortalaması sıfır olan hata terimlerini içeren bir matristir. Denklem 7, VAR modelinin genel yapısını temsil etmekte ve birçok değişkenin modele eklenmesini temsil etmektedir. Denklem 8'de ise çalışmada kullanılan değişkenlerin sayısına uygun şekilde iki değişken için VAR modeli oluşturulmuştur.

$$\begin{aligned} Y_t &= \beta_{10} + \sum_{i=1}^p \beta_{11i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{12i} X_{t-i} + \varepsilon_{1t} \\ X_t &= \beta_{20} + \sum_{i=1}^p \beta_{21i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{22i} X_{t-i} + \varepsilon_{2t} \end{aligned}$$

(8)

VAR modeli bağlantılı analiz yöntemlerinden birisi de Granger nedensellik analizidir. Granger tarafından 1969 yılında geliştirilen testin amacı iki değişken arasındaki doğrusal ilişkinin nedensellik yönünü belirlemektir. X ve Y gibi iki değişkenden X’in Y’ ye veya Y’nin X’e olan Granger nedenselliğın ortaya çıkarılması için kullanılan bir yöntemdir. Granger nedensellik testi “VAR Granger Nedensellik / Blok Dışsallık Wald Testi” olarak da bilinmektedir ve araştırma boyunca bu şekilde adlandırılacaktır. Granger nedensellik testi iki değişken arasında oluşacak olan nedenselliğın yönünü belirlemek amacıyla uygulanma imkanını sağladığı gibi (bilateral/pairwise), birden fazla değişkenin nedenselliğın araştırılması amacıyla kullanılmasına da olanak sağlamaktadır (Gujarati ve Porter, 2009).

Çalışmada VAR analizi oluşturulma aşamasında uygun gecikme uzunluğının belirlenmesi gerekmektedir ve bu uzunluk dönüştürülmüş serilerde Akaike, Schwarz gibi yöntemlerle belirlenmektedir. Bu bağlamda, Gecikme uzunluğu derecesi Enders (2004) tarafından önerildiğı gibi seriler arasındaki dinamik ilişkinin varlığını sağlayabilecek uzunlukta olması gerekmektedir. Ha vd. (2018)’in çalışmalarında hem orijinal serilerde hem de dalgacık yöntemi ile ayrıştırılmış serilerin analizinde maksimum gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, çalışmamızda gecikme uzunluğu maksimum 3 olarak belirlenmiştir.

3. ANALİZ SONUÇLARI

Çalışmada VAR Granger Nedensellik / Blok Dışsallık Wald Test analizi öncesinde, serilerin durağın olup olmadıklarının belirlenmesi gerekmektedir. Buradan hareketle, Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi ile serilerin birim kök barındırıp barındırmadıkları incelenmiştir. Sonrasında, metodoloji kısmında belirtildiğı gibi orijinal serilerin ve ayrıştırılmış serilerin AR Granger Nedensellik / Blok Dışsallık Wald Test Sonuçlarına yer verilmiştir. Orijinal serilerin birim kök testleri sonuçları incelendiğinde GSYH serisinin tüm seçeneklerde birim kök barındırdığını sonucunda varılmaktadır. Ekolojik ayak izi serisi ise düzey seviyesinde sabit terimli olarak birim kök barındırdığı hem sabit hem de trendle ADF testi uygulandığında ise serilerin birim kök barındırmadığı ve serinin durağın olduğu sonucuna varılmıştır. Sabit ve trend eklenmediğı durumda ise EAİ serisi birim kök barındırmakta ve durağın olmadığı sonucuna varılmaktadır.

Tablo 2. Orijinal Serilerin ADF Birim Kök Test Sonuç Tablosu

Düzye			
		<i>EAI</i>	<i>GSYH</i>
Sabit	t - İstatistik	-1.0492	0,1529
	<i>prob .</i>	0,7294	0,9671
Sabit ve Trend	t - İstatistik	-6.5569***	-2.0837
	<i>prob .</i>	0.0000	0,5435
Sabit ve Trend Olmadan	t - İstatistik	1.9985	5.5153
	<i>prob .</i>	0,9883	1.0000
Birinci Fark			
		<i>EAI</i>	<i>GSYH</i>
Sabit	t - İstatistik	-12.2840***	-7.5016***
	<i>prob .</i>	0.0000	0.0000
Sabit ve Trend	t - İstatistik	-12.1827***	-7.4602***
	<i>prob .</i>	0.0000	0.0000
Sabit ve Trend Olmadan	t - İstatistik	-11.5773***	-5.2416***
	<i>prob .</i>	0.0000	0.0000

Serilerin farkı alındığında ise hem GSYH ve EAI serilerinin sabit, sabit ve trend, sabit ve trend olmadan birim kök barındırmadığını gözlemlenmektedir. Sonuç olarak serilerin ilk fark sonrasında durağanlığa ulaştığı sonucuna varılmaktadır.

Tablo 3. Kısa, Orta ve Uzun Dönem Serilerin ADF Birim Kök Test Sonuç Tablosu

		Düzye					
		<i>Kısa EAI</i>	<i>Kısa GSYH</i>	<i>Orta EAI</i>	<i>Orta GSYH</i>	<i>Uzun EAI</i>	<i>Uzun GSYH</i>
Sabit	t - İstatistik	-8.6337***	-9.6916***	-6.9706***	-3.3775**	-3.1142**	-4.9205***
	<i>prob .</i>	0.0000	0.0000	0.0000	0,0140	0,0285	0,0001
Sabit ve Trend Olmadan	t - İstatistik	-8.6832***	-9.7461***	-7.0093***	-3.3988***	-2,9793***	-4.9276***
	<i>prob .</i>	0.0000	0.0000	0.0000	0.0008	0,0032	0.0000

Orijinal serilerin birim kök testlerinin yanı sıra, frekans ayrıştırılması sonucunda ortaya çıkan serilerin birim kök testi Tablo 3'te incelenmiştir. MODW yöntemi ile frekanslarına ayrıştırılmış olan

serilerin, orijinal serilerin barındırabileceği trendlerin olmamasından dolayı birim kök incelenmesi sadece sabit olarak yapılmıştır.

Kısa, orta ve uzun dönem GSYH ve EAİ serileri birim kök barındırmadığı Tablo 3’te görülmektedir. Bu doğrultuda, Granger nedensellik testi için gerekli olan serilerin durağan olma şartına serilerin uygun olduğu gözlemlenmiştir. Orijinal seriler ve ayrıştırılmış serilerin Granger nedensellik sonuçlarına Tablo 4 ve Tablo 5’te yer verilmiştir. Serilerin birim kök test sonuçlarının elde edilen bilgiler ışığında, ekolojik ayak izi serisinde trend ve sabitli olarak incelendiğinde durağan olduğundan ötürü düzey halinde analize dahil edilirken, GSYH’nin birim kök barındırması nedeniyle ilk farkı alınarak eklenmiştir.

Tablo 4. Orijinal Serilerin VAR Granger Nedensellik / Blok Dışsallık Wald Test Sonuçları

Bağımlı Değişken: EAİ			
Dışsal	Ki-Kare	df	Prob.
GSYH	1.093681	3	0.7786
Bağımlı Değişken: GSYH			
Dışsal	Ki-Kare	df	Prob.
EAİ	0.733236	3	0.8654

Tablo 4 sonucuna göre EAİ’den GSYH’ye doğru olan granger nedensellik ilişkisi ve GSYH’den EAİ’ye olan granger nedensellik ilişkisi doğrulanmamıştır. Serilerin orijinal hallerinde ekolojik ayak izi ve gayrisafi yurt içi hasılanın birbirlerine karşı herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmaması sonucuna ulaşılmıştır. Danish vd. (2019) çalışmasının sonucuna benzer şekilde değişkenler arasında ilişkiye rastlanılmamıştır.

Orijinal serilerden elde edilen sonuçların aksine, frekansları ayrıştırılmış serilerin VAR Granger Nedensellik / Blok Dışsallık Wald Test Sonuçları orta dönem haricinde granger nedenselliğin varlığı gözlenmiştir. Kısa dönem granger nedensellikte hem EAİ’den GSYH’ya hem de GSYH’dan EAİ’ye karşılıklı granger nedenselliğin olduğu hipotezi kabul edilmiştir. Kısa dönem sonuçları, Akinsola vd. (2022)’in Brezilya için; İbrahim ve Hanafy (2020)’nin Mısır için; Danish ve Khan (2019)’nin BRICS ülkeleri için, Emir ve Karlılar (2022) ve Özcan (2018) Türkiye için Destek ve Sarkodie (2019)’in 11 yeni sanayileşmiş ülkeler için yaptıkları çalışmalarıyla paraleldir.

Tablo 5. MODWT Yöntemiyle Ayrıştırılmış Serilerin VAR Granger Nedensellik / Blok Dışsallık Wald Test Sonuçları

Bağımlı Değişken: Kısa EAI			
Dışsal	Ki-Kare	df	Prob.
Kısa GSYH	13.06050	3	0.0045
Bağımlı Değişken: Kısa GSYH			
Dışsal	Ki-Kare	df	Prob.
Kısa EAI	10.57899	3	0.0142
Bağımlı Değişken: Orta EAI			
Dışsal	Ki-Kare	df	Prob.
Orta GSYH	1.818395	3	0.6109
Bağımlı Değişken: Orta GSYH			
Dışsal	Ki-Kare	df	Prob.
Orta EAI	2.619738	3	0.4540
Bağımlı Değişken: Uzun EAI			
Dışsal	Ki-Kare	df	Prob.
Uzun GSYH	83.92833	3	0.0000
Bağımlı Değişken: Uzun GSYH			
Dışsal	Ki-Kare	df	Prob.
Uzun EAI	0.564271	3	0.9046

Orta dönem serilerinde kısa ve uzun dönem serilerinden farklı olarak her iki değişkenin birbirlerine karşı granger nedensellik hipotezleri doğrulanamamıştır. Buradan hareketle kısa dönemde karşılıklı olan granger nedenselliğin orta dönemde gözlemlenemediği olgusuna ulaşılmıştır. Orta dönemde elde edilen sonuçlar ile orijinal serilerin sonuçları benzerlik göstermektedir.

Son olarak, değişkenlerin uzun dönemde granger nedensellikleri incelendiğinde ise hem kısa hem de orta dönem sonuçlarından farklı bir sonucun ortaya çıktığı görülmektedir. Uzun dönem GSYH'dan uzun dönem EAI'ye doğru granger nedenselliğin varlığı hipotezi kabul edilirken, uzun dönem EAI'den uzun dönem GSYH'ya granger nedenselliğin olmadığı gözlemlenmiştir. Benzer sonuçlar, Udemba (2020), Ahmed vd. (2020), Ahmed ve Wang (2019), Addai (2022)'nin çalışmalarında da görülmektedir.

Granger nedensellik analiz sonuçlarından yola çıkarak, kısa dönemde her iki değişkenin birbirlerine granger nedensellik sağladıkları, bu durumun orta dönemde gözlemlenmediği ve uzun dönemde ise değişkenlerden sadece GSYH’nin granger nedensellik sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

4. SONUÇ

Sürdürülebilir ekonomik büyümenin gereksinimlerinin yerine getirilebilmesi için ekonomilerde çevresel kirlilik kavramı önem kazanmıştır. Bu bağlamda, ülkelerin ekolojik ayak izlerinin değişimleri ve ekonomik büyümeleri arasındaki ilişki literatürde önemli bir yer kazanmaya başlamıştır. Çalışmada Türkiye’de 1961-2018 yılları arasındaki ekolojik ayak izi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik araştırılmış ve ekolojik ayak izinin ekonomik büyümeye nedensellik sağlayıp sağlamadığı incelenmiştir. Literatürde, nedenselliğin olup olmaması ve nedenselliğin yönü ile ilgili birçok farklı sonuca ulaşılmıştır.

Çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak serilerin orijinal hallerinin dışında, farklı frekans aralıklarındaki nedensellik ilişkileri de incelenerek kısa, orta ve uzun dönemdeki nedensellik ilişkisinin nasıl değiştiği gözlemlenmiştir.

Ekolojik ayak izi ve ekonomik büyüme verilerinin orijinal serileri ile yapılan granger nedensellik sonuçlarında herhangi bir nedensellik ilişkisinin varlığına rastlanamamıştır. Azami Çakışık Kesikli Dalgacık Dönüşümü yöntemi ile elde edilen farklı frekanslara sahip seriler arasında nedensellik ilişkisi sonuçları farklılaşmaktadır.

İlk olarak, d1 ve d2 frekanslarının toplamından elde edilen ve 2-8 zaman aralığına denk olan kısa dönem frekansı olarak adlandırdığımız frekans aralığında, ekolojik ayak izi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi karşılıklı bir sonuç açığa çıkartmaktadır.

8-16 yıl zaman aralığına denk olan d3 frekansının orta dönem olarak kabul edilmesiyle elde ettiğimiz orta dönem frekans aralığında ise herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanamamıştır. Orijinal seriler ile elde edilen sonuca benzer şekilde elde edilen bu durum serilerin orta dönem frekans aralığında bire birlerinin hareketlerinden etkilenmediği sonucunu ortaya çıkartmaktadır.

Son olarak, 32-64 yıl zaman aralığına denk olan d4 ve d5 frekanslarının toplamından elde edilen serilerin oluşturduğu uzun dönem frekans aralığında ise serilerin nedensellik ilişkilerinin tek yönlü olduğu ve nedenselliğin büyümeden ekolojik ayak izine doğru olduğu sonucuna varılmaktadır.

Analiz sonuçlarından da anlaşılacağı üzere, orijinal seriler ve farklı frekans aralıklarından elde edilmiş serileri dayalı granger nedensellik sonuçları birbirinden farklı sonuçlar vermektedir. Orijinal seriler incelendiğinde rastlanamayan nedensellik ilişkisi, kısa dönemde karşılıklı iken uzun dönemde ise sadece ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru olduğu sonucuna varılmaktadır. Böylelikle,

ilişkinin orijinal serilerde bulunmadığını, ayrıştırılmış serilerde ise kısa ve uzun dönemde olduğu gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, M., Jiang, P., Majeed, A., Umar, M., Khan, Z., ve Muhammad, S. (2020). The Dynamic Impact of Natural Resources, Technological Innovations and Economic Growth on Ecological Footprint: An Advanced Panel Data Estimation. *Resources Policy*(9).
- Akbulut Yıldız, G., ve Yıldız, B. (2022). Çevresel Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Ekolojik Ayak İzi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Sayıştay Dergisi*, 33(126), 473-498.
- Anderson, F. (2016). Identifying and Modelling Cycles and Long Waves in Economic Time Series. J. Ljungberg içinde, *Structural Analysis and the Process of Economic Development* (s. 34-55). Routledge.
- Apaydın, Ş. (2020). Küreselleşmenin Ekolojik Ayak İzi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(1), : 23-42.
- Appannagari, R. R. (2017). Environmental Pollution Causes and Consequences: A Study. *North Asian International Research Journal of Social Science & Humanities*, 3(8), 151-161.
- Aslan, A., Destek, M., ve Okumus, I. (2018). Sectoral Carbon Emissions and Economic Growth in the US: Further Evidence from Rolling Window Estimation Method. *Journal of Cleaner Production*, 200(1), 402-411.
- Boev, P., Burenko, D., Shvarts, E., Diep, A., Hanscom, L., Iha, K., Kelly, R., Martindill, J., Wackemagel, M., Zokai, G. (2016). *Ecological Footprint of the Russian Regions*. Moscow: WWF.
- Çakmak, E., ve Acar, S. (2022). The Nexus Between Economic Growth, Renewable Energy and Ecological Footprint: An Empirical Evidence from Most Oil-Producing Countries. *Journal of Cleaner Production*, 352, 131548.
- Danish, Hassan, S. T., Baloch, M. A., Mahmood, N., ve Zhang, J. W. (2019). Linking Economic Growth and Ecological Footprint Through Human Capital and Biocapacity. *Sustainable Cities and Society*(47), 1-10.
- Destek, M., ve Sarkodie, S. (2019). Investigation of Environmental Kuznets Curve for Ecological Footprint: The Role of Energy and Financial Development. *Science of The Total Environment*, 650, 2483–2489.
- Dünya Bankası. (2023, 01 02). Gayrisafi Yurtiçi Hasıla: <https://data.worldbank.org> adresinden alındı
- Emir, F., ve Karlilar, S. (2022). Application of RALS Cointegration Test Assessing the Role of Natural Resources and Hydropower Energy on Ecological Footprint in Emerging Economy. *Energy & Environment*, 0958305X211073807.
- Enders, W. (2004). *Applied Time Series Econometrics*. Hoboken: John Wiley and Sons.
- Erat, V., ve Kaçer, F. (2021). Küresel Isınma Sorun ve Çözüm Önerileri. F. Ünal, ve A. Kayan içinde, *Çevre Sorunları ve Çözüm Önerileri* (s. 239-264). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Friedl, B., ve Getzner, M. (2003). Determinants of CO2 Emissions in a Small Open Economy. *Ecological Economics*, 45, 133-148.
- Gallegati, M., Gallegati, M., Ramsey, J., ve Semmler, W. (2011). The US Wage Phillips Curve across Frequencies and over Time. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 73(4), 489-508.

- Galli, A., Kitzes, J., Niccolucci, V., Wackernagel, M., Wada, Y., ve Marchettini, N. (2012). Assessing the Global Environmental Consequences of Economic Growth through the Ecological Footprint: A focus on China and India. *Ecological Indicators*(17), 9-107.
- Global Footprint Network*. (2023, 01 02). Ekolojik Ayak İzi: <https://www.footprintnetwork.org/> adresinden alındı
- Grossman, G., ve Krueger, A. (1991). *Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement*. NBER Working Paper No. 3914. <https://www.nber.org/papers/w3914> adresinden alındı
- Gujarati, D., ve Porter, D. (2009). *Basic Econometrics*. New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Ha, J., Tan, P.-P., ve Goh, K.-L. (2018). Linear and Nonlinear Causal Relationship Between Energy Consumption and Economic Growth in China: New Evidence Based on Wavelet Analysis. *PLoS ONE*, 13(5), : e0197785.
- Hassan, S. T., Xia, E., Khan, N. H., ve Shah, S. M. (2019). Economic Growth, Natural Resources, and Ecological Footprints: Evidence from Pakistan. *Environmental Science and Pollution Research*(26), 2929-2938.
- Jebli, M., Youssef, S., ve Ozturk, I. (2016). Testing Environmental Kuznets Curve Hypothesis; The Role of Renewable and Non-Renewable Energy Consumption and Trade in OECD Countries. *Ecological Indicators*, 60, 824-831.
- Jian-Bin, H., Shao-Wu, W., Yong, L., Zong-Ci, Z., ve Xin-Yu, W. (2012). Debates on the Causes of Global Warming. *Advances in Climate Change Research*, 3(1), 38-44.
- Kais, S., ve Sami, H. (2016). An Econometric Study of The Impact of Economic Growth and Energy Use on Carbon Emissions: Panel Data Evidence From Fifty Eight Countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 59, 1101-1110.
- Kılıç, S. (2018). Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Politikası. E. Akman, ve C. Babaoğlu içinde, *Türkiye'de Kentsel Alan ve Çevre Politikaları analizleri* (s. 243-162). Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Kitzes, J. v. (2009). A Research Agenda for Improving National Ecological Footprint Accounts. *Ecological Economics*, 68(7), 1991-2007.
- Kitzes, J., Wackernagel, M., Jonathan Loh, A. P., ve Tea, K. (2008). Shrink And Share: Humanity's Present and Future Ecological Footprint. *Phil. Trans. R. Soc.*(363), 467-475.
- Köksal, C., Işık, M., ve Katircioğlu, S. (2020). The Role of Shadow Economies in Ecological Footprint Quality: Empirical Evidence from Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 13457-13466.
- Kurnaz, L. (2019). *Son Buzullar Erimeden*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Ozcan, B., Apergis, N., ve Shahbaz, M. (2018). A Revisit of The Environmental Kuznets Curve Hypothesis for Turkey:New Evidence From Bootstrap Rolling Window Causality. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 32381-32394.
- Öner, İ., Yeşilyurt, M., ve Yılmaz, E. (2017). Wavelet Analiz Tekniği ve Uygulama Alanları. *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 42-56.
- Pata, U. (2018). The Influence of Coal and Noncarbohydrate Energy Consumption on CO2 Emissions: Revisiting the Environmental Kuznets Curve Hypothesis for Turkey. *Energy*, 160(1), 1115-1123.
- Percival, D., ve Walden, A. (2013). *Wavelet Methods for Time Series Analysis*. New York: Cambridge University Press.

- Radmehr, R., Shayanmehr, S., Ali, E., Ofori, E., Jasińska, E., ve Jasiński, M. (2022). Exploring the Nexus of Renewable Energy, Ecological Footprint, and Economic Growth through Globalization and Human Capital in G7 Economics. *Sustainability*, 14(19), 12227.
- Rao, C., ve Yan, B. (2020). Study on the Interactive Influence Between Economic Growth and Environmental Pollution. *Environ Sci Pollut Res*(27), 39442–39465.
- Sarkodie, S., ve Strezov, V. (2018). Empirical Study of The Environmental Kuznets Curve and Environmental Sustainability Curve Hypothesis for Australia, China, Ghana and USA. *Journal of Cleaner Production*, 201, 98–110.
- Schaefer, F., Luksch, U., Steinbach, N., Cabeça, J., ve Hanauer, J. (2006). *Ecological Footprint and Biocapacity*. Luxemburg: EU.
- Sertoglu, K., Philip, L., ve Emir, F. (2021). Assessing the Role of Agriculture and Energy Use on Environmental Sustainability: Evidence from RALS Cointegration Technique. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(6), 50–59.
- Shahbaz, M., Solarin, S., Hammoudeh, S., ve Shahzad, S. (2017). Bounds Testing Approach to Analyzing The Environment Kuznets Curve Hypothesis with Structural Breaks: The Role of Biomass Energy Consumption in the United States. *Energy Economics*, 68, 548–565.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica*, 48, 1-48.
- Toth, G., ve Szigeti, C. (2016). The Historical Ecological Footprint: From Over-Population to Over-Consumption. *Ecological Indicators*(60), 283-291.
- Wang, J., ve Dong, K. (2019). What Drives Environmental Degradation? Evidence from 14 Sub-Saharan African countries. *The Science of the Total Environment*, 656, 165–173.
- Wiedmann, T., ve Barrett, J. (2010). A Review of the Ecological Footprint Indicator—Perceptions and Methods. *Sustainability*(2), 1645-1693.
- Xiong, J., ve Xu, D. (2021). Relationship Between Energy Consumption, Economic Growth and Environmental Pollution in China. *Environmental Research*(194).

BIBLIOMETRIC MAPPING OF STUDIES ON GREEN ACCOUNTING IN HEALTH SAĞLIK ALANINDA YEŞİL MUHASEBE İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK HARİTALAMASI

Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT¹, İlknur ARSLAN ARAS², Gülşen ÇELİK³, Ezgi ÖRS GÜNENÇ⁴

1. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, seyhan.cil@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1012-3605>
2. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Kurumları Yönetimi, ilknur.arslan@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4030-0158>
3. Öğr. Gör., Balıkesir Üniversitesi, Sındırgı Meslek Yüksekokulu, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı, gulsen.celik@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8377-8851>
4. Doktora Öğrenci, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Kurumları Yönetimi, ezgi.ors@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6824-9705>

Abstract

The aim of this study is to examine the structure of studies on green accounting in the field of health using the bibliometric technique of science mapping. Data were collected from the Web of Science database between 1945-2022 using 3 different search strategies. 59 publications were analyzed using VOSviewer and R-Studio software. The results showed that 2018 was the most effective year, although there was no steady increase in publication and citation trends. In both analyses, the keywords were clustered around environmental accounting. When the thematic map of the keywords was examined, it was seen that protection, environmental accounting, and externalities were the basic themes. In addition, the country which had the most citation in the field was the United States. Researchers who would like to study green accounting in the field of health should prioritize greenhouse gases, social and environmental accounting, green growth, and biodiversity, which are among the motor themes, in their studies..

Keywords: *Green Accounting, Environmental Accounting, Science Mapping.*

Öz

Bu çalışmanın amacı sağlık alanında yeşil muhasebe konusunda yapılan çalışmaların yapısını bilim haritalama tekniğiyle incelemektir. Erişilen veriler Web of Science veri tabanından 1945-2022 tarihler arasında 3 farklı arama stratejisi kullanılarak toplanmıştır. Çalışmada yer alan 59 yayın VOSviewer ve R-Studio yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda yayın ve atıf eğilimlerinde düzenli artış olmamakla birlikte en etkili yılın 2018 yılı olduğu görülmüştür. Her iki analizde de anahtar kelimeler çevresel muhasebe kümesi etrafında toplanmıştır. Anahtar kelimelerin tematik haritası incelendiğinde koruma, çevresel muhasebe ve dışsallıkların temel temalarda yer aldığı görülmüştür. Ayrıca bu alanda en fazla atıf alan ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olduğu görülmektedir. Sağlık alanında yeşil muhasebe çalışmak isteyen araştırmacılar, çalışmalarında motor temalardan olan sera gazı, sosyal ve çevresel muhasebe, yeşil büyüme ve biyoçeşitlilik konularına öncelik verebilir.

Anahtar Kelimeler: *Yeşil Muhasebe, Çevre Muhasebesi, Bilim Haritalama.*

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
13.04.2023 04.13.2023

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
01.08.2023 08.01.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1282690>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; sağlık alanında yeşil muhasebe konusunda yapılan çalışmaların yapısını bilim haritalama tekniğiyle incelemektir. Bu çalışma ile hedeflenenler aşağıda yer almaktadır. 1. Sağlıkta yeşil muhasebe alanındaki yayın eğilimlerini incelemek. 2. Ulaşılan yayınlarda yer alan etkili anahtar kelimeleri ve kelime kümelerini belirleyerek görselleştirmek. 3. Anahtar kelimelerin tematik haritalarını belirleyerek öne çıkan alanları keşfetmek. 4. En çok atıf yapılan ülke ve dergileri belirleyerek görselleştirmek. Bu çalışma ile sağlık alanında yeşil muhasebe konusunu işleyen çalışmalar ön plana çıkarılarak yıllar içerisindeki temaları ve evrimleri ele alınacaktır. Böylece bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara konuyla ilgili bir yol haritası sunulmuş olacaktır.

Araştırma Soruları

Sağlık alanında yeşil muhasebe ile ilgili yapılan yayınların kavramsal yapısı nasıldır?

Literatür Araştırması

Birçok işletme küresel ve bölgesel kirliliklere neden olmakla birlikte ekonomik kalkınmanın ve büyümenin odak noktası olarak kabul edilmektedir. Ortaya çıkan çevre sorunlarından sonra işletmelerin çevreye karşı duyarlı olma gerekliliği ve çevre ile alakalı çalışmaların muhasebe sürecine dahil edilmesi sonucunda “yeşil muhasebe” ya da çevre muhasebesi” kavramı ortaya çıkmıştır (Antepli ve Aslan, 2018). Literatürde çevre muhasebesi olarak da adlandırılan yeşil muhasebe Moorthy ve Yacob’e (2013) göre, çevresel eko-denetim ve çevresel bilgi ile ilgili olduğu ve bir işletmenin çevresel yönleri ile ilgili malzeme ve maliyet bilgilerinin tanımlanması, izlenmesi, analiz edilmesi ve son olarak raporlanması şeklinde tanımlanmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada verilerin analizi ve bilgi haritalarının geliştirilmesi ve görselleştirilmesi için VOSviewer ve Bibliometrix yazılımı birlikte kullanılmıştır. VOSviewer, ilişkiyi belirtmek için bibliyometrik ağların mesafeye dayalı görselleştirmelerini sağlamaktadır (Eck & Waltman, 2014). Bu analiz, modalite aracılığıyla terimlerin yakınlığını gösterir. İlişki, öğeler arasındaki mesafeye göre hesaplanır. Yani terimler arasındaki mesafe ne kadar büyükse, maddeler arasındaki ilişki o kadar zayıftır (Van Eck ve Waltman, 2014). R-bibliometrix paketi, R Studio yazılımları kullanılarak gerçekleştirilen, Aria ve Cuccurullo (2017) tarafından geliştirilen bibliometrix paketidir. Bibliometrix, bibliyografik bağlantı ağları, ortak alıntı ağları, ortak yazarlık ağları ve birlikte oluşum ağları oluşturmak için güçlü işlevlere sahiptir. Eksiksiz bir veri içe aktarma, veri dönüştürme, veri analizi ve bilimsel görselleştirme süreciyle Bibliometrix, temel olarak bibliyometrik analizin gereksinimlerini karşılar. Ayrıca Bibliometrix'in işlevleri sürekli genişlemektedir (Aria ve Cuccurullo, 2017). Tema evrimsel analizi, birlikte oluşum matrisleri oluşturmak ve kümelenmiş stratejik koordinat diyagramları (yoğunluk ve merkeziliğe dayalı) elde etmek için ve tematik küme analizi gerçekleştirmek için kullanılabilir. Tema evrimsel analizleri farklı zaman dilimlerinde öne çıkan konuların ortaya çıkarılmasına ve potansiyel

araştırma konularının tahmin edilmesine yardımcı olmaktadır (Shen vd., 2022). Tespit edilen araştırma temaları, iki özel araç kullanılarak merkezilik ve yoğunluk sıralaması değerlerine göre kategorilere ayrılmaktadır (Cobo vd., 2012; Robles vd., 2021).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada sağlık alanında yeşil muhasebe konusunda yapılan çalışmaların yapısını bilim haritalama tekniğiyle incelenmiştir. Sağlıkta yeşil muhasebe alanındaki yayın eğilimlerini, en etkili ülke, dergi ve anahtar kelimeleri ve tematik evrimlerini keşfetmek hedeflenmiştir. 59 yayının incelendiği çalışmada VOSviewer ve R-Stüdyo yazılımları birlikte kullanılmıştır. Analiz sonunda yayın ve atıf eğilimlerinde düzenli artış olmamakla birlikte en etkili yılın 2018 yılı olduğu görülmektedir. Her iki analizde de anahtar kelimeler çevresel muhasebe kümesi etrafında toplanmıştır. Anahtar kelimelerin tematik haritası incelendiğinde koruma, çevresel muhasebe ve dışsalıkların temel temalarda yer aldığı görülmüştür. Ayrıca bu alanda en fazla atıf alan ülke ABD, en fazla ilgi duyulan dergi Bradford's Yasasına göre; Ecological Modelling, atıf ağ analizine ise Journal of Enviromental Economics and Management dergileri olmuştur. Sağlık alanında yeşil muhasebe çalışmak isteyen araştırmacılar, çalışmalarında motor temalardan olan sera gazı, sosyal ve çevresel muhasebe, yeşil büyüme ve biyoçeşitlilik konularına öncelik verebilirler. Çalışmanın verilerinin sadece Web of Science veri tabanından alınarak yapılması bu çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Araştırmacılar bundan sonra yapılacak olan çalışmalara diğer veri tabanlarını da dahil ederek daha zengin bir veri seti elde edebilirler. Ayrıca daha çeşitli analiz programları (Scimat, CiteSpace, Bibexcel, Histicite, Sci2) kullanılarak görseller çeşitlendirilebilir. Alanla ilgili az sayıda çalışma bulunduğundan ayrıntılı bir doküman analizi incelenmesi de önerilmektedir.

1. INTRODUCTION

Hospitals that provide emergency, outpatient, and inpatient services are healthcare institutions that provide individual healthcare services. There are many types of waste in hospitals, such as liquid waste, medical waste, non-medical waste and gaseous waste, and improper separation of these wastes can cause problems for the environment. As health institutions, hospitals have responsibilities to reduce or prevent negative effects that may harm the environment. In line with these efforts, the concept of “Green Accounting” has emerged (Ashari & Anggoro, 2021). Considering environmental resources and the changes in these resources, the system that provides a database to determine policies and develop formulas for the growth and development of a country is also called green accounting (Süklüm, 2019).

Over a relatively long period, the increase in health expenditure has led to constant reviews and recurring debates about the need for green accounting as part of health expenditure reforms. Recently, green accounting innovations have been implemented by European countries and the US, as a part of sustainable health expenditure control, and these innovations have been initiated to increase efficiency and limit costs in an effective environment of health service delivery (Geisler et al., 2011). For this reason, it is very important to give the necessary importance to the notion of green accounting in healthcare institutions and to carry out studies in this direction. Bibliometric mapping provides a visual representation of the knowledge domain, highlighting the key research topics, influential articles, and relationships between different areas of study. It can help researchers identify emerging research trends, gaps in the literature, and potential collaborations. Furthermore, bibliometric maps can be used to assess the impact of specific articles or authors within the research community (Van Eck & Waltman, 2014; Börner et al., 2007).

This study was conducted to map the studies on green accounting in the field of health using bibliometric approaches. It is thought that this study, which reveals the thematic evolutions of the keywords used in studies on green accounting in the field of health, the keywords that come to the fore or remain in the background, and the most influential journals and countries, will be a guide for relevant researchers.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

Although many businesses cause both global and regional pollution, they are considered as focal points of economic development and growth. The concept of "green accounting or environmental accounting" has emerged as a result of the necessity of businesses to be sensitive to the environment and the inclusion of environmental studies in the accounting process (Antepli & Aslan, 2018). Moorthy and Yacob (2013) define green accounting, which is also called environmental accounting in the literature, as a concept that is related to environmental eco-audit and environmental information, and that includes the identification, monitoring, analysis and finally reporting of material and cost information involved

to the environmental aspects of a business. Raka Sukawati, Astawa, and Silaen (2020) explain green accounting as diverse efforts to gather, analyze, evaluate, and make ready reports on environmental and financial data in order to minimize the impact and cost caused by environmental detriment. On the other hand, Tu and Huang (2015) define green accounting as measuring, recording, and explaining the efficacies of environmental activities on the financial situation of firms through a set of accounting practices. Green accounting activities consist of environmental consciousness, environmental participation, and environmental reporting (Raka Sukawati et al., 2020). Finally, Schaltegger and Burritt (2000) describe green accounting as activities that include the processes of explaining, examining, and recording the economic effects of an environmental activity or environmental problems. In line with these definitions, the characteristics of green accounting can be listed as follows (Özbirecikli, 2002).

- *It is a financial accounting in terms of accounting for environmental effects,*
- *It is a cost accounting in terms of making cost information accessible and auditable,*
- *It is a management accounting in terms of presenting the information in the management process,*
- *It is an environmental report in terms of reporting environmental activities and performance,*
- *It is an audit tool in terms of auditing the environmental performance and presenting it to the public by having it certified.*

Increasing consciousness of environmental costs and their integration into corporate performance reporting has led to the evolution of a new environmental dimension of accounting (Novavic Buric et al., 2022). Green accounting, which makes environmental expenditures a part of the operating cost, it argues that environmental performance should be increased by preserving the existing profit, or a new way of thinking should be adopted to meet green accounting rules (Tu & Huang, 2015). Green accounting is concerned to recording the environmental information and costs in the body of financial statements in the past and future, and the uncertainties and questions brought about by environmental capital expenditures raise many difficulties in the accounting profession (Gibbon & Lal Joshi, 1999). Green accounting should be able to respond with a cost-benefit approach to how efficient an organization is in its environmental management process (Nonavic Buric et al., 2022). Green accounting provides important cost data in order to reveal the contributions of enterprises to environmental safety studies and economic development. (Maama & Appiah, 2019). For example, when a hospital wants to assess the environmental costs associated with its energy consumption, it can calculate costs by taking into account the sources of energy consumption, energy efficiency measures and renewable energy use. This allows the hospital to determine the costs associated with energy consumption and evaluate the improvements it can make to increase energy efficiency.

Environmental accounting and reporting are becoming more and more important for stakeholders and organizations because the environmental and social performance of a business has a

considerable effect on financial health (Maama & Appiah, 2019). In recent years, countries and unions such as the United States, Japan, European Countries, the United Nations, and Taiwan have been promoting green accounting guidelines. These countries affect the production activities of the enterprises and take measures to prevent them from harming the environment while producing. Multinational companies are placing more and more emphasis on examining green accounting data before working with suppliers. Businesses in order to protect profits and regulate costs, they should turn to green accounting and make improvements in product designs (Tu & Haung, 2015).

With the emergence of the notion of sustainable development in the 1970s, green accounting became a new branch of accounting science (Ding et al., 2014). The first step in protecting the environment and expanding the use of renewable energy sources is the implementation of green accounting standards that express environmental awareness behaviors in monetary units (Stanojevic et al., 2010). Many businesses, especially SMEs (Small Medium Enterprises) and investors are now interested in being "green" as they value environmental responsibility. The concept of green here provides important information about the environment and economy by dealing with development and better natural resources, sustainable energy sources and green accounts (Abdel-Rahim & Abdel-Rahim, 2016).

3. RESEARCH METHODOLOGY

3.1. Purpose of the Research

The aim of this study is to examine the structure of studies on green accounting in the field of health using the bibliometric technique of science mapping.

The objectives of this study are listed below.

1. To examine the publication trends in the field of green accounting in health.
2. To identify and map the most effective keywords and word clusters in the publications.
3. To discover prominent areas by identifying thematic maps of keywords.
4. To identify and map the most cited countries and journals.

In this study, studies dealing with green accounting in the field of health are examined, and their themes and evolutions over the years are discussed. Thus, a roadmap is presented to researchers who plan to work in this field.

3.2. Research Design

Bibliometrics, as a concept, is a method that provides information about countries, authors, cooperation, keywords, scientific disciplines, and journals of the articles with statistical and mathematical tools (Kurutkan & Orhan, 2018). Bibliometric analysis is a common and accurate method

for examining and analyzing large volumes of scientific data. At the same time, bibliometric approaches are critical for recognizing the strengths and weaknesses of any field of study (Zeinoun et al., 2020; Bormann et al., 2015).

In this study, VOSviewer and Bibliometrix software were used together for the analysis of data and the development and visualization of information maps. VOSviewer provides visualization of bibliometric networks based on distances in order to reveal the relationships between studies. (Eck & Waltman, 2014). This analysis shows the proximity of terms through modality. The relationship is calculated based on the distance between the items. In other words, the greater the distance between terms is, the weaker the relationship between the items becomes (Eck & Waltman, 2014). The R-bibliometrix package was developed by Aria and Cuccurullo (2017) using R Studio software. Bibliometrix is a free and open-source software tool designed for bibliometric analysis. The R-based software package bibliometrix has been extensively designed to analyze all publications. Bibliometric analysis is a quantitative method used to study scientific literature and its impact, using data such as citations, co-authorship, and publication patterns. Bibliometrix allows users to import bibliographic data from various sources, such as Web of Science, Scopus, and PubMed, and analyze the data using a wide range of bibliometric indicators and visualization tools. These indicators include citation analysis, co-citation analysis, bibliographic coupling, and network analysis. Bibliometrix is a powerful tool for researchers, librarians, and other professionals who need to analyze scientific literature for research, evaluation, or decision-making purposes. It provides a user-friendly interface for performing complex bibliometric analyses, and its open-source nature allows for customization and extension of its functionality by users and developers. (Aria & Cuccurullo, 2017).

Thematic evolutionary analysis is a research method used to analyze how themes and concepts evolve over time in a body of literature. It is a combination of thematic analysis and evolutionary analysis, two established methods used in qualitative research and evolutionary biology, respectively. Thematic analysis involves systematically coding data to identify themes and categories, and then interpreting and describing the themes in relation to the research questions or objectives. Thematic evolutionary analysis applies the principles of thematic analysis to a body of literature, such as journal articles or books, and examines how themes and concepts change over time. It involves identifying and categorizing themes and concepts within the literature, and then analyzing how these themes and concepts change over time, either within individual publications or across a larger body of literature. Thematic evolutionary analysis can be used to study a wide range of research questions, such as how scientific concepts and ideas have evolved over time, how different fields of research have developed and interacted over time, or how public attitudes towards certain issues have changed over time.

The process of thematic evolutionary analysis typically involves several steps, including:

- Data collection: Collecting a body of literature to be analyzed, such as journal articles or books.

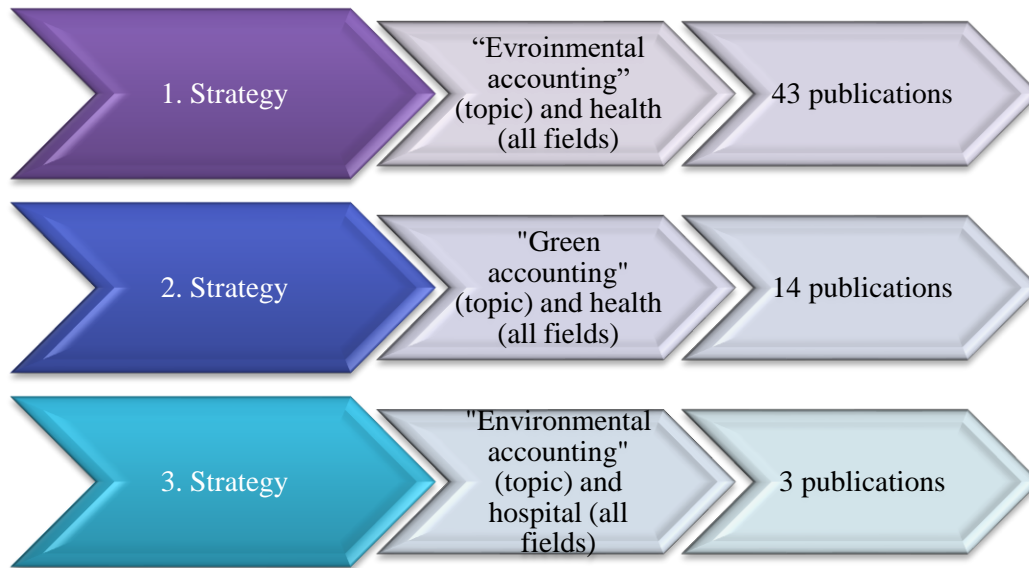
- Coding: Systematically coding the data to identify themes and concepts.
- Analysis: Analyzing the themes and concepts to identify patterns and trends in how they have evolved over time.
- Interpretation: Interpreting the results in relation to the research questions or objectives.

Thematic evolutionary analysis is a useful research method for gaining insights into the evolution of ideas, concepts, and fields of research over time. It can provide valuable information for researchers, policymakers, and other stakeholders who need to understand how trends and patterns have developed over time and what they might mean for the future. (Cobo et al., 2012; López-Robles et al., 2021).

3.3. Research Model and Data Collection Techniques

In this study, the Web of Science (WoS) Core Collection was used for bibliometric analysis. WOS is the most frequently used database in the academic field (Merigó et al., 2015).

Figure 1. Search Strategy

The data includes the studies that took place between 01.01.1945 and 31.12.2022. 3 different searches were performed, and the data were combined. In the first search, the "environmental accounting" topic and the health all fields' options were searched. As a result, a total of 43 publications were reached. In the second search, 14 publications were reached by scanning the "green accounting" topic and health all fields' options. In the third search, the "environmental accounting" topic and the hospital all fields' options were searched and 3 studies were found. One of the studies was excluded because it was included in the other search. All publication types such as articles and book chapters and publications written in all languages were included in the data set. While searching, "Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED)--1945-31.12.2022, Social Sciences Citation Index (SSCI)--1956-31.12.2022, Social Sciences Citation Index, (SSCI)--1956-31.12.2022, Arts & Humanities Citation

Index (AHCI)--1975-31.12.2022, Arts & Humanities Citation Index (AHCI)--1975-31.12.2022, Conference Proceedings Citation Index – Science (CPCI-S)--1990-31.12.2022, Conference Proceedings Citation Index – Science (CPCI-S)--1990-31.12.2022, Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities (CPCI-SSH)--1990-31.12.2022, Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities (CPCI-SSH)--1990-31.12.2022 Book Citation Index – Science (BKCI-S)--2005-31.12.2022 Book Citation Index – Science (BKCI-S)--2005-31.12.2022, Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH)--2005-31.12.2022, Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH)--2005-31.12.2022, Emerging Sources Citation Index (ESCI)--2005-31.12.2022, Emerging Sources Citation Index (ESCI)--2005-31.12.2022” were selected and no index restriction was applied. As a result, a total of 59 studies were analyzed. The results were downloaded in CSV format for processing using VOSviewer to visualize and analyze trends in bibliometric form.

4. FINDINGS

This part of the current study includes the findings.

Figure 2. Number of Publications and Citations by Years

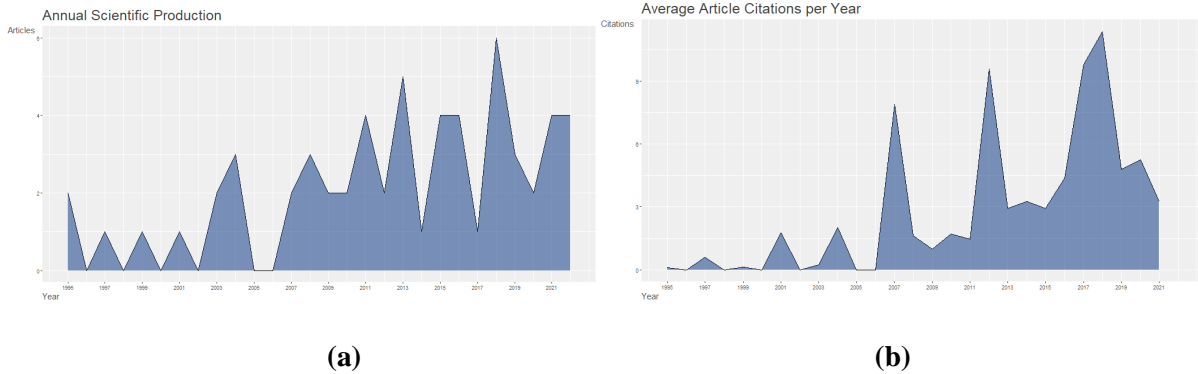
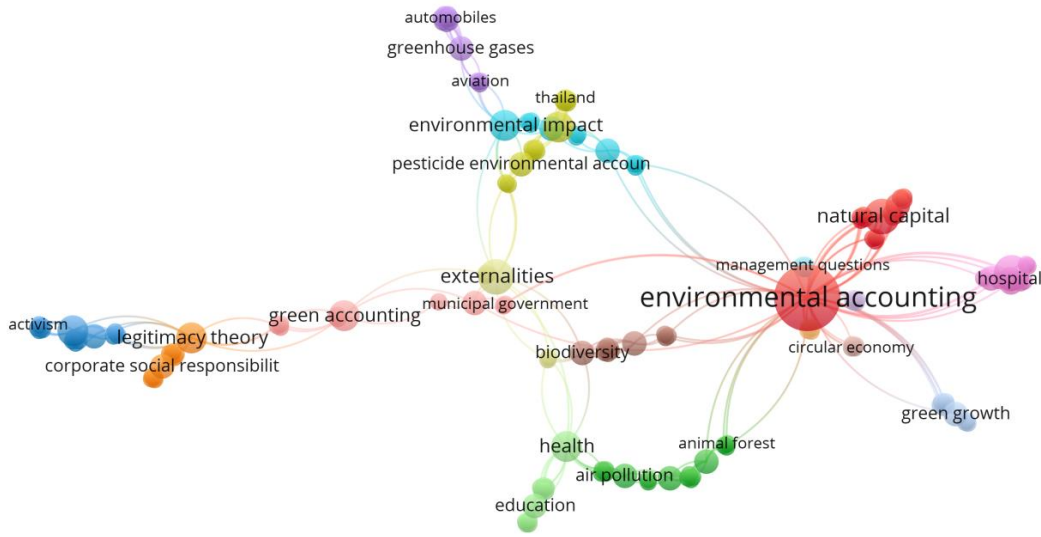

Figure 2 examines the publication and citation trends of studies in the field of green accounting in health are examined. Figure 1(a) shows the number of publications by year. Of the 59 publications examined, 43 were articles, 10 were (conference) papers, 1 was a letter to the editor, and 5 were reviews. Although the publications did not increase steadily, it is seen that most publications were in 2018 with 6 publications. Figure 1(b) indicates the number of citations by year. As with the number of publications, the highest number of citations occurred in 2018.

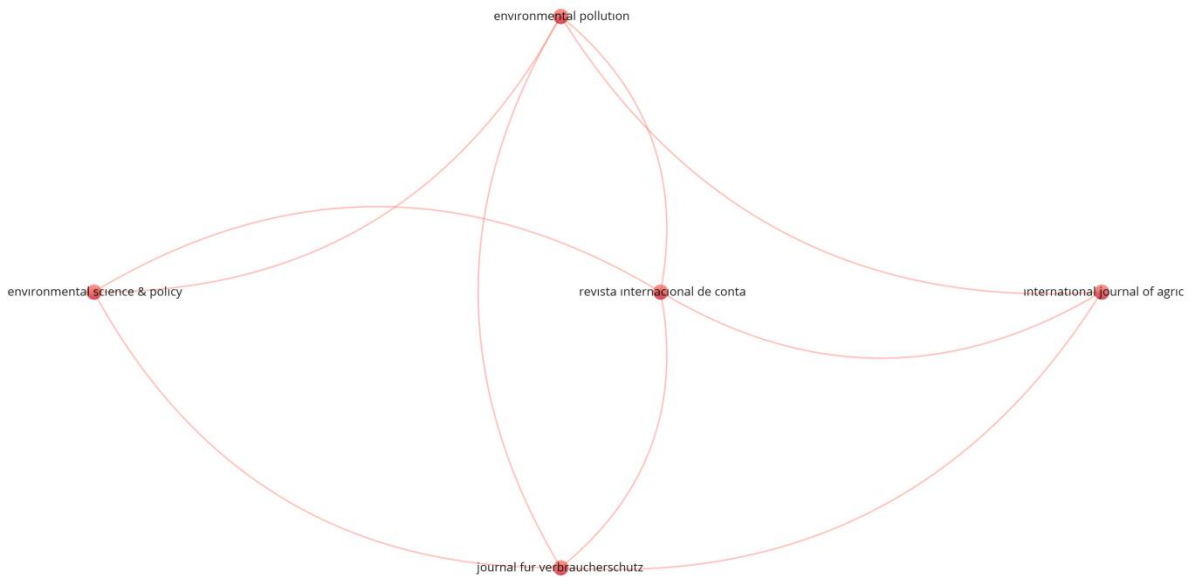
Figure 3. Keyword Co-occurrence Network (Vosviewer)

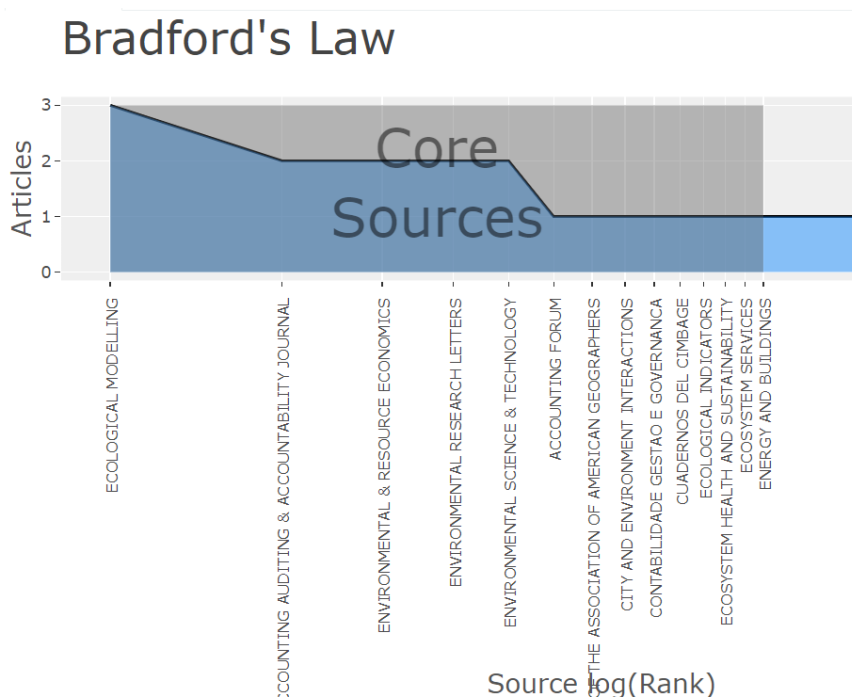
Keywords focus on the main points of a study (Su & Lee, 2010). Keyword analysis determines the main research areas of research (Darko et al., 2019). Co-occurrence analysis can be conducted using a variety of statistical methods, including simple frequency counts, co-occurrence matrices, and network analysis techniques. These methods can be used to visualize and analyze the relationships between words or concepts in a given corpus, and to identify patterns of co-occurrence that can be used to inform research and decision-making in a variety of domains (Griffith et al., 2016). Therefore, in Figure 3, the VOSviewer software is used to generate the keyword co-occurrence network. Considering the threshold value of 223 keywords in total as 1, 169 words were linked to each other and the image in the figure was obtained. When the keywords divided into 9 clusters are examined, the Red cluster is “**Environmental accounting**”, the Turquoise cluster is “**Environmental impact**”, the Yellow cluster is “**Externalities**”, the Pink cluster is “**Sustainability**”, the Purple cluster is “**Greenhouse gas**”, the Brown cluster is “**Biodiversity**”, the Blue cluster is “**Social and Environmental Accounting**”, Orange Cluster “**Legitimacy Theory**” and Green Cluster “**Health**”. When the total link levels were examined, the most linked keyword was environmental accounting (59), which was followed by natural capital (18), social and environmental accounting (16), health (15), Legitimacy theory (15), and Sustainability (15).

centrality highlights the importance of the chosen theme. Intensity measures the development process of the theme. Greenhouse gases, Green growth, Biodiversity, and Social and environmental accounting were in the motor themes. Words in motor themes should be developed and structured (Cobo et al., 2012). The accountability model and sustainable development were included in emerging or declining themes. These themes contained weaker keywords than other themes. Conservation, environmental accounting, and externalities were in the basic themes. These themes were relevant to the research field but needed further development. In addition, while sustainability was included in both basic and emerging or declining themes, Health and Green accounting were found in both basic and motor themes.

Figure 6. Citation Network of Journals (Vosviewer)

As seen in Figure 6, the citation analysis of the journals that published the most studies on green accounting in the field of health was performed by using the VOSviewer software. Accordingly, it is seen that 5 out of 53 journals were in connection. Environmental Pollution, Journal für Verbraucherschutz und Lebensmittelsicherheit, and Revista Internacional de Contaminación Ambiental were the journals with the most links with 4 total links. Apart from these, the Journal of Environmental Economics and Management was the most cited journal in this field with 233 citations.

Figure 7. Bradford's Law (Bibliometrix)

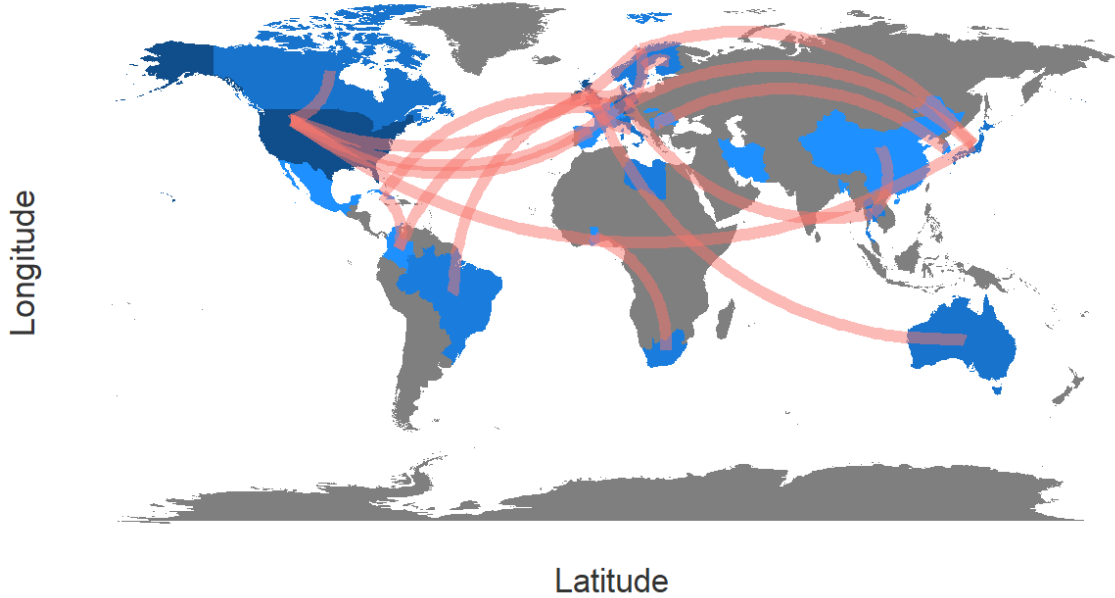
Bradford's law, introduced by Bradford, helps to identify the journals that can be acceptable the main journals of the subject (Bradford, 1985). According to Bradford's law, the total articles are divided into three groups. (Tepe et al., 2021). In Figure 7, according to Bradford's Law in Bibliometrix, it can be seen that the most popular journal is Ecological Modelling. According to Bradford's Law in Bibliometrix, it is seen that the most popular journal was Ecological Modeling, which was followed by the Accounting Auditing & Accountability Journal, Environmental & Resource Economics, Environmental Research Letters, and Environmental Science & Technology.

Figure 8. Citation Network of Countries (Vosviewer)

As seen in Figure 8, the citation network was carried out through the VOSviewer software to see the most effective countries and the relationship between the studies in the field of green accounting in health. In the software, 7 out of 32 countries met the threshold value. Among these, the country with the highest number of citations was the USA with 710 citations, while the country with the highest

number of links was found to be England (9). Among these countries, England and Italy, USA and Canada, and Thailand and Mexico were grouped among themselves.

Figure 9. Scientific Production of Countries (Bibliometrix)

The representation of the scientific production of the countries on the world map via the Bibliometrix software is given in Figure 9. In this map, it is seen that the country with the highest production was the USA with 39 publications, which was followed by England (18), Japan (11), Italy (9), and Germany (8).

5. DISCUSSION AND CONCLUSIONS

In this study, the structure of studies on green accounting in the field of health was examined using the technique of science mapping. It is examined to explore the publication trends, the most influential countries, journals and keywords, and thematic evolutions in the field of green accounting in health. VOSviewer and R-Studio software were used in the study which examined 59 publications. A result of the analysis, it is seen that 2018 was the most effective year, although there was no regular increase in publication and citation trends. In both analyses, the keywords were clustered around the environmental accounting cluster. When the thematic map of the keywords was examined, it was seen that protection, environmental accounting, and externalities were included in the basic themes. In addition, the most cited country in this field was the USA. According to Bradford's Law, the most popular journal was Ecological Modeling, and according to citation network analysis, it was the Journal of Environmental Economics and Management. Researchers who would like to study green accounting in the field of health should give priority to the motor themes of greenhouse gases, social and environmental accounting, green growth, and biodiversity in their studies. Based on the literature review, studies on green accounting were examined by bibliometric analysis in a study conducted by

Karcioğlu and Tosunoğlu (2022). The data were taken from Wos and a total of 839 publications were examined.

A bibliometric analysis of green accounting studies in Indonesia was conducted by Ferieka et al. (2022). Study data were retrieved from the dimensions database using the keywords "green accounting" and "Indonesia" to reach 423 publications. Publications were analyzed with R-Bibliometrix as in this study. The study concluded that the journal that attracted the most attention from the authors was "Accounting Auditing & Accountability in the theme of Green accounting, the words that most correlated were "work, corporate, reporting, environment, and accounting", and the country with the highest number of citations was Australia with 1700 citations. In a study by Nidhi and Anand (2022), in which a bibliometric analysis of green accounting was performed, articles published in Scopus since 1976 were examined using Bibliometrix. By reviewing 533 publications, they found that research in the field of green accounting was long stable and only accelerated after 2003. They concluded that the most publications were in the Social and Environmental Accounting journal, the most frequent words were decision making, environmental impact, and environmental economics, and the most cited countries were the UK, USA, and Australia.

In a mixed-method study, Debrah et al. (2022) systematically reviewed 995 publications on green accounting, whose data were validated by ScienceDirect, Google Scholar, Web of Science and Scopus using both bibliometric and qualitative analysis. Various bibliometric studies have also been conducted on carbon accounting in the literature (Ascui, 2014; Zheng et al., 2021; Csutora & Harangozo, 2017; Stechemesser & Guenther, 2012). Apart from bibliometric studies, in a study conducted in the field of green accounting in health institutions, Sepetis and Kada (2009) found that hospitals should focus on environmental management practices and integrate their systems into environmental accounting to gain a competitive advantage. In the study conducted by Khoirina (2016) at Semen Gresik Hospital, it was determined that green accounting studies were not applied effectively. Environmental cost accounting was demonstrated in a study conducted by Rimbano (2019) at the Siti Aisyah Hospital in Lubuklinggau. In addition, it was seen that wastes were managed correctly in these hospital and environmental costs were also incurred. Ashari and Anggoro (2020) found in their study in public hospitals in Malang Raya that green accounting practice had a 15.0% effect on business sustainability and the remaining 85.0% was affected by other factors aside from green accounting. Ashari and Anggoro (2021) showed in a study conducted at Public Hospitals in Malang Raya that green accounting practices based on financial activities, social activities, and environmental activities were applied properly and consistently. In the study conducted by Ashari and Anggoro (2021), it was concluded that green accounting practices partially affected the sustainability of the business, while the organizational dimension did not affect the sustainability of the business.

Health institutions, similar to other businesses, harm the environment with some activities. Especially since there is a lot of waste in health institutions, the disposal of these wastes in a way that will not harm the environment should be one of the most important priorities of the institutions. In the study conducted by Çilhoroz and Işık (2018), the amount of waste in hospitals was found as follows; vegetable waste oils (5.973.5 lt), domestic wastes (413.3 tons) and medical wastes (106.2 tons). The least produced waste is nuclear medicine waste (5.5 tons). In terms of public hospitals, the most produced waste is vegetable waste oil (11,211.5 lt), while the least produced waste is nuclear medicine (10.5 tons). In private hospitals, the most produced waste is vegetable waste oil (736 lt), while no radiology waste water is produced. Efforts to protect the environment are also a cost factor for health institutions. Therefore, environmental awareness has begun to emerge in the field of accounting over time. Scientific studies also play a major role in increasing the use of green accounting in health. Although bibliometric studies related to green accounting and environmental accounting exist in the literature, there is no study examining green accounting in the field of health, which will also serve as a guide for the relevant researchers in addition to revealing the originality of the study. The main limitation of this study is that the study data were taken from the Web of Science database. Future studies may obtain richer data by including other databases. In addition, images may be diversified by using various analysis programs (Scimat, SciVal, Publish or Perish, CiteSpace, Bibexcel, Histcite, Sci2).

REFERENCES

- Abdel-Rahim, H.Y.M. & Abdel-Rahim, Y.M. (2016). Green accounting-a proposition for ea/er conceptual implementation methodology, *Journal of Sustainability and Green Business*.
- Antepli, A. & Aslan, Ş (2018). Yeşil muhasebe ve çevresel maliyetlerin hesaplanması, *Journal of Social Humanities Sciences Research*, 5(24), 1459-1467.
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: an r-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975.
- Ascui, F. (2014). A review of carbon accounting in the social and environmental accounting literature: what can it contribute to the debate? *Social and Environmental Accountability Journal*, 34(1), 6-28.
- Ashari, H. M. & Anggoro, Y. (2021). How is the implementation of green accounting in public hospital, *Journal of İslamic Accounting and Finance Research*, 3(1),131-154.
- Ashari, M.H. & Anggoro, Y. (2020). Implementation of green accounting in business sustainability at public hospitals in malang raya. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*. 7 (10): 391-403.
- Ashari, M.H. & Anggoro, Y. (2021). The effect of green accounting practices and organizational size in business sustainability of public hospitals. *Jurnal Akuntansi*. 11(1): 1-15.
- Bornmann, L., Wagner, C., & Leydesdorff, L. (2015). BRICS countries and scientific excellence: A bibliometric analysis of most frequently cited papers. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 66(7), 1507-1513.
- Börner, K., Sanyal, S., & Vespignani, A. (2007). Network science. *Annual Review of Information Science and Technology*, 41(1), 537-607.

- Bradford, S. (1985). Specific subjects. *Journal of information Science*, 10 (4), 173-180.
- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2012). SciMAT: A new science mapping analysis software tool. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 63(8), 1609-1630.
- Csutora, M., & Harangozo, G. (2017). Twenty years of carbon accounting and auditing—a review and outlook. *Society and Economy*, 39(4), 459-480.
- Çilhoroz, Y., & Işık, O., (2018). Investigation of the compliance of hospitals in Ankara with green hospital criteria. *Hacettepe Journal of Health Administration*, 21(1), 65-85.
- Darko, A., Chan, A. P., Huo, X., & Owusu-Manu, D. G. (2019). A scientometric analysis and visualization of global green building research. *Building and Environment*, 149, 501-511.
- Debrah, C., Darko, A., & Chan, A. P. C. (2022). A bibliometric-qualitative literature review of green finance gap and future research directions. *Climate and Development*, 1-24.
- Ding, H., Li, S., Liu, T. & Liu, B. (2014). A Literature survey of research on environmental accounting: Theoretical Review and Prospect, *International Journal of Financial Economics*, 2(1), 13-25.
- Dissanayake, D. H. S. W., Dam, L. B., Potharla, S., & Bhayani, S. J. (2022). mapping the corporate governance research in brics economies-a bibliometric analysis. *Journal of Commerce and Accounting Research*, 11(2).
- Eck, N. J. V., & Waltman, L. (2014). Visualizing bibliometric networks. In *Measuring scholarly impact* (pp. 285-320). Springer, Cham.
- Fericka, H., Meutia, M., & Taqi, M. (2022). The growth of green accounting in indonesia: A Bibliometric Analysis Using R. *KnE Social Sciences*, 177-197.
- Geissler, A., Quentin, W., Scheller-Kreinsen, D. & Busse, R. (2011). *Introduction to drgs in europe: common objectives across different hospital systems*, Open University Press, Berkshire.
- Gibbon, J. & Lal Joshi, P. (1999). A survey of environmental accounting and reporting in bahrain, *Journal of Applied Accounting Research*, 5 (1), 4-36. doi:10.1108/96754269980000782.
- Griffith, D. M., Veech, J. A., & Marsh, C. J. (2016). Cooccur: probabilistic species co-occurrence analysis in R. *Journal of Statistical Software*, 69, 1-17.
- Karcıoğlu, R., & Tosunoğlu, B. (2022). Yeşil muhasebe araştırmalarının bilim haritalama teknikleri ile bibliyometrik analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 24 (MODAVICA Özel Sayısı), 57-70.
- Kaya S., Gözülü, K., Çilhoroz, İ. A., & Çilhoroz, Y. Mapping the Conceptual Structure of Publications Related to Hospital Accreditation. *Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 24(2), 528-555.
- Khoirina, M.M. (2016). Analysis of green accounting to support corporate social responsibility (case study: semen gresik hospital). *Jurnal Akuntansi*. 8(1): 1-10.
- Kurutkan, M. N. & Orhan, F. (2018). Kalite prensiplerinin görsel haritalama tekniğine göre bibliyometrik analizi. *Sage Yayıncılık San. Tic. ve Ltd. Şti*, 1, 7-14.
- Liu, A. Y., Fu, H. Z., Li, S. Y., & Guo, Y. Q. (2014). Comments on “Global trends of solid waste research from 1997 to 2011 by using bibliometric analysis”. *Scientometrics*, 98(1), 767-774.
- López-Robles, J. R., Cobo, M. J., Gutiérrez-Salcedo, M., Martínez-Sánchez, M. A., Gamboa-Rosales, N. K., & Herrera-Viedma, E. (2021). 30th anniversary of applied intelligence:

- a combination of bibliometrics and thematic analysis using scimat. *Applied Intelligence*, 51, 6547-6568.
- Maama, H. & Appiah, K.O. (2019). Green accounting practices: lesson from an emerging economy. *Qualitative Research in Financial Markets*, doi: 10.1108/grfm-02-2017-0013.
- Merigó, J. M., Mas-Tur, A., Roig-Tierno, N. ve Ribeiro-Soriano, D. (2015). A bibliometric overview of the *Journal of Business Research* between 1973 and 2014. *Journal of Business Research*, 68(12), 2645-2653.
- Moorthy, K. & Yacob, P. (2013). Green accounting: cost measures, *Open Journal of Accounting*, 2, 4-7. <http://dx.doi.org/10.42.36/ojacct.2013.21002>
- Nidhi & Anand, A. (2022). A bibliometric analysis of green accounting research. *Journal of Commerce and Trade*, 17(1), 76-84.
- Novovic Buric, M., Stojanovic, A.J., Filipovic, A.L. & Kascelan, L. (2022). Research of attitudes toward implementation of green accounting in tourism industry in montenegro practices and challenges, *Sustainability*, 14, 1725. <https://doi.org/10.3390/su14031725>.
- Özbirecikli, M. (2002). Çevre muhasebesi, Ankara. Naturel Kitap ve Yayıncılık.
- Raka Sukawati, T.G., Astawa, P. & Silaen, P. (2020). Green reputation of hotel improvement through green accounting and harmonious culture, *QUALITY Access to Success*, 21(174).
- Rimbano, D. (2019). Environmental accounting for waste processing in sítı aisyah hospital lubuklinggau city. *Jurnal Ilmiah Bisnis*. 24(1): 1-22.
- Schaltegger, S. & Burritt, R. (2000). *Contemporary environmental accounting: issues, concepts and practice*, Greenleaf Publishing, Sheffield, UK.
- Sepetis, A. & Kada, E. (2009). Environmental and sustainable accounting as a key indicator for the environment efficiency of hospitals. *Proceedings of the 11th International Conference on Environmental Science and Technology Chania, Crete, Greece, 3 – 5 September 2009*.
- Shen, Z., Ji, W., Yu, S., Cheng, G., Yuan, Q., Han, Z., ... & Yang, T. (2022). Mapping the knowledge of traffic collision Reconstruction: A scientometric analysis in CiteSpace, VOSviewer, and SciMAT. *Science & Justice*.
- Stanojevic, M., Vranes, S. & Gökalp, I. (2010). Green accounting for green energy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(9), 2473-2491. doi: 10.1016/j.rser.2010.06.020
- Stechemesser, K., & Guenther, E. (2012). Carbon accounting: a systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*, 36, 17-38.
- Su, H. N., & Lee, P. C. (2010). Mapping knowledge structure by keyword co-occurrence: a first look at journal papers in technology foresight. *Scientometrics*, 85(1), 65-79.
- Süklüm, N. (2019). Yeşil muhasebe farkındalığının sosyal sorumluluk çerçevesinde analizi: çanakkale onsekiz mart üniversitesi örneği, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (84), 95-112.
- Tepe, G., Geyikci, U. B., & Sancak, F. M. (2021). FinTech companies: a bibliometric analysis. *International Journal of Financial Studies*, 10(1), 2.
- Tu, J.C. & Huang, H.S. (2015). Analysis on the relationship between green accounting and green design for enterprises. *Sustainability*, 7(5), 6264-6277. doi:10.3390/su7056264.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2014). Visualizing bibliometric networks. In *Measuring Scholarly Impact* (pp. 285-320). Springer.

- Zeinoun, P., Akl, E. A., Maalouf, F. T., & Meho, L. I. (2020). The Arab region's contribution to global mental health research (2009–2018): A Bibliometric Analysis. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 182.
- Zheng, Y., Yu, H., & Zhang, Y. (2021). A bibliometric review on carbon accounting in social science during 1997–2020. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-15.

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE MUKHTAR INSTITUTION IN CITY CENTERS IN TERMS OF PUBLIC ECONOMY IN TURKEY

TÜRKİYE'DE ŞEHİR MERKEZLERİNDEKİ MUHTARLIK KURUMUNUN KAMUSAL EKONOMİ AÇISINDAN ETKİNLİĞİNİN ANALİZİ

Alparslan UĞUR¹, Arzu KIZILKAYA²

1. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, alparslanugur@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8881-1745>
2. 100/2000 Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye, kizilkayaarzu3@gmail.com, <https://orcid.org/000-0003-1122-6323>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
13.04.2023 04.13.2023

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
12.07.2023 07.12.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1282798>

Abstract

With the effect of the developing world and globalization, the increasing human needs have become unlimited and the world has become a small local government. Demographic, social and societal developments have also brought innovations in management. The recent dominance of the welfare states understanding and the increasing importance of the modern management approach have led to an increase in the responsibilities of the state. The state alone has become unable to provide services to the entire public with only the central government, so the responsibilities of local governments have increased. The mukhtar institution, which is the closest point of the local government to the people and acts as a bridge between the people and the central-local government, has become an important unit. In this study, it has been evaluated in terms of public effectiveness whether the mukhtar institution has been successful as a state policy in Turkey, how much it can keep up with the digital age, and whether it can meet the needs especially in city centers. While making the evaluation, a questionnaire was applied to 410 participants over the internet (online), cross-table and chi-square analyzes were made with the help of the SPSS econometric analysis program with the data obtained from the survey results. As a result of the analyzes, it was concluded that the mukhtar institution in the city centers is not effective in the public economy and creates a waste of resources for the state.

Keywords: Government Failure, Public Economy, Mukhtar Institution.

Öz

Gelişen dünya ve küreselleşmenin etkisiyle artan insan ihtiyaçları sınırsız bir hal almış dünya küçük bir yerel yönetim haline gelmiştir. Yaşanan demografik, sosyal ve toplumsal gelişmeler yönetimde de yenilikler getirmiştir. Refah devletleri anlayışının son zamanlarda hakim olması ve modern yönetim anlayışının önem kazanması devlete düşen sorumlulukların artmasına neden olmuştur. Devlet tek başına sadece merkezi yönetim ile tüm halka hizmetleri sunamaz hale gelmiş, bu nedenle yerel yönetimlerin sorumlulukları artmıştır. Yerel yönetimin halka en yakın noktasında olan, halk ile merkez- yerel yönetim arasında köprü vazifesi yapan muhtarlık kurumu önemli bir birim haline gelmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'de muhtarlık kurumunun bir devlet politikası olarak başarılı olup olamadığı, dijital çağa ne kadar ayak uydurabildiği, özellikle şehir merkezlerinde ihtiyacı karşılayıp karşılayamadığı kamusal etkinlik açısından değerlendirilmiştir. Değerlendirme yapılırken internet (online) üzerinden 410 katılımcıya anket uygulanmış, anket sonuçlarından elde edilen verilerle SPSS ekonometrik analiz programı yardımı ile çapraz tablo ve ki-kare analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda şehir merkezlerindeki muhtarlık kurumunun kamu ekonomisine etkin olmadığı ve devlet için kaynak israfı oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devlet Başarısızlığı, Kamu Ekonomisi, Muhtarlık Kurumu.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Araştırmada, muhtarlık kurumunun kamu harcamaları açısından bir yük oluşturup oluşturmadığı, muhtarlık sisteminin özellikle şehir merkezleri içerisinde ne kadar gerekli olduğu ve bu sistemin ne kadar başarılı ve etkili bir devlet politikası olduğu değerlendirilmek istenmiştir. Çalışmamızda, muhtarlık kurumunun kamusal faydasını, kuruluş amacına uygunluğunu ve bu kurumlar için harcanan kamu giderlerinin etkinliğini analiz etmek amaçlanmıştır.

Araştırma Soruları

Türkiye'de kamu yönetim reformları ile önem kazanan yerel yönetimin hem merkezle hem de halk ile arasında iletişim ağı görevi gören ve yerel halkın ihtiyaçlarını karşılamak için köprü vazifesi üstlenen muhtarlık kurumu çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada araştırma soruları, şehir merkezlerindeki muhtarlık kurumunun ne kadar etkin olduğunu, halkın ihtiyaçlarına ne kadar cevap verebildiklerini, gelişen teknoloji ve elektronik ortama hangi düzeyde ayak uydurabildiklerini analiz edebilmeye yönelik hazırlanmıştır. Aynı zamanda muhtarlık kurumunun devlete bir kaynak israfı olup olmadığı ve bu uygulamanın devlet başarısızlığı olabileceği üzerinde analizler yapılabilmesine yönelik araştırma soruları ankete dahil edilmiştir.

Literatür Araştırması

Akman (2018), çalışmasında mahalle yönetimi ile ilgili yeni bir yasal düzenlemenin gerekli olup olmadığını, Isparta ili özelinde sadece mahalle muhtarlarının katılımına yönelik anket tekniği kullanarak analiz etmiştir. Araştırma sonucunda yeni bir yasal düzenlemenin mahalle yönetimi için zorunlu bir ihtiyaç olduğu sonucuna ulaşmıştır. Akpınar (2017), çalışmasında İzmir Karşıyaka ilçesindeki muhtarlık kurumunu analiz etmiştir. Mahalle problemleri üzerine yaptığı çalışmada, nitel bir araştırma yöntemi ile odak gruplar oluşturmuş (8 ayrı grup şeklinde) ve en kalabalık mahalleleri incelemiştir. Çalışmada, mahalle yönetimi ile ilgili eksiklerin giderilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bulut (2001), çalışmasında Gaziantep Büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyelerini (Şehit Kamil ve Şahinbey) baz alarak anket tekniği yöntemi ile 150 mahalle muhtarı üzerinden bir değerlendirme yapmıştır. Çalışmada mahalle muhtarlıklarının bazı talep ve beklentilerinin somut bir şekilde karşılanmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Candan ve Kazak (2019), çalışmalarında Karaman örneğini baz alarak mahalle kültürünün kentlilik bilinci üzerine etkisini ele almışlardır. Çalışmada anket tekniği kullanılmış, Karaman ilinin 5 farklı mahallesindeki bireyler üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Farklı analizler sonucunda mahalle kültürü ile kentlilik bilinci arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Genç ve Korkın (2017), çalışmasında Aydın ili Atça beldesinde anket yönetimini kullanarak 367 örneklem üzerinden, örneklemelerin 6360 sayılı kanuna karşı tutumlarını değerlendirmişlerdir. Çalışmada, Atça beldesindeki örneklemelerin, Atça beldesinin mahalleye dönüşmesine neden olan 6360 sayılı kanun karşısında olumsuz tutum izledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Göküş ve vd. (2013), anket yöntemi ile

Nevşehir İli örneği üzerinden muhtarların görevlerini yerine getirmesinde halkın memnuniyetini dikkate alan bir çalışma yapmışlardır. İl belediye sınırları içinde yapılan değerlendirme sonucunda muhtarların görevlerini iyi bir şekilde yerine getirmediği sonucuna ulaşılmıştır. Köklü ve Gül (2017), çalışmalarında mahalle muhtarlıklarının dönüşümü ve 6360 sayılı kanun ile gelen yeni mahalle muhtarlığı algısını incelemiştir. Bu inceleme kapsamında Isparta kentinde mahalle muhtarlarına yönelik anket çalışması yapılmış ve yeni sistemde muhtarların yeri ve önemini nasıl değerlendirdikleri ve bu konuya karşı tutumları incelenmiştir. Muhtarlığın liderlik ve temsilci arasında bir konumda kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yöntem

Çalışmada değerlendirme yapılırken internet (online) üzerinden 410 katılımcıya anket uygulanmıştır. Ankette 5 demografik, 4 çoktan seçmeli, 11 tane likert ölçekli soru olmak üzere toplamda 20 soru sorulmuştur. Anket sonuçları sonucunda elde edilen verilerde basit regresyon yöntemi kullanılmış ayrıca çapraz tablo ve ki-kare analizi yapılmıştır. Ki-kare analizi yapılırken çarpıklık ve basıklık değerleri baz alınarak normal dağılım varsayımı ile hareket edilmiştir. Sonuçlar, frekans dağılım tabloları ve histogram grafikleri göz önünde bulundurularak tablolar halinde değerlendirilmiştir. Son kısımda ise seçili değişkenler arasında korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analiz yapılmadan önce Kolmogrov-Smirnov ve Shapiro-Wilk normallik testi uygulanmıştır. Normallik testi sonucunda parametrik olmayan testlerin kullanımı uygun görülmüştür.

Sonuç ve Değerlendirme

Ülkemizde mahalle ve muhtarlık sisteminin çok köklü bir geçmişi söz konusu olsa da zaman içinde sistemde birçok değişiklikler öngörülmüştür. Gelişen iletişim ağının sürekli yenilenmesi, birçok işlemin halk tarafından e-internet sistemi ve mobil ağlar üzerinden yapılabilmesi, içinde bulunulan çağın değişim ve dönüşümü her an hazır olmayı gerektirmesi birçok alanda olduğu gibi mahalle muhtarlıklarında da değişimi zorunlu hale getirmektedir. Özellikle e-devlet uygulamalarıyla istenilen her türlü evrağın sistemden elde edilebilmesi birçok kurumun varlık nedeninin kamu ekonomisi açısından sorgulanmasına neden olmuştur. Halka en yakın birim olarak ve yerel yönetim-il arasında halkın sesi şeklinde nitelendirilen muhtarlık kurumu şehir merkezleri içerisinde eski işlevinin birçoğunu bahsedilen yenilikler karşısında kaybetmiştir. Kırsal alanda eskiye göre yine az da olsa muhtarlık birimi gerekliliğine ihtiyaç duyulduğu yaptığımız çalışmanın bir sonucudur. Merkezi yönetim ve yerel yönetim, muhtarlıklar vasıtası ile halka rahatlıkla ulaşıp bağ kurduğunu düşünse bile aslında muhtarlıkların vatandaştan uzak bir kuruma dönüştüğü görülmektedir. Vatandaşların rahatça erişimi ve sorunların çözülmesinde muhtarlık kurumunun etkin olmadığı düşünülmektedir. Netice olarak muhtarlar her ne kadar kırsal bölgelerde hala faaliyetlerini sürdüren ve gerekli bir kurum olarak görülse de gelecek yıllarda muhtarlık kurumunun şehir merkezlerindeki konumu ve rollerinin teknolojik dönüşüm ve e-devlet uygulamalarıyla daha da pasif hale geleceği düşünülmektedir. Buna göre

büyükşehir ve belediye sınırları içerisinde kalan muhtarlıklarının kamu ekonomisinin etkinliği açısından kaldırılabilirliği düşüncesi yapılan analizler ile tartışmaya açılmıştır.

1. INTRODUCTION

Many changes in the world after the 1980s have made it necessary to reconsider the concept of state. Changes in the duties, role and management understanding of the state, the failure of the interventionist state understanding, the increasing expectations of the society from the state with the changing order have led to the differentiation of the public administration understanding and the emergence of new concepts.

After the 1990s, with the changes in public administration, the concept of "governance" was emphasized and concepts such as "reorganization of the state", "effective state understanding", "entrepreneurial state" and "public governance" began to be mentioned. In this way, it is aimed to harmonize these two concepts by making changes in the understanding of management against the changes in the current political structure (Güzelsarı, 2004). The concept of governance has been reconciled with the concept of local government, and the transfer of powers and duties from the center to the local in order for the people to participate in the decisions of self-government has been paved the way for the provision of decentralization (Palabıyık, 2004).

The legal basis of the administration in Turkey is Article 123 of the 1982 Constitution. The article states that "Administration; it is a whole with its organization and duties and is regulated by law. The establishment and duties of the administration are based on the principles of "central administration" and "decentralization" (1982 Constitution, 1982:123. Article). This article shows that in addition to the central government (capital, province), local government (municipality, special provincial administration, villages) are accepted as a method of administration.

With the Law No. 6360 enacted in terms of adapting to the changes made in the field of management in our country, the public administration system has been directly affected, and the concept of neighborhood, neighborhood management and therefore the mukhtar institution responsible for this management have gained importance. With this law, the boundaries of the metropolitan municipality were expanded as provincial property boundaries and the number of neighborhoods was increased from 19,122 to 32,044 (Akpınar, 2017), and today this figure has reached 32,206. The fact that the neighborhood management style is so numerous has made it necessary to deal with the institution of the mukhtar.

In our study, the mukhtar institution, which serves as a communication network between the local administration and both the center and the public and acts as a bridge to meet the needs of the local people, which has gained importance with the public administration reforms in Turkey, is discussed. In line with the objectives of the Law No. 6360, it was analyzed how effective the mukhtar institution in the city centers is, how much they can respond to the needs of the people, and at what level they can keep up with the developing technology and electronic environment. At the same time, in the face of the

modern management approach of the mukhtar institution brought by the globalization (especially the mukhtar institutions in the city centers), analyzes were made on whether there was a waste of resources for the state and whether this practice could be a failure of the state. For this purpose, while performing the analysis, the survey technique was used with likert-scale questions and the results were evaluated by applying different analysis tests in the findings.

2. THE CONCEPT OF MUKHTAR

In Article 3 of the Municipal Law No. 5393, the neighborhood is defined as "an administrative unit within the boundaries of the municipality, whose needs and priorities show similar characteristics and which have a neighborly relationship between its residents" (Law No. 5393, 2005: 3. Article). In other words, a neighborhood is defined as "each of the parts of a city, town or large village that is administratively divided and all the people who live in these parts" (Akdemir and Cengiz, 2022). While Yalçındağ defines the concept of neighborhood as an organization that is the deputy of the central administration and local administrations, he expresses the mukhtars as the representative of the neighborhood (Yalçındağ, 1998). The neighborhood is the old village component in the city and is as indispensable as the high cultural centers and purposeful association institutions for a balanced urban life (Mumford, 2007). The neighborhood is an intermediate institution that establishes a relationship between those who manage and those who are managed at the bottom and forms a network (Bulut, 2001), and the muhtars are the ones who provide the management of this institution.

Neighborhood management is the oldest form of administration within the Turkish public administration system, and the management of cities in the Ottoman period was based on this smallest and traditional administrative unit, the neighborhood (Eryılmaz and Şen, 1994). Article 9 of the Municipal Law No. 5393 According to the article; "The neighborhood is governed by mukhtar and council of elders. The establishment, abolition, merger, division of neighborhoods, the determination of names and boundaries shall be made with the decision of the city council and the approval of the governor upon the opinion of the district governor" (Law No. 5393, 2005:9. Article). The headmanship is administered by the people elected by the people by exercising their right to vote. These elected persons are called "mukhtar" (Akman, 2018) and their place of duty is called "mukhtar unit". The elected mukhtar is responsible for the neighborhood administration, but it is not a completely independent decision-making institution. This administration does not have a separate budget of its own and is subject to the supervision of the civil authorities (Eryılmaz and Şen, 1994). In this respect, the neighborhood management and the mukhtar institution are a link between the center and the local.

3. INSTITUTION OF MUKHTAR IN HISTORICAL PROCESS

The first mukhtar institution in Turkey was established in 1829 in Üsküdar Eyüp, Istanbul. In Anatolia, the first mukhtar institution was established in Kastamonu Taşköprü in a structure similar to

the example of Istanbul (Çadırcı, 1970). The historical process regarding the mukhtarship of the neighborhood (Candan and Kazak, 2019), which is accepted as a legacy from the Ottoman period, and the changes made until today's practice, and the affiliated organs of this institution are given in the table below.

Table 1. Changes in the Historical Process Regarding the Mukhtar Institution

Period	Changes	Organization
1829-1864	The process of establishment and institutionalization of the mukhtar office began. It was first established in Istanbul in 1829 and then in the provinces in 1833. Various edicts and regulations were made during this period for the creation of the mukhtarship.	- Mukhtar-i Evvel - Mukhtar-i Sani - Imam in Auxiliary Duty
1864-1913	Neighborhood headmen were compared to villages and stated as "villages are under the jurisdiction". The village headman was turned into a local government unit.	- Mukhtar - Board of Elders
1913-1933	In 1913, the neighborhood headman was legally abolished, but it continued to exist de facto under the government permit.	-
1933-1944	In 1933, the neighborhood headman was abolished once and for all. The duties of the mukhtars were left to the gendarmerie, police, municipality, neighborhood people, watchmen, etc.	-
1944-2005	In 1944, with the Law No. 4541, the neighborhood headman was re-established.	-Neighborhood Mukhtar - Board of Elders
2005-2012	In the Municipal Law dated 03.07.2005 and numbered 5393, there are articles providing for the establishment of administrative and legal relations between the neighborhood administration, the mukhtar and the municipality.	-Neighborhood Mukhtar - Board of Elders
After 2012	- With the Law No. 6360 adopted in 2012 and put into practice in 2014, villages in metropolitan cities were turned into neighborhoods and village headmen were turned into neighborhood headmen. - In metropolitan cities, mukhtars have lost their status as local governments. - In places where there is no metropolitan city, village headmen continue their powers, duties and responsibilities. - Regarding the duties and personal rights of the neighborhood headmen; -Law No. 4541 of 1944 -Law No. 2108 of 1977 and the election of the Mukhtar and the council of elders; -There is Law No. 2972 of 1984.	-Neighborhood Mukhtar - Board of Elders

Source: Arıkboğa, 1999 ; Avşar, 2020

The mukhtar, which was abolished over the years, was definitely re-established in 1944 and has continued to exist with many changes until today. The mukhtar institution has been shaped over time with the difference in settlements in villages and cities, and today the local administration system has taken its final form within the scope of the law numbered 6360. In the provinces in the metropolitan municipalities whose number increased to 30, the provincial special administration was abolished. The villages of the metropolitan municipality were converted into neighborhoods. In this way, a two-tier management system (depending on the metropolitan municipality and district municipality) emerged. Outside the metropolitan area, the towns with a population below 2000 have been converted into villages (Zengin, 2014). Today, when talking about the mukhtar institution, although it is understood as a single

institution structurally, in practice it includes two different structures. The first of these is the neighborhood mukhtars and the second one is the village mukhtars. Village mukhtars are distinguished from neighborhood mukhtars in terms of the existence of legal personality (Acar and Koç, 2016).

Table 2. Changes Before and After Law No. 6360

Type of Municipality	Before 6360	After 6360	Change and Transformation
Metropolitan Municipality	16	30	14 provincial municipalities became metropolitan municipalities.
Metropolitan District	143	519	The number of metropolitan district municipalities was 392.
Provincial Municipality	65	51	51 provinces remained provincial municipalities.
District Municipality	749	416	333 districts became metropolitan district municipalities.
Town Municipality	1977	342	The legal personality of the municipality of the 1635 towns ended.
Special Provincial Administration	81	51	Special provincial administrations were closed in 30 provinces.
Total Municipalities	2950	1396	The number of municipalities fell to 1396.
Village	34395	17834	The legal personality of 17,541 villages came to an end.
Neighborhood	19103	36740	In 30 metropolitan municipalities, village administrations were connected to the district municipality to which it was connected as a neighborhood.

Source: Genç and Korkin, 2017

As can be seen in Table 2, there has been a great increase in the number of neighborhoods after the Law No. 6360. In metropolitan cities, regardless of the population criterion, towns were converted into neighborhoods, while in municipalities other than metropolitan cities, towns with a population below 2000 were converted into villages. Therefore, there have been significant increases in both neighborhood mukhtars and village mukhtars.

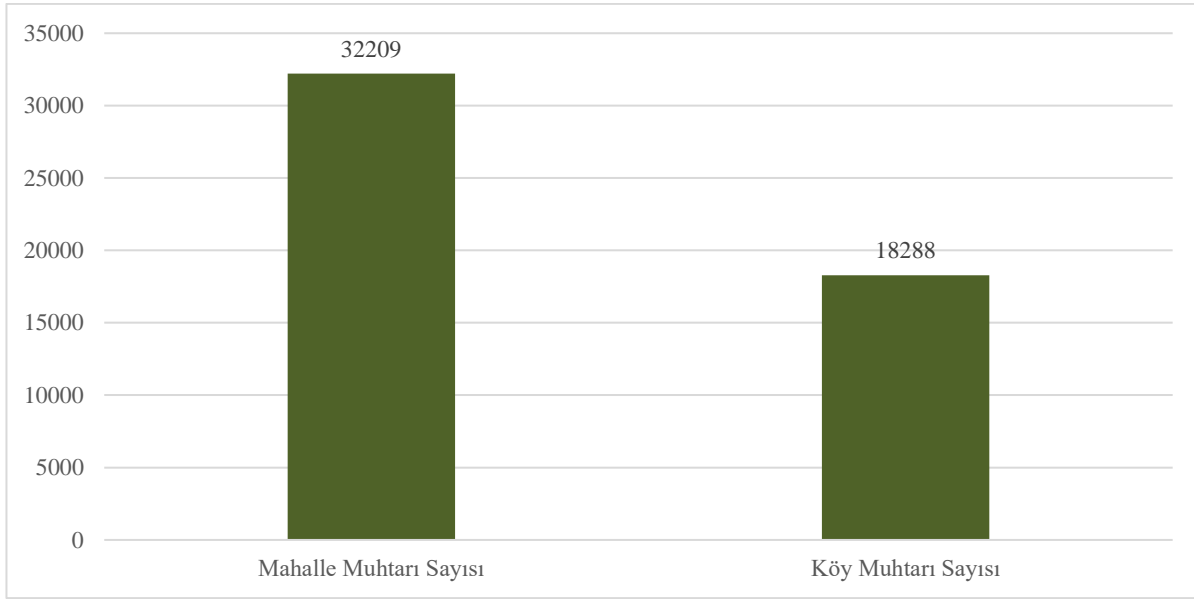
4. ARE THE MUKHTARS IN THE CITY CENTERS A WASTE OF RESOURCES IN TERMS OF PUBLIC ECONOMY?

The duties of the muhtars are in accordance with Article 3 of the Law No. 4541. It is expressed in the article. These tasks are; population and citizenship services, military service, elections, courthouse, land registry cadastre, national education, social security, national defense, civil defense, mobilization, health, agriculture and animal husbandry, law enforcement, notification law, taxes, sale of foundation lands and other duties. Mukhtars are also obliged to fulfill the duties assigned by the civil administration supervisors (Göküş, et al., 2013; Akman, 2018). Apart from these duties, Article 9 of the Municipal Law No. 5393 within the scope of the article; (i) to meet the common needs of the residents of the neighborhood, (ii) to carry out relations with the municipality and other public institutions and organizations, (iii) to discuss issues concerning the neighborhood, (iv) to cooperate with other relevant institutions and (v) to fulfill other duties assigned by law (Law No. 5393: 2005: 9. Article).

Mukhtars are the institutions that constitute their political and legal fields on behalf of the society (Aslan, 2021). Neighborhood mukhtar may receive fees for the services to be performed within the scope of the information determined at the beginning of each fiscal year and within the knowledge of the provincial administrative board. Within the scope of the "Mukhtar Allowance and Social Security Law" numbered 2108 dated 1977, allowances are given to the muhtars. It is envisaged that neighborhood and village mukhtars who are not insured or who do not have a pension within this scope will be considered insured. The social security premiums of the mukhtars are paid directly to the Social Security Institution by the special provincial administrations or investment monitoring and coordination directorates. Thus, all mukhtars who do not have social security are covered by insurance coverage. In addition, there is no deduction in the premiums that those who receive pensions from other social security institutions will receive from the mukhtar allowance and fees due to these salaries (Law No. 2108, 1977: 1-4. Article). Mukhtars can leave one of the council of elders as a deputy and use permission within a certain period of time. With the Law No. 6136 dated 1953, the freedom of carrying and possessing weapons was granted to the muhtars. The right to resign was also granted within the scope of the personal rights of the mukhtars (Palabıyık and Atak, 2002).

The transfer of the duties assigned to the neighborhood mukhtars to other units over time caused both confusion and the fact that they were not legally recognized made the neighborhood mukhtars dysfunctional (Önver, 2020). With the Law No. 6360, arrangements were made to prevent the waste of resources for the mukhtars, but no efficiency was achieved. In this period when the digital age and electronic transformations are experienced rapidly, the mukhtar institution has been left unauthorized and ineffective since the duties and powers of the mukhtar institution can now be done through e-government, by the relevant local government units and by the provincial centers (Akman, 2018). After the Law No. 6360, the participation rates of mukhtars in non-governmental organizations, development agency, city councils, chambers and municipal councils, which are important in terms of social organization, remained quite low. This shows that its effectiveness has been lost in terms of local democracy. One of the most important duties of the mukhtars is to fulfill the notification process. On January 19, 2013, the Electronic Notification Regulation No. 28533 entered into force. The regulation has brought an important convenience in terms of the state-citizen relationship, and the notification obligations of the muhtars have decreased (Aslan, 2021). Accordingly, an important task belonging to the mukhtars will now be carried out electronically. Increasing the communication network, local governments acting with the understanding of governance, experiencing technological developments; in the past, the role of the neighborhood mukhtar between the provincial administration and the people was disabled. Considering the personal rights granted to the mukhtars and the fact that they are paid over the minimum wage, which increases every year, it can be said that the mukhtar institution in the city centers has no longer functional and is a public waste for the state. Table 3 shows the current number of muhtars in Turkey in 2022.

Table 3. Number of Muhtars in Turkey (2022)

Source: Turkish Civil Administration Departments, 2022

As can be seen in Table 3, the number of neighborhood mukhtar in Turkey in 2022 is 32,209 and the number of village mukhtar is 18,288, and a total of 50,497 muhtars are actually working.

Article 1 of the Muhtar Allowance and Social Security Law No. 2108 In its article, "Village mukhtars and city and town neighborhood mukhtars shall be given a monthly allowance in an amount to be found as a result of multiplying the indicative figure of 14,750 by the monthly coefficient of the civil servant. This allowance shall not be subject to any taxes and deductions except stamp duty" (Law No. 2108, 1977:1. Article). Due to the fact that the wage given to the mukhtars over 14750 indicators is below the net minimum wage, a new provision was introduced to the Mukhtar Allowance and Social Security Law with the New Economy Package in 2022, and in case the relevant allowance is below the minimum wage, it is enacted to pay the difference separately without any taxes and deductions. With the new article added to the law, the salaries of all mukhtars were equalized to the minimum wage. The additional cost of giving the difference between the minimum wage and the salary by equalizing the salaries of the mukhtars to the minimum wage is 236 million TL to the budget in 2022 alone (Anadolu Agency, 2022).

Mukhtars were paid 1.005.879.088,54 TL in 2018, 1.197.417.066,25 TL in 2019 and 1.342.342.050,39 TL in 2020 (Ministry of Interior Annual Report, 2020; Ministry of Interior Annual Report, 2021). These amounts do not include social security premium payments. Considering that the minimum wage is constantly increasing due to inflation, the salaries and social security premium payments of 50,497 mukhtars will constitute an important burden for the state.

5. EMPIRICAL STUDIES CONDUCTED FOR THE EFFECTIVENESS OF INSTITUTION OF MUKHTAR

There are many theoretical studies that have been carried out for many years for mukhtar institutions. In addition, field researches based on the changes in the duties and responsibilities of the mukhtar and mukhtar institutions have been carried out due to the changes in the management understanding over the years. However, there are a limited number of studies aimed at evaluating the necessity of the mukhtar institution from a statistical point of view by the method of analysis. Not all similar studies in this field were included, only studies using survey technique were explained.

In his study, Akman (2018) analyzed whether a new legal regulation on neighborhood management is necessary by using a survey technique for the participation of neighborhood mukhtars in Isparta province only. As a result of the research, it was concluded that a new legal regulation is a mandatory need for neighborhood management.

Akpınar (2017) analyzed the mukhtar institution in Karşıyaka district of Izmir in his study. In his study on neighborhood problems, he created focus groups (in the form of 8 separate groups) with a qualitative research method and examined the most crowded neighborhoods. In the study, it was concluded that the deficiencies related to neighborhood management should be eliminated.

Bulut (2001) made an evaluation on 150 neighborhood mukhtars with the survey technique method based on Gaziantep Metropolitan Municipality and district municipalities (Şehit Kamil and Şahinbey) in his study. In the study, it was concluded that some of the demands and expectations of the neighborhood mukhtars were not met concretely.

In their study, Candan and Kazak (2019) discussed the effect of neighborhood culture on the consciousness of urbanity based on the example of Karaman. In the study, survey technique was used and evaluations were made on individuals in 5 different neighborhoods of Karaman province. As a result of different analyzes, it was concluded that there is a positive relationship between neighborhood culture and urban consciousness.

In their study, Genç ve Korkın (2017) evaluated the attitudes of the samples against the Law No. 6360 over 367 samples using the survey management in Atça town of Aydın province. In the study, it was concluded that the samplings in the town of Atça followed a negative attitude towards the Law No. 6360, which caused the town of Atça to turn into a neighborhood.

Göküş et al. (2013) conducted a study that took into account the satisfaction of the people in the fulfillment of the duties of the muhtars through the example of Nevşehir Province with the survey method. As a result of the evaluation made within the boundaries of the provincial municipality, it was concluded that the mukhtars did not fulfill their duties well.

In their study, Köklü and Gül (2017) examined the transformation of neighborhood mukhtars and the perception of new neighborhood mukhtars introduced by Law No. 6360. Within the scope of this examination, a survey study was conducted for the neighborhood mukhtars in the city of Isparta and how they evaluated the place and importance of the mukhtars in the new system and their attitudes towards this issue were examined. It was concluded that the mukhtars remained in a position between leadership and representative.

6. AIM AND METHOD OF RESEARCH

In this research, it was evaluated whether the mukhtar institution constitutes a burden in terms of public expenditures, how necessary the mukhtar system is especially in the city centers and how successful and effective this system is a state policy. In our study, it was aimed to analyze the public benefit of the mukhtar institution, its suitability for the purpose of its establishment and the effectiveness of the public expenses spent for these institutions. For this purpose, 410 participants were surveyed online during the evaluation. In the survey, a total of 20 questions were asked, including 5 demographic, 4 multiple choice, 11 Likert scale questions. In the data obtained as a result of the survey results, simple regression method was used and cross-table and chi-square analysis were performed. When chi-square analysis was performed, the assumption of normal distribution was taken based on skewness and flatness values. The results were evaluated and interpreted in tables by considering frequency distribution tables and histogram graphs.

Finally, correlation analysis was performed by selecting non-parametric methods and the significance levels between the two indicators we considered were measured by determining the related situations. Again, it was evaluated whether there was a positive or negative relationship between the likert-scale questions to which we applied correlation analysis.

6.1. Ethical Permission

Ethical permission of the study was obtained from Kırıkkale University Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Committee (dated 18.01.2023 and numbered 01).

7. DEMOGRAPHIC FINDINGS AND RELIABILITY ANALYSIS OBTAINED FROM RESEARCH

Frequency distributions of various demographic variables used in the study and test results for reliability analysis of the scale used are given below. Demographic questions were generally prepared by taking into account gender, education level, age range, occupational groups and income range. In addition, the frequency distributions of multiple choice questions are shown separately in the form of tables.

Table 4. Frequency Distribution of Demographic Questions

Gender	Frequency	%	Cumulative %
Male	201	49.0	49.0
Female	209	51.0	100.0
Total	410	100.0	
Age Groups			
0-20	31	7.6	7.6
20-40	245	59.8	67.3
40-60	103	25.1	92.4
60 and more	31	7.6	100.0
Total	410	100.0	
Education Level			
Primary School	37	9.0	9.0
High School	70	17.1	26.1
Associate degree	37	9.0	35.1
BachelorDegree	154	37.6	72.7
Master Degree	112	27.3	100.0
Total	410	100.0	
Profession			
Education	143	34.9	34.9
Health	55	13.4	48.3
Commerce	47	11.5	59.8
Others	165	40.2	100.0
Total	410	100.0	
Revenue Distribution Range			
0-5,500	122	29.8	29.8
5,500-7,000	92	22.4	52.2
7,000-10,000	67	16.3	68.5
10,000-15,000	68	16.6	85.1
15,000 and more	61	14.9	100.0
Total	410	100.0	

Table 4 shows the frequency distributions of the demographic questions (age, gender, education level, occupation and income distribution) asked in the survey.

Table 5. What Do You Go to the Mukhtars For? Frequency Distribution

	Frequency	%	Cumulative %
For Official Documents	268	65.4	65.4
For Outreach Request	25	6.1	71.5
For Complaint and Request	29	7.1	78.5
Others	88	21.5	100.0
Total	410	100.0	

In table 5, the frequency distribution of the question of what you go to the mukhtars for is included. According to the table, 65.4% (n:268) of the participants answered "For Official Documents" and constituted the highest section. It was estimated that more than half of the respondents went to the mukhtars to request official documents.

Table 6. Do You Know Where the Neighborhood Mukhtar Is? Frequency Distribution

	Frequency	%	Cumulative %
Yes	306	74.6	74.6
No	104	25.4	100.0
Total	410	100.0	

In table 6, the frequency distribution of the question do you know where the neighborhood mukhtar is included. 74.6% (n:306) of the respondents answered "Yes" and it is generally seen that the whereabouts of the mukhtars are known. On the other hand, the number of people who do not know where the neighborhood mukhtar is 1/4 of the total participants.

Table 7. How Often Do You Go to the Neighborhood Mukhtar in a Year? Frequency Distribution

	Frequency	%	Cumulative %
0	238	58.0	58.0
1-2	143	34.9	92.9
3-4	15	3.7	96.6
5+	14	3.4	100.0
Total	410	100.0	

In table 7, the frequency distribution of the question of how often you go to the neighborhood mukhtar per year is included. 58.0% (n:238) of the respondents answered "0" with zero frequency, and more than half of the participants never went to neighborhood mukhtar's office. Even if the whereabouts of the neighborhood mukhtars were known by the vast majority of the participants (table 6), it was generally predicted that the neighborhood mukhtars were not visited at all or that they went "1-2" times with a rate of 34.9% (n:143). In this case, it was determined that the frequency of going to the mukhtars was low.

Table 8. What Do You Think Are the Reasons for not Going to the Mukhtars? Frequency Distribution

	Frequency	%	Cumulative %
Technology (Sufficient e-government applications)	256	62.4	62.4
Distance	15	3.7	66.1
No Need	117	28.5	94.6
Others	22	5.4	100.0
Total	410	100.0	

In table 8, the frequency distribution of the question of what do you think may be the reasons for not going to the mukhtars is included. 62.4% of the participants (n: 256) think that they do not go to mukhtars due to "Technology" (e-government applications are sufficient). Again, 28.5% (n:117) of the respondents stated that they did not go to the mukhtars due to "No Need". It was foreseen that e-government applications provided an advantage in carrying out the transactions and undertook many functions of the mukhtar institution, and in this case, it was determined that there was no need for mukhtars.

Table 9. I Think Everyone Knows the Duties of the Mukhtars Frequency Distribution

	Frequency	%	Cumulative %
Strongly Disagree	80	19.5	19.5
Disagree	160	39.0	58.5

Partly Agree/Partly Disagree	107	26.1	84.6
Agree	48	11.7	96.3
Strongly Agree	15	3.7	100.0
Toplam	410	100.0	

In table 9, an analysis was made with likert-scale questions about thinking that everyone knows the duties of the mukhtars, and 39.0% (n:160) of the participants answered "Disagree" and constituted the highest section. Those who know the duties of the mukhtar have a rate of only 15.4% (11.7%+3.7%) with the answers "Agree" and "Strongly Agree" (n: 48+15). In this case, it can be said that the duties of the muhtars are not generally known by everyone.

Table 10. I Think I Can Get Answers to All My Questions from the Mukhtars When Necessary
Frequency Distribution

	Frequency	%	Cumulative %
Strongly Disagree	66	16.1	16.1
Disagree	144	35.1	51.2
Partly Agree/Partly Disagree	129	31.5	82.7
Agree	60	14.6	97.3
Strongly Agree	11	2.7	100.0
Total	410	100.0	

In table 10, an analysis was made with likert-scale questions about thinking that I could get answers to all my questions from the mukhtars when necessary. 35.1% (n:144) of the participants answered "Disagree", making up the highest section. In this case, when a question is asked to the mukhtars when necessary and needed, it is determined that an answer cannot be obtained to eliminate the need.

Table 11. I Think That the Residents of the Neighborhood Do Not Know the Mukhtar Frequency
Distribution

	Frequency	%	Cumulative %
Strongly Disagree	12	2.9	2.9
Disagree	47	11.5	14.4
Partly Agree/Partly Disagree	98	23.9	38.3
Agree	180	43.9	82.2
Strongly agree	73	17.8	100.0
Total	410	100.0	

In table 11, an analysis was made with likert scale questions for the situation that I think the residents of the neighborhood do not know their own mukhtar. 43.9% (n:180) of the participants answered "Agree", making up the highest section. In this case, about half of the respondents stated that they did not know their mukhtar. It can be stated that the mukhtars, who are in charge of providing public services and are considered to be a state employee, are not in contact with the people enough.

Table 12. I Think That the Mukhtars Have No Effect on the Development of the Neighborhood
Frequency Distribution

	Frequency	%	Cumulative %
Strongly Disagree	26	6.3	6.3
Disagree	78	19.0	25.4

Partly Agree/Dartly Disagree	101	24.6	50.0
Agree	130	31.7	81.7
Strongly Agree	75	18.3	100.0
Total	410	100.0	

In table 12, an analysis was made with likert-scale questions about thinking that the mukhtars had no effect on the development of the neighborhood. 31.7% (n:130) of the respondents answered "Agree", making up the highest segment. It was concluded that in the development of the neighborhood, in reporting the deficiencies and needs, the mukhtars, which are one of the closest organizations to the local administration, have no effect on the development of the neighborhood. In this case, the interpretation that the neighborhood mukhtars are an ineffective institution can be said by taking into account table 10.

Table 13. I Always Find Mukhtars on the Spot During Working Hours Frequency Distribution

	Frequency	%	Cumulative %
Strongly Disagree	85	20.7	20.7
Disagree	139	33.9	54.6
Partly Agree/Partly Disagree	123	30.0	84.6
Agree	55	13.4	98.0
Strongly Agree	8	2.0	100.0
Total	410	100.0	

In table 13, I always find the mukhtars in place during working hours the frequency distribution is included, and 33.9% of the participants (n:139) answered "Disagree" and constituted the highest section. Again, when we consider the rate of 30.0% (n:123) of the participants who were undecided, it was determined that the mukhtars were not always present in the mukhtar institution during working hours. In this case, it was concluded that the mukhtar institutions could not provide services to the citizens effectively and efficiently.

Table 14. I Think that the Existing Effectiveness of the Mukhtars Compared to the Past Has Disappeared Frequency Distribution

	Frequency	%	Cumulative %
Strongly Disagree	15	3.7	3.7
Disagree	18	4.4	8.0
Partly Agree/Partly Disagree	54	13.2	21.2
Agree	190	46.3	67.6
Strongly Agree	133	32.4	100.0
Total	410	100.0	

In table 14, an analysis was made with likert-scale questions about thinking that the existing effectiveness of the mukhtars was lost compared to the past. 46.3% (n:190) of the participants answered "Agree", making up the highest section. In this case, taking into account the "Strongly Agree" response (32.4%), it was seen that more than half of the respondents thought that the effectiveness of the mukhtars was lost compared to the past.

Table 15. I Think Mukhtars Can Keep Up with the Digital Age and Technology Frequency

	Frequency	%	Cumulative %
Strongly Disagree	95	23.2	23.2
Disagree	145	35.4	58.5
Partly Agree/Partly Disagree	116	28.3	86.8
Agree	40	9.8	96.6
Strongly Agree	14	3.4	100.0
Total	410	100.0	

In table 15, I think that mukhtars can keep up with the digital age and technology, and the frequency distribution is included. 35.4% (n:145) of the respondents answered "Disagree", making up the highest segment. Accordingly, it was seen that the mukhtars did not have enough information in the face of the developing technological developments and could not keep up with the innovations of the period. Today, when the technology and communication network is very developed and all transactions are moved to the electronic environment, it is seen that the mukhtars can fall behind these developments. In this case, it can be said that the mukhtars cannot play an active role in the provision of services to citizens effectively, efficiently and quickly.

Table 16. I Think All the Works of the Mukhtars are also done from the E-Government Application Frequency Distribution

	Frequency	%	Cumulative %
Strongly Disagree	6	1.5	1.5
Disagree	19	4.6	6.1
Partly Agree/Partly Disagree	88	21.5	27.6
Agree	170	41.5	69.0
Strongly Agree	127	31.0	100.0
Total	410	100.0	

In table 16, an analysis was made with likert-scale questions about thinking that all the works of the mukhtars were also done from the e-government application. As a result of the analysis, 41.5% (n:170) of the participants answered "Agree" and 31.0% (n:127) answered "Strongly Agree". In this case, it was determined that more than half of the participants (72.5%, n: 297) thought that all the works of the mukhtars could already be done electronically.

Table 17. I Think that the Salaries Paid to the Mukhtars Are Unnecessary Frequency Distribution

	Frequency	%	Cumulative %
Strongly Disagree	18	4.4	4.4
Disagree	81	19.8	24.1
Partly Agree/Partly Disagree	101	24.6	48.8
Agree	84	20.5	69.3
Strongly Agree	126	30.7	100.0
Total	410	100.0	

In table 17, an analysis was made with likert-scale questions about thinking that the salaries paid to the mukhtars were unnecessary and the frequency distribution was included. 30.7% of the participants (n:126) answered "Strongly Agree", making up the highest section. When we look at the percentage rates of those who remain undecided by answering "Agree" and "Partly agree/partly disagree", it is seen

that the salaries paid to the mukhtars are considered as an unnecessary public expenditure. Considering that each mukhtar receives a salary based on the minimum wage and that the SSI premiums of each of them are paid by the state, it is concluded that the waste of resources paid to the mukhtars that people do not recognize (table 11) and cannot find it during working hours (table 13) should be abandoned. It is seen that this result is supported by the results of the analyzes we have applied using the survey technique method.

Table 18. I Think that the Mukhtars in Rural Areas Are More Active Than the Mukhtars in the City Center Frequency Distribution

	Frequency	%	Cumulative %
Strongly Disagree	13	3.2	3.2
Disagree	20	4.9	8.0
Partly Agree/Partly Disagree	49	12.0	20.0
Agree	191	46.6	66.6
Strongly Agree	137	33.4	100.0
Total	410	100.0	

In table 18, an analysis was made about thinking that the mukhtars in rural areas were more active than the mukhtars in the city center and the frequency distribution was included. 46.6% (n:191) of the participants answered "Agree", making up the highest section. It was concluded that mukhtars were more active in rural areas than mukhtars in the city center, and it was foreseen that there was a greater need for mukhtars in places such as villages and towns.

Table 19. I Think That the Mukhtars in The City Centers Should Be Abolished Frequency Distribution

	Frequency	%	Cumulative %
Strongly Disagree	15	3.7	3.7
Disagree	66	16.1	19.8
Partly Agree/Partly Disagree	84	20.5	40.2
Agree	94	22.9	63.2
Strongly Agree	151	36.8	100.0
Total	410	100.0	

In table 19, I think that the mukhtars in the city centers should be abolished the frequency distribution is included and the analysis is made with likert-scale questions. 36.8% of the participants (n:151) answered "Strongly Agree", making up the highest section. 22.9% (n:94) of the participants answered "Agree", making it the second highest rate. In this case, according to the results of the survey, it can be inferred that there is not much need for the mukhtar institution in the city centers, that this state policy actually creates a burden on the state as a public expenditure (as seen in Table 17) and that expenditures are made in an inefficient area.

Table 20. Reliability Analysis (Cronbach Alpha Coefficient)

Number of Observations = 410,0				
Average: 3,580	Minimum Average 2,410	Maksimum Average 4,022	Range 1,612	Maximum/Minimum 1,669
Number of Articles Analyzed: 15				
Cronbach Alpha = 0.694		Standardized Alpha = 0.686		

Table 20 contains the results of the reliability analysis. Demographic questions were not included in the analysis, and the Cronbach alpha coefficient, which was taken into account for the reliability of the survey, was 0.694, while the standardized alpha coefficient was 0.686. According to these results, it is possible to state that the survey is acceptable for social sciences.

8. FINDINGS FOR THE EVALUATION OF THE PUBLIC EFFECTIVENESS OF THE INSTITUTION OF MUKHTAR

20 questions were asked to 410 people who participated in the survey, cross-tabulation was made with the obtained data and the findings were grouped, reported and interpreted. Separate hypotheses were established for each table, the statistical significance of the variables was verified by Chi-square tests, and the hypotheses rejected or accepted as a result of the findings obtained by looking at the significance levels according to Pearson Chi-Square values were indicated.

Table 21. What Is Your Gender? * I Think the Mukhtars in the City Centers Should Be Abolished Crosstabulation

Gender		I think the mukhtars in the city centers should be abolished					Total
		Strongly Disagree	Disagree	Partly Agree/ Partly Disagree	Agree	Strongly Agree	
Male	Frequency	4	18	30	42	107	201
	%	2.0	9.0	14.9	20.9	53.2*	100.0
Female	Frequency	11	48	54	52	44	209
	%	5.3	23.0	25.8*	24.9	21.1	100.0

In table 21, a cross-table analysis was made between the gender situation and the issue of thinking that the mukhtars in the city centers should be abolished. H0: There is no significant relationship between gender status and the fact that I think that the mukhtars in city centers should be abolished. H1: Hypotheses have been formed that there is a significant relationship between gender status and the situation that I think that the mukhtars in city centers should be abolished. Since our Pearson Chi-Square value (Sig.: 0.000) is $p=0.000 < 0.05$, there is a significant relationship, and therefore the hypothesis of H0 (no significant relationship) is rejected. In the table, it is seen that more than half of the "Male" participants with a rate of 53.2% (n:107) answered "Strongly Agree", that is, they think that the mukhtars should be abolished in city centers. It was predicted that the "Female" participants were undecided on this issue. It has been determined that there is a gender difference in this regard.

Table 22. How Old Are You? * What Do You Go to The Mukhtars For? Crosstabulation

Age		What Do You Go to The Mukhtars For?				
		For Official Documents	For Outreach Request	For Complaint and Request	Others	Total
0-20	Frequency	23	2	1	5	31
	%	74.2*	6.5	3.2	16.1	100.0
20-40	Frequency	168	6	14	57	245
	%	68.6	2.4	5.7	23.3	100.0
40-60	Frequency	64	6	11	22	103
	%	62.1	5.8	10.7	21.4	100.0
60 and more	Frequency	13	11	3	4	31
	%	41.9	35.5	9.7	12.9	100.0

In table 22, a cross-table analysis was made between the age status and the question of what you would go to the mukhtars for. H0: There is no significant relationship between age status and the question of what you would go to the mukhtars for. H1: Hypotheses have been formed that there is a significant relationship between age status and the question of what you should go to mukhtars for. Since our Pearson Chi-Square value (Sig.: 0.000), $p=0.000<0.05$, there is a significant relationship between these two states, and therefore the hypothesis of H0 (no significant relationship) is rejected. According to the table, 74.2% of the 0-20 age group answered "For Official Documents". When we look at other age groups, it is seen that each age group answers the question of what you go to the mukhtars for the most official document requests and this answer constitutes the highest rate in each age group. According to the answers of the participants in Table 16, based on the conclusion that all the works of the mukhtars can be done through the e-government application, the citizen who usually goes to the mukhtar for official document request can also meet his needs from e-applications. In this case, it is concluded that there is not much need for mukhtars.

Table 23. Do You Know Where The Neighborhood Mukhtar Is? * I Think The Mukhtars In The City Centers Should Be Abolished Crosstabulation

Do you know where the mukhtars is?		I Think The Mukhtars In The City Centers Should Be Abolished					
		Strongly disagree	Disagree	Partly Agree/ Partly Disagree	Agree	Strongly Agree	Total
Yes	Frequency	14	56	66	71	99	306
	%	4.6	18.3	21.6	23.2	32.4	100.0
No	Frequency	1	10	18	23	52	104
	%	1.0	9.6	17.3	22.1	50.0*	100.0

In table 23, a cross-table is made between do you know where the neighborhood mukhtar is and the situation of thinking that the mukhtars in the city center should be abolished. Since our Pearson Chi-Square value (Sig.: 0.008), $p=0.008<0.05$, it was determined that there was a significant relationship between these two conditions. 50.0% of the participants who answered "No" to the question "Do you know where the neighborhood mukhtar is" answered "Strongly Agree" to the situation that the mukhtars in the city center should be abolished. In general, it is foreseen by the cross-table that a result has been

reached in the direction of abolishing the mukhtars whose whereabouts are not even known in the city centers.

Table 24. I Think I Can Get Answers to All My Questions from the Mukhtars When Necessary* I Think the Salaries Paid to the Mukhtars Are Unnecessary Crosstabulation

I Think I Can Get Answers to All My Questions from the Mukhtars When Necessary		I Think the Salaries Paid to the Mukhtars Are Unnecessary					
		Strongly disagree	Disagree	Partly Agree/ Partly Disagree	Agree	Strongly Agree	Total
Strongly disagree	Frequency	0	4	9	13	40	66
	%	0.0	6.1	13.6	19.7	60.6	100.0
Disagree	Frequency	1	16	27	48	52	144
	%	0.7	11.1	18.8	33.3	36.1	100.0
Partly agree/partly disagree	Frequency	6	37	49	17	20	129
	%	4.7	28.7	38.0	13.2	15.5	100.0
Agree	Frequency	11	24	16	6	14	71
	%	15.5	33.8	22.5	8.5	19.7	100.0

In table 24, a cross-table is made between thinking that I can get answers to all my questions from the mukhtars when necessary and thinking that the salaries paid to the mukhtars are unnecessary. Since the Pearson Chi-Square value (Sig.: 0.000), $p=0.000 < 0.05$, a significant relationship was predicted between these two conditions. According to the results of the analysis made between these two cases consisting of Likert-scale questions, 60.6% of those who answered "Strongly disagree" in order to get answers to all their questions from the mukhtars also answered "Strongly Agree" about the unnecessaryness of the salaries paid to the mukhtars. In other words, it was concluded that the salaries paid to the mukhtars who could not meet the needs of the citizens and could not answer the questions or problems were an unnecessary waste of resources and this situation was confirmed by analysis.

9. CORRELATION ANALYSIS BETWEEN SELECTED VARIABLES

In this section, correlation analysis was performed between the variables. Before this analysis, Kolmogrov-Smirnov and Shapiro-Wilk normality tests were applied. As a result of the normality test, the use of non-parametric tests was approved.

Table 25. Correlation Analysis of Education Level- Frequency of Going to Mukhtar

			What is your education level?	How often do you go to the Mukhtar every year?
Spearman's rho	What is your education level ?	Correlation Coefficients	1,000	-,118**
		Significance (Level 2)	.	,008
	N		410	410
	How often do you go to the Mukhtar every year?	Correlation Coefficients	-,118**	1,000
Significance (Level 2)			,008	.
N		410	410	

**Correlation is significant at the 0.01 significance level.

As can be seen from the correlation test results in table 25, there is a statistically significant relationship between the education level of the people surveyed and the frequency of going to neighborhood mukhtars at the level of 1% significance (P.: 0.000). When the correlation coefficient is examined, it is seen that there is a negative relationship between these two variables. According to the findings obtained, as the education level of the people participating in the survey increases, the frequency of going to the neighborhood headman decreases.

Table 26. That Mukhtars in City Centers Should Be Abolished * Correlation Analysis in which All the Works of Mukhtars Are Done from E-Government Application

			Mukhtars in City Centers Should Be Abolished	All the Works of Mukhtars Are Done from E-Government Application
Spearman's rho	Mukhtars in City Centers Should Be Abolished	Correlation Coefficients	1,000	,540**
		Significance (Level 2)	.	,000
	N		410	410
			Correlation Coefficients	,540**
Significance (Level 2)			,000	.
N		410	410	

All the Works of Mukhtars Are Done from E-Government Application	Correlation Coefficients Significance (Level 2) N	
---	--	--

**Correlation is significant at the 0.01 significance level.

As can be seen from the correlation test results in table 26, there is a statistically significant relationship at the level of 1% significance between the fact that the survey participants think that the mukhtars in the city centers should be abolished and that all the works of the mukhtars are also done from the e-government application (P.: 0.000). When the correlation coefficient is examined, it is seen that there is a positive relationship between these two variables. According to the findings obtained, as the number of those who think that the mukhtars should be abolished in the city centers has increased, the number of those who think that all the works of the muhtars are done through the e-government application has increased.

10. CONCLUSION

Although there is a deep-rooted history of the neighborhood and mukhtar system in our country, many changes have been foreseen in the system over time. The continuous renewal of the developing communication network, the fact that many transactions can be carried out by the public through the e-internet system and mobile networks, and the fact that the current era requires being ready for change and transformation at any time make it necessary to change in the neighborhood mukhtars as well as in many areas. Especially with e-government applications, the fact that all kinds of documents desired can be obtained from the system has caused the reason for the existence of many institutions to be questioned in terms of public economy. The mukhtar institution, which is described as the closest unit to the people and as the voice of the people between the local government and the province, has lost many of its old functions in the city centers in the face of the mentioned innovations. It is a result of our work that there is a need for a small number of mukhtar units in rural areas compared to the past.

In the study carried out with the survey technique carried out within the scope of 410 samples, it was revealed that all other mukhtar units except rural areas did not know their duties and responsibilities exactly, and even if it was little known where the mukhtar institution was located in the city centers, the mukhtars went to the mukhtars 1 or 2 times a year for processing. It is the case that the residents of the neighborhood in the city center do not know their neighborhood mukhtar (table 11).

Again, it has emerged that the neighborhood mukhtars are generally closed during working hours and that a citizen cannot find the mukhtars in place if he needs them (table 13). It has been concluded that there is no need for neighborhood mukhtars in city centers and that all works can be done through the e-government system in the age of digitalization (table 16). According to the results of table 17, 51.2% of the 410 participants (more than half of the respondents) stated that they see the salaries paid to neighborhood mukhtars as an unnecessary waste of public resources, while 59.7% (table 19) stated that the mukhtars in the city center should be abolished. It is seen that the results of these two situations support each other. It can be stated that the mukhtar institutions (table 14-15) in the city centers, which have lost more effectiveness than rural areas compared to the past and are thought to be unable to keep up with the digital age, cannot have an effective management policy. In particular, it was concluded that the public expenditure to the mukhtars in the city center was considered unnecessary and that the public resources spent should be evaluated in more efficient areas. In the correlation analysis, it was found that in parallel with the increase in the level of education, the frequency of going to the mukhtars in the city center decreased at the same level. In the same way, as the number of those who think that all the works of the mukhtars are done from the e-government application increases, it has been determined that the number of those who think that there is no need for the mukhtars in the city center has also increased.

Even if the central government and the local government think that they can easily reach and connect with the people through the mukhtars, it is seen that the mukhtars have turned into an institution away from the citizens. It is considered that the mukhtar institution is not effective in the easy access of citizens and in solving problems. As a result, although mukhtars are still seen as a necessary institution that continues its activities in rural areas, it is thought that the position and roles of the mukhtar institution in city centers will become even more passive with technological transformation and e-government applications in the coming years. Accordingly, the idea that the mukhtars within the boundaries of the metropolitan and municipal municipalities could be removed in terms of the effectiveness of the public economy was opened to discussion with the analyzes made.

REFERENCES

- 1982 Constitution (1982). Article 123.
- Acar, O. K. and Koç, M. (2016). The present status of new neighborhoods transformed from small unicipalities and villages with law no. 6360: An assessment of Fethiye district. KAYSEM 10 Public Administration Symposium, Dokuz Eylul University, Izmir, 177-191.
- Akdemir, D. Ş. and Cengiz A. A. (2022). An explorative study regarding women muhtars' profession and role perceptions. Journal of Social Policy Conferences, 81, 421-449, DOI: 10.26650/jspc.2021.81.871612.
- Akman, Ç. (2018). Is there a need for a new legal regulation on neighbourhood administrations? A research on the province of Isparta. Journal Of Academic Researches And Studies Year: 2018, 10(19), 516-534.

- Akpınar, R. (2017). The muhtarlık institution being the closest unit to the people: A qualitative research in İzmir Karşıyaka district. *Yalova Journal of Social Sciences*, 7 (13), 99-110.
- Anadolu Agency, (2022). In The Tax And Economy Package Of Improvement For Mukhtar Salaries. Erişim adresi <<https://www.aa.com.tr/tr/politika/muhtar-maaslarina-yonelik-iyilestirme-vergi-ve-ekonomi-paketinde/>> (25.09.2022).
- Arikboğa, E. (1999). An overview of neighborhood headman from the perspective of local administration. *Journal of Contemporary Local Governments*, 8 (3), 103-125.
- Aslan, C. (2021). Legal and functional analysis on the mukhtarship intuition. *Çukurova University Journal of Social Sciences Institute*, 30 (2), 18-27. DOI: 10.35379/cusosbil.944109.
- Avşar, Y. (2020). The change and transformation in the administration of district and village within the scope of 6360 numbered law in Turkey. (Unpublished doctoral thesis) Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Institute of Social Sciences, Department of Public Administration, Kahramanmaraş.
- Bulut, Y. (2001). A research on neighborhood headmanship. *Contemporary Local Governments*, 10 (3), 32-51.
- Çadırcı, M. (1970). A study on the establishment of the mukhtar organization in Turkey. *Belleten*, (135), 409-420.
- Candan, H. and Kazak, G. (2019). Influence of neighborhood culture on urbanism conciousness: The case of Karaman. *The Journal of International Social Research*, Volume:12, Issue:66, October, Doi Number: [Http://Dx.Doi.Org/10.17719/Jisr.2019.3651](http://Dx.Doi.Org/10.17719/Jisr.2019.3651), 1051-164.
- Eryılmaz, B. and Şen, M. L. (1994). Local administrations in Turkey towards 2000s, problems and solutions. *MUSIAD Research Reports*:5, 1-61.
- Genç, F. N. and Korkın, E. (2017). Perception of the inhabitants towards abolition of “Belde” municipality under the act numbered 6360: Atça (Sultanhisar-Aydın) case. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 19 (32), 84- 95.
- Göküş, M., Bayrakçı E., Alptürker H. (2013). Neighborhood management and evaluation of neighborhood mukhtars by citizens. *Suleyman Demirel University the Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, Y.2013, Vol.18, No.2, 31-45.
- Güzelsarı, S. (2004). *New public management and management approaches in the discipline of public administration*. Ankara: A.U. SBF Printing House.
- Köklü, T. E. and Gül, H. (2017). The transformation of neighborhood mukhtarship and new perception of mukhtars. *Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences*, 1 (4), 719-733.
- Law No. 2108 (1977). Mukhtar allowance and social security law, Articles 1-4.
- Law No. 5393 (2005). Municipal law, Article 9.
- Ministry of Interior Administrative Annual Report (2020). Strategy development department.
- Ministry of Interior Administrative Annual Report (2021). Strategy development department.
- Mumford, L. (2007). *The city throughout history, its origins, its transformations and its future*. (Translation: Gürol Koca and Tamer Tosun), Istanbul: Detail Publications.
- Önver, M. Ş. (2020). Neighborhood administration in Turkey. *International Anatolian Journal of Social Sciences*, 4 (3), 37-60.
- Palabıyık, H. (2004). Conceptual explanations on transition from management to governance and beyond. *Journal of Public Administration*, 37 (1), 63-85.

- Palabıyık, H. and Atak, Ş. (2002). Local administrations in Turkey in the process of integration with the European Union. Parlak B., Özgür H. (Eds.), *Neighborhood management in Turkey*. (285-315). Istanbul: Alfa Publishing House.
- Turkish Civil Administration Departments (2022). *Turkey civil administration departments inventory*.
- Yalçındağ, S. (1998). The institution of mukhtar in terms of organization of local democracy and development of decentralization. *Contemporary Local Governments*, 7 (3), 37-56.
- Zengin, O. (2014). The transformation of the metropolitan municipality system: An assessment of the last decade. *Ankara Bar Association Journal*, (2), 93-116.

AZERBAIJAN'DA TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİ ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRMELER

GENERAL EVALUATIONS ON THE FORMATION PROCESS OF TURKISH NATIONALISM IN AZERBAIJAN

Hakan ALTINTAŞ¹, Hıfzı TOZ², Ali TAGHIYEV³

1. Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hakanaltintas@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6747-1104>
2. Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Türkçe Eğitimi, hifzitoz@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9196-9367>
3. Arş. Gör., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Tarih Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü, Kafkasya Tarihi Şubesi., alitaghiyev29@gmail.com, <https://orcid.org/0000-001-5374-1281>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
13.04.2023 04.13.2023

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
03.07.2023 07.03.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1309150>

* Çalışma, Prof. Dr. Hakan ALTINTAŞ'ın tez danışmanlığında, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi anabilim dalında yüksek lisans öğrencisi olan, ALI TAGHIYEV tarafından hazırlanan ve 2020 yılında Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ana bilim dalında gerçekleştirilen tez savunması sonucu BAŞARILI bulunan tez çalışmasının genişletilmiş ve güncel veriler işlenmiş çalışmaya dayanmaktadır.

Öz

Milliyetçilik evrensel boyutta ele alınan kavramlardan birisidir. Milliyetçilik yakın çağdan itibaren büyük ses getiren nosyonlardan birisi olmuştur. Her ne kadar Yakın Çağ ile ilgili bir ideoloji olsa da, devletlerin ilk oluştuğu günden beri var olmuştur. Her bir coğrafyanın kendisine özgün milliyetçilik ülküsü vardır. Farklı lisani, inancı, tarihi ve kültürel yaşamın sonucu milliyetçilik kavramı bu koşullara uygun şekillenmiştir. Azerbaycan'da gün yüzüne çıkmış olan milliyetçilik bir tek amaca hizmet etmiştir ve bu bir tek amaç bağımsızlığın kazanılması idi. Zira bu hususta Azerbaycan Türkleri kendi kültürüne, diline arazi bütünlüğüne sahip çıkmış ve sahip çıkmanın mücadelesinin günümüzde de açık bir şekilde vermektedir. Bu çalışmada XIX. yüzyıldan itibaren Azerbaycan devletinin sınırları içerisinde Türkçülüğün oluşmasını tetikleyen etkenler, Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, gelişim süreci, çizdiği yol ve bu hususta verilen mücadeleler hakkında değerlendirme yapılmış ve bilgiler verilmiştir. Çarlık ve Sovyet döneminde Azerbaycan'da Türk milliyetçiliğinin toplumsal hayattaki yansımaları, 1917 Ekim Devriminin Azerbaycan Türkleri için etkisi, analiz edilmiş ve Azerbaycan'da Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişimi hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Azerbaycan, Güney Kafkasya, Çarlık Rusya, SSCB, Azerbaycan Türkleri.

Abstract

Nationalism is one of the universal concepts. Nationalism has been one of the most prominent notions since the modern era. Although it is an ideology related to the modern era, it has existed since the formation of states. Each geography has its own unique nationalist ideal. The concept of nationalism has been shaped according to these conditions, which include different languages, beliefs, histories, and cultural lives. Nationalism in Azerbaijan has served only one purpose, and that is to gain independence. Azerbaijan Turks have protected and fought for their culture, language, and territorial integrity. In this study, the factors that triggered the emergence of Turkism within the borders of the Azerbaijani state since the 19th century, the emergence and development process of Turkish nationalism, the path it has drawn, and the struggles for it are evaluated and information is provided. The social reflections of Turkish nationalism in Azerbaijan during the Tsarist and Soviet periods, the impact of the October Revolution of 1917 on Azerbaijani Turks, and the birth and development of Turkish nationalism in Azerbaijan are analyzed and information is provided.

Keywords: Nation, Azerbaijani, South Caucasus, Tsarist Russia, USSR, Azerbaijani Turks.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The main aim of the study is to identify the key factors that led to the development of Turkish nationalism in Azerbaijan. The fact that Turkish nationalism has taken on a structure that is compatible with the conditions of the time is the best example of how much Turks care about their country. Each citizen has provided great support in the formation and shaping of the state from the past to the present; while one Turkish writer was successful, the other Turkish soldier was successful in military defense. Developing a common language in the Turkish world is important. This has been emphasized several times by Azerbaijan's leaders and pioneers, Muhammad Emin Resulzade and Heydar Aliyev. Through the mother tongue, each citizen will understand their national identity and defend it in a magnificent way.

Research Questions

How has the concept of nationalism developed in Azerbaijan? What is the basis of Turkish nationalism?

Literature Review

Nationalism holds an important place in the literature as an ideology that has taken on different forms throughout history and has been shaped by social conditions. Sometimes it symbolized unity, while at other times discrimination. Today's nationalism is seen as a nation-state relationship that emerged as a result of modernization. The concept of the nation-state gained importance due to imperialist occupations that increased as Western countries began to open up to the seas and geographical discoveries advanced, followed by the Industrial Revolution and economic developments. The dialectic concept of nationalism and the development of modernity resulted in the nation-state paradigm that is used today. Without understanding the notion of the state, it is difficult to understand the notion of the nation. The state is a whole on a piece of land with certain boundaries, and if the human community has sovereignty rights over that piece of land, then it represents the nation. During the early ages, humanity hunted in herds and constantly moved, so they did not establish settlements. Later, as humans evolved to agriculture, they built walls around their living areas to protect themselves from wild animals and attacks from other groups, and humanity that established the first city-states began to adopt the feudal state form. Although different state paradigms were established from the feudal state form to the absolute state form, none of them match the modern nation-state paradigm. Methodology - In order to understand the subject comprehensively, after providing information about the concept of nationalism, the formation of Turkish nationalism in Azerbaijan was discussed. In this regard, the sources used include the Azerbaijan National

Academy of Sciences, the Mirze Feteli Ahundov National Library, the Azerbaijan Presidential Library, and the Dergi Park. Results and Conclusions - This study highlights that the concept of nationalism has been adopted worldwide, and nationalism will be emphasized for many years to come. Depending on the era, it will take on different dimensions, such as climate change, new wars, and population growth. As for Azerbaijan, the fight against fascist Armenian nationalism will continue as a result of the liberation of Karabakh. In the historical process that took place in the region, Turkish nationalism will gain importance among young people in Azerbaijan.

Methodology

In order to understand the subject comprehensively, after providing information about the concept of nationalism, the formation of Turkish nationalism in Azerbaijan was discussed. In this regard, the sources used include the Azerbaijan National Academy of Sciences, the Mirze Feteli Ahundov National Library, the Azerbaijan Presidential Library, and the Dergi Park.

Results and Conclusions

This study highlights that the concept of nationalism has been adopted worldwide, and nationalism will be emphasized for many years to come. Depending on the era, it will take on different dimensions, such as climate change, new wars, and population growth. As for Azerbaijan, the fight against fascist Armenian nationalism will continue as a result of the liberation of Karabakh. In the historical process that took place in the region, Turkish nationalism will gain importance among young people in Azerbaijan.

1. GİRİŞ

Azerbaycan tarihsel, kültürel, stratejik öneme sahip bölgelerden biridir. Bölgede tarihsel süreç içerisinde pek çok Türk Devleti kurulmuştur. Safevi İmparatorluğu'nun çöküşüyle ve bölgede ortaya çıkan siyasi karışıklıklar nedeniyle Azerbaycan Devleti bir bütün halinden çıkarak beyliklere ayrılmaya başlamıştır. XIX. yüzyıldan itibaren Azerbaycan bölgesi içinde ortaya çıkan Osmanlı-İran, İran-Rusya ve Osmanlı-Rusya savaşları nedeniyle bölge istikrarsızlaşmaya başlamıştır. Bu savaşlarda kazançlı çıkan Rusya imparatorluğu olmuştur. Çünkü Kafkasya bölgesinde ilerleme ve başarılı toprak kazanımlarını gerçekleştirmiştir.

Rusya, sömürgeci siyaset izleyen Hollanda, Portekiz, İspanya, İngiltere ve Fransa gibi yeni sömürgeler elde etme politikası izlemiştir. Rusya'da Ramanof Hanedanlığı'nın genişlemeci politikası sonucu, XIX. yüzyılın ilk başlarında Kafkasya bölgesinde ilerleyen Çarlık rejiminin karşısında bölge halkları Çarlık rejimine engel olamamışlardır. Bu süre zarfı içerisinde Kuzey Kafkasya'nın Rus işgaline uğramasıyla birlikte, 1813 Gülistan antlaşması ve ardından 1828 senesinde gerçekleşen Türkmençay antlaşması sonucu Rusya ve İran arasında yapılan anlaşmalarla Güney Kafkasya, yani Azerbaycan'ın Kuzeyi Rus işgali altına girmiş; Güney kısmı ise İran işgaline uğramıştır. Bu durum Birinci Dünya Savaşı dönemine kadar sürecektir. İşgal döneminde, Azerbaycan iktisadi, siyasi ve toplumsal anlamda değişim süreci içerisine girmiştir. Beyliklerden kaynaklı olan feodal düzen yıkılmış, yerini kapitalist düzeni esas alan bir sistem kabul edilmiştir. Sanayi devriminin İngiltere öncülüğünde gelişmesiyle birlikte, Azerbaycan'da bu gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. Bakü'de milli sanayinin kurulması sonucu, kapitalist bir sınıf ortaya çıkmıştır.

Çarlık Rusya döneminden itibaren milliyetçilik ideolojisi Güney Kafkasya bölgesini de etkisi altına alması sonucu bölgede etnik çatışmalar ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'da ortaya çıkan Türk milliyetçiliğinin uyanışı nevi şahsına münhasırın özelliklere sahiptir. Türk Milliyetçiliği ideolojisi Azerbaycan'daki bağımsızlık mücadelelerinin katalizörü olmuştur. Azerbaycan aydınları gizli bir şekilde, Çarlık rejiminin sömürgeci ve asimile etme politikalarına karşı, örgütlenmeye başlamıştır. Mücadelenin başlarında aydınlar, milliyetçi romantizmi benimsemişler ve ardından romantik milliyetçiliği kurtuluş yolu olarak görmüşlerdir. İlk başta entelektüellerin başını çektiği camia, Çarlık sistemi yerine; dil, tarih ve kültür gibi etnik hususlar üzerinde Azerbaycan'ın yeniden inşa edilmesine ilişkin tezleri savunmuşlardır. Tarihsel süreç içerisinde milliyetçilik harekâtı; İslamcılık, Türkçülük, liberalizm, sosyalizm ve komünizm ideolojisi içerisinde ilerleme kaydetmiştir.

2. AZERBAJCAN'IN İSMİ, DİLİ, DİNİ VE COĞRAFYASI

Azerbaycan'da Türk Milliyetçiliği gelişimi ani bir şekilde gerçekleşmemiştir. Diğer uluslarda olduğu gibi tarihsel süreç içerisinde kendine özgü özelliklere haiz bir milliyetçilik akımının yaygınlaşması söz konusudur. Konuyu detaylı şekilde incelemek için ilk önce Azerbaycan isminin

nerden geldiğine, Azerbaycan devletinin dili ve dini, bölgenin coğrafyası üzerine kısaca değinmekte fayda vardır.

Azerbaycan adının nereden ortaya çıktığına dair farklı teoriler vardır. Fakat bu konuda kapsamlı bir bilgi kaynağı bulunmamaktadır. Bölge tarihsel dönemler içerisinde farklı isimlerle anılmıştır. Araştırmacılar literatürde “ateşler yurdu” manasının gerçeğe daha yakın olduğunu ifade etmektedirler. Nitekim Azerbaycan sözü, M.Ö. 331 senesinde Gaugamela mağlubiyetinin ardından Büyük Aleksandros'un uhdesindeki İranlı vali Atropates'in isminden gelmektedir. Atropates, Aleksandros'un ölümünden sonra önceleri Aleksandros'un ismi ile idare ettiği Küçük Medya (Medya Minör) arazisinde özgür bir krallık kurmuştur. Bu ülkeyse “Atropates'in ülkesi” manasında eski Yunanca Atropatane, Farsça'da Aurpatakan, Arapça'da farklılığıyla Azerbaycan'a çevrilmiştir. Azerbaycan adı Pehlevice azer “ateş” ve baykan “muhafız” sözlerinden oluştuğu ya da Azarbaz b. Bivarsef kişi isminden geldiği gibi fikirler, mitten ibarettir (Yeşilot, 2015). 1918 yılında kurulmuş olan devlete Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ismi verilmiştir. Böylece bölgede bulunan Türk Milleti, milliyetçilik akımlarının etkisiyle siyasal ve sosyal alanda kendilerinden söz ettirmeye başlamıştır.

Milliyetçilik nosyonu ve hareketleri için lisan, olmazsa olmaz bir öneme haizdir. Dil sayesinde dönemin aydınları yurttaşlara milli bilinci uyandıracak bilgiyi aktarmıştır. Çağdaş uluslar, dil sayesinde ulusal birliği bir arada tutabilmiştir. Azerbaycan tarihsel süreç içerisinde dil konusunda Rusça ve Farsçanın baskısı altında kalmıştır. Bu dönemde dilde birlik sağlanması için Azerbaycan Türkçesi, Rusça ve Farsça kelimelerden arındırılmak suretiyle modern Azerbaycan dili oluşturulması hususunda önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Daha sonra ele alınacağı üzere Azerbaycan'da milliyetçilik ideolojileri, dil sayesinde geliştirilerek toplum tarafından benimsenmiştir.

VIII. yüzyıla kadar Türkler yalnızca bir yazı dilinden istifade etmişlerdir ve bu yüzyıldan sonra Azerbaycan ve Anadolu'da bulunan Türklerin nüfusu hızla artmaya başlamıştır. Harezm'de ortaya çıkmış olan bu yazı dili ve Türk kültürü, daha sonraları Selçuklu Türkleri tarafından da kullanılmıştır. Moğol istilası sonucu Azerbaycan'da bulunan Türklerin bir kısmı Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmış ve bir kısmı ise Moğolların emri altına girmiştir. Anadolu'ya gelmiş olan Harezm Türkleri arasında edebî dil bilenler fazlaydı, ancak daha önceleri Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Oğuz Türkleri bu edebî dilden uzaktılar. Eser veren önemli şahıslar aracılığıyla yeni bir edebî dil oluşturuldu ve Oğuz Türkçesi ile edebî dil birleştirildi. Ayrıca sözlü edebiyatın gelişmesi ve bu edebiyatın özelliği sayesinde Anadolu'da Oğuzcaya dayalı yeni bir yazı dilinin kurulması sağlanmıştır. Azerbaycan Türkçesi, Batı Türkçesinin doğu kolu içerisinde yer alan ağızlar camiasının ve bu alan dahilinde ilerleyen yazı dilinin ismidir. Zira XIII. Yüzyıldan itibaren günümüze kadar kullanılan Oğuzca'nın Batı kolu, giderek Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi olarak ikiye ayrılır. Bununla birlikte Azerbaycan Türkçesi “Doğu Oğuzca”, Osmanlı Türkçesi ise “Batı Oğuzca” olarak anılmaya başlamıştır. Azerbaycan coğrafyası, dil coğrafyası bakımından Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kafkas Azerbaycan'ı, İran

Azerbaycan'ı, Kerkük ve Irak-Suriye Türkleri havzaları içinde yer alır. XIV. yüzyıldan başlayarak tek bir çizgi halinde çağımıza gelen Azerbaycan Türkçesi 1828'de Azerbaycan'ın ikiye ayrılmasıyla kesintiye uğramıştır. Çağımızda ise Güney Azerbaycan'da Farsça yazı dili olarak kullanılmaktadır. Ancak Azerbaycan Türkçesinin yazı dilinin merkezini Kuzey Azerbaycan Türkçesi oluşturmaktadır. Modern devirde, yani bugün Azerbaycan yazı lisanı ilk önce Bakü, Tebriz, Karabağ ve Nahçıvan ağızları dörtgeni ile Batı Türkçesinin teşkiline dayanmaktadır (Alkaya ve Buran, 2011).

Daha önceleri Azerbaycan arazisinde en geniş din, putperestlikti. Değişik hayvanlara, aya ve güne tapılıyordu. Gün ve ayla beraber verilen yılın ve kertenkele betimleri sürüngenlere de tapıldığı delilidir. Aşiretlerde sınıflaşma gün yüzüne çıktıkça ülkede dinî kavramlar da dönüşmeye başlamıştır. Din, artık hükümdar sınıfın çıkarına uyumlaştırılıyordu. Azerbaycan'ın güney bölgelerinde yaşayanlar ise ateşe tapmışlardır. Bu dinin esası Azerbaycan arazisinde dünyaya göz açmış olan Zerdüş tarafından ortaya atılmıştır. Ateşe tapanlara Zerdüştiler, aleve tapmaya ise Zerdüş dinî deniliyordu (İsmailov, 2014). Dinsel olarak ileri evrelerde Azerbaycan önce Musevilik, ardından da İslam dinini benimsemiştir. Siyasal açıdan din, ülkede büyük öneme sahip olmuştur. İktidarlar dinî kullanarak siyasi güç elde etmeye çalışmışlardır.

Azerbaycan'ın jeopolitik konum olarak da önemli bir yere sahiptir. Nitekim Güney Kafkasya veya diğer ismiyle Transkafkasya'da bulunmakla birlikte Avrupa, Asya ve Orta Doğu ile de kesişmektedir. Azerbaycan komşu devletleri sırasıyla doğuda Hazar Denizi, kuzeyde Rusya, kuzeybatıda Gürcistan, Batı'da Ermenistan ve Türkiye, Güney'de ise İran devletiyle sınırları mevcut olan coğrafi bölgeye sahiptir. Azerbaycan arazisi, tarihsel süreç içerisinde dışa doğru genişlemiş bulunsa da XVI. yüzyıldan sonra içe doğru daralmaya başlamıştır. Azerbaycan, daha fazla doğal kaynağa sahip olan bir ülke konumunda olmasıyla önemli bir bölgeye sahiptir. Geçmişten günümüze kadar Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan İpek Yolu, Azerbaycan arazisi içerisinde de geçmektedir.

3. AZERBAYCAN'DA TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Azerbaycan'da Türk milliyetçiliğinin oluşma sürecinin ana etkenlerinden birisi de Rus işgaline uğraması sonucu yerel halkın bu istilaya karşı birliktelik sağlaması için harcadıkları çabalarıdır. Çarlık yönetimi döneminde Azerbaycan'da sosyal ve kültürel alanlarda birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerin en önemli görünümü, Rus işgaline uğrayan topraklarda aydınların ve burjuva kesiminin sayesinde yerel halkın teşkilatlanması olgusudur. Azerbaycan'ın hanlıklar dönemine ayrılması sonucunda birlik ve beraberlik olgusu o gün için henüz söz konusu bile değildi. Sovyetler Dönemi'ndeki esaretin Çarlık döneminden bir farkı yoktu; yerel halka karşı ilk önceleri yumuşak politika perspektifinden yaklaşan Bolşevikler, ardından sert tutum takınmaya başlamışlardır. SSCB'nin dağılmasına yakın bir süreçte birliği oluşturan devletler, Rus baskısının zayıflaması neticesinde ancak rahat bir nefes alabilmişlerdir.

3.1. Çarlık Dönemi

Azerbaycan'da Beylikler döneminde sosyal, siyasal anlamda bir bütünlük yoktu ve bu durum karşısında dıştan gelen herhangi bir tehdit aleyhine bir birliktelik yaratılmamıştı. Çarlık Rusya'nın Azerbaycan topraklarını işgal girişmelerinin nedeni bölgenin önemli stratejik konumda olması ve doğal kaynaklar yönünden zenginliğe sahip olmasıydı. Nitekim bölgede mis, altın, pamuk, ipek ve hususiyle petrol çok fazla önem taşımaktaydı. Çarlık Rusya'sının işgali sonucu feodal yapı çökmüş, sosyal bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde, bölgeye çeşitli etnik gruplar yerleştirilmeye başlanmıştır. Etnik grupların yerleşmesi sonucu Azerbaycan'da XIX. yy. itibaren değişik dinî ve kültürel yapılar gelişmeye başladı.

1789 Fransız Devrimi'nin ardından gün yüzüne çıkan milliyetçi hareketlerin Avrupa'da hızlı ilerlemesi sonucu Panslavizm'in kuvvetlenmesi ve Rus rejimi aracılığıyla da bu fikrin bir dış siyaset vasıtası olarak istifade edilmesine neden olmuştur. Rus milliyetçiliğinin dil, inanç ve Slavlaştırma ekseninde biçimlenişini Ruslar, işgal ettikleri bölgelerde kendi bekalarının bir nedeni olarak görmüşlerdir. Diğer taraftan Rus milliyetçilik ideolojisinin yayılması ve Pan-Rusizm'e çevrilerek Rus emperyalizmi, şovenizm ve genişlemeci siyaseti üstündeki tesiriyle beraber dil ve din Çarlık Rusya'dan başlayarak Rusya'nın farklı etnik unsurları Ruslaştırma siyasetinin ilkelerini meydana getirmiştir (Özel, 2014). 24 Şubat 2022 Moskova saatiyle 06:00 civarında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in "Ukrayna'nın askerden ve Nazizm'den arındırılması" amacıyla "özel bir askerî operasyon" ilan etmesiyle başlayan Rusya-Ukrayna savaşının gerçek nedeni geçmişte olduğu günümüzde de Ruslaştırma siyasetine dayanmaktadır.

Azerbaycan'ın kuzey bölgesindeki hanlıklar Ruslara karşı kendilerini savundularsa da birlik içerisinde mücadele edemedikleri için hepsi teker teker Rus işgaline uğramıştır. Çar, bölgedeki Türklerin desteğini kırmak için yerli derebeylerini ikna etme yoluna başvurmuş ve böylece Anadolu'dan gelen Türk desteğini kırmayı amaçlamıştır. Çarizm, bu hususta yerli feodallere karşı siyasetinde değişikliğe gitmiştir. İlk önce 1842 yılında Tiflis'te önde gelen isimlerin ve ağaların özel haklarının korunması adına birtakım düzenlemeler yapılmıştır (İsmayılov, 2007). Rusya, Azerbaycan topraklarını zapt ettikten kısa bir süre içerisinde mevcut geleneksel idari ve hukuki düzeni kaldırmış, bu hususta yerel bölünmeye neden olan etkenleri de bertaraf ederek Kuzey Azerbaycan yurttaşlarının görece benzeşmesine ve ekonomik birleşmenin yolunu hazırlamıştır. Diğer taraftan Çarlık yönetim tarzının panslavist şekli imparatorluk dahilindeki Rus olmayan tüm etnik grupların, halkların millet bilincinin gelişmesinde etkili olmuştur. Azerbaycan Türkleri de ulus bilincinin gelişmesinden kendine düşen payı almıştır. Azerbaycan ulusunun Müslüman bir camia olarak gayrimüslim bir rejimin idaresi altında bulunması ve diğer Kafkas halkları olan Gürcüler ve Ermenilere kıyasla adaletsizliklere ve ayrımcılığa uğradıkları hissi de millî hüviyetin gelişmesine neden olmuştur. Çarlık rejiminin Azerbaycan'ın en zengin topraklarına dışarıdan getirmiş olduğu göçmenleri yerleştirmesi, eğitimde ve sosyal yaşamda

Ruslaştırma politikası uygulaması, ağır vergiler ve sıkı denetim gibi birçok zorlamalara tabi tutulması sebebiyle Azerbaycan halkı bu durum karşısında tepkilerini ortaya koymuş ve bu adaletsiz yönetim şekline karşı duyulan tepki Ruslara karşı sert muhalefet yapılmasına yol açmıştır. Çar rejiminin bu dışlayıcı tutumu, halkın ötekileştirme uygulamasına karşı koydukları tepki ve tavır çağın gereklerine de uygun olarak Azerbaycan'da uluslaşma sürecinin hızlanmasına neden olmuştur (Turan, 2018).

XIX. yüzyılın ortalarında petrol, yakacak bir madde olarak istifade edilmekte ve az miktarda üretimi yapılmıştır. Fakat aynı yıllarda Rusya pazarında petrol gereksinimin artmasıyla beraber, Bakü'deki petrol endüstrisinde hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Bakü'de endüstrinin gelişmesi sonucu cazibe kentine çok sayıda Ermeni, Gürcü, Rus kökenliler göç etmeye başlamıştır. Özellikle, "1861 Kanunnamesi"nden sonra Bakü petrollerine olan ihtiyaç artmıştır (Yeşilot, 2015). Böylelikle Rusya, Bakü'yü dış kapitalist sisteme açmış, bu sebeple Azerbaycan yirmi beş sene içinde petrol istihsal edilmesi yönünden Amerika Birleşmiş Devletleri'ni geride bırakmış ve en büyük petrol istihsal eden bölge konumuna gelmiştir. XX. yüzyılın ilk başında ise yeryüzünde üretilen petrolün yarısından fazlası Bakü'de üretilmekteydi. 1872 senesinden evvel, Bakü şehrindeki verimli petrol kaynaklarının %88'i bölge halkının uhdesi altındaydı. Zamanla yer altı kaynakların çoğu yabancı yatırımcılar aracılığıyla satın alınmak yolu ile Türklerin yetki alanından çıkmış bulunuyordu. Bununla beraber kârın daha büyük bölümünü petrol yataklarının bulunduğu arazilerde toprağını satmayıp petrol istihsal işine koyulan kişiler kazanmaktaydı. XX. yy. başında kullanımda olan 167 petrol endüstri işletmelerinden sadece 49'u (%29.3'ü) yerli yatırımcının yetkisinde bulunuyordu. Üstelik istihsal oranları ele alındığı zaman 1-10 milyon pud istihsal yapan işletmelerin yalnızca %12.5'i Azerbaycan Türklerinin idi. 10 milyon pudan çok istihsal yapanlar içinde ise yerli yatırımcı bulunmuyordu. Aleyhlerine gözüken bu tabloya karşın Musa Nagiyev, Hacı Zeynelabidin Tagiyev ve Şemsi Asadullayev gibi zengin yerli yatırımcılar da vardı ve bu şahsiyetler Azerbaycan camiasında "yerli burjuvazi" olarak isimlendirilen yeni sınıfın temsilcileriydi. Serbest bir pazarda kuvvetli hasımlarla kıyasıya rekabet halinde olan bu yeni sınıf, doğası gereği dinamikti; modernleşmeye ve yeniliğe açıktı. Millî bilincin oluşumunda kültürel kaynakları araştırırken eğitimden basına, tiyatrodan hayır kurumlarına kadar bütün atılımların lojistiği kent soylularının maddi desteği sonucu olmuştur (Açikkaya, 2010).

Daha sonraki devirlerde Petrol endüstrisinin oluşmaya başlamasından sonra, Azerbaycan'da varlıklı bir Türk camiası da ortaya çıkıyordu. Zamanla bu zengin zümreler Türklüğün ve İslam'ın bölgede yeniden güçlenmesine destek olacaklardır. Örnek vermek gerekirse Hacı Zeynelabidin Tagiyev gibi hayırseverler Azerbaycan Türklerinin kalkınması için elinden geleni esirgememiştir, onun sayesinde Azerbaycan'da ilk defa Kur'an, Azerbaycan Türkçesine tercüme edilmiş ve birçok kitap bastırılmış ve dahası da Kafkaslarda ilk Müslüman kız okulunu açılmıştır. Azerbaycan'da "milletin atası" olarak tanınmış olan Hacı Zeynelabdin Tagiyev, Azerbaycan tarihine unutulmaz hayırsever bir zengin olarak geçmiştir. Musa Nagiyev, Murtaza Muhratov, Şemsi Asadullayev gibi hayırseverler Türk

ve İslam nüfusu için çaba harcamış ve yeni aydınların doğuşunu destekleyerek bölgede Türk gençliğinin Rus işgaline karşı direnmesine katkı sağlamışlardır (Yeşilot, 2015).

Dönemin Rus rejiminin yürütmüş olduğu siyasi baskı, Azerbaycan Türklerinin bekası için huzursuzluk kaynağı olmuştur. Rus rejimi İslam inancına sahip olanlara karşı ırkçılık politikası yürütmüş ve Azerbaycan'ın öz topraklarında Gürcü ve Ermeni kökenli insanlara daha üst düzey haklar tanımıştır. Örneğin, II. Alexander devrinde (1855-1881) Rusya'nın muasır olması için birtakım ilerlemeler kaydedilse de bu Kafkasya topraklarında yaşayan Müslüman tebaa için kısıtlı biçimde hayata geçirilmiştir. 1870 senesinde yapılan ve emlak sahipliğini tertipleyen Şehirsel Düzenleme Kanunu'na göre Bakü ve çevresinde %80 civarında ahalisi olan Azerbaycanlıların kent belediyesinde yalnızca %50 temsil ayrıcalığına sahip olmaktaydı. Neticede, Bakü kent duması (konseyi), Rus ve Ermenilerin idaresine verilmiştir. Ermeniler yönetimin her kademesinde görevlendirilmiş ve bazıları ise bol kazanç sayesinde varlıklı petrol üreticisi olmuştur. Hususiyle milliyetçi Daşnaksütyun Partisi, Türk milletine karşı düşmanca tutum sergiliyor ve bu hususta Türklere karşı nefret uyandıran propagandalar gerçekleştiriyordu. Lakin 1907 yılından başlayarak Daşnaklar sadece Osmanlı Anadolu'sunda değil Güney Kafkasya'da da bağımsızlık istemeleri Rusların gazabına sebep olmuştur. Azerbaycanlılar ve Ermeniler arasında yaşanan tansiyon ve arbedenin varlığı, Rus idaresine karşı mücadelenin gerçekleşmesini engelleyen sebeplerden birisi olmuştur. Böylelikle Rusya, diğer İslam inancına sahip olan arazilere kıyasla Azerbaycan bölgesini idare etmekte zorlanmıyordu (Türe ve Aghaazizov, 2019).

1905 Rus İnkılabından sonra Çarlık rejimi altında yaşayan Türk ve Müslüman camialar biraz da olsa özgürlük elde ettiler. Bu özgürlükten yararlanan ve büyük çaba gösteren bölge halkı politik varlık göstermeye başladılar ve Devlet Duması'na temsilciler göndererek imparatorluğun politik hayatında kendi varlıklarını göstermiş oldular. Gazete ve dergi gibi kaynakları kendi dillerinde yayınlamaya ulus ve dinî hüviyet düşüncesinin oluşması için çabalar harcadılar. Fakat bu eylemler onları medeni ve politik bir kuvvet haline getirmede zira bu topluluklar, devletin ahalisinin ancak %10'unu oluşturuyorlardı. Rusya'da İslam dinine inanan insanların ekseriyetini Türkler oluşturuyordu. Kuzey Kafkasya bölgesinde de Müslüman olan etnik gruplar mevcuttu. Türkler, demografik olarak büyük bir araziye yayılmışlardı. Bu nedenle de Türkler, imparatorluk dahilinde budunsal bir tehlike değildi. Bu yüzden de imparatorluğun Ruslaştırma siyaseti hızlı ve etkili şekilde ilerlemiştir. Türklerin yaşadığı bölgelere Rus köylüleri yerleştirilmeye başlanmıştı. Rus göçmenler, yerleştikleri arazilerde iktisadi ve toplumsal hayatın ilerlemesine neden oluyordular. Türklere verilen bazı hürriyetler basın-yayın hayatını bir nebze de olsa hareketlendiriyordu. Rus baskısının ve maddi zorlukların artması, entelektüellerin muhafazakâr ve milliyetçi tutumlarında, bazı düşünürlerin sosyalist fikirlerinde bir süreklilik teşkil ediyordu. (Akgün ve Abbasov, 2020).

3.2. Sovyet Dönemi

Bolşevik Devrimi sonrasında Rus işgalinde olan devletler, idari boşluktan yararlanmak suretiyle bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bağımsızlığını ilan eden devletlerden biri de Azerbaycan Devleti'ydi (1918). Ruslar kendi içindeki kargaşaya son verdikten sonra yeniden komşu devletlere ordu göndermeye ve onlar istilaya başlamıştır.

Şubat Devrimi'nin ardından Bolşevik yönetiminin başa geçmesinden sonra Ruslar yeniden işgal harekâtına başlamış oldular. Kızıl Ordu 27 Nisan 1920 yılı Bakü şehrini ele geçirerek Azerbaycan Devleti'nin bağımsızlığına son vermiştir. Bu istila döneminden sonra ülke yetmiş yıl Rus esaretine girmiştir. Bu süre içerisinde Azerbaycan devleti ilk önce 12 Mart 1922 tarihinde Ermenistan ve Gürcistan'la beraber Transkafkasya SSFC'nin çatısı altında, 1937 senesinde ise ayrı bir cumhuriyet olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bir parçası haline getirilmiştir. Yerkürede ilk sosyalist devlet oluşturma planını gerçeğe dönüştürmek için ortaya çıkan Bolşevik İhtilali ve bu ihtilali izleyen iç savaşın ardından Rus devrimciler, büyük bir coğrafyada kontrolü ele geçirerek Sosyalizm ve bu felsefenin Leninizm ideolojisine dayalı bir ülke olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulduğunu dünyaya ilan etmişlerdir. (Turan, 2018).

27 Nisan 1920 yılı işgalinin perde arkası aynı idi. Zira Azerbaycan tekrardan Rusya hükümlerinin altına girmiş bulunuyordu. 27 Nisan olayının ardından, ülke yavaş yavaş Sovyet rejiminin düzeni altına girmeye başladı. Yeni yönetim, Azerbaycan tarihi, dili, dinî ve kültürüne ait birtakım yeni düzenlemeleri yürürlüğe koydu. Azerbaycan'da tatbik edilen toplumsal baskı ve tutuklamalar üç aşamada icra edildi: İlk aşama Azerbaycan'ın 27 Nisan 1920'de ele geçirilmesinden, 25 Mayıs 1920 tarihli Gence ayaklanmasına kadar ki tarihi dönemi içerisine alır. Bu çağda baskı ve tutuklamalarının hedefinde cumhuriyet devrinin din adamları, entelektüeller ve politikacıları vardı. İkinci aşamada 25 Mayıs 1920 tarihli Gence ayaklanmasından başlayıp 1922'de SSCB'nin doğuşuna kadar ki tarihsel süreci içerisine almaktadır. Üçüncü aşama ise SSCB'nin doğuşundan sonraki tarihsel süreci kapsamaktadır. Bu dönemde, Azerbaycan göreceli özgürlüğünü tamamen kaybetti, toprak bütünlüğüne kastedildi, millî ölküye sahip olan aydınların birçoğu sürgüne gönderildi veya tutuklandı. Moskova'nın Azerbaycan üzerindeki hakimiyeti tesis edilmiş oldu (İbrahimli, 2010). Moskova bunları gerçekleştirirken birtakım kumpas ve hilelerde başvurmadan imtina etmemiştir.

Bu kumpas ve hilelerden birisini teşkil eden Moskova'nın 1926 yılında düzenlemiş olduğu Türkoloji Kurultayı organizesidir. Buradaki amaç, Türkçülüğe karşı saldırı planlarını hazırlamaktı. Moskova için Türkçü fikir ve politikanın bilimsel açıdan öğrenilmesi gelecek için büyük önem taşıdığından kurultayın teşkil edilmesi boşuna değildi. Daha sonraları Sovyet kıyımına uğrayan, tutuklanarak sürgüne gönderilen Türkologların birçoğu 1926 senesi I. Bakü Türkoloji Kurultayı'na katılmak için gitmiştir. I. Türkoloji Kurultayı 26 Şubat- 6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü şehrinde gerçekleşmiştir. Kongreye SSCB'nin dahilinde yaşayan ve yabancı devletlerden davet edilen 131 saygın

bilim insanı katılmıştır. Kurultay, dokuz gün sürmüş ve on yedi kurul gerçekleşmiştir. Türk dünyasının diline, tarihine, edebiyatına dair otuz sekiz nutuk metni dinlenmiştir. Kongre anında Türk lisanının yedi büyük problemi ele alınmıştır:

Alfabe problemi

Öğretim problemi

Yazım problemi

Edebi dil problemi

Komşu ve akraba dillerin mütakabiliyet ilişkileri

Kök dil nazariyesi ve Türk dilinin tarihi meseleleri esas tartışma konusu olmuştur.

Türkoloji kongresinin dikkate aldığı hükümler arasında müşterek alfabe, müşterek edebi lisan, müşterek terminoloji gibi mühim problemler dile getirilmiştir (Yakar, 2018). Sovyet rejimi doğu toplumları yönetim modeline dayalı baskıcı düşünce tezleri ile yönetilen siyasal bir iklime haizdi. Bu yönetsel çerçeve siyasi baskılarla hegemonyasını yaygınlaştırmak ve çıkarlarını maksimize etmek için amaca giden her yolu kabul eden “Sovyet ülküsü” olarak isimlendirilen kendisine has despotik bir yönetim sistemine sahipti. Sovyet sistemi, her ne kadar Bolşevik İhtilali'nin öncesi ve ihtilalin ilk senelerinde Çarlık Dönemi'ni “ulusların mahpushanesi” olarak damgalayıp Çarlık rejimini hasım olarak duyurmuşsa da bu idarenin bilhassa Slav kökenli olmayan vatandaşlara karşı kullandığı siyasi yönteminin aynısını kısmen sürdürmeye devam etmiştir. İdari ve etnik bölünmeyi sağlamak için uyguladıkları bu politikalar, Müslüman olan toplumları parçalamak, Rus hüviyetinin yüksek mevkide tutarak uzun vadeli Ruslaştırma maksadı gütmeye ve devletin dahilindeki Müslümanların devlet haricinde bulunanlarla iletişimi önlemek ve koparmak siyasetlerini Çarlık zamanında olduğu gibi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği devrinde de devam etmiştir. Bolşevikler, inkılabtan evvel ve inkılabın ilk senelerinde “ulusal sorun” a milletlerin öz kaderlerini kendileri belirleyecek biçimde demokratik bir yaklaşım göstermişler de bu tavır pek uzun sürmemiş; yeni yönetimin ülkenin tümünde nüfuzunu temin etmesinde hususiyle de Stalin'in SSCB de tek hükümdar rejimini oluşturmasından sonra bu yönetsel bakış açısı hızla yerini koyu merkezîyetçi bir perspektife yönelmiştir. Bu kavrayış, Sovyetler Birliği'nin uhdesindeki devletlerin ulusal kültür ve hüviyetleri üstünde hayata geçirilen ağır tazyik olarak kendini göstermiştir (Turan, 2018: 437-438). Bolşevikler, SSCB dönemi boyunca milliyetçiliğin diğer devletlerde de ortaya çıkmasının önünü almaya çalışmışlardır. Fakat bu süreç boyunca Rus milliyetçiliği ön plana da tutulmuştur. Bu dönemde seküler bir yapılandırma söz konusu idi. Sovyet rejiminin bu ağır şartları, etnisite oluşumunu yaygınlaştırarak süreci tetiklemiş bulunuyordu. 1930 senesinden itibaren Sovyet Birliği'nde bulunan cumhuriyetlerde, Stalin'in projelerinden biri olan “Üçlük (Troyka)” yaratıldı. Bunlar cumhuriyetlerde yüksek yetkilerle donatılması sonucunda ülkelerde

keyfi kararlar vermeye başladılar. Sözde Sovyet aleyhine karşı birtakım propagandalar yapıldığı öne sürülerek on binlerce günahsız insan, represiyaya (siyasi baskı) kurbanı oldu. Bu üçlünün hedefi devlet idarelerinden, eğitim kurumlarından, çeşitli bürokratlardan, komünizm rejiminden razı kalmayan kişilerin bulunması ve onlara karşı sert cezaların uygulamasını gerçekleştirmektir. Sovyet yönetimine karşı olan kişiler genellikle sürgünlere gönderiliyordu. Bolşevik Rusya, işgal ettiği devletlerin halklarına ilk önce Marksist ve Leninist, düşünceleri aşlamaya çalışmıştır. Bakış açılarını ve düşüncelerini Rusların dikte ettiği gibi yazmayan ya da ifade etmeyen, fikirlerinden dönmeyen entelektüeller 1937 senesinde rejim tarafından ya kurşuna dizildi ya da sürgüne gönderildi. XI. Kızıl Ordu'nun Özel Politik Bürosu'nun tehdidinden uzaklaşmak isteyen birçok entelektüel Gürcistan'a sığındı. Kafkasya ötesi cumhuriyetlerin kongresine giden M. Vekilov, H. Ağayev, F. Hoyski vb. ülkesine geri dönemedi. Onlar cumhuriyetin ilk göçmenleriydi. H. Ağayev ve F. Hoyski Tiflis'te şehit edildi. 1937 senesi Josef Stalin tiranlığının yaşandığı halklar açısından en üzücü ve dram dolu bir seneydi. Bu dönemde Azerbaycan devletinin yüksek rütbeli komutanlarını hapsedmek için her türlü komplo teoriler hazırlandı. Tutuklananlar Sibiryaya bölgesinde bulunan Solevetski adalarına sürgüne gönderildiler. Bazı generaller ise kurşuna dizildiler. Geride kalan aile bireyleri de sürüldüler (Garamanlı, 2019). SSCB rejiminin olumlu tarafları da olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Yeni bir kültür ve medeniyetin doğuşuna zemin hazırlamışlardır.
- Okuma ve yazma oranının artmasına neden olmuştur.
- Tarımda üretimin yaygınlaşmasına destek olunmuştur.
- Az gelişmiş devletler için endüstrinin gelişmesi konusunda reformlar düzenlenmiştir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yönetimi, birlik içindeki vatandaşlarına birlik ve beraberlik dâhilindeki konularıyla doğru orantılı bir biçimde toprak ve bazı konularda bağımsızlık vererek bu vatandaşların kendilerine has bir kültürü geliştirmesi için teşvik etmiştir. “Sovyet ulusçuluğu” olarak isimlendirilebilecek bu uygulamada esas hedef, üye devletlerdeki ekalliyetleri “hükümler etnisite” dâhilinde kaynaştırmak, üye devletleri birbirlerinden ayırıştırırken öz dahillerinde olabildiğince aynılaştırmak ve Moskova'ya bağlı kılmaktır. “Bütün Sovyet topluluklarında bunu uygulamaya çalışan ve toplulukların hepsinde ortak bir Sovyet vatani ve vatandaşlık duygusu yaratmak isteyen rejim, bu topluluklara kendi dinini, milliyetini ve geleneklerini unutturmak için yoğun bir propaganda kampanyası başlatır. Bunun için de çeşitli metotları kurnazca uygular. (...) 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise, Sovyetler Birliği içinde Rus milliyetçiliği hızlıca yaygınlık kazanmıştır. Bundan çekinen insanlar, belli bir makama, mevkiye ve imkâna sahip olmak için, resmî ad olarak Rus adı alanlar da olmuştur. Bu şovenizm isimlerle sınırlı kalmayıp evliliklere de yansımıştır. Hızla yükselmenin bir diğer yolunu da ya bir Slav'la evlenmek, ya da Rus okullarında okumak teşkil ediyordu. Bunda da amaç, Türklerin Ruslarla entegre olmasını sağlamaktır.” (Toz, 2012:38). Sovyet rejiminin Rus olmayan vatandaşları şuurulu bir biçimde milliyetçiliğin ilkeleriyle donatmaları SSCB'nin dahilinde bulunan Rus olmayan vatandaşların öz millî ülkelerini yaratabilecekleri bir çerçeve çizmeleri bu devletlerin 1990

senesinin ilk başlarında kendi ulus devletlerini yaratmalarının yolunu açmıştır (Turan, 2018). “Propagandalarla insanlara kültürünü unutturma çabaları bu dönemde önemli bir yer tutar. Propaganda bombardımanı ile de bu kültür erozyonunu hızlandırmayı amaçlayan rejim, bir kısım insanları bu yöntemle etkilemeyi başarır da, yerel kültürleri ortadan kaldıramaz. İnsanlar yine kendi kültürlerini bir şekilde muhafaza yoluna giderler. Bu hareketler, sadece toplulukların kültürlerine inen bir darbeden öteye gidemez.” (Toz, 2012:34)

3.3. Gülistan ve Türkmençay Antlaşması

Gülistan ve Türkmençay antlaşması, Azerbaycan topraklarının ikiye ayrılması konusunda varılan antlaşmaydı ve bu anlaşmalar modern çağda bile hala unutulamayacak derin yaralar bırakmıştır. Bu antlaşmalar sonucunda iki kardeş birbirinden ayrılmak mecburiyetinde kalmıştır. Çağımızda Kuzey Azerbaycan bağımsız olsa da Güney Azerbaycan hâlâ İran rejiminin esareti altındadır. Zaman zaman Güney Azerbaycan'da bağımsızlık hareketleri düzenlense de birliği sağlayacak sonuç alıcı bütüncül bir siyaset izlenememiştir. İran'da Molla rejimi iktidara geldikten sonra ülke dahilinde Farslaştırma politikası yürütülmeye çalışılmıştır.

XIX. yüzyıldan itibaren gerçekleşen İran-Rus savaşlarının sonucunda, 12 Ekim 1813 tarihinde Rus İmparatorluğu ile Kaçarlar (İran) arasında imzalanan her iki devlet için de önemli antlaşmalardan olan Gülistan Antlaşması ve ardından da 1828 yılında Türkmençay Antlaşması'nın imzalanmasıyla Azerbaycan toprakları ikinci defa ayrılmış oldu. Şimal ve Cenubi Azerbaycan diye isimlendirilen bu bölgelerin bir kısmı Rus imperatorluğunun, büyük bir kısmıysa İran'ın egemenliği altına girdi. Bu dönemden başlayarak Kafkasya Türkleri, tahminen yüzyıl süresince toplumsal, kültürel ve politik olarak Çarlık ve ardından Sovyet Rusya'nın baskısı altına kalıyordu. İslam inancı içerisinde yaşamış bulunan Azerbaycan'da yaşayan Türk halkı, ilk defa Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine sahip olan bir imparatorluğun idaresi altına girmiş oluyordu. Bu dönemden itibaren Rus esaret altına giren Türkler dinsel ve sosyal alanda İran'daki budunsal kardeşlerinden değişik bir yola girmiş bulunuyordu (Tağiyev, 2013). Zira günümüzde Kuzey Azerbaycan Türkleri sekülerizm çizgisinde ilerlerken, Güneydeki soy kardeşleri yaşam tarzları sözde şeriat yasaları doğrultusunda, baskıcı ve otoriter bir rejim tarafından belirlenmektedir.

Bu antlaşmaları hususi kılan taraflarından birisi, üzerinde hakimiyet sözleşmesi yapılan Azerbaycan Türklerinin bu sözleşmede hiçbir söz hakkının olmamasıdır. İran ve Rusya, bir ulusun yazgısıyla oynayıp Azerbaycan Türklerini ve topraklarını ikiye bölmüşlerdir. Çağımızda da bu sorun tüm karışıklığıyla sürmektedir. Azerbaycan Devleti'nin “Bütöv Azerbaycan veya Vahit Azerbaycan” ideolojisi olarak zaman zaman dile getirdiği bu soruna çözümü yakın dönemde de olumsal gözükmemektedir, zira ne İran'da yaşayan Türklerde yeterli derecede bu konuya dair bilinç oluşmuş ne de Azerbaycan'da bunu temin edebilecek iktisadi ve politik kuvvet vardır (Yeşilot, 2008).

3.4. 1917 Ekim Devrimi'nin Azerbaycan Türkleri İçin Etkisi

Rusya'da hayata geçmiş bulunan Bolşevik Devrimi, Azerbaycan entelektüelleri için özgür ülke olma yolunda ellerine geçen politik bir fırsattı ve bunu kıymetlendirebilecek kadroları mevcuttu. 28 Mayıs 1918'de misak-ı millî olarak hatıralarda yaşayan Özgürlük Bildirgesi'nin kabul edilmesiyle özgür Azerbaycan devleti kuruldu. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti şarkta demokrasiye uygun prensiplere dayanan ülke konumundaydı. Azerbaycan halkı, bu tarihsel durumdan faydalanarak Modernliği, İslamcılığı ve Türkçülüğü özgür bir ülkenin esas ülküsü olarak kabul ettiler. İnanç alanında da özgür ve ulusal çıkarlara elverişli bir inanç siyasetinin sürdürülmesine imkan verilmiştir (Tağiyev, 2013).

1917 yılında Kuzey Azerbaycan'da başlayan millî Türk bağımsızlık hareketi, Güney Azerbaycan'a da yayılmıştır. Bu mücadelenin başında Şeyh Muhammed Hiyabani vardır. 1917- 1918'de Hicaz ve İstanbul seyahatinden dönüşünde, Bakü'de bulunan Hiyabani, Kuzey Azerbaycan'daki Türk millî bağımsızlık mücadelesine yakından tanık olmuştur. Tebriz'e geçerek politik alanda eyleme başlar. Teceddüd gazetesinde sömürgeci kuvvetlerin ve onun yerli ortaklarının maksatlarını ifade eden ve halka ümit ve gayret telkin eden çok ehemmiyetli makaleler yazar (Kafkasyalı, 2006). Ancak Güney Azerbaycan'daki bu mücadeleler süreklilik arz etmez.

3.5. Basın

Günümüzde siyaseti ayakta tutan en önemli araçlardan birinin basın veya medya olduğu herkesin malumudur. Entelektüeller ve aydınlar, basın sayesinde kendi düşüncelerini yeni nesillere aktarırlar. Basın, ilk çıktığı dönemden beri önem verilen bir araç olması sayesinde yurttaşlar için bilgilendirici ve eğitici uygulamaya sahiptir. Çarlık döneminden itibaren Azerbaycan Türkleri için gazete ve dergiler, çağdaş ulusun oluşması ve bir emperyalist güce karşı birlikteliğin hususiliğine vurgu yapmıştır. Çarlık rejimi döneminde aydınlar tarafından yaratılan veya Azerbaycan Türkçesi ile yayın yapan gazetelerden bazıları şunlardı: Kaspî, Hayat, İkinci, Keşkül, Ziya, Hümmet, Tekâmül, Tatariskie Vedomosti... Önemli dergilerden ise Füyuzat, Molla Nasreddin ve Debistan dergisi büyük önem taşımaktaydı.

Çarlık işgalinde bulunan Azerbaycan için basın önemli bir role sahipti. Dergiler ve gazeteler sayesinde Azerbaycan Türkçesi, yabancı kelimelerden arındırılmasının ve Azerbaycan edebiyatının ve sanatının ilerlemesinin yolunu açmıştır. Azerbaycan Türkçesiyle ilk gazete 1832 yılından itibaren yayınlanan "Tatar Haberleri" isimli gazete olmuştur. Bu gazete, Tiflisskie Vedomosti gazetesinin uzantısı olarak yayınlanmıştır. Gazetenin istihzar edilmesinde A. Bakıhanov şahsen kendisi katılmıştır. Hasan Melikzade Zerdabi tarafından oluşturulan İkinci gazetesi, Azerbaycan'da yayınlanmıştır. İkinci gazetesi Azerbaycan'da basının sarsılmaz ilk örneğidir (Yeşilot, 2015). Ekim Devrimi'nin ardından Müslüman gazetelerinin sayısı artmaya başlamıştır. 1905-1917 arasında Orta Rusya'da toplam 61 adet Tatarca gazete meşru olarak yayımlandı; yalnızca Kazan'da 23, Bakü'de ise 63 gazete kurulmuştur.

Müslüman camiaların lisanlarında üretilen gazetelerin büyük ekseriyeti Azerbaycan Türkçesinde yayımlanıyordu. 1905'te Kafkasya'da geniş bir camia tarafından okunan en ünlü gazete olan "Hayat", Bakülü milyoner Hacı Zeynelabidin Tağıyev desteğiyle kurulmuştu ve Hayat gazetesinin başyazarı ise Ahmet Ağaoğlu'ydu. O senelerde Ağaoğlu'nun çok yakın bağlantısı olduğu diğer Türkçe basılan gazete ise İrşad gazetesi idi ve bu gazete, İsa Bey Aşurbeyli aracılığıyla çıkarılmaktaydı. (Meyer, 2021).

Fakat gazete yayımlamaları süreklilik teşkil etmedi, Rus baskısı sonucu önemli yayımlar yapan Keşkül gazetesi kapandıktan sonra ardından "Şarki-Rus"un basımına kadarki on dört sene boyunca, Azerbaycan Türkçesinde hiçbir gazete ve dergi basımına izin verilmedi. Bu da Çar Rusyası'nın Azerbaycan Türklerine karşı yürüttüğü sömürgecilik ve Ruslaştırma politikasını doğurdu, Azerbaycan dilinde gazete yayımlamak isteyenler Çar III. Aleksandır'ın Kafkas Müslümanları için söylediği "Bırakın onlar Rusça okusunlar." sözünü hatırlatır, Çarizmin yürüttüğü bu politikaya karşı mücadele veren aydınlar, millî basının yayınlanması için büyük çaba sarf ediyorlardı. Zira millî bilincin uyanması için aydınlara göre basın, çok önemli bir araç konumundaydı. (Aşırlı, 2009).

1920 yılındaki Rus işgali ile ülkede kurulmuş olan Sovyet yönetimi sonucunda Azerbaycan'da yayınlanan dergi ve gazeteler içerdiği konular bakımından da bir değişime ve dönüşüme uğramıştır. Azerbaycan'daki idareyi esareti altına geçiren ve yerli solcularla beraber medya da farklı biçimde yayınlar yapmış ve itaatkâr Sovyet vatandaşı yaratılması için basın aktif şekilde kullanılmıştır. 1980 senesine kadar geçen zaman içerisinde Rusya'da olan Rus yanlısı yayınlar, Azerbaycan'da olan Türk basınına düşük dereceye indirerek vatandaşların dikkatini etkilemeyen bir konuma getirilmiştir (Akarslan, 2019).

3.6. Millî Bilincin Gelişmesi

Jön Türk hareketinin etkisinde kalan Azerbaycan ve Kırım Türkü entelektüeller arasındaki ilk politik girişimler, partilerin oluşmasından daha önce ortaya çıkmıştır. XX. asrın ilk yıllarında, siyasi partilerin kurulmasından önce, Bakü'de endüstri alanında servet sahibi olan ve toprak sahibi Azerbaycan Türkü endüstriciler aracılığıyla sağlanan ekonomik destek sayesinde teşkilatlanmış politik bir grup ortaya çıkmış oldu. Türk ideolojisi düşüncelerinin çatısı altında bir araya gelen bu grup, düşünceleri itibarıyla Osmanlı imparatorluğundaki Genç Türk'lerin faaliyetinin etkisi altında kaldı. Görüşleri olan Pan-Türkizim, Jön Türklerde olduğundan daha kuvvetliydi (Çelik, 1996). Milliyetçilik hareketinin Azerbaycan, Türkistan ve Kırım da başlamasının, ardından bu hareket Osmanlı coğrafyasını da kapsayacak büyüklüğe ulaşacak ve Osmanlı aydınlarını da etkileyecekti.

Pan-Türkçüler, seçkin bir eğitimin ve yaşadıkları dönem için sıra dışı olan deneyimlerin ürünüydüler. Özgün ruzmaneleri süreç içerisinde farklılaşmakla beraber, geç imparatorluk döneminde sürmekte olan hususi ilerlemelerin ayrılmaz bir parçasıydılar. Onlar imparatorluklar arası insanlardı ve Orta Kafkasya'nın Müslüman topluluklarında cereyan eden sosyal, kültürel ve siyasi mücadelelerin merkezinde yer aldılar. Dahası, başka pek çokları gibi Pan-Türkçüler de Müslüman dinî hüviyetine

göndermede bulundular ve bu açıdan, öz devirlerinden başka diğer pek çok kendi insanına benziyorlardı (Meyer, 2021).

Avrupa devletlerinin Anadolu da üretilen tekstil ürünlerine olan merak sayesinde ve bunun tesiriyle yabancıların Türklerin tarihsel ve kültürel konuları açısından araştırmalar yapılması merakını uyandırmış oldu ve bu da Türkoloji çalışmaları ve araştırmaları yapan yabancı entelektüellerin sayısı arttırdı (Durgun, 2019).

Rusya işgaline uğrayan Türk şehirleri için pek mühim bir dönem başlangıcını oluşturan 1905 Devrimi, Kafkasya Türklüğündeki millî güçlerin tekamülü dâhilinde takdire şayan bir başlangıç oluşturmuştur. Bu dönemden başlayarak kısmen geniş bir nefes alma olanağı bulan Kafkasya Türkleri sanat, maarif, sosyal ve siyasi hayatta önemli adımlar atmışlardır (Çağın, 2020). Azerbaycancılık kavramına gelince, N. Nesibli'ye göre bunun 1930'lardan itibaren Sovyet devrinde Azerbaycan'ı Türk menşeyinden uzaklaştırmak için yapılmış siyasi bir harekât olduğunu vurgulamıştır (Nəsibzadə, 1998).

Trankafkasya siyasal birliğin çökmesiyle birlikte oluşum şeklini kaybeden Seim'deki (yasama organı) Müslüman temsilcileri, 1918 yılının 28 Mayıs tarihinde Azerbaycan Ulusal Şurası'nı yaparak, yeni bir budunun oluştuğunu bütün camiaya duyurdular. 1918 senesine kadar coğrafi bir toprak parçasının ismi olan Azerbaycan, artık bir ülkenin ismiydi. Tatarlar, Kafkasya Türkleri ve Müslüman cemaatleri gibi farklı adlarla anılan yurttaşlar, bu dönemden sonra usulen Azerbaycan Türkleri veya Azerbaycanlı olmuştu. Fakat ülkenin bu adı, kararlaştırılmamış sınırlar dahilinde istifade edilmesi, bir süre sonra İran rejimini hoşnut bırakmamış ve itirazlarını dile getirmişlerdir. Tahran, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Tebriz'i İran'dan almak isteyen Osmanlılara alet olduğu endişesini uyandırıyor, zira bu kuşku Osmanlıların 1918 Haziran ayında Tebrizi yeniden ele geçirmesiyle daha da kuvvetlenmişti. Bu nedenle Azerbaycan yeni kurulan yönetim, İran'ın rahatsızlığını sakinleştirmek için, harici işlerinde Kafkas Azerbaycan'ı ismini kabullendi. Azerbaycan'ın hür bir devlet olduktan sonra önündeki ilk meselesi, yeryüzündeki ilk Müslüman cumhuriyeti teşkilatlandırmak ve ardından bir başkan adayını seçmektir. Bu göreve, F. Hoyski seçilmişti ve görevinin ilk gününde kabinesini oluşturmuştu. Böylece yönetim, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin tesisini dünyaya resmen duyurmuş oldu. Hakikaten de AHC kurulduğu devirde İran'da şahlık, Türkiye'de sultanlık, Buhara'da hanlık, Afganistan'da da padişahın egemenliği vardı (Akifoğlu, 2017).

Azerbaycan bağımsızlığının uzun sürmemesinin nedeni, yeni bir işgalle yüz yüze kalmış olmasıydı. O devrin elverişsiz şartları sebebiyle yeni kurulan devletin kolay bir şekilde Rus işgaline uğraması pek uzun sürmedi. Bu işgalin diğer işgallerden hiçbir farkı yoktu. Moskova'da başa geçen Bolşevikler, işgalden sonra yeniden eski geleneklerini devam ettirmeye başlamışlardı. Zira başa geçer geçmez ilk işleri, yeniden komşu devletleri kendi esaretleri altına almalarından kaynaklanıyordu.

Bolşevik rejiminin sosyalist çizgi içerisinde oluşturdukları ilkeler halkı etkilemek için uyandırdığı sözde optimist ve umut verici durum, Kafkasya ve Asya Türklerini de tesiri altına almıştır.

Rusya'daki Müslüman Türk önderler de monarşi yönetimin esaretinden kurtulmayı sevinçle kutlamışlardı fakat yeni bir esaretin etkisi altına gireceklerinin bir çoğu tahmin bile edememişti. Öbür yandan Rus egemenlik coğrafyasında yaşayan Türkler, aralarında bir birlik ve beraberlik amacına yönelik etkinliklerini sürdürüyorlardı. Daha önce mevcut olan düşünce ihtilafları yeniden canlandı ve bu, 14 Mayıs 1917 yılında Moskova şehrinde bir araya gelen Türk-İslam cemaatleri için Müslüman kurultayında büyük bir sorun haline gelecekti. Bu konuda iki esas düşünce egemendi: İlki Rusya dâhilinde Türklerin birlik ve beraberliği sağlanacak, bu beraberliğin kültür birliği, yani merkezîyet düşüncesi, ikincisi ise coğrafi muhtariyet düşüncesi, yani Adem-i Merkezîyet düşüncesi idi. Bu hususta ilk fikrin savunucuları Tatar Türkleri ve ikincisi de Azerbaycan Türkleri tarafından müdafaa edilmekteydi (Çelik, 1996).

Zenkovsky, 1913 senesinde Türkiye'deki Rusya Türklerinin Tatarcılık-Türkçülük münakaşasını kendi aralarında bitirdiklerini ve Turancılık düşüncesine geri döndüklerini kaydetmektedir. Akçura aracılığıyla büyük destek bulan bu ilerleme, radikal Turancılık ülküsüne sahip olan Kırım, Kafkasya ve Asya Türk göçmenlerinin yaşadıkları durumlar karşısında yüzlerini giderek daha fazla çevirdikleri kültürel ve politik Pan-Türkçülük ülküsünün bundan sonra nasıl bir yol çizeceği ve bu hususta izleyecekleri yöntem konusu çok önemli bir yer tutacaktır. Berkes, ihtilalin gerçekleştiği dönemde Rusya'ya seyahat eden Akçura'nın geri dönüşünde, Türkçülüğün de sömürgecilikten farklı bir şey olmadığını iddia ettiğini ve o devirde bunun ciddi bir argüman olduğunu kaleme alır. Pantürkizm Turancılığa, Turancılık da ırkçılığa indirgenemez çünkü her iki ülkü dâhilinde hem siyasi hem de politik yönden ilkeleri olan değişik fikirler barındırmaktadır. Politik ve kültürel vurgunun örtüştüğü, böylelikle ırkçılık boyutunun öne çıktığı, fakat belirli süre aralığına ve belirli şahısların fikirlerine indirgenebilir. Yaygın şekilde Turancılık, bütün bu ülkülerin ortak ismi olarak kabul görülebilir ve tartışıldığı coğrafya ya da zaman dilimine göre tanımlanması gerekir (Tokluoğlu, 2012). Bazı yazarların Pan-Türkçülük ülküsünü sömürgeciliğe indirgemeleri, kanıtlanmamış bir yorumdan ibarettir. Zira Panslavizm tehdidine karşı, Kafkasya Türkleri Pantürkizm ülküsü ile cevap vermişlerdir. Azerbaycan'da gerçekleşen milliyetçilik, işgale uğramış olan bir devletin, bağımsızlık mücadelesidir. Kısacası romantik milliyetçilik esaslarına dayanır.

4. SONUÇ

Milliyetçilik, çağdaş dünyamızın en önemli sosyal olgularından birini teşkil eder. Milliyetçilik, kuvvetli toplumların siyasi gücü olarak değerlendirilebilir. Yeryüzünün farklı bölgelerinde milli hüviyetin nasıl biçimleneceğini farklı tarihsel süreçler belirlemiş ve belirlemeye devam edecektir. Avrupa coğrafyasında ulus-devletin oluşması sürecinde devamlı genişlemekte olan halkın egemenliği veya ulus egemenliği düşüncesi milliyetçilik nosyonunun oluşması için tesirli bir etken olmuştur. Milli hüviyet ne kadar iyi, sağlam kurulursa bir o kadar uzun ömürlü olur. Temel olarak da herkes ortak üstün kimliğe sahip olmalıdır. O zaman sosyal ve siyasi sistem kusursuz işler.

Literatürde ulus-devlet ve milliyetçiliğin yükselişinin Avrupa kıtasında gerçekleştiği konusunda bir oydaşma sözkonusudur. Batı Avrupa’da oluşan milliyetçilik, zamanla bütün dünyaya yayılmaya başlamıştır. Zira milliyetçiliğin gelişmesi sonucu çok uluslu imparatorluklar, XIX. yüzyıldan itibaren parçalanma sürecini yaşamıştır. Rus İmparatorluğu da bu süreçten etkilenmiştir. İlk büyük darbe Rus-Japon Savaşı’nın gerçekleşmesiyle başlamıştır. Zira Rus İmparatorluğun işgaline uğramış bulunan devletler, bu yenilgiden sonra imparatorluğun çok da güçlü olmadığını ve gözlerinde Rusya’nın gücünü fazlasıyla büyüttüklerinin farkına varmışlardır. 1.Dünya Savaşı’nın da müttefiklerden istediği desteği alamamış olması, sosyal ve ekonomik bunalıma girmesi Rusya İmparatorluğuna öldürücü darbe olarak yansımıştır. Bu süreç Rusya’da Çar rejiminin politikasından ve yönetim şekline rahatsız olan Bolşevikler’in ayaklanmasına yol açmıştır.

3 Mart 1918’de Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Bulgaristan arasında Brest-litovsk Antlaşması imzalanmış ve Rusya savaş-tan çekilmiştir. Rusya, 93 Harbinde ele geçirdiği Kars ve çevresinden geri çekilmiştir. Savaştan yorgun ve kaynaklarını tüketerek çıkan Rus İmparatorluğu’nun içten çöküşü de hızlanmıştır. Ekim Devrimi döneminde imparatorluğun işgaline uğramış olan devletlerden bazıları, bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Fakat bu yeni bağımsız ülkelerin özgürlükleri uzun sürmemiştir. Bolşevikler yeniden bağımsız olan devletleri, kendi yönetimleri altına alarak 1922 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ni kurmuşlardır.

İmparatorlukların devrilme sürecini tek bir olgu olarak milliyetçilik üzerinden değerlendirmek de yanlış olur, imparatorluklar dâhilinde gerçekleşmiş olan sosyal ve iktisadi evrim süreci ve kısmen de bu dönemde gün yüzüne çıkmış olan liberalizm ve sosyalizmin de derin etkisi sözkonusudur. Bu analizin örneği olarak Rus İmparatorluğu’nu gösterebiliriz. Zira toplumsal ve ekonomik dengesizlik, Rusda yaşayan Müslümanları olumsuz yönden etkilemiştir. Kimliğinden uzaklaştırılmaya-koparılmaya çalışılan Türk topluluğu, bu baskı karşısında kendi özgürlüğünü ve bağımsızlığını korumak adına teşkilatlanarak mücadele etme yöntemini seçmiştir. Fakat bu teşkilatlanma hızla değil, yavaş bir şekilde ilerleme göstermiştir. Türk-İslam camiası, Rusya siyasetine karşı kendilerini savuma yoluna giderek Batıdan da almış oldukları birtakım düşünce akımlarının etkisi ile Doğu-Batı sentezinde kendi özgül düşünce evrenini oluşturmaya başlamış ve kendilerini bu konuda reformize etmeye çalışmışlardır.

Azerbaycan topraklarında binlerce yıla dayalı Türk birlikteliğimizin özünü lisan oluşturmuştur. Ermenistanın Azerbaycan Devletine karşı 27 Eylül 2020’de başlattığı saldırıya karşı saldırıda bulunuldu ve 44 gün savaş sürdü ve bu sürede 300’den fazla yerleşim birimi Ermeni işgalden kurtarıldı. Azerbaycan ordusunun Şuşa’ya girmesi, Ermenistan ordusunun içsel kaosa sürüklenmesine neden oldu ve Ermenistan, 10 Kasım 2020’de yenilgiyi kabul etmek ve Ağdam, Kelbecer ve Laçın illerinden de ordusunu çekeceğini taahhüt eden bildiriye imza atmak zorunda kaldı. Bu zaferin ve Azerbaycan’ın 21. yüzyıldaki güçlü devlet yapısının kaynağı Türk Milliyetçiliğine dayanmaktadır. Azerbaycan’daki Türk Milliyetçiliği olgusu , sosyal dayanışmayı kuvvetlendirmekte, Türk kültürü ve Türk töresi içinde yetişen

nesillerde milli bilinci geliştirmekte, ve müşterek Türk tarih şuurunu ile Azerbaycan'da yaşayan Türklein nasıl bir maddi ve manevi hazinenin üzerinde buldukları öğretilmektedir. Bu demektir ki, Azerbaycan'daki Türk Milliyetçiliği küresel kültürünün dışında, Oğuz-Ata'dan gelen miras ve mağfret ikliminde soluklanmakta, kökü mazide olan Turan-Kızıl Elma amacına yönelirken, Türk kültürünün zenginliği ile tüm Türkler A'dan Z'ye parçalanmaz milli birlik ve bütünlük düşüncesi etrafında birleşmektedir. Mehmed Emin Yurdakul'un 1897'de Dömeke Meydan Savaşından sonra ifade ettiği; “Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur” kavramıyla betimlenen bu süreç bize şunu öğretmektedir ki, Türklerin atalarına kutsal ilâhi bir emirle verilen Dünya barışını kurmak, hissetmek ve hissettirmek görevinin ifa edilmesinde Türk Milliyetçiliği olmazsa olmaz bir öneme haizdir.

KAYNAKÇA

- Açikkaya, S. (2010). Çarlık Rusyası Hakimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Genel Dinamikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(28), 403-420.
- Akarşlan, Z. (2019). Azerbaycan'da Kültürel Uyanış ve Basın. *Avrasya İncelemeler Dergisi*, 8(1), 1-22.
- Akgün, S. ve Abbasov, A. (2020). Ekim 1917 Bolşevik İhtilalini Hazırlayan Süreç ve Rus Olmayan Azınlıkların Durumu. *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 1-17.
- Akifoğlu, V. (2017). Azerbaycan'da Milli Direniş 1917-1930. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57(2), 776-795.
- Alkaya, E. ve Buran, A. (2011). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-I*. Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Aşırılı, A. (2009). *Azərbaycan Mətbuatı Tarixi*. (Çev. Taghiyev, A). Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
- Çağın, S. (2020). Asrımızın Siyavuş'u. G. Ö. Çakır (Ed.), *Mehmet Emin Resulzade Seçme Eserler I*. Ötüken Neşriyat, (248-293), İstanbul.
- Çelik, D. (1996). XIX ve XX Yüzyıllarda Azerbaycan. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi Bilig*, 0(3), 60-79.
- Durgun, G. (2019). *Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci ve Türk Milliyetçiliğinin İdealleri Bağlamında Cumhuriyetin İlanı*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Garamanlı, N. (2019). Stalin Döneminde Sönen Hayatlar Azerbaycan Kadınlarının Sürgün Hayatları. *Türük Uluslararası Dil Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 0(19), 165-179.
- İbrahimli, F. (2010). “Cumhuriyetin Çöküşünün Ardından Azerbaycan'da Siyasal Baskı ve Tutuklamalar”. Q. Şükürov ve V. Qafarov (Ed.), *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan*. İQ Kültür Sanat Yayıncılık, (274-282), İstanbul.
- İsmailov, M. (2014). *Azerbaycan Tarihi*. (Çev. Kurban, V). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İsmayılov, M. (2007). *Azerbaycan Tarixi*. (Çev. Taghiyev A). Bakı: Azerbaycan Milli Elimler Akademiyası.

- Kafkasyalı, A. (2006). XIX ve XX Yüzyıl Siyasi ve Sosyal Olaylarının Güney Azerbaycan Edebiyatına Yansıması. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(25), 165-208.
- Meyer, H. J. (2021). *İmparatorluklar Arası Türkler*. (Çev. Akman, R). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Nəсібzadə, N. (1998). *Azərbaycanda Türkcülük və Azərbaycan Problemləri*. (Çev. Taghiyev, A). Bakı: Ay Ulduz Nəşriyyatı.
- Özel, M. (2014). Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 99-122.
- Taghiyev, K. (2013). Siyasi Tarihi Bağlamında Azerbaycan`da Din Eğitiminin Gelişimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(28), 380-389.
- Torkluoğlu, C. (2012). Ziya Gökalp Turancılıktan Türkcülüğe. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26(84), 104-143.
- Toz, H. (2012). *Çağdaş Türkmen Şairi Kerim Gurbannepesov –Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri-*. Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Turan, R. (2018). Kuzey Azerbaycan`da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(61), 429-451.
- Türe, F. ve Aghaazizov, N. (2019). Sovyet Dönemi Öncesi Azerbaycan`da Siyasal Yapı. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(46), 5435-5450.
- Yakar, Ü. (2018). 1920-1930 Yıllarında Azerbaycan`ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütülen Asimilasyon Siyaseti. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 306-325.
- Yeşilot, O. (2015). *Ateş Çemberinde Azerbaycan*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

THE RELATIONSHIP OF FINANCIAL INNOVATION AND ECONOMIC GROWTH: EXAMPLE OF TÜRKİYE

FİNANSAL İNOVASYON İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Gülay ÇİZGİCİ AKYÜZ¹, Seval AKBULUT BEKAR²

1. Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Vakfıkebir Meslek Yüksekokulu, gulayakyuz@trabzon.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7594-1994>
2. Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Vakfıkebir Meslek Yüksekokulu, sevalakbulut@trabzon.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4317-5156>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
02.04.2022 04.02.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
02.08.2023 02.08.2023

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097374>

Abstract

The aim of this study is to research the relationship between financial innovation and economic growth during the 1970–2019 period in Turkey’s economy. Here, GDP per capita is used as an indicator of economic growth, GDP ratio of domestic credits to private sector and the ratio of broad/narrow money supply as indicators of financial innovation, and GDP ratio of gross fixed capital formation as an indicator of financial growth. The annual data set for the variables used obtained from the World Bank (WB) and Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) databases. Eviews 10 Package program was used in the analysis. The relationship between financial innovation and economic growth is analyzed by means of Dolado-Lüthkepöl and ARDL methods. Findings reveal that financial innovation and development had an impact on growth in Turkey’s economy during the 1970–2019 period. It has been established that the GDP ratio of private sector loans, used as an indicator of financial innovation, and GDP ratio of gross fixed capital formation, used as an indicator of financial development, have a positive effect on growth. On the other hand, it has been determined that the effect of the variable broad money supply/narrow money supply, which is used as an indicator of financial innovation, on growth is negative. Accordingly, it has been determined that financial innovation has positive and negative effects on Turkey’s economy

Keywords: *Financial Innovation, Economic Growth, ARDL, Financial Development*

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinde 1970-2019 dönemi finansal inovasyon ile ekonomik büyüme ilişkisi araştırmaktır. Çalışmada, ekonomik büyüme göstergesi olarak kişi başına düşen GSYİH, finansal inovasyon göstergesi olarak Özel Sektöre verilen yurtiçi kredilerin GSYİH oranı ve Geniş/Dar Para arzının oranı, finansal büyüme göstergesi olarak Brüt Sabit Sermaye Oluşumunun GSYİH oranı kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlere ait yıllık veri seti, Dünya Bankası (DB) ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) veri tabanlarından elde edilmiştir. Analizde Eviews 10 Paket programı kullanılmıştır. Finansal inovasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Dolado-Lüthkepöl ve ARDL yöntemleri yardımıyla incelenmiştir. Analizden elde edilen bulgularda, 1970-2019 dönemi Türkiye ekonomisinde finansal inovasyon ve gelişmenin büyüme üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Finansal inovasyon göstergesi olarak çalışmada kullanılan Özel sektör kredilerinin GSYH oranı ve finansal gelişme göstergesi olarak kullanılan Brüt Sabit Sermaye Oluşumunun GSYİH oranı değişkenlerinin büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan ise, finansal inovasyon göstergesi olarak kullanılan Geniş Para Arzı/Dar Para arzı değişkeninin büyüme üzerinde etkinin olumsuz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde finansal inovasyonun olumlu ve olumsuz etkilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Financial Innovation, Economic Growth, ARDL, Financial Development*

EXTENDED SUMMARY

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinde finansal inovasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmaktır.

Araştırma Soruları

Finansal inovasyon ekonomik büyümeyi etkiliyor mu? Etkiliyorsa nasıl ve hangi yönde etkilemektedir?

Literatür Araştırması

Literatürde, finansal inovasyon ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Levine (1997), Chin ve Chou (2001), Valverde, Del Paso ve Rodriguez (2004), Llewellyn (2008), Mishra (2008), Michalopoulos, Laeven ve Levine (2009), Chou (2007), Hasan, Renzis ve Schmiedel (2013), Hsu, Tian ve Xu (2014), Idun ve Aboagye (2014), Sood ve Ranjan (2015), Bara, Mugano ve Roux (2016), Ajide (2016), Bara ve Mudzingiri (2016), Motsatsi (2016), Beck, Chen, Lin ve Song (2016), Qamruzzaman ve Jianguo (2017), Qamruzzaman ve Jianguo (2018), Bernier ve Plouffe (2019), Chukwunulu (2019), Cooke ve diğerleri (2020), Satia ve Okle (2020), Pholkerd ve Nittayakamolphon (2022), Nsor-Ambala ve Amevu (2023) finansal inovasyonun ekonomik büyümeyi etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Yöntem

Finansal inovasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Dolado-Lütkepohl (DL) nedensellik ve ARDL yöntemleri yardımıyla analiz edilmiştir. 1970-2019 dönemi analizde kullanılan değişkenlere ait yıllık veri seti, Dünya Bankası (DB) ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) veri tabanlarından elde edilmiştir. Analizde Eviews 10 Paket programı kullanılmıştır. Dolado-Lütkepohl (DL) nedensellik yönteminde, VAR analizi yardımıyla optimal gecikme belirlenerek k+1 gecikme uzunluğuna sahip VAR (k+1) modeli tahmin edilmektedir. Tahmin edilen VAR modelinde yer alan değişkenlere ait k gecikmeli katsayı matrisine Wald testi uygulanarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi tespit edilir ARDL yaklaşımı, sınır testi ile eşbütünlük ilişkisinin tespit edilmesi, uzun dönem ARDL modelinin kurularak uzun dönem katsayıları ile ARDL Hata Düzeltme modeli tahmin edilerek kısa dönem katsayılarının belirlenmesi aşamalarından oluşmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

1970-2019 dönemi Türkiye ekonomisinde finansal inovasyon ve gelişmenin büyüme üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Finansal inovasyon göstergesi olarak çalışmada kullanılan Özel sektör kredilerinin GSYİH oranı ve finansal gelişme göstergesi olarak kullanılan Brüt Sabit Sermaye Oluşumunun GSYİH oranı değişkenlerinin büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, Türkiye ekonomisinde finansal kurumların işletmelere ve hane halkına sağladığı kredi hacmindeki artışların büyüme üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca artan kredi hacminin, sermaye birikimi ve teknolojik inovasyon aracılığıyla verimli alanlara ve yatırımlara yönlendirilerek büyümeye olumlu etki ettiği ifade edilebilir. Bununla birlikte bankacılık sektöründe yaşanan finansal gelişme, inovasyon faaliyetlerini hızlandırarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan ise, finansal inovasyon göstergesi olarak kullanılan Geniş Para Arzı/Dar Para Arzı değişkeninin büyüme

üzerinde etkinin olumsuz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulguda, Türkiye ekonomisinde yüksek enflasyon, faiz ve döviz kuru kaynaklı olan para arzı artışlarının büyümeyi olumsuz etkilediği şeklinde yorumlanabilir.

1. INTRODUCTION

Innovation is typically defined as the introduction of a new product into a market or the production of an existing product in a new way. The financial innovation process occurs because market participants are constantly seeking new ways to increase profits, which includes financial instruments, institution practices, and changes in markets. In broad terms, financial innovation affects the nature and composition of monetary aggregates through new financial instruments or changes in the old instruments, along with the maturity and conditions of debt/credit arrangements (Koşar, 1995).

Financial innovation is the modification, differentiation of an existing product, rather than the creation of a completely new product that did not exist before (Aksoy, 1998; 54). Financial innovation is a continuing process in which companies try to produce their products and services more efficiently, differentiate these products from existing products, and respond to sudden and gradual changes in the economy. Companies operating in the financial system make this tool more efficient in the financial innovation process via differentiations in financial instruments in three different ways, i.e., inventing a whole new class of products, replacing existing products, or combining features of several different products. Financial innovation can be defined as the appearance of new financial instruments and services and new forms of organization in more sophisticated and complete financial markets (Mishra, 2008; 2). Financial innovation enables firms to increase capital in larger amounts at a lower cost than they normally would and, in some cases, to obtain financing that may appear unattainable, e.g., biotechnology startups (Lerner and Tufano, 2011).

Creating a usable classification scheme for financial innovation is generally based on the type of financial intermediation function performed. The reference system used in classification has three functions: 1) a financial sector that provides a mechanism for economic units to transfer risk between each other; 2) a financial sector that provides liquidity to the economy (liquidity, in general, is used in broad terms that includes not only near money deposit instruments but also the marketability and transferability of receivables); 3) a financial sector that provides demands on the revenues of economic units. These demands come in two different forms, i.e., debt obligations and stocks. These functional separations result in the following classification of financial innovation (Bank for International Settlement-BIS, 1986):

- 1) Innovations that transfer risk;
- 2) Innovations that enhance liquidity;
- 3) Innovations that generate credit (or generate debt);
- 4) Innovations that generate equity.

Innovations that transfer risk in the first group are new tools or techniques that allow economic units to transfer price or credit risks specific to financial positions between each other. Innovations that enhance liquidity typically increase the “money” or transferability of existing financial instruments or

represent new instruments with improved liquidity properties. Innovations that generate credit are innovations that expand economic units' access to credit resources. Innovations that generate equity expand economic units' access to equity financing (BIS, 1986).

In addition to the classification made by BIS, financial innovations can be classified in different ways. Financial system innovations, for example, are started with changes in business structures, the establishment of new types of financial intermediaries, or changes in the legal and supervisory framework. Process innovations involve increased productivity and the beginning of new business processes leading to market expansion. To increase the productivity of the financial system, product innovations include the implementation of new credit, deposit, insurance leasing, lease purchase, and other financial products (Mishra, 2008).

Financial innovation, on functional basis, is also categorized as aggressive or defensive. Aggressive innovation is the introduction of a new product or process in response to the perceived demand. Defensive innovation is the introduction of a new product or process in response to a changing environment or transaction costs (Koğar, 1995).

The traditional innovation-growth theory, which adopts the positive impact of financial innovation on economic growth, presumes that financial innovations help improve the quality and diversity of banking services (Beck, Chen, Lin and Song, 2016; 28). Hence, it is believed that innovation supports activities that enable growth of real economy and finances these activities [Chin and Chou (2001); Chou (2007); Michalopoulos, Laeven and Levine (2009); Bernier and Plouffe (2019)].

The financial system is a tool that contributes to social and economic well-being. However, the dramatic development and expansion in financial markets and institutions is outpacing the real economic development. It is emphasized that by realizing the disproportionate financialization of the global economy within the framework of legal regulations and ethical rules, it is possible to prevent the collapses that will occur in the financial markets (Hacıoğlu ve Aksoy, 2021). The financial crisis, which began in 2007, increased excessive risk-taking situations in privatized innovative products, weakened the financial system, and brought about the deepest and longest-lasting economic crisis since the Great Depression. These developments in the financial system demonstrated the negative impact of financial innovation on economic growth (Arnaboldi and Rossignoli, 2015).

The innovation-fragility hypothesis, unlike traditional innovation-growth theory, does not foresee such an effect, or at least a long-term sustainable growth effect, as financial innovations mainly serve regulatory arbitrage purposes and undermine stable financial intermediaries with negative impacts on the real economy. The 2007 global financial crisis presented updated extensive views of the “dark” as well as the “bright” sides of financial innovation (Beck, Chen, Lin and Song, 2016; 28). It is emphasized that excessive and uncontrolled or poor innovation will cause serious negative

consequences on the real economic growth, according to this theory [Levine (1997); Llewellyn (2008); Idun and Aboagye (2014); Satia and Okle (2020)].

The general aim of this research is to investigate the relationship between financial innovation and economic growth in Turkey during the 1970–2019 period. In line with this purpose, the second part of the study includes examination of empirical literature. The study data, methodology, and findings obtained from analysis are presented in the third section. In the fourth section and conclusion, the study findings are evaluated, and policy recommendations are made.

2. LITERATURE REVIEW

The effect of financial innovation on Turkey's economic growth is generally analyzed in this study. The literature examined for this purpose reveals a positive and negative relationship between financial innovation and economic growth. Accordingly, it can be concluded that financial innovation has a good as well as bad side that affects economic growth (Bara and Mudzingiri, 2016).

Levine (1997), who proved that the dark side of financial innovation affects economic growth, found that successful innovation accelerates technological change; in addition, innovation is risky. However, the ability to have a diversified portfolio of innovative projects reduces risk and encourages investment in innovative activities with risk-averse agents that increase growth. Hereby, the author expressed that financial systems that ease risk diversification can accelerate technological change and economic growth. Chin and Chou (2001) determined that financial innovations can cause long-term growth only via risk capital. The authors remarked that the transformative role of the financial sector will only cause temporary growth effects en route to a steady state. Valverde, Del Paso, and Rodriguez (2004) established that financial innovation has a positive effect on economic growth. The authors also determined that the role of financial sector innovation or development on economic growth depends on the level of development of the financial sector; further, its effect on economic growth is more in the developed financial sector and less in the undeveloped financial sector. Llewellyn (2008) proved two opposing opinions on the stability characteristics of financial innovation and, notably, the instruments that alter credit risk. His first view stands up in that they increase the steadiness of the financial system because they have the best potential to change risks. On the other hand, the other stands up in that they have the potential to weaken financial steadiness. The author stated that financial innovation developed until 2007 largely in a stable economic environment with strong and reasonable growth in the world economy, strong profitability of banks, and low and reasonably steady inflation rates, especially in respect to credit risk. The author found that the increased use of derivatives in this economic environment (especially in terms of credit risk) can render them more defenseless against major systemic shocks, such as reduced liquidity in international markets against major systemic shocks such as reduced liquidity in international markets; the author also claimed that financial innovation caused the 2008 Global Financial Crisis. Mishra (2008) found that financial innovations in the form of new financial

instruments, services, institutions, technologies, and markets affect the rate of capital accumulation; thus, economic growth benefits in a positive way by instigating financial surpluses from final savers and transferring them into the most productive investment routes.

Michalopoulos, Laeven, and Levine (2009) claimed that regulations that hinder financial innovation could have a lasting and negative impact on economic growth and also showed that economic growth would slow down without financial innovations. Chou (2007) expressed that financial innovation has a positive effect on the efficiency of financial intermediation by increasing the variety of financial products and services that, in turn, leads to economic growth through accumulation of capital via better matching the needs of personal savers with the needs of firms raising funds to expand future production. Hasan, Renzis, and Schmiedel (2013) underlined that technological innovations offer profitable payment systems in providing services to customers in the financial sector; thus, innovations are important in promoting the performance and efficiency of financial institutions, i.e., the availability of resources that promote investment, consumption, trade, and eventually economic growth. Hsu, Tian, and Xu (2014) emphasized that the development of the financial sector by means of innovation is necessary to promote competition between financial institutions, and that this will increase economic growth with more competition.

Idun and Aboagye (2014) revealed a negative relationship between financial innovation and economic growth in the long term and a positive relationship in the short term. Further, the results reveal a two-way causality between financial innovation and economic growth. The authors suggest, with this result, implementing further regulations for a more competitive banking system with more innovative products. Sood and Ranjan (2015) found that growth and inflation rates have a positive effect on contributing to financial innovation. Bara, Mugano, and Roux (2016) underlined that financial innovation has a positive relationship with economic growth in the long term, and that these countries should upgrade their financial sectors to increase financial innovations that support economic growth. Ajide (2016) emphasized that the increase in banking efficiency stemming from competition and financial innovation will improve economic growth and development. In addition to this, according to the author, the reduction in money demand caused by financial innovations can hinder economic growth and development; this is because individuals move from more liquid assets to fewer liquid assets. On the other hand, Ajide revealed that financial innovations could potentially lead to an increase in the demand for money, as payment systems improve and individuals direct demand to productive sectors for more liquid assets.

Bara and Mudzingiri (2016) found that financial innovation has a positive effect on economic growth in the long term; they also emphasized that innovation can be a source of growth. Nevertheless, they determined that financial innovation is not a sustainable source of economic growth in the short term. Motsatsi (2016) also determined that technological and commercial innovation has a positive

effect on economic growth. He proved that more disposability of ATMs will reduce labor costs in the financial sector, greater consumption of goods and services, greater spending on investment goods, and economic growth by easier payment of tradable goods and services. Beck, Chen, Lin, and Song (2016) stated that financial innovation has a net positive effect on economic growth and is higher correlated with growth in countries and industries with better growth opportunities. The authors further established that financial innovation is in association with more aggressive risk-taking by banks and higher bank growth, thus helping to provide firms and households with valuable credit and risk diversification services, which consequently increases capital distribution efficiency and economic growth. In addition to this, the authors expressed that different measures of financial innovation are in association with faster bank growth but also with higher bank fragility and worse bank performance. They underlined that financial innovation is in association with higher growth in countries and industries with better growth opportunities; however, too much or inefficient innovation may have serious consequences for macroeconomics.

Qamruzzaman and Jianguo (2017) revealed a long-term relationship between economic growth and financial innovation. The authors also showed that any shock in the economic development process or financial development by encouraging financial innovation can provide positive development in the economy; they further stated that financial innovation in the financial system can accelerate economic growth with positive financial development and the use of economic resources. Qamruzzaman and Jianguo (2018) stated that positive changes in financial innovation are positively associated with economic growth in the long run, and financial innovation boosts economic growth in the long term; the authors also revealed that financial innovation will affect economic growth in the long term by promoting financial service expansion, financial efficiency, capital accumulation, and efficient financial intermediation, which are necessary for sustainable economic growth. Bernier and Plouffe (2019) indicated a positive net relationship between financial innovation and gross capital formation, and the positive effect of financial innovation on economic growth by means of capital formation.

Karaçoban, Saltık, and Değirmen (2019) revealed technological developments in the banking sector, globalization, and innovation-based products and services, which were led by knowledge and provided affirmative and positive contributions to the economy in some regions and provinces of Turkey. Chukwunulu (2019) concluded that financial innovation has high forecast power on economic growth and positive effects in determining this growth. Nazir, Tan, and Nazir (2020) established that financial innovation has, in general, a positive effect on economic growth in the short and long terms. Cookey et al. (2020) revealed that financial innovation has a positive and significant effect on economic growth and that financial innovation supports economic growth in the long term. The authors also determined that there is a one-way causality relationship from financial innovation factors to economic growth. Satia and Okle (2020) found that financial innovation contributes to economic growth in the long term. In addition, the authors expressed that the ratio of domestic credits, which are used to

represent financial innovation to the private sector, and M_2 (money supply) have a negative effect on growth in the short term.

Pholkerd and Nittayakamolphon (2022), determined that the reason for the change in economic growth was financial innovation and they explained that financial innovation is the driving force of long-term economic growth by increasing the efficiency of financial intermediaries. Nsor-Ambala ve Amewu (2023), they found no evidence that financial innovation significantly advances, retards or negatively affects GDP. They stated that this was because the impact of fiscal development on GDP, which was further complicated by the premature and strict regulation of the FINANCIAL-TECH sector and the imperfections in the financial sector, was generally inconsistent.

3. DATA SET, METHODS, AND RESULTS

The relationship between financial innovation and economic growth in Turkey is analyzed by using annual time series variables for the 1970–2019 period. Definitions of the variables used in the study are given in Table 1.

Table 1. Definition of Variables

Variables	Definition	Source
KGDP	GDP per capita (2010 Constant US Dollar)	WDI
DCB	Domestic Credits to Private Sector (% of GDP)	WDI
M2M1	Broad/Narrow Money Supply	WDI and TCMB
GCF	Gross Fixed Capital Formation (% of GDP)	WDI
GEXP	Government Expenditures (% of GDP)	WDI
INF	Inflation Rate (% change in TÜFE)	WDI
TO	Openness to Trade (% of GDP)	WDI

Note: Variables are obtained from the World Bank (WDI) and the Central Bank of the Republic of Turkey (TCMB). Logs of the variables are taken. Eviews 10 Package program is used in the analysis. The table was created by the researchers.

GDP per capita is used as an indicator of economic growth, the GDP ratio of domestic credits to the private sector and the ratio of broad/narrow money supply as an indicator of financial innovation [Tyavambiza and Nyangara (2015); Qamruzzaman and Jianguo (2017, 2018); Satia and Okle (2020)], and GDP ratio of gross fixed capital formation as financial growth indicator. Inflation rate, openness to trade rate and GDP ratio of the government's expenditures are included in the analysis as other macro variables.

ADF- Augmented Dickey Fuller (Dickey and Fuller (1981)) and PP- Phillips&Perron (Phillips and Perron (1988)) unit root tests are used in order to determine the stationary levels of the variables. Unit root test results are shown in Table 2.

Table 2. ADF and PP Unit Root Test

		ADF Test		PP Test	
		Constant	Constant+Trend	Constant	Constant+Trend
Variables					
KGDP		0.33	-1.98	0.33	-2.07
DCB		0.20	-1.23	-0.04	-1.37
M2M1		-1.33	-1.20	-1.33	-1.38
GCF		-1.97	-2.74	-1.99	-2.90
GEXP		-1.13	-3.11	-1.41	-2.29
INF		-1.66	-2.47	-1.67	-2.47
TO		-1.82	-2.45	-1.82	-2.45
ΔKGDP		-6.67*	-6.68*	-6.67*	-6.68*
ΔDCB		-5.29*	-5.34*	-5.25*	-5.19*
ΔM2M1		-2.91**	-3.88**	-6.12*	-6.13*
ΔGCF		-6.33*	-6.34*	-6.29*	-6.31*
ΔGEXP		-6.46*	-6.47*	-6.53*	-6.54*
ΔINF		-6.92*	-6.88*	-6.92*	-6.89*
ΔTO		-6.03*	-5.97*	-6.12*	-6.06*
Significance Level	1%	-3.57	-4.15	-3.57	-4.15
	5%	-2.92	-3.50	-2.92	-3.50
	10%	-2.59	-3.18	-2.59	-3.18

Note: Values in [] brackets represent the p -value of the t -statistics. Δ represents difference operator. *, **, and *** refer to 1%, 5%, and 10% significance levels, respectively. The table was created by the researchers.

It is seen that all variables are stationary at first difference $I(1)$, according to the ADF and PP unit root tests in Table 2.

The relationship between financial innovation and economic growth is analyzed with the help of Dolado-Lütkepohl (DL) causality and ARDL methods.

3.1. Dolado-Lütkepohl (DL) Causality Analysis

In the DL causality method, the optimal lag is determined with the help of VAR analysis, and the $VAR(k+1)$ model with $k+1$ lag length is estimated. The causality relationship between the variables is determined by using the Wald test to the k -lagged coefficient matrix of the variables in the estimated VAR model. In addition, diagnostic tests are made on the VAR model.

With the help of the DL causality test, Eq. (1) is formed in the analysis of the causality relationship between variables such as X and Y .

$$\begin{bmatrix} \ln X_t \\ \ln Y_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \beta_1 \\ \beta_2 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \beta_{11,1} & \beta_{12,1} \\ \beta_{21,1} & \beta_{22,1} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \ln X_{t-1} \\ \ln Y_{t-1} \end{bmatrix} + \dots + \begin{bmatrix} \beta_{11,k} & \beta_{12,k} \\ \beta_{21,k} & \beta_{22,k} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \ln X_{t-k} \\ \ln Y_{t-k} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \beta_{11,n} & \beta_{12,n} \\ \beta_{21,n} & \beta_{22,n} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \ln X_{t-n} \\ \ln Y_{t-n} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{bmatrix} \quad (1)$$

In Eq. (1), k represents optimal lag, n ($k+1$) lag, β coefficients, and ε error term. As a result of the Wald test applied to the k -lag coefficient matrix in the $VAR(k+1)$ model, it is accepted that there is a causal relationship from Y to X , if $\beta_{12,1\dots k} \neq 0$; and from X to Y , if $\beta_{21,1\dots k} \neq 0$.

DL causality analysis results are given in Table 3.

Table 3. DL Causality Test Results

VAR (k+1) Model	Wald İst,	Causality	LM	White	AR Roots	Finding
KGDP→DCB DCB→KGDP	0.53 5.99*	No causality. DCB→KGDP (0.13)	2.81 (0.58)	21.35 (0.61)	<0.99	One way positive causality
KGDP→M2M1 M2M1→KGDP	0.70 49.58*	No causality. M2M1→KGDP (-1.08)	1.72 (0.58)	30.77 (0.17)	<0.99	One way negative causality
KGDP→GCF GCF→KGDP	1.87 11.20*	No causality. GCF→KGDP (0.69)	2.17 (0.60)	20.53 (0.66)	<0.93	One way positive causality
KGDP→GEXP GEXP→KGDP	1.37 12.55*	No causality. GEXP→KGDP (0.43)	2.41 (0.66)	50.66 (0.17)	<0.85	One way positive causality
KGDP→INF INF→KGDP	0.68 3.52**	No causality. INF→KGDP (-0.03)	2.32 (0.67)	22.01 (0.57)	<0.86	One way negative causality
KGDP→TO TO→KGDP	0.05 39.72*	No causality. TO→KGDP (0.95)	1.89 (0.75)	78.89 (0.27)	<0.78	One way positive causality

Note: *, **, and *** refer to 1%, 5%, and 10% significance levels, respectively. LM is for Breusch–Godfrey LM autocorrelation, BPG is for Breusch-Pagan-Godfrey heteroscedasticity, JB is for Jarque-Bera normality test. Values in brackets in the diagnostic test results represent the probability value of the relevant statistics. The table was created by the researchers.

The analysis results in Table 3 establish a one-way positive and statistically significant relationship from DCB, GCF, GEXP, and TO variables to the KGDP variable. It is concluded that the variables of GDP ratio of domestic credit to private sector, GDP ratio of gross fixed capital formation, openness to trade ratio, and GDP ratio of final government expenditures affect economic growth positively.

It is seen that there is a one-way negative and statistically significant relationship from M2M1 and INF variables to the KGDP variable. It is determined that the ratio of broad/narrow money supply and inflation rate variables affect economic growth negatively.

It is also seen that there is no diagnostic problem in the predicted models, as shown in Table 3. It is seen that the AR roots value is less than 1 in the estimated models; the probability values of Breusch–Godfrey LM autocorrelation, Breusch-Pagan-Godfrey heteroscedasticity, and Jarque-Bera normality tests are greater than 0.10 (they do not have autocorrelation and heteroscedasticity problems and have a normal distribution).

3. 2. ARDL Approach

The ARDL approach consists of the stages of determining the cointegration relationship with the bound test, the long-term ARDL coefficients by establishing the long-term ARDL model, and the short-term coefficients by estimating the ARDL error correction model.

The relationship between the variables in the ARDL method is investigated by establishing three different models. ARDL equations are established with reference to Tyavambiza and Nyangara (2015), Qamruzzaman and Jianguo (2017, 2018), and Satia and Okle (2020). The variable X, one of the independent variables in the equations, represents DCB for Model 1, M2M1 for Model 2, and GCF for Model 3. GEXP, INF, and TO variables are included in the models as other macro variables.

In order to determine the cointegration relationship with the *F*-statistic used in the bounds test, Eq. (2) is estimated. *m*, *n*, *p*, *q*, and *r* represent optimal lag lengths; “Δ” represents first-order differences in the equation.

$$\Delta KGDP_t = \beta_0 + \beta_1 KGDP_{t-1} + \beta_2 X_{t-1} + \beta_3 GEXP_{t-1} + \beta_4 INF_{t-1} + \beta_5 TO_{t-1} + \sum_{i=1}^m \delta \Delta KGDP_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda \Delta GEXP_{t-i} + \sum_{i=1}^q \phi \Delta INF_{t-i} + \sum_{i=1}^r \mu \Delta TO_{t-i} + \epsilon_t \quad (2)$$

After determining the optimal lag lengths in Eq. (2), the *F*-test is performed. *H*₀: There is no cointegration relationship ($\beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = \beta_5 = 0$); *H*₁: There is cointegration relationship ($\beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_4 \neq \beta_5 \neq 0$). Hypotheses are tested with the *F*-test to determine if there is a cointegration relationship between the variables.

After determining the cointegration relationship in the estimated ARDL model, the model giving the long-term coefficients is as in Eq. (3).

$$KGDP_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \delta KGDP_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha X_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda GEXP_{t-i} + \sum_{i=1}^q \phi INF_{t-i} + \sum_{i=1}^r \mu TO_{t-i} + \epsilon_t \quad (3)$$

The error correction model giving the short-term coefficients is shown in Eq. (4).

$$\Delta KGDP_t = \beta_0 + \beta_1 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^m \delta \Delta KGDP_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda \Delta GEXP_{t-i} + \sum_{i=1}^q \phi \Delta INF_{t-i} + \sum_{i=1}^r \mu \Delta TO_{t-i} + u_t \quad (4)$$

In Eq. (4) *EC*_{*t*-1} is the error correction term. The coefficient β_1 for this term is expected to be negative and significant.

The results of the *F*-statistics used in the bounds test in order to determine the cointegration relationship are shown in Table 4.

Table 4. Bounds Test Results

Model	F statistics		
Model 1: KGDP=f(DCB, GEXP, INF, TO)	7.05*		
Model 2: KGDP=f(M2M1, GEXP, INF, TO)	8.18*		
Model 3: KBGDP=f(GCF, GEXP, INF, TO)	8.32*		
Table critical values		Lower Bound I(0)	Upper Bound I(1)
Peseran et. al (2001)			
Significance Levels	%10	2.37	3.32
	%5	2.82	3.87
	%1	3.84	5.15
Narayan (2005)			

Significance Levels	%10	2.61	3.74
	%5	3.13	4.41
	%1	4.30	5.87

Note: *, **, and *** refer to 1%, 5%, and 10% significance levels, respectively. The critical values are the values for $k=4$ and $n=49$ cases in Case (III) for the fixed model in Narayan (2005:1988). The table was created by the researchers.

A cointegration relationship is determined between the variables, as a result of the bounds test. The long-term coefficients of the estimated ARDL models and the findings of the diagnostic tests are listed in Table 5.

Table 5. Long Term Coefficients of ARDL Models

Independent Variables	Model 1 ARDL(1,1,2,1,2)	Model 2 ARDL(3,2,3,1,4)	Model 3 ARDL(1,1,1,1,1)
C	2.88*	1.47*	2.45*
DCB	0.34*		
M2M1		-1.21 *	
GCF			0.08**
GEXP	0.33*	0.69*	0.52**
INF	-0.13 **	-0.18*	-0.15*
TO	0.49*	1.67*	0.48*
Diagnostic Tests			
<i>Breusch –Godfrey LM Autocorrelation Test</i>	0.32 (0.72)	1.49 (0.24)	0.57(0.56)
<i>Breusch Pagan Godfrey Heteroscedasticity Test</i>	0.74(0.68)	0.28(0.99)	0.93(0.50)

Note: *, **, and *** refer to 1%, 5%, and 10% significance levels, respectively. The values in brackets represent the probability value of the relevant statistics. The table was created by the researchers.

In Model 1, DCB, GEXP, and TO variables are found to affect CGDP positively in the long term, while they affect the INF variable negatively.

Model 2 shows that GEXP and TO variables affect economic growth positively in the long term, while they affect M2/M1 and INF variables negatively.

Model 3 shows that the GCF, GEXP, and TO variables affect economic growth positively in the long term, while they affect INF variable negatively.

In ARDL models estimated as Model 1, Model 2, and Model 3, as seen in Table 5, the long-term coefficients of DCB, GCF, GEXP, and TO variables are positive, while the coefficients of M2/M1 and INF variables are negative; further, the coefficients are statistically significant. In other words, it is detected that the variables of the GDP ratio of domestic credits to private sector, the GDP ratio of gross fixed capital formation, the openness to trade ratio, and the GDP ratio of government expenditures affect economic growth positively in the long term, while the variables of broad/narrow money supply ratio and inflation rate affect economic growth negatively.

The findings of ARDL error correction models are given in Table 6.

Table 6. Short Term Coefficients

Independent Variables	Model 1 ARDL(1,1,2,1,2)	Model 2 ARDL(3,2,3,1,4)	Model 3 ARDL(1,1,1,1,1)
ECT(-1)	-0.13*	-0.20*	-0.08*
DCB	0.18*		
M2M1		-0.09***	
GCF			0.25*
GEXP	0.21*	0.23*	0.04
INF	-0.005	-0.03*	-0.007
TO	0.07**	0.06**	0.02

Note: *, **, and *** refer to 1%, 5%, and 10% significance levels, respectively. The values in brackets represent the probability value of the relevant statistics. The table was created by the researchers.

In Model 1, DCB, GEXP, and TO variables are found to affect economic growth positively in the short term. The coefficient of the INF variable is not construed because it is negative but statistically insignificant.

Model 2 shows that GEXP and TO variables affected economic growth positively in the short term, while M2/M1 and INF variables affected negatively. The coefficients are statistically significant.

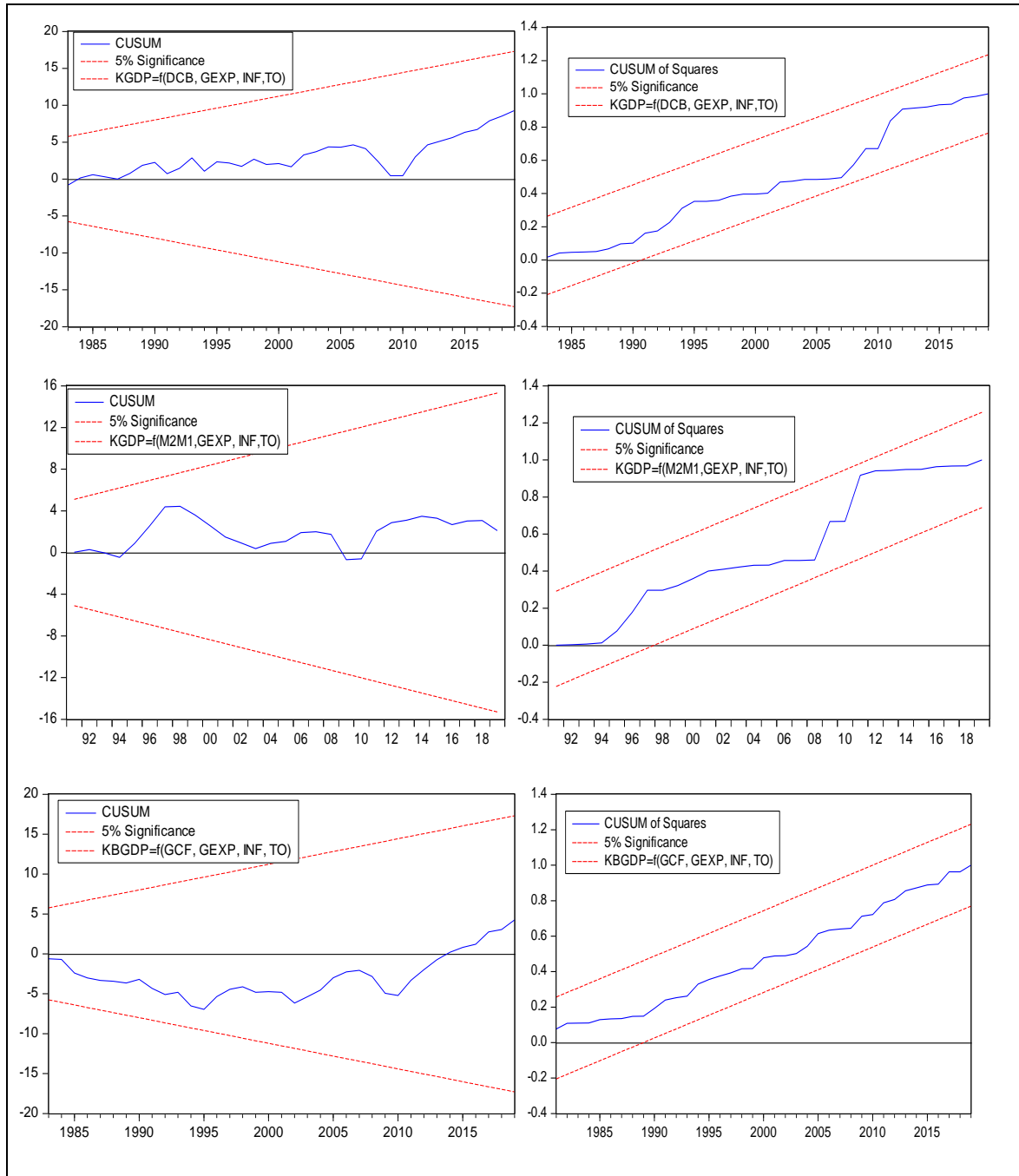
Model 3 shows that the GCF variable has a positive effect on economic growth in the short term. The coefficients of the GEXP, TO, and INF variables are not construed because they are statistically insignificant.

It is seen that the short-term coefficients of the DCB, GCF, GEXP, and TO variables in the estimated ARDL models are positive, while the coefficients of the M2/M1 and TO variables are negative, as shown in Table 6.

It is found that the ECT(-1) coefficient in the estimated ARDL error correction models as Model 1, Model 2, and Model 3 are negative and statistically significant; in all three models, it is -0.13, -0.20, and -0.08, respectively. This result can be expressed that 13%, 20%, and 8% of the deviation that will occur in the short term in all three models, respectively, will be corrected in the next period.

Cusum and Cusum-sq charts of ARDL models are shown in Figure 1.

Figure 1. Cusum and Cusum-sq Charts of ARDL Models

It is concluded that there is no structural break problem in Cusum and Cusum-sq charts of ARDL models.

4. CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

The relationship between financial innovation and economic growth for the 1970–2019 period in Turkey is investigated in this study with the help of Dolado-Lütkepohl (DL) causality and ARDL methods.

According to the results of the Dolado-Lütkepohl analysis, it is concluded that the GDP ratio of domestic credits to the private sector, the GDP ratio of gross fixed capital formation, the openness to trade ratio, and the GDP ratio of the government's expenditures affect economic growth positively. It is determined that the ratio of broad/narrow money supply and inflation rate variables affect economic growth negatively.

According to the ARDL analysis results, the variables of the GDP ratio of domestic credits to the private sector, the GDP ratio of gross fixed capital formation, openness to trade ratio, and the GDP ratio of government's expenditures affect economic growth positively in the long and short term, while the variables of broad/narrow money supply ratio and inflation rate affect negatively.

The findings reveal that financial innovation and development have an effect on growth between the 1970–2019 period in Turkey's economy. This study establishes that the GDP ratio of private sector credits used as an indicator of financial innovation and the GDP ratio of gross fixed capital formation used as an indicator of financial development have a positive effect on growth. This result shows that the increase in volume of credits provided by financial institutions to businesses and households in Turkey's economy has an impact on growth. Besides, it can be said that the increasing credit volume has a positive effect on growth by directing it to productive areas and investments through capital accumulation and technological innovation. In addition, the financial development in the banking sector contributes to economic growth by accelerating innovation activities. On the other hand, it is concluded that the broad/narrow money supply variable, which is used as an indicator of financial innovation, has a negative effect on growth.

This finding can be interpreted as money supply increases in Turkey's economy due to high inflation and interest and exchange rates that affect growth negatively. Kemal et al. (2007) and Tyavambiza and Nyangara (2015) note that financial innovation can affect growth negatively in countries with high inflation problems. In addition, political, social, and political money supply increases slow growth due to structural problems in Turkey's economy. Therefore, it can be said that financial innovation has positive and negative effects in Turkey's economy. Accordingly, financial innovation should encourage economic growth by maintaining policies that can limit structural problems and have a more dominant positive effect. When estimated in general, the findings support Tyavambiza and Nyangara (2015), Qamruzzaman and Jianguo (2017, 2018), and Satia and Okle (2020).

Consequently, financial innovations affect Turkey's economic growth. Policies that prevent the negative effects of structural problems in Turkey's economy, e.g., high inflation and interest and exchange rates on the money supply, expand the credits given to the private sector, direct them to productive investment areas, reveal the positive effects of financial innovation, and support growth by increasing production of goods and services. Since studies investigating the relationship between financial innovation and economic growth for Turkey's economy are limited, it is thought that this study

can contribute to the literature. For policy makers and researchers, the scope of study can be examined for different countries or groups of countries.

REFERENCES

- Ajide, F. M. (2016). Financial Innovation and Sustainable Development In Selected Countries In West Africa. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation (JEMI)*, 12(3), 85-111, doi: 10.7341/20161234.
- Aksoy, T. (1998). *Recent Trends in Contemporary Banking and Transnational Banking in Turkey (A Systematic and Analytical Approach)*. Capital Markets Board Publication No: 109, Ankara, doi: 10.1057/9781137530943_5.
- Arnaboldi, F. and Rossignoli, B., (2015). Financial Innovation in Banking, Bank Risk, Governance and Regulation, *Palgrave Macmillan*, 127 – 162.
- Bank for International Settlement-BIS, (1986). Recent Innovations In International Banking. Basel: Bank for International Settlements.
- Bara, A. and Mudzingiri, C. (2016). Financial Innovation and Economic Growth: Evidence From Zimbabwe. *Investment Management and Financial Innovations*, 13(2), 65-75, doi: 10.21511/imfi.13(2).2016.07.
- Bara, A., Mugano, G. and Roux, P.L. (2016). Financial Innovation And Economic Growth In The SADC. *African Journal of Science, Technology, Innovation and Development*, 8(5-6), 483-495, doi: 10.1080/20421338.2016.1226705.
- Beck, T., Chen, T. Lin, C. and Song, F.M. (2016). Financial Innovation: The Bright And The Dark Sides. *Journal of Banking and Finance*. 72 (2016) 28–51, doi 10.1016/j.jbankfin.2016.06.012.
- Bernier, M. and Plouffe, M. (2019). Financial Innovation, Economic Growth, And The Consequences Of Macroprudential Policies. *Research In Economics*, 73(2), 162-173, doi: 10.1016/j.rie.2019.04.003.
- Chukwunulu, J. I., (2019). Effect of Financial Innovation on the Nigerian Economy. *World Journal of Innovative Research (WJIR)*, 6(5), 15-21.
- Chin, M.S. and Chou, Y.K., (2001). Financial Innovations and Endogenous Growth. *Department of Economics - Working Papers Series*, 804, The University of Melbourne.
- Chou, Yuan K. (2007). Modeling Financial Innovation and Economic Growth: Why the Financial Sector Matters to the Real Economy. *The Journal of Economic Education*, 38(1), 78-90, doi: 10.3200/jece.38.1.78-91.
- Cookey, S. C. M., Ebiware, A. E., Gbarato, L. M. and Kalu, L. A., (2020). Financial Innovation and Economic Growth Nexus In Nigeria: Evidence From Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Bound Test And Granger Causality Approach. *International Journal of Innovative Research and Advanced Studies (IJIRAS)*, 7(7), 70-79.
- Dickey, D. and Fuller, W. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*. 49(4):1057-1072. doi:10.2307/1912517.
- Dolado, J. J. and Lütkepohl, H. (1996). Making Wald Test Work for Cointegrated VAR Systems. *Econometric Theory*, 15(4), 369-386, doi:10.1080/07474939608800362.
- Hacıoglu, U. and Aksoy, T. (Eds.). (2021). *Financial Ecosystem and Strategy in the Digital Era: Global Approaches and New Opportunities*. Springer Nature, doi: 10.1007/978-3-030-72624-9.

- Hasan, I., Renzis T. D.R. and Schmiedel H. (2013). Retail Payments and the Real Economy (August 2013). *ECB Working Paper No. 1572*, <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1572.pdf?0568b27871896eb01f54b0c4c40a8f63>, doi: 10.2139/ssrn.2302527.
- Hsu.P.H. Tian, X. and Xu, Y. (2014). Financial Development and Innovation: Cross-Country Evidence Citation. *Journal of Financial Economics*, 112, 116–135, doi: 10.1016/j.jfineco.2013.12.002.
- Idun, A. and Aboagye, A. Q. (2013). Bank Competition, Financial Innovations and Economic Growth in Ghana, *African Journal of Economic and Management Studies*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2199130, doi: 10.1108/ajems-09-2012-0057.
- Karaçoban, A., Saltık, Ö. and Değirmen, S. (2019). The Effects of Financial Innovation on Economic Growth in The Banking Sector: Case of Regions and Provinces. 11. ISC2019, 897 913.
- Kemal, A., Qayyum, A. and Hanif, M. (2007), Financial Development and Economic Growth: Evidence from a Heterogeneous Panel of High Income Countries. *The Lahore Journal of Economics*, 12(1), 1-34.
- Koğar, Ç. (1995). Financial Innovations and Monetary Control, Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey, *Discussion Papers* 9515, 351-384.
- Lerner, J. and Tufano, P. (2011). The Consequences Of Financial Innovation: A Counterfactual Research Agenda. *National Bureau Of Economic Research, Working Paper* 16780. <http://www.nber.org/papers/w16780>, doi: 10.1146/annurev.financial.050808.114326.
- Levine, R. (1997). Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda. *Journal of Economic Literature*, 35(2), 688- 726.
- Llewellyn, D. T. (2008). Financial Innovation and A New Economics Of Banking: Lessons From The Financial Crisis. Challenges for Monetary Policy-makers in Emerging Markets, *South African Reserve Bank Conference Series*, 1-38.
- Mishra, P. K. (2008). Financial Innovation and Economic Growth, *A Theoretical Approach*. SSRN Electronic Journal. doi:10.2139/ssrn.1262658, doi: 10.2139/ssrn.1262658.
- Michalopoulos, S., Laeven, L. and Levine, R. (2009). Financial Innovation And Endogenous Growth, *NBER Working Paper Series*, 1-37, <http://Www.Nber.Org/Papers/W15356>, doi: 10.3386/w15356.
- Motsatsi, J. M. (2016). Financial Sector Innovation And Economic Growth In The Context Of Botswana. *International Journal of Economics and Finance*, 8(6), 291-301, doi:10.5539/ijef.v8n6p291.
- Narayan, P.K. (2005) The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration tests, *Applied Economics*, 37:17, 1979-1990, doi: 10.1080/00036840500278103.
- Nazir, R.M., Tan, Y. and Nazir, M.I. (2020). M.R. Financial Innovation and Economic Growth: Empirical Evidence from China, India and Pakistan. *Int. J. Financ. Econ.*, 1–24, doi: 10.1002/ijfe.2063.
- Nsor-Ambala, R. and Amewu, G. (2023). Linear and Non-linear ARDL Estimation of Financial Innovation and Economic Growth in Ghana. *Journal of Business and Socio-economic Development*, 3(1), 36-49.

- Pesaran, M.H., Shin, Y. and Smith, R.J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289- 326, doi: 10.1002/jae.616.
- Phillips P. C. B. and Perron P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*. 75(2):335-346. doi: 10.2307/2336182, doi: 10.2307/2336182.
- Pholkerd, P. and Nittayakamolphon, P. (2022). Nexus Financial Innovation and Economics Growth in Thailand. *ABAC Journal*, 42(3), 148-161, doi: 10.14456/abacj.2022.26.
- Qamruzzaman M. and Jianguo W. (2017). Financial Innovation and Economic Growth in Bangladesh. *Financial innovation. Springer, Heidelberg*.3(19):1-24. ISSN 2199-4730. <http://dx.doi.org/10.1186/s40854-017-0070-0>.
- Qamruzzaman, M. and Jianguo, W. (2018). Nexus Between Financial Innovation and Economic Growth In South Asia: Evidence From ARDL And Nonlinear ARDL Approaches. *Financial Innovation*, 4(20), 1-19, doi: 10.1186/s40854-018-0103-3.
- Satia,P. and Okle, R.A.N. (2020). Financial Innovation and Economic Growth in Cameroun. *International Journal of Business and Finance Management Research*, 1-9.
- Sood V. and Ranjan P (2015) Financial Innovation in India: An Empirical Study. *J Econ Bus Rev* 10: 1–20.
- Tyavambiza T. and Nyangara D. (2015). Financial and monetary reforms and the finance-growth relationship in Zimbabwe. *Int. J. Econ. Financ. Issue*. 5(2):590-602.
- Valverde, S. C., Del Paso, R. L. and Fernandez, F. R. (2014). Banks, Financial Innovations, and Regional Growth. *Working Paper No. 04-34*, Department of Economics, University of Granada, Spain, 1-29.

CONCEPTUAL LEVEL STRATEGY RECOMMENDATIONS FOR UNDERSTANDING MARKETING COMMUNICATION EFFORTS IN DIGITAL CONSUMPTION CULTURE WITH NEUROSCIENCE TECHNIQUE

DİJİTAL TÜKETİM KÜLTÜRÜNDE PAZARLAMA İLETİŞİMİ ÇALIŞMALARININ NÖROBİLİM TEKNİKLERİYLE ANLAŞILMASINA YÖNELİK KAVRAMSAL DÜZEYDE STRATEJİ ÖNERİLERİ

Ömer Kürşad TÜFEKÇİ¹, Ferdi AKBIYIK²

1. Prof. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, omertufekci@isparta.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3918-5850>
2. Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sütçüler Prof. Dr. Hasan Gürbüz Meslek Yüksekokulu, ferdiakbiyik@isparta.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6138-0586>

Abstract

The increasing complexity of marketing communication efforts in digital consumption culture requires a deeper understanding and measurement of their impact. Neuroscience techniques have become essential in this regard, and this paper proposes conceptual level strategy recommendations for understanding marketing communication efforts using such techniques. The paper recommends the use of neuromarketing research methods, such as EEG, fMRI, and eye-tracking, to gain insights into consumer behavior and preferences. Besides, the paper also suggests the use of cross-cultural research methods to account for cultural differences in consumer behavior and preferences. Moreover, the paper proposes integrated marketing communication strategies that leverage multiple channels to effectively reach consumers in digital consumption culture, such as social media marketing, content marketing, and mobile marketing. Overall, these conceptual level strategy recommendations provide a framework for better understanding and measuring the impact of marketing communication efforts in digital consumption culture using neuroscience techniques. By following these recommendations, marketers and researchers can develop more effective marketing strategies and gain a deeper understanding of consumer behavior and preferences in this context.

Keywords: *Marketing Communication, Digital Consumption, Neuroscience Techniques.*

Öz

Pazarlama iletişimi çabalarının dijital tüketim kültüründe karmaşıklaşan yapısı, bu çabaların etkilerinin daha derin bir şekilde anlaşılmasını ve ölçülmesini gerektirmektedir. Nörobilim teknikleri bu bağlamda önemli bir noktaya ulaşmıştır. Bu makale, bu tür teknikleri kullanan pazarlama iletişimi çabalarını anlamak için kavramsal düzeyde strateji önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Makale, tüketici davranışları ve tercihleri hakkında bilgi edinmek için EEG, fMRI ve göz izleme gibi nöropazarlama araştırma yöntemlerinin kullanılmasını önermektedir. Makale ayrıca tüketici davranışı ve tercihlerindeki kültürel farklılıkları açıklamak için kültürler arası araştırma yöntemlerinin kullanılmasını önermektedir. Bununla birlikte makale, sosyal medya pazarlaması, içerik pazarlaması ve mobil pazarlama gibi dijital tüketim kültüründe tüketicilere etkili bir şekilde ulaşmak için birden fazla kanalı kullanan bütünleşik pazarlama iletişimi stratejileri önermektedir. Genel olarak, bu kavramsal düzeydeki strateji önerileri, nörobilim teknikleri kullanılarak dijital tüketim kültüründe pazarlama iletişimi çabalarının etkisini daha iyi anlamak ve ölçmek için bir çerçeve sunmaktadır. Pazarlamacılar ve araştırmacılar bu önerileri izleyerek daha etkili pazarlama stratejileri geliştirebilir ve bu bağlamda tüketici davranışları ve tercihleri hakkında daha derin bir anlayış kazanabileceklerdir.

Arahtar Kelimeler: *Pazarlama İletişimi, Dijital Tüketim, Nörobilim Teknikleri.*

Makale Türü	Article Type
Derleme	Review Article
Başvuru Tarihi	Application Date
12.04.2023	04.12.2023
Yayına Kabul Tarihi	Admission Date
12.07.2023	07.12.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1282255>

* This chapter was presented as an abstract paper within the scope of Uluslararası Felsefi Boyutlarıyla Teknoloji ve İletişim Sempozyumu on 14-15 January 2023.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Modern teknoloji, küreselleşme ve uluslararasılaşma çağında, pazarlama iletişimi yeni araçlar, trendler ve fırsatlar kullanmaktadır. Teknolojik gelişmeler, iki yönlü pazarlama iletişimi potansiyelini ortaya çıkardığı için işletmeler için çevrimiçi ve çevrimdışı iletişimi gerekli hale getirmiştir. İletişim teknolojilerin dinamik yayılımı, kültüre, ekonomik gelişmeye ve toplumda yeniliğin kabulüne bağlı olarak pazarlama iletişimini etkilemiştir. Bu nedenle, modern pazarlama iletişiminin toplum üzerindeki etkisi, işletmelerin modern pazar trendlerine uyum sağlamları gerektiğinden önemli bir değerdir. Bu çerçevede bu makale dijital tüketim kültüründe pazarlama iletişimi çalışmalarının nörobilim teknikleriyle açıklanabilmesine yönelik kavramsal düzeyde strateji önermeyi amaçlamaktadır.

Araştırma Soruları

Dijital tüketim kültüründe pazarlama iletişimi çabalarını nörobilim teknikleriyle anlamaya yönelik bir çerçeve oluşturmak gerekmektedir. Bu çerçeve pazarlama iletişimi ve nörobilimi içeren iki temel çalışma alanının entegrasyonuna dayanmaktadır. Bu alanların entegrasyonu, tüketicilerin dijital çağda pazarlama mesajlarını nasıl işlediğini ve bunlara nasıl yanıt verdiğini anlamak açısından hayati önem taşımaktadır. Buradan hareketle araştırmanın temel sorusu dijital tüketim kültüründe pazarlama iletişimi çalışmalarının nörobilim teknikleriyle nasıl geliştirilebileceğine yönelik oluşturulmuştur.

Literatür Araştırması

Tüketim kültürünün kolektif değerleri yok ettiğine inanılmaktadır (Dröge ve diğerleri, 1993). Genel olarak ihtiyaçları karşılama süreci olarak tanımlanan tüketim ise sosyal, ekonomik ve kültürel bir olgudur. Tüketim kültürü, çağdaş toplumlarda maddi kültürün yayılmasını ve hizmetlerin sunulduğu yerleri anlatan bir kavramdır. Ürün ve hizmet kültürünün yaygınlaşması toplumsal yaşamı etkileyen, başta gençler olmak üzere bireylerin kimliklerini, sosyal ilişkilerini ve yaşam biçimlerini değiştiren bir süreçtir (Kantar, 2020). Nöropazarlama, tüketici davranışını anlamak için nörobilim yöntemlerinin kullanılmasını içeren, gelişmekte olan bir pazarlama disiplini. Bu yenilikçi çalışma alanı, beynin ürünler, paketleme, reklam ve diğer pazarlama malzemeleri dahil olmak üzere pazarlama uyaranlarına nasıl tepki verdiğini araştırmak için en son teknolojileri kullanır. Genel olarak nöropazarlama, tüketici davranışını anlamak ve daha etkili pazarlama stratejileri geliştirmek için heyecan verici yeni bir yaklaşımı temsil eder (Hamalin ve Harcar, 2020). Nöropazarlama yöntemleri, reklamverenler ve pazarlamacılar tarafından sıklıkla tercih edilmektedir (Zurawicki, 2010). Nitekim Tüfekci ve Oyman (2020) tarafından yapılan çalışma, bir nöropazarlama tekniği olan elektroensefalografi (EEG) kayıtları kullanılarak televizyon reklamlarındaki duygusal çekiciliklerin ortaya çıkardığı davranışsal tepkileri inceleyerek akademik alana değerli bir katkı sağlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışma kavramsal düzeyde ele alınmış bir çalışmadır. Bu kapsamda literatürde yer alan konular ve çalışmalar derlenerek çalışmanın kapsamı oluşturulmuştur. Literatürde yer alan çalışmaların

nöropazarlama eksenli ele alınması ve bu çalışmanın kapsamının oluşturulması açısından önem taşımaktadır. Böylece özellikle yerli literatürde yeni yeni çalışmaya başlanan nöropazarlama konusunda bir bakış açısı oluşturulmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Nöropazarlama alanında özellikle endişe duyulan bir alan, farklı uyaranlara yanıt olarak beyin aktivitesini ölçmek için elektroensefalografinin (EEG) kullanılmasıdır. EEG'nin, özellikle çevrimiçi reklamcılık ve web sitesi tasarımı bağlamında tüketici davranışını anlamada güçlü bir araç olduğu kanıtlanmıştır. Araştırmalar, EEG'nin tüketicilerin dijital içerikle nasıl etkileşim kurduğuna dair değerli bilgiler sağlayabilen dikkat, katılım ve duygusal tepki dahil bir dizi yanıtı ölçmek için kullanılabileceğini göstermiştir (Ariely ve Berns, 2010; Kim vd., 2017). Diğer bir ilgi alanı, tüketici karar verme sürecinin altında yatan nöral süreçleri incelemek için fonksiyonel manyetik rezonans görüntülemenin (fMRI) kullanılmasıdır. fMRI, marka tercihleri, ürün değerlendirmesi ve fiyatlandırma kararları dahil olmak üzere bir dizi tüketici davranışını araştırmak için kullanılmıştır (Knutson vd., 2007). fMRI, farklı uyaranlara yanıt olarak beyin aktivitesini ölçerek, tüketici davranışının altında yatan nöral mekanizmalar hakkında fikir verebilir ve şirketlerin pazarlama stratejilerini tüketici tercihleriyle daha iyi uyum sağlayacak şekilde uyarlamalarına olanak tanımaktadır. Nörobilim tekniklerini kullanmanın en önemli avantajlarından biri, geleneksel kişisel bildirim ölçümleriyle yakalanamayan pazarlama uyaranlarına verilen bilinçsiz tepkileri ölçebilme yeteneğidir (Plassmann vd., 2012). Bu, tüketicilerin pazarlama mesajlarına nasıl tepki verdiğine dair daha kapsamlı bir anlayış sağlayabilir ve daha etkili pazarlama stratejilerinin geliştirilmesini sağlayabilir.

1. INTRODUCTION

In today's digital consumption culture, effective marketing communication is crucial for the success of any business (Plassmann et al., 2018). However, the increasing volume of messages and stimuli that consumers are exposed to across multiple platforms has made it challenging for marketers to build impactful campaigns influencing their target audience. Neuroscience techniques, like functional magnetic resonance imaging (fMRI), electroencephalography (EEG), and eye-tracking, were commonly employed in marketing research to study the neural and physiological responses of consumers to various stimuli, including marketing messages (Lee & Broderick, 2012). By using these techniques, marketers can gain valuable insights into how consumers process and respond to marketing communication efforts, allowing them to tailor their campaigns more effectively to their target audience.

The utilization of neuroscience techniques in marketing research has gained significant attention in recent years. Studies have shown that these techniques can provide valuable insights into the cognitive and emotional processes that underlie consumer decision-making (Plassmann et al., 2018). For example, fMRI studies have demonstrated that different communication styles and information formats can elicit different patterns of brain activation and influence persuasion (Lee & Broderick, 2012). EEG has been used to measure the attention, emotional engagement, and memory recall of consumers in response to marketing stimuli (Vecchiato et al., 2011; Oyman et al., 2020). Eye-tracking has been employed to measure the visual attention and gaze patterns of consumers in response to marketing stimuli, providing insights into their decision-making processes (Goldberg et al., 2013).

Despite the potential benefits of using neuroscience techniques in marketing research, there are also challenges and limitations to consider. For instance, some researchers have raised concerns about the ecological validity of laboratory-based studies and the generalizability of findings to real-world settings (Plassmann et al., 2018). There are also ethical considerations to be considered when conducting neuroscience research on human participants (Vecchiato et al., 2011).

This paper aims to provide conceptual level strategy recommendations for understanding marketing communication efforts in digital consumption culture with neuroscience techniques. The paper discusses the key concepts of marketing communication, the role of neuroscience in marketing research, and the benefits of using neuroscience techniques in understanding consumer behavior. The paper also highlights the challenges and limitations of using neuroscience techniques in marketing research and provides recommendations for future research in this area.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

The conceptual framework for understanding marketing communication efforts in digital consumption culture with neuroscience techniques is based on the integration of two main fields of study: marketing communication and neuroscience. The integration of these fields is necessary to

understand how consumers process and respond to marketing messages in the digital age (Karmarkar & Plassmann, 2017).

2.1. Digital Consumption Culture

Marketing communication encompasses various methods of delivering messages to consumers, including advertising, public relations, personal selling, and sales promotion (Belch & Belch, 2021). In the digital consumption culture, these methods have evolved to include social media marketing, influencer marketing, content marketing, and email marketing, among others (De Pelsmacker et al., 2021).

In the age of modern technology, globalization, and internationalization, marketing communication is employing new tools, trends, and opportunities. The internet and technological advancement have made online and offline communication necessary for companies, as they expose the potential for two-way marketing communication. The dynamic diffusion of technologies has influenced marketing communication depending on the culture, economic development, and acceptance of innovation in society. Therefore, the impact of modern marketing communication on society is an important value as companies need to adapt to modern market trends (Madan & Rosca, 2022).

The advent of the internet and social media has significantly transformed both consumer behavior and corporate operations. As a result, organizations can leverage social and digital marketing to obtain various benefits, such as decreased costs, heightened brand visibility, and increased sales. Digital and social media marketing have introduced specific themes, including artificial intelligence, augmented reality marketing, digital content management, mobile marketing and advertising, business-to-business marketing, electronic word-of-mouth communication, and ethical considerations, to the field. These topics have been extensively researched by scholars to understand their implications for marketing and consumer behavior in the digital era. Moreover, research in this area has highlighted the need for organizations to remain up to date with emerging trends and technologies in digital and social media marketing to remain competitive in the marketplace. Therefore, continued investigation and exploration of these topics is crucial for both academics and practitioners to understand and leverage the opportunities and challenges presented by digital and social media marketing. (Dwivedi et al., 2021).

Recently, social media tools have been started to be used in marketing communication. In a study conducted in India (Nandy & Roy, 2022), it was observed that Parle-G biscuit brand used digital campaigns and digital films to connect with consumers. The integration of Android game techniques into a company's existing marketing communication model, with a focus on emotional and cognitive intelligence, represents a notable example of the shift from traditional to digital marketing communication. The digital marketing communication process consists of various crucial stages, such as recognizing the intended audience, conceptualizing a digital marketing communication plan, choosing appropriate digital communication channels and tools, allocating a comprehensive budget, and

assessing the outcomes of the complete digital marketing communication process. Effective digital marketing communication strategies require a thorough understanding of the target audience, including their preferences, attitudes, and behaviors in the digital space. This understanding enables companies to design digital marketing communication plans that effectively engage their target audience across various digital channels and tools. Moreover, the allocation of an appropriate budget and the use of outcome measures enable companies to evaluate the effectiveness of their digital marketing communication efforts and refine their strategies accordingly. These strategies can enhance the effectiveness of marketing communication efforts and enable companies to engage their target audience more effectively in the digital space. (Dwityas et al., 2020).

In recent years, Instagram has become a widely used tool in marketing communication, offering great advantages such as quick and cost-effective promotion of products, advertising, and brand awareness. In fact, a study conducted by Soedarsono et al. (2020) emphasizes that Instagram has become an effective marketing communication tool compared to traditional media, allowing promotion messages to be disseminated to customers quickly and at a low cost. Similarly, the unique tools of new digital communication, such as visual communication tools through virtual and augmented realities, are striking examples for the subject matter. Campaigns that use such new tools become more prominent, memorable, and therefore more effective. This is because they attract much more attention compared to traditional communication tools, create more awareness, and stimulate curiosity. Consequently, more potential customers are attracted (Wojciechowski & Fichnová, 2022). Moreover, with the increasing awareness of the importance of sustainable consumer behavior for the common good of society, the significance of corporate support has also come to the forefront. Therefore, digital marketing communication can take a leading role in promoting sustainable consumption (Vide et al., 2021).

2.2. Neuroscience Framework

Neuroscience is a scientific discipline concerned with investigating the functions and responses of the nervous system and brain. Technological advancements in brain imaging have resulted in the increasing prevalence of neuroscience as a field of study. This interdisciplinary field has given rise to new domains of inquiry, such as neuropsychology, neuroeconomics, neurosociology, neuroinformatics, neuropolitics, and neuromarketing. In recent years, neuroscience has been closely linked with other fields, including health, engineering, social sciences, and art. This integration has led to new insights and applications of neuroscience research in diverse areas. Neuromarketing, for example, has emerged as a novel application of neuroscience in the field of marketing, providing insights into consumer behavior and decision-making processes. (Şenbağcı Özer, 2021).

Neuroscience has made significant progress in recent years, with the development of new technologies and methods for studying the brain. For example, functional magnetic resonance imaging (fMRI) has allowed researchers to observe changes in brain activity in real-time, providing insights into

the neural basis of perception, attention, and memory (Logothetis, 2008). Similarly, advances in optogenetics have enabled researchers to manipulate the activity of specific neurons in the brain, allowing them to test hypotheses about the function of different brain regions (Deisseroth, 2015).

One of the most exciting developments in neuroscience is the emerging field of connectomics, which aims to map the complex network of connections between neurons in the brain (Sporns, 2013). This work is important because it can provide insights into how information is processed and integrated across different brain regions, and how this processing is affected by neurological and psychiatric disorders.

Cultural neuroscience is an expanding area of research that investigates the relationship between cultural diversity, psychological processes, neural processes, and genomic processes, as well as the interplay between these processes and their resulting traits. This interdisciplinary field of study is motivated by two fundamental inquiries regarding human nature. The first inquiry is aimed at understanding how cultural factors, such as values, beliefs, and practices, affect neurobiological processes. This investigation is guided by the understanding that cultural contexts have a significant impact on the development and manifestation of human behavior and cognition. The second inquiry in cultural neuroscience examines how neurobiological processes, including genetic and neural mechanisms, contribute to the emergence and transmission of cultural traits. This inquiry is informed by the understanding that the emergence and transmission of cultural traits are reliant on neurobiological processes, which are influenced by environmental and genetic factors. (Chiao et al., 2010).

Neuroscience techniques, like functional magnetic resonance imaging (fMRI), electroencephalography (EEG), and eye tracking, can provide insights into how the brain processes information and responds to stimuli (Karmarkar & Plassmann, 2017). These techniques can be used to measure consumer responses to marketing messages, including attention, emotion, and memory.

Despite these advances, there is still much to learn about the brain and how it functions. One challenge is to develop more sophisticated models of brain function that can capture the complexity and variability of neural activity across different contexts and individuals (Poldrack, 2019). Another challenge is to translate this knowledge into practical applications, such as developing new treatments for neurological and psychiatric disorders.

3. NEUROSCIENCE IN A DIGITAL CONSUMER CULTURE

According to Bermingham and Brewer (1997), culture does not become "culture" until it is consumed. In consumer culture, products are imbued with excessive meanings, which can prevent an individual from achieving true meaning in life by chasing after products. It is believed that consumer culture destroys collective values (Dröge et al., 1993). Consumption, on the other hand, which is generally defined as the process of fulfilling needs, is a social, economic, and cultural phenomenon. The

culture of consumption is a concept that describes the spread of material culture and the places where services are provided in contemporary societies. The proliferation of product and service culture is a process that affects social life, changes the identities, social relationships, and lifestyles of individuals, especially young people (Kantar, 2020).

Neuromarketing is an emerging marketing discipline that involves the utilization of neuroscience methods to figure out consumer behavior. This innovative field of study employs cutting-edge medical technologies to investigate how the brain responds to marketing stimuli, including products, packaging, advertising, and other marketing materials. To directly gauge a consumer's reaction to marketing stimuli, neuromarketing employs brain imaging, scanning, or other technologies for measuring brain activity. By analyzing the brain activity associated with consumer preferences, marketers can gain insights into the underlying neural mechanisms that drive consumer decision-making. This knowledge can be used to develop more effective marketing strategies, tailored to the specific needs and desires of individual consumers. Overall, neuromarketing represents an exciting new approach to understanding consumer behavior and developing more effective marketing strategies. (Hamalin & Harcar, 2020).

It is known that the emergence of neuromarketing in the field of marketing started with the use of neuroimaging by Zaltman (2000). This concept has become a focus of interest for marketers, advertisers, researchers, and businesses alike. Recently, companies have been aiming to create effective and efficient advertising strategies to determine how consumers make their product and service choices, establish a place in the minds of consumers, and achieve greater sales of the produced goods and services. Therefore, neuromarketing methods are frequently preferred by advertisers and marketers (Zurawicki, 2010). Indeed, the study conducted by Tüfekci & Oyman (2020) makes a valuable contribution to the academic field by examining the behavioral responses elicited by emotional appeals in television advertisements using electroencephalography (EEG) recordings, a neuromarketing technique.

It is not clear which dynamics affect consumers' product and service preferences. In this regard, neuromarketing stands out in determining the intentional and unintentional decision-making process of consumers (Çubuk, 2012). Thus, neuromarketing can be defined as the determination of the impact of visual and auditory sensory organs on the attention, interest, and emotional attraction of consumers in the decision-making process they make (Yücel & Çubuk, 2013). Furthermore, consumers may not always use rational thinking while making purchasing decisions. In other words, consumers may also act irrationally in their purchase decisions.

Today's consumer cannot be reached solely through mass media channels. Leading marketing and communication strategists focus on creating personalized, data-driven, one-to-one customer relationships using every possible advertising, promotion, and relationship opportunity to increase brand

performance. If all elements of marketing communication are used effectively together, marketing communication can work. Moreover, companies no longer differentiate themselves based on their products or industry categories. Companies differentiate themselves by how they associate their product and service offerings with current and future customer preferences (Mulder, 2004).

The application of neuroscience tools in marketing has significantly enhanced our understanding of consumer behavior and decision-making by revealing the cognitive, neural, and emotional mechanisms involved in behavior. Electroencephalography (EEG) and eye tracking (ET) are among the most used tools in consumer neuroscience research. Consumer neuroscience tools have been employed in various marketing areas, such as advertising, branding, online experience, pricing, product development, and product experience, to examine consumer preferences and behaviors. Recently, two user-friendly platforms, Imotions and GRAIL, have emerged that allow the integration of different consumer neuroscience tools onto a single platform. These platforms have the potential to reduce the time and costs associated with conducting experiments, as well as facilitate the process by linking cognitive and emotional aspects to neural processes. Therefore, the use of these platforms can significantly enhance the efficiency and accuracy of consumer neuroscience research in marketing. (Alvino et al., 2020).

Table 1. Most Used Neuroimaging Methods

Changes in Electrical Activity	Changes in Metabolism or Cerebral Flow
Electroencephalography (EEG)	Positron emission tomography (PET)
Magnetoencephalography (MEG)	Functional magnetic resonance imaging (fMRI)
	Event related potential (ERP)

Source: Kenning & Plassman, 2005; Kent, 2011

Casado-Aranda and Sanchez-Fernandez (2022) conducted a study aimed at examining the potential contributions of neurophysiological techniques to the field of marketing and consumer decision-making. The researchers identified various ways in which marketing researchers could benefit from the application of neuroscience and psychology. Based on their findings, the researchers proposed recommendations in four thematic areas, including product decisions, pricing, communication, and retail methods.

Although some researchers (Zurawicki, 2010; Lindstrom, 2011; Hammou et al., 2013) consider neuromarketing as pressing the buying button in the human brain, a different study evaluates neuromarketing as finding the way to the buying button in the human brain (Yücel & Çubuk, 2014).

4. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

In recent years, neuroscience has gained significant attention in the field of marketing and consumer behavior. This is particularly true in today's digital consumer culture, where companies are constantly seeking new and innovative ways to understand their customers and gain a competitive advantage. The competence to pick up enormous amounts of data on consumer behavior, preferences, and attitudes through digital technologies has provided unprecedented insights into the consumer mind. This has led to a surge of interest in the application of neuroscience techniques to better understand consumer decision-making.

One area of particular concern on the field of neuromarketing is the employment of electroencephalography (EEG) to measure brain activity in response to different stimuli. EEG has proven to be a powerful tool in understanding consumer behavior, particularly in the context of online advertising and website design. Research has shown that EEG can be used to measure a range of responses, including attention, engagement, and emotional response, which can provide valuable insights into how consumers interact with digital content (Ariely & Berns, 2010; Kim et al., 2017).

Another area of interest is the use of functional magnetic resonance imaging (fMRI) to study the neural processes underlying consumer decision-making. fMRI has been used to investigate a range of consumer behaviors, including brand preferences, product evaluation, and pricing decisions (Knutson et al., 2007). By measuring brain activity in response to different stimuli, fMRI can provide insights into the neural mechanisms that underlie consumer behavior, allowing companies to tailor their marketing strategies to better align with consumer preferences.

One of the key advantages of using neuroscience techniques is the ability to measure unconscious responses to marketing stimuli, which may not be captured through traditional self-report measures (Plassmann et al., 2012). This can provide a more comprehensive understanding of how consumers respond to marketing messages and inform the development of more effective marketing strategies. For example, studies have shown that visual attention to specific features of an advertisement can predict consumer behavior, such as purchase intentions (Jun et al., 2018).

The use of neuroscience techniques in conceptual level strategy recommendations provides valuable insights into understanding marketing communication efforts in digital consumption culture. Through a combination of traditional marketing research methods and advanced neuroscience tools, researchers can gain a more comprehensive understanding of how consumers engage with marketing content in a digital environment. This approach bears the potency to enable a further accurate picture of consumer behavior and cognition in reply to marketing stimuli (Lamberton & Stephen, 2016).

One key recommendation for marketers is to focus on creating emotional connections with consumers through marketing messages. This can be achieved using storytelling, visual cues, and other

techniques that appeal to the emotional centers of the brain. Additionally, marketers should aim to create personalized experiences for consumers by leveraging data and technology to deliver relevant and timely messages.

Another important recommendation is to optimize the mobile user experience. As more consumers use mobile devices to access digital content, marketers need to ensure that their marketing messages are optimized for these platforms. This includes ensuring that messages are easily readable on small screens, that load times are minimized, and that the user experience is seamless across different devices.

However, it is vital to state that the utilization of neuroscience techniques in marketing research is not without limitations. There are concerns on the generalizability of findings from laboratory studies to real-world marketing contexts, as well as ethical considerations related to the collection and use of personal data (Sorokowski et al., 2016). Furthermore, the use of neuroscience techniques is still in its early stages, and further research is needed to fully realize their potential in understanding marketing communication efforts.

Much as there appear several limitations, the application of neuroscience techniques in conceptual level strategy recommendations holds promise for improving the effectiveness of marketing communication efforts in the digital age. By gaining a deeper understanding of how consumers engage with marketing content in a digital environment, marketers can develop more effective strategies for engaging consumers and promoting brand awareness (Wang et al., 2017).

Despite the potential benefits of applying neuroscience techniques to the study of consumer behavior, there are also several ethical considerations that must be considered. For example, there is a risk that companies may use these techniques to manipulate consumer behavior, rather than simply seeking to better understand it. Additionally, there are concerns around privacy and data protection, particularly given the sensitivity of the data that can be collected through these techniques (Illes & Bird, 2006; Nairne, 2011).

To fully realize the potential of neuroscience techniques in understanding marketing communication, further research is needed to develop more sophisticated models of consumer behavior and the underlying neural processes involved. Future studies could also explore the potential of integrating neuroscience data with other types of consumer data, such as demographic and psychographic information, to provide a more complete understanding of consumer behavior. Ultimately, the application of neuroscience techniques in marketing research holds promise for improving the effectiveness of marketing communication efforts in the digital age.

In conclusion, neuroscience has the potential to provide valuable insights into the way consumers interact with digital content and make purchasing decisions. However, it is important that

these techniques are used ethically and with appropriate safeguards in place to protect consumer privacy. As the area of neuromarketing keeps developing, it seems probable that we shall witness further advancements in our understanding of the consumer mind and new techniques for applying this knowledge in marketing and advertising.

REFERENCES

- Alvino L, Pavone L, Abhishta A & Robben H. (2020). Picking Your Brains: Where and How Neuroscience Tools Can Enhance Marketing Research. *Frontiers in neuroscience*. 14, 577666. doi: 10.3389/fnins.2020.577666.
- Ariely, D., & Berns, G. S. (2010). Neuromarketing: The hope and hype of neuroimaging in business. *Nature Reviews Neuroscience*, 11(4), 284-292. <https://www.nature.com/articles/nrn2795>
- Belch, G. E., & Belch, M. A. (2021). *Advertising and promotion: An integrated marketing communications perspective*. McGraw-Hill Education.
- Casado-Aranda, L. A. & Sanchez-Fernandez, J. (2022). Advances in Neuroscience and Marketing: Analyzing Tool Possibilities and Research Opportunities, *Spanish Journal of Marketing - ESIC*, 26(1), 3-22. doi:10.1108/SJME-10-2021-0196.
- Chiao, J. Y., Hariri, A. R. Harada, T., Mano, Y., Sadato, N., Parrish, T. B. & Iidaka, T. (2010). Theory and methods in cultural neuroscience, *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 5(2-3), 356-361. doi.org/10.1093/scan/nsq063.
- Çubuk, F. (2012). *Pazarlamada Uygulamaya Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Nöropazarlama*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Enstitüsü, İstanbul.
- De Pelsmacker, P., Geuens, M., & Van den Bergh, J. (2021). *Marketing communications: A European perspective*. Pearson Education.
- Deisseroth, K. (2015). Optogenetics: 10 years of microbial opsins in neuroscience. *Nature Neuroscience*, 18(9), 1213-1225.
- Dwityas, N. A., Mulyana, A., Hesti, S., Briandana, R. & Kurniasari, P. M. (2020). Digital Marketing Communication Strategies: The Case of Indonesian News'Portals. *International Journal of Economics and Business Administration*, VIII(3), 307-316.
- Goldberg, J. H., Stimson, M. J., Lewenstein, M., Scott, N., & Wichansky, A. M. (2013). Eye tracking in usability evaluation: A practitioner's guide. In J. M. Carroll (Ed.), *HCI models, theories, and frameworks: Toward a multidisciplinary science* (pp. 331-352). Morgan Kaufmann.
- Hamelin, N. & Harcar, T. (2020). *Neuroscience Marketing, Contemporary Issues In Strategic Marketing* (Chapter 6), pp. 161-191.
- Hammou, K. A., Galib, Md. H. & Melloul, J. (2013). The Contributions of Neuromarketing in Marketing Research, *Journal of Management Research*, 5(4), 20-33.
- Illes, J., & Bird, S. J. (2006). Neuroethics: A modern context for ethics in neuroscience. *Trends in neurosciences*, 29(9), 511-517.
- Jun, S., Kim, H. J., Kim, S., & Choi, Y. (2018). Neural processing of advertising content and purchase motivation: An fMRI study. *Journal of Business Research*, 88, 397-406.
- Karmarkar, U. R., & Plassmann, H. (2017). Consumer neuroscience: Past, present, and future. *Organizational Research Methods*, 20(4), 617-645.

- Kenning, P., & Plassmann, H. (2005). NeuroEconomics: An overview from an economic perspective. *Brain Research Bulletin*, 67(5), 343-354.
- Kent, O. (2011). Ana Akıma Bir Alternatif: Nöroiktisat. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 157-176.
- Kim, S. J., Park, H. W., & Lee, S. H. (2017). The influence of web page complexity and emotion on cognitive load and satisfaction. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 33(7), 513-523.
- Knutson, B., Rick, S., Wimmer, G. E., Prelec, D., & Loewenstein, G. (2007). Neural predictors of purchases. *Neuron*, 53(1), 147-156.
- Lamberton, C. P., & Stephen, A. T. (2016). A thematic exploration of digital, social media, and mobile marketing: Research evolution from 2000 to 2015 and an agenda for future inquiry. *Journal of Marketing*, 80(6), 146-172.
- Lee, N., & Broderick, A. J. (2012). The effects of communication style and information format on persuasion: An fMRI investigation. *Journal of Consumer Behaviour*, 11(5), 353-363. <https://doi.org/10.1002/cb.1396>.
- Lindstrom, M. (2011). **Buy.ology**, 1. Basım, Optimist Yayın Dağıtım.
- Logothetis, N. K. (2008). What we can do and what we cannot do with fMRI. *Nature*, 453(7197), 869-878.
- Madan, A. & Rosca, M. I. (2022), Current Trends in Digital Marketing Communication. *Journal of Marketing Research and Case Studies*, 2022, 1-13, doi: 10.5171/2022.981169.
- Nairne, J. S. (2011). Psychology's dark secret. *Nature*, 470(7335), 30-31.
- Nandy, M., & Roy, S.S. (2022). Transformation from Traditional to Digital Marketing Communications: A Case Study on Parle-G Brand. *Adhyayan: A Journal of Management Sciences*, 12(1):51-65.
- Oyman, T., Yücel, N., Tüfekci, Ö. K. (2020). Sınır Bilimin Pazarlama Dünyasına Armağanı: Nöropazarlama Deneysel Araştırmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(26), 314-327. DOI: 10.21076/vizyoner.621148.
- Plassmann, H., Ramsøy, T. Z., & Milosavljevic, M. (2012). Branding the brain: A critical review and outlook. *Journal of Consumer Psychology*, 22(1), 18-36.
- Plassmann, H., Ramsøy, T. Z., & Milosavljevic, M. (2018). Branding the brain: A critical review and outlook. *Journal of Consumer Psychology*, 28(1), 5-19. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2017.11.003>.
- Poldrack, R. A. (2019). Mapping mental function to brain structure: how can cognitive neuroimaging succeed?. *Perspectives on Psychological Science*, 14(2), 173-191.
- Soedarsono, D. K., Mohamad, B., Adamu, A. A. & Pradita, K. A. (2020). Managing Digital Marketing Communication of Coffee Shop Using Instagram. *International Journal of Interactive Mobile Technologies (IJIM)*, 14(5), 108-118. doi: 10.3991/ijim.v14i05.13351.
- Sorokowski, P., Sorokowska, A., Oleszkiewicz, A., Frackowiak, T., Huanca, T., & Kowal, M. (2016). Neuroscience in marketing: Recent advances and future pathways. *Journal of Consumer Behaviour*, 15(3), 187-199.
- Sporns, O. (2013). The human connectome: origins and challenges. *Neuroimage*, 80, 53-61.
- Şenbağcı Özer, F. (2021). Neuroscience for Understanding and Developing Sustainability: Neurosustainability. *Journal of Business, Innovation and Governance*, 4(2), 132-148.

- Tüfekci Ö. K., Oyman, T. (2020). Reklamlarda Kullanılan Duygusal Çekiciliklerin Elektroensefalografi (EEG) ile Araştırılması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 561-584.
- Vecchiato, G., Borghini, G., Maglione, A. G., Graziani, I., Piazza, M., & Babiloni, F. (2011). Neuroelectrical hyperscanning measures simultaneous brain activity in humans. *Brain Topography*, 23(3), 243-256. doi: 10.1007/s10548-010-0147-9.
- Vide, R. K., Juhart, S., & Hunjet, A. (2021). Sustainable Food Consumption Promotion Through Online Marketing Communication: The Case of Slovenian and Croatian Grocery Stores. *Archives of Business Research*, 9(10). 102-123.
- Wang, Y., Wu, L., & Wang, D. (2017). The effects of sensory marketing on brand awareness and brand attitude in digital media. *Journal of Business Research*, 79, 104-111.
- Wojciechowski, L. P. & Fichnová, K. (2022). New Technologies and Ambient Marketing Communication. *Studia de Cultura*, 14(2), 22-46. doi: 10.24917/20837275.14.2.2.
- Yogesh K. Dwivedi, Elvira Ismagilova, D. Laurie Hughes, Jamie Carlson, Raffaele Filieri, Jenna Jacobson, Varsha Jain, Heikki Karjaluo, Hajer Kefi, Anjala S. Krishen, Vikram Kumar, Mohammad M. Rahman, Ramakrishnan Raman, Philipp A. Rauschnabel, Jennifer Rowley, Jari Salo, Gina A. Tran & Wang Y. (2021). Setting the future of digital and social media marketing research: Perspectives and research propositions, *International Journal of Information Management*, 59, 102168. doi: 10.1016/j.ijinfomgt.2020.102168.
- Yücel, A. & Çubuk, F. (2013). Bilinçaltı Reklamcılık ve Nöropazarlama Yaklaşımların Karşılaştırılması, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), s.172-183.
- Yücel, N. & Çubuk, F. (2014). Nöropazarlama Penceresinden Marka Değeri, *International Journal of Social Science*, 25(1), 221-233, doi: 10.9761/JASSS2226.
- Zaltman, G. (2000). *Neuroimaging as a Marketing Tool*, USPTO, Ed. USA.
- Zurawicki, L. (2010). *Neuromarketing, Exploring the Brain of the Consumer*, Springer, Boston MA, USA.